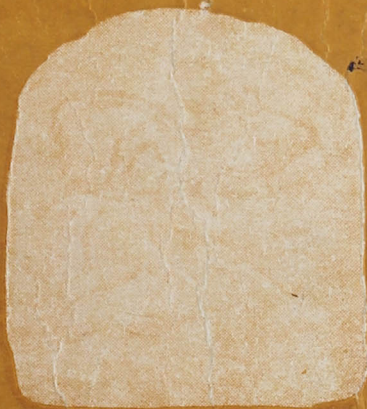

COMITETTUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL
JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA, 1979

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA, 1979

<https://biblioteca-digitala.ro>

810.100.
9000/3349

COLEGIUL DE REDACȚIE :

ILIE UZUM *redactor responsabil*

Prof. dr. HADRIAN DAICOVICIU

MIHAI DELEANU *doctor în filologie*

COSTIN FENEȘAN *doctor în istorie*

MARIAN GUMA

GHEORGHE LAZAROVICI *doctor în istorie*

ION POPA *secretar de redacție — Reșița*

EUGEN SOMEȘAN

VASILE ZABERCA

VOLKER WOLLMANN *secretar de redacție — Cluj*

RESPONSABILITATEA ASUPRA CONȚINUTULUI MATERIALELOR REVINE ÎN EXCLUSIVITATE
AUTORILOR

„BANATICA“ Orice corespondență se va adresa: Muzeul de istorie al ju- dețului Caraș-Severin din Reșița, str. „6 Mar- tie“, 27/I, ROMÂNIA.	„BANATICA“ Toute correspondance sera envoyée à l'adres- se: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, str. „6 Mar- tie“, 27/I, ROMANIA.
Please send any mail to the following adress: Muzeul de istorie al ju- dețului Caraș-Severin din Reșița, str. „6 Mar- tie“, 27/I, ROMANIA.	Richten sie bitte jed- welche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Re- șița, str. „6 Martie“, 27/I, RUMĂNIEN.

**VOLUM DEDICAT ANIVER-
SĂRII A 35 DE ANI DE LA
ELIBERAREA ROMÂNIEI DE
SUB DOMINAȚIA FASCISTĂ
ȘI CONGRESULUI AL XII-
LEA AL PARTIDULUI CO-
MUNIST ROMÂN**

„Faptele atestă că pe me-
leagurile de azi ale Româ-
niei s-au succedat în de-
cursul mileniilor toate o-
rînduirile sociale cunoscu-
te în istoria umanității, că
istoria poporului român
este istoria dezvoltării for-
țelor de producție și so-
ciale, a luptelor de elibe-
rare socială și națională,
împotriva cotropirii și do-
minăției străine, pentru li-
bertate și neatîrnare“.

NICOLAE CEAUȘESCU

CUVÎNT ÎNAINTE

Ajunsă la al cincilea număr, publicația Banatica, tipărită sub egida Muzeului județean de istorie Caraș-Severin din Reșița, se impune ca o prestigioasă apariție în peisajul editorial contemporan. Abordînd în mod critic și cu rigurozitate științifică tratarea unor probleme majore ale trecutului nostru istoric, studiile și comunicările înmănunchiate în această culegere și-au adus o contribuție de seamă la cunoașterea realităților social-economice, politice și culturale din Banat, ca și din alte regiuni ale țării.

Prezentul volum al Banaticii, închinat aniversării a 35 de ani de la eliberarea României de sub dominația fascistă și Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român, valorifică rezultatele celor mai recente investigații arheologice și de arhivă întreprinse de cercetătorii caraș-severineni și de colaboratorii lor de la diverse instituții de profil din țară. Autorii s-au străduit — și au reușit în mare măsură — să ne ofere o imagine cuprinzătoare a dezvoltării societății umane pe teritoriul Banatului de-a lungul unei perioade vaste care începe cu epoca străveche și sfârșește în epoca contemporană, să reliefeze, printr-o analiză temeinică a fenomenelor, de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, locul și rolul acestei provincii în contextul istoriei naționale, permanența și continuitatea românească pe aceste meleaguri, lupta și jertfa maselor bănățene pentru dreptate socială, independență și unitate statală.

Un interes deosebit prezintă lucrările consacrate mișcării muncitorești și comuniste, tradițiilor revoluționare ale puternicului detașament proletar din acest colț de țară, care sub conducerea partidului comunist a înscris pagini de nepieritoare glorie în cartea de aur a istoriei patriei.

Apreciînd strădaniile depuse pînă acum de harnicul colectiv redacțional al Banaticii, considerăm că pe viitor este necesar ca în paginile acestei valoroase publicații să fie oglindite, mai expresiv, cu mai multă pregnanță, principalele direcții ale evoluției societății geto-dacice, momentele-cheie ale procesului de etnogeneză a poporului român, aportul țărănimii bănățene la scuturarea jugului feudal și a stăpînirii otomane, solidaritatea oamenilor muncii români și de alte naționalități în lupta seculară pentru statornicirea unor mai drepte rînduieli sociale și

naționale. De asemenea, va trebui acordată o atenție sporită problemelor de istorie contemporană care vizează împlinirile fertile marcate de anii socialismului pe pământul românesc, prefacerile fructuoase care au înalt în mod radical chipul patriei în cele trei decenii și jumătate scurse de la Eliberare.

Cronica zilelor pe care le trăim — și aceasta nu trebuie să o uităm niciodată — este parte integrantă a epopeii noastre milenare. Să cinstim, așadar, cum se cuvine, sacrificiul înaintașilor, dar să rămînem cu gîndul și cu fapta în prezent, să punem temelii durabile creșterilor de mîine, „să facem totul — așa cum sublinia secretarul general al, partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — pentru a fi demni de istoria glorioasă a poporului nostru, să putem spune întotdeauna că nu am precupețit nimic pentru a făuri un viitor demn națiunii noastre socialiste“.

Ecoul acestei chemări se face adînc simțit în sufletele noastre a tuturor, inclusiv a cercetătorilor din domeniul istoriei, vibrează cu limpezi rezonanțe în conștiința unui popor de milioane de suflete devenit stăpîn pe propria-i soartă, hotărît să înfăptuiască nobilele idealuri ale socialismului și comunismului.

NICOLAE BUȘUI

prim-secretar al Comitetului județean
Caraș-Severin al P.C.R.

C U P R I N S S O M M A I R E — I N H A L T — C O N T E N T S

NICOLAE BUȘUI —

C U V Î N T Î N A I N T E

I S T O R I E V E C H E Ș I A R H E O L O G I E

DANA BĂLANESCU,
GH. LAZAROVICI

Considerații privind tipologia și evoluția vaselor-capac din cultura Vinča (Descoperiri din „Clisura Dunării” 17

Considérations sur la typologie et l'évolution des couvercles de la culture Vinča (Découvertes de „Clisura Dunării” 25

FLORICA ZAHARIA —
ȘTEFAN CADARIU,

Urme textile pe ceramică neolitică descoperită în județul Caraș-Severin 27

Textilabdrücke auf neolithischer Keramik aus dem Kreis Caraș-Severin 34

RICHARD PETROVSZKY —
ȘTEFAN CADARIU,

Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin 35

Coțofeni-Siedlungen im Kreise Caraș-Severin 69

GH. LAZAROVICI —
CAIUS SĂCĂRIN,

Epoca bronzului în „Clisura Dunării” 71

Die Bronzezeit in der „Clisura Dunării” 105

CAIUS SĂCĂRIN,

Depozitul de bronzuri de la Cozla (județul Caraș-Severin) 107

Le dépôt de bronzes de Cozla (département Caraș-Severin) . . . 114

MARIAN GUMA,	Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea	115
	<i>New Data Concerning the Early Iron Age Finds in Gornea</i>	180
NICOLAE GUDEA — OVIDIU BOZU,	Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice executate la castrul roman de la Pojejena în anii 1977—1978	181
	<i>Raport préliminaire concernant les fouilles archéologiques exécutées au camp fortifié de Pojejena dans les années 1977—1978</i>	185
OVIDIU BOZU,	Cercetările arheologice din punctul „Cetate”, comuna Lăpușnicel, județul Caraș-Severin (I)	187
	<i>Recherches archéologiques du point „Cetate”, commune Lăpușnicel, département Caraș-Severin</i>	200
RICHARD PETROVSZKY,	Tipuri de morminte romane în zona Caransebeșului	201
	<i>Römische Gräbertypen in der Umgebung von Caransebeș</i>	212

ISTORIE MEDIE

ILIE UZUM,	Die Rumänen aus der „Clisura Dunării” zwischen dem VI. und XIV. Jahrhundert (Geschichtlich-archäologische Betrachtungen)	215
	<i>Românii din Clisura Dunării între secolele VI—XIV</i>	224
ILIE UZUM,	Așezarea feudală timpurie de la Moldova Veche — „Rîț” (județul Caraș-Severin).	225
	<i>L'établissement du haut Moyen Age de Moldova Veche — „Rîț” (département Caraș-Severin)</i>	254

ȘTEFAN MATEI,	Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise	255
	<i>Les fortifications du Banat à la lumière des sources écrites</i>	264
COSTIN FENEȘAN,	Districtul românesc Mehadia la sfîrșitul secolului al XIV-lea	265
	<i>Der rumänische Bezirk Mehadia am Ende des 14. Jahrhunderts</i>	275
COSTIN FENEȘAN,	<i>Ragusa (Dubrovnik) und das Banat in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts</i>	277
GHEORGHE CIULEI,	Autonomia juridică a românilor din Banat' în evul mediu	285
	<i>L'autonomie juridique des roumains du Banat au Moyen Âge</i>	289
THEODOR N. TRĂPCEA,	Informații despre unele localități din Banat în secolul al XVIII-lea	291
	<i>Informations Concerning Some Localities of Banat Region in the XVIII-th Century</i>	295
VOLKER WOLLMANN,	Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album-cartografic	297
	<i>Das banater Grubenwesen um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts widerspiegelt in einem Grubenriss-Album</i>	314

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ELEONORA CALINCOF,	Contribuții documentare privind Băile Herculane la începutul secolului al XIX-lea.	317
	<i>Beiträge zur Geschichte von Herkulesbad zu Beginn des XIX-ten Jahrhunderts</i>	328

LIVIU GROZA,	Considerații cu privire la regimentul românesc de graniță din Caransebeș	329
	<i>Considérations sur le regiment roumain de gardes-frontières de Caransebeș</i>	339
RADU PAIUȘAN — CORNELIU SAV,	Despre desfășurarea revoluției de la 1848—1849 în nord-estul Banatului	341
	<i>Über den Verlauf der rumänischen Revolution von 1848—1849 im Nordosten des Banats</i>	357
GELU NEAMȚU,	Ideea Dacoromâniei simbol al luptei pentru unitatea națională în timpul revoluției de la 1848—1849 din Transilvania	359
	<i>L'idée de Daco-Roumanie. symbole de la lutte pour l'unité nationale au temps de la revolution de 1848—1849 en Transylvanie</i>	366
VASILE ZABERCA — VALERIU LEU,	I. E. Tieranu — luptător pentru emancipare națională	367
	<i>I. E. Ticiaru — a Fighter for the National Emancipation</i>	372
VIOREL FAUR,	Lupta românilor din Crișana pentru drepturi naționale în primii ani ai veacului al XX-lea	373
	<i>Aus dem Kampf der Oradea-er Bevölkerung für nationale Freiheiten in den ersten Jahren des XX. Jhs.</i>	382
MIODRAG MILIN,	Situația revoluționară în Banat (1914—1918)	383
	<i>Die revolutionäre Lage im Banat (1914—1918)</i>	390
CONSTANTIN BRĂTESCU,	Învățătorii români din zona Caransebeșului în sprijinul unirii Banatului cu România	391
	<i>Die rumänischen Lehrer aus der Karansebescher Gegend — Unterstützer der Vereinigung des Banats mit Rumänien</i>	397

VICTOR DOBRESCU,

Contribuția elevilor și a corpului didactic de la institutul pedagogic la activitatea Consiliului Național din Caransebeș (25, XI, 1918—15, VIII, 1919) 399

La contribution des élèves et du corps enseignant de l'institut pédagogique à l'activité du CNR de Caransebeș 405

D. ȘANDRU,

Aplicarea reformei agrare din 1921 pe proprietățile funciare ale uzinelor de fier și domeniilor Reșița . . . 407

La mise en pratique de la réforme agraire de 1921 sur les propriétés foncières des Usines de fer et des domaines Reșița 422

V. M. ZABERCA,

Știri din presă privind aplicarea reformei agrare din 1921 în sudul Banatului 423

Informations de presse sur la mise en pratique de la réforme agraire de 1921 dans le sud du Banat . . . 428

LION MUNTEANU,

Învățământul agricol din Banat în perioada interbelică 429

Landwirtschaftlicher Unterricht im Banat in der Zwischenkriegszeit . . . 438

GHEORGHE RUJA,

Dizolvarea sindicatelor unitare din România și procesul comunist de la Timișoara (1929) 439

Die Auflösung der Vereinigten Gewerkschaften aus Rumänien und der Kommunistenprozess von Timișoara (1929) 450

LION POPA,

Despre situația șomerilor din sudul Banatului în primii ani ai crizei economice (1929—1931) 453

Autour de la situation des chômeurs du sud du Banat dans les premiers années de la crise économique (1929—1931) 455

ION ȘERBAN,

Lupta Partidului Comunist Român, în fruntea maselor populare din județul Caraș-Severin, împotriva dictaturii antonesciene (1940—1944)	457
<i>Der Kampf der Rumänischen Kommunistischen Partei als Anführer der Volksmassen gegen die Antonescudiktatur im Kreis Caraș-Severin (1940—1944)</i>	464

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

VALERIU LEU —
AUREL BISTRIANU,

Circulația cărții românești în Valea Almăjului până la 1840	467
<i>La circulation du livre roumain dans la Vallée d'Almăj jusqu'au 1840</i>	483

FLORIAN DUDAȘ,

Cărți vechi românești din Țara Hațegului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan (1857)	484
<i>Anciens livres roumains de Țara Hațegului à la lumière du catalogue de Ștefan Moldovan (1857)</i>	510

MIRCEA POPA,

Iluministul bănățean: Grigorie Obradovici (1771—1847)	511
<i>L'adèpte de l'illuminisme de Banat: Grigorie Obradovici (1771—1847)</i>	518

NEGOIȚA LAPTOIU,

Un mare animator și precursor: pictorul Nicolae Popescu	519
<i>Ein großer Anreger und Vorgänger: Nicolae Popescu</i>	526

NICOLAE HILLINGER,

Considerații asupra activităților învățătorului Iosif Olariu	527
<i>Considerations sur à l'activité de l'instituteur Iosif Olariu</i>	530

GHEORGHE NAGHI,

Din corespondența lui C. Diaconovici privitoare la ziarul „Dreptatea”	531
<i>Autours de la correspondance de C. Diaconovici regardant le journal „Dreptatea”</i>	535

CRONICA ARHEOLOGICĂ, REPERTORII, CONSERVAREA MONUMENTELOR

EUGEN COMȘA,	Așezarea neolitică de la Liubcova <i>Die neolithische Siedlung von Liubcova</i>	537
MARIA MOROZ-POP,	Așezarea eneolitică de la Sacoșu Mare (raport preliminar)	541
	<i>Die eneolithische Siedlung von Sacoșu Mare</i>	546
ION ALBU,	File din istoria localității Ghertenish (județul Caraș-Severin)	547
	<i>Sur l'histoire de Ghertenish département Caraș-Severin</i>	551
OVIDIU BOZU — CAIUS SĂCĂRIN,	O expediție arheologică în Valea Almăjului. Realizări și perspective <i>Une expedition archéologique dans la Vallée d'Almăj. Réalisations et perspectives</i>	553 558
ION BUZAN,	Conservarea unor monumente istorice din Județul Caraș-Severin	559
	<i>La conservation de quelques monuments historiques du département Caraș-Severin</i>	565

RECENZII

Studii de limbă, literatură și folclor, IV Reșița, 1978, 512 p. (Doru A. Stanca)	567
Studii și Comunicări de etnografie-istorie, II Caransebeș, 1978, 526 p. (Ion Buzan)	569
Sebastian Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii (I). Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic, București, 1978, 217 p. (Marian Gumă)	571
John Bintliff, Natural Environment and Human Settlement in Prehistoric Greece, BAR, Suppl. Ser. 28, 1977, (Gh. Lazarovici)	574
Tiberiu Bader, Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei (cultura pretracică și tracică), București, 1978, 246, p. (Caius Săcărin)	575

CONSIDERAȚII PRIVIND TIPOLOGIA ȘI EVOLUȚIA VASELOR-CAPAC DIN CULTURA VINȚA

(Descoperiri din „Clisura Dunării“)

În cadrul ceramicii neolitice aparținând culturii Vința, o categorie distinctă o reprezintă vasele-capac. Prezentînd o tipologie variată (forme, tipuri, etc.), acest gen de ceramică constituie expresia manifestărilor artistice ale purtătorilor culturii Vința. Numeroasele descoperiri de pe teritoriul României ne permit o încercare de clasificare și de stabilire a evoluției vaselor-capac cu referiri, mai ales, la zona Banatului central și de sud.

Din repertoriul vaselor-capac se impun trei mari categorii:

A — vase-capac simple, lipsite de ornamente plastice.

B — vase-capac cu reprezentări antropomorfe sau zoomorfe, (așazisele capace prosopomorfe).

C — vase-capac tip strecurătoare sau afumătoare.

Fiecare categorie prezintă variante și subvariante din punct de vedere al formei, care poate fi tronconică sau conică, ori din punct de vedere stilistic pentru capacele prosopomorfe (modul de reprezentare a detaliilor anatomice, tipul de ornamente, etc.).

Considerate de multe ori anexe ale vaselor uzuale sau a celor cu decor antropomorf, vasele au fost tratate în literatura de specialitate¹ fără a li se acorda o atenție deosebită. În cele ce urmează vom schița o evoluție a acestei categorii ceramice, axîndu-ne pe cîteva descoperiri din zona Clisurii.

Cercetările arheologice din această zonă au adus importante contribuții la clarificarea unor probleme legate de originea și evoluția civilizației neolitice. Una din cel mai cercetate așezări, aparținînd epocii neolitice, o reprezintă stațiunea vințiană timpurie de la Gornea (com. Sichevița). Din acest punct arheologic provin vasele-capac de tip A, care apar încă din faza A a culturii Vința, dar numai la orizont A₂². Sta-

¹ O. Höckmann, *Menschliche Darstellungen in der Bandkeramischen Kultur*, in *JbRGZM*, 12, 1965; I. Pavlu, *Early „Myths“ Relating to the Neolithic Society*, in *ArcRozh*, 18, 1966, p. 700—717, 719—721 apud A. László, *Vases néolithiques à face humaine, découvertes en Roumanie*, in *AFB*, 1972, p. 211; A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A*, in *Danubius*, II/III, 1969, p. 21—45.

² Gh. Lazarovici, *Gornea — preistorie*, 1977, p. 58. pl. L/5, XXXVIII/9, 24, XLI/21, unde autorul le consideră ca o creație locală a comunității vințiene.

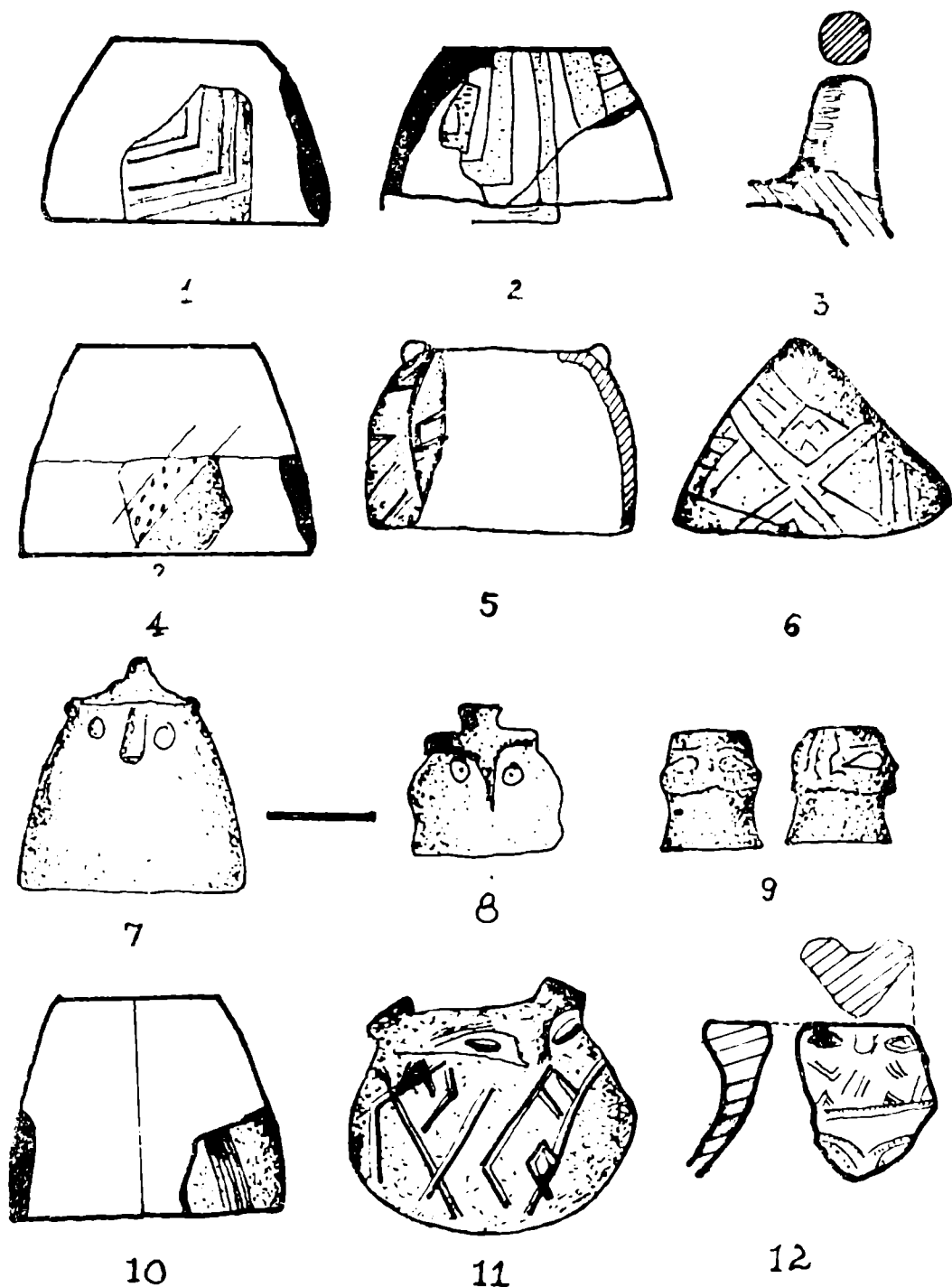

Fig. 1: 1, 2, 4, 10, — vase-capac din categoria A de la Gornea și 6 Parța; 5 — vas-capac de la Zorlențu Mare; 11 — vas-capac din categoria B de la Vința; 3, 12 — fragment de vas antropomorf și de ureche de la Liubcova; 7—8 — vas capac de la Troia II; 9 — vas-capac de la Hacilar.

rea fragmentară a acestora ne permite doar o reconstituire a formelor, fără a se putea preciza alte elemente caracteristice capacelor. Deocamdată, cu anumite rezerve, le încadrăm în prima categorie. Forma cea mai întâlnită este cea tronconică, cu peretele curbat sau drept. Ornamentele sînt incizate: linii paralele dispuse oblic, benzi umplute cu puncte, sau ornamente unghiulare.

Analogiile pentru aceasta le găsim la Zorlențu Mare (fig. 1/5) și Parța³ (fig. 1/6), la exemplarul din ultima localitate forma fiind conică, cu ornamente incizate pe toată suprafața vasului. Sîntem în măsură să credem că tipul A continuă astfel să persiste și în fazele următoare ale culturii Vinča.

Paralel cu categoria A apare și categoria B, mai frecvent întâlnită și cu diferite variante. La Vinča, capacele prosopomorfe apar deja la adîncimea de 8,5 m, deci la orizont A₂, după sistemele cronologice ale cercetătorilor: J. Korošec, T. Bregant și Gh. Lazarovici⁴. Începînd cu faza A₃, și mai ales în fazele B₁ și B₂, capacele prosopomorfe predomină și prezintă o varietate impresionantă de tipuri⁵.

Categoriei în discuție îi aparține și capacul de la Liubcova⁶. Prin forma sa tronconică, cu pereții curbați și urechile scurte, de tip 2a⁷ (după tipologia noastră, vezi fig. 4), vasul-capac din punctul Ornița își găsește o analogie apropiată la Vinča⁸ (fig. 1/11). Ochii, de formă ovală, sînt înconjurați de linii incizate, care probabil reprezintă pleoapele. Nasul este redat printr-o proeminență prelungită. În partea inferioară a feței decorul este meandric, iar zona frontală prezintă linii unghiulare dispuse deasupra unei linii incizate, aproape dreaptă.

Tot de la Liubcova provine un fragment de ureche-corn de la același gen de capac prosopomorf⁹ (fig. 1/3), specific fazei Vinča B₂¹⁰. Din cît s-a păstrat, credem că vasul prezenta forma urechii de tipul 2c. (fig. 4).

³ *Idem*, *Așezarea neolitică de la Parța*, în *Tibiscus*, II, 1972, pl. II/4.

⁴ *Idem*, *Gornea*, p. 117; Tatiana Bregant, *Ornamentika na neolitski keramiki u Jugoslaviji*, 1968, tabel; J. Korošec, *Alcuni problemi del Neolitico Balcano-Danubiana*, în *Atti del VI CISPP*, 1962, p. 148.

⁵ Deocamdată nu se cunosc în fazele tirzii ale culturii Vinča capace prosopomorfe, T. Bregant dă ultimele două variante de capace la Vinča C₁ (*op. cit.*, Tabel), iar Nikola Tasić, în *Neolitska plastika, Katalog*, V, 1973, Beograd, p. 75 arată că în așezarea eponimă ele apar la adîncimea de 8,5 m și dispar la 6,5 m.

⁶ E. Comşa, *Données concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 15; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1974, pl. 188/12; Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, III, 1975, pl. VIII/2.

⁷ *Lucrarea Vasele-capac din așezarea de la Parța*, D. Bălănescu — A. Agota se află în curs de elaborare.

⁸ Vl. Milojević, *South-Eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia*, în *BSA*, 1949, p. 272; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, München, 1968, pl. 146/9; A. László, *op. cit.*, p. 225, fig. 4/6.

⁹ E. Comşa, *Considerații cu privire la complexele neolitice din preajma Dunării*, în *Sud-vestul României*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 548, fig. 4/5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 549.

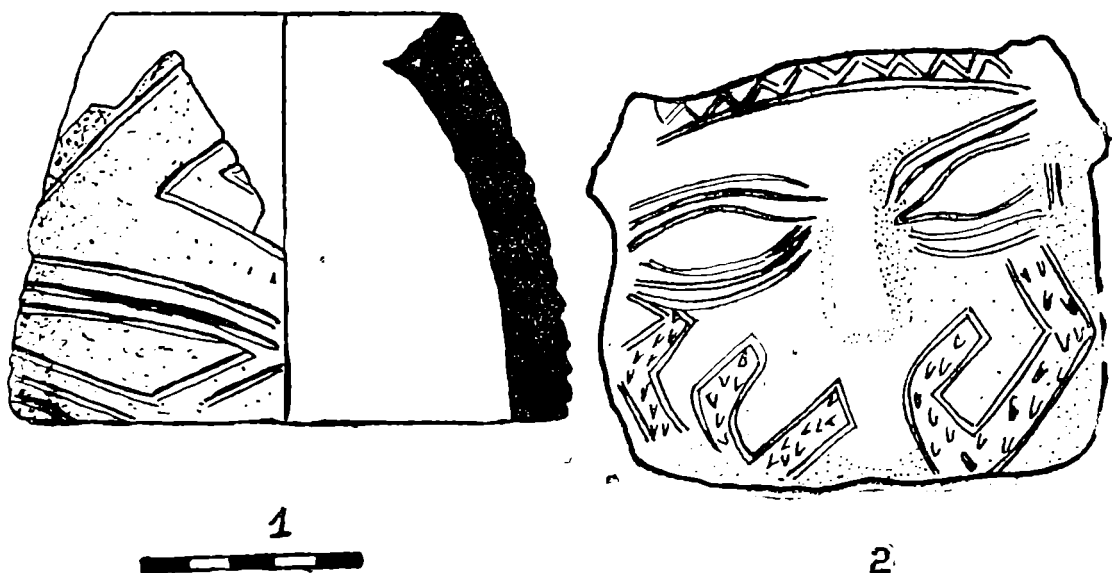

Fig. 2 1. vas-capac din categoria A. de la Gornea (după Gh. Lazarovici); 2. vas-capac din categoria B. de la Liubeova (după V. Dumitrescu).

O importanță destul de mare prezintă fragmentul de vas antropomorf¹¹ (fig. 1/12), cu ochii redați aproape în aceeași manieră ca și la capac. Ornamentele sînt unghiulare și curboliniare. Acest gen de vas se află în strînsă legătură cu capacele prosopomorfe, deoarece tematica figurală este reprezentată de ansamblul vas și capac¹². Ținem să precizăm că asemenea vaselor antropomorfe¹³, capacele din categoria B prezintă două subcategorii sau tipuri: *BI*, vase-capac în formă aproximativă a capului uman (majoritatea exemplarelor de Zorlențu Mare, Parța, Predionica) și *BII*, capace cu decor uman (capacele de la Bucovăț și Parța)¹⁴.

Ultimei categorii se pare că îi aparține un fragment de capac de la Gornea (fig. 3) rezultat în urma campaniei din anul 1974¹⁵. Pasta este fină, de culoare neagră, cu urme de lustru. Nasul este redat printr-o proeminență conică, prelungită. Ochii sînt de forma unei semisfere, de-

¹¹ *Ibidem*, p. 548, fig. 4/4.

¹² Cf. A. Nițu, *op. cit.*, p. 31.

¹³ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 9, care deosebește două mari grupe: vase în forma corpului uman (*Figurengefässe*) și vase comune cu atribute umane (*Figuralgefässe*) apud A. László, *op. cit.*, p. 211.

¹⁴ Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, pl. XII/7; *Idem*, *Fragen der neolithischen Keramik im Banat*, în *FestPittioni*, 1976, fig. 12/7; *Idem*, în *Tibiscus*, II, 1973, pl. III/1; *Idem*, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica*, II, 1973, fig. 31/1; *Idem*, în *Epoca neolitică în Banat*, Cluj, 1979, teza doctorat. mai departe Tez 4 pl. XXIII/A₁.

¹⁵ Exemplar inedit, Muzeul județean de istorie Reșița, nr. inv. A 14.970.

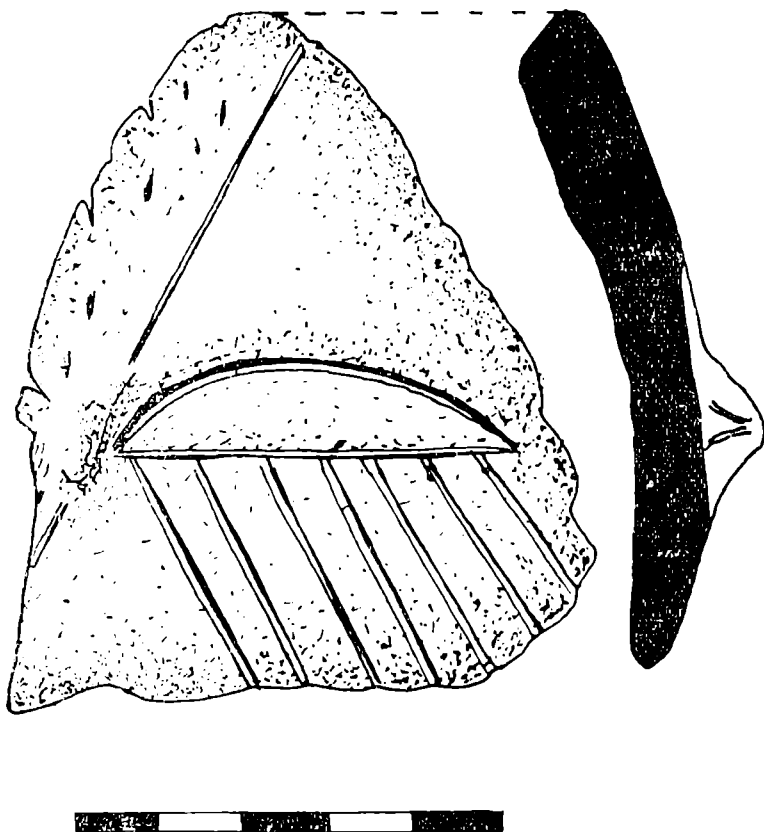

Fig. 3 Fragment de capac antropomorf de la Gornea.

desubtul lor fiind dispuse linii incizate oblice, iar deasupra nasului o bandă umplută cu puncte. Descoperirea exemplarului respectiv într-un complex Vinča A¹⁶, demonstrează încă odată apariția destul de timpurie a acestui gen de capac și evoluția lui independentă de fazele cronologice ale culturii Vinča.

Mai mult, putem conchide că între forma A și B se interpune, din punct de vedere tipologic, exemplarul de la Zorlențu Mare, deoarece la acesta apar proeminente pe așa-zisul creștet al capacului, foarte mici, e adevărat, dar care ar putea reprezenta forme incipiente de urechi sau coarne. Menționăm, de asemenea, că perforațiile apar deja la tipul A¹⁷ și se mențin la cele mai multe dintre capacele prosopomorfe. Ele sînt dispuse de obicei în număr de două, pe creștet, mai rar lângă ureche, ca la exemplarul de la Parța din colecția Agotha Andrei. Prezența acestora încă din faza timpurie a culturii Vinča și menținerea lor de-a lungul evoluției vaselor-capac demonstrează că aceste orificii sau perforații pot

¹⁶ S-a găsit pe fundul bordeiului 23.

¹⁷ Gh. Lazaroviči, *Gornea*, p. 58.

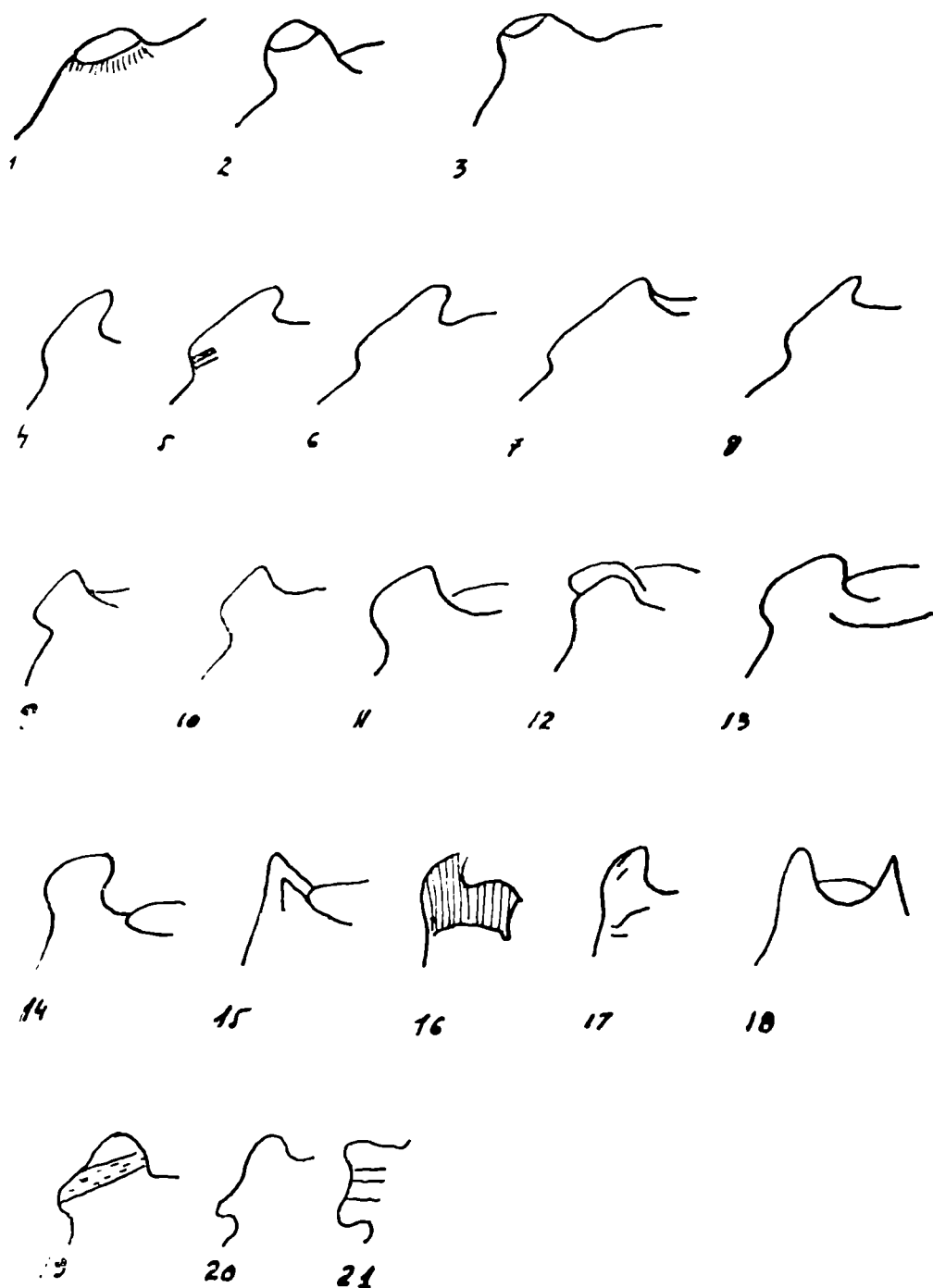

Fig. 4 Tipuri de urechi (coarne) de la vase-capac, categoria B (exemplare de la Bucovât, Parța, Zorlențu-Mare, Turdaș, Banjica, Predionica IIb, Vința) — 2 tipuri: 1 și 2, al doilea cu 4 variante: 2a, 2b, 2c, 2d.

fi puse în legătură cu funcționalitatea capacelor și a vaselor-suport, fie că erau vase uzuale, deci aveau un rol practic, fie că îndeplineau un anumit rol în ritualurile magice. Dacă admitem ultima ipoteză, aceste orificii pot fi asemănate cu cele dispuse la unele figurine în regiunea brațelor, ca la exemplarele de la Zorlențu Mare¹⁸, sau pe creștet ca la piesele de la Gornea¹⁹. Acestea serveau probabil introducerii penelor cu care erau împodobite figurinele²⁰ în îndeplinirea ritualurilor.

Din păcate, descoperirile de acest gen din Clisură și mai ales a vaselor-capac, sînt destul de puține.

Vaselor antropomorfe, din cadrul cărora fac parte și capacele în discuție, li s-a atribuit de cele mai multe ori semnificații legate de credințe și practici magico-religioase²¹. Într-adevăr, temele figurale variate, ar putea reprezenta încercarea de simbolizare a divinității protectoare²², eventual în anumite ipostaze. De aici, probabil, varietatea impresionantă de redare a detaliilor anatomice, care poate fi interpretată, de altfel, și ca o încercare a creatorului de a depăși canoanele rigide și de a realiza forme cît mai armonioase. În sprijinul celor afirmate vin două piese deosebite provenite din așezarea neolitică de la Parța²³: un capac care redă fața umană cu un ochi deschis, celălalt avînd doar orbita schițată și o greutate de plasă cu semne incizate²⁴, care ar putea reprezenta, de asemenea, detaliile unei fețe umane, dar cu un ochi închis și celălalt deschis, reprezentați prin două semicercuri dispuse diferit. Semnificația ar fi aceeași: redarea unei anumite particularități sau anomalii.

Destul de veridică ni s-ar părea ipoteza că, urmînd o anumită evoluție, vasele-capac devin un fel de „modă“ a simbolurilor, chiar dacă inițial ele ar fi jucat un rol magic. Ni se pare greu de crezut că reprezentările umane ar putea întruchipa o divinitate sau o anumită credință întotdeauna, deoarece ar însemna că o dată cu fiecare treaptă evolutivă sau tipologică să se fi produs modificări mai mult sau mai puțin importante în credințele omului din neolitic. Funcționalitatea practică a vaselor capac este dovedită și de capacele din categoria C, la unele exemplare apărînd reprezentări umane (la exemplarele de la Turdaș și Parța)²⁵. Atît descoperirile noi cît și reinterprețarea celor vechi sînt în măsură să aducă oricînd noi dovezi în sprijinul celor două ipoteze.

¹⁸ Eugen Comșa, Octavian Răuț, *Figurine antropomorfe aparținînd culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare*, în *SCIV*, 20, 1, 1969, fig. 3/15.

¹⁹ Gh. Lazarovici, Teză, 20/B₉.

²⁰ *Idem*, Gornea, p. 108.

²¹ A. László, *op. cit.*, p. 224 și bibliografia menționată de autor la nota 109.

²² *Ibidem*; O. Radu, Fr. E. Resch, C. German, *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinča de la Parța*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 68.

²³ Mulțumim și pe această cale lui Andrei Agotha pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție bogata sa colecție de plastică și informațiile necesare.

²⁴ Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, pl. XI/2, colecția Agotha Andrei.

²⁵ M. Roska. *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, p. 244, pl. C/2; A. László, *op. cit.*, p. 213, fig. 1/6; pentru Parța, informația de la Agotha Andrei.

Putem aminti aici și opinia destul de vehiculată conform căreia capacele prosopomorfe sînt de fapt reprezentări ornitomorfe. Această ipoteză este întărită de următoarele elemente: nasul asemănător de multe ori unui cioc de pasăre, urechile dublate sau în formă de coarne, absența gurii, maniera diferită de reprezentare a ochilor: ovali, deci deschiși, sub forma unei linii incizate, deci închiși sau întredeschiși, amintind ochii de bufniță. Ipoteza este susținută și de existența unei plastici zoomorfe bogate în cultura Vinča, legată de un anumit cult al animalelor. Cu toate acestea, avînd în vedere și frecvențele reprezentări umane de pe vase și capace din diferite culturi neo-eneolitice²⁶, înclinăm totuși pentru ipoteza imaginii feței umane, în ciuda manierei de reprezentare schematizate și stilizate.

Vasele-capac din cultura Vinča au influențat probabil și reprezentările de acest gen din cultura Gumelnița, faza A, paralel cu influențele plasticii Vinča asupra plasticii gumelnițene²⁷, ceea ce diferă fiind însă maniera de redare a feței umane.

Trebuie semnalată, de asemenea, prezența a două fragmente de la Ostrovu-Golu, care după formă și ornamente par să provină de la capace. Așezarea fiind încadrată în faza Starčevo-Criș IV²⁸, cele două fragmente pot fi atribuite — credem noi — influențelor vinčiene exercitate asupra uneltelor și ceramici de la acest orizont, sau chiar contactului direct cu Vinča A. Aceasta cu atît mai mult cu cît capacele, și mai ales cele prosopomorfe, nu sînt cunoscute în cultura Starčevo-Criș, fiind caracteristice pentru cultura Vinča.

Ca și categorie ceramică, ele par a se datora fondului balcano-anatolian, după cum arată și analogiile de la Hacilar, Sava²⁹ (fig. 1/9). Exemplarul de la Hacilar ne atrage atenția prin maniera de reprezentare, care este diferită, iar stilul realist. În acest sens amintim vasele-capac de la Troia II (fig. 1/7—8), fără să ne pronunțăm asupra genului de legătură dintre capacele vinčiene și cele troiene³⁰.

Indiferent însă de originea lor, vasele-capac vor urma o evoluție specifică, mai mult sau mai puțin locală, impunîndu-se firește cercetarea mai amplă și aprofundată a acestora în întreaga arie de răspîndire a culturii Vinča.

DANA BALĂNESCU — GH. LAZAROVICI

²⁶ O. Trogmayer, *Frühneolithische Gefässe*, în *Idole*, Viena, 1972, p. 7—9; N. Kalicz-J. Makkay, *Gefässe mit Gesichtsdarstellung in der Linienbandkeramik aus Ungarn*, în *Idole*, p. 9—18; J. Makkay, *Eingeritzte und plastische Menschendarstellungen der transdanubischen Linienbandkeramik*, în *Idole*, p. 16—20 și bibliografia de la nota 1.

²⁷ A. Nițu *op. cit.*, p. 37.

²⁸ Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VI, 1969, fig. 11/4, p. 20.

²⁹ Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 125/3, pl. 140/G 5.

³⁰ Vezi M. Garašanin, *Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča Kultur*, în *Archlug*, I, 1954, p. 6.

CONSIDÉRATIONS SUR LA TYPOLOGIE ET L'ÉVOLUTION DES COUVERCLES DE LA CULTURE VINČA

(Découvertes de „Clisură“)

(Résumé)

L'article présent des couvercles de la zone de Clisură, l'auteur poursuivant la typologie et l'évolution de ce genre de céramique. Ainsi, on distingue trois grandes catégories: A — couvercles simples, sans ornements plastiques; B — couvercles prosopomorphes; C — couvercles type encensoir ou passoire, chaque catégorie ayant des variantes du point de vue de la forme et de la stylistique.

Pour la phase A de la culture Vinča sont caractéristiques les premières deux catégories, dans lesquelles s'intègrent les pièces découvertes à Gornea et Liubcova. Les deux catégories persistent dans les phases suivantes: Vinča B₁ et Vinča B₂.

Du point de vue typologique entre les catégories A et B, s'interpose une forme intermédiaire représentée par la pièce de Zorlențu Mare.

En ce qui concerne leur origine, les couvercles prosopomorphes sont inconnus dans la culture Starčevo-Criș et ils sont dus à un fond balcano-anatolien. Les couvercles influenceront les représentation de ce genre des autres cultures néolithiques: „Starčevo“ IV et Gumelnița.

Comme fonctionnalité, les couvercles ont joué d'un rôle dans les pratiques magiques, mais une certaine évolution peut démontrer aussi une fonctionnalité pratique.

Grâce à la variété impressionnante des types, les couvercles prosopomorphes, qui suivent une évolution spécifique, locale, réclament une recherche plus ample et profonde comprenant l'entière aire de la culture Vinča.

URME TEXTILE PE CERAMICA NEOLITICA DESCOPERITA ÎN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Numărul lucrărilor care abordează arta împletitului la vechile civilizații de pe teritoriul țării noastre este destul de redus și aceasta pentru că dovezile materiale care să conducă la întocmirea unor studii mai ample nu au fost suficiente. Iată însă că în urma campaniilor arheologice întreprinse de colectivul Muzeului județean Caraș-Severin, în stațiunea neolitică Zorlențu Mare (punctele „Codru“ și „Icreliște“), s-au descoperit fragmente ceramice cu impresiuni textile¹.

Dacă ceramica este bine reprezentată cantitativ, cât și ca formă, nu același lucru putem afirma despre materialul organic (oase, scoici, fibre vegetale etc.), care s-a distrus în mare parte din cauza acidității și umidității solului.

Urmele textile de pe ceramica descoperită la „Icreliște“ sînt negativele unor împletituri din materiale de origine vegetală. Deși nu se poate vorbi de resturi textile, întrucît nu s-a găsit nici o bucată din împletiturile respective, ele au o reală valoare, permițînd determinări de structură destul de exacte.

Fiind una dintre cele mai vechi meserii, arta împletitului cunoaște în evoluția culturii umane trepte de dezvoltare ușor de urmărit. Din simpla împletire a fibrelor vegetale cum ar fi, frunzele de palmier, fibrele de liber și cele de iarbă, se dezvoltă în cele din urmă arta țesutului cu ajutorul războiului de țesut, semn al unei trepte superioare de civilizație².

Materialele textile din fibre naturale, folosite la confecționarea diverselor obiecte și a îmbrăcămînții omenești, sînt ușor degradabile, astfel că nu se pot conserva în pămînt decît în condițiile unei compoziții a solului, adecvate naturii fibrelor respective. Pentru fibrele vegetale (bumbac, in, cinepă, iută, sisal, cocos etc.) este necesar un sol alcalin, cum ar fi cel de pe crestele marine și, dimpotrivă, pentru fibrele animale (lînă, pînă, etc.) este nevoie de un sol acid.

În rîndurile care urmează vom încerca să reconstituim tipurile de împletituri, pornind de la impresiunile lăsate de acestea pe fragmentele de funduri ceramice. Din păcate însă, studiul nostru vine mai tîrziu decît

¹ Campanii arheologice în aceste puncte au fost efectuate de: M. Moga și Gh. Lazarovici (1961); O. Răuț și Gh. Lazarovici (1962);² M. Moga și O. Răuț (1962), O. Răuț și Gh. Lazarovici (1963—1964); Gh. Lazarovici (1973—1975).

² J. Lips, *Obirșia lucrurilor* (traducere din limba germană), Ed. științifică, București, 1960, p. 178—190.

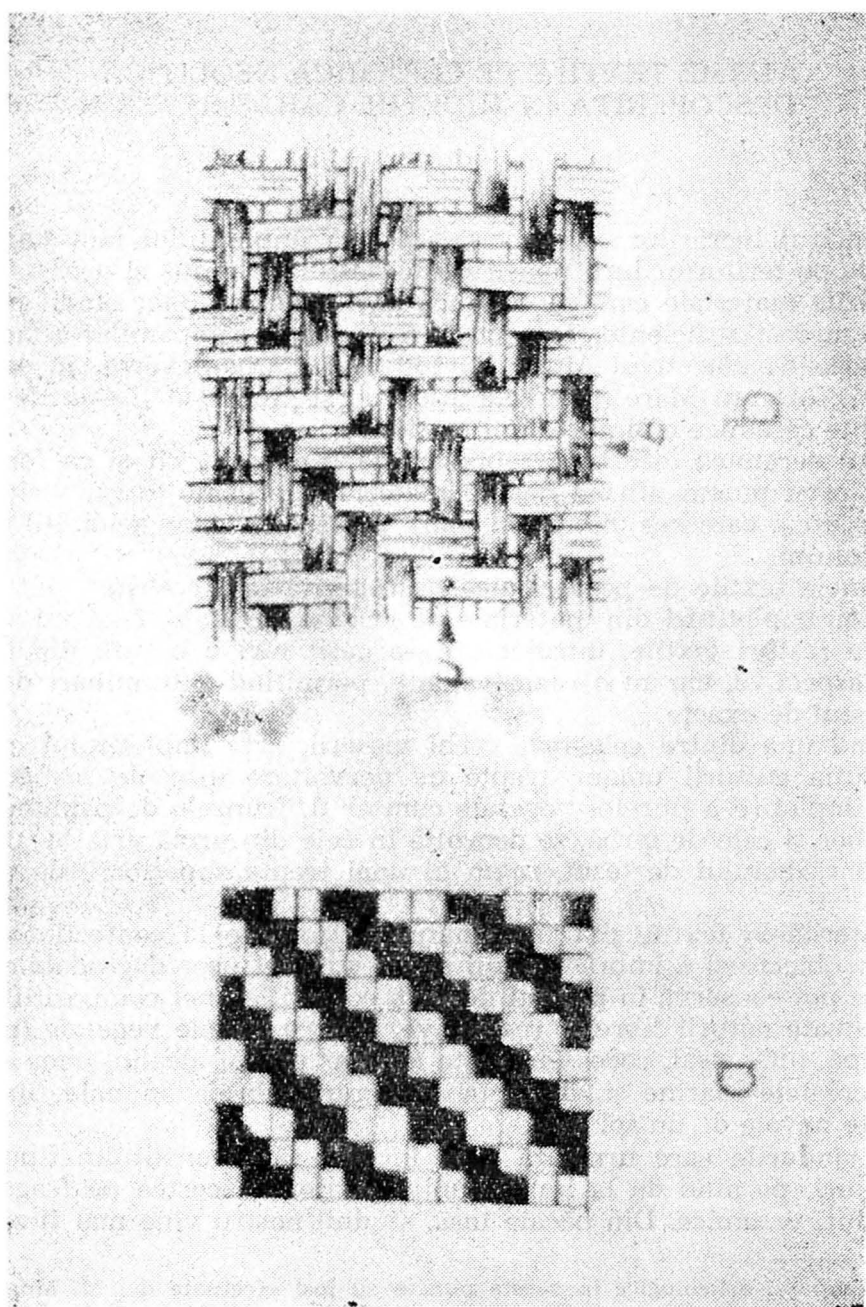

Fig. 1 Împletitură tip diagonal $\frac{2}{2}$ Z. a) Reprezentare grafică; b) Reprezentare structurală.

ar fi trebuit, astfel încît nu s-a mai putut analiza componența stratului de pămînt ce înconjură aceste fragmente, strat ce s-a înlăturat o dată cu curățirea lor.

În multe cazuri împletiturile și țesăturile aflate în contact îndelungat cu compuși ai fierului sînt impregnate de aceștia, care pătrunzînd în fire, creează întocmai structura lor, materia organică fiind distrusă. Acesta este și cazul nostru. Datorită prezenței în sol a fierului a fost posibilă formarea de compuși ai acestuia, care au determinat conservarea, timp îndelungat, a structurii împletiturilor și care alături de umiditatea din sol au dus la imprimarea lor pe vase, înainte ca materia organică să intre în descompunere.

Deoarece toate fragmentele cu urme textile sînt fragmente de funduri de vase ceramice considerăm că împletiturile au fost folosite drept suport pentru uscarea lor înainte de ardere.

Se pare că locuitorii acestei zone aveau deja o tehnică de lucru destul de avansată în ceea ce privește arta împletiturii fibrelor de plante, torsul și țesutul fiind atestate printr-un număr mare de fusaiole (prîsnele) și greutatea de lut ars folosite pentru întinderea firelor la războiul de țesut vertical³.

Ceramica cu urme de împletituri este de uz comun, ardere incompletă, pasta conținînd ca degresant nisip grosier și fiind confecționată manual, cu excepția unui singur fragment de bol lucrat îngrijit, cu un strat de slip gălbui-roșcat și ardere incompletă care prezintă urme de țesătură.

Pentru stabilirea tipurilor de împletituri și țesături au fost confecționate din tipul de latex prevulcanizat (Revultex MR) pozitive ale fragmentelor respective. Aplicarea a trei-patru straturi succesive de latex a dus la obținerea unei pelicule trainice de aproximativ 1—1,5 mm, care după uscare a fost scoasă și acoperită cu un strat subțire de baît, acesta fiind preferat altor lacuri, deoarece nu are acțiuni negative asupra cauciucului⁴. Băițuirea a ajutat la executarea desenelor și fotografiilor urmelor de împletituri⁵.

Cu mici variații, care pot apare datorită conservării sau a tipului de fibră, toate desenele prezintă acele strițiuni în lungime specifice fibrelor vegetale cum ar fi cele de cîneapă, iută, rafie, papură, trestie, stuf. Regularitatea firelor împletituri denotă că materialele textile erau supu-

³ N. Gumă, *Evoluție și permanență în meșteșugul țesutului și arta decorării țesăturilor pe teritoriul județului Caraș-Severin* în *St. ComC.* II, 1977, p. 146—148; Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, I, 1971, p. 17—31; idem, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, III, 1975, p. 7—24.

⁴ H. Höhne, *Präparation und Bestimmung vorgeschichtlicher Textilreste*, în *NMK*, 3, 1964, p.217—218; I. Korodi, *Noi rezultate ale utilizării materialelor plastice în restaurarea unor piese metalice*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 671, 674; I. Istudor, *Metode pentru copiat incizii sau reliefuri de pe materialele diverse*, în *RevMuz*, 2, 1964, p. 159—161.

⁵ Mulțumim și pe această cale colegilor I. Voina, I. Neubauer, M. Gumă care ne-au fost de un real ajutor în executarea fotografiilor și desenelor.

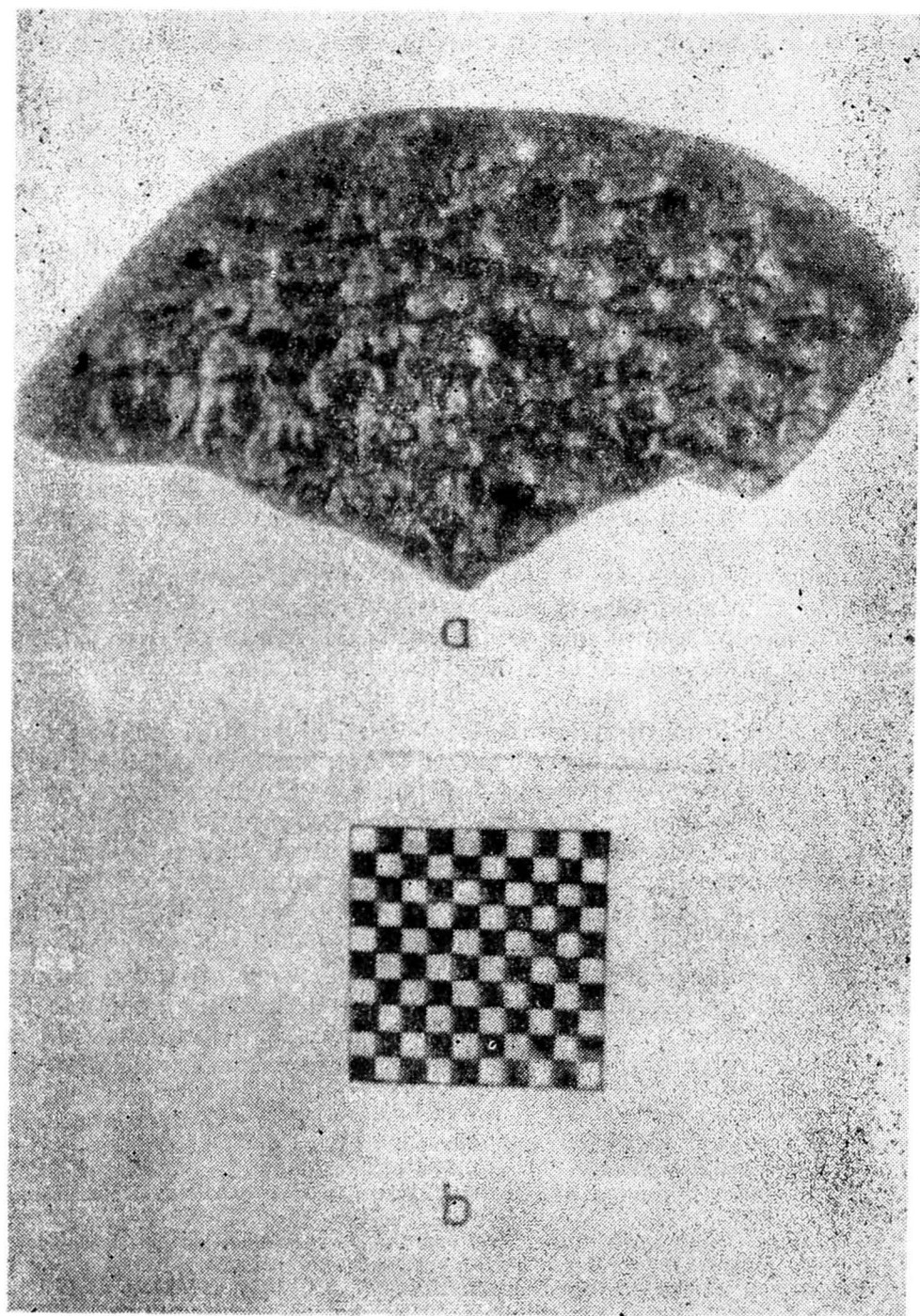

Fig. 2 Urmă de țesătură neolitică. a) Fund de bol cu urmă de țesătură; b) Reprezentarea grafică a țesăturii.

se în prealabil unui proces de prelucrare menit să îngăduie obținerea din ele a unor materiale de legat uniforme, mai flexibile și mai trainice. Aceste împletituri s-au realizat manual, folosind câteva unelte simple pentru prepararea materialelor textile necesare.

Structura de bază și tehnica confecționării este cea întâlnită la rogojină. Faptul că marginile firelor sînt bine conturate arată că acestea au

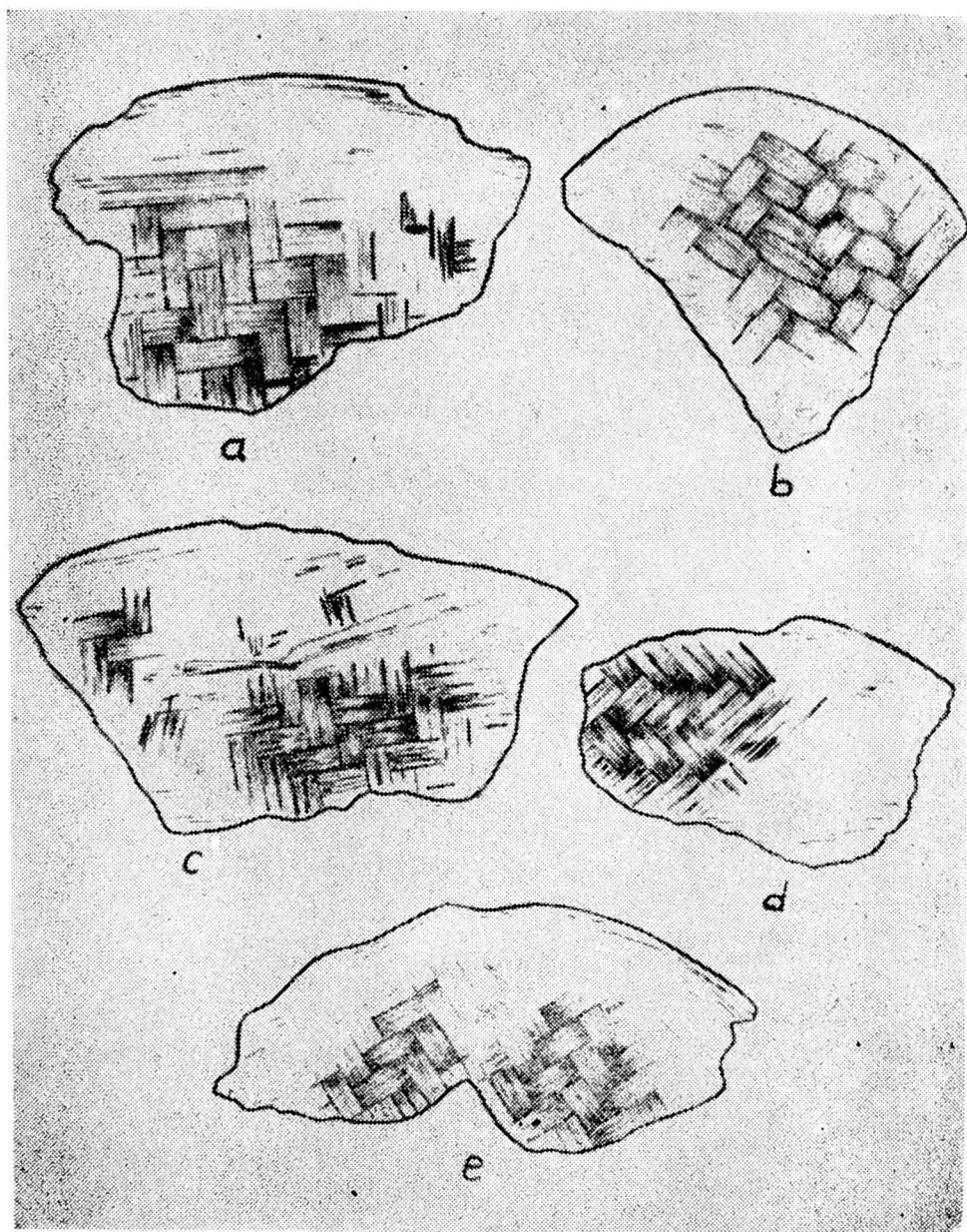

Fig. 3. Urme textile pe ceramica neolitică (cultura Vinča), cu împletitură strînsă, descoperite la Zorlențu Mare.

o consistență deosebit de mare și presupune o oarecare rigiditate a împletiturii.

În majoritatea cazurilor structura împletiturilor este cea din fig. 1, o structură asemănătoare ca evoluție celor două sisteme de fire cu diagonalul 2/2 realizată astăzi pe războiul de țesut. Legătura unei împleti-

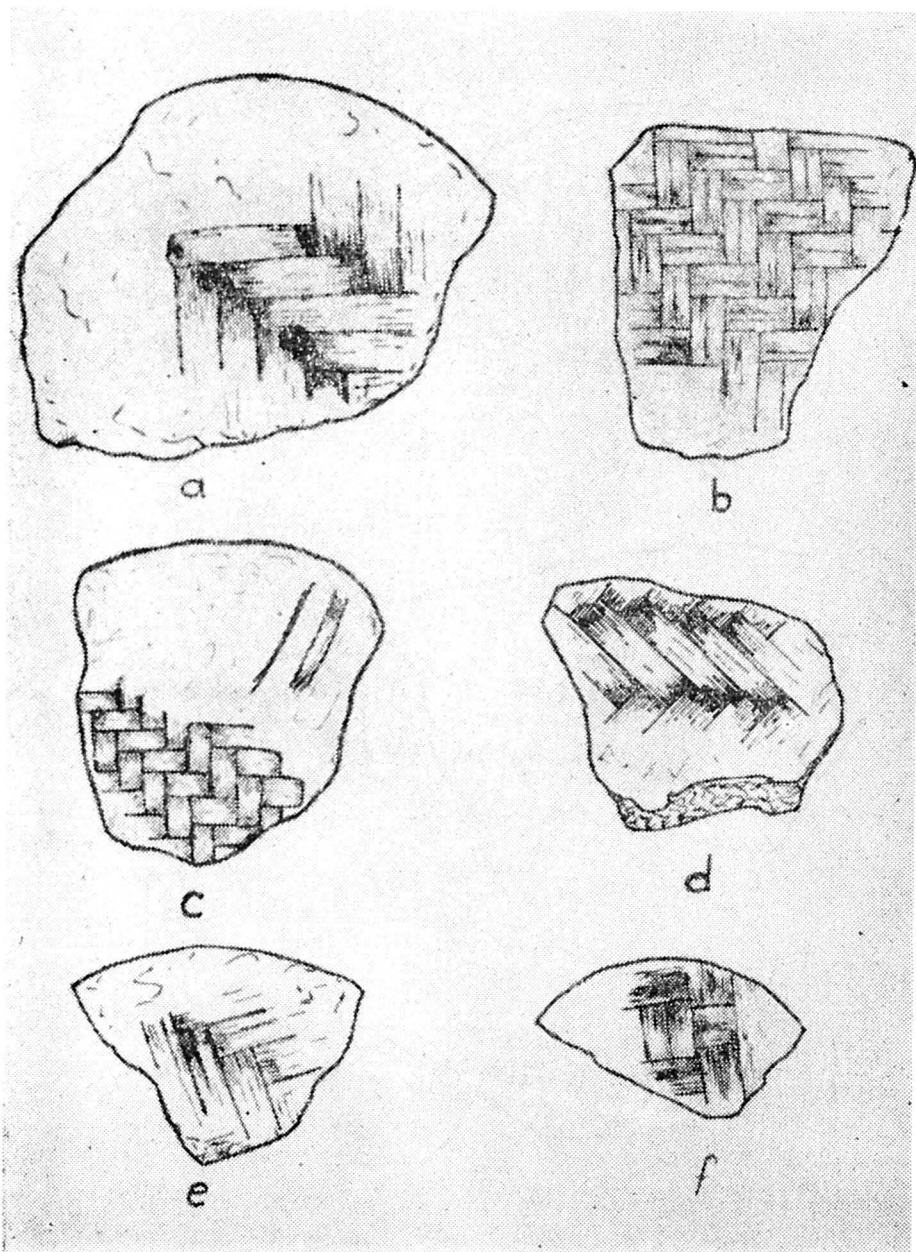

Fig. 4 Urme textile de ceramică neolitică (cultura Vinča), cu împletitură strinsă, descoperite la Zorlențu Mare.

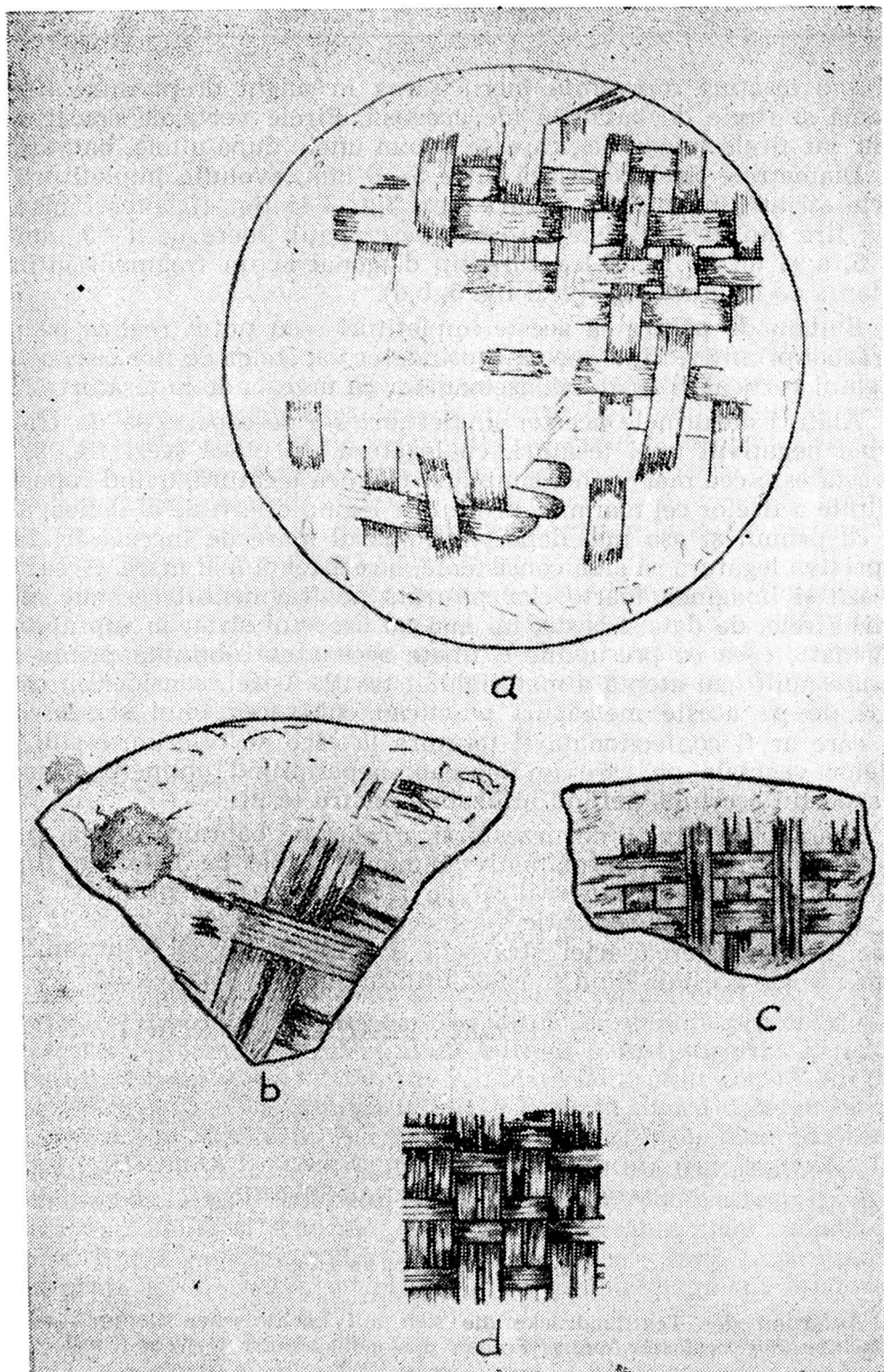

Fig. 5. Urme textile pe ceramica neolitică (cultura Vinča) și eneolitică (cultura Sălcuța II) de la Zorlențu Mare și Cuptoare: a) fund de vas eneolitic cu urmă de împletitură; b—d) variantă de legătură rips ; c) legătură cu spații libere.

turi sau țesături reprezintă încrucișarea în unghi drept între firele de urzeală și firele de bătătură ale acesteia. Firele verticale constituie urzeala, iar firele orizontale, care se depun unele după altele, bătătura.

Diametrele firelor variază între 5—6 mm, evoluția împletitului fiind foarte strânsă în anumite cazuri (vezi fig. 3 și fig. 4), alteori însă între două fire din același sistem se întind spații libere de 1—3 mm (vezi fig. 5, a și c). Pe lângă legătura tip diagonal la un fragment întâlnim o variantă de legătură rips (vezi fig. 5, b,d).

Sintem de părere că aceste împletituri s-au putut realiza pe un tip de război primitiv, fiind necesară prinderea capetelor de fire ce constituiau sistemul vertical al legăturii, asemănător cu urzeala de la țesături.

Alături de urmele acestor împletituri s-a descoperit pe un fragment de bol negativul unei țesături, cu legătură tip pinză (vezi fig. 2, a, b). Aceasta este cea mai veche, simplă și trainică legătură, având raportul de evoluție a firelor cel mai mic, primul fir legind diferit de al doilea, al treilea ca primul și așa mai departe. Numărul mare de încrucișări face ca respectiva legătură să aibă consistență, o rezistență mai mare. Aceasta motivează și imaginea foarte clar păstrată pe fragmentul ceramic al țesăturii. Firele, de data aceasta, nu mai au aspectul striat la suprafață, sînt mai mate, ceea ce presupune o finete accentuată obținută printr-o prelucrare mult mai atentă a materialului textil. Astfel, considerăm că locuitorii de pe aceste meleaguri practicau cultivarea unui soi de cînepă din care ar fi confecționată și țesătura la care ne referim, restul materialelor vegetale pe care le foloseau, nepermițînd obținerea unor fire cu aspectul acestuia, nefiind utilizabile pentru țesut.

Diametrele firelor de urzeală și a celor de bătătură diferă, primele fiind foarte fine de aproximativ 1 mm și firele de bătătură fiind de 1,5—2 mm. Țesătura s-a realizat pe războiul vertical primitiv.

Prin prezenta investigație s-a încercat să se aducă o modestă contribuție la cunoașterea artei străvechi a împletitului și țesutului, unele elemente ale acesteia fiind și astăzi utilizate în industria textilă.

FLORICA ZAHARIA — ȘTEFAN CĂDARIU

TEXTILABDRÜCKE AUF NEOLITHISCHER KERAMIK AUS DEM KREIS CARAȘ-SEVERIN

(Zusammenfassung)

Aufgrund der Textilabdrücke die sich auf neolithischer Keramik befinden, versuchten die Verfasser einige Fragen der geflochtenen Gewebe-Kunst zu erörtern.

Aufgrund der Flechtkunst hat sich auch die Gewebekunst entwickelt welche eine Stufe zur Entwicklung der menschlichen Zivilisation darstellt.

AȘEZĂRI ALE CULTURII COȚOFENI ÎN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Lucrarea de față încearcă să prezinte situația descoperirilor privind prezența purtătorilor culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin. Folosindu-ne de lucrarea monografică asupra culturii Coțofeni¹, apărută recent, încercăm să completăm datele referitoare la sudul și centrul Banatului, adăugând noi descoperiri de așezări și câteva observații ce se pot desprinde din analiza materialelor descoperite. Menționăm că materialele amintite au fost, în mare majoritate, descoperite cu ocazia diferitelor cercetări de teren și mai puțin prin săpături sistematice.

Ne vom opri asupra tuturor punctelor cu descoperiri Coțofeni din zona amintită, încercînd, pe cît posibil, o încadrare cronologică folosind drept criteriu sistemul aplicat de către autorul lucrării mai sus menționate. Localitățile vor fi prezentate în ordine alfabetică cu descrierea, pe scurt, a locului și materialului recoltat.

1. Caransebeș — „Cîmpul lui Andrei“ (Fig. 1).

Așezarea este situată în partea de sud a orașului, în zona numită „Balta Sărată“, pe un promontoriu al terasei a doua a Timișului, ce se ridică în spatele „Blocului Tineretului“. Aici, în repetate rînduri, cu ocazia unor perigheze, începînd din toamna anului 1973, au fost adunate multe fragmente ceramice datînd din diferite epoci începînd din neolitic². Între aceste materiale au apărut și fragmente ceramice de tip Coțofeni. Săpăturile — sondaje din vara anului 1975 au stabilit prezența aici a unei așezări Coțofeni a cărui strat de cultură a fost surprins la adîncimea cuprinsă între 0,30—0,50 m (în S₄). Materialul găsit constă din ceramică și chirpici. Nu s-a descoperit nici o locuință, lucru datorat caracterului restrîns al săpăturii. Așezarea pare să fie, însă, bine păstrată.

Ceramica de culoare brună, brun-cenușie, cenușie, cărămizie sau cărămiziu-gălbuie este compusă, după pastă, din două categorii: grosolană (de uz comun) și semifină. Ca degresant conține nisip cu pietricele mărunte. Unele fragmente sînt netezite pe ambele fețe. Lustruirea pereților poate fi observată, eventual, la un singur fragment ornamentat

¹ Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, Ed. Academiei R.S.R. Biblioteca de Arheologie, XXVI.

² R. Petrovsky, în *Banatica*, III, 1975, p. 366, XIII, 5 — Caransebeș).

mice realizat pe umărul vaselor (Pl. I/1; Pl. II/12). Motivul dispus în forma „ramurilor de brad“, obținut prin linii cruceate cu ajutorul unei spatule apare pe un singur fragment (Pl. II/9). În schimb, ornamentele obținute prin impresiuni sînt foarte des folosite. Un motiv des folosit din această categorie sînt creștăturile cu unghia sau ornamente ce dau impresia unor creștături cu unghia, obținute de obicei cu un instrument cu vîrf de formă semilunară, semiovală, dreptunghiulară sau neregulată. Ele apar ca șiruri orizontale singulare (Pl. II/1); sau ca șiruri suprapuse (2—4) care decorează marginea sau corpul vasului, constituind deseori „manșeta“ ornamentală (Pl. III/1, 2, 5, 9, 14). Se obișnuia și ornamentarea buzei vasului prin creștături sau alveole (Pl. III/11, 14; Pl. II/5). Tot în categoria impresiunilor pot fi incluse și unele ornamente aplicate în șiruri orizontale: sub buză (Pl. III/12) sau pe corp (Pl. II/8); ori oblice avînd aspectul unor impresiuni cu sfoară răsucită (Pl. II/8) obținute însă prin ștampilare, folosindu-se, probabil, un instrument de os cu marginea cavității glenoide crestate.

Ornamentele în relief sînt reprezentate prin „boabele de linte“ aplicate de obicei în șir orizontal (rărit) pe umărul vasului (Pl. I/11) în combinație cu alte elemente ornamentale și prin briuri alveolare situate pe marginea (Pl. II/12) sau pe corpul vaselor (Pl. II/11).

În șîrșit, ca ultim elemnt decorativ amintim canelura, de fapt șanțulețe lustruite, realizate cu ajutorul unui instrument cu vîrf bont, ornament ce apare pe un vas (Pl. I/2), formînd elementul principal decorativ, folosit și pentru ornamentarea toartei. Pe un alt fragment ceramic, provenit din corpul unui vas cu toartă (Pl. II/10) apar caneluri verticale, ornament deosebit de cel amintit anterior și realizat, se pare, în tehnica folosită în cultura învecinată Baden. De remarcat este faptul, că lipsesc complet ornamentele executate în tehnica „împunsăturilor succesive“ (Furchenstich). Pe nici unul dintre fragmentele ceramice nu s-a putut constata existența incrustației.

Principalele forme de ceramică cuprind: vase de uz comun, ulcioare, străchini, pahare, căni etc. Ceramica pledează pentru încadrarea ei în faza I și eventual începutul celei de a doua faze a acestei culturi.

2. Carașova „Peștera Cerbului“ (Fig. 2—3).

Peștera este situată în partea superioară a cheilor Carașului, la aproximativ 7 km sud-est de Carașova și 2 km sud-vest de Cantonul și Peștera Comarnic, avînd o altitudine de 115 m față de firul apei. Intrarea de formă triunghiulară se găsește la baza unui perete stîncos. Peștera este orizontală, uscată, foarte puțin răcoroasă, fără curent de peșteră și conține pe patul de stîncă multă depunere (în special de guano) creînd astfel condiții excelente de locuire. Are o poziție retrasă, greu de descoperit. Cu prilejul unor cercetări de teren în vara anului 1977 s-a executat un mic sondaj în galeria din dreapta (la 20—25 m de intrare), recoltînd

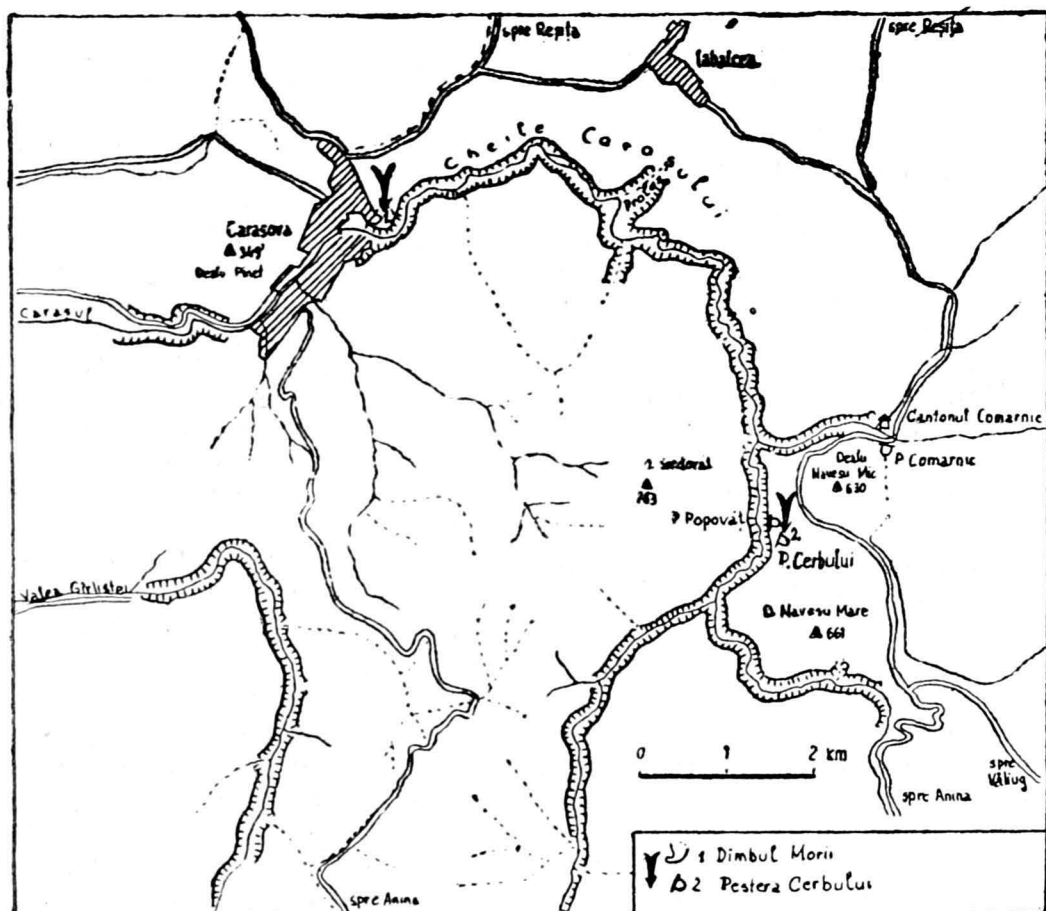

Fig. 2 Valea Carașovei „Peștera Cerbului” și „Dimbul Morii”.

du-se câteva fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni. Inițial, peștera a fost cercetată de speologul clujan Ernő Balogh³, care amintește de prezența ceramicii în peșteră. Peștera este amintită și de P. Roman în lista descoperirilor⁴, sub denumirea dată încă de E. Balogh — „Peștera Sarvaș” (Szarvasbarlang).

Inventariul materialului descoperit este compus din fragmente ceramice (puține tipice) și oase animale.

Ceramica de culoare castanie, brun-gălbuie, cărămizie, brun închisă este reprezentată printr-o singură categorie: cea semifină, folosind ca degresant nisip și pietricele mărunte, netezite pe ambele fețe. Un singur fragment este lustruit la interior. Arderea este destul de bună. Ornamentarea s-a executat în două moduri: prin adincire, realizându-se incizii subțiri verticale și oblice sau în rețea (Pl. VII/6—9) și în relief: briu

³ E. Balogh, în *Közl.*, Cluj, II, 1942, 1, p. 14 și fig. 9/1—2.

⁴ P. Roman, *op. cit.*, p. 85, nr. 254.

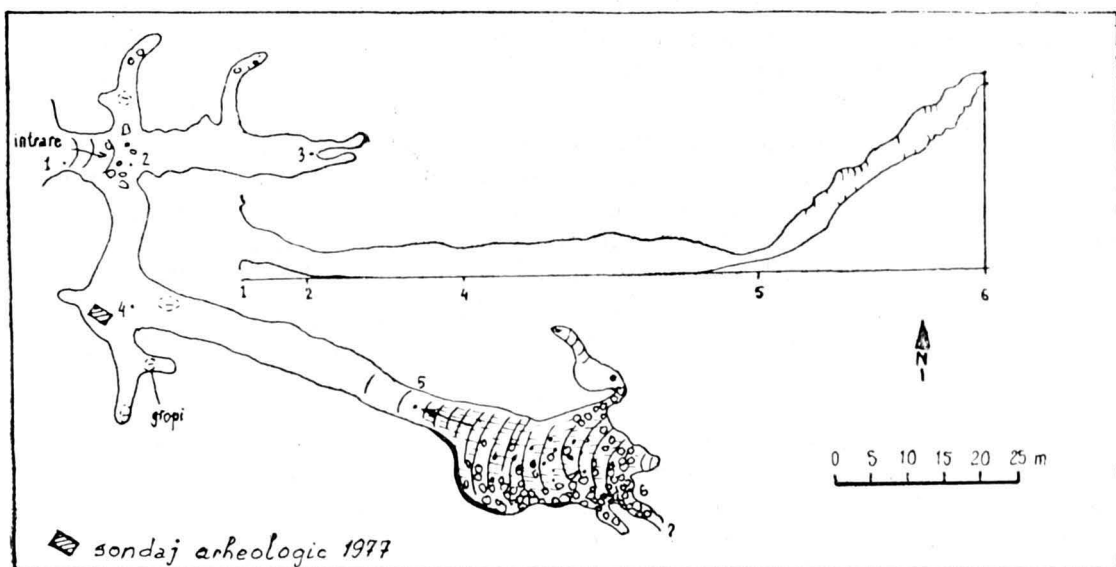

Fig. 3 Carașova „Peștera Cerbului” — planul peșterii.

alveolar sub buză (Pl. VII/6). Ca formă de vas se poate aminti un tip de dimensiuni mijlocii cu gât înalt în formă de pîlnie.

Deoarece sînt puține fragmente tipice, iar ornamentele nu permit o încadrare mai precisă și sigură propunem, cu rezervele cuvenite, încadrarea așezării de aici în faza a III-a.

3. Iaz (comuna Obreja).

Locul numit „Dîmb” este amplasat pe marginea terasei a doua a Timișului, în zona confluenței cu riul Bistra. În acest punct terasa cotește în susul văii Bistrei. Tocmai acest colț al terasei oferă condiții prielnice de trai, lucru dovedit și de succesiunea locuirii ei din epoca neolitică (cultura Starčevo-Criș) și pînă în epoca stăpînirii romane.

Cu ocazia unor periegeze din 1976⁵ și a săpăturilor arheologice din vara anului 1977 au fost descoperite urmele unei destul de întinse și îndelungate locuri ale purtătorilor culturii Coțofeni. În stratul de cultură s-au găsit numeroase fragmente ceramice iar sub mantaua unui tumul funerar roman chiar urmele unui semibordei, din păcate destul de deranjat de locuirile ulterioare. Locuința de formă ovală, nedepășind adîncimea de 0,25—0,30 m, conținea chirpic de la o vatră răvășită și multe fragmente ceramice. Majoritatea materialului descoperit face parte din categoria ceramicii cu ornamente cruceate, executate cu o spatulă avînd vîrf dreptunghiular. Deoarece ceramica din stratul de cultură este și aceasta foarte amestecată s-a recurs la analiza doar a fragmentelor tipice, sigur aparținătoare culturii în discuție.

⁵ R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 437—438 (XXXIII Iaz, pct. 1).

Referitor la cercetarea viitoare a acestei așezări, amintim că este una dintre puținele din județ care permit o atare întreprindere, nu numai întinderea și durata locuirii cât și starea foarte bună de păstrare a ceramicii creînd o asemenea posibilitate.

Ceramica are o culoare preponderent roșie, apărînd însă și alte nuanțe: cărămiziu, cărămiziu-gălbui, roșu-brun, brun-cenușiu și brun. După pastă, materialul ceramic de aici se împarte în două categorii: semifină și grosolană, folosindu-se ca degresant nisip și pietricele. Arderea este relativ completă, prezentînd în unele cazuri urme de ardere secundară.

Ornamentația este foarte bogată și variată. Apar și elemente asemănătoare cu ale ceramicii descoperite la Caransebeș, însă ornamentația ceramicii de la Iaz este mult mai bogată, cantitativ și motivistic. Motivul cu linii scurte cruceate apare, spre deosebire de Caransebeș unde este rar folosit, ca un ornament perfect. De altfel, foarte des folosit este și ornamentul cu „boabe de linte“. Un alt element asemănător cu al ceramicii de la Caransebeș este apariția canelurilor caracteristice culturii Baden, ce-i drept, doar pe trei fragmente ceramice, important fiind, însă, faptul că apar în combinație cu elemente tipice culturii Coțofeni.

Analizînd ceramica se constată două moduri de ornamentare: prin adîncire și în relief. Primul procedeu este reprezentat mai puțin prin incizii, în locul cărora s-a folosit tehnica fișilor scurte cruceate. Uneori se deosebesc clar, alteori dau impresia unor caneluri scurte, înguste și adînci. Ca motive ornamentale în această tehnică amintim: triunghiul hașurat cu virful în jos ce apare pe gîtul vasului (Pl. VI/2), făcînd legătura organică cu un alt motiv — „scheletul de pește“ (Pl. V/1, 6, 7; Pl. VI/1—2). Benzile hașurate sau incizate lipsesc. În schimb, reapar motivele dispuse în forma „ramurilor de brad“ (Pl. IV/3; V/2, 5; VI/4, 7) și în „câpriori“ (Pl. IV/5; VI/8). Tot ca motiv executat în tehnica cruceării, însă de astă dată cu un instrument cu virful ușor rotunjit, obținîndu-se un fel de alveole de forma boabelor de cafea, amintim „scheletul de pește“ (Pl. IV/11; VI/6).

Tehnica impresiunilor este, de asemenea, foarte uzitată. Astfel, apar șiruri orizontale de alveole suprapuse ce dau impresia că sînt executate cu unghia, amplasate sub buza vasului (Pl. IV/3—4; Pl. V/1, 3, 5; VI/1, 3, VII/1, 5); apare însă și un singur rînd de alveole în partea exterioară a buzei (Pl. IV/7; V/4). Se mai utilizează și o serie de alte instrumente, apăsate perpendicular sau pieziș, avînd o gamă variată de forme: „strop de apă“ (Pl. IV/2), dreptunghiulare (Pl. IV/11; VI/6), piramidale (Pl. VI/2) etc.

Al doilea procedeu al ornamentării în relief constă din briuri alveolare sau crestate amplasate, de obicei, pe umărul (Pl. IV/1; V/8, 10; VII/2) sau sub buza vasului (Pl. IV/9—10); proeminențe mici, conice, amplasate pe un fragment de toartă de vas (Pl. VII/3) și motivul în formă de „boabe de linte“ dispune, de obicei, în șiruri orizontale rare (Pl. IV/6, 11; VI/6; VII/2) pe umărul sau pe gîtul vaselor (Pl. IV/6), apar, însă, și în șir vertical (Pl. IV/11).

În mai multe cazuri, toartele sînt și ele ornamentate, cum s-a mai arătat, prin proeminențe, impresiuni și creștături (Pl. IV/8; VII/3). Aici apare însă și o toartă puțin deosebită, orizontală, făcînd corp comun cu buza, ornamentată prin incizii oblice și trei creste alveolate cu orificiul îngust, vertical (Pl. V/1). Ca formă se aseamănă, întrucîtva, cu fragmentul ceramic de la Ostrovu Corbului „Botu Piscului”⁶.

Ultimul motiv care apare sînt canelurile verticale ce pornesc de sub gîtul vasului și acoperă corpul, formînd metope despărțite între ele prin incizii cruceate în forma „scheletului de pește” (2—3 șiruri suprapuse — Pl. V/6—7). Canelurile sînt executate în tehnica caracteristică culturii Baden, fiind mult mai late decît cele Coțofeni și lustruite. Pe un fragment de buză (Pl. V/9) canelurile pornesc de pe gîtul vasului, de lingă toarta fixată pe buză cu orificiu îngust, vertical, ce pornește încă din interiorul buzei.

Torțile de vase descoperite aici se pot împărți în două grupe, după caracterul lor funcțional: care servesc la agățarea vasului, cu orificii mici, înguste, verticale (Pl. V/1, 9); torți de apucat în formă de bandă, neornamentate (Pl. IV/3; VI/4) și cele ornamentate (Pl. IV/8; VII/3).

Ca forme, se observă prezența, în general, a vaselor de dimensiuni mici și mijlocii. Se deosebesc: vase de uz comun, castroane, străchini, vase de dimensiuni mijlocii cu două torți trase din buză, pahare, căni, borcane. Între materialele recoltate amintim și cele două mosorele (unul întreg și celălalt fragmentar) din lut, bine arse, identice cu cele de la Bocșa Montană — „Colțani”⁷ și Dubova — „Cuina Turcului”⁸.

După materialul ceramic, așezarea de la Iaz se încadrează în faza I-a a culturii Coțofeni.

4. Mehadica.

Dealul numit „Cioaca Mică” se ridică în mijlocul văii „Slătinic”, la aproximativ 4—5 km vest de sat. Are forma unui con, cu pante abrupte și este legat în partea sa de NV printr-o coamă adîncită de „Cioaca Mare”. Cu ocazia cercetărilor geologice s-au descoperit aici fragmente ceramice, oare, în urma verificării efectuate în februarie 1973 (R. Petrovsky), s-au dovedit ca aparținînd culturii Coțofeni⁹. O reverificare la fața locului, în vara anului 1976 (R. Petrovsky, Șt. Cădariu) a confirmat primele observații. Virful dealului prezintă o mică terasare, urmele așezării de aici fiind însă, foarte probabil, spălate la vale. Pe panta dealului (la aproximativ 25—30 m de terasă) stratul de cultură se găsește la o adîncime cuprinsă între 0,20—0,70 m. S-a găsit multă ceramică, fusaiole și chirpici. După grosimea startului și marea cantitate de ceramică, presupunem aici o locuire destul de densă sau de durată.

⁶ P. Roman, *op. cit.*, p. 135, Pl. 35/8.

⁷ Idem, p. 152, Pl. 52/30.

⁸ *Ibidem*, p. 152, Pl. 52/36.

⁹ R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 441—442 (XLII Mehadica, pct. 1).

Ceramica are o culoare preponderent cărămizie, fiind în marea ei majoritate neornamentată. Afară de cărămiziu, mai apar culorile și nuanțele de brun-cărămiziu, brun, brun-cenușiu și cenușiu. Pasta este semi-fină și grosolană, folosindu-se ca degresant nisip și pietricele. Unele fragmente sînt netezite pe ambele fețe. Arderea este de obicei incompletă, rareori completă și cîteva fragmente prezintă urme de ardere secundară.

Starea de conservare, în general, proastă a ceramicii se explică în primul rînd prin aciditatea solului (zonă împădurită) și ca urmare a expunerii la intemperii și umiditate.

Ceramica ornamentată redusă cantitativ este decorată printr-o singură tehnică: prin adincire, principalele procedee fiind inciziile și impresiunile. Ca motive amintim: liniile incizate oblice, neorganizate, răspindite pe tot corpul vasului (Pl. XI/1); liniile incizate dispuse în „rețea” (Pl. IX/2, 4, 5) la fel neorganizate; ornamentele organizate în tehnica „împunsăturilor succesive” așezate orizontal în formă de șiruri scurte verticale pe corpul vasului (Pl. IX/6) sau imediat sub buză (Pl. IX/9); metope formate din cîteva benzi verticale de șiruri scurte orizontale de „împunsături succesive” mărginite de impresiuni (împunsături) izolate și rare (Pl. IX/10); șiruri verticale formate din împunsături așezate rar (Pl. IX/7) și, în sfîrșit, împunsături mici, circulare, în formă de bandă orizontală din cîte trei rînduri, amplasate imediat sub buză (Pl. IX/3). Ornamentele acestea au analogii la Băile Herculane — „Peștera Hoților” (nivelele h 3—4 și i)¹⁰, Bocșa Montană — „Colțani”¹¹ și Oradea — Salca¹².

Fragmentele de torți, fac parte din categoria celor de apucat fiind în formă de bandă lată, verticale (Pl. IX/8, 11).

Formele sînt de două categorii: vase de uz comun și vase mici (cești și căni).

Printre materialele descoperite trebuiesc amintite fusoaiele bitron-conice și bucăți de chirpici cu urme de pari și împletituri din nuiele.

Așezarea de la Mehadica, cu toate că sînt totuși puține elemente, se poate încadra, cu destulă siguranță, în faza a III-a a culturii Coțofeni

5. Pecinișca (Băile Herculane).

Peștera „Gaura Ungurului” este situată la aproximativ 2 km sud de sat, în Valea Săliștei. Sub ea și în stînga ei s-a deschis o carieră de piatră îngreunîndu-se cu mult accesul spre peșteră. Situată la o altitudine de aproximativ 45 m deasupra pîrîului Săliște, aceasta este o peșteră mijlocie, ascendentă, fosilă, caldă, destul de uscată și oferă condiții bune de locuire. Primele cercetări arheologice au fost efectuate aici de colec-

¹⁰ P. Roman, *op. cit.*, p. 207, Pl. 110/5, 9; p. 209, Pl. 112/4.

¹¹ *Ibidem*, p. 212, Pl. 115/9.

¹² *Ibidem*, p. 214, Pl. 117/5.

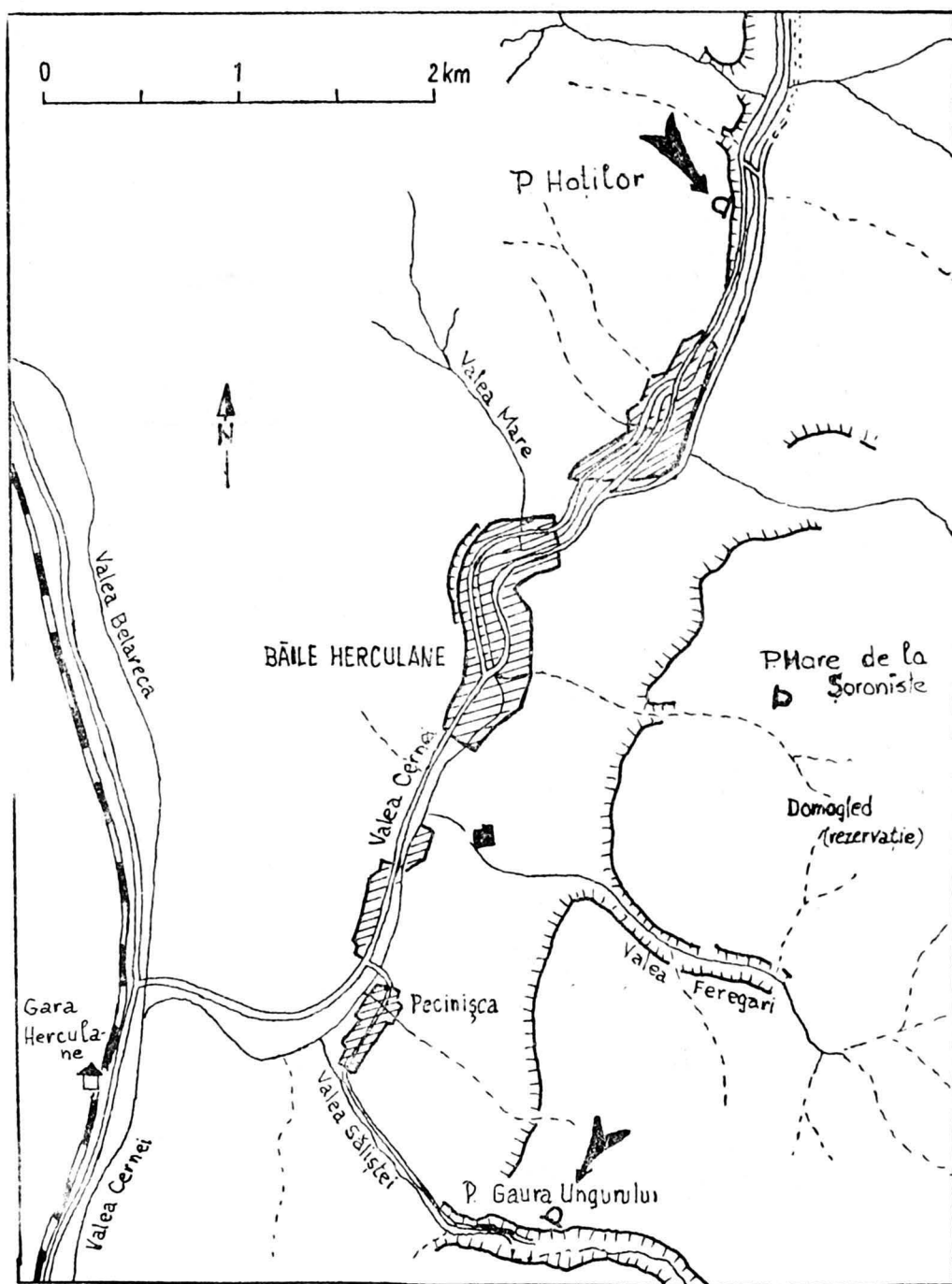

Fig. 4 Valea Cernei: Pecinișca — Peștera „Gaura Ungurului” și Băile Herculană „Peștera Hoților”.

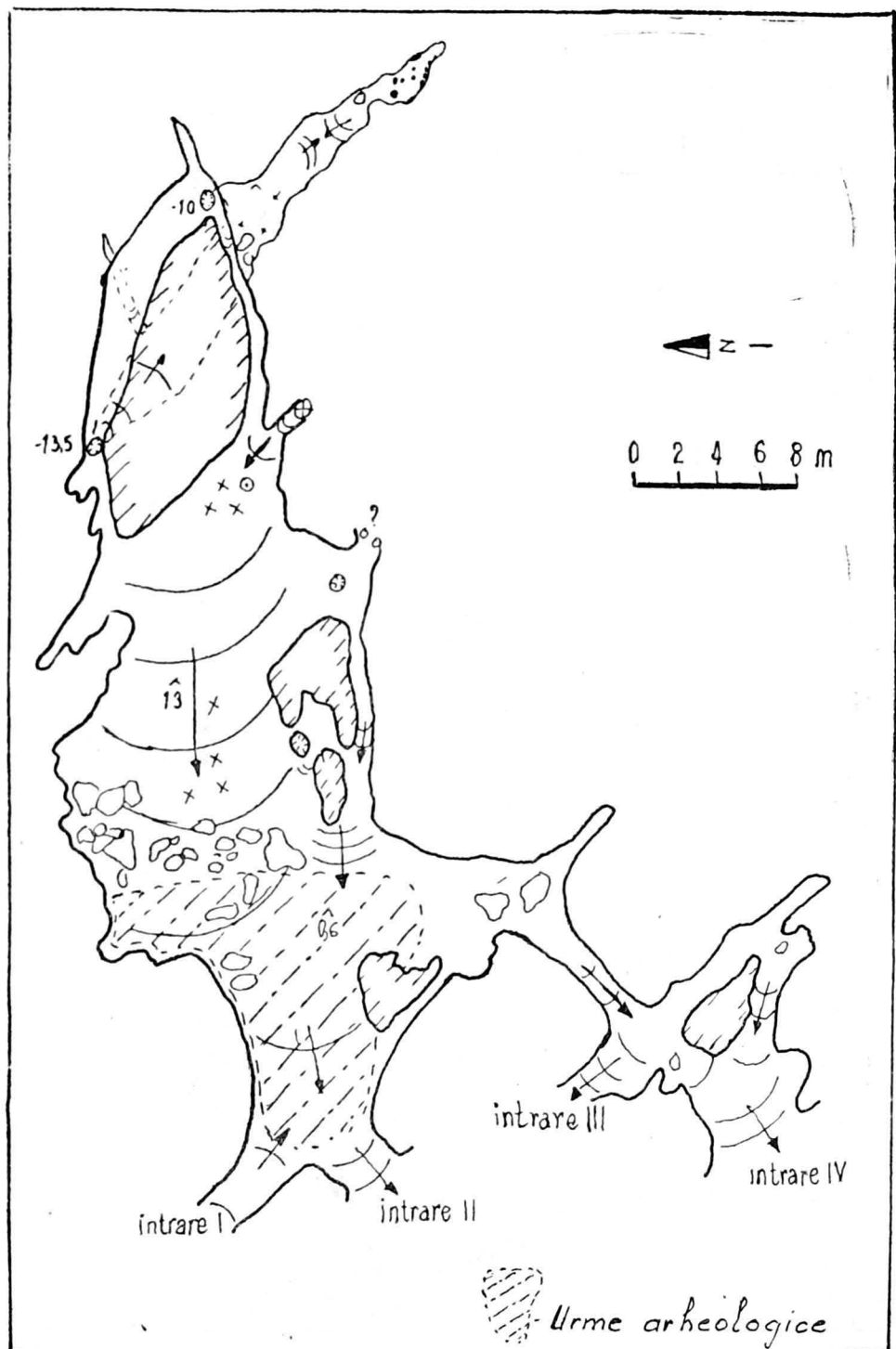

Fig. 5 Pecinișca — Peștera „Gaura Ungurului” — planul peșterii.

tivul condus de C. S. Nicolăescu — Plopșor, în vara anului 1954, când s-au descoperit, la intrare, fragmente ceramice din epoca bronzului¹³. Cu ocazia unei periegeze efectuate în martie 1974 (R. Petrovsky, Șt. Blaschki) s-au găsit în interiorul peșterii, fragmente ceramice aparținătoare culturii Coțofeni și epocii bronzului¹⁴. Numărul fragmentelor tipice este însă destul de redus.

Ceramica apare în culorile brun-cărămiziu, brun închis, brun-cenușiu și cenușiu, fiind acoperită cu un strat subțire de calcar. Ea se compune din două categorii: fină și semifină. Cea fină are ca degresant nisip mărunț și este netezită pe ambele fețe, un fragment fiind chiar lustruit (Pl. IX/13). Arderea este relativ completă iar fragmentele sînt destul de bine conservate. Ca tehnici de ornamentare s-au folosit adîncirea și cea în relief. În cadrul primei categorii se pot încadra: împunsăturile în două șiruri orizontale sub buză executate cu un instrument dintr-un os subțire spart (aplicat oblic pe vas — Pl. IX/13, 16); împunsăturile succesive în șiruri verticale destul de dese pe corpul vasului (Pl. IX/12); șirurile verticale curbe și oblice de impresiuni late executate cu o spatulă cu vîrf dreptunghiular ușor rotunjit în colțuri (Pl. IX/14). Acest din urmă ornament este asemănător cu cel întîlnit la Brateiu — *Nisipărie*¹⁵ sau poate cu cel de la Gîrbova de Sus¹⁶.

Din a doua categorie, a ornamentelor în relief amintim apariția pe un fragment a unei proeminențe alungite amplasate sub buză întrerupînd un șir de împunsături orizontale (Pl. IX/13).

Buzele vaselor sînt drepte, orizontale sau oblice. Ca forme sînt reprezentate vasele mici și mijlocii (câni, cești din pastă de uz comun).

Datorită numărului mic de fragmente ornamentate, încadrarea în una din faze ne este îngreunată: opinăm pentru fazele I—II, cu toate că apariția „împunsăturilor succesive“, ne-ar îndruma spre faza II. Dar, pe de altă parte, din lipsa unei stratigrafii sigure, nu putem ști dacă este vorba de un material dintr-o singură perioadă de locuire.

6. Prisian (comuna Buchin).

Dealul „Cucuiul lui Ostivă“ este situat la aproximativ 2—3 km vest de sat, avînd o altitudine de 300—400 m față de riul Timiș. Dealul are forma unui con, cu vîrf netezit formînd o terasă cu plan rotund, cu diametrul de 25—35 m. Pantele dealului sînt destul de abrupte, accesul fiind ceva mai ușor pe latura de nord-vest.

Cu ocazia unei periegeze din anul 1976 (R. Petrovsky, S. Vornic, I. Radu) s-au constatat aici urmele unei așezări Coțofeni, ce pare a fi

¹³ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 394; M. Bleahu, V. Decu, Șt. Negrea, C. Pleșa, I. Povară, I. Viehmann, *Peșteri din România*, București, 1976, Ed. științifică și enciclopedică, p. 263—265.

¹⁴ R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 448 (LIII, Pecinișca).

¹⁵ P. Roman, *op. cit.*, p. 156, pl. 56/3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 170, pl. 70/10, 12.

bine păstrată¹⁷. Pe latura de vest a dealului terenul este spălat și apar multe fragmente ceramice. Până în prezent nu s-au executat aici săpături sistematice, astfel că ne vom folosi doar de materialul recoltat cu ocazia mai sus-amintitei periegeze.

Ceramica în culorile cărămizie, brun-cărămizie, brună, brun-cenușie și cenușie este confecționată dintr-o pastă semifină, ca degresant folosindu-se nisip și pietricele, uneori și pleavă mărunță. O parte a ceramicii este lustruită pe ambele fețe, alta este acoperită de un slip lustruit de culoare brun-cărămizie (de obicei partea interioară a vaselor). Arderea este rar completă și prezintă, în multe cazuri, urme de ardere secundară. Și aici, la fel ca în cazul materialului de la Mehadica, starea de conservare a acestuia a suferit de pe urma intemperiilor, umezelii și acidității solului.

În cazul ceramicii de față avem de a face cu un singur mod de ornamentare, și anume prin adîncire. Ca motivistică deosebită: incizii lungi, oblice (Pl. VII/13); în rețea (Pl. VIII/2); benzi formate din incizii lungi, oblice — spațiul dintre ele este hașurat în rețea prin alte incizii scurte, oblice (Pl. VIII/6); rînduri orizontale de impresiuni mari executate cu unghia sau vreun instrument cu capăt semilunar apăsător oblic spre dreapta (Pl. VIII/5); șiruri orizontale și oblice de impresiuni executate cu un instrument cu capăt dreptunghiular la colțuri, ușor rotunjit, apăsător oblic sau perpendicular pe peretele vasului (Pl. VII/10, 11; VIII/8, 9, 11, 13). Aceste impresiuni sînt aplicate des în cadrul unui șir, iar identitatea lor ca formă și dimensiuni duce la presupunerea că probabil s-a folosit o șampilă, confecționată din lut sau os.

Pe două fragmente apar motive ce amintesc de „scheletul de pește” fiind executate prin linii incizate (Pl. VIII/5) și impresiuni (Pl. VII/13), în ambele cazuri, șirul de sus fiind mai îngust decît cel de jos. Ca ultim motiv ornamental apare crestarea sau alveolarea buzelor (Pl. VII/12; VIII/12). Motivul în tehnica „împunsăturilor succesive” lipsește.

Ca forme apar vasele de dimensiuni mijlocii de uz comun, cămile, străchinile bitronconice etc.

Încadrarea cronologică este deocamdată nesigură, opinăm pentru primele două faze ale culturii, probabil cea de-a II-a.

•
• •

Înainte de prezentarea stadiului cercetărilor privind cultura Coțofeni în județul Caraș-Severin mai adăugăm cîteva date despre încă patru așezări de acest tip cunoscute deja în literatura de specialitate, dar insuficient din cauza lipsei de cercetări sistematice. Este vorba de material ceramic ce provine din aceste așezări, obținut prin cercetări de suprafață (periegeze) și care ne pot ajuta la încadrarea cronologică într-una din fazele culturii.

¹⁷ R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 450 (LVII, Prisian).

1. Bănia — „Cracu Otara“.

Așezarea este situată pe dealul „Cracu Otara“, în locul „Cioaca cu bani“, punct aflat la aproximativ 4 km sud-vest de sat¹⁸. Ceramica adunată de aici, în urma unei periegeze din anul 1972, a ajuns la muzeul din Reșița. După pastă se împarte în două categorii: semifină în cea mai mare parte și cea la care s-a folosit ca degresant nisip și pietricele, fiind uneori lustruită. Culoarele variază de la brun-gălbui la brun-cafeniu, cărămiziu și cenușiu. Pentru redarea motivelor ornamentale s-au folosit inciziile, impresiunile și ornamentele în relief. Apar ornamente executate în tehnica „împunsăturilor succesive“ (Pl. X/10 — 12) și izolate aplicate perpendicular. (Pl. X/11). Lipsesc în schimb (în materialul analizat), ornamentele de tipul „boabelor de linte“. Numărul restrâns de fragmente tipice face ca deocamdată să atribuim așezarea fazei a III-a a culturii.

2. Bocșa — „Gruniul Cetății“¹⁹

În susul văii Smida, la vreo 300 m nord de cantonul de la Smida Veche, se înalță dealul numit „Gruniul Cetății“. Aici s-a descoperit, în anii 1960—1962, ceramică aparținând culturii Coțofeni²⁰.

Ceramica, de obicei, de culoare brună, brun-cărămizie în mare parte este ornamentată. După pastă se disting două categorii: una mai grosolană ornamentată cu motive incizate; alta puțin mai fină ornamentată cu împunsături. Inciziile sînt destul de frecvente: apar linii în rețea (Pl. XII/7), în motivul „bradului“ (Pl. XII/4); benzi hașurate pe toartă (Pl. XII/8). Adeseori, apar briuri crestate (Pl. XII/1) sau alveolate (Pl. XII/3, 5), dispuse sub buză. Foarte frecvente sînt, în schimb, împunsăturile de tip „Furchenstich“, dispuse în moduri diferite (Pl. XI/6 — 7; XII/10), uneori încadrînd alte ornamente — cum este cazul la o toartă (Pl. XII/9) și împunsăturile perpendiculare, izolate, dispuse în diferite motive sub buză (Pl. XI/2, 4) sau pe corpul vasului (Pl. XI/9). Mai apar și motive ornamentale formate din grupuri de cîte 2—3 împunsături oblice sau aliniate orizontal în două sau mai multe șiruri sub buză (Pl. XI/1, 3), pe corpul vaselor (Pl. XI/5) ori acoperînd partea centrală a vasului (Pl. XI/8). Împunsăturile sînt obținute cu ajutozul unui obiect cu vîrf dreptunghiular, aplicat oblic pe peretele vasului. Apar în combinație cu „Furchenstich“-ul pe un singur fragment (Pl. XII/10).

În concluzie, amintim că în cadrul acestei ceramici lipsește ornamentul în formă de „bob de linte“ dar se constată apariția unor elemente decorative de influență Kostolac. Materialul are multe analogii cu cel descoperit la Bocșa Montană — „Colțan“ și cel de la Băile Herculane — „Peștera Hoților“²¹, aparținînd fazei a III-a a acestei culturi.

¹⁸ Pentru datele referitoare la ea vezi R. Petrovsky, în *Banatica*, II, 1973, p. 387 (IV, Bănia).

¹⁹ *Ibidem*, p. 390 (VII, Bocșa Montană, pct. 4); Șt. Cădăriu, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 75—76.

3. Bocșa Română — „Cetățuica“.

Pe botul dealului cu acest nume („Cetățuica“ sau „Gruniul Cetățuica“), situat pe valea Vernicului, cu ocazia unor sondaje din vara anului 1961 s-au descoperit urmele unor așezări aparținând culturii Coțofeni și perioadei feudale timpurii²². În cadrul materialului adunat de aici deosebim două categorii de ceramică: una dintr-o pastă fină lustruită, cu ornamente obținute din împunsături dispuse în mai multe motive; cea de a doua categorie este formată dintr-o ceramică cu pastă mai grosolană, poroasă având în conținut nisip mărunț ca degresant. Culoarea este roșu — cărămizie sau brună. Ornamentele caracteristice sînt liniile incizate. Această ultimă categorie este preponderentă fiind o ceramică de uz comun. Ca elemente ornamentale adăugăm impresiunile obținute cu instrumente cu vîrfuri de diferite forme (Pl. XIII/1, 6, 10, 12); împunsăturile perpendiculare, sub buză (Pl. XIII/4) sau oblice, pe corpul vasului (Pl. XIII/11) creștături pe buza vasului (Pl. XIII/3); proeminente crestate prinse sub buza vasului (Pl. XIII/9) și, în fine, cele de tipul împunsăturilor succesive, care, la rîndul lor, formează diferite motive ornamentale (Pl. XIII/2, 5, 7, 10). Și aici, ca și în așezarea mai sus amintită, lipsește ornamentul în formă de „bob de linte“. Pe baza acestor ornamente încadrarea așezării în faza III de evoluție a culturii este asigurată.

4. Eftimie Murgu — „Piatra olarului“.

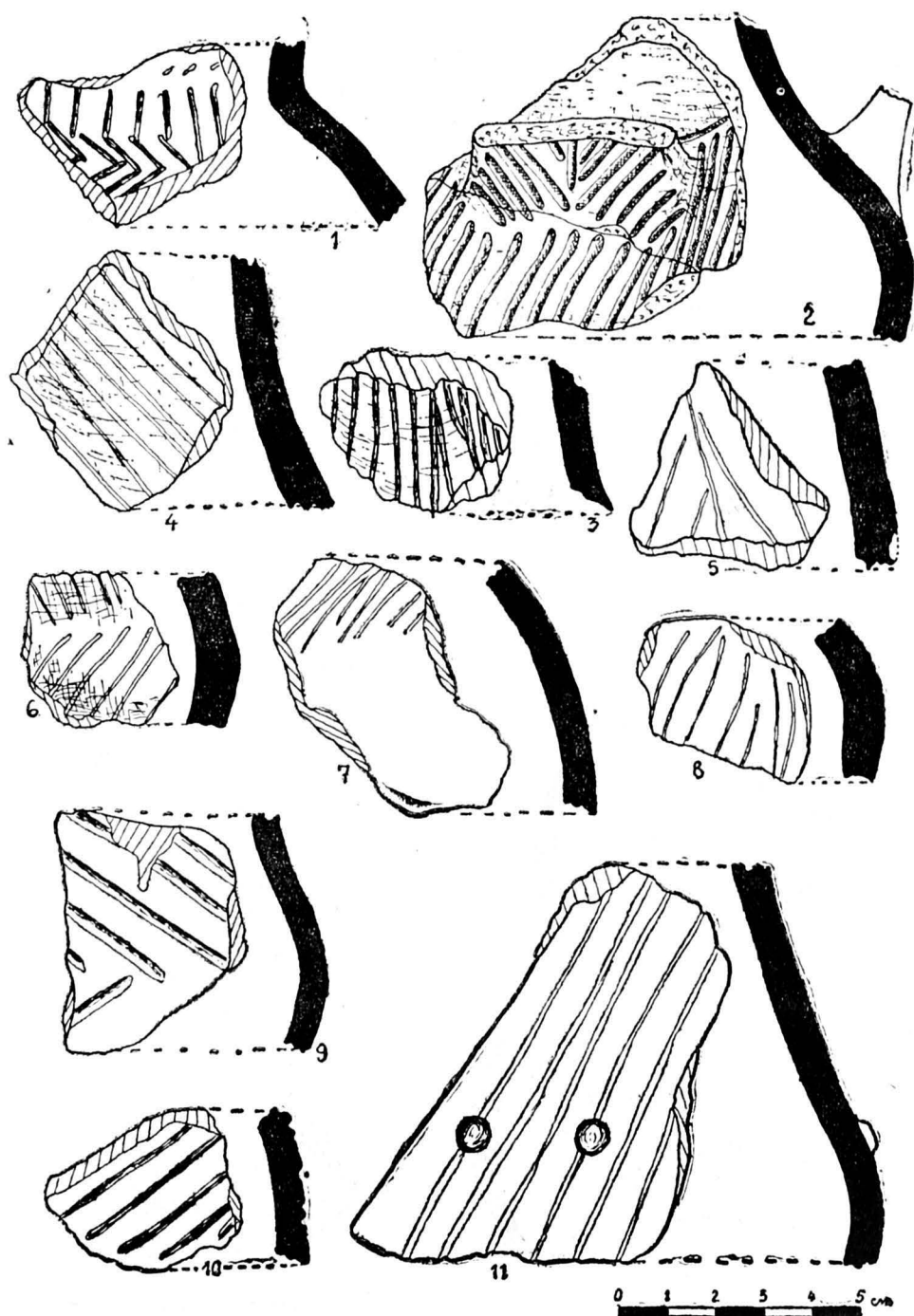
Pe dealul „Socolăț“ situat în imediată apropiere a satului, înspre sud, există două locuri apropiate unul de altul numite „Piatra Olarului“ și „Coveiul lui Trăilă“ pe care s-au constatat urmele unei așezări Coțofeni²³. Datele pe care le deținem, referitoare la ceramica Coțofeni din acest loc, sînt lacunare. Materialul spălat de ape este de culoare brun-cărămizie, brun-cenușie, avînd o pastă semifină și grosolană și o ardere incompletă. Principalele ornamente sînt liniile incizate dispuse în motive neorganizate (Pl. XIV/3, 5 — 8, 10 — 12), brîuri crestate (Pl. XIV/9), creștături pe buză (Pl. XIV/2) și impresiuni obținute cu un obiect cu vîrf triunghiular (ornament dispus în șir orizontal) sau în „căpriori“ (Pl. XIV/4). Pe un fragment apare ornamentul în formă de „bob de linte“ dispus în șir orizontal sub buză. Pe același fragment apar impresiuni dreptunghiulare, late, orînduite în șiruri verticale, despărțite între ele prin brîuri verticale (coaste). Pe un alt fragment ceramic apare ornamentul în tehnica împunsăturilor succesive. Datorită numărului relativ mic de fragmente ceramice tipice stabilirea locului cronologic în cadrul culturii

²⁰ Mulțumim și pe această cale colegului Gh. Lazarovici pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție informațiile și desenele ce privesc așezările de la Bocșa „Gruniul Cetății“, „Cetățuica“ și cea de la Eftimie Murgu „Piatra Olarului“.

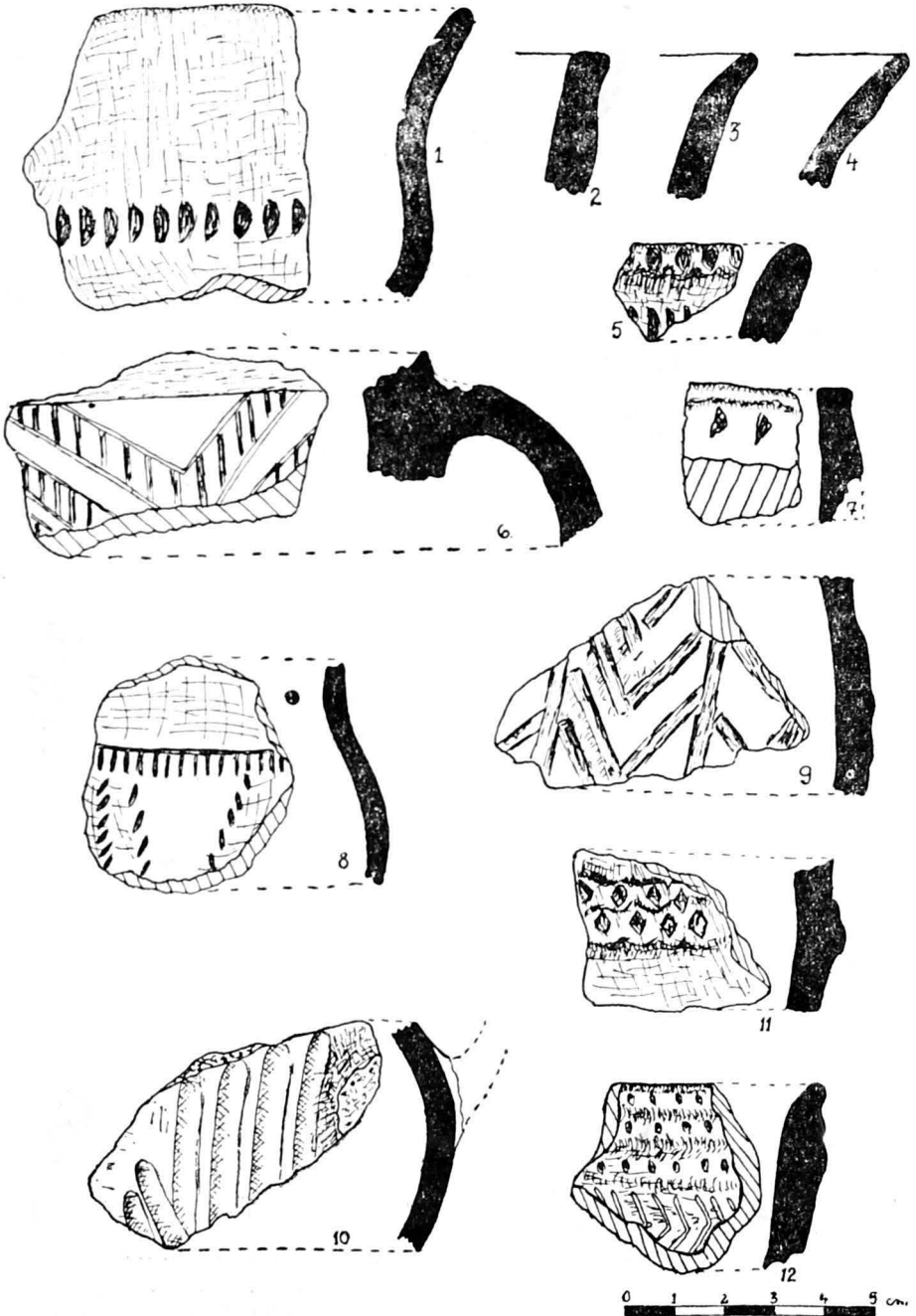
²¹ P. Roman, *op. cit.*, p. 209, 211.

²² R. Petrovsky, în *Banatica* II, 1973, p. 391 (VIII Bocșa Română, pct. 1) Șt. Cădariu, *op. cit.*, p. 76—80.

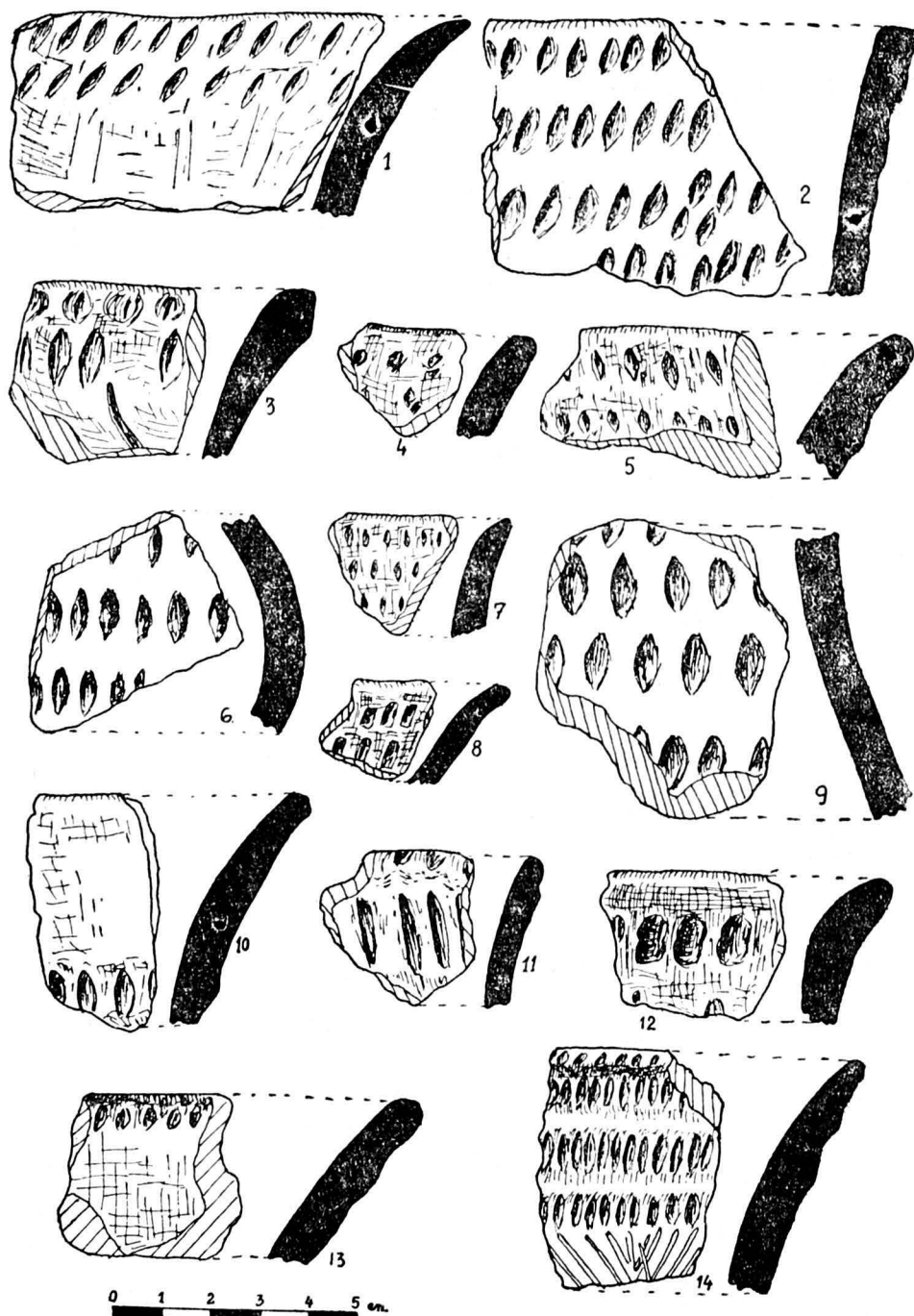
²³ Inf. prof. Vasile Nemeș (Eftimie Murgu), Gh. Lazarovici și Fl. Medeș.

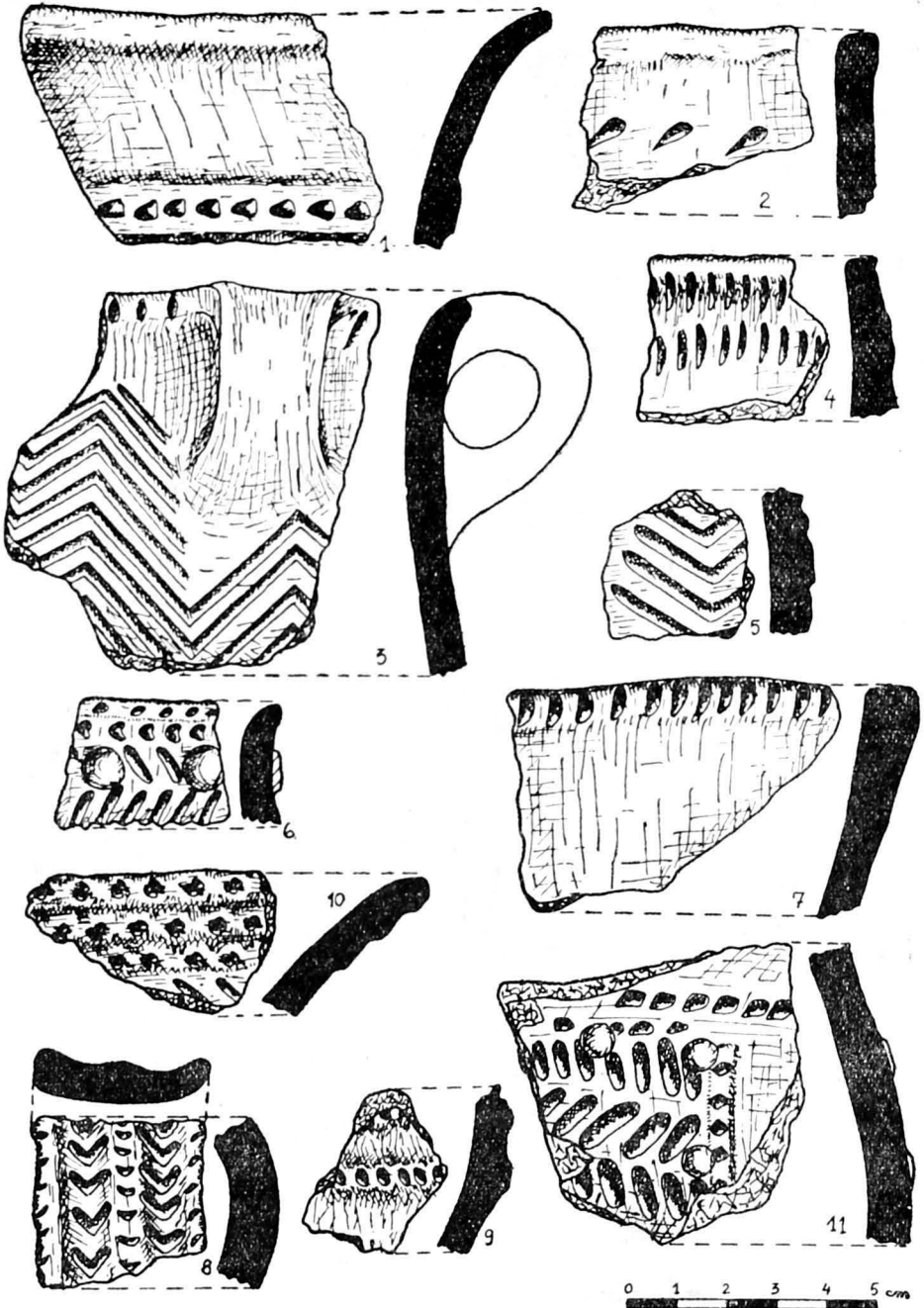
Pl. I Caransebeș.

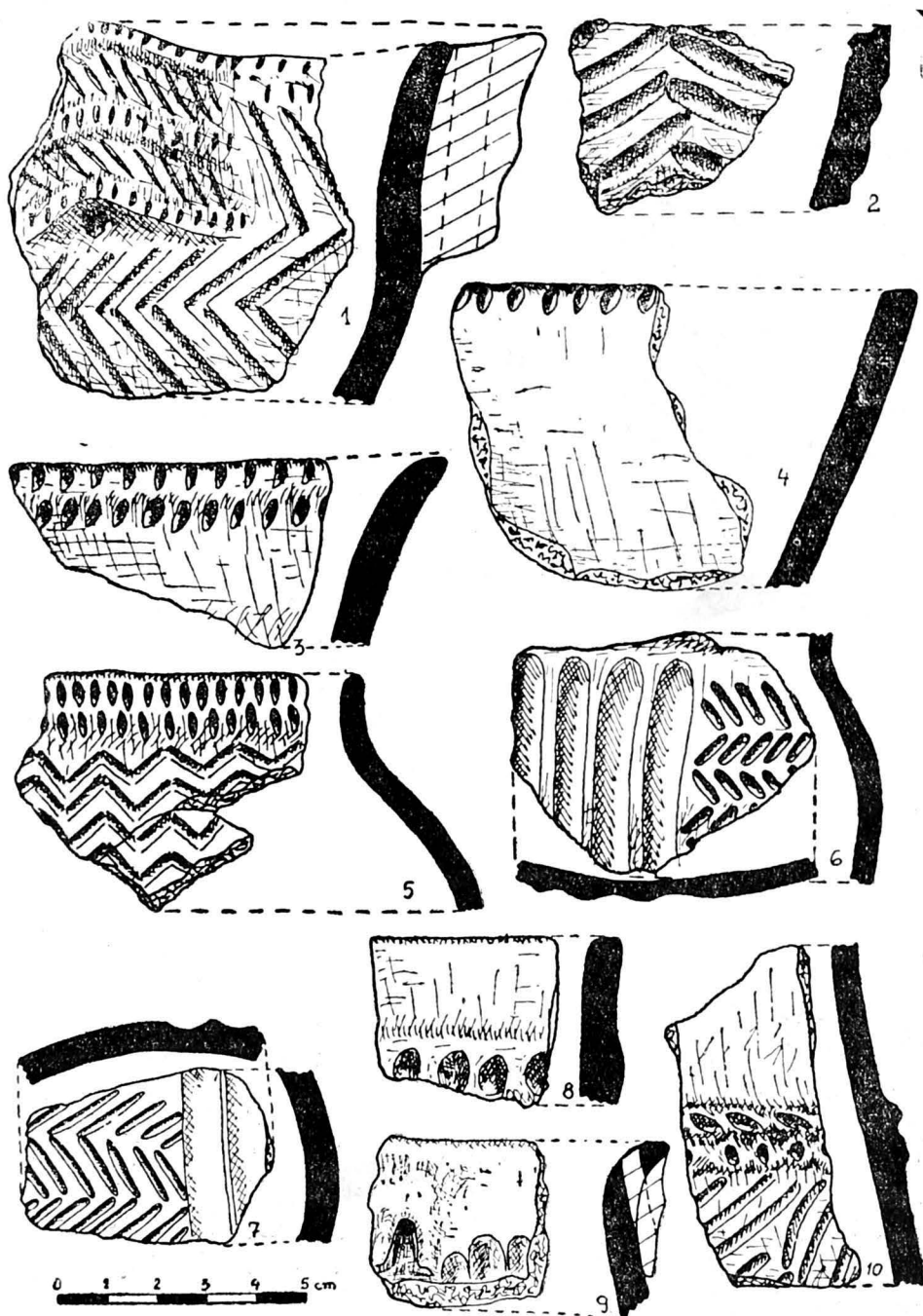
Pl. II Caransebeș.
<https://biblioteca-digitala.ro>

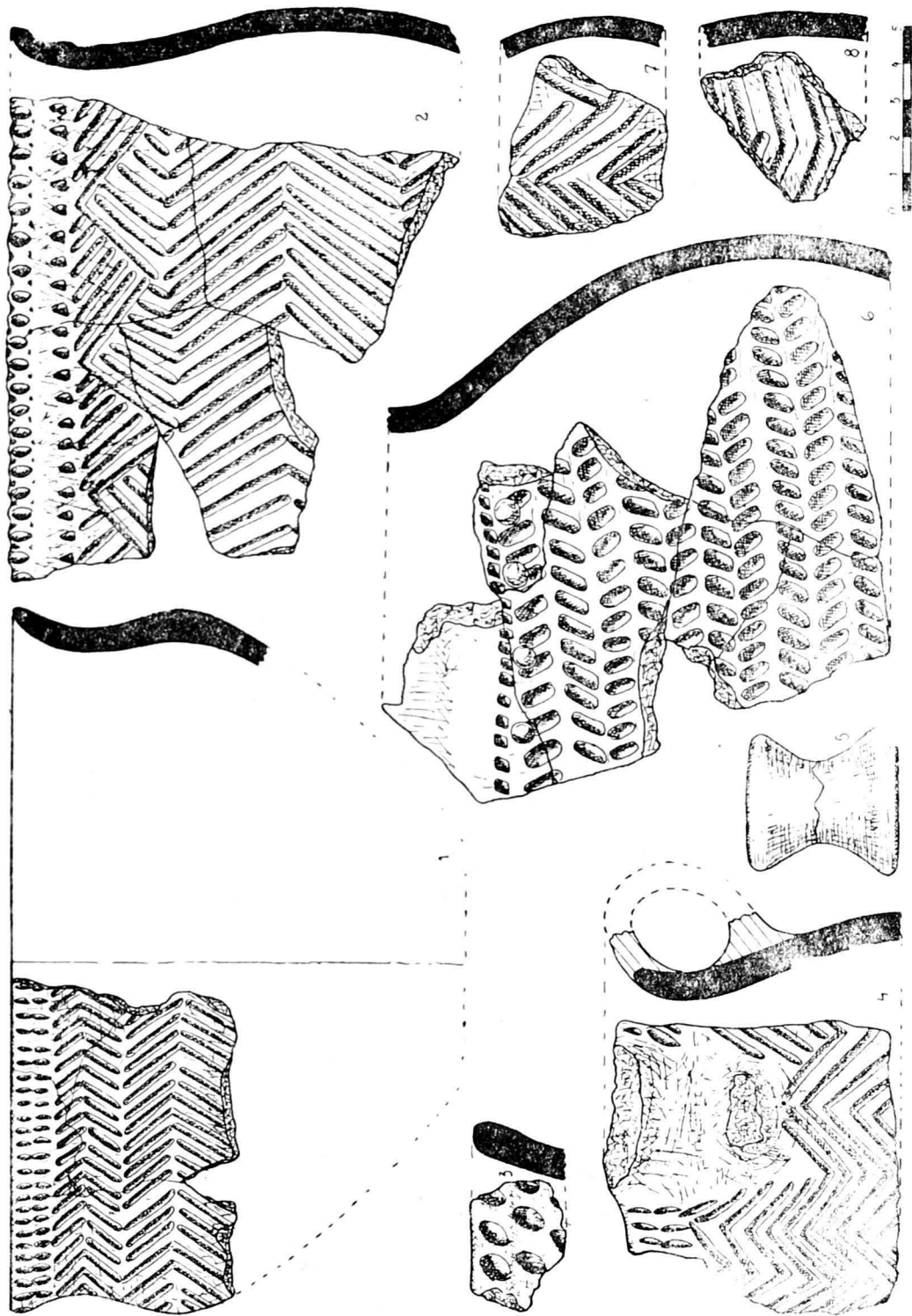
Pl. III. Caransebeș

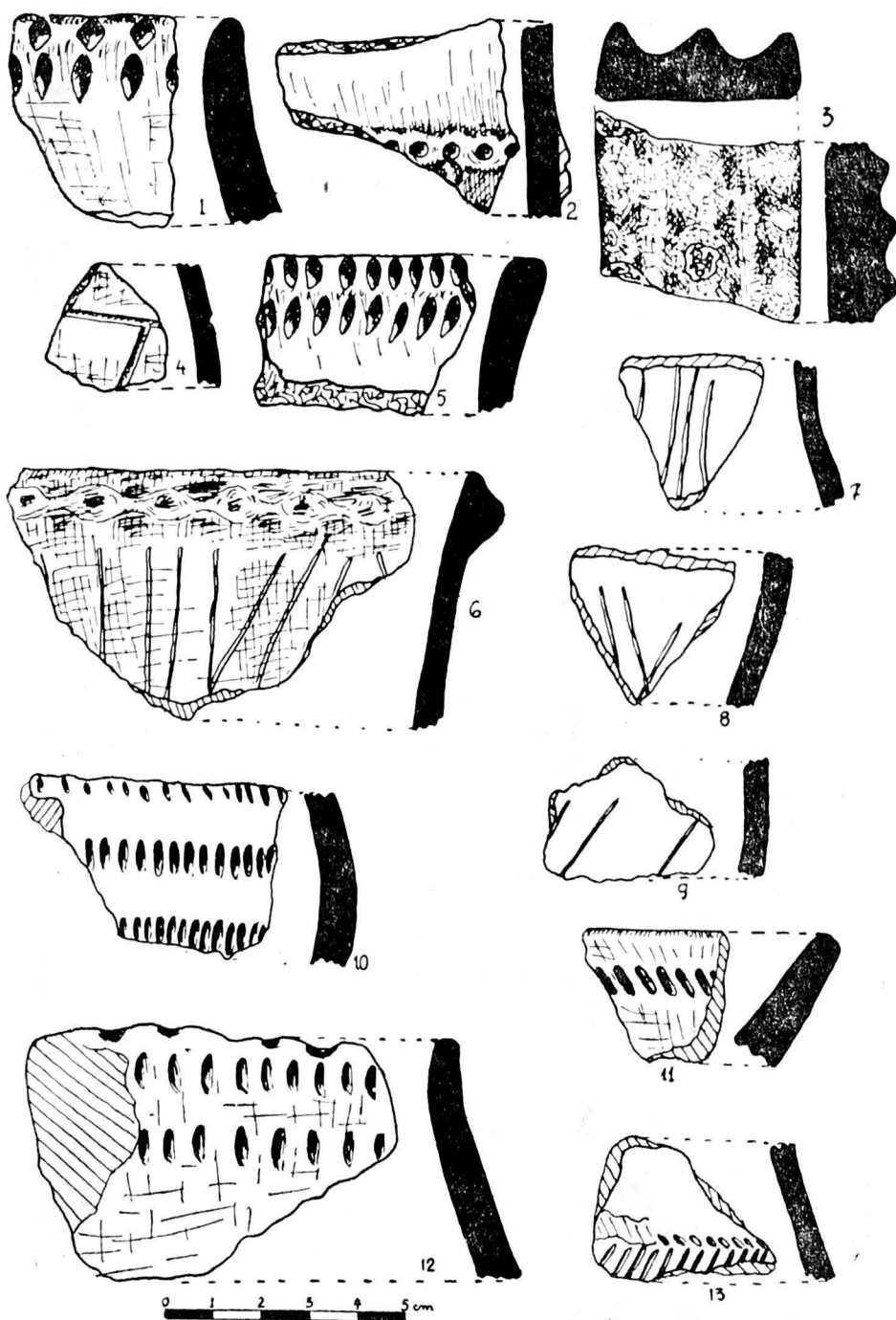
Pl. IV Iaz — „Dîmb“

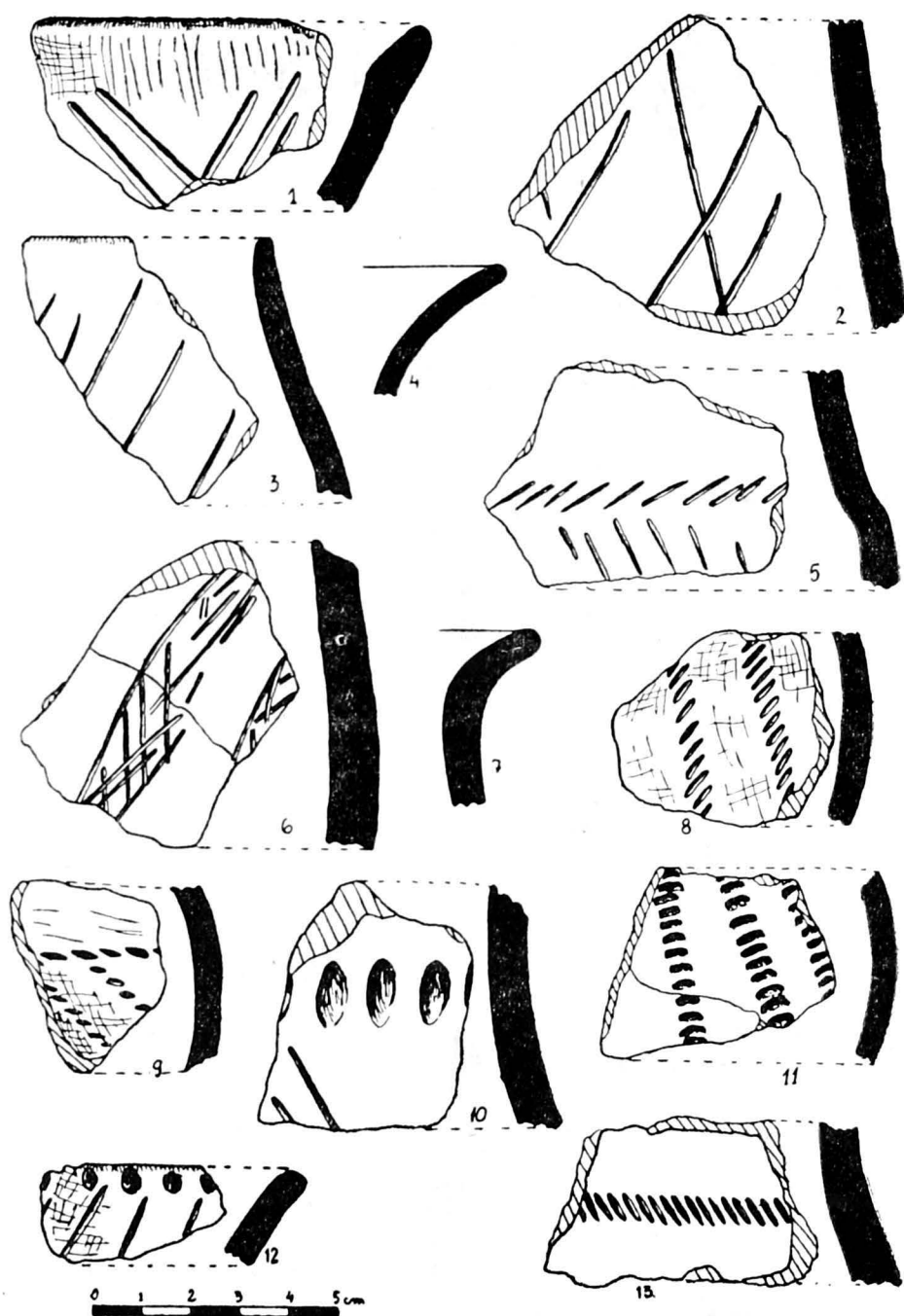
PL. V Iaz — „Dîmb“

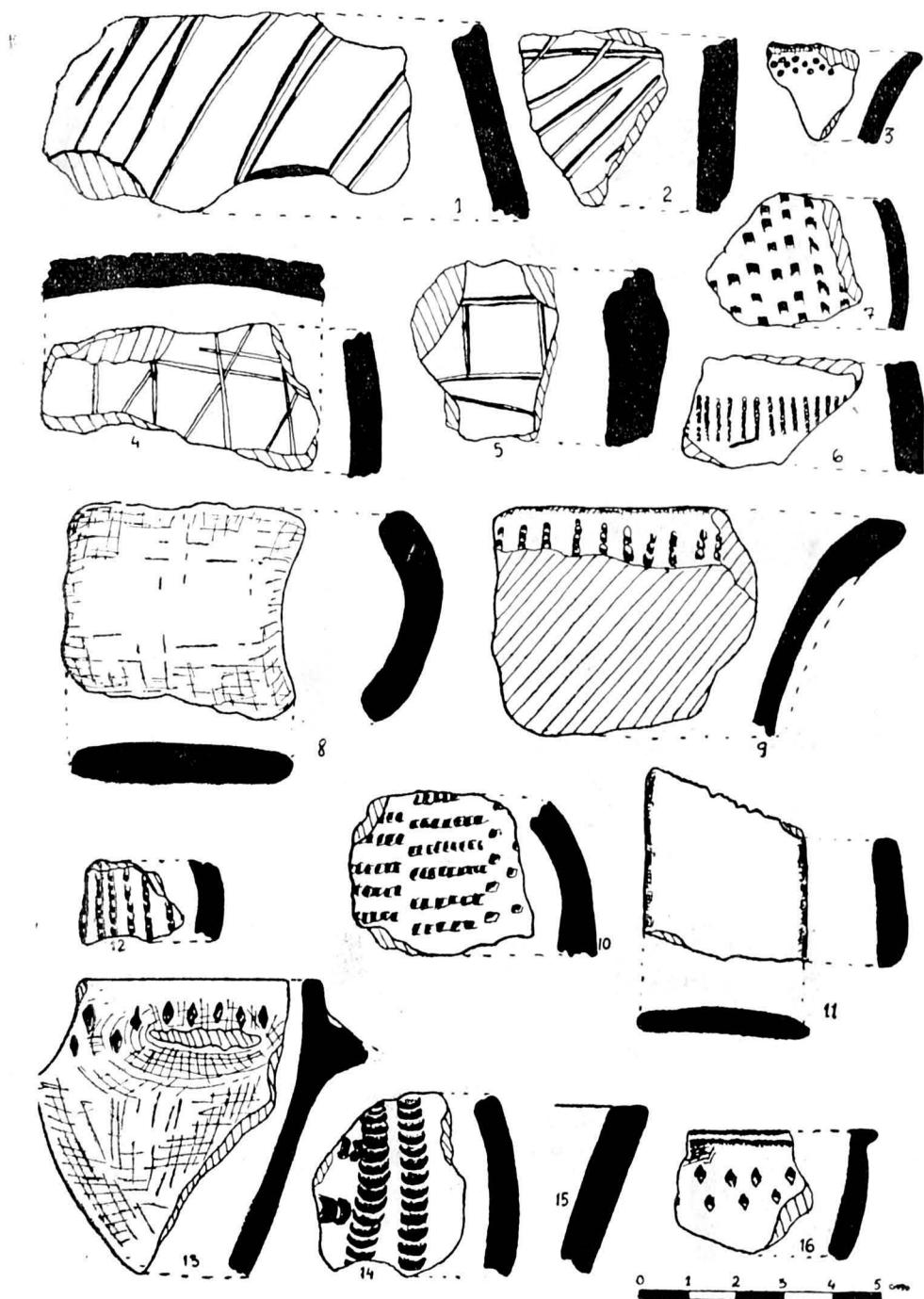
Pl. VI Iaz — „Dimb“

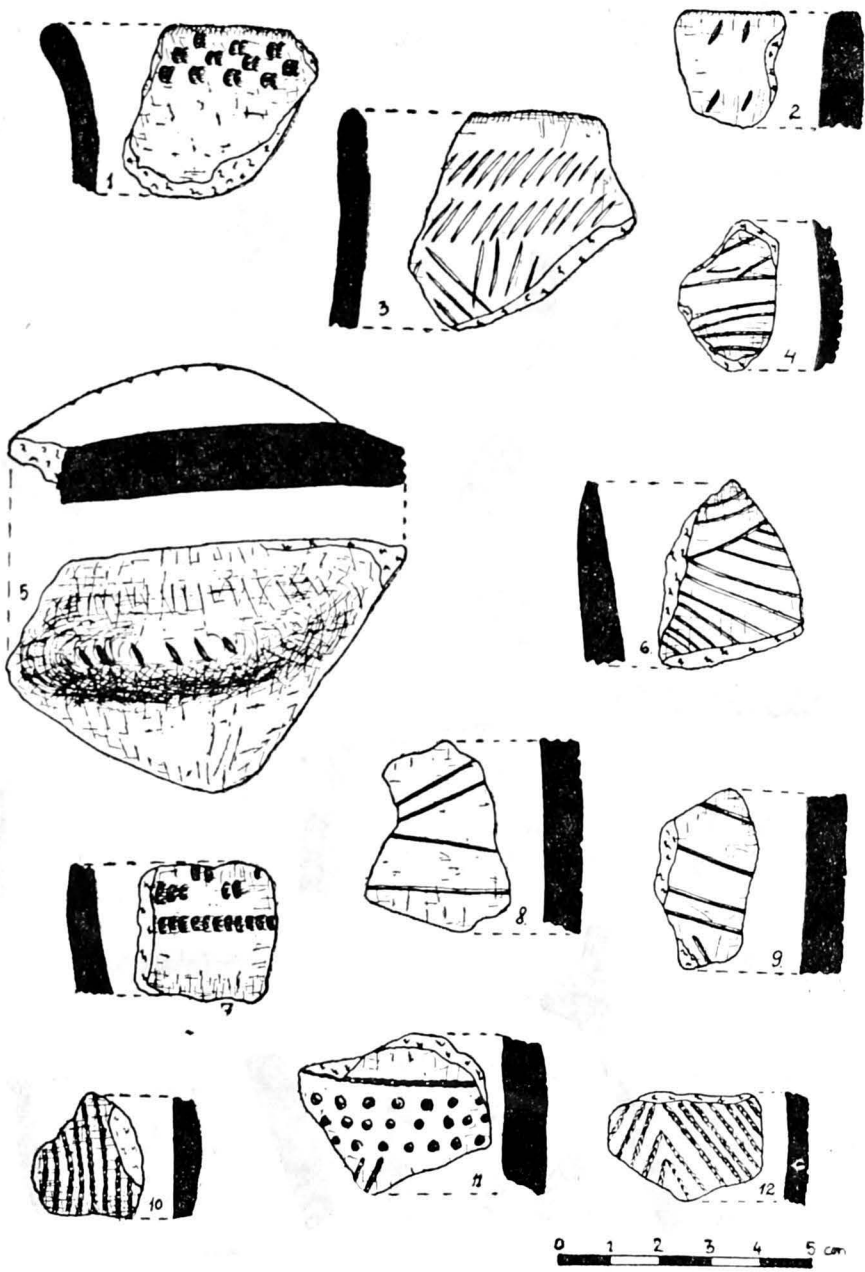
Pl. VII Iaz. — „Dîmb“ 1—5; Carașova — „Peștera Cerbului“ 6—9; Prisian 10—13.

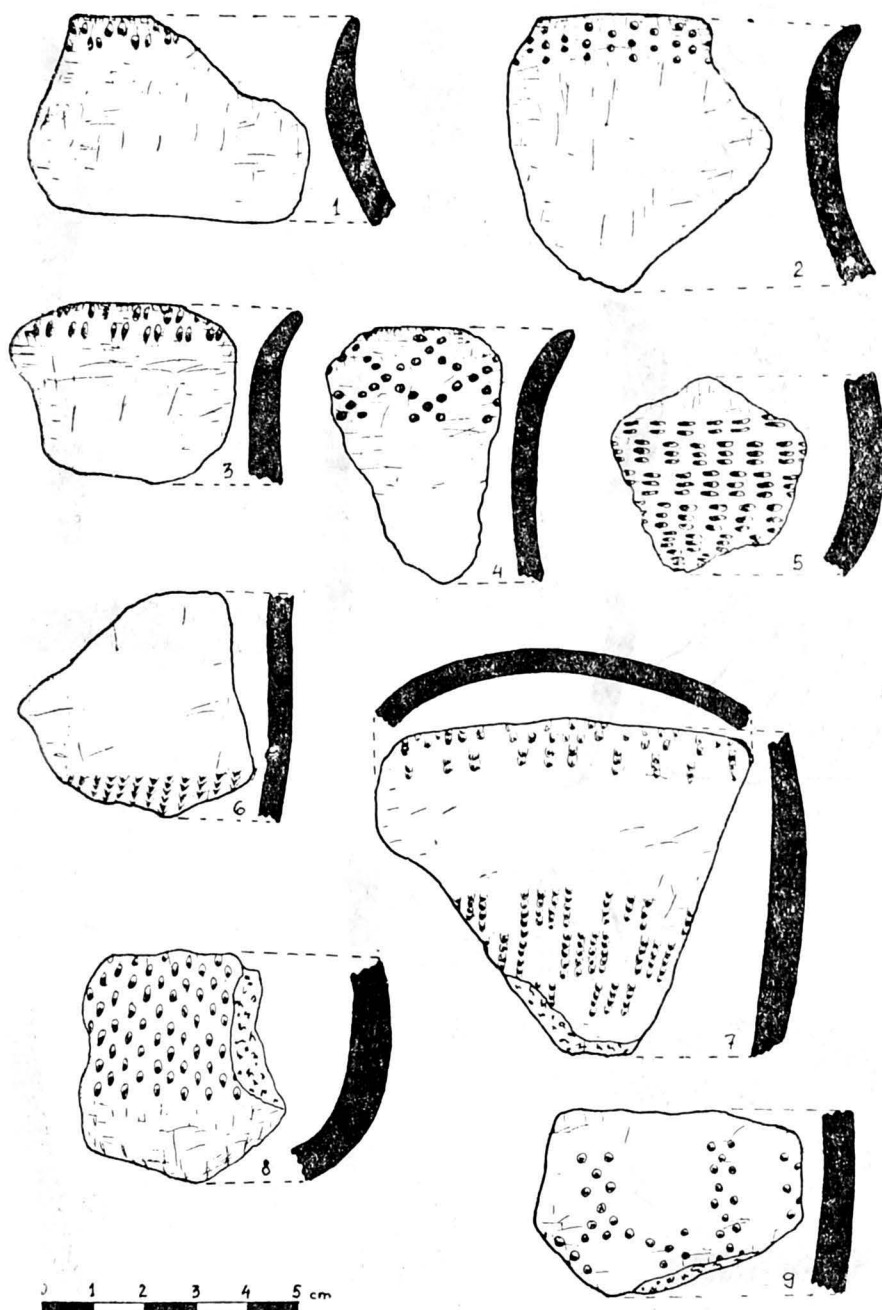
Pl. VIII Prisian

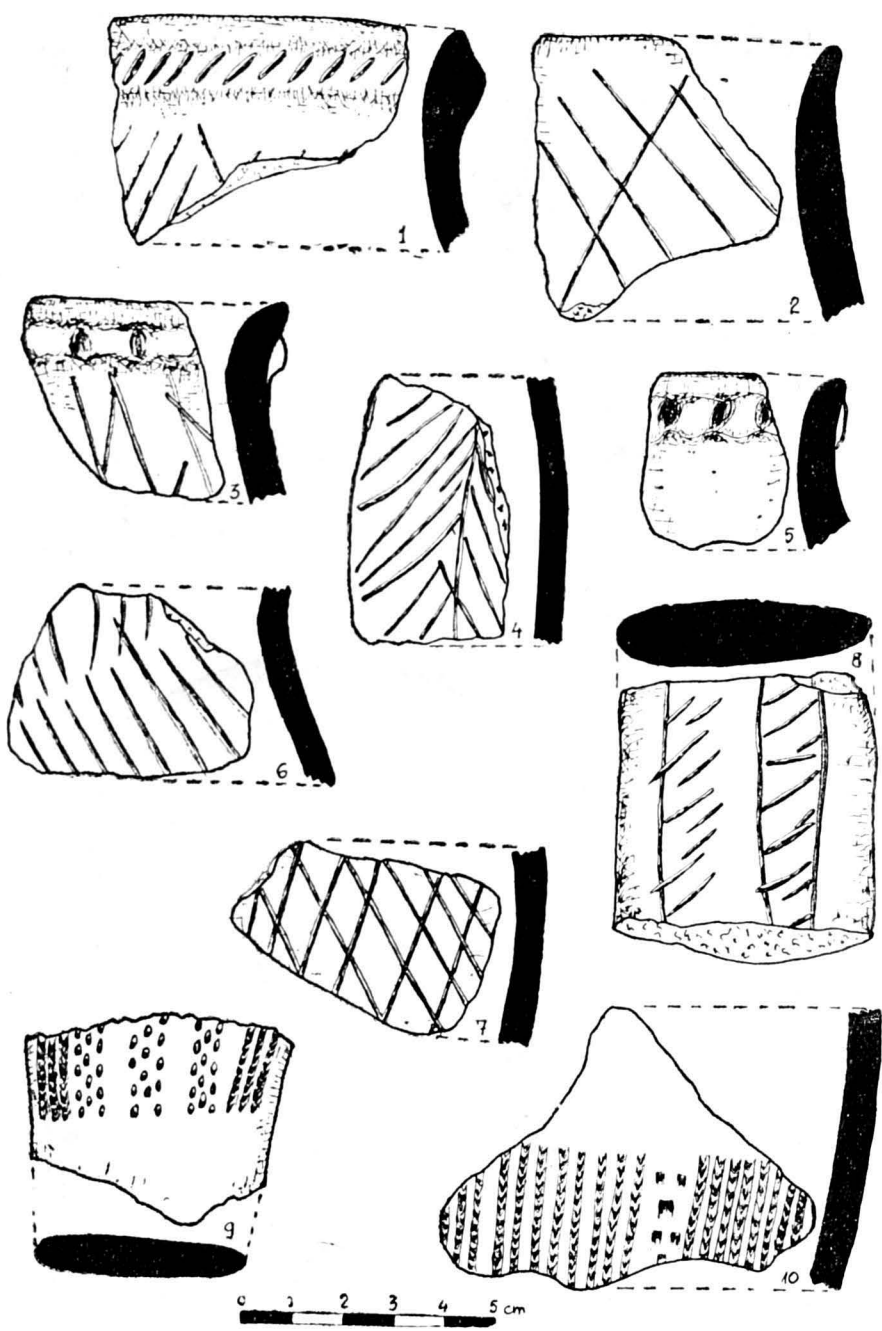
Pl. IX Mehadica 1—11; Pecinișca 12—16.

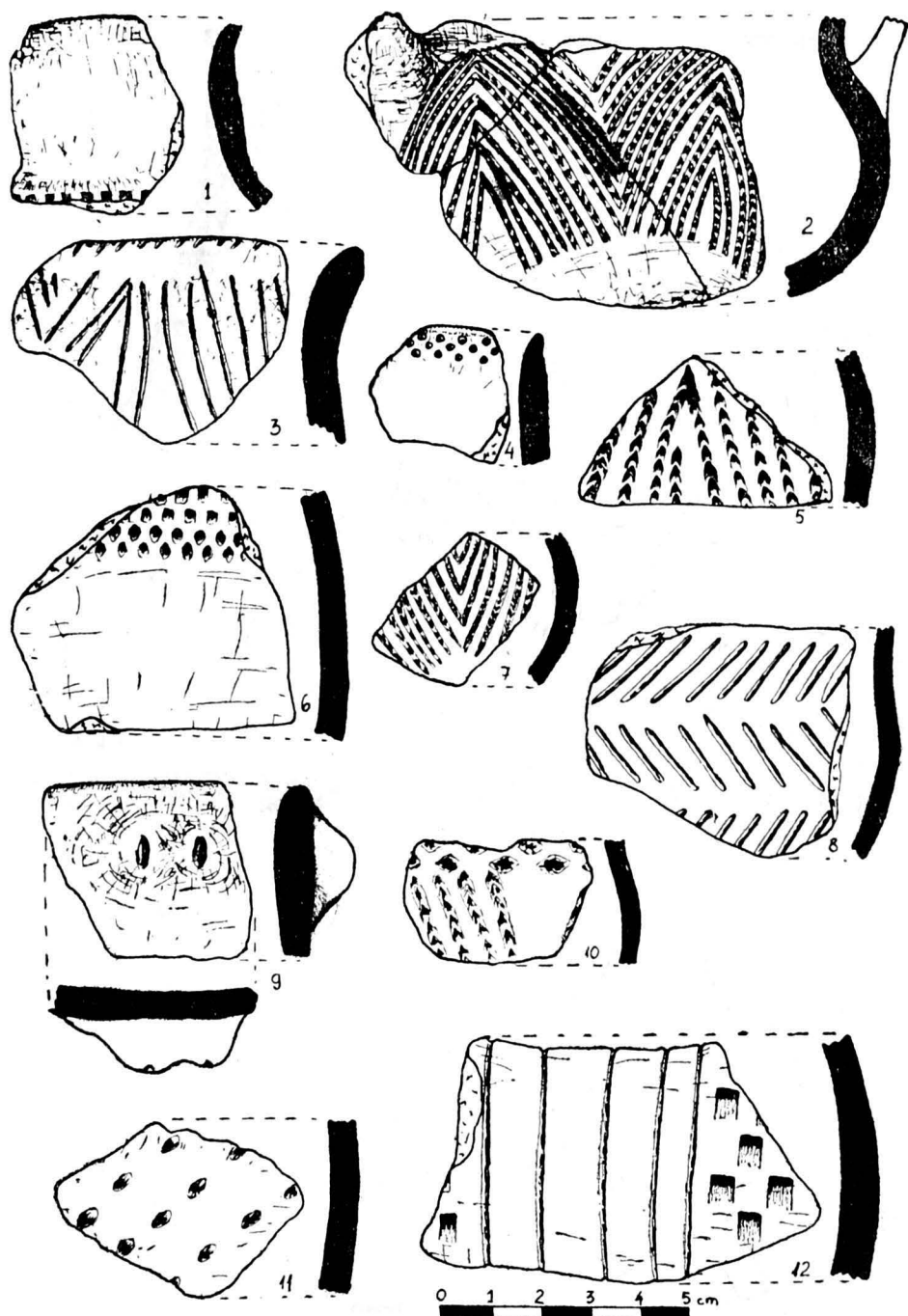
Pl. X Bănia

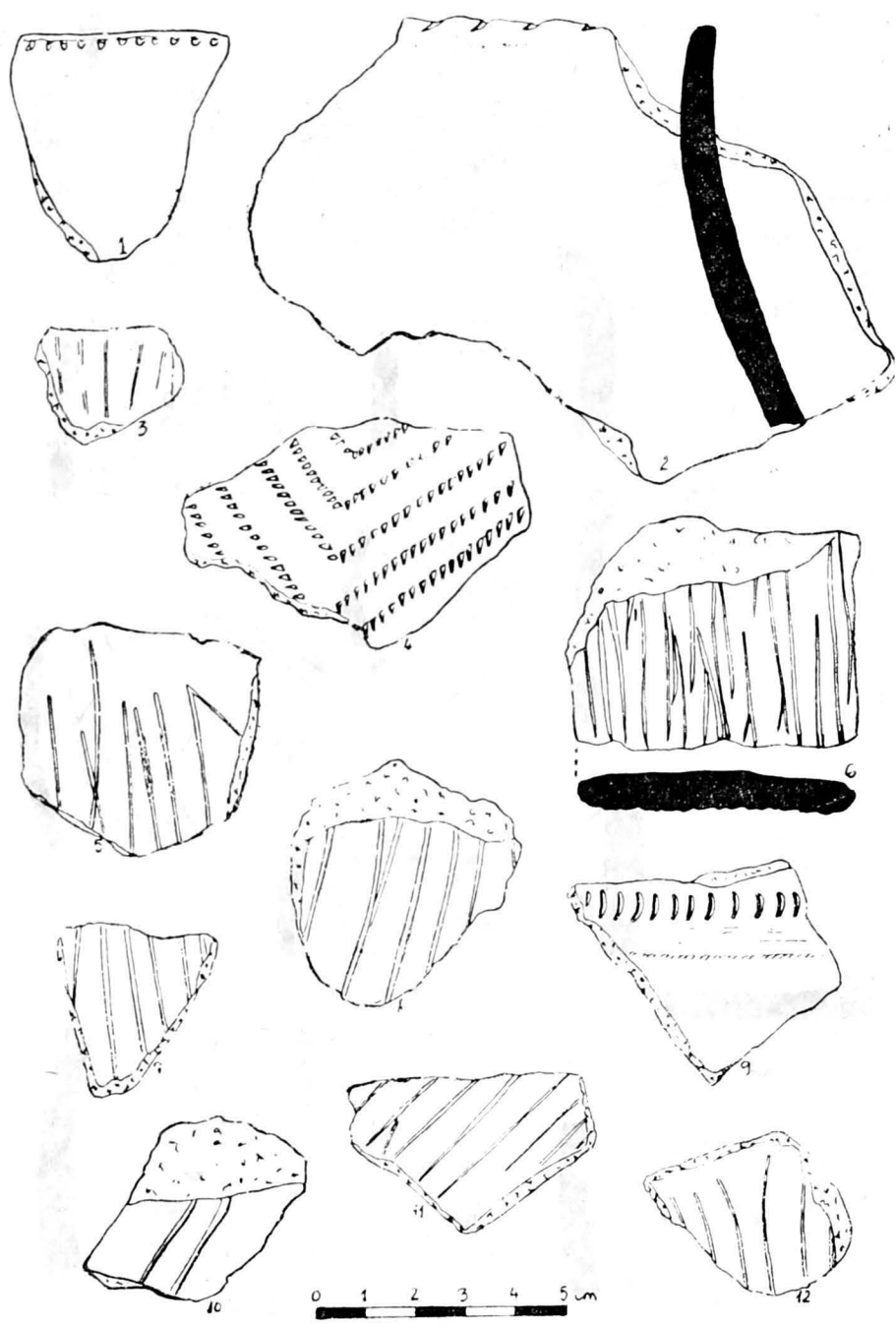
Pl. XI Bocșa — „Gruniul Cetății“

Pl. XII Bocșa — „Gruniul Cetății“

Pl. VIII Bocșa Română „Cetățuica“

Pl. XIV Eftimie Murgu — „Piatra Olarului“

este îngreunată. Aici s-a descoperit și un topor din piatră ce pare că a aparținut aceleiași culturi²⁴. Opinăm, cu oarecare rezerve, pentru încadrarea stațiunii în faza II-a a culturii Coțofeni.

Deținem informații că la Cărbunari, în locurile „Padina Seacă” și „Tilva Bălanului”, s-ar fi descoperit ceramică aparținând culturii Coțofeni. Informația nu este încă verificată.

*
* *
*

Dacă urmărim cu atenție harta geografică a județului Caraș-Severin, se observă că toate punctele cu așezări Coțofeni sînt situate în preajma munților, în văi sau depresiuni (Fig. 6). În zona de șes nu se semnalează, cel puțin pînă în prezent, nici o așezare de acest tip.

Completînd harta și lista localităților date de P. Roman, referitoare la zona în discuție²⁵, se constată că numărul actual al punctelor cu material Coțofeni se ridică la 22, dintre care doar 3 puncte nu sînt încă verificate și astfel stabilite, cu siguranță, ca aparținînd acestei culturi²⁶.

După amplasarea geografică se pot stabili trei tipuri de așezări: a) pe terase; b) pe înălțimi; c) în peșteri.

a. Din acest tip fac parte patru așezări amplasate în văi: Iaz — „Dîmb”, Caransebeș — „Cîmpul lui Andrei” în valea Timișului; Gornea — „Locurile Lungi” și Moldova Veche — „Ostrovul Mare” din Clisura Dunării (aceasta din urmă ar putea fi o subvariantă: așezare de joasă altitudine, fiind situată pe insula „Ostrovul Mare” în locul „Humca”).

b. Din această categorie fac parte majoritatea așezărilor din județ: Bănia, Gornea — „Bișteg”, Mehadica, Prisian amplasate pe vîrfurile unor dealuri tipice: în formă de con, înalte, cu pante abrupte, avînd pe vîrf o mică terasă amenajată, probabil, de purtătorii respectivei culturi (la Gornea — „Bișteg”). Celelalte așezări sînt pe dealuri obișnuite cu pante mai ușor accesibile (boturi de deal), eventual pe terasele acestora: Bocșa — „Colțani”, Dalboșet — „Blidariu” (?), Domașnea — „Piatra Ilișovi”, Reșița — „Triaș” și „Birzavița” (?), Eftimie Murgu — „Piatra olarului”, Cărbunari — „Tilva Bălanului” (?), Carașova — „Dîmbul Morii”, Bocșa — „Gruniul Cetății” și — „Cetățuica”.

c. Așezările din peșteri sînt în număr de șase: Anina, Băile Herculane — „Peștera Hoților”, Bocșa Montană — peștera de pe Dealul „Colțan”, Carașova — Peștera Cerbului”, Domașnea — peștera de pe dealul „Piatra Ilișovi”, Pecinișca — „Gaura Ungurului”. Dintre acestea cele de la Băile Herculane și probabil Carașova au fost locuite un timp mai îndelungat.

O caracteristică generală a acestor așezări este că nici una dintre ele

²⁴ Toporul din piatră, descoperit de eleva Petra Turculescu este depus la Muzeul Satului din localitate. Materialul ceramic descoperit aici a ajuns la muzeul din localitate și la cele din Reșița și Timișoara.

²⁵ P. Roman, *op. cit.*, p. 79—86.

²⁶ Pentru localitățile cu descoperiri aparținînd culturii în discuție cf. R. Petrovsky în *Banatica*, II, 1973, p. 385—393; III, 1975, p. 365—378; IV, 1977, p. 437—461 cu bibliografie.

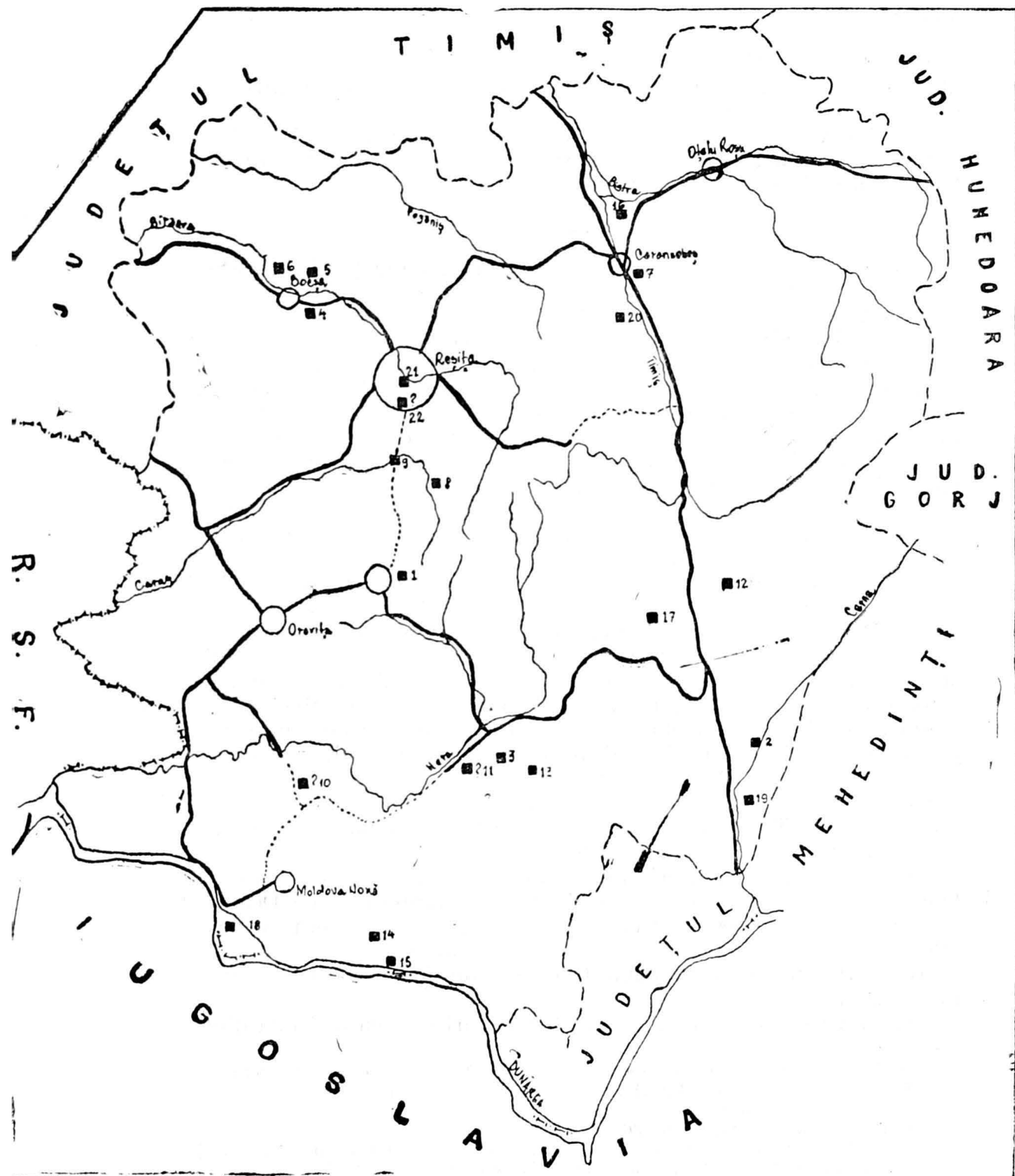

Fig. 6 Harta răspîndirii așezărilor Coțofeni în județul Caraș-Severin.

nu prezintă urme de fortificație (șanț sau val). În categoria celor cu fortificație s-ar putea, eventual, încadra așezările de tip b și, în special cele de pe dealurile conice apărate natural. Cu unele rezerve, amintim și așezarea de la Bocșa Română — „Cetățuica“, ce pare să fi fost fortificată. Se mai pot adăuga și câteva peșteri care, prin poziția și natura lor, puteau înlesni o apărare (Băile Herculane, Carașova, Pecinișca).

Unele așezări Coțofeni au un caracter sezonier, vremelnic, altele dovedesc însă o locuire de durată mai mare (Băile Herculane, Bocșa Montană — „Colțan“, Iaz — „Dimb“, Moldova Veche — „Humca“, Gornea — „Bișteg“).

Datele referitoare la locuințe sînt slab documentate, nepermițînd concluzii clare, edificatoare. Locuințele de la Băile Herculane — „Peștera Hoților“ sînt bine cunoscute ca urmare a cercetărilor sistematice. Celelalte sînt cunoscute numai ca urmare a unor cercetări de teren de suprafață sau sondaje restrînse. Reamintim locuința semibordei de formă ovală de la Iaz — „Dimb“, cu o vatră de chirpici. Descoperirile de chirpici cu amprente de pari și împletitură de nuiiele de la Mehadica și, în mai mică măsură, la Prisian indică prezența locuințelor de suprafață.

Ceramica omogenă, în general, prin compoziție și forme are o stare de conservare ce depinde, în primul rînd, de solul în care s-a găsit. Mai bine s-a păstrat ceramica descoperită în așezările de pe terase și în peșteri (făcînd abstracție de depunerile de calcar). Starea de conservare cea mai slabă o are materialul ceramic provenit din așezările de pe dealuri (în special cele conice). Arderea acestei ceramici de tip Coțofeni este de cele mai multe ori inferioară celei ale unor culturi anterioare. Predomină ceramica semifină și grosolană, cea fină fiind mai rar întîlnită. Ca forme apar: vasele mijlocii de uz comun (în marea majoritate) și vasele de dimensiuni mici.

Ornamentația bogată în motive și tehnici se deosebește ușor de la o așezare la alta. Ca o constatare generală precizăm: că nici una din așezările prezentate nu am sesizat vreo urmă de folosire a incrustației în alb. Dintre cele șase noi așezări prezentate mai sus se remarcă, prin cantitatea ceramicii ornamentate și bogăția de motive, materialul recoltat din așezările de la Iaz — „Dimb“ și Caransebeș — „Cîmpul lui Andrei“. Ca unelte folosite la decorare se pot aminti cele din os (spatule, ace, stampile etc.), lut și probabil lemn.

În afara vaselor propriu-zise, tot ca materiale confecționate din lut s-au descoperit fusaiiolele (Bocșa — „Gruniul Cetății“, Mehadica) și moșorele (Iaz — „Dimb“).

Pînă în prezent nu au fost identificate pe raza județului alte mormente ale purtătorilor culturii Coțofeni decît cele de la Moldova Veche — „Humca“.

Cu toate că datele referitoare la descoperiri de tip Coțofeni în județul Caraș-Severin sînt pînă în prezent puține, încercăm întocmirea unei scheme provizorii (ce va fi desigur corectată și completată cu descoperiri noi) cu încadrarea în cele trei faze ale culturii Coțofeni, stabilite de P. Roman.

În faza I se încadrează așezările de la Băile Herculane — „Peștera Hoților“ (nivelul e I — VII), Caransebeș, Iaz, Gornea — „Locurile Lungi“ și rămân nesigure cele de la Pecinișca și Prisian.

Fazei II îi aparțin așezările de la: Băile Herculane — „Peștera Hoților“ (nivelul f — g); probabil, pentru începutul lor, și cele de la Caransebeș și Gornea „Bișteg“; nesigure sînt așezările de la Pecinișca, Prisian și Eftimie Murgu.

Ca aparținînd ultimei faze, a III-a, menționăm: Băile Herculane — „Peștera Hoților“ (nivelul h — j), Bocșa Montană — „Colțan“, Gornea — „Bișteg“, Mehadica — „Cioaca Mică“, Moldova Veche — „Humca“, Bocșa — „Gruniul Cetății“, Bocșa Română — „Cetățuica“, probabil Bănia și Carașova — „Peștera Cerbului“.

Rămîn însă alte șapte așezări, pe care, din lipsa cercetării materialului, nu le putem încadra cronologic.

În situația dată, ar fi prea devreme să formulăm concluzii referitoare la frecvența așezărilor în cadrul uneia sau alteia din cele trei faze ale acestei culturi. Ce se poate constata pînă în prezent este faptul că cea mai mare parte a așezărilor dintre cele încadrate aparțin primei și ultimei faze ale culturii Coțofeni.

Referitor la relațiile cu alte culturi contemporane specificăm că în așezările prezentate au apărut, în două locuri (Caransebeș și Iaz), elemente ornamentale aparținînd culturii contemporane vecine, Baden, exprimate prin acele caneluri late, lustruite, dispuse vertical, caracteristice acesteia. Că nu este vorba de importuri Baden, ne stau dovadă fragmentele de la Iaz, unde canelurile apar împreună cu impresiunile în motivul „scheletului de pește“, caracteristic materialului Coțofeni din această așezare. La Mehadica sînt sesizabile în decorul ceramicii elemente de tip Kostolac, fapt ce se explică și prin amplasarea acestui punct încă în zona de influență a culturii mai sus amintite (influențe asemănătoare se constată și la Moldova Veche, Băile Herculane, Bănia, Bocșa — „Colțan“, — „Gruniul Cetății“, — „Cetățuica“ (?) și Reșița — „Triaj“. Tocmai datorită acestor influențări reciproce și întrepătrunderi masive între cele două culturi, unii cercetători propun folosirea termenului de Coțofeni — Kostolac pentru Banat, părere la care ne raliem și noi²⁷.

Am considerat că întocmirea unei scheme a așezărilor de tip Coțofeni din județ* (vezi anexa II) cu menționarea elementelor altor culturi ce apar în respectivele așezări este utilă, aruncînd o lumină mai clară asupra relațiilor ce au existat între cultura Coțofeni și culturile învecinate (contemporane sau parțial contemporane), Baden, Kostolac și Vuședol.

Completările ce se vor aduce în viitor acestei scheme vor înlesni și mai mult cunoașterea acestui aspect al problemelor legate de prezența culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin.

RICHARD PETROVSZKY — ȘTEFAN CĂDARIU

²⁷ P. Roman, *op. cit.*, p. 53—55; Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977, p. 87—88.

ANEXA II: Influențele și importurile culturilor contemporane (sau parțial) vecine existente în așezările Coțofeni din sudul Banatului.

Nr. crt.	LOCALITATEA — PUNCTUL	Coțofeni	Baden	Kostolac	Vučedol
1.	Anina	•			
2.	Băile Herculane	•		•	•
3.	Bănia	•		•	
4.	Bocșa Montată — „Colțan“	•	•	•	
5.	Bocșa — „Gruniul Cetății“	•		•	
6.	Bocșa Română — „Cetățuica“	•		?	
7.	Caransebeș	•	•		
8.	Carașova — „Peștera Cerbului“	•			
9.	Carașova — „Dîmbul Morii“	•			
10.	Cărbunari	?			
11.	Dalboșeț	?			
12.	Domașnea	•			
13.	Eftimie Murgu	•			
14.	Gornea — „Bișteg“	•			
15.	Gornea — „Locurile Lungi“	•			
16.	Iaz	•	•		
17.	Mehadica	•		•	
18.	Moldova Veche — „Humca“	•		•	
19.	Pecinișca	•			•
20.	Prisian	•			
21.	Reșița — „Triaj“	•	•	•	
22.	Reșița — „Bîrzavița“ (?)	?			

ANEXA I: Repertoriul așezărilor Coșofeni și încadrarea lor cronologică în fazele evolutive ale culturii.

Nr. crt.	LOCALITATEA — PUNCTUL	FAZA		
		I	II	III
1.				
2.	Băile Herculane — „Peștera Hoților“	niv. eI-VII	niv. f-g	niv. h-j
3.	Bănia — „Cracu Otara“			?
4.	Bocșa Montană — „Colțan“			*****
5.	Bocșa — „Gruniul Cetății“			*****
6.	Bocșa Română — „Cetățuica“			*****
7.	Caransebeș — „Cîmpul lui Andrei“	*****		
8.	Carașova — „Peștera Cerbului“			?
9.	Carașova — „Dîmbul Morii“			
10.	Cărbunari — „Tîlva Bălanului“ (?)			
11.	Dalboșeț — „Blidariu“ (?)			
12.	Domașnea — „Piatra Erișorii“			
13.	Eftimie Murgu — „Piatra olarului“		?	
14.	Gornea — „Bișteg“			*****
15.	Gornea — „Locurile Lungi“	*****		
16.	Iaz — „Dîmb“	*****		
17.	Mehadica — „Cioaca Mică“			*****
18.	Moldova Veche — „Humca“	*****		*****
19.	Pecinișca — „Gaura Ungurului“	?	?	
20.	Prisian — „Cucuiul lui Ostivă“	?	?	
21.	Reșița — „Triaj“			
22.	Reșița — „Bîrzavița“			

COTOFENI — SIEDLUNGEN IM KREISE CARAȘ-SEVERIN

(Zusammenfassung)

Vorliegende Arbeit behandelt den heutigen Stand der Forschungen die die Bewohnung des Kreises Caraș-Severin durch die Träger der Coțofeni-Kultur betreffen. Dabei werden noch sechs neue Siedlungen angeführt und chronologisch in den verschiedenen Entwicklungsphasen der Kultur eingegliedert. Bei jeder dieser neuen Siedlungen wird eine ausführliche Lage — und Materialbeschreibung gemacht.

Außerdem werden neue Materialangaben, die weitere vier, schon in der Fachliteratur erwähnten, Siedlungen betreffen, angeführt wobei auch ihre chronologische Eingliederung in eine der Phasen in Betracht gezogen wird.

Vom geographischen Standpunkt aus werden drei Siedlungstypen festgelegt: auf Terrassen, auf Höhen (Hügeln, Bergspitzen) und Höhlenbewohnungen. Zugleich wird auch der materiellen Kultur sowie den Beziehungen zu den Nachbarkulturen Beachtung geschenkt.

Der Arbeit sind zwei Tabellen beigelegt welche das Verzeichnis der Ortschaften mit Coțofeni — Siedlungsspuren und deren chronologische Eingliederung in den drei Entwicklungsphasen der Kultur bzw. mit den bisher festgestellten Einflüssen anderer zeitgenössischer Nachbarkulturen, darstellen.

EPOCA BRONZULUI ÎN „CLISURA DUNĂRII”:

Cercetările privind epoca bronzului în centrul și sudul Banatului sînt încă lacunare. În nordul Banatului, mai exact în nord-vest, situația este ceva mai bună deoarece la sfîrșitul secolului trecut și la începutul acestui secol s-au efectuat săpături pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia¹ și în județul Timiș².

În județul Caraș-Severin cercetările privind epoca bronzului erau aproape inexistente pînă la începerea lucrărilor și săpăturilor de salvare din Clisură. Cercetările din Clisură sau zona Porților de Fier — noi folosim termenul de Clisură deoarece este uzitat de locuitorii acestor meleaguri, de altfel și termenul este străvechi³ — atît pentru epoca bronzului cît și pentru alte perioade, au cunoscut un adevărat avînt abia cu ocazia lucrărilor efectuate de membrii Grupului de cercetări complexe de la Porțile de Fier, constituit pentru cercetarea vestigiilor periclitate de construcția sistemului hidroenergetic și de navigație de la Porțile de Fier.

Scurt istoric al cercetărilor. De numele lui Felix Milleker se leagă depistarea, adunarea și cercetarea celor mai multe stațiuni și necropole din epoca bronzului. În zona Clisurii cele mai vechi săpături sînt cele de la Moldova Veche, datînd din anul 1898 (între 6—9 iulie), cînd, pe malul Dunării, la demolarea unei cazărmi a fost descoperit un idol — foarte probabil din vremea culturii Dubovac-Žuto-Brdo — și mai multe morminte în urnă, ceramica fiind ornamentată cu incizii și încrustată cu calcar⁴. Aceste descoperiri par să aparțină aceluiași cimitir, săpat în anul 1967 de Expectatus Bujor⁵. În anii următori (1902, 1903) sînt semnalate alte descoperiri. Primele săpături efectuate de Milleker au fost în anul 1903, în Ostrov, pe înălțimea *Humka*, unde este semnalată o așe-

¹ R. Rašajski, *Narodni muzei u Vršcu 1882—1972*, Vršac 1973, p. 37—51; L. Kakucs, în *Banatica*, IV, 1977, p. 475—477; T. Soroceanu, în *Banatica*, III, 1975, p. 33—46 vezi aici și bibliografia perioadei timpurii a epocii bronzului pentru zonele nordice ale Banatului.

² T. Soroceanu, *Cultura Mureș*, (teză de doctorat), Cluj, 1978.

³ O. Răuț, *Toponimia Clisurii, mărturie vie a continuității poporului român*, comunicare la „Zilele culturii la Moldova Nouă” — *Contribuții arheologice la istoria Clisurii*, 4—5 noiembrie, 1978.

⁴ F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 94 și urm.

⁵ E. Bujor, comunicare despre *Cimitirul de incineratie de epoca bronzului de la Moldova Veche-Port*, colocviul VII de preistorie, București, 24—26 noiembrie, 1978.

zare apărută de un șanț, observații confirmate de săpăturile executate de P. Roman, în anul 1967⁶.

Atit Milleker cit și alți arheologi amintesc, în insulă și în vatra satului, sau în hotarul acestuia, descoperiri din epoca bronzului sau din alte perioade (neolitic, eneolitic, hallstatt, roman, prefeudal și feudal timpuriu)⁷. Milleker depistează și semnalează și alte localități din Clisură în care sînt descoperiri din epoca bronzului la: Pescari, Drencova, Dubova și altele⁸.

După perioada lui Milleker, mai bine de o jumătate de veac, nu se fac săpături în Clisură. Singurele informații care se adaugă, nu fac decît să amintească puncte cunoscute încă din vremea lui Milleker. Scurte periegeze sînt efectuate de Joachim Miloia de la Muzeul Banatului⁹, iar mai apoi Muzeul din Lugoj întreprinde noi cercetări. Descoperirile fortuite ajung pe mîna unor colecționari, colecții valoroase la vremea lor, dar care și-au pierdut apoi valoarea prin dispariția lor sau a informațiilor. Numai o mică parte din obiecte ajung la muzeele din Timișoara și Lugoj. La Moldova Veche sînt amintiți colecționarii Georgescu și Popescu, ambii comandanți de port, Til Gustav, iar mai recent Simici — marinar din Moldova Veche¹⁰.

⁶ F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 94 și urm.; R. Rašajski, *op. cit.*, p. 39, nr. 12 — săpături efectuate între 6—9 iulie, 1903; P. Roman, în *Comori Arheologice în regiunea „Porțile de Fier”*, București, 1978 (mai departe *Comori...*) p. 62.

⁷ F. Milleker, în *TRÉT*, VII, 1891, 69; *Idem*, în *Délm*, I, 1897, p. 78—79; *Idem*, în *Délm*, II, 1899, p. 48; *Idem*, în *Délm*, III, 1906, p. 96, 233, 257; J. Miloica, *AnB*, II, 1929, 3, p. 64; M. Roska, *ErdRep.*, 1942, p. 213, nr. 44; I. Kutzián, *A. Kőrös kultúra*, Budapesta, 1944, p. 46, 104; VI. Dumitrescu — I. Stratan, în *Dacia*, VI, 1962, p. 411—427; D. Tudor și colab., în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 546; Comșa, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 546; *Idem*, în *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 360; *Idem* în *The „Iron Gate” Complex Atlas* (mai departe *Atlas...*), București, 1972, p. 206; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Comunicări*, V, 1968, p. 3 și urm.; V. Boroneanț, în *Comunicări*, VI, 1968; *Idem*, comunicare MJR (Muzeul județean Reșița), 1976; P. Roman, în *Comunicări*, VI, Craiova, 1968; *Idem*, în *Comori...*, p. 62; *Idem*, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 62; *Idem*, *The Late Copper Age — The Coțofeni Culture*, în *BAR*, 32, 1977, p. 112; *Idem* — I. Nemeti, *Cultura Baden în România*, București, 1978, p. 20; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 5, nr. 18; *Idem*, în *Actes VIII CISPP*, II, Belgrad 1973, p. 462; *Idem*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 46—47; *Idem*, în *Banatica*, III, 1975, p. 11, *Idem*, în *Festschrift für Richard Pittioni*, Wien, 1976, p. 205; *Idem*, în *Comori...*, p. 24—28; 62—68; *Idem*, *Istoricul cercetărilor arheologice de la Moldova Veche*, comunicare la *Contribuții arheologice la istoria Clisurii*, Moldova Nouă, 4—5 noiembrie 1978; Marian Gumă, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă și unele probleme ale începutului epocii hallstattiene în România*, comunicare la aceeași manifestare; Fl. Mogoșanu, în *Atlas...*, p. 206; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 443—446 vezi și bibliografia acestuia.

⁸ F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 94; R. Rašajski, *op. cit.*, p. 39, nr. 6 săpături între 6—9 iulie 1903.

⁹ I. Miloia, *op. cit.*, p. 64.

¹⁰ Tr. Simu, *Indicatorul obiectelor mai importante păstrate în Muzeul județului Severin*, Lugoj, 1941, p. 1 și urm., fig. 3—8. Din colecția Georgescu o parte din piese sînt la Muzeul din Lugoj, altele la Muzeul din Timișoara. Colecția Popescu, despre care avem foarte puține informații, se pare că a ajuns în Timișoara. Colecția Simici care acum funcționează în Moldova Veche nu a fost declarată cf. Legii 63 privind ocrotirea patrimoniului cultural național, sperăm să nu aibe soarta celorlalte.

În vestul Banatului cercetările lui Milleker sînt reluate și continuuate, după 12 ani, de Ratsko Rašajski de la Muzeul din Vrșac¹¹.

Membrii Grupului de cercetări complexe de la Porțile de Fier au început o intensă activitate de cercetare a zonei, prin observații de suprafață, sondaje și săpături sistematice care au dus la depistarea citorva stațiuni și cimitire. Aceste cercetări au fost preluate și extinse de Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, în cadrul colecți-vului de la Gornea.

PERIOADA BRONZULUI TIMPURIU

Originea bronzului din Clisură, ca de altfel și din regiunea Dunării mijlocii, comportă încă discuții. Socotim că trăsătura principală a celor mai timpurii etape este apariția și predominarea ceramicii ornamentate cu măturicea. Această ceramică, bine cunoscută nouă prin descoperirile de la Gornea-Vodneac¹², se încadrează între descoperirile bronzului timpuriu, din regiunea Dunării mijlocii, reprezentată prin descoperirile de tip Pančevo-Mokrin¹³, Periam I—IV — Mureș Ia¹⁴, Tószeg A¹⁵, Prenagyrev-Nagyrev¹⁶, Otomani Ia¹⁷, Wietenberg I¹⁸ și altele, fiind însă printre cele mai timpurii.

Originea acestei ceramicii este încă incertă. De lămurirea sa se leagă și problema începutului epocii bronzului în zona Dunării mijlocii. Acest cerc cultural depășește spre est zona Clisurii, dincolo de Porțile de Fier, ajungînd în Oltenia unde se combină cu cercul răsăritean al culturii Glina III, cultură care pătrunde în aceste zone, după cît se pare, sub impulsul elementelor nord-pontice. Ca argumente ale acestei mișcări pot fi amintite cimitirele tumulare cu ocră de la Verbița¹⁹ — care adeseori se asociază cu Glina — și Belotić — Bela Crkva²⁰.

¹¹ R. Rašajski, *op. cit.*, p. 40 și urm.

¹² V. Boroneanț, în *RevMuz*, VIII, 1, 1971, p. 5—12; I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 412, nr. 11;

¹³ D. Popescu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 378; Idem, în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 333; N. Tasić, în *Praistoria Vojvodine Novi Sod*, 1974, p. 207; T. Soroceanu, în *Banatica*, III, 1975, p. 34—40.

¹⁴ D. Popescu, în *SCIV*, XVI, 2, 1965, p. 333; Idem, în *SCIV*, XVI, 4, 1965, p. 785—786; Idem, în *SCIV*, XVII, 1, 1966, p. 157; T. Soroceanu, *Cultura Mureș*, Cluj, 1978, p. 69.

¹⁵ A. Mozsolics, în *ActArchBp*, II, 1953, p. 1—3, 35 și urm.; I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 115—138; Idem în *Studii și comunicări*, Sibiu, 12, 1961, p. 181—197.

¹⁶ I. Bona, în *Alba Regia*, 4—5, 1963—1964, p. 27 și urm.; N. Kalicz, în *ArchÉrt*, 84, 1957, p. 130—131; Idem, în *ActaArch Bp*, 9, 1958, p. 9 urm.; Idem; *Die Frühbronzezeit in nord-öst Ungarn*, Budapesta, 1978; D. Popescu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 378—381; E. Pleslova, în *VI CISPP*, Roma, 1966, p. 75—93; T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 76.

¹⁷ K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1966, p. 132; Idem, — M. Rusu — I. Ordentlich, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 323, Idem, în *Studii și comunicări*, 13, 1966, p. 143—146; I. Ordentlich, în *Studii și comunicări*, 12, 1965, p. 21 și urm.; Idem, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 149.

¹⁸ K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1966, p. 139.

¹⁹ D. Popescu, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 326.

²⁰ M. și D. Garašanin, în *ZborNM*, I, 1958, p. 40 și urm.; Idem, în *ArchPregl*, 1,

În nordul Olteniei, la Govora²¹, sinteza celor două culturi ni se pare clară. Acest fenomen nu este cunoscut pînă acum în Banat, ceea ce poate să însemne că elementele Glina III nu însoțesc descoperirile tumulare cu ocră, pînă la Banatul de vest. Anumite elemente comune, care se pot sesiza, sînt caracteristice unui spațiu mai larg și au o dăinuire în timp.

Descoperiri ale acestui orizont din zona Clisurii sînt la Gornea-Vodneac și — *Tărmuri*. Primele informații sînt de la *Tărmuri*, datînd din anul 1967, descoperiri prilejuite de o perieghetză²², celelalte din anii următori cînd s-au efectuat săpături²³. Pe malul drept al Dunării, descoperirile din perioada timpurie a epocii bronzului sînt încă puține²⁴. Acestui orizont timpuriu îi aparțin cîteva noi semnalări din nordul Banatului din stațiunile de la Cleșinț²⁵ și Parța²⁶. În această stațiune, în săpătura din 1978, au apărut fragmente ceramice ornamentate cu măturicea, toarte sub buză și un fragment de buză cu perforații ce străpung peretele vasului, asemănătoare cu cele Schneckenberg-Glina. Locuirea a fost sporadică, în total fiind 7—8 fragmente ceramice din perioada bronzului timpuriu.

Împingerea spre nord a triburilor Coțofeni-Vučedol nu trebuie neapărat să reprezinte rezultatul presiunii Glina III²⁷. Acest fenomen este perfect valabil pentru oprirea înaintării spre Oltenia a comunităților Coțofeni-Vučedol. Pentru Banat și sudul Ungariei socotim că fenomenele bronzului timpuriu — descoperiri gen *Vodneac* — ar fi fost acelea care au oprit înaintarea culturii Glina III, spre vest și tot ele au împins spre nord triburile Coțofeni-Vučedol. Aspectul culturii Prenagyrev ar putea fi o dovadă în acest sens. Datarea mai tîrzie a fazei Wietenberg I ar putea reprezenta de asemenea un indiciu al pătrunderii mai tîrzii a acestui fenomen în Transilvania, după ce descoperiri Schneckenberg B ajung în nordul Transilvaniei, la Dăbica²⁸.

Aceste elemente ale bronzului timpuriu ajung în Oltenia, la Govora, unde are loc o sinteză cu elementele Glina III, dînd naștere unui aspect local ale cărui consecințe pot avea importante contribuții la geneza bron-

1958, p. 32—34; Idem, în *ArhPregl*, II, 1960, p. 60—61; Idem, în *ZborNM*, III, 1962, p. 67—68, Tumul 15; I. Bona, *Alba Regia*, 4—5, 1963—1964, p. 52; G. Bandi, în *Alba Regia*, 1967, p. 29.

²¹ Petre Gh. I. Govora, comunicare la Colocviul VII, București, 1978; Idem, în *Buridava*, 2, (f.a.), p. 7—9.

²² Material aflat în colecția MJIR.

²³ Gh. Lazarovici — C. Săcărin — M. Gumă — O. Bozu, *Gornea 1978* — raport preliminar.

²⁴ N. Tasić, *Comori...*, 1978, p. 103.

²⁵ Materiale inedite. MIT Cluj-Napoca, inv. p. 55.600, donație a studentului Eugen Pădureanu, din Arad.

²⁶ Două fragmente inedite de la Parța sînt în colecția Agotha și cîteva fragmente din săpăturile Lazarovici — Radu. În MIC, sînt cîteva monstre din colecția Agotha de la Parța Vest.

²⁷ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, p. 75.

²⁸ Gh. Lazarovici, Comunicare la Colocviul VII, București, 1978.

zului în această provincie. Socotim însă că în stadiul actual al cercetărilor nu sînt suficiente date sigure.

Trăsăturile materialelor de la Gornea au fost precizate de V. Boroneanț și Gh. Lazarovici²⁹. Sînt necesare noi analize asupra materialelor descoperite, pe un spațiu mai larg și mai ales noi cercetări, deoarece au apărut și alte puncte cu asemenea descoperiri.

În Banat, ceramica cu măturicea este cunoscută numai în bronzul timpuriu, iar în bronzul mijlociu aceasta dispăre. În acest sens sînt edificatoare descoperirile și observațiile de la Valea Timișului, din nivelul inferior³⁰, unde ceramica cu măturicea (*besenstrich*) scade, se transformă și dispăre în nivel II la apariția ceramicii incizate.

În schimb, apar motivele cu striuri în nivelul II³¹. Facem deosebiri între striuri și măturice, deoarece originea lor este diferită. Pentru striuri sînt analogii locale, ele fiind cunoscute în fazele mijlocii și tîrzii ale culturii Coțofeni. Motivul cu măturicea este un element nou în bronzul timpuriu³². În nivelul II de la Valea Timișului striurile sînt asociate cu elemente care au analogii în nivelele Pecica III și în parte II, după afirmațiile lui M. Gumă.

Dăinuirea mai scurtă a motivelor cu măturicea față de cele cu striuri este confirmată în stațiunile de la Socodor și Vârșand și totodată se confirmă raportul între dispariția motivelor cu măturicea și apariția ceramicii incizate, fenomen semnalat la Tószeg³³, Socodor, Valea Timișului și, mai spre nord, în cultura Otomani³⁴. Absența motivelor incizate din stațiunea de la Gornea, asemănările cu motivele cu măturicea din orizontul Tószeg A și Prenagyrev³⁵, lipsa motivelor cu impresiuni *stil textil* dintre complexe de la Gornea ne determină să socotim acest bordei ca fiind dintre cele mai timpurii. Evoluția asemănătoare se întîlnește și în nivelele inferioare de la Periam³⁶. Descoperirile de la Gornea-Vod-

²⁹ V. Boroneanț, în *RevMuz*, VIII, 1971, p. 5—12; Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 89—90, pl. LXVII.

³⁰ M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 52—60, fig. 4; R. Petrovsky și M. Gumă, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României — descoperirile de tip Balta Sărată*. Comunicare la Colocviul VII, București 1978.

³¹ M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 52—55, pl. IX/3—4.

³² Dorim să atragem atenția asupra termenilor de *besenstrich* și *striuri* așa cum am apreciat și altele cf. Lazarovici, *Acta MN*, XIII, 1976, p. 29 — striurile au altă evoluție decît *besenstrich*, ele sînt un fenomen local și au o dăinuire mai lungă. Se întîlnesc din cultura Coțofeni pînă în bronzul mijlociu.

³³ Tószeg, Mozolics, op. cit.

³⁴ Socodor, Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 46 și urm. fig. 7/3—5, 9—10, 15, 8/12, 12, 14, 12. 12, 15, 18, 21/10, 15, 18, 22/9—10, 5, 27/6; 35/12; *Otomani*, K. Horedt — M. Rusu — I. Ordentlich, *Materiale* VIII, 1962, p. 318—322; K. Horedt, în *Studii și comunicări*, 13, 1966, p. 132; K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1960, p. 132; D. Popescu, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 333; Idem, în *SCIV*, XVI, 4, 1965, p. 783.

³⁵ Analogii la Boroneanț, op. cit.; și Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 90.

³⁶ T. Soroceanu, *Cultura Mureș*, Lucrare de doctorat, Cluj, 1978.

neac socotim că sînt de o importanță deosebită pentru originea și evoluția bronzului timpuriu, așa cum a subliniat și V. Boroneanț³⁷. Aceste descoperiri se încadrează într-un fenomen mai larg al bronzului timpuriu din zona Dunării mijlocii.

Perioada bronzului mijlociu

Evoluția bronzului mijlociu, la modul general, în bună măsură este asemănătoare. Pe un spațiu mai larg, după un orizont în care predomină ceramica uzuală (ornamentată cu măturicea, ornamente din briuri crestate, creștături pe buză etc.), urmează un orizont care dezvoltă ceramica incizată, avînd de multe ori aceleași genuri de motive dar, dispunerea, asocierile și formele diferă, la fel evoluția și dinamica acesteia. Din aceste considerente pentru încadrarea culturală a unor descoperiri sau materiale, trebuie să avem în vedere mai multe elemente (forme de vase, motive, gen de dispunere, evoluția). Numai luate în ansamblu ele pot defini un asemenea orizont. Greutatea atribuirii se naște în momentul în care, apărînd faze mai timpurii, acestea nu mai au loc în evoluția fenomenului pentru care motive se caută o nouă denumire și o nouă zonă de origine. Acestea au fost motivele pentru care au apărut diferite orientări cu privire la încadrarea materialelor din prima parte a bronzului mijlociu din Clisură.

Părerii privind bronzul mijlociu din Clisură. În cele ce urmează nu reluăm observațiile cu privire la încadrarea descoperirilor de la Gornea — Păzăriște în cultura Verbicioara, încadrare aparținînd lui V. Boroneanț și acceptată fără control de alți cercetători. Dorim să aducem noi dovezi cu privire la alte materiale Vatina, care au fost atribuite culturii Verbicioara sau altor epoci.

De la Dubova, din punctele *Peștera lui Climente I* și *Adăpostul lui Climente I*, V. Boroneanț publică niște materiale de epoca bronzului³⁸, pe care le atribuie culturii Verbicioara, pe baza aceluiași considerente pe care le-a folosit și pentru stațiunea de la Gornea — Păzăriște³⁹. Aceste materiale le socotim ca aparținînd culturii Vatina. De altfel, Marian Gumă de la Muzeul din Reșița, publică materiale din stațiunea de la *Stenca Liubcovei* (com. Berzasca)⁴⁰, pe care le consideră Vatina, amintînd și unele influențe Verbicioara⁴¹. O altă observație justă a colegului Gumă este încadrarea unor materiale de la Monastir — *Gospodinski Vir*, de pe malul drept al Dunării, descoperiri care aparțin culturii Vatina,

³⁷ V. Boroneanț, *op. cit.*

³⁸ Idem, în *Drobeta*, I, 1976, p. 14 și urm.; Idem, în *Comori...*, p. 49, R. 126 (căpăcel).

³⁹ V. Boroneanț, *Drobeta*, 1976, p. 14 și urm. Prin aceeași logică au fost trecute, pe hărți, și alte puncte ca fiind Verbicioara, vezi *Atlas*, LXI.

⁴⁰ M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 79—85, pl. XIII-X.

⁴¹ Idem, p. 84—86, pl. VIII/I.

dar care au fost atribuite epocii fierului⁴². Această stațiune este importantă, deoarece demonstrează răspîndirea spre est a acestei civilizații, cu cca. 80 km. mai spre est decît se presupunea⁴³.

Opiniile lui Boroneanț au fost preluate fără control de Sebastian Morintz într-o valoroasă lucrare de sinteză. Pe bună dreptate Morintz îndrepta unele erori ale lui N. Tasić, cu privire la materialele Vatina, socotite Verbicioara, fără a face însă același lucru pentru materialul lui V. Boroneanț de la Gornea — *Păzăriște* și Dubova — *Peștera* și *Adăpostul lui Climente*, care este identic cu materiale caracteristice unei etape Vatina timpurie, semnalate la Moldova Veche⁴⁴.

Dacă însă nu se acceptă unitatea dintre descoperirile de la Moldova Veche, Gornea — *Păzăriște*, Dubova — *Peștera lui Climente* și ele continuă să fie socotite Verbicioara de către specialiștii epocii bronzului, atunci credem că nici nu există o cultură Verbicioara I—III, ci este vorba de pătrunderea unui grup Vatina timpuriu pînă în Oltenia, unde tocmai de aceea nu lipsesc elemente Vatina⁴⁵.

Cultura Vatina

Cercetarea acestei civilizații și stațiuni a fost începută în urmă cu 85 de ani de către Felix Milleker de la Vrșac, care a efectuat 10 campanii de săpături sau cercetări la Vatina, între anii 1893—1911⁴⁶. Marea majoritate a materialelor se află la muzeul din Vrșac. Denumirile folosite

⁴² *Ibidem*, p. 102, n. 39. În stațiune sînt și alte descoperiri care au fost atribuite culturii Vatina cf. Brukner în *SKD* (Stare Kulture u Djerdapu), Belgrad, 1969, p. 43, pl. VI/1—2 pentru care sînt analogii la Gornea — *Păzăriște*, cf. *Comori...*, p. 37, R. 48.

⁴³ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I. București, 1978, p. 22—23.

⁴⁴ V. Boroneanț, în *Drobeta*, 1976, p. 29 nr. 7, mulțumește lui D. Berciu și S. Morintz pentru amabilitatea de a vedea materialele; iar din notele 33 și 35 la S. Morintz, *Contribuții arheologice...* p. 22, și mai apoi păreriile cu privire la evoluța culturii Verbicioara la Vest de Porțile de Fier, Morintz acceptă opiniile lui V. Boroneanț. Dacă se compară materialele de la Moldova Veche, publicate de S. Morintz, *op. cit.*, p. 21, fig. 5—6, cu cele ale lui V. Boroneanț, *op. cit.*, pl. I—VII, sau Lazarovici, *Gornea*, pl. LXVIII—LXXIV, se observă aceeași unitate, nu există motiv într-o stațiune să nu fie cunoscut și în celelalte, dar deosebirile sînt evidente cînd se compară cu materialul Verbicioara, vezi S. Morintz, *op. cit.*, fig. 7—10, și V. Boroneanț *op. cit.*, 11/2, V/2—3, 11.

⁴⁵ Compară piciorul de vas de la Cornești (S. Morintz, *op. cit.*, pag. 20, fig. 3/6, cu cel de la Verbicioara (*Ibidem*, fig. 8/6.). Tot așa și vasul de la Verbicioara (*Ibidem*, fig. 8/7) este identic cu cel de la Moldova Veche — vezi fig. 15/1 — (Tr. Simu, *op. cit.*, fig. 7—8), cu cel de la Liubcova (M. Gumă, *op. cit.*, fig. VIII/1). Tot așa cum vasul de la Liubcova cu buza lobată cu ornamente, buză și caneluri tipice Vatina este socotit că are elemente Verbicioara, pe baza triunghiurilor hașurate. Aceeași logică este aplicată și unui vas de la Vrșac-Crvenka (S. Morintz, *op. cit.*, fig. 7/2). De fapt, se pare că elemente Vatina tirzii, pătrunse în Clisură și Oltenia, au fost impropriu numite Verbicioara.

⁴⁶ F. Milleker, în *Délm*, III, 1896, p. 96, R. Rašajski, *op. cit.*, p. 39—40, 91—94.

pentru această civilizație au fost: Vrșac, Vatina-Vrsac, Vatina, Vatina-Girila Mare și altele⁴⁷, denumiri care se refereau la materiale provenite din diferite etape sau stațiuni.

Aria de răspîndire a acestei civilizații cuprinde sudul Vojvodinei, Banatul central și sudic, zona Clisurii — pe malul drept sînt semnalate unele descoperiri pînă la Korbovo care sînt mai tîrzii și aparțin altor grupe culturale⁴⁸. Elemente ale civilizației Vatina sînt întîlnite în nordul Banatului și sudul Crișanei, iar în răsărit pînă în Oltenia. În vest ele ajung pînă lingă Novi Sad.

Inceputul evoluției acestei civilizații este plasat de cei mai mulți cercetători în Reinecke A₂, iar de alții în Reinecke A/B₁⁴⁹. Evoluția sa durează pînă în perioada Reinecke B₂⁵⁰. Socotim însă că nu poate fi coborîtă dăinuirea stațiunii de la *Stenca Liubcovei* pînă la Reinecke C₂, deoarece în această etapă tîrzie a culturii Vatina se cunoaște o altă evoluție, o altă cale. Forma de vas cu toartă suprainălțată, după noi element Vatina timpurie, cu analogii în Verbicioara III⁵¹, ca de altfel și exemplarele de la Gornea⁵², Moldova Veche (fig. 15)⁵³ ar putea fi însă comune ambelor civilizații sau provin dintr-un orizont mai timpuriu, în care cele două civilizații au elemente comune — așa cum sublinia inițial D. Berciu⁵⁴. Acestea pot fi și anterioare în aria vestică, iar în zonele Olteniei se dezvoltă mai tîrziu și pot îmbrăca o altă formă după cum și Vatina are o altă evoluție⁵⁵.

Cercetările din zonele nordice ale Banatului arată un orizont timpuriu pentru începutul culturii Vatina, prin importurile de la Periam din

⁴⁷ M. și D. Garašanin, în *ZborNM*, III, 1962, p. 68; N. Tasić, în *Praistoria Vojvodine*, 1974, p. 207; Idem, în *Comori...*, p. 104; 104; V. Trbuhović în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 180; V. Dumitrescu, *Cirna*, București, 1961, p. 292; O. Menghin, *Urgeschichte der Bildenden Kunst*, Wien, 1921, p. 125. M. Fewkes, în *ProcAmerPhilSoc*, 78, 1938, p. 342; Milleker, *Délm*, 1, 1897, p. 122; D. Berciu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 233, 235, fig. 5; Idem, în *Dacia*, V, 1961, p. 158—159; D. Popescu, în *SCIV*, XVII, 1, 1966, p. 168; I. Nestor, *Der Stand...*, p. 92; *Comori...*, R. 126. R. 192—203.

⁴⁸ Autorii iugoslavi la supra nota 47.

⁴⁹ M. și D. Garašanin, în *ZborNM*, I, 1958, p. 50, Belotić, *Tumul X m. 3; Tumul XI m. 2—3; Biserica Albă*, Ibidem, *Tumul V m. 1; Tumul III m. 1*; D. Berciu, în *Dacia*, V, 1961, p. 158—159; D. Popescu, în *SCIV*, XVII, 1, 1966, p. 168; Idem, în *SCIV*, XVI, 4, 1965, p. 785.

⁵⁰ D. Berciu în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 238 prin mormintele de la Vatina și Vrșac; vezi și Tasić *Praistorja Vojvodine* 1975, p. 218, T. XXVI.

⁵¹ M. Gumă, *op. cit.*, p. 86; S. Morintz, în *Contribuții arheologice...*, p. 22—27, susține legături cu zonele mediteraneene numai pentru perioadele I-III ale culturii Verbicioara.

⁵² Gh. Lazarovici, în *Gornea*, 1977, pl. LXX/4.

⁵³ Tr. Simu, *op. cit.*, fig. 7. Cel de al doilea vas de la Simu fig. 8 are analogii la Belotić-Bela Crkva, *Tumul IX*, p. 67, fig. 9.

⁵⁴ D. Berciu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 236, *Verbicioara I*, fig. 2/2—6. Fig. 2/2 este o foarte bună analogie pentru toarta de la Gornea cf. nota 52; D. Berciu, în *Materiale*, II, 1957, p. 184.

⁵⁵ T. Tasić, *op. cit.*, vezi *grup Belegiš*.

nivelul VIII—IX⁵⁶, prin relațiile cu Pecica XV—XVI contemporan cu Tószeg C, Reinecke A, după încadrările lui V. Milojević⁵⁷ și prin paralelisme cu stațiunea de la Socodor⁵⁸. Spre aceleași concluzii ne duc analogiile vaselor capac de la Gornea⁵⁹.

Din materialul de la Moldova Veche, publicat în catalogul expoziției româno-iugoslave „*Comori arheologice din regiunea Porților de Fier*“, ceașca cu două toarte tip *ansa lunata* și cu proeminențe pe buză⁶⁰ are analogii în faza tîrzie a culturii Vatina⁶¹. Cel de-al doilea material publicat, provenit din același loc, are patru lobi pe buză și toartă cu buton. La Pecica există o cană asemănătoare, socotită import Vatina, care are buza similară iar toarta tip *ansa lunata*⁶², piesă aflată în nivel II (la T. Soroceanu). O altă cană, tot de la Moldova Veche, din același loc⁶³, cu două toarte tip *ansa lunata* și ornament din arcade și spirale, iar baza dintre ele umplută cu hașuri, are foarte bune analogii la Vatina⁶⁴. Alte piese inedite de aceeași formă, dar cu motive diferite au, de asemenea, analogii în grupul Vatina⁶⁵, atît prin motivul din arcade cît și prin inciziile din triunghiuri hașurate.

În evoluția culturii Vatina se constată două etape: una timpurie și alta tîrzie. Etapei timpurii, N. Tasić i-a dat numele de *grupul Verbicioara*, încadrînd o parte din materialele de la Vrșac, Vatina și aducînd aria de răspîndire a culturii Verbicioara pînă în vecinătate⁶⁶, bazîndu-se pe observațiile lui D. Berciu privind descoperirile din Clisură și din sudul Banatului⁶⁷.

Din formele de vase caracteristice pentru grupul Verbicioara la Tasić⁶⁸, cu excepția formelor 1 și 2 care nu sînt cunoscute în nordul Banatului, dar sînt nelipsite în sud și centru, celelalte motive și forme sînt identice cu descoperirile Vatina, din centrul și nordul Banatului de la

⁵⁶ T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 78, 87.

⁵⁷ Vl. Milojević, în *Germania*, 37, 1959, p. 77.

⁵⁸ *Ibidem*; T. Soroceanu — O. Radu, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 38—39; S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, p. 21, vezi și nota următoare 59.

⁵⁹ Gh. Lazarevici, în *Gornea*, 1977, p. 92, n. 24, analogii cu Socodor, cf. D. Popescu în *Materiale*, II, 1956, p. 52, fig. 10/13, (p. 51) aflate la mijlocul stratului de cultură la 0,80—0,60 m și în orizont similar la Vărșand; *Ibidem*, p. 112—113, fig. 65/7 pentru care s-au arătat analogii în cultura Vatina.

⁶⁰ *Comori...*, R. 195.

⁶¹ N. Tasić, *op. cit.*, T. XX coloana Vatina nr. 5, p. 218, v. 129.

⁶² Mulțumim și pe această cale colegului T. Soroceanu care ne-a atras atenția asupra unui exemplar inedit de la Pecica din noile săpături aflate în MIT.

⁶³ *Comori...*, R. 194, p. 64.

⁶⁵ N. Tasić, *op. cit.*, T. XX/coloana Vatina nr. 5, p. 218, v. 129, p. 519, fig. 155.

⁶⁶ *Idem*, p. 519, fig. 155 — motivul din triunghiuri hașurate are analogii în zona central-estică a Banatului în așezarea de la Balta Sărată — *Cîmpul lui Andrei* inv. R. Petrovsky, descoperiri din 1973—1974, Muzeul din Caransebeș inv. 4013.

⁶⁷ N. Tasić, *op. cit.*, harta, T. XXI tabel comparativ, T. XX, text p. 209—211.

⁶⁸ D. Berciu, în *Dacia*, V, 1961, harta; *Idem*, în *SCIV*, XVII, 2, 1961, p. 235, fig. 5.

⁶⁹ N. Tasić, *op. cit.*, T. XX/1—8.

Balta Sărată, Bocșa⁶⁹, și Cornești⁷⁰, sau sînt forme comune zonelor nordice, pînă la nord de Mureș⁷¹, apărînd în stațiunile de la Socodor și Vărsand⁷². D. Berciu nu s-a referit la o asemenea răspîndire a grupului Verbicioara, chiar dacă pe baza descoperirilor de la Vișag împingea aria de răspîndire a culturii Verbicioara pînă în centrul Banatului⁷³, deoarece îi erau foarte cunoscute descoperirile de epoca bronzului din centrul și nordul Banatului. Pe de altă parte, cu excepția unora pe care noi le socotim comune, toate celelalte forme lipsesc în cultura Verbicioara, deci nu poate fi vorba de un grup Verbicioara fără elemente Verbicioara. Mai mult, pentru formele timpurii din cultura Verbicioara, D. Berciu, încă din primele lucrări, arăta legături și influențe vestice în Verbicioara din cultura Periam⁷⁴. Deoarece, toarte cu o mică proeminență apar în Vatina timpurie — după noi orizontul în care se înscriu și descoperirile de la Moldova Veche (fig. 15/1)⁷⁵, Gornea — Păzăriște, Dubova — *Peștera lui Climente I* și — *Adăpostul lui Climente I* — socotim firească asocierea lor cu cele din Verbicioara II⁷⁶, dar nu putem accepta dăinuirea tirzie atît pentru cultura Vatina cît și pentru cana cu toate supraînălțate și mică proeminență (nu buton!) de la *Stenca Liubcovei*⁷⁷. Credem că la acel orizont evoluția culturii Vatina din zona Clisurii a fost întreruptă de sosirea purtătorilor orizontului ceramicii încrustate Dubovac — Žuto Brdo — Grla Mare — Cirna.

În concluzie, evoluția culturii Vatina din Banat are două etape. Una timpurie semnalată în sudul Banatului, pe Dunăre, caracteristice fiind descoperirile de la Moldova Veche, Gornea și Dubova, iar din vestul Banatului, o parte a materialului atribuit grupului Verbicioara. Etapa tirzie se dezvoltă în sudul Banatului la Liubcova, iar în zonele nordice

⁶⁹ Balta Sărată vezi supra nota 65 la care adăugăm A. 3911, 3931, 3951 cu motive din arcade hașurate, forme de vase tip castron etc; Bocșa ceașcă în MBT, inedită, fostă în Expoziția Reșița ieri și azi — 1960.

⁷⁰ O. Radu, în *Tibiscus*, II, 1972, p. 37, fig. 1.

⁷¹ Cicir — *Spinul lui Stanca* cf. E. Pădureanu, în *Banatica*, II, 1973, p. 399—401, fig. 3/82 toarta plus alte elemente 3/1—4 și altele.

⁷² D. Popescu, în *Materiale*, 1956, p. 46 și urm.

⁷³ Critica privind acestea la Lazarovici, *Gornea*, p. 90; În legătură cu aceste descoperiri vezi noua interpretare dată cf. R. Petrovsky și M. Gurnă, *Un grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României — descoperirile de tip Balta Sărată*. Comunicare la Colocviul VII, București 1978.

⁷⁴ D. Berciu —, S. Morintz — I. Maximilian, în *Materiale*, III, 1957, p. 182, fig. 3—4; D. Berciu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 230, fig. 2/6—8.

⁷⁵ Tr. Simu, *op. cit.*, fig. 7.

⁷⁶ D. Berciu, în *Dacia*, V, 1961, p. 137, fig. 7/1.

⁷⁷ M. Gurnă, în *Banatica*, IV, 1977, pl. VIII/1; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 184, fig. 16/1; Autorul se referă foarte probabil la aceasta. Asemănarea de forme este surprinzătoare dar motivistica vasului de la Liubcova este în aceeași manieră, dar diferă, la Liubcova se apropie mai mult de cele Vatina. Pe de altă parte nu această formă se dezvoltă în Verbicioara, ci ceștile cu o toartă și buton mai înalt cf. D. Berciu, *op. cit.*, fig. 16; Idem, *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 242, fig. 3.

la Bocșa, Cornești și altele. Formarea grupului Žuto Brdo a împiedicat evoluția culturii Vatina în sud. Încheierea evoluției acestei culturi se petrece în vremea fazei Reinecke C₁.

Cultura Dubovac — Žuto Brdo — Gîrla Mare — Cirna.

În zona Clisurii, în a doua jumătate a bronzului mijlociu și la începutul bronzului târziu se dezvoltă grupul Dubovac — Žuto Brdo care face parte dintr-un complex mai larg, din zona Dunării mijlocii pînă în prima parte a Dunării inferioare. Aceste descoperiri sînt cele mai numeroase în Clisură⁷⁸. Ele se înșiră, deopotrivă, pe ambele maluri ale Dunării. Pe malul stîng, descoperiri sînt la Tavan-Ostrovo, Žuto Brdo, Ulaje, Dobra-Kožice, Mala Vrbica, Male Livade, Male Golubine, Golubac, Monastir-Gospodinski Vir, Kličevac, Korbovo⁷⁹ (toate în R. S. Iugoslavia). În extrema vestică a aceluiași grup ar intra descoperirile de la Omoljica, Dubovac, Duplaja, Oršac, Biserica Albă, Vatina, Vršac, Kuvin⁸⁰. Pe malul stîng al Dunării, în Clisură, sînt descoperite de la Duplaja — care din punct de vedere geografic se leagă de aria Clisurii — Moldova Veche în mai multe puncte: în sat în zona portului fluvial — săpăturile lui E. Bujor⁸¹; în zona pescăriei — descoperirile lui V. Leu și O. Bozu⁸²; semnalările lui Milleker⁸³; în vecinătatea satului la Răscruce — descoperirile lui S. Morintz⁸⁴. În insulă sau în Ostrov ar fi cimitirul semnalat de Milleker⁸⁵ și cele din Spiț — descoperiri semnalate de membrii Grupului Porțile de Fier și care par a fi din același complex.

Între Liubcova și Berzasca este semnalată o zonă cu ceramică incrustată, punct neidentificat în noile cercetări⁸⁶. Alte descoperiri provin de la Drobeta Turnu-Severin⁸⁷ și Hinova⁸⁸.

⁷⁸ E. Bujor, în *Comori...*, p. 62—65, R 204—206; M. și D. Garašanin, în *ZborNM*, III, 1962, p. 67 și urm.; J. Todorović, în *SKD*, p. 37; N. Tasić, în *Comori...*, p. 104.

⁷⁹ N. Tasić, în *Praistorija Vojvodine*, harta; Fl. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 15—20, 22—24, 66—81 fig. II/13—14, 94—96, figura de idol de aici.

⁸⁰ F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 35—58, 105—109, 36—56, 155—172, 172—193; 89—90; Idem, în *Starinar*, XIII, 1939, p. 110; N. Tasić—B. Belic, *Praistorijska nalazišta Vojvodine*, Novi-Sad, 1971, fig. 17—19; N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, 1974, p. 224. T. XXII; M. și D. Garašanin, în *ZborNM*, III, 1962, p. 67, fig. 8 — Biserica Albă, *Tumul* 8.

⁸¹ E. Bujor, *Comori...*, R 204—214.

⁸² Cercetări ale MJR, în 1976, materiale inedite.

⁸³ P. Petrovsky, *op. cit.*, p. 443—446; S. Morintz, în *Atlas...*, p. 206; D. Popescu, în *Dacia*, X, 1966, p. 388.

⁸⁴ R. Rašajski, *op. cit.*, p. 39 și urm.

⁸⁵ F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 94—95.

⁸⁶ R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 440.

⁸⁷ *Comori...*, p. 83; Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 16.

⁸⁸ *Comori...*, p. 23.

Această civilizație este bine cunoscută prin cercetările de la Dubovac-Zuto Brdo, iar problemele de bază ale complexului au fost tratate în lucrarea monografică a cimitirului de la Cîrna⁸⁹.

Cercetările de la Moldova Veche ar putea aduce noi dovezi privind evoluția acestei civilizații. Pătrunderi din zona Clisurii spre nord sînt recent semnalate de colegii M. Gumă și R. Petrovsky prin descoperirile din vecinătatea Caransebeșului din culoarul Timiș-Cerna⁹⁰.

Majoritatea cercetărilor sînt de acord în ceea ce privește originea acestei civilizații. Se consideră că ea face parte din grupele plane de morminte cu ceramică incizată și încrustată ce se întind din Slovacia în Oltenia, de-a lungul Dunării. La evoluția acesteia un rol important îl joacă elementele locale. Mai nou este acceptată teoria lui N. Tasić, potrivit căreia are loc transformarea ceramicii transdanubiene pe fondul autohton Vatină⁹¹, idee acceptată în parte de S. Morintz, care extinde în plus fenomenul pentru grupul Cruceni Belegiș, pe care îl socotește un fenomen în parte paralel cu Zuta Brdo-Gîrla Mare⁹². În ceea ce privește evoluția civilizației, există diferențieri între părerile cercetătorilor⁹³. Astfel majoritatea cercetătorilor se pronunță pentru existența a cel puțin două-trei faze ale acestui grup sau chiar patru.

În prima etapă ar intra descoperirile gen Zuto Brdo-Gîrla Mare care mai păstrează forme și motive decorative proprii ceramicii încrustate transdanubiene și de origine Vatină. Stațiunile care demonstrează acest prim orizont ar fi: Zuto Brdo și Ostrovul Corbului, în timp ce stațiuni ca Dubovac, Gaj, Vršac, Orșac și Moldova Veche⁹⁴ au trăsături specifice precizate de N. Tasić, S. Morintz, E. Bujor și alții⁹⁵.

În etapa a doua se pot încadra descoperirile aparținînd unei culturi deplin formate, cu trăsături specifice furnizate de materialele de la Korbovo, Balta Verde și Cîrna dar, spre deosebire de N. Tasić, S. Morintz extinde existența acestei etape și în zonele vestice⁹⁶.

Descoperirile ilustrate la Cîrna II, Korbovo, Ostrovul Corbului, Novo Selo și altele, aparținînd celei de a treia etape, demonstrează unitatea acestui complex cultural⁹⁷.

⁸⁹ Vl. Dumitrescu, *Cîrna*, p. 286; D. Berciu-E. Comșa, *Materiale*, II, 1956, p. 251 și urm.; V. Dumitrescu-S. Nicolaescu Ploșor, *Oltenia*, IV, 1944.

⁹⁰ R. Petrovsky, M. Gumă, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României — descoperirile de tip Balta Sărată*. Comunicare la Colocviul VII, București 1978.

⁹¹ N. Tasić, *Comori...*, p. 104; Idem, în *Praistorja Vojvodine*.

⁹² S. Morintz, *Contribuții arheologice*, p. 31.

⁹³ V. Dumitrescu, *Cîrna*, p. 287; S. Morintz, *op. cit.*, p. 38—39 și bibliografia referitoare la evoluție.

⁹⁴ S. Morintz, *op. cit.*, p. 37.

⁹⁵ Idem, Comunicare la Colocviul VII, București, 1978.

⁹⁶ Idem, *op. cit.*, p. 38—39.

⁹⁷ *Ibidem*.

Într-o ultimă etapă, apar elemente hallstattiene (ceramică neagră, raritatea ornamentației incrustate) și o anumită evoluție spre un aspect cultural hallstattian timpuriu, pe care S. Morintz continuă să-l lege de cultura Insula Banului⁹⁸.

În cercetarea epocii bronzului în Clisură au fost realizate primele începuturi. Din păcate, marea parte a obiectivelor nu au fost decît sumar cercetate, unele stațiuni fiind inundate de apele Dunării. Sînt încă numeroase materiale în muzeele din Vrșac, Reșița, Lugoj și Timișoara, care ar trebui să stea în centrul preocupărilor arheologilor din Banat.

Cercetările începute reclamă continuarea lor pentru lămurirea problemelor fundamentale legate de evoluția, cronologia, legăturile culturale, modul de viață, relațiile economico-culturale și sociale ale comunităților etno-culturale din Banat.

GH. LAZAROVICI — C. SĂCĂRIN

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

1. CÎMPIA-Vidara

1. (*Locul*) Vidara este numele unei terase înalte situate între Socol și Cîmpia, la poalele Munților Locvei. Punctul numit *Via lui Iovanovici* nu a putut fi identificat.

2. (*Natura stațiunii*) Stațiune deschisă.

3. (*Caracterul cercetărilor*) Descoperiri de suprafață. S. Lazarovici și G. Lazarovici.

4. (*Materialul*) Ceramică cu motive incizate, unele cu urme de incrustație.

5. (*Perioada, epoca*) Perioada mijlocie sau tîrzie a epocii bronzului.

6. (*Locul unde se află materialul*) Descoperirile de la Vidara sînt la Muzeul județean Reșița (mai departe MJR) inv. vechi 581, 12—20, nr. inv. 6653—6657.

7. (*Bibliografie*) R. Petrovsky, în *Banatica*, II, 1973, p. 370, nr. 2: pentru *Via lui Iovanovici* F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 91; M. Roska, *ErdRep*, 1942, p. 145.

⁹⁸ *Ibidem*. Această opinie nu o putem accepta din mai multe motive.

1. Pe de o parte la Ostrovul Banului sînt complexe în care apare numai ceramică canelată care sînt anterioare orizontului cu ceramică șampilată, fapt întîlnit în Clisură la Gornea — Sichevița și la Moldova Nouă. (Informații Marian Gumă, „O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă“, comunicare susținută la sesiunea „Contribuții arheologice la istoria Clisurii“, 4—5 noiembrie 1978 Moldova Nouă.) 2. Orizontul șampilat de la Ostrovul Golu respectiv Insula Banului nu poate fi legat de grupul Dubovac — Žuto Brdo — Grla Mare din cauza spațiului de timp îndelungat. 3. Elementele Insula Banului nu pot fi rupte de grupa și cronologia culturii Basarabi, cf. Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 101; M. Gumă, *op. cit.*

2. SOCOL-Kamendin

1. Sub această denumire (Kamendin sau Camenița) sînt cuprinse stațiuni din o serie de epoci, ce se întind pe o suprafață de cîteva hectare, pe o lungime de 1,5—2 km., între vîrfurile Kamendin și promontoriul Palanacki Brijeg.

Kamendin este un deal cu pante lungi spre vest, cu laturile sudice abrupte spre Dunăre, iar partea nordică este mărginită de ogașul *Vinogradski Potok*. La nord-vest de vîrf, în fosta vie a lui Vlaici Ozren (Bracea) se găsesc fragmente ceramice preistorice între care unele atipice, de epoca bronzului. Spre vest, panta dealului se termină brusc printr-un promontoriu barat, cu val de pămînt înalt de 1,5 m., lung de cca. 40—50 m. care taie dealul de la sud la nord, lăsînd doar o trecere spre oraș, făcută recent pentru a ușura accesul în vie. În acest perimetru toate laturile platoului sînt abrupte.

2. Stațiune și așezare fortificată, iar în zonele estice deschisă.

3. Descoperiri cunoscute de la sfîrșitul secolului trecut. În vara anului 1978, în urma unei periegeze făcută de Lazarovici și D. Țeicu conduși de Vlaici Ozren, au identificat toate punctele semnalate de Milleker.

4. Materialul, deși foarte numeros, este puțin tipic. Cîteva fragmente ornamentate ne permit a încadra unele descoperiri în perioada mijlocie a epocii bronzului. Celelalte materiale sînt din eneolitic pînă în epoca dacică. Unele materiale se aseamănă cu cele de la Gornea-Frăsiniș.

5. Probabil cultura Vatina.

6. Muzeul din Vrșac; MJR inv. A. 46833; 46895; 46899. 46900; 46927; 46931, 49942; 46973; 47005.

7. Fl. Milleker, *Délm*, I, 1891, p. 103; Idem, *Délm*, III, 1906, p. 131—134; Idem, în *Starinar*, XIII, 1938, p. 122, 102; M. Roska, *ÉrdRep*, p. 277. nr. 245; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 455.

3. MOLDOVA VECHE-sat.

1. În apropierea portului, pe malul Dunării, pe o lungime de 250—400 m. sînt urme arheologice din epoca bronzului.

2. Necropolă de incinerare în urnă.

3. Primul obiect semnalat a fost din anul 1898, cu ocazia demolării unei cazărmi. Cu acel prilej a fost descoperită o necropolă cu morminte de incinerare în urnă. E. Bujor sapă în această zonă, în curtea casei lui Stanoevici Liubița, peste drum de biserică, cîteva morminte de incinerare în urmă. Vali Leu, muzeograf la Reșița, într-un sondaj, în aceeași zonă, descoperă cîteva fragmente vinčiene și un fragment ceramic cu ornamente șampilate și încrustat cu alb.

4. F. Milleker publică un obiect pe care îl socotește idol, se pare că este, mai degrabă, un cap de sceptru, din lut. Piesa este ornamentată cu incizii și încrustată cu materie albă. Vasele sînt ornamentate cu motive șampilate și încrustate în alb. În urne s-au găsit cești cu o toartă, fapt semnalat și de E. Bujor. Alte forme de vase sînt: străchini și castroane.

5. Ceramica încrustată iugoslavo-română, cultura Dubovac-Žuto Brdo — Grla Mare — Cîrna. E. Bujor încadrează unele vase în tipul Dubovac în vreme ce altele în grupul Cîrna. În stadiul actual nu știm dacă este vorba de două etape sau de două stiluri de ornamentare.

6. Materialele din 1898 sînt la Muzeul din Vrșac. Descoperirile lui E. Bujor sînt la Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin. Descoperirile lui Leu, la MJR, neinventariat.

7. Fl. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 94, fig. 1a p. 95; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 455, aici intră punctele 6—7 — vezi la aceasta și bibliografia recentă.

4. MOLDOVA VECHE = *Ostrov, Hunka* (S. Morintz folosește impropriu termenul de „spitz“ în sens „vîrf“).

1. În *Ostrov*, pe înălțimea *Hunka* (dimensiunile de cca $70 \times 50 \times 60$), care are axa lungă pe deschiderea trecătorii de la Pescari, a fost un loc de refugiu fortificat cu șanț și, probabil, val. Pe platou s-au descoperit gropi de provizii, cu vase de epoca bronzului. Se pare că așezarea a fost la nord-vest de înălțimea *Hunka*.

2. Loc de refugiu și gropi de provizii.

3. Fl. Milleker execută aici două sondaje: unul pe pantă, altul la capătul șanțului, care, după afirmațiile sale, nu au dat nimic. Petre Roman face săpături de mai mare amploare (la acesta a participat și Gheorghe Lazarovici), în care surprinde șanțul fortificației, gropi de epoca bronzului și numeroase nivele Coțofeni, pe o stratigrafie de cîțiva metri.

4. Materialul ceramic constă din vase de provizii mari și mai mici, vase — borcan, cești cu toartă supraînălțată (tip *ansa lunată*), străchini, castroane și fragmente ornamentale cu arcade, incizii, hașuri, motive din spirale, briuri crestate. Aici este amintită o daltă de bronz cu marginile ridicate (descoperită pe la 1900).

5. Ceramica aparține culturii Vatină, etapei timpurii și clasice.

6. Materialele sînt la Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta — Turnu Severin, inv. I. 4330, I. 4331, I. 4329, I. 4207, I. 4327, I. 4328, I. 4325, I. 4326, I. 4320, I. 4318, I. 3490 bis, I. 4452.

7. F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 95—96., S. Morintz, în *Atlas...*, 1972, p. 206; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 433—445, nr. 4a, b, c, f, h; Comori..., p. 62—65, R. 192—203.

5. MOLDOVA VECHE = *Ostrov, Spiț*

1. Locul este în partea de vest, nord-vest a insulei, la capătul dunelor de nisip, pe un scund platou care se ridică cu cca. 0,80 pînă la 1 m. deasupra terenului. În multe zone platoul a fost erodat de vînturile foarte puternice (mai ales Coșava). Locul se află la cca. 1,5 pînă la 2 km apus de *Hunka*, mai aproape de malul nordic. Tot în aceeași zonă se află și o așezare cu ceramică incrustată. Un cimitir cu urne se află pe malul nordic, în zona din amonte.

2. Așezare de platou. Cimitir de incinerare în urne.

3. Punctele sînt cunoscute de Milleker care amintește aici descoperiri de epoca bronzului, eneolitice (după descrierile sale), romane și din perioada migrațiilor. Cercetări de suprafață și săpături execută membrii Grupului de cercetări complexe Porțile de Fier. Sondaje M. Florescu și P. Roman. Cea mai mare parte a zonelor locuite sînt astăzi inundate.

4. Ceramica descoperită de Milleker aparține culturilor Dubovac — Žuto Brdo — Grla Mare — Cîrna.

6. Muzeul din Virșeț. Muzeul din Lugoj. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Turnu-Severin.

7. F. Milleker, *Délm*, III, 1906, p. 95—96; Idem, în *Starinar*, XIII, 1939, p. 110; M. Roska, *ErdRep* p. 213. Tr. Simu op. cit., Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 91; S. Morintz, în *Atlas...*, p. 206; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 444, nr. d, e, g; i; S. Morintz, *Contribuții arheologice*, p. 21, fig. 5—6.

6. PESCARI = *Culă*

Sînt amintite descoperiri de epoca bronzului, fără alte precizări.

R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 449, nr. 4

7. GORNEA = *Odăi*

1. Locul este pe o terasă înaltă, la Valea Odăilor, un afluent al Văii Liborajdea, cîtunul Odăi.

2. Stațiune deschisă.

3. Descoperiri de suprafață — 1975 (G. Rădulescu); în 1978, colectivul șantie-

rului Gornea (Gh. Lazarovici, I. Dragomir, C. Săcărîn, O. Bozu, D. Bălănescu). Numeroase alte periegeze efectuate de Ion Dragomir în ultimii patru ani.

4. Ceramică atipică.

5. Perioada mijlocie a epocii bronzului.

6. MJR; Muzeul satului Gornea.

7. I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 416, nr. 31; I. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Gornea*, comunicare la „Zilele culturii la Moldova Nouă”, la sesiunea *Contribuții arheologice la istoria Clisurii*, 4—5 noiembrie 1978; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 439, XXXVII/3; Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 1. LXXXIV.

8. GORNEA = Frăsiniș

1. Locul se află aproape de cumpăna apelor spre Almăj, la izvoarele mai multor văi, în cântunul Frăsiniș.

2. Așezare fortificată, situată pe partea sudică a unui deal. Se pare că punctul a fost înconjurat de un șanț.

3. Cercetări de suprafață — I. Dragomir 1975—1977, colectivul șantierului de la Gornea în 22—23 august 1978.

5. Epoca mijlocie a bronzului.

6. MJR; Muzeul satului Gornea.

7. Materiale inedite. Comunicare I. Dragomir vezi (supra nr. 7).

9. GORNEA = Țarmuri

1. Este terasa mijlocie a Dunării, la est de Valea Gornii (fost Camenița). Un colț al acestei terase a fost străbătută de noua șosea.

2. Locuire sporadică. Materialele se găsesc la partea inferioară a unui strat de cultură preistoric.

3. Descoperiri de suprafață făcute în 1966—1967 (periegeze C. S. Nicolăescu-Plopșor, Gh. Lazarovici, P. Roman). Fragmente ceramice au apărut în campania de săpături din 1969/primăvară și 1977—1978 și secțiunile supravegheate de M. Gumă.

4. Fragmente ceramice din pastă poroasă, aspră, ornamentate cu măturicea în stil coajă de copac.

5. Perioada timpurie a epocii bronzului.

6. MJR

7. I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 410, nr. 6; Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 15, 22, pl. LXXXI/5 — posibil să fie de epoca bronzului; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 1975, p. 375, 377.

10. GORNEA = Pod Păzăriște

1. Locul se află într-o carieră de pământ, la poalele dealului Păzăriște, lângă fîntînă.

2. Groapă rituală (1 × 1.20 × 0,80 m) cu urme de cenușă, cărbune și oase de animale. Pe fundul gropii s-au găsit câteva fragmente ceramice și cenușă.

3. Sondaj în 1970.

4. Fragmente ceramice uzuale, provin de la vase mari, pastă gălbuie, cenușie, cărămie, ornamente plastice. Forme: ceașcă scundă, cu toartă suprainălțată, ornamentată cu trei grupe de proeminențe însoțite de câte două caneluri verticale, scurte. Pe fund are un umbo; pasta este roșie, lustruită.

5. Cultura Vatina.

6. MJR inv. A 138

7. Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 25; Idem, *Comori...*, R. 49; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 375.

11. GORNEA = Păzăriște

1. Locul este un promontoriu înalt cu cca. 50 m aflat la nord de noua intersecție. Trei din pantele dealului sînt abrupte. Lungimea promotoriului este de cca 80—100 m, iar lățimea de 40—50 m. Promotoriul străjuiește Valea Gornii sau Camenița avînd o largă vedere spre Valea Dunării și pe Valea Gornii spre Sichevița și cătunele ei. Locul este în centrul depresiunii Gornea-Liubcova.

2. Stațiunea este fortificată tip „promotoriu barat“ pe care îl închid șanțurile 2 și 3. În partea de vest se află un șanț circular cu diametrul de cca. 30 m. Între șanțul 2 și 3 se pare că a fost un val de pămînt, altfel nu se poate explica acest șanț dublu. Șanțurile se află la cca 30 m est de șanțul 1. Stratul de cultură a fost spălat păstrîndu-se urme de locuire doar în șanț.

3. Săpături au fost efectuate: în 1969 — 1 secțiune și 2 casete — Gh. Lazarovici; 2 casete — Fl. Mogoșanu; 1 casetă V. Boroneanț; în 1970 3 secțiuni trasate de Lazarovici; în 1975 1 casetă și o secțiune — R. Petrovsky; în 1978 o casetă trasată de Caius Săcărîn.

4. Materialul ceramic are predilecție pentru ornamente incizate din triunghiuri arcade, arcade hașurate, linii paralele hașurate, benzi hașurate, tăieturi scurte sau creștături pe buză, grupuri de 4 linii verticale dispuse cîte 4 pe corpul vasului. La ceramica uzuală predomină ornamentele din creștături pe buză, briuri alveolate, briuri crestate, buze crestate. Formele sînt castroane, străchini, vase cu capac, capace de vase, cești cu 1 toartă, amfore, vasul borcan.

5. Cultura Vatina, prima parte a epocii bronzului mijlociu.

6. Materiale MJR, A 10001 — 10383, 16432—16428 și altele neinventariate. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu-Severin, inv. I 4669.

7. I. Uzum — Gh. Lazarovici I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 408, nr. 7; Petrovsky, în *Banatica*, III, 1975, p. 375, nr. 2; Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 23, 25—26, 90, V/D-E, IX/A-C, XII/1, XVI; LXVIII-LXXIV; Idem, *Comori...*, 27, 29, 37—38, R 46—50.

12. GORNEA = Vodneac

1. Este terasa superioară a Dunării la hotarul cu Liubcova, pe partea dreaptă a ogașului Valea Ierii, la nord de șosea.

2. Așezare deschisă cu bordeie.

3. Primele materiale au fost culese de Gh. Lazarovici în 1967 cu prilejul unei periegeze făcute cu C. S. Nicolăescu-Plopșor. Alte materiale, de la suprafață, ne-au fost aduse de Lazarovici Vasile zis Ceda, din Gornea care avea în acel loc o colibă. În primăvara anului 1969, Vasile Boroneanț deschide trei secțiuni, cu acest prilej se pare că descoperă 2 complexe de locuire de epoca bronzului. În primăvara anului 1970, Gh. Lazarovici sapă un bordei ce fusese anterior sondat de V. Boroneanț. În 1978, Caius Săcărîn deschide mai multe secțiuni fără a surprinde vreun complex, ci doar fragmente ceramice.

4. Ceramica este de culoare neagră, neagră-cenușie, cărămie și castanie. Netezirea este, de cele mai multe ori, bună, mai ales în zonele din interiorul vaselor. Ceramica uzuală este ornamentată cu măturicea, briuri crestate, ornamente plastice. Caracteristica principală este ceramica ornamentată cu măturicea-gen scoarță, de copac și absența motivelor textile.

5. Perioada timpurie a epocii bronzului, grup cultural înrudit cu Periam I-IV, Tósegy A, Prenagyrev-Nagyrev, Octenele Mari-Zdup.

6. MJR.

7. V. Boroneanț, în *RevMuz*, 1971, 1, p. 7 și urm.; I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 412 nr. 11; Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 15, 23, 89—90, pl. X, XV, XVII; *Atlas...* cartograma LXI; Gh. I. Petre, în *Buridava*, II, (fără an), p. 16; R. Petrovsky, în *Banatica*, III, 1975, p. 377.

13. SICHEVIȚA — *Sălașul lui Iedu-Cioaca*

1. Locul se află în hotarul Sichevitei, pe partea dreaptă a văii Camenița, pe virful Cioaca, promontoriu, foarte probabil fortificat.

2. Locuire temporară pe un promontoriu fortificat natural. Locul are vizibilitate directă în larga depresiune a Sichevitei și spre Dunăre pînă la Bișteg sau Păzăriște.

3. Cercetări de suprafață au fost făcute de Gh. Lazarovici, I. Dragomir și dr. Walter Schuschnig în anul 1968.

4. Ceramica este aspră, arderea slabă, slipul picat, amestecul are pietricele. Suprafața este intens corodată de solul acid. Un fragment are toartă tip *ansa lunata*.

5. Cultura Vatina.

6. MJR.

7. I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 416, fig. 5/1—4; R. Petrovsky, în *Banatica*, IV, 1977, p. 454.

14. SICHEVIȚA — *Sălașul lui Ion Sirbu*

2. Materiale aduse aduse de cetățenii Jurița Nicolaie și Lazăr Sirbu.

4. Fragmente ceramice și 2 fusaiole.

5. Epoca mijlocie a bronzului.

6. MJR.

7. I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 413, nr. 22; Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 20, 199, p. 15.

15. LIUBCOVA — *Est*

1. Între sat și *Stenca Liubcovei*, la cca. 600 m este de sat, pe terasa Dunării, azi inundată, s-au găsit fragmente ceramice.

2. Nu este sigură natura stațiunii așezare sau necropolă.

3. Descoperiri de suprafață.

4. Ceramica ornamentată cu cercuri ștampilate și încrustată cu alb.

5. Probabil cultura Dubovac-Žuto Brdo — Grla Mare — Cîrna.

6. Muzeul din Vrșet.

7. F. Milleker, *Délm*, I, 1897, p. 75—76; Szentklaray, *Krasso...*, p. 11; M. Roska, *ErdRep*, p. 196, nr. 11.

16. LIUBCOVA = *Stenca Liubcovei*

1. Locul este o fostă șă stîlcoasă care, pînă nu demult, bara accesul de-a lungul Dunării. Partea dinspre Dunăre a fost distrusă cu prilejul tăierii noii șosele, rămînînd în marginea unei prăpăstii un străvechi drum care, acum, se află la limita sudică.

2. Valul cu șanț, completat cu gard de stîlpi, închidea o incintă ovoidală în care s-au găsit urmele unor complexe (gropi, vetre).

3. Săpături Lazarovici-Gumă în 1976, Gumă în anii 1977—1979. Au fost deschise o secțiune și patru case. În caseta 3 a fost descoperită o vatră de foc.

4. Pasta ceramicii, amestecată cu nisip fin, este omogenă, bine arsă, cu urme de slip. Culoarea preferată este gălbuie. Formele sînt: ceașca cu toartă supraînălțată, tip *ansa lunata*, în formă de bandă sau cu proeminență; vascioare globulare cu gîtul evazat, străchini, vase borcan, castroane.

Fragment de topor din rocă cenușie, dură, bine lustruit, cu gaură de fixare, rupt în zona acesteia.

5. Cultura Vatina și elementele Verbicioara. Perioada mijlocie a epocii bronzului.

6. MJR.

7. M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 69 și urm.; pl. VIII-XII; F. Milleker, *Délm*, I, 1897, p. 75—76; Idem, *Délm*, II, 1899, p. 43; M. Roska, *ErdRép*, 1942, p. 20; Gh. Lazarovici, *Gornea* 1977, p. 77 Gh. Lazarovici — I. Uzum — M. Gumă, *Gornea-Liubcova*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 433.

17. DUBOVA — Peștera și Adăpostul lui Climente

1. Locul se află în Cazanele Mici, în zona Dubovei.

2. Locuiri temporare în peșteri sau adăposturi sub stîncă ale aceleiași comunități.

3. Cercetări Vasile Boroneanț

4. Ceramica ornamentată cu incizii, triunghiuri hașurate, motive similare celor de la Gornea și Liubcova.

5. Epoca mijlocie a bronzului, cultura Vatina.

7. V. Boroneanț, *Drobeta*, I, 1976, p. 14 și urm.

18. ORȘOVA

A. Topor tip Veselinovo, varianta II, descoperit în zona Porțile de Fier. Acest tip face trecerea de la bronzul timpuriu la cel mijlociu. MBT inv. 1920.

Al. Vulpe, *Äzte und Beile in Rumänien*, I, în *Prehistorische Bronzefunde*, IX, 2, 1970, p. 36—37, pl. 6/93.

B. În zona Orșovei sînt localizate descoperiri — fragmente ceramice și o urnă — găsite în împrejurimile Orșovei, aflate în Muzeul Banatului Timișoara, inv. 1346 (1214).

VI. Dumitrescu, *Cirna*, 196, p. 201, n. 6.

DIE BRONZEZEIT IN DER „CLISURA DUNĂRII“

(Zusammenfassung)

Vorliegende Abhandlung verfolgt eine chronologische und typologische Einordnung der Funde aus der Bronzezeit, welche in der Clisura Dunării im Laufe der Zeit — vor allem aber durch Grabungen auf dem Gebiet, wo der Stausee für das Donaukraftwerk vom Eisernen Tor errichtet wurde — geborgen wurden. Nach einer kurzen geschichtlichen Darstellung der Forschungen dieser archäologischen Zeitspanne, wurden die wichtigsten Merkmale der Funde, welche der früheren Bronzezeit angehören, aufgezählt und Parallelen zu zeitgenössischen Kulturkreisen gezogen. Gleichzeitig werden charakteristische Beispiele aus der Clisura Dunării angegeben, indem ausführliche Literaturhinweise zu diesen Fragen den Forschern zur Verfügung gestellt sind. Typologische Einordnungsversuche die weniger überzeugend angesehen werden, sind von den Verfassern mit wissenschaftlichen Überlegungen abgelehnt worden. Zu den in dem besprochenen Gebiet nachweisbaren Bronzekulturen, werden in erster Reihe die Vatina Kultur und der Kulturkreis Dubovac — Žuto — Brdo — Grla Mare — Cirna angeführt.

Von einer außerordentlichen dokumentär-wissenschaftlichen Bedeutung ist das im Anhang veröffentlichte archäologische Repertoire, in welchem verschiedene Fundorte angegeben werden, und bei jedem einzelnen finden wir auch die genauen Fundverhältnisse; Art der Siedlung; Fundmaterial; chronologische Einordnung; Aufbewahrungsort des Fundgutes und bibliographische Hinweise.

CATALOGUL UNOR FIGURI

Fig. 1 Harta descoperirilor de epoca bronzului din Clisură.

Fig. 2:1 — negru (la exterior) pietricele ca degresant, 2 — negru (la exterior) pietricele ca degresant, 3 — cărămiziu (la exterior)/negru (la interior), pietricele ca degresant; 4 uz comun, negru/negru, lustruit; 5 cărămiziu/cenușiu, ars secundar; 6 brun cu flecuri negre/negru, lustruit, pietricele; 7 brun, pietricele, ars secundar; 8 cărămiziu, ars secundar; 9 brun cenușiu/negru, lustruit, pietricele și nisip cu paiete de mică; 10 negru (la exterior), pietricele; 11 cărămiziu, pietricele, ars secundar.

Fig. 8:1 semifină, brun-cenușie/negru, lustruit, nisip fin și paiete de mică, marcaj 2282; semifină, portocaliu, lustruit/neagră, netezită, marcaj (m.) 2282; 3 fină, slip, cenușie, nisip și paiete de mică; 4 semifină, slip, cenușie, nisip cu bobul mare, inventar (inv.) A 18.957; 5 semifină, slip, portocalie, nisip, inv. A. 18.962.

Fig. 9:1 fină, negru, mat, slip, nisip, inv. A. 18.736; 2 fină, slip, gălbui/negru, urme de încrustare cu alb, nisip fin, m. 2282; 3 semifină, slip, negru/cenușiu, nisip, m. 2281; 4 semifină, slip, brun cu flecuri, netezit; 5 semifină, slip, neagră sau flecuri/cenușiu, nisip, m. 2281; 6 cărămiziu, netezit, pietricele.

Fig. 10:1 semifină, slip, brună, nisip, m. 2310; 2 fin, negru-brun, netezit, m. 2282; 3 semifin, slip, cărămizie, m. 2282; 4 uz comun, brună, netezită, pietricele; 5 semifină, slip, neagră, lustru.

Fig. 11:1 fină, brună, m. 2310; 2 uz comun, brun/cărămiziu, pietricele, m. 2310; 4 semifină, slip, brun, netezit, m. 2310; 5 semifină, cenușie, nisip, netezit, m. 2310.

Fig. 12:1 semifină, cenușiu/brună, slip, m. 2310; 2 semifină, brun, negru, nisip, m. 2282; 3 semifin, slip, brun, nisip fin, m. 2310; 4 semifină, slip, brună, netezit, m. 2310; 5 semifină, brună/cărămizie, nisip, m. 2282.

Fig. 13:1 semifină, brună, urme de lustru, nisip fin, m. 2297; 2 semifină, negru-cenușiu/brun; 3 semifină, cărămiziu/mare, slip, m. 2297; 4 semifină, brun cu flecuri, nisip cu mică, m. 2310; 5 semifină, cărămizie/negru-cenușiu, nisip fin, m. 2310; 6 semifină, brun cu flecuri/negru-brun, slip, nisipos, m. 2297.

Fig. 14:1 semifină, brună, netezit, nisip cu mică, m. 231; 2 semifină, brună, netezit, slip, inv. A. 18.697; semifină, brună/negru, urme de lustru.

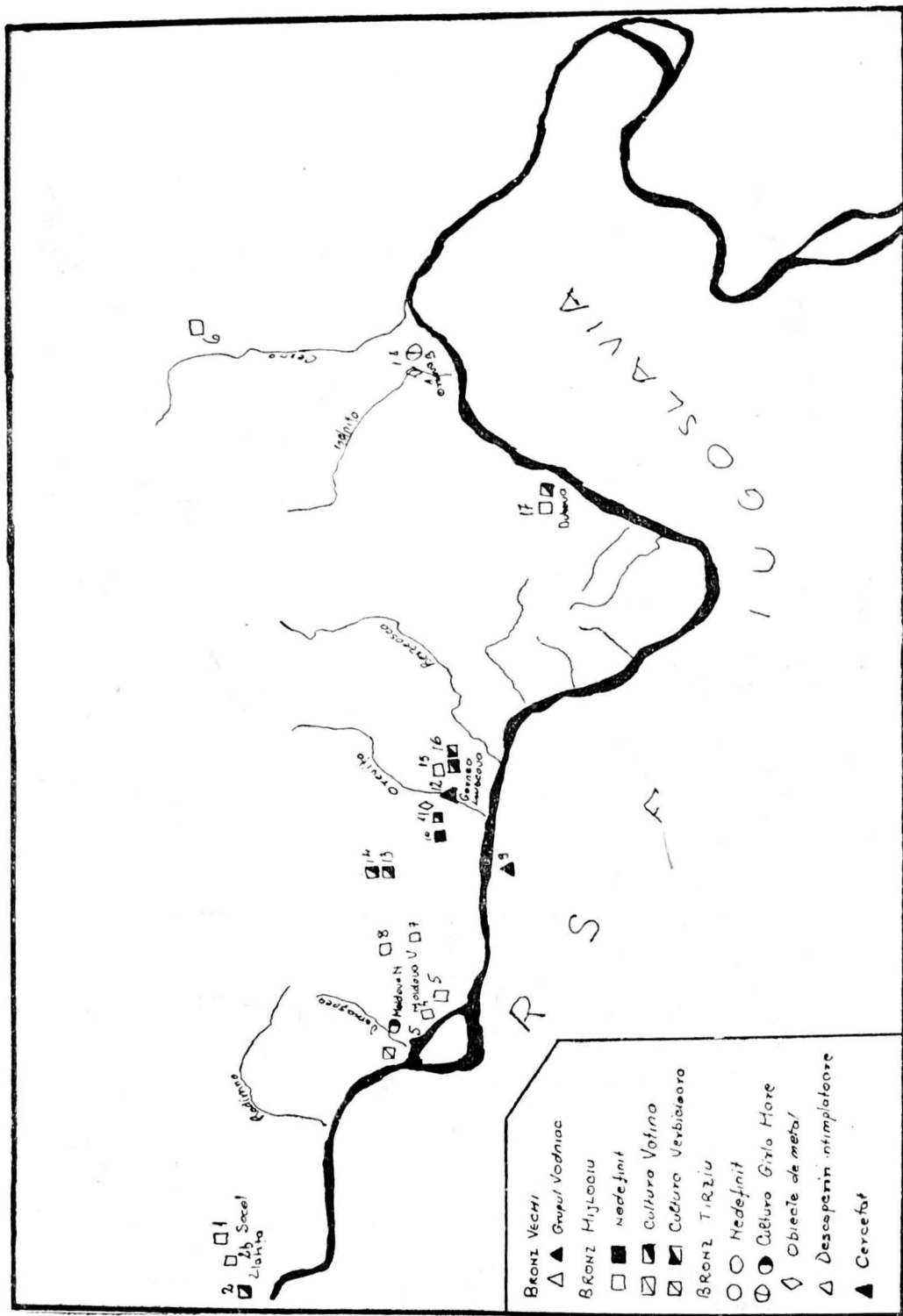

Fig. 1 Harta descoperirilor de epoca bronzului din Clisură.

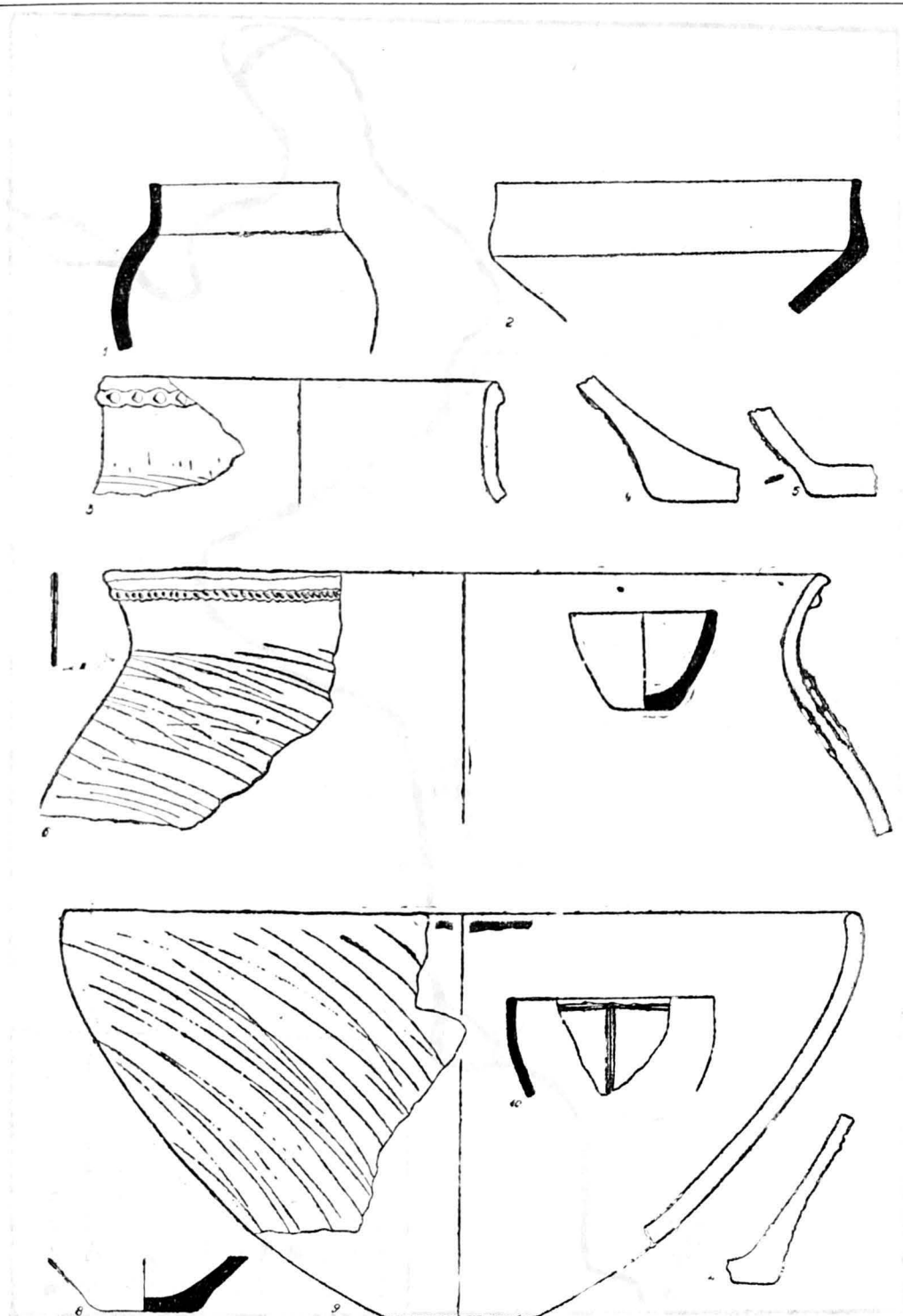

Fig. 2 Gornea — Vodneac bronz timpuriu.

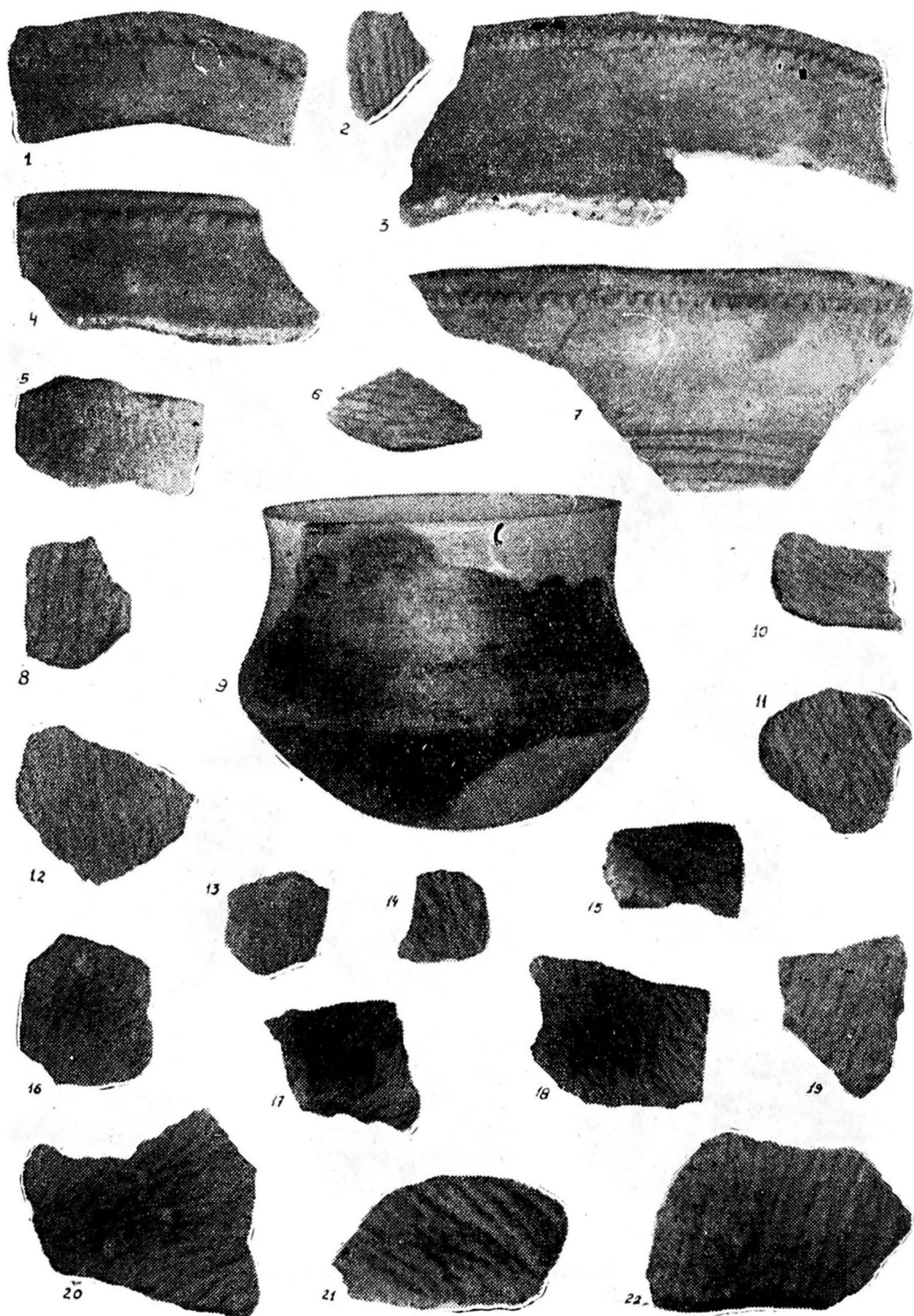

Fig. 3 Gornea — Vodneac, bronz timpuriu.

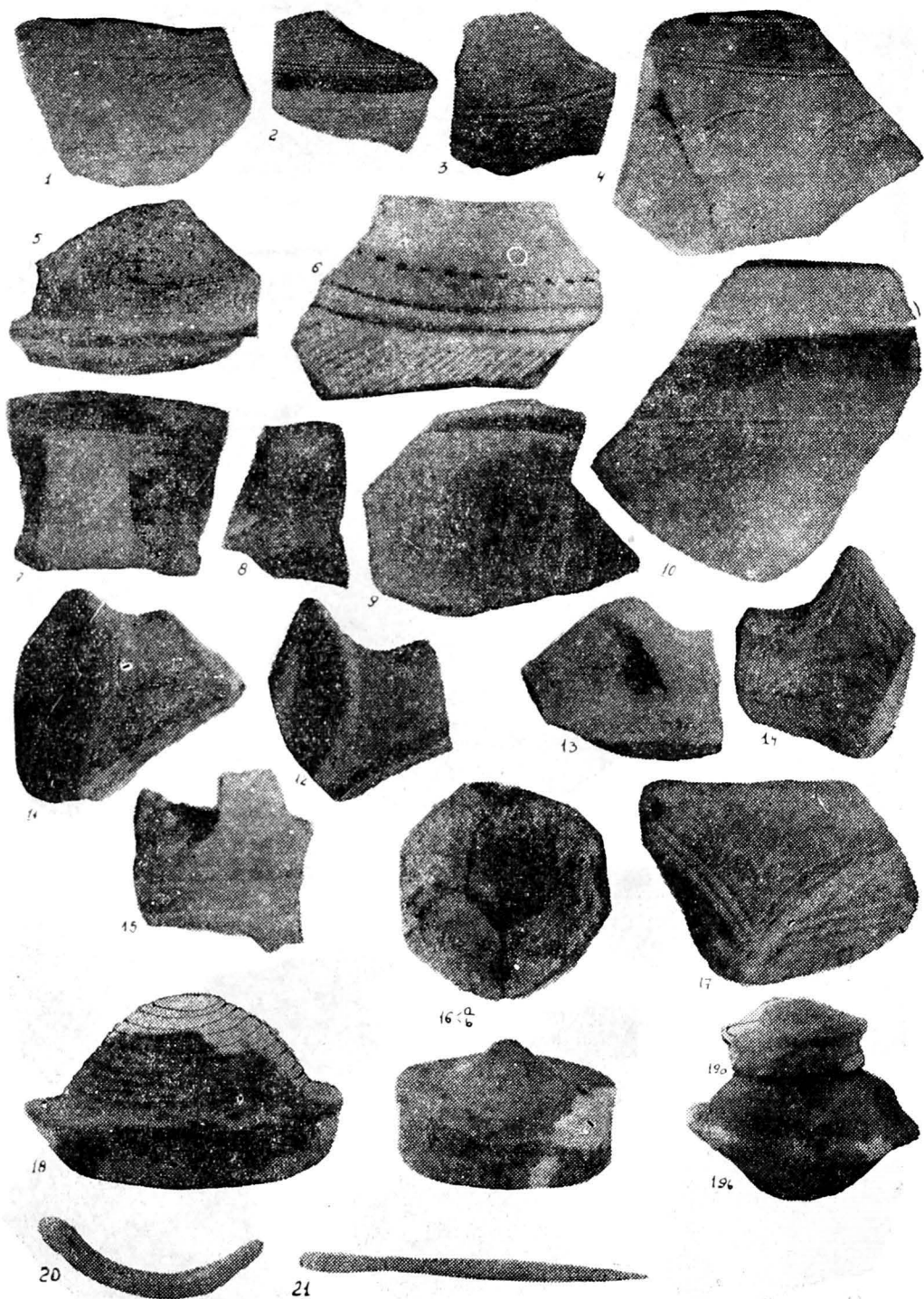

Fig. 4 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina

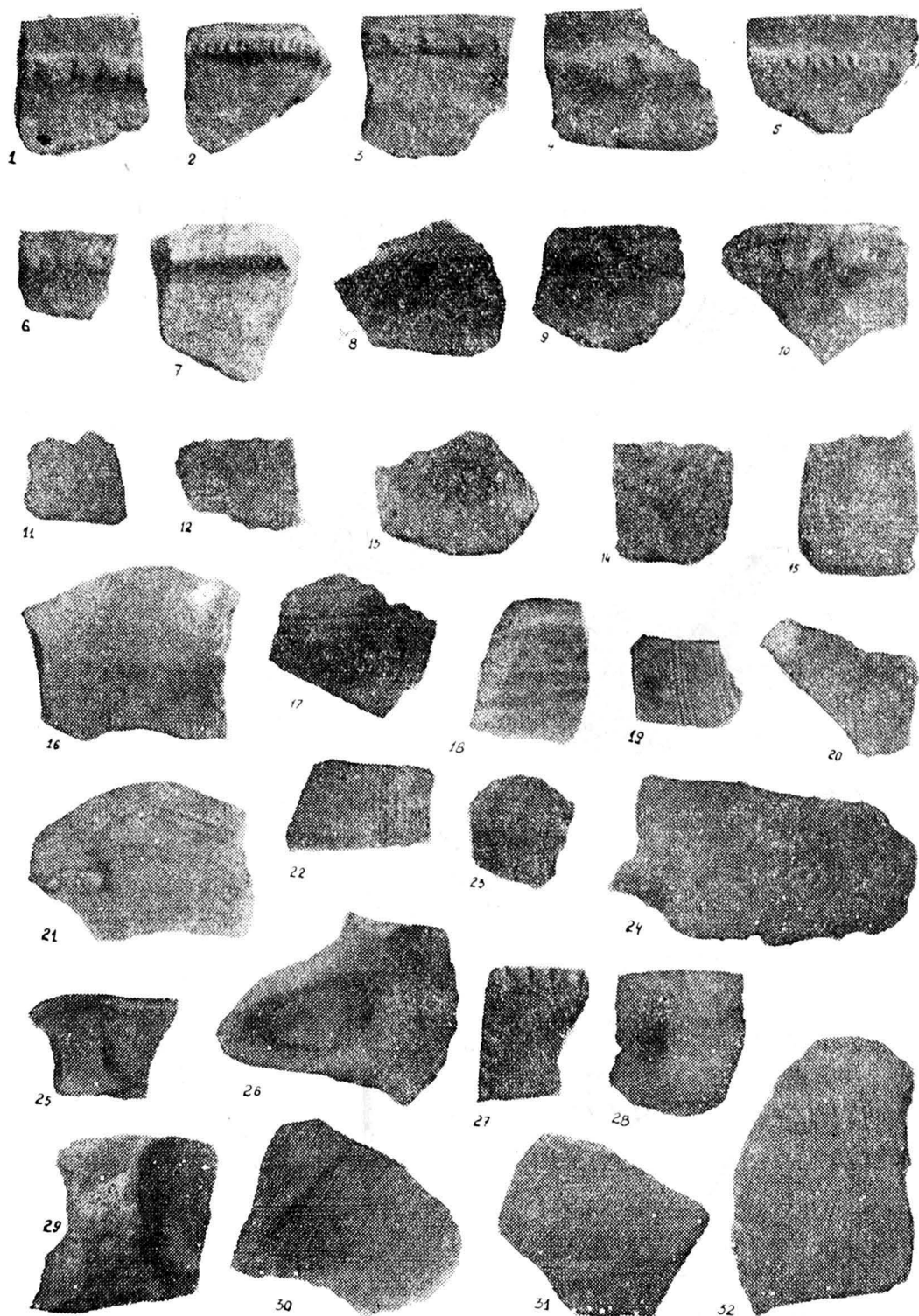

Fig. 5 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

Fig. 6 1—3 Moldova Veche — Ostrov, 4 Gornea — Pod Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

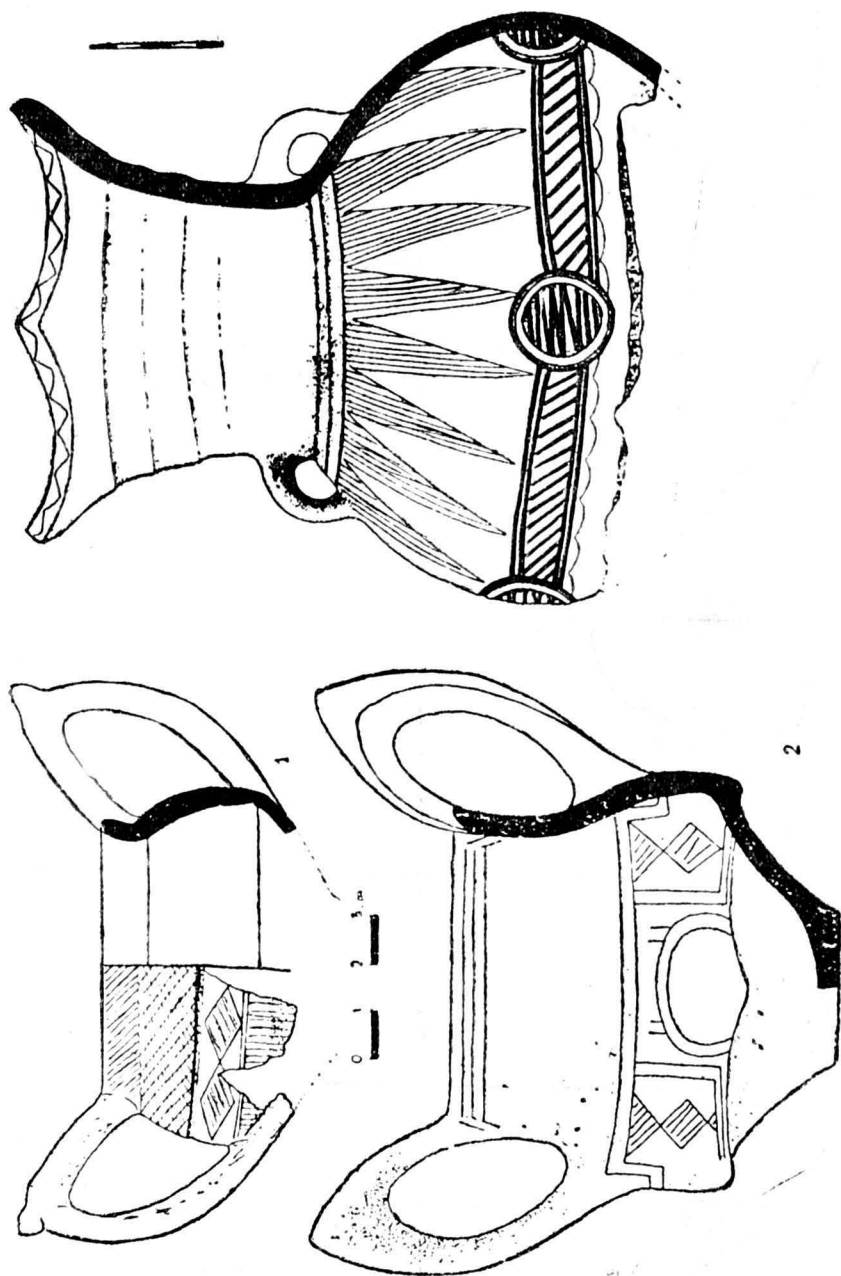

Fig. 7 Liubcova — Stenca, bronz mijlociu, cultura Vatina. (după M. Gumă).

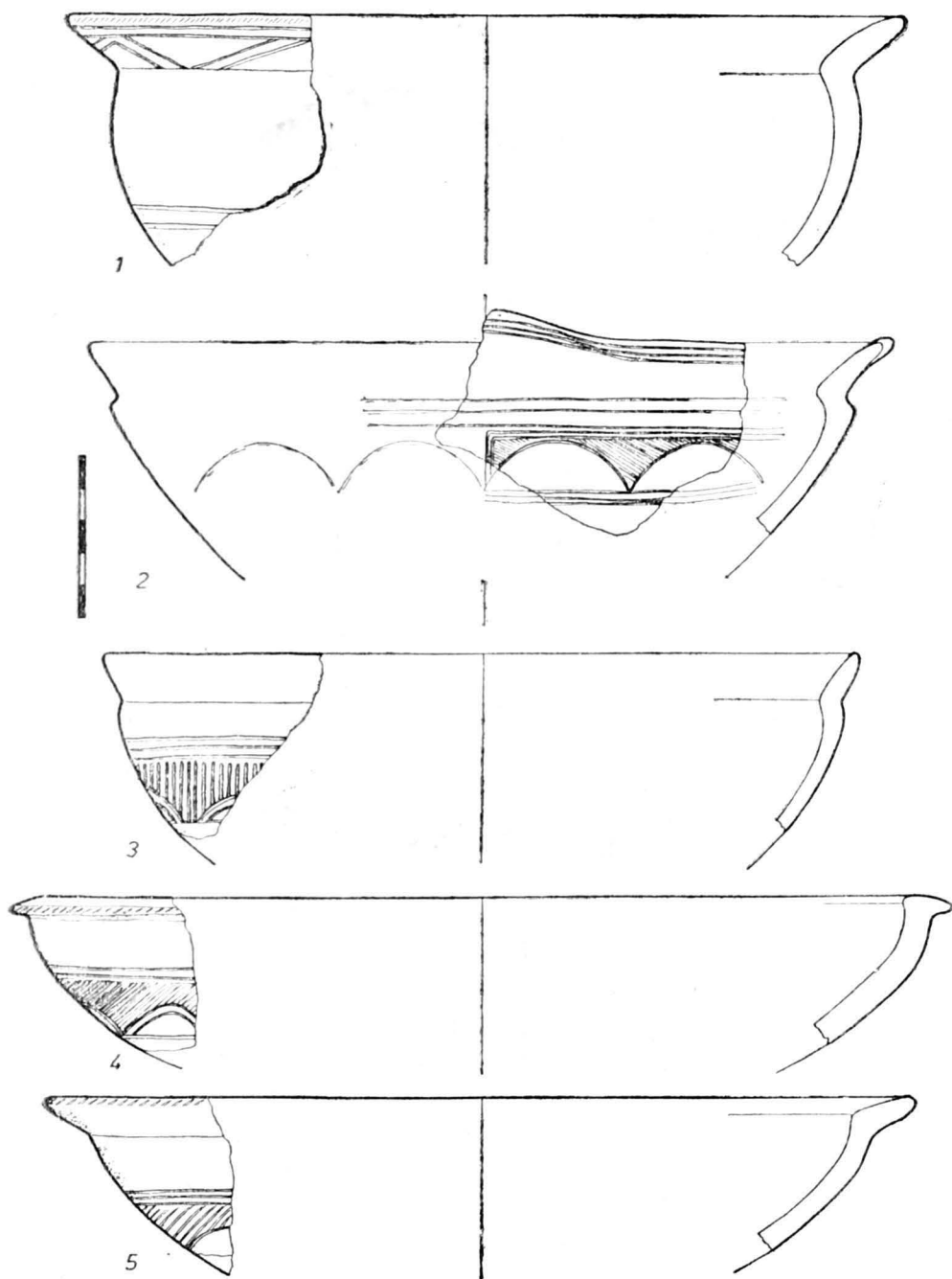

Fig. 8 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

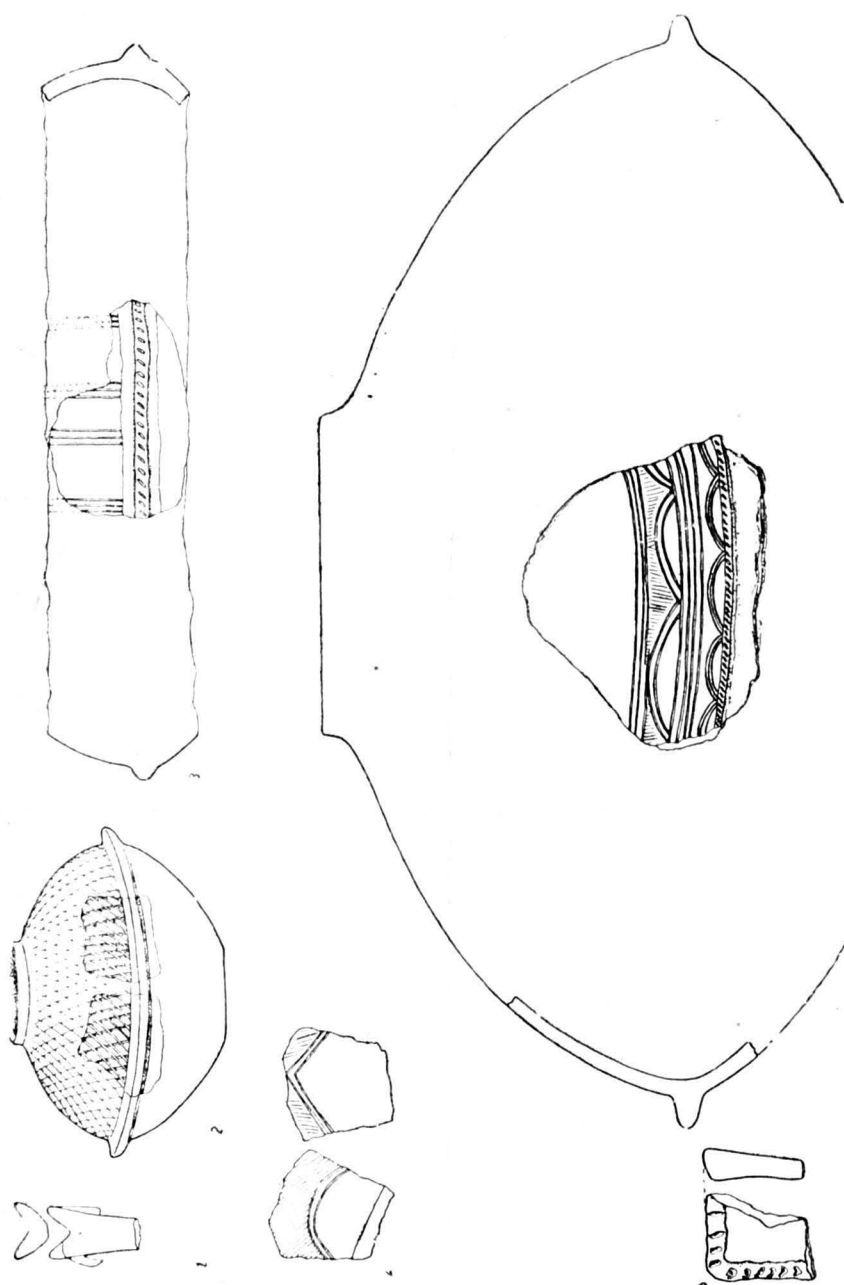

Fig. 9 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

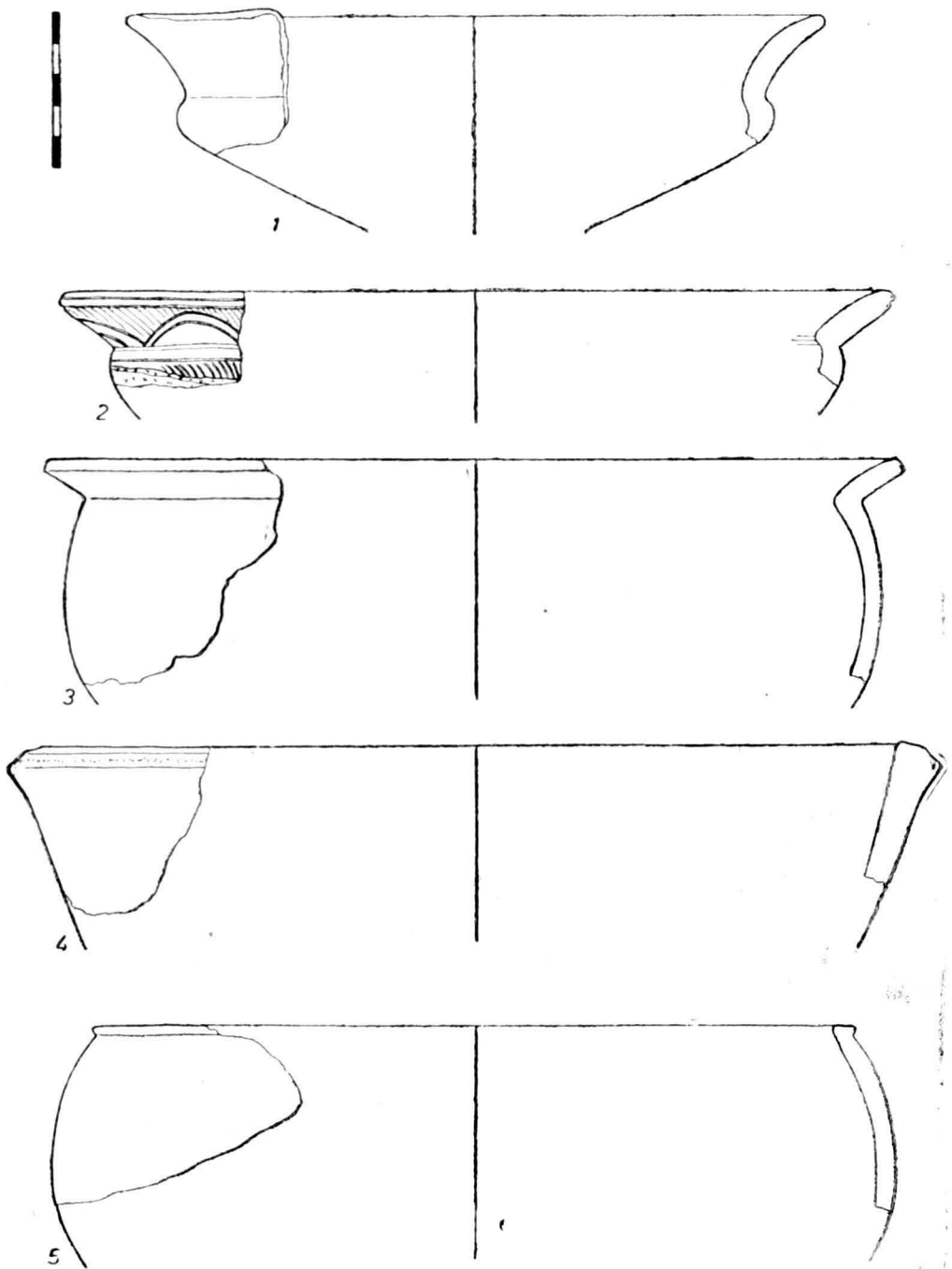

Fig. 10 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatină.

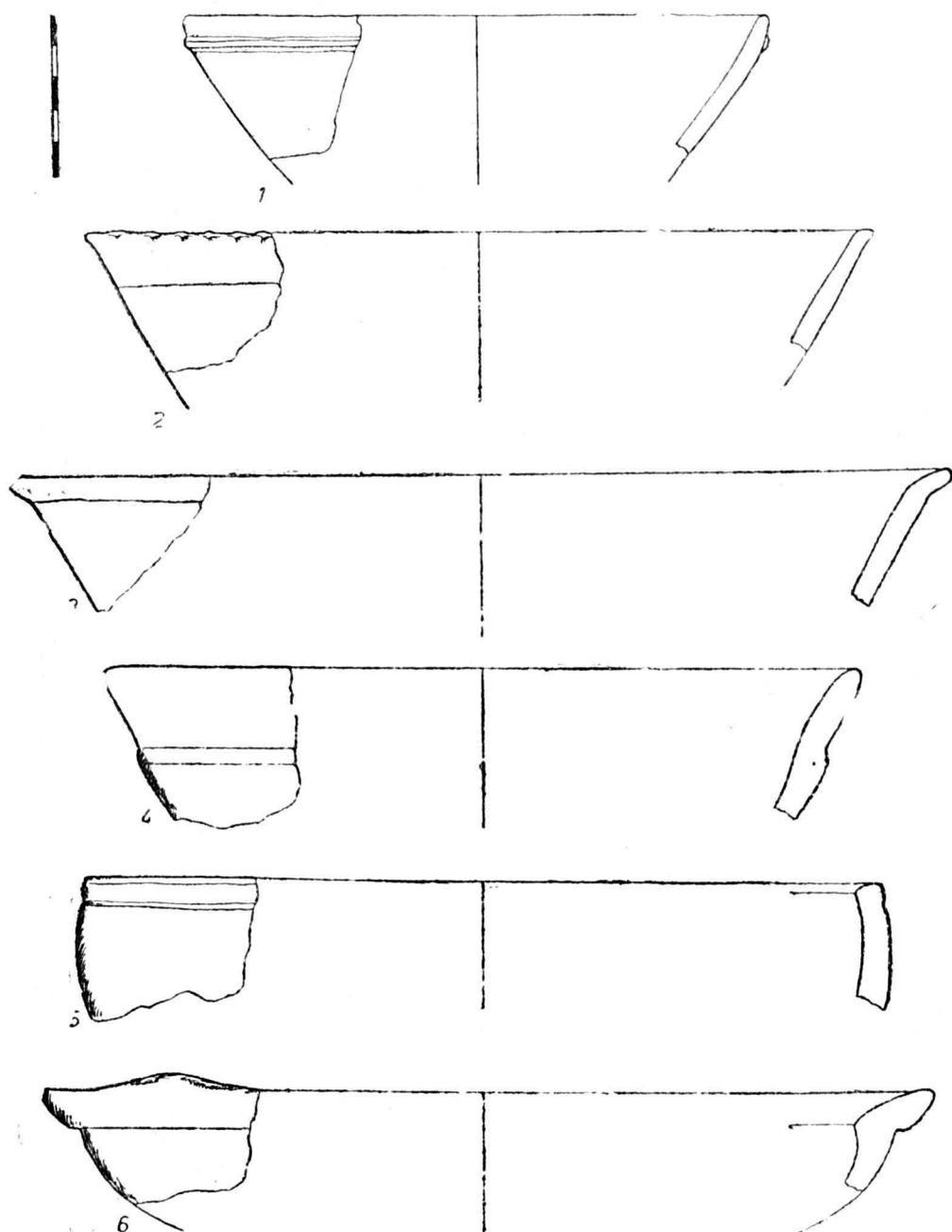

Fig. 11 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

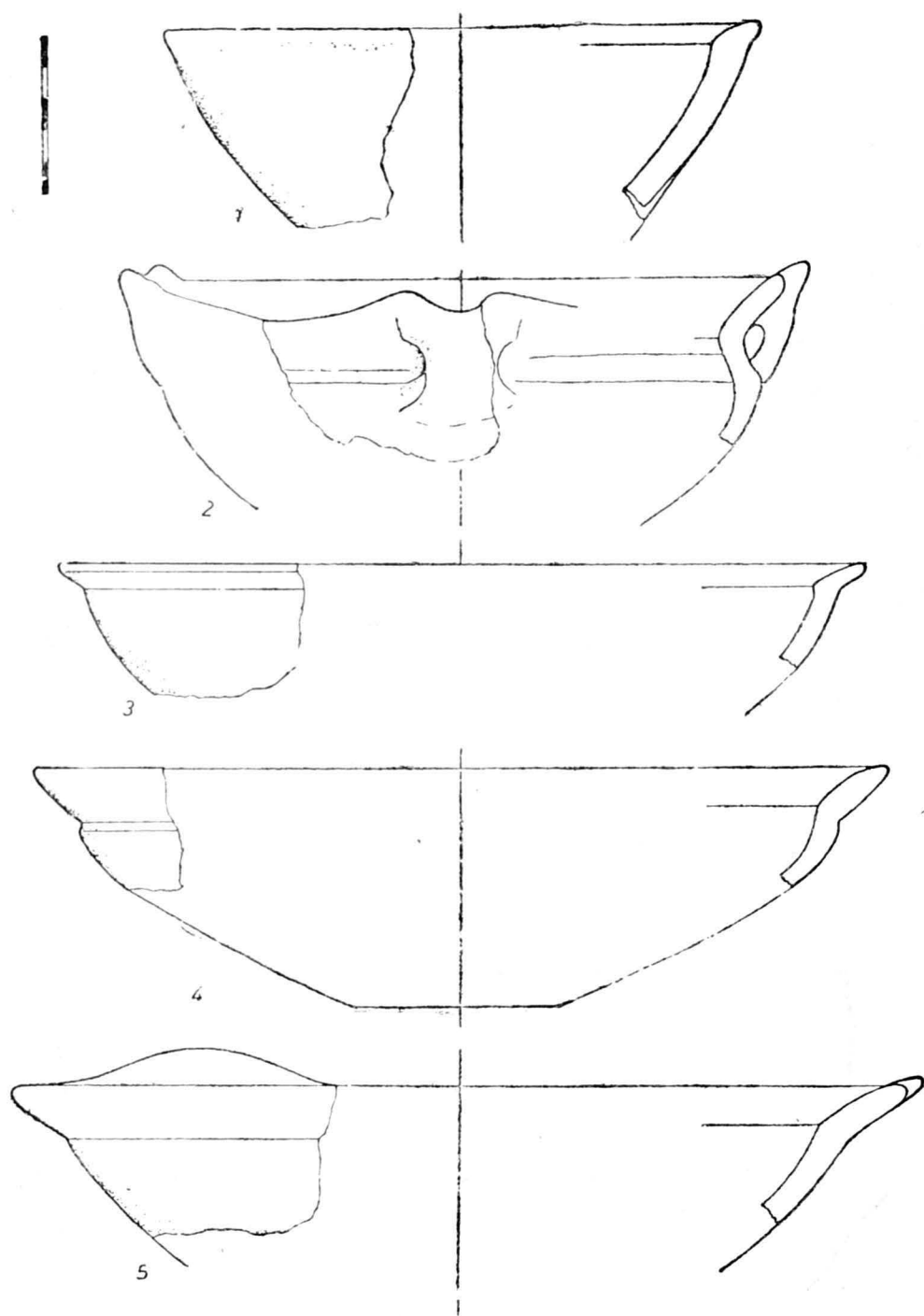

Fig. 12 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatină.

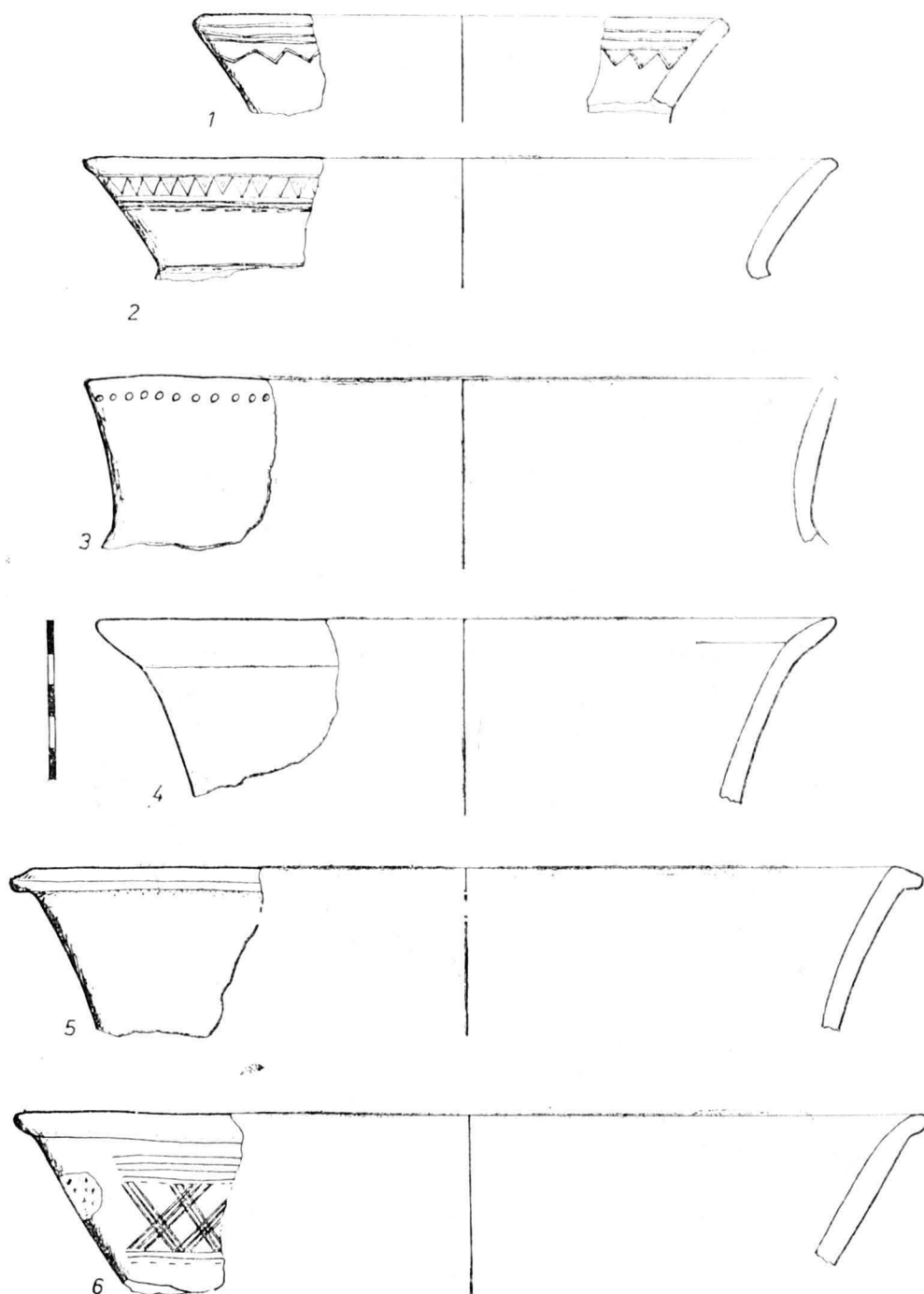

Fig. 13 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatina.

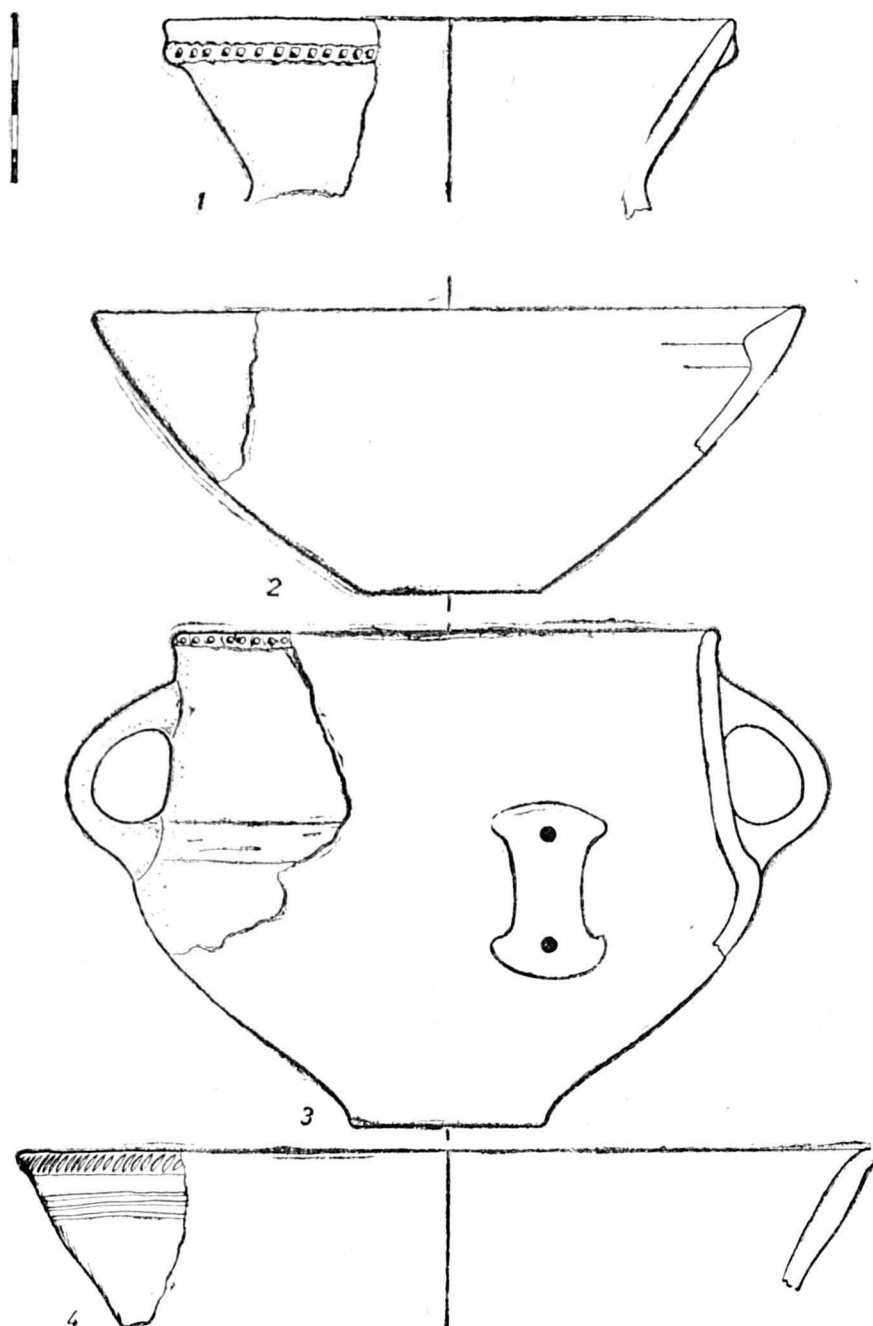

Fig. 14 Gornea — Păzăriște, bronz mijlociu, cultura Vatină.

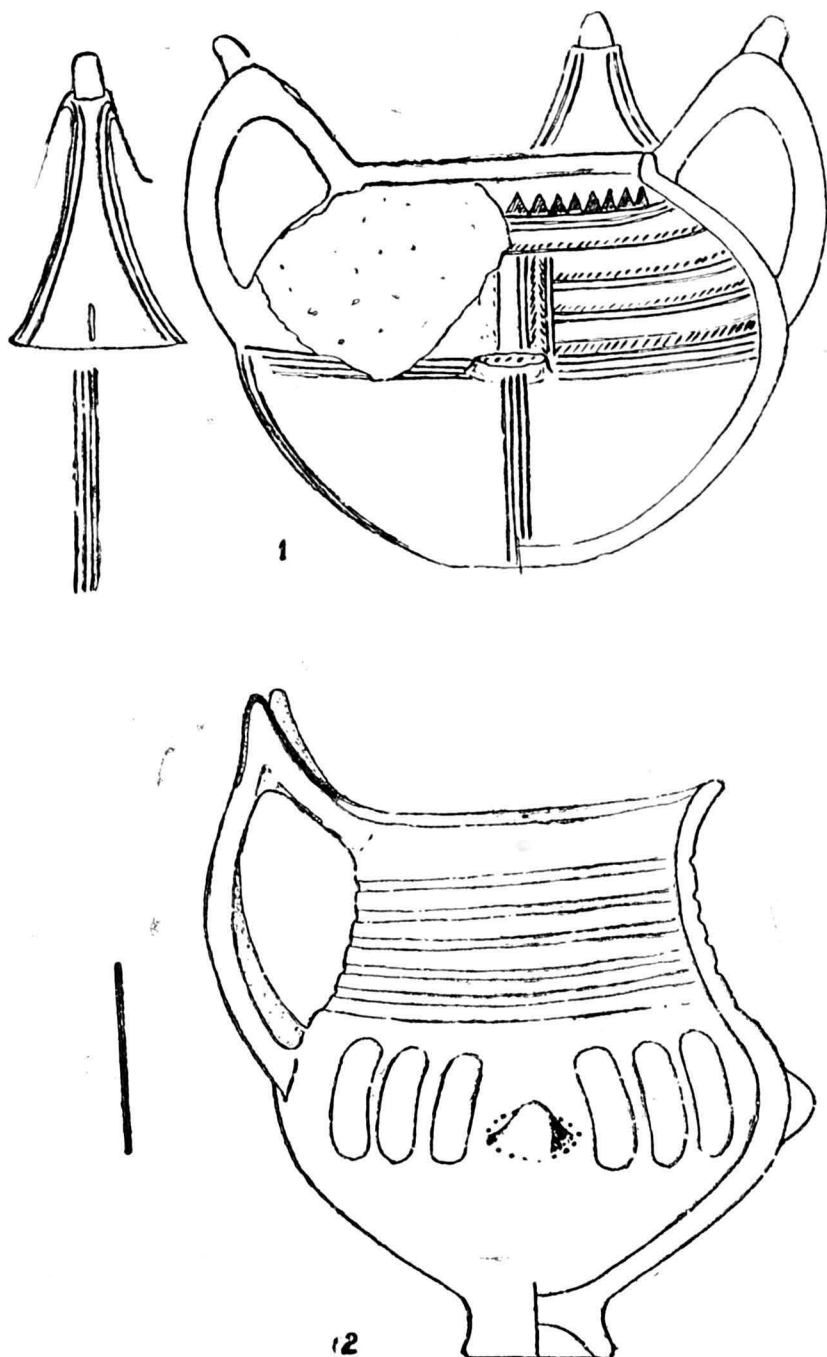

Fig. 15 Moldova Veche — Ostrov, bronz mijlociu, cultura Vatina.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA COZLA (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Depozitul la care ne referim a fost descoperit, întâmplător, în timpul lucrărilor de asfaltare a șoselei Moldova Veche — Orșova, în punctul numit de localnici „Piatra Lungă”¹.

După descoperire, depozitul a fost achiziționat de către Muzeul județean din Reșița de la muncitorul Mladenovici Vasile din Liubcova.

La locul descoperirii nu s-au semnalat fragmente ceramice sau alte obiecte.

Descrierea materialului

Celt de tip transilvănean, cu corpul masiv și tăișul puțin curbat la capete. De sub bordura gurii de înmănușare, ușor îngroșată, pornește toarta semiovală. Deasupra manșonului, în părțile laterale, se află două proeminente rămase de la turnare. La cea din partea torții se observă clar urmele ciotului de turnare. Fețele laterale sînt ornamentate cu două linii puternic reliefate, care sînt unite printr-o arcadă, formînd un motiv ornamental de sine stătător. Gura de înmănușare, ovală în secțiune, se adîncește 6 cm în corpul celtului. Patina de culoare verde închis prezintă pe alocuri urmele unei cruste calcaroase. Dimensiuni: lungimea 11 cm, lățimea tăișului 5,5 cm, diametrul gurii $3,5 \times 2,5$ cm, greutatea 330 g. Inv. A 4950 (Fig. I/1 și Pl. II/4).

Celt de același tip și cu aceeași decorație, dar în plus sub bordura gurii de înmănușare are două linii paralele reliefate. Gura de înmănușare ovală în secțiune se adîncește 5 cm în corpul celtului. Pe fețele laterale se observă urme de șlefuire făcute de descoperitori, pentru a vedea materialul din care este confecționat. Patină mai slabă, cu urme de crustă calcaroasă.

Dimensiuni: Lungime 9,5 cm, lățimea tăișului 4,5 cm, diametrul gurii $2,3 \times 2$ cm, greutate 200 g. Inv. A 4951 (Fig. I/2 și Fig. II/5).

Celt de mici dimensiuni din cupru, cu buza gurii de înmănușare ușor îngroșată. Pe buză se văd urme de știrbire făcute de descoperitori. Pe una din fețe are o fisură în formă de L. Prezintă urme de șlefuire proas-

¹ Deplasîndu-se la fața locului, tov. Ilie Uzum, directorul Muzeului județean din Reșița a achiziționat depozitul, predîndu-l spre publicare subsemnatului, împreună cu informațiile referitoare la împrejurările acestei descoperiri.

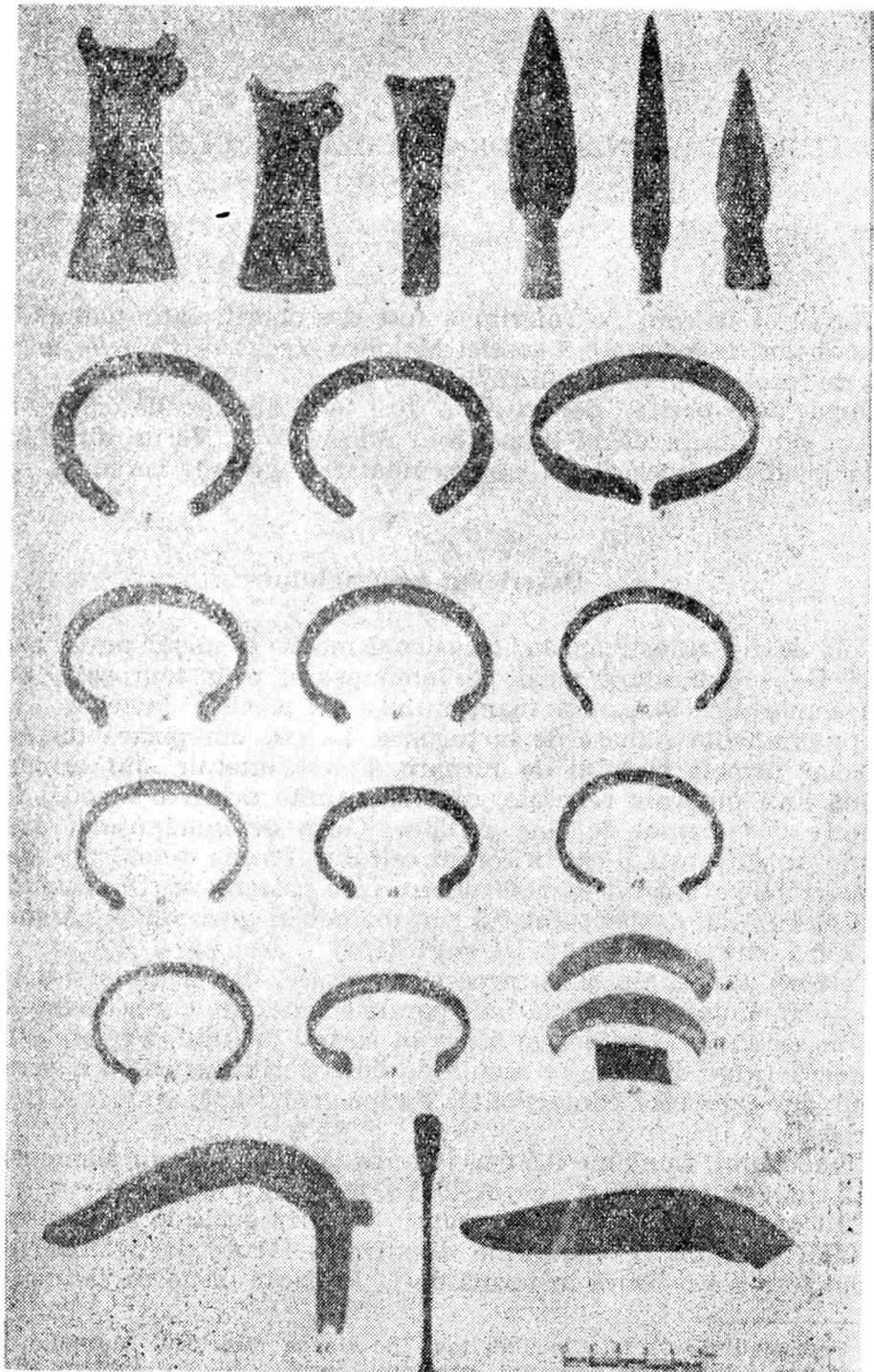

Fig. 1 — Depozitul de bronzuri de la Cozla (Jud. Caraș-Severin)

pete. Patina slabă de culoare verde deschis. Dimensiuni: lungimea 7 cm, lățimea 1,5 cm, diametrul gurii 1,5 cm. inv. A 4952 (Fig. I/3 și Fig. II/6).

Virf de lance cu lama în formă de frunză, mai lată spre tubul de înmănușare, și nervura mediană puternică. Tubul de înmănușare, cu diametrul gurii de 2 cm, are lateral două orificii circulare pentru cuiul de fixare. Patina de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 2 cm, lățimea 4 cm, inv. A 4947 (Fig. I/5 și Fig. II/).

Virf de lance de același tip, dar de dimensiuni mai mici. Patina, de culoare verde închis, prezintă pe alocuri urme de crustă calcaroasă. Tubul de înmănușare are lateral un orificiu pentru cuiul de fixare. Dimensiuni: lungimea 19 cm, lățimea 3 cm. inv. A 4948 (Fig. I/4 și Fig. II/3).

Virf de lance de aceeași formă, dar de mici dimensiuni. Marginile prezintă unele resturi de la turnare, iar tubul de înmănușare are o ruptură și lateral două orificii pentru cuiul de fixare. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 11 cm, lățimea 2 cm. inv. A 4949 (Fig. I/6 și Fig. II/1).

Seceră cu limbă la minier și marginea îngroșată. La mijlocul curburii se observă clar urmele ciotului. Ambele fețe sînt netede, fără nici un fel de ornament. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea pe coardă 25 cm, lățimea lamei 2,5 cm, inv. A 4953 (Fig. I/21 și Fig. II/8).

Fragment de seceră cu limbă la minier, prezentînd urme de lovire în apropierea rupturii. Pe partea exterioară are o nervură puternică. Patina, de culoare verde închis, prezintă pe aproape toată suprafața urme de crustă calcaroasă. Dimensiuni: lungimea 12,5 cm, lățimea lamei 2,5 cm. inv. A 4954 (Fig. I/23 și Fig. II/9).

Spatulă de cupru executată dintr-o bară în secțiune, prin batere. Are capetele lățite față de restul corpului. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 13 cm, lățimea la capete 1 cm. inv. A 4955 (Fig. I/22 și Fig. II/7)

Brățară din bronz, semicirculară în secțiune, cu capetele lățite și îngroșate. Nu este decorată. Patină slabă de culoare verde închis, cu urme de crustă calcaroasă. Dimensiuni: lungimea 15 cm pe coardă, lățimea 1 cm. inv. A 4963 (Fig. I/77 și Fig. III/1).

Brățară de bronz de aceeași formă, fără decor. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea pe coardă 14 cm, lățimea 1 cm. inv. A 4964 (Fig. I/17 și Fig. III/3)

Brățară de bronz, de aceeași formă, fără decor. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 14 cm, lățimea 1 cm. inv. A 4968 (Fig. I/13 și Fig. III/2)

Brățară din bronz, fără decor, de aceeași formă. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 14 cm, lățimea 1 cm. inv. A 4962 (Fig. I/15 și Fig. III/4)

Brățară din bronz, fără decor, de aceeași formă. Patina de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 15 cm, lățimea 1 cm. inv. A 4965 (Fig. I/12 și Fig. III/6)

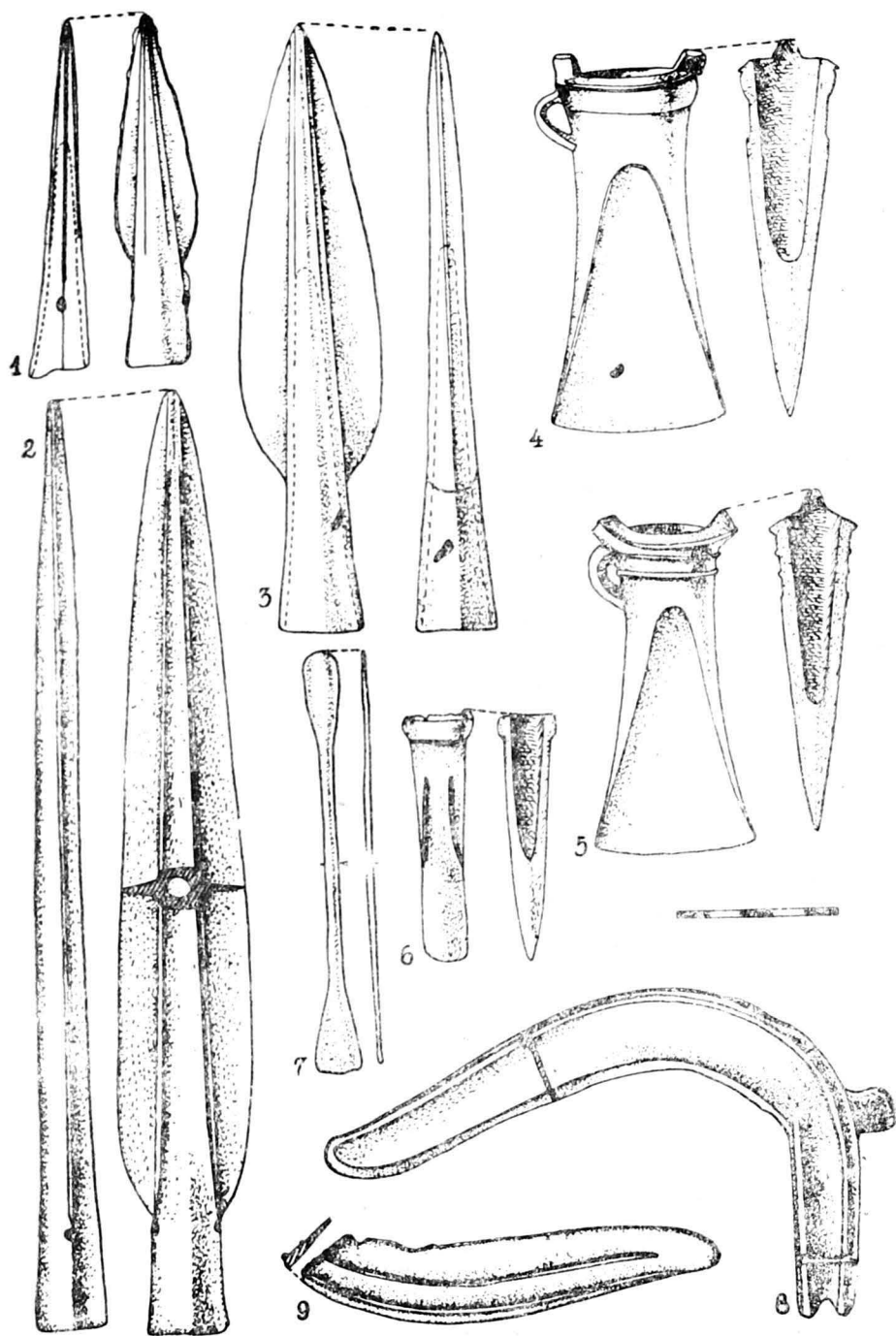

Fig. 2 — Vîrfuri de lănci, seceri și celturi aparținînd depozitului de la Cozla

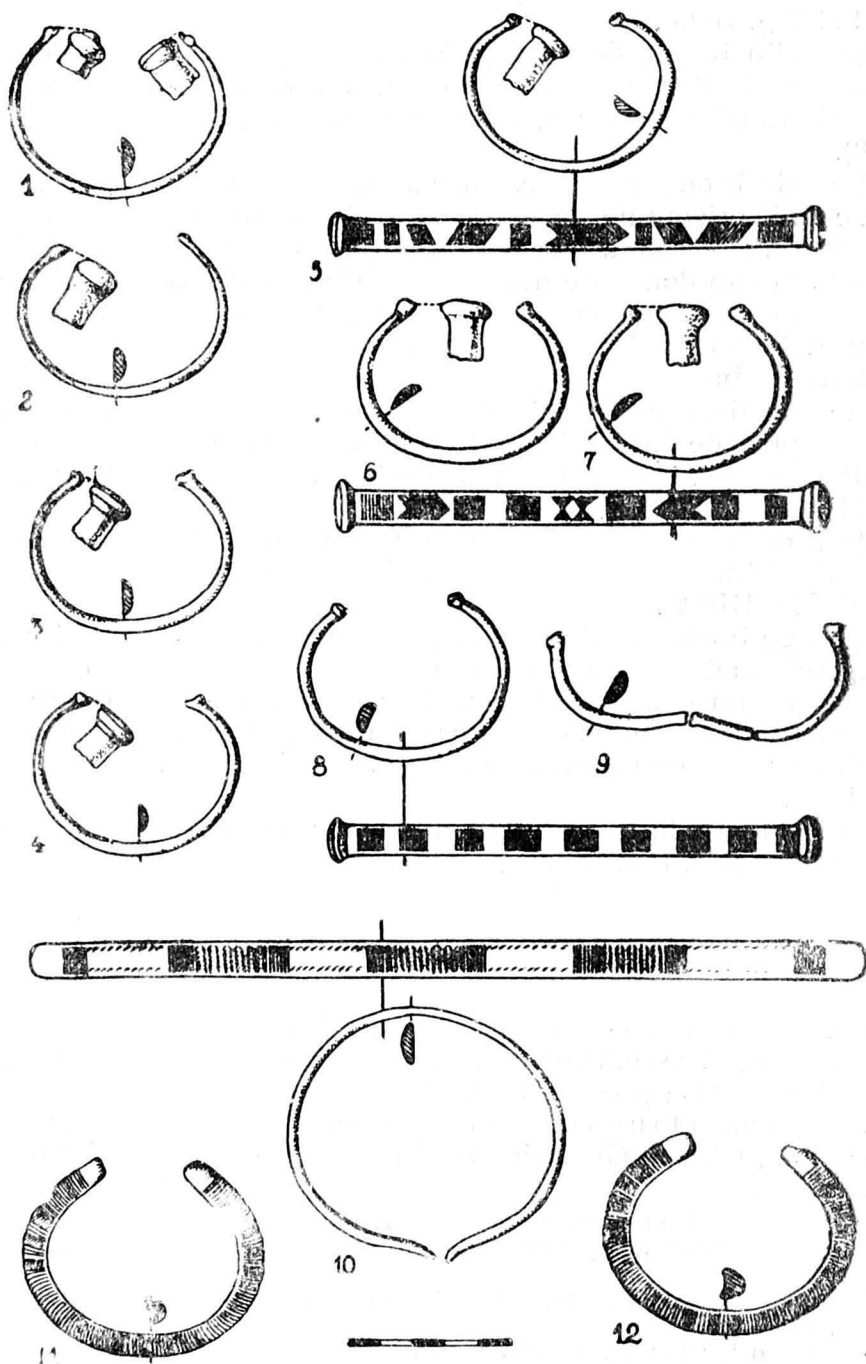

Fig. 3. — Brățări aparținând depozitului de la Cozla.

Brătară de bronz, de aceeași formă, ornamentată cu grupuri de linii paralele și oblice incizate, iar la mijloc în formă de V. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 15 cm, lățimea 1 cm, inv. A 4969 (Fig. I/14 și Fig. III/5).

Brătară din bronz, de aceeași formă. Decorația este compusă numai din grupuri de linii incizate pe orizontal. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 14 cm, lățimea 1 cm, inv. A 4967 (Fig. I/16 și Fig. III/8).

Brătară de bronz de aceeași formă. Ornamentația are, în afara grupurilor de linii orizontale, la fiecare capăt, cite un motiv decorativ compus din linii în formă de V, iar la mijloc patru triunghiuri hașurate, grupate cap la cap două cite două, formind un motiv ornamental distinct. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 15 cm, lățimea 1 cm, inv. A 4966 (Fig. I/10 și Fig. III/7).

Brătară de bronz semicirculară în secțiune. Decorația este compusă din grupuri de linii incizate, între ele intercalându-se la capete și mijloc cite trei grupuri de linii orizontale. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 18,5 cm, lățimea 0,7 cm, inv. A 4960 (Fig. I/7 și Fig. III/11).

Brătară de bronz avind aceeași formă și decorație. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 18 cm, lățimea 0,8 cm, inv. A 4962 (Fig. I/8 și Fig. III/12).

Brătară de bronz, semicirculară în secțiune, de dimensiuni mai mari, avind capetele mai înguste și indoite în exterior. Decorația este compusă din aceleași grupuri de linii orizontale incizate, între ele intercalându-se din nou motivul ornamentat în formă de V. Patină de culoare verde închis. Dimensiuni: lungimea 24 cm, lățimea 1,2 cm, inv. A 4961 (Fig. I/9 și Fig. III/10).

Trei fragmente dintr-o brătară, avind aceeași ornamentație. Patină de culoare verde închis. Inv. A 4956, 4968, 4957, (Fig. I/18, 19, 20 și Fig. III/9).

Incadrarea cronologică

Pentru încadrarea cronologică a depozitului în discuție, avem în vedere analogiile și asemănările pieselor componente cu obiecte din celelalte depozite din țară și chiar din Banat.

Celturi asemănătoare cu cele de la Cozla găsim în depozitele de la Simbăta Nouă², Oinac³, Gușterița II⁴, Tăut II⁵, Predeal II⁶ și Ruginoasa⁷.

² A. Aricescu, în *Pontica*, 3, 1970, p. 39, fig. 15.

³ M. Petrescu Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, 1976, p. 217, pl. 94.

⁴ *Ibidem*, p. 244, pl. 148; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 184; *idem*, *Sargetia*, IV, 1966, p. 3.

⁵ M. Petrescu Dimbovița, *op. cit.*, p. 279, Pl. 213/8.

⁶ *Ibidem*, p. 319, Pl. 292/2.

⁷ *Ibidem*, p. 213, Pl. 213/10.

Celul de mici dimensiuni are analogii în depozitele de la Turski Becej⁸ și Gârbău⁹.

Secera cu limbă la miner și fragmentul de seceră de același tip își găsesc analogii la Caransebeș¹⁰, Simbăta Nouă¹¹, Techirghiol¹², Bocșa Montană¹³, Veliko Srediște¹⁴, Someșul Rece¹⁵, Dumbrava¹⁶, Ocna de Fier¹⁷, Uioara de Sus¹⁸ și Sinpetru German¹⁹.

Virfurile de lance în formă de frunză, cu nervură mediană puternică, au analogii în depozitele de la Hida²⁰, Fizeșul Gherlii II²¹, Zlatna II²², Zagon II²³ și Moigrad I²⁴.

Cele douăsprezece brățări întregi și trei fragmente dintr-o brățară, prin forma lor și prin ornamentația cu linii paralele și oblice incizate, își găsesc asemănări în următoarele depozite: Alba Iulia — Partoș²⁵, Vișuia²⁶, Spălnaca²⁷, Timișoara²⁸, Pecica II²⁹, Berzasca³⁰.

Prin forma și ornamentația lor, ca și pe baza analogiilor, putem încadra cronologic depozitul de la Cozla în prima fază a Hallstattului, și anume în Ha.A₁.

Astfel, celturile intră în varianta C₆³¹, după clasificarea făcută de M. Rusu. Prin felul cum sînt ornamentate — redarea în relief a liniilor și unirea lor printr-o arcadă, formînd un motiv ornamental de sine stătător — se aseamănă cu cele de la Pescari³², putînd fi încadrate în grupul Cincu-Suseni (Ha.A₁). Proeminente rămase de la turnare se găsesc și la cîteva exemplare din depozitul de la Simbăta-Nouă³³, încadrat în Ha.A₁.

⁸ F. Milleker, în *Starinar*, 1933, p. 20.

⁹ M. Roska, *Erd Rep*, p. 54, fig. 52.

¹⁰ M. Rusu, în *Dacia*, N. S. VII, 1963, p. 207; M. Roska, *Erd Rep*, p. 118, nr. 31; M. Petrescu Dîmbovița, *op.cit.*, p. 233, Pl. 125/5.

¹¹ A. Aricescu, în *SCIV*, 1, 16, 1965, p. 30, fig. 8/16.

¹² Idem, în *Pontica*, 3, 1970, p. 33, fig. 9.

¹³ F. Milleker, *op. cit.*, p. 22, fig. 16.

¹⁴ *Ibidem*, p. 26, fig. 2.

¹⁵ M. Roska, *Erd Rep*, p. 106, fig. 129.

¹⁶ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 241, Pl. 141/6.

¹⁷ *Ibidem*, p. 255, Pl. 164/1.

¹⁸ *Ibidem*, p. 289, Pl. 233/11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 266, Pl. 187/14.

²⁰ M. Roska, *Erd Rep*, p. 105, nr. 34; M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 348, pl. 350/3.

²¹ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 347, Pl. 347/3.

²² *Ibidem*, p. 320, pl. 294/7—9.

²³ *Ibidem*, p. 343, pl. 339/3—6.

²⁴ *Ibidem*, p. 328, pl. 310/14—10.

²⁵ *Ibidem*, p. 364, pl. 381/5.

²⁶ *Ibidem*, p. 340, pl. 333/9—10.

²⁷ *Ibidem*, p. 337, pl. 328/12.

²⁸ *Ibidem*, p. 279, pl. 214/13—14.

²⁹ *Ibidem*, p. 260, pl. 175/4.

³⁰ *Ibidem*, p. 229, pl. 117/7—11.

³¹ M. Rusu, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 3.

³² C. Săcărin, în *Banatica*, IV, 1977, p. 112, pl. I/fig. 3.

³³ A. Aricescu, în *Pontica*, 3, 1970, p. 39, fig. 15.

Exemplare asemănătoare se află și în depozitele de la Arad II³⁴ și Predeal II³⁵, încadrate în Ha.B₂. Această formă de celt persistă deci pînă în Ha.B₂.

Celtul de mici dimensiuni, prin analogiile găsite, poate fi încadrat tot în Ha.A₁.

Secera întreagă, cit și fragmentul de seceră de același fel caracteristice sfîrșitului de Bronz și începutului de Hallstatt. Exemplare asemănătoare însă găsim în depozitele de la Arad II³⁶, Hida³⁷, încadrate în Ha.B₁ și Ha.B₂.

Pentru o încadrare mai corectă a depozitului în discuție folosim mai ales analogiile pentru cele douăsprezece brățări din depozit.

Majoritatea depozitelor care au în componența lor brățări asemănătoare cu cele de la Cozla se încadrează în Ha.A₁, ele persistînd și în Ha.B₁ și chiar în Ha.B₂.

Ținînd seama de cele arătate mai sus, depozitul de la Cozla poate fi încadrat în Hallstattul timpuriu (Ha.A₁).

În privința provenienței socotim că nu este exclusă posibilitatea prelucrării metalului chiar pe loc, deoarece regiunea Clisurii este bogată în zăcăminte de cupru, iar pe de altă parte în zonă s-au mai găsit depozite de bronzuri la: Pescari³⁸, Sichevița³⁹, Berzasca⁴⁰, Mlodoa Veche⁴¹, din aceeași vreme.

CAIUS SĂCĂRIN

LE DEPÔT DE BRONZES DE COZLA

(Département Caraș-Severin)

(R é s u m é)

Le dépôt en question a été découvert par hasard à l'occasion recherches effectuées près de la chaussé Moldova Veche — Orșova, au point nommé „Piatra Lungă“.

Composé par 23 pièces, dont deux haches grandes et un e petit, trois point de lance, une spatule, une faucille entière, un fragment de faucille, 11 bracelets entiers trois fragments de bracelets, le dépôt est un des plus grands découverts sur le territoire du département.

Par les ornements des pièces componentes, mais aussi par leur forme, et vu les analogies avec les pièces d'autres dépôts, nous prouvons encadrer le dépôt de Cozla dans la première période de Hallstatt — Ha.A₁.

³⁴ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 321, pl. 296/1—2.

³⁵ *Ibidem*, p. 319, Pl. 292/8.

³⁶ *Ibidem*, p. 322, Pl. 296/2.

³⁷ M. Roska, *op. cit.*, p. 106.

³⁸ C. Săcărin, *op. cit.*, p. 112.

³⁹ Gh. Lazarovici, în *Gornea preistorie*, 1977, p. 96, Pl. LXXVI; I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 411.

⁴⁰ Fr. Holste, *Hortfunde*, p. 12, Pl. 21/1—11; M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, Pl. 116/31—32.

⁴¹ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 99 și urm.

DATE NOI PRIVIND DESCOPERIRILE HALLSTATTIENE DE LA GORNEA

Rezultatele marcante și, uneori, de-a dreptul spectaculoase ale îndelungatelor cercetări arheologice efectuate în hotarul satului Gornea¹, au făcut ca această localitate să devină un exemplu din ce în ce mai bine cunoscut de complexitate problematică și continuitate istorică. Importante vestigii arheologice au dovedit, an de an, în săpăturile executate, permanența de locuire omenească în această zonă, începînd din paleolitic și continuînd neîntrerupt în toate celelalte epoci istorice ulterioare, pînă în cea feudală².

Alături de înmulțirea și completarea datelor referitoare la forme de cultură materială și spirituală deja bogat reprezentate și relativ bine cunoscute din cercetările efectuate pe întreg cuprinsul spațiului carpato-danubian, descoperirile de la Gornea au reușit adeseori să evidențieze aspecte cu totul noi, mai puțin sau deloc cunoscute în celelalte complexe arheologice contemporane.

Această din urmă afirmație își găsește un bun suport și în cazul descoperirilor de aici, aparținînd primei epoci a fierului, efectuate fie întîmplător, fie cu ocazia sondajelor, a săpăturilor de salvare sau a cercetărilor sistematice întreprinse pînă în prezent.

Recenta publicare, de către Gh. Lazarovici, a unei valoroase monografii preistorice despre Gornea³, în care sînt puse în discuție și probleme

¹ Începute în anul 1968, săpăturile arheologice de la Gornea se desfășoară și în prezent. Ele au fost și continuă să fie realizate, în colaborare, de către Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, Muzeul de istorie al Transilvaniei și Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

² Din bogata bibliografie deja existentă cu privire la descoperirile de la Gornea cităm, mai ales, cele două recente monografii: N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, seria *Caiete Banatica*, 4, Reșița, 1977; Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, seria *Caiete Banatica*, 5, Reșița, 1977, ambele cu bibliografia mai veche. În pregătire, I. Uzum, *Gornea. Epoca prefeudală și feudală timpurie*. Pentru alte descoperiri, mai vezi și: I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, II, 1973, p. 403—416; R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, III, 1975, p. 375—378; V. Boroneanț, *Descoperiri aparținînd culturii Verbicioara din regiunea Porților de Fier*, în *Drobeta*, 1976, p. 14—29.

³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*

referitoare la descoperirile aparținând primei epoci a fierului⁴, ne va dispensa să facem prea multe referiri privind descrierea săpăturilor sau asupra altor date care nu sînt direct legate de epoca ce constituie tema lucrării de față.

Totuși, în ciuda caracterului cuprinzător al monografiei menționate, necesitatea unei prezentări mai amănunțite și a unei discuții mai largi asupra uneia sau alteia dintre epocile străvechi, reprezentate prin descoperiri masive și importante în săpăturile de la Gornea, s-a făcut din ce în ce mai resimțită. Aceasta cu atît mai mult cu cît în cercetările efectuate recent au fost scoase la iveală noi materiale și au fost realizate observații stratigrafice mai sigure, care vin să completeze datele deja existente și chiar să modifice parțial concluziile mai vechi, cu deosebire în cazul descoperirilor hallstattiene.

Obiecte din ceramică și piese din metal, aparținând primei epoci a fierului, au fost descoperite în mai multe puncte la Gornea, fie întimplător, fie în urma cercetărilor de suprafață, dar mai ales ca rezultat al săpăturilor sistematice întreprinse în ultima vreme în stațiunile hallstattiene.

Majoritatea obiectelor din metal cunoscute pînă acum provin dintr-o serie de descoperiri izolate și depozite de bronzuri mai vechi. Deoarece acestea sînt, în general, bine cunoscute și studiate⁵, nu ne vom opri în mod special asupra lor. Din punct de vedere cronologic ele acoperă intervalul de timp dintre Ha A₁ și Ha B₁. De subliniat doar faptul că, în ciuda absenței pînă în prezent a altor materiale sau complexe arheologice contemporane⁶, prezența masivă a acestor descoperiri constituie un indiciu important cu privire la locuirea zonei și în perioada hallstattului timpuriu.

La acestea se mai adaugă o piesă din metal, încă inedită, și anume un pandantiv circular din bronz (Pl. XXXIV/1), descoperit în așezarea de la *Țărmuri*, și atribuit hallstattului mijlociu. Asupra lui ne vom opri însă la timpul cuvenit.

Cele mai bogate și importante descoperiri hallstattiene, provenind din săpătură, aparțin sfîrșitului perioadei timpurii și, mai ales, perioadei mijlocii a acestei epoci. Ele au fost efectuate în punctele: *Căunița de Sus*, *Țărmuri*, *Pod Păzăriște* și *Căunița de Jos — Cetate* (Pl. I).

În cele ce urmează ne vom opri pe rînd asupra materialelor arheologice descoperite în fiecare din aceste puncte, precizînd în același timp condițiile în care au fost descoperite și observațiile stratigrafice efectuate.

⁴ *Ibidem*, p. 95—105.

⁵ *Ibidem*, p. 95—97, cu bibliografie. R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 375—376, punctele 1c, 3, 4.

⁶ În colecția Muzeului sătesc din Gornea se află cîteva fragmente ceramice de culoare neagră, lustruite și ornamentate cu caneluri, care au fost descoperite între Gornea și Sichevița. Ele ar putea să dateze, eventual, din perioada Ha A-B.

Căunița de sus

Începute încă din anul 1968, cercetările întreprinse în acest punct (Pl. II) au avut drept obiective principale așezările de epocă neolitică, romană și prefeudală⁷.

Din anul 1973, și pînă în prezent, au fost descoperite continuu în majoritatea secțiunilor executate și materiale hallstattiene, atît în stratul de cultură cît și în complexele de locuire cercetate (Pl. III).

Stratul de cultură hallstattian a fost constatat pe alocuri în diverse sectoare ale săpăturilor. Acesta prezintă însă numeroase deranjamente datorate complexelor romane și prefeudale și nu pare a avea o prea mare consistență, cel puțin în zonele cercetate pînă în prezent. Această ultimă constatare ar putea fi un eventual indiciu cu privire la scurta durată și slaba intensitate a locuirii din prima epocă a fierului la Căunița de Sus. Un alt argument care poate fi adus în sprijinul acestei idei ar fi și acela că, cel puțin din ce se cunoaște pînă acum, repertoriul tipologic al materialului descoperit aici nu demonstrează o evoluție prea îndelungată a formelor. Fără îndoială însă, o asemenea concluzie nu poate fi cu totul sigură atîta timp cît nu avem nicidecum certitudinea că aria investigată nu o acoperă substanțial pe cea a așezării hallstattiene, cum de altfel se prezintă situația și în cazul de față.

Au fost descoperite pînă acum în săpăturile efectuate un număr de patru complexe hallstattiene, și anume: resturile unei platforme (P₁ Ha) aflate în vecinătatea estică a B₁ feudal, o groapă (Gr. 1 Ha) conținînd ceramică și oase animale (în S₂₈/1975), un fund de bordei (B₁ Ha, în S_{35, 36}/1976) și un alt bordei (B₂ Ha, în S₄₀/1977).

Materialul rezultat constă în exclusivitate din ceramică, în majoritatea cazurilor aflată în stare fragmentară. Întrucît prezintă aceleași caracteristici, atît în cazul complexelor cît și în stratul de cultură, îl vom trata unitar.

Ceramica aparține atît categoriei uzuale, cu o netezire mai slabă și nisip grosier sau pietricele în compoziția pastei, dar și categoriei semifine și fine, în acest caz suprafața vaselor fiind bine netezită și, de multe ori, chiar puternic lustruită.

În cadrul ceramicii de uz comun (Pl. IV—V) predomină masiv culoarea brună sau diferite nuanțe ale acesteia: brun-gălbui, brun-cărămiziu și brun-negru. Mai rar este întîlnită culoarea neagră. De menționat faptul că între interiorul și exteriorul vaselor se pot observa diferențe de culoare în unele cazuri, de obicei negre în interior și brune sau cărămizii la exterior. Decorul acestei categorii ceramice se limitează la brîuri în relief alveolate sau crestate, așezate cel mai frecvent orizontal sub buza sau pe umărul vaselor (Pl. IV/1, 3, 6; V). Mai rar sînt întîlnite combinații

⁷Cf. I. Uzum, *Bordeie prefeudale descoperite la Gornea (jud. Caraș-Severin)*, în *Crisia*, 1974, p. 39—42; N. Gudea, *op. cit.*, p. 12—37; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 19—25, 43, 49—62.

de briuri orizontale și verticale, crestate oblic sau drept (Pl. IV/4, 7—8). La acestea se mai adaugă șirurile de alveole simple, adâncite în pasta încă moale a vasului și proeminențele plate sau proeminențele — apucători alungite (Pl. IV/5—6). Nu au mai putut fi constatate pînă acum pe ceramica de acest gen și alte modalități de decorare.

În cazul ceramicii fine și semifine (Pl. VI—XII), marea majoritate este de culoare neagră, brun-neagră și brun-gălbuie, mai rar brună sau brun-cărămizie. De multe ori suprafața vaselor prezintă pete de culoare cu nuanțe diferite, datorate unei arderi neuniforme a pereților. S-a putut observa și în acest caz existența unei diferențieri coloristice între negrul din interiorul vasului și brun-negrul de la exterior. Pereții vaselor sînt, de obicei, bine neteziți în interior și puternic lustruiți la exterior.

Dintre elementele decorative cunoscute predomină net inciziile (Pl. VI; VII/1—8, 11; VIII/3—4, 6; X; XI; XII), fațetele (Pl. IX/1—3; X/4) și canelurile (Pl. VI/1—2, 6—7; VII/8—11; VIII/3; XI; XII). Imprimeurile sînt însă rar folosite (Pl. VIII/7; IX/2). În schimb, este frecvent întîlnit decorul gen „turban“, mai ales pe umărul străchinilor cu buza transă în interior (Pl. X/1—3). Există însă și exemplare lipsite de decor (Pl. IX/4—6).

Inciziile, mai fine sau mai adînci, sînt de cele mai multe ori grupate, alcătuiind motive decorative mai complexe, pe gîtul, umărul sau corpul diferitelor tipuri de vase. Pe gîtul unui singur vas a fost întîlnit un motiv decorativ alcătuit din două incizii simple în zig-zag care se întîlnesc sub buză (Pl. XI/2). Grupate cîte două, trei, patru sau chiar mai multe, liniile incizate formează benzi drepte, așezate orizontal (Pl. VI/1, 3, 5—6; VII/3, 6, 8; VIII/3; X/1—4; XI/1), vertical (Pl. VII/6; VIII/3) sau chiar oblic (Pl. VI/2). În multe cazuri acestea încadrează grupe de caneluri orizontale (Pl. VI/1, 2, 6; VII/8; XI/1) sau verticale (Pl. VIII/3). Des întîlnite sînt și benzile de linii incizate în zigzag-uri mai mici (Pl. VII/2, 5, 8, 11; VIII/4, 6) sau mai mari (Pl. X/1—2), în val (Pl. X/3) sau dispuse în ghirlande (Pl. VI/4; XI/1), asociate de multe ori cu benzi orizontale de linii drepte incizate. De subliniat tot aici și benzile orizontale sau verticale, realizate cu ajutorul unor grupuri succesive de cîte două, trei sau patru incizii scurte (Pl. VI/2, 3, 7; VII/1, 7, 11; XII). În fine, o ultimă categorie de motive decorative o constituie grupele de triunghiuri hașurate prin incizii (Pl. VII/4; XI/2). Important este și faptul că ornamentele incizate au fost adesea încrustate cu o substanță albă, ale cărei urme sînt evidente pe multe dintre fragmentele ceramice cercetate.

Decorul realizat din fațete orizontale sau oblice (Pl. IX/1—3; X/4) a putut fi sesizat în mod exclusiv pe buza și umărul străchinilor curbate spre interior.

Canelurile sînt grupate în motive orizontale, de obicei în zona de maximă circumferință a corpului unora dintre vase (Pl. VI/1, 6—7; VII/8, 11; XI) sau în zona de contact dintre gîtul și corpul acestora (Pl. VI; XII). Într-un singur caz sînt grupate în benzi verticale pe gîtul vasului (Pl. VIII/3). Sînt întîlnite, de asemenea, pe o serie de toarte masive și late (Pl. VII/9).

Ornamentele imprimate apar într-o proporție mult mai mică și constau, de cele mai multe ori, din benzi „șnurate” grupate în ghirlande (Pl. IX/2).

Acest tip de ornamente a fost realizat în mod sigur prin aplicarea repetată în pasta crudă a vasului a unor ștampile din lut ars, de tipul celor câteva exemplare deja cunoscute în mediul hallstattian din zona noastră, în cazul descoperirilor de tip Cozia-Brad⁸ sau în cele aparținând culturii Basarabi⁹.

Trebuie să menționăm însă faptul că, în cazul descoperirilor de la Gornea-Căunița de Sus, nu am întâlnit în nici un caz motivul decorativ alcătuit din „S”-uri înlanțuite, realizat prin ștampilare, atît de caracteristic ceramicii de tip Basarabi, în toată aria sa de răspindire¹⁰.

În privința repertoriului tipologic al vaselor întâlnite în așezarea de la Căunița de Sus, trebuie să arătăm de la început că observațiile care au putut fi realizate s-au izbit de greutatea inerentă faptului că marea majoritate a ceramicii a fost descoperită în stare fragmentară.

Cu puține excepții, în cadrul ceramicii uzuale predomină vasul de tip borcan, de dimensiuni mijlocii și mari, cu gîtul relativ drept sau foarte ușor arcuit spre exterior (Pl. IV; V) prevăzut uneori cu toarte în zona de contact dintre gît și corp (Pl. IV/2).

O tipologie nu cu mult mai bogată întâlnim și în cazul ceramicii fine și semifine. În cadrul acestei categorii predomină masiv străchinile cu buza arcuită spre interior, de tipul „turban” (Pl. X/1—3), sau cu fațete orizontale și oblice pe buză și umăr (Pl. IX/1—3; X/4). Această formă de vas constituie, de altfel, o caracteristică de bază în ceramica întregii epoci hallstattiene¹¹.

Cea de a doua formă de bază a acestei categorii o constituie vasele cu corpul globular, de dimensiuni mici și, mai ales, mijlocii. Unele dintre ele au gîtul ușor arcuit spre exterior cu pereții subțindu-se treptat spre buză (Pl. VIII/4, 6; XI), în timp ce restul sînt caracterizate printr-un gît accen-

⁸ A. László, *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 319—325 și fig. 1.

⁹ *Ibidem*, fig. 4; R. Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Popești*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 242—243, fig. 6/1—2; Al. Vulpe, *Sălașul hallstattian de la Novaci*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 362, 364—365; *Idem*, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 111—113, fig. 1/12. Un exemplar asemănător a fost descoperit recent și într-un bordei Basarabi de la Remetea Mare. Inf. Fl. Medeleț.

¹⁰ Cf., mai ales, Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105—132; Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du Premier Âge du Fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Olténie)*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 177—260; H. Ciugudeanu, *Cultura Basarabi pe teritoriul județului Alba*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 9—22. Pentru descoperirile din zona iugoslavă, cf. N. Tasić, *The Bosut Group of the Basarabi Complex and the „Thraco-Cimmerian” Finds in Yugoslav Regions Along the Danube and the Central Balkans*, în *Balkanica*, II, 1971, p. 29—67; fig. 2, 6—8, 10—13, cu bibl.

¹¹ Aceste forme se răspindesc încă din Hallstattul timpuriu (cf. H. L. Thomas, *The Turban Bowl of the Late Bronze Age*, în *Atti del VI C.I.S.P.P.*, vol. II, p. 458—462) și vor continua să fie frecvent folosite pînă la sfîrșitul acestei epoci (cf. Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1967, p. 39 și fig. 13/1—4; Pl. I).

tuat trompetiform, cu buza puternic răsfrântă în exterior (Pl. VIII/3, 5; XII).

În sfârșit, la acestea se mai adaugă ceștile de mici dimensiuni, prevăzute cu una sau două toarte ușor suprainălțate (Pl. VIII/1—2).

Toate fundurile de vase întilnite pînă acum sînt drepte (Pl. VIII/2; XII).

Tărmuri

Este, fără îndoială, punctul (Pl. XIII) din care a rezultat cel mai bogat material arheologic hallstattian, cunoscut pînă în prezent la Gornea, fără însă a putea spune același lucru și în privința complexelor de locuire.

Cercetările de aici au fost începute în primăvara anului 1969¹² și au fost continuate aproape neîntrerupt pînă în prezent, executîndu-se în total un număr de 18 secțiuni. Cu acest prilej au putut fi remarcate urme de locuire din mai multe epoci. Succesiunea stratigrafică constatată (Pl. XIV) este următoarea (de jos în sus): stratul de lut galben-verzui, steril din punct de vedere arheologic, este suprapus de un strat gros de cultură, de culoare brun-gălbui, conținînd urme sporadice de ceramică nediferențiată stratigrafic aparținînd epocii neolitice (Starčevo-Criș IV B), epocii eneolitice, culturii Coțofeni și perioadei timpurii a epocii bronzului; urmează un strat de cultură de culoare brună-închisă, în interiorul căreia au putut fi diferențiate două nivele aparținînd primei epoci a fierului; acesta este suprapus de un strat de humus de culoare brună care conține materiale aparținînd unei așezări feudale timpurii (secolele XI—XIII); urmează, în sfârșit, stratul de humus vegetal recent, de culoare brun-neagră.

În cursul campaniei din anul 1978, în secțiunile 17 și 18 au fost surprinse urmele unei locuințe de suprafață (P₁ Ha), probabil de formă dreptunghiulară, aparținînd nivelului superior al stratului de cultură hallstattian (Pl. XIV).

Atenția deosebită care a fost acordată cercetării vestigiilor arheologice aparținînd așezării hallstattiene de la Tărmuri, în contextul mai larg al cercetării acestei epoci în zona Gornea, se explică în primul rînd prin faptul că materialul scos la iveală din acest punct prezintă evidente legături, atît cu așezarea de la Căunița de Sus, cît și cu materialele descoperite la Pod Păzăriște și Căunița de Jos — Cetate. În această situație era cît se poate de clar că în primul rînd prin cercetarea amănunțită a acestei așezări hallstattiene se putea găsi cheia succesiunii cronologice a majorității descoperirilor din această epocă efectuate în decursul timpului pe teritoriul satului Gornea, cu atît mai mult cu cît observațiile stratigrafice care au putut fi realizate în celelalte puncte rămîneau mai mult decît sumare.

¹² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 22, 98—99.

Într-adevăr, cu toate că observațiile au fost adeseori considerabil îngreunate de către o serie de deranjamente provocate stratului hallstattian de către complexe feudale timpurii¹³, cercetările din ultima vreme, efectuate în acest punct, au reușit să ducă la diferențierea precisă a două nivele succesive de locuire în cadrul stratului din prima epocă a fierului, nivele pe care le-am denumit provizoriu *Țărmuri I* (nivelul inferior) și *Țărmuri II* (nivelul superior). Surprinderea (în S₁₇₋₁₈/1978) a resturilor locuinței de suprafață amintite mai sus (P₁ Ha) aparținând nivelului superior (*Țărmuri II*), a contribuit la o și mai bună delimitare stratigrafică a celor două nivele.

Din cuprinsul stratului hallstattian au fost scoase la iveală în decursul săpăturilor, o mare cantitate de ceramică, majoritatea fragmentată (Pl. XV—XXXIII), două obiecte fragmentare din bronz (Pl. XXXIV), câte-va fusaiole din lut ars și un colț de mistreț șlefuit și prevăzut cu o perforație rotundă la extremitatea sa mai groasă (probabil un obiect de podoabă sau o amuletă purtată la gît).

Vom prezenta în continuare caracteristicile materialului arheologic descoperit în fiecare din cele două nivele ale așezării hallstattiene de la Țărmuri, oprindu-ne — în mod firesc — mai mult asupra manifestărilor ceramice specifice.

Ceramica aparținând nivelului inferior (*Țărmuri I*) poate fi încadrată, în funcție de natura pastei din care au fost modelate vasele, precum și a destinației acestora, în ceramică de uz comun, ceramică semifină și ceramică fină. Din punct de vedere strict numeric, se constată o predominare netă a fragmentelor aparținând categoriei fine.

Categoriei uzuale îi sînt caracteristice fragmentele realizate dintr-o pastă mai grosolană, cu nisip și pietricele mărunte în compoziție. Pereții vaselor sînt însă relativ bine neteziți. Predomină culoarea brună cu diversele sale nuanțe, de la brun-gălbui și brun-cărămiziu, pînă la brun-negru. Destul de des este întilnită și culoarea neagră. Remarcăm și aici existența unor diferențieri coloristice între suprafața interioară și cea exterioară a pereților vaselor de acest gen. Cel mai frecvent, aceștia sînt de culoare neagră sau brun-neagră în interiorul vasului și de culoare brună sau brun-gălbuie la exterior. Din acest punct de vedere situația este asemănătoare cu aceea a ceramicii din aceeași categorie, descoperită la Căunița de Sus. În privința elementelor decorative folosite, se poate observa preferința pentru briurile în relief, orizontale sau verticale. Acestea sînt, fie simple (Pl. XV/8), fie crestate oblic (Pl. XV/2—5,9) sau alveolate (Pl. XV/5, 7, 11—12). În unele cazuri, la punctul de contact al briurilor verticale cu cele orizontale sînt plasate proeminențe conice lățite (Pl. XV/5, 8). Într-un sigur caz două briuri verticale încadrează un buton de formă rotundă (Pl. XV/4).

¹³ Aceste deranjamente au făcut ca statistica executată pe materialul hallstattian descoperit în secțiunile cu complexe feudale timpurii să dea rezultate neconforme cu realitatea stratigrafică, ulterior mai bine stabilită. Cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 99—100; M. Gumă, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci ale fierului în județul Caraș-Severin*, în *StComC*, II, 1977, p. 264.

Forma predominantă este vasul de tip borcan, cu corpul globular ușor alungit, gîtul relativ drept și buza ușor răsfrîntă la exterior (Pl. XV/1—3, 11—12). De multe ori acesta este prevăzut cu toarte verticale în zona de contact a gîtului cu corpul (Pl. XV/1, 7) sau masive proeminente — apucături de formă alungită (Pl. XV/6, 10).

O mult mai mare diversitate tipologică și decorativă a putut fi constatată în cazul categoriilor ceramice fină și semifină, din cadrul aceleiași nivel. Vasele de acest gen sînt realizate dintr-o pastă îngrijit lucrată, pereții lor fiind bine lustruiți la majoritatea exemplarelor. Fragmentele descoperite pînă în prezent sînt, de cele mai multe ori, de culoare brun-gălbui sau brun închisă. Nu sînt rare nici cele de culoare neagră. În multe cazuri, se observă pe pereții vaselor pete de culoare diferită, brună, cenușie sau neagră, datorate arderii neuniforme. Se poate observa și la această categorie că, în unele cazuri, vasele au o culoare neagră sau brun-neagră în interior și brună sau gălbui la exterior.

Dintre elementele decorative cele mai des folosite remarcăm, și în acest caz, inciziile. Din acest punct de vedere sînt cît se poate de evidente asemănările dintre modalitățile de decorare a vaselor din nivelul inferior de la Țărmuri, cu acelea folosite pe ceramica descoperită în așezarea de la Căunița de Sus. De asemenea, canelurile, fațetarea buzelor sau a umărului vaselor, ca și decorul în stil „turban“, ocupă un loc important pe acest gen de ceramică.

Impresiunile, realizate prin ștampilare, deși sînt mai numeroase și mai diversificate din punct de vedere motivistic, în comparație cu acelea întîlnite la Căunița de Sus, sînt totuși încă mai puțin folosite în raport cu celelalte tehnici decorative amintite mai înainte.

Inciziile se grupează de multe ori în benzi, așezate orizontal (Pl. XVI/1—3, 7, 15—16; XX/11—13, 15—18; XXI/4; XXII/12), vertical (Pl. XXI/1—3) sau în ghirlande (Pl. XVI/15; XX/11—12; XXII/4, 12), în diferitele zone ale vaselor. Extrem de des folosite sînt grupele de cîte două, trei sau patru incizii, mai mult sau mai puțin scurte (Pl. XVI/5—6, 8, 10; XIX/2—3; XX/4, 6; XXI/2; XXII/3—4, 8, 13). Modul lor de utilizare este foarte apropiat, de cele mai multe ori identic, cu cel observat pe ceramica de la Căunița de Sus. O parte din benzile incizate sînt dispuse în zigzag sau în val (Pl. XVI/4, 9, 14; XX/7, 24; XXII/2, 7). Prin același procedeu sînt realizate și triunghiuri (Pl. XVI/7); XX/9; XXI/2) sau romburi (Pl. XXII/14), hașurate prin incizii fine, paralele, niciodată însă cu incizii în rețea. Acestea din urmă formează o bandă continuă pe o singură buză de vas (Pl. XX/5). Tot prin incizare este decorată și o toartă de vas (Pl. XXIII/8).

De cele mai multe ori inciziile sînt asociate cu caneluri și fațete.

Canelurile, grupate în registre orizontale, decorează corpul (Pl. XVI/4, 8, 14, 16; XXXII/2, 3, 6, 8, 11) sau buza vaselor (Pl. XVI/7) din categoriile fină și semifină. Pe suprafața toartelor late (Pl. XXIII/1—7) sînt dispuse longitudinal sau oblic. Într-un singur caz realizează un registru în ghirlandă (Pl. XXII/9).

Fațetele, orizontale (Pl. XVII; XIX/2—4; XX/3—4, 8—9, 11—12, 14—15, 17—18, 25—26) sau oblice (Pl. XVIII/3; XX/6, 16, 20—21) sînt plasate cu precădere pe buza și umărul străchinilor curbate spre interior.

Pe același tip de vase este încă frecvent utilizat și decorul torsadat, gen „turban“ (Pl. XVIII/4; XX/2, 7, 19—23).

Decorul imprimat constă din benzi „șnurate“ dispuse orizontal sau în ghirlandă (Pl. XVI/13; XIX; XX/8, 10; XXI/6), în multe cazuri asociate cu șiruri de „S“-uri imprimate (Pl. XVII/1; XX/3; XXII/1, 6, 9—11). Modul lor de utilizare este cel puțin apropiat, dacă nu chiar identic, cu acela întîlnit pe ceramica de tip Basarabi. Apariția acestor motive decorative ștampilate, în cadrul nivelului inferior de la Țărmuri, este deosebit de importantă, intrucît constituie principalele elemente de legătură cu ceramica din nivelul superior al aceleiași așezări (*Țărmuri II*), nivel în care ornamentele ștampilate de acest gen devin predominante.

Revenind la decorul vaselor din cadrul nivelului inferior, trebuie să arătăm că și aici mai ales inciziile sînt incrustate cu substanță albă, așa cum s-a putut observa pe multe dintre fragmentele cercetate.

Cele mai frecvente forme de vase întîlnite aici sînt, fără îndoială, străchinile și castroanele cu buza trasă spre interior (Pl. XVI/9; XVII—XX; XXII/12).

Din cîte s-a putut constata, strachina cu buza evazată la exterior lipsește în acest orizont al așezării de la Țărmuri. Un exemplar mai aparte pare să fie reprezentat de fragmentul de castron tronconic cu buza îngroșată tăiată drept (Pl. XX/5).

Vasele cu gîtul înalt, corpul bombat și buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă la exterior (Pl. XVI/1—6; XXI; XXII/1, 13) constituie o altă categorie de bază a tipologiei ceramice din cadrul nivelului *Țărmuri I*. În unele cazuri, acest tip de vas a fost prevăzut cu toarte mari, verticale, pornind din buză (Pl. XVI/2).

În sfîrșit, mai pot fi menționate aici și cănițele cu una sau, eventual, două toarte (Pl. XVI/13; XXII/6), probabil ușor suprainălțate.

Reținem, cu această ocazie, și observația că tipul dominant de toartă al acestui nivel era toarta masivă, lățită, decorată cu caneluri longitudinale.

Ceramica descoperită în nivelul superior (*Țărmuri II*) al acestei așezări hallstattiene prezintă, în mare, asemănări cu cea din nivelul inferior, mai ales din punct de vedere al facturii și al formelor de vase, mai puțin în ceea ce privește decorul (cu excepția motivelor imprimate executate prin ștampilare). Diferențierile care au putut fi constatate țin atît de domeniul coloristic al ceramicii, cît și de faptul că în nivelul superior, inclusiv în cazul complexului de locuire cercetat (P, Ha), s-a putut constata o predominare netă a decorului imprimat (ne referim aici numai la exemplarele lucrate din pastă fină și semifină).

Ceramica uzuală continuă să prezinte însă, cu unele excepții, aceleași elemente caracteristice. Deși concentrația de nisip, pietricele și chiar mică, din compoziția pastei, este destul de mare, vasele de acest gen au pereții destul de netezi. Din punct de vedere coloristic s-a putut constata

o omogenitate mai mare. Marea majoritate a fragmentelor descoperite sînt de culoare brună sau brun-neagră. Nu se mai întîlnesc diferențieri de culoare între interiorul și exteriorul vaselor.

Decorul acestora este realizat, aproape în exclusivitate, cu ajutorul briurilor în relief simple (Pl. XXIV/1), crestate oblic și vertical (Pl. XXIV/2—4, 6—8; XXV/1—2; XXXI/1—2, 5) sau alveolate (Pl. XXIV/6; XXV/2). Briurile în relief sînt dispuse de preferință orizontal pe zona de contact dintre gît și corp (Pl. XXIV/3, 6—8; XXV/2; XXXI/1) sau imediat sub buza vasului (Pl. XXIV/2, 4; XXV/2; XXXI/2, 5). În multe cazuri și acestea din urmă sînt decorate prin creștături oblice (Pl. XXIV/2, 4, 6; XXV/1—2; XXXI/5). Briurile în relief crestate, aflate la contactul dintre corp și gît, sînt întrerupte uneori de proeminențe plate (Pl. XXIV/8; XXV/2). Într-un singur caz briul în relief, crestă, este dispus oblic pe corpul vasului (Pl. XXIV/4).

Ceramica fină și semifină prezintă, aproape în totalitate, o culoare neagră, mai rar brun-neagră și cu totul excepțional brun-gălbuie (Pl. XXXIII/6).

Decorul este realizat cu ajutorul imprimeurilor ștampilate, al canelurilor, fațetelor și inciziilor.

În cadrul motivelor decorative executate cu ajutorul imprimeurilor ștampilate predomină cele în benzi așa zise „șnurate” dispuse orizontal (Pl. XXVI/1; XXVII/7, 10, 14; XXVIII/4—5, 7—9, 11; XXXIII/8—12), în ghirlande (Pl. XXVII/3, 5, 7, 9, 11; XXVIII/3—5, 8—9, 11—12; XXXIII/1—2, 4, 9, 11) sau oblic pe umărul vaselor (Pl. XXVII/2, 14, 16). Tot prin ștampilare sînt realizate și benzi adîncite, asemănătoare inciziilor (Pl. XXVII/12; XXVIII/1—2). Deosebit de frecvente sînt șirurile de „S”-uri ștampilate, înlanțuite sau nu, dispuse de obicei orizontal, simple (Pl. XXVII/8, 13; XXVIII/12; XXXIII/1—4) sau încadrate în benzi „șnurate” (Pl. XXVI/1; XXVII/7, 10, 14; XXVIII/7; XXX/1; XXXIII/8, 12) și liniile incizate (Pl. XXVII/6; XXVIII/1, 10).

Canelurile sînt dispuse orizontal și situate cel mai adesea imediat sub zona de contact dintre gîtul și corpul vaselor (Pl. XXVIII/1, 4—9, 14), fiind întrerupte uneori de creste în relief verticale (Pl. XXVIII/13—15).

Fățetele decorează, de regulă, buza și umărul străchinilor și al castroanelor curbate spre interior. Ele sînt așezate orizontal (Pl. XXVI/2; XXVII/2, 4, 6, 18—20, 22) sau oblic (Pl. XXVI/3; XXVII/12—17; XXXIII/12).

Pe o singură buză de strachină se apropie oarecum de stilul „turban” (Pl. XXVI/4), atît de frecvent pe exemplarele similare de la Căunița de Sus și nivelului inferior de la Țarmuri.

Inciziile, deși sînt folosite destul de des, nu mai formează singurul motiv decorativ existent pe același vas, iar motivele decorative incizate sînt, de multe ori, deosebite în comparație cu cele constatate în cadrul nivelului inferior. Prin acest procedeu sînt realizate grupe de linii oblice (Pl. XXVIII/10) sau în ghirlande (Pl. XXVIII/14), triunghiuri și romburi, hașurate în rețea (Pl. XXVIII/8; XXIX/4; XXX/5; XXXIII/6), precum și

benzi incizate hașurate prin linii paralele sau în rețea (Pl. XXIX/1—3, 5—6, 8; XXXIII/6, 8). În interiorul acestor benzi incizate, hașurate prin linii paralele, se realizează de multe ori, prin procedeul cruțării, pseudo-excizii în zig zag (Pl. XXIX/2—3) sau ornamente în formă de mari „S”-uri îmbucate (Pl. XXIX/1, 8; XXXIII/6)¹⁴. De asemenea, în virful unor triunghiuri incizate apare uneori o prelungire în formă de codiță spiralată (Pl. XXXIII/6).

Desigur, nu putem încheia prezentarea ceramicii descoperite în nivelul superior al așezării de la Țărmuri fără a ne opri puțin și asupra unui fragment cu totul deosebit. Este vorba, foarte probabil, de buza unei străchini cu gîtul puternic evazat (Pl. XXIX/2), decorată pe partea superioară cu o bandă incizată ce cruță în interior o pseudoexcizie în zigzag. Sub acest ornament se află un altul, mai complex, și care reprezintă, după părerea noastră, o siluetă umană stilizată cu brațele ridicate deasupra capului. Din păcate, fragmentul fiind rupt în această zonă, nu putem avea imaginea completă a acestei reprezentări. Figuri umane ●arecum asemănătoare apar pe o serie de vase descoperite în necropola hallstattiană de la Sopron (Ungaria)¹⁵, la un orizont cronologic foarte apropiat de acela în care pot fi încadrate descoperirile din nivelul superior al așezării de la Gornea-Țărmuri (HaC).

În privința formelor caracteristice categoriei fine și semifine a ceramicii din nivelul Țărmuri II, trebuie să arătăm că ele nu prezintă deosebiri importante comparativ cu acelea din nivelul inferior. Străchinile și castroanele cu buza trasă spre interior (Pl. XXVI; XXVII; XXXII/4—5; XXXIII/5, 9, 12) continuă să fie cele mai bine reprezentate în cadrul descoperirilor de acest tip. De remarcat, în acest sens, absența străchinii cu umărul torsadat în stil „turban“, încă prezentă în nivelul inferior.

Totodată, fără a avea o deplină siguranță, prezența străchinii cu buza răsfrîntă la exterior pare să fie atestată de cîteva fragmente descoperite în nivelul superior (Pl. XXIX/3,5). Oricum, numărul lor trebuie să fi fost mult mai redus în comparație cu acela al străchinilor curbate spre interior.

Cănițele cu corpul globular, gîtul drept sau ușor răsfrînt la exterior, prevăzute cu toarte suprainălțate (Pl. XXVIII/10—13; XXXIII/11), constituie o altă formă de bază a ceramicii din acest nivel.

Frecvent întilnite acum sînt și vasele cu corpul bombat, gîtul înalt, drept sau ușor arcuit, și buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă la exterior (Pl. XXVIII/1—9, 15—16; XXIX/1, 4, 7, 9; XXXII/1—3; XXXIII/1—4, 6, 8, 10). Bolul, este foarte rar întilnit (Pl. XXXI/4).

Deși există și exemplare lipsite de decor (Pl. XXVII/1, 21, 23; XXVIII/16; XXIX/7; XXXI/3; XXXII/5; XXXIII/10), marea majoritate a

¹⁴ Aceste motive mai sînt denumite și „spirale fugătoare“ sau „săritura ciinelui“ (dog's jump).

¹⁵ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 237, fig. 36/2; E. Patek, în *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 5, 1974/1975, p. 204—205, Taf. 63.

vaselor din categoria fină și semifină sînt frumos și bogat decorate. Tehnicile decorative folosite, incrustația cu substanță albă, precum și modul lor complex de utilizare, încadrează aceste manifestări ceramice în stilul caracteristic culturii Basarabi¹⁶.

În sfîrșit, trebuie să remarcăm tot aici și dispariția toartelor late, decorate cu caneluri, atît de numeroase în primul nivel. Tipurile de toate utilizate în nivelul superior sînt cele late, cu suprafața ușor curbată (Pl. XXX/1—3), sau cele înguste, supraînălțate, care prin fațetare capătă un aspect poligonal (Pl. XXX/4, 6, 7; XXXIII/7).

Aceluiași nivel îi pot fi atribuite și două interesante obiecte din bronz (Pl. XXXIV/1—2), din nefericire ambele aflate în stare fragmentară.

Primul dintre ele este, fără îndoială, un pandantiv de bronz cu corpul circular (*Ringanhänger*), prevăzut cu un peduncul, care are capătul rotunjit și ușor îngroșat străbătut de o perforație circulară (Pl. XXXIV/1). După turnare, corpul pedunculului a fost ornamentat prin incizii transversale, paralele. Secțiunea semiovală-alungită, cu spatele neted, indică turnarea sa într-un tipar monovalv acoperit. Prin caracteristicile sale, această piesă este identică cu pandantivele circulare de tipul I (fără proeminență la baza pedunculului) care intră în componența depozitului de bronzuri descoperite la Ghidici (jud. Dolj)¹⁷.

Cu privire la cel de-al doilea obiect de bronz (Pl. XXXIV/2), reprezentat de o bară torsionată, cu secțiunea pătrată și un capăt applatizat, nu se pot spune prea multe lucruri, avînd în vedere starea în care se află. S-ar putea să constituie fragmentul unei fibule din bronz, fără a-i putea însă preciza tipul.

Pod păzăriște

În anul 1973, cu ocazia lucrărilor efectuate la cariera de pămînt din acest punct, aflată în dreapta drumului care ducea la Gornea (Pl. XXXV), au fost scoase la iveală și fragmente ceramice din prima epocă a fierului¹⁸.

Drept urmare s-a procedat, în același an, la executarea unei casete (C₁), cu dimensiunile de 3 × 5 m. (Pl. XXXVI). Lucrările din acest punct au fost conduse de R. Petrovsky¹⁹. Cu această ocazie a fost descoperită o groapă conținînd material ceramic. Gura acestei gropi era parțial distrusă de lucrările mai înainte amintite. Succesiunea stratigrafică constatată a fost următoarea (de jos în sus): deasupra solului steril se află un strat de pămînt de culoare brună, conținînd materiale caracteristice epocii bronzului; urmează un alt strat de culoare brună ceva mai închisă, cu ce-

¹⁶ Cf. nota 10.

¹⁷ Al. Oancea, *Depozitul de bronzuri de la Ghidici*, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 537—552, pl. 1.

¹⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 98.

¹⁹ Ținem să mulțumim călduros și cu acest prilej colegilor Gh. Lazarovici și R. Petrovsky pentru informațiile privind aceste cercetări și pentru permisiunea de a folosi materialul descoperit, în cadrul lucrării de față.

ramică hallstattiană; un al doilea strat hallstattian era separat de primul printr-o depunere de pietriș de culoare gălbuie; peste cel de al doilea strat hallstattian se afla o depunere aluvionară și, în sfârșit, la suprafață, humusul vegetal actual.

După toate aparențele groapa pornește din stratul hallstattian superior, căci ea străpunge atât stratul inferior din aceeași epocă cit și stratul de epoca bronzului. Materialul ceramic din stratul hallstattian inferior aparține atât categoriei uzuale, cit și celei fine sau semifine.

Ceramica uzuală, avînd ca degresant nisip grosier și pietriș, în compoziția pastei, este de culoare brună.

Forma tipică a acestei categorii este vasul borcan, de mari dimensiuni (Pl. XXXVII). Acesta este ornamentat printr-un briu în relief, crestat oblic, situat pe zona de contact dintre gît și corp. De la acesta pornesc spre buză alte două briuri în relief, paralele, așezate vertical și prezentînd aceleași creștături oblice. În punctul de contact dintre briul orizontal și cele două briuri verticale apar două proeminențe conice, ușor aplatizate. Buza vasului prezintă, de asemenea, creștături oblice.

Ceramica fină și semifină, bine netezită sau lustruită, este de culoare brună, brun-gălbuie, brun-cărămizie și brun-neagră. Petele de nuanțe diferite existente pe același vas indică o ardere neuniformă a acestora.

Decorul este realizat prin incizii, fațete, caneluri și imprimeuri ștamplate. Inciziile sînt grupate în benzi orizontale (Pl. XXXIX/8, 11—12), în ghirlande (Pl. XXXIX/8) sau în zig zag (Pl. XXXIX/5—6). Intervalul cuprins între benzile paralele, așezate orizontal, este adesea hașurat prin incizii oblice, paralele (Pl. XXXIX/2, 13). Sînt întîlnite și aici grupurile de linii scurte incizate, dispuse în benzi orizontale (Pl. XXXIX/5). Fațetele decorează, orizontal sau oblic, buza și umărul străchinilor curbate spre interior (Pl. XXXVIII/4; XXXIX/4—5, 9—12). Canelurile sînt dispuse vertical pe buza unei alte străchini de același tip (Pl. XXXIX/8) sau circular pe partea interioară a buzei, la alte tipuri de vase (Pl. XXXVIII/2).

Cu ajutorul imprimeurilor ștamplate sînt realizate benzi „șnurate” (Pl. XXXIX/19), șiruri orizontale de mari „S”-uri culcate (Pl. XXXIX/14) sau mici dreptunghiuri imprimate, dispuse în linii orizontale (Pl. XXXIX/3) și în ghirlande (Pl. XXXIX/14). Un interesant ornament imprimat, în formă aproximativă de virgulă, formează benzi orizontale sau oblice, dedesubtul sau în interiorul fațetelor situate pe umărul unei străchini curbate spre interior (Pl. XXXVIII/4). Strachina în cauză prezintă și o mică perforație circulară pe corp.

Tipurile principale sînt, strachina cu buza arcuită spre interior (cele mai multe; Pl. XXXVIII/4; XXXIX/3—9, 11—13), și vasele cu corpul proeminent, gîtul înalt iar buza puternic răsfrîntă la exterior (Pl. XXXVIII/1—3; XXXIX/10, 14).

Se poate observa ușor că, prin caracteristicile sale, materialul ceramic descoperit în stratul hallstattian inferior de la Pod Păzăriște se apropie pînă la identitate cu acela existent în nivelul I al așezării de la Țărmuri și, prin acesta, are legături cu ceramica aparținînd așezării de la

Căunița de Sus. În schimb, stratul superior și groapa hallstattiană (Gr. 1) de la Pod Păzăriște conțin material ceramic asemănător cu acela din nivelul Țărmuri II.

Pasta din care sînt lucrate vasele este de bună calitate. Pereții acestora sînt, de cele mai multe ori, puternic lustruiți. Aproape toate fragmentele sînt de culoare neagră sau brun-neagră, majoritatea ornamentelor fiind incrustate cu alb.

Ceramica este decorată mai ales cu ajutorul impresiunilor șampilate care formează benzi „snurate“ (Pl. XL/1—6,8, 10—15; XLI/2,6—9) sau șiruri de „S“-uri (Pl. XL/3—6, 11—12; XLI/2,6—9), armonios combinate. Se detașează oarecum imprimeurile de puncte alungite, grupate câte două în șiruri orizontale și verticale (Pl. XLI/1). Acestora li se adaugă benzile incizate în rețea (Pl. XL/7) și canelurile orizontale (Pl. XL/4,9; XLI/1).

Străchinile curbate spre interior au, de obicei, buza și umărul fațetate orizontal (Pl. XL/1; XLI/9). Străchinile curbate spre exterior (Pl. XL/1,10,13; XLI/9—10), cănițele cu buza ușor evazată (Pl. XLI/6—8) și vasele cu corpul bombat și gîtul înalt arcuit la exterior (Pl. XL/2—9, 12; XLI/4—5) sînt formele de bază din acest nivel. A fost descoperit și fragmentul unui vas miniatural (Pl. XL/2), care imită exemplarele mai mari. Toartele sînt înguste, supraînălțate, cu suprafața fațetată (Pl. XL3).

Toate acestea ne determină să considerăm descoperirile din punctul Pod Păzăriște ca fiind contemporane cu cele de la Țărmuri. Mai mult, sîntem de părere că cele două puncte aparțin de fapt aceleiași așezări, căci distanța dintre ele nu depășește 50 m. În acest caz, vestigiile descoperite la Pod Păzăriște reprezintă, de fapt, extremitatea nordică a așezării de la Țărmuri.

Vom vedea mai departe că, materialele descoperite în nivelul superior din ambele puncte amintite mai sus, sînt strîns legate de acelea existente într-un alt punct al depresiunii Gornea, la Căunița de Jos — „Cetate“.

Căunița de jos — „cetate“

Cu prilejul cercetărilor efectuate în cadrul *castellum*-ului roman din acest punct²⁰, au putut fi surprinse și urmele unui strat de cultură hallstattian aparținînd, probabil, unei așezări din această perioadă. Se pare că așezarea era situată pe un mic promotoriu aflat pe malul Dunării, nivelat ulterior de depunerile aluvionare cauzate de inundații²¹. Actualmente, această zonă se află sub apele fluviului.

Din materialul hallstattian descoperit cu prilejul săpăturilor menționate, am putut studia numai cîteva fragmente aparținînd categoriei fine, aflate în colecțiile Muzeului din Reșița. Din fericire acesta oferă îndea-

²⁰ N. Gudea, *op. cit.*, p. 38—76.

²¹ *Ibidem*, p. 39; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 20, 97.

juns de multe indicații cu privire la încadrarea cronologică și culturală a așezării.

Ceramica, lucrată dintr-o pastă de bună calitate este, în totalitate, de culoare neagră sau brun-neagră. Pereții vaselor sînt bine lustruiți. La cele mai multe fragmente, ornamentele sînt incrustate cu alb.

Elementele decorative cel mai frecvent folosite sînt imprimeurile șampilate, canelurile, fațetele și inciziile. Ele sînt îmbinate simetric și armonios pe suprafața vaselor, creînd motive decorative de mare efect. Impresiunile, constau din grupuri de benzi „șnurate” sau din șiruri de „S”-uri, dispuse pe buza, umărul, gîtul sau în zona de maximă circumferință a vaselor (Pl. XLII-XLIII; XLIV/1; XLV). În zona de contact a gîtului cu corpul se pot observa șiruri de mici pătrate șampilate (Pl. XLV). Pe un alt tip de vas, în aceeași zonă, apare un șir de împunsături succesive duble (Pl. XLIV/1).

Prin incizare sînt realizate motive triunghiulare, hașurate în rețea (Pl. XLV) sau mari spirale îmbucate, tot hașurate (Pl. XLIV/2). De menționat că motivele triunghiulare incizate prezintă la virfuri mici cercelete imprimate (Pl. XLV). Canelurile decorează orizontal zona de contact dintre gît și corp sau chiar gîtul vasului (Pl. XLV).

Străchinile curbate spre interior au buza și umărul fațetate orizontal sau oblic (Pl. XLII).

S-a putut stabili, prin reconstituire grafică, că materialul arheologic care ne-a parvenit din acest punct, aparține unui număr de șapte vase, după cum urmează: patru străchini cu buza arcuită spre interior (Pl. XLII-XLIII), o străchină cu buza evazată la exterior (Pl. XLIV/2), o căniță cu buza ușor arcuită spre exterior și toartă suprainălțată (Pl. XLIV/1) și, în sfîrșit, un splendid exemplar din seria vaselor de dimensiuni mai mari, cu corpul bombat, gîtul înalt foarte ușor arcuit și buza răsfrîntă la exterior (Pl. XLV).

Se poate constata ușor că, factura ceramicii, modalitățile de realizare a decorului, precum și formele principale de vase, pun în evidență faptul că în acest punct a existat o așezare aparținînd fazei clasice de dezvoltare a culturii Basarabi.

Concluzii. Analiza bogatului material arheologic hallstattian descoperit la Gornea, precum și situarea în teren a acestor materiale reușesc să ne dea cîteva indicații prețioase cu privire la încadrarea lor cronologică și culturală, deși săpăturile nu au reușit nici pe departe să epuizeze diversele probleme puse în fața cercetării.

După cum am văzut, au fost scoase la iveală vestigii aparținînd primei epoci a fierului dintr-un număr de patru puncte. Avînd în vedere însă că materialele descoperite la Pod Păzăriște și Țărmuri nu se deosebesc în ansamblu, și ținînd cont de apropierea acestor două puncte, putem să considerăm că este vorba de numai trei așezări hallstattiene pe malul Dunării în zona satului Gornea, respectiv *Căunița de Sus*, *Țărmuri* și *Căunița de Jos* — „Cetate”. Pod Păzăriște ar reprezenta numai o zonă a așezării de la Țărmuri.

O primă problemă care se ridică este aceea legată de raporturile existente între aceste aşezări. Cu prilejul studierii materialelor am putut constata, pe de o parte existenţa unor apropieri remarcabile între materialele de la Căuniţa de Jos şi cele de la Țărmuri (nivelul inferior). Aceste apropieri se bazează pe aspectul general al ceramicii şi pe motivele sale decorative. Ornamentele predominante sînt cele incizate şi, în special inciziile în val, în zig zag sau cele realizate din grupuri de două pînă la patru linii scurte. Dintre formele de vase, cu deosebire caracteristice acestui orizont, menţionăm străchinile „turban“.

Pe de altă parte, în nivelul inferior de la Țărmuri apar deja şi o serie de elemente (în special decorul din imprimeuri „şnurate“ şi benzile cu „S“-uri ştamplate) care se leagă nemijlocit de nivelul superior şi asigură o continuitate a locuirii de la Țărmuri. Această constatare este, de altfel, confirmată şi de situaţia stratigrafică.

Totodată există şi o serie de elemente care ne obligă să facem distincţie între ansamblul descoperirilor de la Căuniţa de Sus, cele din nivelul I de la Țărmuri şi, respectiv, cele din nivelul superior al acestei ultime aşezări. Menţionăm, în acest sens, culoarea predominant neagră a ceramicii, preferinţa pentru decorul imprimat, motivistica deosebită, precum şi dispariţia străchinilor „turban“ sau a toartelor late decorate prin canelare, în cel de al doilea nivel.

Noile elemente care apar în cadrul nivelului Țărmuri II îşi găsesc o continuare strălucită în ceramica descoperită la Căuniţa de Jos — „Cetate“. Am arătat deja că, prin toate caracteristicile pe care le prezintă, materialele descoperite în nivelul superior de la Țărmuri (inclusiv cele din stratul contemporan de la Pod Păzărişte) precum şi cele de la Căuniţa de Jos — „Cetate“, trebuiesc atribuite, fără nici un dubiu, manifestărilor specifice culturii Basarabi.

Ținînd cont şi de observaţia că nici una dintre aşezări nu prezintă urme evidente de distrugere violentă, pe baza celor arătate mai sus putem trage concluzia că la Gornea sîntem în faţa unui fenomen de deplasare a aşezărilor din prima epocă a fierului, pe un spaţiu relativ restrîns (aşezarea de la Căuniţa de Jos — „Cetate“ se află la nu mai mult de 1—1,5 km de cele de la Căuniţa de Jos şi Țărmuri). Din punct de vedere cronologic nu putem constata nici o ruptură între ele, aşezările continuîndu-se nemijlocit în timp una pe cealaltă.

În acest sens, cea mai veche aşezare pare a fi cea de la Căuniţa de Sus. Urmează aceea de la Țărmuri (inclusiv Pod Păzărişte), cu succesivitatea celor două nivele ale sale, constatate stratigrafic. Cea mai recentă este, aşadar, aşezarea de la Căuniţa de Jos — „Cetate“.

Încadrarea cronologică şi culturală a acestor descoperiri pune probleme deosebit de importante. Un reper sigur în această direcţie este reprezentat de materialele scoase la iveală în nivelul superior (II) de la Țărmuri precum şi de acelea aparţinînd aşezării de la Căuniţa de Jos — „Cetate“. După cum am arătat ele trebuiesc atribuite culturii Basarabi, cultură caracteristică perioadei mijlocii a primei epoci a fierului, atît

pe teritoriul României, cît și în zonele imediat învecinate (RSS Moldovenească²², nordul Bulgariei²³, nord-estul Iugoslaviei²⁴ și sud-estul Ungariei²⁵). Întrucît de la prima datare propusă pentru această cultură²⁶ nu au mai apărut elemente de natură să o modifice esențial²⁷, intervalul cronologic stabilit pentru descoperirile de tip Basarabi continuă să rămînă sfîrșitul sec. al VIII-lea î.e.n. — sfîrșitul sec. al VII-lea î.e.n., ceea ce corespunde, în mare, perioadei HaC în cronologia central-europeană a lui Müller-Karpe. Considerăm că în același interval pot fi încadrate și descoperirile din nivelul Țărmuri II ca și cele de la Căunița de Jos — „Cetate“. Această datare este confirmată și de prezența, în nivelul superior de la Țărmuri, a pandantivului circular cu peduncul, de tipul Ghidici I. După cum se știe, acest tip de obiecte este frecvent în zona sud-vestică a ariei de răspîndire a culturii Basarabi²⁸ și poate fi datat în cursul perioadei HaC²⁹.

Astfel, avînd în vedere atît situația stratigrafică de la Țărmuri, cît și succesiunea de locuire stabilită mai sus, așezarea de la Căunița de Sus și nivelul inferior de la Țărmuri trebuiesc situate la un orizont cronologic imediat anterior perioadei HaC, respectiv la un orizont pre-Basarabi.

În acest sens, sîntem de părere că materialele de la Căunița de Sus și Țărmuri I pot fi încadrate la sfîrșitul perioadei timpurii a epocii fierului, respectiv, intervalul HaB₃ — început de HaC, după sistemul cronologic central-european.

Care ar fi argumentele ce pot fi aduse în sprijinul unei asemenea idei?

În primul rînd, situația stratigrafică de la Țărmuri și legăturile materialului ceramic care nu permit o ruptură cronologică între orizontul Căunița de Sus — Țărmuri I și, respectiv, Țărmuri II — Căunița de Jos — „Cetate“. În același timp, grosimea stratului de cultură al așezării de la Căunița de Sus nu ne permite să tragem concluzia existenței unei locuiri prea îndelungate în acest punct, și deci să împingem prea jos începutul acestei așezări. Dacă adăugăm și faptul că în nivelul Țărm-

²² Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 131, nota 104, punctele 44—46, Abb. 11.

²³ *Ibidem*, punctele 29—33; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976, T. I, p. 171 și urm.; T. II, harta 6.

²⁴ Cf. N. Tasić, *op. cit.*, p. 29—67; fig. 2, 6—8, 10—13, cu bibl.

²⁵ Cf. nota 15.

²⁶ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 124.

²⁷ Idem, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII-V î.e.n. în spațiul carpato-dunărean*, în *MemAntic*, II, 1970, p. 184 și urm.

²⁸ Al. Oancea, *op. cit.*, p. 549; Cf. K. Kilian, *Trachtzubehör der Einsenzeit zwischen Ägäis und Adria*, în *PZ*, 50, 1975, Taf. 91; M. Guštin, *Beiträge zu den vorgeschichtlichen Verbindungen zwischen Slowenien und Basarabi*, în *Apulum*, XV, 1977, p. 163 și urm.

²⁹ *Ibidem*.

muri I își fac deja apariția elemente caracteristice stilului Basarabi, concluzia se impune de la sine. Pe de altă parte, multe dintre elementele decorative și formele de vase de la Căunița de Sus și Țărmuri I își găsesc analogii în ceramica aparținând grupului Insula Banului³⁰. Ori, după cum se consideră pînă în prezent, acest grup cultural nu depășește în timp perioada HaB³¹. Mai mult, prin caracteristicile sale, ceramica din aceste puncte prezintă reale asemănări cu o parte din materialele de pe teritoriul Iugoslaviei, atribuite grupului Bosut alături de materiale tipice pentru cultura Basarabi³². Menționăm, în acest sens, mai ales descoperirile de la Pančevo³³ și Gomolava³⁴, în care ceramica incizată de la Gornea își găsește cele mai bune analogii. Și, dacă în privința materialelor de la Pančevo nu se pot face precizări de natură stratigrafică, care să ducă la încadrarea lor cronologică mai fină, în cadrul descoperirilor de la Gomolava avem o prețioasă indicație în acest sens. Este vorba de mormîntul colectiv nr. II (de înhumatie)³⁵ care, din punct de vedere arheologic, poate fi considerat un complex închis. Ceramica descoperită în acest mormînt nu prezintă elemente tipice pentru cultura Basarabi. În schimb, prin decorul său incizat se apropie, evident, de materialele care au apărut la Gornea, Căunița de Sus și Țărmuri I. Ori majoritatea pieselor de metal pe care le conținea mormîntul de la Gomolava au analogii în zonele alpine și în Grecia, numai cîteva putînd fi atribuite orizontului „traco-cimmerian“, al cărui început este paralelizat aici cu apariția culturii Basarabi³⁶, singura în măsură să medieze contractul cu zonele din nordul Mării Negre și cu cele din Caucaz. Pe baza analogiilor cu descoperiri similare de la Donja Dolina, Pelagonia sau Șarengrad, piesele de metal din mormîntul de la Gomolava pot fi datate în Ha B₃-C₁³⁷, ceea ce ar corespunde și datării propuse de noi pentru materialele de la Căunița de Sus și Țărmuri (nivelul inferior).

Ornamentele incizate care apar pe buzele unor vase din aceste două puncte de aseamănă mult cu cele de pe ceramica descoperită în unele

³⁰ S. Morintz și P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în SCIV, 20, 1969, 3, fig. 8/7—9, 16; 9/5, 6, 12; 10/18; 11/6; 12/4; 14/1, 5, 9, 10; 15/2, 10 etc.

³¹ *Ibidem*, p. 420.

³² N. Tasić, *op. cit.*,

³³ *Ibidem*, fig. 14—16; Idem, *Groupe de Bosut — Nouvelle culture de l'Âge du Fer Ancien sur le territoire de la Voïvodine et de la Serbie proprement dite*, în *Materijali*, VII, 1971, fig. 1—3; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Preistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, fig. 211—213.

³⁴ N. Tasić, în *Balkanica*, II, 1971, fig. 3—5; Idem, în *Materijali*, VII, 1971, fig. 8—10; Idem, *An Early Iron Age collective tomb at Gomolava*, în *ArchJug*, XIII, 1972, p. 27—37, fig. 4; Idem, *Nalazi gvozdenog doba na Gomolavi*, în *RadVojvMuz*, 21—22, 1972—1973, p. 99—123, fig. 1—5, 8—17, 20—26, 40—50.

³⁵ Idem, în *ArchJug*, XIII, 1972, p. 27—37.

³⁶ Idem, în *Balkanica*, II, 1971, p. 44 și urm.; Idem, în *Materijali*, VII, 1971, p. 78; Idem, în *ArchJug*, XIII, 1972 p. 35.

³⁷ Idem, în *ArchJug*, XIII, 1972, p. 30—32.

localități din Bosnia, la Zecovi (straturile III-II)³⁸, Pod (Pod B)³⁹ și Varvara (Varvara C)⁴⁰, datate de B. Čović în Ha A-B⁴¹. Și, chiar dacă datarea unora din aceste materiale este, poate, prea timpurie⁴², nu credem ca ele să depășească, totuși, perioada Ha B₃-C₁. La același orizont sînt frecvent întîlnite, în cadrul descoperirilor menționate mai sus, și străchinelile „turban“ sau toartele lățite, decorate cu caneluri longitudinale, atît de numeroase la Căunița de Sus și Țărmuri I.

Credem, așadar, că nu greșim prea mult datînd aceste descoperiri, și la Gornea, în perioada Ha B₃ — început de C.

În ceea ce privește atribuirea lor culturală, dificultățile întîmpinate sînt destul de importante și greu de depășit.

Se știe că pe teritoriul României perioada timpurie a primei epoci a fierului (Ha A-B) este dominată de orizontul cu ceramică neagră, canelată. Aceeași ceramică a fost constatată și în nivelul pre-Basarabi de la Popești-Novaci⁴³. Ca atare ideea unei eventuale legături ale materialelor de la Căunița de Sus și Țărmuri I cu descoperirile hallstattiene timpurii de pe teritoriul României nu poate fi susținută în prezent prin nici un fel de argumente.

Este deci firesc să căutăm originile acestor materiale undeva în zonele învecinate.

Analogiile existente la Pančevo și Gomolava ne-ar putea îndemna să le considerăm venite din regiunile de nord-est ale Iugoslaviei, cu alte cuvinte de undeva din aria atribuită grupului Bosut. Ținînd cont însă de faptul că acest grup este considerat însuși ca un intrus în aceste regiuni de către N. Tasić⁴⁴, precum și de faptul că această zonă a fost inclusă, de asemenea, orizontul canelat la începutul primei epoci a fierului⁴⁵, această idee nu poate fi susținută în nici un fel.

Totuși, o serie de elemente asemănătoare celor de la Gornea există în zonele centrale și sudice ale ariei ocupate de populațiile illire. Este vorba în primul rînd de mai sus amintitele descoperiri din Bosnia, de la Zecovi, Pod și Varvara.

³⁸ B. Čović, *Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosnia*, în *GlaszZMS*, N.S., XX, 1965, T. I/1—6; II/1—7 etc.

³⁹ *Ibidem*, T. IX, X etc.

⁴⁰ *Ibidem*, de exemplu T. IV/23—26.

⁴¹ *Ibidem*, p. 95 și urm. Vezi și tabelul de sincronisme.

⁴² Ne gîndim la o datare cu precădere în HaB și chiar începutul HaC (dacă este să ne ghidăm după vasul cu decor tipic Basarabi atribuit stratului Zecovi III, cf. B. Čović, *op. cit.*, T. I/3).

⁴³ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX 1965, p. 106; Al. Vulpe și V. Veselovschi Bușilă, *Date noi privind periodizarea culturii Tei și cunoașterea culturii Basarabi (Săpăturile de la Novaci, 1961)*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 101.

⁴⁴ N. Tasić, în *Balcanica*, II, 1971, p. 41; Idem, în *Materijali*, VII, 1971, p. 77.

⁴⁵ Majoritatea așezărilor atribuite acestui grup suprapun așezări cu ceramică neagră, canelată (Ha A-B), de tip Belegiš II (cum este denumită în literatura de specialitate iugoslavă). Cf. N. Tasić, în *Balcanica*, II, 1971, p. 30—34.

Pe de altă parte şirurile de două sau mai multe incizii scurte dispuse în bandă sînt caracteristice ceramicii idescoperite la Krivi Dol şi Vuci Dol, în Macedonia⁴⁶, cele mai timpurii putînd fi datate la sfîrşitul perioadei HaB şi începutul HaC. Analogii pot fi stabilite şi cu o parte din ceramica descoperită în tumulii de la Kukës Cinamak, în nordul Albaniei⁴⁷.

Desigur, nu putem avea siguranţa că aceste apropieri pot să lămuirească problema originii materialelor străine de mediul hallstattian local descoperite la Gornea. Ele ar putea reprezenta, eventual, nişte jaloane în spaţiu ale filierei urmate de aceste materiale.

În mod cert însă vin să întărească ideea prezenţei unui grup hallstattian străin mediului local din sud-vestul României, la sfîrşitul perioadei HaB, grup probabil originar din zonele illire, şi sigur venit din sudul Dunării.

Prezenţa sa în aceste zone pune, desigur, numeroase probleme, majoritatea dintre ele aşteptîndu-şi rezolvarea prin cercetările viitoare.

Delimitarea sa ca atare vine să infirme trasarea unui categoric semn de egalitate între aceste descoperiri şi materialele tipice Basarabi, făcînd cel puţin dificilă integrarea fără distincţie a ambelor manifestări în cadrul grupului Bosut⁴⁸.

Evident, problema relaţiilor sale cu cultura Basarabi este destul de complicată şi nu putem avea nicidecum pretenţia să o rezolvăm aici. Totuşi, situaţia constatată în aşezarea de la Țărmuri ar putea fi un eventual indiciu cu privire la o oarecare participare a acestor elemente, alături de grupul Insula Banului şi pe baza orizontului canelat local din hallstattul timpuriu, la geneza culturii Basarabi în zonele dunărene din sud-vestul României. Mai mult, apariţia chiar începînd cu Căuniţa de Sus a incrustaţiei cu alb, nu ar mai face neapărat necesară găsirea originii acestui procedeu des folosit pe ceramica de tip Basarabi, numai în cadrul culturilor Ciorniiles sau Babadag, aşa cum s-a considerat pînă acum⁴⁹. Oricum acestea sînt mai mult ipoteze sprijinite numai de indicii destul de firave. Rămîne în sarcina cercetărilor viitoare să contribuie mai mult la elucidarea acestei importante probleme.

Oprindu-ne aici, ne exprimăm speranţa că introducerea în circuitul ştiinţific a tuturor observaţiilor realizate pînă în prezent precum şi a mării majorităţi a materialului descoperit în aşezările hallstattiene de la Gornea, se va dovedi utilă accelerării studiului acestei epoci în sud-vestul României, încă deficitar în comparaţie cu alte zone ale ţării noastre.

MARIAN GUMĂ

⁴⁶ K. Kilian, în *PZ*, 50, 1975, p. 88 şi urm; Taf. 51/6, 56/1—13.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 50 şi urm., Taf. 65/3—7.

⁴⁸ Vezi, în acest sens, şi nota critică a lui Al. Vulpe, *Puncte de vedere cu privire la unele descoperiri din Hallstattul mijlociu de la Dunărea sirbească*, în *Oltenia*, 1974, p. 25—28.

⁴⁹ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 129—130.

NEW DATA CONCERNING THE EARLY IRON AGE FINDS IN GORNEA

(Summary)

The writing presents the majority of the discoveries belonging to the Early Iron Age performed so far, by chance or during the surface researches, investigations or applied researches in the area of Gornea (village in Caraș-Severin district, Pl. I).

Since the bronze objects of this period discovered here are, generally, well known and studied⁵, the present work doesn't insist on them; it is mentioned the very fact that they are dated on the interval $\text{HaA}_1\text{--HaB}_1$ and that — alongside of some blackpolished ceramics fragments discovered between Gornea and Sichevița⁶ — they are the only signs to certify that this territory was populated since the beginning of the Early Iron Age.

On the other hand, the author grants a special attention to the discoveries belonging to this period, performed at the places named: *Căunița de Sus*, *Țărmuri*, *Pod Păzăriște* and *Căunița de Jos* — „Cetate”. Considering their proximity and identical stratigraphical position, it is thought that *Pod Păzăriște* represents a part of *Țărmuri* settlement. So, the discoveries presented now belong to a number of three settlements, namely: *Căunița de Sus*, *Țărmuri* (*Pod Păzăriște* inclusively) and *Căunița de Jos* — „Cetate”.

Some vestiges of short standing were discovered at *Căunița de Sus* (Pl. II-III) where a lot of settlement complexes were investigated; the vestiges of a surface dwelling (P_1Ha) and two mudhuts (B_1Ha and B_2Ha); a pit containing pottery and animal bones was also discovered (Gr. 1 Ha).

There is an other settlement with two successive live levels at *Țărmuri* (Pl. XIII-XIV) and *Pod Păzăriște* (pl. XXXV—XXXVI), named: *Țărmuri* I (the inferior level) and *Țărmuri* II (the superior one). The vestiges of the surface dwelling (P_1Ha) at the first level of *Țărmuri* and the pit (Gr. 1 Ha) — starting from the same horizon — at *Pod Păzăriște*, were investigated also.

Some vestiges of a cultural layer, containing ceramics from the Early iron Age were identified at *Căunița de Jos* — „Cetate”. The named place is covered now by the Danube waters.

The archaeological material discovered here especially consists in pottery.

So, the pottery discovered at *Căunița de Sus* (Pl. IV-XII) consists in: pots-vessels, bowls with the brim bent towards interior (especially „turban“-bowls), globe-type pots with high neck turned down outwardly, cups with uper high ears. What is to prevail is the inciseate ornament, grooves and facets. The impressed ornament of Basarabi-type especially the stamped „S” motifs doesn't appear.

The author insists on the use of the intarsia with white-substance, namely the incisions.

Ceramics discovered at the inferior level (*Țărmuri* I and *Pod Păzăriște*) present the same specific features (Pl. XV-XXIII, XXXIII-XXXIX). The white intarsia is maintained. Some elements of the impressed ceramics of Basarabi-type begin to appear also.

At the superior level (*Țărmuri* II and *Pod Păzăriște*) the impressed ornaments prevails, being made with white substance, what is a specific feature of Basarabi culture (Pl. XXIV-XXXIII, XL-XLI).

The pottery identified at *Căunița de Jos* — „Cetate” (Pl. XLI-XLV) belongs, no doubtly to the classical period of Basarabi culture.

By conclusion of the stratigraphical position and typological lies, the author asserts the existence of a continuous succession of these settlements in Gornea area. The investigations don't illustrate in no one of these settlements signs of a violent destruction.

Considering the constant lies between the materials of *Căunița de Sus* and *Țărmuri* I, as the analogies established with the discoveries performed at Insula

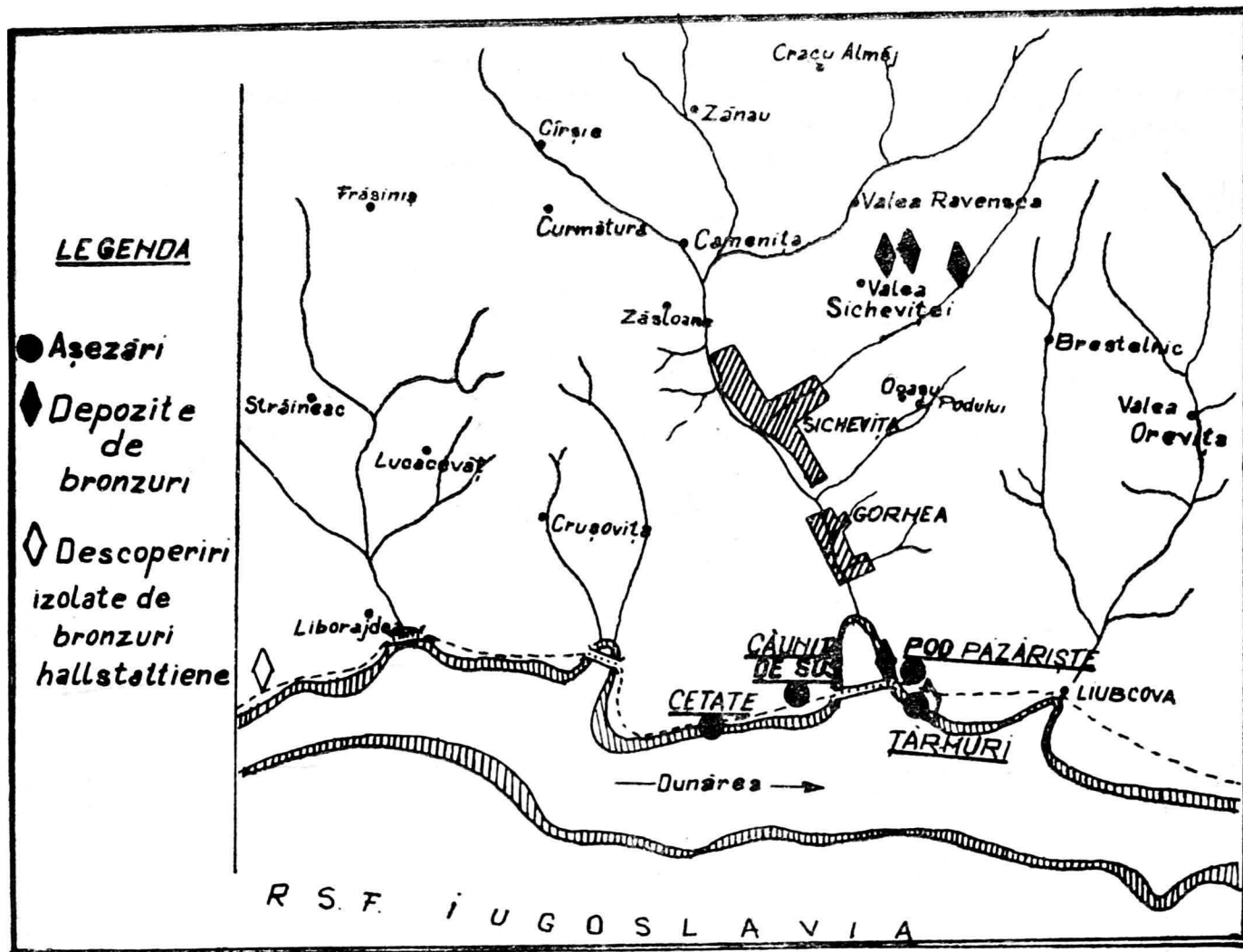
Banului (Banului-Isle), with those of Bosut group area, Pančevo³³ and Gomolava (the collective graves)³⁴, those of Zecovi (III-II)³⁵, Pod (B)³⁶ and Varvara (C)⁴⁰, in Bosnia, this horizon dates from HaB₃-C₁ period.

The author's conclusion is that the mentioned elements prove the presence of a group of the Early Iron Age which come here from the south of the Danube, probably from the Ilirian territory.

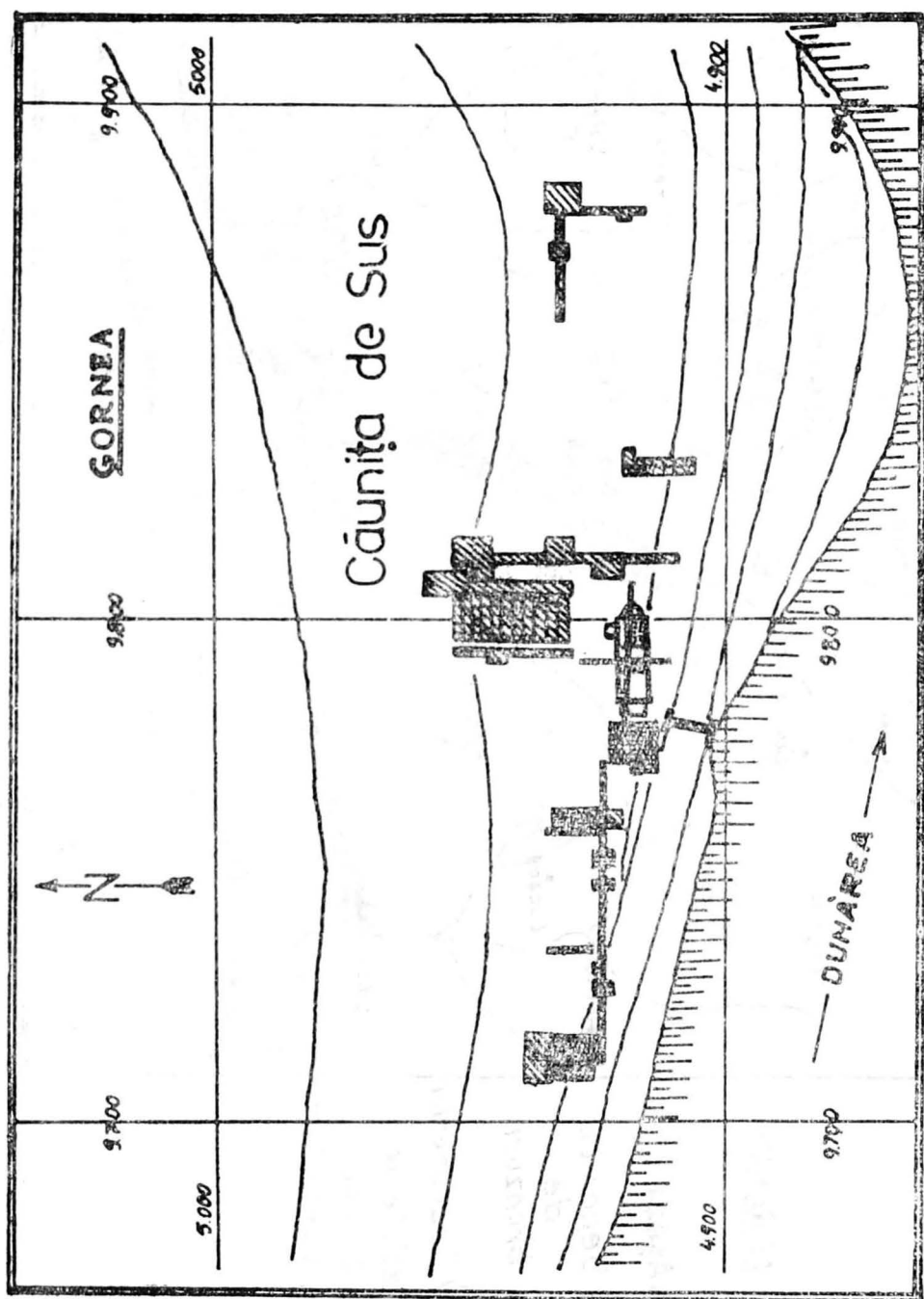
Certainly, the materials discovered at the superior level of *Țărmuri* (II) and *Căunița de Jos* — „*Cetate*“ belong to Basarabi culture, the HaC period. The circular-pendant (*Ringanhänger*) of Ghidici I type²⁸⁻²⁹, identified at *Țărmuri* II (Pl. XXXIV), confirms such a time determination. This pendant-type, often identified in south-western area of Basarabi culture dates from the same HaC period.

The results of the analysis of the discovered materials, contradict the possibility of a categorial equivalence between the horizon of incisate pottery and that of the impressed one (Basarabi-type), so that to integrate the both of these manifestations to Bosut group is difficult at least.

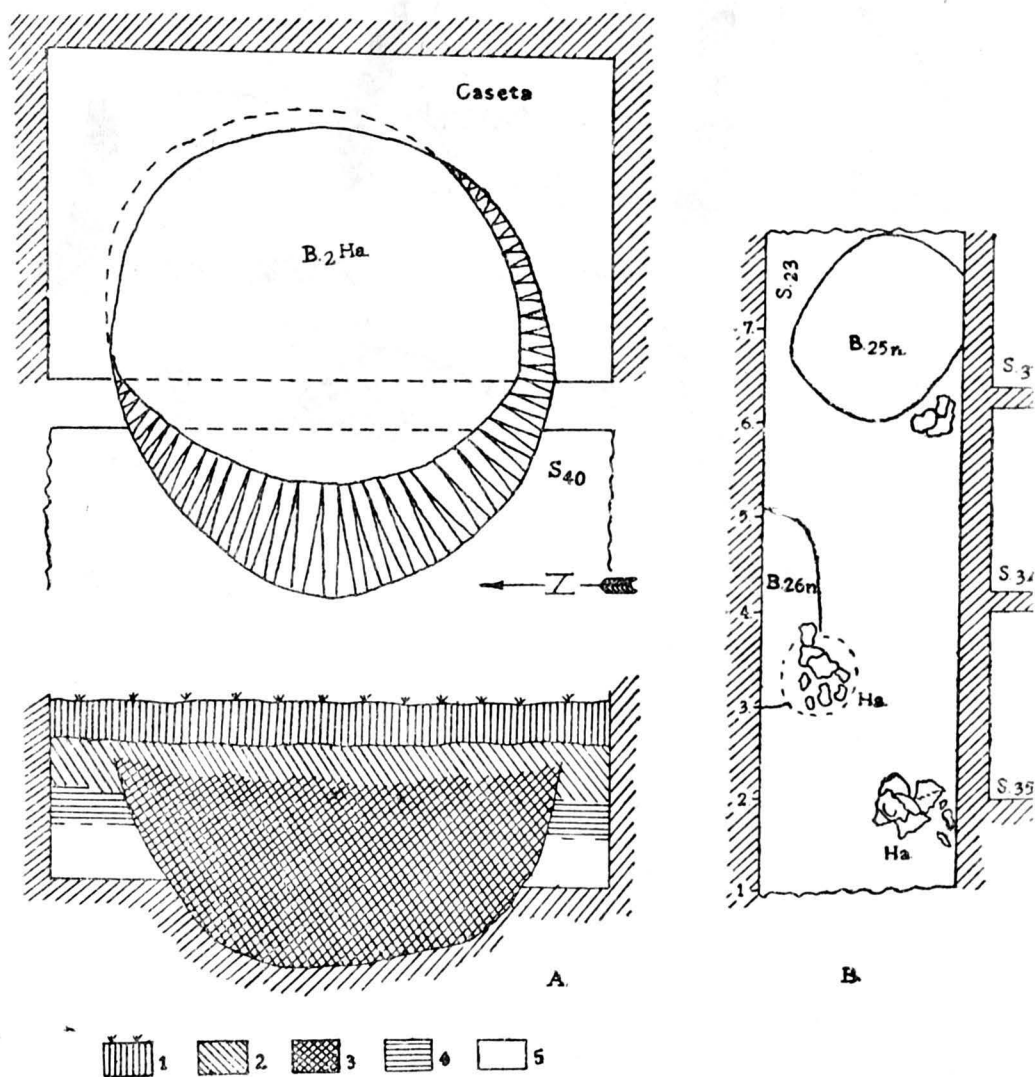
The author advances — based on the stratigraphical reality and the conclusions of the analysis of pottery — the hypothesis of a such participation of this incisate pottery horizon (Pančevo-Kalakača-Gomolova-type, collective graves — *Căunița de Sus*) at the genesis of Basarabi culture on the Danubian region of south-western Romania, alongside the group of the *Insula Banului* (Banului — Isle group) and on the basis of the local horizon of blackpolished ceramics, in the beginning of the Early Iron Age.

Pl. I — Harta descoperirilor hallstattiene din hotarul satului Gornea.
<https://biblioteca-digitala.ro>

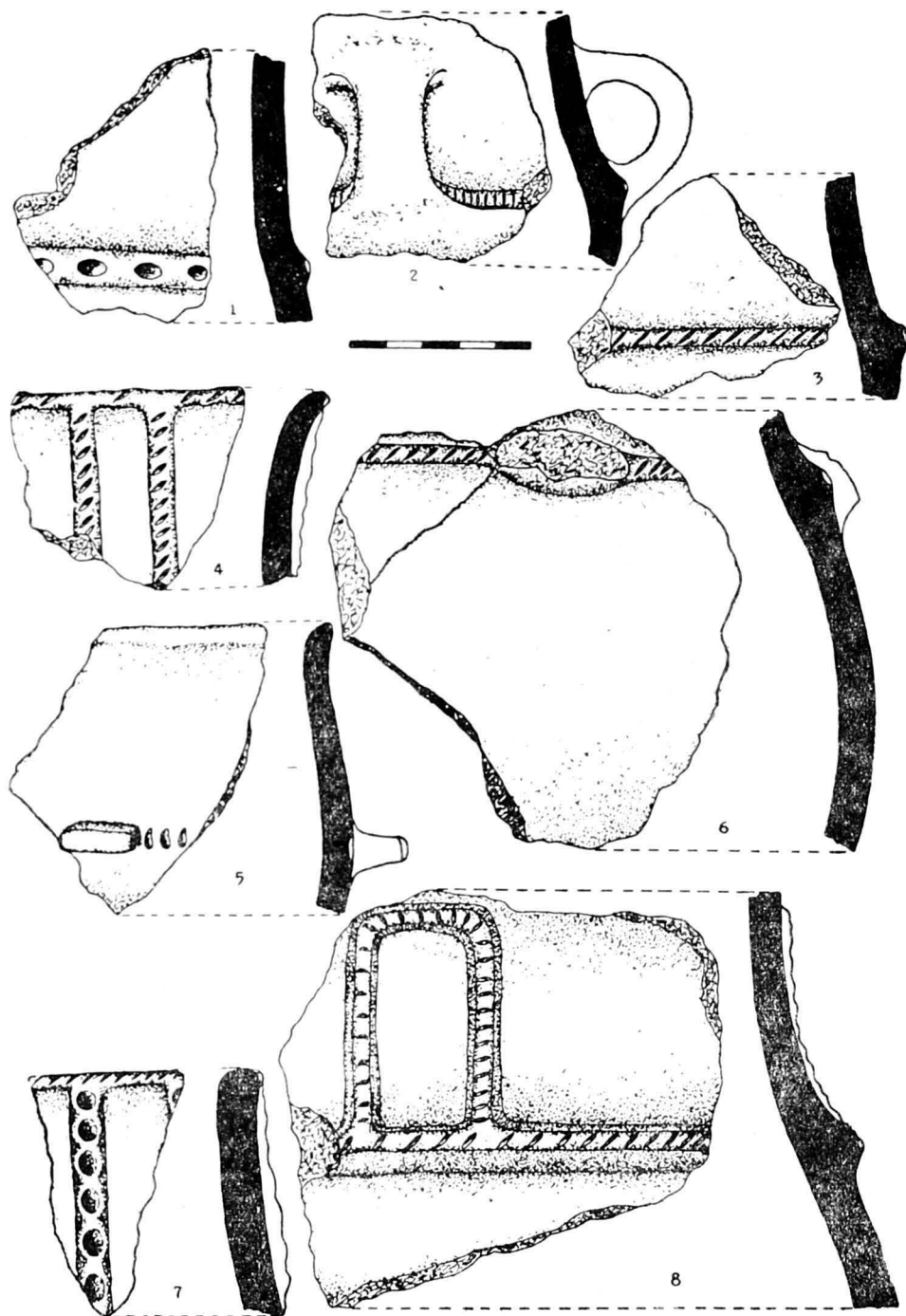
Pl. II — Planul săpăturilor de la Căunița de Sus.

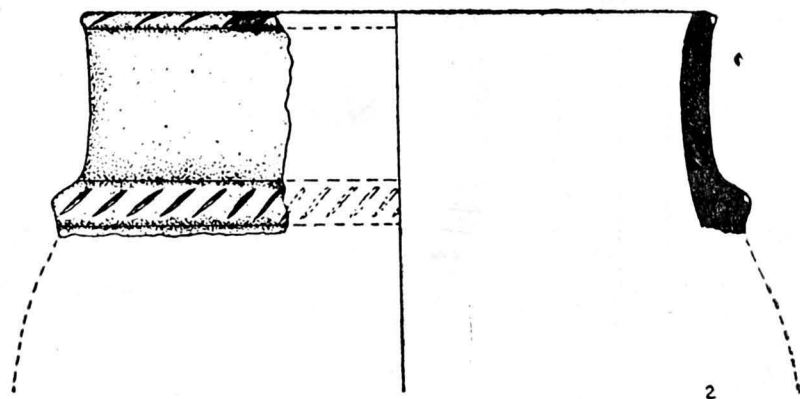
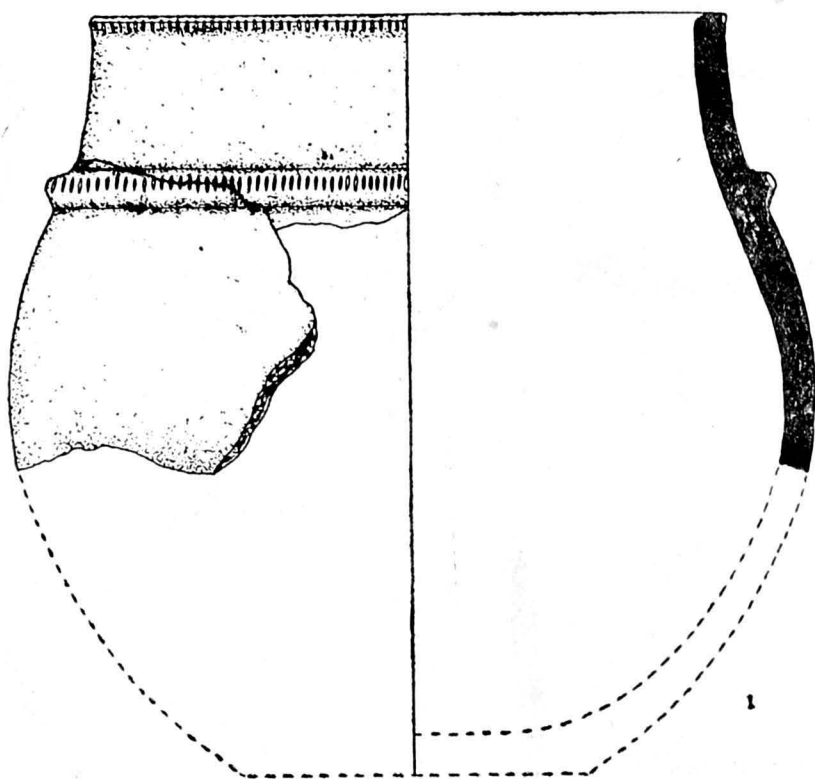
Pl. III — Căunița de Sus. A. — Planul și profilul B₂Ha:

1. — humus vegetal actual; 2. — strat nediferențiat cu materiale hallstattiene, romane și postromane; 3. — bordeiul hallstattian; 4. — strat neolitic; 5. — strat steril.

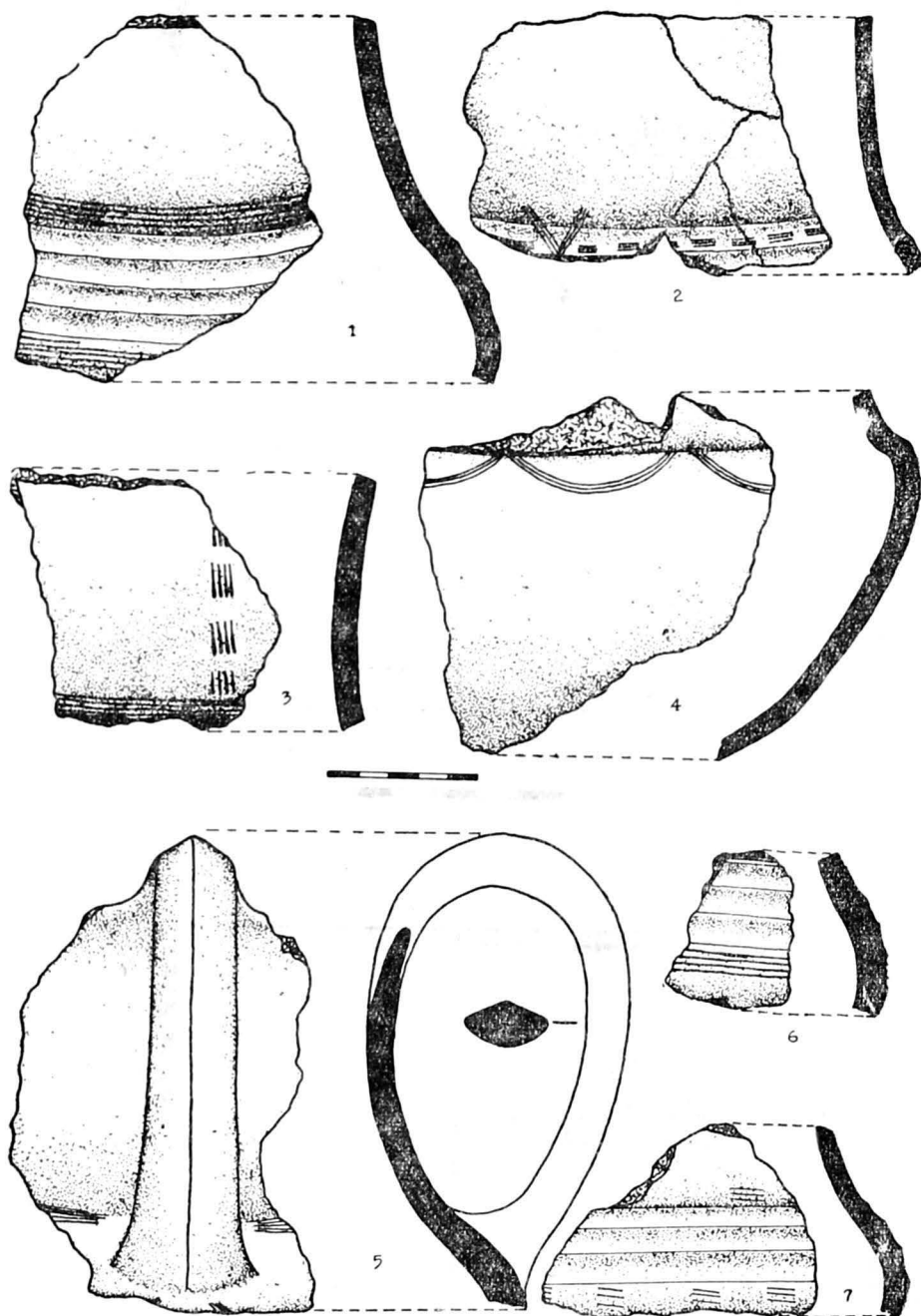
B. — urme ale nivelului de călcare hallstattian surprins în S₂₃.

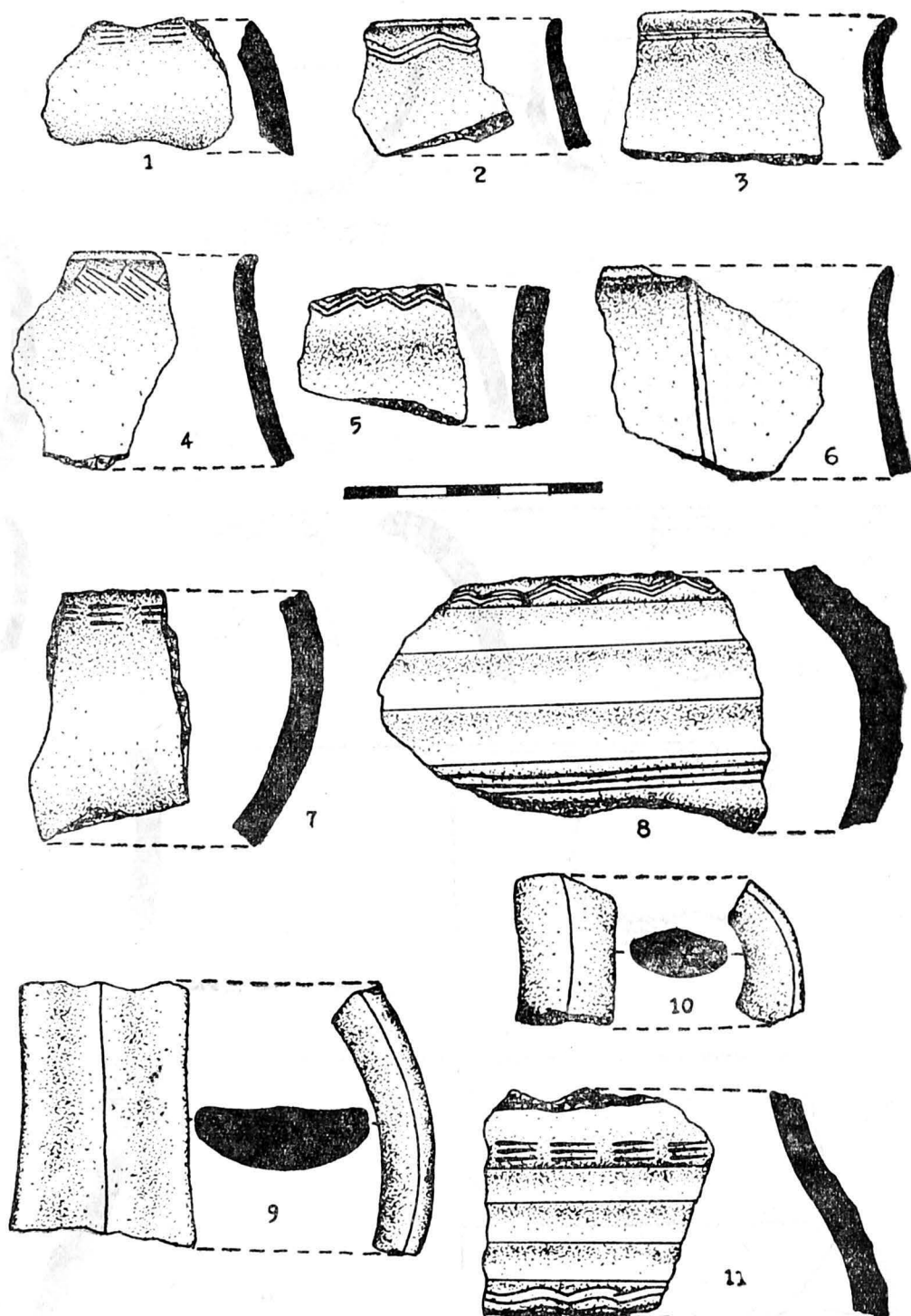
Pl. IV — Căunița de Sus. Ceramică uzuală.

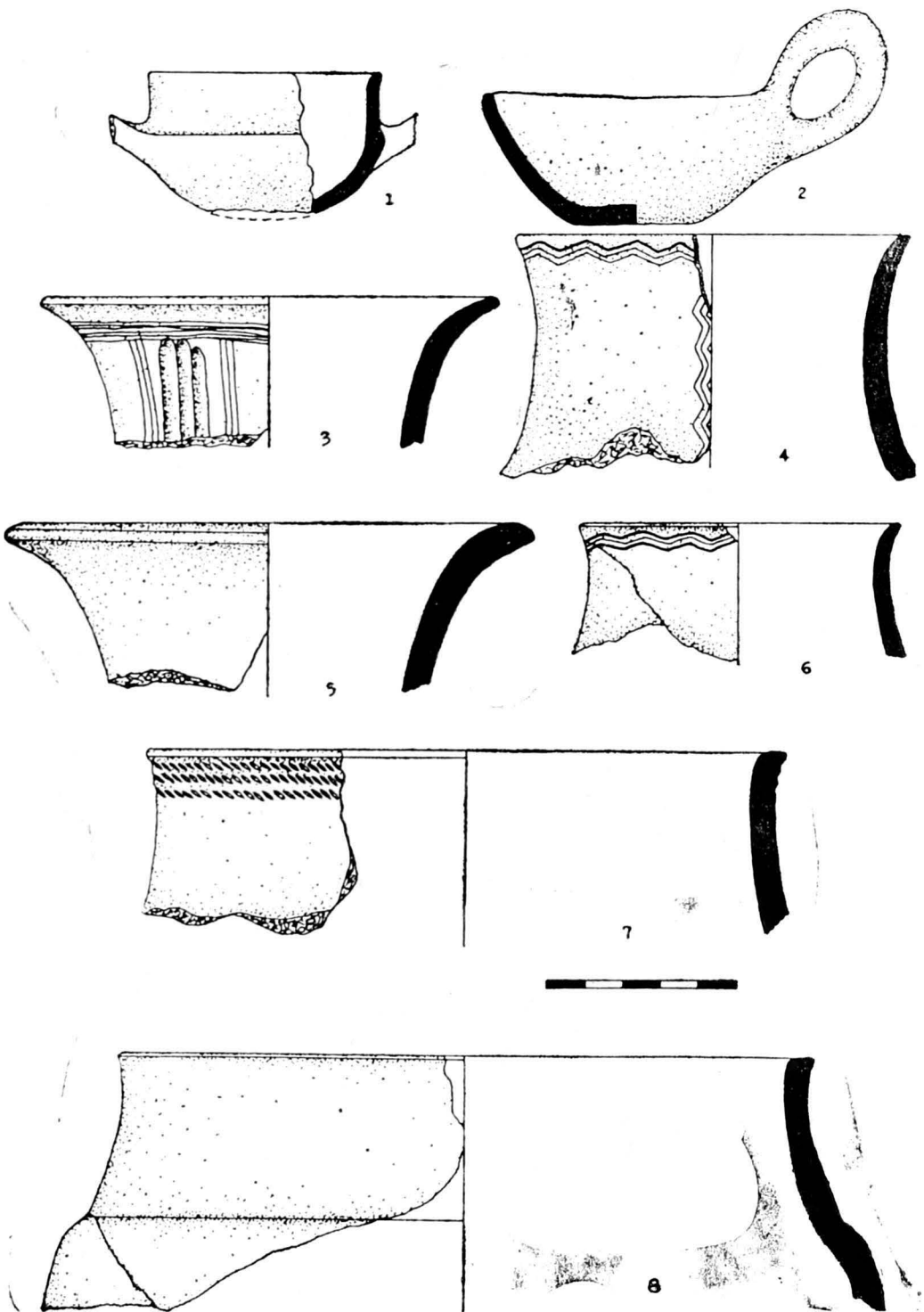
Pl. V. — Căunița de Sus. Ceramică uzuală.

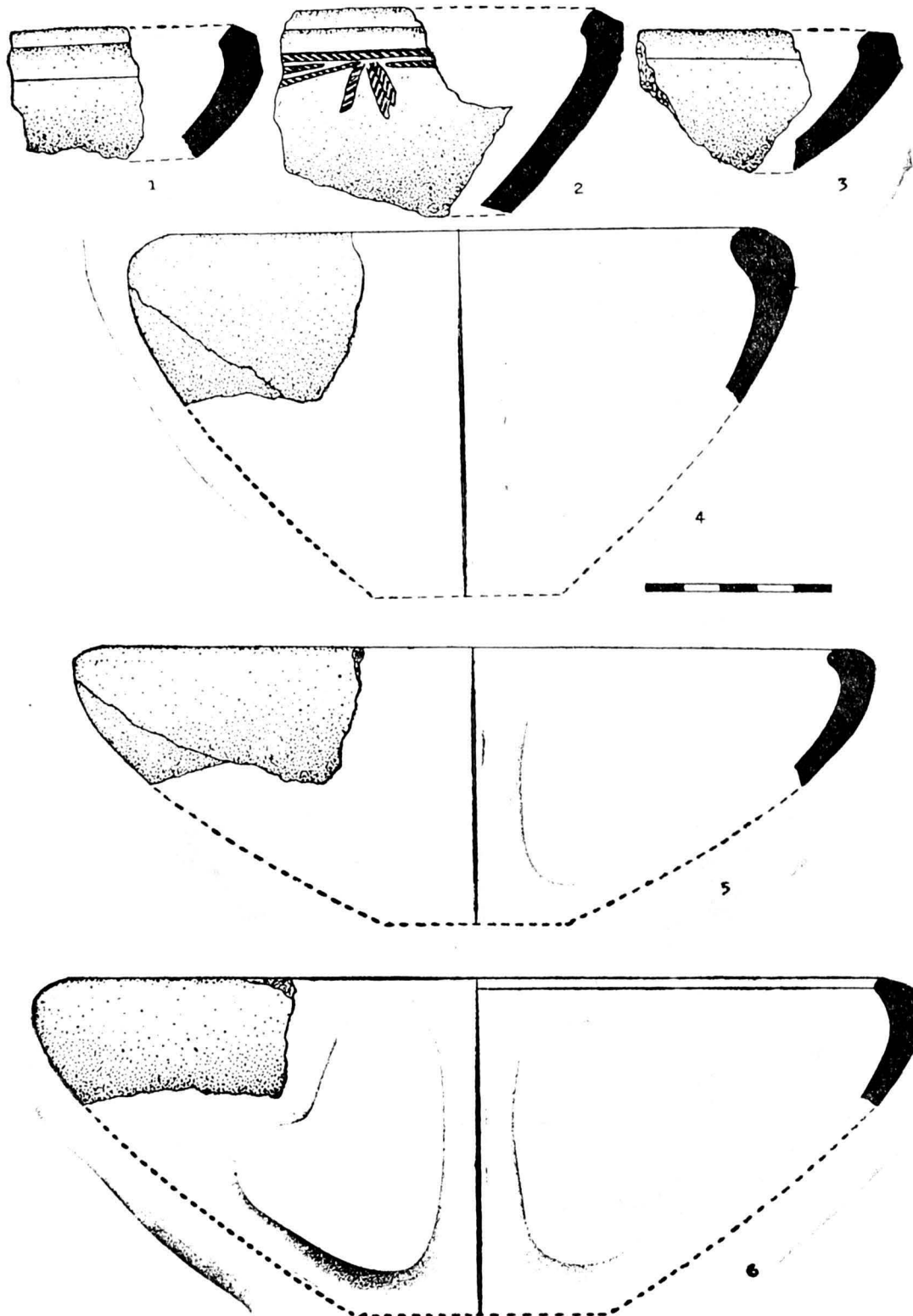
Pl. VI. Căunița de Sus. Ceramică semifină și fină.

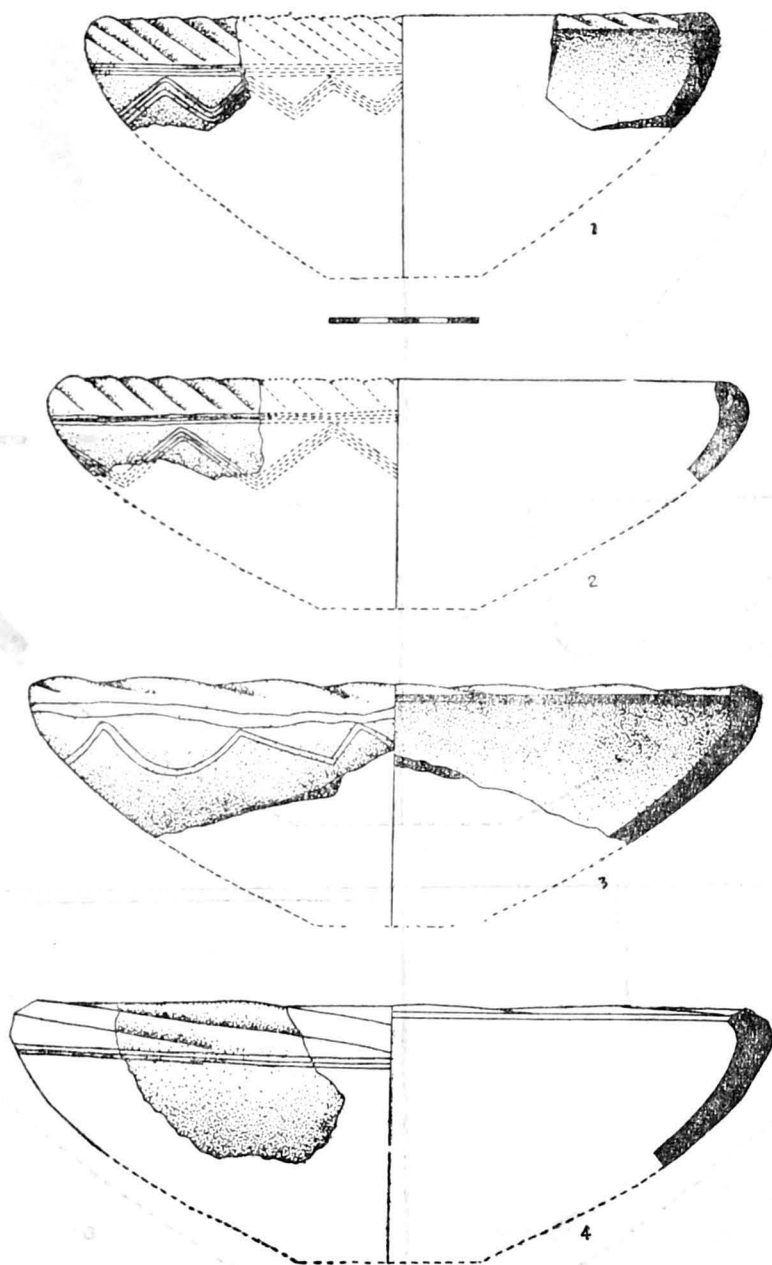
Pl. VII — Căunița de Sus. Ceramică fină.

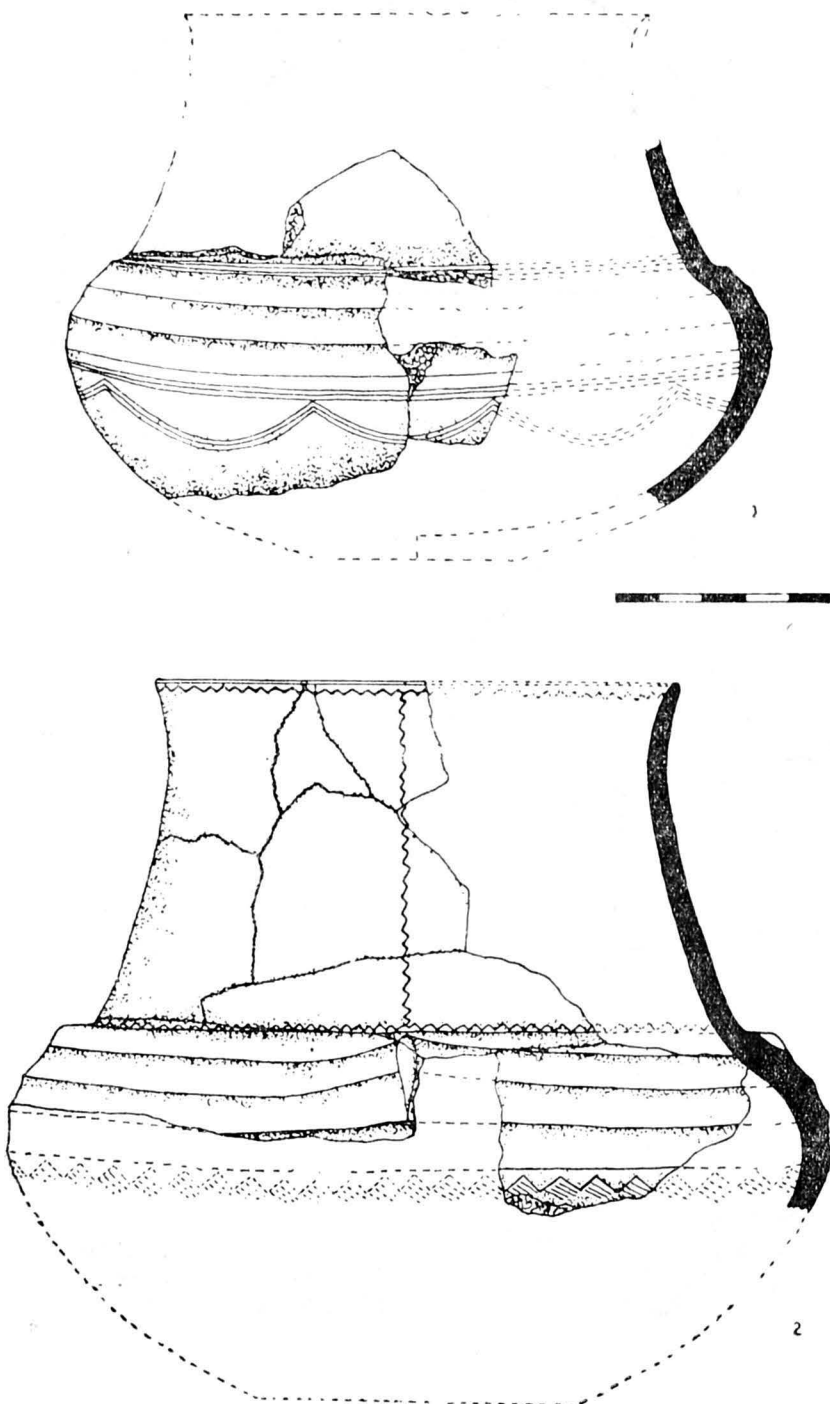
Pl. VIII — Căunița de Sus. Ceramică fină și semifină.

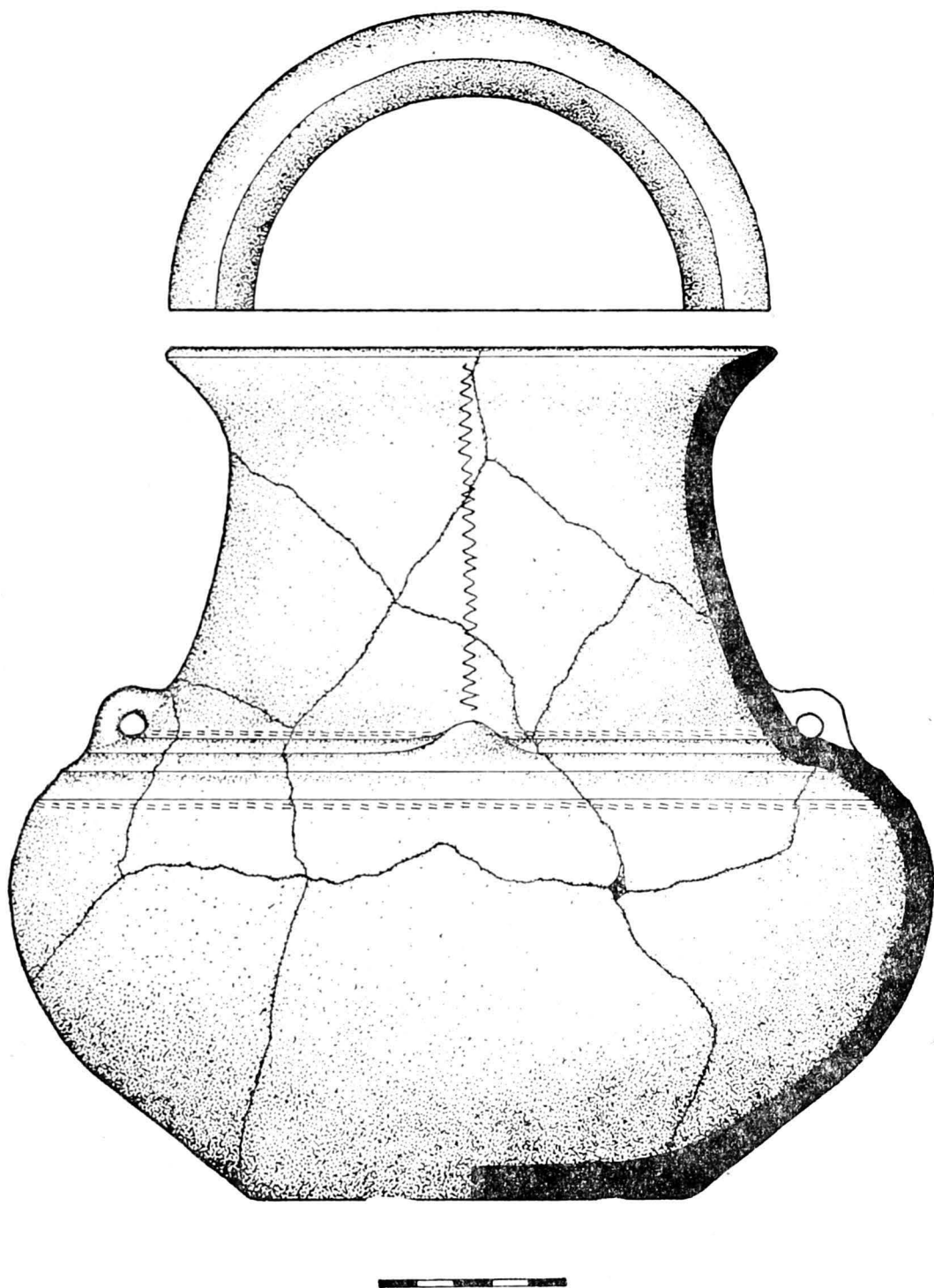
Pl. IX — Căunița de Sus. Ceramică fină.

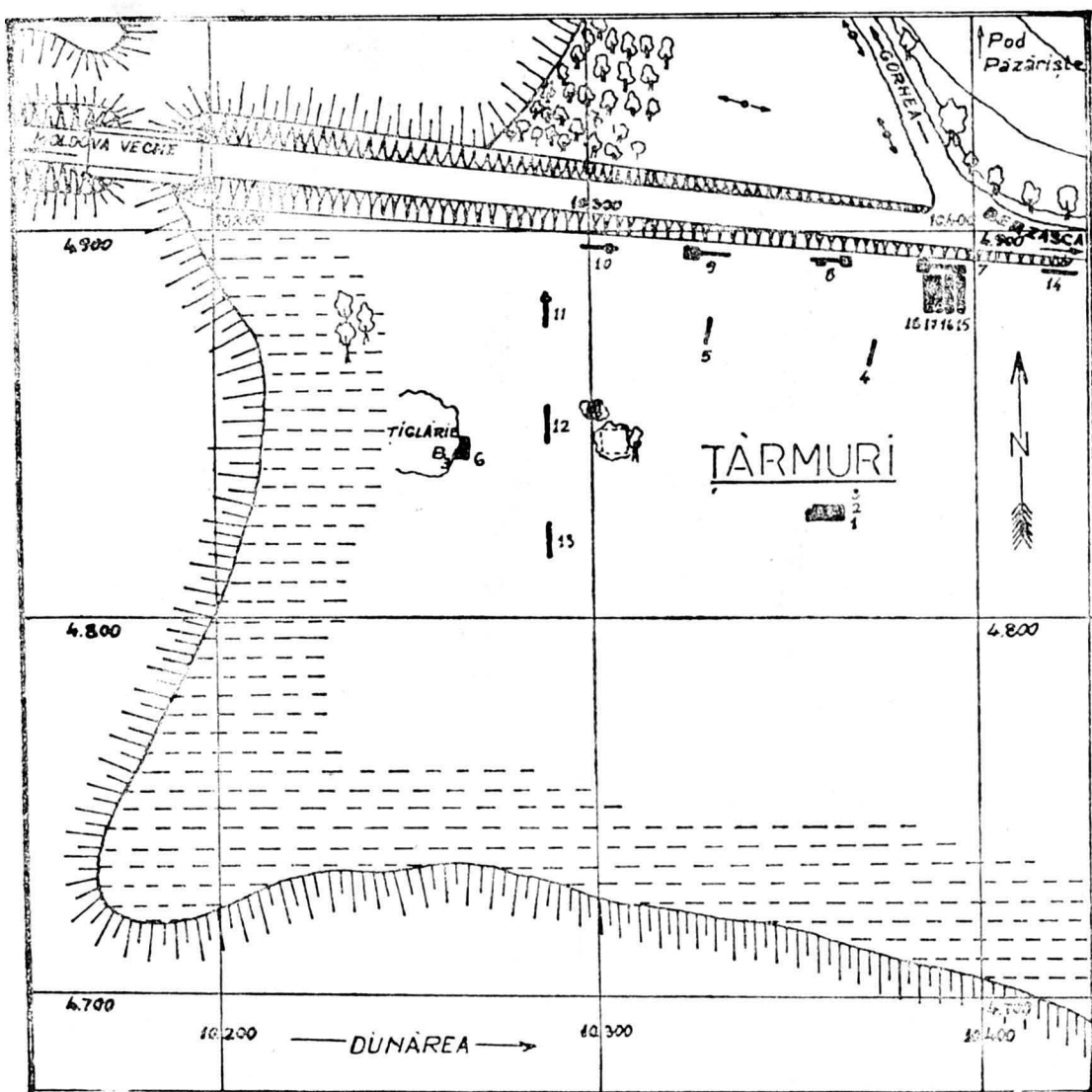
Pl. X. — Căunița de Sus. Străchini curbate spre interior.

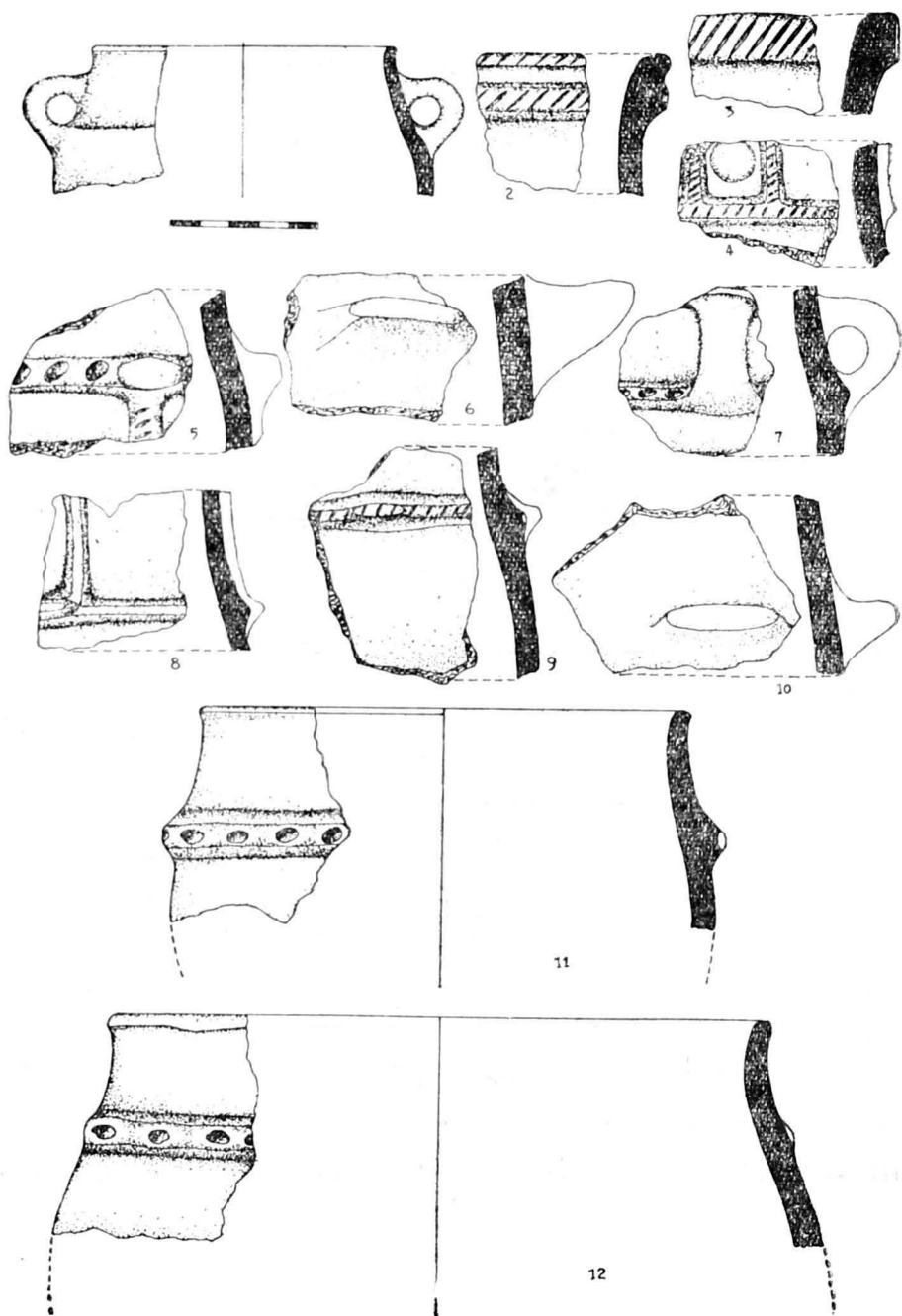
Pl. XI. — Căunița de Sus. Ceramică fină.

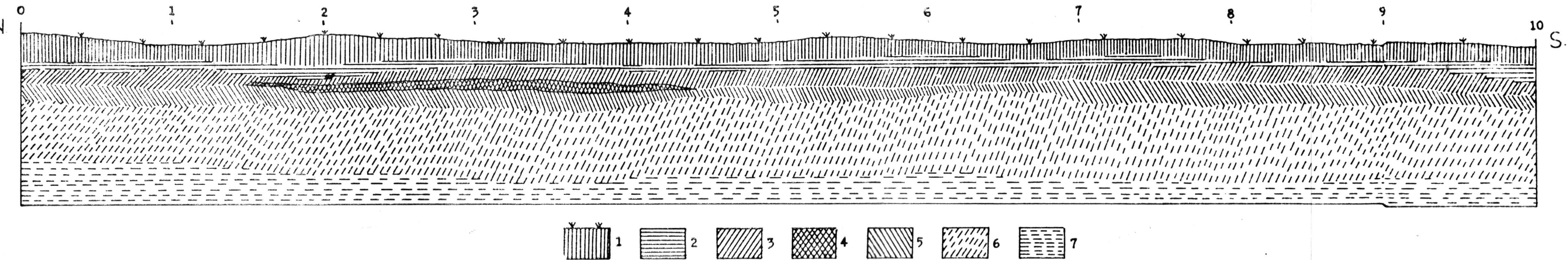
Pl. XII. — Căunița de Sus. Ceramică fină (Gr. 1).

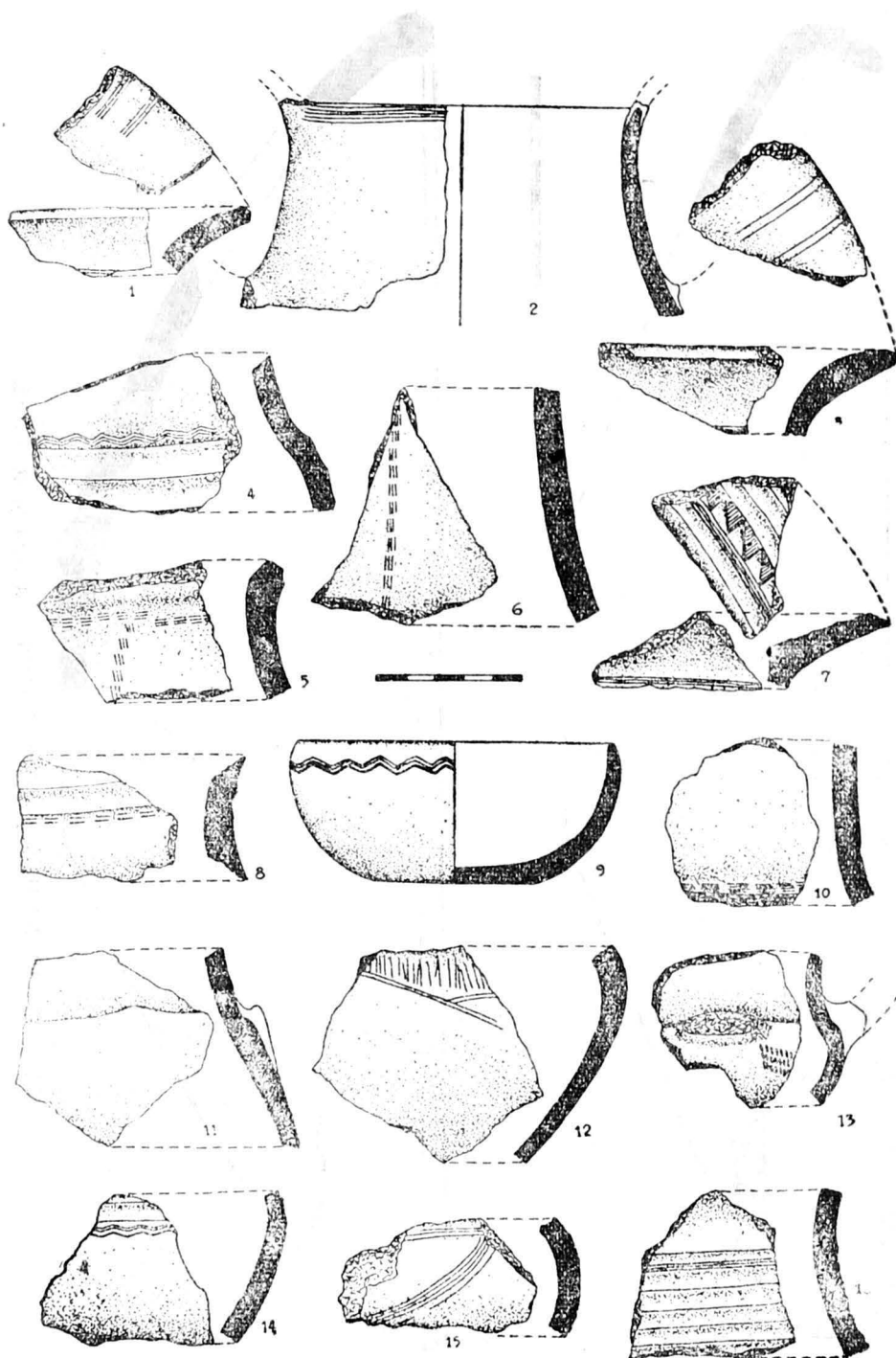
Pl. XIII. — Tărmuri. Plan de situație cu localizarea săpăturilor (pînă în 1978 inclusiv).

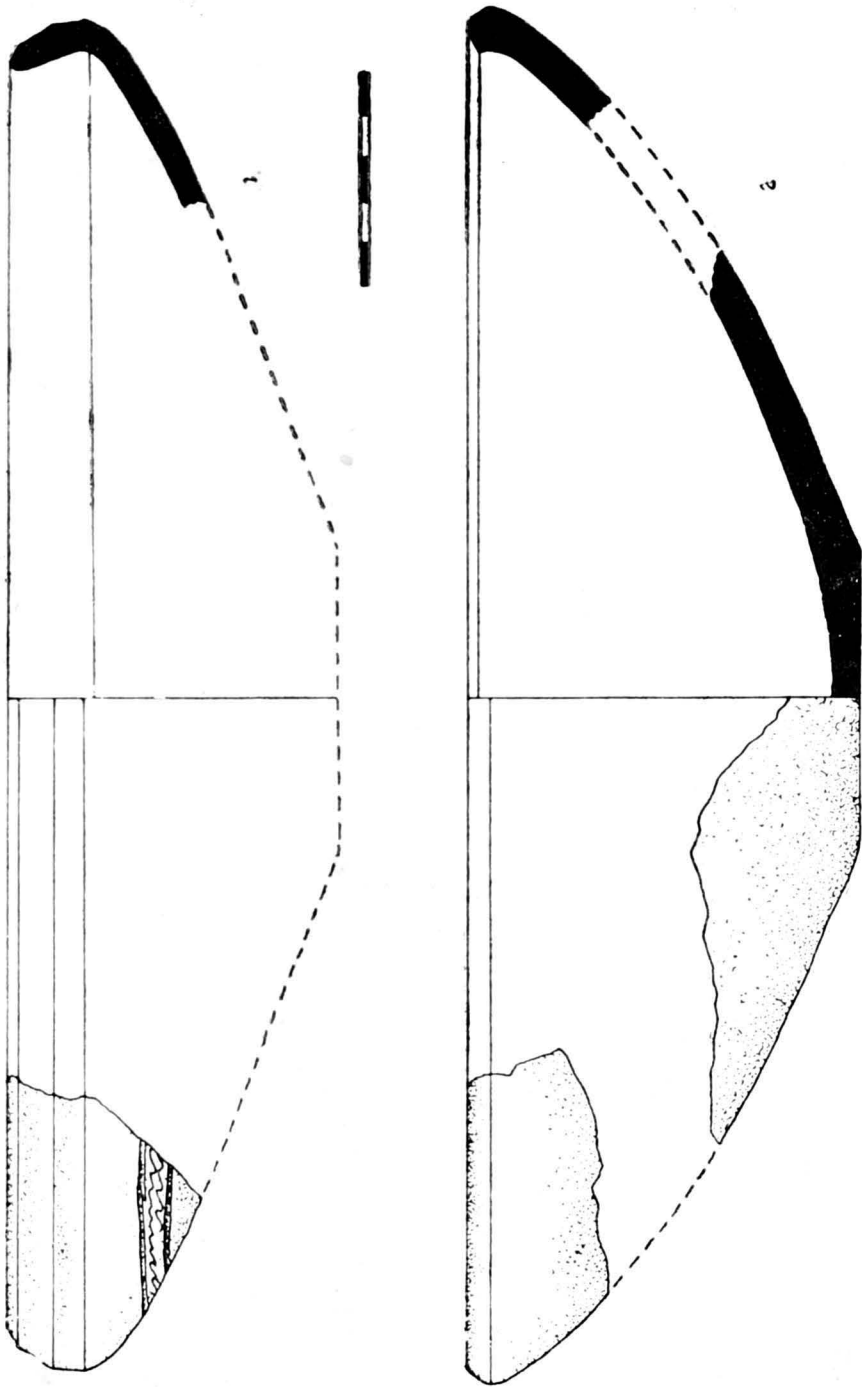
Pl. XV. — Țărmuri I. Ceramică de uz comun.

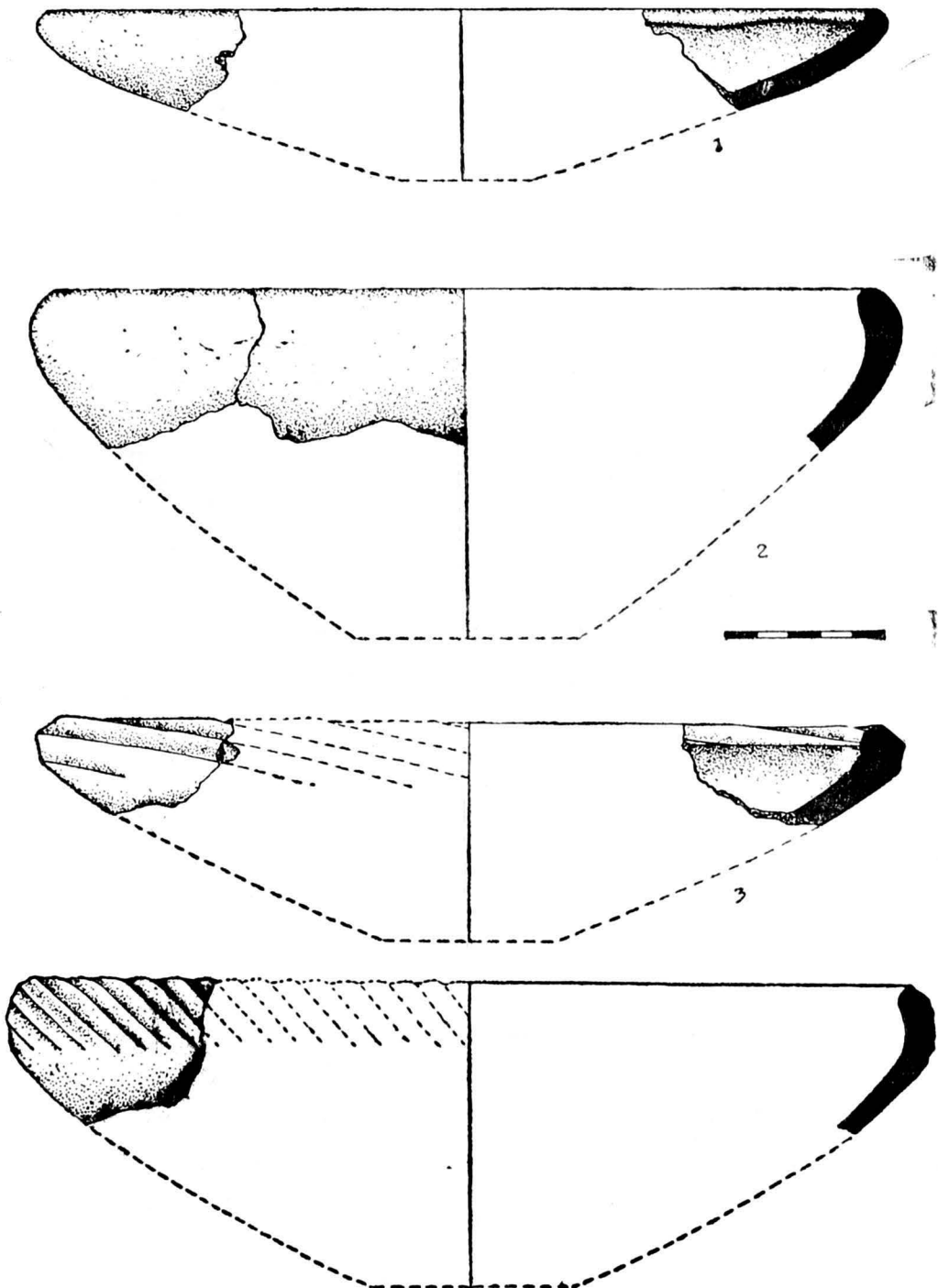
Planșa XIV. Gornea — „Tărmuri”. Profilul estic al secțiunii 18: 1. — strat de humus vegetal; 2. — stratul feudal timpuriu; 3. — nivelul superior (II) al stratului hallstattian; 4. — resturile locuinței hallstattiene de suprafață (P₁Ha); 5. — nivelul inferior (I) al stratului hallstattian; 6. — strat de cultură nediferențiat cu materiale aparținând epocii neolitice, eneolitice, culturii Coțofeni și bronzului timpuriu; 7. — lut galben-verzui steril arheologic.

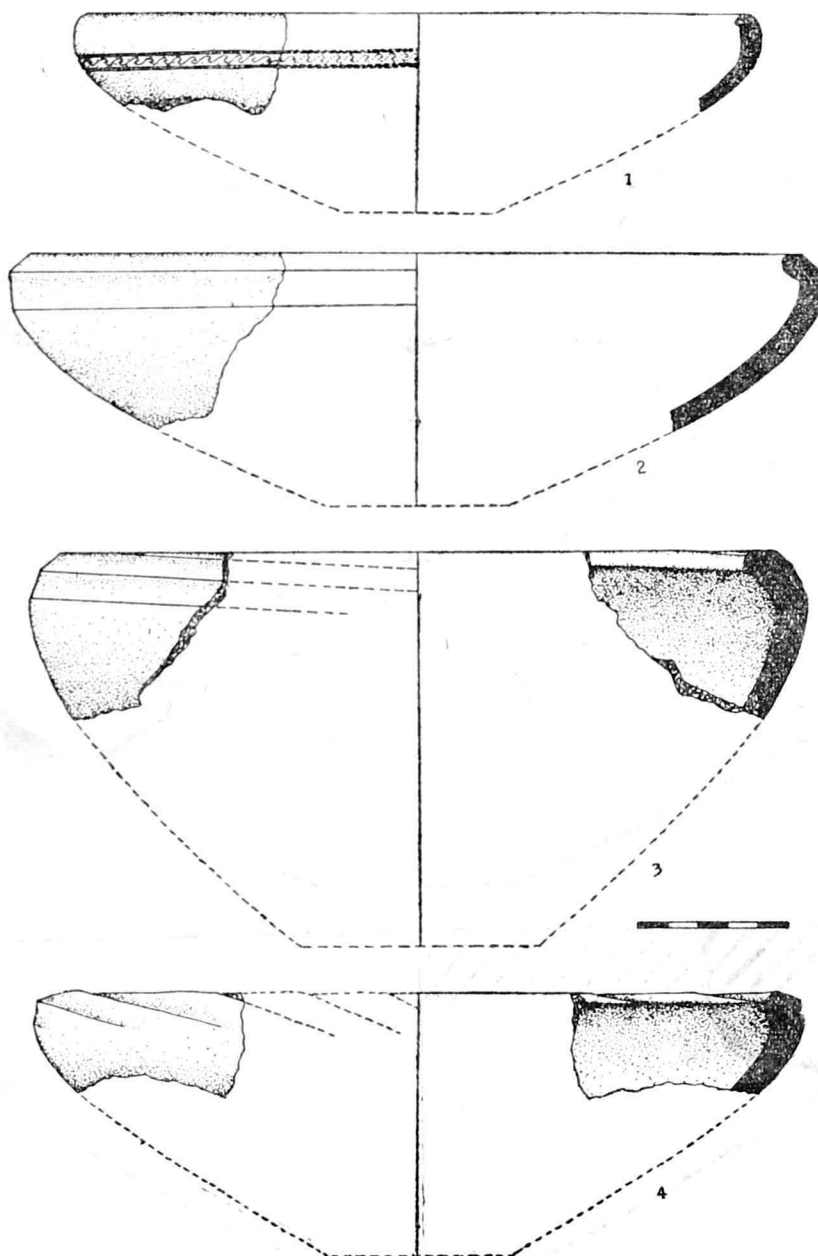
Pl. XVI. — Țărmuri I. Ceramică fină și semifină.

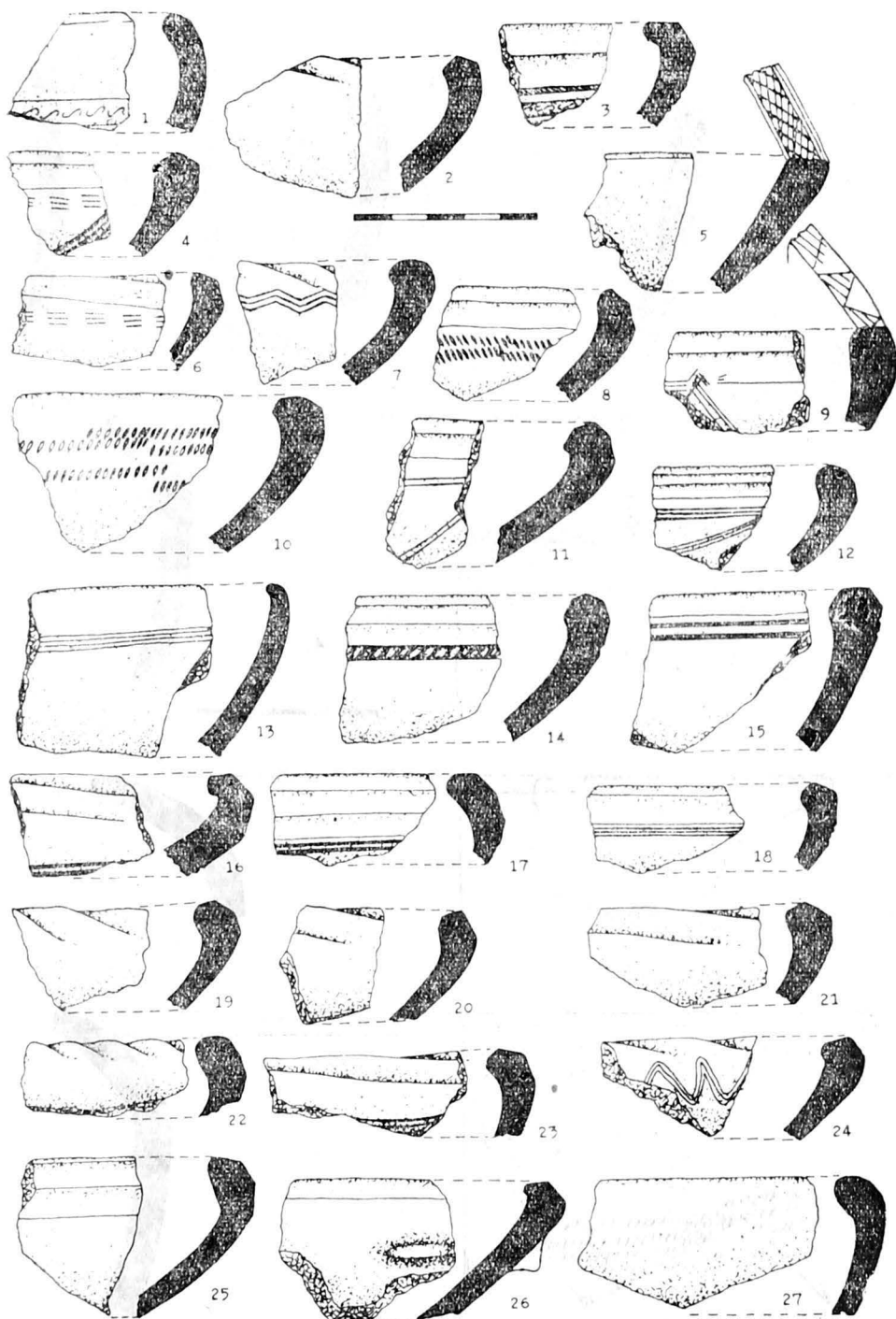
Pl. XVII — Țărmuri I. Ceramică fină și semifină.

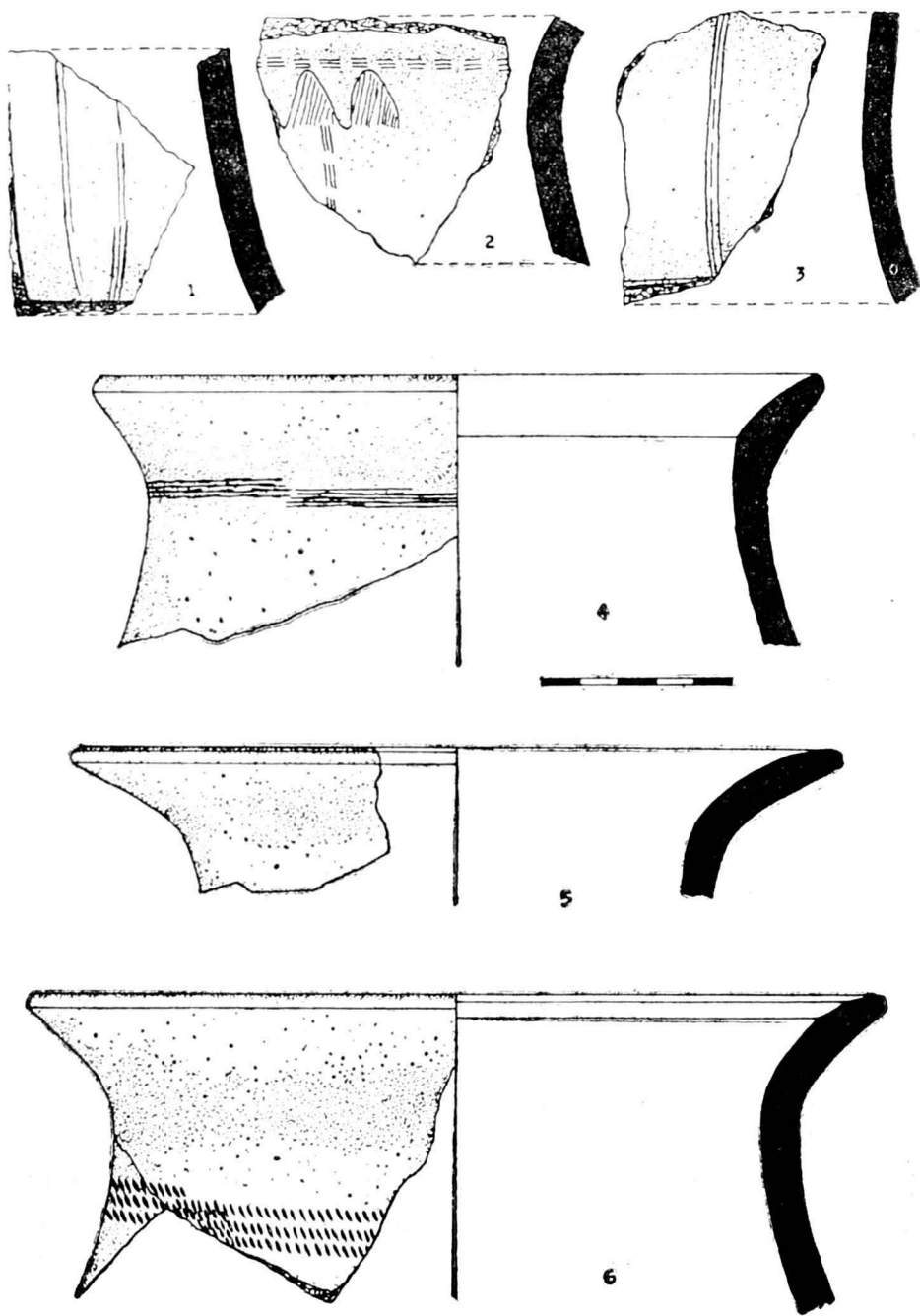
Pl. XVIII. — Țărmuri I. Ceramică fină.

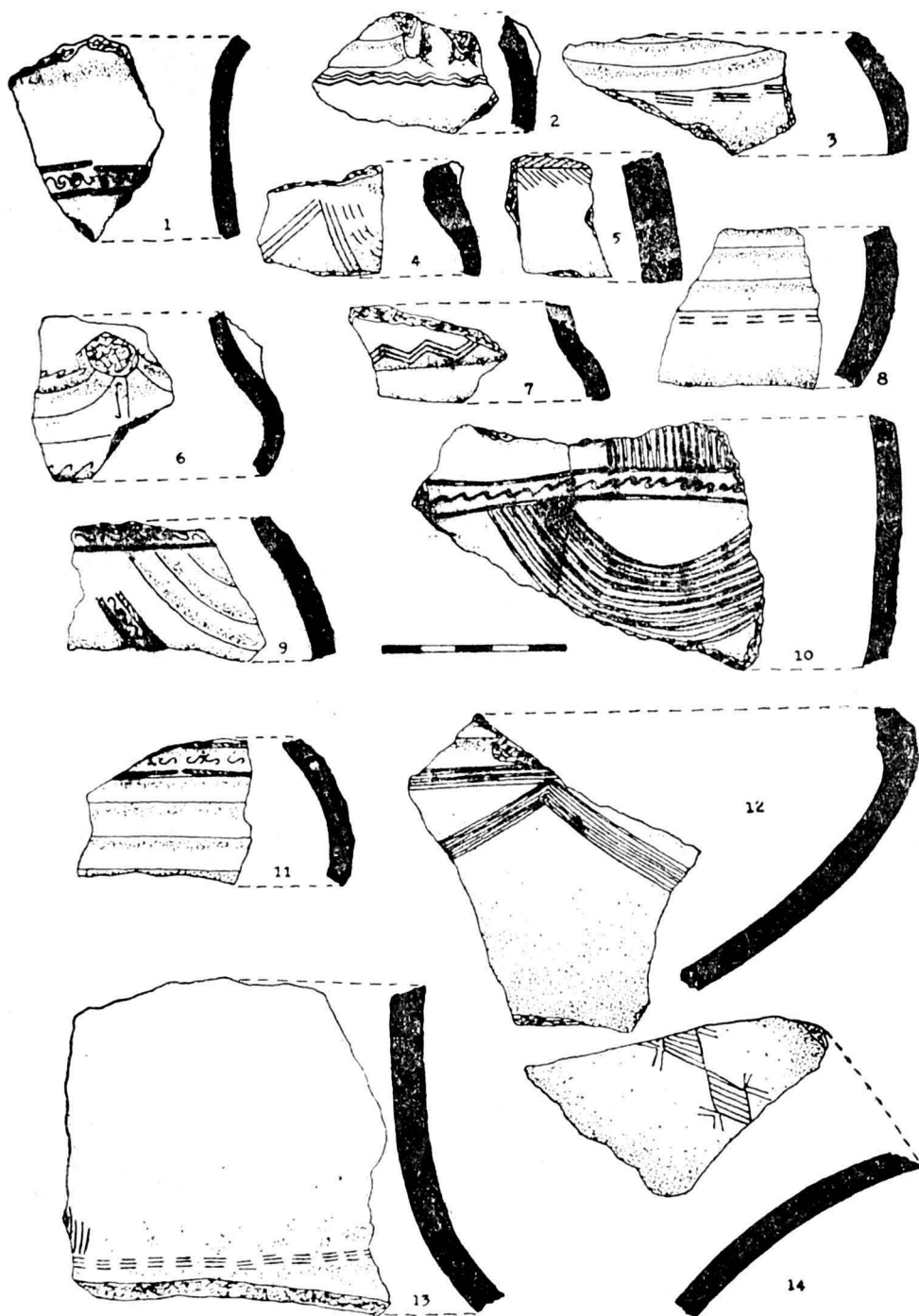
Pl. XIX. — Țărmuri I. Ceramică fină.

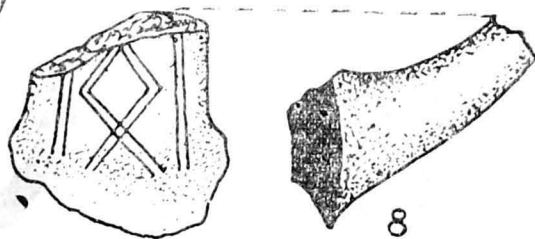
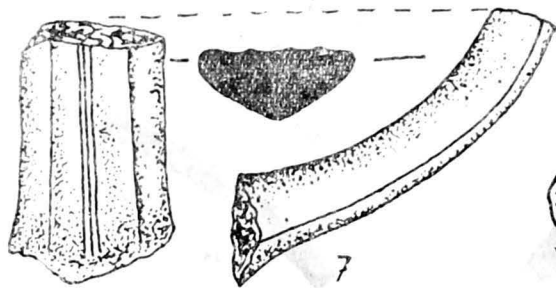
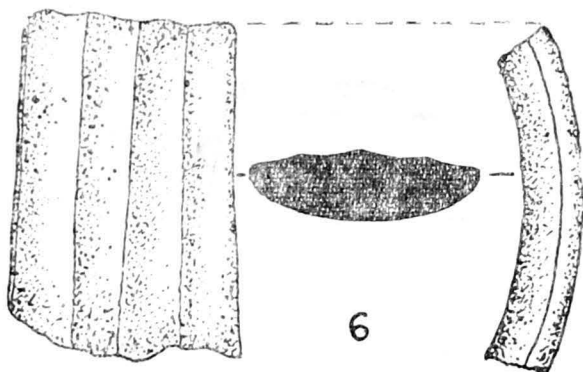
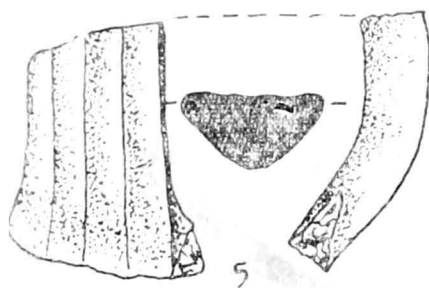
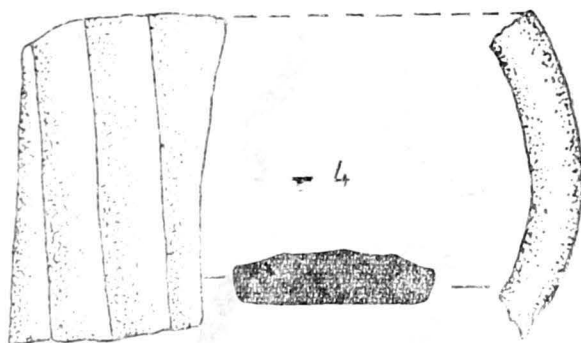
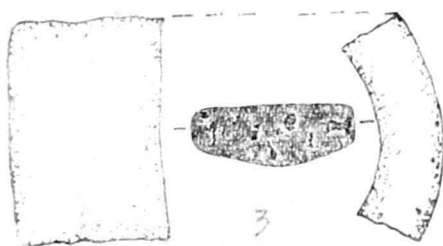
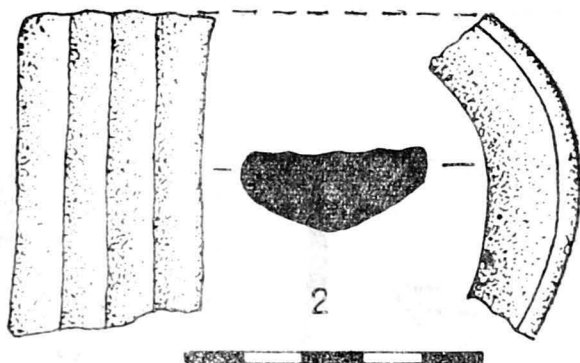
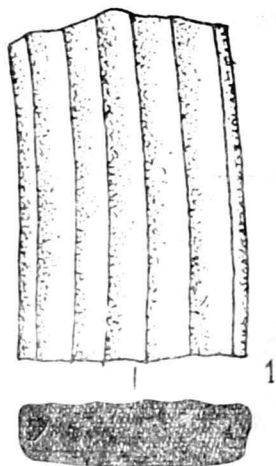
Pl. XX. — Țărmuri I. Ceramică fină și semifină.

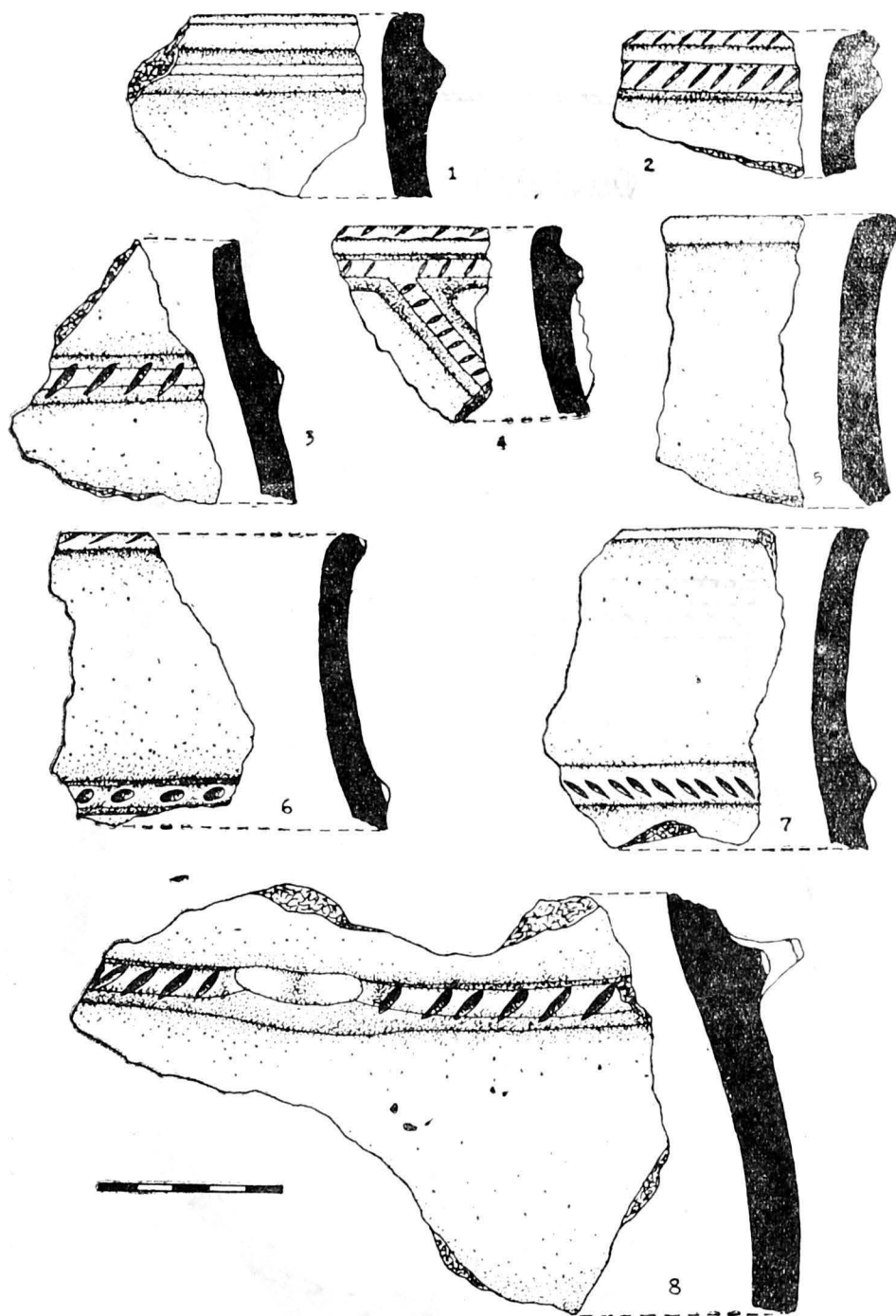
Pl. XXI. — Țărmuri I. Ceramică fină și semifină.

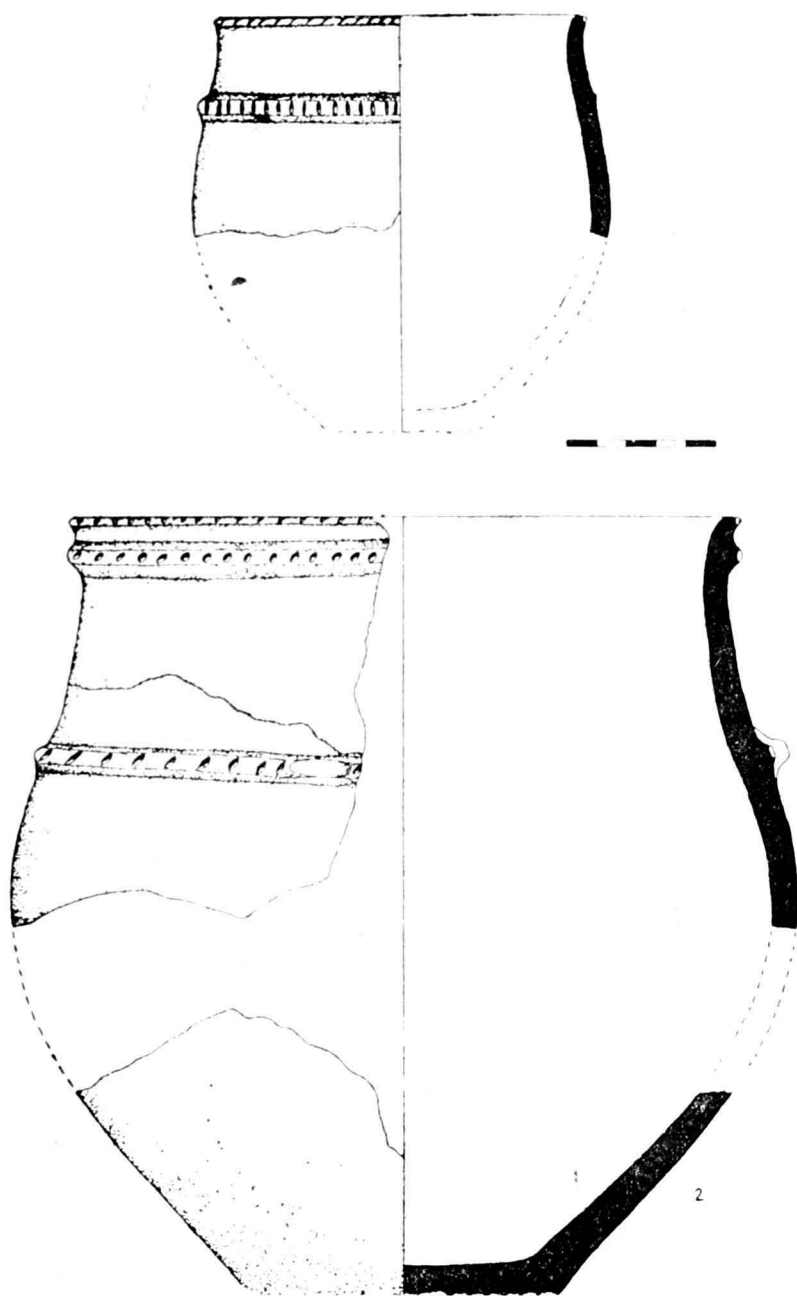
Pl. XXII. — Țărmuri I. Ceramică fină și semifină.

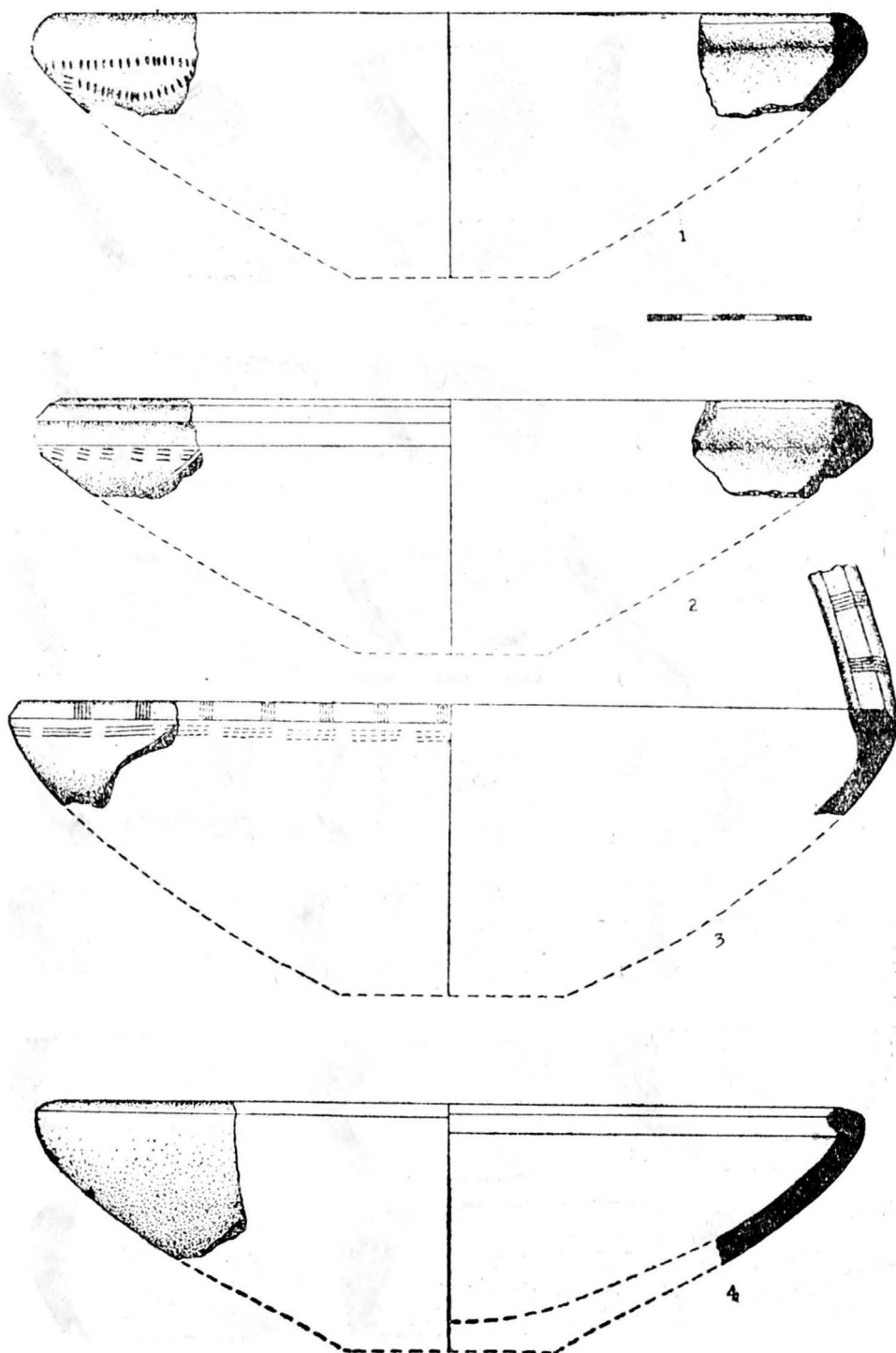
Pl. XXIII. — Țărmuri I. Toarte de vase.

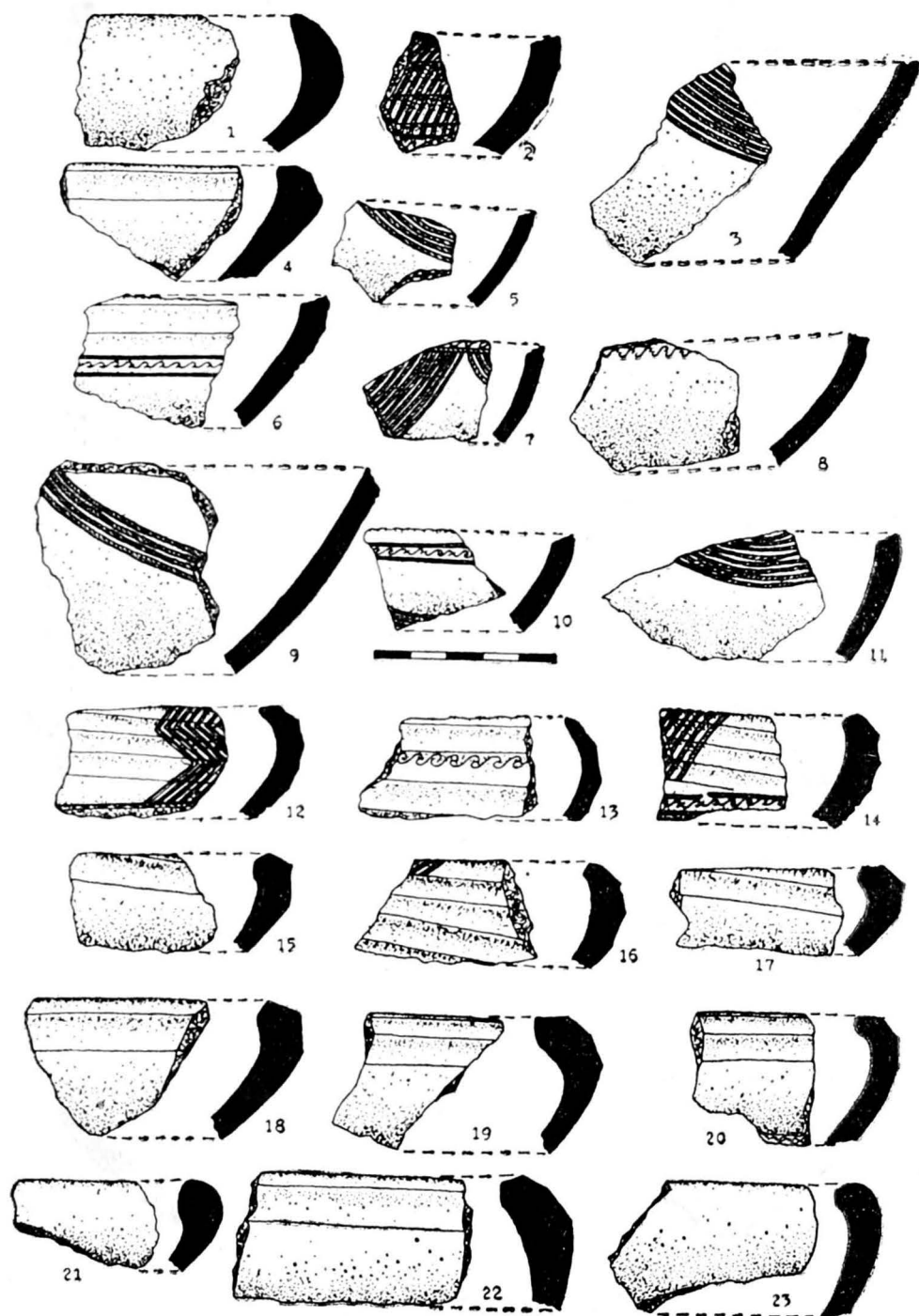
Pl. XXIV. — Tărmuri II. Ceramică uzuală.

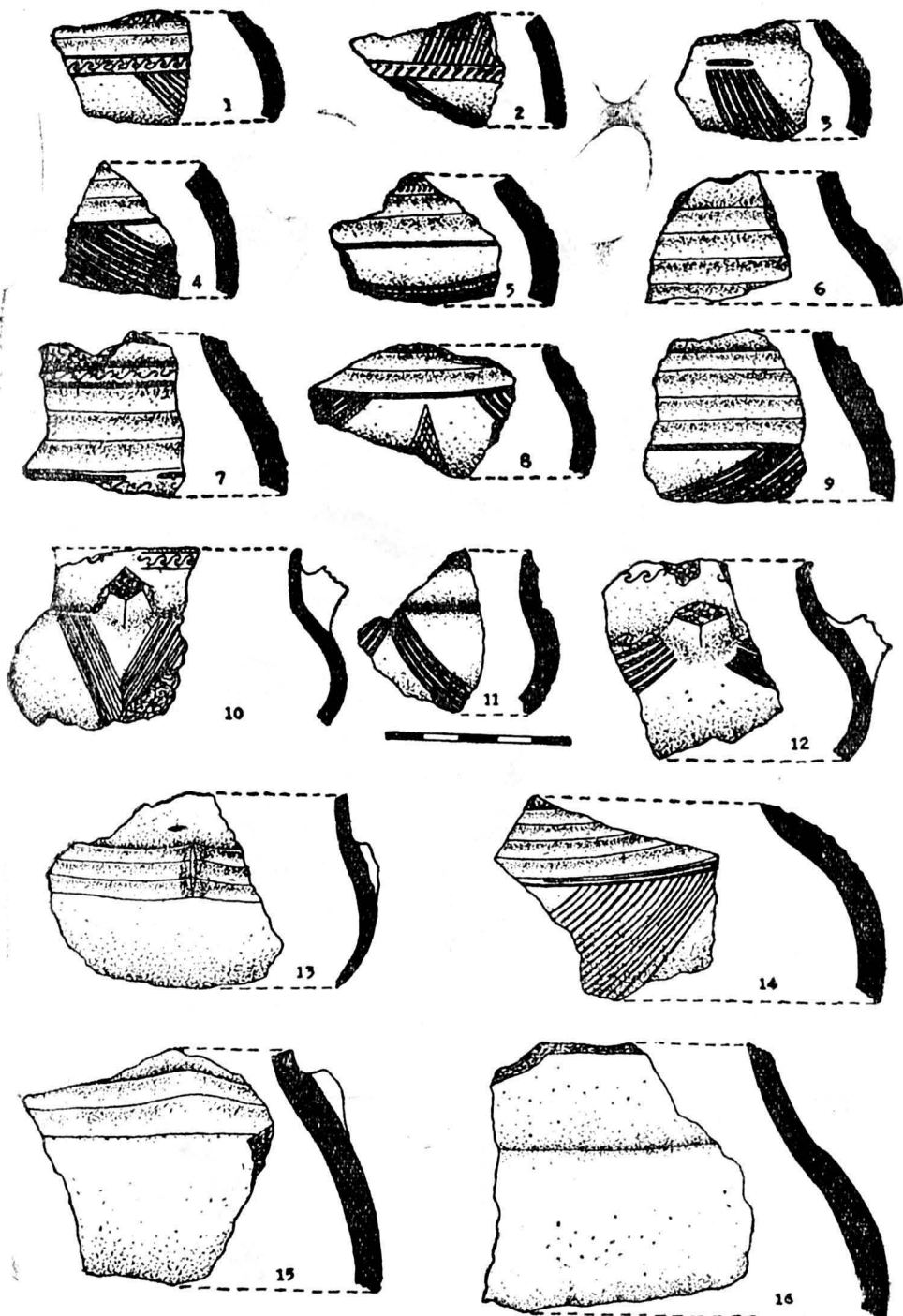
Pl. XXV. — Țărmuni II. Ceramică uzuală.

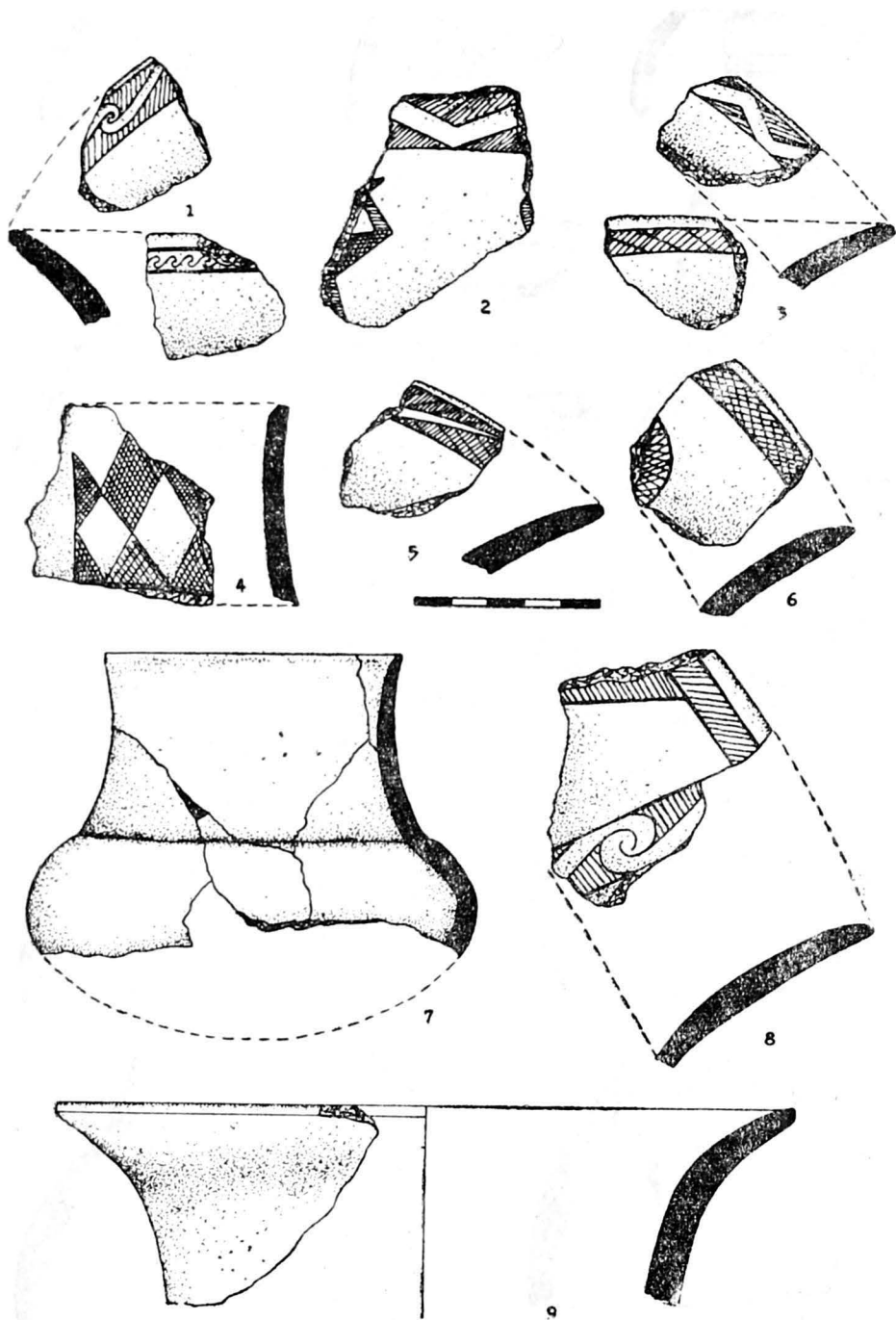
Pl. XXVI. — Țărmuri II. Ceramică fină și semifină.

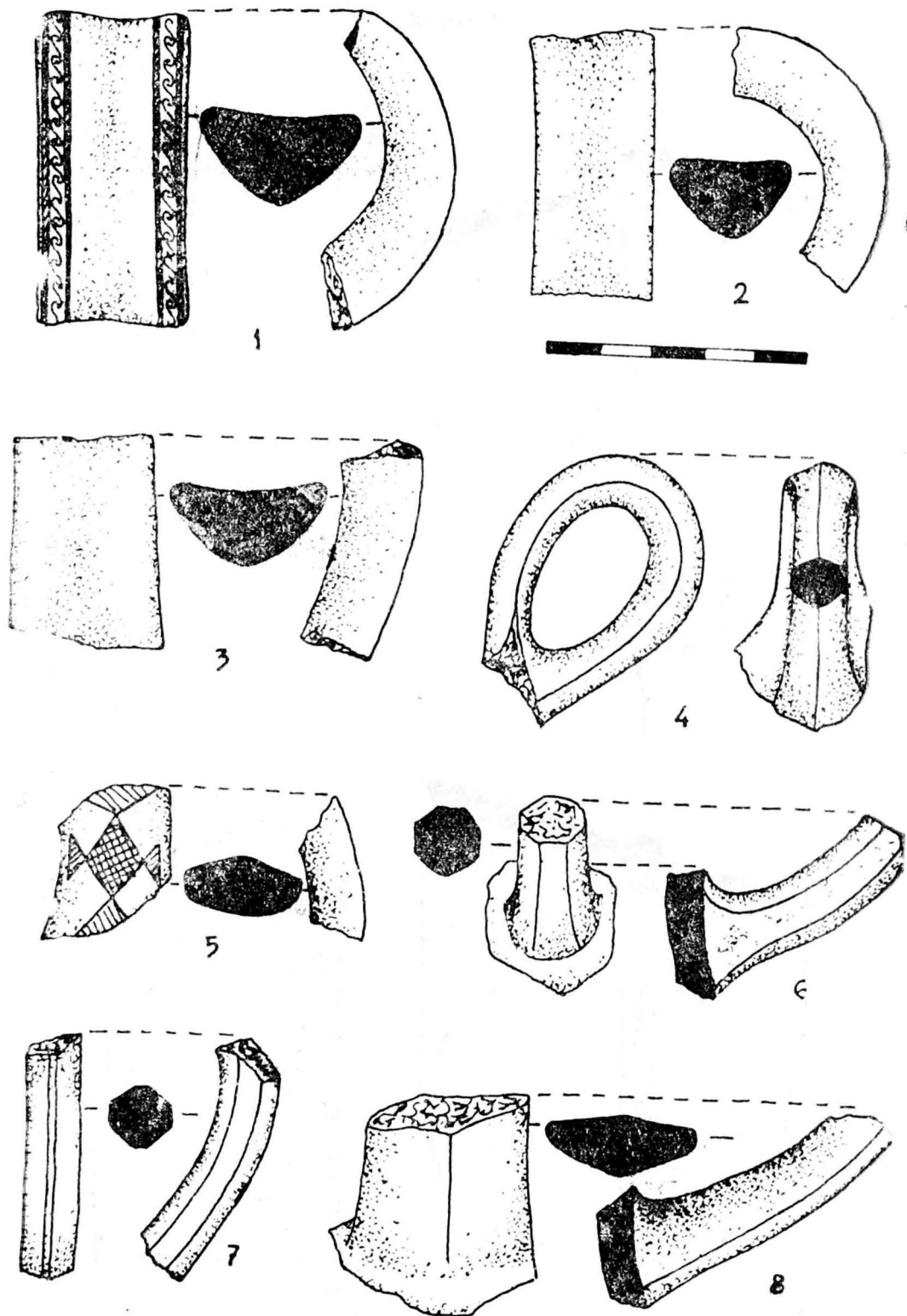
Pl. XXVII. — Țărmuri II. Ceramică fină.

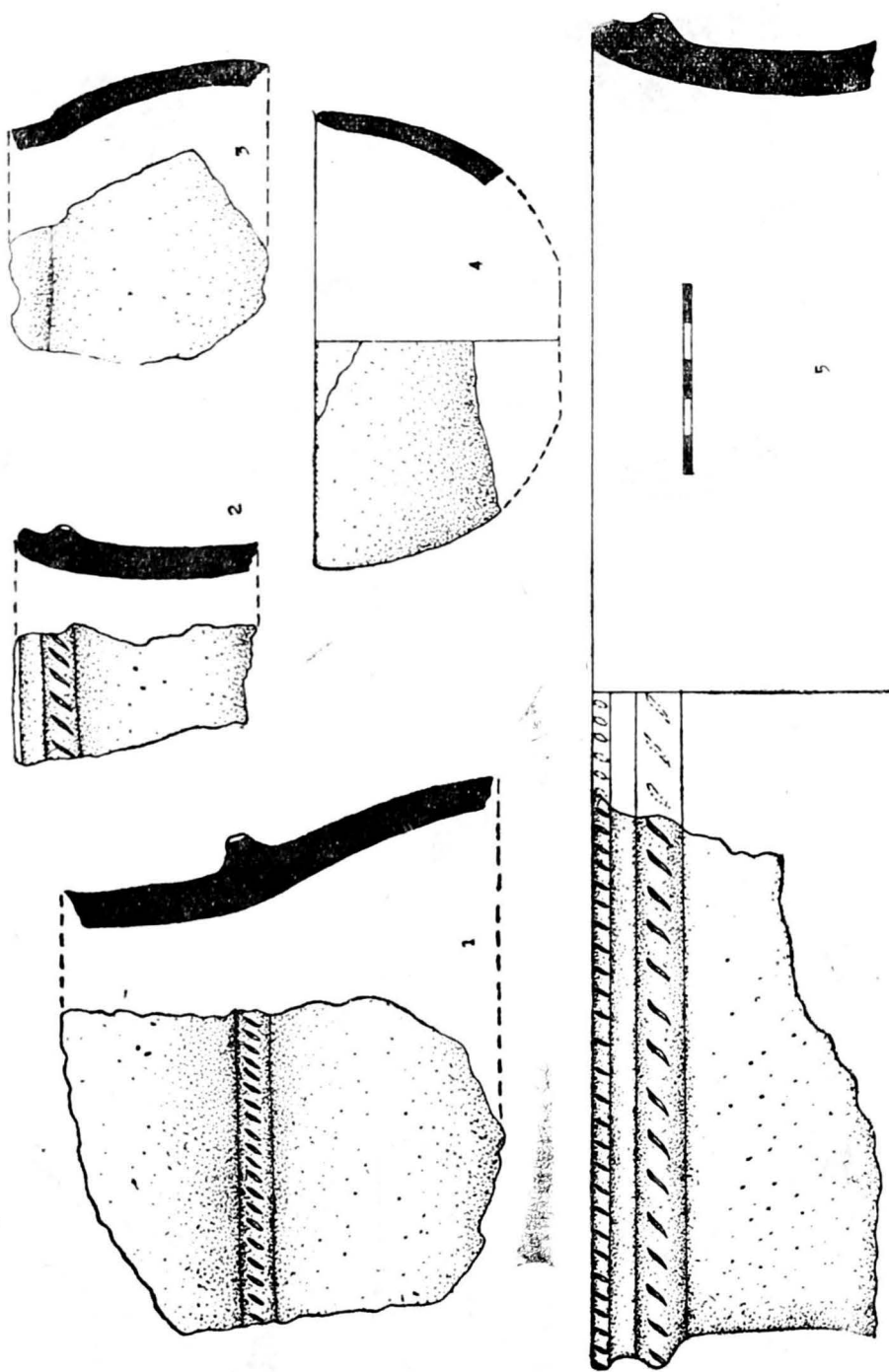
Pl. XXVIII. — Tărmuri II. Ceramică fină.

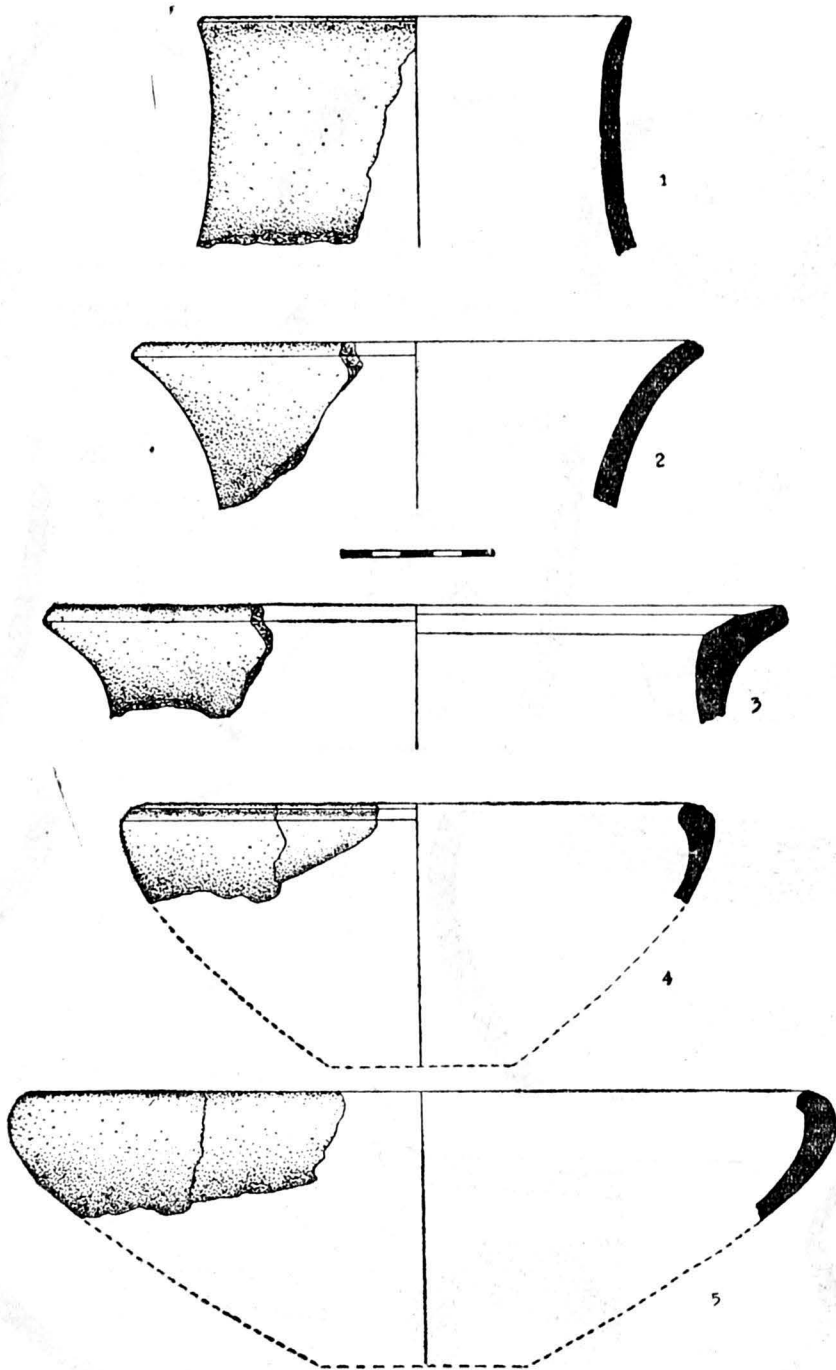
Pl. XXIX. — Țărmuri II. Ceramică fină.

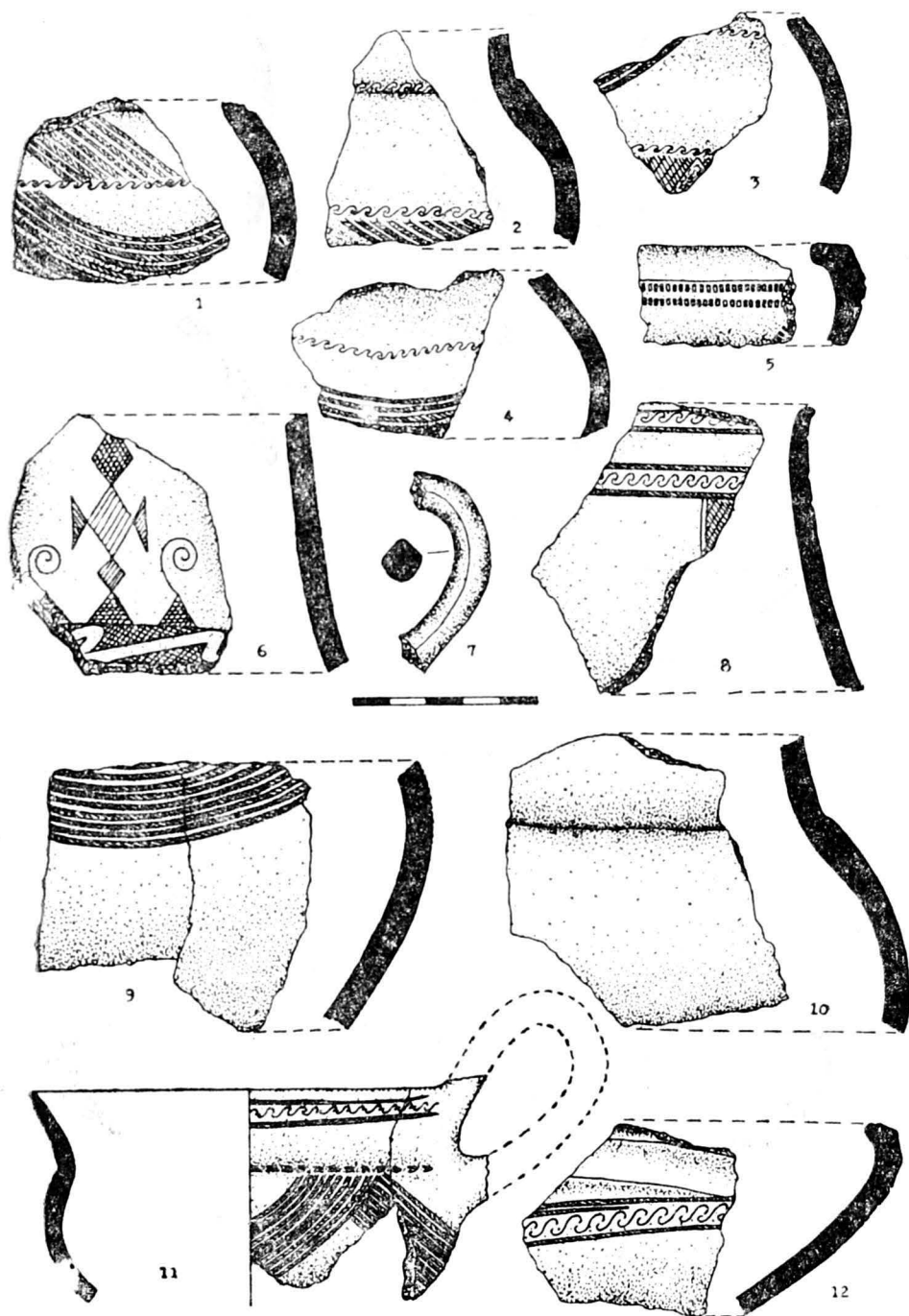
Pl. XXX. — Țărmuri II. Toarte de vase.

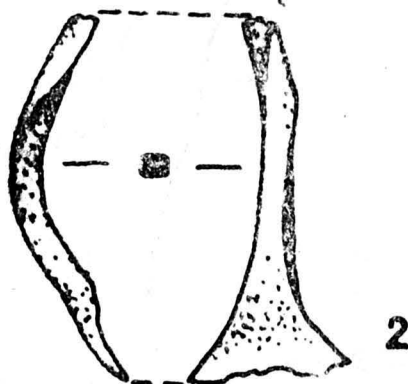
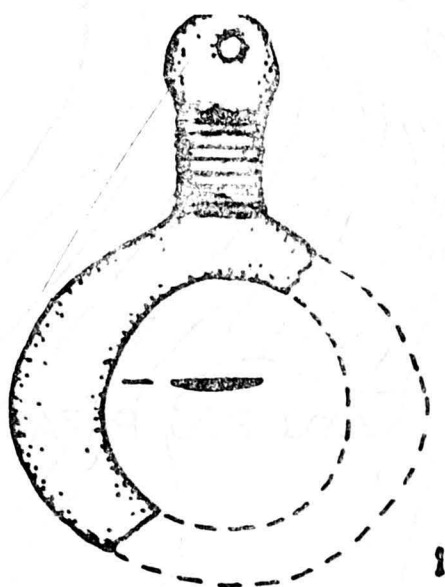
Pl. XXXI. — Tărmuri II. Ceramică uzuală (P₁Ha).

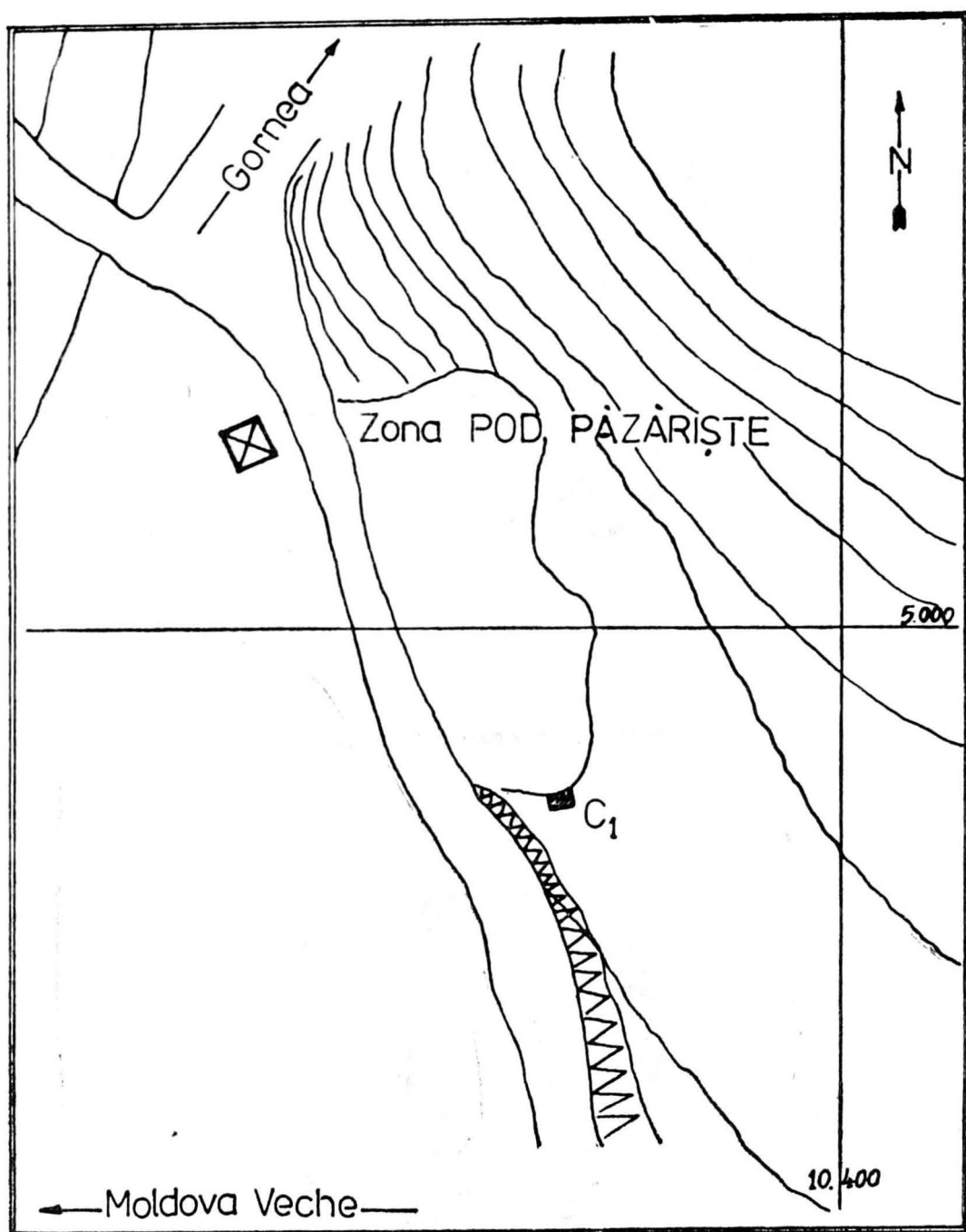
Pl. XXXII. — Țărmuri II. Ceramică fină și semifină (P₁Ha).

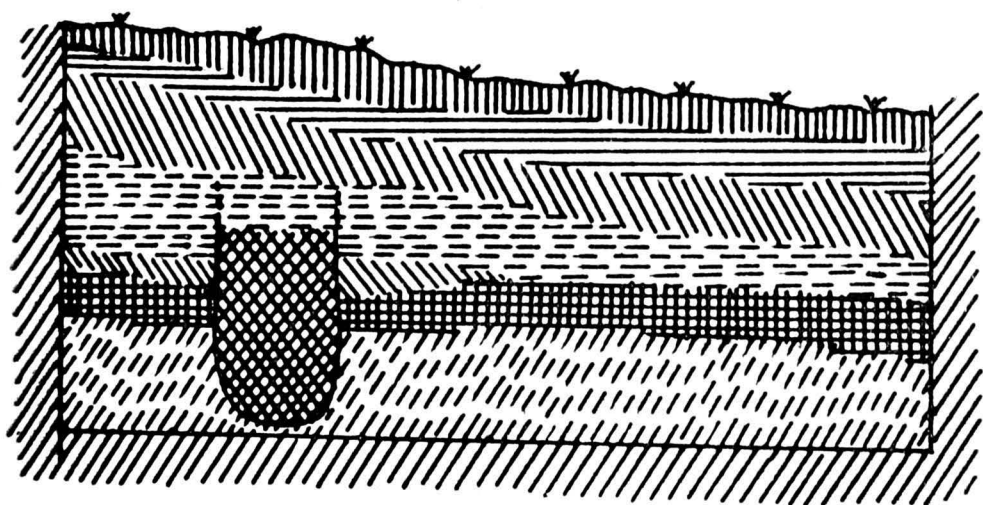
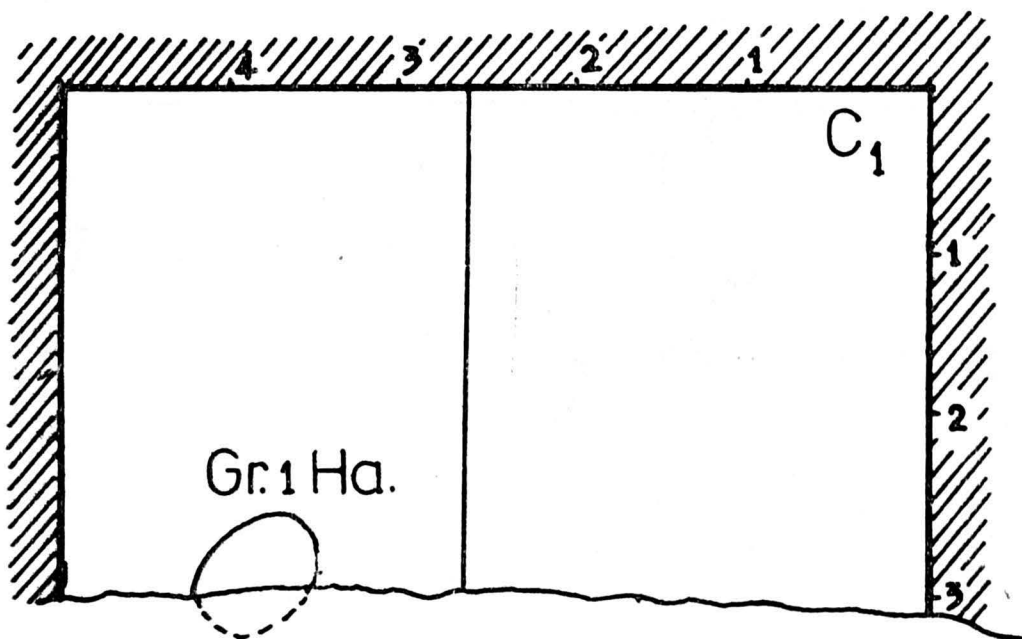
Pl. XXXIII. — *Țărmuri II*. Ceramică fină (P₁Ha).

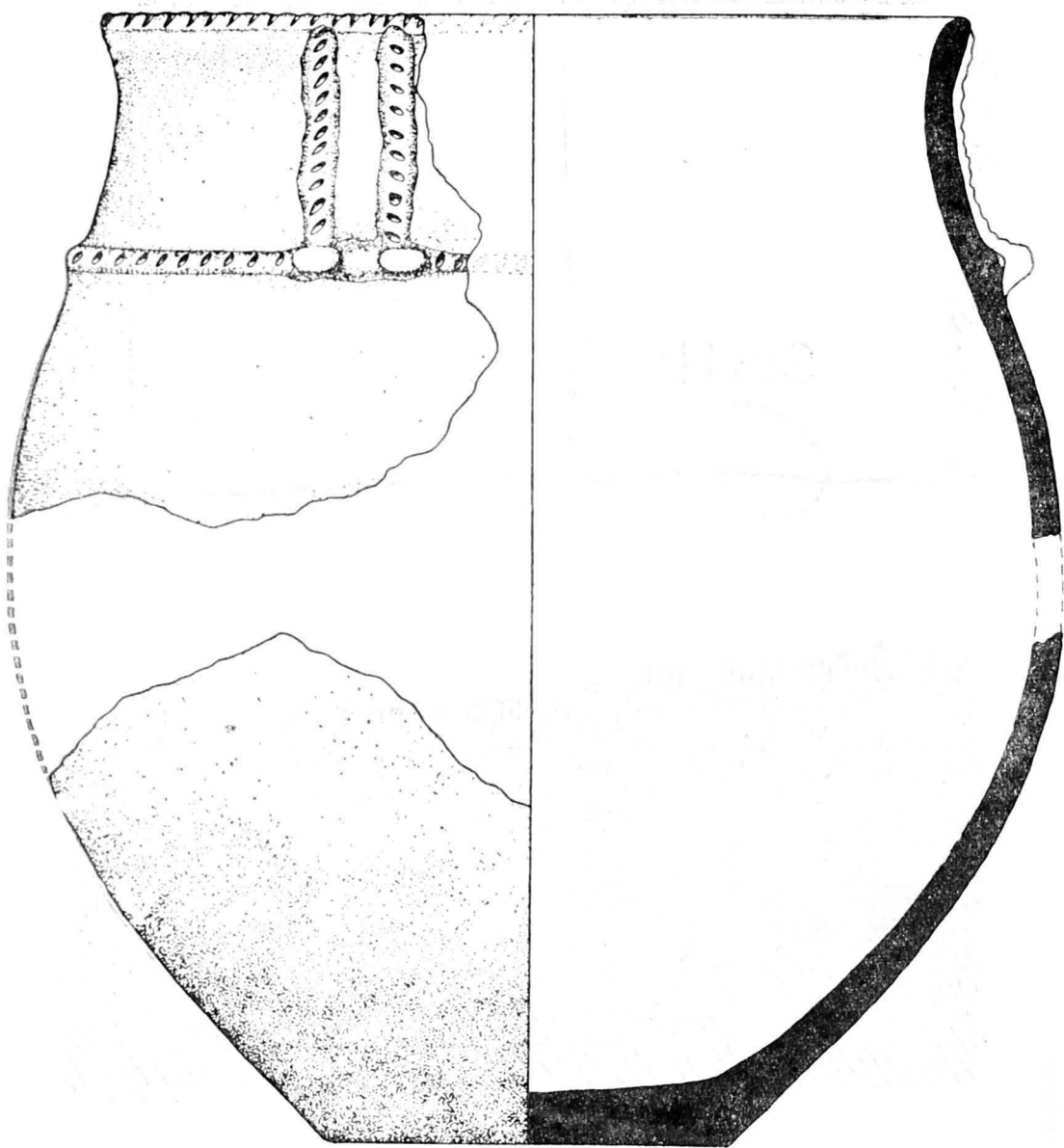
Pl. XXXIV. — *Tărmuri II*. Obiecte de bronz.

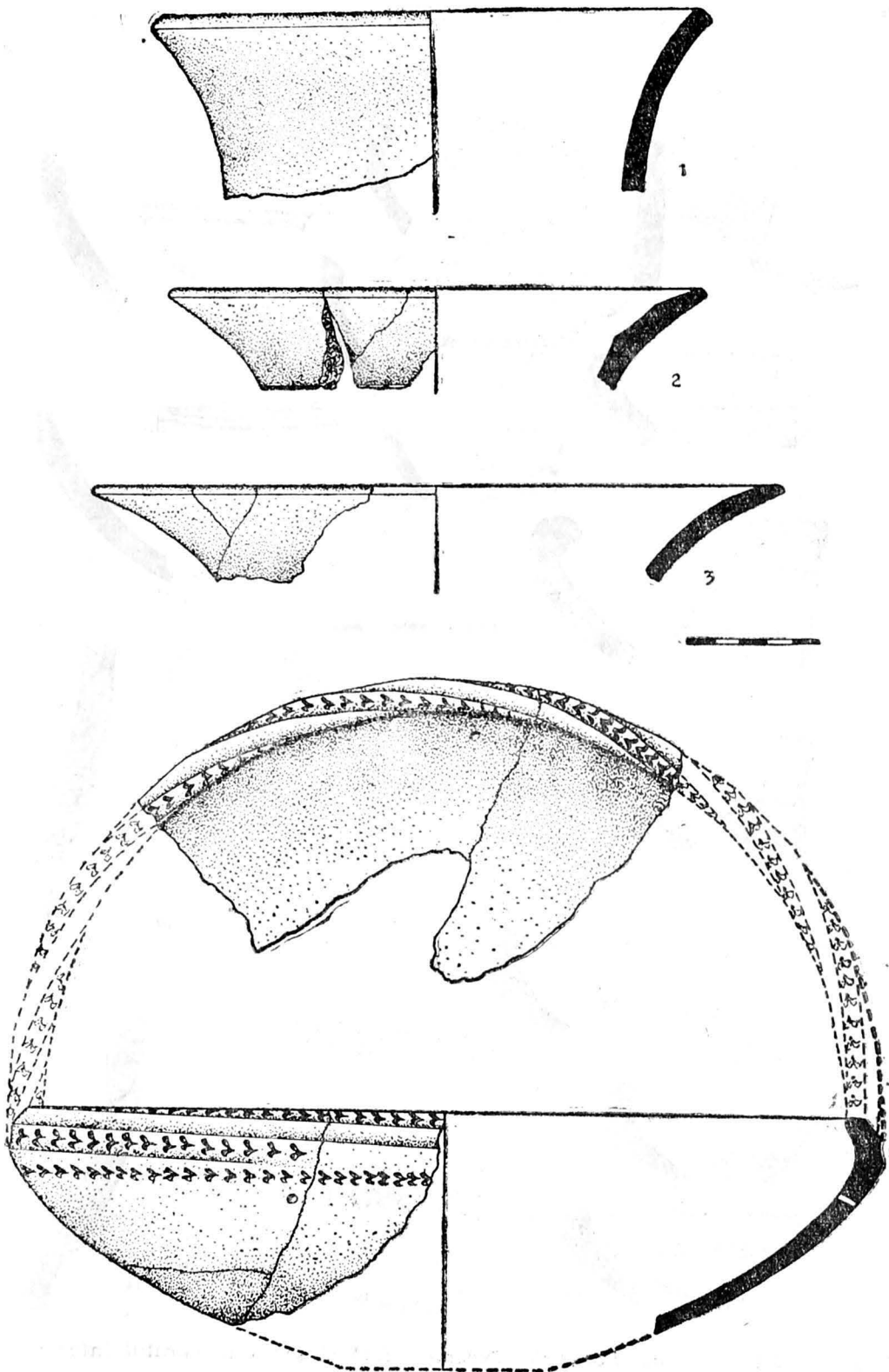
Pl. XXXV. — Pop Păzăriște. Plan de situație, cu localizarea săpăturii (C₁).

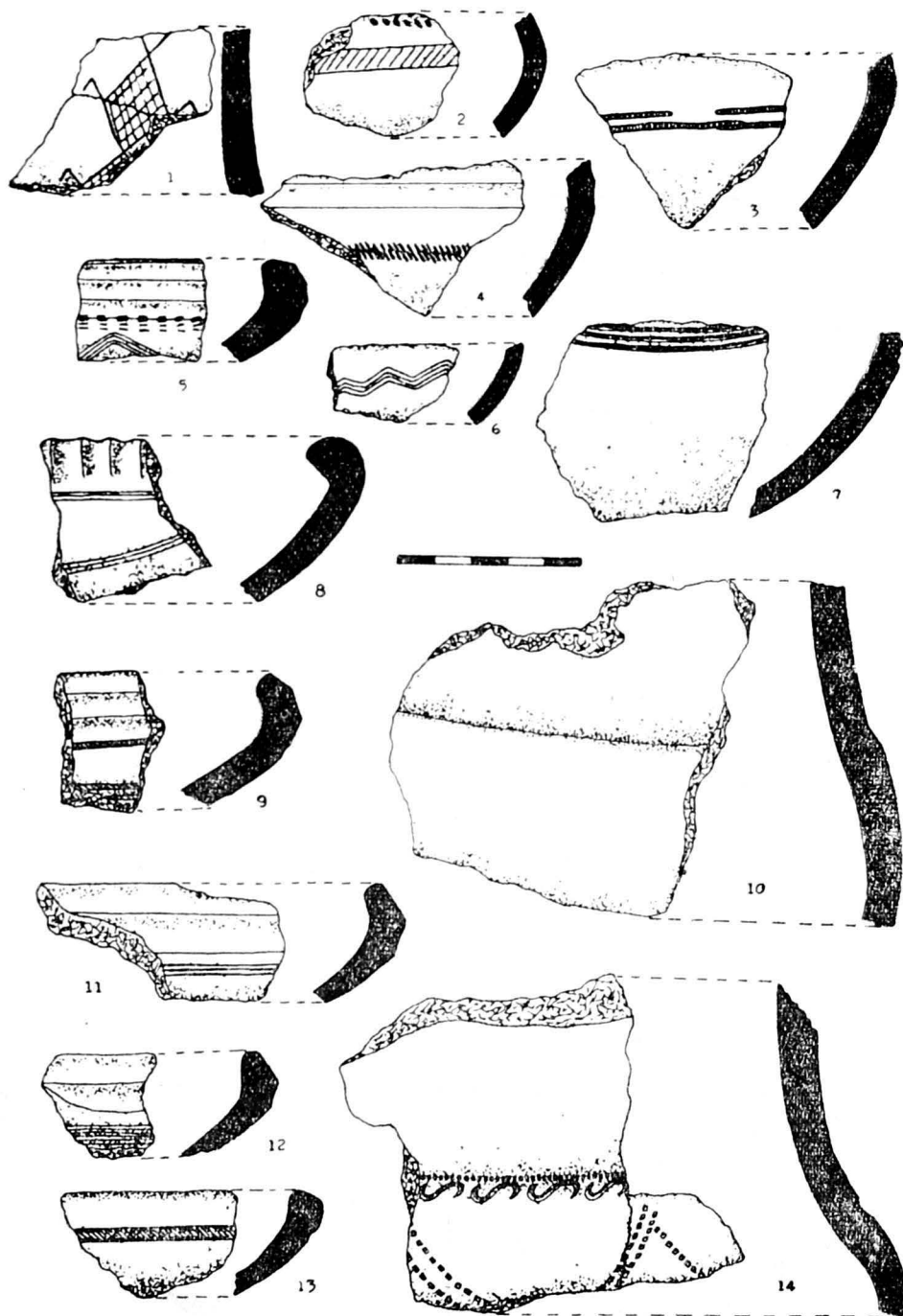
Pl. XXXVI. — Pop Păzăriște. Planul și profilul C₁: 1. — humus vegetal actual; 2. — strat de pietriș, depunere aluvionară; 3. — stratul hallstattian; 4. — strat de pieriș; 5. — groapă hallstattiană (Gr. 1); 6. — strat de epoca bronzului; 7. — strat steril.

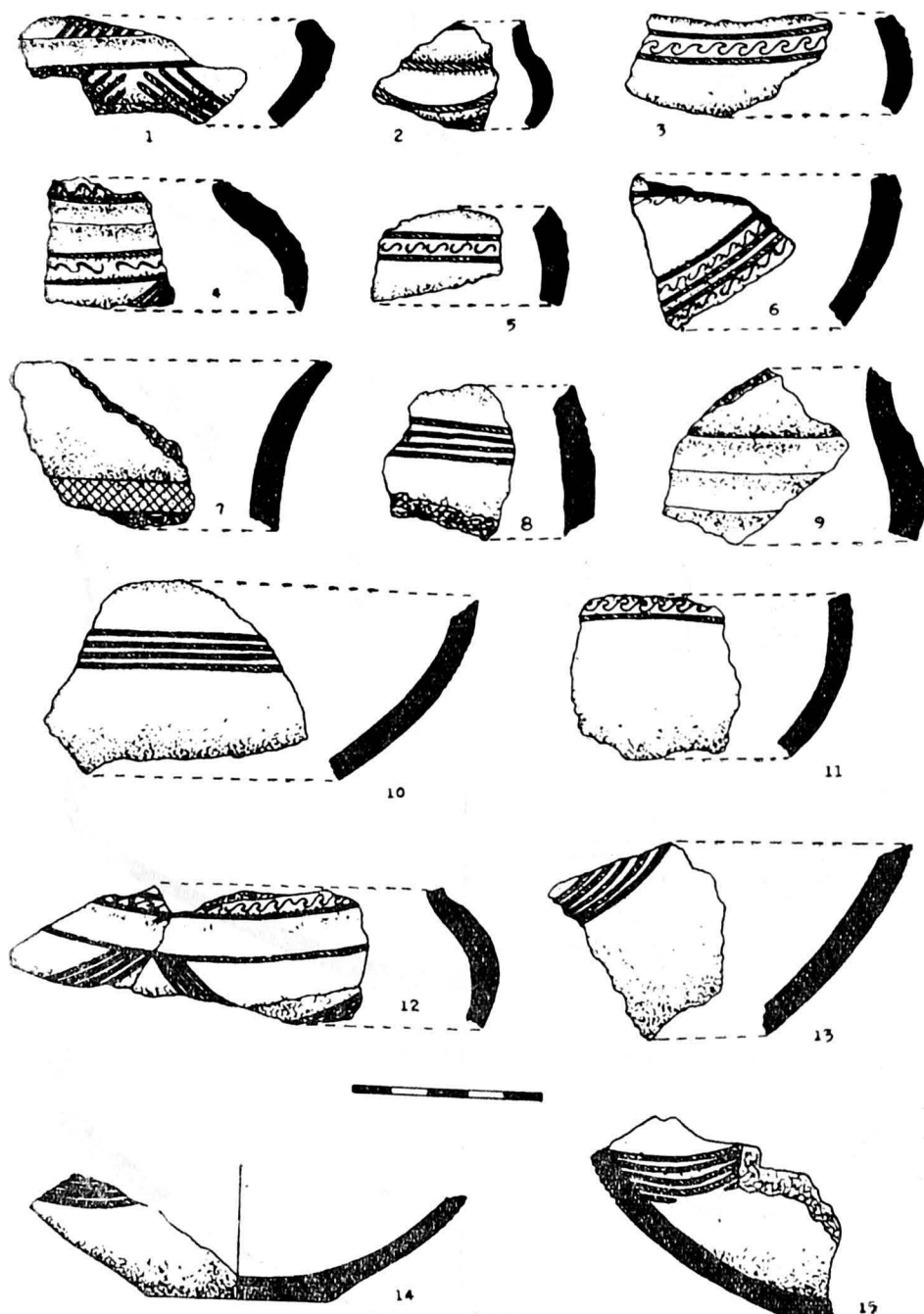
Pl. XXXVII. — Pod Păzăriște. Ceramică uzuală (stratul inferior).

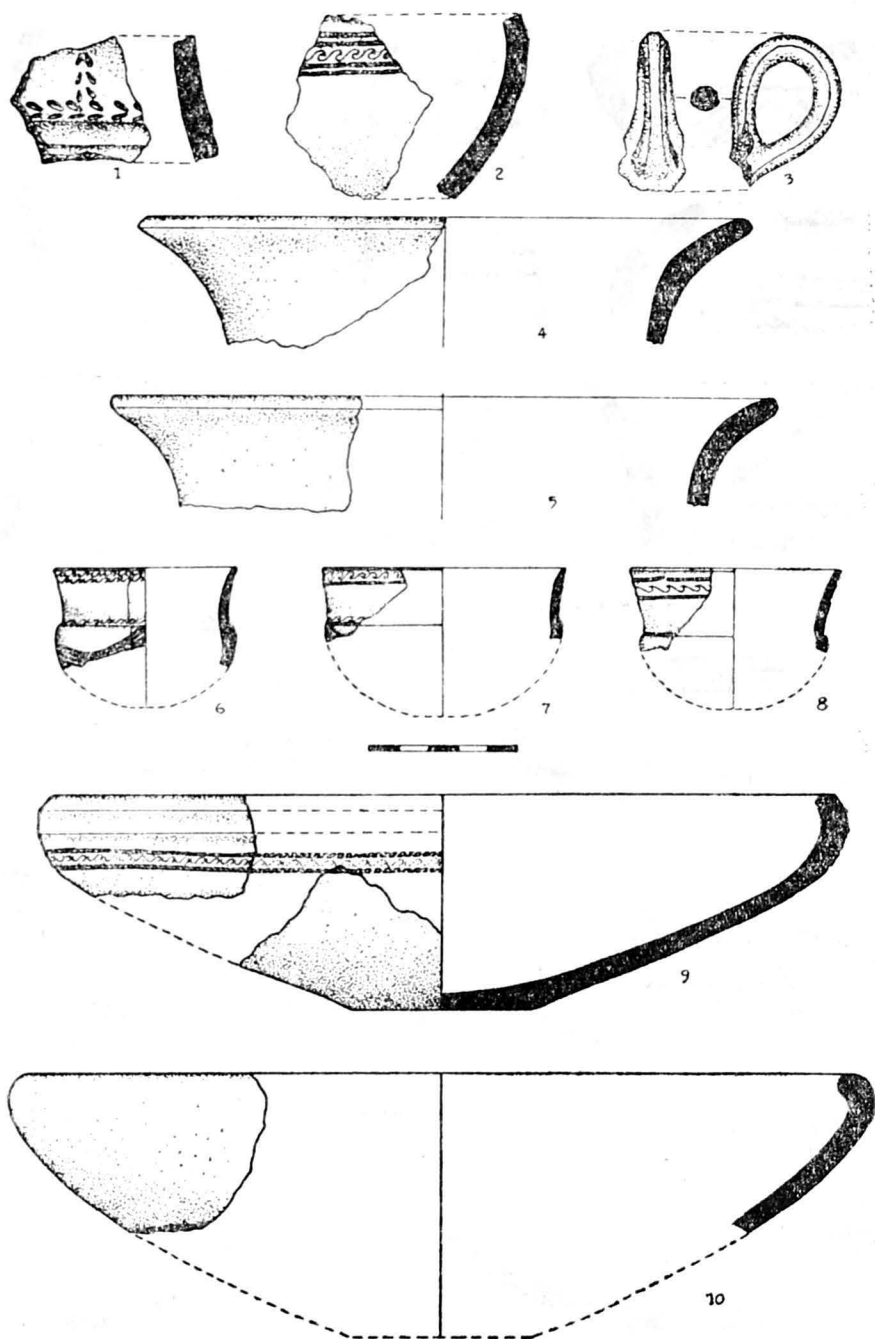
Pl. XXXVIII. — Pod Păzăriște, Ceramică fină și semifină (stratul inferior).

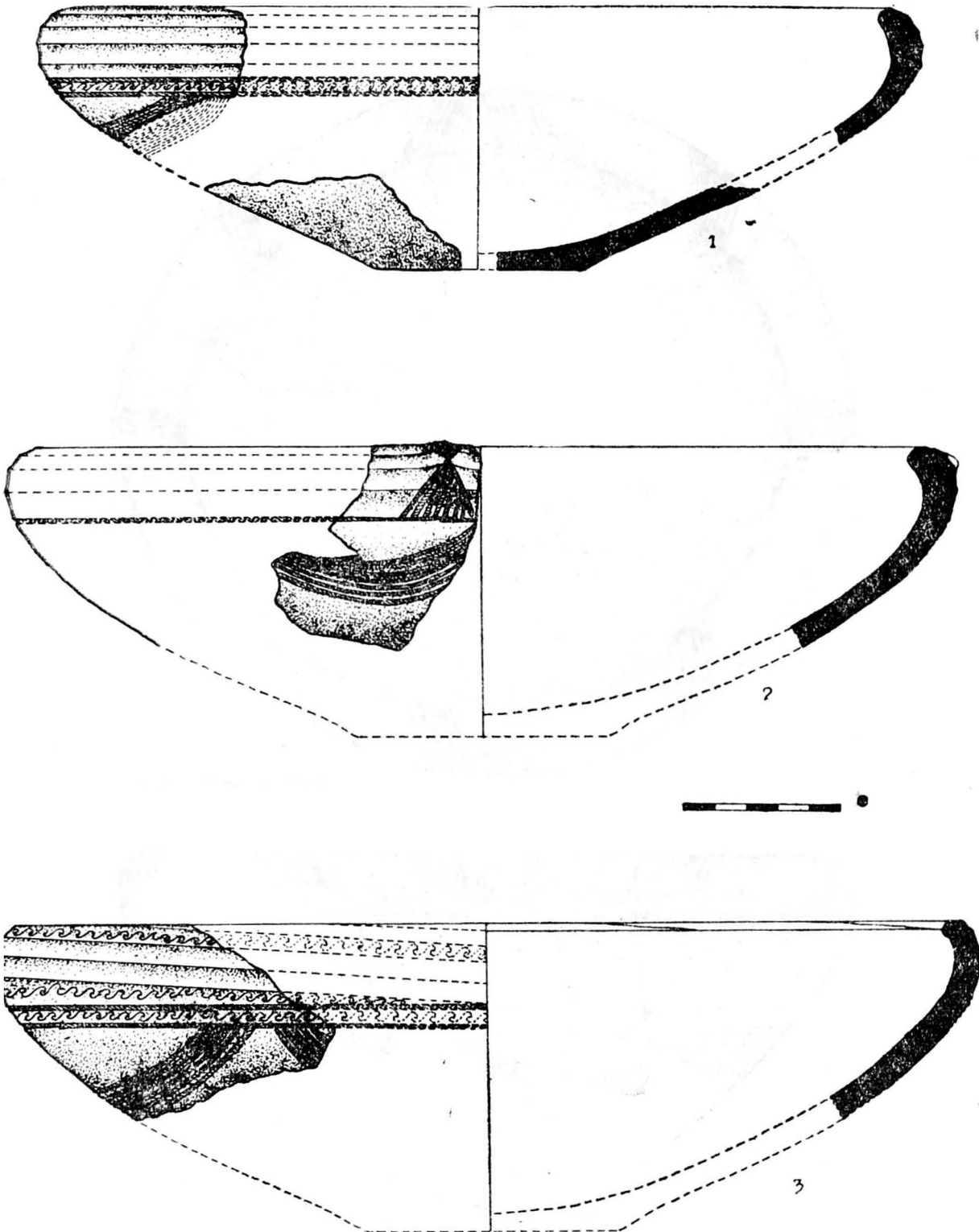
Pl. XXXIX. — Pod. Păzăriște. Ceramică fină și semifină (stratul inferior).

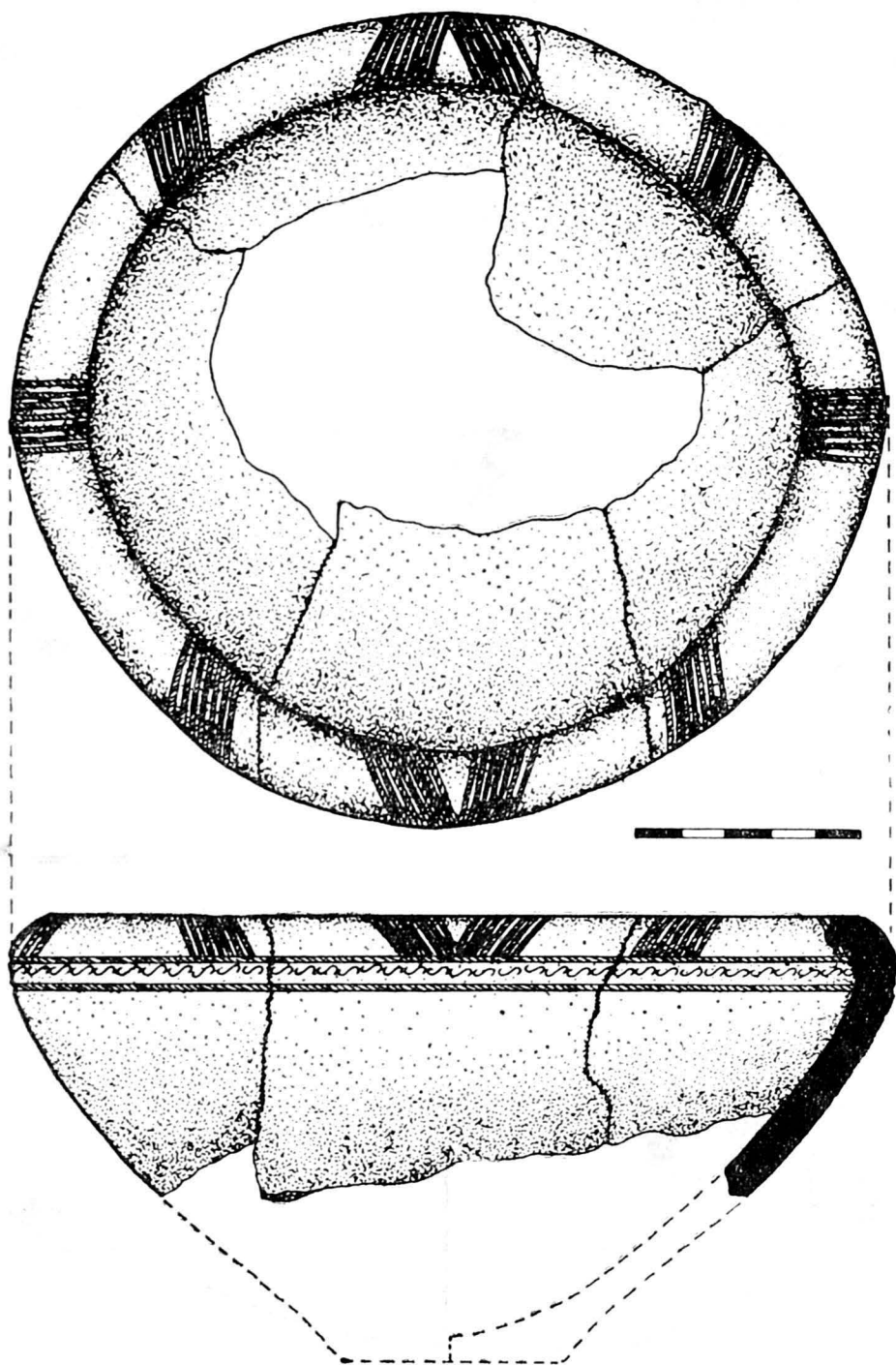
Pl. XL. — Pod Păzăriște. Ceramică fină (stratul superior).

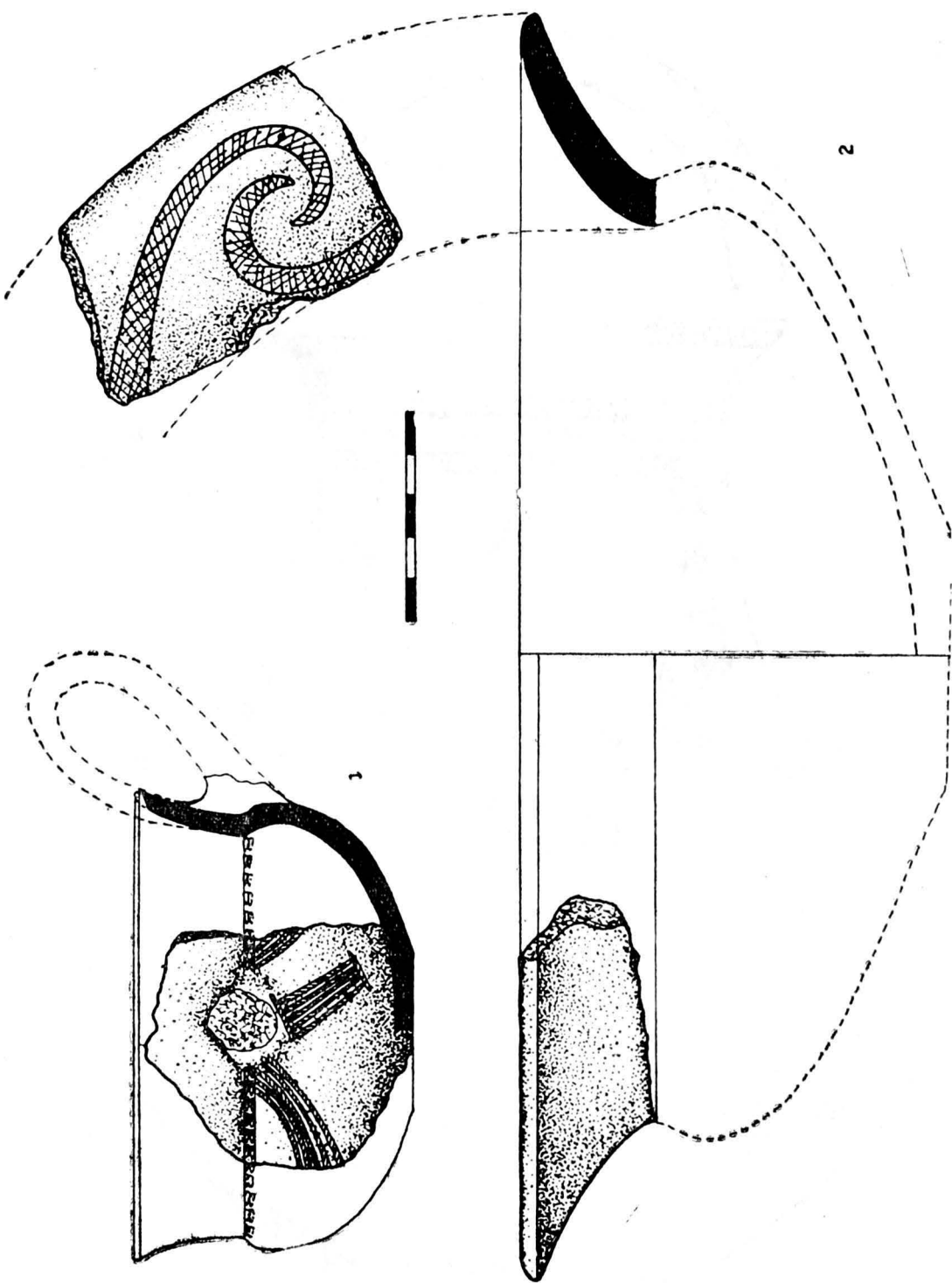
Pl. XLI. — Pod Păzăriște. Ceramică din groapa hallstattiană (Gr. 1).

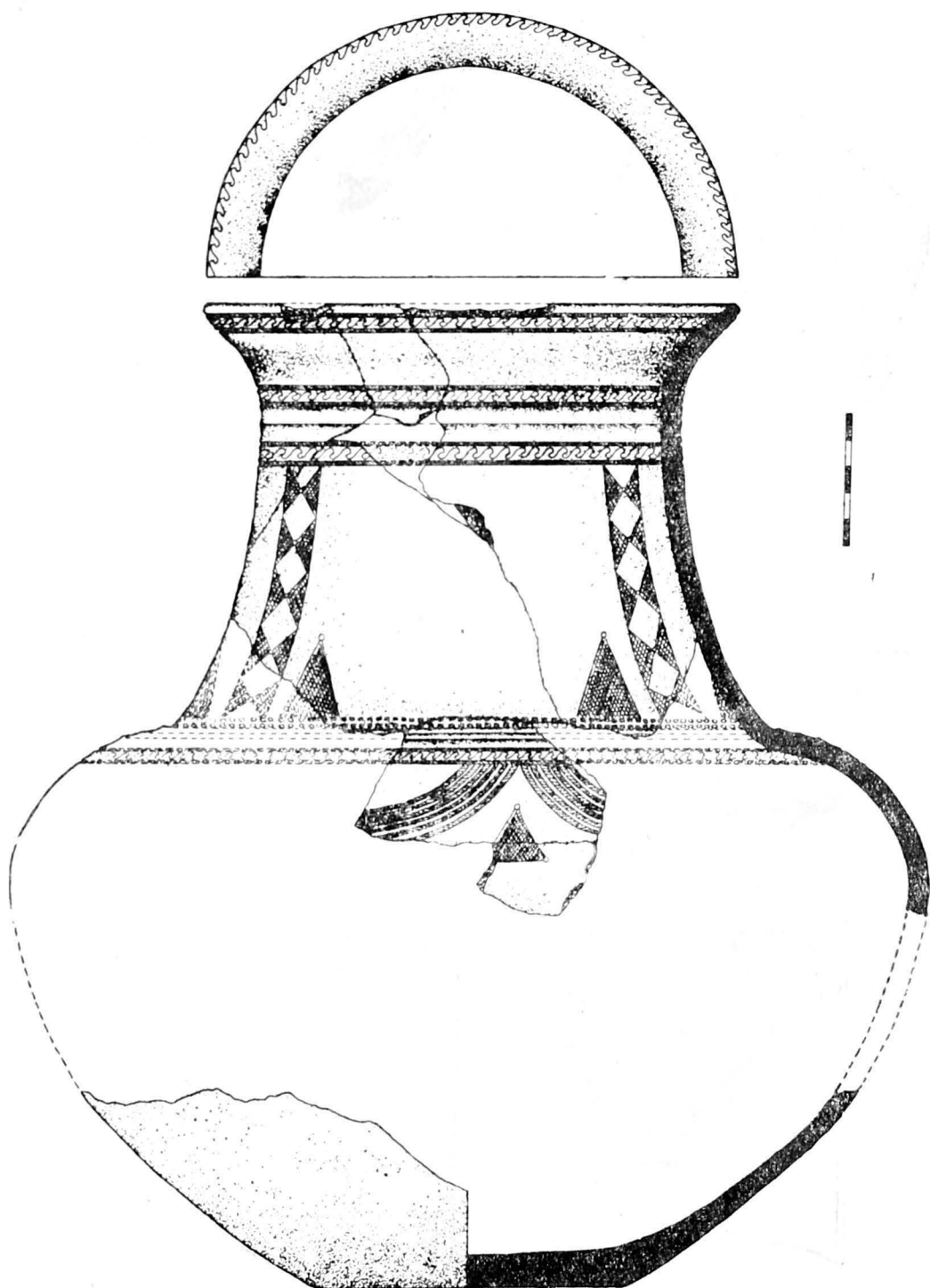
Pl. XLII. — Căunița de Jos — „Cetate”. Ceramică fină.

Pl. XLIII. — Căunița de Jos — „Cetate”. Ceramică fină.

Pl. XLV. — Căunița de Jos — „Cetate”. Ceramică fină.

Pl. XLV. — Căunița de Jos — „Cetate“. Ceramică fină.

RAPORT PRELIMINAR ASUPRA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE
EXECUTATE LA CASTRUL ROMAN DE LA POJEJENA
ÎN ANII 1977—1978

În cele ce urmează vom prezenta succint rezultatele campaniilor de săpături arheologice din anii 1977 și 1978 efectuate la castrul roman de la Pojejena (jud. Caraș-Severin) (Fig. 1)¹. Această notă succintă se datorează situației create de rezultatele săpăturilor: mai precis faptul că secțiunile executate nu au reușit să clarifice în întregime toate problemele urmărite. În anul 1977 de la 21 martie pînă la 20 aprilie au fost executate următoarele lucrări:

Secțiunea XXVIII (o continuare a unei secțiuni începute în anul 1976) peste turnul din colțul de SV; $5 \times 1,5$ m; dezvoltată apoi într-o casetă pentru dezvelirea turnului.

Secțiunea XXXVII paralelă cu zidul de incintă pe latura de S, în spatele lui la 4 m, în dreptul porții; $20 \times 1,5$ m; completată cu casete independente pentru fiecare din bastioanele porții identificate.

Secțiunea XXXVIII și XXXIX paralele și egale (10×2 m fiecare) peste colțul de SE; dezvoltate apoi într-o casetă pentru dezvelirea turnului.

Secțiunea XL ($40 \times 1,50$ m) în zona centrală a castrului la 3 m spre V de drumul care unește porțile de N și S.

Secțiunea XLI ($40 \times 1,50$ m) la 10 m spre V de secțiunea XL.

Secțiunea XLII ($40 \times 1,50$ m) la 15 m spre V de secțiunea XLI.

În anul 1978 între 26 august și 29 august au fost executate următoarele lucrări:

Secțiunea XLIII ($40 \times 1,50$ m) la 5 m spre V de secțiunea XLII.

Secțiunea XLIV ($40 \times 1,50$ m) situată la 5 m spre V de secțiunea XLIII.

Secțiunea XL-XLII au fost orientate paralele cu laturile castrului de E sau V; iar secțiunile XLIII-XLIV au fost trasate pe direcția N-S.

Secțiunea și caseta XXVIII au identificat turnul din colțul de SV, care ulterior a fost dezvelit și apoi conservat. Turnul s-a păstrat în întregime: are plan trapezoidal, cu latura mare spre colțul castrului; dimen-

¹ Despre rezultatele cercetărilor efectuate în ultimii ani la Pojejena vezi: N. Gudea — I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 85—96; N. Gudea, în *Banatica*, III, 1975, p. 333—343. În legătură cu descoperiri de epocă romană făcute la Pojejena inscripții mai ales vezi: I. I. Russu, M. Dușanić, N. Gudea, V. Wollmann, *Inscripțiile Daciei romane*, III/1, București, 1977, p. 39—52; N. Gudea — O. Bozu, în *Banatica*, IV, 1977, p. 117—129.

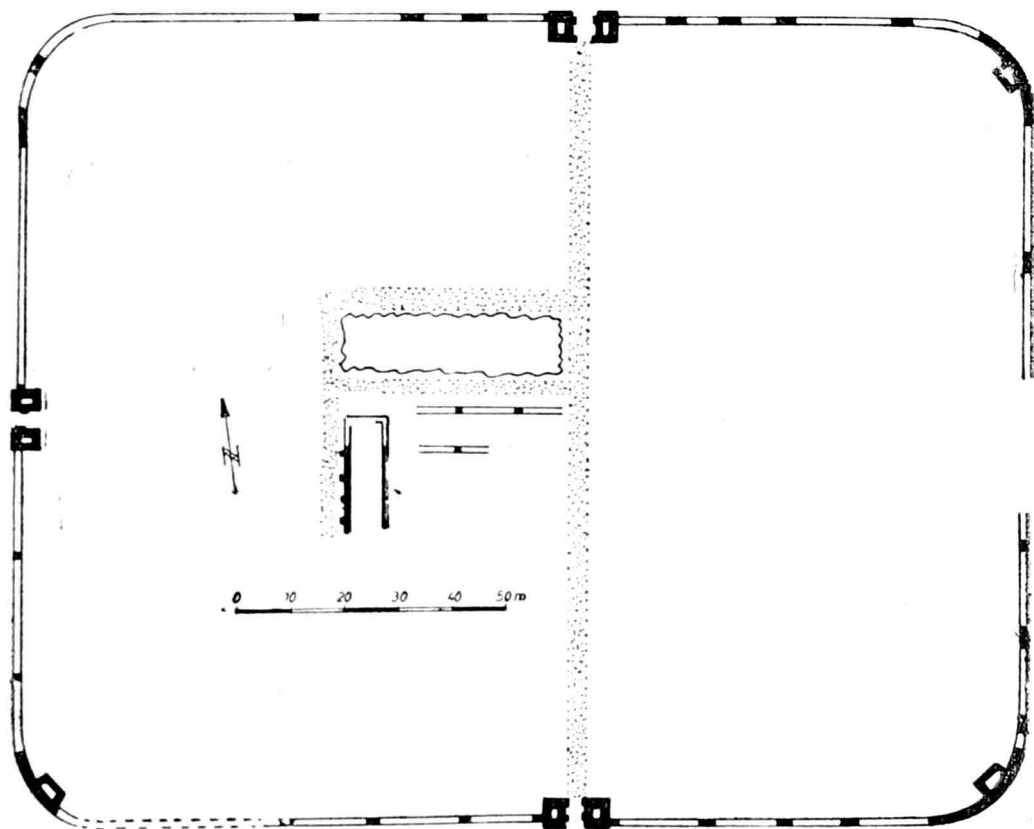

Fig. 1 — Planul castrului de la Pojejena cu rezultatele ultimelor cercetări.

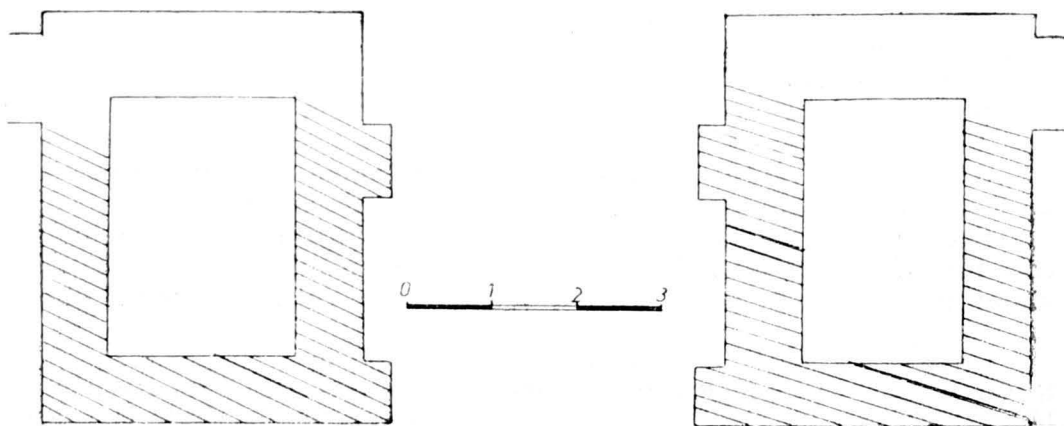

Fig. 2 — Planul porții de pe latura de sud.

siuni: $2,90 \times 2,50 \times 2,50$ m în partea exterioară; grosimea zidului 0,80 m; intrarea se afla pe latura din spate și avea lățimea de 0,90 m, fiind marcată de un prag de mortar.

Secțiunea XXXVII a identificat poarta; aceasta era largă de 4,30 m. Era flancată de bastioane dreptunghiulare, ieșite în afara liniei zidului de incintă cu 0,50 m; bastioanele sînt de mărime egală; dimensiunile $3,80 \times 5$ m în partea exterioară; grosimea zidului 0,85 m; spre spațiul porții fiecare din cele două bastioane are cîte doi contraforți așezați simetric unul față de celălalt astfel: cei din interior chiar în colțurile din spatele bastioanelor, cei exteriori la 2 m spre zidul de incintă; contraforții sînt lați de aprox. 1 m, ei fiind ieșiți cu 0,50 m de la zidurile bastioanelor (Fig. 2).

Secțiunile XXVIII-XXXIX au identificat turnul din colțul de SE; acesta nu era atît de bine conservat; partea lui din față a fost scoasă mai demult odată cu zidul de incintă, iar piatra folosită la construcții. S-a păstrat numai partea din interior a turnului cu laturile laterale și zidul din spate; turnul avea plan trapezoidal cu latura mare spre colțul castrului; dimensiunile: $3,25 \text{ m} \times 4 \text{ m} \times 2,50 \text{ m} \times 2,50 \text{ m}$; intrarea pe latura din spate, largă de 0,85 m, marcată de un prag propriu-zis de mortar și de pereți laterali, relativ bine păstrați (Fig. 3).

Secțiunile XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV au fost trasate și executate în zona centrală, la vest de drumul care unea cele două porți de pe laturile de N și S cu scopul de a identifica și determina clădirea comandamentului (*principia*) și construcțiile din zona ei. Acest lucru a fost realizat numai parțial. Sîntem siguri că am reușit să identificăm cîteva din încăperile clădirii comandamentului dar nu putem preciza nici dimensiunile, nici orientarea ei; de asemenea în spatele acestei clădiri am identificat o construcție cu zid de piatră, care după elementele pe plan surprinse în secțiuni (S XLIII-XLII) pare a fi o magazie de cereale (*horreum*); la nord de clădirea comandamentului și de magazia amintită mai sus, încadrată de două drumuri construite din prundiș roșu bătut a apărut o baracă care avea pereții din chirpic. Drumurile sînt late de 3,50 m și 5 m și sînt orientate paralel cu laturile lungi ale castrului (Fig. 1). Baraca are lățimea de 10—11 m,

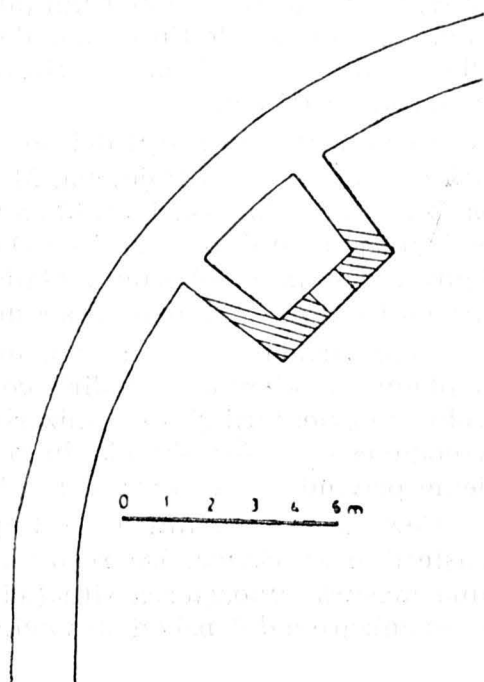

Fig. 3 — Planul turnului din colțul de SE

laturile ei lungi sînt orizontale paralele cu laturile lungi ale castrului; lungimea ei pare a fi de 40 m, capetele ei fiind spre est lîngă drumul care unea porțile de N și S, iar spre Vest trecea de secțiunea XLIV.

Materialul arheologic provine mai ales din baracă și din magazia situată la est vde clădirea comandamentului.

Cea mai mare grupă a materialului o constituie, din punct de vedere cantitativ, ceramica. Menționăm materialele de construcție din ceramică (cărămizi, țigle, olane, tuburi de apeduct), vase ceramice diferite, proiectile de lut, un fragment de statueta, jetoane, căței de vatră. Deocamdată acest material nu oferă criterii de datare sau determinare. Remarcăm doar că pînă acum în secțiunile din clădirea comandamentului nu au apărut țigle și cărămizi cu ștampile; în schimb din baracă situată la N de clădirea comandamentului și magazie a apărut un fragment de țiglă cu ștampila (fragmentară și ea) aparținînd cohortei V Gallorum (coH Gall).

Dintre piesele de fier menționăm marea cantitate de materiale care au servit la construcție (piroane, cuie, scoabe) apărute atît la clădirea comandamentului și magazie cît și la porți și la turnurile de colț. Au mai apărut cîteva virfuri de arme (lânci, sulite) și piese al căror caracter urmează să fie determinat.

Dintre piesele de bronz menționăm prezența unor fibule, aplici, clopoței, fragmente de armură (lorica squamata) și numeroase alte piese mărunte. Se remarcă un donarium (al unui soldat din ala I Tungrorum Frontoniana) și monedele (în număr de 19 bucăți) care au fost emise și au circulat în întreaga perioadă cuprinsă între sfîrșitul secolului I pînă la mijlocul secolului III e.n.

Cercetările din acești doi ani au completat mult cunoștințele în legătură cu castrul de la Pojejena. Menționăm doar faptul că seria monetară, continuă, fără hiatus-uri, arată că ipoteza după care castrul de la Pojejena ar fi fost părăsit după cucerirea Daciei, nu are valoare. Apariția în condiții sigure a ștampilei cohortei V Gallorum înlătură acum orice dubii în legătură cu locul de staționare al acestei unități.

Cercetările ce vor urma vor înlătura, credem, nelămuririle în legătură cu planul și orientarea clădirii comandamentului (*principia*) rezolvînd și problema orientării și a organizării lui interioare. Studiul materialului arheologic este în curs și nădăjduim că va contribui la rezolvarea unor probleme privind proveniența și locul de fabricare al unor produse.

Cercetarea castrului de la Pojejena depășește simplul interes al cunoașterii unui castru. De rezultatele cercetărilor de aici depinde într-o bună măsură cunoașterea situației graniței de S a provinciei, a modului de organizare a defensivei strategice în spatele provinciei Dacia.

NICOLAE GUDEA
OVIDIU BOZU

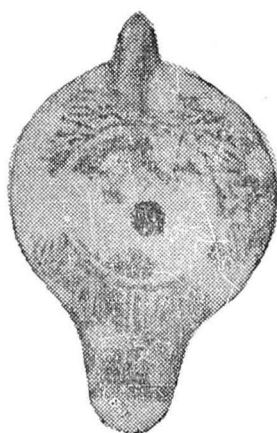
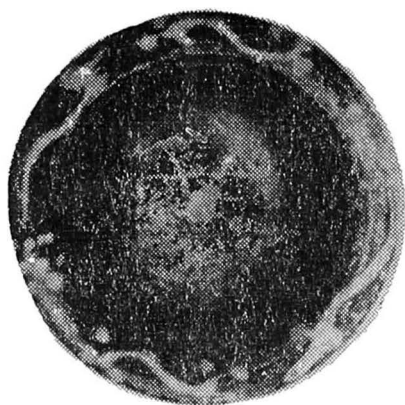
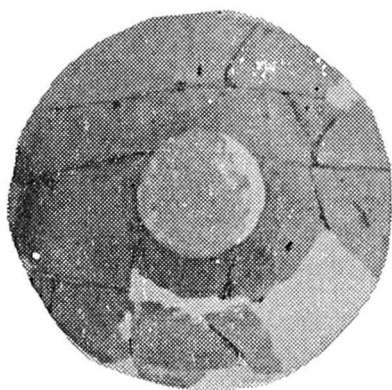

Fig. 4 — Vase ceramice provenite din castru.

RAPORT PRÉLIMINAIRE CONCERNANT LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES
EXÉCUTÉS AU CAMP FORTIFIÉ DE POJEJENA DANS LES ANNÉES

1977—1978

(Résumé)

Les auteurs présentent les résultats des fouilles archéologiques effectués au camp roman de Pojejena (dép. Caraş-Severin) dans les années 1977—1978. Une série de sections, destinées pour déterminer les éléments d'enceinte sur le côté sudique ont été exécutés: la section XXVIII a identifié le tour du coin de Sud-Ouest, les sections XXXVIII et XXXIX ont identifié le tour du coin SV, la section XXXVII a identifié la porte sur le côté sudique. Une série des autres sections XL—XLIV ont identifié l'édifice du commandement (*principia*) et autres édifices de zone centrale du camp fortifié, sans déterminer exactement les dimensions, la destination et l'orientation.

Des nombreuses matériels archéologiques ont apparus. Les plus importantes sont: une tuille estampillé appartenant à la cohorte V *Gallorum*, qui certifie le stationnement de cette cohorte dans le camp fortifié de Pojejena; monnaies qui ont circulé dans l'entière période comprise entre le fin du I-ière siècle et le milieu du III-Ième siècle e.n., en prouvant que la fortification a été en état de fonctionnement dans toute cette période.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN PUNCTUL „CETATE“ COMUNA LĂPUȘNICEL (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

(I)

Localitatea Lăpușnicel este situată în culoarul care face legătura dintre Depresiunea Almăjului și Depresiunea Mehadica, avînd o altitudine mai ridicată decît zonele joase învecinate. Culoarul are forma unui bazinet îngust, ușor alungit delimitat de Munții Semenicului și Munții Almăjului (Fig. 1). Drenat de pîriul Craiova, care la aproximativ un kilometru de Lăpușnicel își croiește în șisturi cristaline Cheile ce-i poartă numele, culoarul, reprezintă singura cale de legătură între cele două zone geomorfologice, folosit de altfel încă din antichitate, așa cum o demonstrează drumul roman ce îl străbate. Bazinetul supus periodic inundațiilor, constituit dintr-un sol predominant nisipos-argilos, a fost și rămîne puțin propice agriculturii.

În hotarul comunei menționate mai sus, la cca. 700 m. nord, din dreptul bornei kilometrice cu numărul 77 de pe șoseaua națională 57 B, ce leagă localitățile Băile Herculane-Bozovici-Anina, pe un platou, situat la poalele dealului Vinești, se află punctul numit de localnici „Cetate“ (Fig. 2). Platoul, aflat în proprietatea cetățenilor Panduru Mihai, Panduru Iosif și Domășneanu Matei, este ocupat în cea mai mare parte de pomi fructiferi și de cele două sălașe construite pe latura de nord-vest și respectiv de sud-est a terasei. Ambele locuințe au fost înălțate folosindu-se drept fundații ziduri antice și ca material de construcție pietre, cărămizi și țigle romane.

Primele însemnări referitoare la existența unor vestigii antice în acest punct, aparțin istoricului bănățean Nicolae Tincu Velia, care în 1865 nota „... pe rîpa de lingă satul Lăpușnicel se vîd și astăzi ruine de zidărie“¹.

Cercetările de teren efectuate de M. Macrea și M. Moga, în anii 1946—1947 în zona Almăjului, vin pentru prima dată să precizeze că vestigiile din hotarul Lăpușnicelului aparțin „... unei construcții mari cu zid, probabil o fortificație romană“².

¹ Nicolae Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865, p. 265.

² M. Moga, N. Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, p. 136; M. Macrea, *De la Burebista la Dacia post-romană*, Cluj, 1978, p. 11; T.I.R., L. 34, Budapesta, 1968, p. 73. D. Tudor, *Orașe, tirguri, sate în Dacia romană*, București, 1969, p. 35.

În primăvara anului 1975 cu ocazia verificării pe teren a informațiilor referitoare la punctul menționat³, s-a constatat prezența unei impunătoare construcții romane ale cărei ziduri de incintă încadrează o suprafață de aproximativ 0,5 ha., ocupînd întreaga margine de nord-vest și de sud a platoului. Tot atunci, la cca. 500 m. sud de punctul „Cetate”⁴ în malul dinspre nord a pîrîului Craiova, a fost descoperită și fundația unui zid roman aflat la 1,60 m. sub humusul actual⁵ (Fig. 2). Pe malul opus, la același nivel cu zidul spălat de apele pîrîului pe o lungime de 12 m., s-a putut observa un strat compact de 10—15 cm. grosime, constînd din fragmente de cărămizi, țigle și olane. Aceste urme localizează prezența unei construcții romane necunoscută pînă la acea dată.

Construcția romană din punctul „Cetate”, comuna Lăpușnicel, situată în zona geografică a Depresiunii Almăjului, ținut mai puțin cercetat dar cu numeroase vestigii de epocă romană și postromană concentrate de o parte și de alta a drumului roman ce străbate zona de la est spre vest⁴, a determinat includerea acestui obiectiv de către Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița în planul de cercetare arheologică.

Săpăturile întreprinse pînă în prezent, inițiate în 1975 și continuate în vara anilor 1977 și 1978, au urmărit în primul rînd: delimitarea pe teren a stațiunii; cercetarea parțială a corpului de clădire ce se constituie ca băi romane; spațiul cuprins între zidurile de incintă de pe latura sudică; cercetarea și urmărirea pe teren a drumului roman ce trece la aproximativ 20 m. sud prin fața construcției; delimitarea corpului de clădire din albia pîrîului Craiova⁵.

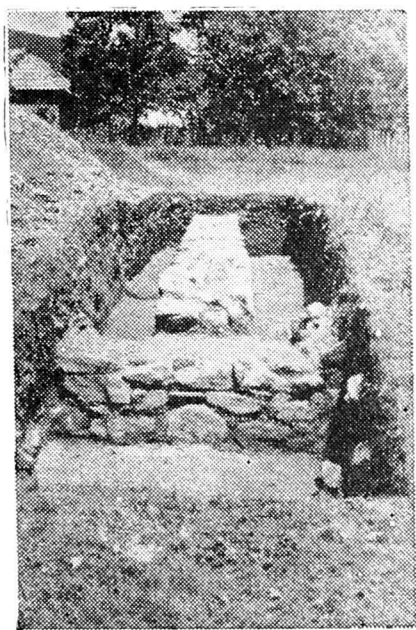
Zidul de incintă, surprins în secțiunile I, II, III, VII, XV, XVI este construit în tehnica *opus incertum*, din bolovani de rîu și piatră de cameră de origine metamorfică (șisturi cristaline). Această rocă se găsește din abundență în imediata apropiere a stațiunii, fiind adusă din Cheile Craiovei a cărei structură geologică o alcătuiește.

Profilul secțiunilor este simplu; în afară de orizontul roman nu au fost surprinse alte nivele mai vechi sau mai noi de locuire, doar cu excepția cîtorva fragmente ceramice hallstattiene apărute sporadic. Zidurile de incintă, îngrijit construite și bine prinse în masa de mortar, apar imediat sub glie, au o temelie de 85 cm ce se înalță deasupra fundației în medie la 60—80 cm, grosimea lor fiind de 75—80 cm. Stratul de dărîmătură nu este mai gros de 75 cm., fiind compus din pietre desprinse din

³ La acea dată se știa doar că în hotarul Lăpușnicelului sînt urme romane, fără să se precizeze caracterul acestora; studiul semnat de M. Moga, N. Gudea în *Tibiscus*, IV, p. 136 era sub tipar.

⁴ B. Milleker, *Délm*, II, Timișoara, 1899, p. 12; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 155; M. Moga, N. Gudea, *op. cit.*, p. 189—143; T I R L 34, p. 39, 52, 65, 73, 89, 94; O. Răuț — O. Bozu, *Drumurile romane în Banat*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 147—148;

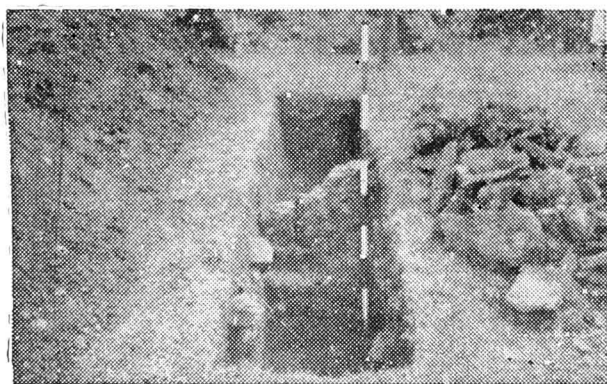
⁵ Primele rezultate au fost prezentate în *ActaMP*, I, Zalău, 1977, p. 151 și urm.; în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 435; *Dacia*, XX, NS, 1975, p. 79 nr. 67.

1

2

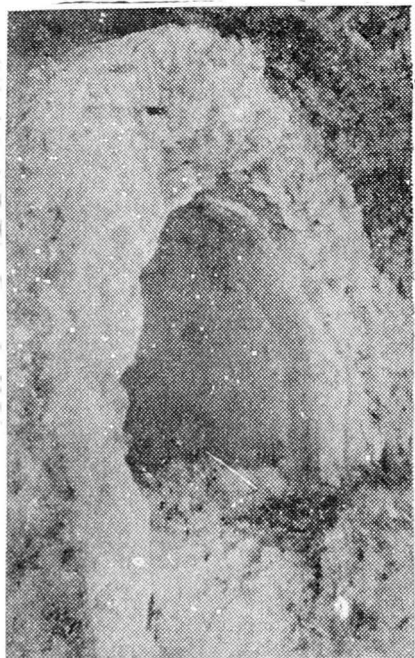

3

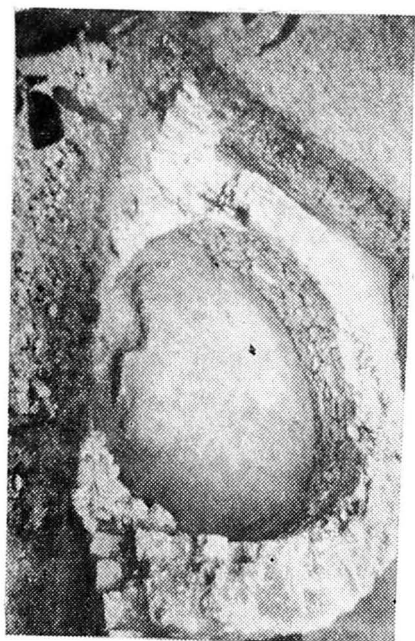

4

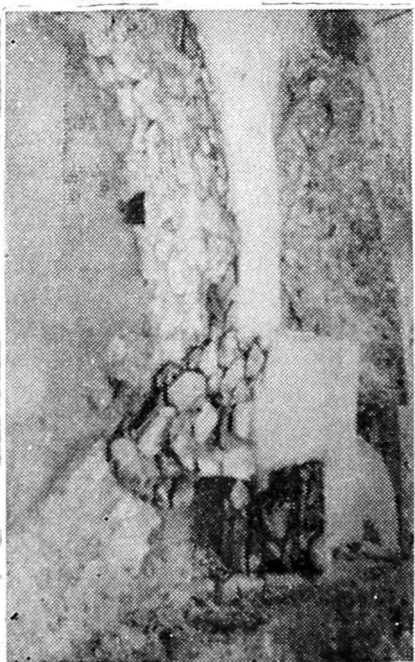
Fig. 3 — 1. Zid de incintă și zid de interior pe latura de sud; 2. Colțul de sud-vest; 3. Zidul de incintă de pe latura de est; 4. Ziduri interioare.

1

2

3

4

Fig. 4 — 1. Bazinul nr. II; 2. Bazinul nr. I; 3. Sistemul de legătură dintre bazine; 4. Corpul „B” în zona absidei.

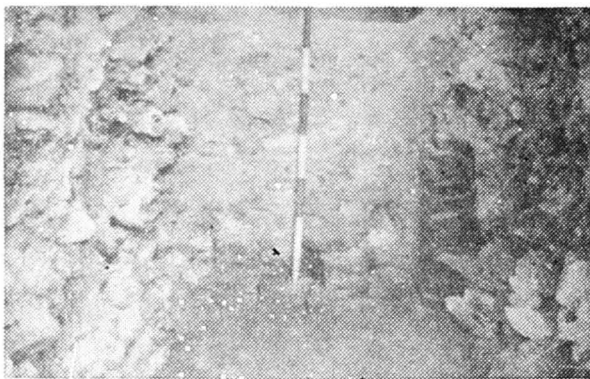

Fig .5 — 1. Secțiune transversală prin corpul „C” (S. XI); 2—3. Secvențe din zona stîlpilor de *hypocaustum* și a nivelului de conducte.

zid, fragmente de țigle și olane. Au mai fost recuperate un număr redus de cuie, piroane și scoabe ce indică și prezența unor suprastructuri din lemn. În majoritatea cazurilor, între stratul de dărîmătură și steril pe ambele părți ale zidului, se observă lentile de mortar ce indică nivelul de unde zidul a fost ridicat deasupra fundației folosindu-se ca liant mortarul (Fig. 6 și Fig. 3/1—3).

Reține atenția în mod deosebit colțul de sud-vest al construcției dezvelit în secțiunea a I-a. Acesta, spre deosebire de cel situat pe latura de nord-est (S XVI), prezintă la îmbinarea zidurilor deasupra fundației un rînd de piatră bine prinsă în mortar, peste care au fost dispuse în unghi drept pe o lungime de un metru pe ambele laturi, cinci rînduri de cărămizi ce alcătuiesc colțul propriu-zis (dimensiunile cărămizilor: $40 \times 25 \times 8$ cm). Zidul a fost ridicat în continuare în *opus incertum* (Fig. 3/2).

Pe latura de vest și de nord, secțiunile de urmărire a zidului de incintă (S. X — S. XVIII) au surprins zidul absidal al unor corpuri de clădire situate simetric: una în imediata apropiere de colțul nord-vestic și cealaltă de cel din nord-est, arcul absidei depășind în ambele cazuri zidul de incintă.

Secțiunea a XV-a, orientată est-vest avînd dimensiunile de $50 \times 1,5$ m trasată la 30 m de zidul de sud al incintei, traversează pe lățime în zona de mijloc întregul edificiu. Cu această ocazie au fost dezvelite un număr de 4 ziduri interioare, orientate nord-sud, care delimitează spații de 7, 12, 4, 3 și respectiv 4 m. Zidurile construite mai puțin îngrijit, au o grosime de 60—65 cm, din care două nu prezintă fundații, iar celelalte două au fundații puțin adîncite.

Secțiunea cu numărul XVIII, orientată nord-sud, avînd dimensiunile de $30 \times 1,5$ m. (urmînd a fi prelungită în campaniile viitoare în așa fel în cît se va constitui într-o secțiune magistrală ce întretaie în lungime întreaga construcție) a surprins două ziduri de interior orientate est-vest

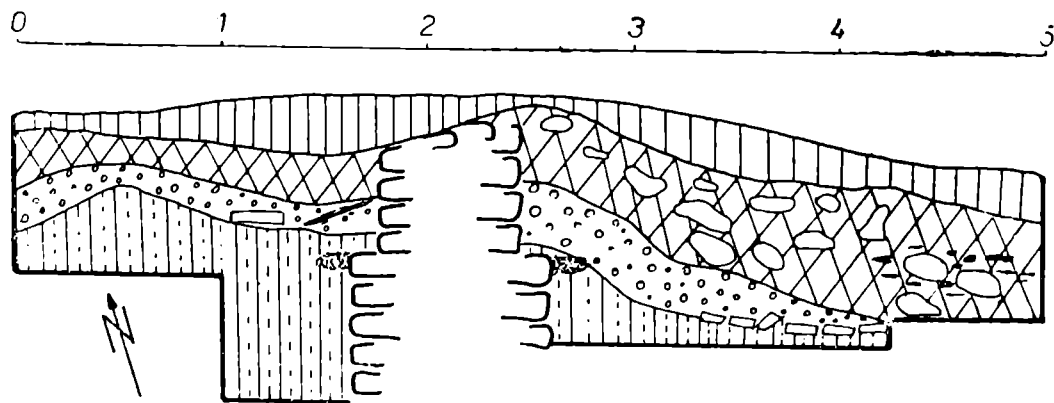

Fig. 6 - Profilul secțiunii aVII-a lîngă zidul de L

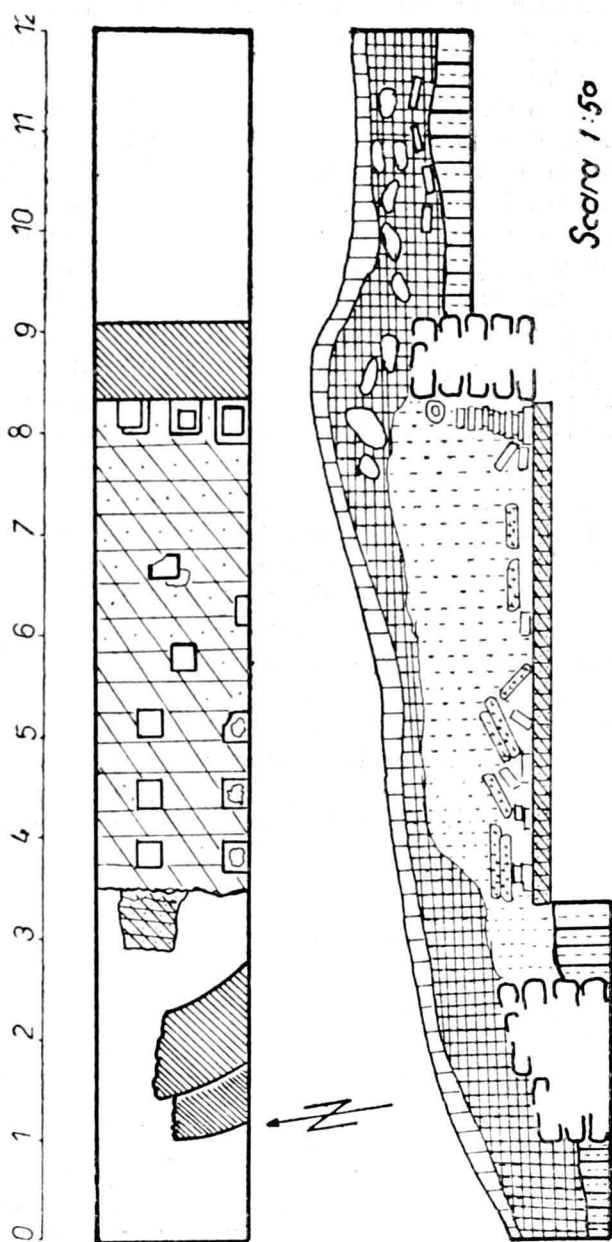

Fig 7 Planul și profilul secțiunii a XI-a de pe latura de sud-vest (corpul C')

și care delimitează spații de 12 m și respectiv 6 m față de zidul de incintă de pe latura de sud.

Pe marginea de nord-vest a platoului, care în acest punct are o cădere de nivel destul de accentuată față de terasa imediat următoare, au fost trasate un număr de cinci secțiuni (S V, S XI, S XII, S XIV, S XIX) și deschise două suprafețe (C_7 și C_8). Secțiunile și suprafețele executate au dus la dezvelirea și identificarea băii romane aparținând acestei impunătoare construcții.

Situată lateral, doar la patru metri de zidul de incintă de pe latura de vest a corpului principal ce are dimensiunile de 65×45 m, clădirea termelor este compusă din: corpul A orientat nord-sud prevăzut cu absidă; corpul B orientat tot nord-sud prevăzut cu absidă semicirculară; corpul C orientat est-vest de asemenea prevăzut cu o absidă semicirculară; bazinul I și bazinul II (Fig. 11).

Dimensiunile băii împreună cu absidele și cele două bazine sînt de 24 m lungime și 14 m lățime.

Corpul A (Fig. 8) a fost secționat în lungime, aproximativ pe mijloc de secțiunea a V-a care a surprins și o parte din corpul C. Dimensiunea interioară a încăperii este de 6,50 m în lungime, lățimea ei nu a putut fi stabilită în stadiul actual al lucrărilor. Față de humusul actual, pavimentul inferior se află la — 1,60 m și este alcătuit dintr-o podea de mortar bine lustruit gros de 5 cm turnat direct pe pămîntul galben. Pe acest paviment se află dispuși stîlpii de hypocaust avînd ca bază o cărămidă patrată cu dimensiunile de $30 \times 30 \times 8$ cm care susține stîlpul propriu-zis construit din cărămizi pătrate ($20 \times 20 \times 8$ cm) prinse între ele cu mortar. Distanța dintre stîlpi variază între 25 și 30 cm. Sînt dispuși pe trei rînduri, în număr de 11, dar nici unul nu se păstrează la înălțimea inițială. După observațiile noastre făcute pe profilul secțiunii, se pare că aveau înălțimea de 60—65 cm. Stîlpii susțineau pavimentul superior din *cocciopesto* în grosime de 23 cm, prăbușit peste tot în secțiune, fapt ce a dus la distrugerea instalației de hypocaustum. Încăperea este străbătută, pe lățime, de un canal subteran. Pereții canalului sînt zidiți din piatră cioplită, frumos fasonată, avînd lățimea de 40 cm. Canalul este lat de 35 cm și adînc de 80 cm fundul acestuia fiind la — 2,60 m de la solul actual. Încăperea în interior are pereții tencuiți în alb, iar în exterior, în zona absidei, în roșu. (Fig. IX—X).

Corpul B (Fig. 9), orientat nord-sud cu absida semicirculară spre sud, a fost surprins în secțiunea XI și secțiunea XIX. Este paralel cu corpul A, avînd zidul dinspre vest lipit de acesta. Dimensiunile interioare sînt de 5,5 m lungime și 3 m lățime, iar cele exterioare de $6,60 \times 4,60$ m. Absida este prevăzută de asemenea cu instalație de încălzit din care nu s-au păstrat decît bazele stîlpilor de hypocaust și aceștia în mare parte deranjați ulterior. Zidul absidei are o intrare largă de 60—65 cm, plasată pe mijlocul absidei. Așa cum se observă la nivelul pavimentului, ce păstrează urme de cenușă și cărbune, este posibil că această încăpere a ținut loc și de *prefurnium*. Din interiorul încăperii au fost recoltate frag-

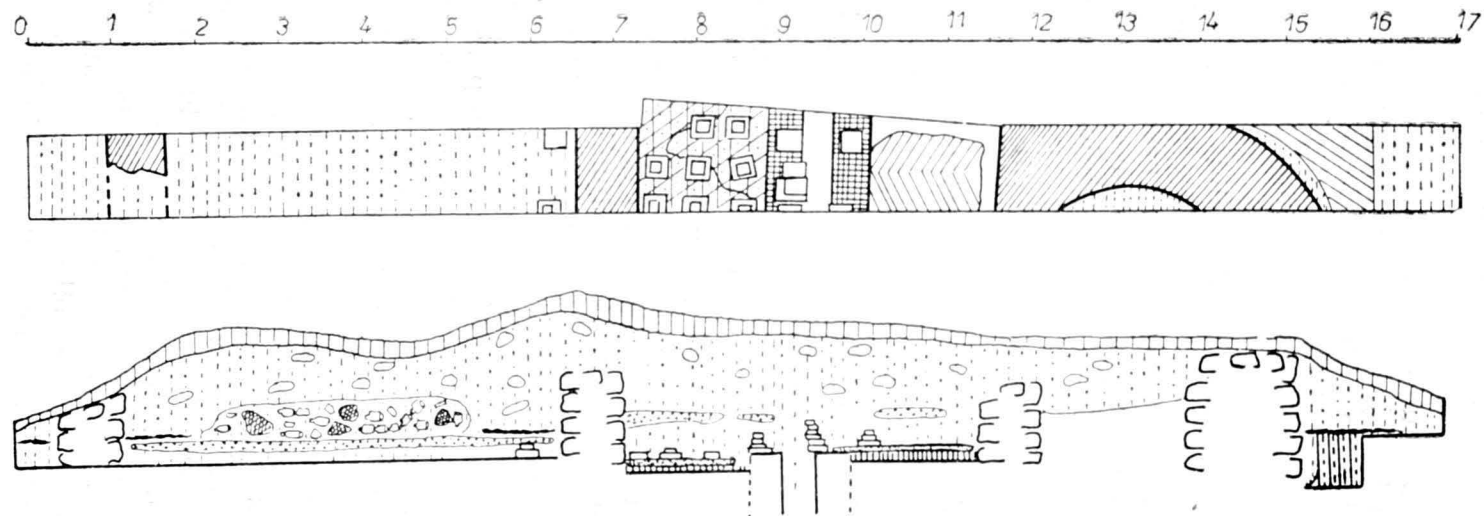

Fig. 8 - Planul și profilul secțiunii a V-a de pe latura de sud-vest

(corpul „A”)
scara 1:50

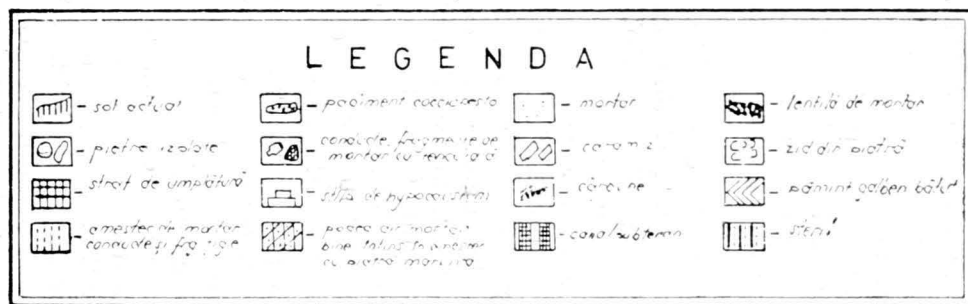

Fig. 8 — Planul și profilul secțiunii a V-a de pe latura de sud-vest (corpul „A”).

mente de *tegulae mamatae* care păstrau un strat gros de mortar cu tencuială vopsită în roșu. La exterior corpul B a fost tencuit în alb. Zidul dinspre est al încăperii, în zona deschiderii absidei, se leagă printr-un zid orientat est-vest, lung de un metru și lat de 75 cm, de bazinul nr. II.

Corpul C (Fig. 7), secționat, de asemenea, pe mijloc și în lungime de către secțiunea a XI-a, este orientat est-vest, cu absida spre vest. Acesta cade perpendicular pe corpul A, având cu acesta două ziduri comune: zidul de est și cel dinspre sud. Dimensiunile interioare sînt de 6 m lungime și 4,75 m lățime, iar cele exterioare de $8 \times 6,25$ m. Compusă dintr-o singură încăpere, care în zona de mijloc a zidului absidal acesta este scos avînd o lățime de 1,25 m, aceasta a fost de asemenea bine încălzită așa cum o dovedește urmele instalației de hypocaustum. Stîlpii de hypocaust, în număr de 12, dispuși pe trei șiruri paralele, au distanța dintre ei de 60 cm. La marea majoritate a acestora există doar cărămida de la bază cu excepția unuia singur, situat lângă peretele zidului de est, care se păstrează în întregime, compus fiind din 10 cărămizi plus baza. (Fig. 5/1—2). Pavimentul pe care sînt dispuși stîlpii este gros de 30 cm. Pavimentul superior din *cocciopesto* în grosime de 23 cm, a fost turnat în două straturi succesive, primul avînd grosimea de 15 cm iar cel ed-al doilea de 8 cm. Acest paviment s-a prăbușit în fragmente mari pe toată lungimea și lățimea secțiunii. De pe această pardoseală, a fost îndepărtată o masă compactă, în grosime de 60 cm constînd dintr-un număr impresionant de conducte întregi și fragmentare, bine prinse în masa de mortar a peretelui fiind introduse una în alta (Fig. 5/3). Conductele, de formă cilindrică, scurte, cu un gît, de asemenea, scurt. O parte dintre aceste conducte (*flubi*) au fost folosite la dirijarea aerului cald, dispuse sub tencuiala peretelui într-o rețea, iar o parte pentru transportul apei, care probabil a fost adusă din ogașul numit astăzi „Ogașul Barbului“, situat în imediata apropiere față de care există o înclinare destul de pronunțată care permite o cădere convenabilă a apei și un debit constant.

Un zid, cu dimensiunile de 1 m lungime și 75 cm lățime, face legătura dintre corpul B și cu cele două bazine circulare ce ocupă întreaga latură de sud-est a băii.

Bazinul I (Fig. 9/), folosit ca bazin cu apă rece (*frigidarium*), este construit în piatră și mortar fiind lat de 75—80 cm, se păstrează între 45—60 cm înălțime. Diametrul exterior este de 4,80 m iar cel interior de 3,25 m. Păstrează urme de tencuială albă în exterior. Bazinul are o podea din mortar bine întins avînd în amestec piatră măruntă, peste care a fost turnat un paviment gros de 10 cm din *cocciopesto*. Acest paviment, care nu acoperă întreaga suprafață, este ușor înclinat spre sud, unde la nivelul podelei zidul este străbătut de o gură de evacuare a apei. Intrarea în bazin este marcată printr-un prag în partea de nord-vest. La nivelul zidului din zona intrării podeaua este acoperită cu cărămizi pătrate, prinse în mortar, care, pe suprafața lor, au ornamente făcute cu degetul în forma literei „V“. Un zid, lung de 3,10 m orientat nord-sud, pornește din zona intrării în bazin și se pierde sub sălășul cetățeanului Domășneanu Matei,

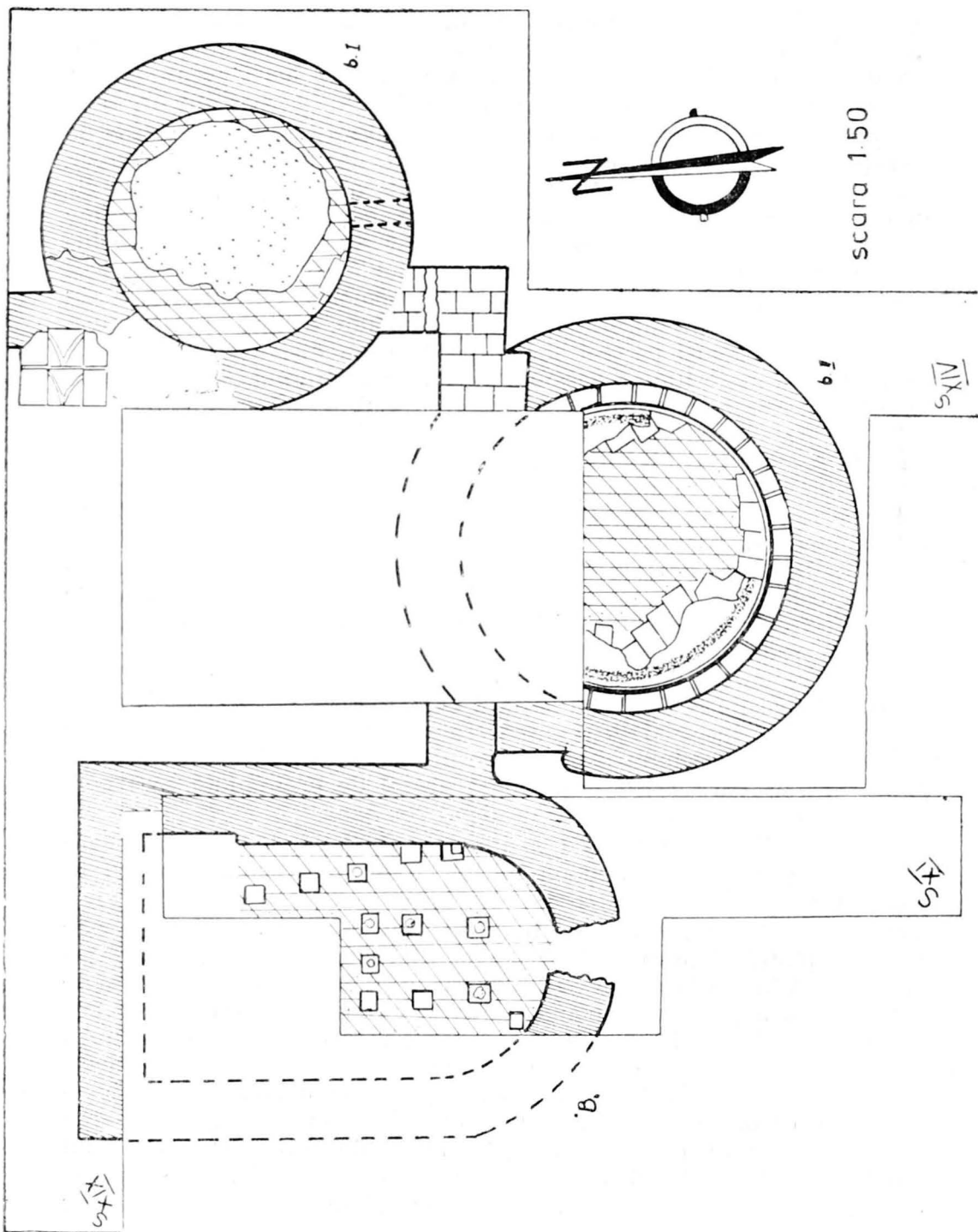

Fig. 9 — Planul corpului „B” și a bazinelor I—II din secțiunile XIII, XIV, XIX situate în zona de sud-vest a construcției

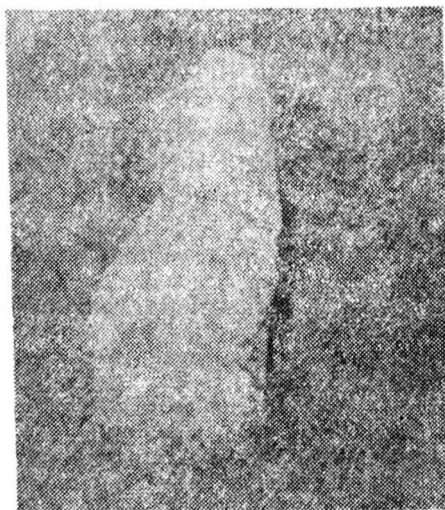

Fig. 10 — Stîlp miliar
(Muz. Reșița)

care ocupă întreaga latură de nord-vest. Bazinul I se leagă de bazinul II printr-un zid ridicat în piatră și cărămidă, avînd înălțimea de 1,20 m și lățimea de 75 cm fiind tencuit la exterior în alb.

Bazinul II (Fig. 9/1) dezvelit doar pe jumătate⁶, are diametrul exterior de 5,75 m, iar cel interior de 4 m. Folosit ca bazin cu apă caldă (*cal-darium*) poate fi dat exemplul în ceea ce privește tehnica de construcție. Zidul circular, din piatră bine prinsă în mortar, înalt de 60—75 cm și lat de 80 cm, este tencuit spre exterior în culoare roșie. Din jur împrejur, în interiorul bazinului, pereții zidului, pe înălțime, sînt căptușiți pe o lățime de 15 cm cu rînduri succesive de cărămidă. Două straturi de tencuială, primul avînd grosimea de 3 cm și al doilea de 2 cm, îmbracă întreaga suprafață de interior a bazinului. Fundul acestuia, alcătuit dintr-o podea de mortar cu pietre mărunte, este gros de 30 cm fiind turnat și bine întins. Întreaga suprafață a podelei a fost pavată cu cărămizi, cu dimensiunile de 30×30×5 cm, peste care s-a turnat un strat în grosime de 5 cm *cocciopesto*, care, la baza zidului tencuit, formează o bordură. Au fost recuperate un număr destul de ridicat de conducte introduse una în alta⁷ din interiorul bazinului, a căror funcționalitate pare a fi legată de sistemul de boltire.

Cu toate că în stadiul actual al cercetării nu putem să precizăm cu exactitate funcționalitatea încăperilor A, B, C, prevăzute cu hypocaust — cu excepția celor două bazine — prin plasarea întregului corp al termelor într-o zonă care prin poziția sa mai ridicată față de nivelul teraselor imediat inferioare ofereau o soluție simplă în ceea ce privește evacuarea apelor reziduale precum și faptul că întreaga clădire este supusă soarelui în tot timpul zilei, demonstrează încă o dată în plus că constructorii au ținut seama de principiile clasice de construire a unei băi romane⁸.

Secțiunea a XIII-a, executată la aproximativ 150 m est de punctul „Cetate“, secționează drumul roman. Lățimea drumului este de 6 m, din care se distinge o margine de 1 m lățime. Drumul este în cea mai mare parte distrus de lucrările agricole intense. Se păstrează un singur strat, de pietriș și piatră de rîu rulată, gros de 30 cm⁹. Urmărit pe teren de la est spre vest, drumul roman intră în hotarul Lăpușnicelului, coborînd dealul Perniș pe piciorul pantei, traversează șoseaua națională, în punctul „Podul Sumiței“, trece în acest sector pîriul Craiova îndreptîndu-se spre punctul „Cetate“, depășindu-l la 20 m sud de construcția romană. Urcă în continuare, panta de est a dealului Vinești, îndreptîndu-se spre comuna Mehadica pe direcția Teregova¹⁰. A fost urmărită,

⁶ Bazinul II nu a putut fi dezvelit în întregime deoarece în jumătatea nedezvelită se află un nuc uriaș.

⁷ Sînt identice cu cele găsite în construcția romană de la Dalboșeț, vezi D. Protase, *Villa rustica de la Dalboșeț*, în *Banatica*, III, p. 349.

⁸ Vitruvius, *De Architectura*, V, 11, București, 1964, p. 256.

⁹ O. Răuț — O. Bozu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁰ Deoarece drumul roman a fost distrus pe mari porțiuni de lucrările agricole, nu a mai putut fi urmărit dîncolo de hotarul comunei Lăpușnicel, dar din informațiile culese de la localnici pare că drumul roman iese în punctul Turcii Morții din apropierea castrului roman de la Teregova.

de asemenea, ramura drumului roman care, de la Lăpușnicel, urcă în pantă domoală dealul Znamăn, spre Globul Craiovei, îndreptându-se în direcția localităților Petnic și Iablanita de unde, coborînd dealul Strajița, iese în imediata apropiere a castrului roman de la Mehadia.

În punctul Znamăn sau Piatra Împăratului (cum îi mai spun localnicii) a fost descoperit un stilp miliar¹¹ (Fig. 10). Acesta era prăbușit cu fața spre sol fiind îngropat în pământ cca. un metru. Cioplit din rocă tufogenă este înalt de 1,82 m și lat de 32 cm are cinci fețe neregulate. Din cîmpul inscripției se pot citi doar patru litere I A N O P, sub care apar literele M I L I, restul inscripției fiind martelată. Literele, neîngrijit incizate, au înălțimea de 4 cm, distanța dintre ele variînd între 3 cm și 1 cm. După aspectul său, miliarul se aseamănă cu cele descoperite în Dobrogea fiind ridicate la finele secolului al III-lea. Martelarea inscripției sugerează ipoteza că ar putea fi vorba de împăratul Maximian¹².

În cazul construcției romane din punctul „Cetate“ frapează în mod deosebit sărăcia materialului arheologic cu excepția celui destinat construcției. Plasată în imediata apropiere a unei bifurcații de drumuri romane, într-un punct ce oferă o vizibilitate și o supraveghere perfectă atît înspre Cheile Globului cît și înspre Depresiunea Almăjului, lipsa materialului arheologic caracteristic pentru *villae rusticae* (ceramică, unelte agricole, piese din fier și bronz, podoabe etc.) arată că posibilitatea de a ne afla în fața unei ferme romane pare a fi exclusă.

Ținînd seama de analogiile de plan ale construcției, cu cea de la Dalboșeț¹³, de care o despart 30 de km, ce corespunde unei etape normale de călătorie, ambele prezentînd un număr mare de încăperi, largi spații interioare, băi amplasate în imediata apropiere a drumului roman, totuși pledează pentru o *statio*.

Cele două construcții, atît cea de la Lăpușnicel cît și cea de la Dalboșeț, își găsesc analogii cu edificii caracteristice acestor *statio* sau *masio* descoperite și pe teritoriul Galliei¹⁴. În plus, faptul că nu au fost descoperite urme de incendiu, pledează pentru un complex de clădiri cu destinație oficială, care au fost evacuate la ordin, odată cu retragerea armatelor romane din Dacia¹⁵.

O datare a stațiunii de la Lăpușnicel, în stadiul actual al cercetării, nu poate fi emisă, deoarece ne lipsesc elementele necesare. Doar tehnica folosită la ridicarea băilor, căreia îi găsim asemănări cu cea de la termele castrului roman de la Mehadia¹⁶, oferă o datare largă începînd de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și începutul secolului al III-lea.

¹¹ O. Răuț — O. Bozu, *op. cit.*, p. 148.

¹² Un studiu amănunțit urmează a fi publicat.

¹³ D. Protase, *op. cit.*, p. 352.

¹⁴ R. Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972, p. 215; Ch. Daremberg — E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. 2, Paris, 1877, p. 1655.

¹⁵ O. Răuț, V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 14.

¹⁶ N. Gudea, în *Tibiscus*, IV, p. 107—123.

Considerăm ca foarte necesară continuarea săpăturilor din punctul „Cetate“, deoarece numai viitoarele cercetări vor elucida problemele ce le ridică această importantă stațiune.

OVIDIU BOZU

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DU POINT „CETATE“
COMMUNE LĂPUȘNICEL, DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN

(Résumé)

Les fouilles archéologique du point „Cetate“, commune Lăpușnicel, initiées pendant l'été de l'année 1975, ont été continuées au cours des années 1977—1978.

À cette occasion on a établi les dimensions de la construction romaine; l'édifice des thermes; l'espace entre les murailles d'enceinte de la côté sudique; on a recherché et suivi sur le terrain la route romaine qui passe aproximativement 20 m au sud devant la construction.

Dans le stade actuel des recherches, nous pouvons préciser que l'imposante construction du point mentionné, est une „statio“, près d'une enfourchure des routes romaines.

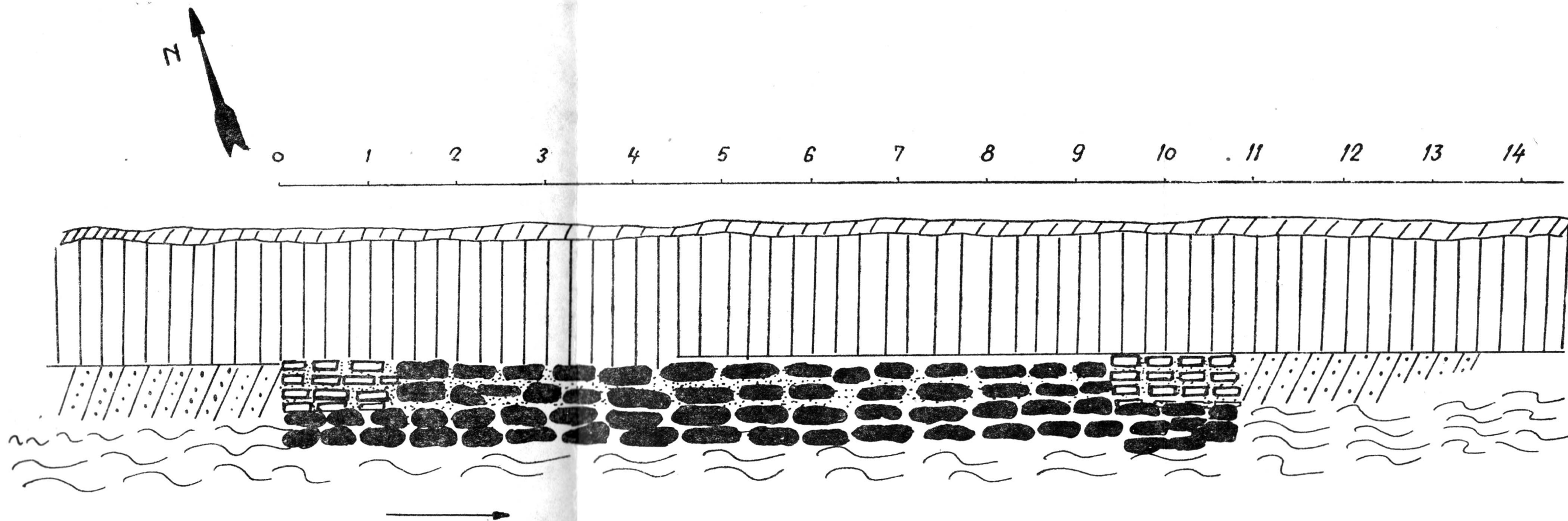

Fig.12 - Profilul zidului din albia pârâului Craiova

TIPURI DE MORMINTE ROMANE ÎN ZONA CARANSEBEȘULUI

Despre castrul și canabae-le Tibiscum-ului identificate încă în secolul trecut la nord de satul Jupa se cunosc multe date, mai puține însă despre orașul (municipium) și necropola acestuia.

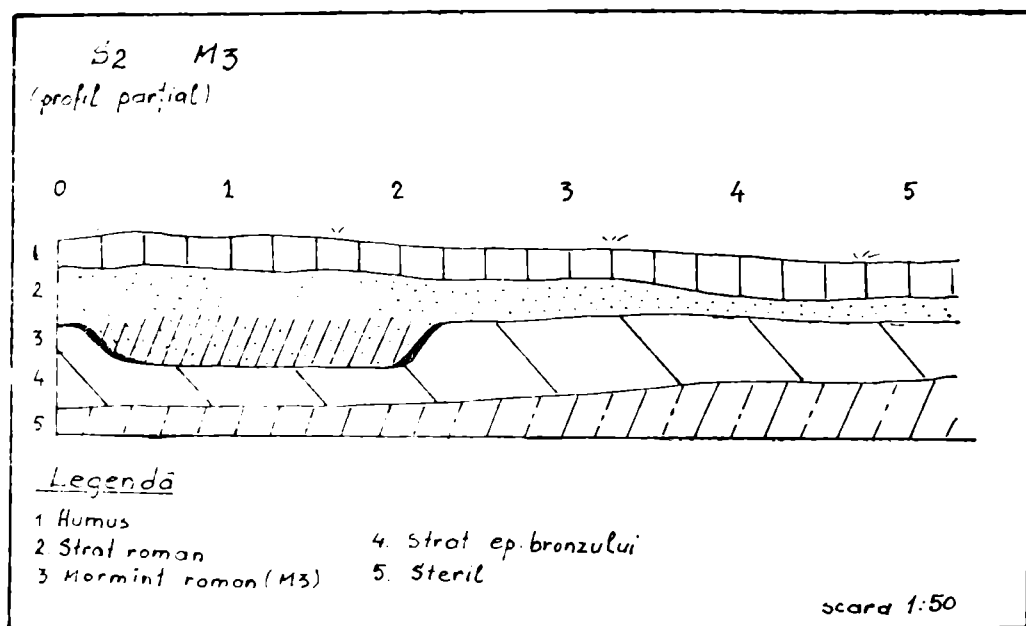
După mai mulți ani de cercetări de teren s-a reușit în primăvara anului 1976 să se descopere necropola romană, care în următorii ani a fost cercetată prin câteva sondaje de mai mare amploare¹.

Lunca joasă, inundabilă din jurul anticului oraș este dominată de terasa a doua a celor două râuri — Timiș și Bistra — care, chiar în zona de confluență a acestora, venind dinspre sud, face o cotitură puternică spre est în susul văii Bistrei. Acest loc poartă denumirea de „Dîmb” — nume dat de numărul mare de movile („dîmbi”) ce acoperă aici o suprafață de câteva hectare. Informațiile primite de la învățătorul Patrichie Puraci din Iaz, care ne-a atras atenția asupra acestor movile, precum și toponimicul locului ne-au făcut, de la început, să bănuim existența aici a necropolei romane. Fiind la o depărtare de 1,2 km E SE de castru și la numai 300—400 m SE de orașul Tibiscum, acest loc este și singurul din apropiere căruia i se putea da o astfel de destinație. Pe de altă parte, această terasă este străbătută de drumul roman Dierna-Sarmizegetusa, din care, în acest cot, se desprinde o ramificație ce coboară în orașul Tibiscum. Și în acest caz se adeverește faptul că romanii obișnuiau să-și amplaseze necropolele de-a lungul drumului, de ambele părți ale acestuia.

Cercetările preliminare ne-au permis să tragem câteva concluzii de ordin general. La Tibiscum se practicau două rituri de înmormîntare: *inhumația* (întilnită pînă acum într-un singur caz) și *incinerația* ce pare a fi mai răspîdită. Din punct de vedere al aspectului exterior se constată *morminte plane* (cele mai multe) și *morminte tumulare*. Le vom prezenta pe rînd, încercînd o subdivizare a lor.

În cadrul mormintelor plane nu am întilnit pînă în prezent nici un caz în care decedatul să fii fost înhumat. S-au putut stabili trei tipuri de morminte: a) morminte formate dintr-o simplă groapă neamenajată, în care s-au depus cenușa mortului și ofrandele. Este cazul mormîntului M₂ surprins în secțiunea S₁ din anul 1977. Mormîntul situat la o adîn-

¹ R. Petrovsky, *Sondajul arheologic de la Iaz (com. Obreja), în Tibiscus*, V, (sub tipar).

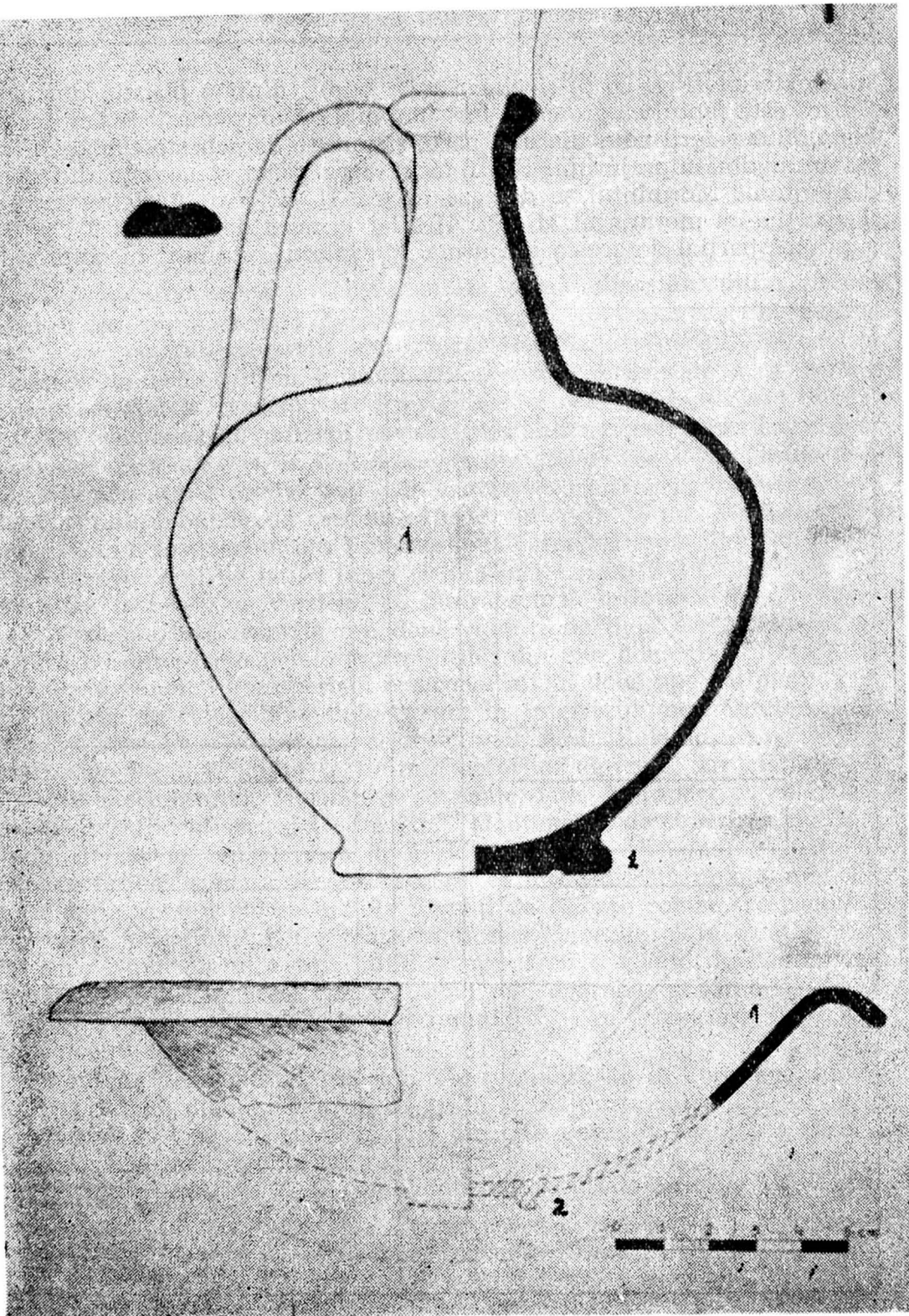

Pl. 1 — Iaz „Dimb”: Profilul mormintului M₃.

cime de 0,50 m a avut ca inventar pe lângă oase carbonizate și bucăți de cărbune, două vase — ulcioare de tip obișnuit, de culoare cenușie, cu corp globular, gât îngust și înalt, o singură toartă și picior scurt inelar (Fig. II, 1); două opaițe (unul spart, posibil să nu fi făcut parte din mormint, cu ștampilă ilizibilă probabil FORTIS) și o monedă din bronz rău conservată și mai multe piese mici din fier, de formă globulară, puternic oxidate și lipsite de unul dintre vase. Conturul gropii mormintului nu este posibil de stabilit deoarece nici culoarea și nici tăria solului nu prezintă vreun indiciu în acest sens. Pe baza materialului mormintul se poate data în sec. II—III e.n.

b) Morminte formate dintr-o groapă ovală, albiată cu pereții arși ritual până la roșu². (Aici amintim mormintul M₃ din secțiunea S₂ din anul 1977 și aflat la adâncimea de 0,50—0,70 m. Baza gropii este mai puțin arsă având culoarea neagră (Fig. 1). Mortul nu a fost ars pe loc, ci rămășițele sale au fost depuse împreună cu o parte a inventarului, după incinerarea în altă parte, în groapa mormintului. Ca inventar apar un opaiț (păstrat doar fragmentar), o mărgea din sticlă de tip „pepene” de culoare verde, puternic arsă (a fost purtată probabil de defunct în timpul incinerării), o străchinioară fragmentară cu buza lată puternic aplecată

² Morminte identice s-au descoperit la Drobeta Turnu-Severin (cf. D. Benea, C. Tătulea, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 669, 673); Alba Iulia (cf. D. Protase, în *Materiale*, VI, 1959, p. 398—399, 401).

Pl. II — Iaz „Dîmb“: ulcior din M_2 (1); străchinioară din M_3 (2).

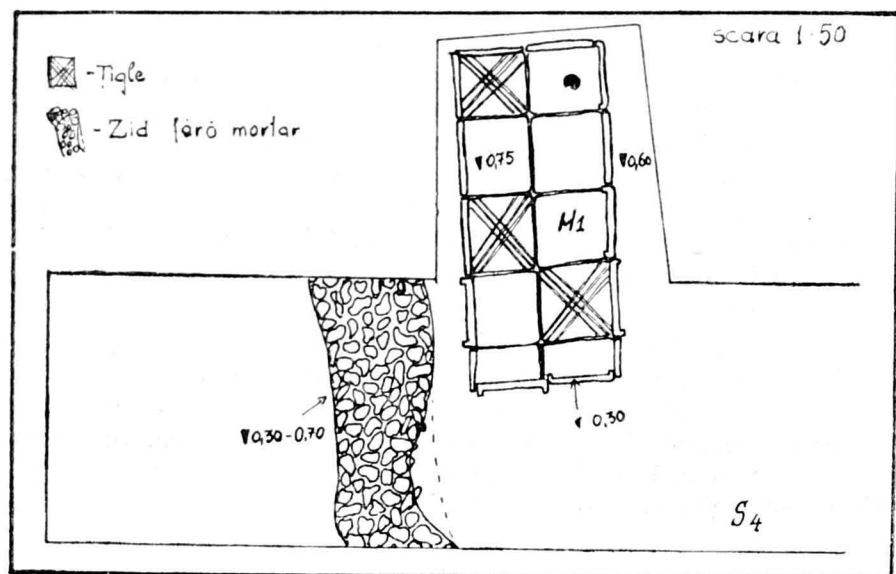
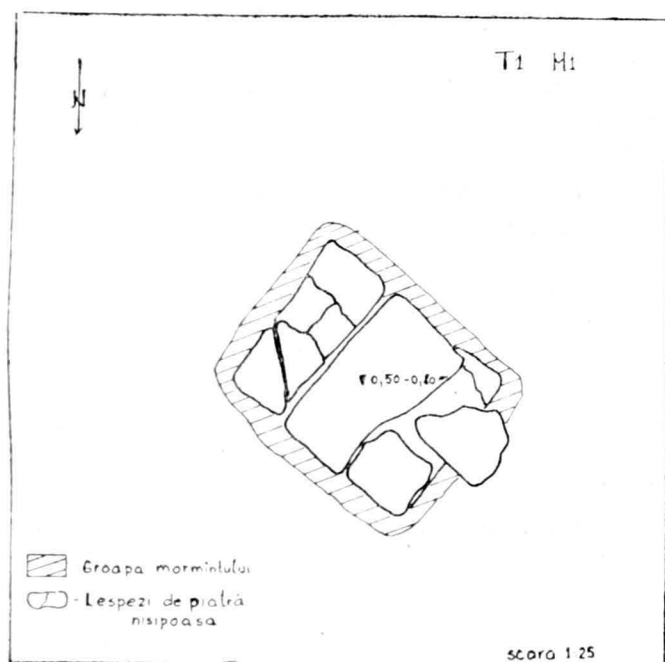
velit, fiind parțial surprins în secțiunea T₃ S₁ din anul 1978. El are pereții laterali arși la roșu.

c) Morminte în formă de cutie (cistă) la care pentru pereții laterali, bază și acoperiș s-au folosit țigle. Pentru acest tip avem două morminte: unul (M₇), identificat în necropolă în secțiunea S₄ din 1978, la adâncimea de 0,55 m, dar încă nedezvelit și altul (M₁) descoperit în Caransebeșul Nou, în locul numit „Măhală“, în cadrul micii necropole aparținând villae-i rustice cercetate cu câțiva ani în urmă³. Insistăm puțin asupra acestuia din urmă pentru că este un foarte interesant și în același timp bine păstrat exemplu de mormint-cistă. Mormintul, situat la adâncimea de 0,30—0,75 m, a fost jefuit încă din antichitate și ca urmare nu se poate stabili cu exactitate dacă este vorba de înhumatie sau incineratie. De asemenea, inventarul păstrat este foarte sărac, găsindu-se doar fragmente dintr-un vas, în colțul sud-vestic al mormintului. Ținând seama de dimensiunile relativ mari ale cistei (1×2,50 m) și de analogia cu alte morminte înclinăm să credem că este vorba de un mormint de înhumatie. Cista a fost făcută din țigle de două categorii: una bine cunoscută, cu bordură pe ambele laturi lungi și alta mai rar întâlnită, fără bordură. Țiglele au fost așezate vertical, cu latura scurtă înfiptă în pământ (Fig. 4—5). Podeaua este formată din două rânduri de țiglă din categoria celor fără bordură iar capetele mormintului din câte două țigle așezate lateral. Presupunem că acoperișul era construit în două ape, cu pante line, fapt indicat de cele câteva țigle căzute în interiorul mormintelor și de prezența olanelor. Deasupra acestora s-au găsit țigle și olane sparte răvășite de fierul plugului în timpul lucrărilor agricole, dar mai ales de jefuitoarii mormintului. Mormintul se poate data, în raport cu *villa rustica*, pe la mijlocul sec. al III-lea e.n.⁴. Menționăm, descoperirea, tot aici, la numai 0,50 m depărtare, a unui zid din piatră fără mortar, care nu aparține fermei romane și care, se pare, că înconjură necropola, mai ales că fundația acestui zid se află la nivelul de călcare roman, respectiv al construirii mormintului. Cu toate că lipsesc dovezile clare stratigrafice, bănuim că mormintul a fost inițial acoperit cu o manta de pământ sub formă de tumul. În acest caz ar trebui mai degrabă încadrat în cea de a doua categorie — a *mormintelor tumulare* — ce urmează a fi prezentată în continuare.

Mantaua de pământ la mormintele tumulare de la Jupa are dimensiuni variabile: diametrul între 8—16 m și înălțimea între 0,30—1,50 m. În total au fost săpate patru movile din cele peste 30 ce se pot observa clar în zonele neacoperite cu vegetație înaltă. Astfel că, prezentarea celor cercetate urmează a fi completată cu rezultatele ce se vor obține în urma investigației și a altor tumuli.

³ E. Iaroslavschi, în *Banatica*, III, 1975, p. 355—363.

⁴ O descoperire asemănătoare la Cluj-Napoca (cf. W. Wolski, în *Apulum*, IX, 1971, p. 587, 588, fig. 2 b).

Pl. IV — Caransebeșul Nou „Măhală”: — mormîntul M₁ și zidul de incintă (1); Iaz „Dîmb”: mormîntul M₁ din tumulul T₁ (2);

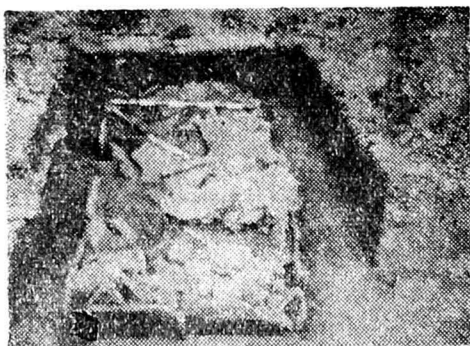

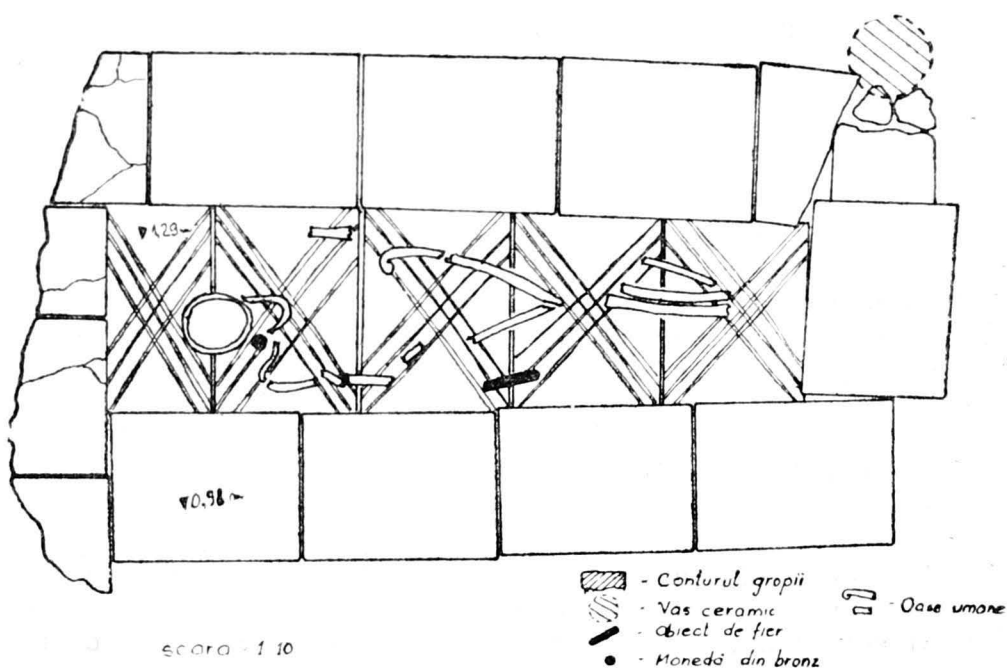
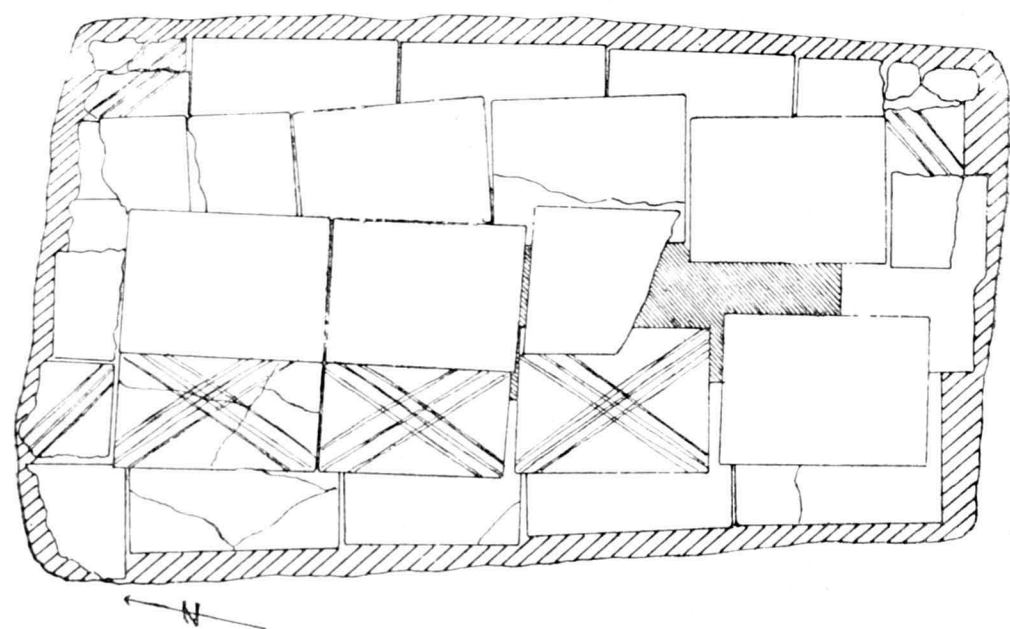
Fig. 1 — Caransebeșul Nou „Măhală”: mormîntul M₁ încă nedezvelit;

Fig. 2 — Caransebeșul Nou „Măhală”: mormîntul M₁ dezvelit, cu cîteva țigle din acoperiș „în situ”.

În stadiul actual al cercetărilor se pot stabili trei tipuri de morminte: a) morminte fără vreo amenajare specială, păstrîndu-se doar inventarul (ritul de înmormîntare este necunoscut); b) mormînt din cărămidă în formă de cutie; c) mormînt construit din lespezi din piatră.

a) Din prima categorie fac parte movilele T₂ și T₃. În movila T₂ nu cunoaștem cu exactitate locul mormîntului propriu-zis. Chiar în centrul movelei, deasupra unei gropi hallstattiene (semibordei) se pare, că există o adîncitură — albiere — în nivelul de călcare roman. Aceasta s-a dedus doar din diferența de tărie a solului și nu după culoare, pămîntul avînd aici, în general, o culoare brun-cenușie închisă. În această adîncitură nu s-a aflat nici un fel de inventar roman, în schimb, la aproximativ 2,10 m spre est, au apărut foarte multe fragmente dintr-un vas din categoria amforelor, acoperite cu olane fragmentare. O situație asemănătoare s-a constatat la movila T₃, unde aproximativ în centrul ei, nivelul de călcare roman prezintă o adîncitură mai pronunțată cuprinsă între 1,30—1,65 m. (Pl. III). De data aceasta groapa se delimitează mai clar, cu umplutură de pămînt brun-închis, dar fără nici un fel de inventar. Alături de ea s-a găsit un fragment de cărămidă, iar în jurul ei, răspîndite pe o suprafață de aproximativ 4 m², trei vase ceramice de culoare cărămizie de tipul cunoscut cu o toartă, din care doar unul a putut fi recuperat. În apropierea acestuia a apărut o monedă din bronz de la Hadrian. Toate piesele erau la aceeași adîncime și făceau parte, probabil, din inventarul mor-

Pl. V — Iaz „Dimb”: mormîntul M₆ din tumulul T₄ — planul mormîntului acoperit (1); mormîntul M₆ din tumulul T₄ — planul mormîntului dezvelit (2).

mintului (M_4). Se pare că ambele morminte sînt de inhumație, neexistînd nici o urmă de incinerare.

b) Din această categorie se cunoaște pînă în prezent un singur mormînt (M_6). Acesta este situat chiar în capătul de nord al terasei. Mantaua movilei este în cea mai mare parte distrusă de actualul drum de țară ce trece prin acest loc. Mormîntul a fost dezvelit în anul 1978, cînd s-a îndreptat peretele movilei dinspre stînga drumului, pentru a urmări stratigrafia. Cutia din cărămidă (dimensiuni $1 \times 1,80$ m) a fost făcută într-o groapă săpată pînă la adîncimea de 1,30 m. La zidirea mormîntului s-au folosit circa 56 cărămizi (30×40 cm) dintre care unele au fost sparte pentru a fi folosite în părțile unde groapa este mai îngustă (Pl. V/12). Ceea ce se poate constata de la prima vedere este meticulozitatea cu care a fost construită cutia. Baza o constituie patru cărămizi înșirate în lungimea lor, iar spațiul rămas liber între acestea și peretele gropii este umplut cu pietre de rîu de dimensiuni mijlocii clădite cu mare grijă, fixînd în așa fel cărămizile, încît, practic, era imposibilă o deplasare ulterioară a lor. Peste acest pat s-au ridicat pereții laterali ai cutiei, constînd fiecare din cîte patru rînduri de cărămizi ce se suprapun exact, iar pentru umplerea spațiului rămas liber între pereții din cărămidă și ai gropii s-au folosit în continuare pietre de rîu, fragmente de cărămizi și nisip; între rîndurile de cărămizi s-a depus un strat de nisip. Spațiul interior al cutiei are dimensiunile de $0,40 \times 1,40 \times 0,30$ m și este umplut cu nisip și pămînt infiltrat. Deasupra pereților s-a așezat încă un rînd de țigle trase mult spre interior, lăsînd liber un spațiu lat de vreo 10—15 cm. Acest spațiu a fost apoi acoperit cu un ultim șir de 4 cărămizi, formînd, împreună cu rîndul anterior, acoperișul (bolta) mormîntului (Fig. 6—7). Mormîntul s-a păstrat intact⁵. Din scheletul defunctului, ce pare a aparține unui copil (după inventar, de sex masculin) în vîrstă de 12—15 ani, s-a păstrat doar cutia craniană cu maxilarul inferior, o claviculă, părți din membrele inferioare și superioare. Inventarul mormîntului (Fig. 5) constă dintr-o monedă de bronz, slab conservată (probabil din sec. II), ce a fost pusă în gura celui mort, o piesă din fier lungă de 10—12 cm, cu profil circular, a cărei funcționalitate nu se poate stabili din cauza slabei păstrări, fiind așezată în dreapta bazinului și un vas — strachină (Pl. II/2) — situat în exteriorul mormîntului, în colțul său sud-estic. Mormîntul a fost acoperit cu o manta de pămînt nu prea înaltă. Se constată de asemenea, că cărămizile ce formează baza cutiei au fost așezate cu partea netedă, ce poartă amprenta a două grupuri de cîte trei linii realizate cu degetele în diagonală din colțurile cărămizii, în sus, iar restul lor, inclusiv cele ce formează bolta (excepție făcînd doar trei bucăți din rîndul tras spre interior) sînt cu această față în jos. Mormîntul se datează în sec. II e.n.

⁵ Pentru analogii vezi D. Protase, în *Apulum*, XII, 1974, p. 134—136, 142, fig. 6/4.

⁶ Din cauza slabei conservări a mormîntului, în stadiul actual al cercetărilor nu se poate încă stabili tipul mormîntului și deci nici analogii.

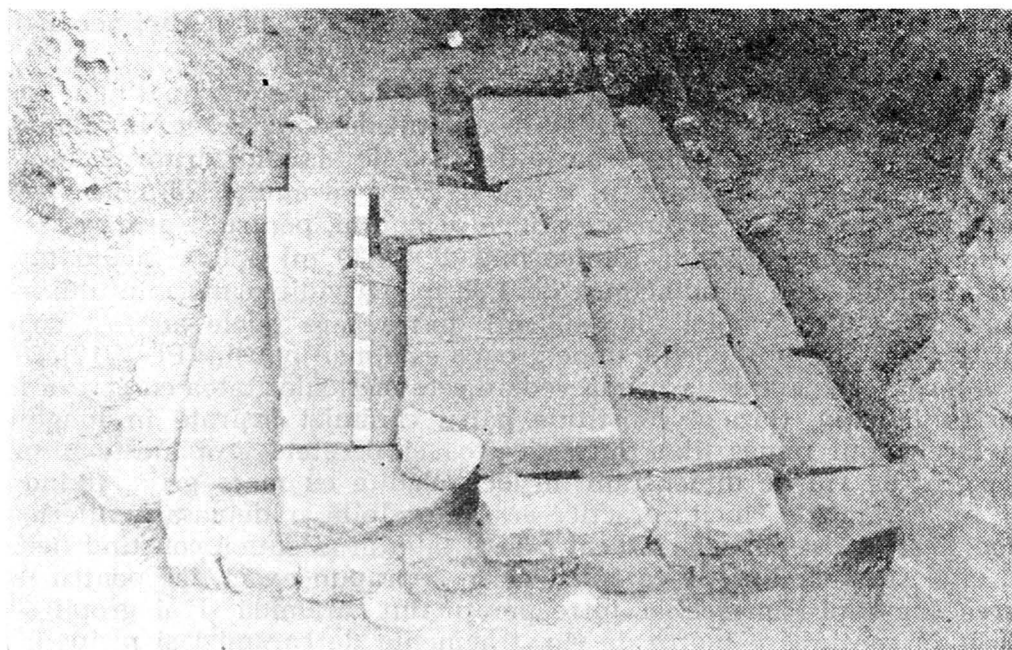

Fig. 3 — Iaz „Dîmb“: tumulul T_4 , mormîntul M_6 — acoperișul (rîndurile 1 și 2 de țigle).

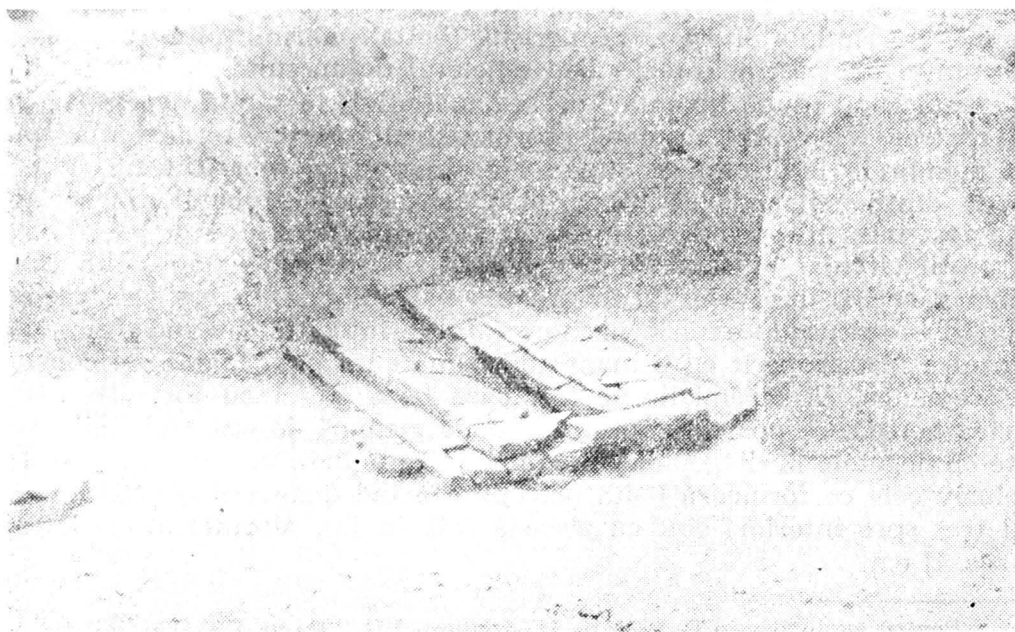

Fig. 4 — Iaz „Dîmb“: tumulul T_4 , mormîntul M_6 — acoperișul (al doilea rînd de țigle).

c) Mormintul construit din lespezi de piatră (M_1) este și el acoperit cu o manta de pământ⁶. Din păcate și acest mormint a fost jefuit, încă din antichitate și deranjat recent de lucrările de implantare a unei conducte de gaz metan, cu care ocazie a și fost descoperit. Din mormint s-au păstrat două rînduri de cîte trei lespezi ce formau baza mormintului, avînd fiecare dimensiunile de $1 \times 0,30$ — $0,40 \times 0,10$ m. Din partea superioară nu s-a păstrat nimic, neputîndu-se reconstitui forma mormintului. Probabil a avut formă de cutie cu capacul constînd dintr-o singură lespede. Aproximativ la același nivel cu lespezile păstrate „in situ”, lîngă marginea lor nord-vestică, s-au găsit fragmentele unui vas din sticlă și dintr-unul ceramic. Pieseile provin foarte probabil din mormint. Mormintul are orientarea E/SE — V/NV. Orientîndu-ne după dimensiunile sale reduse ($1 \times 0,80$ m) și presupunînd că este de înhumăție, se pare că avem de a face cu mormintul unui copil.

Ca descoperire izolată trebuie amintit un coronament funerar dintr-o piatră albă, nisipoasă, reprezentînd doi lei funerari adosați⁷, găsită într-o poziție secundară, fără a se putea preciza cărui tip de mormint a aparținut.

În concluzia celor prezentate mai sus, se constată, că toate mormintele, atît cele de înhumăție cît și cele de incinerăție, cu groapă bine delimitată, au orientarea E — V. Inventarul este în general sărăcăcios, rezumîndu-se la 1—3 vase ceramice, o monedă și puține alte piese din sticlă, pastă sticloasă, bronz și fier. Numărul redus de morminte dezvelite nu permite încă o delimitare clară a categoriilor sociale din care proveneau cei înmormîntați. Mormintele sînt identice cu cele datînd din

Fig. 5 — Iaz „Dîmb”: tumulul T_1 , mormintul M_6 — planul mormintului după de montarea acoperișului.

⁷ O piesă asemănătoare se găsește la muzeul din Lugoj și provine tot de la Tibiscum. Vezi și D. Isac, V. Wollmann, I. P. Albu, în *Sargetia*, X, 1973, p. 144, 1—2. Pl. 1—2, M. Jude, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 498, 5, p. 501, fig. 5.

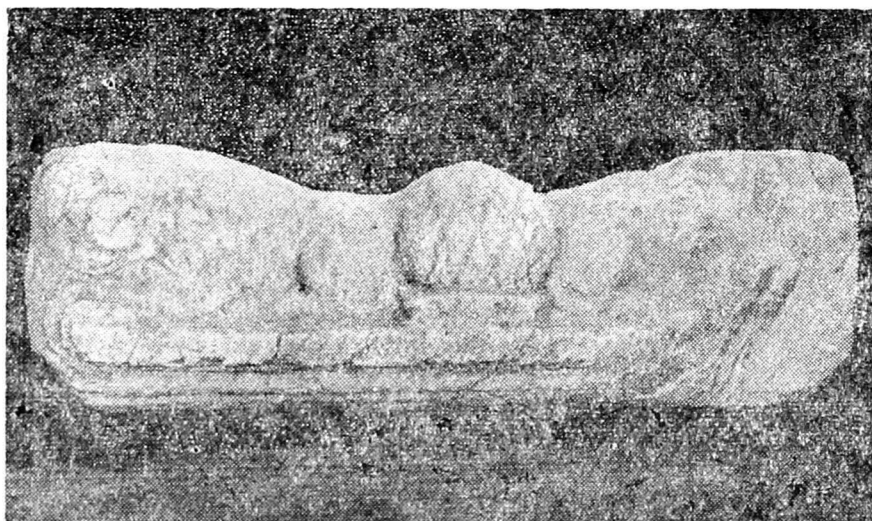

Fig. 6 — Iaz „Dîmb“: lei funerari adosați.

sec. II—III e.n. din restul Daciei. Ca analogii se pot aminti mormintele descoperite la Moldova Nouă în anul 1977⁸, Drobeta-Turnu Severin⁹, Apulum¹⁰, Romula¹¹. Noile cercetări ce vor fi întreprinse, în continuare, în necropola orașului Tibiscum și în alte puncte de pe raza actualului oraș Caransebeș vor contribui la cunoașterea acestui aspect al epocii romane din zona centrală a Banatului.

RICHARD PETROVSZKY

RÖMISCHE GRÄBER — TYPEN IN DER UMGEBUNG VON CARANSEBEȘ

(Zusammenfassung)

Nach der Entdeckung des Gräberfeldes des römischen Munizipiums Tibiscum in der Gemarkung des Dorfes Iaz (Gemeinde Obreja), auf dem „Dîmb“ genannten Platz, wurden die ersten archäologischen Grabungen aufgenommen, die Beweise einer Bewohnung dieser Terasse, beginnend mit dem Neolithikum bis zur Römerzeit, zu Tage förderten.

Das römische Gräberfeld liegt beiderseits der kaiserlichen Hauptstraße welche von Dierna (Orșova) kommt und bekräftigt wiederholt die Annahme, die auch in anderen römischen Siedlungen festgestellt wurde, daß es in der Römerzeit

⁸ Informație Ovidiu Bozu, autorul săpăturilor din 1977 de la Moldova Nouă „Săliște“.

⁹ Cf. D. Benea-C. Tătulea, loc. cit.

¹⁰ Cf. D. Protase, în *Materiale*, VI, 1959, p. 398—399, 401; idem, în *Apulum*, XII, 1974, p. 134—136.

¹¹ Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a IV-a Buc., 1978, 507.

üblich war die Gräberfelder entlang der Wege anzulegen. Bei der Festlegung der Gräbertypen erwähnen wir auch ein Grab das einer kleinen Nekropolis einer „villa rustica“ aus dem 3. Jh. u.Z. angehört und in Caransebeșul Nou am Orte „Măhală“ freigelegt wurde.

In Tibiscum wurden zwei Bestattungsritualien angewendet: die Beerdigung und die Einäscherung. In der Reihe der flachen Gräber konnte man drei Typen unterscheiden: Gräber die aus einer einfachen Grube bestanden die, die Asche des Toten und die Beigaben enthielt (M 2), Gräber die aus ovalen, beckenartigen Gruben mit gebrannten Wänden bestanden (M 3; M 5) und Gräber die Schachtelförmig, mit Ziegelwänden, angelegt wurden (M 7 und M 1 aus Caransebeșul Nou „Măhală“).

In der Reihe der Gräber mit Erdaufschüttung konnte man auch drei Kategorien unterscheiden: Gräber ohne eine besondere Grabeinrichtung, von welchen nur die Beigraben erhalten blieben (T 2; T 3 M 4); Schachtelförmiges Ziegelgrab (T 4 M 6) und ein Grab welches aus einer Steinplattenkonstruktion bestand (T 1 M 1).

Alle Gräber hatten die Orientierung O—W. Die Beigraben waren im allgemeinen ärmlich (1—3 Gefäße, eine Münze und einige Gegenstände aus Glas, Bronze oder Eisen). Die Gräber stammen aus dem II.—III. Jh. u. Z. und haben große Ähnlichkeiten mit anderen aus verschiedenen Teilen Daziens, wobei wir jene von Moldova Veche, Drobeta-Turnu Severin, Apulum, und Romula erwähnen wollen.

Mit dieser Gelegenheit wollen wir noch einen Fund erwähnen und zwar eine Skulptur aus weißen Sandstein die zwei Grablöwen darstellt. Da es ein Streufund war, also in sekundärer Lage gefunden wurde, können wir nicht feststellen welcher Gräberart er angehörte.

Die Festlegung dieser Typen ist nur eine provisorische, während in den folgenden Grabungen wahrscheinlich auch andere ermittelt werden können.

ISTORIE MEDIE

DIE RUMÄNEN AUS DER CLISURA DUNĂRII ZWISCHEN DEM VI. und XIV. JAHRHUNDERT

(Geschichtlich-archäologische Betrachtungen)

Die schriftlichen Quellen bezüglich des frühmittelalterlichen Banates — besonders für den im Titel des Vortrages angedeuteten Zeitabschnitt — enthalten nur wenige und verworrene Informationen über die einheimische romanische Bevölkerung und ihre Siedlungen von linken Donauufer der Clisura, die aus der ununterbrochenen Fortdauer der alten dakorömischen Zentren hervorgegangen sind¹. Diesbezüglich berichtet uns Justinian's Geschichtsschreiber, Procopius von Caesara, daß sein Basileios die byzantinische Herrschaft in den durch Attilas Hunnen verwüsteten Gegenden entlang der Donau wiederherstellte, indem er auf der entgegengesetzten Seite die zerstörten Städte und Festungen von neuem erbauen ließ, und zwar „nicht wie sie vorher waren, sondern viel mächtiger“².

Zu Beginn des VII. Jahrhunderts berichtet uns Theophylactus Simocates, gelegentlich der Schilderung der politischen und militärischen Geschehnisse zu der Zeit des Kaisers Mauricius Tiberius auch über den Feldzug des Generalen Priscus nördlich der Donau gegen die Awaren³. Dabei lieferte uns der byzantinische Geschichtsschreiber einige Auskünfte über das römische Gebiet am linken Stromufer in der Nähe von *Novae Superioris*, welches „... von Natur aus für Fischfang und Reiterei sehr geeignet und reich an Gewässern sei“⁴. Es gibt genügend und ausschlaggebende Gründe anzunehmen, daß *Novae Superioris* auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Gornea (Sichevița) aus der Clisura zu suchen wäre⁵.

¹ Diese Realitäten sind von den archäologischen Forschungsergebnissen von Orșova (*Dierna*), Gornea (*Novae Superiores?*), Moldova Veche und Pojejena eindeutig bewiesen; siehe auch O. Răuț, Banat: *Schlagbrücke zwischen Mittel- und Süd-Ost Europa*, in *Studii și Cercetări de Istorie și Toponomie*, in der Sammlung „Banatica-Hefte“, 3, Reșița, 1976, S. 13—17.

² FHDR, II, 1970, S. 401—463.

³ I. Uzum, M. Davidescu, *Die Zone des Eisernen Tores zur Zeit des Mittelalters*, im Katalog *Comori arheologice în regiunea Porților de Fier*, 1978, S. 239.

⁴ FHDR, II, S. 545.

⁵ Wir beziehen uns auf die häufigen Funde von Gornea (Gemeinde Sichevița, Kreis Caraș-Severin), bei Căunița des Sus und Căunița de Jos (Burg); in diesem Sinne siehe auch N. Gudea, *Gornea — Așezări din epoca romană*, in „Banatica-Hefte“, Reșița, 1977, S. 26—28; 74—76.

Nach einer ziemlich langen Unterbrechung⁶ erscheinen weitere schriftliche Nachrichten über die banater Rumänen, natürlich auch über diese Donaulandschaften, in den zwei wohlbekannten Quellen: die Chronik des anonymen Notars des Königs Bela⁷ und in der Legende: Sancti Gerardi Episcopi⁸. Beide enthalten Aussagen über den Sachverhalt auf dem Gebiet des Banates zur Zeit des Voivoden Glad⁹ und Achtum¹⁰. Ihr besonderer dokumentäre Wert besteht darin, daß sie einerseits bezeugen, daß die Ungarn bei ihrem Vordringen ins Banat hier die Rumänen in ihren alten Siedlungen vorfanden, indem sie ihre traditionellen Beschäftigungen ausübten, welche für eine bodenansässige Bevölkerung charakteristisch ist¹¹. Andererseits erscheint augenscheinlich, daß die ungarische Penetration, genauso wie auch auf dem Gebiet Siebenbürgens, auf einen heftigen Widerstand des Heeres eines gefestigten politischen Staatsgebildes stieß¹². Diese schriftlichen Auskünfte wurden durch zahlreiche archäologische und numismatische Entdeckungen bekräftigt und bestätigt. Sie waren das Ergebnis der systematischen Forschungen welche in dem letzten Dezennium in dem Gebiet der Clisură — heute den Kreisen Caraş-Severin und Mehedinţi angehörend — unternommen wurden.

Bevor wir aber die Ergebnisse dieser Forschungen erörtern, muß hervorgehoben werden, daß während des ganzen 19. und der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts, die archäologischen Entdeckungen mehr zufällig gemacht wurden und geringzählig sind, während systematische und andauernde Nachgrabungen überhaupt nicht unternommen wurden. Aus diesem Grunde finden wir eine Aufzählung der ältern Funde als angebracht und setzen voraus, daß sie auch das notwendige Interesse erwecken werden. Eine zusammenfassende Fundliste für das Banat, die Clisura miteinbegriffen, finden wir im archäologischen Repertoire

⁶ Zwischen dem Erscheinen der Schrift Theophylactus' Simocattes, *De aedificiis* (VII. Jh.) und der *Gesta Hungarorum* des Anonymus Bela regis notarius (XII. oder XIII. Jh.) ist eine Zeitspanne von fast sechs Jahrhunderten abgelaufen.

⁷ Siehe, *Izvoarele istoriei Românilor*, I, herausg. von G. Popa Lisseanu, Bucureşti, 1934, S. 11 u. f.

⁸ Siehe St. Pascu, *Voivodatul Transilvaniei*, Cluj, 1972, S. 62—66.

⁹ Im X. Jahrhundert besaßen die politischen Staatsgebilde der rumänischen Bevölkerung auch die Gebiete der Clisură, wo auch Festungen erwähnt wurden.

¹⁰ Das banater Wojwodat zur Zeit Achtum's besaß zu Beginn des XI. Jahrhunderts ein größeres Gebiet welches die Donau, Theiß und die Crişura umfaßte und zu welchem auch ein Teil der Wojwodschaft Menumoruts gehörte. Siehe auch St. Pascu, a. a. O., S. 62—66.

¹¹ Systematische Grabungen in der vormittelalterlichen und frühmittelalterlichen Ansiedlung von Gornea, Moldova Veche und Pescari (die Höhenlage der Wohnungen wurde anlässlich der Erforschung der Festung mit dem Erdwall identifiziert), beweisen, daß die Bewohner Viehzucht und Fischfang betrieben und Handwerke wie Töpferei und Eisenverarbeitung ausübten.

¹² In X. Jahrhundert sollen nach dem Bericht der anonymen Chronik Kämpfe zwischen den Ungarn und einem Heer von Rittersn und Fußgäern, aus Rumänen, Petschenegen und Bulgaren unter dem Kommando des Herzogs (*dux*) Glad, stattgefunden haben. Am Anfang des XI. Jahrhunderts berichtet die hagiographische Schrift der Legende *Sancti Gerardi Episcopi* über die Kämpfe für die Verteidigung der Banater Wojwodschaft durch den Wojwoden Achtum, der Nachfolger Glad's.

Bodok Milleker's¹³. Die wenigen mittelalterlichen Funde hatten als Herkunftsort: Alt Moldova (Moldova Veche), Jupalnic und Orșova. In Moldova Veche wurde eine Ansiedlung vermutet, aus welcher Tonware und dreischneidige eiserne Pfeilspitzen hervorgegangen ist¹⁴. Von Jupalnic kennt man eine Axt, und eine Streitaxt welche höchstwahrscheinlich einem zerstreuten Waffen-Depot angehörten, als auch einige Kleidungs- und Schmuckstücke. Diese Einzelfunde wurden in die Völkerwanderungszeit eingeordnet¹⁵. B. Milleker zählt zu den Orșovaer Funden ebenfalls einige Kleidungsstücke¹⁶. Es scheint, daß auch aus der Umgebung Orșova's zwei fünfsprossige Bronzefibeln herkommen¹⁷. Mehrere frühmittelalterliche Fundstücke aus der Clisura, darunter auch Schmuck, gerieten in die archäologischen Sammlungen von S. Ormos und Pongratz und befinden sich zur Zeit im Muzeul Banatului von Temesvar¹⁸. Mehrere unbesitmbare mittelalterliche Gegenstände gerieten zwischen den beiden Weltkriegen in die Privatsammlung des altmodovaer Hafenkapitäns George Georgescu¹⁹.

Das ganze Gebiet der Clisură entlang der Donau gelangte in das Augenmerk der Archäologen und Historiker erst mit der Ausarbeitung des Bauprojektes für das rumänisch-jugoslawische Wasserkraftwerk vom Eisernen Tor. Von der Voraussetzung ausgehend, daß die geschichtliche Anwesenheit und ethnische Kontinuität in der Clisură ein schon lange erworbenes Gut darstellen, hatte das archäologische Forschungskollektiv der Komplexen Forschungsgruppe des Eisernen Tores seine Untersuchungen mit dem Zweck begonnen, die Ausmaße dieser geschichtlichen Anwesenheit festzulegen. Dabei sollten vor allem die spezifischen Aspekte einer materiellen und geistigen romanischen Kultur, deren Herkunft, Inhalt und Äußerungsformen im Blickfeld gehalten werden.

Den systematischen Forschungskampagnien gingen Geländeforschungen voran, welche an der Bodenoberfläche sämtliche Anzeichen wahrnahmen, die hinsichtlich auf die Ermittlung vor archäologischen Siedlungen von Bedeutung waren. Ein Kollektiv von Archäologen welches in Frühjahr 1961 entlang der Clisură Geländeforschungen unternahm²⁰ konnte fast

¹³ Délm, III, 1906, S. 287. Der Verfasser zählt für das ganze Gebiet des Banates ungefähr 70 Funde auf, welche verschiedenen historischen Epochen angehören.

¹⁴ Ebd. S. 287.

¹⁵ Ebd. S. 293—294 und Abb. 2.

¹⁶ Ebd. S. 294.

¹⁷ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken* (454—568 u.Z.), Budapest, 1961, S. 195—196 und Abb. CCXIII/11.

¹⁸ Bedauerlicher Weise wurden diese Sammlungen noch nicht veröffentlicht und für viele Exemplare kann man auch heute noch keinen genauen Fundort angeben.

¹⁹ C. Daicoviciu, I. Miloia, in *AnB*; siehe auch Al. Moisi, *Monografia Clisurei*, Oravița, 1938, S. —917; 178—180.

²⁰ D. Tudor und Mitarbeiter, *Archäologische Forschungen in der Zone des künftigen Stausees der Hydrozentrale am „Eisernen Tor“*, in *SCIV*, 16, nr. 2, 1965, S. 401—403.

hundert Fundstellen ermitteln. Funde aus dem frühen Mittelalter (VI.—IX. Jahrhundert) konnten nur wenige aufgezeichnet werden²¹ und können bloß durch diejenigen aus Pescari (das gewesene Coronini), Jupalnic, Gura Văii, von der Insel Decebal und Șvinița²² verbeispielt werden. Es schien nach dieser Bodenforschung, daß die Zeitspanne zwischen dem VII. bis XI. Jahrhundert archäologisch in der Clisură sehr schwach vertreten sei, während frühmittelalterliche Funde fast überall anzutreffen waren²³. In den darauffolgenden Jahren wurden weitere Geländeforschungen unternommen. Zu diesen gehören auch die unter der Führung des verstorbenen Archäologen C. S. Nicolaescu Plopșor im Sommer 1966 stattgefundene²⁴. Zahlreiche Forschungen unternahm das Kreismuseum für Geschichte aus Reșița in Gornea²⁵, Pescari²⁶, Pojejena²⁷ und Moldova Veche²⁸. Obwohl die Forschungen sich praktisch schon aus dem Jahre 1964 auf die ganze Clisură erstreckten, haben sich die archäologischen Ausgrabungen der Komplexen Forschungsgruppe im Gebiet des Eisernen Tores besonders konzentriert. In erster Reihe wurden die vom Wasser des Stausses gefährdeten Wohnkomplexe untersucht, aber dabei konnte keine Siedlung exhaustiv ausgegraben und erforscht werden.

In Ostrovul Banului und Ostrovul Simian wurden insgesamt 3 Wohngruben aus dem VII. Jahrhundert entdeckt²⁹. Ähnliche Funde mit steinernen Herdstellen kamen in Eșelnița in der Nähe des Mala-Baches zu Tage³⁰. Die zum Vorschein getretenen, an der Töpferscheibe hergestellten Gefäßtypen mit horizontalen Wellenlinien ermöglichen ihre zeitliche Eingliederung in das VIII.—IX. Jahrhundert. In Drencova kamen Wohnkomplexe aus dem IX.—X. Jahrhundert zum Vorschein³¹, während die zahlmäßig unbedeutenden Funde von Plavișevița³² und Dobova³³ ihre zeitliche Einordnung fast unmöglich machten. Aus frühmittelalterlichen

²¹ Ebd. S. 395.

²² M. Comșa, in *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, S. 90—93.

²³ D. Tudor und Mitarbeiter, *a.a.*, O., S. 401.

²⁴ Siehe, C. S. Nicolăescu-Plopșor und Mitarbeiter, *Archäologische Ergebnisse aus der Zone des „Eisernen Tores“*, in *Comunicări*, archäologische Reihe, IV, Craiova, 1968.

²⁵ Die Oberflächenuntersuchungen und die Rettungsgrabungen von Gornea wurden im Frühjahr 1968 begonnen und werden noch weitergeführt.

²⁶ Die Ausgrabungen von Pescari konzentrierten sich an der „Culă“ genannten Stelle und hatten 1969 begonnen und nach einer vierjährigen Unterbrechung wurden sie 1977 wieder aufgenommen.

²⁷ Die Ausgrabungen von Pojejena, im Flur „Zidina“ wurden im Jahre 1971 begonnen und an der Stelle „Nucet“ weitergeführt, wo ein Friedhof aus dem Frühmittelalter identifiziert werden konnte.

²⁸ Die Ausgrabungen von Moldova Veche — „Rit“ wurden im Sommer 1970 begonnen und die Jahre 1975, 1976 und 1978 ausschließend, bis heute weitergeführt.

²⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *a.a.O.*, S. 43—44.

³⁰ Ebd. S. 45.

³¹ Ebd. S. 46.

³² Vgl. SCIV, 16, nr. 3, 1965, S. 589.

³³ Ebd.; siehe auch SCIV, 17, nr. 4, 1966, S. 714; SCIV, 18, nr. 3, 1967, S. 537

Zeit konnten bloß wenige zerstreute Fundkomplexe bei Moldova Veche³⁴ und Berzasca³⁵ archäologisch ermittelt werden.

Im Frühling des Jahres 1968 hatte das Kreismuseum aus Reșița eine weitreichende systematische archäologische Forschungstätigkeit im Süden des Banates und vor allem in der sogenannten Oberen Clisură begonnen. Schon gleich zu Beginn dieser Untersuchungen welche sich das Ziel gestellt hatten, unbekannte Zeitabschnitte aus der Geschichte dieses Landesteiles, neu zu beleuchten, richtete sich das Augenmerk auf das frühe Mittelalter. Man verfolgte vor allem sowohl die Bereicherung des musealen Kulturgutes als auch die Vertiefung der Kenntnis über die Vergangenheit der Clisură und der dako-römischen und rumänischen Siedlungen auf dem Gebiet des Kreises Caraș-Severin. So hatte man beispielsweise parallel mit der Fortsetzung der archäologischen Ausgrabungen von Orșova, Tricule und Dubova-Veterani, stromaufwärts in der Oberen Clisură Geländeforschungen und Probegrabungen unternommen, aufgrund welcher die wichtigen Grabungsstätten von Gornea³⁶, Pescari³⁷, Pojejena³⁸ und Moldova Veche³⁹ für weitere Forschungen zugänglich wurden.

Bei Gornea (Gemeinde Sichevița) hatte man im Laufe eines Jahrzehntes auf den Terrassen der beiden Ufer des Sichevița-Baches, welcher in die Donau mündet neun archäologische Fundstellen — fast allen Kulturkreisen angehörend — erforscht⁴⁰. Unter den zahlreichen zu Tage geförderten Altertümer konnten bis jetzt auch 40 Wohnkomplexe identifiziert werden, mit Oberflächenwohnungen und Wohngruben, welche einer Ansiedlung gehörten, die im Laufe des VII. bis XIV. Jahrhunderts fünf Umsiedlungen kannte⁴¹. Gelegentlich ihrer Untersuchung konnten auch andere Fundkomplexe wie: Vorratsgruben, Backöfen, Töpferöfen, Schmelzöfen und Eisenschmieden freigelegt werden⁴². Im selben Gebiet wurden auch vier mittelalterliche Grabstätten erforscht, deren Benützungszeit nach den bisherigen Forschungsergebnissen vom IX.—XIV. Jahrhundert dauerte⁴³.

³⁴ Vgl. SCIV, 17, nr. 4, S. 714.

³⁵ V. Boroneanț, *Die Bewohnung zwischen dem XII.—XIII. Jahrhundert von Ogașul Neamțului — Gemeinde Berzasca*, in *Banatica*, III, Reșița, 1975, S. 123—129.

³⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, in *Banatica*, II, 1973, S. 403—405.

³⁷ Șt. Matei, I. Uzum, in *Banatica*, II, 1973, S. 403—405.

³⁸ I. Uzum, in *Tibiscus*, III, 1974, S. 159—163.

³⁹ I. Uzum, Gh. Lazarovici, in *Crisia*, 1974, S. 48.

⁴⁰ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *a.a.O.*, S. 403—416. Im Gebiete der Dörfer Gornea und Sichevița wurden im Jahre 1972 ungefähr 40 archäologische Punkte identifiziert und systematische Nachgrabungen wurden in den Fluren „Căunița de Sus“, „Căunița de Jos“, „Păzăriște“, „Zamonița“, „Tărmuri“ „Locurile Lungi“ (zur Zeit vom Stausee überschwemmt); „Podul Păzăriște“, „Tircheviște“ und „Ogașul lui Udrescu“ durchgeführt.

⁴¹ Vgl. I. Uzum, in *Banatica*, IV, 1977, S. 215—221.

⁴² I. Uzum, Gh. Lazarovici (Grabungsbericht aus dem Jahre 1975, Hs. im Archiv des Kreis-Museums für Geschichte Reșița).

⁴³ Auf dem Gornea-er Hattert wurden folgende 4 Nekropolen identifiziert und teilweise erforscht: Tircheviște, Păzăriște, Ogașul lui Udrescu und Căunița de Sus.

Auf dem Gebiete des Dorfes Pescari, an der von den Dorfbewohnern „Cula“ genannten Stelle, konnte unter der mittelalterlichen Burg aus dem XIII. Jahrhundert ein Erdwall aus dem X.—XI. Jahrhundert identifiziert werden, welcher seinerseits auf eine frühmittelalterliche Wohnschicht und eine dakische Befestigung errichtet wurde⁴⁴.

In Alt Moldova (Moldova Veche) in der Umgebung des „Motels“ als auch auf der Insel Decebal konnten Spuren einiger frühmittelalterlichen Siedlung aus dem VIII.—IX. Jahrhundert identifiziert werden. Aus der gleichen Zeitspanne könnte auch die Siedlung herrühren, welche aufgrund von Spuren an der Oberfläche der Donauterrassen von Doboki-Potoc zwischen Belobresca und Divici identifiziert wurden. Die frühmittelalterliche Siedlung von Moldova Veche dehnte sich auf den mittleren Donauterrassen weiter bis zur Stelle mit dem Flurnamen Rit aus⁴⁷.

Aufgrund der Tonware und zwei Schalen-Münzen konnte diese Siedlung zwischen das X.—XIII. Jahrhundert zeitlich eingeliegt werden, indem ihre Blüte in die Mitte des XII. Jahrhunderts fiel⁴⁸.

Eine frühmittelalterliche Ansiedlung konnte auch auf Gebiet der Gemeinde Socol identifiziert werden und zwar auf einer gegen die Nera und Donau zugerichteten hervorstehenden Terasse⁴⁹. Nach der Zusammensetzung der Tonpaste, Form und Verzierung der Gefäße, konnte die Siedlung von Socol und das Mittlere Kruglica in das XI.—XIII. Jahrhundert datiert werden⁵⁰.

Auf dem Gebiet der Gemeinde Pojejena, im Nucet benannten Flur wurde eine andere frühmittelalterliche Grabstätte entdeckt und teilweise freigelegt⁵¹, welche in Zusammenhang mit einer mächtigen mittelalterlichen Burg gebracht werden kann, die sich ungefähr 500 m süd-östlich, an der Zidina benannten Stelle befindet⁵².

Die Vertiefung der archäologischen Forschungen in der Umgebung der Altstadt Orșova haben zu dem Beweis geführt, daß das antike DIERNA nach seinem Niedergang, nicht das Aussterben der menschlichen Bewohnung an der Cernamündung bedeutete⁵³. Zu Beginn des X. Jahr-

⁴⁴ St. Matei, I. Uzum, in *Banatica*, II, 1973, S. 144—146.

⁴⁵ M. Comşa, a.a.O., S. 93, siehe auch I. Uzum, Gh. Lazarovici, in *Crisia*, S. 48 (7—8); vgl. *Banatica*, V, 1979, p.

⁴⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, a.a.O., S. 48.

⁴⁷ Siehe auch I. Uzum, in *Banatica*, V, 1979, S. 225—253.

⁴⁸ Ebd. S. 249: Die Bestimmung der beiden Münzen machte E. Chirilă (Institut für Geschichte und Archäologie, Cluj-Napoca) welchem wir auf diesem Wege zu Dank verpflichtet sind. Die älteste stellt eine Hohl Münze aus der Zeit Alexies (1081—1118) dar; die zweite eine Nachahmung der bronzernen Hohl Münze aus der Zeit des Königs Bela III. (1172—1196); vgl. auch den Katalog der Ausstellung „Die archäologischen Schätze in der Zone des Eisernen Tores“, S. 253; R. 252 und R. 253.

⁴⁹ I. Uzum, Gh. Lazarovici, a.a.O., S. 47.

⁵⁰ Ebd.

⁵¹ I. Uzum, in *Tibiscus*, III, 1974, S. 161—163.

⁵² Probegrabungen wurden durch I. Uzum und St. Cadariu im Frühling 1972 durchgeführt. Die Ergebnisse sind noch unveröffentlicht.

⁵³ C. S. Nicolăescu-Plopșor und Mitarbeiter, a.a.O., S. 47.

hundreds kennt das alte Dierna, wie es die schriftlichen Quellen zur Geltung bringen⁵⁴ ein Aufleben unter dem Namen Urschia oder Urşova, welches zu den Festungen gehörte auf welche sich der banater Wojwode Glad seine Macht stützte. Südwestlich der Ruinen eines „quadriburgium“ aus der Zeit Konstantins kamen häufige archäologische Spuren zum Vorschein, welche einigen Siedlungen aus dem X.—XIII. Jahrhundert zugeschrieben werden können⁵⁵.

Stromabwärts, auf dem Stadtgebiet des Municipiums Drobeta-Turnu Severin, konnte archäologisch unter den Mauern der Severiner Burg aus dem XIII. Jahrhundert eine ältere Befestigung aus Holz und Erde nachgewiesen werden, die nur von der im XII. Jahrhundert hier ansässigen einheimischen Bevölkerung errichtet werden konnte⁵⁶. Aus dem gleichen Zeitabschnitt hatten Archäologen der Komplexen Forschungsgruppe vom Eisernen Tor von Cuina Turcului⁵⁷, Ostrovul Banului⁵⁸, Svinîta-Tricule⁵⁹, als auch von Berzeasca-Ogaşul Nramţului⁶⁰, andere ähnliche Beweise für zukünftige Forschungen zur Verfügung gestellt.

Die durch die archäologischen Forschungen aus der Clisura erworbenen Auskünfte haben eine große Bevölkerungsdichte für die ganze von uns besprochene Zeitspanne nachgewiesen. Sie bezeugen die Anwesenheit mehrerer ländlichen Siedlungen, die sich aus Gruppen von Wohngruben und Oberflächenwohnungen zusammensetzten. Solche Wohnungstypen können wir sowohl am Donauufer als auch in den breiteren oder schmälern Flußmündungen, welche das ganze besprochene Gebiet durchschneiden, wahrnehmen⁶¹.

Das aus den Siedlungen hervorgegangene Fundgut als auch das Grabinventar aus den verschiedenen Friedhöfen, bestehend aus: Tonware, Gegenständen aus Stein, Knochen; Schmuckstücke aus Silber, Bronze, Stein oder Glaspaste, als auch Münzen, haben bewiesen, daß sowohl in der Clisură als auch im ganzen Donau-Karpatenraum eine Zivilisation von ansässigen Landwirten, Viehzüchtern und Handwerkern — vor allem Töpfern und Schmieden — wohnhaft war, welche während der ganzen

⁵⁴ „Die Taten der Ungarn“ (*Gesta Hungarorum*) vom anonymen Sekretär des Königs Bela, nach *Izvoarele istoriei Românilor*, V (herausg. von G. Popa-Lisseanu), Bucureşti, 1934, S. 109—111; siehe auch I. Uzum, M. Davidescu, Die Zone des „Eisernen Tores“ zur Zeit des Mittelalters, in *Comori arheologice în regiunea Porţile de Fier*, Bucureşti, 1978, S. 240.

⁵⁵ Katalog, *Archäologische Schätze...*, S. 246—247.
stantinescu im Komplexen-Atlas „Porţile de Fier“, Bucureşti, 1972, S. 198.

⁵⁶ Katalog, *Archäologische Schätze...*, S. 246—247.

⁵⁷ C. S. Nicolăescu und Mitarbeiter, a.a.O., S. 47.

⁵⁸ M. Comşa, a.a.O., S. 94.

⁵⁹ Archäologische Forschungen führte auch A. Rădulescu (zur Zeit Mitarbeiter des Muzeul Banatului aus Timişoara) im Jahre 1970 durch, wobei unter anderem auch eine bronzene Hohl Münze aus der Zeit Manuels I. Comnenen (1143—1180) entdeckt wurde.

⁶⁰ V. Boroneanţ, in *Banatica*, III, 1975, S. 123—129.

⁶¹ I. Uzum, in „Caraş-Severinul“, siehe auch den Katalog, *Archäologische Schätze...*, S. 23; vgl. den Komplexen-Atlas „Porţile de Fier“, Bucureşti, 1972, S. 22; IV, Karte, S. 134—140.

Völkerwanderungszeit die ethnische Grundlage eines Volkes mit einer einheitlichen romanischen Zivilisation dargestellt hat. In diesem Zusammenhang weisen ein besonderes Interesse unter den archäologischen Funden, diejenigen Gegenstände und Materialien auf, welche einen ausgeprägten byzantinischen Einfluß aufweisen, wie z.B.: emaillierte Keramik, gewundene Armringe aus Bronze oder farbigem Glas, silberne oder bronzene Ohringe und schließlich und endlich Münzen der komnenischen Kaiser⁶². Die Erscheinung der Aufrechterhaltung der traditionellen Beziehungen mit dem Byzantinischen Reich südlich der Donau wurde in wenig zeitgenössischen Quellen⁶³ festgehalten, Quellen in welchen die Rumänen aus dem Banat unter dem Namen *vlahi* auftreten. Zwischen dem X.—XII. Jahrhundert konnte sich der byzantinische Einfluß auf die Vlahii aus der Wojwodschaft Banat auch direkt — und zwar in wirksamster Art äußern — wenn wir nicht außer Acht lassen, daß zur Zeit der makendonischen und komnenischen Basileios die an der Donau befindlichen byzantinischen Truppen häufige Anriffe nördlich der Donau veranstalteten. Die byzantinische Anwesenheit an der Donau hat zweifellos zur Wiederaufnahme der traditionellen Beziehungen zwischen dem Gebiet südlich und nördlich der Donau und vor allem zur Wiederbelebung des einheimischen romanischen Fonds, beigetragen.

Es scheint auch außer Zweifel zu stehen, daß innerhalb dieses Prozesses, dank seiner geographischen Lage, die Clisură eine Schlagbrücke zwischen den südosteuropäischen Zonen, Zentraleuropa und dem nördlichen Donaauraum dargestellt hat; gleichzeitig auch Kultureinflüsse aufnehmend und austrahlend.

Aufgrund dieser Betrachtungen, die von den archäologischen Forschungsergebnissen aus der Clisură bekräftigt werden, kann ausgesagt werden, daß auch dieses als Oberfläche beschränkte Gebiet, in den großen Zivilisationskreis, auf welchem sich das rumänische Volk gebildet hat, eingeschlossen werden kann. Die Kontinuität der Rumänen und ihr Fortbestehen im Süden des Banates ist durch die ununterbrochene Anwesenheit der einheimischen Bevölkerung — auf demselben Boden, als

⁶² Neben den (Anm. 48) erwähnten Münzfunden von Moldova Veche — Rîț und Svinița — Tricule wurden auch noch bei Cuina Turcului und Orșova Münzen aus der Zeit des Kaisers Alexis entdeckt; vgl. auch I. Uzum, *Byzantinische Elemente und Einflüsse im Süden des Banats zwischen dem VIII. und XIII. Jahrhundert* (Vortrag bei der wissenschaftlichen Tagung, welche zwischen dem 23.—25. Juni vom Museum für Geschichte Siebenbürgens Cluj-Napoca, veranstaltet wurde).

⁶³ Die beiden Quellen, die des Anonymus und die *Legenda Sancti Gerhardi* erwähnen auch die Beziehungen — wahrscheinlich politischen und kulturell-religiösen Charakters — welche zwischen den Führern der banater Wojwodschaft Glad und Ahtum der Bevölkerung südlich der Donau, d.h. dem Byzantinischen Kaiserreich und Bulgarischen Zarrat im X.—XI. Jahrhundert, bestanden. Die Funde byzantinischer Herkunft, welche in mehreren Orten aus der Clisura Dunării vorgefunden wurden sind ein Beweis für solche Verbindungen schon aus dem VIII. Jh.; vgl. auch. Șt. Pascu, a.a.O., S. 56—60; 65.

Kulturträger und Erben einer im Grund romanisch-byzantinischen Zivilisation —, die hervorragendste des europäischen Altertums, völlig vertreten.

ILIE UZUM

ROMÂNII DIN CLISURA DUNĂRII ÎNTRE SECOLELE VI—XIV

(Considerații istorico-arheologice)

(R e z u m a t)

Pornind de la puținele referiri directe despre ținutul Clisurii și românii din sudul Banatului, cuprinse în cele câteva izvoare literare cunoscute ca: scrierile lui Procopius din Caesarea și Theophylactus Simocattes, care relatează evenimente politico-militare din istoria Bizanțului de la mijlocului secolului VI e.n. și respectiv de la începutul secolului al VII-lea, apoi Gesta Hungarorum a lui Anonymus, secretarul regelui Bela, pentru secolul al X-lea, și, în sfârșit, scrierea hagiografică Legenda Sancti Gherhardi Episcopi, pentru perioada voievodatului bănățean condus de Ahtum la începutul secolului al XI-lea, valorificând numeroasele date și rezultate cunoscute, autorul trece în revistă descoperirile arheologice și numismatice din Valea Dunării, considerându-le drept incontestabile dovezi materiale despre permanența istorică și continuitatea românilor pe aceste meleaguri.

Astfel, sint readuse în discuție informațiile mai vechi din secolul al XIX-lea, menționate de repertoriul lui Bodog Milleker din Virșeț care semnalind o mulțime de obiecte descoperite în Clisură, întâmplător, le și datează laconic „din perioada migrațiilor“.

În continuare, autorul tratează pe larg, în ordinea cronologică a executării lucrărilor, toate investigațiile sistematice inițiate, pe de o parte de către colectivul de arheologi din cadrul Grupului de cercetări complexe „Porțile de Fier“ în cuprinsul Clisurii de Jos și, mai ales, în zona Drobeta — Turnu Severin — Orșova, iar pe de altă parte prezintă cele mai semnificative rezultate obținute prin cercetările sistematice organizate, mai bine de un deceniu, de către Muzeul județean de istorie din Reșița în zona Clisurii de Sus.

După ce menționează cantitatea impresionantă și varietatea materialelor arheologice descoperite, fără a efectua aici analiza lor pe categorii sau tipuri de materiale etc., autorul coroborează aceste rezultate și informațiile izvoarelor scrise cu observațiile stratigrafice făcute în timpul săpăturilor, stabilind continuitatea de locuire neîntreruptă în timp și spațiu pe întreg cuprinsul Clisurii dunărene.

Astfel, este dovedit arheologic că vechile așezări daco-romane au fost continuuate de așezări românești, fie pe aceeași vatră, fie în același perimetru. De fapt, este vorba despre strămütarea vetrei aceleiași așezări, ca urmare a distrugerii și refacerii succesive provocate, foarte probabil, de numeroasele evenimente politico-militare caracteristice perioadei la care ne referim.

Aceleași cercetări dovedesc că românii din Clisură ca locuitori sedentari aveau drept ocupații de bază: agricultura, creșterea vitelor, pescuitul dar și practicarea unor meșteșuguri ca: olăritul și fierăria. Ei trăiau în numeroase așezări de tip rural, compuse din locuințe de suprafață și din locuințe îngropate, având în anumite locuri, foarte potrivite din punct de vedere strategic, fortificații — cetăți — întărite cu șanț, val de pământ și palisadă, după cum o dovedesc, mai ales, cercetările de la Pescuri, Orșova și Drobeta — Turnu Severin.

Numeroase vestigii și monede găsite în Clisură documentează o pronunțată influență, poate chiar o stăpânire efectivă a Bizanțului, pe fișia de pământ de la nordul Dunării. Revenirea Imperiului în aceste părți a fost posibilă, manifestându-se în chipul cel mai eficace, prin activitatea politică, diplomatică și militară desfăș-

șurată cu multă energie de basileii dinastiilor Macedoneană și Comnenă. Păstrarea și renașterea legăturilor cu romanitatea sud-dunăreană a dus la reactivizarea fondului romanic autohton. În cadrul acestui proces, datorită poziției sale geografice, ținutului Clisurii a putut juca un rol activ deosebit de important, reprezentînd o puncte de legătură între zonele sud-est europene, Europa centrală și spațiul carpato-danubian.

La rîndul ei, societatea feudală românească se prezenta suficient de matură și bine pregătită pentru a putea recepta și asimila elementele noi, rafinate și influențele unei civilizații în esență romano-bizantină — cea mai strălucitoare civilizație a antichității europene.

LISTA FIGURILOR

- Fig. 1 — Statuetă de bronz romană, descoperită la Gornea „Zomoniță“ (sec. VIII—IX).
- Fig. 2 — Borcan, ornamentat cu benzi de linii orizontale și în val incizate, Gornea — Căunița de Sus (sec. VII—VIII).
- Fig. 3 — Cercel din sîrmă de bronz, cu un capăt răsucit. Gornea — Căunița de Sus (sec. VIII).
- Fig. 4 — Cercel tip lunulă de la Gornea — Căunița de Sus (sec. VIII).
- Fig. 5 — Cercel stelat ornamentat cu aplicații în filigran, Gornea — Căunița de Sus (sec. VIII).
- Fig. 6 — Fragmente de brățări din pastă de sticlă colorată de la Gornea — Zomoniță (sec. XI—XII).
- Fig. 7 — Vas — borcan de culoare brună-cărămizie, găsit la Gornea — Zomoniță (sec. X).
- Fig. 8 — Fragment de vas — borcan ornamentat cu alveole sub buză și cu linii incizate distanțate, Gornea — Zomoniță (sec. XI).
- Fig. 9 — Unealtă de fier cu minier de os găsită în așezarea de la Gornea — Zomoniță.
- Fig. 10 — Vas borcan — restaurat, găsit în așezarea feudală timpurie de la Gornea — Țărmuri.
- Fig. 11 — Vas borcan — restaurat, Gornea — Țărmuri (sec. XI).
- Fig. 12 — Brățară de cupru cu capetele lătite și petrecute, necropola de la Gornea — Căunița de Sus (sec. XI—XII).
- Fig. 13 — Cercel de argint, ornamentat cu bobite dispuse în jurul verigii, descoperit în necropola feudală timpurie de la Gornea — Căunița de Sus (sec. XII).
- Fig. 14 a,b — Monedă bizantină schifată din timpul lui Manuil I Comnenul, folosită ca talisman, descoperită la Stenca Liubcovei (avers-revers).

Abb. 1. Die römische bronzene Statuette von Gornea „Zomonița“ (VII.—IX. Jahrhundert).

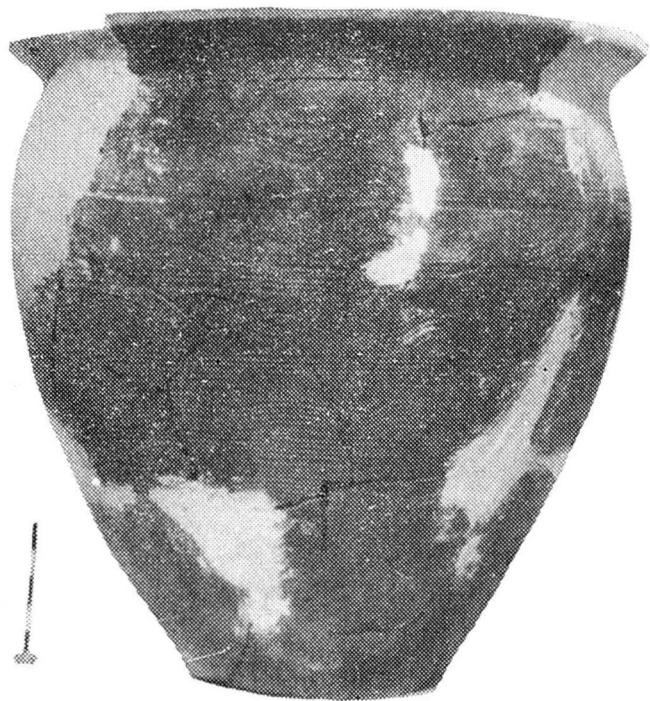

Abb. 2. Ein Tiegel-Gefäß mit horizontalen Linien und mit Einschnittwellen verziert Gornea — Căunița de Sus (VII.—VIII. Jahrhundert).

Abb. 3. Ein bronzenes Ohrgehäng aus Draht mit einen zusammengewickelten Ende. Gornea-Căunița de Sus (VIII. Jahrhundert).

Abb. 4. Ein Ohrgehäng in halbmondförmig von Gornea-Căunița de Sus (VIII. Jahrhundert).

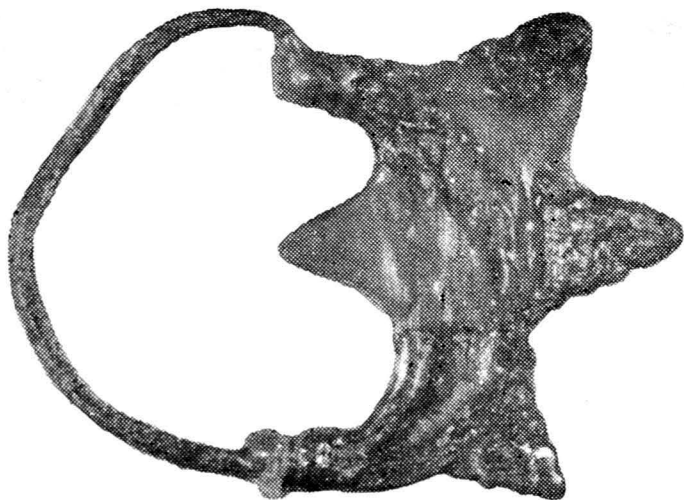

Abb. 5. Ein Ohrgehäng in Sternenform mit Verzierungen, Gornea-Căunița de Sus, (VIII. Jahrhundert).

Abb. 6. Armbandfragmente aus koloriertem Glas von Gornea-Zomonită. (XI.—XII. Jahrhundert).

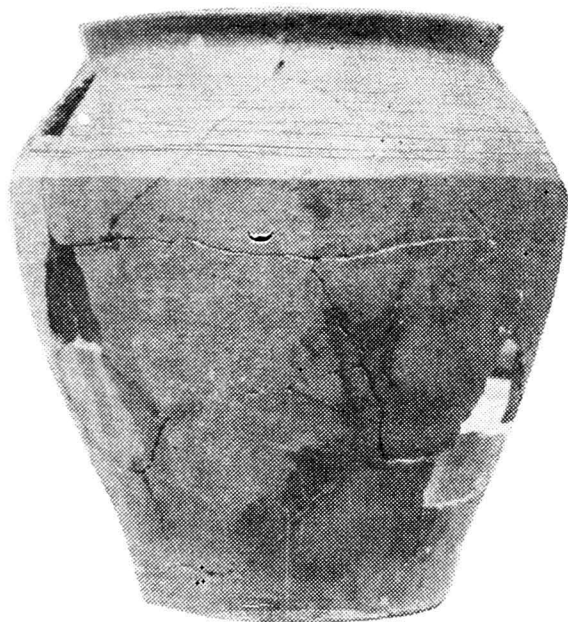

Abb. 7. Ein Tiegel-Gefäß Gornea-Zomonită von brauner-ziegelroter Farbe. (X. Jahrhundert).

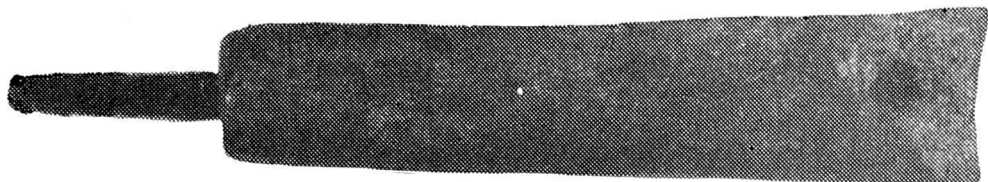

Abb. 9. Ein Eisenwerkzeug, mit einem Knochengriff; Gornea-Zomonîța.

Abb. 8. Ein Fragment eines Tiegel-Gefässes mit Alveolen unter der Lippe und mit eingeschnittenen distanzierten Linien verziert; Gornea-Zomonîța (XI. Jahrhundert).

Abb. 10. Ein restauriertes Tiegel-Gefäss aus der frühfeudalen Ansiedlung von Gor nea-Tärmuri.

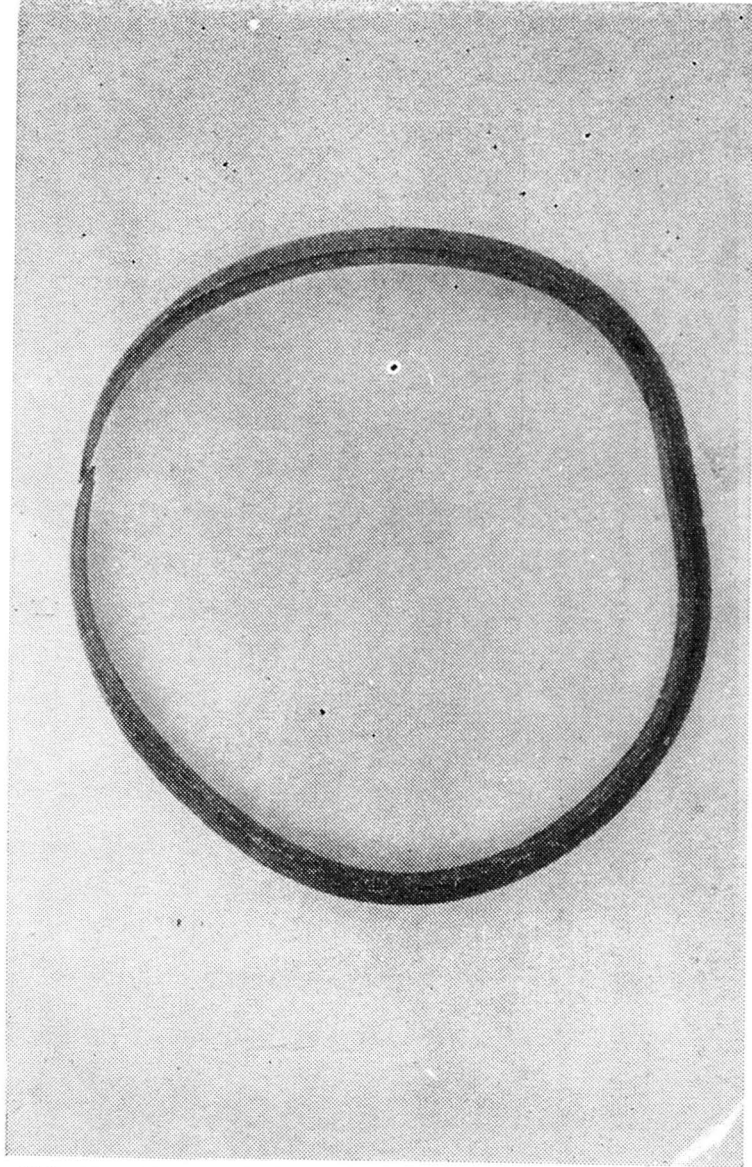

Abb. 12. Ein Kupferband mit erweiterten und durchgezogenen Enden. Aus der Nekropole von Gornea-Căunița de Sus (XI.—XII. Jahrhundert).

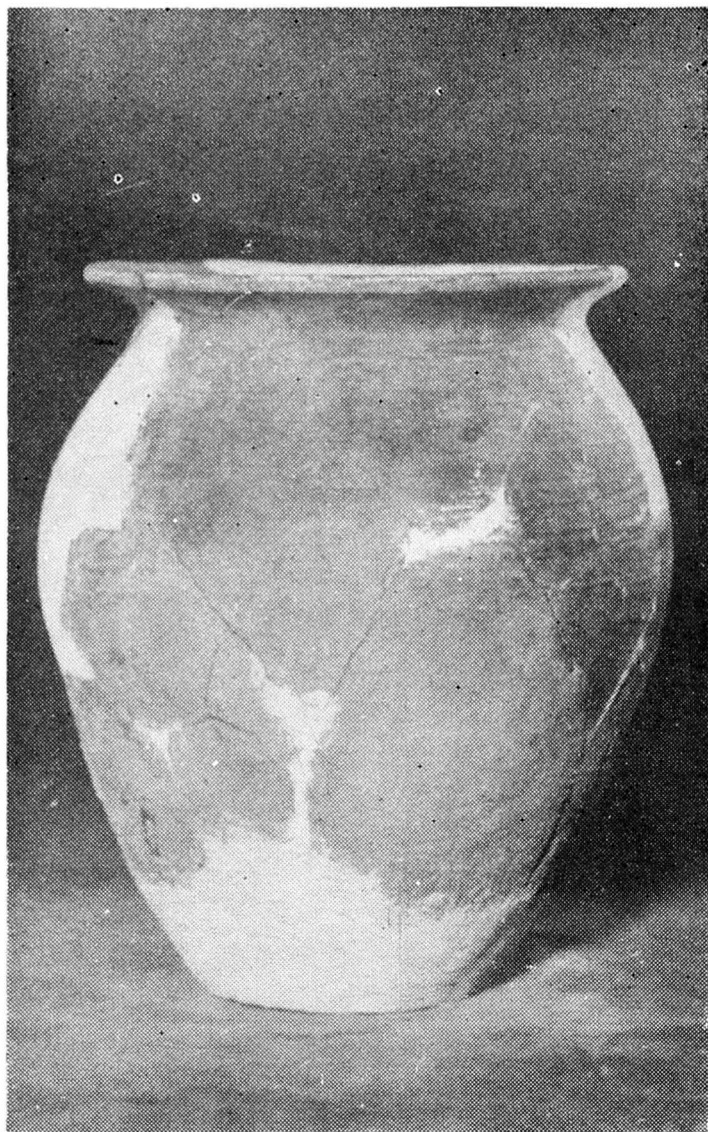

Abb. 11. Ein restauriertes Tiegel-Gefäß, Gornea-Țărmuri (XI. Jahrhundert).

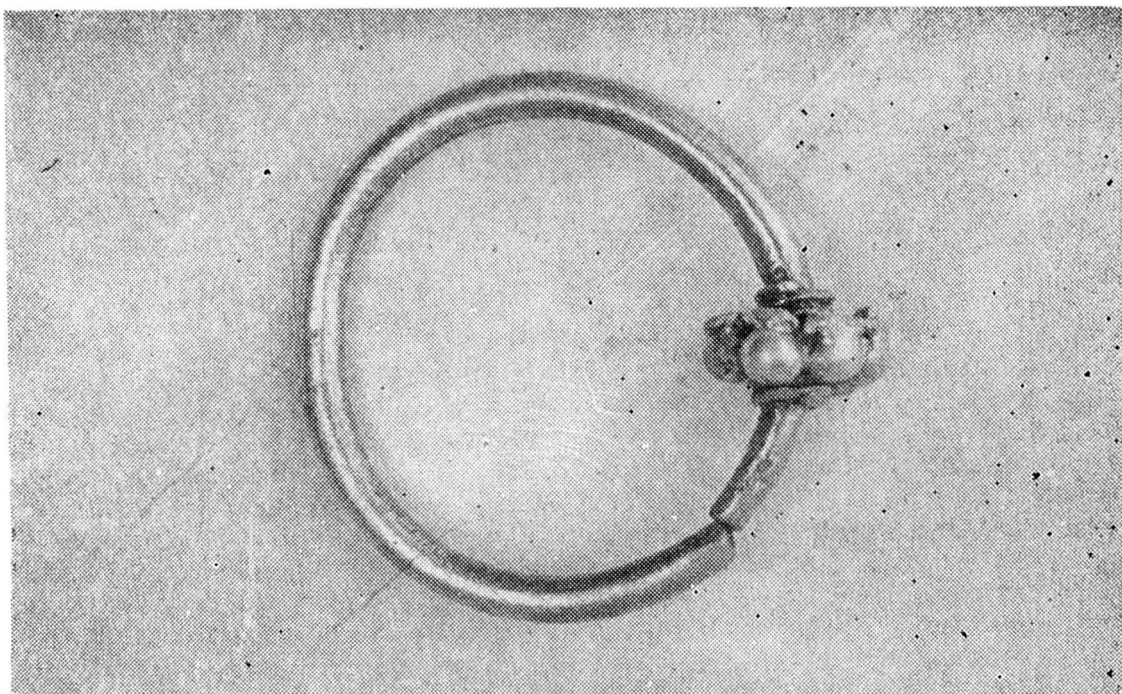

Abb. 13. Ein silbernes Ohrgehäng mit Körnchen verziert; aus der frühfeudalen Nekropole von Gornea-Căunița de Sus (XII. Jahrhundert).

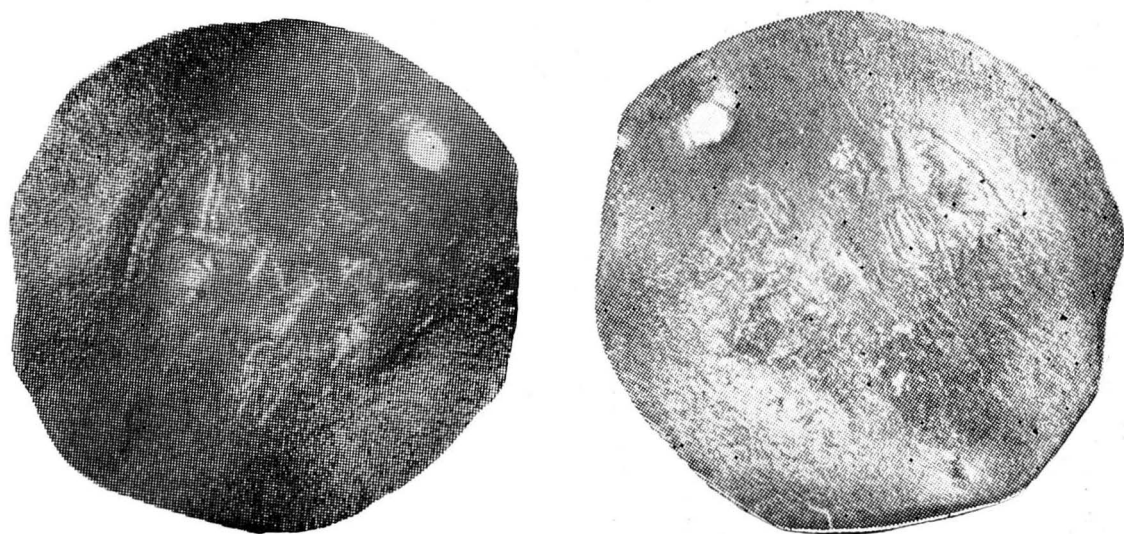

Abb. 14. — a, b Talisman aus byzantinischer Hohlmünze aus der Zeit des Manuel I. Comnenul, Entdeckt in Stenca Liubcovei (Avers-Revers).

AȘEZAREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA MOLDOVA VECHE „RÎT“ (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Stațiunea arheologică numită chiar în titlul acestui material a fost de mai multe ori, însă, cu destulă aproximație, semnalată¹ în hotarul orașului Moldova Nouă. Localizată în cele din urmă, a început să fie și cercetată, la Moldova Veche pe terasa mijlocie a Dunării, în punctul numit *Rît*². Acest toponimic local se referă la o suprafață de teren situată între șosea și Dunăre, în dreptul blocurilor de locuințe nr. 5—8 din Orașul Nou (Moldova Veche)³, la aproximativ un kilometru distanță spre vest de clădirea Căpităniei, portului. Zona respectivă, cu împrejurimile ei, au mai fost amintite, după cum se pare, și cu nouă decenii în urmă, de către B. Milleker, care semnală în repertoriul său și descoperirile arheologice din cuprinsul Clisurii⁴.

Ulterior, într-o perioadă relativ apropiată, o dată cu semnalarea vestigiilor prefeudale și feudale timpurii găsite în locul *Uncă* de pe Insula Decebal⁵, împrejurimile localității Moldova Veche sînt amintite din nou cu ocazia descoperirii unor materiale preistorice⁶. Arheologii Grupului de cercetări complexe „Porțile de Fier“, indică drept loc de descoperire al acestor vestigii terasa mijlocie a Dunării în dreptul km. 102 de pe vechea șosea Baziaș — Moldova Veche — Orșova⁷.

Primele obiecte arheologice provenind de la *Rît* au ajuns în colecțiile Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, destul de

¹ B. Milleker, *Delm*, III, Timișoara, 1906, p. 287; Al. Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938, p. 171—173; D. Tudor și colaboratorii, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 401 și fig. 4/1; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, în *Comunicări*, seria arheologică, IV, Craiova, 1968, p. 26—28, 32; R. Petrovsky în *Banatica*, IV, 1977, p. 443.

² În vara anului 1970, Gh. Lazarovici, colaborator extern al Muzeului județean de istorie din Reșița (în continuare MJIR), execută în acest punct și un sondaj, însă materialele arheologice găsite cu acest prilej s-au rătăcit, se pare, printre materialele transportate de Grupul de cercetări complexe „Porțile de Fier“, în posesia noastră păstrîndu-se doar însemnările și documentația fotografică.

³ Cartier de blocuri construit spre vest în prelungirea Moldovei Vechi — de-a lungul Dunării — care la rîndul ei, din anul 1954, este localitate componentă a orașului Moldova Nouă.

⁴ B. Milleker, *op. cit.*, p. 287—294.

⁵ D. Tudor și colaboratorii, *op. cit.*, p. 401; M. Comșa, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 93.

⁶ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 5.

⁷ D. Tudor și colab., *op. cit.*, p. 401; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 5.

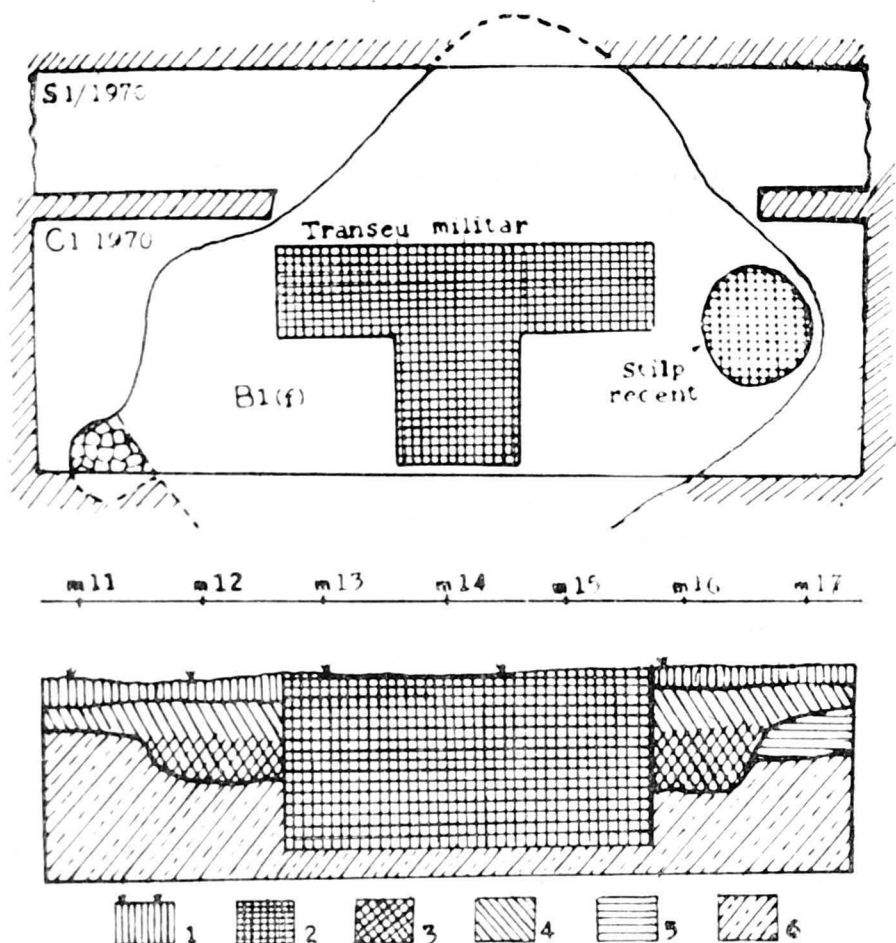

Fig. 1. — a. Complexul de locuire nr. 1 cercetate în vara anului 1970;
b. Profilul secțiunii S₁/1970.

tîrziu, după o periegheză efectuată în primăvara anului 1969⁸. Din vara anului următor, au fost inaugurate acțiunile sistematice pentru cercetarea noului obiectiv, executîndu-se un sondaj⁹, prin care s-a urmărit, mai întîi, verificarea stratigrafiei pe o anumită porțiune a terasei de la Rit. Aici, chiar după efectuarea lucrărilor agricole din primăvara anului 1970, au fost găsite materiale neolitice — diferite silexuri și fragmente de ceramică atribuite culturii Starčevo-Criș¹⁰.

⁸ Periegheza a fost efectuată de Gh. Lazarovici și de subsemnatul, materialele la MJIR, inedite.

⁹ I. Uzun și Gh. Lazarovici, în *Crisia*, 1974, p. 48.

¹⁰ Informații Gh. Lazarovici căruii îi mulțumim și pe această cale, întrucît materialele în chestiune s-au rătăcit, vezi și supra nota 2.

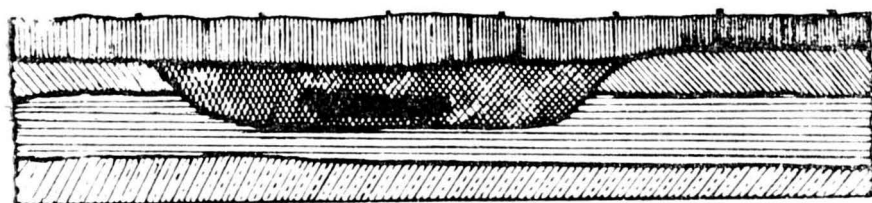
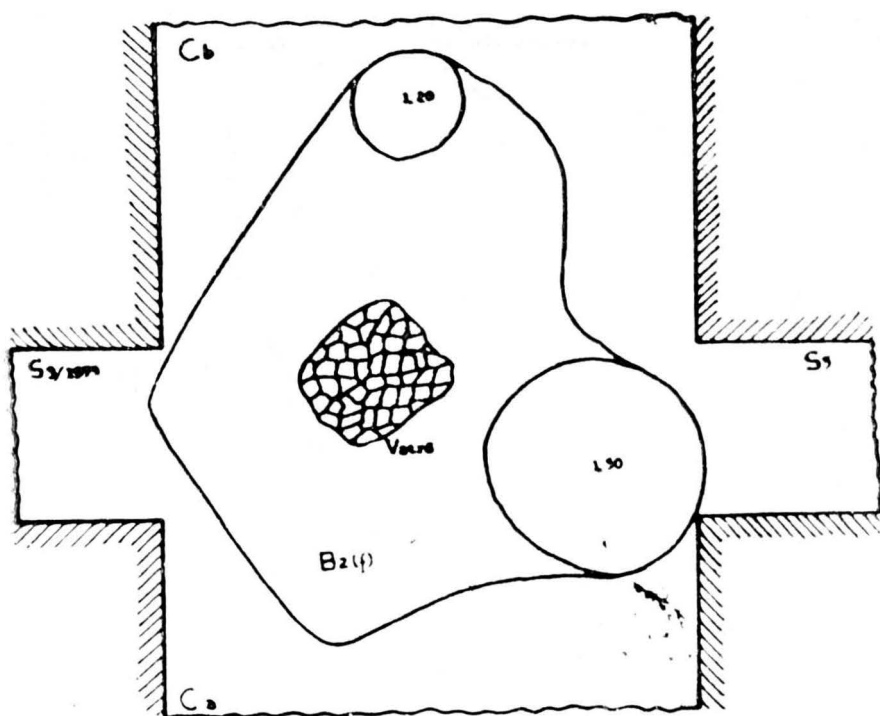

Fig. 2. — a. Planul locuinței nr. 2; Profilul secțiunii S₃/1975.

ția est-vest și dimensiunile de 32,50 × 1 m. Sub humusul recent care nu depășește 0,40 m grosime, au apărut fragmente ceramice feudale timpurii, însă, după cum au confirmat cercetările ulterioare, niciunde în zona cercetată nu s-a putut constata existența unui strat de cultură propriu-zis. La 18 m de capătul vestic, secțiunea S₁ a tăiat un complex de locuire determinând deschiderea unei casete între metrii 16—22,50, pe direcția est-vest. Complexul de locuire găsit aici (notat semibordeiul nr. 1), de formă rectangulară, era, din păcate, parțial distrus datorită unor excavații relativ recente executate de-a lungul malului Dunării.

În prima campanie a fost trasată o secțiune de verificare, (notată în plan S₁/1970) la 68 m spre sud de bordura șoselei, cu orientarea pe direc-

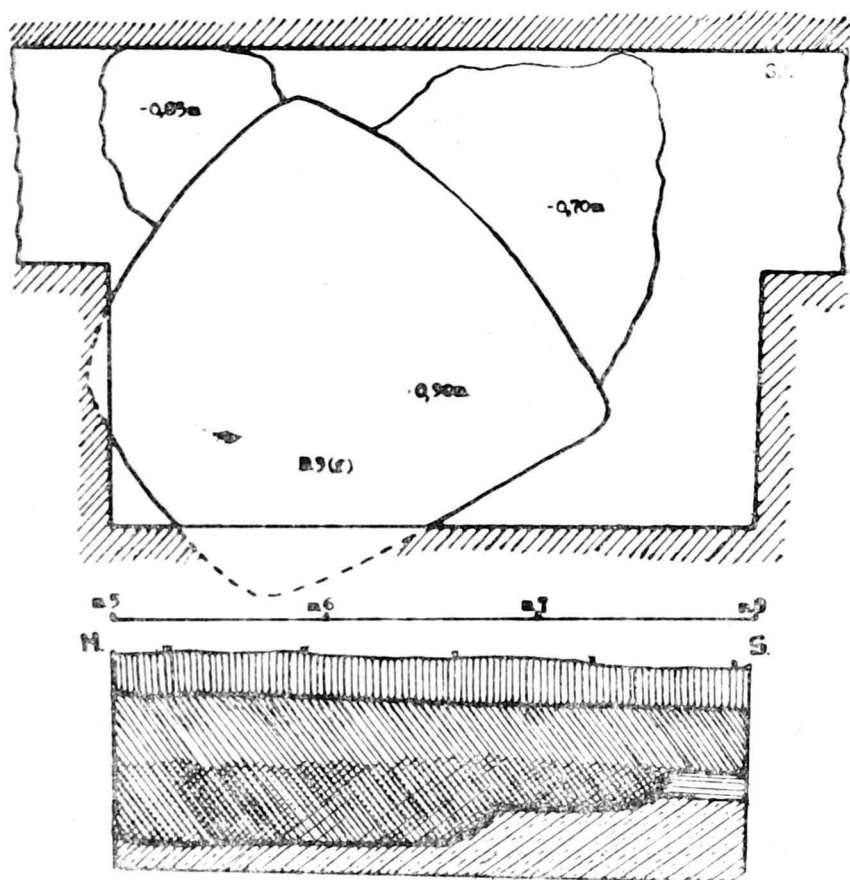

Fig. 3. — a Planul complexului B3 (f); b. Profilul secțiunii S₂ din anul 1975.

ția est-vest și dimensiunile de 32,50 × 1 m. Sub humusul recent care nu depășește 0,40 m grosime, au apărut fragmente ceramice feudale timpurii, însă, după cum au confirmat cercetările ulterioare, niciunde în zona cercetată nu s-a putut constata existența unui strat de cultură propriu-zis. La 18 m de capătul vestic, secțiunea S₁ a tăiat un complex de locuire determinând deschiderea unei case între metrii 16—22,50, pe direcția est-vest. Complexul de locuire găsit aici (notat semiborderul nr. 1), de formă rectangulară, era, din păcate, parțial distrus datorită unor excavații relativ recente executate de-a lungul malului Dunării. În aceeași casetă a fost semnalată și o instalație pentru foc¹¹. Deși întreg materialul arheologic aparținând complexului era răvășit, în urma amintitelor excavații, a fost posibilă — pe baza facturii fragmentelor cera-

¹¹ I. Uzun și Gh. Lazarovici, în *Crisia*, 1974, p. 48; vatra de foc era situată în afara complexului de locuire, în imediata lui apropiere.

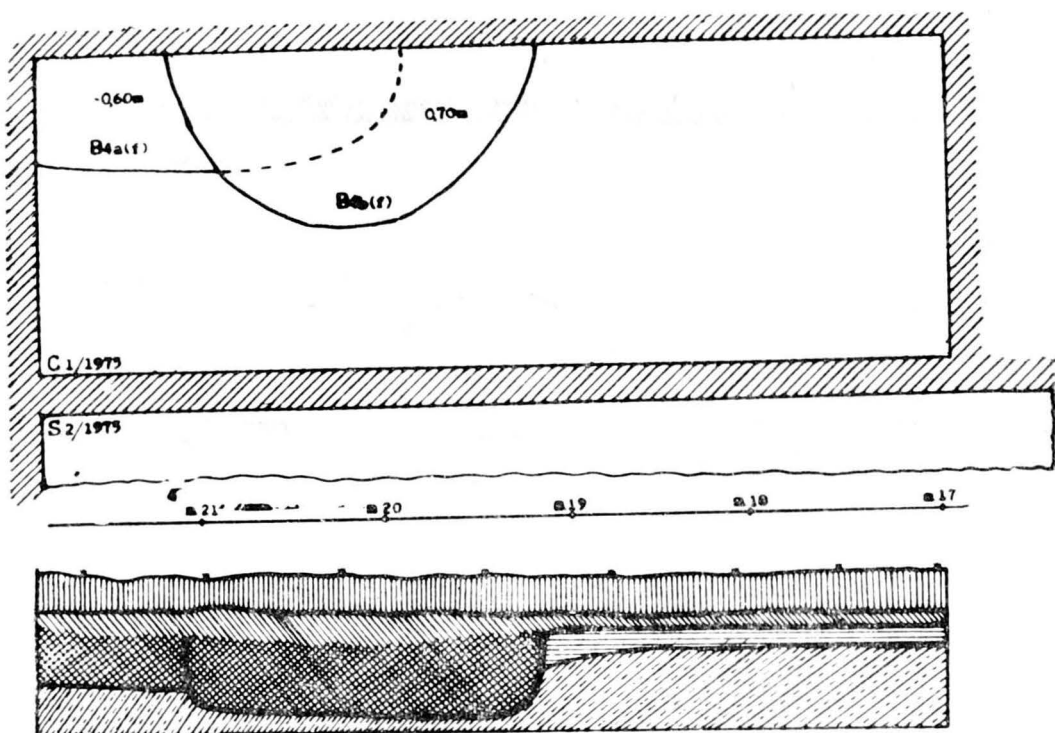

Fig. 4. — a. Porțiunea surprinsă din complexele notate B4a (f) și B4b(f) în caseta C₁/1975; b. Profilul secțiunii S₂/1975 capătul sudic.

mice — datarea lui cu aproximație, din secolele XI-XII, furnizînd, astfel, primele elemente de încadrare cronologică a așezării¹².

În baza rezultatelor inițiale, după o întrerupere de cinci ani, cercetările de la Moldova Veche au fost reluate și amplificate, fiind în curs de desfășurare. Notarea noilor secțiuni și a complexelor descoperite, s-a făcut în continuarea celei din anul 1970.

Prin executarea săpăturilor din vara anului 1975, au fost deschise patru secțiuni orientate, de data aceasta, pe direcția nord-sud, după cum urmează: S₂ cu dimensiunile de 20 × 1 × 1,10 m, avînd la capătul sudic o casetă (notată C₁) de 4 × 5 × 0,80 m; S₃ de 20 × 1 × 1 m avînd trei casete: a) 3 × 1,10 × 0,50 m; b) 3 × 2 × 0,50 m; c) 3 × 1,10 × 0,60 m; S₄ cu dimensiunile de 20 × 1 × 1 m și S₅ de 20 × 1 × 0,90 m avînd, de asemenea, la capătul sudic o casetă de 6 × 6 × 0,70 m.¹³

În anul 1976 cercetările au continuat, fiind deschise încă trei sec-

¹² *Ibidem*; Inițial, pe baza ceramicii descoperite în sondajul din 1970, complexul a fost datat cu aproximație în secolele IX—X.

¹³ Gh. Lazarovici și colab. Șantierul arheologic Moldova Veche-Rit, raport preliminar de cercetare arheologică pe anul 1975, în arhiva MJIR. Inițial săpăturile au avut ca obiectiv principal cercetarea așezării Starčevo-Criș apoi s-au extins și asupra unor complexe hallstattiene și asupra așezării feudale timpurii din zonă.

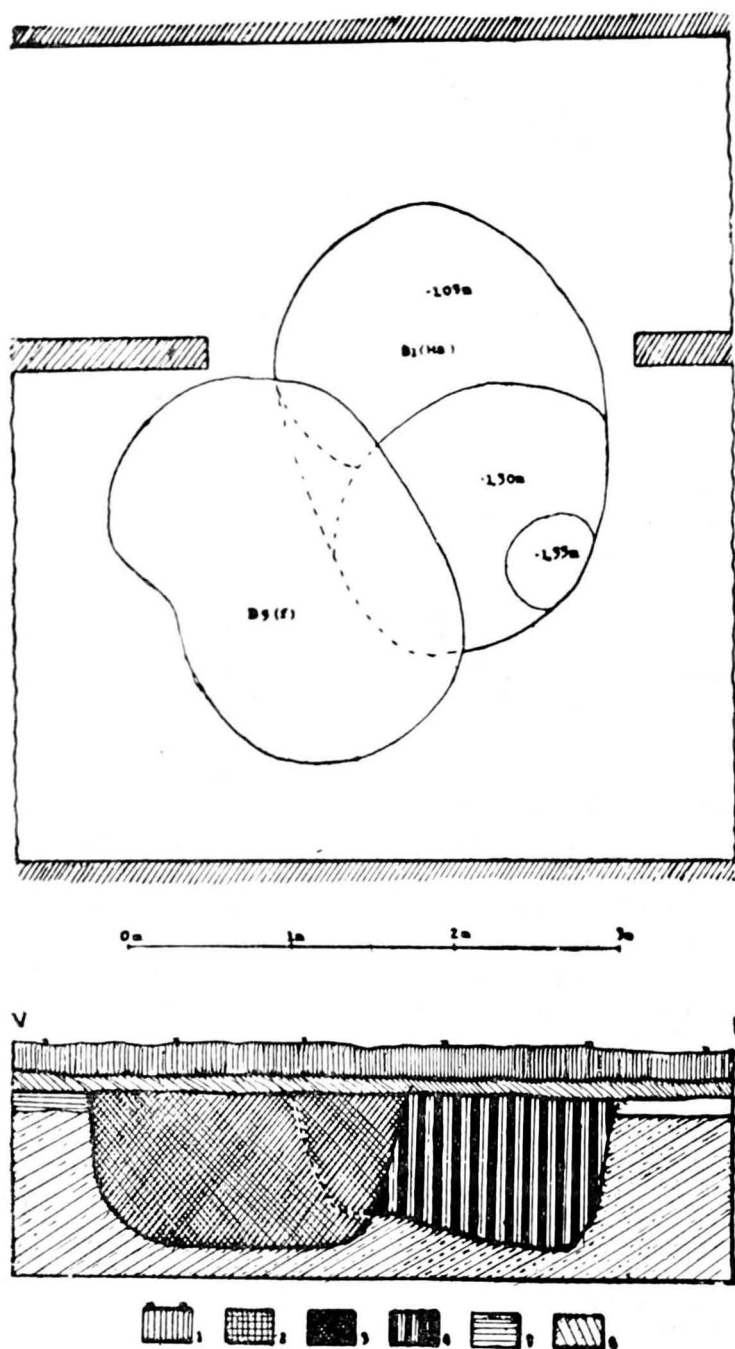

Fig. 5. — a. Planul complexului de locuire $B_5(f)$ care intersectează un complex hall-stattian (B_1/Ha); b. Profilul capătului vestic al secțiunii $S_6/1976$.

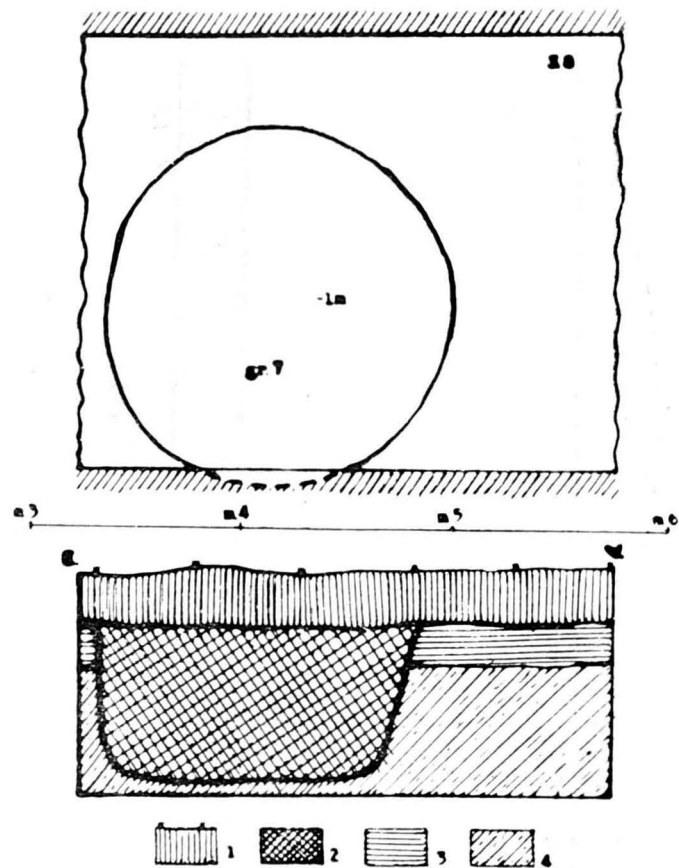
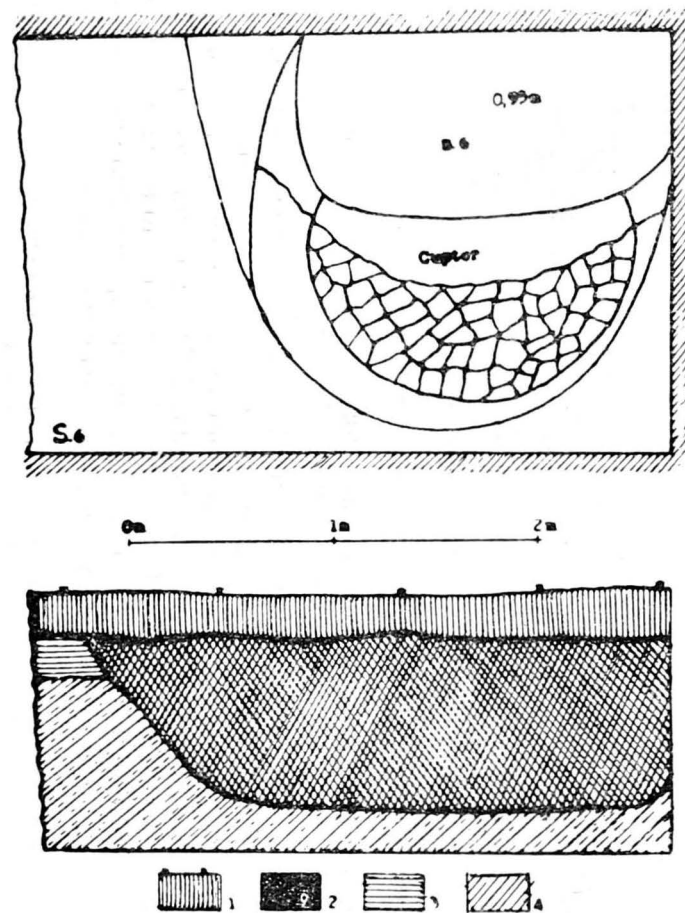

Fig. 7. — a și b — Planul complexului G₇ și profilul secțiunii S₈/1976, caroul 2—3.

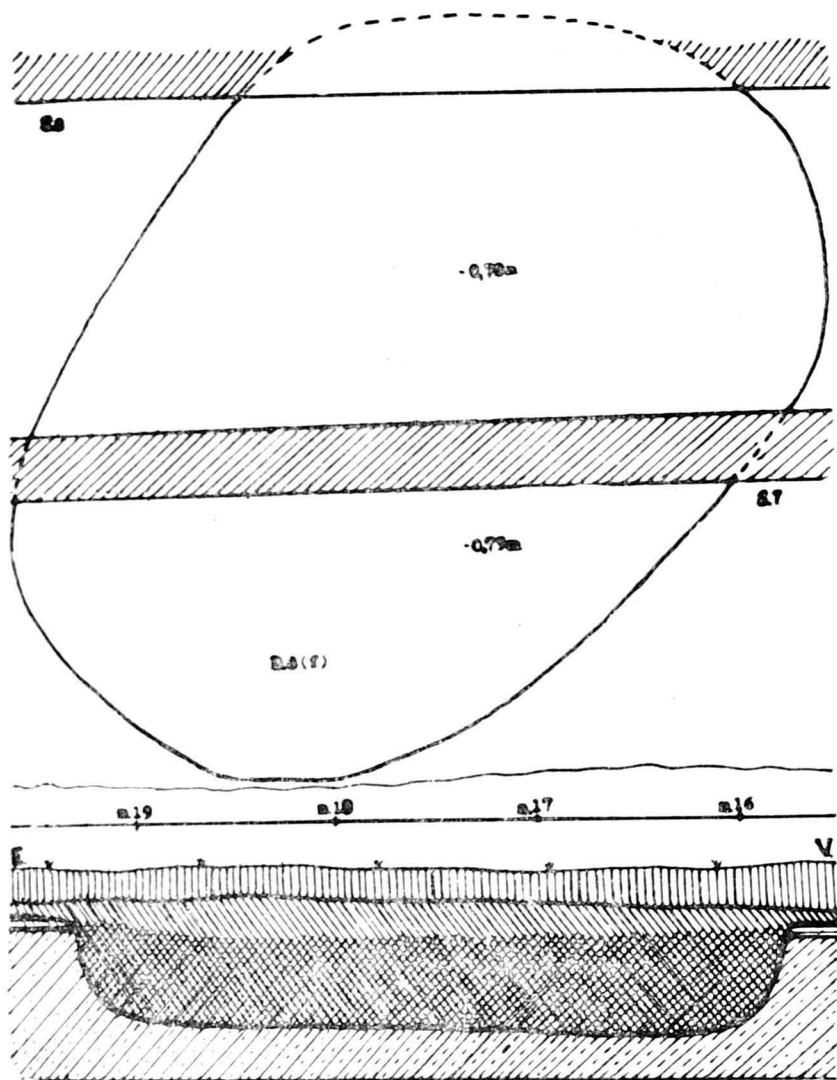

Fig. 8. — a. Locuința de suprafață (B8f); b. Profilul secțiunii $S_8/1978$ în caroul 11—12 m.

țiuni orientate, însă, ca și aceea din anul 1970, pe direcția est-vest: S_6 de $22 \times 3 \times 0,60$ m și S_{7-8} — fiecare de câte $22 \times 2 \times 0,60$ m.¹⁴

A patra campanie de cercetări arheologice pe terasa de la Moldova Veche — Rit s-a desfășurat în luna august 1978, când au fost deschise, în continuare, secțiunile S_9 de $30 \times 1 \times 1$ m având două casete C_1 de $2,50 \times 4$ m iar mai la nord C_2 de 3×2 m; și S_{10} cu dimensiunile de $20 \times 1 \times 1$ m. Ambele secțiuni au fost orientate, la fel ca în anul

¹⁴ Gh. Lazarovici și colab. Șantierul arheologic Moldova Veche-Rit, raport preliminar de cercetare arheologică pe anul 1976, în arhiva MJIR.

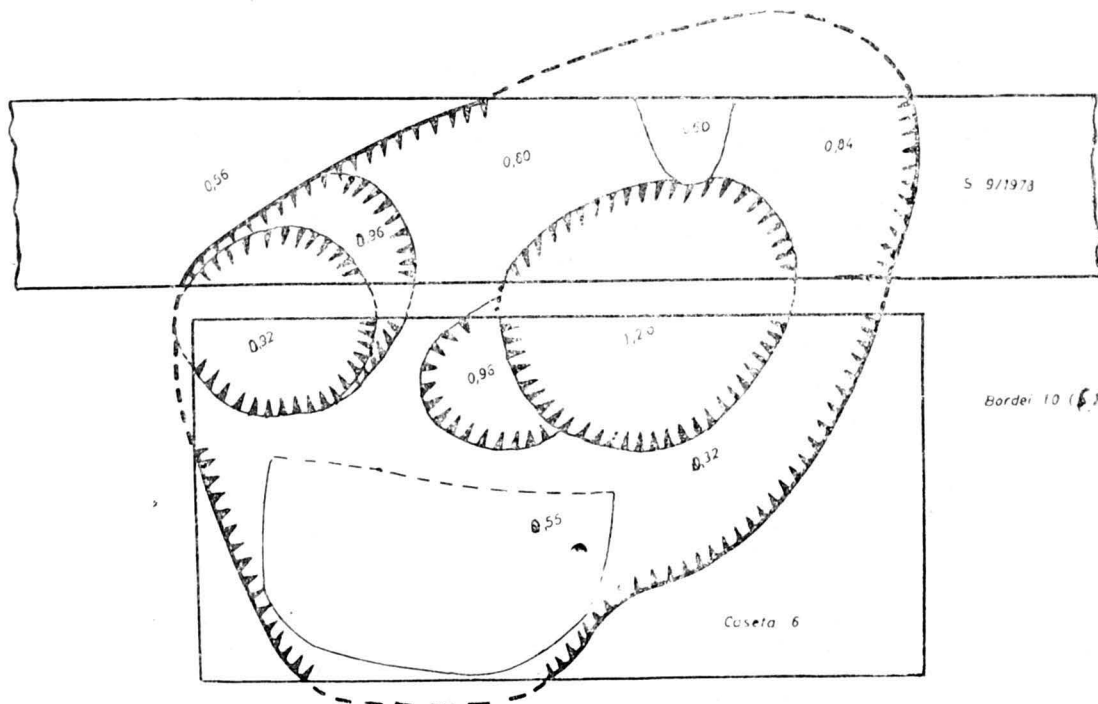
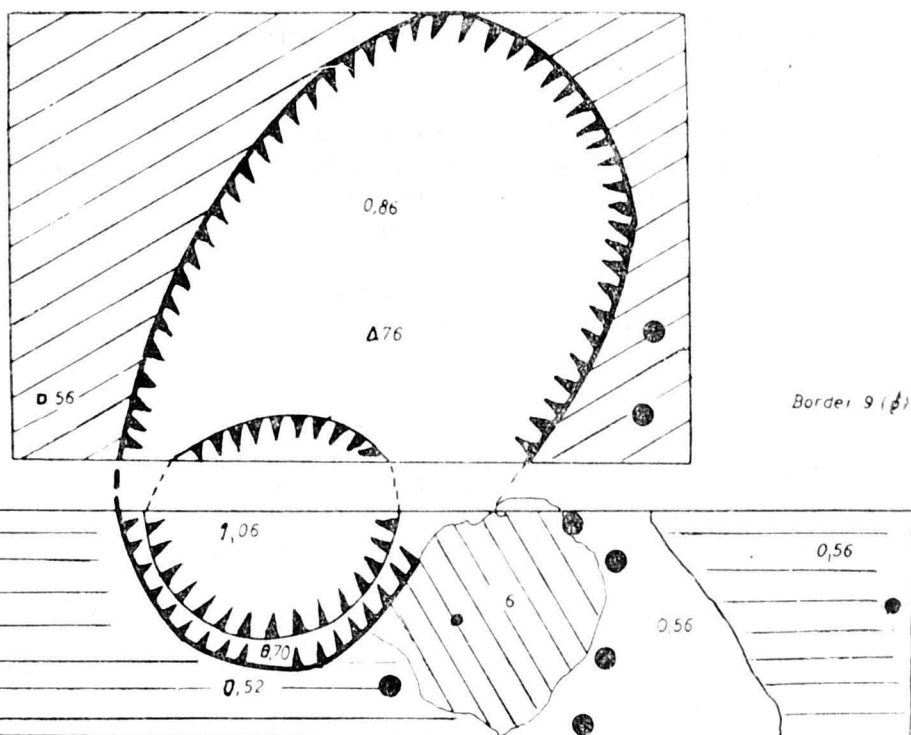

Fig. 10. Planul complexului de locuire (B₁₀ f) cercetat în S₉/1978 și caseta 6.

1975, perpendicular pe Dunăre, adică pe direcția nord-sud, situându-se la vest de capătul blocului de locuințe nr. 5 care servește ca punct de reper permanent¹⁵.

Intensificarea și extinderea cercetărilor în ultimii patru ani, a dus la sporirea cantității materialelor arheologice descoperite, furnizînd, un mare număr de informații și permițîndu-se în același timp efectuarea unor mai bune observații asupra situației stratigrafice a zonei.

Pină în prezent, pe lângă urmele de locuire preistorice — din epoca neolitică și hallstattiană — aici, în imediata vecinătate a Dunării, au putut fi semnalate și cercetate zece complexe de locuire aparținînd unei așezări feudale timpurii¹⁶.

1. Descrierea complexelor arheologice

Semibordeiul nr. 2 are formă rectangulară și dimensiunile de $2 \times 2,20 \times 0,40$ m. În mijlocul său au fost găsite resturile unui cuptor distrus sau ale unei vetre de foc cu baza de $0,60 \times 0,70$ m. Aproape de această instalație de foc, spre colțul de sud-vest al locuinței, s-a găsit o groapă cu diametrul de 1,30 m, care coboară de la 0,60 m la 1,20 m. O altă groapă cu dimensiunile ceva mai mici — diametrul de 0,50—0,60 m și o adîncime de 1,10 m., de la suprafața solului — a fost găsită spre colțul estic al complexului.

Semibordeiul nr. 3. A fost semnalat în aceeași secțiune ($S_3/1975$), avînd, de asemenea, o formă rectangulară și dimensiuni aproape identice, de $2 \times 2,20 \times 0,45$ m. În partea de sud-est a acestui complex, în caseta „C” a fost delimitat un girlici cu lățimea aproximativă de 0,90—1 m.

În secțiunea S_2^{17} , spre capătul sudic, a fost cercetat, mai întîi, un bordei neolitic în care scop s-a deschis caseta C_1 , au mai fost delimitate laturile a două gropi aparținînd unor semibordeie din perioada feudală timpurie. Notate pe plan drept semibordeiele 4a și 4b, n-au putut fi decît parțial preparate din cauza timpului nefavorabil. În sectorul cercetat s-a stabilit că groapa complexului 4a face parte dintr-un plan patruleter cu dimensiunile — atît cît s-au putut surprinde și măsura în săpătură — de $2 \times 0,70 \times 0,60$ m, iar groapa complexului 4b, reprezintă segmentul unui plan oval cu dimensiunile de 2×2 m.

Semibordeiul nr. 5 a fost cercetat în campania anului 1976, fiind semnalat în aceeași zonă la capătul vestic al secțiunii S_6 . Dimensiunile sale sînt de $1,40 \times 1,80 \times 0,30$ m, iar spre partea de vest are un ieșînd, probabil girliciul. În partea opusă locuința din perioada feudală timpurie a intersectat un complex hallstattian¹⁸.

¹⁵ Gh. Lazarovici și colab. Șantierul arheologic Moldova Veche-Rîit, raport preliminar de cercetare arheologică pe anul 1978, în arhiva MJIR. Supravegherea săpăturilor a fost încredințată lui D. Teicu-muzeograf la MJIR.

¹⁶ I. Uzum și Gh. Lazarovici, în *Crisia*, 1974, p. 48.

¹⁷ Săpătura a fost executată sub conducerea lui Marian Gumă.

¹⁸ R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 443.

Semibordeiul nr. 6 reprezintă, de fapt, două complexe care se întretaie: o locuință îngropată avînd pe latura de nord și o instalație pentru foc, tăiată la 0,50 m de la un alt complex. Lățimea pe care s-au păstrat este de 2,20 m.

Groapa nr. 7 constituie următorul complex arheologic semnalat și delimitat în secțiunea S₈/1976, caroul cuprins între metrii 2—3. Această groapă, despre care am mai amintit, are dimensiunile de 1,60 × 1,60 × 0,70 m și o formă circulară cu pereții verticali.

Complexul de locuire nr. 8 este o locuință de suprafață care a fost identificată și cercetată, în aceeași secțiune cu groapa (notată G₇), în caroul 9. Avînd o formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, acest tip de locuință are dimensiunile relativ mari, de 4 × 3 × 0,60 m.

După o întrerupere de un an (1977), timp în care s-au executat noi sondeaje de verificare și în alte puncte din hotarul orașului Moldova Nouă¹⁹, în luna august 1978 cercetările pe terasa de la *Rîl* au fost reluate. Dintre cele două secțiuni, de mari dimensiuni (S₉ și S₁₀), trasate cu această ocazie, numai în secțiunea S₉/1978 au fost semnalate și preparate două complexe de locuire feudale timpurii.

Complexul de locuire nr. 9 a fost identificat în caroul 11—12 m, iar pentru prepararea sa, s-a deschis o casetă de 2,50 × 4 m. În acest caz este vorba despre o locuință semiadîncită cu dimensiunile de 3,10 m lungime și lățimea de 1,70 m. Axa lungă a locuinței este orientată pe direcția est-vest. Spre capătul estic s-a găsit o groapă cu diametrul de cca. 1 m. Probabil că prin această groapă se făcea accesul la o vatră de foc aflată pe latura nordică a complexului. Vatra de formă neregulată, aproape patrulateră, avea dimensiunile de 1 × 0,90 m, iar paralel cu latura locuinței avea două găuri de par dispuse simetric. În partea din spate a cuptorului sau vetrei mai multe găuri indică existența unui șir de pari care, foarte probabil, că serveau la susținerea peretelui construit, desigur, din pari și nuiiele împletite. Din păcate, asemenea gropi de pari n-au mai fost semnalate și pe celelalte laturi ale locuinței. Se impune să menționăm că, atît în groapă, cît și în interiorul complexului de locuire propriu-zis, s-au găsit importante cantități de materiale arheologice.

Semibordeiul nr. 10 a fost semnalat tot în S₉/1978 la 2 m nord de locuința precedentă. Pentru cercetarea sa a fost deschisă o casetă de 3 × 2 m. Planul acestui complex de locuire era de formă ovoidală cu un ieșind spre nord-est, ieșind semnalat și la alte locuințe adîncite de la Gornea²⁰ și Dăbica²¹, fiind vorba, foarte probabil, despre gîrliciul de la intrare. Axa lungă a acestui complex de locuire era de 4,20 m și avea orientarea pe direcția est-vest. Lățimea locuinței era de 2,80 m iar adîncimea pînă la 0,80 m. La nivelul podelei complexului au fost de-

¹⁹ O. Bozu, *Descoperiri de epocă romană recente din Clisura Dunării*, comunicare la Simpozionul „In memoriam Constantini Daicoviciu”, Caransebeș, 18 martie 1979.

²⁰ I. Uzum, în *Crisia*, 1974, p. 40.

²¹ Informații Gheorghe Lazarovici, care a participat la cercetările de la Dăbica.

limitate mai multe adâncituri: una în centru, de formă ovală cu dimensiunile de $1,70 \times 1,40 \times 0,70$ m; altă adâncitură era spre vest, de formă semicirculară având $1,90 \text{ m} \times 1,10 \text{ m}$; și în sfârșit, o a treia adâncitură, tot de formă ovală, cu dimensiunile $1,05 \times 1,35 \text{ m}$, a fost semnalată spre colțul de sud. Considerăm că cele trei gropi din interiorul complexului de locuire au fost făcute în timpul diferitelor faze sau etape de funcționare ale acestuia, fiind la un moment dat nivelate. Într-o perioadă târzie, poate corespunzătoare ultimei etape de funcționare în zona centrală a locuinței adâncite, se afla o albiere ovală de $1,40 \times 0,80 \times 0,35 \text{ m}$. Materialul arheologic găsit în complex, ca și în gropile menționate, nu prezintă însă nici un fel de deosebiri.

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza întinderea așezării și nici intensitatea, sau durata totală a viețuirii pe terasa de la Moldova Veche — *Rît*. Totuși, săpăturile arheologice, din ultimele trei campanii, au permis câteva constatări importante. În primul rînd, este neîndoielnic că noua locuire identificată pe malul Dunării are un caracter rural, fiind o așezare relativ modestă, constituită din locuințe adâncite sau semiadâncite în pămînt, dar și din locuințe de suprafață.

O altă constatare, care privește rezultatele celor patru campanii de săpături executate pînă în prezent, ca și ale cercetării celor zece complexe de locuire menționate, a fost determinată de relativa penurie a materialului arheologic de toate categoriile. Firește, că și în această situație, categoria ceramicii apare în mod evident, ca cea mai bine reprezentată. De altfel, ceramica își oferă, de pe acum, posibilitatea de a schița o evoluție și o stratigrafie orizontală între locuințe.

2. Materialul arheologic

Asociind puținele rezultate cunoscute în urma sondajului din anul 1970²², la descoperirile și observațiile făcute cu ocazia cercetărilor sistematice în anii 1975—1976 și 1978, remarcăm anterior lipsa de varietate a materialului arheologic descoperit. Tot în acest sens, subliniem că, numai cu multă greutate, se pot stabili cîteva categorii, cît de cît omogene și distincte, de materiale cum ar fi: ceramica, oasele de animale, zgura de fier și inventarul numismatic. Acesta din urmă, este foarte important, chiar dacă pînă în prezent se compune numai din două monede găsite în stratul de cultură din zona complexelor cercetate²³.

Analiza materialelor descoperite la Moldova Veche — *Rît*, — mai ales, a ceramicii și monedelor — pentru care există cîteva analogii — ne permite să stabilim relațiile inventarului arheologic de aici, cu alte descoperiri semnalate, fie în zonele apropiate, fie în regiuni mai îndepărtate.

²² Gh. Lazarovici—I. Uzum, Șantierul arheologic Moldova Veche-*Rît*, raport preliminar pe anul 1970 în arhiva MJIR, în care este semnalat un bordei și o vatră de foc, din care s-au recuperat fragmente ceramice lucrate cu roata, avînd ornamente din linii incizate dispuse în benzi orizontale și în val.

²³ Monedele au fost descoperite în campania a III-a, organizată în anul 1976, cînd s-au cercetat complexe de locuire nr. 5—8, sub conducerea lui I. Uzum, Gh. Lazarovici și Traian Baia — conservatorul Muzeului județean.

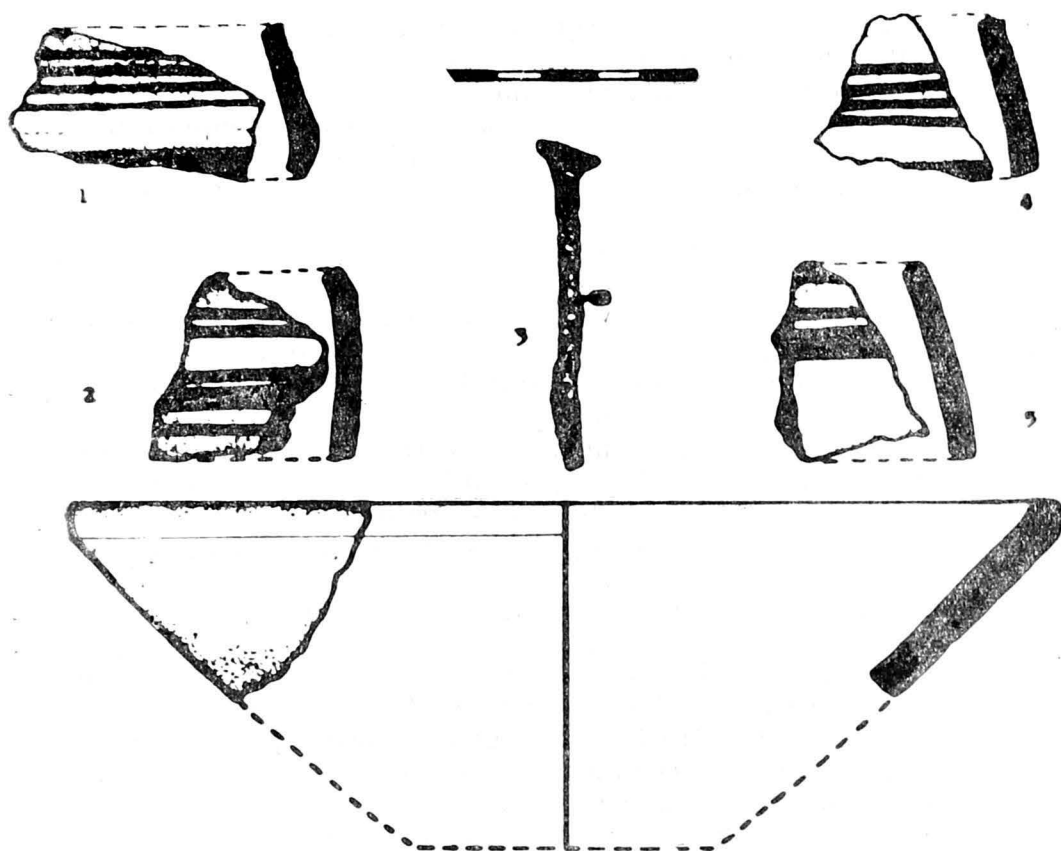

Fig. 11. — a. 1, 2, 4, 5 fragmente ceramice din zona complexului de locuire B₁(f) identificat în anul 1970; b. cui de fier forjat din zona B₁ (f); c. strachină reconstituire — fragment din zona B₁ (f).

De asemenea, pe această bază, încercăm să precizăm ocupațiile vechilor locuitori de pe malul Dunării, factura culturii lor materiale și, firește, să argumentăm încadrarea cronologică a noii așezări în perioada feudalismului timpuriu.

a). *Ceramica* este categoria cea mai importantă din punct de vedere cantitativ și prin varietatea formelor. Ea este lucrată, în întregime, la roată rapidă și poate fi împărțită în două grupe distincte:

- ceramica nesmălțuită, de factură locală, uzuală, este cea mai numeroasă
- ceramica smălțuită „de lux“ este de import.

În cadrul primei grupe, a ceramicii nesmălțuite, vasele, aproape fără excepție, sînt lucrate dintr-o pastă nisipoasă, amestecată uneori cu pietriș de râu, avînd pereții relativ subțiri. Deși formele nu sînt prea variate, prezintă profiluri destul de elegante, cu marginile mai înalte, ușor evazate și prevăzute, în mai multe cazuri, cu o șanțuire la partea exterioară a buzei.

Ca proveniență, grupa ceramicii nesmălțuite, care apare în toate com-

plexele de locuire, este de uz comun și reprezintă, foarte probabil, producția locală. Din punctul de vedere al originii sale se pare că ceramica de la *Rit* continuă, în timp, evoluția materialului ceramic găsit la cca. 1,5—2 km mai la vest. În aceeași zonă, la poalele dealului pe care se află *cabană Dunărea*, cu ocazia unei periegheze au fost identificate atît fragmente ceramice lucrate cu mîna cît și la roată, databile în secolele VIII-IX²⁴.

Cu privire la culoarea ceramicii nesmălțuite, se constată predominanța culorilor neagră, brună și roșie, precum și existența variantelor acestora: brun-roșcat, brun-cărămiziu, brun-negricios și roșu-gălbui — fie din cauza arderii mai mult sau mai puțin oxidante, sau a arderii inegale (de slabă calitate), fie ca urmare a unor arderi secundare, așa cum s-a putut observa în cazul ceramicii produsă pe plan local²⁵.

În așezarea de la *Rit*, ornamentarea ceramicii nesmălțuite se caracterizează, prin prezența inciziilor, predominînd motivele compuse din:

- a) linii orizontale distanțate dispuse pe umărul vasului
- b) benzi din linii orizontale slab incizate, dispuse pe umărul și pe corpul vasului
- c) linie slabă lată și adînc incizată dispusă orizontal
- d) linie în val, adînc incizată cu tendința de înclinare spre stînga
- e) combinație de linie în val adînc incizată, plasată deasupra unei benzi din trei linii incizate, orizontale și distanțate
- f) alveole sau creștături dispuse, pe două briuri paralele
- g) grupuri din trei creștături, despărțite de spații relativ egale și dispuse orizontal pe umărul vasului
- h) briu de alveole mici și neregulate, situat deasupra unei benzi de linii orizontale slab incizate
- i) creștături sau împunsături făcute cu unghia sau cu un obiect ascuțit, în combinație cu o bandă din mai multe linii incizate dispuse fără nici o ordine

Pe baza profilului fragmentelor tipice mai mari, a fost posibilă reconstituirea prin desen a unor forme ceramice care, se pare, că aveau o utilizare mai largă. Astfel se disting: oala fără toartă sau așa numitul tip de vas borcan, strachina și capacul de vas.

Cu scopul de a completa prezentarea ceramicii nesmălțuite, considerăm necesar să menționăm că atît în secțiunea S₅, cît și în complexul G₇, au fost găsite fragmente de ceramică care aparțin, în mod evident, unor vase neornamentate de culoare neagră și neagră-cenușie. Lucrate destul de grosolan dintr-o pastă cu mult pietriș în compoziția, aceasta prezintă numeroase porozități²⁶. Subliniem că, în aceeași zonă, au fost descoperite și cîteva fragmente de ceramică lucrată cu mîna, care prin existența și firește, prin forma lor, reprezintă o dovadă certă despre utili-

²⁴ I. Uzun și Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 48, pc. 8; o periegheză a fost executată în vara anului 1970, de către autorii lucrării citate.

²⁵ Vezi fragmentele cu numerele de inventar A 31.610 și A 31.220 la MJIR.

²⁶ Vezi fragmentele nr. inv. A 31.008; A 31.050 și A 31.189, toate găsite în complexul de locuire B₅ (F) 1976.

zarea vetrelor de foc portative și de către locuitorii așezării de la Moldova Veche — *Rîț*²⁷.

Prezența ceramicii smălțuite, a doua grupă a materialului arheologic găsit la Moldova Veche, capătă semnificația deosebită, chiar dacă pînă acum, este reprezentată doar de cîteva fragmente descoperite în complexe de locuire nr. 2/1975 și nr. 9/1978²⁸. Fără îndoială că, în acest caz, este vorba despre o ceramică „de import“ — așa numită „de lux“, care, probabil, că a ajuns aici în urma schimburilor statornicite cu centrele de producție și desfacere din regiunile învecinate ale lumii bizantine sud-dunărene.

Așa cum s-a constatat, fragmentele de ceramică smălțuită, găsite la Moldova Veche — *Rîț*, au fost lucrate dintr-o pastă de calitate bună, arsă oxidant, fapt dovedit prin culoarea roșie ce se observă atît la interior cit și în spărtura vasului. Pe partea exterioară, ceramica din această categorie este acoperită cu un strat de smalt de culoare verde oliv și verde deschis, prezentînd elemente de ornamentare sau numai urmele acestora. Ca tehnică, ornamentarea ceramicii smălțuite s-a realizat fie cu cornul, fie prin incizie. Cele cîteva elemente de decor care s-au observat, desigur, și din cauza cantității deocamdată foarte reduse a materialului ceramic smălțuit descoperit, se pot împărți în două grupe:

a) Decorul reprezentat din cercelete concentrice, și mai ales din cercuri care se întretaie, executate cu cornul dintr-o humă sau angobă de culoare galbenă murdară sau verde-gălbuie.

b) Un decor compus din bandă de trei linii incizate, dispuse orizontal și acoperite cu smalt de culoare verde oliv, peste care, cu cornul, au fost făcute cercuri concentrice ce intersectează banda incizată.

Datorită sărăciei fragmentelor ceramice din această grupă și pentru că lipsesc fragmentele tipice de dimensiuni mai mari, nu a existat posibilitatea identificării unor profile clare de vase, fiind reconstituită doar o singură formă²⁹.

Înainte de a încheia partea consacrată prezentării materialului ceramic, menționăm că, în timpul cercetărilor și preparării gropii locuinței nr. 2, aici, împreună cu ceramica smălțuită a fost recuperat un fragment provenind de la peretele unui vas nesmălțuit. În mod curios, acesta prezintă pe partea interioară un ornament în relief avînd o formă de cruce plasată într-un disc, sau cerc, clar delimitat printr-o alveolare largă³⁰ (vezi fig. 12/c). Dacă este vorba despre un semn de olar, plasat original,

²⁷ Materialul a fost descoperit în complexe B₅ (f) și G₇ în timpul campaniei din anul 1976 și are analogii cu descoperirile de la Gornea-Zomonită, Bocșa-Cuina Turcului și Pescari-Culă. Informație transmisă de Dana Bălănescu cu ocazia lucrărilor de inventariere, căreia îi mulțumim pentru sprijinul acordat.

²⁸ Fragmentele sînt păstrate la MJIR, sub nr. inv. A 26.583; A 26.584; A 26.613.

²⁹ Este vorba de un ulcior cu mînușă reconstituit pe baza desenului (material inedit păstrat la MJIR). Fragmentul cu nr. inv. A 26.584, cu smalt de culoare verde oliv și cercelete imprimate din angobă de culoare galbenă.

³⁰ În anul 1975 a fost descoperit în același complex cu ceramica smălțuită, păstrat la MJIR, nr. inv. A 26.327 din B₂ (f), S₃, □ 7—8.

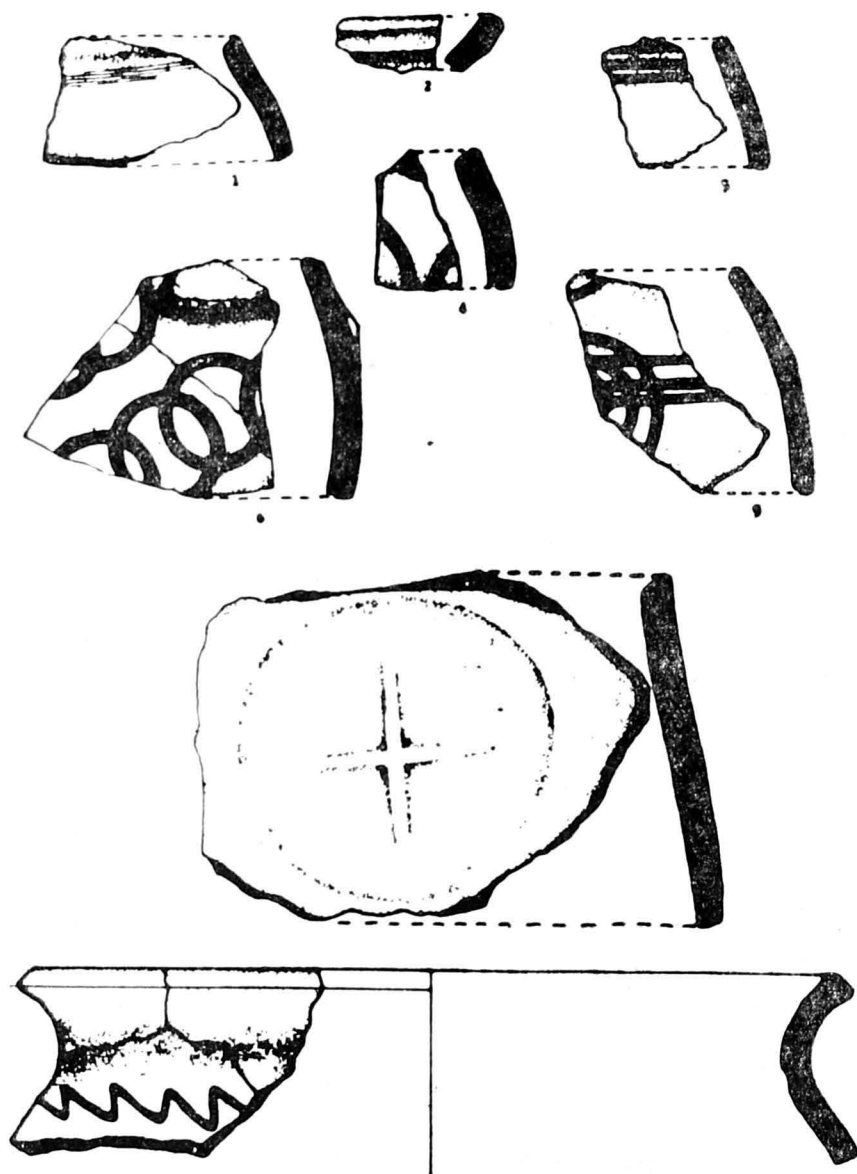

Fig. 12. — Ceramică din locuința B₂ (f); a) 1—3 fragmente ceramice ornamentate; b) 4—6 fragmente ceramice smălțuite și ornamentate cu cercuri; c) fragment ceramic ornamentat pe peretele interior cu cruce excizată; d) fragment de vas ornamentat cu linie în val incizată.

sau oricum destul de curios, ca formă, poate fi comparat cu ștampilele cu cruci aplicate pe două vase — borcan găsite într-o zonă mai îndepărtată, la Fâlcu-Vaslui în Moldova, unde materialul arheologic, la care ne referim, este databil din secolele VIII-XI e.n.³¹. Totuși, credem că o asemenea ipoteză nu rezolvă problema și nici nu poate reprezenta soluția definitivă în acest caz nu lipsit de interes.

3) Analogiile și încadrarea cronologică a ceramicii de la Moldova Veche — Rit

Pentru fragmentele ornamentale de ceramică nesmălțuită, cele mai apropiate și mai bune analogii se găsesc în descoperirile feudale timpurii din sudul Banatului, în așezările cercetate pe teritoriul localității Gornea (com. Sichevița)³² și la Ilidia (com. Ciclova Română), în două puncte: pe dealul *Oblia*³³ și în lunca Vicinului (numit în zonă Rîul Mare), pe locul *Săliște*³⁴. Cu prilejul executării unor periegeze și sondaje în hotarele localităților din Valea Dunării³⁵, fragmente ceramice, asemănătoare, s-au găsit pe teritoriul comunei Socol, în punctul *Kruglica de Mijloc*³⁶, la Berzasca, în locul numit *Ogașul Neamțului*³⁷, pe *Insula Decebal*³⁸, în comuna Pescari³⁹, lângă Orșova⁴⁰ și spre est în aval, pe *Insula Banului*⁴¹.

Între numeroasele descoperiri, am găsit și subliniem în mod deosebit, câteva analogii pentru fragmentele ceramice ornamentate prin impresiuni alveolare sau prin combinații de alveole și linii simple, orizontale, sau cu benzi din linii incizate⁴². Cele mai bune ne par analogiile cu fragmentele ceramice găsite în locuințele feudale timpurii de la Gornea-*Tărmuri*⁴³ și într-un bordei cercetat la Ilidia-*Săliște* încă din anul 1973⁴⁴.

³¹ Dan Gh. Theodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 213, fig. 54/1,2.

³² Ne referim la așezările cercetate arheologic între anii 1968—1978, pe teritoriul localității Gornea, în punctele *Căunița de Sus*, *Tărmuri* și *Zomonită* (material inedit).

³³ Șantierul arheologic Ilidia, rapoarte preliminare de săpături, pe anii 1969—1973.

³⁴ Săpăturile în acest punct au fost executate începînd din anul 1973, cînd a fost identificată o așezare cu continuitate din secolul VIII pînă în secolul al XIV-lea, (material inedit aflat în depozitele MJIR).

³⁵ Cercetările de suprafață inițiate de Institutul de arheologie al Academiei R. S. România, în anul 1961 sub conducerea lui D. Tudor; în 1966 sub conducerea regretatului C. S. Nicolăescu-Plopșor, iar din 1968 de către reprezentanții MJIR și colaboratorii săi de la Muzeul de istorie al Transilvaniei și Institutul de istorie-arheologie din Cluj-Napoca.

³⁶ I. Uzum și Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 47.

³⁷ V. Boroneanț, în *Banatica*, III, p. 123 și urm.

³⁸ D. Tudor și colab., *op. cit.*, p. 401.

³⁹ Șt. Matei, I. Uzum, în *Banatica II*, 1973, p. 141.

⁴⁰ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 47—48.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43—45.

⁴² I. Uzum, în *Banatica*, IV, p. 219.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 220.

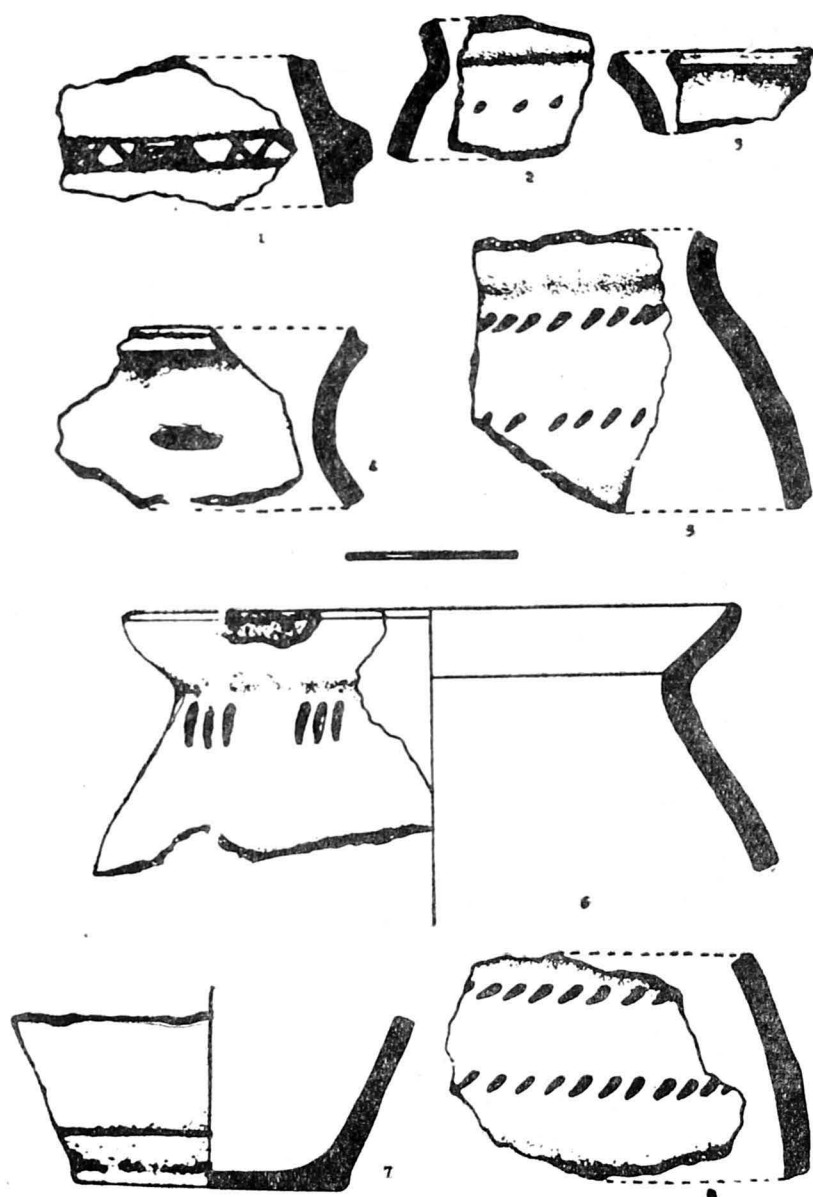

Fig. 13. — Fragmente ceramice din complexele de locuire B4a și B4b, (campania din anul 1975).

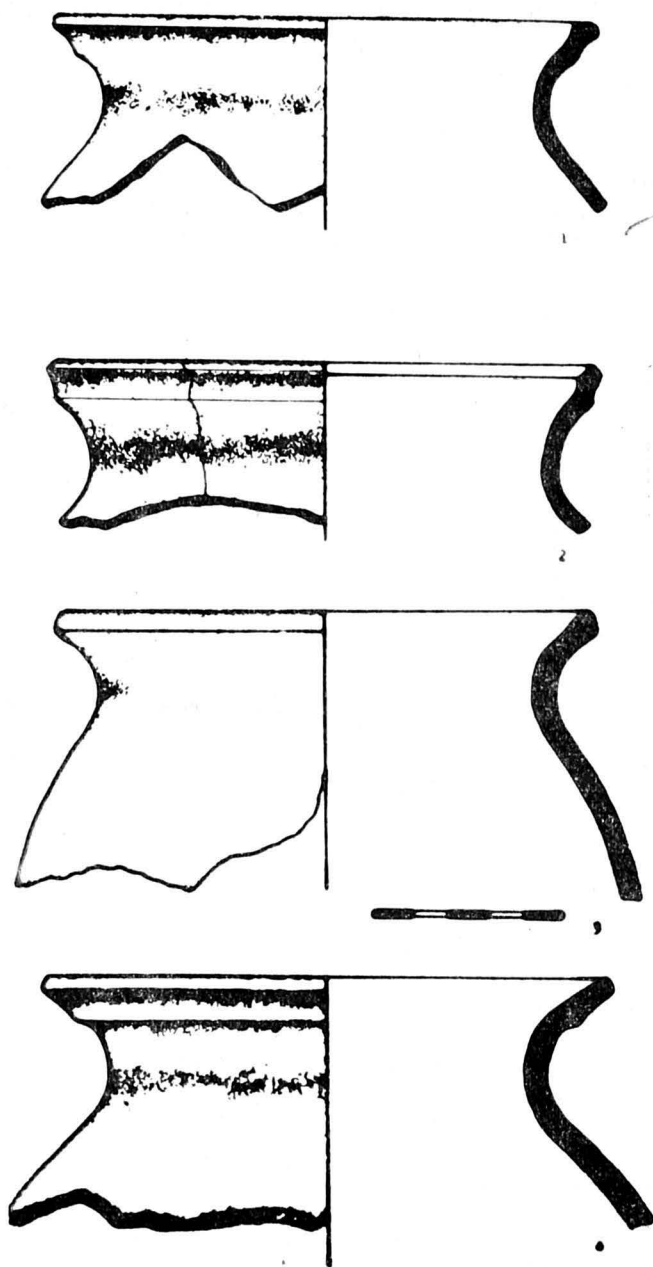

Fig. 14. — Fragmente de vase-borcan neornamentate, din complexul de locuire B5 (f) 1976.

Referitor la analogiile cu descoperiri din zone mai îndepărtate menționăm, în primul rând, pe cele care s-au putut stabili cu materialul ceramic găsit în așezările cercetate din Transilvania⁴⁵. Este necesar, de asemenea, să subliniem existența mai multor analogii în descoperirile de pe teritoriul Olteniei⁴⁶. În mod special, însă, menționăm aici și analogiile cu tipuri și forme de vase care aparțin diferitelor grupe din categoria ceramicii nesmălțuite, găsite în așezarea feudală timpurie de la Garvăn-Dinogeția⁴⁷. Pe baza acestora din urmă, ca și a analogiilor amintite mai sus, considerăm că ceramica nesmălțuită din complexele de locuire de la Moldova Veche — *Rît* poate fi încadrată cronologic între secolele XI-XIII⁴⁸.

La Păcuiul lui Soare, există câteva analogii, pentru ceramica smălțuită, ornamentată cu cerculețe întretăiate sau cu decor de cercuri concentrice, care se datează între secolele X-XII⁴⁹. Fragmente ceramice asemănătoare s-au găsit și la Capidava⁵⁰ și la Garvăn-Dinogeția⁵¹. Decorul compus din cercuri concentrice trase cu cornul — desenele cu angobă (humă) sînt aplicate peste fondul de bază, — în aceste cazuri, verde măsliniu — apare, după toate probabilitățile, destul de frecvent pe ceramica feudală timpurie smălțuită, fiind semnalat și în stratul de cultură din prima parte a secolului al XIII-lea, cercetat la Curtea domnească din Argeș, unde este vorba tot despre o ceramică de import⁵². Ulcioare smălțuite, cu decor de cercuri concentrice care se întretaie, s-au găsit, de asemenea, la Păcuiul lui Soare, fiind date de la începutul secolului al XIV-lea⁵³, ca și ulciorul găsit în ruinele cetății medievale de la Drobeta-Turnu-Severin⁵⁴. Fragmente ceramice asemănătoare, date însă ceva mai târziu, au fost găsite și cu ocazia cercetării așezării feudale de la Coconi⁵⁵.

Pentru ceramica smălțuită de la Moldova Veche — *Rît*, considerăm ca cele mai bune analogii se găsesc, totuși, în complexele așezării de la Gornea-Țărmuri⁵⁶. La fel de bune ne par a fi și analogiile cu fragmentele

⁴⁵ K. Horedt, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 208 și urm.; Șt. Pascu, M. Rusu și colab. în *ActaMN*, V, 1968, p. 151; Sever Dumitrașcu în *Crisia*, VIII, 1978, p. 51—111.

⁴⁶ O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană, sud-est carpatică*, Craiova, 1979, p. 167, 205—217.

⁴⁷ Gh. Ștefan și colab., *Dinogeția*, București, 1967, p. 134—196.

⁴⁸ I. Uzum, în *Banatica*, IV, p. 220.

⁴⁹ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, 1972, p. 89—119; vezi aici și bibliografia mai veche.

⁵⁰ Gh. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958, p. 193.

⁵¹ Gh. Ștefan și colab., *op. cit.*, p. 230—249; I. Barnea, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 159—227.

⁵² Nicolae Constantinescu, *Coconi*, București, 1972, p. 140.

⁵³ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, 1977, p. 67—107.

⁵⁴ I. Uzum, M. Davidescu, în catalogul expoziției „Comori arheologice din regiunea Porțile de Fier”, 1978, p. 240—241; I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolaescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, cat. 235.

⁵⁵ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 129—140.

⁵⁶ I. Uzum, în *Banatica*, IV, p. 220.

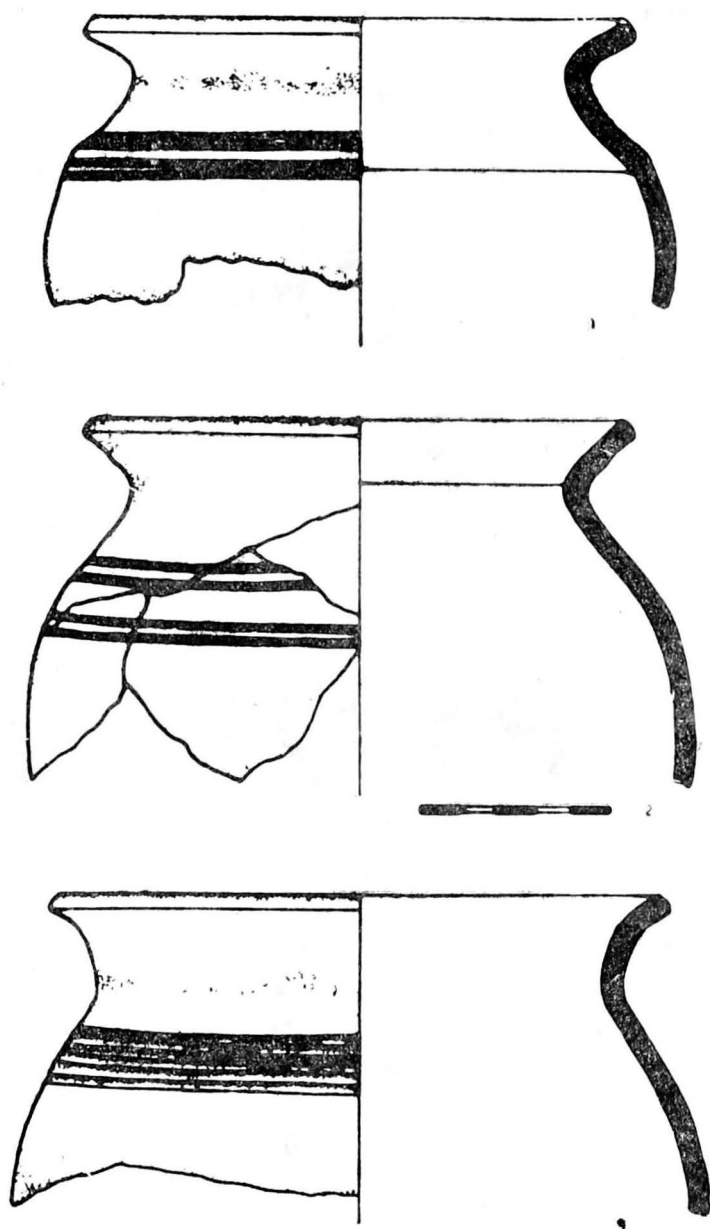

Fig. 15. — Fragmente de vase-borcan, din complexul de locuire B5 (f), 1976.

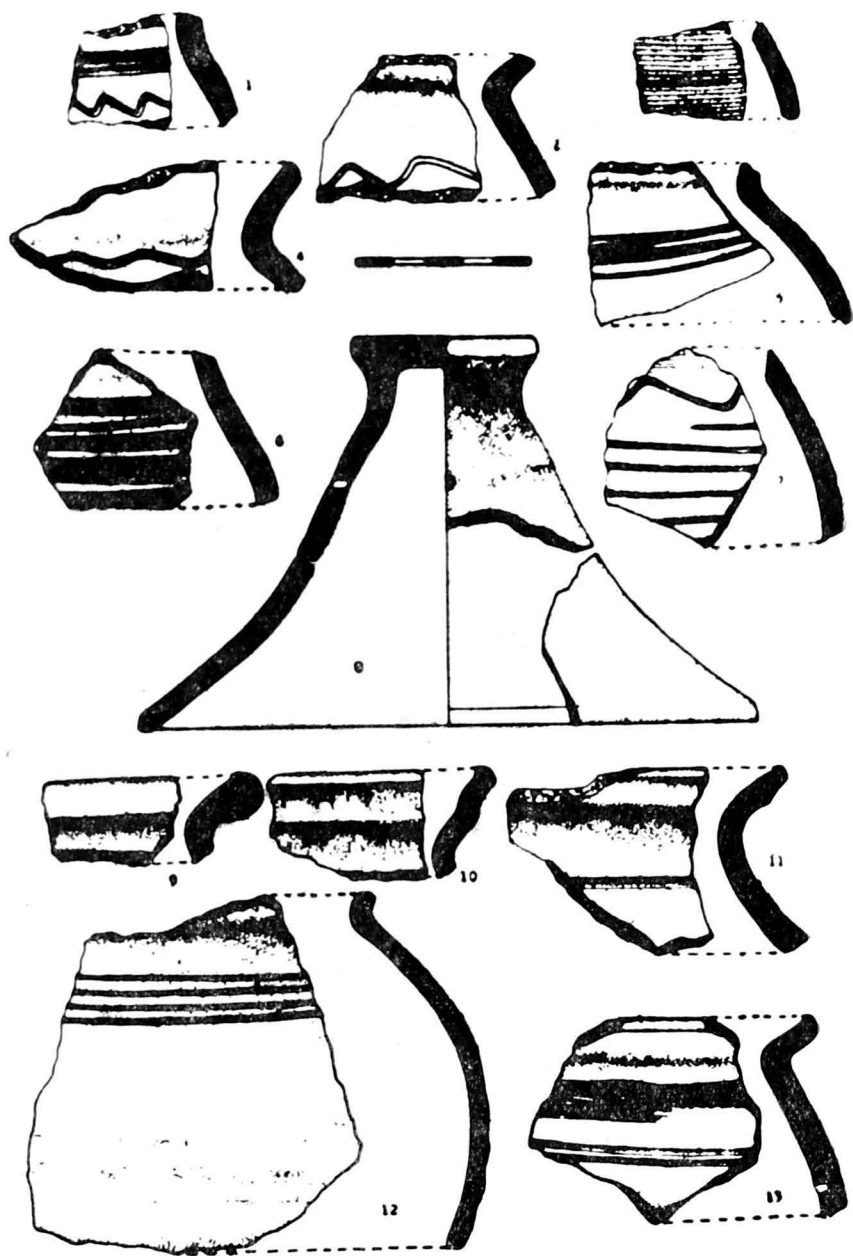

Fig. 16. — a. 1—13 fragmente ceramice ornamentate cu linii incizate. b. capac de vas (8), din zona complexului de locuire B5 (f).

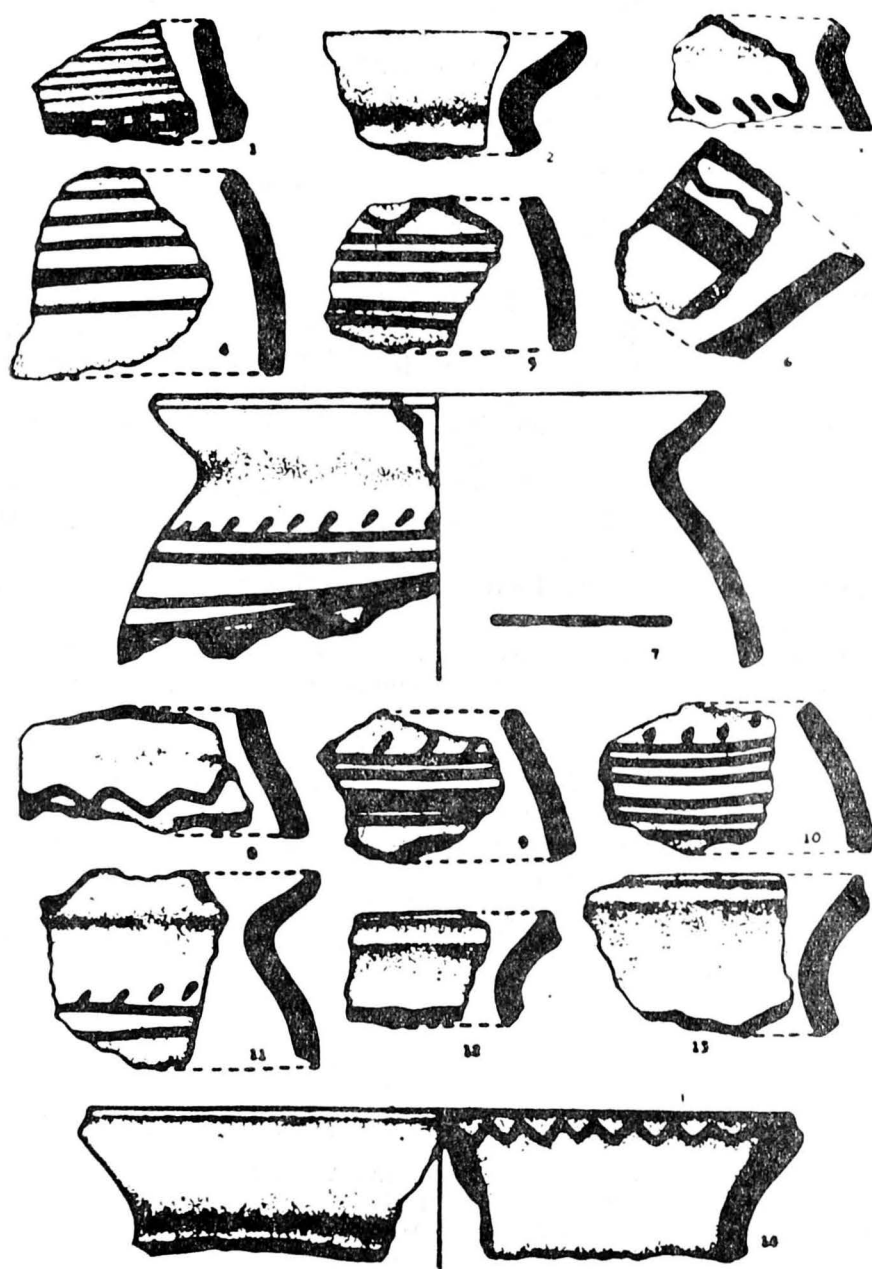

Fig. 17. — Fragmente ceramice ornamentate din complexul de locuire B7 (f), cercetat în anul 1976.

de ceramică smălțuită găsite la Ilidia-Săliște, în stratul corespunzător ultimei faze de locuire a unei așezări cu o îndelungată perioadă de existență, începînd din secolul VII și pînă în secolul XIII-lea⁵⁷.

4. Alte categorii de materiale și descoperirile monetare

În cadrul inventarului arheologic, materialul osteologic, ocupă, firește, după ceramică, un loc important din punct de vedere cantitativ. Cantități mari de oase au fost, astfel găsite în șapte dintre cele zece complexe arheologice cercetate în anii 1975, 1976 și în 1978⁵⁸. Cea mai importantă cantitate de material osteologic a fost găsită în anul 1975, provenind din locuințele nr. 2 și nr. 3, de asemenea, în anul 1976 în perimetrul locuințelor nr. 5, 6 și 7.

În mod firesc, așa cum s-a putut constata încă de la început, în toate cazurile este vorba despre oase de animale ca: bovine, cabaline, ovicaprine și porcine, dar sînt și oase de păsări și mai ales, oase de pește. Numai în două rînduri au fost găsite și oase prelucrate — un ac⁵⁹ — sau cu urme de prelucrare⁶⁰, în locuința nr. 2/1975 și respectiv nr. 7/1976.

Cantitatea relativ însemnată de material osteologic, provenind de la diferitele animale domestice, dovedește că această comunitate sedentară de agricultori, care și-au întemeiat vatra așezării pe terasa de la Moldova Veche — *Rit*, avea ca ocupație auxiliară de bază creșterea vitelor, iar complementar, firește, vechii locuitori se îndeletniceau și cu pescuitul în apele Dunării.

Pentru atestarea tradițiilor exploatării și prelucrării metalelor în zona orasului Moldova Nouă — centru de seamă al industriei și mineritului în zilele noastre — considerăm că dobîndește o importanță plină de semnificații descoperirea pe vatra locuirii feudale timpurii de la *Rit*, a mai multor bucăți de zgură de fier⁶¹. Acestea pot să provină, fie de la funcționarea unor cuptoare de redus minereul de fier în cuprinsul așezării, sau în apropierea ei, fie ca rezultat al activității unui atelier de fierar — o covăcie. Prezența și utilitatea unei covăcii își găsește o deplină explicație chiar în cadrul unei comunități rurale mai modeste, în condițiile autarhiei economice ce caracterizează modul de producție al perioadei feudalismului timpuriu⁶².

⁵⁷ În acest sens, vezi și Șt. Matei, *Așezarea medievală de la Ilidia*, comunicare la Simpozionul *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Caransebeș, 18—19 martie, 1979.

⁵⁸ Materialul osteologic nu a fost cercetat decît parțial. El provine din complexe nr. 2 și 3/1975; nr. 5, 6 și 7/1976; nr. 9 și 10/1978.

⁵⁹ Obiectul se păstrează la MJIR sub nr. inv. A 26.401.

⁶⁰ Nr. inv. A 31.531, aflat în depozitul MJIR.

⁶¹ Materialul se păstrează în depozitul MJIR sub numerele de inventar A 26.902 (S₂, □ 3, < 0,40 m); A 26.908 (S₇, □ 9, ▽ 0,50 m).

⁶² Situația a fost ilustrată mai bine cu ocazia cercetării locuirilor feudale timpurii de la Gornea-Târmuri (cf. Ilie Uzun în *Banatica*, IV, 1977, p. 215—221); și Gornea-Zomoniță (materiale inedite păstrate la MJIR).

Fig. 18. — a. Monedă bizantină schifată din timpul lui Alexie I Comnenul (1081—1118) — avers; b. Revers.

Fig. 19. — a. Bronz din timpul regelui Bela III (1173—1196) imitație după monedele schifate bizantine — avers; b) revers.

În contextul arheologic prezentat aici, descoperirea a două monede, cu ocazia campaniei de săpături din vara anului 1976, are o mare importanță pentru încadrarea cronologică a stațiunii, realizată inițial numai pe baza facturii și analogiilor materialului ceramic. Astfel, cele două monede la care ne referim⁶³ — o nomisma din vremea basileului bizantin Alexie I. Comnenul (1081—1118)⁶⁴ și un bronz, foarte bine păstrat, din timpul regelui Bela III (1172—1196)⁶⁵ — găsite în stratul de cultură din imediata apropiere a locuințelor nr. 5—8, permit datarea diferitelor categorii de material arheologic între sfârșitul sec. XI și începutul sec. XIII.

După cum s-a putut constata, cu ocazia cercetării altor obiective din perioada feudală timpurie, semnalate în Valea Dunării, și mai spre nord, pe teritoriul județului Caraș-Severin⁶⁶, o parte dintre materialele găsite în cuprinsul așezării de la Moldova Veche, provin din importuri, pe calea schimburilor cu lumea sud-dunăreană. Printre aceste importuri amintim: ceramica smălțuită, obiectele de podoabă din bronz și argint (cercei, inele etc.), apoi mărgelile și brățărilor din pastă sticloasă și firește, monedele bizantine descoperite într-o serie de așezări⁶⁷, toate, reprezentând dovezi materiale incontestabile despre păstrarea și reactivizarea relațiilor cu Bizanțul.

Noua situație repetă într-un cadru teritorial mai amplu, și probabil, cu mai multă profunzime, situația din secolele IV—VII e.n., căci așa cum bine sesiza regretata cercetătoare Corina Nicolescu: „Asistăm în secolele X—XIII la pătrunderea pe scară mult mai largă a culturii bizantine, o dată cu reintegrarea Dunării și Dobrogei în marele imperiu”⁶⁸.

Fără îndoială, constatarea menționată mai sus este valabilă și pentru regiunea Clisurii. Influența multiplă a Bizanțului, atestată de izvoarele scrise cu privire la evenimentele secolelor X—XI⁶⁹, s-a extins de fapt și mai la nord, asupra unei bune părți a teritoriului locuit de românii bă-

⁶³ Monedele au fost determinate de Eugen Chirilă de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁶⁴ Monedă schifată bizantină cu opt fațete. Nomisma de billon-amestec de argint și cupru — cf. Wroth, p. 543 nr. 14. Av. Bustul împăratului Alexios din față cu sceptru și glob crucifer. Inscripție. Rv. IC XC. Christos pe tron ținând într-o mână evanghelia și binecuvântind. Moneda se păstrează în colecția MJIR cu nr. inv. A 30.380, găsită în S₈, □ 2, Δ 0,30 m.; vezi și catalogul *Comori arheologice...* p. 253, nr. R 522.

⁶⁵ Piesă de bronz imită monedele schifate bizantine; cf. Unger I, nr. 114; Av. Regele și regina Ungariei pe tron cu sceptru; Rv. Inscripția SANCTA MARIA, iar în centru pe tron Christos cu sceptru în mână. Moneda se păstrează în colecția MJIR, cu nr. inv. A 30.381, găsită în S₇, □ 11a, Δ 0,20 m.; vezi și Catalogul *Comori arheologice...* p. 253, nr. R 523.

⁶⁶ Amintim aici: Pescari, Gornea, Șvinița — Tricule, Cunia Turcului, Orșova, Cuptoare-Cornea, Ilidia, etc., în acest sens, vezi și C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 46—47.

⁶⁷ Ilie Uzum, *Considerații istorice și arheologice cu privire la așezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI—XIV*, material sub tipar la *Drobeta*, IV, 1979; vezi și I. Sabău în *SCN*, II, 1958, p. 280.

⁶⁸ C. Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 12.

⁶⁹ Anonymus ed. G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, p. 109—111; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, 1972, p. 62—66.

nățeni⁷⁰. În timpul dinastiei Comnene, această situație a devenit o realitate istorică evidentă, atestată prin numeroase descoperiri arheologice în întreaga Clisură⁷¹. Printre acestea, descoperirile numismatice, semnalate tot mai frecvent în același teritoriu, indică, mai ales, pentru secolul al XII-lea înviorarea schimburilor economice, a relațiilor comerciale — și firește, este dovedită intensificarea în mod corespunzător a circulației monedelor bizantine în Banat⁷².

Avînd în vedere cadrul teritorial, economic, politic și cultural, prezentat aici doar în linii generale, considerăm că și așezarea de la Moldova Veche era, foarte probabil, în perioada feudală timpurie un punct de trecere sau o verigă de legătură pe calea stabilirii relațiilor și a transmiterii de influențe reciproce între cele două mari sectoare ale romanității orientale: lumea românească de la nordul Dunării și lumea bizantină din Peninsula Balcanică.

După cum au dovedit cercetările arheologice, această locuire era compusă din șiruri de locuințe îngropate (bordeie și semibordeie) și locuințe de suprafață (colibe de dimensiuni mai mari). Ea aparținea unei comunități autohtone românești, cu puternice tradiții de viață agro-pastorală, ai cărei reprezentanți se ocupau și cu pescuitul în Dunăre, practicînd, în același timp, meșteșugul prelucrării fierului, și foarte probabil, olăritul. Firește, înrîurirea bizantină pe teritoriul Clisurii, care a fost deosebit de activă și mai extinsă decît în trecut, a manifestat și asupra populației romanice nord-dunărene atestată la Moldova Veche, aceleași consecințe pozitive pentru alcătuirea unui facies etno-cultural, ca pe întreg cuprinsul teritoriului românesc.

Identificarea unei noi așezări autohtone din perioada feudalismului timpuriu (sec. XI—XIII), pe terasa de la Rîl, completează tabloul demografic destul de dens al Clisurii de Sus, demonstrînd gradul intens de populare al acestei zone de puternică continuitate daco-romană, într-o etapă foarte importantă pentru formarea culturii și civilizației românești.

Analiza materialului arheologic, și sublinierea elementelor sau influențelor culturii bizantine, ca și posibilitatea stabilirii unor analogii apropiate între descoperirile semnalate în județul Caraș-Severin, pune în evidență unitatea culturii materiale a populației autohtone de pe aceste meleaguri. De fapt, este vorba, în mod incontestabil, despre încadrarea teritoriului din sud-vestul pămîntului românesc între hotarele vechii

⁷⁰ Acest teritoriu, la începutul secolului al XI-lea, în vremea voievodului Ahtum, avea o suprafață mai mare decît formațiunea politică condusă de Glad în sec. X. Izvoarele (în primul rînd *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*) dovedesc că voievodatul condus de Ahtum cuprindea și o parte din voievodatul lui Menumorut la nordul Mureșului; vezi și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 63.

⁷¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 46; I. Uzum, M. Davidescu, *op. cit.*, p. 239—241; I. Uzum, *Considerații istorice și arheologice cu privire la așezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI—XIV*, sub tipar în *Drobeta*, IV, 1979; I. Uzum, *Elemente ale culturii materiale și influențe bizantine în sudul Banatului între secolele VIII—XIII* — comunicare la Sesiunea Muzeului de istorie al Transilvaniei din 23—25 iunie 1978 la Cluj-Napoca.

⁷² C. Feneșan, în *Crisia*, 1974, p. 107—111.

Dacoromanii conturată tot mai clar, după retragerea aureliană, în spațiul carpato-ponto-danubian.

Continuarea cercetării arheologice la Moldova Veche va fi singura în măsură să aducă noi contribuții la lămurirea problemelor principale care s-au ridicat în stadiul actual, permițându-ne, în același timp, să explicăm unele detalii importante legate de precizarea fondului prefeudal al culturii materiale pe care s-a dezvoltat locuirea atestată între secolele XI—XIII; legate de lămurirea problemei întinderii acestei așezări feudale timpurii, de identificarea necropolei corespunzătoare ei și, în sfârșit, de stabilirea relațiilor sale cu cetatea feudală de la Pojejena-Zidina⁷³, situată spre vest, la cca 6 km distanță, sau cu puternica fortificație medievală cercetată la cca. 8 km. distanță în aval, în punctul Culă din hotarul comunei Pescari⁷⁴.

ILIE UZUM

L'ÉTABLISSEMENT DU HAUT MOYEN ÂGE DE MOLDOVA VECHE-„RÎT“ (DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN)

(Résumé)

Les actions de recherche à terrain, mais aussi les nombreuses découvertes par hasard signalées par la littérature de spécialité à la fin du siècle passé jusqu'au présent, met en évidence la multitude des vestiges archéologiques trouvés presque partout dans la Clisura du Danube. Les traces du passé, en datant des époques différentes, on été découvertes aussi dans la limite de la localité Moldova Veche, comme d'ailleurs dans l'Île Decebal, qui appartient d'elle.

Mais pourtant, une recherche systematique de la zone a été entreprise seulement dans l'époque contemporaine, après la constitution du Groupe de recherches complexes „Porțile de Fier“. Sur le territoire qui appartient du département Caraș-Severin, les investigations ont été concrétisées, dans la dernière décennie par l'activité du Musée d'histoire de Reșița, qui a organisé des nombreuses campagnes de fouilles, sondages et explorations archéologiques. Ainsi, dans l'été de l'année 1970, sur la terrasse moyenne du Danube à Moldova Veche, dans le point nommé par les habitants „Rît“, on été exécuté un sondage pour la vérification des anciennes informations. A cette occasion, à côté des différentes matériels néolithiques (culture Starčevo-Criș et Vinča) et de Hallstatt, on été trouvé un complexe d'habitation, daté sur la base de la facture céramique, approximatif, dans les XI—XII siècles. Fondés sur ces rezultats, en commencement de l'année 1975, les fouilles ont été reprises systematique et continuées dans les années 1976—1978, au présent elles sont en cours de déroulement.

Le présent matériel décrit toutes les fouilles, en présentant les sections et les casetes dans l'ordre chronologique de leur execution. En suite, fondée sur le même critère, on fait la description détaillée de chaque dix complexes archéologique signalés et recherchés. Dans ce stade de recherches, on mentionne que pour le moment, on ne peut pas préciser l'intensité et la durée total d'habitation et pas même l'étendue de l'établissement de Moldova Veche-Rît.

⁷³ Șantierul arheologic Pojejena, *Raport preliminar de săpătură pe anul 1973* (materialele inedite se păstrează în depozitul MJIR).

⁷⁴ Șt. Matei, I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141—155.

En échange, les rezultats obtenus jusqu'au présent, preuvent qu'il s'agit d'une habitation de caractère rural, composé d'habitations de trois type: efoncés, semi-efoncés et habitations de surface.

En suite, l'auteur présente la culture materielle et spirituelle des habitants de nouveau établissement du Haut Moyen Âge de la Vallée du Danube, en divisant le matériel archéologique découvert dans quelques catégories omogènes: la céramique émaillé et nonémaillé, les os d'animaux, scorie de fer et l'inventaire numismatique. La céramique, la catégorie la meilleure représentée, est décrite, en mentionnant la facture, les formes, la couleur et les ornements. Une attention distincte a été accordée à la céramique émaillé de facture byzantine et aux monnaies schifées à l'époque d'Alexie Comnène (1081—1118) et Bela le III-ième (1172—1196).

Pour ces matériels sont précisés les analogies qui ont été établis avec les découvertes de zone plus rapprochées et plus éloignes. On trouvent les meilleurs analogies dans les établissements du Haut Moyen Âge recherchés: Gornea — *Căunița de Sus*, *Zomonîță*, *Țărmuri* et *Ilidia* (comuna Ciclova Română), dans les points: *Oblîța*, *Cetate*, *Săliște*. Fondé sur cettas analogies, mais aussi sur les analogies avec les matériels de facture bizantine trouvés à Păcuil lui Soare, Capidava, Garvăn-Dinogetia et certainement, vu que les monnaiss découvertes dans le couche de culture, le nouveau établissement de Moldova Veche-Rîț est daté entre les XI—XIII siècles.

La cantité relative importante de matériel ostéologique en provenant les animaux domestiques et les arêtes représente une preuve que cette communauté sedentaire avait comme occupation auxiliaire de base l'élevage des bêtes et complementaire ils s'occupaient de pêche dans la Danube.

La présence de la scorie de fer dans l'établissement est une preuve des anciennes traditions liées de l'exploitation et l'usinage des métaux dans la zone de la ville Moldova Nouă — important centre minier et industriel de nos jours.

Dans la partie finale, l'auteur considère que l'établissement de Haut Moyen Âge de Moldova Veche-Rîț appartenait d'une communauté autohtone roumaine qui pratique des anciennes occupations sedentaires, étant en même temps le héritier et le porteur d'une culture materielle et spirituelle romanique, tant en contenu tant par les formes de manifestation.

L'analyse des matériels archéologiques découverts et aussi la présence des objets de facture byzantine, met en evidence la maintien et la réactivation des relations traditionnelles avec l'empire byzantine. Dans ce context, correspondant à une étape importante pour la constitution de la culture et la civilisation roumaine médiévale, l'établissement identifié apparait comme un point de passer ou chaînon de liaison par la voie de fixation des contacts et de la transmission d'influences reciproques entre les deux grands secteurs de la romanité orientale: le monde roumaine de nord du Danube et le monde byzantine de Péninsule Balkanique.

LA LISTE DE FIGURE

- Fig. 1 a. Le complexe d'habitation n° 1, recherché dans l'été de l'année 1970; b. Le profil de la section $S_1/1970$.
- Fig. 2 a. Le plan du habitation no. 2; b. Le profil de la section $S_3/1975$.
- Fig. 3 a. Le plan de complexe B_3 (f); Le profil de la section S_2 de l'année 1975.
- Fig. 4 a. La portion surprise de complexes notés B_4 (f) et B_1 (f) dans la casete $C_1/1975$; b. Le profil de la section $S_2/1975$, la limite sudique.
- Fig. 5 a. Le plan du complexe d'habitation B_5 (f) qui entrecroise un complexe de Hallstatt (B_1/Ha); b. Le profil de la limite vestique de la section $S_6/1976$.
- Fig. 6 a. Le complexe no. 6 avec instalation de feu identifié sur la lature nordique; b. Le profil de la section $S_6/1976$ dans la zone d'habitation.
- Fig. 7 a et b — Le complexe G_7 le profil de la section $S_8/1976$, carreau 2—3.

- Fig. 8 a. L'habitation de surface (B_8f); b. Le profil de la section $S_8/1976$ dans la zone comprise entre 15—20 m.
- Fig. 9 Le plan du complexe (B_9f) recherché dans la section $S_9/1978$ dans le carreau 11—12 m.
- Fig. 10 Le plan du complexe d'habitation ($B_{10}f$) recherché dans $S_9/1978$ et casete 6.
- Fig. 11 a—1, 2, 4, 5 — fragmentes céramiques de zone du complexe d'habitation $B_1(f)$ identifié dans l'année 1970; b. clou de fer forgé de zone B_1 (f); c. équelle — reconstitution — fragment de zone B_1 (f).
- Fig. 12 Céramique de l'habitation B_2 (f); a. 1—3 fragmentes ornamentés émaillés et ornamentés avec cercles (4—6); c. fragmentes céramique sur le parois intérieure avec une croix excisée; d. fragment de pot ornamenté avec ligne en vague incisée.
- Fig. 13 Fragmentes céramiques de complexes d'habitation B_4 et B_4 (campagne de l'année 1975).
- Fig. 14 Fragmentes de pots nonornamentés de complexe d'habitation B_5 (f), 1976.
- Fig. 15 Fragmentes de pots du complexe B_5 (f) 1976.
- Fig. 16 a. -- 1—13 Fragmentes céramiques ornamentés avec des lignes incisés; b. — couvercle de pot (8) de zone du complexe d'habitation B_5 (f).
- Fig. 17 Fragmentes céramiques ornamentés de complexe d'habitation B_7 (f) recherché dans l'année 1976.
- Fig. 18 a. Monnaie byzantine schifée de l'époque d'Alexie Comnène (1081—1118) — avers; b. revers.
- Fig. 19 a. Bronze de l'époque du roi Bela le III-ième (1173—1196) imitation après les monnaies schifées byzantines — avers; b. revers.

FORTIFICAȚIILE DE PE TERITORIUL BANATULUI ÎN LUMINA IZVOARELOR SCRISE

Apariția și evoluția atît în timp, cît și ca sistem a fortificațiilor, constituie o problemă majoră pentru istoria României, nu numai în interesul lămuririi caracteristicilor generale ale arhitecturii de fortificații, dar și pentru cunoașterea dezvoltării societății omenești în epoca medievală timpurie de pe teritoriul țării noastre. Cercetarea acestora întîmpină, de multe ori, dificultăți nu ușor de depășit în condițiile în care documentele sînt foarte sărace iar atunci cînd acestea există, nu întotdeauna monumentele pot fi identificate pe teren, mai cu seamă în cazul fortificațiilor din lemn și pămînt, dar uneori chiar în cazul unor cetăți de piatră aflătoare într-o totală stare de ruină¹. În numeroase cazuri fortificațiile sînt indicate de toponimia locului (cetate, cetățuie, cetăția, várhegy, várdomb, etc.) sau de existența unor circumvalațiuni, dar din lipsa informațiilor documentare nu se poate preciza epoca în care au fost construite. Într-o atare situație se află — alături de alte zone geografice — și teritoriul Banatului cuprins între Mureș și Dunăre. De aceea cercetarea atentă a izvoarelor scrise: cronici, documente, etc., coroborată cu cercetările arheologice pe teren este una dintre metodele care în ultima vreme a dat rezultate dintre cele mai bune. În lucrarea de față ne propunem o prezentare a fortificațiilor medievale timpurii din Banat în lumina informațiilor documentare care ne-au stat la îndemînă.

Cu toate că pînă nu demult s-a considerat că populația băștinașă în perioada de dinaintea cuceririi maghiare nu dispunea de centre fortificate, acestea au existat fără îndoială² și sînt pomenite de autorul *Cronicii Anonime* cu prilejul primelor conflicte dintre triburile maghiare și conducătorii formațiunilor statale românești la începutul secolului al X-lea. După ce precizează că teritoriul stăpînit de „ducele” Glad se întindea de la Mureș pînă la fortăreața Horom (pe Dunăre), cronicarul anonim relatează în continuare despre înfrîngerea voievodului Glad și retragerea lui în cetatea Keve. Asediat fiind aici, Glad a fost silit să predea cetatea,

¹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 9.

² *Ibidem*.

după care ungurii au cucerit cetatea Ursoua (Orșova), unde au poposit timp de o lună³.

Datorită modului lapidar în care sînt pomenite cele trei cetăți ni se pare lipsită de perspectivă încercarea de a localiza reședința voievodului Glad, în condițiile în care nu au fost efectuate cercetări arheologice în cele trei cetăți, așa încît presupunerea că Orșova ar fi fost cetatea de scaun a voievodului Glad numai pentru că ungurii au poposit acolo timp de o lună, ni se pare lipsită de temei⁴. În afară de cele trei cetăți pomenite de Cronica Anonimă, vor mai fi fost și altele în acea epocă, dar în lipsa informațiilor documentare, numai săpăturile arheologice ar fi în măsură să aducă precizări, ca de pildă în cazul cetății de la Pescari, unde sub zidul cetății de piatră de mai târziu, a fost descoperit valul de pămînt al unei fortificații databilă în veacurile IX—X⁵. Este un exemplu alături de altele cum o cetate de pămînt aparținînd populației băștinașe este preluată de cuceritori și fortificată în continuare conform necesităților și tehnicii în continuă evoluție.

Din ceea ce cunoaștem pînă în prezent — potrivit datelor documentare și arheologice — populația autohtonă a construit în epoca premaghiară numai fortificații din pămînt și lemn, tehnică întrebuintată și mai târziu. La Ilidia de pildă (jud. Caraș-Severin) a fost descoperită arheologic o biserică împrejmuată cu o palisadă și cu un șanț de apărare datînd din sec. al XIII-lea, după invazia tătară de la 1241⁶.

Un alt izvor important și anume *Legenda Sancti Gerhardi* episcopi, pomenește existența, la începutul secolului al XI-lea, a unui centru fortificat aparținînd populației autohtone, și fiind reședința unui voievod, Ahtum, Morisena cu diferite atribute: *castrum iuxta Morisium, urbs Morisena, civitas Morisena, Moroswar, urbs Chanadina*⁷, ceea ce ar însemna că Morisena era un centru urban, întărit cu o fortificație (*castrum*) din

³ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, în G. Popa — Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, 1934, cap. 44. Cetatea Keve a fost localizată la Cuvîn iar Horom la Palanka (R. S. F. Iugoslavia). Deși nu au fost întreprinse cercetări arheologice la nici una dintre cele trei cetăți amintite, ne exprimăm totuși rezerva în legătură cu presupunerea exprimată de M. Rusu în sensul că cetatea Horom ar putea fi localizată mai de grabă la Pescari (județul Caraș Severin). Vezi, M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas*, în *ActaMN*, VII, 1971, p. 198.

⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 44.

⁵ Șt. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1972, p. 147. Există un mare număr de localități unde sînt semnalate în literatura de specialitate circumvalațiuni de pămînt sau valuri de pămînt cu șanț dintre care amintim doar cîteva: Belin — cetate de pămînt (județul Timiș), Bencecu de Jos — val de pămînt cu șanț (județul Timiș), Berini — cetate de pămînt (Timiș), Biled — cetate de pămînt (Timiș), Boda — val de pămînt (Timiș), Căraani — cetate de pămînt de formă triunghiulară (Timiș), Cornești (Jadani) — circumvalație de pămînt (Timiș), Domașnea — val de pămînt și șanț (Caraș-Severin). Unele din acestea ar fi posibil să dateze din epoca feudală timpurie.

⁶ Șt. Matei, I. Uzum, *Date noi în legătură cu biserica și fortificația de la Ilidia*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559.

⁷ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, p. 463—470; Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 149.

pământ și lemn, așa cum era și târgul (*oppidum*) Dăbica în anul 1068⁸. După organizarea cancelariei regatului maghiar, cetatea și orașul de pe Mureș este pomenit documentar drept castrum Chanadiensis (1216, 1230, 1238), care se va dezvolta mereu primind statut de civitas și va fi fortificat cu ziduri de piatră, pe care cu mare greutate le vor asalta răsculații lui Gheorghe Doja în anul 1514. Cu prilejul invaziilor mongole de la 1241, Rogerius pomeneste Cenadul și Aradul fără a face precizări cu privire la fortificațiile acestora, în schimb amintește mănăstirea cisterciană de la Igrish, unde „se strinseră soldați și multe doamne ca într-o fortăreață întărită” pe care tătarii au asediat-o, folosind și mașini de asediu⁹.

Ca și Transilvania propriu-zisă, Banatul a fost încorporat regatului maghiar în etape succesive, teritoriile dinspre sud-est intrând abia spre sfârșitul secolului al XII-lea sub stăpânire efectivă a regalității arpadiene. Pomenirea documentară a comitatelor din Banat pare să reflecte această situație. Mai întâi a fost organizată politic și administrativ regiunea din apropierea Mureșului și a Timișului prin înființarea comitatului Timiș pomenit documentar la 1177¹⁰ și a comitatului Cenad menționat în 1197¹¹. Comitatul Caraș este pomenit documentar la 1200 (Weiteh comite curial și de Caraș)¹², pentru ca în anul 1230¹³ să fie menționat Banatul Severinului, după ce cetatea fusese amintită la 1223 (castrum Szörény)¹⁴. În anul 1240 cunoaștem a doua pomenire documentară a Banatului de Severin prin menționarea într-un document a unui oarecare „Oslu banus de Zeurino”¹⁵.

Până la invazia mongolă nici un izvor scris nu lasă a se înțelege, că în teritoriul Banatului s-ar fi ridicat cetăți din piatră. Dimpotrivă, documentul din anul 1254 emis de cancelaria regelui Bela al IV-lea lasă să se înțeleagă contrariul, când citim pasajul ce se referă la aducerea cavalerilor Ioaniți în anul 1247: „O parte din frați i-am așezat în interiorul regatului pentru apărarea castrelor ce facem să se zidească pe lângă Dunăre, la care lucru neamul nostru nu este dedat” și mai departe „am rezistat și noi zece luni atunci când regatul nostru nu avea deloc cetăți și apărători”¹⁶. Lăsând la o parte discuția în legătură cu prezența efectivă a Ioaniților în zona Severinului, documentul rămâne prețios prin informația referitoare la lucrările ce se intenționa a fi inițiate pentru construi-

⁸ *Chronicon Pictum Vindobonense*, capitolul LV; Șt. Pascu, M. Rusu, și colab., *Cetatea Dăbica*, în *ActaMN*, V, p. 154; Târgul (*oppidum*) Dăbica avea la data pomenită fortificație din val de pământ și lemn cu șanț de apărare în exterior.

⁹ Rogerius, *Carmen Misserabile*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele ist. rom.* cap. 37, 38, p. 91—92.

¹⁰ *Documente privind Istoria României, C, Transilvania*, I, p. 6; Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 133.

¹¹ Documente, C, Veac XI—XIII, I, p. 13; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 134.

¹² Documente, C, I, Veac XI—XIII, p. 19; Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 134.

¹³ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 146.

¹⁴ Mișu Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969, p. 4.

¹⁵ N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 152; Șt. Pascu, *Voievodatul*, I, p. 86.

¹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, I, 199.

rea de cetăți din piatră pe linia Dunării, cetăți de care regatul maghiar nu dispunea la acea dată.

Alte documente din secolul al XIII-lea, care să menționeze existența unor cetăți pe linia Dunării sau între Dunăre și Mureș, nu există ori mai degrabă nu s-au păstrat. Începînd însă cu secolul al XIV-lea sînt pomenite pe rînd un număr de 6 cetăți în Banatul românesc pe malul Dunării: Orșova, Pech, Lybrasd, Zentlázlövára, Drankó și Possezyn.

Fără a se putea preciza — în lipsa unor cercetări arheologice — dacă a fost ridicată pe locul vechii cetăți a voievodului Glad, cetatea de la Orșova este pomenită într-un document din anul 1349 drept „castrum Ursoua”¹⁷, în 1351 „castellanus de Orsva”, și „castrum nostrum (regis) Orsva” la 1387¹⁸. În următoarele două secole cetatea Orșovei este menționată în mod frecvent¹⁹ și presupunem că era una dintre cetățile regale cu rol însemnat în sistemul de apărare a graniței, dacă în anul 1419 regele Sigismund de Luxemburg o pune sub comanda lui Pippo Spano împreună cu Mehadia și cetatea Severinului. Dintr-un document din anul 1438 aflăm că Iancu de Hunedoara a cheltuit importanta sumă de 2757 florini pentru repararea cetăților Severin, Mehadia, Gewrin și Orșova²⁰. În același an este acordată suma de 2500 florini pentru reparații ale aceluiași cetăți²¹. La aceste cheltuieli se adaugă și suma de 5000 florini donată de unii nobili din împrejurimi și din Hateg pentru repararea și întreținerea cetăților Severin, Orșova, Gewrin, Peth, Sebeș și Mehadia, după cum rezultă dintr-un document din anul 1443²².

Cetatea Pech (castrum Pech, Pet, Pecz, Pecth, Peth, Poeth, Petyez), pomenită documentar abia în anul 1437²³, a fost și ea una dintre cetățile din sistemul de apărare a graniței și după cum reiese din documentele mai sus citate pare a fi fost bine întreținută și mereu reparată. Menționată și în hărțile cartografiilor Wolfgang Lazius (1570), Jacopo Castaldo (1584) și Hulsius Levinus (1630)²⁴, cetatea a căzut în ruină după pacea de la Belgrad (1739). Azi se mai păstrează ruina unui turn de formă hexagonală pe culmea dealului „Suracul Mare” din apropierea Dubovei.

Cetatea de la Pescari (Coronini), cunoscută din documente sub denumirea de Zenthlázlövára, ar fi fost construită în anul 1428, după cum rezultă din scrisoarea regelui Sigismund de Luxemburg adresată marelui

¹⁷ *Documente*, C. b, IV, 486; *Dicționar*, II, p. 20.

¹⁸ Pesty Frigyes, *Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, II, p. 389—390.

¹⁹ 1396 — sub castro Orswe, 1419 — Orswa, 1427 — prope Orsuam, 1440 Orsaua, 1452 — Orasya, 1481 — Orseva, 1501 — Orsoua, 1689 — Hersova, vezi Pesty Fr., *op. cit.*, p. 390, 428; C. Siciu, *Dicționar*..., II, p. 20.

²⁰ Hurmuzaki, *Documente*, I — 2, p. 648—649.

²¹ *Idem*, p. 651—652.

²² Hurmuzaki, *Documente*, I — 2, p. 687.

²³ Csánki Deszö, *Magyarország történelmi földrajza*, II, 1894, p. 14; C. Siciu, *Dicționar*..., II, p. 389. Alte mențiuni documentare ale cetății, după cum urmează: 1439 — castrum Peech, 1443 — Pecth, 1456 — castrum Poeth, 1504 — Petyez, 1513 — oppidum Pacth, 1521 — Peth, Pethy, 1528 — Pedt, 1532 — Pethi. (Pesty Fr., *Szörényi bánság*..., II, 441—444.)

²⁴ Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, București, 1938, volum II.

magistru al Ordinului Teuton²⁵. Cercetările arheologice efectuate la Pescari au dovedit însă că cetatea este alcătuită din două incinte, construite în tehnici complet deosebite, iar materialul arheologic descoperit pe nivelele de călcare atestă că incinta exterioară a fost ridicată în secolul al XIII-lea²⁶. Descoperirea acestei incinte din care nu se mai păstra nimic la suprafață înainte de efectuarea săpăturilor are o deosebită importanță, dovedind că într-adevăr regele Béla al IV-lea a întreprins construirea unor cetăți pe linia Dunării, așa cum afirmă documentul mai sus citat din 1254. În măsura în care se vor putea cerceta arheologic și alte cetăți, exemplul de la Pescari ar putea să nu rămână singular.

Sigismund de Luxemburg în anul 1428 întreprinde construirea unei noi incinte (incinta interioară) mult mai redusă ca suprafață, dar cu o putere de apărare mult sporită conform evoluției tehnicii militare. La această dată — în afară de cetatea de la Pescari — pe linia Dunării existau mai multe cetăți. Faptul poate fi dovedit prin conținutul scrisorii din 9 octombrie 1428, adresată de Sigismund de Luxemburg marelui magistru teuton, în care regele își face cunoscută voința de a stabili o linie militară între Ungaria pe de o parte, Serbia și Valahia pe de altă parte și de a ceda în acest scop teutonilor câteva cetăți de pe Dunăre²⁷. Care erau aceste cetăți documentul nu precizează, dar puteau fi unele dintre cele pomenite documentar și înainte, dar și după această dată. Castru Zentlászlovára mai apare menționat în anii 1433 (Eberhardus Sax, căpitan al cetății), 1437 și 1460²⁸. În anul 1536, Nicolae Olahus, enumerând cetățile de pe malul stîng al Dunării, precizează că cetatea Sanctus Ladislau și Pedt se află în stăpînirea otomană.

Localizată în hotarul actualului sat Liborajdea, cetatea numită „Castra inferiora cisdanubiana Lybrasd“ este menționată mai întîi în anul 1437 apoi în 1480 și 1528²⁹.

Cetatea de la Pojejena „Castrum Cisdanubianum“ sau „Castra inferiora Cisdanubiana Possezyn, Posasy“ este menționată într-un document din anul 1437 și în altul din 1478³⁰.

O ruină de cetate, în apropiere de Drencova, a fost identificată cu „castrum Dranko“ pomenit documentar în anii 1451 și 1452. Un alt castru menționat în anul 1437 (castra inferiora Cisdanubiana Halmas)³² a rămas pînă acum neidentificat.

²⁵ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, II, 2, Budapest, 1885, p. 208.

²⁶ St. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1973, p. 154.

²⁷ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 553; *Revista Transilvaniei*, 1872, p. 273.

²⁸ Pesty Fr., *Krassó...*, II, p. 208—211; *Dicționar*, II, p. 432.

²⁹ Csánki, II, 89; Pesty Fr., *Krassó...*, II — 1, p. 314.

³⁰ Csánki, II, 96; Pesty, Fr., *Krassó...*, II — 1. Pe malul Dunării în hotarul comunei Pojejena a fost un sondaj în anul 1973, cu care ocazie a fost dezvelit parțial zidul de incintă nordic și un turn de colț. Informații, I. Uzum, căruia îi mulțumim și pe această cale).

³¹ Csáki, II, 13, 35.

³² Csánki, II, 13, 40. În mod eronat Th. Tripcea (*Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969) îl localizează în comuna Dalboșeț (Caraș-Severin), afirmînd că pe Dealul „Grădiștea“ ar fi ruina unui turn. Cercetarea făcută de noi la fața locului a dovedit inexistența acestuia.

Destinate apărării liniei Dunării fortificațiile pomenite pînă aci erau caste regale investite cu garnizoane militare sub comanda unor castelani sau căpitani subordonați direct regelui ori unor comandanți numiți de rege, ca în cazul condotierului Pippo Spano sau a Voievodului Iancu de Hunedoara.

În afară de acestea au mai existat în Banat o serie de cetăți retrase față de linia Dunării, unele fiind centre politico-administrative. Printre acestea am aminti în primul rînd cetățile de comitat, care reprezentau puterea centrală din punct de vedere politic și militar și unde locuia reprezentantul regelui înconjurat de oamenii în slujba lui³³.

Pe teritoriul Banatului de azi au fost organizate în evul mediu timpuriu trei comitate regale: Cenad (1197), Timiș (1177), și Caraș (1200). Nu după multă vreme de la pomenirea documentară a comitatelor, apar menționate și cetățile.

Prima atestare documentară a cetății Timișoarei datează din anul 1212 (*castrum regium Themes*)³⁴, urmată de a doua la 1266³⁵ și de o serie de documente din secolul al XIV-lea³⁶. Dacă cetatea Timișoarei în perioada primelor atestări documentare era o fortificație de pămînt sau din piatră este imposibil de precizat. Tot la fel de dificil este de presupus ce aspect avea în secolul al XIV-lea, din moment ce nu s-a mai păstrat nici o urmă din acele fortificații.

În aceeași situație ne găsim și în cazul cetății Cenad comentată mai sus. Cetatea comitatului Caraș identificată cu ruinele de pe culmea unui deal situat la est de Carașova³⁷ este atestată documentar în anul 1247 drept „castrum de Crassou”³⁸. Atestările documentare continuă fără întrerupere pînă în anul 1335³⁹, după care rămîne să fie menționată doar așezarea din apropiere care s-a dezvoltat pînă la rangul de tîrg (*oppidum*)⁴⁰. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea pare să se fi construit o altă cetate, probabil mai sus, din moment ce documentele începînd din anul 1363 menționează cetatea Karassofeu pînă în anul 1437⁴¹.

³³ Șt. Pascu, *Voievodatul ...*, I, p. 100.

³⁴ *Documente*, C, a I, 81.

³⁵ *Dicționar*, II, p. 193.

³⁶ 1315 — datum în Temeswar, 1318 — Themeswar, 1320 — Thumusuar, 1323 — *Castrum nostrum de Thumuswaar*, 1349 — Temeswar. *Documente*, C., b I, 235, 272, 294, 336; b II, 68; b III, 232, 245, 410; b IV, 486, 492, 500; *Dicționar*, II, p. 193.

³⁷ Se mai păstrează ruinele zidurilor pe alocuri înalte de 4—5 m ridicate la marginea micului platou. Pe latura vestică are un șanț de apărare săpat în stîncă.

³⁸ *Documente* C, a I, 332.

³⁹ 1255 — comes de Crasou, 1266 — terra castri de Carassou, 1319 — Krasu, 1355 — castellanus de Karasow, 1343 — Karassoum, 1346 — Crasso, 1347 — Crassou *Documente*, C, a I, 332; a II, 15, 81; b I, 326; b III, 227; *Dicționar ...*, II, p. 313.

⁴⁰ Pesty Fr., *Krassó ...*, II — 1, 256—262.

⁴¹ 1363 — Karassofeu; 1378 — Crassofeu, 1389 — castellan de Crassofew, 1437 — castrum Crassofew (Pesty Fr., *Krassó ...*, II — 1, 262 — 266; *Dicționar ...*, II, p. 313.)

În legătură cu aceasta amintim și cetatea numită în documente Erd-somlyó și menționată prima oară în anul 1343 (*possessiones castri regis Ersmlyo*)⁴².

După Pesty Frigyes cetatea Krassofeu era subordonată cetății Erd-Somlyo și avea aceeași castelani. Atestările documentare ale acesteia din urmă continuă neîntrerupt pînă în anul 1473⁴³.

În cuprinsul celor trei comitate de pe teritoriul Banatului, în afară de cetățile de comitat, au existat o serie de alte cetăți regale încadrate în sistemul de apărare. Astfel, alături de castrele Dranko, Halmas, Lybrasd (discutate mai sus) și Mehadia, în comitatul Timiș este menționat documentar „castrum Chaak” în anul 1395⁴⁴.

După ce în anul 1334 este pomenită așezarea Chery⁴⁵, în anul 1371 apare pomenirea documentară a districtului românesc⁴⁶ cu același nume iar la 1440 este menționat „castellanus de Chery”⁴⁷. Localizarea acestui castru ar fi posibilă în hotarul satului Berini (com. Recaş), unde repertoriul arheologic menționează o circumvalație cu șanț exterior.

Cetatea regală Zsidóvár localizată în comuna Jdioara și cercetată arheologic este pomenită documentar prima oară în anul 1320 (*castellani de Sydowar*)⁴⁸. Seria documentelor continuă să o ateste în secolul al XV-lea și în cel următor. În anul 1590 alături de cetate este menționat tirgul (*oppidum*) Sidováros⁴⁹. Săpăturile arheologice executate în anul 1973 au avut ca rezultat descoperirea — în mare parte — a zidului de incintă vestic și a unui turn rectangular. Pe baza materialului arheologic cetatea de la Jdioara a fost atribuită cronologic celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea⁵⁰. Pe toată perioada veacurilor XV—XVI, cetatea a stăpînit un domeniu destul de întins⁵¹, putînd fi bine întreținută. După pacea de la Karlovitz cetatea cade în stăpînirea imperialilor și în scurtă vreme va fi distrusă.

La o distanță relativ mică de Sydowar, în cursul secolului al XIV-lea a fost construită o altă cetate regală, pomenită drept „castrum Lugas” în anul 1376. Este vorba de cetatea Lugoșului a cărui castelan este menționat la 1386 (*castellani nostri regis de Lugas*). Aceasta este ultima pome-

⁴² *Documente*, C, b IV, 126. În legătură cu localizarea acestui cetăți se presupune că era undeva pe lîngă Vărădia (Oravița), dar ruinele nu au fost identificate iar așezarea omonimă a dispărut și ea.

⁴³ Pesty Fr., *Krassó...*, II, — 2, p. 165 — 171.

⁴⁴ Alte două documente îl pomenesc în anii 1421 (*oppidum sub castro Chaak*) și 1516 (*castrum Chaak*). Csánki, II, 11, 17; *Dicționar...*, I, p. 146. Castrul a fost localizat în comuna Ciacova (Timiș) Unde se păstrează un turn în ruină.

⁴⁵ Localitatea dispărută, presupusă a fi pe lîngă comuna Recaş (Timiș). *Documente...*, C, b III, 235; *Dicționar...*, II, p. 310.

⁴⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul*, p. 210.

⁴⁷ Csánky, II, 11. Ultima pomenire documentară datează din anul 1473 (*castrum Chery*).

⁴⁸ *Documente*, C, b II, 69.

⁴⁹ Pesty Fr., *Krassó...*, II — 2, p. 303—321.

⁵⁰ A. Bejan, *Cetatea Jdioara*, în *Tibiscus*, 1975, p. 156—162.

⁵¹ În anul 1559 aparțineau cetății, 27 de sate. Pesty Fr., *Krassó...*, II — 2, p. 313.

nire a castrului, căci în continuare va fi amintit Lugojul drept civitas⁵². În anul 1391 a luat ființă districtul românesc Lugoș (districtus Lugas) cu centrul în castru. De aceea cetatea regală Lugoș încetează a mai fi pomenită documentar și Lugojul se va afla o vreme sub comanda castelanilor de Sydowar⁵³.

În cuprinsul fostului comitat al Carașului existau câteva cetăți regale pe teritoriul unor districte cu același nume: Kuesd, Borzwafeu, Bocșa, Iliidia.

Districtul Cuiști (*districtus Kuest*) este menționat în anul 1349⁵⁴ apoi — fapt interesant — la 1363 este pomenit un „comes de Kuvesd“, fără ca această cetate să fie centru de comitat. În 1376 este pomenit un „Kenezius de districtu castri Kuvesd“, „castrum Kvesd“ (1395) și în sfârșit „castellanus de Kevesd“⁵⁵. Cu această dată pomenirea acestui castru și district încetează, dar apare cetatea Birzavei (Borzafö, 1370, 1400)⁵⁶, și districtul Birzavei (*Borzafö*) în anul 1457⁵⁷. Se pare că districtul Cuiști și-a schimbat denumirea la jumătatea secolului al XV-lea, odată cu schimbarea reședinței în cetatea Borzafö. În anul 1597 acest district își schimbă din nou denumirea și odată cu aceasta centrul se strămută din nou în castrul inițial (*Kuesd*) cu denumirea schimbată în „castrum Bokcha“, menționat documentar până în anul 1607⁵⁸.

Castelanul cetății Iliidia (*castellanus de Ilyed*) este pomenit în anul 1325⁵⁹, apoi la 1363 castrum Iliad și vicecastelani de Ilyed⁶⁰. În anul 1457 Iliidia primește statut de centru de district privilegiat⁶¹. Dar sediul districtului Iliidia nu rezida în cetatea regală pomenită documentar ca atare, care se află la distanță de mai bine de 4 km, pe o culme numită azi Coruma, în hotarul satului Potoc, ci pe dealul „Oblița“ numit de către localnici și „La Scaun“, situat pe latura nordică a comunei, unde au fost descoperite arheologic fundațiile unei fortificații și ale unei rotonde⁶².

Din prezentarea documentară a fortificațiilor din Banat în perioada evului mediu timpuriu, rezultă că în faza de organizare a primelor formațiuni statale românești, exista un sistem de fortificații de pământ și lemn în cuprinsul voievodatului „ducelui“ Glad și a urmașului său voievodul Ahtum. În perioada de organizare politico-administrativă întreprinsă de regii arpadieni după cucerirea Banatului, analiza documentelor nu

⁵² Pesty Fr., *Krassó...*, II, — 1, p. 315—409.

⁵³ I. Vuia, *Districtus Walachorus* (II), în *AnB*, II, 3, 1929, Timișoara, p. 16—18.

⁵⁴ *Documente*, C, b IV, 488. Castrul Kwest, Kuvesd este localizat în apropiere de Bocșa Romană pe dealul numit „Buza Turcului“.

⁵⁵ Pesty Fr., *Krassó...*, II — 1, 296—299; Csánky, 172, 239.

⁵⁶ Pesty Fr., *Krassó...*, II — 1, 72; Csánky, II, 95; *Dicționar...*, II, p. 302.

⁵⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 211.

⁵⁸ P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiști*, în *A. I. I. C.* an VII, 1964, p. 321—325; Pesty Fr., *Krassó...*, I — 1, 56—68; *Dicționar...*, I, p. 86.

⁵⁹ *Documente*, C, b II, p. 148—149.

⁶⁰ Pesty Fr., *Krassó...*, II, — 1, p. 224—227.

⁶¹ *Idem*, p. 226.

⁶² Șt. Matei, *Considerații asupra arhitecturii romanice din Banat*, în *Banatio*, II, 1973, p. 311—318.

ne permit să presupunem existența unor fortificații din piatră. Abia în urma mării invazii tătare a fost inițiat un program de creare a unui sistem de cetăți de apărare din piatră, sistem care se va dezvolta sub regii maghiari din dinastia de Anjou și va fi impulsionat în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg și a urmașilor săi — de apariția și creșterea pericolului otoman.

ȘTEFAN MATEI

LES FORTIFICATIONS DU BANAT LA
LUMIÈRE DES SOURCES ÉCRITES

(Résumé)

La recherche des sources écrites corroborée avec les investigations archéologiques en terrain représente une méthode de travail avec les résultats meilleurs en ce qui concerne l'élucidation des problèmes majeurs de notre passé historique. On propose dans ce ouvrage la présentation des fortifications du Haut Moyen Âge du Banat, dans la lumière des informations documentaires existents, confirmées partiellement par les découvertes archéologiques signalées dans la zone respective, dans les dernières années.

DISTRICTUL ROMÂNESC MEHADIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA

Ocuparea Banatului de către regatul feudal maghiar, departe de a fi însemnat suprimarea vieții și a sistemului de organizare social-economic și administrativ-judecătoresc al populației românești autohtone, nu a făcut decît să accelereze procesul de feudalizare, de diferențiere în rîndul vechilor obști satești. Regalitatea maghiară s-a văzut nevoită să mențină formele de organizare ale populației românești din Banat, să accepte normele și procedura juridică statuate prin evoluția obiceiurilor și a cîntinelor, a vechiului drept românesc (*antiqua lex Valachorum*), deși, nu o dată, încercase să le îngrădească sau chiar să le elimine. Însemnătatea, îndeosebi strategică, a Banatului, locuit în majoritate covîrșitoare de români, a determinat în bună parte atitudinea regilor maghiari față de românii bănățeni în secolele XIV—XV, mai întîi ca elemente fidele puterii centrale în majoritatea conflictelor interne pentru supremație, la îngrădirea anarhiei feudale, iar mai apoi ca un prețios sprijin militar în apărarea antiotomană de la Dunăre.

Obștile românești din Banat, constituite și viețuind încă dinaintea dominației regilor arpadieni și angevini, au înregistrat, mai ales începînd cu primele decenii ale veacului al XIV-lea, profunde și semnificative mutații¹, manifestate îndeosebi pe planul stratificării sociale, dar în același timp pe cel al organizării administrativ-judecătorești și militare. În acest început de veac — poate ceva mai timpuriu, chiar dacă ne lipsesc pînă în prezent mențiuni documentare evidente — trebuie așezată închegarea districtelor românești, care vor cuprinde în scurtă vreme cea mai mare parte a teritoriului bănățean, din părțile cîmpiei și pînă în munți, de la Mureș pînă la Dunăre, fie că vor fi dăruite de regalitate cu privilegii și imunități, fie că nu. Mai însemnate, atît prin întinderea lor, prin drepturile de care se bucurau, cît și prin importanța lor militară sporită, au fost districtele românești din zona de deal și de munte a Banatului, viitoarele opt districte privilegiate. Dintre acestea districtul Cuiesti, cunoscut mai tîrziu ca district al Bîrzavei², este cel dintîi amintit documentar în 1341. Din a doua jumătate a veacului al XIV-lea sînt

¹ Pentru evoluția generală a acestui proces pe cuprinsul Transilvaniei, cf. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 203 și urm.

² Cf. P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiesti*, în AIIC, VII (1964), p. 321—325.

pomenite în documente districtul Mehadia la 1387³ și districtele Sebeș (Caransebeș), Căvâran (Caran)⁴, Lugoj și Comiat în 1390 și 1391⁵. Desigur că prima lor atestare cunoscută nu înseamnă decât un reper cronologic labil, începuturile acestei forme de organizare românească administrativ-teritorială fiind mai timpurii decât pomenirea ei în documente. Un exemplu concludent în acest sens îl poate oferi districtul Mehadiei, a cărui primă atestare documentară datează de fapt din 1376. Cercetări de arhivă însoțite de parcurgerea bibliografiei de specialitate ne-au atras atenția asupra unui document, puțin cunoscut și nevalorificat de istoriografie, dar cu atât mai însemnat pentru istoricul districtului românesc Mehadia în special și a banatului Severinului în general⁶.

La 19 iunie 1376 regele maghiar Ludovic I dona „românilor noștri Șurian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Vlasiu, fiii lui Baic“, moșia Valea Bolvașnița „de pe riul Bolvașnița, care se află în districtul Mehadia“, ținând seama de „faptele de credință și de slujbele“ lor aduse în expedițiile militare împotriva Serbiei și a Bulgariei, „dar mai ales la redobândirea orașului și a Țării Severinului“. Se cuvine să zăbovim asupra împrejurărilor în care s-au bucurat de dania regală cei cinci nobili români din districtul Mehadiei. Dacă luptele regelui maghiar Ludovic I împotriva Serbiei și a țaratului bulgar al lui Srațimir din anii 1365—1369 sînt mai bine cunoscute⁷, în schimb asupra expediției de recucerire a țării și cetății Severinului părerile istoriografiei nu concordă întru totul. Un eveniment surprins în documentul regal de danie — coroborat cu informațiile altui document, mai vechi — vine să precizeze circumstanțele luptelor purtate pentru stăpînirea țării și a cetății Severinului. Anume, moșia Valea Bolvașnița, dăruită de Ludovic I celor cinci nobili români din districtul Mehadiei, fusese confiscată de la *Ladislau, fiul lui Lehach*, care „părăsind calea credinței a fugit în părțile Țării Românești spre batjocora maiestății noastre și s-a alăturat dușmanului nostru“. Cu puțin timp mai înainte, la 5 ianuarie 1373, același rege Ludovic I poruncește fraților Petru și Nicolae Himfy, precum și castelanului Mehadiei, Andrei Torma, ca împreună cu „toți cnezii, dregătorii și slujitorii“ să nu tulbure cu judecata ori să confişte bunurile, iobagii și lucrurile „românilor noștri“ *Ladislau, fiul lui Lehach*, Nan și Ladislau, fiii lui Kene, pînă cînd suveranul nu va veni la Timișoara pentru a se putea pronunța o hotărîre

³ Fr. Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 11 și p. 51—52 (se va cita: Pesty, *Szörényvm. kerületek*), dată preluată apoi de toate studiile de specialitate.

⁴ Pentru identitatea Caran = Căvâran, cf. C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în AIIC-N, XX (1977), p. 304.

⁵ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, p. 11 și idem, *Szörényvm. kerületek*, p. 52.

⁶ Cf. anexa I și II, cu toate referințele bibliografice.

⁷ M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I (1956), p. 7 și urm., cu o largă bibliografie privind problema.

judecătorească. Mai mult, regele acorda celor trei români favoarea de a li se restitui fără de nici o reținere toate bunurile confiscate, dar mai ales grînele⁸. Ceea ce fusese în 1373 poate numai o bănuială, reclamînd intervenția suveranului, s-a dovedit în 1376 a fi fost o certitudine. Împrejurările militar-politice din relațiile Ungariei feudale cu Țara Românească vin să ofere o explicație firească atît pentru „trădarea“ din 1376, cît și pentru generozitatea regală față de cei cinci nobili români din districtul Mehadiiei.

În urma unor lupte cu sorți schimbători, Vlaicu Vodă, domnul Țării Românești, a reușit să ocupe la începutul anului 1369 cetatea Severinului și Vidinul din mîinile oastei feudale maghiare. Încă în cursul aceluiași an s-a ajuns la reconciliere între Vlaicu și Ludovic I, bunele lor raporturi atingînd apogeul în a doua jumătate a anului 1372, pentru a se înăsări apoi treptat în cursul anului următor. S-au reluat pregătirile militare din părțile Orșovei și Mehedinți împotriva Țării Românești. În aceste condiții nu este exclus ca în ținuturile afectate direct de concentrarea efectivelor militare și de munca la fortificarea Orșovei să se fi produs incidente violente și acte arbitrare împotriva cnezilor și a nobililor români din acele părți de graniță. Porunca regală din 1373 ar fi un indiciu destul de grăitor în acest sens. În același timp nu e mai puțin adevărat, că unii românii bănățeni au preferat din această cauză să-și caute refugiu la Vlaicu Vodă, domnul vecin⁹. Nu putem ști cu siguranță anul în care Ladislau, fiul lui Lehach, a trecut în tabăra domnului muntean. Cert este însă, că acțiunea a avut loc după 5 ianuarie 1373 și înainte de 19 iunie 1376, mai probabil în anii 1374—1375, deoarece în 1375—1376 țara și cetatea Severinului au revenit sub autoritatea regelui maghiar¹⁰, fiind cucerite de banul de Mačva, Nicolae de Gara, ocazie cu care și-au cîștigat merite cei cinci nobili români din districtul Mehadiiei, dăruiți pentru serviciile lor cu moșia Valea Bolvașnița confiscată de la „trădătorul“ Ladislau, fiul lui Lehach. Se cuvine a evidenția cu acest prilej faptul că dreptul de posesiune asupra daniei regale le-a fost conferit spre a stăpîni moșia Valea Bolvașnița „cu acea libertate și obicei, cu care sînt obișnuiți să-și păstreze moșiile ceilalți nobili români din același district (Mehadia — n.n.)“¹¹. Este și aceasta o dovadă, atît pentru existența anterioară anului 1376 a districtului Mehadia, cît și pentru ființarea unor norme juridice mai vechi, desigur cutumiare, proprii acestei forme de organizare a populației românești. Un alt izvor documentar vine să com-

⁸ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, sub red. E. Lukinich și L. Găldi, publ. de A. Fekete Nagy și L. Makkai, Budapesta, 1941, doc. 201, p. 247: „vobis, magistris Petro et Nicolao, filiis Pauli filii Heem, item Andree dicto Turma, castellano de Mihald, necnon keneziis, officialibus et servientibus vestris universis firmis damus in preceptis, quatenus Ladislaum, filium Lehach, Naan et Ladislaum, filios Kene, Olachos nostros, possessionesque, jobagiones et res ipsorum interim, quosque nos personaliter ad Temesuar accedemus. nec intra nec extra iudicium audeatis perturbare seu inquietare“ (se va cita: *Doc. Val.*).

⁹ Pentru desfășurarea evenimentelor, vezi M. Holban, *op. cit.*, p. 51—57.

¹⁰ *Ibidem*, p. 55; vezi și Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 526.

pleteze conținutul normelor de drept existente în districtul Mehadia la sfârșitul veacului al XIV-lea. La 18 iulie 1387, Ștefan de Losoncz, ban al Severinului și comite de Timiș, conferea cnezului Petru, fiul lui Dees, din districtul cetății regale Mehadia (*kenez districtuum castri regalis Michald*), precum și fraților săi Hălmeag, Cristofor și Mihail, dreptul de posesiune asupra satului regal Potoc (localitate azi dispărută) din districtul cetății Mehadia (*villam regalem Patak vocatam in districtu prescripti castri Mihald*). drept recompensă a slujbelor credincioase prestate în cursul evenimentelor care au avut ca scop eliberarea reginei Maria din mînile partidei nobiliare răscolate. De un interes deosebit pentru cunoașterea normelor de drept aplicate în privința cnezilor români la sfârșitul veacului al XIV-lea sînt prevederile care condiționau actul de danie din 1387. Cnezul Petru și frații săi urmau să plătească castelanilor de Mehadia în fiecare an, de sărbătoarea Sf. Mihail (29 septembrie) cîte trei groși după fiecare sesie a moșiei Potoc, iar de sărbătoarea Sf. Gheorghe (24 aprilie) îndatorata quinquagesimă a oilor, „așa cum sînt obișnuiți să plătească și după alte sate cneziale libere ale lor”¹¹. De remarcat, pe lângă caracterul condițional al daniei, prezența quinquagesimei, dare percepută în regatul feudal maghiar numai de la români, în cazul nostru chiar și de la satele cneziale libere.

Posesiunile acordate cnezilor români din districtul Mehadii puteau fi condiționate — fapt de loc surprinzător, avînd în vedere importanța strategică a ținutului — și de îndeplinirea unor obligații cu caracter militar. Astfel, la 16 martie 1390, cu ocazia reconfirmării daniei regale asupra moșiilor Crivina și Potoc de lângă vîrfurile Padeș, pe seama aceluiași cnez Petru Dees de Timișel (*Petrus, filius Dees, nobilis kenezius de Temeshel in tenutis castri nostri Myhald*) și a fraților săi (*nobiles kenezii*), Sigismund de Luxemburg a condiționat dreptul de posesiune de obligația cnezilor români din districtul Mehadia, de a participa, în cazul organizării vreunei expediții militare regale împotriva „părților de răsărit” (adică a Țării Românești — n.n.), cu o lăncie de oșteni, „după obiceiul celorlalți nobili ai ziselor pămînturi”¹². De reținut este și împrejurarea în care cnezii din districtul Mehadia au solicitat regelui reconfirmarea dreptului lor de posesiune. Aflăm astfel, că documentul original de danie a fost pierdut sau distrus „în vremea în care voievodul Dan a năvălit cu armata sa puternică în zisele ținuturi ale cetății noastre Me-

¹¹ Pesty, *Szörényvm. kerületek*, p. 52: „quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis de qualibet sessione singulos tres grossos et in festo beati Georgii martiris quinquagesima castellanis prescripti castri Mihald pro tempore constitutis soluere teneatur, prout de aliis liberis villis ipsorum kenezialibus soluere sunt consueti”.

¹² Pesty, *Szörény*, III, p. 11: „tali modo et conditione mediante, quod dum nos vel nostri successores reges Hungarie temporum in processu exercitus versus plagam orientalem instaurando moveremus <...> ipsi et heredes ipsorum de dictis possessionibus ad predictum exercitum cum una lancea, vt <...> consuetudinis ceterorum nobilium keneziorum dictarum terrarum proficisci teneantur”.

hadia¹³. Se pare că este vorba de atacul oastei domnului Țării Românești, Dan I, care a avut loc pe la 1385, soldându-se cu ocuparea pentru scurt timp a banatului Severinului¹⁴. Poate că tocmai aceste circumstanțe l-au determinat pe Sigismund de Luxemburg să sublinieze în documentul de reconfirmare clauza participării cnezilor români din districtul Mehadii la o expediție militară împotriva Țării Românești, mai ales că pentru a dobîndi certitudinea pierderii și distrugerii documentului original de danie, suveranul făcuse apel la mărturiile banului severinean Ioan Kaplai și a „nobililor și oamenilor de altă stare din comitatele (adică districtele — n.n.) Sebeș, Lugoj și Mehadia”¹⁵.

Alte documente din ultimul deceniu al veacului al XIV-lea referitoare la rosturile familiei cneziale Dees de Timișel vin să illustreze procesul de transformări petrecut în rîndurile cnezilor din Transilvania și Banat¹⁶: constituirea într-o pătură însemnată din punct de vedere numeric, în același timp cu diferențierea tot mai pronunțată, care a avut drept urmare asimilarea lor micii nobilimi sau celei mijlocii, arareori celei mari, și dobîndirea unei situații materiale prospere, ori, cel mai adesea, trecerea în rîndul țărănimii libere și mai apoi a celei dependente. În 1392 cnezii din Timișelul Mehadii au dobîndit o nouă posesiune pe lingă cele pe care le stăpîneau. Pentru suma însemnată de 200 florini, 100 de boi și 300 de oi, frații Petru, Hălmeag, Mihail și Cristofor au cumpărat de la Cristofor, fiul lui Andrei de Kyzen (localitate în districtul Caransebeș, azi dispărută) părțile de moșie de la Hydech și Temesin (localități azi dispărute) din districtul Mehadii¹⁷. Situația înfloritoare la care a ajuns această familie de cnezi e ilustrată și de faptul că, în 1394, un membru al ei, Mihail (*Mychael, filius Dees, de districtu Myhald*), a intervenit pe lingă voivodul Transilvaniei, Frank de Szécsény, în favoarea donării moșiei Nucșoara din districtul Hațeg pe seama familiei cneziale Cindea din Rîu de Mori¹⁸, cu care se găsea probabil în strînsă legătură, poate chiar de rudenie.

Din informațiile documentare cunoscute pînă în prezent se desprind cîteva concluzii, cele mai multe fiind valabile nu numai pentru districtul Mehadii, dar și pentru celelalte șapte districte românești din Munții Banatului. De la început se cuvine a fi scos în evidență faptul că Mehadia, împreună cu Lugojul, Căvărâșul, Caransebeșul, Comiatul, Ilidia, Bîrzava și Almăjul, au fost *districte regale*, depinzînd nemijlocit de autoritatea suveranului. Centrul politico-administrativ și militar al acestor districte s-a aflat de cele mai multe ori în cetăți regale, avînd în fruntea lor castelani numiți de către puterea centrală. Se pare că banii de Se-

¹³ *Ibidem*: „ab ipsis tempore quo Dan wayuoda cum suo valido exercitu dictas tenutas castri nostri Myhald invaserat deperdita et alienata”.

¹⁴ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1938, p. 419.

¹⁵ Pesty, *Szörény*, III, p. 11: „nobilibus et alterius status hominibus comitatum Sebus, Lugas et Myhald”.

¹⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 205 și 208.

¹⁷ Pesty, *Szörény*, III, p. 14.

¹⁸ *Doc. Val.*, doc. 424, p. 480—481.

verin, socotiți în rîndul dregătorilor de frunte ai regatului feudal maghiar, au exercitat în numele regelui autoritatea supremă asupra celor opt districte românești din munți. În timpul sedisvacanțelor Severinului, destul de frecvente la sfîrșitul veacului al XIV-lea, autoritatea asupra unității administrativ-teritoriale cu rosturi militare atît de însemnate, a revenit fie comitetului de Timiș, socotit la rîndul său printre cei mai de frunte demnitari ai Ungariei feudale, fie, mai rar, comitelui de Caraș. Suveranul a ținut să-și manifeste însă cu fiecare prilej autoritatea supremă și decisivă asupra celor opt districte bănățene, fie conferind danii din proprietățile regale aflate acolo ori ridicînd pe unii cnezi în rîndul nobilimii, fie ținînd, cînd nevoile o cereau, scaune de judecată în unele centre de district. Intervenția regală, ca expresie a unui act de autoritate, poate fi sesizată evident în procesul de transformări din rîndul cnezilor, mai ales din a doua parte a domniei regelui Ludovic I. Dacă pînă atunci poziția și atribuțiile cnezilor se bazau cel mai adesea pe autoritatea conferită de obște, acestea au început să depîndă cu timpul tot mai mult de dreptul conferit de rege în virtutea calității sale de stăpîn suprem¹⁹. Tot mai adesea documentele îi pomenesc pe românini din cele opt districte bănățene — fie că sînt cnezi și voievozi, nobili sau nenobili, fie că sînt de condiție liberă ori dependenți — cu precizarea de „românii noștri“ (*Olachi nostri*) sau „românii maiestății noastre“ (*Olachi nostre maiestatis*), adică de oameni ai suveranului, supuși direct acestuia și dăruiți cu drepturi și imunități în schimbul slujbelor prestate.

Izvoarele cunoscute pînă în prezent nu ne îngăduie să delimităm cu precizie aria teritorială cuprinsă de districtul Mehadia la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Pe baza datelor din secolele XV—XVI²⁰ putem afirma cu destul temei că districtul Mehadiiei a înglobat la finele veacului al XIV-lea localitățile așezate de-a lungul culoarului Timiș-Cerna, de la Teregova și pînă la Orșova. Nu este însă vorba de o unitate administrativ-teritorială închisă, deoarece în cursul vremii unele localități din districtul Mehadiiei au trecut sub jurisdicția districtelor învecinate, Caransebeș și Almăj, cunoscut fiind de asemenea și procesul invers.

Odată cu prima jumătate a secolului al XV-lea știrile privind districtul Mehadiiei se înmulțesc în măsura în care a crescut și însemnătatea acestuia în condițiile înaintării otomane de la Dunăre și a luptei de rezistență conduse de Iancu de Hunedoara. Privilegiile deosebit de largi acordate celor opt districte românești — între care și cel al Mehadiiei — de regele Ladislau al V-lea în 1457²¹ n-au făcut decît să confirme o realitate cu mult mai veche, consființînd existența plină de vigoare a unei adevărate „țări românești“ în Munții Banatului.

COSTIN FENEȘAN

¹⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 205.

²⁰ Pesty, *Szörényi*, II, p. 365—366 și idem, *Szörényvm. kerületek*, p. 11.

²¹ Cf. Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 869—876.

ANEXA

I.

Visegrád, 1376 iunie 19

Ludovic I, regele Ungariei, dăruiește nobililor români Șurian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Vlasiu, fiii lui Baic, moșia Valea Bolvașnița din districtul Mehadia, ca răsplată pentru serviciile credincioase aduse cu prilejul campaniilor împotriva Serbiei și a Bulgariei, dar mai ales cu ocazia reocupării orașului și a Țării Severinului.

Nos, Lodouicus¹, dei gracia rex Hungarie, Polonie, Dalmacie etc. memorie commendamus per presentes, quod nos, attendentes fidelitates et seruicia Suriani², Bogdani, Demetrii, Thome et Blasii³, filiorum Bayk⁴, Olachorum nostrorum, que ydem⁵ in⁶ plerisque nostris expedicionibus et specialiter in exercitibus nostris aduersus Rascenos⁷ et eciam contra Bulgaros motis, signanter⁸ vero in reoptencione⁹ ciuitatis¹⁰ et terre Zeuriniensis, nostre¹¹ studuerunt exhibere maiestati¹² et¹³ exhibent in presenti ac exhibituros se offerunt in futurum¹⁴, quandam¹⁵ possessionem Balasnicha¹⁶ vocatam, iuxta fluuium Blasnicha¹⁷ nominatum, in districtu de Myhald existentem, que propter infidelitatem Ladizlai¹⁸, filii Lehach¹⁹, qui, derelicta fidelitatis²⁰ via, ad partes fugit transalpinas in²¹ despectum²² nostre maiestatis et nostro adhesit emulo²³, ad nostras manus et regiam nostram collacionem (reu)oluta²⁴ fore perhibetur, eisdem filiis Bayk⁴, Olachys nostris fidelibus ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, cum omnibus sus vtilitatibus et pertinenciis sub suis veris metis et antiquis, noue donacionis nostre titulo, iure perpetuo²⁵ et irreuocabiliter, absque preiudicio iuris alieni, dedimus, donauimus et contulimus ea libertate et consuetudine possidendam, tenendam et habendam, qua ceteri nobiles Olachi dis-

¹ La T. Popa: *Ludouicus*

² La N. Iorga: *Smiant*

³ La T. Popa: *Blasii*

⁴ Ibidem: *Vayk*; la N. Iorga: *Wayk*

⁵ Astfel în original; la T. Popa cuvîntul lipsește

⁶ La T. Popa urmează: *ap...*

⁷ La N. Iorga și T. Popa: *Rascenos*

⁸ La T. Popa: *significanter*

⁹ Ibidem: *recuperatione*

¹⁰ Ibidem: *comitatus*

¹¹ La T. Popa urmează *nunc*, care nu figurează în original

¹² La T. Popa: *merita*

¹³ Lipsește la T. Popa

¹⁴ La T. Popa: *suorum*

¹⁵ Ibidem: *quandam*

¹⁶ La N. Iorga: *Walsnicha*

¹⁷ Ibidem: *Blanicha*

¹⁸ La N. Iorga și T. Popa: *Ladislai*, lectură preluată și în *Documenta Valachorum*

¹⁹ În *Documenta Valachorum*: *Lahach*

²⁰ La T. Popa: *fide nostra*

²¹ Ibidem: *et uide*

²² Ibidem: *specturus*

²³ La T. Popa cu dubl de lectură

²⁴ Cuvînt parțial șters, fiind la îndoitura pergamentului; la T. Popa: *soluta*

²⁵ La N. Iorga: *proprio*

trictu in eodem²⁶ suas possessiones conseruare²⁷ sunt consueti. Presentes autem sub magno nostro sigillo emanari²⁸ faciemus dum nobis fuerunt²⁹ reportate³⁰. Datum in Wysegrad³¹, in octauis festi Corporis Christi, anno domini M^o CCC^o LXX^{mo} sexto³².

— transumpt în actul dat de regina Maria a Ungariei la 10 februarie 1386.

— *regist: Documenta Valachorum* (ed. E. Lukinich), doc. 296, p. 324.

Traducere:

Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Poloniei, Dalmației etc., dăm de știre prin <scrisoarea> de față, că, ținând seama de faptele de credință și de slujbele românilor noștri, Șurian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Vlasiu, fiii lui Baic, pe care aceștia s-au străduit să le aducă în mai multe lupte ale noastre, mai ales în expedițiile noastre pornite împotriva sirbilor și chiar a bulgarilor, dar mai ales la redobândirea orașului și a Țării Severinului, <servicii> pe care le aduc și acum și pe care s-au oferit să le aducă și în viitor maiestății noastre, am dat, am dăruit și am hărăzit, sub numele noii noastre danii, aceluiași fii ai lui Baic, românilor noștri credincioși și tuturor moștenitorilor și urmașilor lor, moșia numită Valea Bolvașnița, de pe riul chemat Bolvașnița, care se află în districtul Mehadia, cu toate folosințele și pertinențele ei, în adevăratele și vechile ei hotare, ca să o stăpânească, să o țină și să o aibe cu drept de veci și de nestrămutat și fără de a păgubi dreptul altuia, cu acea libertate și obicei, cu care sînt obișnuiți să-și păstreze moșiile ceilalți nobili români din același district, care <moșie> se înfățișează a fi fost transmisă în mîinile noastre și dreptului nostru regal de danie din cauza necredinței lui Ladislau, fiul lui Lehach, care, părăsind calea credinței, a fugit în părțile Țării Românești spre batjocora maiestății noastre și s-a alăturat dușmanului nostru. <Scrisoarea> de față o vom da altfel sub marele nostru sigiliu, așa după cum ne vor fi înfățișate <lucrurile>. Dat la Visegrád, în octavele sărbătorii Joia Verde, în anul domnului o mie trei sute șaptezeci și șase.

II.

Buda, 1386 februarie 10

Regina Maria a Ungariei transcrie și confirmă, la cererea nobilului român Dimitrie, fiul lui Baic, actul de danie a moșiei Valea Bolvașnița din districtul Mehadia, acordat lui și fraților săi Șurian, Bogdan, Toma și Vlastu de regele Ludovic I în 1376.

²⁶ La T. Popa: *ceteris*

²⁷ Ibidem: *conficere*

²⁸ Ibidem: *evidentes*

²⁹ Ibidem: *fuerit*

³⁰ Ibidem: *reportatum*

³¹ Astfel în original; la T. Popa: *Wissegrad*

³² La T. Popa: *1376*

Nos, Maria, dei gracia³³ regina Hungarie, Dalmacie, Croacie etc., notum facimus vniuersis presentes inspecturis, quod Demetrius, filius Rayk³⁴, Olachus nostre maiestatis de districtu Mihald, in sua, item Suriani², Bogdani, Thome et Blasii, fratrum suorum vterinorum personis, ad nostra serenitatis veniens presenciam, exhibuit nobis quasdam literas³⁵ patentes serenissimi principis, olim domini Lodouici, regis Hungarie, Polonie, Dalmacie etc. genitoris nostris karissimi³⁶ felicitis recordacionis, super donacione cuiusdam possessionis Balasnich³⁷ vocate, iuxta fluuium Balasnich³⁸ nominatum, in dicto³⁹ districtu de Myhald existentis⁴⁰, per ipsum condam⁴¹ dominum Lodouicum⁴², regem Hungarie, patrem nostrum reuerendum, sibi et dictis fratribus suis facta, confectas, petens nos humili precem cum instantia, vt tenorem earundem⁴³ presentibus nostris literis⁴⁴ patentibus transscribi et transsumpmi⁴⁵ facere dignaremus. Quarum tenor talis est:

<urmează documentul dat de Ludovic I la 19 iunie 1376>

Nos itaque iustis et legitimis supplicationibus⁴⁶ predicti Demetrii, suo et predictorum fratrum suorum nominibus nostre maiestati humiliter⁴⁷ porrectis⁴⁸, reginali benignitate fauorabiliter inclinatis⁴⁹, pretactas⁵⁰ literas⁵¹ ipsius⁵² olim genitoris nostri, quo ad⁵³ omnes suas⁵⁴ continencias et clausulas approbantes, tenoreque⁵⁵ earundem presentibus nostris literis⁵⁶ de verbo ad uerbum, nichil⁵⁷ addendo nichilque⁵⁸ diminuendo transscribi et transsumpmi⁵⁹ facientes, eatenus, quatenus eedem⁶⁰ rite et irreuocabiliter⁶¹ sunt emanate⁶² et prout⁶³ veritati suffragantur⁶⁴, eisdem Demetrio et suis fratribus ac eorum heredibus, saluis iuribus alienis, perpetuo⁶⁵ valituras rati-

³³ Ibidem: *gratie*

³⁴ Astfel în original; la T. Popa: *Vayk*

³⁵ La T. Popa: *litteras*

³⁶ Ibidem: *clementissimi*

³⁷ Lipsește la T. Popa

³⁸ La N. Iorga: *existens*

³⁹ La T. Popa: *quondam*

⁴⁰ Ibidem: *Ludovicum*

⁴¹ Ibidem: *eiusdem*

⁴² Ibidem: *litteris*

⁴³ Ibidem: *transsumtum*

⁴⁴ Ibidem: *supplicationibus*

⁴⁵ Ibidem: *communitis*

⁴⁶ Ibidem: *prostratis*

⁴⁷ Ibidem: *inclinantes*

⁴⁸ Ibidem: *presentes*

⁴⁹ Ibidem: *litteras*

⁵⁰ Ibidem: *ipsius*

⁵¹ Ibidem: *quod*

⁵² Ibidem: *suos*

⁵³ Ibidem: *tenerique*

⁵⁴ Ibidem: *nihil, nihilque*

⁵⁵ Ibidem: *transsumtum*

⁵⁶ Ibidem: *eadem*

⁵⁷ Ibidem: *intolabiliter*

⁵⁸ Ibidem: *emandate*

⁵⁹ Ibidem: *prorit*

⁶⁰ Ibidem: *suffragantur*

⁶¹ Ibidem: *perpetue*

ficamus⁶² harum nostrarum testimonio literarum⁶³, quas sub magno nostro sigillo dare faciemus⁶⁴ dum nobis fuerunt reportate. Datum Bude, sabbato proximo post festum beate Dorothee virginis⁶⁵ et martiris anno domini M^o CCC^o LXXX^{mo} sexto⁶⁶.

L. S.⁶⁷

— original pe pergament, păstrat la Arhivele Statului Deva, *fond parohia ort. rom. Sf. Nicolae Hunedoara*, doc. nr. 1; urme de ceară roșie ale sigiliului aplicat în josul textului peste o bandă îngustă de pergament.

— *ediții*: Teodor Popa, *Iancu Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, anexa III, p. 178—179 (text + facsimil), ediție cu grave greșeli și omisiuni, neindicându-se nici măcar locul de păstrare, cota de arhivă ori alte caracteristici ale documentului. *Documenta Romaniae Historica*, seria D, București, 1977, doc. nr. 64, p. 108—109 (text + traducere).

— *extrase*: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, București, 1906, p. 275—276.

— *rezumate*: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, sub red. E. Lukinich și L. Gáldi, publ. de A. Fekete Nagy și L. Makkai, Budapesta, 1941, doc. 226, p. 265 (rezumat făcut după ediția T. Popa).

— *regește*: B. P. Hașdeu, în „Columna lui Traian“, 1874, p. 126 (documentul e semnalat în posesiunea lui Szabó Károly).

Traducere:

Noi, Maria, din mila lui Dumnezeu regină a Ungariei, Dalmației, Croației etc., facem cunoscut tuturor care vor vedea <scrisoarea> de față, că Dimitrie, fiul lui Baie, românul maiestății noastre din districtul Mehadia, venind înaintea luminății noastre, ne-a înfățișat în numele său, de asemenea al fraților săi după mamă Șurian, Bogdan, Toma și Vlasiu, o scrisoare deschisă dată de luminatul principe, răposatul domn Ludovic, rege al Ungariei, Poloniei, Dalmației etc., părintele nostru cel mai iubit de fericită aducere aminte, asupra dăruirii unei moșii numite Valea Bolvașnița, de pe riul chemat Bolvașnița, aflătoare în zisul district Mehadia, făcută lui și zișilor săi frați prin același răposat domn Ludovic, rege al Ungariei, tatăl nostru vrednic de cinste, rugându-ne cu smerită rugămintă și stăruință să binevoim a transcrie și trece în chip de transumpt prin scrisoarea noastră de acum cuprinsul acelei <scrisori>, al cărei conținut este acesta:

<urmează documentul dat de Ludovic I la 19 iunie 1376>

⁶² Ibidem: *certificamus*

⁶³ Ibidem: *litterarum*

⁶⁴ Ibidem: *facimus*

⁶⁵ Ibidem: *verginis*

⁶⁶ Ibidem: 1386

⁶⁷ Sub ceara căzută a sigiliului se poate citi: *R(efact)o Nicolai de Zeech palatini per Nicolaum Beke* (Dare de seamă a palatinului Nicolae de Szécs prin Nicolae Beke)

Noi, prin urmare, înduplecați binevoitor de rugămințile drepte și legiuite ale mai sus-zisului Dimitrie, adresate cu smerenie bunătății maiestății noastre regale în numele său și al mai sus-zisilor săi frați, încuviințind întrutotul conținutul și clauzele amintitei scrisori ale aceluiași răposat părinte al nostru și făcând să se transcrie și treacă în chip de transumpt în scrisoarea noastră de față conținutul aceleiași <scrisori>, din cuvînt în cuvînt, neadăugînd și nescăzînd nimic, atît timp cît aceasta este dată după rînduială și în chip nestrămutat, iar după cum este întemeiată pe adevăr, am întărit-o spre veșnică putere, fără a vătămă drepturile altora, aceluiași Dimitrie și fraților săi și moștenitorilor lor, prin mărturia acestei scrisori a noastre dată sub marele nostru sigiliu, așa după cum ne-au fost înfățișate <lucrurile>. Dat la Buda, în sîmbăta cea mai apropiată după sărbătoarea sfintei fecioare și mucenice Dorothea, în anul domnului o mie trei sute optzeci și șase.

DER RUMÄNISCHE BEZIRK MEHADIA AM ENDE DES 14. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Von der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts sind uns die ersten urkundlichen Belege über das Dasein rumänischer Bezirke in der Banater Gebirgsgegend erhalten. Die wachsende militärische und politische Bedeutung dieser charakteristischen Organisationsformen der rumänischen Bevölkerung — deren Anfänge schon viel früher gesucht werden müssen — hat sich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts im Rahmen verschiedener aussenpolitischen Bedingungen mehreremal bewährt, besonders aber während der Feldzüge der ungarischen Könige Ludwig I. und Sigismund von Luxemburg gegen die Fürsten der Walachei um den Besitz des Severiner Landes und der dortigen Festung. Dem in unmittelbarer Nähe, unter königlicher Botmässigkeit stehenden, rumänischen Bezirk Mehadia wurde in diesen Bedingungen eine besondere Bedeutung zugemessen. Aufgrund schon bekannter, aber bis zur Zeit keiner gründlichen Analyse unterzogenen, Urkunden werden sowohl die die innere Organisation, das Problem der Kneesen, wie auch die für die rumänische Bevölkerung charakteristische Rechtsvorschriften — wobei das Fortleben alter Gebräuche und das Auftreten neuer Formen in den Vordergrund gestellt werden — kritisch beurteilt. Im Anhang wird aufgrund der Originalurkunde aus 1376 der älteste bis zur Zeit bekannte Beleg des Bezirks Mehadia von neuem veröffentlicht, wobei die fehlerhaften Herausgaben wesentlich verbessert werden.

RAGUSA (DUBROVNIK) UND DAS BANAT IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 15. JAHRHUNDERTS*

Seit der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts hat das von der venezianischen Hoheit befreite und unter einer mehr formellen Botmässigkeit des ungarischen Königreichs stehende Ragusa einen namhaften wirtschaftlichen und politisch-sozialen Aufschwung erlebt¹. Die kleine Küstenrepublik an der Adria — Mittelpunkt eintragreicher Gewerbe — hat sich in dieser Zeit durch eine besonders rege Handelstätigkeit im ganzen Ostmittelmeerraum, im Griechischen Archipel, bis nach Konstantinopel ausgezeichnet². Die beständigen Fortschritte der Türken auf der Balkanhalbinsel im angehenden 15. Jahrhundert³, zugleich mit der steigenden Rivalität Venedigs, dessen Bestrebungen die Sicherung der Vorherrschaft im Adria— und levantinischen Becken abzielten, haben Ragusa zu einer geschickten Gleichgewichtspolitik genötigt. Unter diesen Umständen hat sich die Unterstützung des an die Ereignisse auf der Balkanhalbinsel und auf der Adria unmittelbar interessierten Feudalungarns von grosser Bedeutung erwiesen. Beständig traten in dieser Zeit die ragusanischen Botschafter beim ungarischen Königshof als Überinger und Vermittler ausführlicher Nachrichten über den Türkenskapf auf der Balkanhalbinsel oder über die Streitigkeiten zwischen den italienischen Staaten auf, wobei sie sich unablässig bemühten Schutz für die eigenen Handelsinteresse zu erwirken⁴. In dem Masse in welchem das türkische Vorgehen Norbdosnien und manche Gebiete Kroatiens immer öfter bedrohten richtete auch das von der unmittelbaren Nähe der sich abspielenden Ereignisse besorgte Ragusa zahlreiche Botschaften

* Der rumänische Text vorliegenden Aufsatzes ist in *Rev. Arh.*, Jg. LVI (1979), Bd. XLII, Heft 2 erschienen.

¹ Vgl. I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV i XV veku* (Wirtschaftliche und soziale Entwicklung von Dubrovnik im 14. und 15. Jahrhundert), in *Istoriski glasnik*, I (1949), S. 21—61.

² Vgl. B. Krekić, *Dubrovnik i Levant 1280—1460* (Dubrovnik und der Levant 1280—1460), Belgrad, 1956 und ders., *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris-La Haye (Mouton), 1961.

³ Zu den Beziehungen von Ragusa zum osmanischen Reich, vgl. I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* (Dubrovnik und die Türkei im 14. und 15. Jahrhundert), Belgrad, 1952.

⁴ Siehe die von J. Gelcich-L. Thalloczy, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára* (Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae), Budapest, 1887, veröffentlichten Urkunden (weiter als Gelcich, *Diplomatarium*, angeführt).

an den ungarischen König⁵. Zu gleicher Zeit sahen sich die Ragusaner in einen heftigen Streit um den Besitz der wichtigen Stellung von Konavli (*Canale*) mit den Woiwoden Radoslav Pavlovič von Trebnje verwickelt.⁶ Eben diese gespannte internationale Lage wie auch Ragusa's Stellungnahme ihr gegenüber gestatten eine entsprechende geschichtliche Verwertung der Auskünfte einer jüngst im Bukarester Staatsarchiv entdeckten Urkunde⁷.

Durch den am 14. August 1426 vor dem Tininer Kapitel geschlossenen Vertrag verpfändeten Bartholomäus von Perdwe⁸ mit seinen Söhnen Stephan⁹ und Nikolaus auf 20 Jahren ihr Gut Abradfalwa¹⁰ aus dem Banater Komitat Caraş an die Ragusaner Pascu und Maroya (*Pasko et Maroya*), Edelleute von Gherteniş (Gywrthianus), für eine Summe von 450 neue Königsgulden. Die anlässlich des Vertragsschlusses festgesetzten Verpfändungsbedingungen sind äusserst interessant, zumal sie das Bestreben der beiden Ragusaner im Banat ansässig zu werden durchblicken lassen. Bartholomäus von Perdwe mit seinen Nachfolgern verpflichtete sich auf die volle Zeit der Verpfändung — welche keiner Änderung unterzogen werden konnte — Pascu und Maroya durch „seine eigenen Bemühungen und Ausgaben“ (*propriis suis laboribus et expensis*) im Besitze des Gutes Abradfalwa aufrecht zu erhalten. Im Falle aber, da „aus absichtlichem Hasse der Feindseligkeit“ (*ex preconcepta rancoris malitia*) oder aus anderen Ursachen, Bartholomäus von Perdwe nicht gesorgt

⁵ Am 6. August 1426 brachten ihm die Ragusaner den türkischen Angriff auf Bosnien zur Kenntnis, „qui Teurcrj bis Crohatie fines hostiliter inuaserunt predatique fuerunt ibidem magnam predam Crohatorum videlicet et Vlacorum ibidem permanentium“, vgl. C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*, in *Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*, Jg. 1879, S. 117.

⁶ Ebd., S. 115. Zu den auswärtigen Beziehungen von Ragusa in dieser Zeit, vgl. B. Krekić, *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant*, S. 46 ff.

⁷ Chyrogaph auf Pergament, im Anhang veröffentlicht.

⁸ Perdwe, Perdew, Perdeve, Perdouoy, Perde, Perdö, Ortschaft im Komitat Caraş, zwischen 1323—1439 urkundlich belegt, siehe Pesty Fr., *Krassó vármegye története* (Geschichte des Komitats Caraş), Bd. II/2, Budapest, 1884, S. 101 (weiter als Pesty, *Krassó*, angeführt) und C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania* (Geschichtliches Wörterbuch der Ortschaften aus Siebenbürgen), Bd. II, (Bukarest), 1967, S. 385 sind der Meinung, dass sich die Ortschaft an der Bîrzava, in unmittelbarer Nähe der Grenze zwischen den Komitaten Caraş und Timiş, im Detaer Gebiet, befand. B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza* (Mittelalterliche Geographie Südungarns), Temesvár, 1914, S. 122, bringt die Ortsbezeichnung *Dealul Bertului* (*brdo* = Hügel, im Serbischen), nördlich von Goruia, mit dem urkundlich erwähnten Perdew in Verbindung. Bartholomäus von Perdwe wird noch 1404 (Pesty, *Krassó*, Bd. III, Budapest, 1882, Nr. 157, S. 244) und 1414 (ebd., Nr. 191, S. 280), anlässlich verschiedener Besitztumsangelegenheiten erwähnt.

⁹ 1439 ist Stephan von Perdwe (*Stephanus de Perde*) als *vicecomes* von Caraş erwähnt, vgl. Pesty, *Krassó*, III, Nr. 279, S. 367.

¹⁰ B. Milleker, a.a.O., S.6 lokalisiert die Ortschaft im Komitat Torontal, in der Nähe von Elemir, Zenthdemeter, Ban, Fyzesfalwa und Pakencz, in Zusammenhang mit welchen sie 1454 im Besitze der Familie Peter und Danci von Macedonia erwähnt wird. Es ist nicht ausgeschlossen, dass *Abradfalwa* sich in der Nähe von Perdwe befunden hat.

haben würde, dass „Pascu und Maroya oder ihre Leibeigenen vom gedachten Gut“ (*eisdem Pasko et Maroya vel iobagionibus ipsorum dicte possessionis*), „ohne Störung oder Schaden“ (*impedimentum vel calumpniam*) sich des Besitzes von Abradfalva erfreut hätten, war er verpflichtet, abgesehen der Verpfändungssumme, auch „die Abschätzung des Kaufpreises“ (*in emenda estimacionis*) zurückzuerstatten. Pascu und Maroya mit ihren Leibeigenen erhielten zu gleicher Zeit — zusammen mit ihr Kleinvieh, ihre Herden, Bienen und sonstige Tiere — das freie Nutzungsrecht aller Wälder, des Holzes und der Heuwiesen auf sämtliche Güter der Familie Perdwe.

Es ist nun angemessen etwas zur Person von Pascu und Maroya zu sagen, zumal ihr Tun und Sein im Banate auch in anderen schon herausgegebenen aber ausser Acht gelassenen Urkunden früheren oder späteren Datums belegt sind. Die Ragusaner Pascu und Marova sind zweifelsohne in der Stadt niedergelassene Wlachen¹¹, welche dort möglicherweise das Bürgerrecht erworben haben. Diese Tatsache kann nicht überraschend wirken, zumal die urkundliche Erwähnung der Wlachen aus der Gegend von Ragusa, seit Ende des 13. Jahrhunderts und bis in die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts, ein erneuter Beweis für die Anwesenheit der balkanischen Romanität in den Städten der dalmatinischen Küste ist. Mit der Zeit büssten die Wlachen aus der Gegend von Ragusa, so wie die meisten der in den Küstenstädten ansässigen, ihr ethnisches Spezifikum ein oder zogen sich in nördlichere Gebiete, um der immer drohenden Türkengefahr auszuweichen, zurück¹². In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts gab es noch 67 walachische Niederlassungen (*katuni — catones*) in den Bergen östlich von Ragusa, in grösserer oder kleinerer Entfernung von der Stadt¹³. Pascu und Maroya, allem Anschein nach einer dieser Niederlassungen entstammend, scheinen ein eindeutiges Beispiel für den Verlust der wlachischen ethnischen Eigenheit — vorläufig des Onomastikums ausgenommen — zu bieten. Ihre Assimilierung von der südslawisch-dalmatinischen Masse könnte vielleicht auch ihrer Niederlassung in Ragusa zugeschrieben werden. Übrigens hat Constantin Jireček das beinahe gänzliche Ausbleiben rein romanischer Namen für die in den ragusanischen Urkunden erwähnten Wlachen als eine charakteristische Erscheinung gewertet, wobei diese Tatsache ihre nichtslawische Abstammung in Frage stellen würde. Als alleinstehendes Beispiel eines romanischen Namens bei den ragusanischen Wlachen (wobei nur die Stadt gemeint

¹¹ Der Name *Maroya* kann mit den von S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice in Evul Mediu* (Die Wlachen vom Norden der Balkanhalbinsel im Mittelalter), (Bukarest), Akademie Verlag, 1959, S. 63 und S. 153 in der Herzegowina erwähnten *Merulja* (vom rum. *măr* = Apfel) in Zusammenhang gebracht werden. Der bei Drobñjaci belegte Namen *Merulja* wirkt meglenorumänisch, sollte er von *mer*, dem dakorumänischen *măr*, abgeleitet sein (*ebd.*, S. 178). Zu Beginn des 15. Jahrhunderts ist uns in Ragusa ein Handelsmann Namens *Maro* bekannt (*ebd.*, S. 132), es scheint uns aber gewagt ihn in Verbindung mit *Maroya* zu bringen.

¹² S. Dragomir, *a.a.O.*, S. 41; vgl. auch C. Jireček, *a.a.O.*, S. 117.

¹³ S. Dragomir, *a.a.O.*, S. 45.

wird) führt Jireček nur einen gewissen *Danzull Vlachus* (Danciul der Wlache) an, welcher urkundlich im Jahre 1403 erwähnt wird¹⁴. Die Onomastika der von uns veröffentlichter Urkunde liesse vielleicht dieses Urteil weniger kategorisch erscheinen.

Aufgrund der schon veröffentlichten Quellen besteht die Möglichkeit auch das weitere Schicksal des Pascu und Maroya im Banat nach 1426 zu verfolgen. Vorerst sei aber noch erwähnt, dass die Anwesenheit der beiden Wlachen im Komitat Caraş (Banat) schon 1423 urkundlich belegt ist. Zu jener Zeit wurden die Gebrüder Pascu, Maroya und Micşa (*Myxa*) zusammen mit Andreas Chepi von Gherteniş mit seinen Söhnen Michael, Stephan, Gregor und Peter, von Emmerich Himfy und seiner Ehegattin Anna wegen der gewaltsamen Besetzung des Ackerfeldes und der Heuwiesen ihrer Gutsteile aus Gherteniş und dem benachbarten Nyek, beim Caraş-er comes angeklagt¹⁵. Die Urkunde von 1426 ist nun ein merkwürdiger Hinweis, dass die drei Wlachen sich nach 1423 — vielleicht auch schon kurz bevor — im Banate niedergelassen und ihre Bemühungen dort weitere Güter zu erwerben fortgeführt haben, ohne aber die Verbindungen mit der Heimat aufzugeben¹⁶. Dabei haben sie sich in einen längeren Streit mit den Mitgliedern der Familie Himfy verwickelt¹⁷. Am 3. Juli 1427 untersagte Emmerich Himfy seinem Verwandten Basi das ihm gehörige Gut¹⁸ an Pascu oder jemand anderen zu verpfänden oder zu verkaufen (*Pasconem vero et alius quoslibet*)¹⁹. Nach nur zwei Tagen stellte die vom Caraş-er comes auf Ansuchen von Anna Himfy unternommene Untersuchung fest, dass „Andreas Chepi mit seinen Söhnen und Pascu, gleichfalls mit seinen Brüdern, durch Anwendung ihrer Gewalt die Felder dieser Edelfrau im Laufe der Zeit geackert und zu ackern verordnet haben“²⁰. Es ist anzunehmen, dass das Vorgehen Emmerich Himfy's erfolglos blieb, denn am 19. Juli 1427, zusammen mit seinen Brüdern Ladislaus, Nikolaus und Franziskus, untersagte er seinem Verwandten Basi erneut dessen Gut an Pascu und Maroya oder an deren Brüdern (*Pasconem et Maroiam cum ipsorum fratribus*) zu verkaufen oder zu verpfänden²¹. Am selben Tag verpflichtete sich Emmerich Himfy 100 neue Gulden als Pfandgeld seinem Verwandten Basi auszus zahlen, um eine mögliche Verpfändung dessen Gutes an Pascu und

¹⁴ C. Jireček, a.a.O., S. 117.

¹⁵ Pesty, Krassó, Bd. II/1, Budapest, 1884, S. 189 f.

¹⁶ Die Verpfändungsurkunde von 1426 wird noch von dem Tininer Kapitel ausgestellt.

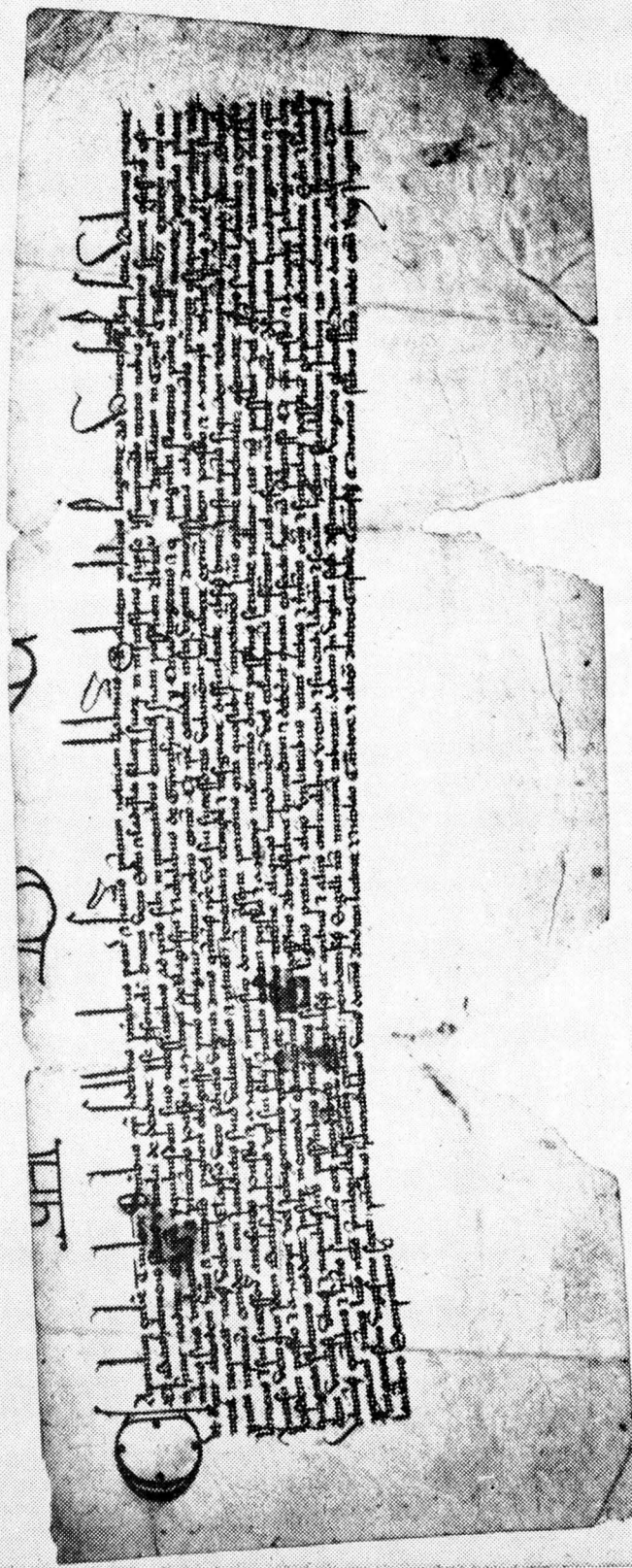
¹⁷ Zur Geschichte der Familie Himfy, siehe M. Lendvai, *Temesvármegye nemes családjai* (Die adeligen Familien des Komitats Timiş), Temesvar, 1896, S. 54 ff.

¹⁸ Das in der Urkunde namentlich nicht bezeichnete Gut könnte eines der folgenden aus dem Komitat Caraş sein: Secaş, Ramna, Ermen, Bachtiusse oder Gergelyfalua.

¹⁹ Pesty, Krassó, III, Nr. 219, S. 312.

²⁰ Ebd., Nr. 220, S. 313: „... Andreas Chepi simulcum filiis suis et Pasco similiter cum fratribus suis terras eius domine temporis intermedium perarassent et perarari fecissent potencia eorum mediante“.

²¹ Ebd., Nr. 221, S. 313 f.

Facsimil după documentul din 14 august 1426.

seine Brüder zu verhindern²². Der Besitzumsstreit verlief in der Folge mit gleicher Heftigkeit. Am 8 November 1427 setzte der zur Untersuchung ausgeschickte Lorenz von Secaş die gerichtlichen Behörden des Komitats Caraş in Kenntnis über die gewaltsame Besetzung zweier Gutsteile des Emmerich Himfy durch die Gebrüder Pascu und Maroya von Gherteniş (*Pasco et Maroia de Gerthianus*)²³. Die Tatsache, dass Pascu und Maroya schon 1426 mit dem Adelsprädikate „von Gherteniş“ angeführt sind, könnte auf eine frühere Erlangung des Indigenates hinweisen, vielleicht infolge der käuflichen Erwerbung eines Gutsteiles von Gherteniş. Die guten Beziehungen des Pascu und Maroya zu den Mitgliedern der Familie Chepi — die den grössten Teil des Gutes Gherteniş innehielten²⁴ — und ihr gemeinsames Vorgehen gegen Emmerich Himfy würden eine solche Annahme rechtfertigen, 1428 und 1430 standen die Gebrüder Pascu, Maroya (bei Pesty Fr., fälschlich *Maria*) und Micşa von Gherteniş (*Gyrthianus*) erneut an Seite der Familie Chepi während des Besitzumprozesses mit der Wittwe Anna Himfy und deren Sohn Emmerich²⁵. Das Fehlen jeglicher Quellennachrichten erlaubt uns leider nicht das weitere Geschick der Ragusaer Wlachenbrüder im Banat zu verfolgen. Dafür stehen uns aber bis zur Zeit unverwertete Urkunden über das Wirken anderer Ragusaner in den Banater Komitaten zur Verfügung, u.zw. als Inhaber hoher politisch-militärischer Würden.

Die wachsende strategische Bedeutung des Banats in den Bedingungen des türkischen Vorgehens auf der Balkanhalbinsel hat den Ragusaer Rat veranlasst die Temescher Grafen (comites) — auch in ihrer Eigenschaft als führende Würdenträger Feudalungarns — sowohl über die Türkenbewegungen als auch über Ereignisse die sich auf die Küstenrepublik unmittelbar bezogen in Kenntnis zu setzen.

Am 26. September 1427 schrieben die Ragusaner sowohl an den König Sigismund von Luxemburg als auch an den Temescher comes Stephan von Rozgon²⁶ mit der Bitte beim serbischen Despoten Branković im Interesse des freien Handels einzuschreiten, wie auch die vom türkischen Angriff arg mitgenommenen ragusanischen Handelsleute in ihren Schutz zu nehmen. Mit derselben Gelegenheit übermittelten die Ragusaner die neuesten Auskünfte über die Auseinandersetzungen zwischen Venedig und Mailand. Kurz darauf (9. Dezember 1427) richtete sich der Rat von Ragusa erneut an den ungarischen König und den Temescher Grafen, um Schutz für seine Handelsleute auszubitten. Die Heraussendung von Handwerkern und Handelsleuten wurde aber wegen der gespannten Lage

²² Ebd., Nr. 222, S. 314.

²³ Ebd., Nr. 224, S. 319.

²⁴ Ebd., Bd. II/1, S. 188 ff.

²⁵ Ebd., S. 190.

²⁶ Gelcich, *Diplomatarium*, Nr. 207, S. 327: „...similia nova et littere similes, mutatis mutandis, scripte fuerunt magnifico domino Stefano de Rozgon, comiti Themesiensi“. Ein gleiches Vorgehen beim ungarischen König zu Gunsten der in Serbien vom türkischen Angriff überraschten Handelsleute hat Ragusa am 8. November 1427 unternommen, vgl. ebd., Nr. 208, S. 327 f.

abschlägig beantwortet, obwohl Belgrad eine bedeutende wirtschaftliche Stellung innehielt²⁷. 1430 (30. April) befand sich der Temescher comes Stephan von Rozgon erneut unter die Würdenträger welchen der Ragusaer Rat die feindlichen Handlungen des Woiwoden Radoslav Pavlović von Trebinje zur Kenntnis brachte und um Militärhilfe ansuchte²⁸. Am 11. Mai 1430 bat der Rat von Ragusa um dringende Sendung von Hilfstrouppen, wobei auch diesmal auf comes Rozgon Rücksicht genommen wurde²⁹.

Die Beziehungen von Ragusa zum Banate verzeichneten eine gewisse Konstanz besonders nachdem manche Söhne der Küstenrepublik wichtige Würden in den Banater Komitaten bekleidet haben. 1431 (5. August) wird Matko von Talovac als comes von Caraş, Cenad und Cuvin (Kovin) erwähnt³⁰. An ihn wendete sich am 16. August 1434 der Rat von Ragusa mit der Bitte, während seines Verweilens in Bosnien beim dortigen König zugunsten des ragusanischen Handels und Geldes, wie auch in Betreff der Silberausfuhr, vorzusprechen. Im gleichen Briefe wurden Matko die Kämpfe mit den Türken zur Kenntnis gebracht³¹. Der Ragusaer Rat fuhr auch während des Jahres 1435 fort den comes Matko über die Ereignisse auf der Balkanhalbinsel und aus Italien³² zu benachrichtigen, u.zw. bis zu dessen Ernennung als Banus von Slawonien im Herbst gleichen Jahres³³. Überraschend ist die Tatsache, dass zwischen 1432—1435 ein anderer Ragusaner, Frank von Talovac, Verwandter des Matko, ebenfalls als comes von Caraş, Cenad und Cuvin urkundlich erwähnt ist³⁴. Eine Personenverwechslung der beiden Talovac scheint uns äusserst unwahrscheinlich. Wir glauben eher, dass sie in dieser Zeit die erwähnten Würden kollegial ausgeübt haben.

Frank von Talovac wird im Banate auch nach 1435, in der wichtigen Stelle eines Banus von Severin, urkundlich erwähnt³⁵. In dieser Eigenschaft — aber auch als einem Mitbürger (*domino Francho de Talovez Zeroniensi bano . . . magnifice tamquam frater et concivis noster dilectissime*) — schrieben ihm die Ragusaner am 7. März 1439 mit der Bitte

²⁷ Ebd., Nr. 209, S. 328 ff.

²⁸ Ebd., Nr. 213 S. 338 ff.

²⁹ Ebd., Nr. 214, S. 341 ff.

³⁰ Pesty, Krassó, III, Nr. 242, S. 341: „Mathko de Ragusio, comitatum de Crasso, Chanadiensis et Keuiensis comes“.

³¹ Gleich, *Diplomatarium*, Nr. 235, S. 384 ff.: „domino Mateo comiti Cominensi <!>“.

³² Ebd., Nr. 238, S. 390 f. (24. März 1435), über die Lage aus Albanien und den Kampf gegen die Türken, und Nr. 241, S. 393 (24. August 1435), über die Ereignisse aus Italien und Bosnien.

³³ Ebd., Nr. 242, S. 393 ff. (30. November 1435).

³⁴ Pesty, Krassó, III, Nr. 244, S. 342 (6. Februar 1432): „Franko de Talloucz, alias de Ragusio, comes Kowiniensis et capitaneus Nandoralbensis“; Nr. 245, S. 343 (5. August 1432): „Franko de Tallouch, alias de Ragusio, Chanadiensis, de Kewe et de Crasso comitatum comes etc. necnon capitaneus Nandoralbensis“; Nr. 256, S. 352 (14. September 1435): „Franko de Talloucz comes Kouiniensis etc.“.

³⁵ Ebd., Nr. 273, S. 363 (11. November 1437): „Franko de Tallowcz, bahuş Zewriniensis“; Nr. 274, S. 364 (16. Dezember 1437).

sie über die auswärtigen Absichten des Königs Albert und über die Bestätigung ihrer Privilegien zu unterrichten³⁶. Obzwar Iancu von Hunedoara schon 1438 die Banuswürde von Severin innehielt, richtete sich Frank von Talovac noch am 26. Mai 1440 (aus Zlatinik) in eben dieser Eigenschaft — nun wahrscheinlich ehrenhalber — an seine Leute und Leibeigenen aus Crasso Szent Miklos³⁷.

Die uns wenigstens bis zur Zeit bekannten und zur Verfügung stehenden Quellen gestatten kein ausführlicheres Studium der Beziehungen von Ragusa zum Banate für eine etwas längere Zeitspanne. Dies ist aber kein Beweis, dass diese wechselseitigen Beziehungen, wenn auch nur flüchtig, nicht weiter bestanden haben. Die militärischwirtschaftliche Bedeutung des Banater Gebietes würde wenigstens teilweise unsere Annahme rechtfertigen. Seit Mitte des 16. Jahrhunderts sind uns diese Beziehungen wieder urkundlich belegt³⁸, wenn auch in der Zwischenzeit ein wichtiger Teil des Banates unter türkischer Herrschaft geriet.

COSTIN FENEȘAN

A N H A N G

< Tinin > , 14. August 1426

Bartholomäus, Sohn des Nikolaus von Perdwe, mit seinen Söhnen Stephan und Ladislaus, verpfänden auf 20 Jahre ihr Gut Abradfalwa aus dem Komitat Caraș an die ragusanischen Edelleute Pascu und Maroya von Ghertenis für eine Summe von 450 Gulden.

Capitulum ecclesie Tininiensis omnibus Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris salutem in salutis largitore. Ad vniuersorum noticiam¹ harum serie volumus peruenire, quod Bartholomeus, filius Nicolai de Perdwe, pro se personali onera, vero Stephani et Ladizlai, filiorum suorum, in infrascriptis super se assumpmendo, coram nobis constitutus, sponte confessus est in hunc modum, quod ipse, pro quibusdam suis necessitatibus ad presens sibi inmi-

³⁶ Gelcich, *Diplomatarium*, Nr. 255, S. 421 f.

³⁷ Pesty, *Krassó*, III, Nr. 285, S. 373: „Franko de Thalloucz, alias banus Zevriensis etc. ... universis et singulis populis et jobagionibus nostris in Crasso Szent Miklos“. Crasso Szent Miklos, ehemalige Ortschaft im Komitat Caraș, längst der Bîrzava, vgl. C. Suciu, a.a.O., Bd. II, S. 211.

³⁸ Vgl. S. Goldenberg, *Italieni și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea* (Italiener und Ragusaner im wirtschaftlichen Leben Siebenbürgens im 16. Jahrhundert), in *Studii. Revistă de Istorie*, Bd. XIV (1963), Nr. 3, S. 607; siehe auch Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul lînii în anul 1578)* (Die Handelsbeziehungen zwischen den Kronstädtern und den Ragusanern (mit unveröffentlichten Urkunden über den Wollhandel im Jahre, 1578), in, *Rev. Arh.*, Nr. 1/1958, S. 95.

¹ Über die Reihe geschrieben.

² So im Original.

mentibus² euitandis, suam possessionem *Abrađf(al)wa*³ appellatam in comitatu Cras-souiensis existentem cum omnibus suis vtilitatibus et pertinenciis Pasko et Maroya de Ragusya nobilibus de Gywrthianus pro quadringentis et *q(uin)quaginta*³ florenis presentis noue monete regalis, plene, vt dixit, ab eodem habitis et receptis, pignori obligasset, *ymo*² obligauit coram nobis eomodo, quod ipse eandem infra viginti annorum spacium a die emanacionis presencium consequenter computando redimere nequeat neque valeat; elapsis vero predictis viginti annis, quicumque ipse vel sui successores *voluuerint*² rehabere, extunc *ydem*² Pasko et Maroya, rehabita prius dicte pecunie sumpma *promta*² in pecunia, eadem cum iamdictis suis vtilitatibus et pertinenciis teneantur remittere et resignare difficultate absque omni; infra tempus siquidem redemptionis huiusmodi idem Bartholomeus et sui successores antefatos Pasko et Maroya in pacifico dominio prescripte *porcionis*⁴ contra quoslibet impetitores iuris ordine tenebuntur conseruare propriis suis laboribus et expensis. In casu vero, quo idem Bartholomeus vel sui filii prenotati eosdem Pasko et Maroyo in dominio dicte possessionis seruare nollent aut non possent vel ex pre-concepta rancoris malitia eisdem Pasko et Maroya vel iobagionibus ipsorum dicte possessionis ratione aliquod impedimentum vel calompniam inferrent uel inferri curarent, extunc prescriptos quadringentos et quinquaginta florenos reddere insuper in emenda estimacionis dicte possessionis *Abrađfalwa* convincerentur et deberent conuinci eo facto, hoc non pretermisso, quod ipsi Pasko et Maroya iobagionesque eorundem vniuersi vbique et in quibusuis possessionibus commorantes, siluis, lignia, pratis et aliis vtilitatibus intra metas et terminos omni et singularum possessionum eorundem Bartholomei, Stephani et Ladislai vbicunque existentibus et habitis simulcum eorum pecudibus pecoribusque ac apibus et aliis animalibus vtendi et fruendi liberam et securam habeant facultatem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras privilegiales ac *alphabeto inter-cisas*¹ fecimus emanari pendentisque sigilli nostri munimine roborari. Datum in vigilia festi Assumpcionis Virginis gloriosissime, anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo sexto, presentibus honorabilibus viris dominis Andrea lectore, Nicolao cantore et altero Andrea custode ceterisque canonicis fratribus nostris in dei ecclesia regi iugiter famulantibus sempiterno.

¹ Riss von 0,5 cm in der Urkunde.

⁴ So im Original; sollte gewiss *possessiois* heissen.

— Original auf Pergament. bei *Arhivele Statului Bucureşti* (Staatsarchive Bukarest), *col. Documente transilvănene*, XXIII/1 aufbewahrt; das angehängte Siegel fehlt.

AUTONOMIA JURIDICĂ A ROMÂNILOR DIN BANAT ÎN EVUL MEDIU*

Provincia occidentală a României — Banatul — care a fost cucerită în evul mediu de unguri, a fost atașată coroanei ungare. Este însă interesant să remarcăm că organizarea administrativă și juridică a românilor din această provincie, a supraviețuit pînă în secolul al XVII-lea, chiar dacă din analiza documentelor din acele vremuri, rezultă că o continuă luptă s-a dat între vechea organizație românească a districtelor și aceea feudală a comitatelor, introdusă în regatul ungar după modelul carolingian.

Era normal ca organizarea feudală românească a districtelor, cu scaune de judecată românești și cu aplicarea lui „jus valachicum“, fiind mai veche și mai primitivă, să cedeze cu timpul, pasul noii organizații a comitatelor, condusă de o nobile confirmată din nou de rege.

În cele ce urmează, vom căuta numai să evidențiem această autonomie juridică a românilor din Banat, arătînd instanțele de judecată ale românilor, precum și dreptul care se aplica de aceste instanțe, fără a încerca să analizăm instituțiile juridice ale acestui vechi drept românesc.

Menționăm că studiul ne-a fost aproape impus de faptul că în frumoasa lucrare a profesorului Coing și a colaboratorilor săi „Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte“, în vol. 1 la pag. 728 se vorbește de autonomiile juridice care au existat în evul mediu, în cadrul regatului ungar, menționîndu-se numai autonomiile secuilor, precum și acelea ale sașilor și cumanilor. Dar, alături de aceste autonomii juridice, mai trebuie să menționăm că în cadrul regatului ungar, au mai existat autonomia juridică a românilor din Transilvania, precum și aceea a românilor din Banat.

În ceea ce privește această ultimă autonomie, aceea a românilor din Banat, printre documentele evului mediu, publicate de istoricii unguri în cursul secolului trecut², se află o diplomă dată de regele Ladislau al V-lea, în anul 1457, în care se recunoaște această autonomie. În conformitate cu termenii acestei diplome regale, în afară de o autonomie poli-

* Acesta este textul românesc al comunicării făcute de autor la Congresul internațional de istoria dreptului organizat de Societatea de istoria dreptului din Paris, care a avut loc la Anvers între 29 mai—1 iunie 1978;

¹ Lucrarea a apărut la München în anul 1973.

² Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története*, III, Budapesta, 1882, care cuprinde partea mare din documentele citate.

tică și administrativă, recunoscută unui grup de opt districte valahice³, numite în literatura de specialitate districte valahice privilegiate, se mai recunoaște și o autonomie juridică pentru românii din aceste districte și se precizează anumite elemente ale acestei autonomii juridice. Textul acestei diplome ne spune că „pe nobilii valahi și pe cnezii din aceste districte, nu poate să-i judece decât comitele lor temporar ales, iar dacă nu vor fi mulțumiți cu judecata lui, ei au dreptul să se adreseze Curiei regale și împotriva sentinței dată de Curie, au dreptul să apeleze la rege”. Mai departe, se spune în diplomă că, pentru încasarea pedepselor în bani și a cheltuielilor de judecată, nu se permite să se sechestreze calul de călărie, armele și păsările (șoimii de vânătoare), iar executarea pedepselor în bani nu se va putea face, decât în prezența unui jude al acestor valahi. De asemenea, se interzice oricui să constrângă pe acești cnezi valahi, sau nobili valahi, sau pe iobagii lor, să se prezinte în fața altor instanțe, sau să-i judece alte instanțe, ci oricine va avea vreo acțiune sau vreo acuză împotriva vreunui iobag al acestor nobili sau cnezi valahi, urmează să se judece înaintea acestor nobili, iar dacă are cineva vreo altă pricină, împotriva acestor nobili sau cnezi valahi, trebuie să-i urmărească înaintea comitelui lor, iar dacă judecata s-ar târăgăna, vătămatul se va putea adresa Curiei regale și dacă nici acolo nu ar fi satisfăcut, urmează a se adresa persoanei regelui⁴.

Prima problemă pe care textul acestei diplome o pune, este aceea de a ști dacă această autonomie juridică a fost numai atunci acordată, prin această diplomă, sau dacă ea a existat și anterior și în acest caz, care sînt motivele pentru care această diplomă a confirmat-o? Din însăși textul diplomei, rezultă că regele a confirmat anumite libertăți, prerogative și drepturi în această diplomă din cuvînt în cuvînt, sub aceleași condiții cu care au fost acordate de către regii anteriori.

Redăm această parte a textului diplomei în original: „...omnia et singula eorundem Volachorum et Keniziorum privilegia, super quibuscunque eorundem libertatibus, prerogativis et iuribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus, et servitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt”.

Deci, se poate afirma, luînd de bază însăși textul diplomei, că aceste libertăți, prerogative și drepturi ale poporului român au existat și anterior, ele fiind numai confirmate prin această diplomă românilor din cele opt districte din Banat. Cu toate că în Banat, după cum rezultă din do-

³ Aceste districte au fost: Lugoj, Sebeș, Carașova, Mehadia, Berzava, Ahmaj, Comiat și Iladia.

⁴ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. II, Caransebeș, pag. 122 și urm.

⁵ În Banat mai avem menționate în documente următoarele districte: Sugdya, Bojer, Monostor, Jupan, Margina, Twuerd, Ikus care este pomenit ca district într-un document din anul 1439, Făget, Huduş, Soşdia, Chery, Beld, Beregsou pomenit într-un document din anul 1387, Remethe, Kuesd amintit ca district încă din anul 1389, Kewe, Temeskus, Voya și Karan.

cumentele medievale, existau mai mult de douăzeci de districte valahice⁵, în secolul al XV-lea, întâlnim după cum rezultă din diplomă, o confirmare a organizării lor administrativ-juridice, numai de cele opt districte menționate în diploma dată de Ladislau al V-lea. Explicația acestei excepții — dat fiind că peste celelalte districte s-a suprapus organizația comitatelor — este atât aceea menționată în diplomă, adică nevoia pe care regalitatea ungară o avea de a-și menține apărători fideli la vadrurile Dunării împotriva atacurilor turcilor, cât și probabil influența pe care voievozii români din Țara Românească o exercitau încă asupra părții muntoase a Banatului. Dar, trebuie să menționăm că excepția însăși, este numai formală, căci în fond și prin această diplomă, se încearcă o asimilare a nobililor români din Banat cu ceilalți nobili ai regatului ungar.

În afară de menționarea în această diplomă și schițarea în linii mari a autonomiei judiciare a românilor din cele opt districte bănățene, documentele publicate de istoricii unguri, fac precizări și ne dau date importante cu privire la instanțele de judecată ale românilor din Banat, ca și cu privire la aplicarea unui drept special în cauzele judecate în fața acestor instanțe.

Fără a intra în analiza instituțiilor acestui vechi drept românesc — care indică fără putință de tăgadă o mai veche organizare feudală românească — vom încerca în cele ce urmează să arătăm instanțele de judecată și să menționăm unele documente care expun procese judecate după acest „*jus valachicum*“.

În ceea ce privește instanțele de judecată, trebuie să arătăm că în conformitate cu datele conținute în documente — cu mult anterioare, de altfel, diplomei din 1457 — în satele libere, cneazul judeca atât cauzele civile dintre locuitorii satului, cât și cauzele penale, cu excepția a trei cauze și anume: „*latrocinium, furtivum et incendiarium*“⁶, după cum se spune într-un document din anul 1352⁷. Aceste cauze exceptate, se judecau la scaunul de judecată.

Dintr-un alt document din anii 1390—1392, rezultă că un cneaz cere ca un om supus jurisdicției sale și care fusese reținut de un nobil pentru furt, să fie pus în libertate pe garanția sa, pentru a fi judecat în conformitate cu „*juxta lex Olahorum*“. La scaunele de judecată prezidate de ban, de viceban sau de vre-un castelan, adunarea nobililor și a cnezilor valahi judeca cauzele mai importante. Este deci evident că aceste instanțe de judecată feudale ale populației române din Banat, erau conduse de către clasa dominantă în acea vreme în societate și că ele apărau interesele acelei clase. Este însă important să menționăm că atunci când era vorba să se apere interesele populației vre-unui district, sau atunci când la scaunele de judecată se judeca o cauză mai importantă, întâlnim o instituție care avea un caracter progresist pentru acea vreme și anume adunarea obștească a nobililor și cnezilor valahi. Am spus că această instituție, avea un caracter progresist pentru acea vreme, de-

⁶ Adică tâlhăria, furtul și incendiul voluntar.

⁷ Vezi Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 28—29.

oarece, alături de nobili și cnezi, în acele adunări obștești de cele mai multe ori întâlnim și reprezentanți ai celorlalți valahi din aceste districte, iar atunci când este vorba de adunarea obștii din districtul Sebeș, întâlnim în cadrul acestor adunări ale obștii și reprezentanți ai cetățenilor bogați și săraci din cetatea Sebeșului. Din documente, rezultă că această adunare obștească, protestează împotriva unor dări care au fost impuse populației vre-unui district, după cum rezultă de exemplu dintr-un document din anul 1369, în care protestul este făcut de „Universitas Keneziorum et aliorum olahorum de districtu Sebeș, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem fideles vestri“ — și este adresat banului de Severin⁸.

Nobili și cnezii, întruniți în adunare obștească, stabilesc titlul de proprietate asupra unei cetăți în cazul distrugerii sau pierderii acestui titlu, după cum rezultă dintr-un document din anul 1451⁹. Această „Universitas Nobilium et Keneziorum“ își atribuie drepturi foarte mari. Astfel, dintr-o sentință dată în scaunul de judecată al districtului Caransebeș în anul 1456 „Universitas Nobilium et Keneziorum de Districtu Karansebes“, confirmă că nobili Surban de Matskas și frații săi carnali, au dreptul la o treime din anumite posesiuni așa cum ei le-au posedat din strămoși, corectînd astfel literele donaționale date de rege unor alți frați coindivizari¹⁰. Deci, această adunare își atribuie puterea de a corecta un act regal. Dacă la început această instanță de judecată a avut un caracter progresist, sub influența organizării comitatense, treburile districtelor ca și judecarea cauzelor la scaunele de judecată, ajung cu timpul exclusiv în mina nobililor, prezidați de un demnitar numit de puterea centrală, ceea ce duce la întărirea caracterului de clasă.

După cum am mai spus, atît cneazul, cît și adunarea nobililor și a cnezilor valahi la scaunele de judecată, judecau cauzele judiciare în conformitate cu dispozițiile lui „jus valachicum“. Această denumire, desigur că nu corespunde vechilor texte, ea fiind o creație a oamenilor de știință, care indică simplificînd denumirea vechiului drept românesc aplicat în evul mediu în Banat de către instanțele de judecată. De aceea, credem că este util să arătăm cum era denumit acest vechi drept românesc în documentele juridice bănățene din evul mediu:

1) Într-un document din anii 1390—1392, este vorba de „iuxta legem Olahorum“¹¹;

2) Într-un document din anul 1478, se menționează „Juxta antiquam et approbatam legem districtuum volahicalium universorum“¹²;

3) Într-un document din anul 1499, se vorbește de „iuxta ritum volachiae“¹³;

⁸ Vezi Szazadok anul 1900, p. 608.

⁹ Pesty Frigyes *A Szörényi Bánság* vol. III, p. 61—62.

¹⁰ Hurmuzaki *Documente privitoare la istoria românilor* vol. II, p. 68—69, precum și de Pesty Fr. în *Krassó*, vol. III, p. 402—403.

¹¹ A se vedea Galdy și alții *Documenta Valachorum*, Budapest, 1941, p. 401.

¹² Pesty Fr. *A Szörényi vármegyei oláh kerületek*, p. 82.

¹³ Pesty Fr. *Krassó*, III, p. 474—475.

4) Într-un document din anul 1500 se vorbește de „Jure volachiae”¹⁴;

5) Sub această denumire „jure volachiae requirente”, mai întâlnim menționat vechiul drept românesc și în alt document din anul 1500¹⁵;

6) La fel, în două documente din anul 1503, întâlnim denumirea de „iuxta ritum volachiae”¹⁶;

7) Iar într-un document din anul 1555, întâlnim deja sub același înțeles, denumirea de „iuxta ordinem comitatus vestri”¹⁷.

Din însăși aceste denumiri ale dreptului aplicabil la scaunele de judecată din districtele valahice privilegiate ale Banatului, rezultă nu numai că vechiul drept românesc era o cutumă păstrată la populația românească din cele mai vechi timpuri, dar că și acest obicei-ritus volachiae-era considerat ca un drept sau ca o lege, în sensul de obicei statornic.

Fără a intra în analiza instituțiilor acestui „jus valachicum”, ca și a sentințelor date în cauzele judecate, conform lui „jus valachicum”¹⁸, credem că cele arătate, sint suficiente pentru a dovedi fără putință de tăgadă că în Banat — în evul mediu timpuriu — populația românească se bucura de o autonomie juridică și că în cadrul instanțelor de judecată ale acestei străvechi organizații românești, se aplica un drept special, vechiul drept românesc.

GHEORGHE CIULEI

L'AUTONOMIE JURIDIQUE DES ROUMAINS DU BANAT AU MOYEN ÂGE

(Résumé)

Dans cette étude l'auteur essaye de montrer qu'à côté des autonomies juridiques des Szeklers, des Saxons et des Coumans¹ au Moyen Âge dans le Royaume hongrois il y avait aussi d'autres autonomies juridiques comme celles des Roumains de Transylvanie, et des Roumains de Banat.

Cette dernière autonomie juridique, celle des Roumains de Banat est mentionnée dans un diplôme donné par le roi Ladislaus V-ème en 1457.

D'après les termes même du diplôme ces privilèges juridiques utilisés dans certains districts roumains de Banat² existaient depuis l'antiquité et le diplôme les a seulement confirmé.

¹⁴ Pesty Fr. A Szörényi, III, p. 134—135.

¹⁵ op. cit., pct. 15, p. 135—137.

¹⁶ Pesty Fr. Krassó, III, p. 476; *Ibidem*, A Szörényi, III, p. 144—148.

¹⁷ *Ibidem*, p. 271—275.

¹⁸ Această mormine face obiectul unei cărți ce urmează a fi tipărită de editura Facla din Timișoara.

¹ Dans le *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* vol. I, p. 728 on ne mentionne que ces autonomies juridiques dans le Royaume hongrois au Moyen-Âge.

² Ces districts ont été: Lugoj, Sebes, Mehadia, Almaj, Berzava, Carasova, Comlat et Iladia.

Ce diplôme montre l'organisation judiciaire des Roumains dans les districts mentionnés et il faut remarquer que ce diplôme a été donné par la suite du besoin que la royauté hongroise avait de protéger sa frontière danubienne contre les attaques des Turcs.

D'autres documents du Moyen Âge confirment ce diplôme dans le sens qu'ils précisent l'organisation juridique des Roumains de Banat aussi que le droit spécial appliqué devant les instances judiciaires roumaines. Cet ancien droit roumain „*jus valachicum*” témoigne une ancienne organisation féodale roumaine dans ce contré.

Ainsi suivant un document de l'année 1352, dans les villages libres le cnez jugeait les causes civiles et les causes crimineles, à l'exception de „*latrocinium*, *furtivum* et *incendiarium*” causes qui étaient jugées au siège judiciaire.

Un autre document de l'année 1390—1392 nous montre comme un cnez demande qu'un homme soumis à sa juridiction et retenu par un noble qui voulait le juger pour vol, soit libéré pour être jugé conformément à la „*juxta lex Olahorum*”.

Comme nous avons vu, aux sièges judiciaires l'assemblée des nobles et des cnezes valaques jugeait les causes les plus importantes. Quelques fois cette assemblée avait un caractère plus large englobant aussi les représentants des autres Valaques.

Cette „*Universitas nobilium et Kneziorum*” d'après les termes des documents, s'arrogeait des pouvoirs très étendus, comme par exemple ceux de corriger un acte de donation fait par la royauté.

Le droit appliqué par ces instances judiciaires était le „*jus valachicum*”.

Dans les documents il est mentionné comme „*juxta legem Olahorum*” ou „*juxta antiquam et aprobatam legem districtuum volahicalium universorum*” ou même „*juxta ritum volachiae*”, ou „*jure volachiae requirente*”. De ces appellations on peut déduire non seulement que ce droit était une coutume ancienne respectée par la population roumaine de les temps très anciens, mais aussi que cette coutume — *ritus volachiae* — était considérée comme un droit ou une loi dans le sens d'une coutume bien établie.

Sans analyser ce droit et les causes jugées d'après ce droit, suivant les documents mentionnés on peut d'une façon certaine retenir qu'au Moyen Âge dans le Banat la population roumaine avait une autonomie juridique et que devant ces instances juridiques — survivance d'une ancienne organisation féodale roumaine — on appliquait un droit spécial, l'ancien droit roumain.

INFORMAȚII DESPRE UNELE LOCALITAȚI DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

În *Arhiva Franciscană* din Budapesta există o cronică (fără cotă) în care sunt descrise câteva localități și unele evenimente din Țările Române, mai ales din Banat. În cronica amintită sunt înregistrate cu deosebire fapte importante privind activitatea desfășurată de călugării franciscani aparținători *Provinciei franciscane bulgaro-române*¹, de asemenea evenimente cu caracter multiplu, începînd cu secolul al XVI-lea, pînă la desființarea Provinciei².

Împrejurările în care a fost concepută această cronică sînt pe scurt următoarele.

La mijlocul secolului al XIV-lea, Biserica catolică întreprinde o vastă campanie de prozelitism în Peninsula Balcanică. Ea viza în special Bosnia, unde numărul adeptilor bogomilismului — dușmani ireductibili ai Bisericii catolice — se înmulțiseră în mod considerabil. În vederea convertirii lor ea înființă *Provincia Bosnia-Argentina*³.

Operația a fost încredințată călugărilor franciscani, care aveau și sprîjinul regilor maghiari, iar după desmembrarea regatului feudal maghiar — între anii 1526, data bătăliei de la Mohács, și 1541, anul transformării Budei în capitala unui pașalic turcesc — a trecut sub protecția Curții de la Viena, aceasta fiind interesată să pătrundă în Imperiul otoman, folosindu-se de problema religioasă. Diplomația habsburgică a obținut din partea Porții otomane, la 1616, dreptul pentru catolici să întemeieze biserici în Imperiul otoman și să practice nestingheriți cultul religios⁴.

La rîndul său, biserica catolică investise, la 1620, *Provincia bulgaro-română*, cu custodie misionară proprie și, pentru a-i asigura autonomie, a supus-o direct Sf. Congregației. Astfel, la data amintită, „provincia” primi consacrarea cuvenită sub numele de *Imaculata Concepție*, căreia i-au fost încredințate: Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova și

¹ Cf. pentru „Provincia” amintită Ivan Duicev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII*, Roma, 1937.

² Karl Telbizov, *Neakoi svedenia za položenieto i tãrgoviatã na ciprovskite tãrgovci v. sedmigradsko prez XVIII v. (Citeva știri despre situația negustorilor ciprovicieni în Transilvania în v. al XVIII-lea)*, Varna, 1964, p. 8, nota 3.

³ Pentru situația din Bosnia, cf. Vladimir Corović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, p. 61—62; E. Fernendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*, Zagrabiae, 1887.

⁴ Ivan Duicev, op. cit.; N. Milev, *Katolișcata propaganda v Bãlgaria prez XVII vek (Propaganda catolică în Bulgaria înainte de sec. al XVII-lea)*, Sofia, 1914.

Banatul⁵. Cît despre sediul ei, acesta a fost ales în oraşelul Ciproveţ, un tîrg înfloritor la data aceea, în Bulgaria⁶. Alegerea lui n-a fost întîmplătoare, fiindcă la Ciproveţ exista o colonie de saşi, aşezaţi încă din secolul al XIII-lea, după alţi istorici în cel următor, care formau un nucleu bine încheiat de catolici, spre a servi acţiunii de prozelitism dusă de franciscani. Aceştia din urmă căutau să convertească la catolicism pe bogomili şi pavlichieni, foarte numeroşi în perioada amintită, răspîndiţi în toată Bulgaria, cu deosebire însă în jurul Vidinului. În perioada dintre secolele al XIV-lea şi al XVII-lea, Ciproveţul devenise un important centru economic, iar negustorii lui erau într-o continuă diaspора, exercitînd comerţ în principalele oraşe din Țările Române⁷, de asemenea la Ragusa, Veneţia şi alte oraşe din Peninsula Balcanică⁸.

După înfringerea turcilor sub zidurile Vienei, la 1683, în întreaga Peninsula Balcanică s-au trezit speranţe într-o posibilă eliberare de sub stăpînirea otomană. Locuitorii Ciproveţului şi din satele înconjurătoare, instigaţi de agenţi ai Curţii de la Viena, s-au răscolat în 1688 şi, împreună cu armatele imperiale, au cucerit cetatea Semendria (Smederevo din RSF Iugoslavia)⁹. Cîteva cete de ale lor au încercat să se alăture armatelor biruitoare, dar în drum spre ele au fost surprinse şi bătute de armata lui Imre Tököly, pretendent la tronul Transilvaniei, aflat în solda turcilor¹⁰. După succesul obţinut, Tököly a trecut şi a asediat Ciproveţul, pe care l-a cucerit, deşi locuitorii s-au apărat vitejeşte. Populaţia a fost în cea mai mare parte ucisă, parte dusă în robie şi numai cîteva familii, decimate şi ele, au reuşit să se refugieze în Țara Românească, de unde altele au trecut în Banat¹¹.

După incursiunea făcută în trecutul *Provinciei bulgaro-române* şi în privinţa sorţii dramatice pe care au avut-o ciproviceni după răscoala de la 1688, soartă pe care au împărtăşit-o în primul rînd călugării franciscani, consideraţi principalii instigatori, să revenim la cronica amintită, scrisă în limba latină, a călugărilor acestui ordin.

⁵ Liubor Miletici, *Iz istoriata na bălgarskata katoliška propaganda (Din istoria propagandei catolice bulgare)*, în *Bălgarski Pregled*, I. X—XII. Sofia. 1894; B.P. Haşdeu, *Istoria mănăstirii catolice de la Tirgovişte începînd de la timpii cei mai îndepărtaţi şi pînă la jumătatea secolului trecut*, în *Arhiva istorică română*, Bucureşti, 1865, vol. I, p. II şi p. 46—54; cf. N. Milev, *op. cit.*

⁶ *Istoriia na Bălgariia (Istoria Bulgariei)*, sub redacţia acad. D. Kosev, J. Nathan ş.a., Sofia, 1963, p. 273—278; cf. Ivan Sakázov, *Ciproveţ — star rudarski grad. (Ciproveţul — vechiul oraş minier)*, în *Arhivna mina Pernik*, anul I, cartea 5, Ciproveţ, 1936, p. 36.

⁷ K. Telbizov, *op. cit.*, p. 6—7; cf. mai ales L. Miletici, *op. cit.*, p. 397—400.

⁸ V. Pascaleva, *Avstro-bălgarski trgovski vrăzki prez XVIII nacialato na XIX v.*, în *Istoriceski pregled*, 1958, cartea 5.

⁹ I. Duicev, *Čiproveţ i vāstanieto ot 1688 (Ciproveţul şi răscoala de la 1688)*, Sofia, 1938.

¹⁰ *Istoriia na Bălgariia*, p. 278.

¹¹ 200 *gudini u Banatu (1738—1938). Jivota i obiciaia na Banatskite Bălgari [200 de ani în Banat (1738—1938). Viaţa şi obiceiurile bulgarilor bănăţeni]*, Timişoara, 1938.

Ea se află cuprinsă în *Arhivum Tripartitum Provinciae Bulgariae* ... Cronica are trei părți, din care prima cuprinde p. 1 a — 1 d, p. 2—208 și tratează istoria Bulgariei pînă la 1455. Partea a doua se continuă cu p. 208, pînă la 212, după care începe o nouă numerotație de la p. 1 la 475. Această din urmă parte a cronicii cuprinde textul care ne interesează și care poartă titlul următor: *Chronologiae Tripartitae Fratrum Minorum Sancti Francisci Provinciae Bulgariae, Valachiae, Moldaviae* ... *Pars de referens Ortum, Progressum Custodiae ac Provinciae Bulgariae*. Partea a treia lipsește din colecție.

Una dintre informațiile cuprinde acest text privind Banatul se referă la Caransebeș¹², despre care se spune că este un oraș românesc, frumos și prosper. În zilele de sărbătoare este asaltat de săteni, care vin din localitățile dinprejur, pentru a-și vinde produsele.

Orașul este dominat de cîteva clădiri impozante, cum este cazarma de cavalerie, lărgită în 1750, și cazarma de infanterie, mărită și reutilată în 1762. În afară de instituții și alte clădiri oficiale, care impresionau prin aspectul lor măreț, erau și cîteva case particulare, ca cele ale subprefectului și episcopului român.

În Caransebeș se mai aflau: o minăstire, cu hramul sf. Maria, și o biserică, care aparținea franciscanilor¹³. Impresiona în mod deosebit catedrala românească, așezată pe panta unui dîmb, care era mare, avea un stil arhitectonic plăcut, iar frescele din interior erau frumoase.

După alungarea turcilor, iezuiții au încercat să ia locul franciscanilor, dar aceștia au opus o înverșunată rezistență. Pentru a-și temeînici dreptul de proprietate asupra lăcașului, franciscanii au adus act, datat din 25 februarie 1696, prin care adevereau dreptul amintit. Este vrednic de menționat faptul că printre semnatarii giranți ai actului figura numele episcopului român.

Relațiile dintre ortodocși, adică români, și sacerdoții de confesiune catolică, nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune, devenind în anumite împrejurări foarte încordate. Această situație se explică prin faptul că românii considerau pe catolici intruși periculoși, acaparatori și eretici. De aceea în cursul războiului austro-turc de la 1737—1739, folosindu-se de împrejurarea că armatele imperiale se aflau într-o situație dificilă, au atacat biserica franciscanilor. Cronica notează că această biserică ridicată între anii 1730—1732, sfințită în 1733, era destul de mare, dispunea de cinci altare, patru clopote și un turn de lemn. Ea a fost avariata de către români, care n-au cruțat-o.

¹² În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Caransebeșul se înfățișa, spune Giovan Andrea Gromo (1518—1567), ca „un oraș bine populat... toate casele sînt de lemn, dar foarte arătoase și bine înzestrate, cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, ed. îngrijită de Maria Holban, București, 1970, p. 329.

¹³ Sub raport confesional Caransebeșul se prezenta în secolul al XVI-lea ca scenă pe care se confruntau catolicismul și calvinismul, fiecare căutînd să atragă de partea sa populația românească, cf. în această privință: *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 78, 120—121 și 148.

Cronica franciscanilor acordă spațiu larg *Timișoarei*, pe care o prezintă în continuă transformare, căci se construia în permanență cite ceva, mai ales edificii publice impunătoare; se asanau numeroase mlaștini, — focare de infecție, mai ales de malarie; cît despre Bega, aceasta era în curs de canalizare; pe ea se transportau lemne și cherestea aduse din părțile Lugojului. Ochiul analistului este atîntit asupra bisericilor, care erau în număr de șase. Una din ele era Sf. Gheorghe, care era catedrală și era situată, probabil, în Piața Vasile Roaită de azi; alta era biserica franciscanilor, care era situată în colțul format în prezent de strada Ungurianu și Piața Libertății; era apoi minăstirea misericordienilor, situată în str. 1 Mai de azi; altă biserică, care aparținea de asemenea franciscanilor, era situată în dreptul porții care ducea spre Lugoj; a cincea biserică era a iezuiților, care fusese clădită pe temelia unei moschei. Această din urmă biserică avea în apropierea ei o moară acționată prin tracțiune animală. A șasea era biserica ortodoxă, a românilor și sirbilor — situată, probabil în Piața Traian din zilele noastre.

În cronică se vorbește despre localitatea *Vinga*, cu impunătoarea ei biserică, de asemenea, despre populația ei băștinașă, care era românească. Așezarea bulgarilor în acest sat se datorește episcopului Stanislavici și mai ales negustorului bulgar de la Timișoara, Alexandru Tomanian.

În privința populației de limbă slavă, existentă la Slatina, Recaș, Lipova și Carașova¹⁴, autorul cronicii susține că este urmașa coloniștilor bulgari, aduși de Ludovic cel Mare, regele Ungariei (1342—1382), după ce acesta a cucerit Vidinul. Țarul Ivan Stracimir, stăpînitorul Vidinului, a fost luat cu acest prilej ostătec și adus la Lipova, împreună cu o numeroasă populație bulgărească.

Mai multe pagini sînt consacrate cetății *Ada-Kaleh*, pe care cronicarul o numește *Karlsfried* — denumire pe care o întîlnim prima oară pentru această cetate. Insula, spune cronica, în care s-a construit o cetate după modelul vaubanian, era legată de malul românesc printr-un pod mobil, în serviciul căruia era afectat un *Brück-Amt*.

Descrierea cetății aduce foarte puține informații față de cele în-deobște cunoscute¹⁵. Se arată totuși că pe lîngă cetate era o mică așezare, în partea de est a insulei, în care locuiau negustori și meseriași. În toată insula era o singură fîntînă, lîngă turnul de strajă. Ada-Kaleh în ansamblul ei, era insalubră, de aceea puțini au fost aceia dintre locuitori care se bucurau de sănătate. Pentru a evita ochiul discret al insularilor, călugării franciscani și-au plantat la Vodița, sat în Oltenia, în apropierea imediată a insulei, o vie, alături de care au făcut o pivniță, în care de-

¹⁴ Pentru populația de origine sud-dunăreană, în speță slavă, cf. Theodor N. Trápcea, *Crașovenii, o „măruntă populație din țara noastră. De unde și cînd au venit*, în *Studii. Revistă de istorie*, VII 1957, București; Idem, *Despre „poturii” de la Radna-Lipova — o rămășiță de populație bosniacă*, în *Omagiu profesorului Radu Flora*, Novi-Sad, 1972, care cuprind bibliografia referitoare la problema în discuție.

¹⁵ Mihálík Sándor, *Ada Kaleh története (Istoria Ada-Kalehului)*, Lugoj, 1907; Ahmet Ali, *Monografia insulei Ada-Kaleh*, T. Severin, 1937; Th. N. Trápcea, *Clisura Dunării, Orșova și Ada-Kaleh*, Timișoara, 1958.

pozitau vin și alte provizii. Acolo aveau grajd, grădină și afumătoare pentru carnea care o puneau de rezervă spre a o consuma în timpul iernii. (Urmele acestei subterane, de mari dimensiuni, sînt vizibile și în prezent. n.n.)

La intrarea în fortăreața din insulă, lângă turnul principal de strajă, în prima cazarmă, la parter, lângă ușa a doua, se afla o biserică cu trei altare, lângă care era amplasat amvonul. Biserica dispunea de o orgă mare.

Sînt descrise apoi destul de amănunțit luptele dintre austrieci și turci din cursul anului 1737. Ele completează informațiile existente, pe care însă nu le reproducem, avînd un caracter strict militar.

Cronicarul se oprește și asupra caracterului etnic al Banatului, subliniind predominanța elementului românesc.

Acestea sînt, pe scurt, informațiile extrase din cronica franciscanilor, scrisă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de către călugărul *Blasius Kleiner*.

THEODOR N. TRĂPCEA

INFORMATIONS CONCERNING SOME LOCALITIES OF BANAT IN
THE XVIII-th CENTURY

(A b s t r a c t)

In the „Arhivum Franciscani“, in Budapest, there is a chronicle dating from the 18th century. Its author is Blasius Kleiner, a monk who lived in the second half of the 18th century. He narrates military, political & religions events concerning the region of Banat, with a special reference to the towns of Caransebeș, Timișoara, Vinga etc.

MINERITUL DIN BANAT LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVIII-LEA OGLINDIT ÎNTR-UN ALBUM CARTOGRAFIC*

Unele incursiuni în istoria mineritului bănăţean din veacul al XVIII-lea, cu specială privire la regiunea montanistică Dognecea—Ocna de Fier¹, iar mai recent la zona Sasca Montană², ne-au oferit prilejul parcurgerii unei colecţii de hărţi miniere din care am putut însă valorifica numai o parte foarte mică. La început consultarea colecţiei ne-a fost accesibilă doar prin intermediul bibliografiei străine³, pînă cînd am dispus de un microfilm cuprinzînd toate piesele acestui interesant izvor pe care dorim să-l prezentăm în cele ce urmează.

Potrivit profilului publicaţiei, acest mănunchi de documente a fost prezentat mai mult prin prisma apariţiei şi evoluţiei cartografiei miniere în veacul al XVIII-lea, iar menţionarea unor documente şi izvoare arhivistice s-a făcut numai în măsura în care avea menirea să se refere direct la reglementarea bunei desfăşurări a acestei discipline montanistice. În aceeaşi ordine de idei, unele momente importante ale evoluţiei cartografiei miniere din Banat au fost legate de activitatea unor specialişti ca de ex. Chr. Tr. Delius ori I. Mihalovits, al căror aport la dezvoltarea tehnicii miniere în general era bine cunoscut atît în timpul vieţii lor şi mai tîrziu. Cu prilejul menţionării centrelor miniere care au constituit obiectul ridicărilor topografice, lucrarea citată de noi mai sus trece în revistă şi primele lor atestări documentare, fără a avea însă pretenţia să elucideze unele aspecte legate de dezvoltarea lor.

Dat fiind faptul, că cele mai importante etape în evoluţia tehnicii şi a procedeelor grafice pentru elaborarea documentelor cartografice miniere au fost studiate, la rîndul lor, de specialişti care s-au ocupat în-deaproape de această disciplină din cadrul ştiinţelor montanistice⁴, cele

* Lucrarea reprezintă o variantă modificată a unei comunicări susţinute la sesiunea ştiinţifică desfăşurată la Timişoara în 5—6 mai 1979 sub titlul „Permanenţă şi continuitate, istorie şi realizări“.

¹ Hărţi privind exploatarea miniere de la Dognecea din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Banatica*, III 1975, p. 175—191. (V. Wollmann).

² C. Feneşan, V. Wollmann, *Informaţii privind mineritul şi metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Banatica*, IV 1977, p. 245—257.

³ J. Nagy, *Krassómegeyi bányatérképek*, în *Geodézia és Kartográfia*, 9. 1957, p. 262—275.

⁴ Cf. F. Kirnbauer, *Die Entwicklung des Grubenrisswesens in Österreich in Blätter für Technikgeschichte*, XXIV, Viena, 1962, p. 60—104; J. Vozár, *Vývoj a druhy banských máp na Slovensku*, în *Slovenská Archivistika*, 2, 1968, p. 260—294; Idem, *Vývoj bansky kartografie na Slovensku*, în *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, V 1969, p. 147—210.

citeva concluzii de acest gen la care am ajuns cu ocazia primei prezentări a acestui album-atlas nu aduc interpretări deosebite.

Importanța acestei colecții — asupra cărei mod de alcătuire vom stăruii mai mult — este înainte de toate de natură arhivistico-istorică. Arhivistică, întrucît prin aceasta se umple un gol documentar destul de simțitor pentru această categorie de documente cartografice din veacul al XVIII-lea, deoarece în cazul Banatului nu dispunem decît de un grup compact de hărți din deceniul 6 (1750—1760), păstrat la Finanz-und Hofkammerarchiv din Viena⁵, iar pentru deceniile 8—9 există doar piese izolate răspindite în arhivele de la Bratislava și Caransebeș, la Muzeul din Reșița ori în diferite arhive ale unor întreprinderi din Banat. Valoarea arhivistică sporește și prin faptul că hărțile albumului — cu excepția unui număr redus de piese — îl reprezintă documentele originale. În ceea ce privește valoarea sa documentar-istorică, albumul dobîndește o importanță sporită, în primul rînd prin caracterul său complet, exhaustiv, constituind un fel de „inventar“ al tuturor exploatărilor aflate sub jurisdicția celor patru oficii miniere bănățene la sfîrșitul anului 1771. O utare „secțiune orizontală“ poate fi valorificată cu rezultate semnificative pentru istoria dezvoltării mineritului la un moment dat sub toate aspectele. Documentele cartografice ale albumului, cu abundența de informații privitoare la funcționarea exploatărilor, permit sesizarea intensității producției miniere, ca o expresie a politicii promovate de autoritățile economice imperiale și a preceptelor dogmei mercantiliste (ex. politica de încurajare a inițiativei particulare a concesionarilor, aplicată în Banat mai pronunțat decît în alte provincii imperiale⁶). Analiza mai amănunțită oferă posibilitatea de a se surprinde ponderea diferitelor zone miniere în cadrul unei provincii, în cazul nostru Banatul. Astfel, de ex. zona Oravița cu exploătările din M-ții Timiș: Ciclova, Coșovița, Tilva etc., au avut o pondere mai mare în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, datorită nevoilor sporite ale topitoriei de la Oravița, fapt ilustrat de hărțile miniere prin numărul mare de exploatări abandonate în cea de-a doua jumătate a aceluia veac, în timp ce oficiul montanistic Dognecea cîștigă o importanță sporită prin punerea în funcțiune a mai multor to-

⁵ Lista lor aproape completă este reprodusă în anexa: *Verzeichnis alter Grubenkarten der Grubenkartensammlung des Hofkammerarchivs Wien* din lucrarea citată a lui F. Kirnbauer (p. 106; cotele Pa 25, Pa 34/1—2, Pa 35, Pa 36/1—3, Pa 37/1—2, Pa 38/1—2, Pa 39/1—3, Pa 40/1—2, Pa 41/1—2, Pa 92, Pa 93/1—2, Pa 94, Pa 95, Pa 96, Pa 97, Pa 98, Pa 99/1—3, Pa 100.

⁶ Astfel printr-un rescript imperial din aprilie 1772 înaintat Tezauriatului Minier din Transilvania, respectiv Oficiului Montanistic Superior de la Zlatna, Administrației miniere de la Hunedoara și asociațiilor miniere de la Rodna, s-a interzis ca să pună la dispoziția asociațiilor particulare ori ce fel de documentație tehnică cu privire la construirea instalațiilor extractive și prelucrătoare (cf. Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca; Fond Tezaurariatul Minier; 27 aprilie 1772: „...keine Kunst Maschinen und Modelle od(er) Beschreibung der Bergwerks Maschinen und Manipulation an Privat Partheyen auzufolgen, oder in Druck zu beförden...“).

pitorii de cupru⁷. Mineritul de aici a cunoscut un mare avânt, datorită amplexului și importanței pe care a dobândit-o asociația care exploata celebra mină „Simon și Judas“. Documentele cartografice referitoare la această exploatare dezvăluie o serie de amănunte cu privire la ritmul și metodele de exploatare (procedeele folosite în tehnica extragerii) care nu sînt oglindite în descrierile unor călători străini din veacul al XVIII-lea, cu toate că unii dintre ei, impresionați de amploarea acestei mine o descriu foarte amănunțit⁸. Atari documente mai pot servi la reconstituirea modului de executare a anumitor categorii de lucrări miniere de mai mare anvergură (ex. galeriile principale de drenaj, pentru evacuarea apei din mai multe nivele de exploatare), construite cu eforturi materiale substanțiale din partea erariului. În anii 1770 majoritatea minelor din M-ții Cărășeni au fost însă exploatare de societăți sau grupe de concesionari. Din hărțile alcătuitoare ale acestui album reiese că 66 de galerii (mai importante) au fost exploatare de 47 de astfel de societăți. Spre deosebire de un număr de hărți păstrate la Viena, care înfățișează zona montanistică Sasca în cea de-a doua jumătate al veacului XVIII-lea⁹, la piesele prezentate de noi în continuare nu se menționează numele concesionarilor, dar natura raporturilor de exploatare a minelor n-a putut fi alta în cazul documentelor cartografice din anul 1771—1772.

Asociațiile întreprind de obicei lucrări mai mici: galerii de cercetare și prospectare, puțuri la zi, etc., menționate în hărți sub denumirile: „*gewerkschaftliche Kreutzzschläge*“, „... durch Gewerkschaft betriebene Hoffnungsschläge“ sau „*von einer Privatgewerkschaft angefangene Hoffnungsstollen*“ etc. Se constată în schimb existența unor exploatare mixte, atunci cînd minele erariale erau luate în asociere cu grupuri de concesionari, după cum se amintește, de altfel, textual: „*Der k.k. Caschovitzer Erbstollen wird der Gewerkschaft theils um ihr Wasser abzuteufen, ab Erario frey betrieben*“ sau „... der Antony Stollen... wurde erst im Sept(ember) abgewichenen 1770-er Jahres wiederumben neuerdings aufgenommen auf sämtliche Kosten des Aerary unter der Somin Judas Gewerkschaft“ (IV/1). Formula consacrată pentru această formă de cooperare este: „... ab Aerario und den Gewerkschaften halbscheidlich getrieben...“. În mai multe cazuri două societăți particulare în calitate de partași la exploatarea unui singur perimetru minier (Grubenfeld) execută în comun prospecțiunea unor filoane promițătoare: „*Ein Tagschacht [der von ihren] Gewerkschaften an ihren Feldlinien gemeinschaftlich auf Hoffnung ausgelenket*“ (II/9;7) sau „... der von beyden Gewerkschaften gemeinschaftlich... ausfahrende Hoffnungsschacht“ (IV/5).

Deosebit de valoroase pentru istoricul montanistic sînt observațiile cu privire la cauzele deschiderii sau modernizării unor exploatare. În con-

⁷ În septembrie 1751 s-a proiectat construirea unui al treilea cuptor și în afară de acesta se prevedea construirea încă a două cuptoare la topitoria „Josephi“, acțiune pentru care s-au alocat 3000 fl. din partea fîscului. O privire de ansamblu asupra tuturor instalațiilor de topit de la Dognecea ne oferă inventarul din anii 1776—1777 (cf. Arhivele Statului, Filiala Timiș, Fond. Direcția Montanistică Banat, nr. 2/1777).

dițiile de prospectare de atunci, lipsite de o serie de cunoștințe și mijloace tehnice, predominau criteriile empirice pentru depistarea unor filoane metalifere mai bogate. Mai rar se recurgea la consultarea unor hărți miniere mai vechi, numărul lor fiind însă foarte redus, cum se remarcă chiar pe un astfel de document cartografic din 1771: „...welcher Verhau in Ermanglung einiger alten Charten... nicht angezeichnet werden können“ (III/1). Ele și-au dovedit însă eficiența în cazul exploatării „Andreas“ de la Moldova Nouă, unde, pe baza unei hărți vechi, s-a descoperit într-un puț părăsit o mare rezervă de minereu „...zwey von alten Charten abgetragene verfallene Stollen in welchen Erzverhaue waren“ (III/9).

Se practică în schimb foarte frecvent efectuarea unor prospecțiuni prin galerii și puturi de cercetare în vederea delimitării unor exploatări mai vechi, dintre care unele datind foarte probabil chiar din antichitatea romană, cunoscut fiind faptul că acestea au fost deschise pe filoanele cele mai bogate datorită nivelului scăzut al forțelor de producție. Asemenea acțiuni, caracteristice în special pentru asociațiile miniere mai mici au fost sugerate și încurajate chiar și de forurile montanistice conducătoare din monarhia habsburgică. Astfel, la 1 martie 1765 s-a dispus săparea galeriei „Herberstein“ în M-ții Dognecei, în primul rînd cu scopul de a urmări vechile exploatări aflate în zonă: „...um die vorliegenden alten Püngen nachzukommen“ (IV/2). Numărul acestor lucrări putea fi uneori chiar foarte mare, după cum se constată în Valea Grecilor de la Moldova Nouă, unde urmele unui minerit intens practicat în vechime (cu siguranță și în antichitate), erau vizibile pretutindeni, fapt care a atras atenția unor călători sau geologi din sec. XVIII—XIX¹⁰. Într-aceste lucrări de redeschidere, la care apar adeseori urmele unui minerit străvechi se numără și galeria principală din M-ții Florimund, ș.m.a.: „[Ein] Hauptstollen, welcher zur Untersuchung den in Mänge (!) vorliegenden uralten Arbeiten angeschlagen werden“ (III/10) sau „Der zur Untersuchungen einer uhr (!) alten Arbeit auf Hoffnung 10¹/₂ angetragene Stollen“ (III/9), cea din urmă cu o lungime de 10¹/₂ stînjeni¹¹, fiind executată în M-ții Sf. Andrei. Procedeu recuperării minereului rămas din vechime în exploatări abandonate s-a extins pînă și la reutilizarea substanțelor minerale utile din haldele cu material steril. Acest sistem s-a practicat în special de o asociație de pe Muntele Potocului: „Diese Ge-

⁸ Informații mai ample la V. Birou, *Exploatarea minieră din Munții Cărășeni în sec. 18 văzută de cercetători streini*, în *Studii și Articole de Istorie*, II, 1957, p. 157—178.

⁹ Vezi, supra nota 2.

¹⁰ Cf. G. Marka, *Einige Notizen über das Banater Gebirge*, în *Jahrbuch der k.k. geologischen Reichsanstalt*, XIX, 1869, p. 309; G. v. Bene, *Befahrung einer muthmasslich römischen Edelmetallgrube bei Neu-Moldova*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg-und Hüttenwesen*, XIV 1897, p. 198—199; vezi și V. Wollmann, *Tăblițele cerate din Roșia Montană și datarea galeriilor romane*, în *AIAC XIX*, 1976, p. 244 și nota 26.

¹¹ 1 stîjnen (vienez) = 1,89 m.

werkschaft treibt unter ... die uhr (!) alten Püngen aus wessen verwachsenen Halden durch Aufschürfung“ (II/1).

În hărțile sau schițele prezentate în continuare apar adeseori informații cu privire la necesitatea modernizării exploatărilor deja existente, cu scopul de a se asigura condiții bune de aeraj, protecție împotriva apelor de infiltrație, condiții de transport pentru minereu sau accesul personalului minier. Nu lipsesc mențiunile, uneori sumare, sau semnele convenționale pentru mijloacele prin care s-au realizat aceste probleme de ordin tehnic. Se amenajează puțuri speciale pentru toate aceste operațiuni: transport și acces („Förder“ sau „Mannfahrtschächte“), denumite uneori și „Treib- und Fahrshächte“; pentru aeraj „Wettershächte“; bazine pentru captarea apei, realizându-se ceea ce în termeni minieri s-a denumit „Wasserfangung“ și o serie de sisteme pentru pomparea apei la suprafață („Pumpen-und Zughaspel“), atestate în 1771 mai cu seamă la Ocna de Fier, deși la Oravița se făcuseră încă în deceniile precedente o serie de experimente cu sisteme de pompare mult mai perfecționate¹².

Documentele întocmite de specialiștii minieri și cartografi, care trebuiau să aibe o amplă experiență și în alte practici miniere, furnizează de multe ori informații cu privire la cauzele încetării totale sau parțiale a activității uneia sau al altei exploatare. S-a putut constata din punct de vedere statistic, că una din cauzele principale ale abandonării unor mine a fost lipsa de resurse minerale considerabile ori asigurarea unor condiții optime de lucru și de acces. Acolo unde survenea prima cauză, se utiliza deobicei formula „[exploatarea] lipsită de sens“ („kein“ sau „kein wesentlicher Reason“), iar pentru celelalte cauze hărțile miniere devin ceva mai generoase cu texte explicative, specificându-se de ex. „... wegen bösen Wettern“ sau „Wettermangel“ (din cauza aerului viciat sau a lipsei de aer); „... wegen häufigen zudringenden Wasser“ (din cauza inundațiilor abundente) sau „... wegen Communication“, adică din cauza lipsei unor posibilități de acces.

•

Albumul-atlas, compus din hărți miniere aparținând mai multor autori (ingineri-topografi = Markscheider) și executate în maniere diferite, a fost asamblat și compactat cu ocazia intrării sale în biblioteca amin-

¹² Evacuarea apei din puțul „Antony“ situat în M-ții Vadarna de lângă Oravița a constituit obiectul unor tratative îndelungate între asociațiile care au lucrat la această exploatare și forurile montanistice locale și centrale, în legătură cu introducerea în locul vechilor sisteme de pompare cu altele mai avansate, lansate de Pockler în tratatul său *Arte Machinarum*, p. 141–142 sau de F. Bernard Belidor, *Architectura hydraulica, oder die Kunst das Gewässer zu verschiedenen Nothwendigkeiten des menschlichen Lebens zu leithen, in die Höhe zu bringen, und vorthelhaft anzuwenden*, Augsburg, 1740 (cf. Arhivele Statului, Filiala Timiș, fond. Direcția Minieră Banat; nr. 6/1743).

tită¹³, în primul rînd, se pare după criteriul topografic, ținîndu-se seama, pe cît posibil, și de existența districtelor miniere din veacul al XVIII-lea. Astfel se detașează patru părți de sine stătătoare, cite două alcătuite din piese originale (perimetrele de la Oravița și Dognecea) purtînd semnătura celui care le-a ridicat și executat, în timp ce hărțile referitoare la perimetrul de la Sasca și Moldova constituie cîpiile unor practicanți minieri voluntari (*freiwillige Markscheider*). Cele două categorii de documente se deosebesc atît după forma și calitatea hîrtiei, cît și după modul de executare a textului explicativ. Cele originale sînt prevăzute cu o anexă separată de text, în care se menționează în primul rînd muntele în care erau situate exploatarea miniere, numele galeriilor mai importante, date cu privire la natura și bogăția zăcămintului, pentru ca apoi aceste repere (obiective montanistice) să fie notate cu cifre, și mai rar, cu litere. Cîpiile, în schimb, sînt executate pe o singură filă, explicația fiind trecută de obicei deasupra schitei topografice. Textul explicativ are un caracter mai narativ, sub forma unui raport (*Bericht über . . .*) referitor la exploatarea situate într-un masiv muntos sau altul. Trăsăturile scrisului, care marchează din punctul de vedere al grafiei, momentul de trecere de la cea gotică la cea cu caractere latine, lasă impresia că este vorba de o copiere mai recentă a acestor texte, desigur după originalele veacului al XVIII-lea. Pentru o atare presupunere pledează și modul de executare a schițelor.

Fiecare fascicol din cele patru ale albumului începe cu un titlu separat, în care se specifică numele desenatorului, respectiv al celui care reproducea harta. Mai greu se explică prezența numelui Procopie Chev. Lothka de Zmieslaw pe foaia de gardă al celui de-al patrulea fascicol reprezentînd exploatarea miniere din împrejurimile Dognecei, din moment ce pe hărțile respective apar alte semnături.

Mărimea hărților diferă, dar s-a putut constata că cele originale erau de obicei mai mari, iar foaia de titlu pentru fiecare fascicol era de 42 × 63 cm și, după cum se va arăta mai în jos, scara grafică putea fi diferită chiar și în cadrul aceluiași lot de hărți.

I. *Entwurf Gesamt Oravitzer und zwar in den Temesch-Cziklova, Wadarna, Mühlberg, Goldschurf oder Coshovitz, dann Klein und Cornu Dilsafer Gebürg und Bergämtlicher disposition befündlichen Gruben, wie solche mit, Ende Decembris 1771-ten Jahres beleget waren*. Cele 12 hărți au fost întocmite la scara grafică: 100 stînjani (vienezi) = 130 mm = cca. 14.600. Au fost ridicate și desenate de Ignatz Michalowitz. Hărțile reprezintă 38 galerii, respectiv și toate celelalte puncte de exploatare aparținînd acestor galerii:

¹³ Nu se cunosc împrejurările exacte în care a fost achiziționat albumul și nici măcar locul lui inițial de proveniență. Interesul multilateral al Széchényi, în special pentru reorganizarea vieții economice din Banat este bine conturat în unele lucrări cu caracter bio-bibliografic; mai recent în lucrarea lui György Spira, *A Hungarian Count in the Revolution of 1848*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 337 p. (cu bibliografie mai amplă).

1. — Galeria „Maria bitt für uns“¹⁴ din M-ții Timișului, prin care se urmărea un filon cuprififer. În anul 1775 Fr. Grisellini menționează faptul că această exploatare nu se mai afla în stare de funcționare. Harta reprezintă unul dintre puținele exemplare în care lucrările miniere au fost înfățișate nu numai în plan orizontal și profilul obișnuit, ci și în profil transversal (Kreuzriss)¹⁵ (Pl. I/1).
2. — Galeriele „Heil(ige) Dreyfaltigkeit“ și „Georgi“ din M-ții Ciclovei săpate tot pe filoane cuprifere de la început din inițiativa erariului. Harta este prevăzută pe lângă schița în profil și în plan orizontal și cu o secțiune transversală (Kreuzriss) (Pl. I/2).
3. — Galeria „Nepomuceni“ și puțul „Thomas“ din M-ții Vadarna (Pl. II/1). Prima reprezenta o exploatare mai neînsemnată bazată mai mult pe redeschiderea unor lucrări miniere mai vechi, cum ar fi „Antoni“ și „Clementi“. Același Grisellini spune că în anul 1775 galeriile au mai fost în stare de exploatare împreună cu aceea deschisă de asociația „Elias unter dem Wacholder“¹⁶. Din același masiv muntos albumul-atlas mai înșiră exploatările:
4. — Galeria de prospectare „Neu Jacobi“, deschisă în aprilie [1771] și care a atins la finele aceluiași an lungimea de 45½ stinjeni (Pl. II/2);
5. — Galeria „Peregrinus“, închisă deja în luna iulie [1771] datorită îngustării filonului metalifer. Asociația eponimă a încercat apoi recuperarea unor substanțe minerale utile din vechiul puț „Ispas“ (Pl. III/1).
6. — Galeria „Johann Nepomuce“ din M-ții Mühlberg (Pl. III/2) a fost abandonată după o scurtă perioadă de exploatare, datorită nerentabilității puțului (2), de altfel greu de adâncit și din cauza apelor de infiltrație.
7. — Galeriele „Maria Theresia“ și „Maria Heimsuchung“ de pe versantul sudic al Muntelui Cașovăț (sau Gold-Schurf). Prima galerie a fost prelungită la sfârșitul anului 1771 cu 165 stinjeni pentru a se atinge filoanele bogate ale exploatării „Rochus“, dar se pare că în anul 1775 au fost abandonate ambele galerii (vezi și nr. 8) (Pl. IV/1).
8. — Galeriele „Floriani“, „Rochus și Rozalia“, „Philippi“, „Petrus et Paulus“. „Cei patru Evangheliști“, „Erasmus“, „Genoveva“ și galeria erarială de drenaj situată pe latura de nord a Muntelui Cașovăț (Pl. IV/2). Cea din urmă, orientată spre exploatarea „Rochus“ a fost săpată cu scopul de a soluționa problema evacuării apei de la exploatările asociațiilor de concesionari în primul rînd și apoi pentru a se ajunge direct la abatajul „Erasmus“. În anul 1771 a fost prelungită în acest scop cu 317 stinjeni. Tabloul înfățișat pe schița topografică (I/8) este întregit de descrierea lui Ign. Born, apoi completat cu alte informații ale lui Grisellini¹⁷, care afirma printre altele, că această operație ar fi costat fiscul peste 20.000 fl. Amploarea unei asemenea lucrări miniere se evidențiază prin compararea acestor date cu o hartă minieră din anul 1763¹⁸, cînd exploatarea atingea abia 55 stinjeni, cu toate că era proiectată pentru lungimea de 200 stinjeni. Cel mai întins cîmp minier cu o rețea de lucrări foarte densă aparținea însă asociației „Philippi“.

¹⁴ În prezentarea exploatărilor miniere s-a menținut nomenclatura minieră din vechul al XVIII-lea, cu scopul de a evita unele confuzii care s-ar putea ivi din cauza unor denumiri asemănătoare date la alte exploatări în secolele XIX—XX.

¹⁵ Fr. Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats an Standespersonen und Gelehrte*, Viena, 1780, (se va cita în continuare *VersGTemBan*) partea II; p. 69: „Im temescher Gebürg stieg die Zahl der Gruben mit den dazugehörigen Stollen nicht über viere, als: Flucht in Aegypten, Maria bitt für uns, Neu Michael, Neu-Servatius und Ignatius; sie sind aber gegenwärtig meistens alle aufgelassen“.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *VersGTemBan*, p. 67: „Dieses Gebirg wird mit einem Erbstollen noch tiefer aufgeschlossen. Er hat zehn Schuh in die Höhe und 327 Klafter in der Länge; führet für sich selbst auf die Grube Rochus, und dienet alle Wasser der übrigen Gruben abzuleiten, indem er neunzehn Schuh tiefer als sie angetrieben ist. Ich habe von den Arbeitern gehört, daß dieser Erbstollen... über zwanzig tausend Gulden kostet...“.

¹⁸ Colecția de hărți (Grubenkartensammlung) Viena: Pa 99/1—3.

9. — Galeria „Simon et Judas“, „Vendelini“, „Servati și Ignaty“, „Loretha (!) și Sweti-Simeon“ din M-ții Tilva Mică. Exploatarea aparțineau unor concesionari, care urmăreau un minereu cu un procentaj ridicat de cupru cu 14 echipe de mineri, ceea ce reprezenta pentru acea perioadă un număr destul de ridicat. Aceste galerii au rămas în funcțiune cu mici excepții pînă în anul 1775, foarte probabil și mai tîrziu. Vechea galerie erarială de drenaj „Klein-Dilfaer Erbstollen“ numai îndeplinea în 1771 menirea ei inițială, ci era folosită doar la efectuarea unor lucrări de cercetare (Pl. V/1).

10. — Galeria „Caroli“ din M-ții Tilva Mică (Pl. V/2).

11. — Galeria „Gottes Willen“, „Neu Elias“ și „Heyl(ige) Dreyfaltigkeit“ din M-ții Tilva Cornului (Cornu-Dilfaer Gebürg) au fost executate mai mult cu scopul de a prospecta unele resurse cuprifere din vechile abataje (Pl. VI/1).

12. — Galeria de drenaj „Königsegger“ și galeria „Samuel et Mercy“ din M-ții Tilva Cornului. Prin „Samuel et Mercy“ se urmărea un filon subțire de cupru, dar intervenea problema asigurării unor condiții corespunzătoare de aeraj, fapt pentru care s-a efectuat o străpungere anume înspre galeria de drenaj „Königsegger Erbstollen“ care a fost una dintre cele mai grandioase și costisitoare excavații miniere din veacul al XVIII-lea de pe cuprinsul Banatului, fiind finanțată la început exclusiv de erariu, apoi concesionată pe din două. În anul 1771 numai la această galerie au lucrat 8 mineri cu munca în acord, plătiți după numărul de stînjeni efectuați (Gedinghauer). S-a mers din abataje cu lucrări atît direcționale cit și transversale cu scopul de a se descoperi noi zăcăminte. Lungimea galeriei în anul 1771 era de cca. 300 stînjeni, pe cînd în 1763 ea atingea abia 200 stînjeni, după cum reiese dintr-o hartă executată de Chr. Tr. Delius¹⁹. O altă hartă din anul 1763, întocmită de Carl Dom. Scheels²⁰ aduce însă mai multe detalii topografice față de cea a lui Delius, executată numai în plan orizontal, ea fiind concepută ca un fel de proiect pentru extinderea exploatarea „Samuel et Mercy“ și prevăzînd: executarea unui puț de aeraj („... der vorgeschlagene Wetterschacht“, care într-adevăr apare în harta din 1771); un puț pentru evacuarea apei („Pumpenschacht“); o exploatare în fișii orizontale pentru a se ajunge la minereul aflat pe talpa galeriei de pompare („Der neuangetragene Flosse Bau zu Einbringung der Pumpensole...“); un puț de extracție („Brudermeister oder Gapelschacht“). Cel din urmă n-a mai fost însă executat. Conform hărții din albumul prezentat de noi, localizarea galeriei „Königsegger“ făcută de Grisellini cu patru ani mai tîrziu, nu este suficient de exactă, în schimb din descriere se desprinde lungimea atinsă de galerie la data respectivă de 400 stînjeni²¹ (Pl. VI/2).

II. — *Grund und Profill Risse über die in dem kayl. königl. Bannatischen Saskauer Kupfer Bergwerk, mit Austritt des 771-ten Jahres in Sechs verschiedenen Gebürge in Belegung stehenden Gruben Gebäude*, [aufgenommen in Novembr(is) et X-mbr(is) 771 und Januarii et Februarii 772 durch Christian Anich, k.k. Markscheider]. Numele lui Christian Anich, care apare pe foaia de titlu, nu va mai fi menționat pe cele 28 de hărți în care este consemnat doar numele copistului, Frantz (!) Feueregger și Jean Hofmann. Scara grafică diferă, deosebindu-se 4 categorii de reduceri: 100 stînjeni = 130 mm (cca. 1 : 14.600); 50 stînjeni = 93 mm (cca. 1 : 10.000); 50 stînjeni = 110 mm (cca. 1 : 8.600); 40 stînjeni = 104 mm (cca. 1 : 7.300). Cele 28 de hărți reprezintă 51 de galerii, fiind repartizate astfel pe cele mai importante exploatarea:

1. — Exploatarea „Haupt-Christi“ și „Maria vom Guthen Rath“ din M-ții Potocului (Pl. VII/1); cele două asociații au încercat să scoată unele resurse minerale la ni-

¹⁹ Idem, Pa 100.

²⁰ Idem, Pa 99/1—3.

²¹ *VersGTemBan*, p. 68: „... auf welche letztere der k.k. königsegger Erbstollen, von 400 Klafter angetrieben ist...“.

- velul situat dedesubtul unor mine abandonate, refolosind chiar și materialul rămas din vechile halde de rocă sterilă.
2. — Exploatarea „Maria Theresia” și „Neu Nicolai” din masivul muntos cunoscut în veacul al XVIII-lea sub numele „Vorgebirge”. Accesul era asigurat prin galeria (3), dar din cauza abundenței apelor de infiltrație și a aerului viciat, care îngreunau exploatarea în anii 1771—1772, cele două asociații și-au încetat activitatea, se pare, destul de repede, din moment ce Griselini nu le mai menționează în 1775 (Pl. VII/1).
3. — Exploatarea „Philippi et Jakobi”, de la poalele masivului amintit mai sus, a fost renumită în perioada ridicării hărții pentru o activitate neîntreruptă timp de 17 ani (adică din anul 1754) datorită bogăției în minereu („... schon seit siebzehn Jahren in gesegneten Erzverhau...”) ²². Accesul principal s-a creat prin două galerii de coastă suprapuse, purtând probabil numele unei asociații mai vechi („... der ... alte Sokolarer Stollen”). Tot aici s-a mai efectuat o prospectare din partea asociației „Iustina”, în timp ce asociația „Philippi et Jakobi” a început activitatea prin săparea unor puțuri la zi, atingând la adâncimea de 3 stînjeni o galerie direcțională. Rezervele de cupru par să fi fost apreciabile în această zonă, din moment ce Griselini situează exploatarea printre cele mai însemnate (Pl. VII/3).
4. — Exploatarea „Fünf Prinzen” și „Glückoesterreich” din M-ții Inferiori ai masivului „Mittelgebirge”. Aici s-a atins acoperișul zăcămintului printr-o galerie de coastă (1) după 12 stînjeni, exploatat apoi în adâncime prin planul înclinat (2), în timp ce apele friatice au fost evacuate cu ajutorul unor galerii auxiliare (3). Despre vechimea și durata acestor exploatări nu dispunem de alte informații (Pl. VIII/1).
5. — Puțul „Windmühl” din același masiv muntos (Pl. VIII/2) a fost adâncit pe filonul situat în perimetrul asociației „Philippi et Jakobi” și „Fünf Prinzen”.
6. — Galeria „Erzmühl” situată la mică distanță de exploatarea anterioară, urmărirea filonul din perimetrul acelorași asociații (Pl. VIII/3).
7. — Galeria (auxiliară) „Maria Salona” a fost săpată în același masiv muntos cu scopul de a atinge filonul gros de 0,3 m de la vatra unei exploatări abandonate (Pl. IX/1).
8. — Exploatarea „Sinziana și Cristina” situată tot pe partea inferioară a aceluiași Mittelgebirge, consta din patru galerii de coastă deschise în vârful dealului, dintre care galeria (3) avea menirea să asigure condiții de aeraj. Harta consemnează la nr. 6 o galerie aparținând asociației „Maria Major”, care își încetase de mult activitatea. De remarcat un detaliu de perspectivă, care după normele topografice ale unui plan orizontal n-are ce căuta pe hartă: prezentarea unui ciîmtir, probabil de rit ortodox (Pl. IX/2).
9. — Exploatările „Engelbertus”, „Seegen Gottes” și „Petri et Paulus” din aceeași regiune minieră (Pl. IX/3). Prima constând dintr-o galerie (1) și un plan înclinat mai mic pentru urmărirea filonului (2). Cea de-a doua (3) era prevăzută cu o galerie auxiliară (4), un puț de acces (5) și a fost adâncită prin anii 1750 („... vor einigen Jahren”) pe un filon care s-a dovedit mai târziu a fi nerentabil, așa încît în 1771 se lucra doar cu 1/2 de echipă în zăcămintul de minereu deschis încă în vechime. Nr. 7 indică un puț la zi săpat în colaborare de două asociații („Seegen Gottes” și „Petri et Pauli”) la locul de joncțiune a perimetrelor lor miniere.
10. — Exploatarea „Neu Johan Nepomuceni” făcea parte din același grup de exploatări situate în Mittelgebirge (Mittel Gebürg) și pare să fi avut o importanță mai mare cu decenii în urmă. În anul 1760 apare sub denumirea „Johannes Nepomuceny” dar pe vremea aceea nu exista decît o mică galerie auxiliară pe direcția zăcămintului. În anul 1771 s-a pătruns prin intermediul unui plan înclinat destul de adînc, deschizîndu-se fronturile de lucru: 3, 4, (Pl. X/1).
11. — Exploatarea „Michael Archangel” din Munții Mijlocii (Mittel Gebürg) s-a deschis printr-un mic puț la zi și o galerie care urmărirea filonul din culcușul zăcămintului. O mare parte a producției acestei exploatări era asigurată de minereul aflat sub stratul de rambleiere a unor puțuri foarte vechi (4) (Pl. X/2).
12. — Exploatarea asociației „Alt Danieli” din M-ții Mijlocii a fost deschisă tot printr-un puț la zi foarte mic de 3 stînjeni, prevăzut la rîndul său cu galeria (2)

²² Cf. *Banatica*, IV 1977, p. 248 și pl. X.

pentru evacuarea apei. Numărul mare de puțuri părăsite reprezentate în hartă poate fi explicat prin nerentabilitatea exploatării, cum o confirmă și galeria (4) care a ajuns cu un abataj în rocă sterilă („... mit einem Absenken einer ... tauben Kluft“) (Pl. X/3).

13. — Exploatările „Neu Barbara“, „Vinere Mare“, din Mittelgebirg erau alcătuite din mai multe galerii de cercetare (1, 2, 3, 7, 8) în vederea descoperirii unor rezerve de cupru. La nr. 5 se exploata un cuib de minereu mai puțin consistent („... einbrechenden schmalen Erzpützel“) (Pl. XI/1).

14. — Exploatarea „Sancta Maria“ din Mittelgebirg. Filonul metalifer existent la vatra puțului urma să fie exploatat cu ajutorul galeriei (2) în care se lucra cu o singură echipă (Kupferhaltkühr). Minereul era scos la suprafață cu ajutorul unui troliu manual (Handhaspel), ca la cele mai multe puțuri la zi cunoscute în hărțile albumului-atlas (Pl. XI/2).

15. — Exploatarea „Alt Bernhardi“ din M-ții Mijlocii se baza pe o singură galerie (2), care urmărea un filon situat la mică adâncime (Pl. XI/3).

16. — Exploatările „Neu Pauli Bekehrung“ și „Svetj Thodor“ (Teodor) din partea superioară a Munților Mijlocii (Oberes Mittel Gebürg). Prima era în curs de exploatare cu mai multe galerii și abataje (1, 7), iar galeria principală (3) urmărea filonul metalifer până în punctul (4), unde se adîncea un plan înclinat. Cea de-a doua, „Svetj Thodor“, deși avea perimetrul minier marcat pe hartă, a fost totuși părăsită de asociația ei în anul 1771 (Pl. XII/1).

17. — Galerile „Dommica Pallmarum“ și „Johann in den Wüsten“ din același masiv muntos (Pl. XII/2). Într-o legendă foarte detaliată (*Bericht über gegenwärtige Gebäude woran 1770 ein k.k. Erbstopfen im oberen Mittel Gebürg zu betreiben von allerhöchsten Orden resolviret worden*) se face mențiunea unei galerii de drenaj care urma să fie construită din inițiativa erariului, cu scopul de a valorifica rezervele rămase la nivelele inferioare ale vechilor exploatări, dar și în ideea de a găsi noi abataje. De remarcat este și aici faptul că unele asociații săpau galerii de prospectare sau de cercetare în zonele limitrofe, colaborînd cu vecinii.

18. — Exploatarea „Neu Johanni“ se rezuma la trei puțuri, dintre care două puțuri de cercetare au fost săpate prin munca unor „Halbhäuer“ (mineri cu plata în acord după cantitatea de metal ce conținea centenarul de minereu); iar la al treilea s-a executat la vatra puțului o galerie de 8 stînjeni pentru urmărirea unui filon cuprififer (Pl. XIII/2).

19. — Exploatarea „Wendelinus“ din partea superioară a Munților Mijlocii a fost începută în jurul unei galerii în care s-a lucrat inițial cu o echipă, probabil tot pe un filon cuprififer (Pl. XIII/2).

20. — Exploatarea „Justina“ a fost adîncită printr-un puț pînă la nivelul filonului extras în special prin galeria (2) cu o singură echipă (Haltkühr) (Pl. XIII/3).

21. — Exploatarea „Jonas“ s-a deschis de o asociație printr-un puț la zi, din care s-au prospectat cu un randament scăzut („mit geringen Raison“) două galerii scurte (Stollwände) (Pl. XIV/1).

22. — Exploatările „Anna Rosina“ și „Bona Spes“, au jucat un rol important în cadrul producției miniere cuprifere de la Sasca. Galeria „Anna Rosina“ (1) a fost săpată în rocă sterilă pînă în dreptul puțului (2), de unde s-a deschis abatajul (5) pe filonul (2—4). Exploatarea asociației „Bona Spes“ cuprindea la sfîrșitul anului 1771 un puț la zi cu același nume, din care s-a deschis apoi galeria auxiliară (8). Dat fiind faptul că atît prin această galerie, cît și prin puțul (9) extragerea minereului devenise imposibilă din cauza apelor de infiltrație, o asociație particulară a prelungit fosta galere de cercetare (10) pînă la baza puțului (11), pentru înlăturarea acestui neajuns. Astfel s-a putut adînci mai tîrziu planul înclinat (15). Pe hartă mai figurează o serie de puțuri și fronturi de lucru părăsite. De remarcat și mențiunea referitoare la tehnica în care a fost executat frontul de lucru (12), unde — probabil din cauza rezistenței rocii — s-a practicat încălzirea rocii („... in Brand... betrieben“), cu toate că începînd cu deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea s-a generalizat folosirea substanțelor explosive. În anul 1775 exploatarea „Anna Rosina“

a fost abandonată, datorită producției mici înregistrată în ultima vreme²³, în timp ce „Bona Spes” a atras atenția lui Ign. Born prin calitatea deosebită a minereului de aramă descoperit în acea exploatare chiar și în formă nativă²⁴ (Pl. XIV/2).

23. — Exploatarea asociației „Franciscus de Padua” din așa-numiții Munți Înalți (Hoches Gebürg) cuprindea o rețea de excavații deschisă prin puțul la zi (1). Prin vatra acestui puț trecea o galerie de coastă pe o lungime de 36 stinjeni (2), intrucît filonul din acoperișul zăcămintului s-a ramificat. Cu scopul de a-i determina orientarea s-au mai săpat și puțurile (4) în regia unor Halthäuer. După scăderea randamentului exploatării în câțiva ani s-a mai inițiat de aceeași asociație săparea unei galerii auxiliare sub nivelul celor mai vechi exploatări („...ein Versuch aus dem Zubau unter die alten Püngen...”) (Pl. XIV/3).

24. — Exploatările „Maria Himmelfahrt” și „Gligory” din M-ții Superioari. Prima, devenind impracticabilă din cauza lipsei unor posibilități de acces și a condițiilor de aeraj deficitar impunea adîncirea unui puț (3), în timp ce cea de-a doua era concepută ca o galerie simplă de coastă cu un front de lucru de cca. 12 stinjeni de la gura galeriei (Pl. XV/1).

25. — Exploatările „Franciscus”, „Rochus”, „Prinz Eugen”, „Maria Schnee”, „Erasmus”, „Carolus Magnus”, „Maria Hilf”, „Sarcander și Matheus” din M-ții Superioari (Pl. XV/2), despre care Grisellini mai spunea că „tocmai în acești munți au apărut atît de repede alte asociații cu cîștig substanțial...”²⁵. Fronturile de lucru au fost deschise dintr-o serie de galerii auxiliare aparținînd orizontului principal (ex. „Prinz Eugenii” [3]; „Sarcander” [16—18] și „Maria Hilf” [23] etc.). După ce a fost extrasă cea mai mare parte a minereului a avut loc cementarea lucrărilor aparținînd asociației „Maria Schnee” („...so hat man nun noch Hofnung! von der eingeleitetheten Cementirung der Maria Schnee Gewerkschaft einen Nutzen zu verschaffen”).

26. — Exploatarea de pirită „Rozalia” a fost deschisă prin galeria de coastă cu același nume (1) în a cărei front de lucru se extrăgea pirită necesară procesului de topire a cuprului (der Kieß zu allgemeinen Verschmölzung erzeuget wird“). Pentru drenarea apei de infiltrație și asigurarea condițiilor de aeraj a fost concepută, din inițiativa fîscului și cu contribuția asociațiilor galeria principală de drenaj (3), iar fronturile ei de lucru au fost deschise sub nivelul vechilor exploatări („...alte Arbeiten, in welchen auch schon in puren alten Mann abgeteufet worden...”; Pl. XVI/1).

27. — Exploatările „Urbanus”, „Maria Heimsuchung” și „Bonifacii”, (Pl. XVI/2), deschise de obicei prin galerii de coastă de dimensiuni mai reduse au fost executate efectiv cu cîteva echipe de mineri (Kupferhaltkühren). Despre „Bonifacii” Grisellini afirma că a fost închisă datorită producției mici.

28. — Exploatarea „Sancta Maria vom Guthen Rath” consta din mai multe galerii de coastă aparținînd de fapt asociațiilor „Neu Barbara” și „Margareta” (Pl. XVI/3). Cea mai întinsă lucrare minieră de pe hartă era galeria de cercetare a noii asociații „Sancta Maria vom guten Rath”, cu o lungime de 95 stinjeni, care urmărea un filon cu tendința de subțiere, fapt trăgînd după sine și abandonarea ei. Asociația s-a văzut în cele din urmă nevoită să deschidă o nouă galerie de coastă (3).

III. *Grund und Profill Riese, über die in dem kayl. königl. Bannatischen Moldovaer Kupfer Berg-Werk mit Austritt des 771-igsten Jahres in Belegung stehenden Gruben Gebäude* (aufgenommen und zusammengetragen in November und December 1771, durch Joseph Widner k.k. Huttmann). Numele lui Widner însă nu apare în hărți, doar numele copistului Jean Hofman, freywill(iger) Practicant. Formatul hărților și scara grafică diferă de la o hartă la alta, deosebindu-se patru categorii de

²³ *VersGTemBan*, p. 95: „Außer diesen Schächten, sind auch die Gruben Anna Rosina, Maria Schnee, Maria Heimsuchung, Bonifazius, Maria Brunn, Maria Schutz, Urbanus, Vitus und Modestus alle wegen der geringen Ausbeute aufgelassen”.

²⁴ *Idem*, p. 96.

²⁵ *Ibidem*.

reduceri: 100 stinjeni = 135 mm (cca. 1 : 14.600); 50 stinjeni = 132 mm (cca. 1 : 7.300); 50 stinjeni = 135 mm (cca. 1 : 7.037); 50 stinjeni = 91 mm (cca. 1 : 10.600). Pe cele 15 hărți sînt reprezentate 18 galerii după cum urmează:

1. — Exploatarea „Josephi” din M-ții Besedin de lingă Moldova Nouă. În acest masiv străpuns în antichitate de zeci de puțuri, obiectul unor investigații miniere foarte îndelungate l-a constituit puțul „Josephi”. Încă într-o hartă din 1740 acesta apare cu o adîncime de 40 stinjeni („... vom Alten gegen 40 Clf. betriebene Josephi-Stollen“)²⁵. Cu prilejul refacerii topitoriei de la Moldova-Nouă în anul 1756 o asociație continua această exploatare în scopul redeschiderii unui abataj vechi, care s-a dovedit apoi a fi nerentabil. Pentru a se putea realiza planul inițial trebuia să se sape o galerie auxiliară (2) de 71 stinjeni, care a fost închisă la rîndul ei în anul 1767. Mai tîrziu, probabil în urma descoperirii unui filon argintifer fiscul s-a arătat interesat în redeschiderea exploatării, dispunîndu-se redeschiderea vechiului abataj. S-a mai redeschis și galeria de coastă „Maria-Ana” (6) — dar numai pentru scurtă durată — și s-a trecut în paralel și la căutarea altor resurse prin galerii de cercetare (7) (Pl. XVII/1).

2. — Exploatarea „Barthollomeey” din M-ții Almășului s-a concentrat în jurul galeriei superioare de coastă (1) și a puțului (2) prin care s-au urmărit inițial un filon argintifer-plumbifer de cca. 18 stinjeni. Galeria (1), împreună cu galeria de coastă (3), au fost abandonate din cauza inconsistenței filonului, pe cînd galeria de coastă (9) înaintînd pe direcția exploatărilor (7—8) cu aspect foarte arhaic, s-a dovedit a fi promițătoare, obținîndu-se în scurtă vreme un beneficiu de 3.000 fl. Probabil din aceeași cauză Fr. Grisellini recomandă cu puțini ani în urmă extinderea exploatării²⁷ (Pl. XVII/2).

3. — Galeria de prospectare „Maria Verkündigung” în Valea Grecilor (Pl. XVII/3);

4. — Exploatarea „Thomas” a fost redeschisă prin galeria de coastă superioară (1) și avansată 10 stinjeni, dar întrucît minereul s-a concentrat sub forma unor cuiburi, a fost necesară săparea puțului (2) și a puțului auxiliar (4). Pe la 1771 se mai afla în exploatare și galeria auxiliară (8) (Pl. XVIII/1).

5. — Exploatarea „Hilarius” din Valea Grecilor (Pl. XVIII/2) a fost deschisă inițial

²⁶ Colecția de hărți (Viena): Pa 92; cf. V. Wollmann, în *AIACN*, XIX, p. 252 și pl. III. Reproducem în continuare legenda completă a hărții, destul de semnificativă pentru problema vechimii acestei exploatări: „Nr. 1 der unter diesen Verhau schon von alten gegen 40 Clf. betriebene Josephi Stollen; der mit solchen Stollen abgezeichnete quarzige Gang so 19 Clf. mechtig. Die Blaukissige Cluft so den Gang abgeschneidet und 8 Clf. mit 4 Mann darauf ausgelenket vorden (!). 4. — Das Neu Antragende Uibersichbrechen. so werden diejenigen Schachtl bemerkt, deren Halden mit Erz Schanzel untersucht worden. 6. — der Maria Anna Stollen gleichfals von denen Alten betrieben auf vessen Ebensicht einige Auslenken nr. 6 schmalen Clüften nach begriffen. 7. — Das 9 Clf. flache Abteuffen dem Gang nach. 8. — Auf dem nemlichen Gang des Auslenkens Feld-Ort sehr schmal und fest in Anbruch. 9. — Das fernere alte Abteuffen so noch 3 Claffter offen und erstreckt ist. 10. — Der alte Verhau in den Einteuffen und ober der Stollenebensohl. 11. — Das Streichen deren Clüften so mittels diesen Stollen erbauet worden. 12. — Der 14 Claffter offene alte Schacht in tauben Gestein. 13. — Der Abrahami Stollen in velchen im merkwürdiger Alter Verhau eine Solle (!) der aber dermahlen wegen villen brüchen nicht zu befahren. 14. — Gleichfals ein alter Stollen somit den vorliegenden Alten Schacht durchschlágig vo gleichfals mit der Zeit ein Versuch gemacht wird werden. 15. — Der sogenannte Nepomuceni Stollen velcher aber verbrochen, dies vehre ebenfals mit der Zeit zu verraummen, veilen er vermutlich von den Alten auf den Gang vorgeschlagen vorden. [In cartuș numele concesionarilor cu mențiunea numărului cuxelor: Über die in den Besediner Gruben anrepartirte Kux(en)]. De remarcat și limbajul arhaic al textului explicativ, mai apropiat de epoca lui G. Agricola decît de terminologia montanică a veacului al XVIII-lea.

²⁷ *VersGTemBan*, p. 89—90.

printr-un puț adânc de 10 stînjeni (1), deviat cu scopul de a se ajunge la o mare cantitate de rocă sfărîmată rămasă din exploatări mai vechi. O diaclază (Kluft) aflată în zonă a fost luată în exploatare prin galeria auxiliară (8). Cantitatea de minereu extrasă în adîncime n-a putut fi transportată la suprafață decît după efectuarea unei străpungeri (10).

6. — Exploatarea „Gabriely“ din Valea Grecilor s-a deschis, ca și multe altele din întregul ținut, cu aceeași intenție de a se recupera, printr-o galerie de 10½ stînjeni și prin puțul la zi (2), o mare cantitate de rezerve bogate rămase din antichitate (Pl. XVIII/3).

7. — Exploatarea „Benjamin“ din M-ții Andreias (Sf. Andrei) aparținea unei asociații mai mici care a deschis două galerii de coastă (Pl. XIX/1). Întrucît galeria superioară (1) era greu de întreținut și de adîncit din cauza apelor de infiltrație în legenda hărții se recomanda redeschiderea unei galerii de cercetare mai vechi, situată cu 11½ stînjeni mai jos.

8. — Exploatarea „Petri et Pauli“ din M-ții Andreea (!), situată în perimetrul minier „Andreea“ se axa pe galeria superioară (1) prin care se urmărea atingerea abatajului (2), unde s-a practicat încă din vechime un minerit intens (Pl. XIX/2).

9. — Exploatarea „Andreas“ se deosebea de celelalte înfățișate mai sus prin mărimea suprafeței perimetrului minier, acesta avînd un cîmp dublu (Doppelfeld). Lucrarea a fost deschisă inițial printr-un abataj de cercetare deschis din galeria auxiliară „Petri & Pauli“. Cu scopul de a se realiza legătura cu galeria superioară (6) și pentru asigurarea posibilităților de acces s-a deschis o străpungere (Uebersichbrechen), în timp ce vechile lucrări de la nivelele superioare au fost sondate printr-o galerie auxiliară de 22 stînjeni (Pl. XIX/3).

10. — Exploatările „Erzherzogin Maria“ și „Pelagia“ din M-ții Florimund aparținneau de fapt unei singure asociații („...unter einer einerley Gerwerkschaften gehörigen Gruben“). Ca și la cele mai multe exploatări din Valea Grecilor galeriile principale, în cazul acesta (1), au fost deschise cu scopul de a se cunoaște starea de conservare a vechilor exploatări, respectiv păstrarea unor rezerve minerale neextrase în vechime. Se pare că asigurarea aerajului în fronturile de lucru a fost o problemă dificilă, din moment ce, atît în galeria mijlocie, cît și în cea superioară (4) a fost necesară săparea cîte unei străpungeri. Acestea au fost executate într-unul din cazuri chiar pe direcția filonului. Procedeele și mijloacele tehnice pentru soluționarea acestei probleme destul de dificile și la exploatările metalifere au fost destul de rudimentare²⁸. De remarcat și indicația de pe legenda hărții cu privire la destinația minereului de cupru extras de această asociație, desigur nu unicul caz de la Sasca, unde se spune că acesta a fost transportat la topitoriile de la Radimna („...welche Erzeugung an die Saskaer Gewerkschaft zum Behuf der Radimner Hütten abgegeben wird“) (Pl. XX/1).

11. — Exploatarea „Theresia“ din M-ții Florimund se compunea din galeria superioară (1) săpată în calcar sideritic și adîncită în punctul (2) pe urmele unei exploatări vechi. Întrucît aerul viciat și apa de infiltrație nu permitea pătrunderea în adîncime decît 2½ stînjeni trebuia să se deschidă galeria auxiliară (3) pe direcția și înclinarea filonului destul de masiv, ajungînd în frontul de lucru la grosimea de 3 Schuh (șuhuri)²⁹. În speranța descoperirii unor zăcăminte și mai bogate, la adîncime, a mai fost dat în exploatare și puțul de cercetare (6) „...in der Hoffnung solche in der Teufe edler zu finden...“. Despre acești munți, respectiv despre exploatarea minieră în discuție, Fr. Grisellini afirma că ar conține și plumb pe lângă picăturile de aramă și că ar fi fost deschisă abia în anul 1770³⁰ (Pl. XX/3).

12. — Exploatarea „Hoffnung Gottes“ din M-ții Benedict aparținea probabil unei asociații mai modeste, din moment ce s-a încercat numai deschiderea a două puțuri

²⁸ S-au întrebuințat deobicei răsufătoare manuale (Handfocher) sau tuburi din lemn care permiteau evacuarea aerului viciat și pe baza principiului diferenței presiunii atmosferice (cf. V. Wollmann, în *Banatica*, I 1971, p. 208—209 și pl. X).

²⁹ 1 șuh (schuh) = 0,31 m.

³⁰ *VersGTemBan*, p. 94 și urm.

la zi. Transportul minereului fiind greu de realizat cu ajutorul trolului manual s-a dispus redeschiderea unei galerii auxiliare (4), ce s-a realizat în mai multe etape: prima pînă în anul 1771 (marcată prin punctul 5) iar cei 50 de stînjeni care au rămas, urmau să se facă în continuare (Pl. XX/2).

13. — Exploatarea „Joachim și Anna” din Valea Grecilor a dobîndit după numele uneia dintre cele trei galerii suprapuse pe direcția diaclazei (Pl. XXI/1).

14. — Exploatarea „Maria vom Guthen Rath” din M-ții Almășului (Pl. XXI/2) funcționa dintîi în jurul unui puț la zi de dimensiuni mai mari (20 stînjeni) săpată parțial pe urmele unor lucrări mai vechi (romane?). Din lipsa condițiilor de aeraj puțul n-a putut fi adîncit mai mult, fapt pentru care trei echipe miniere au fost puse să execute galeria auxiliară de coastă (2).

15. — Exploatarea „Franciscus Theresia” din M-ții Ollovitz (?). Concesionarii acestei exploatări s-au bazat pe o concepție tipică pentru veacul al XVIII-lea, și anume aceea de a deschide noi lucrări la nivelul bazei unei serii de exploatări mai vechi, vizibile la suprafață sub forma unor prăbușiri cunoscute sub numele „alte oder verlassene Püngen (Pingen)”. Întrucît această încercare a dat greș în urma deschiderii galeriei (1) s-a mai făcut o încercare prin executarea unei galerii cu 11 stînjeni mai sus. La un prim bilanț, și anume la adunarea asociației (Gewerkentag) din anul 1767, cînd s-a hotărît încetarea acestei practici datorită dificultăților provocate de apele de infiltrație, a fost sugerată urmărirea filonului pe traseul liniei (6) (Pl. XXI/3).

IV. *Beschreibung über samentlichen beygebogenen Charten, und mit Ende Decembris 1771 im Bau und unter Bergamtlicher Disposition stehenden Dognaczkaer Gruben, nach denen drey Abtheilungen des hiesigen Haupt-Erzgebürge (nämlichen des Joanner, Dilfaer und Danieller, oder Moraviczer und einen seitwärts des letzten Mittnachtseite abgetreten- und gegen den Bogsaner Ebene zu streichenden Riegels und sogenannten Wolfganger Gebürg) entworfenen Gruben Gebäude. Designée Procopie Chev. Lhothka de Zmieslav.* Hărțile executate de J. v. Herchenröthern, și nu de cel indicat pe foaia de titlu a capitolului respectiv care cuprinde exploatările miniere din M-ții Dognecei, au fost întocmite la aceeași scară grafică: 50 stînjeni = 131 mm (cca. 1 : 7.300). Pe cele 11 hărți figurează 21 galerii. Întrucît cele mai multe exploatări din împrejurimile Dognecei au fost studiate pe baza unor documente cartografice izolate³¹ ele vor fi tratate aici mai sumar. Concentrarea unui număr mai mare de hărți din anii 1770 ne permite urmărirea evoluției numerice a exploatărilor miniere, respectiv creșterea volumului producției, care la unele mine mai importante — ca de ex. la exploatarea „Simon și Iuda” — a început să fie limitată datorită tendinței de epuizare a zăcămintului în adîncime. O primă scădere a conținutului metalic al minereului a fost înregistrată de această asociație în anii 1757—1760 (perioadă pentru care deținem tabelele de producție)³² exprimată în procentajul scăzut de 6,96 %, 6,88 %, 5,78 % și 6,49 % cupru la greutatea de minereu topit. Așa se explică prin

³¹ Vezi, supra nota 1 (mai poate fi adăugat și lotul de hărți publicat de același autor în *Banatica*, II 1973, p. 187—198).

³² Datele au fost extrase din *Dognacskaer Bergamts-Protocolle* pe anii 1755—1761 și *Dognacskaer Consultations-Protocolle betreffend gewerkschaftliche Angelegenheiten* pe anii 1755—1758 aflate pînă în anii 1901—1903 în clădirea Ocolului Silvic din Dognecea, cînd au fost incluse în arhiva întreprinderii miniere Dognecea—Ocna de Fier și transcrise rezumativ de Ing. G. Bene. În deceniile următoare au fost distruse împreună cu o bună parte a arhivei U.D.R.

urmare creșterea numărului exploatărilor în primele două decenii imediat următoare.

1. — Galeria „Antony“ din M-ții Sf. Ioan (Jonanner Gebürg). Această galerie a fost utilizată cu mulți ani în urmă avînd un filon argentifer-cuprifer care forma obiectul unei exploatare intense de 212 stînjani. În septembrie 1770 exploatarea a fost redeschisă de către asociația „Simon și Judas“, cheltuielile fiind fost suportate integral de erariu. Se urmăreau alte cuiburi de minereu argentifer (edle Putzen), fapt care presupunea însă degajarea unor galerii vechi rambleiate, ceea ce s-a realizat printr-o galerie de 21 stînjani (XXII/1).

2. — Galeria principală (de drenaj) „Herbersteiner“ din M-ții Sf. Ioan situată aproape de M-ții Izvorului. Exploatarea a fost deschisă la 1 martie 1765 atît cu contribuția erariului cit și prin asociația „Simon Judas“ cu dimensiuni apreciabile înălțimea ei era de $9\frac{1}{2}$ șuhuri, iar lungimea totală de $122\frac{5}{10}$ stînjani. La 75 stînjani de la gura galeriei și-a schimbat direcția cu scopul de a capta apele de infiltrație din vechile exploatări (Pl. XXII/2).

3—4. — Exploatarea „Fabianus“ și „Theresia“ (Pl. XXIII/1—2) din M-ții Tilfa, cu toate că aparținea unei singure asociații de concesionari apare înfățișată pe două hărți distincte. Prima a fost intens exploatăată datorită bogăției resurselor de cupru pînă în anul 1763, cînd asociația a trecut la extragerea minereului aurifer³³, ca în cele din urmă pe la 1771 să treacă din nou la producția de cupru cu o echipă (Halbhäuer) și două de mineri care lucrau în acord după numărul de stînjani săpați (Gedüngkühr). Cea de-a doua exploatare minieră aflată în funcțiune multă vreme și-a asigurat producția mai mult din recuperarea materialului din rambleu („...durch pures stopeln“). Totuși asociația a început să dobindească o importanță mai mare în anul 1771 cînd s-a ivit un strat masiv (3) cu o înclinare în adîncime („das flache Abteufen wo schöne [Kupfer]floetzen anstehen...“). Exploatarea filonului devenea însă practicabilă numai în urma săpării unui plan înclinat („Saygerschacht“) [4], prin care urma să fie drenată apa inundabilă și să asigure condițiile de aeraj.

5. — Exploatarea „Maria Lichtmess“ din M-ții Sf. Daniel sau așa numiții M-ții Moraviței a fost deschisă cu ani în urmă sub denumirea „Ioan Evangelist“. În realitate ea apare și după 1771 sub vechea ei denumire, la Born și la Griselini, probabil și în alte documente. Asociația cu același nume a deschis două galerii suprapuse, legate între ele printr-o străpungere (2). Cu toate că s-a avansat cu frontul de lucru într-un ritm vertiginos în cursul unui an, cele trei echipe (Halbhäuer) trebuiau în cele din urmă să recurgă la recuperarea unor rezerve rămase din vechile exploatări („Kleben“) (Pl. XXIV/1).

6. — Exploatările „Paulus“, „Neu Johann“ și „Heilige Dreifaltigkeit“ din M-ții Moraviței sînt înfățișate pe hartă cu un perimetru minier dublu. Ea se extinde asupra unei vechi galerii de coastă, redeschisă de asociațiile „Marcus“ și „Marianna“ și în cele din urmă de asociația „Paulus“ pe o distanță de 117 stînjani. Prin această galerie se urmărea filonul argentifer, pe care îl intersecta, dar acesta devenind tot mai subțire asociațiile s-au văzut nevoite să se orienteze asupra rezervelor de micaceu și cupru. Aproape la capătul galeriei a fost executat un plan înclinat („flacher Haspel“) de dimensiuni uriașe (9). În timp ce Born menționează mina „Paulus“ în stare de funcționare, Griselini o trece sub tăcere. Abandonarea lor era foarte posibilă, din moment ce pe la 1771 în abatajele inferioare (11) s-a încetat activitatea în mod treptat. Exploatarea „Neu Johann Baptista“ și-a început activitatea prin redeschiderea unei galerii laterale din galeria „Paulus“ pe o lungime de 36 stînjani de la gura ei. Operația presupunea la început înlăturarea materialului rambleiat pe o distanță de 20 stînjani, dar producția obținută în cele din urmă de o singură echipă formată din trei mineri era destul de modestă. Cea de-a treia exploatare „Heil(ige) Dreifaltigkeit“, situată la nord de „Paulus“ reprezenta continuarea acesteia. În cadrul mineritului bănățean din veacul al XVIII-lea ea s-a

³³ După Fr. Griselini (*VersGTemBan*, p. 83) exploatarea a fost deschisă în anul 1764 de o asociație vieneză, iar produsul brut a fost transportat personal de Bergmeister-ul Weginger periodic la Timișoara.

distins printr-o producție mare timp de 30 de ani. Din legenda hărții rezultă că a fost întreruptă pentru o vreme, din cauza nerentabilității ei, ca aceeași asociație să reia aici activitatea cu câțiva ani înainte de 1771. Problema evacuării apei de infiltrație, care perturbă adeseori procesul de exploatare s-a rezolvat în cele din urmă prin săparea unei străpungeri de 187 stinjeni și a unei galerii, care trebuia să lege abatajul exploatării „Heil(ige) Dreyfaltigkeit” de galeria de drenaj al asociației „Simon și Iuda” (13—14), fapt care a permis extragerea rezervelor de cupru și argint în abatajele 10; 14. (Pl. XXIV/2).

7. — Exploatarea „Simon și Iuda” din M-ții Moraviței, plasată de unii — datorită apropierii geografice — și în M-ții Sf. Ioan. Descrierea exactă a acestora pe baza legendei și hărții, reproducă integral în cadrul unei alte analize³⁴ dar și a schiței propriu-zise, ne permite constatarea că ne aflăm în fața celei mai întinse exploatări miniere bănățene din veacul al XVIII-lea. Cu o precizie uimitoare au fost trecute în această hartă toate perimetrele miniere din zonă exploatate în 1771, iar în reprezentarea de profil apar o serie de detalii în formele de relief, care depășesc normele stricte de execuție a unui profil. Pentru păstrarea caracterului complet al documentului cartografic sînt trecute și lucrările miniere care iasă mult din formatul obișnuit al hărții, iar spațiul alb creat astfel este utilizat pentru executarea unor desene înfățișînd scene de lucru, respectiv cîteva motive miniere sau cu specific local, ex.: transportarea lemnului pentru armarea lucrărilor miniere înspre gura unei galerii, în fundal, o construcție (sediul administrației sau al vre-unei asociații). Minerii sînt înfățișați în costumele lor specifice veacului al XVIII-lea³⁵ (Pl. XXV).

În linii mari, harta din albumul prezentat, înfățișează aceleași obiective miniere întîlnite și în hărțile întocmite în perioada imediat următoare. În ce privește repartitia terenurilor (cîmpurilor miniere) întîlnim aceeași situație ca și în harta publicată de Born în 1774. În anul 1771 s-a ajuns cum rezultă din această hartă la 13 galerii orizontale (de etaj): „... die 13-te und damalige letzte Ebensohle...”. Comparînd harta cu alta datată în 1770³⁶ în care apar aceleași 13 galerii de etaj, se constată unele deosebiri care ne determină să presupunem că intervalul la care a fost executată harta din album era mult mai mare. Construcția de la suprafață pentru adăpostirea crivacului și a altor instalații miniere apare într-o formă modificată, iar rețeaua de exploatare este mult mai întinsă: paralel cu vechiul puț de transport (Treibschacht) s-a mai construit unul pentru aeraj (18), prin care se făcea legătura dintre galeria superioară „Simon și Iuda” și galeria de drenaj (17); puțul „Clemente” a fost adîncit din ultima galerie de etaj cu încă 6½ stinjeni. La toate acestea se mai adaugă și o serie de galerii noi de cercetare în mai multe orizonturi³⁷, în timp ce galeria de drenaj a fost racordată în punctul (20—21) de exploatarele „Paulus” și „Heil(ige) Dreyfaltigkeit”³⁸.

8. — Exploatarea „Danielis” se afla la sud de „Simon și Iuda” în locul în care pârîul Moravița despărțea M-ții Dognecei de regiunea exploatărilor de fier de la Moravița (Ocna de Fier). Ea a fost deschisă pe direcția unor exploatare mai vechi, printre care o uriașă exploatare de suprafață (4). Datorită faptului că acestea au fost exploatate la maxim încă din antichitate, asociația „Daniels” a întrerupt activitatea 1½ an, pînă la începutul anului 1771, cînd a început să realizeze unele beneficii apreciabile (Pl. XXV/1).

9. — Puțul „Neu Simon Judas” a fost executat cu scopul de a sonda consistența zăcămintului rămas la baza mai multor exploatare vechi. A fost adîncit chiar pînă la adîncimea de 80½ stinjeni, situîndu-se printre cele mai adînci lucrări miniere de

³⁴ Cf. *Banatica*, II 1975, p. 186—190.

³⁵ Cu privire la costumele miniere din veacul al XVIII-lea, vezi: K. E. Fritsch, Fr. Sieber, *Bergmännische Trachten des 18. Jahrhunderts im Erzgebirge und im Mansfeldischen*, Berlin, 1957, 79 p. și 15+16 pl.

³⁶ Cf. *Banatica*, I 1971, p. 213 și pl. XXIII—XXV.

³⁷ Date mai detaliate în *Banatica*, III 1975, p. 187—190.

³⁸ Vezi supra, pag. 316, nr. 6.

acest gen. De remarcat marele număr de puțuri abandonate la o dată care nu se poate mijloci (4) (Pl. XXVI/2).

10. — Exploatarea „Victoria”, „Christoph Traugott” și „Pancraty” din M-ții Wolfgang. Prima a fost situată pe un perimetru minier triplu (Dreyfache Feld) aparținând de fapt asociațiilor „Victoria”, „Gott vermags” și „Francisci”. Ea a fost deschisă printr-o galerie de coastă (1) și continuată fie în abataje mai vechi, fie în galeria auxiliară „Francisci Stephani” (3). Transportul la suprafață a minereului, care s-a concentrat de obicei la talpa galeriei (8) într-un strat masiv de 5 șuhuri s-a efectuat printr-un sistem de puțuri și planuri înclinate suprapuse în forme de trepte: „... der obere Haspel [5] ... der zweyte Pumpen-und Zughaspel [7] ... der dermahlige tiefe Haspel [8]”. Exploatarea „Christoph Traugott” (12) pornea din galeria de coastă cu același nume dar se limita la un singur abataj. În perimetru învecinat „Neu Glückauf” au fost executate galeriile „Glückauf” și galeria auxiliară „Pancraty”. În toate aceste puncte de lucru se scotea minereu de plumb și aramă, iar prin prisma unor călători străini, ca Born sau Griselin, una dintre cele mai bogate a fost exploatarea aparținând asociației „Maria Victoria”³⁹ (Pl. XXVII).

11. — Exploatarea „Viner(a) Mare”, „Heil(ige) Dreyfaltigkeit” și „Gregory”, aflate în M-ții Risova erau constituite din câte trei galerii suprapuse, legate între ele de un puț principal și mai multe abataje în adâncime și de fronturi de lucru deschise pe filoanele de pirită („... bestehend in Dreyley zusammen gelöcherten Stollen, einen Haupt-Schacht und verschiedene Strecken und Ableufen...”) (Pl. XXVIII).

•

Trecerea în revistă a celor mai importante exploatare în stare de funcționare totală sau parțială — exceptând cele abandonate sau în curs de deschidere — chiar dacă pare să aibe un caracter tehnicist, nu este lipsită de importanță pentru istoria mineritului bănățean din veacul al XVIII-lea. Cu toate că perioada de elaborare a acestor documente cartografice prezintă un interval destul de restrâns, totuși informația care se desprinde din ele se răsfiră asupra unui răstimp mai îndelungat, chiar de câteva decenii. Astfel se poate obține o imagine mai precisă despre perioada de refacere a mineritului bănățean, în urma măsurilor de reorganizare luate în deceniile cinci—șapte ale veacului XVIII. Deși lucrările de cercetare și prospectare au avut la bază unele practici miniere mai vechi — plecându-se în multe cazuri de la investigarea lucrărilor miniere abandonate — totuși principiile generale aplicate în recuperarea resurselor metalifere corespundeau unei orientări economice noi, care lăsau cîmp liber pătrunderii unor procedee tehnice avansate. Prin urmare, în mineritul bănățean se introduc sisteme de exploatare avansate, care s-au bazat pe unele rezultate foarte recente ale științelor exacte⁴⁰.

Prezentarea descriptivă a fiecărei exploatare în parte — ce s-a încercat cît se poate de rezumativ față de textul original și pe înțelesul nespecialiștilor — creiază posibilitatea reconstituirii unei topografii montanistice a Banatului veacului XVIII, mai puțin sub aspect geografic-

³⁹ *VersGTemBan*, p. 83: „Im Wolfgang sind die Gänge gleichfalls blei-und kupferhältig. Es sind vier Gruben..., deren erstere *Maria Victoria*, die beträchtlichste ist“.

⁴⁰ Vezi, supra nota 12. În documentul citat se menționează printre noile descoperiri și un prototip al mașinii cu aburi „Wassersäulenmaschine” (în a. 1743) experimentat în diferite centre miniere învecinate.

co-mineralogic⁴¹, cât mai ales sub aspectul economico-industrial. Prezentarea unor elemente de detaliu, lungimea sau adîncimea unor galerii, puțuri sau abataje are menirea să ilustreze unele aspecte mai puțin tratate, legate de istoria mîncii în general. Toate aceste cifre, puse cap la cap, raportate la nivelul tehnic de pe atunci și completate cu cîteva date privind sistemul de salarizare a echipelor de mineri, ne permit reconstituirea aproximativă a volumului total de muncă prestat în această ramură, volum care nu întotdeauna poate fi ilustrat prin producția totală de metal (exprimată în greutate), în măsura în care ea se cunoaște din materialul arhivistice. Pe de altă parte datele prezentate într-un număr atît de mare, cum apar ele concentrate în albumul-atlas din colecția Széchényi din Budapesta, permit înțelegerea acelor factori care au influențat în mod real prețul metalelor, și în special cel al cuprului și al argintului pe piața internă sau externă, factori care în istoriografia mai veche au fost atribuiți prin excelență unor evenimente politico-militare.

VOLKER WOLLMANN

DAS BANATER GRUBENWESEN UM DIE MITTE DES XVIII. JAHRHUNDERTS WIDERSPIEGELT IN EINEM GRUBENRISS-ALBUM

(Zusammenfassung)

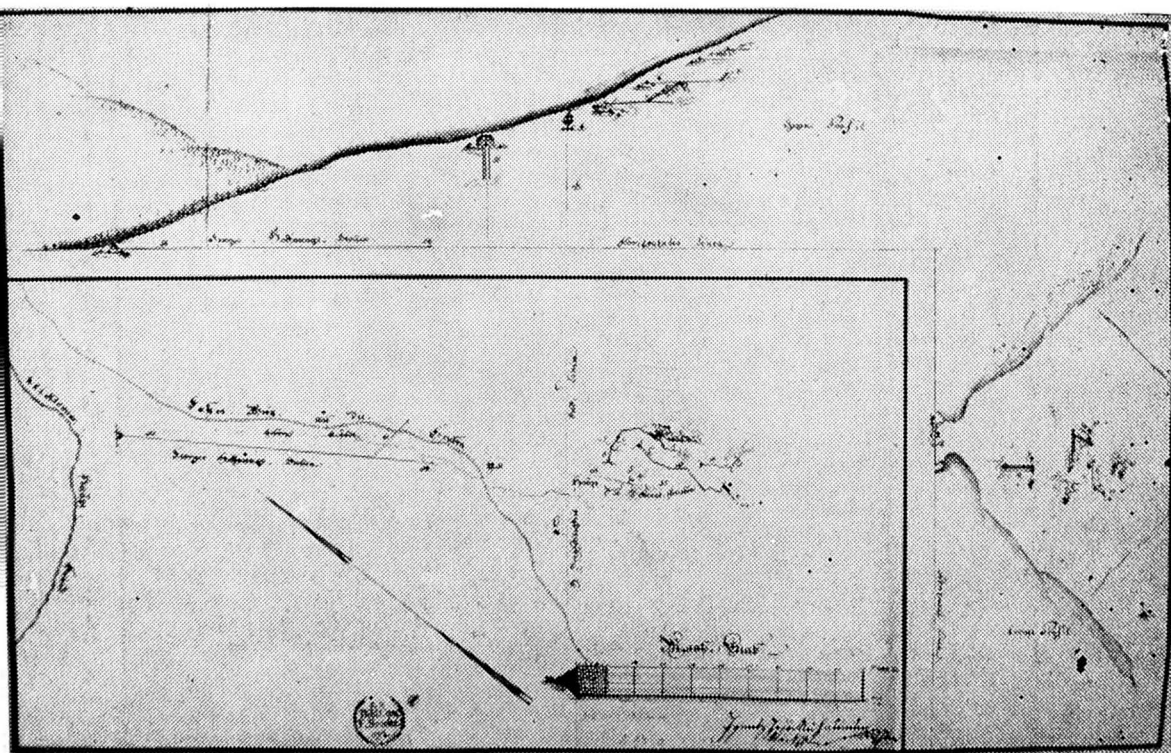
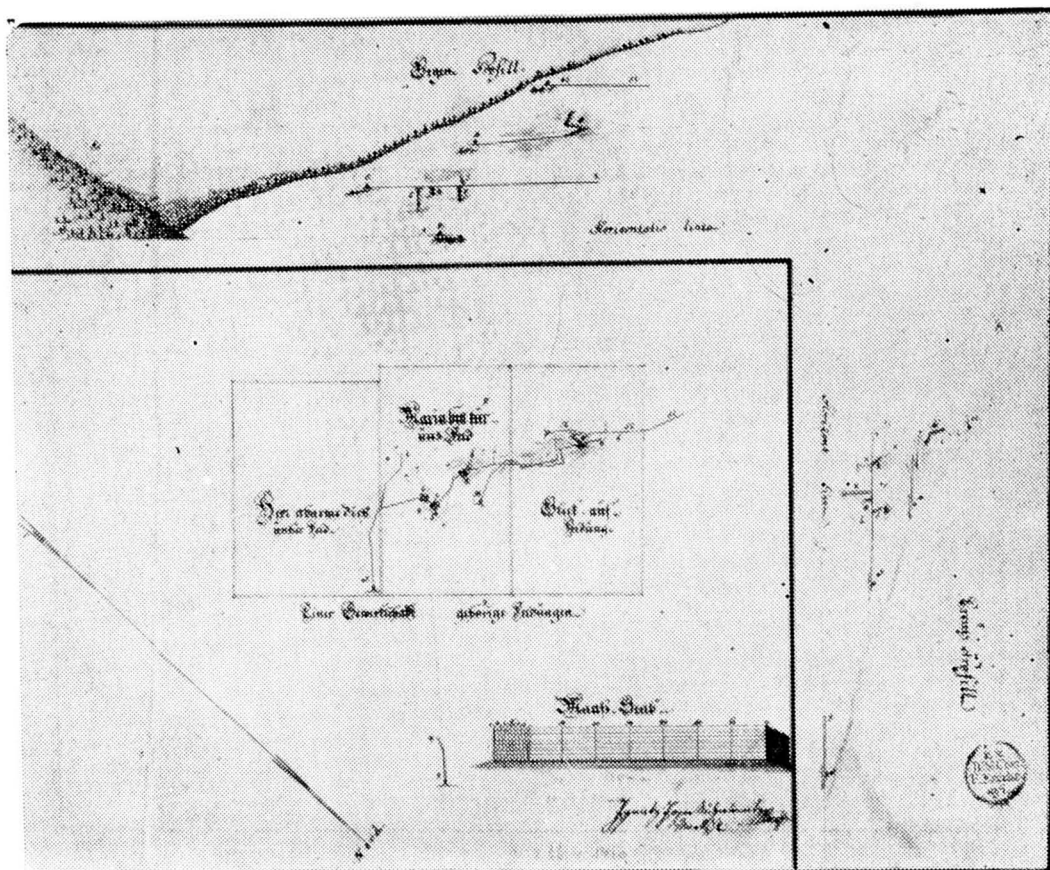
Der Banater Bergbau kannte nach den 40-ger Jahren des XVIII. Jahrhunderts eine rasche Entwicklung, was sich nicht nur im zahlenmäßigen Anwachsen der Grubenbaue, sondern auch in der Entwicklung des Markscheidewesens kenntlich gemacht hatte. Paralell mit dem Einführen neuer Abbauverfahren werden in den darauffolgenden Jahren und Jahrzehnten immer mehr „hoffnungsreiche“ Gruben verschient, so, daß die Zahl der Gruben-Risse in kurzer Zeit beträchtlich wurde. In den meisten Aufbewahrungsstellen dieses wertvollen Quellenmaterials — die Grubenkartensammlung des Wiener Finanz- und Hofarchivs ausschließend — sind nur vereinzelte Exemplare vorhanden, was sowohl das Studium der Entwicklung des banater Markscheidewesens, als auch einiger montanhistorischer Fragen, wesentlich erschwert. Ausnahme bildet hingegen eine ähnliche Sammlung aus der Kartenabteilung der Budapester Széchényi Bibliothek. Auf diese wurden Fachleute für Geologie und Kartographie erst 1957 durch die Zeitschrift „Geodézia és Kártográfia“ (nr. 7; S. 262—275) durch Julia Nagy aufmerksam gemacht. Es wurde dabei versucht die Erklärung zu finden, wie eine solche einheitliche und vollständige Sammlung — welche wahrscheinlich in einer oder mehreren banater Bergkanzleien erworben wurde — im 19. Jahrhundert in die Bibliothek des verdienstvollen Förderer der Kultur und des modernen Fortschrittes: I. Széchényi — gelangen konnte. Die Verfasserin hatte gleichzeitig auch versucht diese in den Jahren 1770—1771 verfertigten Risse von ihrem typologischen Standpunkt einzuordnen und wo es der Fall war bezog sie sich auch auf die Markscheidetätigkeit einiger Pioniere der Bergbaukunst,

⁴¹ Sub acest aspect i-ar putea interesa pe specialiștii care efectuează prospecțiuni geologice și miniere cu mijloace destul de avansate, dar lipsiți de cele mai multe ori de o documentație cartografică și minieră mai veche.

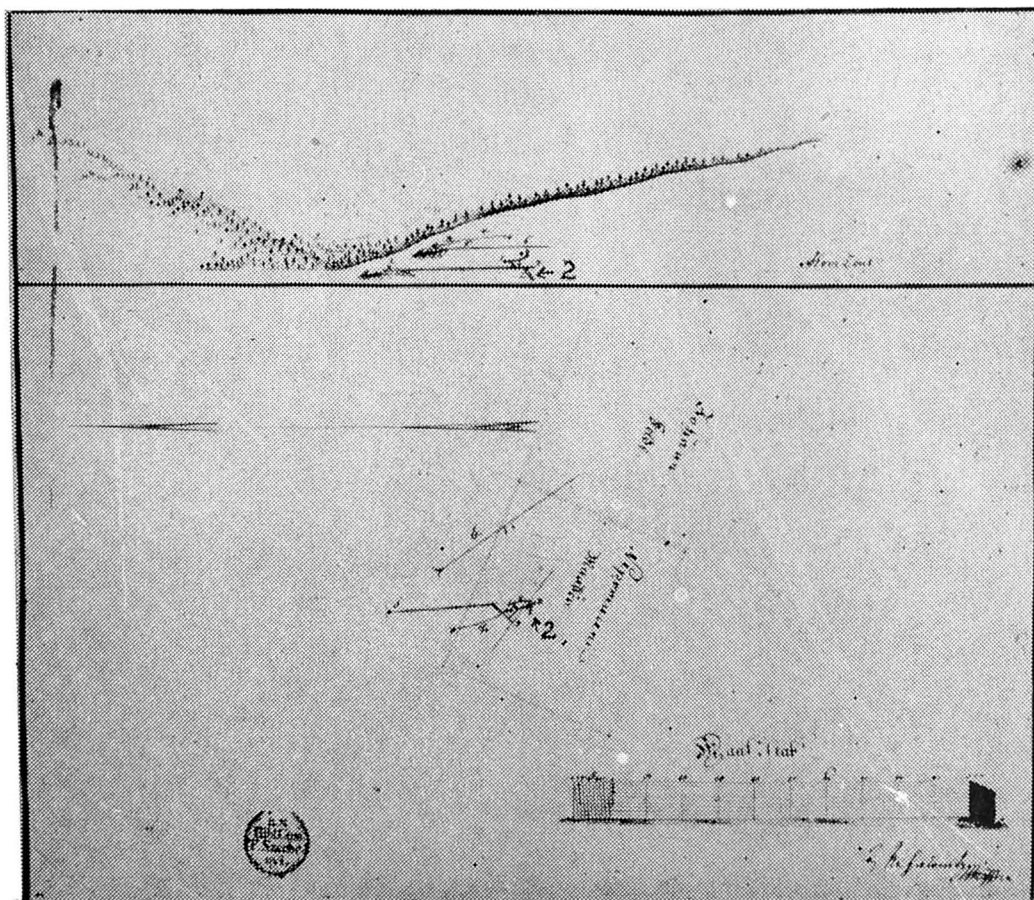
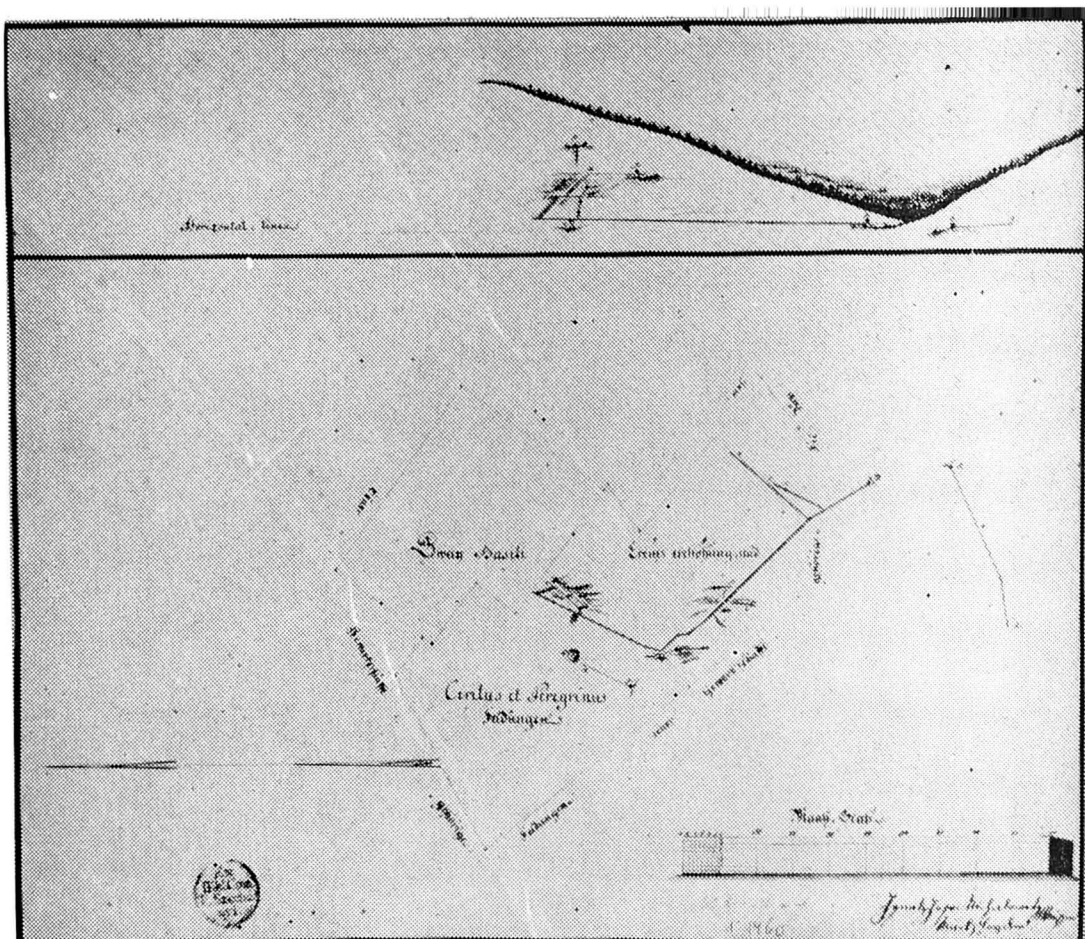
wie z.B. Chr. Tr. Delius, welcher seine verdienstvolle Laufbahn als Verfasser einer Bergbaukunde, im Banat begonnen hatte.

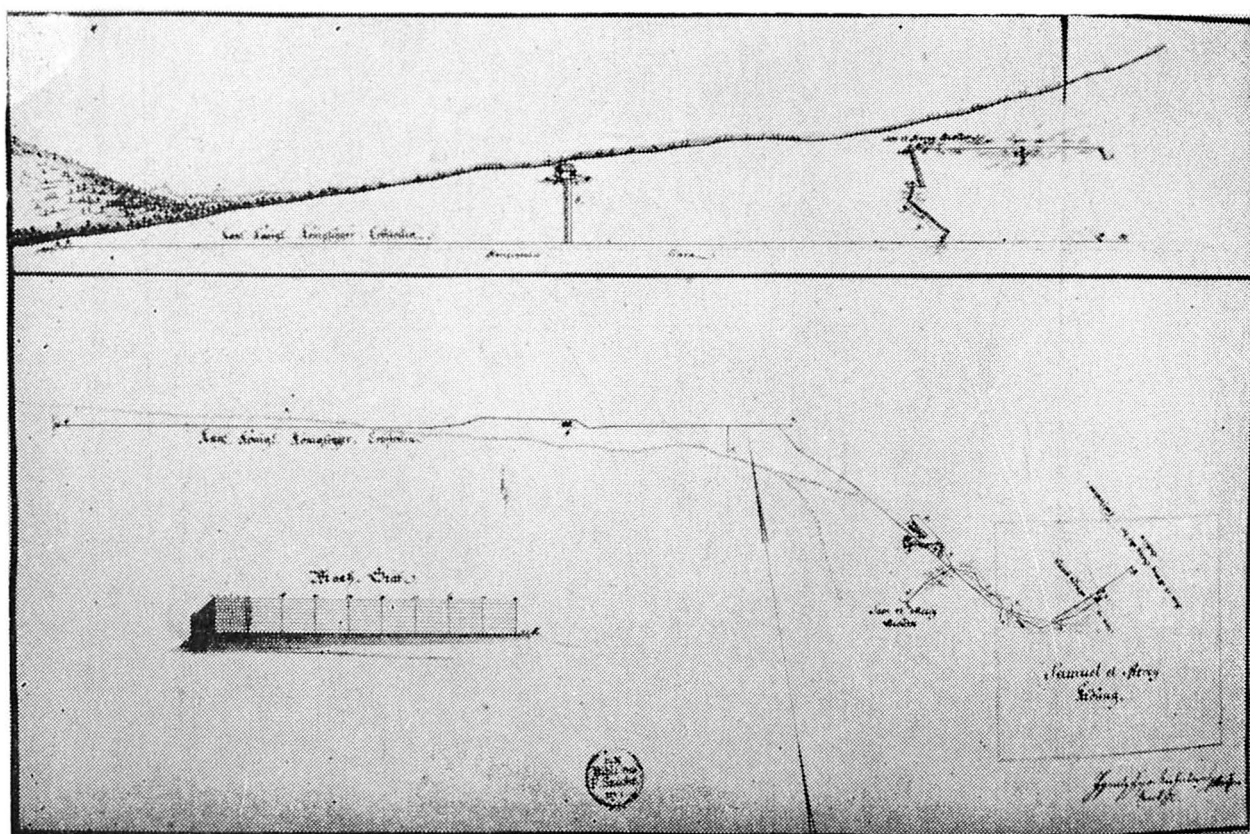
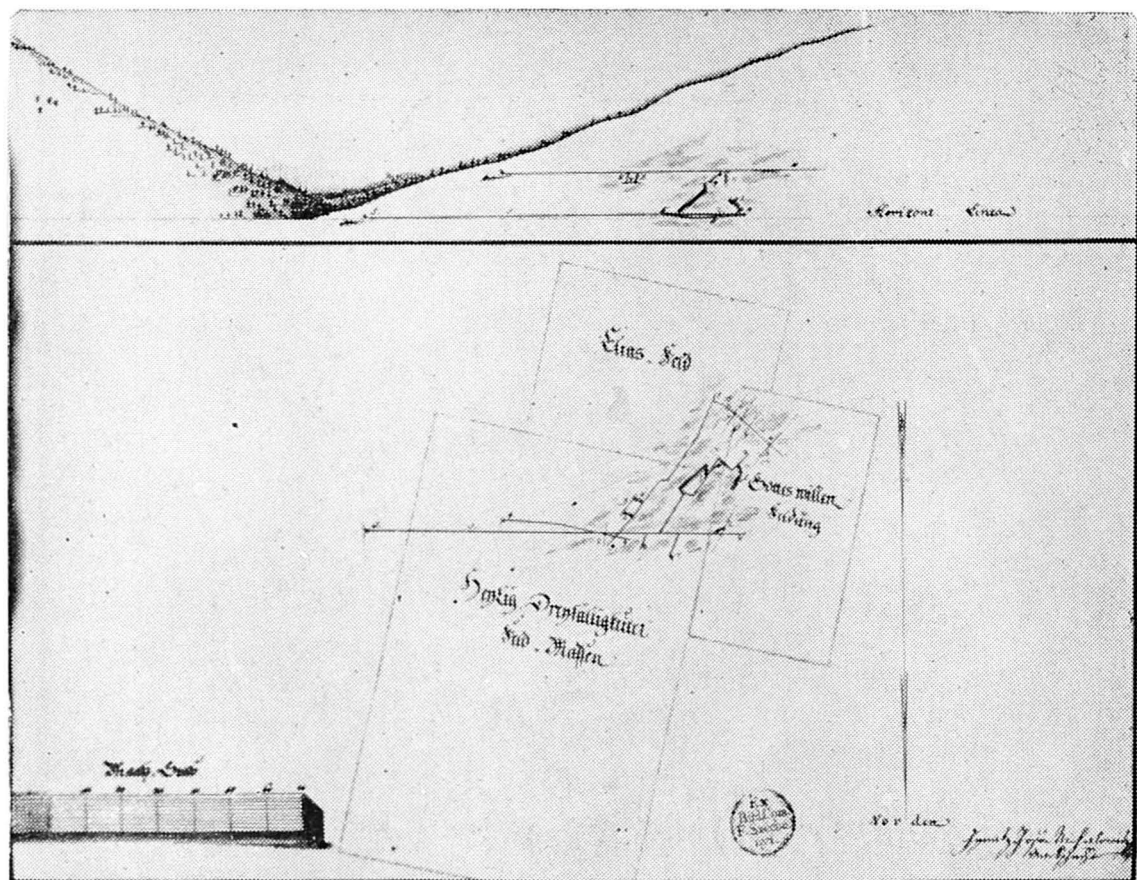
Aufgrund der Aufteilung des Kartenmaterials nach den banater Bergämtern — welche auch Julia Nagy in ihrer kurzen Vorführung der Risse berücksichtigt hatte — versucht unser Aufsatz ein allgemeines Bild für die Entwicklung des banater Bergbaues in einer gegebenen Zeitspanne darzustellen. Dabei werden die wichtigsten Angaben montan-historischen Charakters aus den „Erklärungen“ und den „Berichten“ der Risse herangezogen und es wurden besonders diejenigen unterstrichen, welche sich direkt oder indirekt auf Bergbautechnik und andere Modernisierungsversuche der Abbauverfahren beziehen. Dabei wird der Unterschied zwischen privat-gewerkschaftlichen und aerarialen Unternehmen gemacht. Die letzten, hatten oft auch zu Gunsten kleinerer Gewerkschaften größere und kostspieligere Grubenarbeiten (wie z.B. das Anlegen von Erb-oder Hauptstollen) durchgeführt.

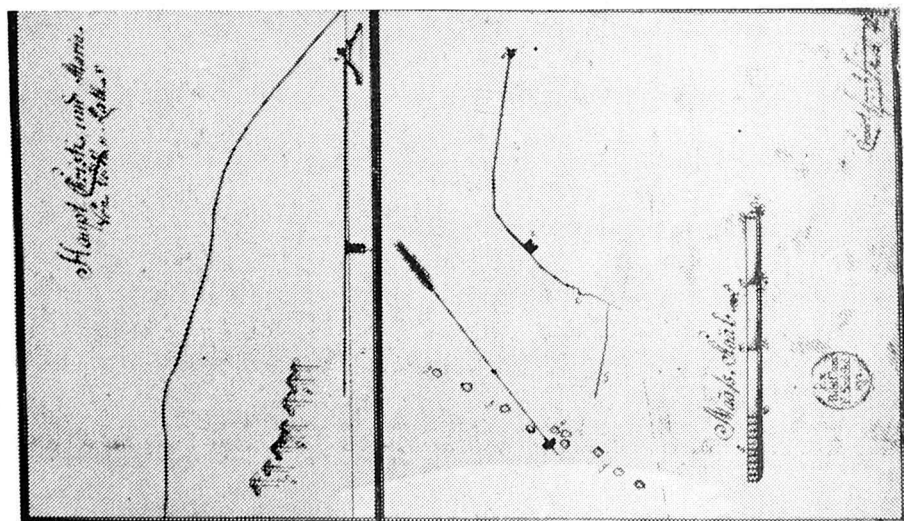
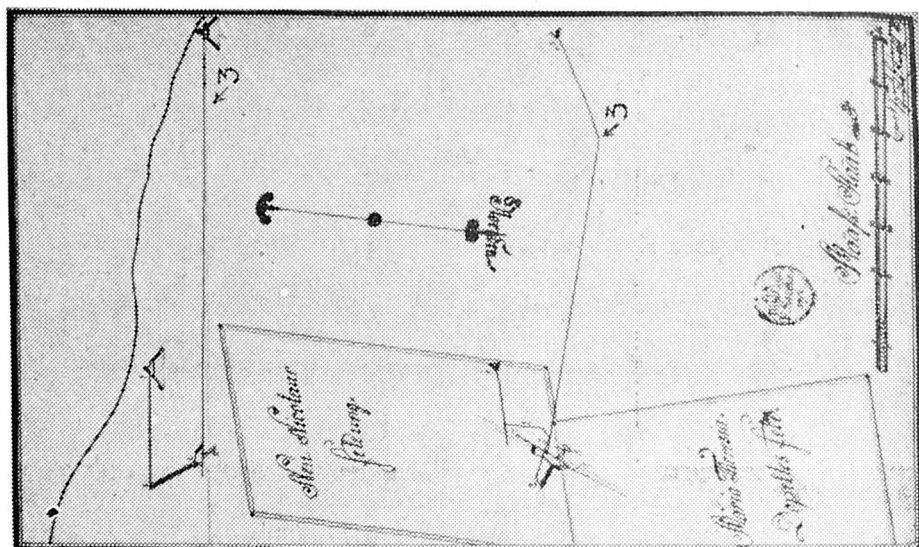
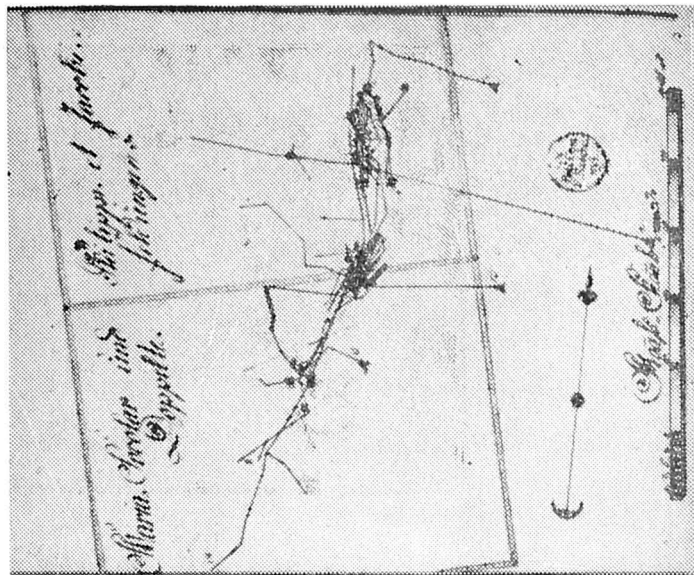
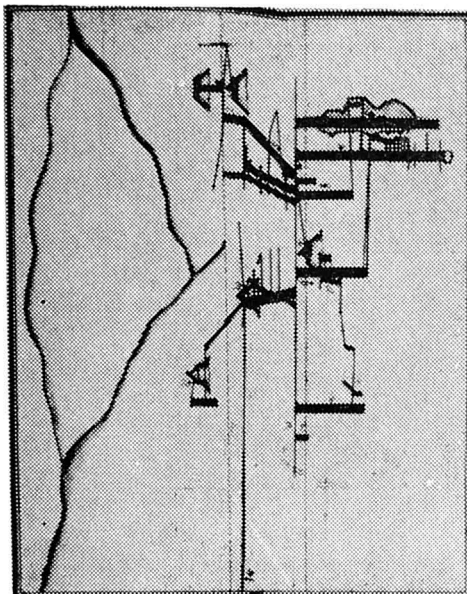
Die Schilderung sämtlicher in den Jahren 1770—1771 in Betrieb stehenden Gruben aus dem Banat (welche vor allem auf Kupfer und Silber getrieben wurden) in einer gewissen topographischen Reihenfolge, die gewöhnlich nach den Gebirgsgruppen orientiert war, ergänzt nicht nur die wenigen zeitgenössischen Beschreibungen einiger Reisenden wie Ignatz v. Born und den „Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeser Banats“ von Fr. Grisellini, sondern ermöglicht in gewissen Maßen eine Rekonstruktion des ganzen Betriebumfanges des banater Bergbaues um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts.

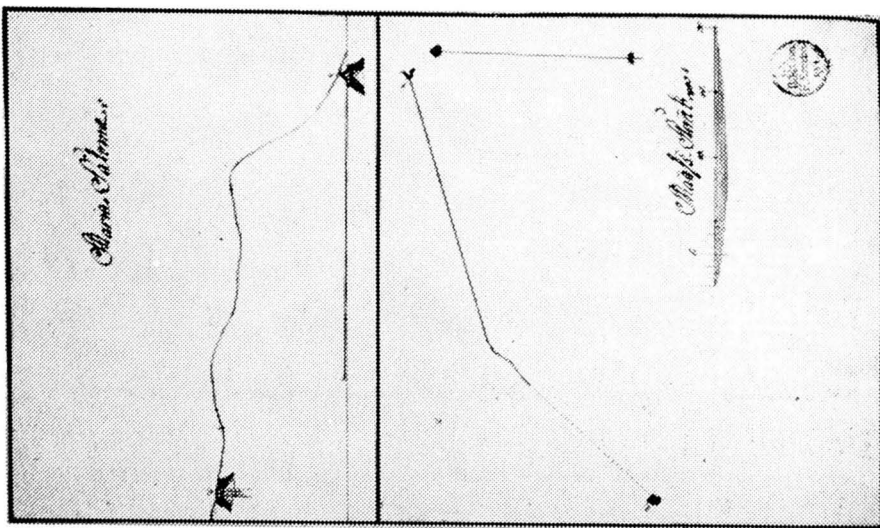
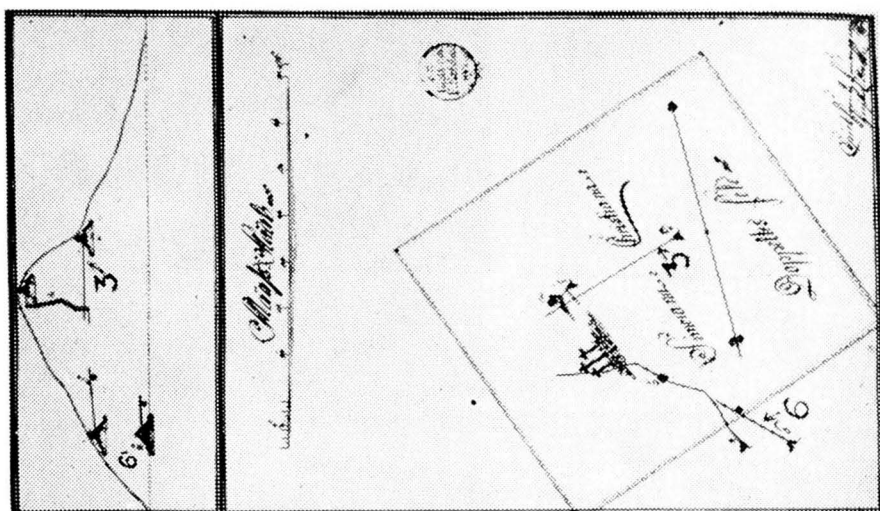
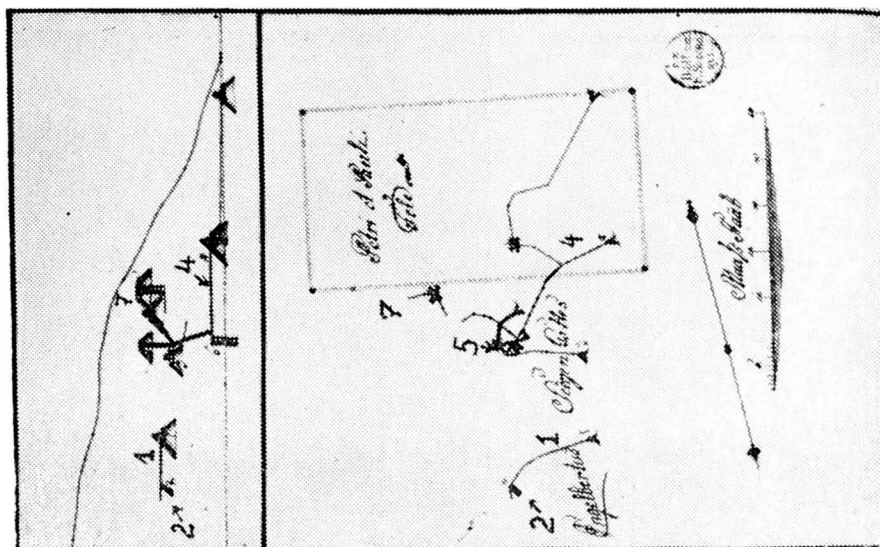

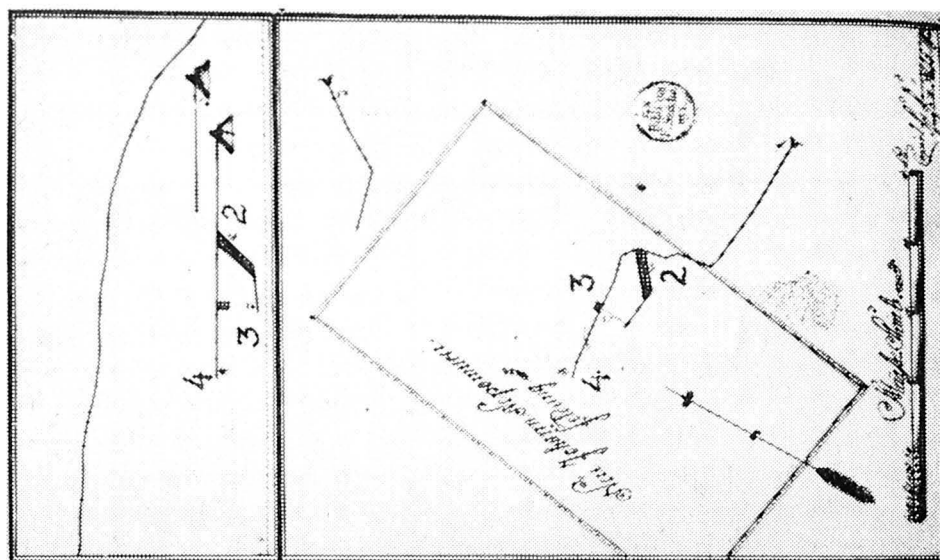
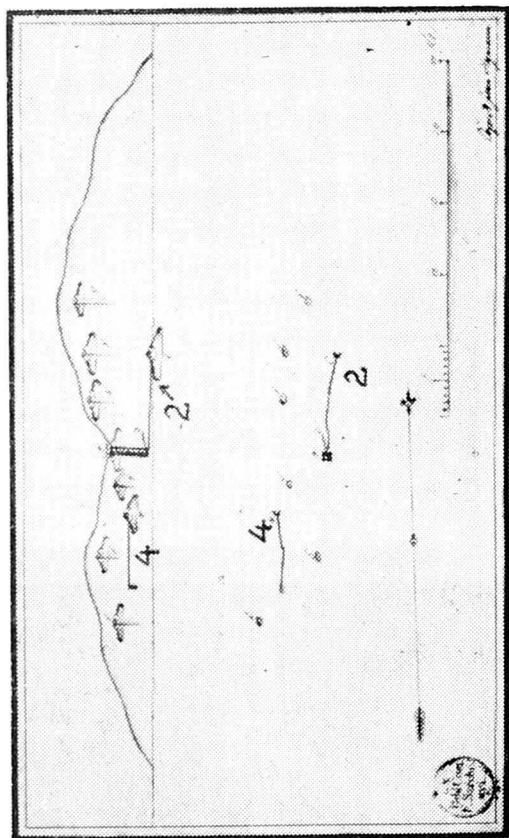
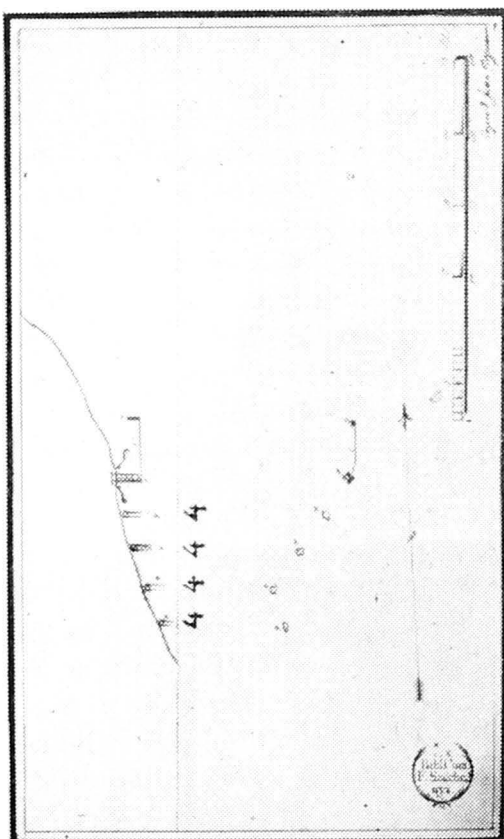
Planşa I

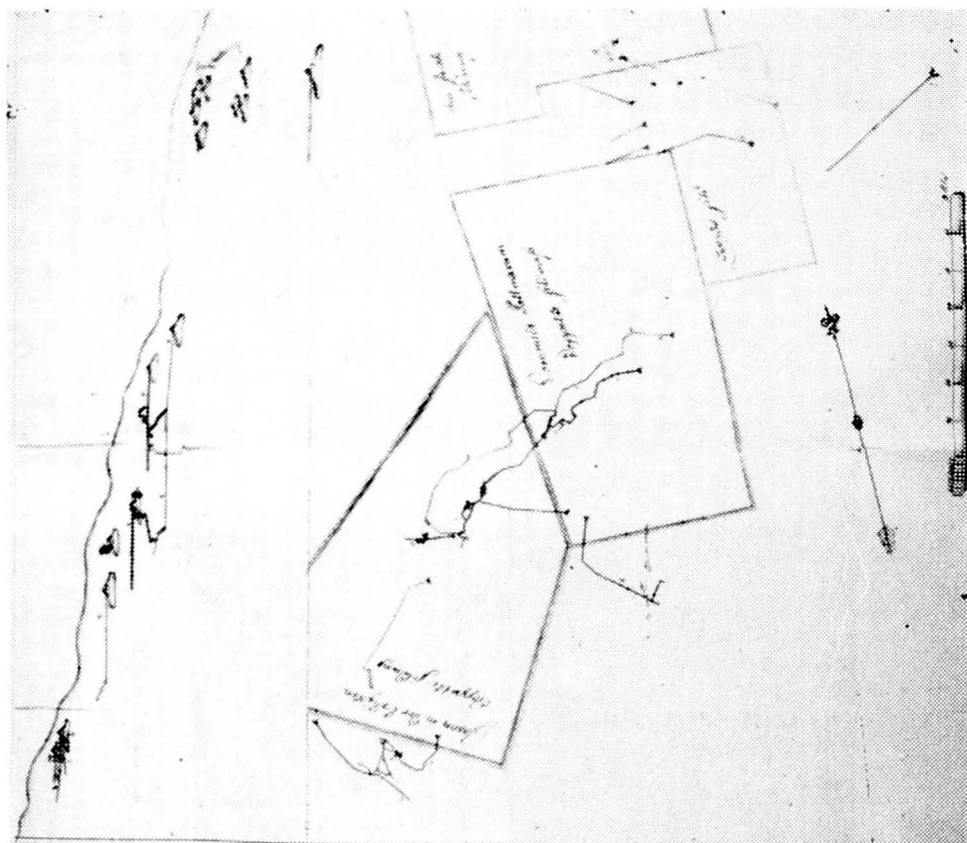

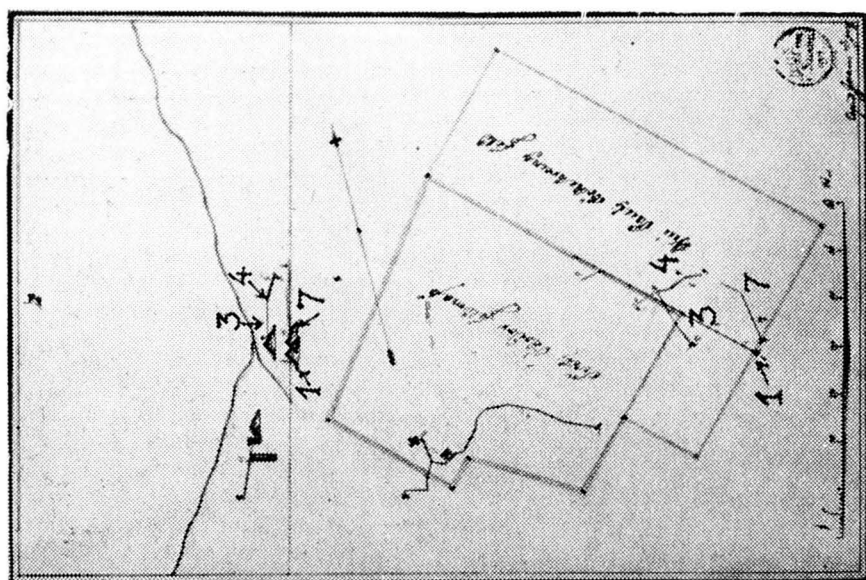

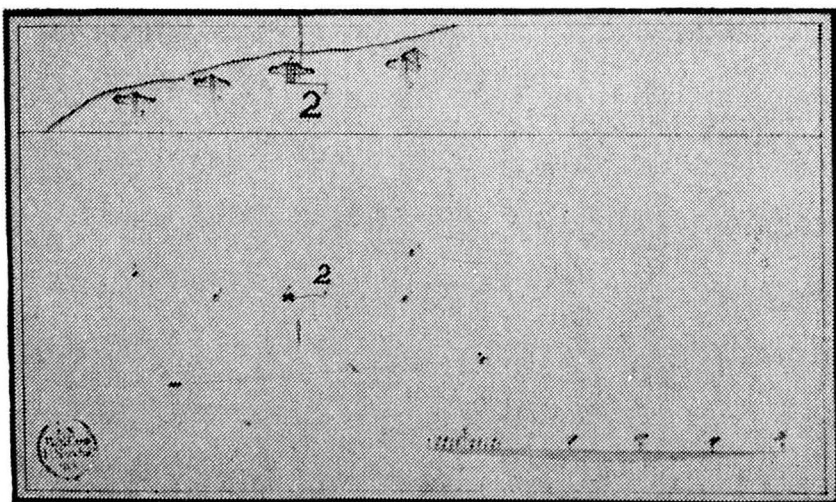
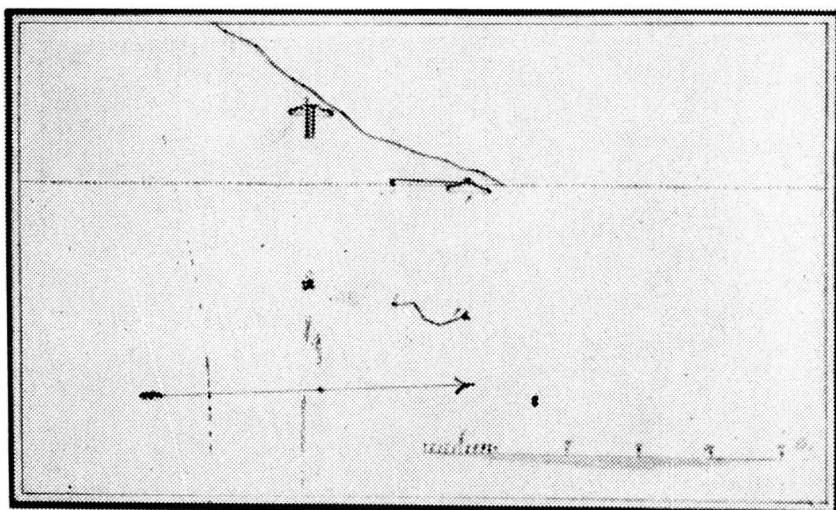
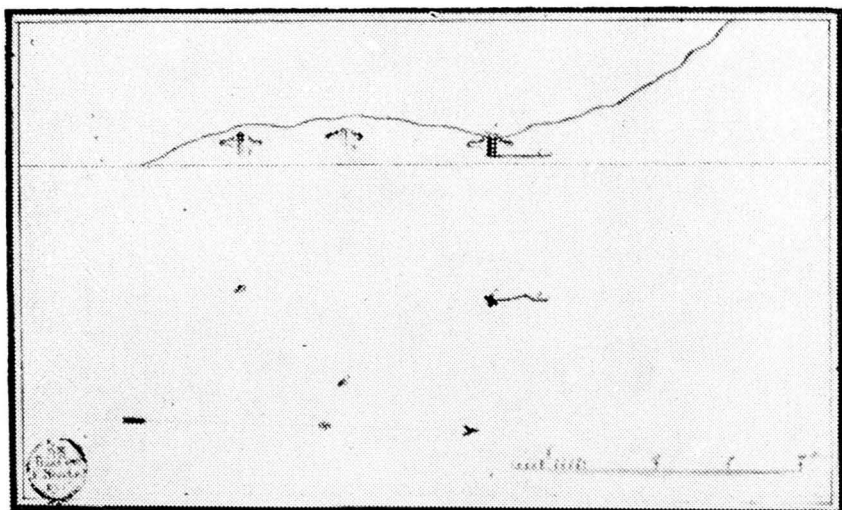

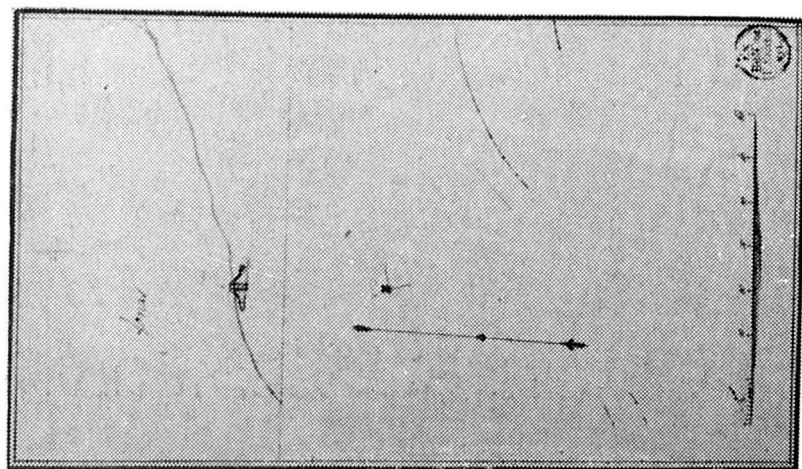
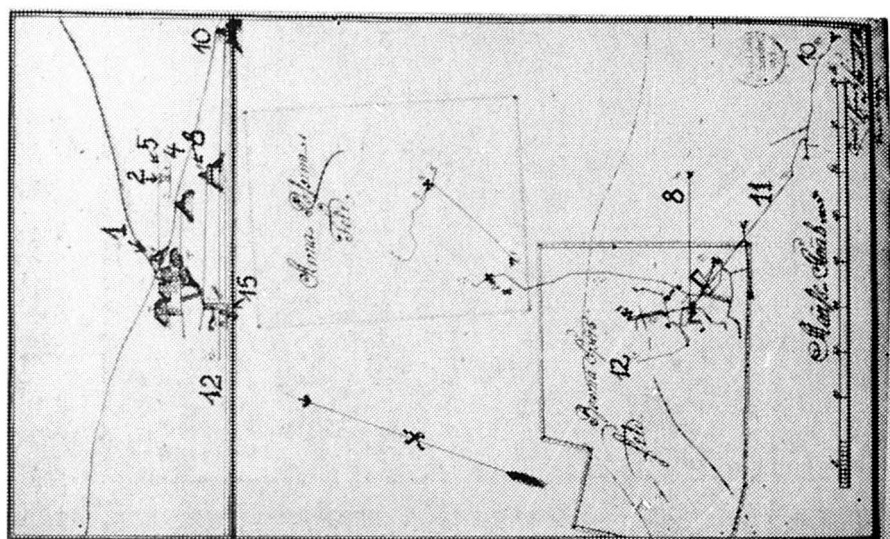
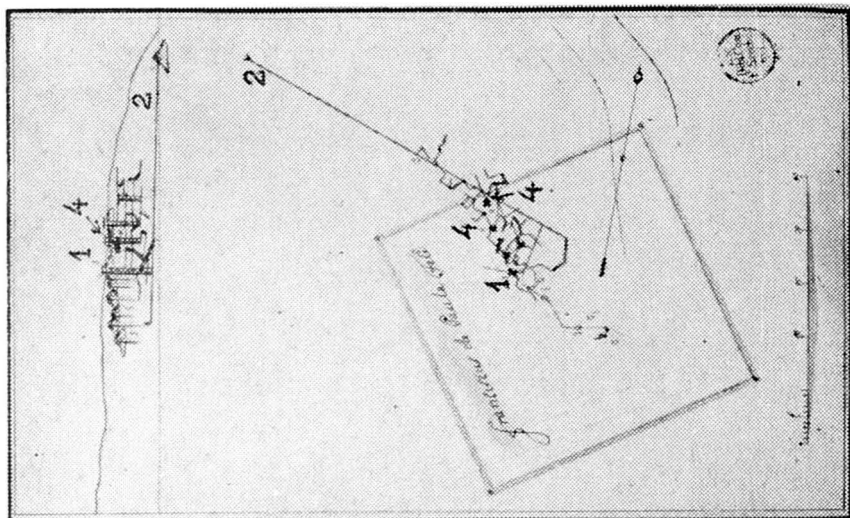

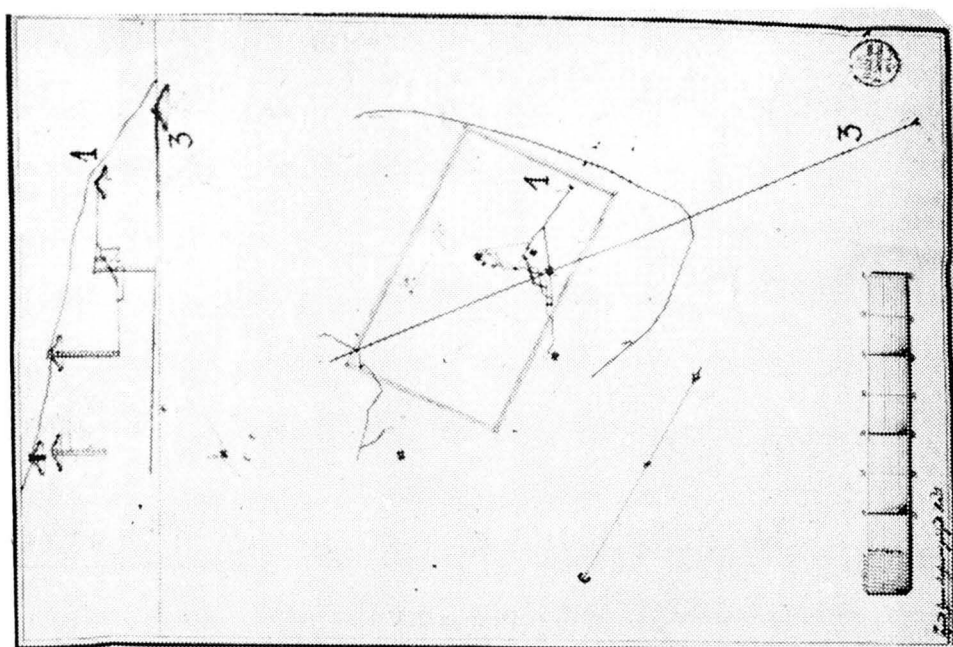
Planşa XII

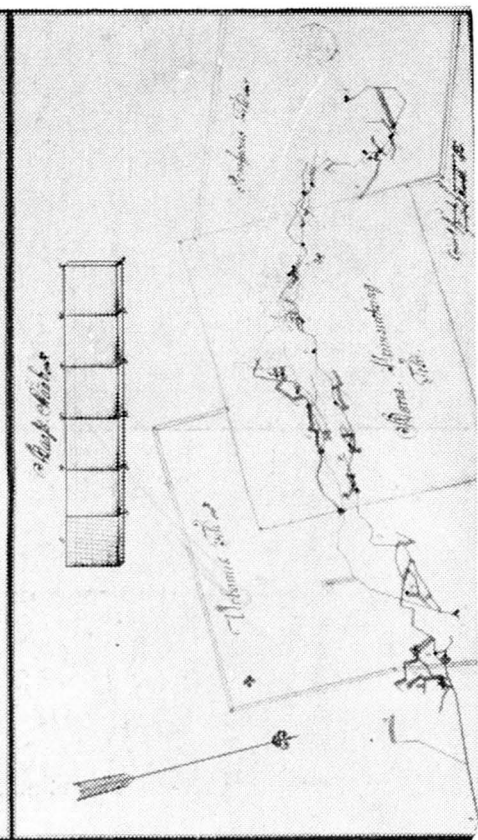
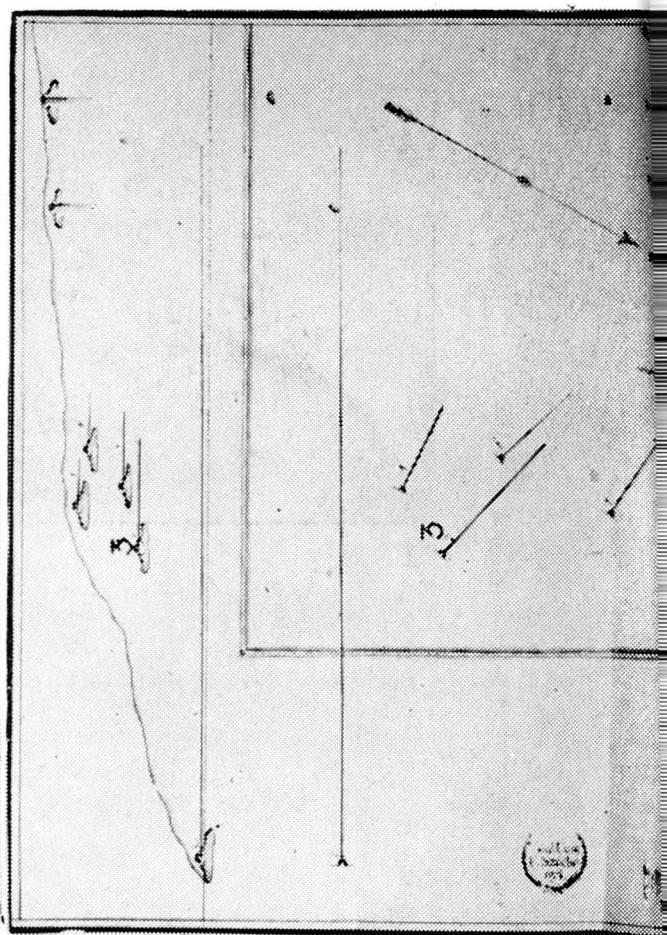

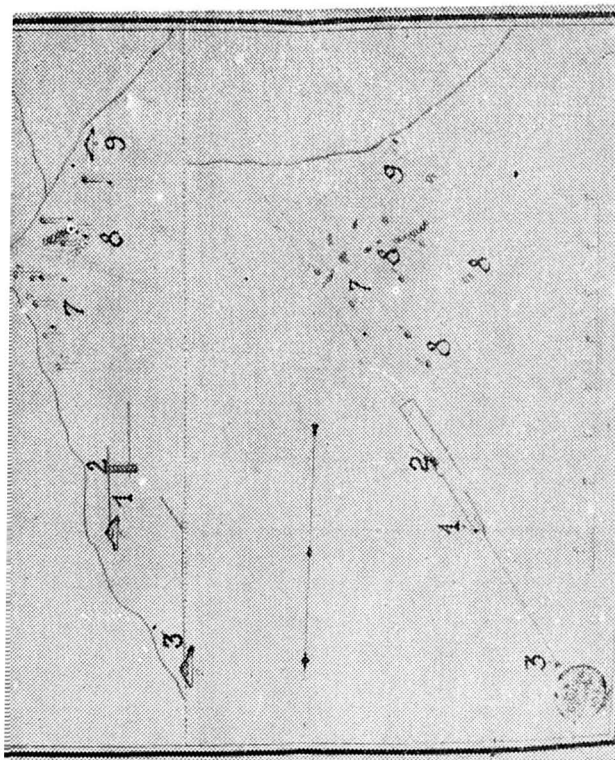
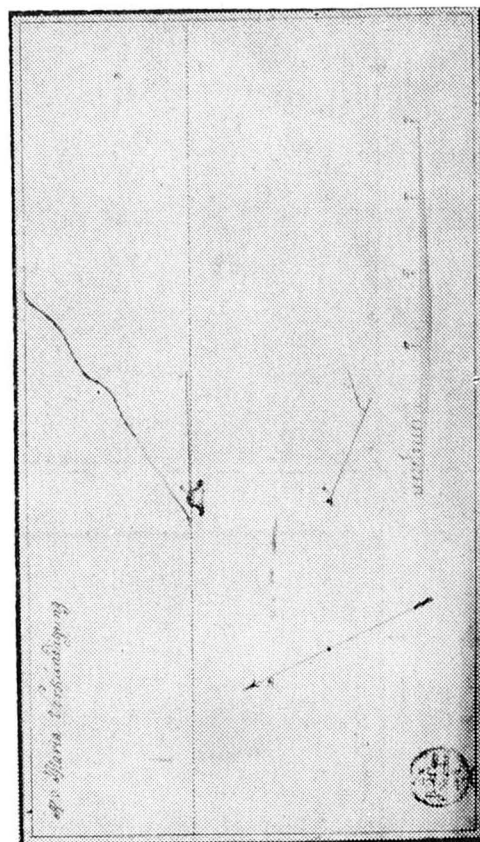
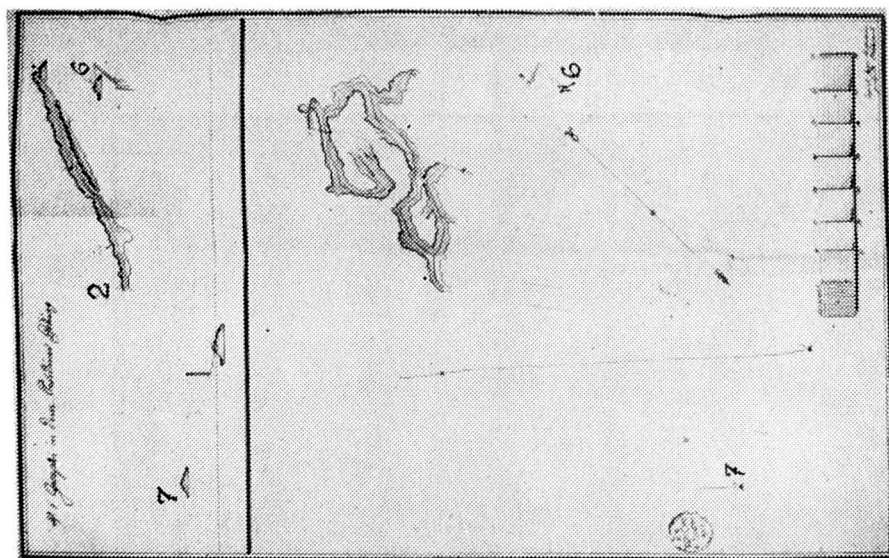
Planşa XIII

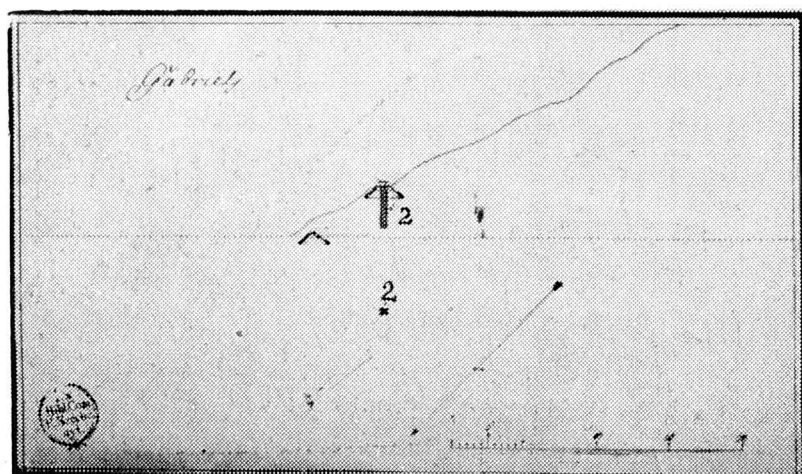
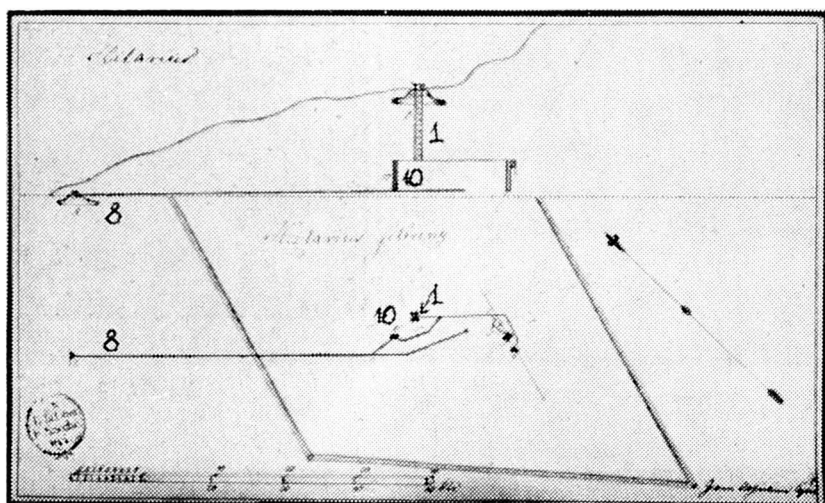
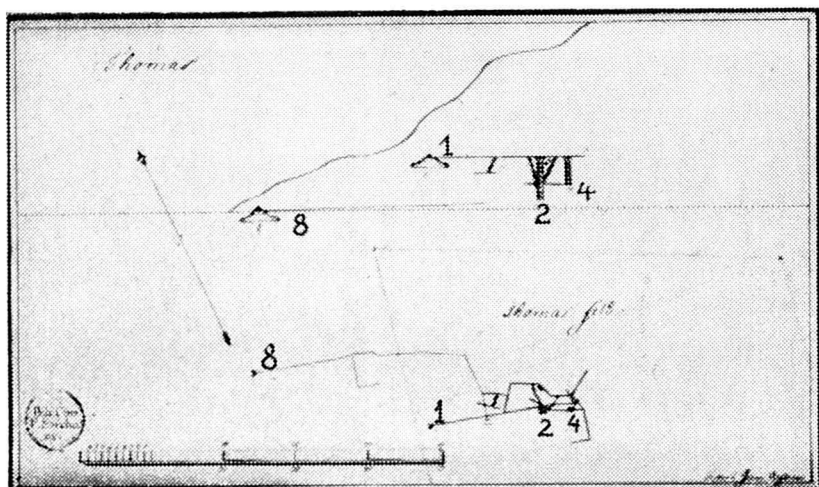

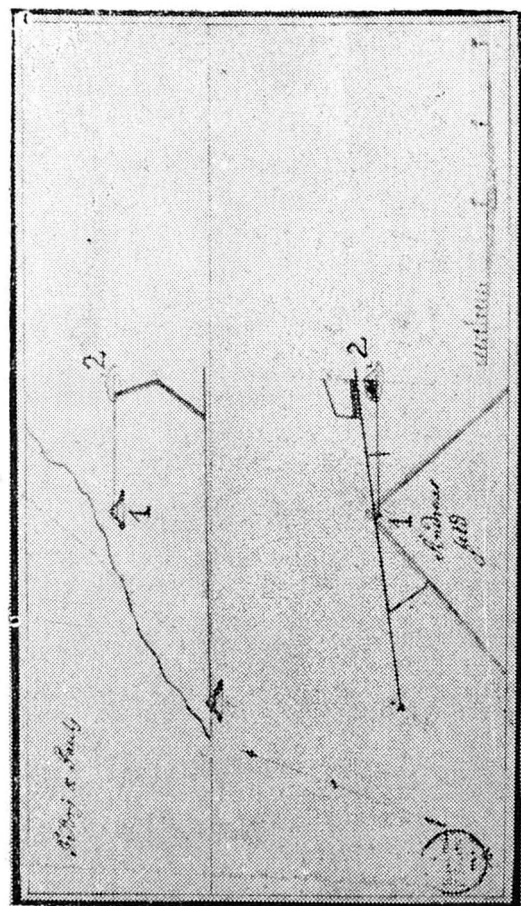
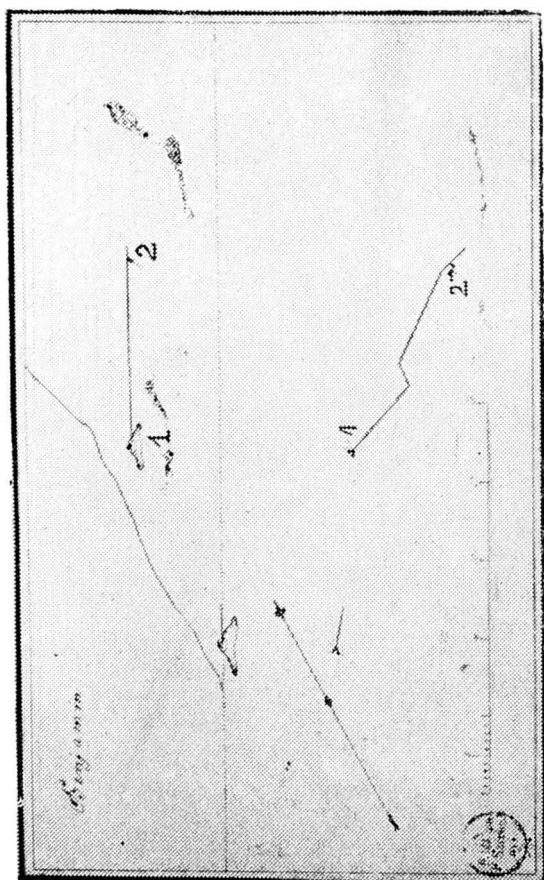
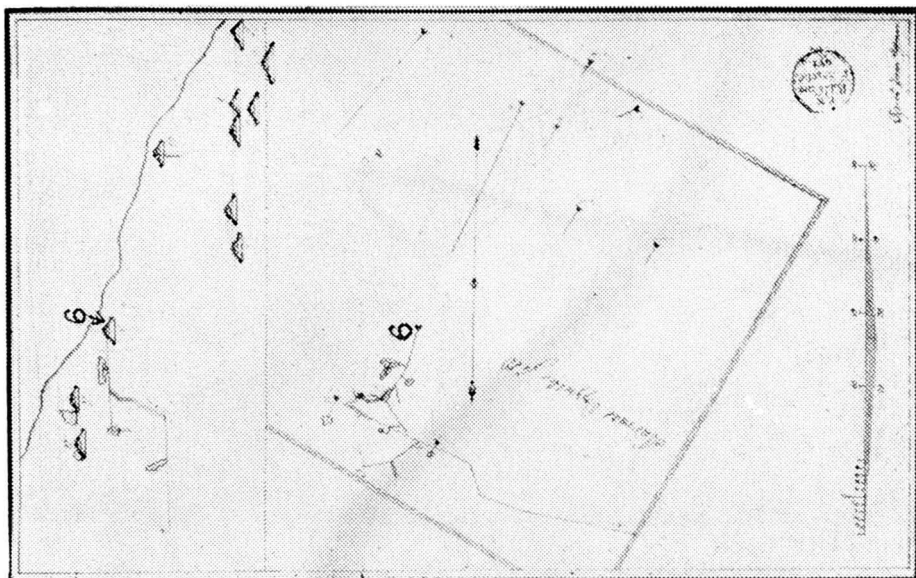
Planşa XVI

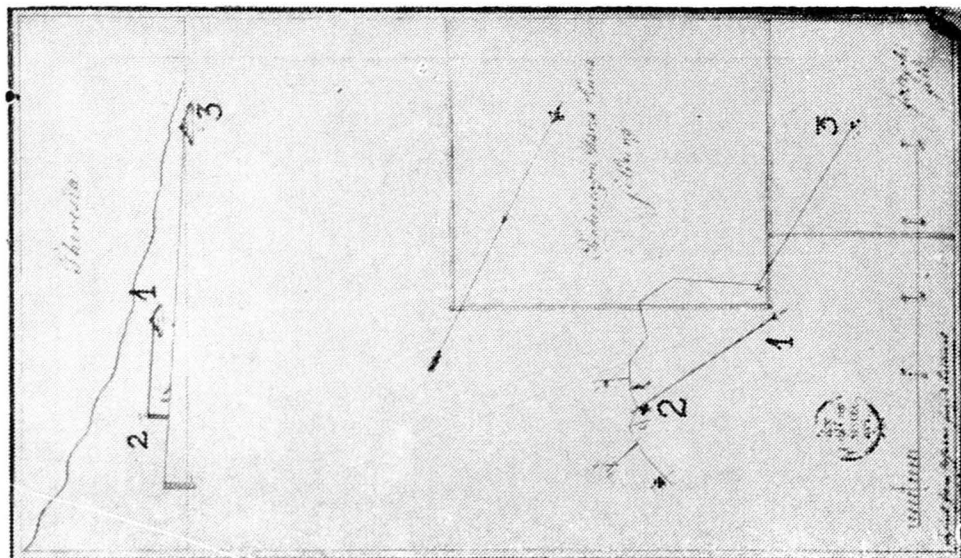
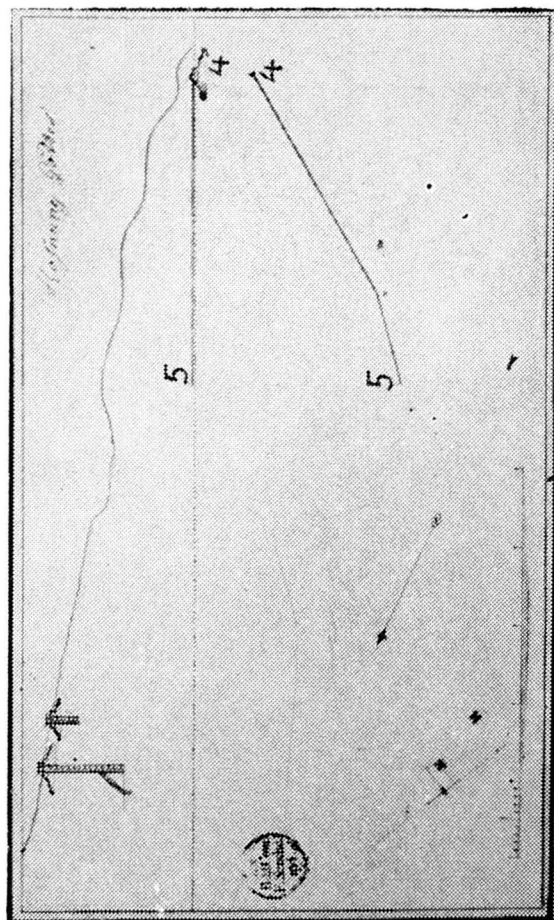
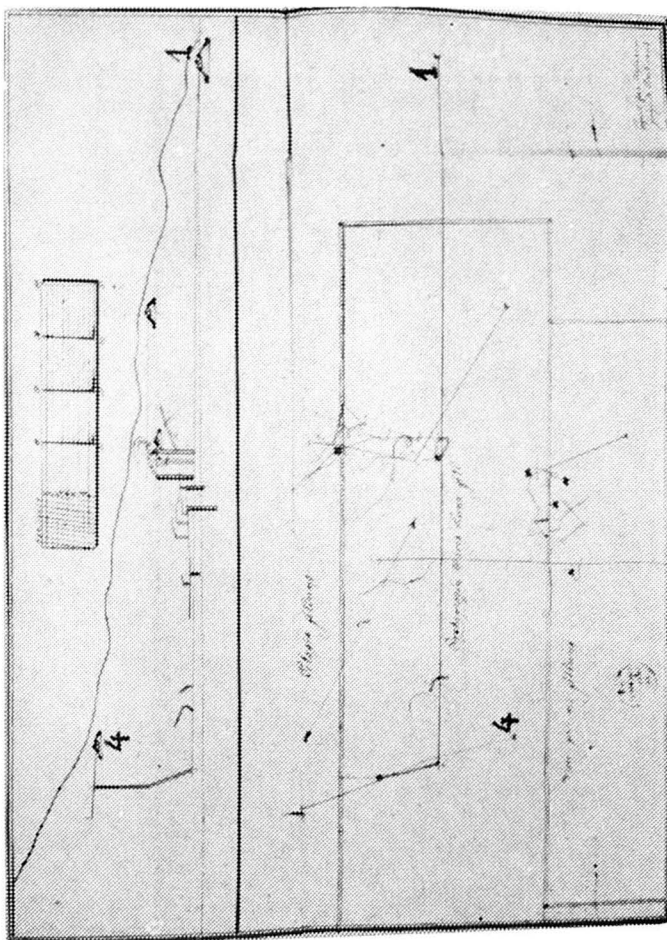

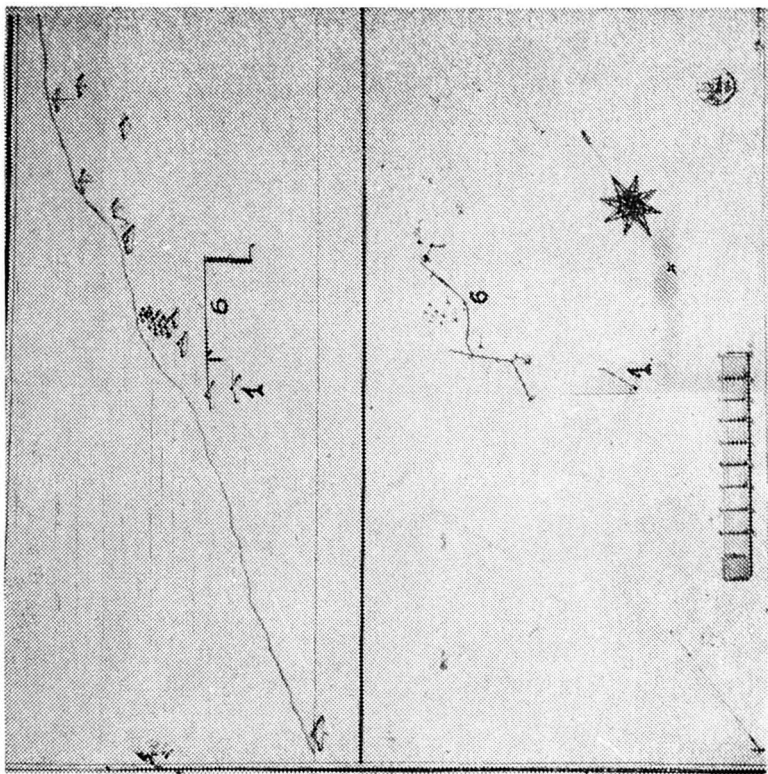
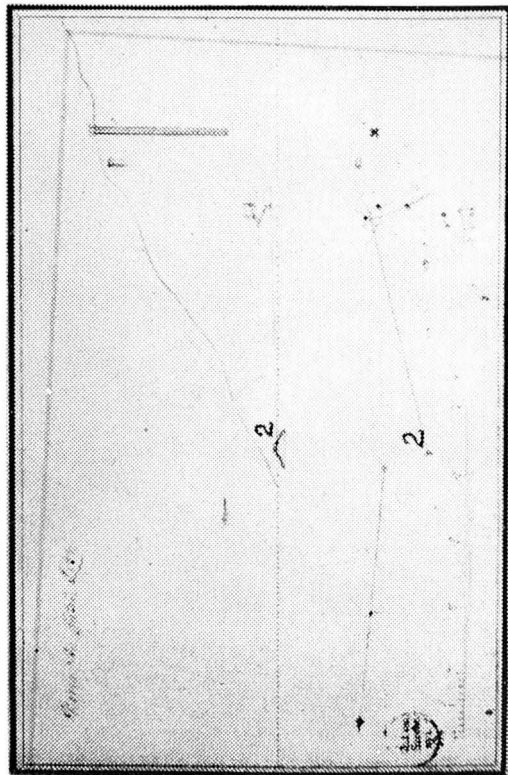
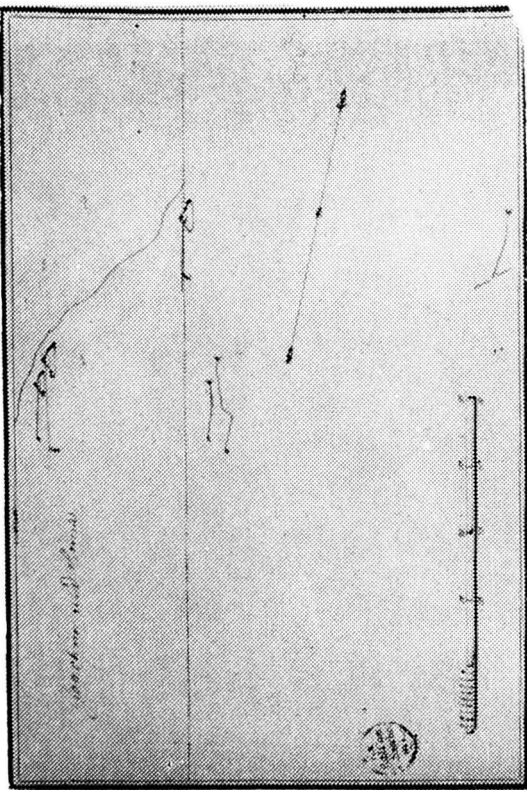

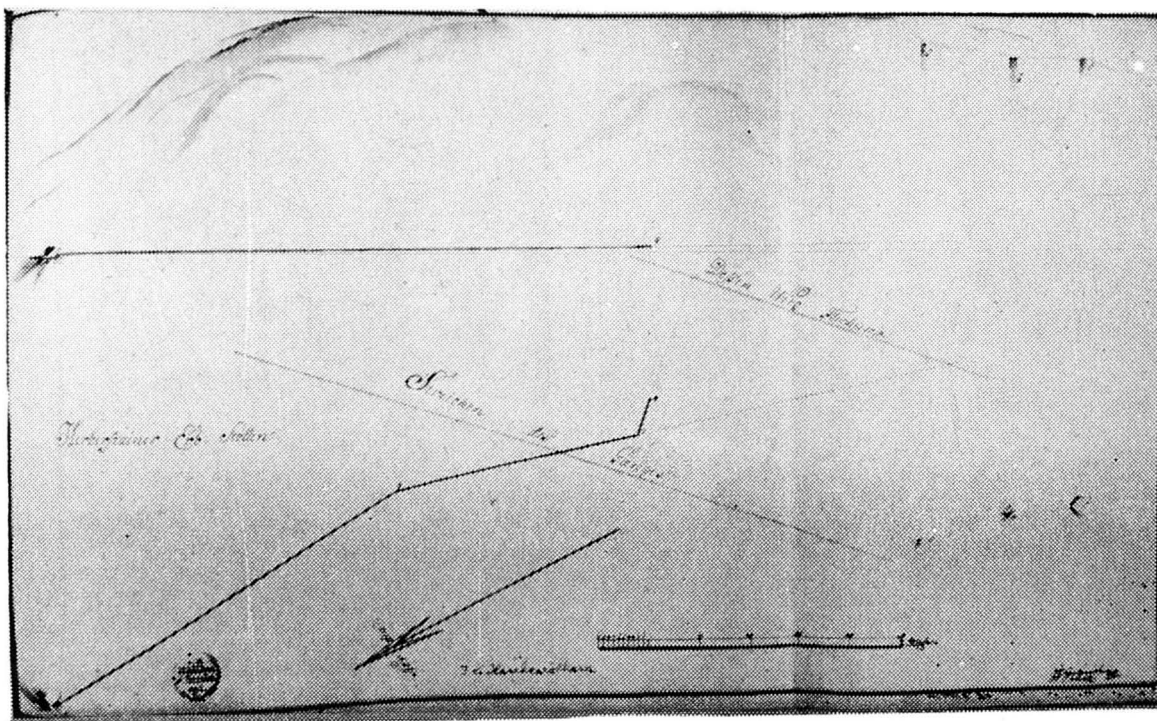
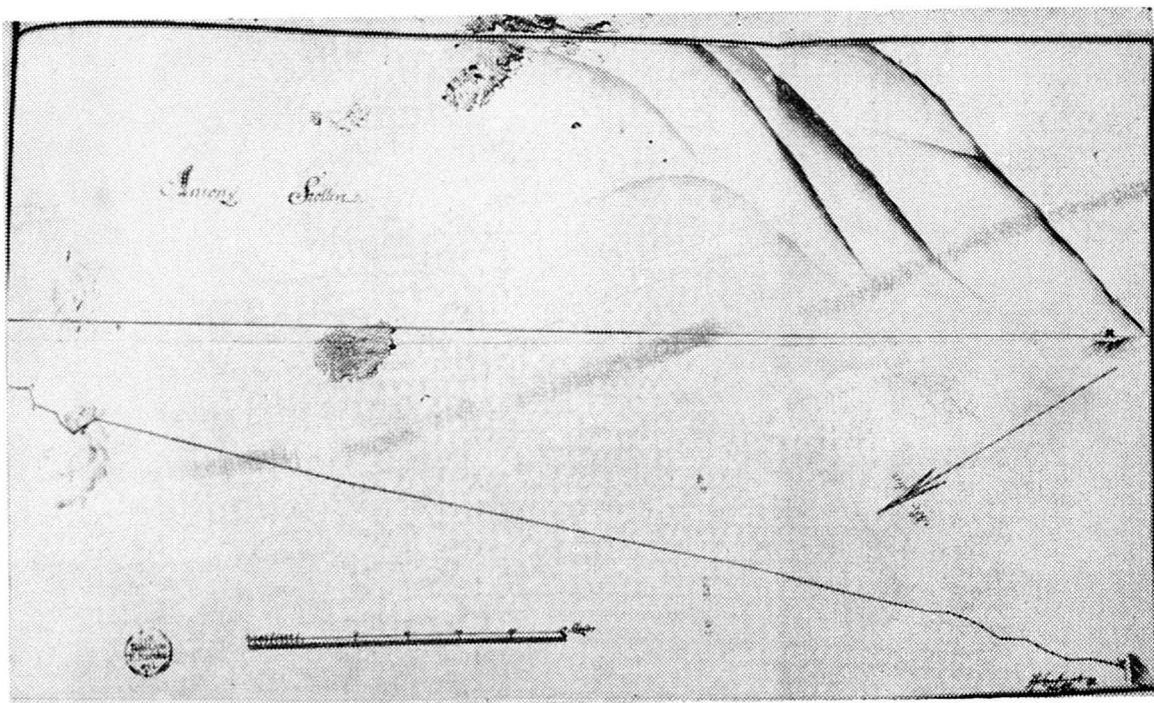

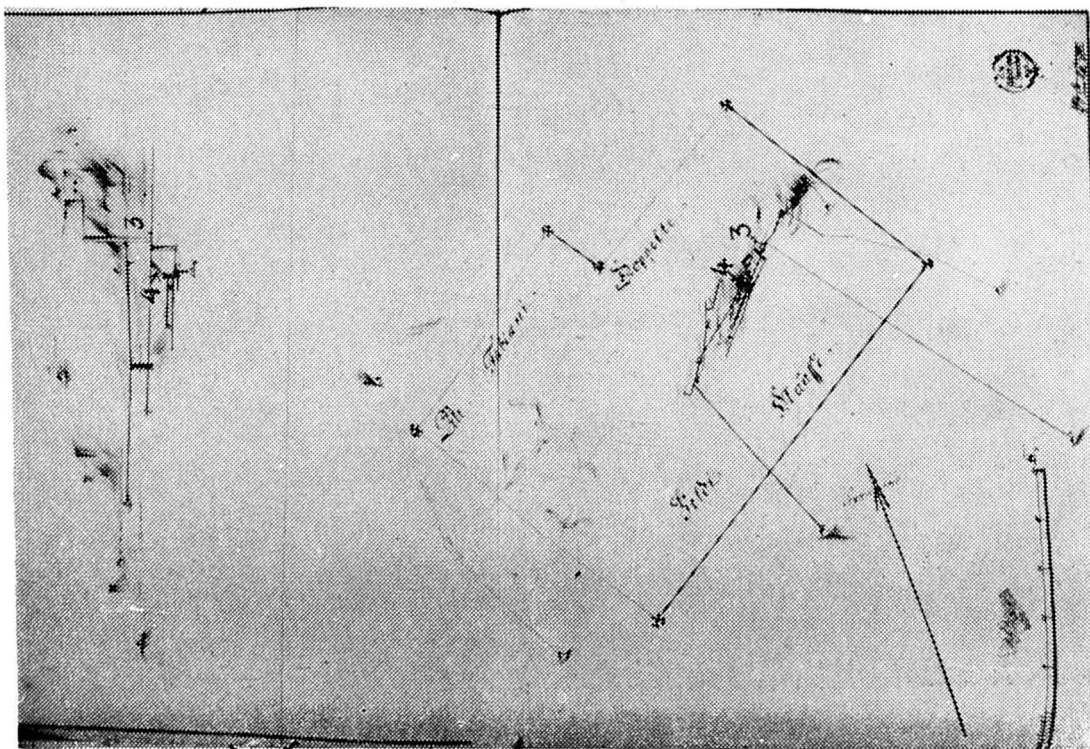
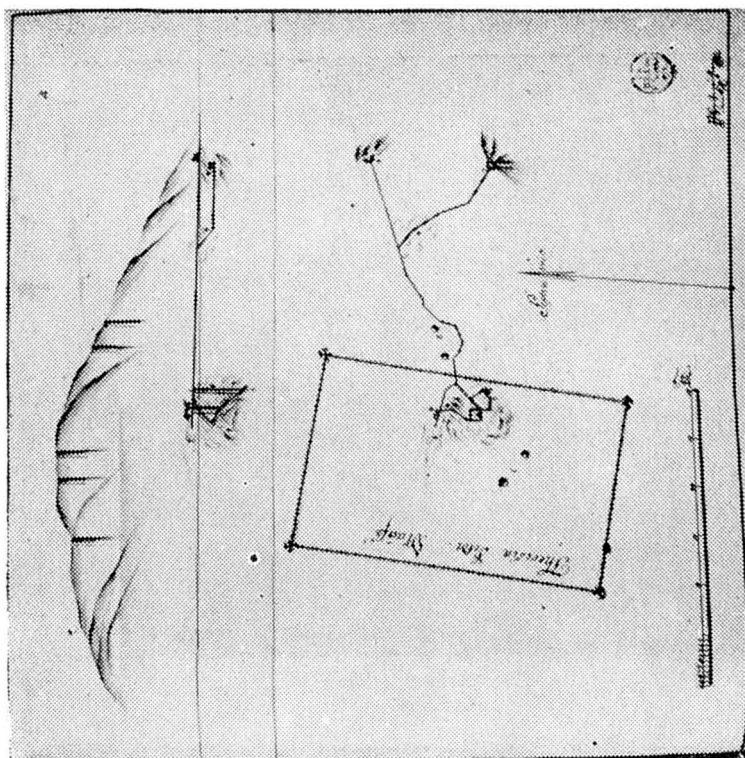
Planşa XVIII

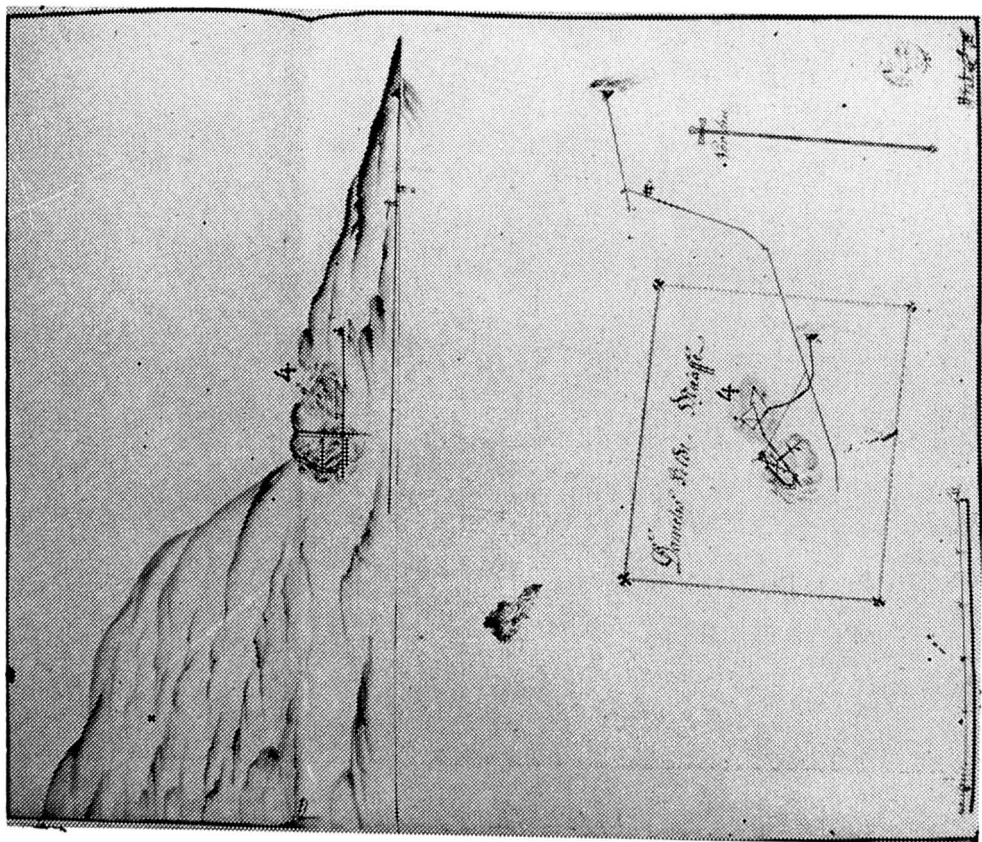
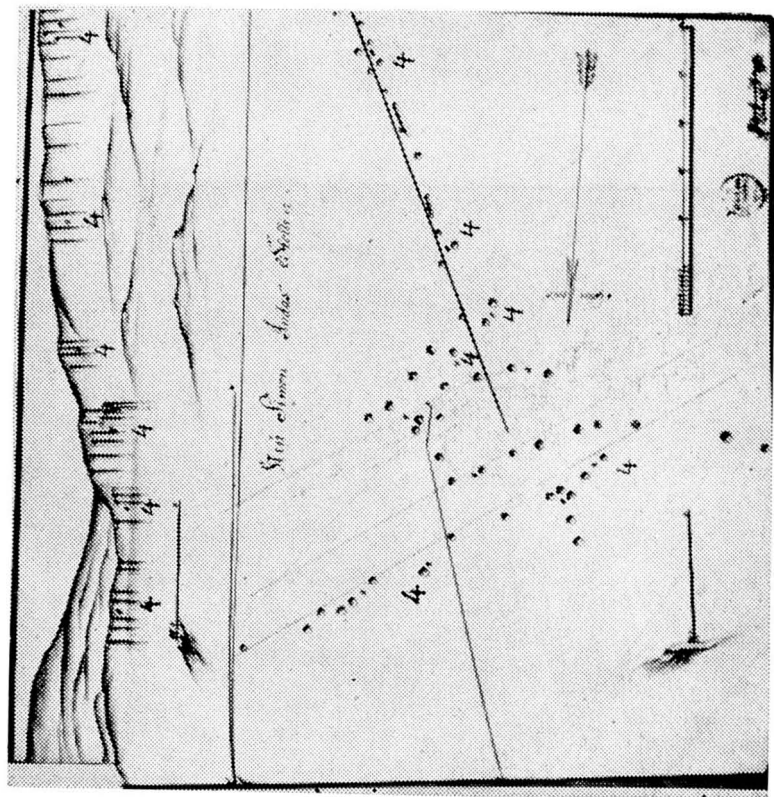

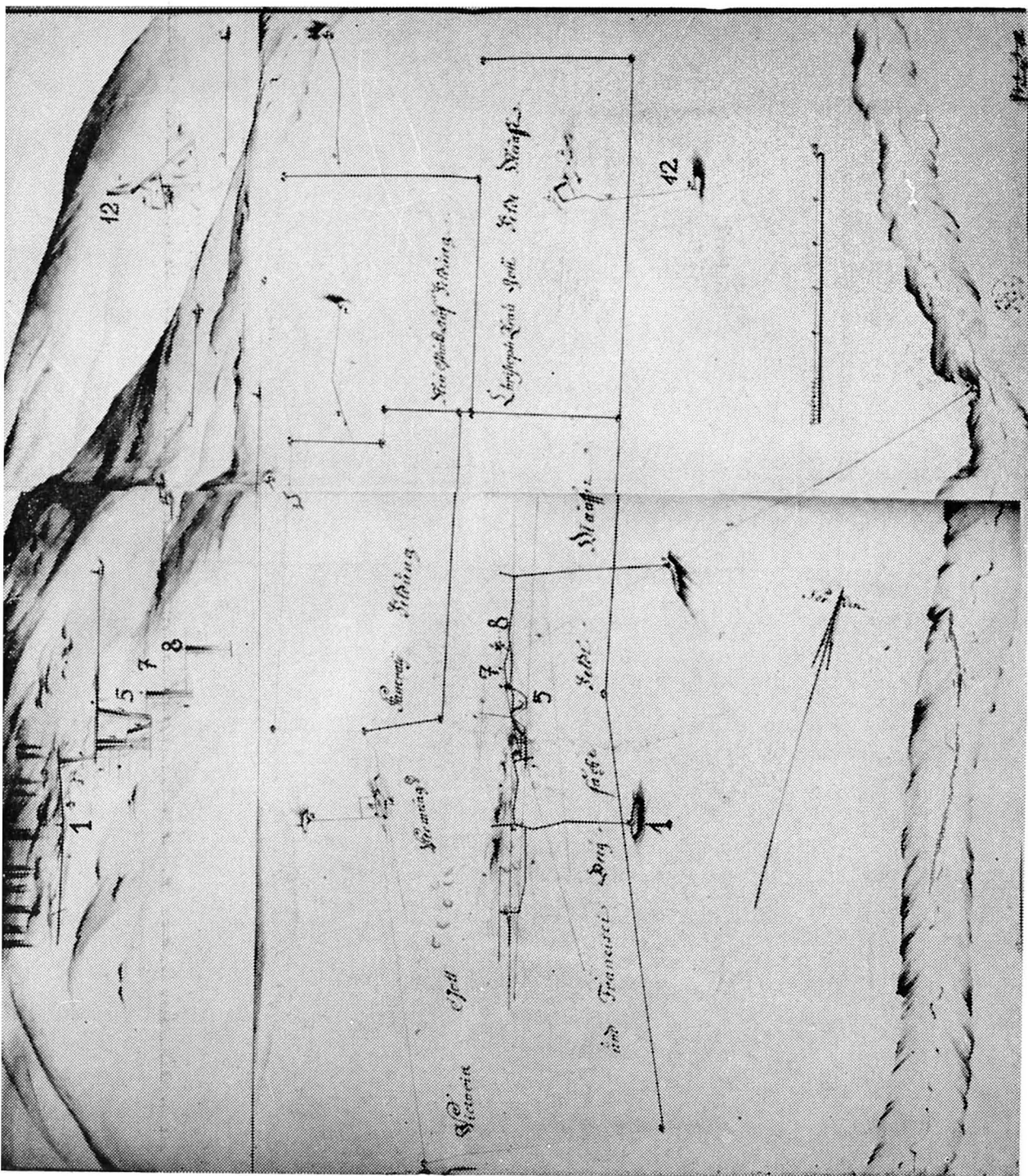

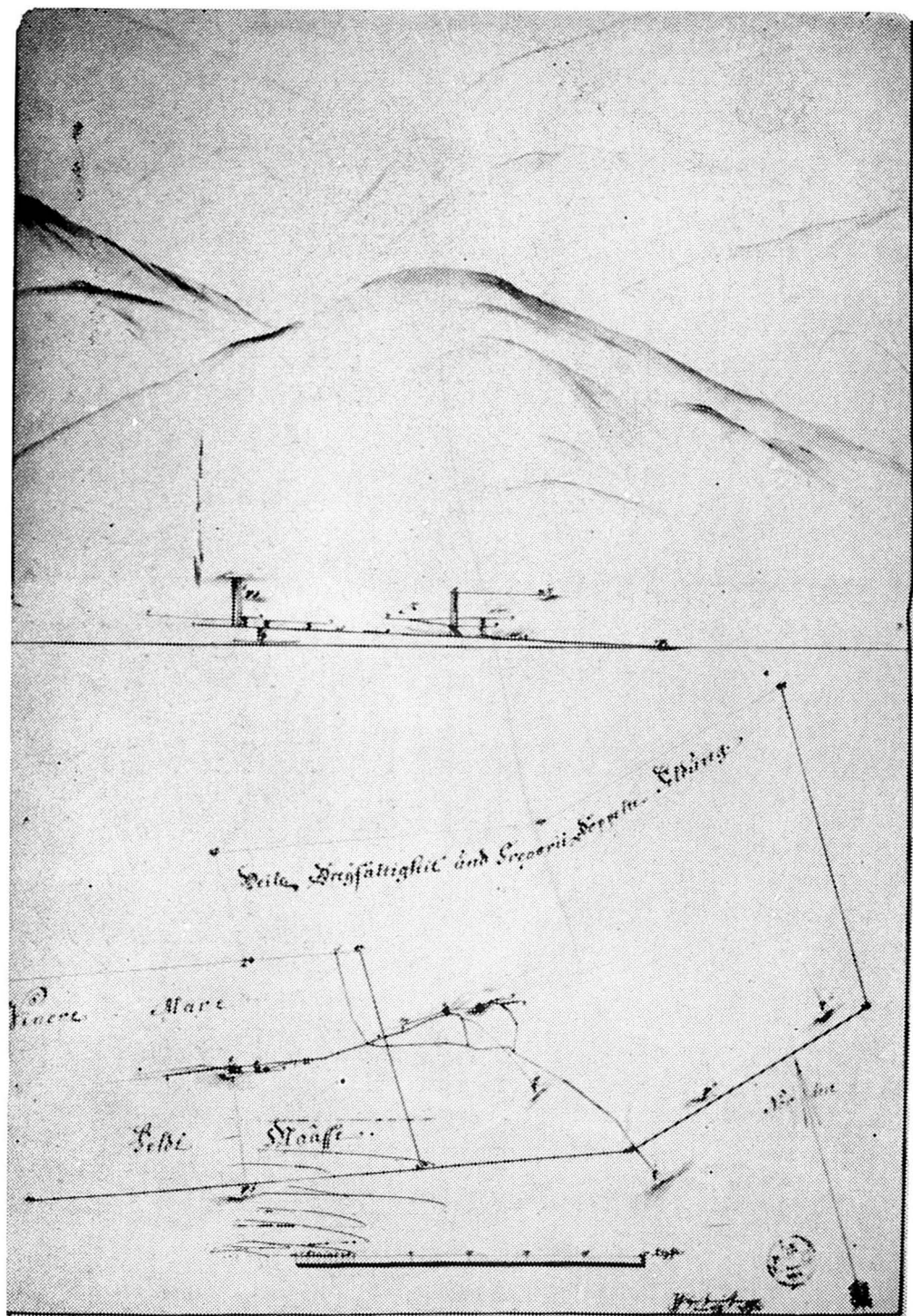

Planşa XXVII

Planşa XXVIII

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND BAILE HERCULANE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-lea.

Cercetarea documentelor aflate în păstrare la Filiala Arhivelor Statului din Timișoara permit dezvăluirea unor aspecte mai puțin cunoscute din dezvoltarea stațiunii Băile Herculane, putînd completa prin datele furnizate pagini din istoria acesteia.

Cele mai vechi documente referitoare la Băile-Herculane, care se păstrează la această arhivă, datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perioadă în care Banatul, veche provincie românească, se afla inclusă în Imperiul austro-ungar.

„Băile-Mehadia“ („Mehadiaer Bäder“), denumire pe care o poartă Băile Herculane în toate documentele imperiale și cum le vom numi și noi în continuare, erau situate în epoca aceea în teritoriul de graniță aflat sub jurisdicția Regimentului de graniță român — ilir nr. 13, al cărui sediu la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea era la Caransebeș. Forul imediat superior al acestuia, Comandamentul General Bănățean din Timișoara, era subordonat direct Consiliului Aulic de Război din Viena. Actele întocmite de aceste autorități militare constituie principala sursă de cunoaștere a situației băilor în acei ani, toate reflectînd importanța deosebită pe care au acordat-o imperialii acestei stațiuni balneare.

Redescoperită de austrieci ca un splendid monument al îndepărtatei antichități, ea va fi readusă la viață sub guvernămîntul lui Hamilton, continuînd să fie amenajată și înfrumusețată în anii următori.

Cele cîteva documente din secolul al XVIII-lea păstrate la arhivele din Timișoara, nu permit prezentarea unui tablou de ansamblu al Băilor Mehadia din acei ani, ele cel mult atestă existența stațiunii, preocuparea autorităților de a culege date privind istoricul ei, așezarea sa geografică, structura geologică a zonei, efectele tămăduitoare ale apelor minerale, prezența unor clădiri, poduri și drumuri, inclusiv preocuparea pentru întreținerea acestora, precum și folosirea băilor pentru tratarea militarilor suferinzi¹.

¹ Filiala Arhivelor Statului jud. Timiș. fondul Comandamentul General Bănățean (în continuare: Arh. St. Timiș, fond G.G.B.), pachet XIV/2, XXXII/77, XXXII/79, XL/52, XL/53, XLVI/10, I/13.

Pentru primul deceniu al secolului al XIX-lea și anii imediat următori, mărturiile documentare se înmulțesc, ceea ce ne permite o prezentare a stațiunii așa cum se înfățișa ea în acele vremuri, adică o mică așezare constituită din câteva clădiri destinate cazării și tratamentului balnear.

În 1808 principalul edificiu era așa zisa „clădire camerală” alături de care era cafeneaua. În afară de acestea mai existau „clădirea militară” care, așa cum reiese din nume, era destinată în exclusivitate militarilor, câteva barăci pentru adăpostirea trupelor aduse la tratament și, în sfârșit, o capelă romano-catolică. Tabloul devine complet dacă mai adăugăm acareturile pentru adăpostirea cailor și a vehiculelor².

Stațiunea însă se mărea de la an la an. Astfel, până în anul 1810 a mai fost ridicat localul unei brutării și a unei măcelării, un grajd nou pentru 20 de cai, o șură pentru adăpostirea a 40 de trăsuri, precum și alte anexe³. Dintr-un raport al Direcției construcțiilor de graniță către Comandamentul General Bănățean întocmit în anul 1813 aflăm că la data aceea se terminaseră lucrările de construcție la un pavilion destinat cazării diverselor persoane venite la băi, de asemenea, că se afla în curs de construcție o clădire cu un etaj și un alt grajd pentru 40 de cai⁴.

În ce privește băile, primele documente care permit cunoașterea acestora datează din anul 1808. Se amintește de „Baia Ludovic”, care consta dintr-un bazin mare și două cabine de baie, de „Băile publice”, „Baia de var”, „Baia tilharilor”, „Băile din șindrilă” și „Baia pentru membre”⁵.

Contractul de arendare al băilor pe anul 1810 ne prezintă un tablou mai complet al băilor. În primul rînd este descrisă „Baia Ludovic”, arătîndu-se că, pe lângă bazin și cele două „băi speciale vechi”, una destinată ofițerilor superiori, iar alta oaspeților civili, mai existau și „10 cabine închise speciale”, din care două prevăzute cu cămăruțe pentru odihnă. Același act mai amintește de „Băile lui Hercule”, de fapt două bazine publice, și de „Băile răcoroase pentru membre” constînd din „trei cabine de baie separate”, din care „două închise” și „una deschisă”, ultima folosită probabil pentru publicul larg. Se mai vorbește de „Baia comună fierbinte pentru membre”, prevăzută cu două cabine speciale cu apă rece pentru răcorire, de „Baia comună de var” cu o „cabină închisă” și, în sfârșit, de „Baia Francisc”, constînd doar dintr-un bazin⁶.

Un raport al medicului băilor din anul 1813 mai amintește, în afară de băile enumerate mai sus, de „Baia pentru ochi” și de „Baia fierbinte”⁷.

Nici contractul de arendare și nici raportul medicului băilor nu amintesc de „Baia tilharilor” de „Baia din șindrilă” sau de așa zisa „Baie publică”, ceea ce ne face să deducem că acestea fie că au primit altă denumire, fie că au fost scoase din uz. Modul de organizare și funcționare

² *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 326—327 și verso; CVII/72, f. 618.

³ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3 f. 149 v.

⁴ *Ibidem*, pachet CXLIII/31, f. 317—318.

⁵ *Ibidem*, pachet CVIII/72, f. 618.

⁶ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 149 v., 150.

⁷ *Ibidem*, pachet CXLVII/10, f. 128 v., 129. Aceasta este ordinea în care sînt trecute limbile în document.

al băilor era riguros stabilit și urmărit de autoritățile militare, începînd cu Consiliul Aulic de Război din Viena, fapt ce reiese din corespondența purtată de acesta cu forurile ierarhice inferioare. De bunul mers al stațiunii răspundeau trei persoane: comandantul băilor, reprezentantul local al autorităților militare, administratorul băilor și arendașul băilor. Comandantul, un ofițer de stat major, de la *Regimentul de graniță român — ilir*, se îngrijea de menținerea ordinii și liniștii în cadrul stațiunii, rezolvînd neînțelegerile și conflictele mai grave dintre diferitele persoane prezente, și rezolva toate treburile de ordin polițienesc. Administratorul era angajat direct de Consiliul Aulic de Război, la propunerea Regimentului de graniță, în baza unei caracterizări ce trebuia să cuprindă date privind conduita sa și cunoștințele pe care le posedă. El era obligat „să cunoască la perfecție limba română, sîrbă și germană”⁸.

În anul 1808 salariul anual al unui administrator era de 500 florini⁹. Dintr-un document datînd din 1810 reiese că acesta era retribuit cu un salariu de 400 florini la care se adăugau alte suplimente bănești ce se ridicau pînă la 400 florini¹⁰. El răspundea de clădirea militară și de barăci, precum și de buna funcționare a băilor. De asemenea ținea evidența exactă a persoanelor care vizitau stațiunea¹¹ și rezolva micile neînțelegeri care se iscau între persoanele prezente, în măsura în care acestea nu intrau în atribuțiile comandamentului¹². În anii în care stațiunea rămînea nearendată, administratorul prelua și o parte din atribuțiile arendașului, încasînd chiriile și taxele de baie. Sumele încasate le vărsa în contul erariului, raportînd Comandamentului General Bănățean cifra acestora¹³.

În subordinea administratorului se aflau plăieșii băilor („Baad Plasjaschen”) care efectua curățenia în incinta băilor și făceau, în general, tot ceea ce intră în atribuțiile băieșilor din zilele noastre¹⁴. Aceștia erau retribuiți în anul 1810 cu un salariu anual de 60 florini, la care se adăugau 60 florini suplimente bănești¹⁵.

Cea de-a treia persoană care juca un rol important în viața stațiunii era arendașul băilor. Arendarea avea loc prin licitație, la Caransebeș. Teoretic licitația trebuia să aibă loc anual, în practică însă Consiliul Aulic de Război recurgea la un compromis, aprobînd arendarea pe mai mulți ani. Așa, de exemplu, într-un ordin al Comandamentului General Bănățean, se arată că „se poate obține înalta aprobare de a se arenda băile pe patru ani”¹⁶, deoarece arendașul obișnuiește să facă anumite investiții¹⁶. În anul 1810 băile au fost arendate pe 6 ani¹⁷. Data licitației se stabilea din timp, Comandamentul General Bănățean făcînd-o cunoscută Direcției Generale Montanistice din Oravița, Orificiului de rentă din Lugoj, regimentelor de

⁸ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 343.

⁹ *Ibidem*, f. 344.

¹⁰ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 142. —

¹¹ *Ibidem*, f. 153 v.

¹² *Ibidem*, pachet, CVII/41, f. 343.

¹³ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 60.

¹⁴ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 326 v., 330; CXXIII/3, f. 23; CXXVIII/3, f. 150 v.

¹⁵ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 142.

¹⁶ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 329.

graniță, precum și magistratelor comunităților Biserica-Albă, Panciova, Virșeț și Timișoara¹⁸. Respectivile comunicate precizau întotdeauna condițiile pe care trebuia să le îndeplinească persoana care aspira la arendă. De exemplu, la licitația din 1808 s-a pretins ca „să aibă o avere lichidă de cel puțin 12—15.000 fl. pentru a dispune de banii necesari să se aprovizioneze și să facă la timp stocurile necesare pentru ca să asigure publicului venit la băi cele necesare în bune condiții și la prețuri scăzute”¹⁹. În general se urmărea ca aceeași persoană să arendeze, pe lângă băi și drepturile de măcelărit și circiumărit, fapt care însă nu era obligatoriu²⁰.

Arendașul încasa chiriile de la camere, taxele de baie, costul meselor, banii proveniți din vânzarea cafelei și a băuturii, precum și a ovăzului și a finului. Beneficia de dreptul de a ține biliard, de a organiza baluri și alte petreceri legale. În cazul în care arenda brutăria și măcelăria, încasa și venitul adus din comercializarea pîinii și a cîrniîi²¹.

În anul 1810 valoarea totală a bunurilor imobile arendate s-a ridicat la 153.000 fl.²², ceea ce de fapt reprezintă întreaga valoare a bunurilor imobile ale stațiunii, cu excepția clădirii militare și a barăcilor. Chiriile și taxele de bani se stabileau de Comandamentul General Bănățean cu aprobarea Consiliului Aulic de Război, ele diferind de la un contract de arendare la altul. De exemplu, în anul 1808 pentru o cameră cu o fereastră se încasau zilnic 20 de creițari, pentru o cameră cu două ferestre 24 de creițari, iar pentru o cameră cu trei ferestre 30 creițari; pentru o bucătărie mică se plăteau 10 creițari, iar pt. una mare 15 creițari. Se încasa zilnic 2 creițari pentru închirierea unui loc de cal în grajd, iar pentru adăpostirea unui vehicol în șură suma de 3 creițari²³. În anii imediat următori aceste sume s-au ridicat considerabil²⁴.

În ce privește taxa de baie, în 1901, se încasa pentru o baie în baia publică așa numitul „Baadgroschen” (taxă de la care erau exceptați militarii), iar pentru folosirea unei cabine de baie pe timp de o oră suma de 15 creițari²⁵.

¹⁷ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 149.

¹⁸ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 335.

¹⁹ *Ibidem*, f. 325.

²⁰ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 149 și CVII/41, f. 325 v.

²¹ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, f. 149.

²² *Ibidem*, pachet CXXVIII/3, 141.

²³ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 326 verso.

²⁴ Contractul de arendă din anul 1810 prevedea pentru:

1 cameră cu 1 fereastră	— 40 creițari
1 cameră cu 2 ferestre	— 50 de creițari
1 cameră cu 3 ferestre	— 1 florin
1 bucătărie mică	— 40 creițari
1 bucătărie mare	— 1 florin
1 cămară (de alimente)	— 30 creițari
Adăpost pentru un cal în grajd	— 4 creițari
Adăpost pentru o trăsură	— 6 creițari

Art. St. Timiș, fond C.G.B., pachet CXXVIII/3, f. 151.

²⁵ Arh. St. Timiș, fond C.G.B., pachet CXXVIII/3, f. 151

Arendașul răspundea de curățenia în camerele închiriate și în încăperile de acces comun și asigura oaspeților mîncarea și băutura, mai precis, se obliga să servească zilnic un prînz (la cererea oaspeților și cina) constînd din mai multe meniuri, la alegere, la prețuri diferite. Costul meselor se calcula în raport cu prețurile locale ale alimentelor și ale băuturilor la data respectivă și se fixa numai cu aprobarea Comandamentului General Bănățean²⁶.

Astfel în anii 1809—1810 costul unui meniu varia între 1,36 fl. — 0,40 fl.²⁷, iar în anul 1813 arendașul B. Roth servea o masă de prînz la prețul de 1 fl.²⁸.

Beneficiile realizate de arendaș au variat în funcție de prevederile contractuale. Că arendarea Băilor-Mehadia era o afacere avantajoasă o dovedește un ordin al Comandamentului General Bănățean redactat la 31 august 1808, unde se arată că arenda anuală „trebuie să fie de cel puțin 2.000 de florini, avîndu-se în vedere că arendașul încasează din închirierea camerelor și a bucătăriilor, socotindu-se în medie numai 23 de camere cu 20 de creîțari pe zi și 4 bucătărie cu 10 creîțari pe zi, suma de 1250 florini. Apoi cele 10 camere de baie și pentru fiecare baie de o oră 12 creîțari. Aici nu s-au socotit încasările de la grajduri, șuri, măcelărie, brutărie, ospătărie, cafenea și biliard”²⁹.

Cu toate acestea în următorii doi ani băile au rămas nearendate, iar în 1814 Benedikt Roth a preluat stațiunea cu o arendă de numai 1.800 fl., deși realiza venituri superioare în comparație cu predecesorii săi³⁰. Cauza trebuie căutată în relațiile încordate existente între civili și militari, problemă la care ne vom referi în paginile următoare.

Arendășii erau de diferite naționalități, ei putînd fi localnici sau cetățeni din alte părți ale imperiului. Așa de exemplu, în deceniul întii, pînă în anul 1809, băile au fost arendate de arhitectul Karl Wurst. El a renunțat la arendă pentru a prelua conducerea lucrărilor de construcție și amenajare ce aveau loc în cadrul stațiunii, funcție pe care a deținut-o apoi ani de-a rîndul³¹. Despre Iordache Seracin, care a arendat băile în perioada 1811—1812, știm că era român, șeful stației de poștă de la Orșova-Veche³².

Documentele atestă existența la băi și a unui medic. El avea obligația de a consulta persoanele civile care soseau în stațiune „pentru a stabili dacă băile sînt indicate pentru bolnavii veniți la tratament, astfel încît să nu se ajungă la agravarea bolii”³³.

²⁶ *Ibidem*, pachet, CVII/41, f. 328 v. și CXXXII/56 f. 810 verso.

²⁷ *Ibidem*, pachet, CXXVIII/3, f. 89.

²⁸ *Ibidem*, pachet, CXLVII/10, f. 130.

²⁹ *Ibidem*, pachet, CVII/41 f. 330.

³⁰ *Ibidem*, pachet, CL/1, f. 3.

³¹ *Ibidem*, pachet, CVII/41, f. 325, 339.

CXLIII/31 f. 317, CXLVII/10 f. 148

³² *Ibidem* pachet CXXVIII/3, f. 355

³³ *Ibidem*, pachet, CXLVII/10, f. 137, CXLVII/10, f. 128, CXXVIII/3 f. 152, CXXXXII/56 f. 815.

Trupele care soseau la Băile-Herculane erau însoțite de medicii militari ai regimentelor respective³⁴.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea medicii militari aveau obligația de a face cunoscute forurilor ierarhice superioare efectele apelor minerale asupra soldaților bolnavi³⁵. În ce privește medicii permanenți ai băilor, documentele atestă că ei trebuiau să înainteze anual rapoarte detaliate privind numărul bolnavilor care au urmat tratamentul, deci a persoanelor consultate, natura bolii lor, cifra celor ce părăseau stațiunea vindecați sau cu boala ameliorată, precum și decesele survenite. Știm, astfel, că în anul 1812 din cele 972 de persoane care au urmat tratamentul, 210 persoane au fost considerate vindecate, 4 au decedat, iar restul au părăsit stațiunea cu boala ameliorată și că în 1813 au urmat tratamentul 585 de persoane, înregistrându-se 132 de cazuri de vindecare și 6 decese, restul fiind considerați ameliorați³⁶.

Aceleași rapoarte furnizează și date privind natura afecțiunilor tratate. Se amintește de reumatism, dureri artritice, paralizii, anchiloză articulară, podagră, scleroză, varice, adenopatie cervicală, tuberculoză, afecțiuni ale căilor respiratorii, ale aparatului genital și ale vezicii urinare, afecțiuni oculare sau de natură dermatologică (eczeme, abcese, ulcer, tumefacții etc., ca și simpla „slăbiciune”³⁷.

Amploarea investițiilor trebuie să fie direct proporțională cu rentabilitatea, fapt care determină autoritățile superioare de la Viena să solicite înaintarea unor rapoarte privind efectele curative ale apelor. La 2 martie 1814 Consiliul Aulic de Război a ordonat ca „temperatura apei de la băi să fie măsurată nu odată pe zi la o oră fixă, ci de trei ori pe zi, dimineața, la prinz și seara”³⁸. Medicul comunica la sfârșitul anului temperatura apei fiecărui izvor în parte, anume separat pentru fiecare lună a anului, arătând și factorii climaterici care au determinat schimbările de temperatură³⁹.

Au fost întreprinse cercetări de laborator pentru a stabili în mod științific elementele care stau la baza efectelor vindecative. În perioada 1810—1813 s-au expediat probe de apă la Universitatea din Budapesta, pentru a fi cercetate de profesorul G. von Kittabel, despre care într-un document se spune că folosea metode moderne „avind la dispoziție un laborator de chimie și toate cele necesare”, spre deosebire de predecesorul său, dr. Stadler, care se baza „pe vechea concepție în chimie”⁴⁰.

În acei ani „Băile Mehadia” erau vizitate anual atât de persoane civile, cât și de persoane militare. Stațiunea, așa cum reiese din documente, era destinată în primul rând celor din înalta societate; ofițerilor de stat major și ofițerilor superiori de la diferitele regimente imperiale din Ba-

³⁴ *Ibidem*, pachet CXXII/37, f.1.

³⁵ *Ibidem*, pachet XXXII/75, f. 381, XXXII/76, f. 384.

³⁶ *Ibidem*, pachet CXLVII/10 f. 117 v.

³⁷ *Ibidem*, f. 128

³⁸ *Ibidem* f. 137

³⁹ *Ibidem* f. 128 v., 129

⁴⁰ *Ibidem*, f. 118, 130; CXXII/20, f. 277, 287

nat, Transilvania, Ungaria, Slavonia, etc., înalților funcționari camerali, reprezentanților comunităților militare și ai magistratelor, negustorimii bogate și altor categorii ale burgheziei mai înstărite de prin părțile Orșovei, Caransebeșului, Ciacovei, Aradului, Becicherecului sau chiar a Vienei și Constantinopolului⁴¹. Ea era vizitată și de cetățeni și supuși turci. Dintr-un act întocmit în anul 1810 reiese că în ziua de 14 mai, din cele 32 de persoane prezente la băi, 7 erau de naționalitate turcă⁴². Mai mult în 1812, Regep Aga, comandantul cetății „Orșovei turcești” a urmat un tratament la Băile Mehadia⁴³.

Documentele reflectă via preocupare a înalțelor comandamente de a asigura tuturor acestora condiții cât mai bune de cazare, de a le pune cu prioritate la dispoziție cabinele speciale de baie etc. Desigur că la ei se referă ordinele care îl obligau pe arendaș să servească „mîncarea și băutura cea mai bună posibilă și în condiții cât mai bune” și „să servească zilnic publicului carne de vită proaspătă... cornuri și piine proaspătă”⁴⁴.

Dar, așa cum reiese din documente, nu toți cei care veneau la Băile-Mehadia se bucurau de un asemenea tratament. Astfel, condițiile de cazare și subzistența acordată trupelor aparținînd diverselor regimente imperiale erau evident inferioare. Dintr-un document datînd încă din secolul al XVIII-lea aflăm că soldații bolnavi aduși la tratament dormeau în barăci. Ei trebuiau să aibă asupra lor la sosire păături și paie, pe care să se poată culca⁴⁵. Cu timpul, numărul de locuri în barăci a devenit insuficient. Știm că în anul 1810 puteau fi cazați 200 de militari⁴⁶. Într-un raport din anul 1811 se arată că în 1810 „militarii bolnavi și cei de la plutonier în jos, care la sfîrșitul lui iulie au ajuns la 516 capete, nu au încăput în barăcile militare, 50 din ei dormind în șura erarială de căruțe”. Mai departe aflăm că „subzistența lor a fost proastă”, deși „diecezanul din Virșeț, episcopul Vidac a trimis în luna august personal doi boi de tălere, iar alți oameni nobili au trimis sume importante”⁴⁷.

La 20 decembrie 1813 dr. Böhm, medicul băilor și loc. major Lieblich raportează că pe lângă cele 585 de persoane (civili și militari) care au urmat tratamentul balnear în acel an, „băile au fost vizitate și de mulți oameni, anume de valahi din ținuturile din jur, ca și din teritoriul provincial”. Aflăm că „aceștia folosesc băile 8 sau 10 zile, cea mai mare parte din această clasă de oameni folosind aceste băi des și aproape neîntrerupt” și că ei „crezînd că apa ajută orice boală, prin aceasta își fac rău”. Medicul propune în raportul său aprobarea unei sume „pentru construirea unui adăpost și respectiv spital” care să poată caza „oamenii simpli”, căci — reia el ideea — „la aceste băi vin în fiecare an mulți săraci fără posibilități materiale care au nevoie de aceste băi. Ei și-ar găsi vindeca-

⁴¹ *Ibidem*, pachet CXXXIV/54, f. 712—715

⁴² *Ibidem*, pachet CXXXVIII/3 f. 93

⁴³ *Ibidem*, pachet CXXXVIII/96, f. 884—886

⁴⁴ *Ibidem*, pachet CVII/41, f. 325 v.

⁴⁵ *Ibidem*, pachet XXV/2 f. 5, 6

⁴⁶ *Ibidem*, pachet CXXXII/56 f. 809 v., 806

⁴⁷ *Ibidem*, f. 817

rea sau ameliorarea bolii dacă ar rămâne mai mult timp. Întrucît lipsesc mijloacele să-și procure adăpost, îngrijire și alimente, trebuie să părăsească băile nevindecați sau, nefiind alimentați, să cadă în sarcina celorlalți musafiri, cum adesea este cazul, sau să moară cum a fost cazul celor două femei decedate în 1813⁴⁸.

Care a fost atitudinea autorităților superioare față de acești „valahi” care, deși mulți la număr, nu erau cuprinși în statisticile riguroase ale administrației și care nu erau denumiți nici „oaspeți”, nici „vizitatori”, ci doar „oameni”, care nu beneficiau de cazare, masă și asistență medicală?

Să urmărim soarta acestui raport! În rezoluția din 10 ianuarie 1814, Brigada de graniță din Caransebeș aprobă ca „pentru îngrijirea bolnavilor din clasa de jos să se pună la dispoziția lor cîteva camere cu pămînt pe jos din clădirea militară sau o încăpere din barăcile militare comune”⁴⁹. În raportul pe care îl înaintează pe această temă Comandamentului General Bănățean din Timișoara mai avansează ideea „ridicării la băi a unei simple barăci cu un spital pentru oamenii săraci care doresc să folosească băile și care nu au averea necesară să-și închirieze o cameră și să se trateze, din care cauză unii veniți să se trateze la băi părăsesc băile nevindecați...”⁵⁰ În final se menționează că pentru o „asemenea baracă” trebuie să se aleagă un loc potrivit, anume „pe cît posibil mai lateral”⁵⁰.

Comandamentul General a considerat propunerea de cazare a persoanelor provenind „din clasa celor săraci” în clădirea militară sau într-o baracă ca fiind cu totul inacceptabilă⁵¹, acestea fiind rezervate militarilor. Preia însă ideea construirii unei barăci — spital, încît se ordonă Direcției construcțiilor de graniță să întocmească planul unei barăci „pentru numai 10 pînă la 12 oameni bolnavi săraci care vin la băi”. Ea urma să fie împărțită în două, o parte fiind destinată bărbaților, iar alta femeilor, de asemenea trebuia să fie depuse cadavrele pînă la îngroparea lor”. În final însă întreaga lucrare a fost amînată, „întrucît directorul de construcții are acumulate lucruri urgente de executat și timpul este înainte”⁵².

Care erau aceste lucrări urgente? Cercetînd documentele de arhivă s-au găsit numeroase acte care se refereau la activitatea desfășurată de directorul de construcții Joseph Knoll, toate fiind concentrate în vederea înfrumusețării stațiunii. Aflăm astfel că el era preocupat de plantarea unei alei de tei și ulmi între Băile Ludovic și Băile lui Hercule, de confecționarea unor mese și bănci de piatră de-alungul aleilor, de construirea unui bazin și a unor fîntîni sâritoare între clădirile principale ale băilor, de amenajarea unui parc englezesc, de ridicarea unui chioșc „turcesc sau chinezesc” etc.⁵³. Nu se făcea nici o economie! Mărturie stă faptul că la propunerea lui I. Knoll, erariul a acceptat să fie angajat grădinarul ar-

⁴⁸ *Ibidem*, pachet CXLVII/10, f. 128, v, 130 v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 130 v.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 120 v. 121

⁵¹ *Ibidem*, f. 121 și verso

⁵² *Ibidem*, f. 138

⁵³ *Ibidem*, f. 132

tistic Franz Anton Werk, adus special în acest scop de la Viena⁵⁴. Dintr-un raport al directorului de construcții reiese că devizele acestor lucrări de înfrumusețare s-au ridicat în acel an la suma de 50.400 fl.⁵⁵.

Evident, autoritățile considerau probleme construirii unei barăci pentru săraci ca o chestiune de ordin secundar, pe prim plan fiind lucrările destinate să facă mai agreabilă șederea la băi a celor ce aparțineau clasei privilegiate, adică a acelor care își puteau permite luxul de a plăti. Prezența celor săraci la băi era privită ca un fapt supărător și în defavoarea prestigiului stațiunii. Într-un ordin din 1811 al Comandamentului General Bănățean către Brigada de graniță se spune răspicat: „Cine nu acceptă scumpetea de acolo, trebuie să renunțe la băi...“⁵⁶.

La începutul secolului al XIX-lea viața în stațiune a fost aproape permanent perturbată de neînțelegerile ce se iveau între cadrele militare și persoanele civile venite la băi. Aceste fricțiuni reflectau de fapt pe plan redus contradicția dintre elementele feudale, bine reprezentate în armata imperială, și burghezia în ascensiune, care, deținând bani, își putea permite luxul de a frecventa stațiunea alături de primele. Neînțelegerile însă se mai explică și prin conjunctura istorică, știut fiind că Băile-Mehadia s-au aflat în teritoriul de graniță și deci au avut parte de o administrație militară, atît în perioada în care cea mai mare parte a Banatului se bucura de o administrație camerală, cît și după anexarea provinciei la regatul ungar. De aceea, aici exista — chiar dacă nu în mod oficial — concepția înrădăcinată că stațiunea ar fi destinată tratării militarilor, persoanele civile fiind acolo doar tolerate.

Neînțelegerile în esență se datorau comportamentului arogant, ostil și abuziv al ofițerilor, începînd adesea chiar cu acela al comandamentului băilor. Într-un raport înaintat în 1811 Consiliului Aulic de Război, Comandamentul General Bănățean relatează că în anul 1810 „cîrciumarul Buch a fost bătut de ofițeri în piața băilor“, că „a fost aproape omorît în bătaie“ și că aceiași ofițeri „l-au amenințat pe administratorul băilor cu împușcare, bătaie și lovituri de bite“ pentru faptul că „un ofițer nu a primit cheia de la una din cele 10 cabine de la Băile — Ludovic“. Mai aflăm, că în timp ce o parte din soldați dormeau direct pe pămînt în sură de căruțe și alți numeroși oameni erau obligați „să se culce în finul erariului“ sau „dormeau cu familiile lor în căruțele cu care au venit“, un oarecare căpitan Branovsky de la Regimnetul de graniță român-ilir, l-a amenințat pe administratorul băilor cu arestarea și cu escortarea sa sub pază militară pînă la Mehadia, sediul companiei, și „l-a insultat cu alte vorbe...“ pentru motivul că acesta nu i-a putut pune la dispoziție camera preferată. În sfîrșit, se mai amintește de maltratarea cîrciumarului Buch și a plăieșului Cojocar de către căpitanul Mottony de la Regimentul Splen din Transilvania⁵⁷.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 148

⁵⁵ *Ibidem*, f. 117

⁵⁶ *Ibidem*, pachet CXXXII/56, f. 811

⁵⁷ *Ibidem*, f. 806 v. 807, 811 v. 813 și verso

Atitudinea ofițerilor nu corespundea însă noilor interese ale erariului, preocupat la data aceea să transforme Băile într-o elegantă stațiune a claselor avute, de la care nu mai putea fi exceptată burghezia. Prezența acestei categorii sociale garanta rentabilitatea stațiunii, de fapt unicul scop urmărit de erariu. De aceea Comandamentul General Bănățean, analizând faptele ofițerilor, ajunge la concluzia că „un asemenea compartiment ar fi contrariu ridicării prestigiului băilor, ceea ce contravine intențiilor majestății sale împăratului și ca atare nu poate fi admis”⁵⁸.

În acest sens s-au luat o serie de măsuri, printre care și acelea de a nu se admite numirea ofițerilor în funcția de administrator al băilor pentru că tratamentul militar nu este adecvat pentru băi⁵⁹.

În 1808, ca urmare a faptului că însuși comandantul stațiunii și-a depășit atribuțiile, încercând să impună vieții din stațiune reguli cazone, Comandamentul General Bănățean este nevoit să intervină, ordonând Direcției generale de graniță să ia măsuri pentru ca „ofițerul să evite tratamentul de tip militar la băi”. Acesta trebuie sfătuit „să aibă un comportament mai modest” și pentru cazul în care „se întâmplă ca o persoană civilă să aibă un comportament necorespunzător față de ofițerul comandant, acesta trebuie să se străduiască să-l readucă la ordine pe acesta în mod politic, în nici un caz nu trebuie să-și facă singur dreptate”⁶⁰.

Mergându-se pe aceeași linie, Regimentului de graniță român-ilor i se ordonă cu toată severitatea să ia toate măsurile necesare pentru ca „ofițerii să nu se mai dedea la excese”⁶¹. Pentru cazurile penale, Consiliul Aulic de Război, decide în anul 1811 ca respectivii ofițeri „să fie expediați de la băi și pedepsiți de superiorii lor”⁶².

Mentținerea stațiunii sub jurisdicție militară se dovedea anacronică, fapt recunoscut și de Consiliul Aulic de Război într-un document din 21 februarie 1810, unde se arată că această împrejurare poate fi considerată drept principala cauză a rămînerii băilor în stare de înapoiere, știut fiind că civilii refuzau să se supună disciplinei militare, care „este ceva ce-i sperie”⁶³. Atitudinea abuzivă a ofițerilor nu perturba numai liniștea și ordinea publică, ci crea greutăți și în privința angajării personalului și a arendării băilor.

Documentele furnizează și unele informații cu privire la relațiile dintre administrația băilor și țăranii români din satele înconjurătoare. Aceștia, o dată cu crearea în secolul al XVIII-lea a confiniului militar, au devenit grăniceri, supuși constituției confiniare, care prevedea obligații și drepturi precise. Arendașii băilor, pentru a satisface pretențiile clientelei lor cu minimum de cheltuială, încercau să obțină de la autorități dreptul de a supune țăranimea română militarizată din localitățile aflate în jurul băilor la munci suplimentare, deși, așa cum reiese din ra-

⁵⁸ *Ibidem*, pachet CVII/41 f. 339

⁵⁹ *Ibidem*, f. 343

⁶⁰ *Ibidem*, f. 339

⁶¹ *Ibidem*, pachet CXXXII/56 f. 816 v., 817

⁶² *Ibidem*, f. 820

⁶³ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3 f. 29 v, 61

portul⁶⁴ înaintat la 25 aprilie 1814 de loc. major Sambson, ofițer răspunzînd de problemele economice ale Companiei Topleț nr. 11, către Regimentul de graniță român-illir: „o parte din grăniceri sînt plecați în marș, o altă parte se află de serviciu la cordonul de graniță, mai mulți sînt folosiți la lucrările erariale ...” și „sînt atît de ocupați cu transportul lemnelor, cu arderea lemnului, cu munca la varniță, (cu lucrul) pentru Magazia de aprovizionare militară și în general (sînt atît de ocupați) încît nu termină cu toate acestea aproape tot anul ...”

În ciuda acestei situații, arendașii, cărora li se acorda dreptul de a-și procura lemne din parcelele de pădure indicate de Oficiul Silvic al Regimentului de graniță român-ilir, înaintau memorii autorităților militare, solicitînd aprobarea de a se folosi de mina de lucru a grănicerului pentru tăiatul lemnelor și transportul acestora în cadrul prestațiilor erariale, contra unei sume derizorii. Din raportul mai sus amintit reiese că în anul 1814 arendașul oferea pentru un stîngen de lemne de foc 6—7 florini, deși „cea mai scurtă distanță de la pădure la băi este de patru ore, pentru că în apropierea băilor nu este permisă tăierea pădurilor. Admițînd că pentru tăierea unui stîngen de lemne de foc este necesar zilnic un tăietor foarte harnic, iar pentru transportul unui stîngen de lemne sînt necesare patru căruțe și că așa cum a dovedit practica sînt necesare pentru drumul de dus-întors cel puțin 8 ore și că tăiatul copacilor și transportul lemnului însuși sînt munci obositoare, reiese că pentru asemenea speculație nu este ușor de găsit oameni”. Același arendaș, deși se putea aproviziona cu legume din grădina ce i-a fost arendată sau de pe piețele din jur, va interveni la autorități, cerînd ca acestea să îndemne pe grănicerii din comunele Mehadia și Pecinișca, să cultive legume pentru aprovizionarea băilor. Mai mult, avîndu-se în vedere că grănicerii erau foarte ocupați, sugerează ideea ca această muncă să fie preluată de nevestele și copiii acestora⁶⁵.

Care a fost atitudinea adoptată de locuitori față de aceste pretenții?

Documentele ne înfățișează pe românul de prin partea locului ca pe un om care, deși sărac și obidit, înțelegea să-și apere cu dîrzenie puținele sale drepturi, înfruntînd hotărît orice încercare de a-l încărca cu noi obligații. El a refuzat, la prețul oferit, să taie și să transporte lemne „pe drumuri grele, unele chiar de neumblat ale munților” și nu și-a transferat livezile de pomi fructiferi în grădini de legume⁶⁶. Conștient de rolul pe care îl juca în cadrul politicii imperiale ca pion folosit pentru apărarea graniței împotriva invaziilor turcești, el nu admitea să fie tratat ca simplu iobag. Prin atitudinea sa hotărîtă a obligat autoritățile să respecte legile, iar acestea au fost nevoite să recunoască că „grănicerii conform constituției confiniare nu pot fi comandați să execute lucrări în favoarea arendașului băilor și a publicului venit la băi”⁶⁷. Prin aceasta

⁶⁴ *Ibidem*, pachet CXLVII/10 f. 143, 144

⁶⁵ *Ibidem*, f. 118 v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 130 v. și 143

⁶⁷ *Ibidem* f. 119 v.

nu trebuie înțeles că românului de prin partea locului nu-i plăcea să muncească, așa cum încercaseră să afirme în trecut unii istoriografi⁶⁸. Dimpotrivă, documentele atestă că el se angaja să execute lucrări retribuite corespunzător și în condiții demne. Dintr-un tabel nominal întocmit în anul 1815⁶⁹ reiese că din cei 45 de meseriași (dulgheri, zidari și pietrari) angajați contra cost să execute lucrările de construcție din cadrul stațiunii, 39 erau români și doar 6 de naționalitate germană. Că supraveghetorii înșiși erau români o dovedește numele lor: Achim Ursulescu și Nicolae Nica. În 1810 cei trei plăieși ai băilor erau de asemenea românii: Pavel Matic, Dumitru Cojocar și George Ciurel⁷⁰. În același an grănicerul Dumitrașcu Dăiescu din Pecinișca asigură aprovizionarea stațiunii cu carne și băutură⁷¹.

Sub acest aspect documentele întocmite de autoritățile imperiale care se referă la Băile-Herculane vin să infirme teoriile tendențioase răspindite cândva la adresa românilor de prin partea locului.

ELEONORA CALINCOF

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE VON HERKULESBAD ZU BEGINN DES XIX-ten JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Vorliegende Arbeit, auf Dokumente begründet, stellt das allgemeine Bild des Kurortes Herkulesbad vom Anfang des XIX-ten Jahrhunderts, dar.

Der Kurort, nach seiner alten Benennung „Mehadiaer-Bäder“, befand sich im Grenzgebiet des Habsburgischen Reiches, das aus ältesten Zeiten von Rumänen bewohnt war. Zur damaligen Zeit war es ein bescheidener Ort, der sich unter militärischen Gerichtsbarkeit befand.

Die Arbeit beschreibt die wichtigsten Bauten, die den Besuchern Unterkunft boten und die zur Kur dienten. Weiter werden dann Probleme der Funktions- und Verwaltungsart des Kurortes dargestellt. Erinnert werden auch die Bedingungen unter denen die Verpachtung des Kurortes möglich war, die Bedeutung die den kurativen Wirkungen des Wassers zugesprochen wurde, die Tätigkeit des Personals zur Verwaltung und Ausnützung des Kurortes, sowie die Rechte und Verpflichtungen dessen.

Die Dokumente weisen darauf hin, daß der Kurort ausnahmsweise für die herrschende Klasse darstand, Klasse die für die Rentabilität des Kurortes Sorge trug. Die unteren Gesellschaftsklassen bekamen hier weder Unterkunft noch ärztliche Behandlung und, wie es aus den Dokumenten hervorgeht, war ihre Anwesenheit im Kurort sogar mit Hostilität betrachtet.

Weiter werden auch die Konflikte zwischen dem Militär und den Kurgästen dargestellt, als direkte Folge der obengenannten militärischen Gerichtsbarkeit.

Die Arbeit enthüllt auch die gespannten Verhältnisse zwischen dem Verwaltungspersonal und der rumänischen Bevölkerung aus den umliegenden Ortschaften, und heben die würdige Haltung des rumänischen Bauern, der zu jeder Zeit seine Rechte zu verteidigen bereit war, hervor.

⁶⁸ Vezi Francesco Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, (trad. Bolocan), Timișoara, 1926, f. 164; Johann Kaspar Staube, *Von Amsterdam nach Temeswar. Wanderschaft und Schicksale*, ed. Rütgen et Loening, Berlin, 1969 p. 174.

⁶⁹ Arh. St. Timiș, fond CGB pachet CLIX/93 f. 618—625

⁷⁰ *Ibidem*, pachet CXXVIII/3 f. 142

⁷¹ *Ibidem*, f. 89.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA REGIMENTUL ROMÂNESC DE GRANIȚĂ DIN CARANSEBEȘ*

Sub acest titlu nu ne-am propus să analizăm numai raportul numeric al românilor din granița regimentului de grăniceri din Caransebeș față de celelalte naționalități conlocuitoare, ci raportul social politic existent între stăpînitori și supuși, precum și lupta celor din urmă pentru păstrarea purității limbii române și a ființei naționale.

Sigur că vom porni de la raportul numeric al populației exprimat prin rezultatul recensămintelor executate de imperiu, ele fiind puncte de plecare de la care se vor dezvolta ideile legate de românitatea regimentului de graniță din Caransebeș.

Raportul numeric al naționalităților din aria regimentului caransebeșan este net în favoarea românilor, dar aceasta nu însemnează că și ponderea social-politică o dețineau tot ei, deoarece puterea este reprezentată invers proporțional cu numărul populației pe națiuni și aceasta deoarece granița caransebeșană este numai o parte a întregului, iar întregul, o bună parte de timp, a știut și a putut să mențină un echilibru între popoarele imperiului. Ba mai mult imperiul austriac a știut să ducă o politică națională adecvată situației, atrăgînd într-o parte simpatia unei națiuni, în alta menținînd-o ca tolerată, iar în altă parte, în același timp, alegîndu-și aliații, ca apoi împărțirea simpatiei și toleranței să reînceapă după o perioadă de timp, folosindu-se de metode noi care să mascheze vechile intenții mereu actuale, tocmai pentru ca să mențină ne-stinsă puterea imperiului austriac multinațional. Și mai mult, pentru menținerea bazei, a fost creată o suprastructură cu instituții solide ce vizau apărarea bazei care de multe ori era supusă clătinării. Tocmai din această cauză vom analiza unele aspecte ale raportului politic și social dintre românii din granița regimentului caransebeșan și autoritățile imperiale reprezentate prin eșaloanele superioare regimentului grăniceresc din Caransebeș.

* Prezentul material face parte dintr-o lucrare în curs de apariție în Editura militară.

Raportul numeric al populației române în cadrul regimentului față de celelalte națiuni se prezintă după cum urmează:¹

Ani Naționalități	1816	1835	1855	1871
români	61.578	74.152	70.360	87.986
sirbi	15.498	23.031	1.217	128
germani	828	3.144	4.531	7.369
maghiari	68	127	70	83
croați	—	—	47	128
alții	918	6.260	6.300	2.376

Numărul mare al sirbilor în perioada anilor 1816—1835 se explică prin aceea că în această perioadă regimentul valaho- ilir avea o mare extindere și pe teritoriul Republicii Federative Socialiste Jugoslavia de azi, ulterior prin scindarea regimentului s-au format două regimente grănierești de sine stătătoare: iliro- bănățean și româno- bănățean.

Populația română din zona militarizată, cu toată rezistența care a opus-o inițial pentru haina de grănicer, s-a împăcat cu gândul că așa trebuie să fie, devenind loială și supusă față de Casa habsburgică, dar cu tot atașamentul pe care românii bănățeni din graniță l-au manifestat față de noua ordine, autoritățile imperiale au avut în permanență rezerve, deoarece cu toate măsurile luate din punct de vedere militar, sentimentul românesc se cultiva și creștea în intenitate în raport direct cu tendințele de germanizare a provinciei militarizate. Acest lucru a determinat autoritățile imperiale ca pe lângă luarea unor măsuri de precauție, să manifeste și anumite rețineri față de românii grăniceri.

Una din măsurile luate a fost aceea că funcțiile de bază din conducerea regimentului caransebeșan erau ocupate de ofițeri de naționalitate germană sau de alte naționalități asimilate și devotate imperiului și aceasta în ciuda faptului că din graniță s-a ridicat un număr impresionant de ofițeri capabili care au urmat cele mai înalte forme de învățămînt militar din imperiu și au ajuns, parte din ei, pînă la gradul de general ocupînd funcții de conducere în Marele stat major sau la comanda regimentelor din interiorul imperiului, în nici un caz însă la regimentele de graniță.

O altă măsură a fost aceea ca autoritățile să supravegheze mișcările cu caracter național și în special legăturile grănicerilor cu românii de peste Carpați.

Tulburați de amploarea revoluției din anii 1848—1849 autoritățile din Viena trec la măsuri care să contracareze o eventuală nouă mișcare și astfel posturilor de miliție și comandamentelor acestora li s-au trimis instrucțiuni precise cum să acționeze în cazul unor noi mișcări populare.

Cu numărul 257, Inspectoratul de Miliție din Viena la 23 martie 1853 emite ordine inspectorilor de pe teritoriu, ordine menite să clarifice atît

¹ Grigore Popiți — *Date și documente bănățene (1728—1887)*, Timișoara, 1939 p. 123, 127, 129 și 134.

poziția și măsurile ce trebuiesc luate de către posturile de miliție, cât și colaborarea acestora cu regimentele aflate pe teritoriu: „după ordinele legii în vigoare, în cazul unei tulburări a securității oficiale, a liniștei și ordinii, organele de miliție trebuie să intervină cu toate forțele². În același ordin se precizează că miliția teritorială este obligată să ia toate măsurile pentru restabilirea ordinii, iar în cazul în care toate intervențiile pentru înăbușirea răscoalei populare ar fi fost zadarnice, dacă toate măsurile cu forța pentru restabilirea ordinii ar fi fost zadarnice, atunci urma să se facă apel la armată și pentru această situație au fost emise ordine în consecință, iar comandanții de regimente aveau instrucțiuni în care se prevedea modul de acțiune al militarilor pentru înăbușirea mișcărilor populare³. Mișcările antihabsburgice și în mod deosebit intensitatea și amploarea lor a fost o bătură prea amară pentru împărat, fapt ce l-a determinat să ordone luarea de măsuri drastice de reprimare a acestora.

Un alt document, emis în anul 1859, scoate în evidență îngrijorarea imperiului austriac față de evenimentul unirii Principatelor Române. Prin acest document se urmărea ca românii din Ardeal și Banat să fie scoși de sub influența ideii de unitate și astfel în document se stabilea că: „o atenție deosebită în această privință necesită pe de o parte traficul reciproc între Moldova și Țara Românească și locuitorii țărilor de coroană austriece învecinate pe de altă parte. Comunitatea de origine, limbă și religie determină la o parte din populația austriacă o receptivitate pentru exagerările propagandistice din Principate, în timp ce o altă parte simpatizează cu membrii emigrați revoluționari tolerați și folosiți de Cuza. În aceste împrejurări este de maximă importanță să se reducă la cea mai mică măsură tangențele cu locuitorii Moldovei și Țării Românești, o tratare severă a călătorilor veniți din Principatele dunărene și respingerea acelor care nu pot da relatări suficiente despre scopurile călătoriei, în legătură cu o supraveghere atentă a acelor cărora le este permis accesul în Austria, mai departe o acordare de pașapoarte restrinsă și numai în cazurile unde necesitatea este dovedită pentru Moldova și Țara Românească ar fi strict necesară cât timp nu se stabilesc relații ordonate⁴.

Lipsa de simpatie ce o manifestau autoritățile imperiale față de domnitorul Alexandru Ioan Cuza reiese și din răspunsul negativ ce îl dă Ministerul de Război din Viena prefectului din Turnu Severin care a cerut, în anul 1863, muzica regimentului de grăniceri din Caransebeș pentru sărbătorirea aniversării lui Cuza la tronul României⁵.

Un alt document care se alătură celorlalte întărind concluzia formată în legătură cu poziția Austriei față de actul unirii țărilor române, este

² Filiala Arhivelor Statului Caransebeș Fond Nicolae Corneanu (în continuare F.A.S. Csebeș. urmînd fondul respectiv).

³ *Ibidem*.

⁴ F.A.S. Csebeș. Regiment Act 7564/1859.

⁵ Gr. Popiți Op. cit. p. 131.

și raportul Comandamentului de cordon al Dunării inferioare de la Orșova înaintat Comandamentului militar din Timișoara, raport prin care se înștiințează măsurile militare ce le-a luat domnitorul Cuza în România privind mărirea numărului de ofițeri la subunitățile de graniță: „Principalele Cuza însă continuă cu tendințele majorării miliției de țară, iar în ultimul timp a aprobat un mare număr de avansări de ofițeri, din care urmează ca „fiecare companie a miliției de graniță să fie încadrată cu patru ofițeri“. În continuare, raportul se referă și la Serbia „de unde nu se comunică nimic“, desigur nimic important din punct de vedere militar, deoarece, în continuare, se arată în raport că aici (în Serbia) se va executa conscripția populației, lucru de care se interesa imperiul deoarece se fac referiri și la conscripția din anul 1857 cînd „în acel timp în locul unui funcționar al conducerii de stat a apărut un trimis rus, care a revizuit recensămîntul populației, însă care a urmărit și alte scopuri politice înaintea izbucnirii războiului oriental“⁶. Sigur și de astă dată Casa habsburgică era îngrijorată atît de măsurile militare întreprinse de Cuza în România, cit și măsurile de recensare a populației din Serbia, nefiind dumirîtă de urmărirea fiecărei stat în parte prin măsurile ce le-au luat.

După realizarea unirii Principatelor Române, Imperiul Austriac va pune sub observație toate persoanele care treceau cu vapoarele pe Dunăre spre sau dinspre România, același lucru făcîndu-l și pentru Serbia și aceasta mai ales în urma accentuării mișcărilor de eliberare de sub dominația turcă.

Ne stau mărturie, în acest sens, mai multe rapoarte pe care comandantul punctului de frontieră de la Orșova Veche le-a înaintat Comandamentului militar din Timișoara. În aceste rapoarte se arată neliniștea comandamentului pentru toate persoanele „suspecte“ care treceau prin punctul de frontieră al portului Orșova. Sînt cuprinse de asemenea informațiile cu privire la conflictul armat dintre români și turci în zona Calafat la 16 mai 1866, conflict care s-a finalizat cu mulți morți și răniți, specificîndu-se că din Turnu Severin și împrejurimi au plecat spre Calafat mai multe subunități înarmate de miliție și dorobanți. De asemenea au fost date multe amănunte în ceea ce privește sosirea în port a unui vapor cu 19.000 de arme din Hamburg pentru Serbia. Referitor la aceste arme se fac o serie de informări cerîndu-se, în același timp, precizări despre atitudinea ce trebuia să o aibă autoritatea militară de aici față de persoanele socotite „suspecte“ care vin și se informează de sosirea vaporului cu armament. Sigur rapoartele nu dau detalii și nici nu concluzionează nimic despre evenimentele ce se petrec în zona punctului de frontieră de la Orșova, ci foarte succint, ele informează Comandamentul militar din Timișoara asupra stărilor de fapt.

Avalanșa de telegrame informative, precum și a rapoartelor care aduc știri despre mișcările românilor la frontieră, ne întărește părerea

⁶ F.A.S. Csebeș. Regiment Act 4775/1859.

⁷ F.A.S. Csebeș. Fond Nicolae Corneanu.

că Austria se găsea într-o stare de neliniște, la care trebuie să adăugăm și îngrijorarea acesteia față de evenimentele ce se petreceau în România în mai 1866.

Faptul că grănicerii bănățeni erau saturați de greutatea ce le-au provocat războaiele desfășurate de imperiu, rezultă și dintr-un ordin prin care soldații grăniceri, pe front fiind, erau anunțați că „tot al zecelea soldat dintre acei care își aruncă armele, fie împușcat pe loc, precum și fiecare ofițer care fuge din luptă”⁸. Dacă amintim că acest ordin a fost dat în timpul desfășurării ostilităților dintre Austria și Italia, când regimentul caransebeșan participa la luptele de la Custozza și dacă mai amintim și de scrisoarea unui ofițer bănățean care a participat la această campanie ne vom da bine seama de starea de spirit a grănicerilor bănățeni. Scrisoarea la care ne referim a fost scrisă în Caracal la 25 iunie 1877 de căpitanul Moise Groza și adresată soției în care, printre altele, scria că: „astăzi este o zi însemnată în viața mea, adică astăzi sînt 11 ani de la bătălia de la Custozza unde mi-am făcut datoria fără a ști pentru ce. Cu atît mai mult știu acum pentru ce o să bat”⁹. Atît din ordinul imperial cît și din scrisoarea căpitanului Moise Groza, ne putem da seama de atașamentul soldaților și ofițerilor față de nedreptul război purtat de imperiu.

Legătura românilor bănățeni și ardeleni cu cei din România devenise din ce în ce mai strînsă, făcîndu-se în permanență un schimb de informații care duceau la dezvoltarea sentimentului național și la credința fermă că realizarea unității naționale nu este departe.

Un document din 4 noiembrie 1868 emis de Comandamentul general din Timișoara cu Nr. 782 se referă la măsurile ce trebuiesc luate ca românii să fie scoși de sub influența acelor care veniți din Moldo-Vlahia, încearcă să-i atragă pe români în armata de peste Carpați și astfel se cere autorităților din subordine să ia măsuri pentru zădărnicierea acestor acțiuni¹⁰.

Dar cu toate măsurile luate, aderarea ofițerilor de naționalitate română din armata austriacă la armata română crește simțitor și aceasta rezultă din numărul mare de cereri pe care aceștia le înaintează spre aprobare pentru trecerea definitivă în România. Este suficient, credem, să amintim că din granița bănățeană au trecut în armata română ofițeri ca Moise Groza și frații Leon și Ioan Drăgălina, care prin calitățile lor ostășești au urcat înalte trepte în ierarhia militară, acoperindu-se de glorie, numele lor fiind scris în cartea eroilor neamului românesc.

La aceste nume trebuie să mai adăugăm pe cel al generalului Traian Doda cunoscut și sub numele de „părintele spiritual al grănicerilor” care în urma refuzului împăratului de a-i permite trecerea în România, își expune părerea emițînd și un plan cu privire la trecerea Dunării de către armata română în Războiul de Independență.

⁸ F.A.S. Csebeș. Cp. Prigor Act V. 858/1866.

⁹ Arhiva Mureșenilor Brașov Doc. 3756/1877.

¹⁰ Gr. Popiți Op. cit. p. 132.

Că limba română era interzisă în cadrul oficial al regimentului caransebeșan ne-o confirmă și cazul în care un învățător din graniță înaintază regimentului o situație centralizatoare a situației școlare scrisă în limba română, fapt pentru care regimentul, pe lângă ancheta ce o deschide, atrage atenția de urgență, tuturor comandanților de companii să cerceteze dacă la școlile naționale grănicerești din subordinea lor nu se petrece același lucru¹¹.

O activitate neobosită pentru păstrarea nealterată a limbii române pentru puritatea ei și pentru menținerea ființei naționale s-a desfășurat în școlile naționale grănicerești care erau alimentate mereu de către învățătorii lor cu cele necesare educației copiilor de grăniceri în limitele spiritualității românești. Că învățătorii școlilor naționale din granița regimentului caransebeșan erau aceia care insuflau copiilor dragostea față de limba română, față de frații de peste Carpați pentru care nutreau gânduri de unire, ne-o spune și faptul că în anul 1841 se formează, din inițiativa lui Nicolae Andrevicei, „Asociația cultivatoare a învățătorilor din măritul regiment Nr. 13 pentru cultivarea limbii și literaturii române.” Credem că numele acestei asociații spune totul și ne putem da seama de vasta activitate ce a desfășurat-o aceasta în cadrul școlilor. Documentele cercetate pînă în prezent nu sînt suficient de convingătoare pentru a concretiza activitatea desfășurată de membrii asociației, cu toate acestea rezultatul muncii învățătorilor din comunele grănicerești sînt edificatoare și ele ne conving că acești dascăli de slovă românească au desfășurat o activitate neobosită pentru cultivarea limbii române, așa cum în cadrul asociației primeau acea lumină vie ce trebuiau să o transmită generațiilor ce se găseau pe băncile școlii.

Dar de puritatea limbii române nu se vor ocupa numai învățătorii ci și autoritățile caransebeșene. Ne stă mărturie în această direcție acțiunea antistelui primar din Caransebeș, care la 31 ianuarie 1863 trimite o scrisoare de înștiințare învățătorului Ion Sirbu prin care îl roagă ca: „din ziua întîmpinării domnului să începi a cînta cu școlarii domniei tale în loc de doamne miluiește-ne, doamne îndură-te spre noi și a ne încălzi de aici înainte în cîntări auzul cu expresiuni curat românești”. Cererea este semnată pe lângă antistelele primar George Băiaș, de încă 19 caransebeșeni negustori și aleșii orașului care își încep scrisoarea lor cu cuvinte frumoase referitoare la limba română arătînd că „în timpurile de față dulcea limbă a maicii noastre a început a se dezvolta și a se curăți de cuvintele străine.” Este evident că această cerere era îndreptată mai ales împotriva autorităților bisericești de la Virșeț, dar rezolvarea litigiului care a luat naștere, se va face pe cale penală de către autoritățile militare.

Faptul că întreaga conducere a orașului își pune problema păstrării și purității limbii române, faptul că litigiul iscat este rezolvat de autoritățile militare, este încă o dovadă a amplexării la care s-a ridicat necesitatea păstrării purității limbii române în graniță, cît și a măsurilor de re-

¹¹ F.A.S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 1302/1840.

primare luate de autoritățile militare din Timișoara care încercau să medieze problema, situându-se între cele două tabere. Conflictul ia proporții și ajunge să fie soluționat de împărat care ordonă încetarea acțiunilor judecătorești.

Ne este cunoscut raportul pe care primarul orașului Caransebeș, George Băiaș, ca prim exponent al acestei mișcări, îl înaintează împăratului la Viena mulțumindu-i pentru măsurile ordonate de a se înceta acțiunea procesului, dar în același raport primarul nu uită să arate că a fost reprezentantul poporului român din graniță¹².

Iată deci că problema păstrării purității limbii române a devenit o cauză a tuturor locuitorilor români din granița regimentului caransebeșan. Aplanarea conflictului trebuia deci făcută de împărat care a dat câștig de cauză românilor deoarece acest conflict putea să ia amploare mai ales pentru faptul că erau implicați în el grănicerii români din Banat, lucru pe care împăratul nu-l dorea sub nici o formă, deoarece el își puna mari speranțe în forța militară a regimentelor grănicerești.

Încă de la înființarea regimentului de grăniceri din Caransebeș pentru românii bănățeni au fost create bariere care îi împiedicau să se afirme. În primul rînd în graniță nu existau școli civile superioare, iar la cele militare inițial pătrunderea românilor era mult îngreunată. Însăși constituția grănicerească din 1807 prevedea interzicerea posibilității ca grănicerii români să fie avansați în corpul ofițerilor și chiar a subofițerilor, rămînîndu-le acestora doar dreptul de a avansa pînă la gradul de fruntaș și caporal.¹³

Cu timpul această prevedere s-a modificat legiferîndu-se, în constituția grănicerească din anul 1850, posibilitatea grănicerilor români de a intra în corpul ofițerilor și astfel în scurt timp s-au putut afirma calitățile de oșteni, de buni organizatori și de comandanți desăvîrșiți ai țăranilor bănățeni. Numai din comunele grănicerești de pe Valea Timișului pînă la Teregova și de pe Valea Bistrei pînă la comuna Marga, au fost avansați la gradul de ofițer pînă în anul 1864: 25 locotenenți, 10 căpitani, 3 maiori, 1 locotenent colonel și 22 colonei, iar după 17 ani de la desființarea graniței din aceleași comune s-au ridicat 22 de locotenenți, 33 de căpitani, 4 maiori, 2 locotenenți colonei, 2 colonei și 3 generali¹⁴. Sigur la această situație trebuie să adăugăm și numărul ofițerilor avansați din restul comunelor grănicerești de la Teregova pînă la Orșova și cei din Valea Almajului.

Rolul mare ce-l joacă școlile naționale din comunele grănicerești în rîndul soldaților grăniceri se explică și prin faptul că un număr de peste 20 de copii de grăniceri din regimentul caransebeșan urcă ierarhia militară pînă la gradul de general, peste 40 de tineri ofițeri plecați tot de aici

¹² O copie după dosarul cu memoriul înaintat se găsește în posesia autorului.

¹³ Dr. C. Groșoreanu — *În țara dacilor*. Extras din *Revista institutului social Banat — Crișana*, Timișoara 1940 p. 15.

¹⁴ *Foaia Diecezană*. Organul oficial al eparhiei ortodoxe române a Caransebeșului An V Nr. 40/1890. (în continuare F. D.).

absolvESC institute superioare de învățămînt militar¹⁵ iar peste 100 de tineri absolvESC școli militare intrînd în corpul ofițeresc¹⁶.

O bună parte din ofițerii români recrutați din graniță au fost repartizați regimentului caransebeșan, iar o altă parte au fost repartizați altor regimente atît grănicerești cît și a celor de linie din interiorul imperiului.

Datorită sirguinței lor, a priceperii și înaltelor lor calități organizatorice, o bună parte din aceștia urcă ierarhia militară pe cele mai înalte trepte ocupînd funcții de mare răspundere în cadrul armatei imperiale. Este cazul să amintim pe generalul Traian Doda, Mihail Trapșa, Teodor Seracin, Bihoi și alții.

Din rîndul ofițerilor bănățeni recrutați din graniță și repartizați apoi acesteia, se ridică un corp al ofițerilor numiți profesori la școala matematică și apoi regimentară a acestui regiment. Astfel Lt. Col. Iosif Seracin născut în Caransebeș, în anul 1824, după absolvirea școlii militare a funcționat, din anul 1840, ca profesor la școala regimentară din Caransebeș¹⁷. Locotenentul Petru Babeu născut în Slatina Timiș în anul 1843, absolvînd școala militară din anul 1866 este numit profesor la școala regimentară din Caransebeș unde funcționează pînă în anul 1871¹⁸. Căpitanul Demetriu Niculescu, fiu de țăran grănicer din Armeniș, a funcționat ca profesor la școala superioară din Caransebeș¹⁹. Și lista cu ofițeri români originari din Caransebeș sau din graniță, numiți ca profesori la școala regimentară din Caransebeș poate continua. Subliniem doar că în această școală, la fel ca și în școlile naționale grănicerești se cultiva de către acești ofițeri români aceleași sentimente naționale, aceeași dragoste față de populația de origine română, chiar dacă programa școlară era pur militară și predarea materiilor se făcea numai în limba germană. Numai așa se explică faptul că tînărul sublocotenent Ion Drăgălina, trimis cu unitatea să pe cîmpul de luptă, în anul 1882 scria în carnetul său de însemnări: „că este plin de mîndrie, cu speranța în piept, că va veni momentul unde românii vor putea arăta lumii, că sînt adevărați fii ai lui Traian, că în vinele lor curge singele lui Mihai.”²⁰ Erau gîndurile mocnite ale tuturor românilor încătușați, dar care năzuiau o viață mai bună, așteptînd clipa cînd vor putea lua parte la luptă pentru realizarea idealului lor.

Procesul de germanizare a fost un scop urmărit de cercurile guvernante care vizau supunerea totală, din toate punctele de vedere, a populației militarizate. Acest fapt este recunoscut de toți autorii fie și reprezentanți ai Casei aulice, care s-au ocupat de studierea istoriei regimentelor de graniță. Iată de pildă, ce scrie istoricul Schwicker despre acest proces în lucrarea sa: „În afară de militarizare acestor reforme le re-

¹⁵ Johann Svoboda — *Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär Academie von der Gründung des Institutes bis auf unsere Tage*, Wien 1870.

¹⁶ F.D. An V Nr. 40/1890.

¹⁷ F.D. An II Nr. 25/1887.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ F.A.S. Csebeș. Fond Liviu Groza.

²⁰ F.A.S. Csebeș. Fond Liviu Groza.

vine încă un reproș, este reproșul denaționalizării intenționate în favoarea germanismului. Însă și acest reproș nu este îndreptățit. Adevărat este că în școlile organizate de autoritățile militare și întreținute de erar și anume din 1850 s-a predat aproape în exclusivitate în limba germană, elevii fiind obligați la învățarea acestei limbi. Însă această impunere a urmat doar scopurile serviciului militar. Deoarece germana a fost limba oficială și de comandă în armată, de aceea a trebuit să fie și limba de predare în școlile de graniță erariale, deoarece s-a intenționat, în interesul serviciului, obținerea de ofițeri și subofițeri din graniță cunoscători ai limbii germane.²¹

După ce am cunoscut părerile unui scriitor autorizat de imperiu să scrie o istorie a graniței militare, să vedem cum s-au materializat acestea în viața de toate zilele.

În primul rînd, așa cum am mai văzut, în graniță nu au fost înființate școli superioare de învățămînt civil, iar intrarea românilor în cele existente, fie militare sau civile în afara graniței, se făcea destul de greu, candidaților punindu-li-se o serie de îngrădiri. Numărul fiilor de grăniceri care au urmat alte școli superioare decît cele militare era foarte redus.

În al doilea rînd, fiilor de grăniceri, cu toate că li s-a permis să urmeze, după o anumită perioadă de timp, formele de învățămînt militar, nu li s-a încredințat, din lipsă de încredere, funcții de răspundere în regimentul de graniță în care s-au născut.

Un lucru este cert și demn de subliniat, că indiferent la ce rang militar au ajuns grănicerii, ei și-au manifestat sub orice formă nemulțumirea față de procesul de germanizare, față de intenția de denaționalizare și sigur că ideile lor se contopeau cu ideile cărturarilor români sau de altă naționalitate din graniță care aveau aceleași năzuințe formînd astfel un front comun de luptă, pentru emancipare națională. Este semnificativ exemplul generalului Mihail Trapșa care născut, crescut și educat în granița regimentului caransebeșan a urcat, datorită priceperii și hărniciei, pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei militare austriece. El nu va uita însă niciodată limba mamei sale și astfel va milita în permanență pentru păstrarea ei nealterată. În Sibiu fiind, se alătură celor mai înalte cercuri românești, afirmîndu-se prin prietenia fără margini cu George Barițiu. Împărtășindu-și gîndurile și năzuințele și găsind numitorul comun, generalul și cărturarul muncesc fără preget pentru a traduce în limba română un regulament pentru instruirea artileriștilor. Scopul traducerii a fost nobil și el va fi destăinuit de însăși generalul Mihail Trapșa care trimite în Caransebeș un regulament însoțit de o scrisoare unui prieten căruia, printre altele, îi scria: „Îți trimit o traducere la Instrucțiunea pentru artilerie, la care am lucrat împreună cu eruditul Barițiu și care după multe și mari chinuri a ieșit din tipografie c. r. Un lucru principal de la

²¹ Dr. I. H. Schwicker — *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Wien, 1883 p. 444.

care sper că va fi de folos pentru românii noștri. Până acum cit s-au chiuit bietii soldați.”²²

Din aceste rînduri ne putem da seama că munca celor doi a întîmpinat multe greutăți pentru atingerea scopului, dar acesta a fost realizat, el fiind legat de păstrarea ființei naționale la care și generalul Mihail Trapșa și-a adus pe deplin contribuția.

La aceasta trebuie să adăugăm numele tuturor generalilor români din Banat care cu orice prilej și-au manifestat nemulțumirea față de stăpînire austriacă și tendințele acesteia de germanizare, de asuprire națională a grănicerilor români.

O altă formă de manifestare a românilor din granița caransebeșană a fost și aceea a grijei față de generația viitoare, ca aceasta să păstreze ființa națională și puritatea limbii române și ea a fost realizată prin crearea de fundații pentru ajutorarea fiilor de grăniceri. Așa de pildă căpitanul Ilie Pepa, Lt. Col. Iosif Seracin și colonelul Teodor Seracin donează fiecare suma de 200 florini pentru înființarea în Caransebeș a unui gimnaziu confesional român²³.

Generalul Mihail Trapșa donează prin testament suma de 10.000 coroane pentru deschiderea, în capitala regimentului, unei școli superioare de fete cu limba de predare română²⁴, iar căpitanul Iancu Temeș cu 6.000 de florini creează fundația care îi va purta numele, din care se vor acorda ajutoare „elevilor săraci dar silitori la învățătură.”²⁵

Elisabeta Doda, sora generalului Traian Doda, lasă prin testament suma de 16.000 coroane pentru înființarea în Caransebeș a unei școli militare sau a unei academii militare. Din testamentul lăsat rezultă că aveau dreptul de a urma această școală „elevii absolvenți ai școlilor militare, sau alți băieți apți care sînt din rîndul fostului regiment de graniță Nr. 13 și sînt de naționalitate română.”²⁶

Acest testament avea să urmeze ferm hotărîrea generalului Traian Doda care în tot timpul vieții sale a militat activ pentru înființarea, în Caransebeș, a unui liceu cu limba de predare română la care să frecvențeze tinerii din fostul regiment grăniceresc. Cum autoritățile maghiare nu au dat curs cererii generalului, credincioasa soră a sperat că ar putea ea fi înțeleasă, împlinind astfel dorința fierbinte a fratelui ei. Dar acest gest nobil a rămas fără ecou.

Intențiile și chiar materializarea ideilor de a crea fonduri pentru ajutorarea școlarizării tinerilor grăniceri sau de a înființa în Caransebeș școli cu limba de predare română își au originea în copilăria fondatorilor care s-au ridicat de pe brazda țaranului grănicer și care cu greu au urcat treptele școlilor, chiar și a celor militare, cu toate calitățile care le posedau.

²² O copie a scrisorii se găsește în posesia autorului.

²³ F.D. An I Nr. 16/1886.

²⁴ F.D. An XII Nr. 19/1897.

²⁵ F.D. An XII Nr. 20/1897.

²⁶ O copie după original se găsește în posesia autorului.

Ceea ce este demn de subliniat este faptul că aceștia, urcînd spre vîrful piramidei militare, nu și-au uitat originea, nu au uitat drumul greu ce l-au străbătut pînă sus pe culmile gloriei, din care cauză acum, la bătrînețe, doreau ca fundațiile pe care le-au creat să netezească drumurile generațiilor următoare, fără să-și dea seama că aceste fonduri vor lua alte drumuri, iar ascensiunea spre culmile gloriei a tinerilor va fi tot atît de anevoioasă ca și a lor, deoarece niciodată stăpînirea austro-ungară nu va permite să stea față în față la aceeași masă un fiu de țaran român cu fiul nobilului poleit în aur. Și totuși modestul fiu de țaran își va arăta în permanentă calitățile ce le-a moștenit de la străbuni ca: cinstea, corectitudinea, dragostea față de muncă și hărnicia, calități ce le va păstra cu grijă pentru a le putea da mai departe urmașilor și tot așa, din generație în generație, ele vor constitui trăsăturile definitorii ale celor ce le păstrează neîntinate pentru urmași.

Așa se explică faptul că atît pe timpul cît a funcționat granița militară cît și după desființarea ei, grănicerii și apoi urmașii lor au luat o serie de măsuri organizatorice pentru păstrarea ființei lor naționale militînd activ pînă la realizarea dezideratului luptei lor de a se uni cu țara.

LIVIU GROZA

CONSIDERATIONS SUR LE REGIMENT
ROUMAIN DE GARDES-FRONTIÈRES DE CARANSEBES

(Résumé)

L'auteur, après avoir montré la composition par nationalités de la population de la frontière, analyse l'activité des roumains pour garder l'être national contrairement à la tendance de domination autrichienne pour germaniser cette province.

DESPRE DESFĂȘURAREA REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN NORD-ESTUL BANATULUI

Revoluția din 1848—1849 din Banat prin programul și desfășurarea ei se încadrează organic în marea mișcare care a cuprins în acei ani toate provinciile românești de pe ambele versante ale Carpaților. Caracterul unitar al programului și al desfășurării ei este un fenomen evident, la fel cum unitară a fost întreaga luptă națională românească din epoca modernă. Lupta națională a fost începută și a avut accente mai pregnante mai ales în Banat și Transilvania¹. Această revoluție a fixat liniile directoare de perspectivă a făuririi României moderne, a statului național unitar român, iar „programul de făurire a României moderne se confundă în largă măsură pe toate planurile, cu programul revoluției române din 1848”².

Revoluția bănățeană are însă pe lângă caracterele generale ale revoluției din Țările Române și un caracter al ei, aparte, specific, pe care îl conferă primordialitatea luptei naționale împotriva dublei opresiuni străine — naționale și religioase. Caracterul acesta specific de luptă împotriva opresiunii naționale maghiară și a opresiunii religioase sîrbești, este prezent pe tot parcursul desfășurării ei.

Abordînd o arie mai restrînsă, cea a nord-estului Banatului, ne propunem să aducem noi contribuții relative la desfășurarea revoluției pe aceste meleaguri, la raportul de forțe existent aici, la masele care au participat la ea. Nord-estul Banatului, zona Lipovei îndeosebi, a avut în perioada modernă ca și în cea medievală un rol important în istoria Banatului. Situația socială a populației românești din orașul Lipova, în frunte cu mica burghezie românească formată din harnica meșteșugărie și negustorimea în colaborare cu intelectualitatea în plină constituire, era într-o continuă ascensiune, Lipova avînd un rol preponderent în lumea românească din nordul Banatului. Și aici, ca în întreg Banatul de altfel, populația românească era supusă dublei oprîmări: naționale și religioase. Religia fiind acum singura posibilitate a românilor din imperiul habsburgic de a se manifesta politic și național, este evidentă importanța instituțiilor eclesiastice, ca promotoare a limbii și specificului național românesc. Fermentul revoluționar exista și aici, Lipova și împrejurimile luînd

¹ Cornelia Bodea — *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834—1849*, București, 1967, p. VI.

² Dan Berindei — *Programul intern al revoluției din 1848—1849*, în *Revoluția de la 1848 în Țările Române*, Culegere de studii, București, 1974, p. 35.

parte activă la toate mișcările sociale și naționale din Banat și Transilvania. Fermentul revoluționar cade pe un teren fertil. Teren al populației românești majoritară, alături de care convețuiau și elemente ale populațiilor alogene: germane, maghiare și mai puțin sârbe. Deși populațiile alogene, în deosebi cea germană, a fost încă din momentul colonizării ei privilegiată, dându-i-se pământul cel mai bun și importante ajutoare și scutiri de impozite, totuși populația românească majoritară de aici era cea care deținea nu numai superioritatea demografică, ci și cea economică.

Oraș comercial și meșteșugăresc, cu bogate tradiții, avind ca ocupație principală comerțul cu sarea, care era transportată pe Mureș dinspre Transilvania înspre Ungaria și meșteșugurile organizate în bresle, Lipova era și un important centru național românesc cu o mică burghezie și o intelectualitate destul de puternică. Aici germanii și maghiarii dețineau numai funcțiile administrative din conducerea orașului și o parte din pământul cultivabil din împrejurimile orașului, dar puterea economică efectivă era în mina românilor. Aceștia dețineau majoritatea și în breslele meșteșugărești existente aici, bresle care spre mijlocul secolului ajungeau la apreciablele număr de 41³.

Tărănimea, în marea majoritate românească din satele din împrejurimi, va avea și ea sub conducerea micii burghezii, un rol de primă mână în lupta națională din această parte a Banatului. Nemulțumirile sociale și naționale erau și aici la ordinea zilei. Situația țărăniimii și a micilor meșteșugari era destul de dificilă. Tendința spre libertate socială și națională se manifestă și pe aceste meleaguri. Aceasta este explicația primirii entuziaste făcută de populația română și maghiară, declarației de independență și libertate din martie 1848 a revoluției maghiare, în comuna Radna, astăzi cartier al orașului Lipova. Despre această primire entuziastă aflăm din raportul primarului Radnei, adresat conducerii comitatului Arad. „În plasa Radna, mergînd din sat în sat, am adus la cunoștință poporului și am explicat în trei limbi, hotărîrea adunării țării (Ungariei n. n.) referitor la independența patriei. În centrul Radna s-a organizat o serbare pentru publicarea hotărîrii și atît pentru locuitorii de religie romano-catolică cît și pentru cei de religie ortodoxă, am ținut în piață sub cerul liber slujba religioasă, căreia i-a dat amploare participarea însuflețită a poporului și entuziasmul gărzilor naționale. În această publicare trebuie să amintim pe preotul Odvoș, Vasile Dumitrescu, pe preotul ortodox al orașului de cîmpie Radna, pe domnul Gheorghe Popescu care cu dragoste patriotică înflăcărată și atașare în mod deosebit dovedită pînă acum și în prezent, la publicarea hotărîrii pentru independență.”⁴ Aceasta era starea de spirit în momentul declanșării revoluției maghiare de la 1848. Poporul român din Banat și Transilvania care a luptat

³ Radu Păiușan — *Organizații economice și structura lor organizatorică existente în orașul Lipova în sec. XIX și începutul sec. al XX-lea*, în *Analele Universității din Timișoara. Seria Științe Sociale*, nr. 2, 1977, p. 88; 211—217.

⁴ Márki Sándor — *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. I.* Arad, 1892, pp. 566—568.

tat-veacuri de-arindul pentru libertatea socială și națională, s-a înfrățit cu poporul maghiar și a manifestat sincer pentru independența de sub jugul imperial, sperind într-o rezolvare pozitivă a situației sale. Evenimentele care au urmat, au dovedit încă o dată că maghiarii nu erau deplin conștienți de acest lucru.

Din momentul acesta Lipova ia parte la toate evenimentele revoluției de la 1848 din Banat. Astfel lipovenii participă la Adunarea de la Lugoj, din 4/16—5/17 1848, adunare în care se protesta împotriva atitudinii sîrbilor care cereau includerea întregului Banat în nou înființata Voivodinie sîrbească. Adunarea alege o delegație formată din români din Lipova, Arad, Timișoara și Lugoj, care să meargă la guvernul maghiar din Pesta și să ceară organizarea unui nou Congres bisericesc și alegerea unui mitropolit român⁵. Aici, la Pesta, românii țin o adunare între 3/15—9/21 mai 1848 la care participă și doi delegați din Lipova: Ioan Misici și Atanasie Raț. Adunarea cere sistarea apartenenței românești de ierarhia religioasă sîrbească și convocarea unui nou congres ecleziastic la Timișoara. Această doleanță este însă zădărnicită de către episcopul sîrb Jivcovič⁶.

Populația Lipovei și a împrejurimilor participă cu însuflețire și la Marea Adunare din 15/27 iunie 1848, convocată de către democratul revoluționar Eftimie Murgu. Lipovenii aderă și ei la hotărârile acestei adunări naționale românești, iar unul dintre reprezentanții acestui oraș, va avea loc de frunte în desfășurarea evenimentelor revoluționare. Este protopopul Lipovei — Dimitrie Petrovici Stoichescu — ales pe Cîmpia Libertății de la Lugoj vicar mitropolitan al românilor din Banat. Alegerea lui Dimitrie Petrovici Stoichescu s-a făcut la propunerea unanimă a adunării din 15/27 iunie 1848 al cărei președinte era Eftimie Murgu. Propunerea figura la punctul al 4-lea al hotărîrii adunării, punct prin care se cerea independența bisericii românești din Banat de ierarhia sîrbească și destituirea celor doi episcopi din Timișoara și Virșeț⁷. Odată cu alegerea lui Dimitrie Petrovici Stoichescu ca vicar general al mitropoliei Banatului, Lipova devine centrul bisericii ortodoxe române din Banat. De aici au fost numiți noii administratori de protopopiate, de aici au fost înlocuiți preoții care s-au retras din fața trupelor revoluționare și s-au dat circulare către toate protopopiatele ca în slujbele din biserici să nu mai fie pomeniți împăratul și episcopii sîrbi destituiți. Tot de aici a chemat pe români și pe sîrbi să-și unească forțele cu revoluționarii maghiari și să lupte împreună pentru înlăturarea dominației habsburgice.

Lipova este singura localitate din comitatul Timiș care reușește să trimită un deputat român în Parlamentul maghiar de la Pesta, în vara anului 1848. Astfel, la alegerile din iunie 1848, în comitatul Timiș este ales ca deputat român din cercul Lipova Atanasie Decicu. Alegerile aici nu au fost însă fără incidente. Orașul era împărțit între două partide. Una minoritară, dar care deținea administrația și conducerea orașului, cea

⁵ I. D. Suciu — *Revoluția din 1848—49 în Banat*, București, 1968, p. 60.

⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁷ *Ibidem*, p. 110.

maghiaro-șvăbească —, alta, cea majoritară, dar oprimată și slab reprezentată în conducerea orașului. Partida maghiaro-șvăbească își susținea candidatul ei pe maghiarul Saary, iar partida românească pe candidatul ei, Atanasie Decicu. În ziua alegerilor orașul Lipova a fost martorul unei adevărate revoluții. Românii care doreau ca să fie ales deputat reprezentantului lor „cu mare forță a atacat brusc pe cei din partida adversă (maghiaro-șvăbească n. n.) și după o învălmășeală violentă i-au dat afară din oraș.“ Pentru potolirea turburărilor izbucnite cu această ocazie, a fost necesară intervenția unei companii de dragoni chemați urgent de la Timișoara, de către conducerea maghiaro-germană a orașului⁸. Alegătorii români au proclamat ca deputat fără votare pe candidatul lor Atanasie Decicu. Alegerea acestuia, deși contestată de către partida maghiaro-germană a fost însă validată de către Parlamentul din Pesta⁹.

La fel din Comitatul Arad, singurul deputat român a fost candidatul Teodor Șerb din Radna, azi cartier al orașului Lipova. Și cu ocazia acestei alegeri au fost incidente între români și maghiari, românii majoritari și fermi reușind să-și aleagă din rindurile lor deputatul¹⁰. Activitatea în Parlament a celor doi deputați din Lipova, este diametral opusă. Atanasie Decicu un burghez democrat moderat, s-a mulțumit cu situația sa de deputat și nu întreprinde nimic în sensul luptei naționale române. În schimb concetățeanul său, Teodor Șerb, deputatul de Radna, este un susținător activ al cauzei noastre naționale. Este un adept convins a lui Eftimie Murgu, al cărui proiect de lege prezentat în Parlamentul maghiar, în ședința din 26 august 1848, îl susține cu ferveare. Mai mult chiar, văzînd că proiectul lui Murgu nu este aprobat, prezintă un proiect propriu privitor la drepturile și situația națiunii române¹¹.

Respingerea celor două proiecte prezentate în Parlament, de către Murgu și Teodor Șerb, tergiversarea rezolvării problemelor națiunii române ca și politica egoist-îngustă a guvernului revoluționar maghiar, sub

⁸ A. Eisenkolb — *Emlékezetsségek Lippa-város és környékének multjából. Lippa város története*. Lippa 1912, Cap. IX, „Episodul războiului maghiar de eliberare în localitate“, nepaginat. (Autorul acestei istorii a orașului Lipova s-a născut în comuna Bulgăruș, iar studiile le-a urmat la Virșeț, Szegedin și Budapesta. Profesor de istorie, la Școala Civilă de Băieți din Lipova, începînd cu anul școlar 1885—86, se ocupă intens de istoria locală și inițiază o serie de investigații arheologice reușind să stabilească, planul cetății medievale a orașului Lipova. Scrie în limba germană și maghiară articole cu caracter pedagogic și literar, culege proverbe și povestiri populare locale și face diferite comunicări numismatice. Publică în Anuaarele Școlii Civile și apoi Comerciale, între anii 1891—1911, această istorie a Lipovei pe care o republică în volum în anul 1912, însă cu multe capitole nepaginate. Scriînd această istorie a Lipovei, s-a inspirat după propria-i mărturisire, din lucrările de specialitate, din presa timpului și mai ales, din „gura oamenilor“, deci, din relatările martorilor oculari. El scrie și un studiu de psihologie socială, relativ la viața țăranilor români din împrejurimile Lipovei. În lucrările sale a emis unele aprecieri juste la adresa populației românești de aici, dar și multe neștiințifice și tendențioase. A murit la Lipova în anul 1918.)

⁹ I. D. Suci, *op. cit.*, pag. 117.

¹⁰ *Ibidem*, p. 115—116.

¹¹ Eftimie Murgu — *Scrieri*, Ed. îngrijită, cu o introducere și note de I. D. Suci, 1969, p. 53.

influența nobilimii, au stîrnit rezistența românilor. Aceștia își manifestă în consecință rezerva față de revoluția maghiară și față de mișcările de apărare a ei, prin organizarea de gărzi naționale. Rezervă totală față de organizarea gărzii maghiare au și românii din Lipova și împrejurimi, care refuză să se înscrie în această organizație străină lor. În acest sens, în data de 9 septembrie judele districtual din Lipova, raportează comisarului Vukovici că nu poate trimite garda maghiară din acest oraș pentru pacificarea țăranilor răsculați, pentru că această gardă nici nu s-a constituit. Recrutarea pentru garda maghiară o refuză și țăranii din satele din cercul Lipovei, astfel încît pentru pacificarea regiunii se apelează la șvabii din comunele Zăbrani, Tronnau și Neudorf¹².

Peste tot în Banat, în luna septembrie 1848, înainte de ocupația imperialilor au fost semnalate răscoale țărănești împotriva autorităților comitatense și locale maghiare. Contradicțiile româno-maghiare a știut să le exploateze Viena, în scopul perpetuării dominației sale. Imperialii eliberează deținuții politici români din Banat, din poziunea care o dețineau ocupată, deținuți între care erau și mulți țărani care atacaseră pămînturile și proprietățile nemeșilor. Tot în acest sens, în toate centrele ocupate de armata imperială, se desființează autoritățile comitatense și gărzile naționale maghiare. Din octombrie 1848, ostilitățile dintre trupele imperiale și revoluționare maghiare se declară pe față. Viena voia acum să ocupe militar Banatul, să înfrîngă și să alunge pe revoluționarii maghiari. Pentru aceasta avea însă nevoie și de ajutorul românilor, ca să reușească ocuparea tuturor centrelor din Banat între care și Lipova. Lipova era un important punct strategic situat la ieșirea din ultimul defileu al Mureșului. Și străjuia intrarea spre Transilvania, provincie pe care imperialii voiau s-o ocupe prin forța armelor. Faptul că românii din Lipova nu au participat la revoluția maghiară din Banat, este recunoscut și de istoriografia acestora, scrisă în perioada imediat următoare revoluției. Neparticiparea este pusă însă pe seama incapacității românilor de aici, de a înțelege sensul libertăților proclamate de mișcarea maghiară¹³. Nu se spune nimic însă despre faptul că pentru românii de aici revoluția maghiară nu adusesese o intensificare a oprimării naționale.

Revoluționarii maghiari din Lipova, văzînd că românii nu voiau să se înscrie în gărzile lor naționale, au încercat totuși constituirea unei astfel de gărzi pentru protejarea populației maghiaro-germane din oraș. O încercare de a forma o astfel de gardă, a existat aici încă în mai 1848, cînd într-un termen foarte scurt, 2 săptămîni, au fost strînși cam 60—70 gardiști sub comanda căpitanului în rezervă Pikaly Mihai. Gardiștii proveneau dintre elementele cele mai sărace ale orașului, din rîndul populației maghiare și germane. Această gardă a plecat apoi pe data de 14 iulie 1848, cu muzică și cîntece la Virșeț și Biserica Albă să lupte împotriva sirbilor care s-au răsculat¹⁴.

¹² I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 183.

¹³ A. Eisenkolb, *op. cit.*, p.

¹⁴ *Ibidem*.

În acest timp, la Arad, au început lupte între generalul Berg, comandantul garnizoanei imperiale din cetate, și magistratul orașului, lupte care continuă multă vreme. Lupte între maghiari și armata imperială, au loc în această perioadă și la Lipova. Aici, în dimineața zilei de 21 octombrie 1848, s-a răspândit vestea că 500 grăniceri români din Caransebeș se apropie, pentru a trece podul spre Radna, pentru ca să confişte materialul lemnos rechiziţionat de la negustori, de către gărzile maghiare. Aceştia ar fi avut ca obiectiv zădărnicierea proiectului maghiarilor de a uni cele două maluri ale Mureşului printr-un pod de lemn. O altă variantă era că aceşti grăniceri români vin în ajutorul imperialilor asediaţi în cetatea Aradului. Fiind informat imediat comandantul maghiar din Arad, în ziua de 22 octombrie, după masă, îşi fac apariţia în oraş, 2000 de gardiști maghiari cu un tun, comandați de căpitanul Zurics. Știrea însă s-a dovedit falsă și gardiștii maghiari s-au înapoiat în aceeași zi la Arad. Pe drumul de înapoiere, a doua zi dimineața, au intrat în luptă cu imperialii la intrarea în satul Fintinele. Bătălia este nedecisă și după câteva ore imperialii se retrag la Aradul Nou. Zurics cu trupa sa împărțită în mai multe grupe, s-a retras pe la Lipova pe unde traversează Mureșul îndreptându-se de data aceasta prin nordul riului spre Arad¹⁵.

Dar mișcarea revoluționară a țăranimii bănățene de abia acum începe să ia amploare. Mai ales din momentul când este evident că vechea oprimare socială și națională va fi menținută, că aceeași nemeși maghiari rămân stăpînii pămîntului și satelor românești. Încurajați de politica duplicitară a curții de la Viena, ei luptă împotriva acelor care deși făceau o revoluție, nu înțelegeau să recunoască drepturi sociale și naționale și pe seama poporului român. Astfel la începutul lunii noiembrie, populația românească din satele din jurul Lipovei, era în plină frământare. De această stare revoluționară profită imperialii care prin comandantul Timișorii, generalul baron Rukavina caută să-și afilieze țăranimea română.

Din nou, pe data de 9 noiembrie 1848, se răspîndește știrea că țăranii români, împreună cu armata imperială, se pregătesc să atace Lipova. De data aceasta informația este exactă. Ca atare, sosesc imediat din Arad, în ziua de 10 noiembrie, 1200 gardiști din Debrețin și Szentes, în frunte cu același Zurics. Zurics, în momentul sosirii în Lipova declară stare de război și ordonă printre altele, să se prezinte pe cartiere, pentru înrolare, a doua zi dimineața, toți bărbații capabili să poarte o armă. Aceştia înarmați cu puști, coase, furci, sau chiar cu ciomege, trebuiau să apere Lipova împotriva atacului imperialilor, de prezența lor răspunzînd cu viața șefii de cartiere¹⁶. Majoritatea populației care era românească, au refuzat însă să lupte împotriva acelor care asediau orașul. Deja mici contacte armate au avut loc între cele două trupe. În dimineața zilei de 11 noiembrie, au fost aduși în oraș mai mulți prizonieri, dintre țăranii români, printre care și primarul din Rădmănești. Acesta a fost imediat judecat de un

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

Consiliu de război și în după masa aceleași zile a fost spînzurat¹⁷. Pe locul unde a fost spînzurat, a fost ridicată ulterior de către români, o cruce din piatră, pe terenul liber din fața viilor de pe dealul Carierei de Piatră. Aici, în ziua următoare, 12 noembrie, au loc ciocnirile dintre răsculați și gărzile maghiare. Maiorul Zurics aflase prin spionii săi obiectivul imediat al imperialilor: ocuparea Lipovei și a trecerii peste Mureș și alungarea maghiarilor în nordul riului. Aceasta însemna eliberarea întregului Banat de nord. Pentru realizarea acestui obiectiv imperialii aveau însă nevoie de ajutorul țăranilor români. Astfel ei convoacă toate satele românești din nordul comitatelor Timiș și Caraș să se adune pe ziua de 13 noembrie în hotarul Lipovei. Aceștia împreună cu trupele imperiale formau o armată de 8—10 mii de oameni. Dar țăranimea răsculată era dornică să se răfuiască cu oprimatorii ei. Astfel românii nu mai vor să aștepte pe imperiali și plănuiesc să atace singuri Lipova în ziua de 12 noiembrie. Despre acest plan al lor află și maiorul Zurics care recurge la o stratagemă. Baricadează capetele străzilor exterioare ale Lipovei și împarte pe gardiști în mai multe grupe, pe care le postează în șanțurile pline de tufișuri care înconjurau orașul.

În ziua de 12 noembrie pe la orele 8 dimineata, deja țăranii își fac apariția. Ei veneau dinspre satul Ususău și neîntîlnind nici o rezistență, înaintau fără a-și mai lua nici un mijloc de precauțiune. Atunci are loc atacul prin surprindere a gărzilor maghiare. Deși țăranii români luptă cu multă vitejie, după cum recunoaște și cronicarul maghiar al acestor evenimente, sînt nevoiți să se retragă. Cei rămași în urmă sînt măcelăriți de către gardiștii maghiari. Numărul celor căzuți nu este cunoscut în mod sigur, martorii oculari dînd cifre diferite. Cadavrele celor căzuți, împreună cu al primarului din Rădmănești, spînzurat, au dispărut în timpul nopții imediat următoare bătăliei, fiind ridicate de către țăranii români¹⁸. Gardiștii maghiari după această victorie, prind curaj, mai ales că în timpul aceleiași zile primesc un ajutor de la Arad. Li se trimit 500 de honvezi cu 2 tunuri, ajutoare pe care maiorul Zurics le ceruse cu o zi înainte, considerînd situația orașului ca foarte gravă. Acesta era tot ajutorul pe care magistratul orașului îl putea oferi lui Zurics pentru menținerea Lipovei în mîinile maghiarilor.

În dimineata zilei de 13 noembrie, zgomotul produs de armata imperială care mărșăluia în ritmul tobelor se auzea în tot orașul. În fața acestei situații deosebit de grave, Zurics încearcă să-și organizeze armata, deși la început nu știa precis direcția din care vin imperialii. Apărarea orașului este organizată astfel: Poiana Lungă (locul unde se dăduse bătălia din 12 noembrie) era apărată de un lanț de gardiști care constituiau avangarda, crezînd că din această parte vin imperialii, Dealul Trei Cruci și Dîmbul Nemților, au fost păzite de gardiștii din Lipova și din Radna, iar în plantațiile și livezile de la poalele Dîmbului Nemților erau masați

¹⁷ I. D. Suciu — *op. cit.*, p. 195 (posibil să fie același individ cu cel din relatarea corespondentului din Arad, a ziarului „Kossuth Hirlapja”).

¹⁸ A. Eisenkolb — *op. cit.* p.

gardiștii din Lipova și Szentes. Din relatările unui martor ocular, paznic de vânătoare, aflăm amănunte interesante despre lupta din ziua de 13 noiembrie 1848 pentru eliberarea Lipovei din mâinile gardiștilor maghiari. „Compania mergea spre Dealul Carierei, însă sîntem întorși în grabă din strada Bisericii (cea ortodoxă n.n.) și ne-am îndreptat spre Ceșmă (cișmeaua construită de turci, n.n.). A sosit vestea că infanteria imperială, grănicerii din Caransebeș și cavaleria lui Schwartzenberg, împreună cu gloatele de țărani răsculați, înaintează dinspre Guvejdia, ieșind din pădurea unde și-au petrecut noaptea. De sus, de pe Dealul Ceșmii, dintre vii, vedeam pînă în valea de la Apă Acră (Băile Lipova, n.n.), prin semiîntuneric, unde peste toată întinderea am zărit o albeață deosebită ce o acoperea. Cînd s-a luminat am văzut mulțimea răsculaților care în tabăra, pe fundul văii, unii trîniți pe jos, pe șubă, așteptau semnalul de atac al orașului. Am tras apoi cu tunurile, urcate cu mare greutate de noi pe Dealul Ceșmei și armata de șubari s-a ascuns în păduricea băilor și în adînciturile văii și Starovățului... Pe la ora 7 s-a zărit deja la marginea pădurii armatele imperiale: infanteria lui Leningen și Rukavina, apoi cavaleria și se auzea în depărtare sunătul trompetelor și bătaia tobelor... Răsculații în masă, au pornit din pădure... pe drumul ce mergea spre oraș... Imperialii înaintau de pe drumul Timișoriei și Calea Lugojului, iar peste tot armata răsculaților cu coase și furci, înaintau.” Este evident deci rolul hotărîtor în atacul asupra Lipovei a țăranilor români răsculați din împrejurimi. Dar gardiștii maghiari nu reușesc să oprească gloatele țăranilor care avansau spre oraș. După relatarea aceluiași martor ocular, deja pe la orele 13, armata maghiară era strînsă într-un semicerc apărînd podul de la Mureș peste care trebuiau să se retragă spre Arad. Intuind situația, artileria imperială bombarda îndeosebi podul, încercînd să-l distrugă și să taie astfel posibilitatea de retragere a gardiștilor maghiari. În fața ofensivei impetuoase a țăranilor români și a armatei imperiale, maghiarii pierd progresiv teren și apoi intră în panică, „dar de odată auzim un om fugind spre noi strigînd că grănicerii (din Caransebeș, n.n.) și răsculații au trecut deja peste baricadele de sus (partea de sus a orașului situată pe dealuri, n.n.), și peste cîteva minute ne cad în grumazi. Nici n-a trebuit mai mult... rîndurile noastre s-au rupt și fiecare fuge în grabă spre casă”¹⁹.

Alți martori oculari descriu luptele între gardiștii maghiari și armata răsculaților și imperialilor desfășurate în alte puncte ale orașului. Și aceștia prezintă desfășurarea luptelor aproximativ la fel. De exemplu, gardiștii maghiari din Lipova, Mengert Rudolf și Mihai Eclest, care luptau pe dealul Trei Cruci, au văzut lupta honvezilor înghesuiți în depozitul de lemne al cămării erariale. Aceștia erau loviți din trei părți de către imperiali. Încep luptele de stradă, maghiarii retrăgîndu-se spre podul de pe Mureș. La semnalul de încetare a luptei, honvezii au intrat în panică

¹⁹ *Ibidem*.

și au fugit în debandadă spre pod. După ce reușesc să treacă pe malul dinspre Radna, încep să tragă cu tunurile, dar din cauza depărtării, acest, așa-zis bombardament de artilerie, rămîne fără nici un efect. Tot acum se retrage și o parte din populația maghiară a orașului spre Arad, împreună cu gardiștii și honvezii²⁰.

După ocuparea orașului de către gloatele țărănești, grăniceri și imperiali, acesta nu a fost devastat și jefuit. Au existat întradevăr unele excесе²¹, dar acestea nu au fost făcute de către țărani răsculați. Imperialii, odată stăpîni ai orașului, primul lucru pe care l-au făcut a fost să ceară țăranilor răsculați să-l părăsească imediat. Redăm spre exemplificare descrierea comportării imperialilor față de aliații lor, țărani români, pe care încă odată i-au înșelat ca de atîtea ori. „Cînd imperialii au ordonat neprietenos, fără felicitări și mulțumiri, ieșirea din oraș a răsculaților, tîrziu, după amiază, care au dus acasă cu ei în căruțe pe compatrioții lor căzuți sau pe sătenii cunoscuți, pe care au strîns ca să le dea odihnă veșnică în cimitirul de acasă. Deci ziua aceea a avut pentru ei un sfîrșit foarte trist.“ Însăși cronicarul acestor evenimente, care era maghiar, își exprimă indignarea față de o astfel de politică duplicitară dusă de către austrieci. Descriind lupta și jertfele lor, își exprimă disprețul față de fapta imperialilor, care în loc să trateze pe țărani ca aliați, i-au îndepărtat de oraș, „pentru care motiv imperialii ar fi trebuit să se simtă de două ori jenați pentru nerecunoștința crasă care i-a murdărit.“ Imperialii doreau prin această înlăturare a țăranilor să protejeze populația germană a orașului, cea maghiară fiind într-un număr foarte redus. Se pare că la luarea acestei hotărîri, un rol a avut și intervenția personală a maiorului în rezervă Andrei Manta, decorat cu ordinul Sf. Vladimir, de către ruși, pentru că se distinsese în războaiele napoloniene. Acesta fiind pensionar și locuind în Lipova, a intervenit prin baronul Wund, comandantul cavaleriei, pentru a obține îndurare pentru oraș²².

Numărul celor căzuți nu s-a putut stabili cu precizie. Pierderile cele mai mari le-au avut însă țărani, datorită atacului lor impetuos și a slabei dotări cu armament. Se știe doar că au plecat spre Timișoara 40 de căruțe cu răniți, din care, marea majoritate erau țărani răsculați. Mai căzuseră răniți și soldați imperiali, honvezi și gardiști maghiari, pe care Zurics în retragerea sa, precipitată, nu a reușit să-i ridice de pe cîmpul de luptă. Majoritatea celor căzuți erau însă români, „deoarece ei au fost întotdeauna din ordin în fruntea atacurilor, gata pentru pericol de moarte.“ Cei găsiți pe cîmpul de luptă, vreo 40—50 de țărani, au fost înhumați, împreună cu 9 grăniceri și 4 soldați din regimentele lui Rukavina și Leiningen în groapa comună din cimitirul situat în sudul orașului, în după masă zilei de 14 noembrie. Slujba mortuară au făcut-o în lipta propopului Stoichescu, plecat cu maghiarii spre Arad, doi preoți ortodoxi

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vezi I. D. Suci, *op. cit.*, p. 195.

²² A. Eisenkolb, *op. cit.*, p.

din Lipova: Pavel Lăzărescu și Diaconul Iosif Suci. Tot acum au fost găsiți din rîndurile trupelor maghiare, cadavrele unui ofițer honved, căzut lîngă gardul cimitirului și a 6 gardiști de rînd.

Comandamentul orașului este lăsat în seama locot. col. Eisler care permite celor refugiați cu Zurics să se reîntoarcă în oraș. Acești refugiați ajunseseră tocmai la Sintana. După alungarea gardiștilor maghiari din Lipova, grosul armatelor imperiale a plecat pe data de 15 noiembrie, după ce a distrus podul de peste Mureș. Aceasta pentru a tăia orice posibilitate a maghiarilor de a se întoarce în Lipova și a ataca nordul Banatului. În acel moment nordul Banatului era legat de părțile Aradului numai prin două locuri de traversare; cel de la Aradul Nou și cel de la Lipova. Deci Lipova era un punct strategic foarte important pentru a putea stăpîni nord-estul Banatului. Pentru a păzi acest punct strategic a mai rămas aici 2 zile, un regiment de grăniceri români, care au dezarmat populația maghiaro-germană și și-au îngrijit rănii. După plecarea imperialilor și a grănicerilor a urmat represiunea sîngeroasă a gărzilor maghiare. În dimineața zilei de 17 noiembrie a intrat prin surprindere, în Lipova, loc. col. Mariassy János cu 2 companii de gardiști secui. Ei veneau dinspre Aradul Nou, ca să pedepsească pe cei care n-au luptat alături de ei împotriva imperialilor, maltratîndu-i și devastîndu-le casele și avuții. Toți cei acuzați de „necredință“ au avut de suportat furia gardiștilor dezlănțuiți. Furia lor s-a îndreptat îndeosebi împotriva populației românești a orașului, care refuzase să-i sprijine în lupta pentru menținerea Lipovei sub stăpînirea lor. Astfel ei au devastat casele românești, Vuia și Iancovici pe motiv că stăpînii acestora ar fi tras în maghiari. Deși cercetîndu-se cazul la primărie, s-a dovedit că stăpînii acestor case erau plecați, gardiștii totuși le-au incendiat. La fel a fost maltratată și preotul ortodox Atanasie Raț, pe care gardiștii voiau să-l ducă la Arad și să-l judece. Acesta a scăpat datorită intervenției populației romano-catolice a orașului. În după amiază aceleași zile, terminîndu-și expediția de represalii, gardiștii lui Mariassy se retrag spre Arad. Retragerea s-a făcut la momentul oportun, căci abia trecuseră podul spre Radna, cînd,

* O încercare de identificare a mormîntului comun al revoluționarilor români din Lipova: căzuți în toamna anului 1848, a fost făcut de autorii acestui studiu în data de 5 august 1978. În acest sens am discutat cu îngrijitorul cimitirului din Tărină, mormîntarul Ion Mihai, om în etate de 73 de ani, care ne-a declarat că în 1966, săpînd pentru un cavou în partea de sud-vest, nu departe de crucea unde se oficiază slujba în cimitir, la o adîncime de aproximativ 60 cm. a găsit o platformă din var foarte dură. Continuîndu-și munca a spart placa care avea o grosime de oca. 25 cm. și săpînd mai departe, la o adîncime de două hărlețe, a dat peste multe oseminte. De aici a scos 48 de crani, toate cu maxilarele încheștate, după înfățișare de oameni tineri. Erau așezați cu picioarele spre răsărit, deci fuseseră înmormîntați în ritul ortodox. În partea stînga a gropii, comune, a găsit un sicriu, probabil al unui ofițer sau al unei persoane de vază. Îngrijitorul a găsit aici un crețar austriac de aramă, din anul 1812. Pe baza celor afirmate de acest îngrijitor, noi presupunem că aceasta este groapa comună în care au fost înmormîntați țărani și grănicerii români din Caransebeș, căzuți în noiembrie 1848 la Lipova. Această relatare confirmă cele afirmate de către Aurel Eisenkolb, relativ la înmormîntarea românilor căzuți aici în timpul revoluției de la 1848.

dinspre Ususău veneau țăranii răsculați de pe valea Mureșului, în frunte cu conducătorii lor Vasilică și Nenea. Veneau să apere populația românească a orașului de represaliile și jafurile gardiștilor maghiari. Înarmați cu un tun, ei intră impetuos în oraș și erau pe cale să surprindă ultima grupă din trupa lui Mariassy, exact în momentul când acesta traversa Mureșul²³.

Hărțuierile dintre țăranii români și gardiștii din Arad au continuat toată luna noiembrie. Pentru aceasta maghiarii au hotărât o nouă expediție de represalii împotriva țăranilor răsculați. În ziua de 26 noiembrie 1848, căpitanul Asztalos și viceșpanul Anton Vörös din Arad, au pornit în fruntea unui detașament de gardiști să pacifice țăranii răsculați de pe valea Mureșului. În aceeași zi la Soimoș (azi cartier al Lipovei, n.n.) represaliile au fost sîngeroase. Aici ei au condamnat la moarte și spînzurat pe preotul ortodox Zamfir Popovici, un elev și un pădurar. Apoi au trecut prin foc și sînge toată valea Mureșului pînă la Zam²⁴.

Aceasta era starea de lucruri din nord-estul Banatului și de pe valea Mureșului la acea dată. Zadarnice au fost bunele intenții și acțiunea unor bărbați luminați ca Murgu și protopopul Stoichescu din Lipova, care au căutat să realizeze o colaborare între cele două națiuni, române și maghiare. Toate încercările conducătorilor revoluției române din Banat de a înfăptui această colaborare s-au lovit de politica îngustă și egoistă a nemeșilor și a nobilimii maghiare, aflate la cirna revoluției.

Pentru a menține acest important punct strategic și pentru a amenința Aradul, imperialii fac dese incursiuni la Lipova. Una din aceste incursiuni este și cea din 11 decembrie 1848, cînd din garnizoana Timișorii a pornit spre Lipova o unitate de cuirasieri. Deplasarea avea însă un caracter diversionist. Imperialii încearcă să atragă o parte din trupele maghiare din Arad, pentru ca astfel ei să poată lua legătură cu garnizoana lor asediată în cetate. Pentru aceasta ei au apelat din nou la populația din satele românești din jurul Lipovei, pentru ca aceasta să meargă împreună cu ei înspre Arad. La Neudorf însă țăranii au fost trimiși înapoi la casele lor. Diversiunea a reușit și maghiarii au deplasat o unitate puternică dotată cu tunuri, sub comanda colonelului Gaál László spre Lipova. Trupa maghiară ajunge pînă la Păuliș, și aflînd de plecarea cuirasierilor din Lipova se reîntoarce la Arad. Prea tîrziu însă, căci imperialii profitînd de faptul că armata maghiară din Arad era divizată, reușesc la Sînmicoul Mic să rupă frontul maghiar care încercuia cetatea Aradului. La 14 decembrie atacînd puternic ei reușesc să ducă în cetate alimente și muniții pentru aprovizionarea garnizoanei lor și să captureze și două tunuri de la gărzile maghiare de aici²⁵. Deci imperialii înțelegeau să se folosească de țărănimea română numai ca o masă de manevră, ca un element de intimidare a maghiarilor. Nici acum ca de altfel niciodată, în decursul stăpînirii sale seculare, Viena nu s-a gîndit cu adevărat la supușii săi. A

²³ *Ibidem.*

²⁴ Márki Sándor, *op. cit.*, pp. 567—568.

căutat numai să-i învrăjbească, să-i intimideze pe unii prin alții, pentru ca să-i poată stăpîni mai bine.

În vara anului 1849, Lipova a fost martoră prăbușirii revoluției maghiare și a exodului conducătorilor ei. Exodul a avut loc pe aici, pe drumul cel mai scurt care venea de la Arad prin Lipova spre Lugoj și apoi spre Turcia. După demisionarea lui Kossuth din funcția de guvernator al Ungariei și predarea puterii generalului György, guvernul se refugiază la Arad. Mai întii, trebuia evacuat tezaurul. Cu acest tezaur a plecat ministrul de finanțe Dufcssek Francisc. În dimineața zilei de 4 august 1849, deja convoiul cu tezaurul maghiar, însoțit de ministrul de finanțe, ajunge la Lipova. Aici rămîne o parte din tezaur, mai ales argintăria, pe care refugiații maghiari nu o mai puteau transporta mai departe. Partea din tezaurul maghiar rămas aici, este confiscată de către armata imperială, la intrarea ei în oraș. După căderea Timișorii, Lipova este inundată de armata maghiară în retragere. Acum această localitate oferă singura posibilitate de retragere spre Turcia, aici existînd podul de peste Mureș. Era singura cale neocupată de către imperiali. Orașul asistă la degringolada maghiară, la debandada armatei în retragere. Se retrag regimentele maghiare cu tot armamentul, muniția și banii necesari pentru întreținerea trupelor. În ziua de 9 august sosesc la Lipova pe Mureș, 8 ambarcațiuni mari cu casele de bani ale unităților militare maghiare, cu armament și provizie. Orașul era plin de refugiați maghiari, în drum spre Turcia. Kossuth, după predarea puterii generalului Arthur György se refugiază și el prin Lipova spre Turcia. Sosește în Radna, în data de 10 august, și este găzduit de către căpitanul gărzii maghiare din localitate, farmacistul Ternajgo Iosef. După o oră de la sosirea sa vin aici și foștii săi miniștri: Szemere Bertalan și Batyányi Kázmér, care au adus coroana și însemnele regale²⁶. Rezultatele consfăturii de la Radna a celor trei foști demnitari ai Ungariei, referitoare la demisia guvernatorului se regăsesc în declarația lui Kossuth adresată din Lugoj lui György. Tot aici, în Radna, Kossuth s-a mai întilnit cu ministrul de finanțe Dufcssek reîntors de la Lugoj și cu generalul Bem care a venit aici cu căruța fiind rănit în urma luptei de la Timișoara. Bem încearcă să-l înduplece pe Kossuth să i se încredințeze lui rezistența împotriva imperialilor și a armatei țariste, dar nu obține asentimentul fostului guvernator. În după masă aceleași zile de 10 august 1849, Kossuth însoțit de Szemere au plecat spre Lugoj pentru ca să ajungă cît mai rapid posibil la graniță. O ultimă consfătuire politică a avut loc la Lipova între cei doi chiar pe podul ce despărțea orașul de Radna. În timpul consfăturii martorii oculari au remarcat calmul lui Kossuth și nervozitatea lui Szemere. Probabil a fost ultima încercare din partea lui Szemere de a determina pe Kossuth să nu dezarmeze²⁷.

În zilele următoare Lipova este invadată de refugiați. Aceștia fugeau din cauza panicii produse de știrea că Haynau a ajuns deja la Arad iar

²⁵ A. Eisenkolb, *op. cit.*, p.

²⁶ *Ibidem*, Cap. X, „Evenimentele din anul 1849“, nepaginat.

²⁷ *Ibidem*.

brigada condusă de generalul Hofinger din corpul de armată a lui Schlek a pornit spre Lipova. Aceasta în scopul ținerii căii lui György în eventuala lui retragere în sudul Mureșului. „Teama și groaza s-au răspândit — remarcă cronicarul acestor evenimente — a urmat o prăpăstie teribilă. O armată demoralizată și sfârșitul ei prin debandadă și pierderea capului.“

În după amiază zilei de 12 august 1849, și-au făcut apariția imperialii în oraș. Ei au confiscat partea din tezaurul maghiar rămas aici în timpul retragerii și-au vândut o parte populației. Au procedat apoi la dezarmarea poporului. După înfrângerea ultimei rezistențe maghiare în lupta din 13 august de la Șiria, în Lipova a sosit pe data de 14 august o armată de 9000 de oameni cu 60 de tunuri. Această armată a fost încartiruită aici. Ea pleacă pe data de 16 august spre Timișoara, ca o armată învingătoare, cu cîntece și muzică. Revoluția este înfrîntă definitiv de către trupele imperiale și cele țariste. Orașul Lipova rămîne devastat atît la retragerea maghiarilor, cît și de represiunea imperialilor. În această situație izbucnește aici o epidemie de holeră, care a făcut multe victime²⁸. Astfel că populația orașului a avut de suferit de pe urma gardiștilor maghiari, a imperialilor și a bolii grave aduse de aceștia.

O parte din populația românească a Lipovei a căutat să coopereze sincer cu revoluția maghiară pe toată perioada desfășurării acesteia. Ei sperau că odată cu eliberarea națiunii maghiare va avea loc și eliberarea celei române. Bunele lor intenții s-au lovit însă de opacitatea conducătorilor maghiari care refuzau românilor ceea ce doreau pentru națiunea lor. Principalul exponent de aici al încercării de colaborare sinceră cu revoluția maghiară, a fost protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu.

Dimitrie Petrovici Stoichescu — protopopul Lipovei — a fost una din figurile însemnate ale revoluției române de la 1848—49 în Banat. Democrat revoluționar convins, el va lupta pentru propășirea națiunii sale. Înțelege suflu înnoitor al vremii și militează pentru o colaborare pe bază de egalitate cu națiunea maghiară. El s-a născut — în lumina noilor cercetări²⁹ — la Belinț, ca fiu al preotului George Petrovici de aici. Urmează o parte din studii la Liceul Piarist din Timișoara pe care îl absolvă cu succes. Militant activ pe tărîm național, el își dedică întreaga viață și activitate eliberării poporului român. Activitatea sa revoluționară datează încă din deceniul al III-lea al secolului XIX, activitate desfășurată mai ales în cadrul societății secrete „Constituția“, societate a cărei mentor a fost³⁰. În preajma revoluției din 1848, îl găsim protopop la Lipova. Din acest moment viața lui se împletește cu cea a revoluției românilor din Banat. Adept fervent al daco-romanismului ca și Murgu³¹, și a unirii tuturor celor trei țări române, el jertfește totul în numele ei.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ I. D. Suciu, — Noi informații despre Vicarul Mitropolitan Dimitrie Petrovici Stoichescu, în *Mitropolia Banatului* nr. 4—6, 1978, p. 271—273.

³⁰ *Ibidem*, p. 272.

³¹ Vezi pentru daco-romanismul promovat de Murgu și adepții săi, G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 93—94.

Încă din momentul declanșării revoluției române din Banat, rolul său este de prim ordin. Astfel, datorită popularității de care se bucura în tot Banatul, este ales de istorica adunare de la Lugoj, ca Vicar Mitropolitan. Revoluția din 1848—49, după cum am mai arătat, în Banat, pe lângă caracterele comune cu revoluția din celelalte provincii românești, are și unele caractere specifice. Unul dintre acestea este lupta pentru înlăturarea ierarhiei confesională sîrbești, ierarhie care înăbușa dezvoltarea spirituală a națiunii române. Înlăturarea acestei ierarhii străine, impusă de către Viena tocmai pentru a decapita mișcarea națională românească, este înscrisă ca unul din punctele din rezoluția votată de poporul român din Banat, adunat la 15/27 iunie 1848, pe Cîmpul Libertății de la Lugoj. Înscrierea ei corespundea unei necesități. Aceea a exprimării în limba națională, în cea română, singură posibilitate prin care se puteau exprima națiunile din imperiul habsburgic. Națiunea română era lipsită și de această posibilitate. Slujbele religioase se făceau în limba sîrbă, o limbă străină pe care poporul român nu o înțelegea. În același sens, atunci evidența populației fiind ținută de către instituțiile ecleziastice, acestea fiind străine, sîrbizau numele românilor. Deci, românilor li se răpea și această posibilitate de exprimare prin limbă ca națiune și de reprezentare în fața statului habsburgic. Naționalitățile nu se putea deci exprima atunci, în fața Vienei, decît prin bisericele lor. În cadrul acestor sîrbizări de nume, vechiul nume de Stoichescu, este înlocuit cu cel de Petrovici, protopopul devenind Dimitrie Petrovici, nume la care el și-a adăugat în timpul revoluției — după propria-i mărturisire — și numele adevărat cel de Stoichescu³².

În toamna anului 1848, odată cu începerea ostilităților fătîșe, între imperiali și maghiari, în momentul cînd Lipova este asediată de gloatele țărănești și de către armata imperială, Stoichescu se retrage la Radna și Păuliș, unde avea via și casa. După reocuparea Lipovei, de către revoluționarii maghiari, revine și el aici³³, de unde conducea viața religioasă a românilor din Banat pe toată perioada revoluției. Acum Lipova devine un puternic centru revoluționar românesc și în același timp, centrul religios ortodox al Banatului. De aici protopopul Stoichescu emite cunoscutele circulare prin care se cerea credincioșilor să nu mai pomenească pe împărat și pe episcopii săi, și cerea românilor să-și unească forțele în cadrul revoluției cu maghiarii³⁴. De aici se fac numiri în 4 protopopiate și în parohiile cărora le lipseau preoții sau care nu aveau conducători religioși care să cunoască limba română. Numirea sa oficială ca Vicar Mitropolitan

³² *Curgerea întîmplărilor cu Dimitrie Petrovici alias Stoichescu în timpul revoluției maghiare.* (Descrisă de sine însuși și după moartea lui rămasă la familie, era acum trimisă de At. M. Marienescu), în „Albina”, Viena, an III, nr. 12, miercuri, 31 ianuarie /12 februarie p. 1—3, „Măcar că acesta — după mărturia protopopului Stoichescu — (nume Stoichescu n.n.) este cel adevărat al meu cognome. Iar Petrovici prin episcopii sîrbești, s-au dat moșului meu la preoția, de după numele tatălui său Petru, precum se îndatoresc episcopii a face”.

³³ *Ibidem.*

³⁴ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 228.

al Banatului nu s-a făcut decît în ultima fază a revoluției maghiare, pe data de 31 mai 1849. Această numire s-a făcut nu ca o recunoaștere a dezideratelor națiunii române, exprimată în adunarea de la Lugoj, ci numai pentru faptul că episcopii sîrbi au trecut de partea imperialilor, și pentru că condițiile generale au început să fie nefavorabile guvernului maghiar. Numirea s-a făcut prin Decretul nr. 895 din 31 mai 1849, semnat de Horváth Mihai, ministrul maghiar al Cultelor și Instrucțiunii Publice. Stoichescu era numit Vicar Mitropolitan numai provizoriu, pînă la întrunirea sinodului bisericesc care trebuia să hotărască alegerea noului episcop. „Episcopul Gr. n. U. al Timișorii, Pantelimon Jivcovi, pierzîndu-și drepturile pentru delictul de trădare a patriei, și astfel, ca nu cumva să se tulbure treburile cultului, din cauza lipsei de conducător al eparhiei, și pînă cînd problemele eparhiei se vor discuta în sinodul bisericesc ce se va ține în curînd, vă numesc prin aceasta temporar, pe Dvs. ca Vicar al Episcopiei Timișorii, în urma zelului patriotic dovedit pînă acum, dispunînd pe seama Dvs. un salariu anual socotit în 1200 forinți, din 1 iunie de la Oficiul sării din Arad”³⁵. După înfringerea revoluției maghiare și a celei românești, Stoichescu se retrage la preotul Dimitrie Suci din Cuvîn, unde era refugiat și episcopul Aradului, Gherasim Raț³⁶. De aici, revine la Lipova, de unde este înlocuit din funcție, de către episcopul Jivcovi reîntors. Este apoi chemat, pe data de 12 septembrie 1849, la sediul diecezei din Timișoara. Este arestat și ținut mai bine de 2 luni, fără a fi judecat, împreună cu încă 28 preoți români, și în procesat de către un tribunal de abia în data de 29 noiembrie 1849³⁷. În urma judecății este depozat „pe veci” de vocația preotească și privilegiile ei, prin Hotărîrea nr. 90—113—114 din 4 și 5 februarie 1850 de către episcopia sîrbească din Timișoara și condamnat de către tribunalul imperial, la 12 ani de temniță de cazemată³⁸. Din apărarea sa, în fața tribunalului imperial, aflăm date semnificative despre represaliile care au urmat revoluției în orașul Lipova. „După învingere, un comisar împărătesc . . . începu a reforma biserica, pe mine mă lipsi de protopop, pe cel mai harnic învățător român Hațeg (Ion Hațeg, n.n.) îl scoase din școală și așeză sîrb în școala românească, cărțile sîrbești înainte de 4 ani, cu îngăduința episcopului scoase din biserică, iarăși le repuse și prunci sîrbește să cînte, și pînă cînd săvîrși dînsul aceste pe vreo 6 români mai aleși din Lipova, puse la închisoare — toate aceste le săvîrși dînsul cu ajutorul baionetelor”³⁹. Deci acum, românii din Lipova pierd tot ce au cîștigat din punct de vedere național, înaintea sau în timpul desfășurării revoluției române de la 1848. Mai mult, unii lipoveni, sînt chiar arestați și maltratați pentru comportarea lor din timpul evenimentelor.

Protopopul revoluționar Stoichescu, după ce execută 4 ani de temniță, la Kufstein, se întoarce la Lipova și, deși putea obține relativ ușor,

³⁵ A. Eisenkolb, *op. cit.*

³⁶ I. D. Suci, *Revoluția din 1848—49 din Banat*, p. 227.

³⁷ *Curgerea întimplărilor*, *op. cit.*

³⁸ A. Eisenkolb, *op. cit.*

³⁹ *Curgerea întimplărilor*, p. 3.

repunerea sa în funcția de protopop, preferă să meargă ca preot simplu la Belinț. Caracter întregu, incapabil de-a face compromisuri, cu cei împotriva cărora a luptat, în momentul cînd i se propune postul de protopop al Făgetului, refuză cu demnitate. Pentru ca să nu fie obligat să accepte, preferă să se pensioneze și se retrage în orașul în care și-a petrecut o mare parte din viață. Aici, la Lipova, și moare, la data de 16 iunie 1861, fiind îngropat în cîmîtirul nou, numit din Țarină⁴¹. Astfel dispăre unul dintre conducătorii revoluției de la 1848—49 din Banat, revoluționar și patriot fervent a cărui viață și activitate se împletește permanent cu lupta pentru eliberarea poporului său. Conducătorul religios al românilor bănățeni din timpul revoluției, moare anonim la Lipova ca și marele său prieten, Eftimie Murgu, la Viena.

Lipova deci, orașul și împrejurimile au avut un rol important în desfășurarea revoluției de la 1848 din Banat. Și aici, ca în tot restul provinciei a existat aceeași grupare de forțe între revoluția maghiară și cea română, aceleași bune intenții din partea românilor și același egoism și șovinism din partea nemeșilor unguri. Populația românească din nord-estul Banatului a încercat la început să colaboreze sincer cu revoluția maghiară. Ofertei sincere a românilor i s-a răspuns cu neîncredere, cu naționalism exacerbat, cu nerecunoașterea unor drepturi legitime pe seama românilor. O serie de oameni luminați — ca Murgu și Stoichescu — mai încearcă în continuare o înțelegere și colaborare cu maghiarii. Aceștia dînd dovadă de clarviziune, au crezut tot timpul că numai din unirea celor două revoluții, română și maghiară, va rezulta libertatea națională și socială a ambelor popoare. Buni cunoscători ai vieții celor două popoare, a conviețuirii lor seculare — democrat-revoluționarii Murgu și Stoichescu — au intuit rolul decisiv al cooperării și respectului reciproc, care trebuia să conducă destinele celor două națiuni. Au intuit, în același timp și politica dublicitară a habsburgilor, care învrăjbind un popor împotriva celuilalt, țindeau să-și perpetueze stăpînirea asupra amindorura. Au înțeles princi-

⁴¹ A. Eisenkolb, *op. cit.*, (Cronicarul acestor evenimente deține informații despre ultimii ani ai vieții protopopului Stoichescu — după propria mărturisire — de la nepotul lui Stoichescu, Valer Oprian pe care l-a cunoscut și cu care a discutat personal. Acest nepot a lui Stoichescu, Valer Oprian, era deținătorul — după mărturia lui Eisenkolb — a unor reliev de familie, printre care originalul tabloului făcut lui Stoichescu, în timpul detenției la Kufstein, de către un condamnat cu care împărțea celula și un ceas, primit de către Stoichescu în ziua eliberării sale din închisoare. Căutînd să verificăm cele comunicate de către Valer Oprian lui A. Eisenkolb, relativ la moartea protopopului Stoichescu, la Lipova și să identificăm în cîmîtirul din Țarină mormîntul său, am discutat în această privință, cu „mormîntarul” Ion Mihai, care ne-a declarat. În 1976, săpînd în adîncitura din fața porții de intrare în cîmîtir — unde spune V. Oprian că ar fi înmormîntat Stoichescu, — a găsit un mormînt clădit din cărămidă, deci a unei persoane de vază, vechi, după părerea mormîntarului de peste 100 ani. Acest mormînt ar fi putut fi cel în cauză, avînd în vedere că în apropiere se află și mormîntul protopopului Fabriciu Manuilă, de dată mai recentă. Deci, această porțiune din fața intrării cîmîtirului ar fi un loc destinat înmormîntării preoților. Avansăm deci, în momentul actual al cercetării, numai cu titlu de ipoteză, posibilitatea că acest mormînt din cărămidă, să fie lăcașul de veci al protopopului revoluționar Stoichescu.

piul că numai dînd libertate socială și națională, românilor, maghiarii pot să-și realizeze propria lor libertate. În consecință, ei rămîn pînă în ultimul moment, consecvenți în hotărîrea de a realiza o cooperare sinceră, pe bază de egalitate între cele două națiuni și popoare. Integrată deci, organic, în istoria poporului român și a Banatului, orașul Lipova și împrejurimile au fost și de această dată prin populația românească de aici — țărani, meșteșugari, comercianți și intelectuali — în primele rînduri ale evenimentelor istorice din timpul revoluției din 1848—49 din Banat.

RADU PĂIUȘAN — CORNELIU SAV

ÜBER DEN VERLAUF DER RUMÄNISCHEN REVOLUTION VON
1848—1849 IM NORDOSTEN DES BANATS

(Zusammenfassung)

Die Revolution von 1848 aus den Nordosten des Banats gliedert sich organisch in die grosse revolutionäre Bewegung ein, die damals das ganze rumänische Volk, abgesehen von seiner territorialen Zugehörigkeit, erfasste.

Innerhalb dieser allgemeinen Bewegung lassen sich jedoch auch einige, von den konkreten historischen Gegebenheiten dieses Landstrichs eingeprägten Merkmale, unterscheiden. Wir beziehen uns hier auf die dreifache Unterdrückung: die nationale, soziale und religiöse, der die rumänische Bevölkerung dieses Gebiets ausgesetzt war.

An dem Ablauf aller wichtigen revolutionären Ereignisse aus dem Banat beteiligen sich auch die Rumänen aus dem nordöstlichen Teil des Banats, und zwar aus Lipova und dessen Umgebung. Diese spielten zeilweise sogar eine sehr wichtige Rolle.

Die zahlenmässig überwiegende rumänische Bevölkerung dieser Gegend stand von Anfang an an der Spitze der nationalen Bewegung. So war sie auch auf der Versammlung von Lugoj (15—23 Juni 1948), durch eine grosse Anzahl von Anwesenden vertreten und kämpfte die ganze Zeit hindurch mit den Waffen in der Hand gegen jene, welche ihre Existenz und Freiheit nicht anerkennen wollten. So wird Lipova zu einem regen Mittelpunkt der rumänischen Revolution aus dem Banat.

Von hier aus erheben sich im Herbst 1848 Scharen rumänischer Bauern um gegen das nationalistisch-chauvinistischen Verhalten der ungarischen Adligen zu protestieren. Von hier wird eine enge aufrichtige Zusammenarbeit mit der ungarischen Revolution angestrebt, um vereint gegen den gemeinsamen Unterdrücker — Österreich — zu kämpfen.

IDEEA DACOROMÂNIEI SIMBOL AL LUPTEI PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 DIN TRANSILVANIA.

Ca o lumină deșteptătoare de conștiințe, de pe Cîmpia Libertății de la Blaj, a țîșnit la 1848 strigătul mulțimii imense: „Noi vrem să ne unim cu Țara!”

Departate de a se estompa, ecoul acestui deziderat profund și grav, a dăinuit în istorie șapte decenii pînă s-a împlinit, trecînd apoi ca moștenire de aur în memoria istoriografiei noastre spre a reaminti generațiilor de azi și de mîine că dorințele drepte ale unui popor se împlinesc mai devreme ori mai tîrziu, în ciuda oricăror vicisitudini ale istoriei. A scrie despre ideea Dacoromâniei și formele sub care a circulat ea la 1848—49 în Transilvania, presupune întinse și complexe cercetări, în urma cărora apar și vor mai apărea, neîndoielnic, numeroase date și opinii noi.

În cele ce urmează ne-am propus să punctăm doar cîteva aspecte care vor ajuta, sperăm, la lărgirea perspectivei viitoarelor cercetări. Importanța problemei abia dacă mai trebuie s-o menționăm. Ideea Dacoromâniei a fost o realitate istorică și a jucat un rol important în lupta națională de eliberare a românilor din Transilvania și în general, ideea a constituit o forță motrice în istoria poporului nostru, fiind evident, o *idee revoluționară*. Cercetarea ei este un bun prilej de a sublinia aspirațiile de unitate ale greu încercatului nostru popor, precum și a elucida minuțios și cu obiectivitate căile pe care a trebuit să le străbată spre a ajunge la intruparea ideii mărețe, care la început a fost totuși numai un nobil deziderat, și astfel a reda și acestui fapt istoric strălucirea adevărului.

Cele mai însemnate lucrări care analizează această temă sînt: *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, de Silviu Dragomir, publicat în 1946 și *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834—1849*, de Cornelia Bodea, apărută în 1967. Desigur, în afara celor aci menționate mai sînt și alte lucrări care abordează mai mult sau mai puțin tangențial problema în discuție. Așa cum am mai spus-o în articolul de față ne vom îndrepta atenția doar asupra citorva puncte, și anume:

1. Existența ideii Dacoromâniei în Transilvania înainte de revoluție.
2. „Fantoma Dacoromâniei” și autoritățile austro-maghiare.
3. Revirimentul autohton și releele de împrospătare ale ideii.
4. De ce nu se înscrie ideea deschis în programul revoluționar.

5. Dacoromânia reacție firească în fața uniunii cu Ungaria și a panslavismului.

6. Lupta pentru o Românie austriacă.

7. Ideea cuprinde „inteligența“ sau și poporul?

8. Recunoașterea legitimității Dacoromâniei — în timpul revoluției și mai târziu.

Pentru a înțelege mai bine consistența și mutațiile pe care le-a înregistrat fenomenul istoric al ideii Dacoromâniei la 1848—1849, de la bun început trebuie să amintim că nu acum, în timpul revoluției s-a născut această idee. Ea era mult mai veche și Nicolae Bălcescu îi indică pe corifcii școlii ardelenе, a fi „cei dintii apostoli ai românismului“.

„Cine nu cunoaște“, se întreabă el „numele glorioase ale lui Șincai, Petru Maior, Samuil Clain, Paul Iorgovici, George Lazăr, care prin școli, prin cultivarea binelui și a istoriei puseră stilpii de temelie ai naționalității române și propagă ideea unității sale?¹. Vom mai adăuga faptul că în deceniul premergător revoluției, legătura între Transilvania și Principate o fac valurile succesive de dascăli: Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, Ioan Maiorescu, Florian Aron, A. T. Laurian, Nicolae Bălășescu, Constantin Romanul, Axente Sever, Vasile Maiorescu, Elisei Armatu și mulți alții. La fel nu trebuie să neglijăm rolul *Gazetei de Transilvania* și al *Foaiei pentru minte, inimă și literatură*, în jurul cărora G. Barițiu a adunat cele mai bune condeie de pe ambele versante ale Carpaților. Ideea unității naționale era așadar, într-un proces de *continuă întărire*, pe care l-am putea numi și de acumulări cantitative.

Impetuosul proces subteran nu va scăpa atenției nobilimii maghiare din Transilvania. Cu mult înainte de evenimentele de la 1848, Széchenyi și Wesselényi se înfiorau și numai la gândul unui posibil imperiu daco-român. Pentru cine voia să le vadă însă, tendințele istoriei erau de fapt limpezi la cea mai simplă analiză a situației geografice, etnice și demografice. Confirmări cu privire la posibilitatea înfăptuirii ideii unui stat daco-român se găseau și în observațiile unor străini ce cutreieraseră Transilvania, ca de exemplu la De Gerando care a și scris despre aceasta în 1845 la Paris².

Este semnificativ credem, faptul că în primăvara anului 1848, înainte de orice știre despre vreo mișcare dacoromânistă în Transilvania, o-presorii austro-maghiari încep să se neliniștească și sînt primii care prevăd declanșarea ei în contextul și în perspectiva evenimentelor revoluționare. Sfîrșitul lunii martie înregistrează o febrilă mișcare de informații și dispoziții de la generalul Puchner înspre guvernatorul Teleki, de la guvernator înspre cancelarul Jósika, și de la feldmareșalul Zanini înspre ministerul de externe austriac. Toate, dar absolut toate exprimă, includ, explică, îngrijorarea față de tendințele daco-românești din Principate care vor găsi la populația majoritară a românilor din Transilvania și Banat

¹ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, V, Cluj, 1946, p. 305.

² *Ibidem*, p. 301.

un teren propice. Ca un laitmotiv, urmarea acestor informații sînt dispozițiile: luați măsuri, supravegheați, întăriți paza la frontieră, arestați, interogați... etc. Ce alte cuvinte ar putea exprima mai bine teama de această idee? Și cît de clar intuia aristocrația maghiară și ofițerimea austriacă adevărul că *ideea devine o forță mai periculoasă decît baionetele și tunurile atunci cînd cuprinde masele*.

Dar să lăsăm angoasele opresorilor față de „*fantoma dacoromâniei*”, cum mai era numită în epocă tocmai pentru a exprima frica față de ea, și să vedem ce se întîmpla concret în Transilvania și Banat cu această idee. Ceea ce atestă cercetările, este că avem de a face cu un incontestabil reviriment al ideii care s-a realizat după opinia noastră pe trei căi.

Prima cale este cea *autohtonă*, de care nu s-a prea vorbit pînă acum, și constă în propagarea ideii de către localnici. Dintre documentele, care confirmă această cale cităm scrisoarea administratorului moșiei baronului Apor Lázár, Gazda József, care scria din Nadăș la 14 mai 1848: „Strădania românilor este de a se uni cu Țara Românească și a-și alege un rege românesc. Ideea este propagată de studentul Alexandru Pop [Al. Papiu Ilarian — n.ns.G.N.], care se străduiește să-și cîștige adepți în rîndurile națiunii românești”³.

Cea de a *doua cale* de propagare a ideii Dacoromâniei se realizează prin dascălii ardeleni și bănățeni întorși din Principate. Dintre cei mai activi menționăm pe C. Roman, A. T. Laurian, I. Maiorescu și într-o perioadă E. Murgu. Dăm aci un pasaj, socotim concludent în acest sens, dintr-o scrisoare a lui C. Roman către A. G. Golescu, din 26 iunie 1848: „Trebuie bine să ne luăm seama, că de nu va lucra tot românul în interesul comun, sîntem perduți, că toate elementele s-au conjurat în contra noastră, și toate elementele omogene astăzi umblă să se concentreze, așa italienii, germanii, așa slovacii. Apoi noi, de ce să nu o facem aceasta, acum cînd ni s-a arătat epoca? Toți ne strigă că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?“, iar în încheiere, entuziastul revoluționar spunea: „și mai repetez încă odată că deviza noastră să fie formarea Daciei”⁴.

Cea de-a *treia cale* o constituie răspîndirea ideii prin refugiații și persoanele oficiale din Moldova și Țara Românească (mulți dintre ei considerați „emisari”) dintre care unii au luat parte și la Adunarea din 3/15 mai de la Blaj: C. Balș, Sion, Nicolae Ionescu apoi A. Russo, A. G. Golescu, Dim. Brătianu și mulți alții. Iată ce scria din Cluj guvernatorul Teleki József la 12 mai 1848 despre unii dintre aceștia (despre care avem mai multe documente ce confirmă că au fost urmăriți pas de pas): „Din informațiile pe care le-am primit oficial am luat la cunoștință că la Brașov au sosit nu de mult cîțiva tineri boieri suspecti [de dacoromânism — n.ns.G.N.] din Țara Românească și Moldova. Ei au avut convorbiri se-

³ *Ibidem*, III, p. 363.

⁴ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, II, București, 1902, p. 136—139.

crete cu locuitorii și preoții români de acolo. Apoi au plecat prin Sibiu la Blaj, pentru a participa la Adunarea de acolo⁵.

Dintre oficiali, A. G. Golescu ajuns la Viena și cunoscînd bine situația din Transilvania, insista pe lângă Bălcescu la 19 iulie 1848: „Bălcescule, a sosit timpul ca să organizăm o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile României și să aibă cîțiva capi în fiecare provincie, iar centrul ei în București, unde este și mai multă libertate de acțiune”⁶.

Între *autohtonii* ce propagau ideea Dacoromâniei trebuie să-l menționăm și pe sasul Daniel Roth, care în broșura sa: *Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dako-romanische Monarchie unter Österreichs Krone*, apărută în mai 1848, făcea profetia că ideea despre o împărăție dacoromână nu este o himeră, și că ea se va împlini peste puțin timp⁷.

Dacă știrile despre această vastă activitate, pentru realizarea Dacoromâniei, cînd ascunse, cînd fățișe sînt atît de numeroase, de ce oare realizarea acestei idei nu este înscrisă în mod deschis în programele revoluționare?

Explicația este ușor de găsit în opoziția celor trei mari puteri vecine față de un ideal național a cărui înfăptuire ar fi lovit în politica de dominație a respectivelor imperii. Nu poate fi neglijată, în cazul Transilvaniei, nici duritatea regimului feudal. Se știe, și Barițiu o spunea răsplată că în cazul în care autoritățile ar fi putut dovedi cu acte și scrisori că intelectualii autohtoni susțin ideea Dacoromâniei, atunci — „toată inteligența română din Ardeal ar duce-o pe eșafod în numai trei zile”⁸.

În Țara Românească au fost totuși încercări de a oficializa acest deziderat. Astfel, I. Ghica, îi cere lui N. Bălcescu în iunie 1848, să proclame că românii vor unitate națională, fără a se despărți însă de statele de care depindeau, adică de Turcia, Austria⁹ și Rusia. Era însă o încercare nerealistă din punct de vedere politic, așa încît propunerea lui I. Ghica nu a fost adoptată și aplicată. Și cu toate că îndreptățita aspirație nu a fost înscrisă în program, ideea unității tuturor românilor într-o Dacoromânie, a continuat să se afirme cu tărie. De unde oare atîta vigoare? De unde își trăgea seva această idee și ce a făcut-o să fie atît de vie, la 1848—1849?

Dincolo de tendința firească determinată de limba și obiceiurile comune, și a altor caracteristici definitorii ale unei națiuni, ce tocmai atunci se manifesta cu pregnanță, subliniem și faptul mai puțin analizat în istoriografia noastră din acest unghi de vedere, și anume, că *ideea Dacoromâniei* a constituit și o reacție firească a românilor față de amenințarea

⁵ *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, III, p. 238. (În manuscris — Corpus de documente, în curs de apariție, editat de Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca).

⁶ *Anul 1848...*, II, p. 616.

⁷ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, p. 181—186.

⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, V., p. 322.

⁹ *Anul 1848...*, II, p. 193.

uniunii Transilvaniei cu Ungaria, pertractată de aristocrația maghiară fără consultarea poporului român, și contra voinței sale. În același timp, pentru bucovineni, moldoveni și munteni ideea Dacoromâniei mai însemna și reacția față de pericolul panslavismului ce amenința să le transforme provinciile în gubernii.

Diplomația țaristă și-a dat perfect de bine seama încotro se îndreptau evenimentele, motiv pentru care Nesselrode, informa pe față Turcia și Austria că românii „ar voi să restatornicească un regat Daco-Român din Valahia, Moldova, Bucovina, Transilvania și [...]”¹⁰, ceea ce ar da un exemplu rău statelor învecinate, și ar pricinui căderea Turciei¹⁰. În ascuns, Rusia oferea însă românilor un regat al României pînă la Tisa, sub protecțiunea sa și sub un vice-rege rus; dar scopul îi este — afirmă I. Maiorescu în scrisoarea sa din 9 septembrie 1848 către A. G. Golescu — ca să ne apuce — continuă acesta — și să se împreune apoi cu croații, ca să vină la Marea Adriatică. Dacă Franția nu va lucra în înțelegere cu Anglia, noi nu facem nimic. Austria nu ne va ajuta; iar Germania nu ne poate ajuta, pînă nu se va constitui puterea centrală¹¹.

Drept răspuns la obstacolele ridicate de puternicii vecini, se intensifică planurile pentru o Românie unită sub un prinț austriac și sub protecția Germaniei, pentru care activează I. Maiorescu la Frankfurt. Pe linia aceluiași tendințe, familia Hurmuzachi din fruntea Bucovinei, colaborează strîns cu G. Barițiu și A. Șaguna, pentru a-i uni măcar pe românii din granițele imperiului austriac. Barițiu, Șaguna și Mocioni vedeau în această unire și piedica majoră în încercarea vreunei alte uniuni a Transilvaniei cu Ungaria. Dar lupta pentru o *Românie austriacă* era izvorită și din conștiința neputinței temporare de înfăptuire a Dacoromâniei mari. Unirea românilor din granițele imperiului austriac era o formă tranzitorie și provizorie pînă la Marea Unire, așa cum Unirea din 1859 a fost formula ce ducea legic spre unirea tuturor românilor.

Despre România unită sub sceptru austriac, vom menționa un document cu totul nou și anume raportul politic nr. 3 al lui Richthofen, din Iași, trimis la 22 iunie 1848, lui von Armin ministrul afacerilor externe de la Berlin, în care se vorbește despre influența *românilor din Transilvania*, asupra celor din Principate. Iată ce se spune în cuprinsul acestuia.

„O naționalitate ajunsă astfel la o anumită poziție compactă în mod normal nu se va asimila cu o naționalitate străină, cea maghiară, ci cu atît mai mult va căuta să atragă spre ea naționalitățile de același neam din țările vecine, cari în Moldova și Valahia, precum și [...] și Bucovina, cuprind o populație neamestecată de vre-o 7 milioane de oameni“. Această linie a reieșit deja la Adunarea de la Blaj „[...]“ Acum țările de aici sînt inundate de manifeste cari sînt întocmite în sensul uniunii românești într-un singur stat sub un principe german (în cele mai multe cazuri se indică casa imperială austriacă); În Transilvania și Bucovina există

¹⁰ *Ibidem*, IV, p. 336.

¹¹ *Ibidem*, IV., p. 277.

comitete speciale în acest scop, la Cernăuți s-a fondat un ziar care în programul lui exprimă deschis acest scop. Foarte mulți emisari se află în Principate și găsesc urechi binevoitoare pentru tendințele lor¹².

O chestiune nu lipsită de importanță care a suscitat discuții, este dacă ideea Dacoromâniei a cuprins doar cercurile culte, pe intelectuali, ori și poporul.

Dacă s-ar fi limitat la pătura subțire a intelectualității, fără îndoială mișcarea ar fi devenit izolată, fără o audiență largă. Dovezile sînt însă în favoarea răspîndirii ideii, și oricine-și va putea da seama că este vorba de o mișcare întinsă, generalizată. În sprijinul amplexării pe care a luat-o mișcarea aducem doar cîteva mărturii mai semnificative. Astfel, profesorul sas Șt. Ludwig Roth, la 25 mai scria: „Ideea unui imperiu român a cuprins mii de inimi”¹³. B. Arcescu, îi scria lui N. Bălcescu în 20 iulie 1848, din Sibiu: „Tot ce ne silim aici este să insuflăm fratelui român țăran adevărata idee de ceea ce poate să-l ducă la fericire și care este numai încorporarea lor, cu frații lor, și cari după cum îi văd sînt plini de dorință și cel mai mic signal i-ar înfoca”¹⁴, și în fine, Ion Ionescu de la Brad — scria și el în iarna anului 1848—1849: „Ideea de a se uni toți românii, o am găsit foarte răspîndită chiar între popor”¹⁵.

Aceste mărturii ne scutesc, credem, de orice alte comentarii. Am vrea acum să relevăm pe scurt și un fapt trecut neremarcat de cronicarii acestei idei, și anume, acela că în războiul civil care a sfîșiat atît de crud pămîntul românesc al Transilvaniei unul din tribunii lui Avram Iancu, Ioan (Nemeș) Nobili, fiind arestat în noiembrie 1848, pe cînd încerca să restabilească prefectura Zarandului, mărturisește la interogatoriu că urmarea să „înarmeze populația română în vederea reînvierii imperiului Daco-Român”¹⁶. Iată cum această măreață idee era prezentă și în conștiința tribunilor lui Iancu!

Din cele scrise pînă acum, precum și dintr-o serie de alte documente, reiese că opresorii înțelegeau preabine dreptatea cauzei românești, dar, bazîndu-se pe forță, continuau să o refuze cu cinism. Astfel, generalul L. Wohlgemuth spunea că dacă poporul român se simte în stare a realiza Dacoromânia va fi lăudat de toată lumea, dar pentru aceasta i-ar trebui 200.000 de ostași bine instruiți cu artileria adecvată și o constelație po-

¹² Zentrales Staatsarchiv, Dienststelle Merseburg, A.A.2.4.1.-Abt. 1 Nr. 7293. Bl. 79—82. Documentul a fost citat și analizat de Grigore Ploșteanu, în *Correspondențe diplomatice inedite privind tendințele de unitate națională ale românilor în epoca revoluției de la 1848*, în *Vatra*, nr. 6 din 20 iunie 1978, p. 9. Documentul integral, ne-a fost pus la dispoziție de cercelătoarea șt. pr. Hilda Mureșan, căreia îi mulțumim și pe această cale.

¹³ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*. București, 1967, p. 136.

¹⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, V., p. 306—307.

¹⁵ C. Căzănișteanu, Dan Berindei, și al., *Revoluția română din 1848*, București, 1969, p. 313.

¹⁶ L. Maior, *Organizarea administrativă a Munților Apuseni ca „Țară, Românească” de către Avram Iancu (1848—1849)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Ser. Historia, fasc. 2, Cluj, 1972, p. 42.

litică favorabilă¹⁷. Iar ministrul Schmerling cerea de la Maiorescu, oficial, numai planul unirii Moldovei cu Țara Românească dar confidențial, pe sub mână, îl cerea și pe acela al unui regat ce ar urma să-i cuprindă pe toți românii¹⁸. Iar când oficialitățile le refuzau românilor recunoașterea drepturilor lor și chiar a *numelui* lor de *român*, aceasta o făceau tot de teama *Dacoromâniei*. Iată în acest sens ce scria comisarul regal *Wesselényi Miklós*, la 13 iunie 1848, ministrului de interne al Ungariei, Szemere Bertalan: „Recunoașterea diplomatică a numelui de *român* este de asemenea o problemă gîngășă deoarece denumirea de *daco-român* nu mai este un simplu nume ci titlul și firma năzuințelor unei comunități politice. Drept consecință, admiterea și sancționarea ei prin lege, acceptarea acestei comunități și a curentului pe care-l reprezintă, ar însemna aproape a recunoaște națiunea unită a valahilor de aici cu cei din Valahia și din Moldova¹⁹. Dar fie că înțelegeau sau nu această mare idee politică, cum spunea Barițiu, „adversarii pot să stea și în cap, că o Dacoromânie tot există, și va exista totdeauna, iar aceea este Dacoromânia reprezentată și oareșcum încarnată în unitatea limbei și literaturii române²⁰”.

Din cele expuse se impun cîteva concluzii de ordin general, și anume: *Ideea Dacoromâniei* a jucat un rol extrem de important în timpul revoluției chiar dacă nu a fost exprimată deschis în Programul acesteia.

Reactivarea intensă a ideii s-a făcut atît de către autohtoni, cît și de către refugiații politici, ori de către persoane oficiale din Moldova și Țara Românească, dar în primul rînd, de foștii dascăli ardeleni reîntorși din Principate.

Manifestarea planurilor dacoromânești, a fost fără îndoială și o reacție firească atît în fața primejdiei uniunii Transilvaniei cu Ungaria, cît și a panslavismului.

Ideea unirii — așa cum s-a văzut — a cuprins indiscutabil, nu numai intelectualitatea, ci și poporul. Ea continua să rămînă totuși o idee proscrisă de marile puteri și nu putea fi propagată deschis nici de către cele mai îndrăznețe programe politice. În Transilvania mai ales, susținătorii acestei idei erau pasibili de cele mai aspre pedepse.

Proiectele de a creia o Românie sub sceptru austriac ori tutelă germană, erau neviabile, iar lupta pentru unirea românilor din cadrul granițelor imperiului austriac care s-ar fi vrut o soluție provizorie și tranziatorie spre Marea Unire, a eșuat.

Legitimitatea ideii a fost recunoscută uneori, (bineînțeles cu cinism) și de adversari, dar firește, respinsă. Cu toate acestea, rolul mobilizator al ideii Dacoromâniei în revoluția de la 1848—49, și mai tîrziu, a fost imens, datorită forței morale pe care o conținea și a rapidității cu care s-a răspîndit cuprinzînd masele largi.

¹⁷ *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, V., doc. 243.

¹⁸ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvania pe două sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 581.

¹⁹ *Anul 1848...*, IV, p. 398.

²⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, II, p. 583.

Ea a rămas far călăuzitor spre unitatea națională. Iar toți aceia care știau ceva despre progres și dezvoltarea istorică — după cum spunea vizionarul Bălcescu — își puteau da seama că revoluția ce avea să vină „nu se va mărgini a fi numai democratică și socială, ci urmînd tendințele spre unitate din Europa, și mai ales la români, ea se va face în vederea unității naționale”²¹.

Din numeroasele probleme ridicate de viața acestei mărețe idei naționale reiese, credem cu prisosință, faptul istoric de necontestat, că ideea Dacoromâniei a fost în timpul revoluției de la 1848—49, atît o aspirație cit și un *simbol* al luptei pentru unitate, luptă ce va fi încununată de succes odată cu înfăptuirea statului național unitar român, rezultat al eforturilor imense ale maselor populare.

GELU NEAMȚU

L'IDÉE DE DACO-ROUMANIE, SYMBOLE DE LA LUTTE POUR
UNITÉ NATIONALE AU TEMPS DE LA RÉVOLUTION DE
1848—1849 EN TRANSYLVANIE

(Résumé)

L'idée daco-roumaine a été une idée révolutionnaire et a constitué une force réelle dans l'histoire du peuple roumain.

Dans l'article on passe en revue les voies de réactivation de cette idée durant la révolution de 1848—1849, ainsi que l'incontestable circonstance que la manifestation des plans daco-roumains était une réaction naturelle, tant contre le danger de l'union de la Transylvanie avec la Hongrie, ainsi que contre le panslavisme.

Malgré la circonstance que cette idée ne figurait pas ouvertement dans le programme de la révolution à cause du risque de conflit avec les grandes puissances du temps, elle a eu pourtant la force de gagner de larges masses populaires.

L'idée de la Daco-Roumanie a été durant la révolution et par la suite un symbole et un guide dans la lutte pour unité nationale.

²¹ N. Bălcescu, *Fragmente din lucrurile și oamenii din 1848*, în *Concordia*, III, nr. 86, din 13/25 oct. 1863., p. 371—373.

I. E. TIERANU — LUPTĂTOR PENTRU EMANCIPARE NAȚIONALĂ

La sfârșitul secolului al XIX-lea mișcarea națională a românilor s-a intensificat dobândind dimensiuni cu totul și cu totul deosebite. În acest sens este suficient să amintim războiul pentru cucerirea independenței de stat sau mișcarea memorandistă, evenimente care au făcut să vibreze inimile tuturor românilor, inclusiv ale bănățenilor. Alături de întregul popor, bănățenii au sprijinit din plin, în cele mai diverse forme, lupta pentru eliberarea națională. În cele ce urmează ne vom referi la faptele unui înaintaș mai puțin cunoscut astăzi, dar care prin întreaga sa activitate s-a dovedit a fi un mare patriot, orăvițeanul Ioan E. Tieranu.

Unde s-a născut, cine i-au fost părinții, ce școli a urmat, sînt cîteva întrebări, recunoaștem, extrem de importante, la care nu putem încă răspunde cu certitudine în ciuda investigațiilor făcute pînă în prezent. Știm însă că Tieranu și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, dacă nu chiar toată, la Oravița. Faptul este confirmat de numeroase documente care ni-l prezintă pe Tieranu în diverse ipostaze, nu lipsite de semnificații: librar, tipograf, editor, director — președinte al Astrei, Despărțămîntul Oravița, președinte al consiliului de control al băncii „Orăvițeană“, membru în conducerea Societății „Progresul“ precum și al altor societăți culturale și mai ales luptător neobosit pentru cauza națională a poporului care i-a dat viața.

După izbucnirea războiului pentru cucerirea independenței I. E. Tieranu desfășoară o vie campanie de susținere a lui, atrăgîndu-și însă prin această dușmănia autorităților austro-ungare. Astfel, la 18 mai 1877 Tieranu este arestat pentru vinderea mai multor exemplare ale unei hărți apărută în 1876 la București, intitulată „Țările române și Dacia modernă“, hartă întocmită de G. A. Zamfirolu¹. Conform hărții, în hotarele Daciei moderne erau incluse și teritoriile românești aflate în acel timp sub dominație străină. Harta menționată prezenta „... și avantajul — arăta revista Familia — că dă în românește, adică cu adevăratul lor nume, localitățile din Transilvania, a căror numire a fost schimbată de către unguri fie prin traducerea în limba ungară, fie prin schimbarea cu totul a numelui tradițional cunoscut de români, care în Transilvania sînt în imensa majoritate...“². Înțelegînd semnificația deosebită a hărții pe care dorea să o facă cît mai cunoscută, Tieranu nu numai că a vîndut exempla-

¹ *Familia*, nr. 15 din 19 februarie/3 martie 1878, p. 92; Procesul s-a ținut în 27 februarie 1878 la Budapesta, I. E. Tieranu fiind achitat.

² *Idem*, nr. 3 din 16/28 ianuarie 1877, p. 35.

re în Oravița și comunele învecinate, dar a și donat, ca de pildă, „Reuniunii învățătorilor din Orșova”. Zece exemplare ale acestei hărți au fost confiscate de percheziția efectuată cu prilejul arestării sale, de asemenea, și diverse scrisori, ce dovedeau legăturile strânse pe care le întreținea Tieranu cu frații de dincolo de Carpați³. Într-o astfel de epistolă, un amic din Slatina îi scria: „Grijește bărbătește pentru colete de bani și voluntari, însă fără a te compromite... Înștiințează-mă despre părerile de acolo, oare frații noștri sări-ne-ar într-ajutor când om avea lipsă de ei”.

Iată cum relata presa timpului arestarea lui Tieranu: „În Oravița poliția, respective diregătoria publică, a arestat pre bravul frate al nostru, comerciantele de acolo I. E. Tieranu din simpla cauză pentru că dînsul a cutezat a esplica unor țărani cestiunea orientului, animîndu-i să scurge și dînsii cu oboluri pentru vulnerații confrăți din România, cari au fost siliți a-și ridica arma în contra barbariei turcești. Auzind despre aceasta... poliția, scorni prin agenții săi că dînsul ar fi produs niște mappe ce compun Daco-România și în cari Transilvania și o parte din Ungaria sunt anesate la viitorul regat al României; i se mai atribuie de fapt sacrilegiu bietului om și încrederea de a esopera oferte benevole pentru armata română, și pentru aceasta e arestat...⁴. De asemenea, patriotul oărvițean era învinuit „...că ar fi încercat a recruta voluntari pentru armata României”⁵.

Procesul a avut loc în 27—28 februarie 1878, deci la mai bine de 9 luni după arestare, Tieranu fiind însă ținut toată această perioadă în temniță. Cu ocazia procesului, procurorul a cerut în rechizitoriul său condamnarea lui Tieranu la „trei ani închisoare pentru crima de înaltă trădare, fiindcă cu deosebire înfierarea actuală de naționalități, care amenință existența patriei (Austro-Ungaria — n.n.), agitațiunile de natura aceasta contra integrității teritoriale a țării nu pot rămîne nepedepsite”. Activitatea lui Tieranu care „agita tocmai într-un astfel de locu” era considerată de autorități „într-adevăr periculoasă”⁶. Desfășurarea procesului a stîrnit un interes aparte în Banat și Transilvania, fapt relevat de documentele existente. Personalități de prim ordin ale vieții politice românești, ca de pildă George Barițiu, au luat apărarea patriotului din Oravița. De altfel, Tieranu și G. Barițiu au purtat o corespondență destul de

³ *Idem*, nr. 15 din 19 februarie/3 martie 1878, p. 92.

⁴ *Observatorul* din 6/18 martie 1878; vezi și I. Luncan, W. Marin, I. Munteanu, Gh. Oancea, *Independența României. Participări bănățene*, Edit. Facia, 1977, p. 52—53.

⁵ *Telegraful român*, nr. 39 din 19/31 mai 1877.

⁶ *Ibidem*; vezi și L. Maior, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 18.

⁷ *Familia*, nr. 15 din 19 februarie/3 martie 1878, p. 92. Știri despre procesul lui I. E. Tieranu au publicat aproape toate publicațiile românești din Banat și Transilvania, inclusiv *Observatorul* lui G. Barițiu, ca de pildă nr. 15 din 18 martie 1878. Interesant este faptul că și lui G. Barițiu i s-a intentat, cîteva săptămîni mai tîrziu un proces de presă datorită articolului publicat în „Gazeta Transilvaniei”, „Spre folosul românilor răniți”. Procesul s-a judecat în 30 aprilie 1878, Barițiu fiind achitat, dar în anii următori va fi tîrît în noi procese.

susținută. Într-una din scrisorile păstrate, datată 11 martie 1878, deci doar la câteva zile după proces, Tieranu îi scria lui G. Barițiu despre felul cum a decurs procesul: „... acum scriu că esci informatu destulu de prin diare, daru multu știu a istorisi diarele domnilor, numai lucru principal... adecă aperiarea și respunsul meu, se vede că li-e rușine a spune...“⁸. Referindu-se la măiestria avocatului său, dr. Fiezesery, I. E. Tieranu nota că „aperarea a fostu asia dibacie ca se nu zic o capodoperă, eu încă am spus domnilor adevărul în față, fără reserva se întielege că am avut mari greutăți, căci s-a cercetat și spionat în toate părțile, pină cînd și dincolo în credința că vor putea descoperi vre'un complot a cărui cap mă socoteau pre mine dar am blamat destul că a ajuns treaba acolo de le-am spus că Europa trebe se-i vidia că se tem de un singur cetățean pe cînd lor le stă la dispoziție trei sute mii de Honvedi...“⁹. În continuare Tieranu îi comunică lui Barițiu că detențiunea la ruinat material, dar că nu se așteaptă la o soartă mai bună atît timp cît țara este condusă de „stăpînitori închipuiți“. Rîndurile de încheiere ale scrisorii exprimă hotărîrea lui Tieranu de-a continua lupta: „...eu deocamdată trebuie să tac pină ce se va resoli cauza și la Tabla atuncea vedevemo dar tot sevavismul de 9 luni și mai bine nu mă va schimba întru nimic le-am spus-o și domnilor...“¹⁰.

Faptele ulterioare au dovedit că I. E. Tieranu nu s-a lăsat intimidat de atitudinea dușmănoasă a autorităților. În 1884, la scurt timp după reîntoarcerea sa dintr-o călătorie efectuată în România, Tieranu este anchetat din nou, fiind învinuit că a adus „cu sine proclamațiuni revoluționare. Dl. Tieranu îndura de mai mulți ani persecuțiunea și șicane din partea on. dnii stăpînitori, pentru că dînsul e român zelos, nu se lasă amăgit și înfricat, ci e constant în romanitate“¹¹. Patriotul din Oravița reușește și data aceasta să înlătore acuzațiile care i s-au adus, fapt notat cu satisfacție de corespondentul ziarului „Luminătoriul“, care, totodată, preciza: „D. Tieranu e și iubit și prețuit la poporul românesc, ceea ce se constată prin împregiurarea că nu este o singură corporațiune în care să lipsească, începînd de jos de la sinodele parochial, pină la cea mai înaltă corporațiune, făcîndu-și totdeauna și în tot locul datoria de român cu demnitate“¹². Ostilitatea autorităților austro-ungare îl determină pe Tieranu, la un moment dat, să se gîndească chiar la plecarea în România. Despre acest lucru scria, cu regret firesc, corespondentul aceluiași ziar: „Pe aici se vorbește că două societăți de specialitatea d-lui Tieranu: de librar, și anume una de aici și alta din România voesc să-l angajeze pentru conducerea afacerilor, dîndu-i postul de director; noi putem numai gratula societății la care se va îngaja, dar de altă parte ne va părea foarte rău dacă s-ar

⁸ Biblioteca Academiei R.S.R., mss. nr. 1007/204.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Luminătoriul*, nr. 26 din 31 martie/22 aprilie 1884.

¹² *Ibidem.*

depărta de noi, fiind necesitat a trece în România. Noi am pierde foarte mult, din toate punctele de vedere¹³.

Atît în anii războiului de independență cit și în perioada imediat următoare, Tieranu a vîndut bănătenilor cărți care se refereau la evenimentele din 1877—1878: „Ostașii noștri“ de V. Alecsandri, „Curcanii“ de G. Ventura, „Căderea Plevnei“ de Zanfirol, „Istoria războiului din Orient“ apărută sub îngrijirea lui A. T. Laurian, partiturile „Paza Dunării“, „Marșul armatei române în 1877“, „Adio la Carpați“, precum și reproduceri litografiate, ca de exemplu „Bătălia de la Rahova“¹⁴. Dorind să sprijine activitatea Societății de lectură a studenților români de la Arhigimnaziul din Lugoj, librarul din Oravița a donat cărți bibliotecii ce funcționa pe lângă această instituție¹⁵.

Intuind extrem de bine rolul excepțional pe care îl joacă cartea, în menținerea mereu trează a conștiinței naționale, I. E. Tieranu a acționat cu pasiune pentru diseminarea cărții românești, inclusiv a celei tipărită la sud de Carpați. Într-o altă scrisoare către G. Barițiu, librarul orăvițean afirma că „încă în 21 octombrie 1878 cerusem de la București mai multe cărți între care și Dicționare de la Academie neprimindu-le în scurt timp, după cum cred că ve aduceți aminte m-am interesat atît cătră D-voastră cit și cătră D-l Babeș“¹⁶. Dorind să vină în întîmpinarea celor cu posibilități materiale limitate, Tieranu vindea deseori cărțile la un preț mai scăzut decît cel prevăzut inițial, chiar și în rate¹⁷. Printre lucrările difuzate de Tieranu aflăm și Glosarul elaborat de A. T. Laurian și I. C. Maxim din însărcinarea Societății Academice române¹⁸. Printre prenumerații care solicitau monumentală lucrare a lui Teodor V. Păcățeanu, *Cartea de Aur*, vol. IV, Sibiu, 1906 îl găsim și pe I. E. Tieranu. El cerea cartea într-un număr de 5 exemplare pentru a le vinde în librăria sa. Deslușim și în această faptă o evidentă dovadă de patriotism.

O preocupare constantă a avut Tieranu pentru promovarea muzicii naționale românești și pentru sprijinirea tinerilor compozitori. În cursul anului 1880 revista „Familia“ publică două informații interesante privitoare la opera lui C. Porumbescu. Prima, apărută la 4 iulie, anunță publicul că „junele compozitor român din Bucovina“ a scris „Cîntec de primăvară“, care a văzut lumina tiparului la Oravița în „editura librăriei române I. E. Tieranu“. Editorul, relevă „Familia“, a făcut o faptă vrednică de laudă, sprijinind cunoașterea și răspîndirea unei opere „care desigur va fi îmbrățișată cu căldură din partea publicului“¹⁹. Referitor la popularizarea creației lui C. Porumbescu, menționăm faptul că în anul 1879

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Iliescu, *Cultura și cîrturari bănățeni în deceniile independenței*, Timișoara, 1877, p. 112—113.

¹⁵ *Ibidem*, p. 163.

¹⁶ Biblioteca Acad. R.S.R., mss., nr. 1008—304.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ I. Popa, V. Zaberca, *Ciprian Porumbescu și orăvițenii*, în *Orizont*, nr. 25 din 22 iunie 1976, p. 5.

I. E. Tieranu a donat partitura „Cîntec de primăvară”, editată de el și Reuniunii corale germane din Reșița²⁰. A doua știre apărută în august, informează despre apariția unei noi piese compusă de același C. Porumbescu „din motive de arii naționale române și intitulată Coloane române”. Compoziția a fost tipărită, de asemenea, la Oravița cu sprijinul aceluiasi editor, I. E. Tieranu. „Jertfa și riscul librarului I. E. Tieranu — nota Sim Sam Moldovan — cu editarea operelor necunoscutului tînăr bucovinean, și-a avut roadele; Porumbescu a devenit tot mai cunoscut și apreciat, iar Oravița a cîștigat simpatia lui deosebită”²¹.

Activitatea desfășurată de Tieranu în această direcție este cu atît mai notabilă, cu cît uneori modestul tipograf din Oravița „iubitor de cultură românească, a trebuit să recurgă la serviciile tipografiei lui Iosif Eberle din Viena pentru a imprima notele și a le pune la dispoziția publicului bănățean”²².

Librarul din Oravița a activat și pentru tipărirea unor lucrări semnate de autori de peste Carpați. În august 1880, Iuliu I. Roșca, autorul cărții „Sacrificiu pentru sacrificiu”, îi scria din București editorului său, I. E. Tieranu: „... să primiți și de astădată, din depărtare o salutare frățească din parte-mi, împreună cu părerile mele de rău, că n-am avut încă ocasiunea să ne vedem și să ne cunoaștem în persoană, ci numai prin mijlocirea serviciului poștal”²³. Și din aceste cîteva rînduri putem desprinde cu ușurință prețuirea de care se bucura Tieranu din partea contemporanilor săi.

La sfîrșitul secolului trecut, Oravița s-a impus în viața spirituală a Banatului ca un veritabil focar de iradiere a culturii în rîndul maselor largi. Activitatea culturală intensă ce se desfășura în localitate nu viza doar promovarea valorilor artistice, ci servea cel puțin în aceeași măsură idealurile de libertate și unitate națională ale poporului nostru. „Activitatea culturală a românilor din Oravița... a avut o înfrîurire binefăcătoare asupra tuturor valorilor din ținutul românesc... Orăvițenii de atunci au lansat — fără privire la calcul și risc, manifestațiile talentelor generației tînere de artiști —. Acest elan merită cu atît mai multă considerație, întrucît nu s-a restrîns numai la fii Banatului, ci s-a extins și la sprijinul artiștilor români din provinciile îndepărtate”²⁴.

I.E. Tieranu a înțeles pe deplin substratul politic al afirmării culturale a românilor, aceasta fiind în ultimă instanță o componentă a luptei pentru independență și unitate națională. Iată de ce, îl găsim pe Tieranu susținător deosebit de activ, în diverse ipostaze, al activității cultural-artistice din Oravița²⁵. Astfel, prin anii 1887—1894, alături de mai mulți

²⁰ I. Crișan, *Un secol de cîntare muncitorească la Reșița*, Reșița, 1974, p. 12.

²¹ Sim Sam Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechiu din România*, Oravița, 1938, p. 56.

²² P. Leu, *Ciprian Porumbescu*, Edit. muzicală, București, 1978, p. 92.

²³ Scrisoarea este publicată în prefața cărții lui Iuliu I. Roșca, lucrare ce se găsește în biblioteca Muzeului județean de istorie din Reșița.

²⁴ Sim Sam Moldovan, *op. cit.*, p. 57.

²⁵ Vezi *Luminătorul*, nr. 11 din 6 februarie 1885.

frunzași români din Oravița, I. E. Tieranu a pus bazele „Asociațiunii române de consum“ din care s-a dezvoltat ulterior, „Banca Orăvițeană“, o instituție pur românească, care permanent „a dat ajutoare studenților români săraci, dându-le astfel posibilitatea să-și termine studiile“²⁶. Cîțiva ani mai târziu, la 29 octombrie 1898, în sala Băncii „Orăvițeană“ s-a constituit despărțămîntul Asociației „Astra“ — Oravița, director-președinte fiind Elia Trăilă. Tieranu a fost ales și el membru al comitetului de conducere, dar mai târziu va deveni chiar director-președinte. De asemenea, a fost membru în comitetul „Casinoul român“ care între anii 1905—1908 a condus în Oravița întreaga activitate „cultural-național-românească“²⁷.

Ultima parte a vieții lui I. E. Tieranu ne este mai puțin cunoscută. Nu cunoaștem, de pildă, rolul pe care l-a avut în desfășurarea evenimentelor din toamna anului 1918, evenimente care au dus la unirea tuturor românilor. Vîrsta, pe atunci avea 77 de ani, vreo boală necunoscută nouă, să-l fi determinat la adoptarea unui rol pe care nu l-a acceptat niciodată, acela de spectator? Mai degrabă înclinăm să credem că informațiile pe care le avem sînt sărace sau că investigațiile noastre încă n-au dat rezultatele scontate! Oricum, I. E. Tieranu a apucat să trăiască ziua realizării uneia dintre cele mai arzătoare deziderate ale românilor — unitatea națională, ideal căruia i-a consacrat întreaga sa existență. La 6 ianuarie 1923 s-a stins din viață, fiind deplins de contemporani. „Viața plină de zbucium a veteranului I. E. Tieranu — nota presa vremii — era pentru noi Românii din Valea Carașului o pildă vie de abnegație, a stăruinței în bine. Cînd ne gîndim la calvarul lui, la robia lui de un an de zile, suferită pentru cel mai curat ideal național; cînd ne gîndim la martiriul lui, la lipsurile îndurate de acest om integru, care a umplut întreg ținutul nostru de carte românească“²⁸.

VASILE ZABERCA — VALERIU LEU

I. E. TIERANU — A FIGHTER FOR THE NATIONAL EMANCIPATION

(Summary)

In this paper the authors presents shortly the deeds of I. Tieranu, which proved to be a conscient fighter for national justice and a true patriot.

²⁶ Sim Sam Moldovan, *op. cit.*, p. 63.

²⁷ *Ibidem*, p. 139.

²⁸ Progresul (Oravița), nr. 4 din 27 ianuarie 1923.

LUPTA ROMÂNILOR DIN CRIȘANA PENTRU DREPTURI NAȚIONALE ÎN PRIMII ANI AI VEACULUI AL XX-LEA

Componente de o reală semnificație ale mișcării naționale a românilor din eterogena alcătuire statală dualistă austro-ungară, manifestările politice ale populației din Crișana se asociază, prin conținutul și sensul lor progresist, acțiunilor cu caracter social, tot mai numeroase și radicale la începutul secolului nostru, o mărturie concludentă în această direcție constituind-o și confruntarea violentă de la 24 aprilie 1904, din piața Aleșdului, moment important al tradițiilor revoluționare ale țărănimii din această parte a țării. De altfel, frământările sociale și cele politice ale românilor de dincoace de Carpați, determinate de politica exclusivistă și discriminatorie a guvernanților, s-au aflat într-o strinsă interdependență, fiind expresii ale unui fenomen unic, acela al apărării ființei naționale împotriva atitor in justiții și adversități. Populația satelor a reacționat la accentuarea exploatării prin diverse forme ale luptei sociale (greve de seceriș, refuzul de a plăti obligațiile impuse de moșieri și stat, intrarea în pășunile și pădurile stăpinilor, răzvrătiri individuale și conflicte deschise cu autoritățile și jandarmii), dar și prin sprijinirea fruntașilor politici naționali în demersurile lor pentru înlăturarea inegalității și a consecințelor funcționării unui sistem politic opresiv. Extinderea și consolidarea contactelor militanților pentru libertate națională și unitate cu țăranii crișeni au asigurat solidaritatea necesară combaterii politice abile a guvernelor Imperiului bicefal și pregătirii conștiințelor pentru actul istoric al unirii tuturor fiilor aceluiași neam într-o singură patrie, liberă și puternică.

Gruparea luptătorilor politici din Crișana care s-a afirmat la finele veacului precedent, ilustrată mai ales prin Partenie Cosma, Vasile Ignat, dr. Nicolae Zigre, Iosif Roman și Coriolan Pop, s-a întărit în anii de început ai acestui secol cu câțiva tineri intransigenți și de-o fermitate exemplară, cum au fost dr. Aurel Lazăr, dr. Ioan Ciordaș, Demetriu Lascu și Lucian Bolcaș, care au dinamizat — prin inițiativele lor de mare ecou în rîndurile locuitorilor — energii pînă atunci latente, au integrat străduințele politice locale frontului larg al mișcării naționale românești, al cărei principal obiectiv era emanciparea de sub dominația străină și împlinirea visului secular al unirii cu frații de peste Carpați. În calitatea sa de membru al Comitetului executiv al Partidului Național Român, dr. Aurel Lazăr a semnat apelul din septembrie 1901, prin care conducerea partidului declara că nu abandonează politica de pasivitate. În același docu-

ment se motivează ca fiind necesară încă o asemenea atitudine, care nu viza decît activitatea posibilă în parlament, deoarece în exteriorul acestuia se organizau multiple manifestări culturale și politice, care alimentau conștiința națională a locuitorilor, întreținându-se în acest fel o stare de spirit anticipată, orientată decisiv pe făgașul luptei pentru înfăptuirea statului național unitar român. De altfel, autoritățile locale semnalau o atare realitate, despre care se exprimau în cuvinte ce trădau o irepresibilă îngrijorare. Pretorul plășii Sălard afirma, în raportul din 17 ianuarie 1902, că intelectualii români (învățători și preoți) din mai multe comune „sînt în cea mai mare măsură daco-români” și că întrețin relații cu redacții ale unor ziare din România¹. Practica reprezentanților puterii de a eticheta orice exprimare a sentimentelor de unitate națională ca fiind o dovadă a faptului că este vorba de daco-români periculoși pentru liniștea internă făcea parte din arsenalul utilizat de opresori pentru a anihila militantismul maselor populare, a le reduce capacitatea ofensivă. Firește, aceste metode nu și-au dovedit eficiența, reușind doar să determine o repliere a forțelor și, nu arareori, replici polemice ale bărbaților politici care au dezvăluit — cu rigoarea și acuitatea necesară — adevăratele mobiluri ale stăpînirii. Situată neabătută pe o poziție națională a locuitorilor români din Crișana a fost caracteristica esențială a vieții lor politice în deceniul la care ne referim cu acest prilej.

Un puternic impuls au primit acțiunile politice din Crișana în anul 1905, cînd s-a renunțat la tactica de pîn-atunci, fiind preconizată participarea la alegeri și utilizarea tribunei parlamentare pentru apărarea drepturilor naționale și lărgirea cîmpului libertăților democratice. Cu vigoare și tenacitate, conducătorii politici au făcut propagandă pentru programul național, atît prin intermediul presei și a societăților culturale, cît și cu prilejul campaniilor de alegeri, transformate în evenimente de certă rezonanță, care au contribuit la opera de educație națională și de consolidare a rezistenței la toate adversitățile zilei. Prin discursurile rostite, candidații politici ai românilor, precum și susținătorii lor, au pus în evidență obiectivele luptei pentru cauza comună, cîștigînd astfel adeziunea unor categorii largi de locuitori. În Crișana, care cunoaște între anii 1905—1910 momente de o neobișnuită efervescență politică, se inaugurează seria unor manifestări de anvergură, cum au fost adunările așa-zis „poporale”, convocate mai ales în perioada de pregătire a alegerilor, existînd un cadru quasi-legal pentru desfășurarea acestora. Astfel, în lunile octombrie și noiembrie au fost organizate adunări politice în Sinnicolau Mare, Săcădat, Husasău de Tinca, Cociuba, Ceica și Beius². Au fost prezenți în mijlocul sătenilor oamenii politici T. Mihali (președintele Clubului parlamentar al românilor), I. Russu-Șirianu, dr. Aurel Lazăr, Șt. Cicio-Pop, dr. A. Vlad, Lucian Bolcaș, dr. N. Zigre, dr. I. Ciordaș,

¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 1/1902, f. 5; 1918. *Unirea Transilvaniei cu România* (Ediția a III-a, revăzută și adăugită). Editura Politică, București, 1978, p. 279.

² Teodor Pop, *Oameni din Bihor. 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 389—390; *Nagyvárad* (Oradea Mare), 1905, nr. 237, 276, 279 și 290.

dr. G. Cosma și dr. C. Popovici³, care au susținut cuvântări agitatorice, mobilizând locuitorii pentru a susține în alegeri candidații naționali. Adunările au redactat moțiuni în care pretindeau introducerea votului universal și secret, egal pentru toți, prin aplicarea acestui principiu democratic urmărindu-se realizarea unei reprezentări proporționale și echitabile în parlament, ceea ce ar fi asigurat teren de afirmare — după convingerea lor — a drepturilor firești. Revendicarea votului universal, de sorginte socialistă, a constituit o constantă a militantismului celor care nu mai acceptau să nu beneficieze de cîștigurile epocii moderne în ce privește libertățile individuale și drepturile politice. Presa de orientare conservatoare încerca să defăimeze spiritul justițiar al maselor, prezentându-l într-o lumină inadecvată și propagînd ideologia discriminării, a șovinismului, dovedindu-se astfel o ferventă adeptă a dominației unei națiuni asupra alteia, făcînd jocul politic al autorităților, imbrăcat uneori în forme rafinate, iar alteori izbucnînd în atacuri violente asupra celor mulți, cum s-a întîmplat la 24 aprilie 1904 în piața Aleșdului, cînd agresivitatea puterii opresoare s-a convertit într-o singeroasă represiune, cu consecințe de un zguduitor tragism.

Activizarea locuitorilor, antrenarea lor în bătălia pentru drepturi, a stat în atenția frunțașilor politici crișeni, preocupați de lărgirea bazei de masă a mișcării naționale, din considerentul că numai prin sprijinul energetic al țăranilor era posibilă victoria. De aceea, s-au accentuat contactele cu locuitorii satelor, apelîndu-se la despărțămintele Astrei, care organizau diferite manifestări cultural-naționale. Faptul cultural includea, în aceste condiții, și elementul politic, de atragere a locuitorilor în sfera confruntărilor politice.

Extrem de propice, sub acest raport, erau campaniile electorale, destul de frecvente. În primăvara anului 1906 s-a relansat propaganda electorală, marcată de unele momente notabile, care atestă o clarificare politică a alegătorilor, ei aflîndu-se la cea de-a două experiență de acest fel. Cu prilejul acțiunilor preconizate, se face tot mai evidentă ideea unirii politice a românilor de pretutindeni, ea fiind consemnată în presa orădeană și în corespondențele confidențiale ale autorităților. Agenții electorali ai candidaților naționali, care au fost stabiliți de conducerea centrală de la Sibiu, s-au pronunțat (în plasa Tinca) pentru deviza *Trăiască România*, subliniind realitatea că nu peste mult timp această străveche provincie românească se va uni cu patria-mamă⁴. Învățătorul Vasile Teuca, rostind un discurs la adunarea din Beliu, îndemna la întărirea solidarității naționale, condiție principală pentru unirea Transilvaniei (inclusiv a Crișanei) cu România. Actul său temerar i-a atras o promptă improcesuare, al cărei rezultat a fost condamnarea la 8 luni închisoare și o amendă de 500 coroane⁵.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem*, p. 402.

⁵ *Ibidem.*

Exprimarea în adunări publice, cu toate riscurile pe care le presupunea o asemenea inițiativă în acele vremi de restriște, a încrederii în destinul propriului popor, are echivalența unei mărturii concludente despre realitatea că exista o convergență a eforturilor spre împlinirea idealului național, care și-a urmat cursul firesc, inevitabil, în pofida oricăror amenințări și manevre politice.

În 17 martie 1906 a avut loc, sub președinția dr-ului I. Ciordaș, o consfătuire politică, alegându-se membrii unui comitet de acțiune, care să prezinte locuitorilor din plasele sud-bihorene programul candidaților români. Efectul propagandei acestuia este semnalat în presă, unde apar comentarii despre împrejurarea că în părțile respective „spiritele sunt extrem de agitate”⁶, intelectualii și sătenii purtând insigne din care se alcătua tricolorul românesc, iar pe unele case au fost arborate steaguri românești. Toate acestea alarmau nu numai partidele care propuneau contracandidați, ci și aparatul administrativ, care a procedat în maniera sa caracteristică, aducând în zona respectivă jandarmi și companii cu soldați. Obstrucția față de alegătorii români, tratarea cu brutalitate a candidaților acestora, erau practici electorale curente, întâlnite și în alte locuri. Prin constrângeri și teroare au fost intimidați și alegătorii din plasele Aleșd, Ceica și Tinca, care nu și-au putut exercita — în mod liber — dreptul la vot. Tensiunea din timpul alegerilor avea un profund ecou în conștiința locuitorilor, care erau decizi să înfrângă toate dificultățile create de guvernanții vremelnici și să trimită în parlament pe adevărații lor reprezentanți și apărători, deci să se folosească de acest avantaj al activismului politic.

Anul 1907 a fost marcat de impresionante manifestări politice ale intelectualilor și țăranilor români din Bihor, îndreptate mai ales împotriva legii contelui Apponyi, prin intermediul căreia era lovită autonomia școlilor confesionale ale popoarelor nemaghiare din Transilvania și Ungaria, tinzându-se la distrugerea caracterului lor național și la constrângerea învățătorilor să renunțe la activitatea culturală și de educație națională a locuitorilor, precum și la angajarea în bătăliile electorale. Școala, ca una din citadelele luptei pentru apărarea ființei proprii, era expusă presiunilor sistematice de deznaționalizare. Mișcarea de protest a cuprins întreaga populație românească din Monarhia austro-ungară, de la conducătorii școlilor și bisericii pînă la locuitorii satelor. Componente importante ale acestora au fost, incontestabil, și acțiunile desfășurate în multiple așezări bihorene, mărturii ale adoptării unei poziții identice față de situația dificilă creată de guvernanți. Fruntașii politici se întemeiau pe sprijinul larg al locuitorilor din orașe și sate, existînd o atitudine solidară în împrejurările dramatice pe care trebuiau să le înfrunte. Țărănimea bihoreană, ca și cea din Transilvania și Banat, devenise forța motrice a luptei antidualiste, ea revendicînd nu numai drepturi sociale, ci și naționale, aducînd o contribuție decisivă la eforturile de emancipare de sub dominația străină. Această coordonată a manifestărilor celei mai nu-

⁶ *Nagyvárad* *Napló*, 1906, nr. 98.

meritoare clase sociale se cuvine a fi remarcată, deoarece ea aparține tradițiilor progresiste ale poporului nostru. În această idee, a fost deosebit de semnificativă adunarea de protest organizată, la 24 martie 1907, în comuna Sinnicolaul Român, despre care s-au publicat reportaje și comentarii în periodice românești și maghiare. Corespondentul ziarului *Tribuna* anticipa relatarea despre modul de desfășurare a adunării cu aceste constatări realiste: „Cînd s-a dat alarma din partea organelor noastre politice, că în casa țării se pregătește acea *lex Apponytiana*, care strivește drepturile noastre garantate prin legile fundamentale ale țării, dar mai virtuos țintește acea lege la amortirea simțului adevărat românesc, la prefacerea școlilor noastre în tot atîtea fabrici de maghiarizare, iar dascălii, luminătorii poporului să fie prefăcuți în tot atîția agenți politici ai diferitelor guverne, atunci întregul popor românesc din Ungaria s-a simțit deobligat să-și arate indignarea față de acel guvern, care vrea să pună în vigoare astfel de legi și s-a simțit îndatorat să protesteze în modul cel mai energic”⁷. Apărători fermi ai cauzei naționale s-au dovedit a fi și locuitorii din Sinnicolau Român, Cefa, Roit, Berechiu și alte sate apropiate, care au participat la adunarea populară amintită, prezidată de țăranul Teodor Elenes. În cuvîntul său, dr. Demetriu Lascu a dezvăluit unele racile ale societății, atrăgînd atenția asupra „nenumăratelor nedreptăți” pe care este nevoit săteanul să le suporte. „Sărăcia silește pe români — sublinia, cu justificată revoltă oratorul — să-și părăsească țara și familia și să alerge peste mări și țări în America, ... ca să-și cîștige pîinea cea de toate zilele și să adune bani, pe care să-i trimită pentru susținerea celor de acasă și pentru plata dărilor grele, din cari se îngrașă chiar acei mișei, cari îi insultă. Exclamări pline de indignare au însoțit înflăcăratele cuvinte ale vorbitorului”⁸. Prezent la această manifestație politică, dr. T. Mihali, președintele Partidului Național Român s-a adresat, în cuvinte persuasive, țăranilor, vorbindu-le despre „lupta bărbătească pe care o poartă deputații noștri în parlament”, după care a „*explicat pe larg poporului punctele programului național*”, referindu-se îndeosebi la acele revendicări care îi interesau pe locuitorii satelor, cum era „darea progresivă, ... parcelarea domeniilor statului și ale corporațiilor pe seama plugarilor, ... votul universal, etc.”⁹. În final, a fost supusă aprobării o *moțiune de protestare* alcătuită din mai multe puncte. Reproducem pasajul incipient al acesteia, fiindcă atestă spiritul neconciliant al țăranilor, fiind formulată ideea organizării unei adunări naționale care să exprime voința întregii populații românești: „Luînd în considerare primejdia ce amenință școlile confesionale românești prin proiectul de lege al ministrului de culte ..., adunarea se adresează partidului național, precum și arhierilor români, să grăbească a conchiema o adunare a Națiunii române, la care să participe reprezentanții poporului român de prin toate ținutu-

⁷ *Tribuna*, 1907, nr. 61, p. 6.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

rile țării¹⁰. Era, fără îndoială, o propunere temerară, de certă filiație pașoptistă, dar totodată și evident anticipativă. Ea dezvăluie o clară orientare a locuitorilor din satele menționate, care întăreau cu energia lor mișcarea națională. De altfel, și celelalte puncte ale memoriului sînt de un pronunțat caracter social-politic: se exprima neîncredere în guvern, care este invitat să respecte obligațiile legale privitoare la naționalități; sînt revendicate votul universal, impozitul progresiv, parcelarea latifundiilor, libertatea întrunirilor și a reuniunilor; se protestează împotriva prigonirii organizațiilor profesionale; se pretinde „respectarea limbei române pe toate terenele” (îndeosebi în școala confesională) și se afirmă „încercarea în conducerea” P.N.R.¹¹.

Această acțiune politică de amploare n-a fost singulară, ea așezîndu-se într-o serie de adunări ale comunităților rurale, care au ilustrat capacitatea de autoapărare a organizatorilor și participanților. În aceeași lună martie, locuitorii din Săcădat, „ținînd seamă de întreprinderile ministrului Apponyi, care prin proiectul de lege privitor la învățămîntul poporal țintește la nimicirea școlilor noastre confesionale, ... și-a ținut de înaltă și sfîntă datorință a-și ridica glasul său îndurerat contra acestui proiect. Precum din strămoși, ca sfîntă moștenire ni s-a hărăzit școala noastră în limbă strămoșească, vrem ca și pe mai departe la această limbă să se răsădească adevărurile luminoase în sufletele pruncilor noștri și suntem cu toată tăria sufletului contra oricărei întreprinderi de a pîngări și nimici acest așezămînt scump al nostru¹². Și țărani din Lunșoara au văzut în proiectul amintit „tendințe primejdioase”, fapt pentru care și-au făcut public protestul împotriva validării lui, declarîndu-și totodată solidaritatea cu autoritățile școlare și conducerea mișcării naționale¹³. Proteste cu conținut similar au formulat și locuitorii din Feneriș (în 27 martie 1907), Drăgoteni (28 martie) și Pocola¹⁴ (29 martie).

La începutul lunii aprilie s-a organizat în Giriș „o adunare în care să se discute asupra stării de lucruri politice¹⁵. În comună au venit dr. N. Zigre, dr. D. Lascu, dr. I. Buna, I. Russu-Șirianu, Sam. Ciceronescu, V. Babi, dr. Savu Marta, 13 studenți de la Academia de drept și muncitorul Petru Pop Tămaș. A luat parte satul întreg, precum și locuitorii din așezările apropiate (Sinnicolau Român, Roit, Berechiu, Cheresig, Nojorid, etc.). Președinte al adunării a fost ales fruntașul politic dr. N. Zigre, binecunoscut apărător al drepturilor naționale. Au susținut cuvîntări I. Russu-Șirianu, dr. D. Lascu și V. Babi, acesta din urmă explicînd țărănilor „de ce noi românii toți trebuie să stăm alături, umăr la umăr, întreaga greutate a vieții noastre naționale ... numai împreună, popor și cînturari, vom putea-o ușura¹⁶. Adunarea și-a dat acordul pentru textul

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*; *Nagyvárad*, 1907, nr. 72, p. 2; Teodor Neș, *op. cit.*, p. 395.

¹² *Protestul românilor din Săcădat (Bihor)*, în *Tribuna*, 1907, nr. 59, p. 5.

¹³ *Protestarea românilor din Lunșoara (Bihor)*, în *loc cit.*

¹⁴ *Tribuna*, 1907, nr. 66, p. 4—5.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 70, p. 2—3.

¹⁶ *Ibidem*.

unei mișcări, de un cuprins identic cu al celei de la Sinnicolau Român. Ecoul acestor manifestări naționale s-a concretizat în extinderea inițiativei și în alte localități, cum au fost cele din 14 aprilie de la Chișirid¹⁷ și Beiuș. Pentru popularizarea adunării din Beiuș și-au adus contribuția Vioara Ciordaș și Hortensia Paguba, care s-au angajat în lupta politică, cutreierând satele din depresiune și „explicînd poporului situația grea și marea primejdie în care ne aflăm”¹⁸. De asemenea, pentru asigurarea reușitei depline a acestei acțiuni, conducătorii vieții culturale și politice din sudul Bihorului au lansat un „însuflețit apel”, în care se întilnesc comentarii edificatoare în legătură cu starea de spirit a organizatorilor. „Față de această încercare a știrbirei drepturilor noastre... — se subliniază în document — întreg poporul român din... patrie și-a ridicat cuvîntul de protestare”¹⁹. Locuitorilor li se adresează acest îndemn mobilizator: „Credem a tălmăci simțămintele și dorința voastră a tuturor, cînd (în)cercăm ocaziune pentru a vă putea ridica cuvîntul de protestare contra proiectului amintit și... de a vă putea înșira în tabăra luptătorilor apărării naționale... Românii din toate părțile, asemenea și celelalte naționalități — slovacii, sîrbii și nemții — au ținut și țin adunări populare... Românii din împrejurimea Beiușului, cari duc lipse înzecit mai multe decît frații lor din alte părți și cari astfel au cea mai mare nevoie pentru apărarea puținelor drepturi, ei încă trebuie să-și cunoască datorința față de ei înșiși și să o îplinească aceea cu însuflețire, reprezentîndu-se cu mic cu mare la *adunarea poporală* de protestare contra proiectului de lege sus-amintit”²⁰. Apelul era semnat de zeci de intelectuali din Beiuș și satele depresiunii.

În duminica stabilită, piața orașului Beiuș prezenta aspectul unei mulțimi impresionante, pe podiumul ridicat aflîndu-se majoritatea fruntașilor naționali. Desfășurarea adunării a fost însă subminată de autorități, care — alarmate de dimensiunile și efectul acestei manifestări — s-au folosit de jandarmii aduși din alte părți ale Bihorului. S-a produs un puternic conflict între aceștia și cei 4000 de participanți, descris astfel de un martor ocular: „Strigătele de furie și vaietele umpleau văzduhul. Ofițerii de jandarmi comandau luarea la goană a românilor și cu baionetele înaintate, jandarmii urmau a izgoni pe români, pînă i-au scos afară din oraș, risipindu-i pe cîmp și spunînd că vor fi împușcați cei ce nu se vor duce acasă în satele de unde au venit. De fapt: jandarmii s-au și oprit și ridicaseră puștile să tragă și dacă n-au tras, cauza e numai că s-ar fi putut dovedi astfel de ucideri pe la spate”²¹. Mulți au fost bătuți cumplit, iar alții închiși în jandarmerie. Se repeta, la o scară mai redusă, experiența dramatică de la Aleșd, din aprilie 1904, cînd instrumentele puterii de stat au procedat cu o cruzime incomparabilă. Probabil că nu-

¹⁷ *Ibidem*, nr. 71, p. 4: *O nouă adunare în Bihor*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 72, p. 7.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Vărsarea de sînge de la Beiuș*, în *Tribuna*, 1907, nr. 76, p. 1; nr. 78, p. 3. O întinsă relatare în *Tribuna*, 1907, nr. 78, p. 6.

mai frica de opinia publică a redus „zelul“ jandarmilor, care totuși au împrăștiat adunarea, fapt ce a produs justificata indignare a locuitorilor. Se anunța că va fi convocată o altă adunare, fiind pretinse măsuri care să asigure aplicarea drepturilor firești. A fost trimisă o telegramă la ministrul de interne, desigur în care erau relatate întâmplările de la Beiuș, criticându-se vehement atitudinea organelor represive. S-a luat hotărârea de a fi informat clubul național, pentru ca să se adreseze cuvenita interpelare guvernului, această sarcină revenindu-i deputatului dr. Ștefan Cicio-Pop.

Mișcarea națională luase în Bihor un avînt fără precedent, atrăgînd minia reprezentanților claselor dominante, care au intervenit și în alte moduri pentru a „opri în loc deșteptarea conștiinței naționale“ a populației, trecîndu-se la persecuții și șicane administrative, efectuîndu-se percheziții la diferite școli, ca, spre pildă, la cele din Berechiu și Sinnicolau Român, ai căror învățători se dovediseră activi susținători ai cauzei naționale. Erau căutate „cărți agitatorice“ (termen incert, care putea fi folosit în cazul multor cărți și chiar manuale școlare românești) și se încerca intimidarea învățătorilor prin amenințări deschise. „Toate mașinațiunile guvernului — nota un cunoscător al realităților locale — sunt însă zadarnice, în Bihor s-au ivit zorile...“²² (subl. ns.). Învățătorii din districtul Orășii au organizat o conferință, cu care prilej și-au exprimat protestul „în modul cel mai energic contra proiectului de lege... referitor la școlile confesionale, în care... se suprima libertatea personală“. Totodată, aderă la „concluziile aduse de ancheta învățătorilor ținută“ la Sibiu²³. De consemnat și protestele locuitorilor din Forău, Sînmartinul de Beiuș, Oșorhei și Vășad²⁴.

Proiectul de lege școlară la care ne-am referit a fost combătut și de alte comunități rurale și instituții cultural-naționale bihorene. Un puternic suflu patriotic i-a animat pe locuitorii din majoritatea așezărilor, evident mai cu seamă în adunările populare de protest, al căror număr sporește considerabil. Confruntate cu o asemenea realitate, autoritățile — în pornirea lor de a reduce la tăcere reacția antidualistă a populației românești — au recurs la metode și mai perfide, încercînd să stăvilească desfășurarea unor manifestări politice anunțate prin intermediul presei și să liniștească spiritele agitate. Au inventat uneori pretexte, care să le permită luarea unor măsuri corespunzătoare stării de asediu. La Oradea au fost mobilizate forțe militare, pentru a fi deplasate în cercul Beiușului, pe motivul „că s-au răsculat țărani“²⁵. Scopul acestei manevre era de a exercita presiuni asupra locuitorilor, care — aflați într-o situație dificilă — ar renunța la continuarea acțiunilor protestatare.

Interesant de remarcat este faptul că apar în alte sate bihorene ma-

²² *Represalii în Bihor*, în loc. cit., nr. 74, p. 5.

²³ *Tribuna*, 1907, nr. 76, p. 3—4. O conferință similară a avut loc la Beiuș în 25 aprilie (*Ibidem*, nr. 89, p. 6).

²⁴ *Ibidem*, nr. 75, p. 7 și nr. 77, p. 5; nr. 81, p. 6

²⁵ *Ibidem*, nr. 82, p. 7.

nifestări cu caracter politic ale țăranilor, care își dovedesc astfel adeziunea la lupta împotriva asupririi naționale. Este preconizată organizarea unei adunări populare în Lunșoara. Pentru a o zădărnici, reprezentanții puterii aduc în localitate o „droaie de jandarmi“, justificându-se cu împrejurarea că „s-a svonit că lunșorenii se răscoală, și ei au venit să înăbușe răscoala“. Conform acestei logici deficitare, „împărații au primit ordin să facă inchiziție. Au stat o zi și o noapte pe capul lunșorenilor, zi și noapte curgeau înfricările, și luarea la protocol“²⁶. N-au reușit decât să incite spiritele, să inverșuneze mai mult locuitorii, supuși în mod nejustificat acestui tratament de mină forte. Acte similare, neîndoielnic forțate, au mai fost comise de jandarmi. La 28 aprilie a avut loc în Săcădat o adunare de protest, la care au luat parte dr. Aurel Lazăr, Dr. Coriolan Pop, V. Babi și Alexandru Muntean. Au fost prezenți și 12 jandarmi, care n-au intervenit datorită președintelui adunării, dr. Aurel Lazăr, care avea o mare autoritate politică. Ca și cu ocazia celorlalte adunări, participanții la adunarea de la Săcădat — veniți din aproape întreg cercul Aleșdului — au hotărât să se adreseze membrilor români ai casei magnatilor, „ca să reieie firul luptei începute de către iubiții noștri deputați... și să tălmăcească acolo în auzul întregii lumi protestul poporului român, ce-l ridică contra tendinței acestui proiect... de-a suprima sborul și avîntul cultural al dulcei noastre limbe românești moștenită și păstrată cu multă sfințenie din vechi strămoși“²⁷. În cazul că proiectul de lege va fi acceptat și de casa magnatilor, se cere convocarea unei adunări „a tuturor românilor“ din Monarhia bicefală, care să acționeze pentru „apărarea autonomiei“ școlii și a drepturilor naționale. Pentru a doua oară se propune, cu prilejul acestor forme ale luptei politice a țăranimii bihorene, organizarea unei mari adunări naționale, care să ia decizii importante, în numele întregii populații românești de dincoace de Carpați.

Adunări populare s-au mai desfășurat la Tășad (în 12 mai), Homorog și Sititelec (în 22 septembrie²⁸), fiind îndreptate împotriva aceleiași legi reacționare, care a declanșat o mișcare de apărare a drepturilor naționale. Activizarea maselor de țărani bihoreni este salutată, ca un element de progres, într-un material din ziarul *Tribuna*, în care se afirma următoarele: „ne bucurăm nespus de mult, că în timpul din urmă Bihorul se mișcă și dă atâtea semne de viață. Nu este alt comitat românesc în care să se fi ținut atâtea adunări populare de protestare și în care să fi protestat mai multe corporațiuni bisericești în contra proiectului școlar, decât în comitatul Bihorului“²⁹. Toate acestea pot fi considerate ca forme active de manifestare a conștiinței naționale a locuitorilor acestuia.

Mișcările de la începutul veacului al XX-lea ale țăranimii bihorene atestă integrarea ei în sfera acțiunilor politice militante, menite a salv-

²⁶ *Ibidem*, nr. 84, p. 2—3.

²⁷ *Ibidem*, nr. 90, p. 4—5.

²⁸ *Ibidem*, nr. 93, p. 2—3; nr. 199, p. 3; Ioan Pușcaș, *Din lupta politică a românilor bihoreni în anii 1900—1914*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1969, seria B, p. 254.

²⁹ *Ibidem*, nr. 94, p. 1.

garda interesele generale ale populației românești, a spori capacitatea ei de luptă pentru libertate și unitate națională. Prin manifestările pe care le-am reactualizat, ca și prin altele care n-au reținut atenția noastră, țărănimea bihoreană s-a dovedit un dinamic factor al luptei politice, aspect complementar al rolului progresist pe care ea l-a avut în viața socială.

VIOREL FAUR

AUS DEM KAMPF DER ORADEA-ER BEVÖLKERUNG FÜR NATIONALE
FREIHEITEN IN DEN ERSTEN JAHREN DES XX. JHS.

(Zusammenfassung)

Der Verfasser führt die wesentlichsten Aspekte aus dem Kampf der rumänischen Bevölkerung aus Oradea für nationale Rechte in den Jahren 1848—1914) vor. Es wird besonders die Etappe der Organisierung der politischen Bewegung aus den Jahren 1865—1871 hervorgehoben, in welcher vor allem der Unabhängigkeitskrieg Rumäniens (1877—1878) unterstützt wurde. Später beteiligten sich viele nationale Vorkämpfer aus Oradea an den politischen Aktionen, welche zwischen den Jahren 1881—1914 unternommen wurden.

SITUAȚIA REVOLUȚIONARĂ ÎN BANAT (1914—1918)

Pentru a reînvia atmosfera din furtunoasa toamnă a anului 1918, luptele sociale și naționale care au hotărît destinul istoric al acestui pământ românesc, se impune cu necesitate descrierea acțiunilor, evenimentelor, faptelor care au premers, pregătit și chiar au făcut posibilă mișcarea revoluționară din Europa centrală și de sud-est și-n speță, în regiunea bănățeană.

Atmosfera apăsătoare, lipsuri, foame, abuzurile perfidei administrații habsburgice — iată tabloul ce ni-l oferă satul bănățean în anul 1915, prin mărturisirile unui soldat din Șipet (Jud. Timiș) „... iată și eu sunt om sărac că n-am altă avere pre mine scrisă fără numai casa și plațu și la ăla am datorie și părinții mi-s bătrini și poate să-m labede famea afară de la ei și atunci cu cie să trăiască famea mea (!) și am o ficuță carie și la aia să cierende cîta mălai și n-arie de ungie...¹”.

Și războiul este abia la începuturi... Cum se întimplă de regulă în asemenea vremuri, prețurile cresc fabulos: în 1915: o măsură de grîu (30 l.) — 12 coroane; o măsură de cucuruz (porumb) 9—10 coroane; o pereche de boi 2.000—2.500 coroane; în martie 1916: o măsură de grîu 14—16 coroane; o măsură de cucuruz 10—12 coroane; o pereche de ghețe 30—60 coroane. Oamenii încep să poarte ghețe cu talpă de lemn; în aprilie 1916: o măsură de grîu 16—18 coroane; o pereche de boi 6000 de coroane; în iunie 1916: o vacă cu vițel 2200—2600 coroane, o pereche de boi 8000 coroane; în martie 1917: o măsură de grîu 80 coroane; talpa de lemn la ghețe s-a generalizat; în decembrie 1917: o pereche de ghețe 400—500 coroane².

În acești ani obscuri, sentimentul național românesc freamătă în faptele unor bănățeni destoinici; refuzînd să promoveze interesele meschine ale Habsburgilor din războiul imperialist, o serie de patrioți traversează clandestin granița și se refugiază în România, deoarece numai aici puteau activa nestingherit pentru desăvîrșirea idealului național. Documentele oficiale dispun arestarea preotului Martin Vernichescu din Vîrciorova (Jud. Mehedinți), intermnițat la Seghedin „pentru suspițiuni că ar fi mijlocit și ușurat trecerea graniței spre România a unor fugari”³. Tot acum se consemnează faptul că Avram Imbroane, fruntașul politic lugojan „și-a

¹ Arhiva Mitropoliei Banatului Timișoara. Fond Caransebeș. Document nr. 3036/1915.

² Idem, Fond Lugoj, Document nr. 2804/1922.

³ Idem, Fond Caransebeș, Document nr. 378/1915.

părăsit postul și a trecut în România...⁴, activînd în București pentru cauza națională a tuturor românilor⁴. O altă circulară, ordona urmărirea lui Morariu Viorel din Gura Dobrei (Jud. Caraș-Seeverin) care de asemenea „... a fugit în România, ca îngrijitor voluntar”⁵.

Indignarea împotriva tiririi într-un război nedrept, ostil intereselor neamului, e vie în consemnările vremii; despre vajnicul popă Ioan Măran din Ciclova Română (Jud. Caraș-Severin) deținut la Seghedin, se afirma „că în zilele de mobilizare ar fi zis feciorilor: luptați-vă bine, dar de o fi să dați piept cu români, se nu pușcați, ci să pușcați în ofițieri”⁶. Aurel Magheț, locuitor în Toager (Jud. Timiș), animat de intrarea României în război, în apelul către concetățeni declara „... că el nu poate fi dușmanul României, căci el în primul rînd este român... Dacă oamenii noștri ar avea minte, atunci cînd se vor înrola și vor ajunge pe front, ar depune armele și s-ar preda dușmanilor”. Mari speranțe își punea în venirea armatei române „... atunci va fi și o lume mai bună”⁷. Acest fervent patriot a plătit însă preț scump curajului de a simți și trăi românetea. Acuzat de a fi ațîțat la „dușmănie împotriva națiunii” a fost condamnat la 4 ani temniță grea și 10 ani pierderea drepturilor cetățenești⁸. Însuflețitoarea stare de spirit, generată de angajarea României în războiul anti-habsburgic, e consemnată și în actele de acuzare ale procuraturii regale din Timișoara „... în ziua de 24 septembrie a.c. (1916) în jurul orei 8 seara, în comuna Dubova, în cîrciuma lui Băiaș, preotul gr. ort. român Miloșescu Anton din Ogradena și Dubova, Kilom Ilie, diurnist la pretura din Orșova, Dobromirescu Ioan primarul comunei, Costescu Avram paroh comunal, Miloșescu Achim agricultor, Băiaș Pavel cîrciumar, locuitori în Dubova și Cernescu Simion, care în urma invaziei române stă în prezent în Tufăr, au ținut o consfătuire de complot, în care în limba română au declarat că „acum, dacă ne vine mintuitorul, vom arăta cine suntem”⁹.

Caracteristic pentru sugerarea stării de tensiune dintre populația românească și oficialitățile cezaro-crăiești este incidentul petrecut la Timișoara, la 14 septembrie 1916, în fața hotelului „Coroana”; citind în fața lumii adunate noutățile presei referitoare la participarea României în război, preotul Ilie Gherban din Sirbova (Jud. Timiș) s-a trezit, fără voia sa, obiect al celor mai josnice insulte la adresa României și a românilor, din partea unui soldat decăzut, animat de idei șovine. Reacția onestă a preotului, de apărare a demnității naționale, a fost calificată de procurorul regal din Timișoara drept „crima agitării contra statului” și sancționată prin condamnare la 2 ani închisoare, redusă ulterior la 8 luni de închisoare¹⁰.

⁴ *Ibidem*, Document nr. 302/1915.

⁵ *Ibidem*, Document nr. 5313/1918.

⁶ *Ibidem*, Document nr. 6505/1914.

⁷ *Ibidem*, Document nr. 4712/1916.

⁸ *Ibidem*, Document nr. 6151/1918.

⁹ *Ibidem*, Document nr. 5200/1916.

¹⁰ *Ibidem*, Document nr. 3289/1917.

Într-un asemenea climat, plin de frământări innoitoare, și-a desfășurat activitatea patriotică vajnicul învățător lugojan Ion Vidu. Încă în toamna anului 1916 atrage asupra sa prigoana intoleranțelor autorități maghiare prin încălcarea odioasei legi Apponyi din 1907, făcându-se vinovat:

a) De activitate în „Cercul cultural Oltul“, care funcționa ilegal în accepțiunea draconicei legi de mutilare spirituală a românilor.

b) Posedarea de cărți interzise, care promovau ideea unirii tuturor românilor în regatul României.

c) Este membru de onoare al „Asociației de cîntare și muzică“ din Turnu-Severin, menținînd legături cu conducerea corurilor din Turnu-Severin și București, întreținînd și corespondență cu intelectualitatea românească¹¹.

La intervenția autorităților, învățătorului Ion Vidu i s-a redus la 1/3 retribuția, fiind suspendat din activitate și apoi internat¹².

Remarcabilă este solidaritatea românească cînd este amenințată existența națională; în fața pedepselor exagerate care s-au abătut asupra dîrzului învățător, în numele întregii comunități lugojene se înaintează memorii, solicitînd revizuirea hotărîrii judecătorești și eliberarea inculpatului¹³. Un ajutor de nădejde, însă mai discret în aparență, acordă în această cauză episcopul Miron Cristea, intervenind pe lângă autorități „să-l apere față de toate acelea învinuiri, care ar fi forțate și fără temei legal“¹⁴. Comunitatea Lugojului este cea care, constatînd netemeinicia învinuirilor, solicită Ministerului de Interne eliberarea lui Ion Vidu din închisoare“ dovedindu-se motivele acuzei în cauza disciplinară de nebazată¹⁵. În primăvara anului 1918 într-adevăr, se recunoaște netemeinicia acuzațiilor, procedîndu-se la eliberare.

Epuizat și bolnav de pe urma tratamentului din închisoare, Vidu solicită amînarea repunerii sale în post, ceea ce însă nu-l va împiedica de a fi cu renumitul său cor în fruntea obștii, la primirea armatelor române în Lugojul eliberat.

Știri laconice pomeneau deținerea „din motive necunoscute“ a lui Ion Clopoșei, militantul și teoreticianul social-democrat de mai tîrziu. Deținerea s-a efectuat în seara de vineri 2/15 februarie 1918, la Caransebeș (unde Clopoșel era profesor al Institutului Pedagogic), „la ordinul procuraturii de honvezi din Szeged“¹⁶.

Și în Banat, în toamna anului 1918 asistăm la precipitarea evenimentelor. Se năruie fronturile, se agită soldații, muncitorii, țărani, se impune ideologia națională a fruntașilor politici intelectuali.

Pentru organizarea și coordonarea întregii activități naționale române, semnificație majoră a avut circulara Consiliului Național Român

¹¹ *Ibidem*, Document nr. 6724/1916.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, Document nr. 1282/1918.

¹⁴ *Ibidem*, Document nr. 3249/1917.

¹⁵ *Ibidem*, Document nr. 1282/1918.

¹⁶ *Ibidem*, Document nr. 246/1918.

Central din Arad, de la 15 noiembrie 1918, cu scopul bine precizat în introducere: „că între împrejurările date, voința suverană a națiunii române din Transilvania, Ungaria și Bănatul Timișan, singur dispunătoare asupra sortii sale viitoare, trebuie să afle cât mai urgent legitima sa **exprimare decisivă**“¹⁷. Ca răspuns strălucit la cerința organizării mișcării naționale române din Banat și Transilvania, acest document, prin calitățile organizatorice și de acțiune pe care le conține, a devenit îndrumătorul principal al activității consiliilor naționale române și al gărzilor naționale române, stabilind modul de desfășurare al alegerilor în cercurile electorale, pentru desemnarea deputaților la Marea Adunare Națională Română. Documentul stabilește în același timp și măsurile preliminare pentru organizarea Marelui Adunări Naționale Române la începutul lunii decembrie 1918: „(punctul) 10. Convocarea Marelui Adunări Naționale Române poate ca între împrejurările date să se facă abia cu 4—5 zile înainte de ziua ce va fi fixată pentru ținerea ei. Drept ce d-nii delegați au să fie avizați, ca de la ziua de 15/28 noemvrie a.c. încolo să stea gata a putea pleca imediat ce primesc convocarea cu avizul despre locul și ziua adunării“¹⁸.

Dificilă, aproape inimaginabil de grea a fost calea spre unire pentru simplitii truditori ai gliei, semialfabetizați, din Biniș (Jud. Caraș-Severin) și aceasta „... căci nu are cine ne îndrepta... și noi până acum tot de la fibirău căpătăm porunci și nu știm că cum și cui venim supuși...“¹⁹. Și totuși, seculara perseverență a românului impune; în lipsa culturii elevate vorbește instinctul de neam: „... rămânem cu toții răbdători și așteptăm răspuns napoi cât de iute căci azi multe limbi se aruncă asupra noastră...“²⁰. Pentru a sublinia dramatismul extrem al incertitudinii, al neputinței de a intui singuri destinul istoric, țărani binișeni repetă, cu un ecou al permanenței ce răzbate din timpuri străvechi: „... Aici așteptăm... căci nu avem cine ne conduce“²¹.

Iată însă imediat și Caransebeșul clocotind de pasiunea răscolitoarelor discursuri politice ale fruntașilor bănățeni. Cuvinte adânci, pline de sens, surprinzătoare detașare în judecarea prezentului cotidian.

Situația revoluționară e prezentă, vie, prin cuvîntul presei: „întocmai ca apele sunt și popoarele. Încătușate veacuri de-a rîndul de o anumită clasă privilegiată de oameni, sau de alte popoare mai tari, ele adună în sufletul lor potopul de ură asuprită, ca la prilej dat aceasta să izbucnească cu putere elementară în revoltă răzbnătoare“²².

Revoluția este în ochii contemporanilor o necesitate firească, calea cea mai simplă de lichidare a nedreptăților lumii și instaurare a suve-

¹⁷ Arhivele Statului București. Fond Consiliul Național Român Caransebeș. Document nr. 4/1918, f. 1, imprimat.

¹⁸ *Ibidem*, f. 1v.

¹⁹ Biblioteca Academiei R.S.R. București, Secția Manuscrise, Arhiva Valeriu Braniste VI (1), Acte 17, f. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 1v.

²² „*Lumina*“, Anul I, nr. 43 din 1/14 nov. 1918.

ranității maselor. „Poporul maghiar s-a răsculat în contra asupritorilor săi de veacuri, în contra Austriei germane, care i-a supt bogăția pământului și în contra propriei sale aristocrații ... Poporul a devenit suveran, dispunător asupra sortii sale”²³.

Cei mai instruiți, sînt pe deplin conștienți de inestimabila valoare a principiului autodeterminării popoarelor, de responsabilitatea copleșitoare ce apasă pe umerii celor chemați să hotărască destinul generațiilor viitoare: „Națiunea maghiară a devenit liberă, dar liberă a devenit și națiunea română, care în procesul acesta sublim de primenire s-a dovedit a fi la înălțimea demnității sale naționale”²⁴.

Idei remarcabile prin avangardismul lor difuzează săptămînalul „Opinca”, care-și propune să lumineze țărănimea bănățeană asupra drepturilor și îndatoririlor cetățenești, asupra menirii „pe acest pămînt acum dezrobît”. În numărul de debut cititorul plugar este lămurit asupra formelor de guvernămînt, precizîndu-se că cea mai potrivită pentru vremurile de azi este republica democratică „în care tot poporul (nu numai cei puternici) are dreptul a-și alege din toate păturile societății adunarea ...”²⁵.

Manifeste mobilizatoare, pătrunse de vibrant patriotism s-au imprimat la Caransebeș și Oravița. De altfel, prin prisma moștenirii documentare păstrate, Caransebeșul, se poate afirma fără îndoială, a fost nucleul mișcării naționale române din Banat. În imprimatul Consiliului Național Român și al Gărzii Naționale Române din Caransebeș, datat 10 noiembrie 1918, impresionează adîncă judecată asupra momentului istoric trăit și din această perspectivă, constituie un apel patetic la conștiința națională a poporului, un îndemn pentru conlucrare rodnică la realizarea unui viitor fericit: „Frați români! Stăm înaintea judecării lumii. Suntem încă stăpîni pe viitorul nostru. De la noi atîrnă dacă acest viitor va fi bun sau rău, fericit sau nefericit. Viitorul ne surîde, dacă în aceste vremuri de grea încercare ne dăm seama de ceea ce facem”²⁶.

O activitate febrilă, de constituire a consiliilor naționale române ca organe reprezentative ale națiunii române și a gărzilor naționale române, ca organe executive ale acestora, antrenează așezările bănățene în întreaga luna noiembrie 1918. O organizare model prezintă Garda Națională Română din Caransebeș, gardiștii sînt împărțiți în două categorii: I — alcătuită din 19 ofițeri și 150 gardiști constituiți într-o companie împărțită în 4 plutoane. „Gardiștii categoriei prime se recrutează din soldați voluntari cari poartă uniforma militară și sunt cazarmă. Ei servesc pentru paza cazarmelor luate în primire de Consiliul Militar Român din loc; a gării, pentru patrulare și pentru conducerea gardei a doua”. II —

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Opinca”, Anul I, nr. 1 din 11/24 nov. 1918. Vezi și Suciu, I. D., *Banatul și Unirea din 1918*, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6/1968, p.p. 1098—1099.

²⁶ Biblioteca Academiei R.S.R. București, Secția Manuscrise, Arhiva Valeriu Braniște, VI (1), Imprimat 18.

formată din 100 gardiști“ cari fac serviciu de noapte în oraș și întăresc, la caz de necesitate garda categoriei I”²⁷.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, concomitent cu activitatea de constituire a consiliilor naționale române în localitățile rurale, au avut loc alegeri pentru desemnarea bărbaților de încredere, împuterniciți ai organelor naționale locale, spre a desemna la rîndul lor pe cei 5 delegați din fiecare cerc electoral pentru Marea Adunare Națională Română.

Acesta a fost, în conformitate cu prevederile sus-amintitei circulare a C.N.R.C. Arad, mersul general al evenimentelor, desfășurarea lor în ansamblu. Pe alocuri însă, au apărut elemente specifice, ce conferă colorit propriu, local, mișcării sociale și naționale, oferind posibilitatea unei mai bune cunoașteri a potențelor revoluționare, imfluențate de cele mai diferite curente de idei, sau de răstălmăcirea, respectiv interpretarea crea-toare a dispozițiilor C.N.R.C.

Spre exemplu, primele zile ale lunii noiembrie nu au fost lipsite de tulburări provocate de elemente declasate, dezertori, care s-au dedat la jafuri și devastări ale moșiilor, depozitelor de alimente, băuturi, prăvăliilor; aceste cazuri izolate au fost însă cu fermitate reprimite de gărzile comunale curînd constituite, cum s-a întîmplat la Cenad: „Conducătorul răsculaților Gheorghe Radu a fost prins pe cînd venea la primărie, ca să între în garda comună. Bătut strașnic a fost închis la primăria Cenadul-Vechiu și dus la Timișoara spre a fi judecat... Celălalt conducător, Gheorghe Pavlovici, a fost prins lîngă „Cearda“ de lîngă podul Mu-reșului de către gardiștii Gheorghe Simicean și Cotojmani, care fiindu-i dușmani de moarte l-au străpuns cu baioneta și ducîndu-l în spitalul din Sinnicolau Mare, acolo a decedat”²⁸.

O activitate remarcabilă, pentru apărarea siguranței satelor și spre a favoriza desfășurarea transformărilor revoluționare, din propria inițiativă a desfășurat căpitanul Mihail Popiști, în Valea Almăjului: În aceeași zi de 1 noiembrie 1918 am dispus prin curieri comunelor din Valea Almăjului să procedeze la înființarea de atari gărzi: „În Bozovici garda a fost înarmată cu arme de ale lor, apoi cu cele confiscate de pretură, cu vreo 11 aduse de noi, trei inși din depoul Regt-ului Căransebeș, ba și cu furci de fier, ordinea publică păzită prin patrulări de zi și noapte, la intrările în comună, posturi fixe, restul eșalonat pe diferite sectoare”²⁹. Inițiativă revoluționară fermă a dovedit și C.N.R. din Goruia (Jud. Caraș-Severin), înlăturînd vechea autoritate și înfierîndu-i pe trădători’ „Comitatul Național Român din comuna noastră Goruia, hotărăște-n ședința sa de azi, ca st-d-ta să predai socoata comună, să împarți banii respective ajutoarele de război și în fine să achiți pretenziunile oamenilor acolo, cari au adus materialul pentru zidirea „pomăriei“... Pînă la alăturarea și organizarea noastră-n toată formalitatea cu frații noștri din

²⁷ *Ibidem*, Acte 43.

²⁸ Arhiva Mitropoliei Banatului Timișoara, Fond Lugoj, Document nr. 584/1925.

²⁹ Idem, Fond documentar 1918, Document nr. 3862/1967.

România veche noi nu avem lipsă de notar, din motivul acesta și din cauza trecutului d-tale atît de păcătos, am purces la hotărîrea aceasta³⁰.

O plăcută surpriză este și constatarea poziției active, angajate, a femeilor bănățene față de istoricele hotărîri ale Marei Adunări Naționale Române. „Reuniunea femeilor române... din parohia Budinț... comitatul Timiș, e mîndră și preafericită că i se dă norocul a putea trimite căldurosul său salut românilor întruniți în Alba Iulia, pentru a croi o altă soartă poporului, în a cărui vine „mai curge un sînge de roman“. În aceeași vreme declarăm neclintita alipire către demnele hotărîri ce se vor lua în adunarea menită a fi epocală în istoria poporului românesc!³¹. Reliefant pentru entuziasta atmosferă revoluționară este și conținutul „Imnului gărzilor naționale din 1918“ cules la Ohaba Bistra (Jud. Caraș-Severin) de la un fost membru în garda națională română, Petru Anghelescu:

*„Așa scrie prin „Românul“ și-așa scrie prin „Drapelul“,
Căci e liber tot românul, soarta să dispună el.
De la Tisa pîn-la mare, unul este glasul nostru,
O frenetică strigare, ura România mare!*

*Sub drapelul nostru mîndru și sub scumpul tricolor,
Am grăbit și eu să intru, în garda românilor.
Vivat, vivat, să trăiască, la mai multe mii să crească
Pe pămîntul strămoșesc, batalionul românesc!³².*

În tumultul războiului mondial și al luptelor sociale s-a stricat echilibrul firesc al organismului social-politic, acea ordine proprie societății, care se cere de către toți a fi restabilită. Se întrevide triumful rațiunii, al demnității umane asupra dementialei declanșări a instinctelor într-un climat tipic de dezintegrare morală, pe care-l oferea și stimula războiul³³.

Ordinea de toți rîvnită se ivește însă prin acțiunea legii, a deprinderilor și obișnuințelor, deci a presupus reintegrarea în viața normală, în societatea burgheză a începutului de secol XX. Iată firească însuflețirea ce a cuprins burghezia română în realizarea aspirațiilor naționale ale poporului, într-un mod însă propriu, tipic: „Dați mîna toți cei buni și cinstiți și susțineți ordinea, apărați viața și avutul oamenilor fără deosebire de neam și lege“³⁴.

Este categoric faptul că mișcarea pentru unitate națională a românilor a avut un amplu caracter de masă (doar din cercul electoral Caransebeș s-au păstrat acte emise de 51 de consilii naționale române sătești

³⁰ Idem, Fond Caransebeș, Anexă la documentul nr. 931/1919.

³¹ Idem, Fond Lugoj, Document nr. 430/1923.

³² Idem, Fond documentar 1918, Documente neinventariate.

³³ Biblioteca Academiei R.S.R. București, Secția Manuscrise, Arhiva Valeriu Braniște, VI (1), Imprimat 18.

³⁴ *Ibidem*.

și comunale)³⁵; inspiratoare și conducătoarea mulțimilor a fost burghezia națională prin C.N.R.C. și organele care i-au succes, păstrarea ordinii, disciplinei și apărarea avutului fiind leit-motivele imprimatelor tipărite în aceste memorabile zile³⁶.

Unirea din 1918 a fost o mișcare națională burgheză, a fost în cele din urmă mai mult, o însuflețitoare epopee la care a contribuit întreg poporul, o veritabilă demonstrație de înaltă solidaritate, de soluționarea revoluționară a problemei naționale.

Deși nu se poate vorbi de o organizare conștientă, unitară a luptei naționale și sociale în întreaga perioadă, starea de spirit generală, climatul încetățenit în rindul populației din Banat în acești ani furtunoși, care anunțau marile prefaceri, este acela al iminenței satisfacerii necesității istorice seculare; aceasta nu putem spune că este numai rod al luptei însuflețite din toamna anului 1918, ci o încununare logică, firească, în ultima instanță întruparea idealului suprem al luptei naționale a unui șir întreg de generații de militanți, este rodul strălucit al unei întregi epoci de evoluție istorică*.

MIODRAG MILIN

DIE REVOLUTIONÄRE LAGE IM BANAT (1914—1918)

(Zusammenfassung)

Der erste Weltkrieg — Zeit der dunklen Armut und Erniedrigung — führte zur Reifung der Widersprüche, zum Zerfall des dualistischen Imperiums und zur Befreiung der Völker aus Mittel- und Südosteuropa.

Das Banat reiht sich in diese Atmosphäre der Spannung ein, die radikale Neuerungen ankündigt: allgemeine Not, die Preise erreichen fabelhafte Höhen, die politischen Führer aus dem Banat flüchten aus Rumänien, die Priester rufen zur Kapitulation und Aufruhr gegen die imperialistischen Offiziere, die Begeisterung steigt mit der Nachricht über den Eintritt Rumäniens in den Krieg an der Seite der Entante, die revolutionäre Erregung erreicht ihren Höhepunkt in dem heißen Sommer des Jahres 1918; die nationale Bewegung für die Vereinigung mit Rumänien erhält Massencharakter, umfassend Städte und Banater Dörfer. Sie entwickeln sich nach der Art der spezifischen Bedingungen, dem gegebenen Zeitpunkt, der Ortschaften und Menschen.

³⁵ Arhivele Statului București, Fond Consiliul Național Român Caransebeș.

³⁶ Biblioteca Academiei R.S.R., București, Secția manuscrise, Arhiva Valeriu Braniște, VI (1), Imprimarele 8, 13, 18, 21, 32, 37.

* Tinem în mod deosebit să exprimăm caldă noastră recunoștință colegului Gheorghe Naghi, care ne-a pus la dispoziție prețioasele documente ale fondului arhivistic al Mitropoliei Banatului.

ÎNVAȚĂTORII ROMÂNI DIN ZONA CARANSEBEȘULUI ÎN SPRIJINUL UNIRII BANATULUI CU ROMÂNIA

Înfrângerea Austriei în războiul cu Prusia (1866) determină Casa de Habsburg să încheie o alianță politică cu aristocrația maghiară. Încheiată în anul 1867 și cunoscută sub numirea de dualismul austro-ungar, această alianță a însemnat pentru poporul român pierderea autonomiei Transilvaniei și incorporarea ei la regatul maghiar, a însemnat începutul unei perioade de cruntă asuprire națională și socială a românilor. Măsurile samavolnice inițiate împotriva populației românești — dintotdeauna majoritară în Transilvania — obligă poporul român, conducătorii săi să caute noi forme de împotrivire, de organizare politică. În Banat și Transilvania se vor crea în anul 1869 partide naționale române distincte, care în anul 1881 se vor unifica, cu care ocazie va fi conceput un program de luptă unitar cuprinzând ca prin deziderat autonomia Transilvaniei, apoi dreptul populației românești de a folosi limba maternă în administrație și justiție, învățămînt în limba maternă, revizuirea legii naționalităților etc.

Pe plan cultural această perioadă se caracterizează prin amploarea pe care a luat-o această mișcare circumscrisă luptei comune de emancipare națională. Apar societăți culturale române cu arie largă de acțiune precum ASTRA din Sibiu, care treptat și-a creat despărțăminte și a desfășurat o activitate deosebită în toate colțurile Transilvaniei și Banatului locuite de români.

Conștienți de ceea ce însemna apărarea poporului român de tendințele tot mai fățișe de deznăționalizare ale guvernanților de la Budapesta, conducătorii politici ai românilor au căutat formele și metodele de luptă cele mai adecvate. Cum învățămîntul era un teren prielnic de deznăționalizare, românii au căutat să-l apere de amestecul statului, punînd sub jurisdicție bisericească cea mai mare parte a școlilor primare din Transilvania și Banat. Pentru Banat remarcăm numărul mare al școlilor confesionale ortodoxe în fosta provincie civilă și al școlilor naționale în fosta graniță militară. În fosta graniță militară școlile naționale au fost treptat transformate în școli comunale și de stat.

Pentru ca învățămîntul primar românesc să devină o puternică armă de apărare a naționalității, a tradițiilor și culturii populației românești din Banat în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea s-au luat cîteva măsuri de mare importanță.

Dintre aceste cele mai importante sînt:

a) introducerea conferințelor învățătoresci în anul 1866 cu scopul ridicării nivelului profesional și de cultură al învățătorilor;

b) înființarea Reuniunii învățătorilor greco-ortodocși din dieceza Caransebeșului în anul 1869, ca organizație profesională a învățătorilor;

c) înființarea institutului pedagogic diecezan din Caransebeș în 1876, unde au fost aduși ca profesori eminenți pedagogi și oameni politici ai vremii precum Ștefan Velovan, Patriciu Dragalina, Enea Hodoș, Vasile Mîndrean și Vasile Goldiș. Generațiile de învățători pe care aceștia i-au pregătit au purtat mai departe stindardul luptei pentru apărarea ființei noastre naționale.

Din mulțimea evenimentelor și faptelor să desprindem totuși cîteva care ni s-au părut din acest punct de vedere semnificative, situînd învățătorii și profesorii români pe pozițiile cele mai înaintate ale epocii.

La 11 noiembrie 1893 a fost programată la Sacu adunarea generală a învățătorilor din protopopiatul Lugojului. Au fost ținute lecții model de învățătorii Vasile Țăran din Sacu și Ioan Vidu din Lugoj — renumitul compozitor și dirijor de cor. În timpul lecției de fizică pe care o predă Damaschin Daicoviciu din Căvăran au intrat în sala de învățămînt cinci jandarmi, trimiși de primpretorul Vasile Fogorassy ca să dizolve adunarea. Cei 16 învățători sunt obligați să părăsească localitatea, altfel ar fi fost scoși cu jandarmii. Știrea amestecului autorităților maghiare în problemele învățămîntului confesional românesc s-a răspîndit pretutindeni, stîrnind „cea mai adîncă înverșunare și amărăciune”¹. Această intervenție brutală era consecința firească a urmăririi activității reuniunii învățătoresci din Caransebeș, care imbină armonios profesionalul, culturalul și politicul.

Pentru românii din teritoriile subjugate, organizarea expoziției generale de la București din vara anului 1906, a constituit un fericit prilej de adîncire a contactelor politice și culturale dintre românii de pe ambele versanți ai Carpaților.

La organizarea expoziției — prilej de analiză a înfăptuirilor din cele 18 veacuri de la zămislirea poporului român — și-au adus contribuția toate provinciile românești, prin trimiterea la București a unor bogate și variate materiale istorice, etnografice și culturale.

Din Banat au plecat la București multe formații corale conduse de învățători renumiți precum Ioan Vidu din Lugoj sau Iosif Velceanu din Reșița-Română, apoi peste 300 de învățători organizați în Reuniunea învățătorilor din dieceza Caransebeșului care în zilele de 6 și 7 septembrie 1906 își desfășura lucrările adunării generale la Băile Herculane².

Legile școlare ale lui Apponyi, prezentate în dietă la 21 februarie 1907, au stîrnit nemulțumiri și luări de poziții mai ales din partea românilor.

¹ *Foaia Diecezană* an. VIII, nr. 47 din 21 noiembrie/3 decembrie 1893.

² *Foaia Diecezană*, an. XXI, nr. 35 din 27 aug. c.v. 1906.

Prin presă și adunări populare s-a insistat asupra demascării caracterului reacționar al acestei legi care „a umplut inimile tuturor românilor de adîncă îngrijire, pentru că acest proiect de lege tinde la totala nimicire a școalelor noastre confesionale, (...) amenință viitorul și existența noastră națională”³.

O adunare de mare amploare a avut loc la Caransebeș, la 29 martie 1907, unde au participat peste 4000 de locuitori din cercurile electorale Caransebeș și Zorlențu Mare. La ea au participat mulți intelectuali ai satelor în frunte cu învățătorii și preoții, apoi un număr impresionant de țărani care au protestat împotriva proiectelor de lege ale contelui Apponyi. Au luat cuvîntul renumitul istoric Ioan Sirbu, protopopul Mihai Popovici din Orșova — membru de seamă al P.N.R., deputatul dieței dr. Aurel Vlad, țăranul Ion Văsii din Satul Mic și referendumul școlar Dimitrie Cioloca. Adunarea a votat o moțiune prin care se „ridica cel mai energic protest contra numitului proiect și care:

a) ca el să fie revocat și

b) școlii din fosta graniță să i se dea înapoi ființa ei de școală națională respectiv confesională”⁴.

Astfel de adunări pentru apărarea învățămîntului românesc au mai fost organizate și la Bocșa-Română și Lugoj.

Cu ocazia celei de-a doua adunări a despărțămîntului Caransebeș al Reuniunii învățătorilor români din dieceza Caransebeșului, ținută la Păltiniș (fost Valea Boului) la 26 aprilie 1907, învățătorii s-au manifestat împotriva votării acestei legi cu un profund caracter reacționar, accentuînd prin cuvîntul învățătorului George Catană „marele scop ce-l urmărește reuniunea noastră învățătoarească și greaua poziție a învățătorului în serviciul acestui scop, precum și primejdia ce amenință biserica și școala noastră confesională. Vorbele sale ne umpleau de grijă încît ni se părea că furtuna aceea grozavă și norii acei grei, acum — acum au să se dezlănțuiască asupra ce aveam mai scump, mai sfînt”⁵. Relatarea aparține învățătoarei Elena Biju.

Cu toate opreliștile ridicate de autorități, care sileau învățătorii români să învețe și să predea în limba maghiară, care căutau să transforme școlile confesionale în școli de stat, unde salariile învățătorilor erau mai mari, cei mai mulți n-au părăsit școala confesională, dedicîndu-se unei cauze scumpe, cauza națională.

Atitudinea autorităților austro-ungare față de români iese pregnant în evidență și în perioada 1916—1918, perioadă în care România a participat la primul război mondial alături de Antantă. Dorind să mențină neștirbite vechile frontiere, călcînd în picioare voința popoarelor pe care le subjugau de veacuri, guvernării din Viena și Budapesta au luat toate măsurile pentru a frîna procesul de radicalizare a maselor, de a îndepărta din rîndurile poporului pe acele persoane bănuite că desfășoa-

³ Foaia Diecezană, an XXII, nr. 10 (4 martie c.v.) 1907.

⁴ Ibidem, nr. 14 (1 aprilie).

⁵ Foaia Diecezană, ibidem nr. 18 (29 apr. c.v.) 1907.

ră o activitate ostilă imperiului. Din lumea satelor au fost vizați în primul rind învățătorii și preoții.

Urmarea acestor măsuri, învățătorul pensionar Damaschin Daicoviciu din Căvăran a fost arestat la 23 septembrie 1916 (st. v.) împreună cu preotul Ioan Lăpăduș din satul Ohaba Mitnic, ambii pentru convingerile lor politice contrare statului austro-ungar. Exemplul acesta nu este singular. Învățătorul Emilian Novacovici din Răcăjdia, generalul în retragere Nicolae Cena din Mehadia, preoții din Virciorova, Armeniș și Mehadia au fost arestați în toamna anului 1916, din motive politice⁶.

Înfringerile suferite de puterile centrale pe toate fronturile, încercările ezitante de a salva monarhia austro-ungară, dau un nou impuls acțiunilor revoluționare din Transilvania. În fruntea acestei lupte declanșată în toamna anului 1918 s-au aflat masele de muncitori și țărani și alături de ele intelectualitatea română, care au pus mai presus de orice dezideratul autodeterminării teritoriilor românești din Austro-Ungaria, pronunțându-se pentru drepturi egale oferite naționalităților din Transilvania cu ale poporului român⁷.

În urma conferinței din 12 octombrie 1918 de la Oradea a comitetului executiv al P.N.R., unde a fost adoptată o declarație care proclama independența națiunii române din Austro-Ungaria⁸, mișcarea de eliberare națională a românilor a intrat într-o fază hotărâtoare.

La 30 octombrie 1918, la insistența socialiștilor români din Transilvania, se constituie la Budapesta Consiliul Național Central Român format din cîte șase reprezentanți ai Partidului Social Democrat și șase reprezentanți ai P.N.R., care a preluat controlul asupra teritoriilor locuite de români, conducind revoluția burghezo-democratică declanșată la 31 octombrie 1918.

Cadrele didactice au salutat și au participat activ la evenimentele care prevesteau înfăptuirea marelui deziderat al poporului român.

Referindu-ne la evenimentele desfășurate în zona Caransebeșului să amintim că — cu ocazia constituirii consiliului național român local la 7 noiembrie 1918 — a luat cuvîntul și învățătorul pensionar Iuliu Vuia care a cerut celor peste 700 de participanți „*să dovedim că suntem un popor demn de libertate națională*”⁹. Același învățător a cerut ca poporul să se îngrijească de ordinea și siguranță publică, „*cinstind pe fiecare cetățean fără deosebire de limbă și naționalitate*”¹⁰. În Consiliul național român local au fost aleși și alți reprezentanți ai corpului didactic printre care Ștefan Jianu, Gheorghe Neamțu și Ilie Orzescu¹¹.

⁶ Arh. St. Caransebeș, fond Protopopiatul gr. ort. rom. Caransebeș, doc. 218/1916.

⁷ *Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1972, p. 525.

⁸ *Idem*, p. 529.

⁹ Arh. Șt. Buc. fond. Consiliul Național Român Caransebeș, dos. 11, f. 1—3.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974, p. 200.

În zilele următoare s-a trecut la organizarea consiliilor naționale din localitățile înconjurătoare. Astfel, învățătorul Iuliu Vuia va fi unul dintre delegații C.N.R. din Caransebeș care își va aduce o mare contribuție la constituirea consiliilor naționale locale. În 9 noiembrie 1918 participă alături de sublocotenentul Al. Morariu la constituirea consiliilor comunale și gărzilor naționale din Buchin și Cîrpa; în 10 noiembrie la constituirea consiliilor și gărzilor naționale din Iaz și Obreja; în 11 noiembrie la constituirea consiliilor și gărzilor naționale din Zervești, Turnu, Ruieni și Borlova, iar în 12 noiembrie a celor din Bolvașnița și Vîrciorova¹².

Alături de aceștia amintim și pe alți luminători ai satelor, care și-au adus un substanțial aport la constituirea consiliilor și gărzilor naționale cît și la îndeplinirea importantului rol al respectivelor organisme locale. Printre aceștia sînt Traian Damșescu din Vălișoara, care le-a explicat locuitorilor, la 10 noiembrie 1918, cum a decurs adunarea de constituire a consiliului național român desfășurată cu o zi înainte la Cîrpa¹³, apoi Ioan Humița din Rusca-Teregova care a fost ales în consiliul local¹⁴. La Plugova învățătorul Nicolae Vlădiceanu a fost ales notar al consiliului local¹⁵. La Jupa, cu ocazia constituirii consiliului național și a gărzii naționale, la 8 noiembrie 1918, învățătorul Cornel Mircea este ales ajutorul comandantului gărzii naționale¹⁶, care — trebuie s-o subliniem — n-a fost constituită numai de români, ci li s-au alăturat și reprezentanți ai naționalităților din localitate. În consiliile naționale din Domașnea și Iablanița au fost aleși și doi învățători pensionari: Iancu Cîrpanu și respectiv Petru Stroescu¹⁷.

La Cireșa este ales ca președinte al Consiliului național local învățătorul Romulus Boc, care va desfășura o importantă activitate în lunile noiembrie-decembrie 1918¹⁸. Ca membri ai consiliului național din Cireșa s-au înscris și reprezentanți ai românilor și germanilor din Oțelu Roșu.

Ascultînd îndemnurile Consiliului Național Român Central din Arad, prin care se cerea menținerea ordinei și liniștii în localități, apoi reorganizarea corporațiunilor profesionale, învățătorii George Neamțu din Caransebeș, Iosif Olariu din Marga, Nicolae Gavrilă din Glimboca și Romulus Boc din Cireșa au redactat și difuzat la 14 noiembrie 1918 un apel către toți învățătorii din fosta graniță militară pentru participarea la adunarea programată la 21 noiembrie la institutul pedagogic din Caransebeș. În apel se arată printre altele că „*soarta popoarelor se pun pe temelii noi, adevărat creștinești și democratice*“, că „*o lume veche, zidită*

¹² Arh. St. Buc., fond C.N.R. Caransebeș, dos. 19, 22, 24, 25, 42, 43, 45, și 51.

¹³ Idem, dos. 27, f. 1.

¹⁴ Idem, dos. 50, f. 2—4.

¹⁵ Idem, dos. 39, f. 1.

¹⁶ Idem, dos. 18, f. 1—4.

¹⁷ Idem, dos. 35, f. 1—3 și dos. 7, f. 1—2.

¹⁸ Idem, dos. 99, f. 1—3.

pe suferinți și nedreptate trece, se prăbușește cu vuiet mare ca să facă loc unei lumi nouă". Apelul surprinde dorința multiseculară a poporului român: „A sosit și pentru poporul nostru de veacuri oropsit, ziua sfântă a libertății.

Neamul românesc de mult a așteptat ziua aceasta mare, în care singur să-și hotărască locul între celelalte popoare, pentru că de veacuri a fost lipsit de libertatea națională"¹⁹.

Cu ocazia adunării din 21 noiembrie 1918 învățătorii din fosta graniță militară, întruniți la Caransebeș, au luat câteva decizii de mare importanță:

a) ieșirea din reuniunea oficioasă a învățătorilor de stat și comunal, rupînd orice legătură cu autoritățile maghiare și

b) constituirea în sfat învățătoresc care se supune „Marelui sfat național al tuturor românilor din Ungaria și Transilvania, care e unicul for chemat să hotărască asupra sortii națiunii române"²⁰.

Rezoluția din care am preluat hotărârile amintite cere tuturor învățătorilor să militeze pentru susținerea ordinii publice și să asigure *„bucurea și viața tuturor cetățenilor fără deosebire de limbă și lege..."*²¹.

Învățătorii din Caransebeș au fost prezenți la Alba Iulia, unde prin votul unanim al reprezentanților națiunii române s-a hotărît unirea Transilvaniei și Banatului cu Țara. Au fost prezenți printre alții George Neamțu, Iuliu Vuia, Elena Biju²². Alături de ei au fost și învățătorii M. Crăciun și I. Marilă care au reprezentat reuniunea învățătorilor din dieceza Caransebeșului, apoi învățătorii din Vrani, Vermeș, Șoșdea și alții²³.

În Marele Sfat Național, ca o recunoaștere a unei activități prestigioase pe plan politic și cultural, a fost ales profesorul dr. Petru Barbu de la institutul pedagogic și teologic din Caransebeș. La 30 iunie 1919 au fost cooptați în Marele Sfat Național Român și învățătorii Iuliu Vuia din Caransebeș și George Lipovan din Oravița²⁴.

Aspectele prezentate mai sus sînt doar câteva din noianul de fapte care au situat întotdeauna importantul detașament de cadre didactice printre susținătorii unirii teritoriilor subjugate cu patria mamă. Votul rostit la Alba Iulia de reprezentanții neamului a consfințit voința unui popor dornic să făurească un stat național unitar, vot pentru care au luptat și slujitorii școlii românești.

193

CONSTANTIN BRĂTESCU

¹⁹ Idem, dos. 61, f. 1.

²⁰ Idem, dos. 100, f. 1.

²¹ *Ibidem*.

²² Idem, dos. 136, f. 1.

²³ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 210—211.

²⁴ Idem.

DIE RUMÄNISCHEN LEHRER AUS DER KARANSEBESCHER
GEGEND — UNTERSTÜTZER DER VEREINIGUNG
DES BANATS MIT RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. wurde die rumänische Grundschule aus dem Banat eine starke Waffe zur Verteidigung der Nationalität, der Traditionen und der Kultur des rumänischen Volkes. Einen wichtigen Beitrag stellten die Vorlesungen der Lehrerschaft dar, welche von dem Verein der rumänischen griechisch — orthodoxen Lehrern aus der Diözese Caransebeș organisiert wurden, die sich durch die Verstärkung der Verbindungen mit Rumänien und besonders durch die Vorbereitung des bedeutenden Aktes der Vereinigung aller Rumänen am 1. Dezember 1918. in kräftige Kampfherde für Nationalrechte entwickelten. Aus Achtung für die Verdienste der Lehrer wurden einige in die lokalen Nationalräte andere, mit besonderen Verdiensten, in den Großen Rumänischen Nationalrat gewählt.

CONTRIBUȚIA ELEVILOR ȘI A CORPULUI DIDACTIC DE LA INSTITUTUL PEDAGOGIC LA ACTIVITATEA CONSILIULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN CARANSEBEȘ

(25.XI.1918 — 15.VIII.1919)

În timpul primului război mondial populația românească din Transilvania și Banat a avut de înfruntat o situație grea. Guvernul maghiar a elaborat o serie de ordonanțe prin care se suprimau libertățile cetățenești fundamentale și se stabilea răspunderea materială a persoanelor acuzate de trădare de patrie.

În acest timp, ideea realizării unității politice a românilor dobândește forme mai bine conturate. Mișcarea națională cunoaște o radicalizare care determină însușirea revendicărilor ei de către masele populare¹. După eșuarea tratativelor cu primul ministru maghiar, în teritoriile locuite de populație românească au fost organizate adunări populare, considerate ca arme de luptă împotriva asupririi naționale.

În perioada evenimentelor din toamna anului 1918, naționalitățile asuprite din monarhia austro-ungară își afirmă cu hotărâre dreptul lor la autodeterminare națională. La 24. IX. 1918 s-a întrunit comitetul executiv al Partidului Național Român, iar peste câteva zile Comitetul Central al Partidului Social-Democrat Român din Transilvania. Între cele două partide s-a stabilit o colaborare organizată pentru a se afirma dreptul națiunii române la autodeterminare². Mișcarea de eliberare națională din Transilvania cunoaște, în acest context, o considerabilă intensificare.

Populația românească din Transilvania și Banat a folosit în perioada luptei pentru formarea statului național unitar două forme organizatorice: consiliile naționale române și gărzile naționale. La 31.X.1918 s-a format Consiliul Național Român compus din 6 reprezentanți ai P.N.R. și 6 reprezentanți ai P.S.D.R. cu sediul la Budapesta. La 2.XI.1918 consiliul își mută sediul la Arad și a început organizarea consiliilor naționale românești locale și a gărzilor naționale pe întreg teritoriul locuit de populația românească din imperiul austro-ungar.

În cadrul consiliilor naționale române județene, cercuale și comunale au activat cu devotament pentru cauza unirii numeroși învățători și profesori români din Transilvania și Banat. În această perioadă în

¹ V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974, p. 192.

² *Lupta de clasă* nr. 11/1968 p. 22.

Caransebeș atmosfera era încărcată, solicitând la maxim responsabilitatea tuturor. Erau zile de pregătire a evenimentelor ce urmau să vină, cînd se cereau acțiuni hotărîte din partea populației românești și prilejul s-a ivit la 23.X.1918, cînd la primărie s-a ținut o adunare cetățenească, cu care ocazie primarul orașului a propus înființarea unei gărzii civile pentru asigurarea ordinii în oraș.

Printre participanții la adunare se aflau muncitori de la calea ferată, țărani din satele din împrejurimi și un grup de elevi pedagogi de la Institutul teologic-pedagogic din localitate. Cînd șeful poliției a citit lista cu comandanții gărzii, tăcerea a fost întreruptă de strigătul mulțimii: „Vrem gardă românească!“ A luat apoi cuvîntul Ștefan Jianu, referent școlar al Episcopiei Caransebeșului, care a insuflat încredere mulțimii și a îndemnat-o la acțiune. În cuvîntarea magistrală ținută cu acest prilej el spunea: „Au căzut lanțurile, domnilor, suntem dezrobiți... aici nu se poate face altă gardă decît națională română...“³. Atunci s-a hotărît să se înființeze garda națională română și în oraș a început să se simtă prezența stăpînirii românești⁴.

La 25.XI.1918 s-a ținut în sala mare a primăriei din Caransebeș adunarea națională a românilor, pentru a se pronunța față de situația politică schimbată. Sala era arhiplină și era arborat drapelul tricolor, iar participanții purtau cocarde tricolore. Adunarea a fost deschisă de protopopul Andrei Ghidiu printr-o cuvîntare însuflețită. Apoi a vorbit profesorul Petru Barbu despre folosirea în mod demn a libertății noastre naționale. Dr. Cornel Cornean a expus apoi situația luptei și străduințelor populației românești de pe aceste meleaguri în decursul veacurilor pentru libertate și a propus să se jure credință Consiliului Național Român din Arad. De asemenea a propus să se aleagă un sfat național al românilor din Caransebeș, care să ia asupra sa apărarea drepturilor acestora precum și sfatul militar român, încredințat cu organizarea gărzii naționale⁵. Adunarea a aprobat rezoluția propusă și a ales sfatul național local, care avea ca președinte pe Andrei Ghidiu și din a cărui consiliu făceau parte și 5 reprezentanți ai corpului didactic⁶: Ștefan Jianu, Petru Barbu, Gheorghe Neamțu, Ilie Orzescu și Iuliu Vuia.

După ședință drapelul tricolor a fost arborat pe primărie. Consiliul Național era condus practic de profesorul Petru Barbu și exercita controlul deplin al treburilor publice din oraș. El a cerut destituirea funcționarilor care aveau o atitudine refractară, nu erau agreeți de majoritatea populației și care au refuzat să depună jurămint pentru Consiliul Național Român. Acesta își cîștigase un mare prestigiu în rîndurile populației românești și își avea sediul la Banca poporală⁷.

Garda Națională era formată din 230 gardiști și compusă din tineri orașeni și elevi români de la Institutul pedagogic din Caransebeș, fiind

³ *Un luptător bănățean — Ștefan Jianu*, Caransebeș, 1935, p. 26.

⁴ Lintia N., *O generație privilegiată* (mss) p. 1.

⁵ *Foaia Diecezană* nr. 42/1918, p. 5.

⁶ Neamțu Gheorghe: *Activitatea C.N.R. din Caransebeș*, p. 16.

⁷ Idem P — 24.

un corp de elită, comandat de căpitanul Hamat Alexa. Gardiștii purtau căciuli înalte cu pană de curcan și cocardă tricoloră, o uniformă de culoare verde și erau înarmați cu carabine. Ei cântau cîntece naționale cum ar fi: Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag, Tricolorul, La arme și strigau lozinci ca: „Trăiască România tuturor românilor!“, „Vrem unirea cu frații de același singe“. Erau zile de veselie și bucurie, iar gardiștii lucrau și cântau, căci era o cinste să fii gardist.

Consiliile naționale române au constituit forurile politice și administrative în localitățile din Transilvania și Banat, locuite în majoritate de populație românească. Printre problemele administrative pe care acestea le-au rezolvat încă din primele zile de funcționare a fost aceea a restructurării vieții școlare, care fusese dezorganizată în timpul războiului. Au avut de suferit în special școlile populare românești. Mulți învățători au fost mobilizați și duși pe front, iar alții au fost deportați la Sopron în Ungaria. În preparandii funcționau comisari ministeriali, care aveau sarcina de a controla conținutul lecțiilor și de a înăbuși lupta pentru unire a tineretului liceal⁸.

Începînd cu anul școlar 1918/1918 la Institutul pedagogic diecesan din Caransebeș a fost numit un comisar permanent, însărcinat cu inspectarea și supravegherea învățămîntului, pentru ca profesorii să nu mai crească elevii în spirit „antipatriotic“. Acesta era profesorul Kalkbrenner Antál, directorul liceului de stat din Caransebeș care a asistat la toate conferințele profesionale în perioada 8.X.1917—4.IX.1918, iar conducerea institutului a fost încredințată interimar profesorului Ioan Hango, care predă limba maghiară și germană⁹.

Comisarii aceștia erau un fel de agenți abia deghizați ai autorităților. Ei citeau lucrările scrise ale elevilor, îi cercetau pe aceștia acasă, îi chestionau despre profesori, pe cînd profesorii n-aveau dreptul să stea de vorbă cu elevii lor în afara orelor de curs. Ei asistau la ore iar în conferințele didactice stăruiau pentru maghiarizarea învățămîntului. Ei pretindeau ca fiecare lecție de istoria, geografia și constituția Ungariei „să fie un discurs patriotic“, iar profesorii să nu spună niciodată „națiunea maghiară“, cu scopul întăririi simțului patriotic la elevi¹⁰. Profesorii școlilor noastre au avut de îndurat adevărate torturi sufletești din partea acestor comisari ministeriali¹¹.

Corpul didactic românesc din Transilvania și Banat, a luat parte în toamna anului 1918 la rezolvarea unor probleme complexe, în centrul cărora stătea realizarea unirii. Învățătorii și profesorii au participat la toate marile evenimente care au avut loc în această perioadă, printre care și introducerea limbii române ca limbă de predare în școală. O acțiune viguroasă în această direcție au organizat învățătorii din fosta gra-

⁸ V. Popeangă: *op. cit.*, p. 202.

⁹ *Foaia Diecesană* nr. 39/1917, p. 2.

¹⁰ I. Georgescu: *Școala normală română unită din Oradea*, în *Boabe de grîu*, III nr. 12/1932, p. 464.

¹¹ Cîndea R., *Biserica ardeleană în anul 1916—1918*. în *Candela*, 10—11/1926, p. 262.

niță militară. Încă din 1915 Andrei Ghidiu solicitase adunării reprezentanților orașului Caransebeș să intervină la ministerul de resort pentru a dispune ca în școlile de ucenici să se predea în limba română: citirea, aritmetica și corespondența¹².

La 14.XI.1918, învățătorii Gheorghe Neamțu, Iosif Olariu, Nicolae Gavrilă și Romulus Boc, au adresat un apel învățătorilor din fosta graniță militară, invitându-i la o adunare, pentru „ca marile schimbări sociale și politice să nu-i afle neorientați și nepregătiți”¹³. La 21.XI.1918 a avut loc la Caransebeș o adunare în localul Institutului pedagogic a învățătorilor români din fosta graniță militară, conduși de învățătorul Gheorghe Neamțu. Adunarea a hotărât să se constituie în „Sfat învățătoresc”, să iasă din uniunea oficială comitatensă a învățătorilor de stat și comunali și a recunoscut Consiliul Național Român din Arad. Sfatul și-a ales un comitet compus din următorii învățători: Gheorghe Neamțu președinte, Valer Miclosy notar, Iosif Olariu, I. Terfaloagă și Ilie Feneșan membri¹⁴. Ei au hotărât să trimită reprezentanții lor la Adunarea Națională de la Alba-Iulia. La această adunare caransebeșenii au trimis o delegație în frunte cu episcopul Eugen Miron Cristea, din care făceau parte și 8 cadre didactice: Alexandru Butiu, Gheorghe Neamțu, Iosif Olariu, M. Crăciun, I. Mărilă, Moise Ienciu, Elena Biju, Iuliu Vuia etc. precum și fruntași locali.

Învățătorul Gheorghe Neamțu descrie într-o lucrare entuziasmul de care erau cuprinși delegații ce urmau să plece la 1.XII.1918 la Alba-Iulia: „Era iarna și era frig, dar în ciuda vremii au plecat mulți, îmbrăcați de iarnă cu căciulă și cu cocardă... Răsuna trenul de doine românești...”¹⁵. Comitetul ales de sfatul învățătoresc a făcut apel la învățătorii bănățeni să explice maselor populare că neamul românesc din Transilvania și Banat își ia soarta în propriile mâini, călăuzindu-se după principiul autodeterminării popoarelor. Acum se introduce limba română în administrație și școli. Printr-un ordin ministerial se desființează comisarii guvernamentali de la institutele pedagogice, iar limba de propunere în școlile populare trebuia să fie limba majorității elevilor din clasă¹⁶. Constrinse de evenimente, de lupta viguroasă a naționalităților pînă atunci asuprite, autoritățile sînt nevoite să accepte o seamă de concesi. Astfel, printr-un ordin al Ministerului de Culte și instrucțiune al Republicii Maghiare nr. 206.631/20.XI.1918 referitor la limba de propunere din școli s-a dispus ca: „În școlile medii să se propună ca obiect ordinar și limba populațiunii de pe teritoriul respectiv”¹⁷. Astfel limba română ajunge limbă de predare, căci cultura unui popor se poate dezvolta numai în limba maternă.

¹² Arhivele statului Caransebeș, fond C.N.R. document 5085/1915.

¹³ Arhivele statului București, fond C.N.R. Caransebeș, document 61/1918.

¹⁴ Neamțu Gheorghe: *Activitatea C.N.R. din Caransebeș*, p. 47.

¹⁵ Idem p. 74.

¹⁶ *Foaia Diecesană* nr. 45/1918, p. 4.

¹⁷ Idem nr. 1/1918, p. 1.

După ședința din 23.X.1918, elevii de la Institutul pedagogic diecesan din Caransebeș au pornit spontan la acțiune și n-au mai așteptat constituirea gărzii, acțiune care a durat o lună de zile. Ei au procurat arme de la cunoscuți; întorși de pe front, s-au organizat în grupe și au patrat prin oraș. Au avut și posturi fixe pentru paza drapelului de la primărie și celelalte instituții; iar mai târziu după retragerea trupelor austro-ungare, au luat în primire paza instituțiilor, a magazinelor, a cazărnilor și a depozitelor militare din oraș, precum și a barăcilor din afara orașului. Garda pedagogilor era condusă de profesorul Pavel Grecu, iar mai târziu de profesorul Vichentie Ardelean. Pentru a-și procura arme, aceștia au dezarmat două posturi de jandarmi din satele învecinate Zăguzeni și Cîrpa (Valea Timișului).

Cîteva episoade din lupta elevilor pedagogi și a dascălilor din această perioadă sînt ilustrative pentru starea lor de spirit și merită să fie amintite:

Într-una din zile elevul Botoș Andronic din anul IV fiind de gardă la primărie l-a somat pe directorul gimnaziului, fostul comisar guvernamental de la Institutul pedagogic diecesan să se oprească și s-o ia în altă direcție, spunîndu-i:

„Nu-ți permit să treci pe sub drapel, să spurci mîndria noastră națională”. Era evident scopul de a spăla jignirea cu care comisarul guvernamental și-a început activitatea de tristă amintire la Institutul pedagogic cu afirmația: „Într-o mină am sprijinit și banul, iar în cealaltă corbaciul (gîrbaciul). Pe cei care vor învăța graiul și cîntecul unguresc îi așteaptă toate binefacerile sortii, iar la din contră. . .”¹⁸.

Într-o zi jandarmii au smuls cocarda tricoloră de pe căciula elevului Mihăilescu și l-au dus în beciurile primăriei pentru cercetări. Imediat s-au adunat elevii de la Institutul pedagogic și țărani veniți la piață și au început să protesteze eliberîndu-l astfel pe elevul împricinat.

Cu prilejul vizitei subprefectului de la Lugoj, Izecutz, elevii pedagogi nu i-au îngăduit să vorbească ungurește, deoarece știa să vorbească românește și au strigat: „Vorbește românește, ești în România Mare”.

În noaptea sărbătorilor Paștelui din 1919, elevul Gheorghe Crăciun a vopsit monumentul reginei din piața orașului cu o eșarfă tricoloră și a scris pe ea lozinca „Trăiască România Mare” etc.¹⁹.

Activitatea elevilor pedagogi din preajma unirii a avut ca scop instaurarea stăpînirii românești și menținerea trează a conștiinței naționale. Ei au organizat serbări populare cu programe axate pe ideea de unitate națională. În acest sens au organizat și o echipă de dansuri populare, care printre alte dansuri jucau și „Călușerii”, punct de atracție la diferite serbări. La aceste programe culturale elevul Gheorghe Bănuț recita din poeziile lui Octavian Goga sau poezia „Ardealul” de M. Rădulescu. Se cînta „Pe-al nostru steag, Trei culori, Deșteaptă-te române,

¹⁸ Linția N., Pavel Grecu (*mss. cit.*) p. 1.

¹⁹ Idem, p. 3.

Ardealul ne cheamă, Sosit-a ziua eliberării, Marșul libertății“ etc. Suflul acestor serbări erau elevii Vasile Ijac, Grigore Popiți, Nicolae Linția și alții.

Generația aceasta de pedagogi a fost „o generație de sacrificiu“ și în același timp „o generație privilegiată“²⁰, deoarece ei au fost părtași activi la marele eveniment al desăvîrșirii unității noastre naționale și și-au adus din plin contribuția la realizarea lui.

Hotăriri importante privind școala românească din Transilvania și Banat au fost luate de Conferința profesorilor secundari ținută la 2.XII.1918 la Alba Iulia. Conferința a hotărît ca în toate școlile primare, în gimnazii și preparandiile din Transilvania și Banat obiectele din planul de învățămînt să se predea în limba română, aceasta fiind repusă în dreptul ei firesc. Acum școala primea o nouă orientare și un nou conținut: istoria, geografia și constituția Ungariei au fost înlocuite cu istoria, geografia și constituția României. Astfel, școala devenea mai strîns legată de interesele și aspirațiile populației românești de pe aceste meleaguri. Adunarea Națională de la Alba Iulia a hotărît să se instituie marele Sfat Național Român din care au făcut parte și reprezentanți ai corpului didactic din Banat printre care: profesorii Petru Barbu, Iuliu Vuia și învățătorul George Lipovan²¹.

La 18.V.1918 a avut loc la Caransebeș o mare adunare națională, care „a fost cea mai mare și mai demnă adunare din cîte s-au făcut vreodată în acest oraș“, pentru unirea întregului Banat la România. Cu prilejul acestei adunări profesorul Vichentie Ardelean a recitat poezia „Santinela română“, iar profesorul Pavel Grecu a declamat poezia personală „Mai sus cu steagul“²².

Peste cîteva zile drapelul tricolor a fost arborat la liceu și la școala civilă. Cu acest prilej au vorbit profesorul Pavel Grecu și elevii Imbrescu și Mihuță. La 20.VII.1919 a sosit la Caransebeș primul detașament al armatei române din Regimentul 3 Infanterie Olt în frunte cu generalul Bucur Badescu și colonelul Petru Bucică. La gară, cetățenii jucau „Hora Unirii“ după muzica de la Obreja și Dalci. Armatei i s-a făcut o primire triumfală. Primarul orașului a oferit oaspeților tradiționala piine și sare, publicul flori, iar muzica a cîntat „Deșteaptă-te române“. Cu acest prilej învățătorul poet George Bălțean a recitat o odă ocazională, după care a vorbit colonelul și a defilat trupa²³.

La 15.VIII.1919, Consiliul Național Român s-a autodizolvat deoarece își îndeplinise cu prisosință menirea, orașul trecînd sub administrația românească. Actul unirii este rolul luptei întregului popor pentru libertate și independență națională. *În expunerea făcută la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu vechea Românie, tovarășul Nicolae Ceaușescu*

²⁰ Idem, p. 8.

²¹ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 204.

²² *Foaia Diecesană* nr. 13/1919, p. 1.

²³ Idem nr. 21—22/1919, p. 1.

accentua că „Unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul citorva persoane sau grupuri izolate ci opera întregului popor, a întregii noastre națiuni”²⁴.

V. DOBRESU

LA CONTRIBUTION DES ÉLÈVES ET DU CORPS ENSEIGNANT
DE L'INSTITUT PÉDAGOGIQUE A L'ACTIVITÉ DU CNR DE CARANSEBES

(Résumé)

Pendant les événements de l'automne de l'année 1918 les nationalités opprimées de la monarchie autrichienne-hongroise affirment avec fermeté leur droit à la autodétermination nationale. Dans ce contexte, le mouvement de libération nationale des Roumains de Transylvanie et du Banat connaît une intensification. A Caransebeș l'atmosphère était surchargée. C'étaient des jours de préparation des événements qui allaient venir. Le 25 novembre 1918 a eu lieu l'assemblée nationale des Roumains de Caransebeș qui a élu le Conseil national, dont le président était l'archiprêtre Andrei Ghidiu et on a décidé la création de la garde nationale. Elle était composée de jeuns citadins et des élèves roumains de l'Institut pédagogique de la ville et était dirigée par le capitaine Hamat Alexa. Les Conseils Nationaux Roumains ont constitué les autorités politiques et administratives dans les localités habitées en majorité par la population roumaine. Ils ont eu à résoudre toute une série de problèmes parmi lesquels l'introduction de la langue roumaine comme langue d'enseignement dans les écoles. Les instituteurs et les professeurs ont pris part à tous les grands événements qui ont eu lieu dans cette période. Après la séance du 23 octobre 1918 qui a eu lieu à la mairie, les élèves de l'Institut pédagogique de Caransebeș sont partis spontanément à l'action. Ils ont procuré des armes, ils se sont organisés dans des groupes, sous la commande du prof. Pavel Grecu et ils ont commencé à patrouiller à travers la ville et monté la garde des institutions publiques. Ils ont organisé également des fêtes populaires avec des programmes axés sur l'idée de l'unité nationale. Le 20 juillet 1919 le premier détachement de l'Armée Roumaine est arrivé à Caransebeș; on lui a fait un accueil triomphal. Le 15 août 1919 le CNR s'est autodissous car il avait accompli sa mission, la ville passant sous l'administration roumaine. Dans l'article on présente quelques épisodes de la lutte des élèves en pédagogie et de leurs professeurs, pour l'instauration de la domination roumaine et la maintien d'une conscience nationale éveillée dans cette contrée.

²⁴ N. Ceașescu, *Expunere la ședința jubiliară a M.A.N. consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, Editura Politică, București, 1968, p. 18.

APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 PE PROPRIETĂȚILE FUNCIARE ALE UZINELOR DE FIER ȘI DOMENIILOR REȘIȚA

După construirea primelor furnale la Reșița, în 1771, Curtea de la Viena a acordat uzinelor păduri pentru asigurarea combustibilului necesar topirii minereului, a căror suprafață era în 1781 de circa 50.000 iugăre¹. Întinderea deținută de societate a sporit continuu ajungând în 1854, anul transformării uzinelor în „Kaiserliche und Königliche Privilegierte Österreichische Staatseisenbahngesellschaft“ (Societatea ceza-ro-crăiască privilegiată austriacă de căi ferate), sau S.T.E.G., la 226.232 iugăre, sau 130.653 ha, situate pe teritoriul a 59 de comune².

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale veacului al XX-lea în patrimoniul funciar al S.T.E.G.-ului au fost încorporate nu numai noi păduri, ci și pășuni, finețe și chiar terenuri cultivabile. Domeniile societății au sporit pe două căi: prin donații făcute de stat și prin acapararea pământurilor țăranilor. Pentru a-și asigura mîna de lucru calificată necesară exploatării și prelucrării minereului de fier și a lemnului, S.T.E.G.-ul a recurs la colonizarea unor muncitori din alte regiuni ale Imperiului, oferindu-le unele avantaje materiale. Astfel, în 1859, conducerea societății a admis coloniștilor de pe teritoriul a 14 comune situate în jurul Reșiței dreptul de uzufruct asupra pășunilor care formau proprietatea domeniului, contra unei taxe anuale fixe³. Raporturile agrare dintre cele două părți au fost reglementate în scris, în același an, prin așa-zisa *Convenție Martina*, după numele împuternicitului guvernului austriac, dr. Wentzel, cavaler de Martina, care a negociat condițiile lor. Potrivit convenției, în cartea funduară proprietățile funciare au fost intabulate pe numele societății, dar dreptul de uzufruct a rămas comunelor⁴.

În 1859, printre pămînturile Reșiței înscrise în convenție a fost inclusă și o suprafață de 1.479 iugăre, 219 stînjeni p. de pășune din co-

¹ Cf. *Enciclopedia României*, vol. III, p. 837.

² *Ibidem*, p. 839; vezi și: E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare. Din istoria mișcării muncitorești reșițene în perioada dintre cele două războaie mondiale*, București, 1965; p. 11; *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963. p. 20 și 24.

³ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 1; jud. Severin, dosar 324/1934—1936, f. 43.

⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 1; jud. Severin, dosar 324/1934—1936, f. 43.

muna Văliug, rezultată din defrișarea unei păduri care aparținuse locuitorilor. Terenul a fost acaparat atunci de societate pentru o datorie de 10 florini, cu concursul a zece salariați ai S.T.E.G.-ului, care au depus mărturii false, astfel că locuitorii din Văliug au pierdut prin *Convenția Martina* dreptul de proprietate, transformându-se, la fel ca și coloniștii, în uzufructuari ai pășunii, în condiții de dependență față de societate⁵.

În decursul anilor, pînă la primul război mondial, S.T.E.G.-ul a încorporat în domeniile sale și alte terenuri ale comunelor din jur. Astfel, Reșița a acaparat mai mult de jumătate din cele 3.576, 1.354 iugăre ale pășunii comunale Carașova, județul Caraș, constituită în timpul Mariei Tereza prin *urbarium banaticum* din 1767⁶. La începutul secolului al XX-lea împuterniciții comunei au deschis acțiune judiciară împotriva societății pentru uzurpare de proprietate, dar procesul s-a prelungit, astfel că la sfîrșitul primului război mondial se afla încă la instanța supremă din Budapesta⁷. Începînd din a doua jumătate a veacului trecut, Reșița a intrat în stăpînirea unor părți din islazul urbarial al comunei Fôrotic, cu concursul nemijlocit al foștilor primari care au procedat la vînzarea lor⁸.

Este dificil de stabilit cu precizie totalul întinderii acaparate de S.T.E.G. de la țărani în perioada de la fondare pînă la transformarea sa, în vara anului 1920, în „Societatea anonimă Uzinele de fier și domeniile Reșița” (U.D.R.)⁹. Fapt este că suprafața deținută de uzine în județul Caraș-Severin a sporit continuu, ajungînd în preajma legiferării reformei agrare din 1921 la aproape 150.000 hectare¹⁰, formate în cea mai mare parte din păduri. Terenurile arabile, finetele și pășunile stăpînite de Reșița ocupau o pondere restrînsă în totalul acestei suprafețe, dar aproape toate erau de bună calitate.

Spre a înțelege ce însemnătate aveau pămînturile U.D.R.-ului pentru împrîpietărirea țăranilor și comunelor este necesară o succintă analiză a situației proprietății din județul Caraș-Severin din perioada legiferării reformei agrare. Suprafața totală a județului era de 1.108.000 ha,

⁵ Sub acest regim s-au menținut raporturile agrare dintre coloniști și Reșița pînă la intrarea în vigoare a legii agrare pentru Transilvania din 1921 (idem, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 2; jud. Severin, dosar 324/1934—1936, f. 43; Exproprierea la Văliug și Reșița, în „Cartea satului”, Lugoj, an. IV (1924), nr. 15—16 din 11 mai, p. 5—6).

⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 40/1930—1933, f. 5, 16, 24, 29 și 32.

⁷ Ibidem, f. 5.

⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 32/1930—1932, f. 96.

⁹ În legătură cu transformarea societății în U.D.R. vezi mai pe larg: E. Cîmpoieru, *Din luptele muncitorilor reșițeni în anii avîntului revoluționar (1917—1921)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II, București 1968, p. 108—110.

¹⁰ Ibidem, p. 86; idem, *Reșița luptătoare...*, p. 13.

sau 1.918.611 iugăre¹¹. După datele Consilieratului agricol al județului Caraș-Severin, din iunie 1925 — care trebuie admise cu unele rezerve întrucît ele nu reflectă fidel realitatea — marea proprietate era concentrată aici în mîinile a 213 proprietari, dintre care 124 erau moșieri, restul instituții, care stăpîneau împreună 780.387 iugăre în total¹².

Comunele politice și compozesoratele de avere, deținătoare a 258.708 iugăre, sau a 33,20% din totalul proprietății mari, care reprezentau un singur domeniu, acel al *Comunității de avere Caransebeș*, se integra de fapt în categoria micii proprietăți, întrucît posesiunea acestui teren o dețineau peste 31.000 de familii¹³, adică aproape toți locuitorii celor 94 de sate descendenți din familiile grănicerești ale fostului Regiment confinar româno-bănățean nr. 13. Aceștia nu li se puteau expropria terenuri decît atunci cînd cota medie pe cap de copârtaș depășea întinderea scutită de lege, act ce ar fi trebuit în mod legal să se producă în cazuri cu totul izolate¹⁴.

Dacă excludem, așa cum este și firesc, terenul *Comunității de avere* din această categorie a proprietății funciare, rezultă că cei 212 mari proprietari stăpîneau 521.679 iugăre, sau 27,20% din suprafața județului, cu o medie de pămînt pe proprietar de 2.465 iugăre.

Domeniile Reșița dețineau cea mai întinsă suprafață: 203.666 iugăre, adică 10,60% din terenul județului, răspîndite pe teritoriul de 83 din totalul de 354 al localităților¹⁵. Față de întinderea de aproape 150.000 ha stăpînită de U.D.R. la începutul secolului al XX-lea¹⁶, suprafața înregistrată în actele Consilieratului agricol județean este mai redusă cu cîteva mii de hectare. În perioada de după sfîrșitul primului război mondial, Reșița a vîndut țăranilor în unele sate teren arabil sau pășuni¹⁷. Suprafețele înstrăinate de societate pe această cale au fost, în general, mici, totalul lor neputînd acoperi diferența de mai sus. Credem că înregistrarea de către consilierat a unei întinderi inferioare aceleia pe care o stăpînea

¹¹ Vezi Minerva. *Enciclopedia Română*, Cluj, Editura Minerva, 1929, p. 267 și 870. Începînd din 1925, județul Caraș-Severin a fost împărțit în două: Caraș și Severin. Prin împărțirile administrative ulterioare totalul suprafeței celor două județe a sporit la 1.111.500 ha (vezi *Enciclopedia României*, vol. II, p. 116 și 396; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Severin dosar 201/1932—1933, f. 99).

¹² Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925, f. 7 și urm.

¹³ Ibidem; Dr. Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere (Contribuțiuni istorice și juridice)*, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1941, p. 445—463.

¹⁴ Cu toate că, potrivit art. 24 și 32 din legea pentru reformă agrară din Transilvania, întreaga pădure a *Comunității de avere* trebuia scutită de expropriere, aceștia i s-au expropriat în total 37.744 iugăre, din care 36.194 iugăre de pădure, care s-au distribuit sub formă de pășuni și păduri unui număr de 29 de comune (Cf. Arh. St. Caransebeș, fond Comunitatea de avere Caransebeș, dosar 1/1922—1927, f. 114, 406—409; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 178/1938—1939, f. 8 și urm.; jud. Ciuc, dosar 58/1931—1937, f. 66; fond Comitet agrar, jud. Ciuc, dosar 3/1935, f. 93).

¹⁵ Cf. Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925.

¹⁶ „Adevărul” din 4.IX.1926 aprecia că totalul pămînturilor aparținînd Reșiței ar fi fost de 350.000 iugăre.

¹⁷ Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar, 74/1925, f. 7 și urm.

U.D.R.-ul de drept și de fapt s-a făcut numai în baza declarațiilor reprezentanților societății proprietare, care urmărea să sustragă pe această cale o parte din pământuri de la exproprierie, fără a se controla paralel și actele de carte funduară care reflectau fidel realitatea de pe teren. Că tabelul nu cuprinde toate moșiile U.D.R.-ului rezultă și din faptul că la anchetele întreprinse de diferite comisii în județ în legătură cu aplicarea reformei agrare, mai ales după anul 1930, sînt înregistrate pământuri în unele comune în care Reșița nu figura ca proprietară în anul 1925¹⁸, dar care i-au fost apoi parțial expropriate.

Alături de U.D.R. mai erau posesori de domenii statul, cu 149.829 iugăre, și biserica, proprietară a 24.050 iugăre¹⁹. Dintre moșieri se diferențiau, prin întinderea suprafețelor, Antonie Mocricnic, cu 13.649 iugăre la Brunic și Bulici, Livia Bethlen cu 9.323 iugăre la Fărănești, și Ionel Macsony, cu 6.172 iugăre la Căpilnaș. Restul proprietăților moșierești erau mai mici de 5.000 iugăre, cele mai multe dintre ele avînd întinderi de cîteva sute de iugăre²⁰.

Marea proprietate nu era uniform răspîndită pe teritoriul județului. Cei 212 proprietari stăpîneau 327 moșii situate în 231 sate. Marea proprietate era concentrată mai ales în plasele Oravița, Făget, Sasca și Bozovici. În plasa Orșova aceasta era reprezentată doar prin pămînturile bisericii, statului și, în special, ale Reșiței. În regiunea agricolă Sasca, U.D.R.-ul poseda 43.514 din totalul de 44.233 de iugăre ale marii proprietăți. Pămînturile Reșiței erau concentrate în plasele Bocșa, Oravița și Sasca, dar societatea poseda terenuri și pe raza altor regiuni agricole. Proprietatea mare era mai slab reprezentată în plasele Balinți, Lugoj, Sacu și Caransebeș²¹, unde predominau, de altfel, proprietățile țărănești stăpînite în indiviziune.

Pe de altă parte, mica proprietate țărănească din județ, cu loturi de pînă la 10 iugăre pe gospodărie, avea o pondere relativ însemnată în structura proprietății funciare. Într-un număr de 123 de localități unde lipsea marea proprietate, terenul era în întregime stăpînit de această categorie de țărani. Media de pămînt ce revenea unei familii, era de 3,2 ha. Tărănimea stăpînea în județ cea mai mare parte din terenul arabil²², dar

¹⁸ Este cazul comunelor Padina Matei, Iabalcea și Moldovița, unde U.D.R.-ul deținea peste o mie de iugăre de pășune, finete și pădure (Ibidem. idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 134 și 140).

¹⁹ Dacă biserica a fost expropriată de cea mai mare parte a pămînturilor, în schimb statul a rămas, după aplicarea legii agrare, în stăpînirea a 140.700 iugăre (Idem, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925, f. 7 și urm.).

²⁰ Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925.

²¹ Ibidem.

²² În județele Caraș și Severin doar cca. 20% din suprafață era teren arabil (Cf. Arh. St. Timișoara, fond Rezidența Ținut Timiș, dosar 7/1939—1940, f. 2). După *Enciclopedia României*, vol. II, p. 116 și 396, în județul Caraș 26.23% din totalul de 469.300 ha, iar în județul Severin, 20.04%, din cele 642.200 ha, erau arabile; pășunile reprezentau 50.696 ha în județul Caraș și 73.658 ha în județul Severin, iar pădurile 193.981 ha și, respectiv, 263—279 ha, adică 581.614 ha în total, sau peste 50% din suprafața județului (vezi Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mâine*, București, 1919, p. 42).

de fapt numai jumătate din pământul deținut de săteni era arabil, ceea ce reducea media la 1,6 ha. În plus, mica proprietate poseda pământul divizat în numeroase loturi, iar 50,5% din familiile acestei categorii stăpîneau proprietăți cultivabile sub 1/2 ha²³.

Data fiind această structură a proprietății funciare în comunele județului Caraș-Severin, unde S.T.E.G.-ul deținea o parte însemnată din pământ, starea de dependență economică a țăranilor putea fi în mod real înlăturată numai printr-o expropriere radicală a terenurilor societății și prin distribuirea lor la împroprietărire. Încă din perioada de sfîrșit a primului război mondial, cînd soluția reformei agrare constituia, alături de unirea cu România, o preocupare majoră a cercurilor politice și a maselor populare din Transilvania, în satele din județul Caraș-Severin țăranii acționează împotriva societății prin atacarea depozitelor și prin tăierea unor porțiuni din pădurile S.T.E.G.-ului²⁴.

Intrarea în vigoare a decretului-lege din 12 septembrie 1919 și ulterior, la 30 iulie 1921, a legii de reformă agrară pentru Transilvania au avut ca rezultat în satele de pe domeniile Reșiței, ca și în întreaga țară de altfel, o scădere a intensității luptelor țăranimii, care spera să devină stăpîna pămînturilor ce urmau a fi expropriate. Dar modul cum s-au aplicat dispozițiile legii agrare asupra terenurilor U.D.R.-ului au permis societății să păstreze cea mai mare parte din proprietățile funciare și, ca rezultat direct al acestui act, a determinat nerezolvarea problemei în satele de pe domeniile Reșiței.

Conform prevederilor tratatelor de pace încheiate după primul război mondial (Saint-Germain — art. 249; Trianon — art. 232), o parte din bunurile S.T.E.G.-ului, cele aparținînd foștilor inamici, urmau a deveni, prin „lichidarea” lor, proprietate a statului român. În cazul Reșiței, ca și în altele, aceste dispoziții nu au fost aplicate. Capitaliști din țările Antantei și oameni politici români au reușit să realizeze diverse înțelegeri cu reprezentanții austrieci ai fostei societăți și să intre pe această cale în posesia unor părți din bunurile ei și astfel clauzele referitoare la „lichidarea” S.T.E.G.-ului au rămas literă moartă. Mai mult, după fondarea, în vara anului 1920, a U.D.R.-ului, interesele economice a numeroși oameni politici români înregimentăți în principalele partide ale burgheziei, în special membri ai partidului național-liberal, care au reușit în primii ani postbelici să devină acționari la U.D.R.²⁵, nu numai că au determinat scoaterea de pe ordinea de zi a lichidării bunurilor S.T.E.G.-ului, dar au influențat în bună parte conținutul și evoluția exproprierii pămînturilor lor Reșiței.

Acțiunile întreprinse de conducerea societății și concursul binevoitor al factorilor responsabili în aplicarea reformei agrare nu au putut

²³ Const. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 42.

²⁴ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 237—238.

²⁵ Vezi *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, 1960, p. 38, 40, 79—81.

salva de la expropriere decît o mică parte din terenurile arabile ale U.D.R.-ului. Insuficiența sau lipsa pămîntului cultivabil a forțat instanțele reformei să admită, în urma a repetate și insistente cereri ale țăranilor, exproprierea unor pășuni sau finețe și transformarea lor în terenuri arabile atribuite la împrîrietărea individuală²⁶. Dar, cu toate că Uzinele Reșița mai păstrau doar cîteva sute de iugăre cultivabile, întinderea lăsată în stăpînirea sa depășea cota admisă de oricare dintre excepțiile legii pentru reformă agrară din Transilvania.

În multe din localitățile situate pe domeniul U.D.R.-ului țăranii nu au beneficiat de împrîrietărea individuală. Acolo unde asemenea loturi s-au constituit, ele s-au distribuit numai unei părți din totalul îndreptățitorilor, iar întinderea lor a fost, cu rare excepții²⁷, mică. La Moldova Nouă, de pildă, au rămas neîmprîrietăți 96 din numărul celor înscrîși pe tabel²⁸. În comuna Văliug, pentru 555 gospodării, dintre care 470 capi de familie cu drepturi de împrîrietărea, s-au distribuit inițial doar 90 de iugăre²⁹. Ulterior, datorită intervențiilor țăranilor, instanțele reformei au destinat 299 iugăre de finețe pentru împrîrietărea individuală a îndreptățitorilor, al cărui număr fusese redus acum la 384, distribuindu-li-se cîte un iugăr pe cap de familie, în loc de 4 iugăre fixate de comisiile de împrîrietărea³⁰.

Cum în comună nu fuseseră soluționate pozitiv nici problemele pășunii și pădurii, o parte din țărani au solicitat să li se atribuie loturi în alte localități. După repetate cereri, la 6 aprilie 1933 a fost admisă împrîrietărea acestora în comuna Delinești³¹. În noiembrie același an, cînd locuitorii din Văliug s-au deplasat la Delinești pentru a-și lua în primire loturile, s-au lovit de împotrivirea localnicilor care, nesatisfăcuți în revendicările lor datorită faptului că 161 dintre ei fuseseră radiati de pe tabel, au refuzat să îi primească.

Intervențiile autorităților n-au putut determina, nici atunci și nici mai tîrziu, aplicarea hotărîrii de împrîrietărea. Judecătoria mixtă Orașuța recunoștea, prin raportul nr. 39 din 22 mai 1935 înaintat Direcției Aplicării Reformei Agrare, că, datorită modului cum se executase împrîrietărea localnicilor, posibilitatea înzestrării la Delinești cu pămînt a celor din Văliug rămînea exclusă, căci țăranii de aici considerau pe noii veniți ca uzurpatori ai drepturilor lor și că frămîntările de pînă atunci

²⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară, din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 128.

²⁷ La Răcășdia, județul Caraș, s-au distribuit loturi de 4 iugăre (vezi idem, jud. Caraș, dosar 66/1931—1934, f. 64).

²⁸ *Ibidem*, f. 10; idem, dosar 18/1927—1934, f. 3 și urm. De altfel, în județul Caraș fuseseră împrîrietăți pînă în anul 1932 doar 12.421, din cei 22.567 de țărani cu drepturi, iar în județul Severin 12.321, din cei 20.715 îndreptățiti (idem, Vechiul regat. Generale, dosar 172/1932, f. 5).

²⁹ Idem, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 2—3; *Exproprierea la Văliug și Reșița*..., p. 5—6.

³⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 2—3.

³¹ Idem, dosar 142/1935, f. 66.

demonstrau odată în plus că localnicii erau hotărâți să se opună improprietării altor țărani pe pământul lor³².

Dacă în majoritatea din cele 83 de sate situate pe domeniile Reșiței problema improprietării individuale a sătenilor nu putea fi și nu fusese soluționată din motive obiective: suprafața redusă de teren cultivabil, în schimb pădurile și pășunile U.D.R.-ului erau suficiente pentru a satisface necesitățile tuturor satelor. Dar conducerea societății, făcând în mod constant apel la prevederea art. 36 din legea de reformă agrară pentru Transilvania, care permitea întreprinderilor să-și păstreze păduri pentru trebuințele lor fără a se preciza întinderea acestora, a reușit să sustragă mari suprafețe de la expropriere. Chiar atunci când instanțele de fond au expropriat păduri în funcție de cotele necesare comunelor, hotărârile acestora au fost reformate de Comitetul agrar care a retrocedat părți din păduri sau păduri întregi și chiar finețe și pășuni fostului proprietar³³.

Astfel a fost posibil ca multe localități să nu fie înzestrate cu păduri comunale, în vreme ce Reșița își păstra aproape intact patrimoniul forestier. La Forotic, de pildă, U.D.R.-ul conserva cele 685 iugăre de pădure, timp în care localitatea era lipsită total de pădure comună³⁴. La Văliug societății i s-au expropriat, prin hotărîrea Comitetului agrar, doar 810 iugăre de pădure pentru pășune și finețe, fără a se constitui pădure comună. Pe de altă parte, Reșița păstra pe raza localității 12.402 iugăre de pădure³⁵.

Începînd din anul 1923, cînd aici s-au efectuat lucrările de improprietare provizorie, țăranii din Văliug au pierdut și dreptul ce îl avuseseră pînă atunci de a lua lemne din pădurea de 300 de iugăre situată în mijlocul pășunii comunale. La Văliug, Reșița a oferit la expropriere cele 1.479 iugăre, adică tocmai terenul care aparținuse pînă în 1859 localnicilor. Din acesta, inițial doar 580 iugăre au fost destinate comunei ca pășune. Restul de 899 iugăre de pășune (400 iugăre în satul Cozia, 105 la Brătianu, 207 la Poiana Betei, 87 la Gruniu Bun și 100 la Valea Bîrzavei) au fost lăsate de către instanțe în folosința funcționarilor U.D.R.-ului, care

³² *Ibidem*, f. 63 și 68.

³³ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 9/1925—1927, f. 34—36; jud. Severin, dosar 324/1934—1936, f. 1—2; idem, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 4/1935, f. 64—68; vezi detalii cu privire la comuna Ezeriș în: Gheorghe I. Oancea, *Lupta țăranimii muncitoare din Banat pentru imprimarea unui caracter democrat aplicării reformei agrare din 1921*, în *Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969, p. 137.

³⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943 f. 140. Reșița păstra 11.484 iugăre la Bocșa Montană, expropriindu-i-se doar 422, 826 iugăre; la Dognecea, expropriindu-i-se 1.341 iugăre; 9.086 iugăre la Carașova, expropriindu-i-se doar 2.110 iugăre; 24.831 iugăre la Steierdorf, expropriindu-i-se doar 141 iugăre; 5.626 iugăre la Moldova Nouă, expropriindu-i-se 2.035 iugăre; 6.218 iugăre la Sasca Veche, expropriindu-i-se doar 2.153 iugăre (idem, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925).

³⁵ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 2; *Exproprierea la Văliug și Reșița* ..., p. 5—6.

le arendau de la societate cu prețuri oscilând între 30 și 50 de lei iugărul, subarendându-le țăranilor cu 2.000—3.000 lei iugărul³⁶.

Nemulțumiți de această stare și de faptul că circa 400 iugăre din pășunea construită prin împrumut erau plasate la o altitudine de 1.500 metri, propice numai pentru pășunatul oilor, în 1923 localnicii au intrat cu forța în pășunea de lângă sat, dar au fost scoși de pe teren prin intervenția jandarmilor³⁷. Starea de spirit a locuitorilor și petițiile adresate de către aceștia diferitelor autorități au obligat Comitetul agrar, în martie 1926, să majoreze pășunea la 803 iugăre³⁸. Dar localnicii au refuzat să admită aplicarea hotărârii, motivând că ei aveau dreptul la întregul izlaz pe care îl folosiseră înainte de război și care fusese de fapt proprietatea comunei³⁹.

După expropriere, raporturile dintre locuitori și U.D.R. s-au menținut incordate din cauză că țăranii, care solicitau să folosească în continuare și celelalte pământuri neexpropriate ce figurau în textul *Convenției Martina*, introduceau permanent vitele pe terenul în litigiu. Țăranii au acționat Reșița în justiție, solicitând pământul acaparat în secolul trecut. La rîndul ei, conducerea U.D.R.-ului a cerut Tribunalului să dispună încetarea pentru locuitorii din Văliug a dreptului de servitute la pășunat pe o suprafață de 200 iugăre de pădure ce fusese scutită de expropriere⁴⁰.

La 5 decembrie 1930, între U.D.R. și locuitorii din Văliug s-a ajuns la un acord verbal potrivit căruia părțile renunțau la drepturile și obligațiile ce izvorau din *Convenția Martina*. Sătenii se angajau să nu mai pășuneze vitele pe cele 200 iugăre scutite de expropriere, iar Reșița se obliga în schimb să atribuie comunei 106 iugăre de pădure. Drept urmare a înțelegerii, procesul a fost suspendat⁴¹.

Dar Reșița nu a întreprins nici o acțiune pentru aplicarea clauzelor ce decurgeau pentru ea din înțelegerea de mai sus, astfel că tranzacția nu a putut fi încheiată, fapt ce a dus la redeschiderea conflictului. În aceste condiții, în toamna anului 1932, localnicii au solicitat, ca și mai înainte, dreptul neștirbit la pășunat pe vechile hotare ale pășunii de 1.479 iugăre, respingînd proiectul de tranzacție din decembrie 1930⁴², revendicînd satisfacerea necondiționată a cererilor de împrumut cu pășune, pădure și fînețe în conformitate cu dispozițiile legii agrare⁴³. În 1933, țăranii redeschid procesul la Tribunal⁴⁴, pretinzînd, pe de o parte, să se aplice litera legii care le dădea dreptul la pășuni, păduri și fînețe,

³⁶ *Exproprierea la Văliug și Reșița...*, p. 5—6.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 11/1926—1942, f. 3.

³⁹ *Idem*, dosar 100/1932, f. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 4.

⁴¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 4.

⁴² *Ibidem*, f. 5 și urm.

⁴³ *Ibidem*, f. 51—53.

⁴⁴ *Idem*, jud. Severin, dosar 324/1934—1936, f. 43.

iar, pe de altă parte, să se mențină efectele *Convenției Martina*, care — declarau ei — nu încetau de drept odată cu intrarea în vigoare a legii agrare. Paralel, vechile conflicte dintre locuitori și societate, odată rezolvate, s-au accentuat⁴⁵, fiind soluționate încă nici la sfârșitul anului 1939⁴⁶.

Reșița, favorizată, pe de o parte, de faptul că păstra pământuri în jurul localităților, iar, pe de altă, de lipsa sau insuficiența pășunilor comunale, care menținea o stare de dependență economică a locuitorilor față de societate, le-a creat numeroase dificultăți⁴⁷, sperînd să înfrîngă pe această cale opoziția țăranilor față de aplicarea unor soluții de împrumut neacceptabile pentru ei. Astfel, ea a refuzat să mai arendeze unor comune, precum Ezeriș și Zorlențu Mare, pășunile pe care le arendase pînă la aplicarea reformei agrare⁴⁸.

Concomitent, conducerea Reșiței a uzat de întreaga sa influență pentru a păstra pădurile în proprietatea sa, dîndu-se chiar și la falsuri evidente pentru atingerea acestui scop. S-a ajuns pînă acolo încît în cazul comunei Tirnova a fost sustrasă harta originală a moșiei și înlocuită cu alta, în baza căreia U.D.R.-ul a reușit să scoată de sub expropriere 162 iugăre de pădure⁴⁹.

Atunci cînd Reșița nu a putut obține cîștig de cauză în revizuirea proceselor, a acționat pentru fixarea unui preț cît mai mare asupra pămîntului expropriat. Adeseori, cu concursul Comitetului agrar, prețurile stabilite de către instanțele de fond au fost simțitor majorate⁵⁰.

Pămîntul oferit de U.D.R. comunelor ca pășune sau pădure comună se compunea, de regulă, din teren de cea mai slabă calitate. Nu întotdeauna s-au avut în vedere, atunci cînd s-au creat pășuni comunale, căile de acces și posibilitățile de adăpare a vitelor⁵¹. La Carașova, pășunea comună a fost constituită pe o parte din terenul acaparat de U.D.R. înainte primul război mondial, țăranii fiind astfel nevoiți în urma reformei să-și răscumpere propriul lor pămînt; în plus, U.D.R.-ul a păstrat în proprietatea sa riul Caraș, care constituia sursa de alimentare cu apă a vitelor⁵². Din cele 126 iugăre pășune atribuite comunei Moniom, 56 iugăre erau formate din tufișuri; pășunea era înconjurată de pămînturile U.D.R.-ului, neexistînd nici o cale de legătură între aceasta și sat⁵³.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Idem, jud. Caraș, dosar 11/1926—1942, f. 65.

⁴⁷ Idem, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 77.

⁴⁸ Gheorghe I. Oancea, *op. cit.*, p. 136—137.

⁴⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 78.

⁵⁰ Vezi Idem, jud. Caraș, dosar 194/1939—1942, f. 10 și 30; fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 4/1935, f. 66.

⁵¹ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 39/1930, f. 1.

⁵² Idem, dosar 40/1930—1933, f. 5.

⁵³ Vezi Gheorghe I. Oancea, *op. cit.*, p. 137. Autorul menționează că Reșița posedă aci 270.000 iugăre și că i s-a fi expropriat doar 126 de iugăre. Suprafața deținută de societate era de 1.047 iugăre, iar partea expropriată de 191 iugăre (Cf. Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925, f. 7 și urm.).

Nemulțumiți de faptul că Reșița a rămas în posesia unei părți mari din domeniile sale, în vreme ce problema împrăștiării nu fusese rezolvată, locuitorii comunelor în care societatea își păstrase pământuri au contestat permanent legalitatea hotărârilor instanțelor, iar, pe de altă parte, au intervenit la numeroase instituții sau persoane care puteau influența într-o anumită măsură conținutul exproprierii⁵⁴. Nu rare ori țăranii s-au opus aplicării hotărârilor Comitetului agrar prin care pământul inițial expropriat era retrocedat uzinelor. La Ezeriș, țăranii au ținut cu forța timp de aproape un an islazul distribuit lor de comisia județeană de împrăștiare și reluat de Comitetul agrar⁵⁵.

Acțiunile locuitorilor de pe acest domeniu au avut în câteva rânduri un caracter organizat, bucurându-se în același timp și de concursul unor deputați de Caraș și Severin. În vara anului 1926, deputatul dr. Cornel Bojincă, de pildă, a inițiat convocarea unei adunări a țăranilor din cele 83 de sate pentru a protesta împotriva modului cum fusese aplicată exproprierea pe acest domeniu⁵⁶.

Nu cunoaștem efectele determinate de această acțiune asupra evoluției reformei agrare. Cum în anii următori plingerile țăranilor din toate județele Banatului se înmulțiseră, la 8 iulie 1930, Inspectoratul VIII Ministerial Timișoara a dispus, prin decizia nr. 3.081, semnată de Sever Bocu, a se institui în fiecare județ de pe raza Inspectoratului cite o comisie de anchetă, formată din prefect, consilier agricol, președinții comisiilor de ocol de împrăștiare, șeful cadastrului și șeful ocolului silvic cu scop de a cerceta stadiul exproprierii fiecărei moșii⁵⁷.

Cum nici după ancheta comisiei nu s-a produs vreo modificare în conținutul lucrărilor de reformă agrară, în 1931 deputații de Caraș și Severin au depus la Ministerul Agriculturii și Domeniilor un memoriu prin care propuneau ca U.D.R.-ul să ofere unui număr de 32 de comune din județul Caraș 3.090 ha de pădure, iar statul să cedeze în loc societății o întindere similară în altă parte⁵⁸. Față de pădurea oferită de stat Reșiței, comasată și de bună calitate, cu o valoare estimată la 44.000.000 lei, conducerea societății pune la dispoziția comunelor păduri degradate, în valoare de numai 1.800.000 lei. Pe acest temei, Casa Autonomă a Pădurilor Statului (C.A.P.S.) a apreciat schimbul ca inadmisibil și dăunător statului, refuzând să dea aviz favorabil⁵⁹.

Considerată închisă de ministrul agriculturii, Virgil Madgearu, din guvernul G. G. Mironescu, problema schimbului de pădure a fost reluată de șeful departamentului agriculturii, G. Ionescu-Sisești din noul cabinet

⁵⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 51—53; jud. Severin, dosar 414/1936—1937, f. 12.

⁵⁵ Cf. Gheorghe I. Oancea, *op. cit.*, p. 137.

⁵⁶ Cf. „Adevărul” din 4.IX.1926.

⁵⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 66/1931—1934, f. 81—82.

⁵⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 100/1932, f. 54.

⁵⁹ Ibidem, (Raportul C.A.P.S.-ului, nr. 15237/1931 către M.A.D.).

Iorga-Argetoianu, care a redactat și un proiect de lege în această direcție⁶⁰. Opoziția C.A.P.S.-ului a împiedicat supunerea proiectului dezbaterilor corpurilor legiuitoare. Reanalizată ulterior, problema exproprierii pământurilor U.D.R.-ului a fost clasată, la începutul anului 1933, de Ministerul Agriculturii și Domeniilor sub pretext că aici nu se mai putea efectua nici o expropriere⁶¹.

În primăvara anului 1934, în cele 32 de comune a început aplicarea definitivă a lucrărilor de reformă agrară pe baza vechilor hotărâri judecătorești⁶². La scurt timp după aceasta, deputatul N. Belu repune în discuție, în ședința din 5 aprilie 1934 a Camerei, problema necesității asigurării pășunilor și pădurilor pentru cele 32 de comune⁶³. Intervenția lui N. Belu în Parlament a fost urmată de noi cereri ale locuitorilor adresate ministrului agriculturii⁶⁴. Dar, abia în mai 1936 ministrul de resort a dispus printr-o decizie instituirea unei comisii județene speciale, în conformitate cu prevederile din legea islazurilor din 28 aprilie 1933⁶⁵, în frunte cu prefectul, pentru a analiza situația pășunilor și a face din nou propuneri de expropriere pe seama U.D.R.-ului⁶⁶.

Ancheta a fost întreprinsă în primăvara aceluiași an de Inspectoratul agricol Lugoj. Acesta s-a limitat la a constata situația de pe teren și la a comunica rezultatul cercetărilor întreprinse Direcției Reformei Agrare, fără a oferi însă soluții concrete. Conform raportului, până la primăvara anului 1936, un număr de 31 de comune din cele 32 primiseră prin împroprietărire un total de 30.671 iugăre, din care 27.429 iugăre reprezentau pământ expropriat de la Reșița, restul provenind de la moșieri și alte societăți⁶⁷. Până la aceeași dată, sătenii din 22 de comune beneficiaseră de împroprietărire individuală, definitivă sau provizorie, pe 4.291 iugăre de teren arabil, finețe și păduri transformate în teren de cultură⁶⁸. Dacă suprafața redusă de teren arabil existent aici nu putuse satisface cere-rile îndreptățiților — deși Reșița mai păstra 452 iugăre arabile — nu la fel se prezenta situația atunci când avem în vedere finețele, pășunile și pădurile.

Finețe și pășuni comunale s-au constituit în 31 de comune, pe o întindere de 18.125 iugăre, iar păduri comunale de 2.876 iugăre. Împreună cu finețele distribuite țăranilor embaticari, totalul suprafeței atribuită cu

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Idem*, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 155—156.

⁶³ *Ibidem*, f. 150 și 152.

⁶⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 159—167.

⁶⁵ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 97 din 28.IV.1933.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 155—156.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 128—135. Comuna Nermăt nu a beneficiat deloc de împroprietărire.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 128—150.

finețe, pădure și pășune celor 31 de comune se ridica la peste 23.000 iugăre, sau la 13.363 ha⁶⁹. Potrivit dispozițiilor legii pentru reforma agrară din Transilvania, comunele aveau dreptul la 21.953 ha, sau 38.138 iugăre de pădure, finețe și pășune. Instanțele au calculat necesarul de pășune și pădure al comunelor, dintre care opt erau situate în zona montană, iar 26 în regiune de deal, după o cotă inferioară, ce se cuvenea comunelor de șes. Mai mult, nici chiar această cotă nu a fost aplicată când s-a procedat la împroprietărire, astfel că 20 de comune erau deficitare în privința pășunilor comunale⁷⁰. În același timp, domeniile Reșița păstrau aici 913,985 iugăre de finețe, 1.144 iugăre de pășune și 35.013,42 hectare de pădure⁷¹.

După primirea raportului de la Inspectorat, Comisia județeană de anchetă a analizat, împreună cu delegații țăranilor și ai U.D.R.-ului, situația fiecărei comune, ajungând din nou la vechea soluție potrivit căreia Reșița urma să dea comunelor pășunea în vecinătatea acestora, iar statul să îi ofere în loc păduri în altă parte⁷². La rindul ei, Direcția Reformei Agrare considera, pe baza raportului primit, că cererea citatelor comune era întemeiată și că singura proprietate din care s-ar fi putut satisface și care se afla în imediata apropiere a comunelor respective era domeniul Reșița, partea scutită de exproprier⁷³.

U.D.R.-ul a oferit însă, ca și mai înainte, terenuri de slabă calitate, fapt ce a determinat în unele comune rezistența locuitorilor față de o asemenea tranzacție. Astfel, țăranii din Cărbunari, județul Severin, după ce au cerut printr-o telegramă Ministerului Agriculturii și Domeniilor să intervină grabnic pentru a efectua o anchetă în legătură cu schimbul de teren de aici, revin la 16 august 1936 printr-o petiție semnată de 171 de săteni, subliniind cât de păgubitor era acesta pentru ei: „Locuitorii comunei Cărbunari țin și pe această cale să vă aducă respectuos la cunoștință că nu pot primi — oricâte efortări ar depune domnul prefect al județului Caraș — terenurile stincoase și de ultimă calitate, plus și accidente, oferite de Societatea U.D.R., în schimbul pădurilor seculare și de o rară frumusețe de la Poneasca”⁷⁴.

La 20 august 1936, prefectul, solicitat să dea explicații în legătură cu veridicitatea afirmațiilor făcute de țăranii din Cărbunari în telegrama

⁶⁹ *Ibidem*, f. 143.

⁷⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 144—145. Comunei Răchitova, județul Caraș, de pildă, i se dăduseră 78 iugăre izlaz, dar, în 1929, cu ocazia parcelării operate de cadastru, i s-au lăsat doar 54 iugăre (*idem*, jud. Caraș, dosar 32/1930—1931, f. 32.)

⁷¹ *Idem*, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 143. În comuna Moldova Nouă societatea rămăsese în posesia a 1.400 iugăre, timp în care deficitul de pășune al locuitorilor era de 2.996 iugăre; în comuna Ezeriș Reșița păstra 1.483 iugăre, iar deficitul de pășune era de 83 iugăre; în comuna Călnic, societatea rămăsese cu 273 iugăre, iar deficitul de pășune era de 164 iugăre (*Ibidem*, f. 129—131).

⁷² *Idem*, jud. Severin, dosar 414/1936—1937, f. 12.

⁷³ *Ibidem*, vezi Referatul Direcției Reformei Agrare din 7 august 1936.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 9.

trimisă M.A.D.-ului, aprecia că reclamația ar fi fost „neîntemeiată și pătimasă“, că propunerea comisiei de a se distribui comunei 400 iugăre în plus era făcută „mai mult cu inimă... decît din absolută nevoie“, că, față de aceasta, nu se putea răspunde prin expresii de tipul «ținem să protestăm ultima cu energie»⁷⁵; că reclamația ar fi fost înaintată de fostul primar, împreună cu fratele său și cu o serie de alți localnici, toți aceștia membri ai partidului social-democrat-comunist, care lucrau la Anina; că fostul primar refuzase să semneze procesul-verbal al comisiei de anchetă; refuzase ulterior să se conformeze hotărîrii judecătorești prin care fusese destituit, fiind înlocuit după trei săptămîni de rezistență prin intervenția armatei, din care cauză prefectul solicita să se claseze chestiunea schimbului de teren la Cărbunari⁷⁵. Că sătenii de aici aveau dreptate și că pătimăse erau explicațiile prefectului rezultă din toate rapoartele organelor agricole locale și centrale care recunoșteau că problema pămîntului nu fusese rezolvată în satele situate pe domeniile Reșiței.

Nu cunoaștem cu precizie toate comunele unde schimburile de teren între Reșița și stat s-au efectuat pentru ca acestea să fie inezstrate cu păduri și pășuni. După cum rezultă din documente, el nu s-a împlinit în toate cele 32 de comune, dar, pe de altă parte, a fost extins ulterior asupra altor localități. Astfel, în urma hotărîrii din 27 martie 1941 a Tribunalului Caraș, la sfîrșitul aceluiași an și la începutul anului 1942, societatea a cedat statului 162 iugăre de pădure în comuna Tîrnova, județul Caraș, care îi fuseseră lăsate prin falsuri evidente și care datorită acestor cauze fuseseră deținute pînă atunci cu forța de țărani, pentru a fi distribuite ca pășune comună, primind pămînt din proprietățile statului în altă parte⁷⁶. Dar problema nu fusese rezolvată pe această cale, căci cei 4.000 de locuitori, care dispuneau de 204 cai, 970 boi, 5.328 oi și 214 capre și aveau ca principală ocupație creșterea vitelor, nu posedau decît 2.441 iugăre de pășune, suprafață insuficientă în raport cu numărul vitelor, astfel că majoritatea pășunii a constituit o revendicare a locuitorilor care a persistat și în 1942—1944⁷⁷.

Pe lângă faptul că multe localități nu au beneficiat de întinderile de teren ce li se cuveneau, aplicarea reformei agrare pe domeniile Reșiței s-a făcut într-un tempou lent. Astfel, pînă în vara anului 1925, instanțele reformei din județul Caraș-Severin se pronunțaseră pentru exproprierea a 51.869 iugăre⁷⁸, suprafață ce reprezenta un sfert din totalul pămîntului U.D.R.-ului. Restul terenului fusese scutit, pe temeiul diferitelor dispoziții cu caracter general sau excepții înscrise în legile agrare. În toamna

⁷⁵ *Ibidem*, f. 10.

⁷⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 3, 9, 17, 76—78.

⁷⁷ *Ibidem*. Comuna poseda în total 6.419 iugăre, dar din acestea 760 iugăre erau neproductive. Reșița rămăsese aici cu 1.235 iugăre.

⁷⁸ *Idem*, fond Comitat agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925, f. 7 și urm.

anului următor, întinderea expropriată a crescut la circa 60.000 iugăre⁷⁹, menținându-se ulterior în jurul acestei suprafețe, cu o ușoară tendință de scădere a întinderii expropriate, datorită cîștigurilor de cauză obținute de Reșița în fața instanțelor de revizuire. Cea mai mare parte a suprafeței menționată mai sus era expropriată la acea dată în mod provizoriu întrucît Comitetul agrar, ca instanță supremă în materie de reformă agrară, nu se pronunțase asupra contestațiilor introduse de părțile interesate.

S-a afirmat că în perioada guvernării liberale din 1922—1926 cererile țăranilor nu au fost rezolvate datorită faptului că Reșița ar fi avut un apărător constant în reprezentanții partidului național-liberal și că problema și-ar fi găsit soluționarea abia după instaurarea, în primăvara anului 1926, a cabinetului Al. Averescu⁸⁰. Aserțiunea corespunde doar parțial realității. În anii guvernării liberale exproprierea a avut, într-adevăr, o evoluție lentă. Înlocuirea guvernului nu a determinat însă o accelerare a cursului ei, iar tempoul de lucru lent și lipsa unor măsuri energice pentru respectarea drepturilor țăranilor au caracterizat, așa cum s-a și văzut de altfel, aplicarea reformei agrare pe domeniile Reșița în întreaga perioadă interbelică, indiferent de guvernul care s-a perindat la cîrma țării.

Dovadă în această direcție este faptul că vreme îndelungată în multe comune lucrările de reformă agrară au stat sub semnul provizoratului. Așa cum recunoaște Comisia de ocol de expropriere Reșița, în raportul nr. 313 din 25 februarie 1931 înaintat Direcției Aplicării Reformei Agrare, în localitățile din această plasă în care lucrările erau supuse revizuirii Comitetului agrar, în ultimii trei ani nu se executase nici o expropriere sau improprietărire întrucît instanța supremă a restituit o parte din dosarele de reformă agrară supuse judecării sale fără ca ea să se fi pronunțat asupra lor, iar altele nici măcar nu fuseseră restituite⁸¹. La 5 mai 1932, C.A.P.S.-ul raporta cu nr. 16316 Direcției Aplicării Reformei Agrare că pe raza Direcției Regionale Silvice Orșova, care cuprindea întregul județ Caraș-Severin, pădurile transformate în pășuni prin hotărîri de expropriere și improprietărire nu fuseseră date în folosința comunelor din cauză că nu se efectuase exploatarea materialului lemnos de pe sol. Deși se admisesse în aproape toate cazurile pășunatul vitelor în păduri, uneori în păduri mai apropiate decît pășunile constituite prin hotărîri, această

⁷⁹ Idem, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 9/1925—1927, f. 34—36; „Adevărul” din 4.IX.1926. Uneori, ca în cazul de la Moldova Nouă. U.D.R.-ului i s-au expropriat prin revizuire noi terenuri, dar tendința a fost aceea de a se retroceda de către instanțele de revizuire întinderi din terenurile inițial expropriate (Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 129—130; idem, fond Comitet agrar, jud. Caraș, dosar 74/1925).

⁸⁰ „Adevărul” din 4. IX. 1926.

⁸¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Severin, dosar 195/1931, f. 64; jud. Caraș, dosar 66/1931—1934. Referindu-se la situația de la Fizeș din 1926, o revistă locală menționa că datorită faptului că țăranii de aici fuseseră de două ori strămutați de pe terenul expropriat de la U.D.R., țăranii refuzau să execute vreo îmbunătățire a solului de teamă că pămîntul nu le va rămîne lor; cf. „Cartea satului”, Lugoj, an. VII (1926), nr. 7—8 din 21 martie, p. 6.

soluție nu era însă decît temporară. În alte comune, Comitetul agrar nu se pronunțase, datorită opoziției Consiliului Tehnic al Casei⁸² pentru transformarea pădurilor în pășuni, iar în unele, în care hotărârile erau definitive, ele nu puteau fi aplicate datorită faptului că nu erau precizate limitele pădurilor în hotărârile de expropriere⁸².

De altfel, la 26 noiembrie 1932, în județul Severin, unde fuseseră expropriate în total 111.100 iugăre, sau 63.938 ha, din 273 proprietăți, improprietărirea pe loturi cultivabile era definitiv executată doar pe 12.848 iugăre din cele 38.746 iugăre destinate acestui scop; 56.318 iugăre de pășuni și 13.564 iugăre păduri fuseseră artibuite prin hotărâri definitive pentru improprietărirea comunelor, fără ca întreaga întindere să se afle însă în proprietatea deplină a acestora. Din totalul expropriat în județ, 1.941 iugăre erau deținute încă de țărani sub regimul arenzii forțate⁸³.

Dacă sub aspect juridic în județul Severin lucrările de reformă se aflau totuși într-un stadiu relativ avansat, din punct de vedere al execuțiilor tehnice a operațiilor de expropriere și de improprietărire, acestea rămăseseră nedefinitivate în multe localități. Deși aici fuseseră defalcate toate moșiile, parcelările cadastrale erau operate pe numai 125 din ele, dispozitivele de parcelare erau date pentru 126 de moșii, punerea definitivă în posesie se realizase pe 153 de moșii, iar referatele de plată fuseseră întocmite doar pentru 96 de moșii⁸⁴. Astfel, în 42 de comune ale județului Severin nu se dăduseră dispoziții de parcelare, iar în 52 de comune punerea țăranilor în posesie nu era definitivă⁸⁵.

În anii următori evoluția lucrărilor de improprietărire pe pămînturile expropriate de la U.D.R. nu a înregistrat modificări esențiale. Astfel, pe pămîntul predat în mod provizoriu la improprietărire în comuna Ezeriș, în anul 1923, măsurătoarea nu fusese executată nici în 1935⁸⁶. În primăvara anului 1936, de pildă, în numai 18 din cele 32 de comune de pe domeniile Reșița, care formaseră obiectul a numeroase anchete, improprietărirea era definitivă în celelalte 13 localități, unde se expropriase pămînt pentru improprietărire, operațiunile reformei se aflau în stadii diferite: în comunele Cuptoare-Secu, Moldovița și Vălcădeni improprietărirea era aproape terminată; în comunele Carașova, Iabalcea, Ezeriș, Reșița Română și Gîrliște urma să se aplice defalcarea; la Clocotici defalcarea trebuia revizuită; în comunele Lupac, Cilnic și Doman defalcarea era supusă revizuirii instanțelor de judecată, iar la Văliug nici măcar exproprierea nu era definitivă întrucît Comitetul agrar nu se pronunțase asupra noii cereri de revizuire pînă la desființarea sa din no-

⁸² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Severin, dosar 78/1931—1933, f. 156—157. În legătură cu admiterea pășunatului în păduri vezi: Arh. St. București, fond Camera de agricultură a județului Timiș-Torontal, dosar 3/1941, f. 169.

⁸³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Severin, dosar 201/1932—1933, f. 99—100.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Severin, dosar 201./1932—1933, f. 99—100.

⁸⁶ Idem, jud. Caraș, dosar 142/1935, f. 175.

ieembrie 1932, iar procesul nu fusese rejudecat de instanțele de drept comun⁸⁷. Nu cunoaștem când și cum s-au definitivat lucrările în comunele situate pe domeniile Reșiței, dar informațiile de care dispunem atestă faptul că în 1938 la Moldovița⁸⁸, în 1939 la Văliug și în 1944 la Tirnova improprietărirea nu era terminată⁸⁹.

În concluzie, aplicarea reformei agrare pe domeniile Reșiței nu a atins decît o parte mică din pămînturile societății. De modul cum se executa exproprierea terenurilor U.D.R.-ului depindea improprietărirea a 32 de comune. Datorită caracterului limitat al exproprierii, comunele nu au putut beneficia decît de întinderi reduse de pășuni și păduri comunale. Numeroasele intervenții ale țăranilor au obligat Ministerul Agriculturii să ia o serie de măsuri pentru majorarea suprafețelor de pămînt dintr-o serie de localități, dar problema nu s-a rezolvat pe această cale. În plus, definitivarea improprietării s-a prelungit pînă în anii celui de-al doilea război mondial.

D. ȘANDRU

LA MISE EN PRACTIQUE DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 SUR LES PROPRIÉTÉS FONCIÈRES DES UZINES DE FER ET DES DOMAINES DE REȘITA

(Résumé)

À l'approche de la légifération de la réforme agraire de 1921 la Société anonyme „Les Uzines de fer et les domaines de Reșița” „détenait dans le district de Caraș-Severin une superficie de 203 666 arpents de terre, c'est-à-dire 10,6% de l'étendue totale du district, répandus sur le territoire de 83 localités. Étant donné que les terres appartenant à cette société, qui représentait le plus grand propriétaire foncier rural des lieux, étaient placées dans les communes où prédominaient les petites exploitations paysannes, l'expropriation radicale des terrains des U.D.R. et la distribution des terres aux paysans s'imposaient avec nécessité, comme une solution destinée à contribuer à l'amélioration de la situation matérielle des paysans pour faire disparaître leur état de dépendance économique envers cette société.

Les actions entreprises par la direction des U.D.R. et le concours bienveillant des facteurs responsables dans l'application de la réforme agraire de 1921 ne réussirent pourtant pas à sauver de l'expropriation qu'une partie mineure des terrains cultivables de la société. Mais d'autre part, les U.D.R. parvinrent à garder de vastes superficies de forêts, ce qui fit que plusieurs communes du district de Caraș-Severin ne puissent pas être dotées de forêts communales au moyen de la distribution des terres. Favorisée d'un côté par le fait qu'elle gardait des terres autour des localités, et d'un autre côté, par l'absence ou l'insuffisance des pâturages et des forêts communales, ce qui maintenait un état de dépendance économique des habitants vis-à-vis de la société, la direction de Reșița leur créa de nombreuses difficultés dans l'espoir de vaincre par cette voie l'opposition des payans à l'égard de l'application de certaines solutions de la distribution des terres, inacceptables pour eux.

Les nombreuses interventions des paysans obligèrent le Ministère de l'Agriculture de prendre une série de mesures pour la majoration des superficies de terre destinées à la distribution des terres dans plusieurs localités, mais le problème ne fut pas résolu par cette voie. En plus, le parachèvement de la distribution des terres se prolongea jusqu'au seuil de la deuxième guerre mondiale.

⁸⁷ Idem, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 128—150; jud. Severin, dosar

⁸⁸ Idem, jud. Severin, dosar 500/1934—1941, f. 8.

⁸⁹ Idem, jud. Hunedoara, dosar 467/1934—1943, f. 3, 9, 17, 76—78.

ȘTIRI DIN PRESĂ DESPRE APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN SUDUL BANATULUI

Una dintre cele mai importante probleme care trebuia să-și găsească soluționarea după primul război mondial era cea agrară. Prin reforma din 1921 s-a făcut un pas însemnat în această direcție, dar problema agrară din România nu a fost definitiv soluționată¹.

În perioada interbelică ea a stat în permanență în atenția elementelor progresiste, fapt relevat de cantitatea publicațiilor axate pe această temă, precum și de numărul și succesiunea rapidă a materialelor apărute în organele de presă ale timpului. Desigur, presa a abordat această chestiune din diferite unghiuri de vedere, de pe diverse poziții, în funcție de interesele și scopurile celor ce o patronau, dar, în general, a relevat necesitatea stringentă a unor schimbări care să faciliteze progresul agriculturii românești². Presa cărășană nu a făcut excepție de la această orientare și a militat în acest sens, condamnând deseori situația nedreaptă în care erau ținuți locuitorii satelor.

În actualul județ Caraș-Severin printre cei mai mari proprietari de pământuri era Societatea U.D.R., care stăpânea 203.178 iugăre păduri, pășuni și terenuri cultivabile³. Referindu-se la această situație, ziarul „Țărănimea” din 29 august 1926 scria: „... aproape 3/4 a satelor noastre se află pe teritoriul care formează proprietatea Societății Reșița numită și U.D.R. și Steg”⁴. Publicarea legii agrare din 1921 a trezit speranțe pentru o viață mai bună în inimile țăranilor din cele 83 de sate aflate pe domeniul U.D.R.-ului, dar acestea s-au dovedit în final iluzorii. „Credeau că odată cu înfăptuirea României mari — arăta același ziar — această populație va fi ușurată de necazuri, prin reforma agrară ajungând și ei la o palmă de pământ pe care cu drag să-l muncească ca pe al lor și să li se facă dreptate. Ne-am înșelat! Populația trăiește și azi zile negre din cauza neaplicării cinstite a legii...”⁵.

¹ Cf. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 350—358; *Relații agrare și mișcări țărești în România 1908—1921*, București, 1967, p. 591—599.

² Referitor la această problemă a se vedea M. Stirban, *Aspecte ale problemei agrare în presa românească din Transilvania (1919—1921)*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj, tom. XIV, 1971, p. 215—229; Gh. Hristodol, *Problema agrară în presa românească din Transilvania, 1921—1929*, în *AIAC*, tom. XVI, 1973, p. 301—325.

³ D. Șandru, *op. cit.*, p. 123.

⁴ „Țărănimea”, 1926, nr. 48 din 29 august, p. 2.

⁵ *Ibidem*.

Acțiunea de expropriere și improprietărire a țăranilor în baza legii din 1921 a cunoscut o evoluție extrem de lentă, extinsă pe parcursul mai multor ani, nefiind finalizată niciodată. Încă la 23 mai 1923 ziarul „Progresul” arată că „astăzi s-a distribuit efectiv țăranilor îndreptățiți din comuna Berliște din județul Caraș-Severin pământul cu care au fost improprietăriți”⁶. Cît de „efectivă” a fost această distribuire ne-o dovedește o altă știre, inserată trei ani mai târziu în coloanele ziarului „Țărănimea”, din care aflăm că locuitorii aceleiași comune, alături de cei din Rusova Nouă, Iertof, Rusova Veche și Mircovăț „și astăzi umblă pe la toate ușile după rezultat. Cererile de revizuire înaintate în timpul legal la Comitetul agrar au fost toate respinse pe motivul că au venit cu întârziere. Iar delegații sătenilor dovedesc cu acte că le-au trimis la timp”⁷. Întrebându-se care este cauza acestei tergiversări, autorul știrii conchide: „acest stat (U.D.R.-n.V.Z.) și astăzi se conduce după bunul său plac”⁸. Un alt ziar din sudul Banatului, „Opinia noastră”, atrăgea atenția asupra rezultatelor tergiversării transpunerii în fapt a reformei agrare, concretizate prin devastări și ocupări cu forța a pămînturilor. Dacă „aplicarea legii se mai amină nici nu se va mai putea face din cauza că ocupanții făcîndu-și dreptatea singuri toate încercările de îndreptare a lucrurilor va aduce după sine numai o răscoală contra celor cari vor să facă o dreptate oareșcare după un fapt împlinit de 10 ani”⁹.

Ca urmare a modului cum se efectua exproprierea pe domeniile U.D.R., pînă în 1926 au intrat în stăpinirea sătenilor doar 60.000 iugăre¹⁰. Această situație a determinat țăranii să inițieze numeroase acțiuni de protest și chiar guvernul Averescu s-a văzut nevoit — în 1926 — să analizeze problema expropriării pămînturilor Societății U.D.R.¹¹, dar chestiunea a rămas neschimbată și în anii următori s-au efectuat noi anchete pe această temă. De pildă, în 1935, primprețorul Stoiacovici, însărcinat cu cercetarea, a prezentat un raport despre pășunile și crimele de pe teritoriul societății menționate mai sus, care duceau la „depopularea satelor noastre”¹². Problema a fost dezbătută și în parlamentul țării, unde s-a prezentat raportul unui inspector special trimis în județul Caraș de către Ministerul Agriculturii, pentru a studia posibilitatea improprietării țăranilor cu pășuni. Abordînd această temă, ziarul orăvitean „Poporul Român” își exprima speranța că „tranzacția dintre Stat și Soc. U.D.R. se va produce în timpul cel mai scurt, asigurînd pășunatele necesare comunelor și prin aceasta asigurîndu-le existența”¹³. Despre ce tranzacție era vorba? În 1936, în urma unui ordin a lui Mircea Cancicov, ministrul subsecretar de stat la agricultură, s-a constituit o comisie pentru cercetarea stadiului exproprie-

⁶ „Progresul”, 1923, nr. 20 din 23 mai, p. 3.

⁷ „Țărănimea”, 1926, nr. 40 din 29 august, p. 2.

⁸ *Ibidem*.

⁹ „Opinia noastră”, 1929, nr. 10—11 din 17 martie, p. 2.

¹⁰ D. Șandru, *op. cit.*, p. 123.

¹¹ *Ibidem*.

¹² „Poporul Român”, 1935, nr. 1 din 24 ianuarie, p. 1.

¹³ *Ibidem*.

rii pe domeniile U.D.R., comisie care în loc să propună lărgirea exproprii pe pământurile Societății a optat pentru improprietărirea comunelor pe pământurile statului. În acest sens, urma să se facă un schimb de teren între cel expropriat de la stat și cel al societății U.D.R., pentru a se acorda comunelor pământ în apropiere. Dar terenul oferit de U.D.R. era de calitate inferioară, nici comunele nici statul nefiind de acord cu el și astfel tranzacția de care amintea „Poporul Român“ nu s-a mai efectuat¹⁴.

În multe cazuri, exasperați de așteptare, dezamăgiți, dar convingși de justetea cauzei lor, sătenii au acționat pe cale juridică, așa cum s-a întâmplat în 1929, când problema pășunilor a format titlu de proces între comuna Văliug și Uzinele de Fier și Domeniile Reșița¹⁵. Încă în 1860 se încheiasse un contract între locuitorii Văliugului și Societatea S.T.E.G., precursora U.D.R.-ului, în baza căruia sătenilor li se dădea dreptul de pășunat asupra unui teritoriu care, de fapt, era al lor¹⁶. Ulterior sătenii au fost alungați, interzicându-li-se dreptul de pășunat. Deși țăranii au protestat, ajungând chiar la împăratul de la Viena, nu s-au înregistrat modificări. În 1929, când M. Serengău, șeful ocolului silvic al U.D.R. din zona Văliug a alungat vitele sătenilor de pe pășuni, închizându-le în curtea primăriei, conflictul a atins intensitatea maximă, ajungându-se la proces. U.D.R. a căutat prin fel și fel de manevre să obțină câștig de cauză, dar prin sentința Nr. C 2810 din 15 iulie 1930 s-a admis „întru toate acțiunea reclamantului comuna Văliug“ iar piriți M. Serengău și Societatea U.D.R. erau obligați „să lase netulburată comuna Văliug în exercitarea dreptului de pășunat“ și să plătească drept cheltuieli de judecată suma de 10 mii lei¹⁷. Sentința favorabilă în acest caz sătenilor a constituit aproape o excepție, deoarece U.D.R.-ul știa să-și apere interesele și chiar mai mult se bucura de sprijinul autorităților. Numai așa se explică faptul că în 1944 problema improprietărilor pe domeniile U.D.R. încă nu era clarificată.

În plină criză economică, ziarul „Deșteptarea“, ce apărea la Reșița, considera, pe bună dreptate, că una din cele mai importante probleme cu care se confrunta guvernul era „rezolvarea definitivă a anomaliilor de pe urma reformei agrare“ și cerea, totodată, ca „în timpul cel mai scurt să înceteze batjocura și să fie introdus în Cartea Funduară fiecare pe locuri ce-i cumpete“¹⁸. Datorită nemulțumirilor din lumea satelor cărășene, autoritățile județene au inițiat o conferință la Bocșa Montană, unde s-a dezbătut stadiul aplicării reformei agrare, hotărându-se, ca de atâtea ori pînă atunci, „terminarea acestor lucrări“¹⁹. Față de situația agrară necorespunzătoare existentă în țară a luat poziție și ziarul cărășan „Opinia noastră“: „Nu credem să fi fost lege mai mult discutată, călcată, furată

¹⁴ D. Șandru, *op. cit.*, p. 124.

¹⁵ „Deșteptarea“, 1930, nr. 17 din 30 august, p. 2.

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem*, 1930, nr. 19 din 17 august 1930.

¹⁹ *Ibidem.*

și înjurată ca aceia a exproprierii... bietul țăran nici azi nu știe pozitiv ce are și cât are. Și astăzi încă tremură de agronom și cu groază se înterează ce-i cu pământul²⁰. Ziarul dezvăluia și abuzurile care se făceau cu ocazia împroprietăririi: „criteriul nu era cel stabilit prin lege, ci în cele mai multe cazuri al agronomului, dispoziția clubului politic, prietenia sau dușmănia primarilor și notarilor ori capacitatea de plocon a țăranimii. O anchetă minuțioasă dela caz la caz de împroprietărire și expropriere ar da rezultate surprinzătoare, și ar curma o stare de permanentă intrare între bieții țărani... Sunt o mulțime de porcării administrative depinzând direct de prefectură, cari de zece ani de zile așteaptă răsplata”²¹. În numeroase cazuri, fapt relevat de presa vremii, primarii s-au îmbogățit ca urmare a abuzurilor comise cu prilejul aplicării legii agrare, și-au sporit proprietatea funciară prin includerea în tabelele de împroprietărire a tuturor rudeniilor, chiar dacă acestea nu erau admise prin lege la împroprietărire²².

Până în 1925 în actualul județ Caraș-Severin au fost expropriate din cele 780.386 iugăre prevăzute în urma măsurătorilor doar 154.388 iugăre²³, situația menținându-se aproape neschimbată și în anul 1929, în ciuda datelor oficiale publicate. Referindu-se la stadiul aplicării legilor de reformă agrară din 1921 în elisura Dunării, inginerul agronom D. Ciatadi afirma: „...lucrările de reformă agrară sunt încă departe de a fi terminate, unde nici lucrările exproprierile nu sînt încă definitivăte și se dezbate încă, fie la prima instanță (Comisiunea de ocol), fie la a doua (Comisiunea județeană), fie la ultima (Comitetul agrar), — fără a vorbi de o a doua etapă a legii de împroprietărire”²⁴. D. Ciatadi considera că problema s-ar fi putut soluționa cu mai multă operativitate dacă la începutul reformei s-ar „fi instituit pe lingă aparatul agricol județean și un aparat juridic de aplicare a legii, independent de Ministerul justiției (Comisiunile de expropriere și împroprietărire de județ) pus exclusiv în serviciul reformei agrare... dacă ar fi plătiți D-nii ingineri cadastrali, care de 2 ani aproape nu și-au primit costul lucrărilor efectuate pe tărîmul reformei agrare, dacă și Comisiunile de reformă agrară județene, care după 2—5 luni abia-și primesc cheltuielile ocazionate tot de acest scop, ar fi primit fondurile necesare în interesul general, pentru care pun din punga proprie ceea ce se necesită — reforma agrară de mult ar fi rămas de domeniul și de fericita memorie a istoriei”²⁵.

Fără îndoială, cauzele tergiversării aplicării reformei agrare sînt mult mai numeroase și rezidă chiar în modul alcătuirii nedreptului regim social existent în perioada interbelică. Dar, nu mai departe decît membrii comi-

²⁰ „Opinia noastră”, 1929, nr. 2 din 13 ianuarie, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ D. Șandru, *Evoluția lucrărilor de expropriere și împroprietărire operate în baza legilor de reformă agrară din 1921*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom. 25, 1972, nr. 2, p. 285.

²⁴ „Opinia noastră”, 1929, nr. 2 din 13 ianuarie, p. 2.

²⁵ *Ibidem*.

tetului de comună, exceptîndu-i pe reprezentanții țăranilor, urmăreau în multe cazuri doar satisfacerea unor interese strict personale. De exemplu, același ziar orăvițean, „Opinia noastră“, preciza că „preotul a venit la Comisie ocupat de un singur gînd: să-și asigure 32 jug. ca sesie parohială din cel mai bun pămînt și dacă a reușit — a șters-o frumos bucuros de succes acasă, unde a început să facă socotelile, cît venit îi poate aduce“²⁶.

Deosebit de semnificativă pentru modul cum se desfășurau lucrurile este reclamația locuitorilor din Ciortea, alcătuită în 30 de puncte pe nu mai puțin de 12 pagini, în care sătenii se plîngeau că tabloul „nu corespunde cu pămîntul de afară sunt iugăre trecute cu vederea nu sînt luate în tablou sau dat în urmă acest pămînt sătenilor cui au voit dînșii, d. delegați“²⁷. Încă în septembrie 1923 autorii reclamației au cerut autorităților efectuarea unei anchete în problema pășunilor, dar solicitarea a rămas fără răspuns. Unii membrii ai organelor agrare locale nu erau chemați să participe la ședințe sau la lucrările de pe teren, iar dacă încercau să-și exercite mandatul conform legii, erau implicați în fel și fel de procese. Astfel, în februarie 1933 delegații sătenilor din Rusova Nouă au fost condamnați la 6 luni închisoare, deoarece au „îndrăznit“ să afirme deschis că agronomul regional din Sasca Montană, I. Zaharia, „a falsificat tabelul de împrumut și alte acte publice și că în calitatea lui de funcționar de stat a explicat legea agrară fals la săteni...“²⁸. La rejudecarea cazului de către Tribunalul din Lugoj, sătenii au fost declarați nevinovați, fiind pedepsit în schimb agronomul care s-a dedat, într-adevăr, la abuzuri și falsuri în actele publice²⁹.

Situația țăranimii era agravată de lipsa inventarului agricol și a creditelor necesare, fapt relevat în repetate rînduri de presa din acei ani³⁰. În 1929, datoriile populației din Clisura Dunării — așa cum reiese din paginile ziarului „Opinia noastră“ — s-au ridicat la cca. 30 milioane lei, iar băncile „au încetat de a mai împrumuta bani țăranilor simțind pericolul. Ajutorul dacă nu vine la timp vom avea triste întîmplări de înregistrat“³¹. Cîteva luni mai tîrziu, același ziar scria: „Mica proprietate, formată după împrumut, lipsită de instrumentele necesare nu găsește credit suficient, instituțiile deși chemate a ușura această situație, fiind mai mult de depozit decît de credit, caută un cît mai bun plasament... E nevoie deci de organizarea unui mare credit agricol pentru ajutorarea micii proprietăți și punerea în valoare a terenurilor rămase de multe ori nelucrate din lipsă de capital... Îndrumarea agriculturii pe sisteme raționale și intensive necesită credite ce se pot socoti pînă la 1/4 din valoarea terenului, drept capital mobil lucrativ. Actuala stare a muncitorilor cînd din veniturile lor abea pot acoperi valoarea terenurilor

²⁶ *Ibidem*, 1929, nr. 3 din 20 ianuarie, p. 2.

²⁸ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, 1929, nr. 5 din 10 februarie, p. 3.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Pentru a ne rezuma la un singur exemplu vezi „Deșteptarea“, 1930, nr. 25 din 21 septembrie.

³¹ „Opinia noastră“, 1929, nr. 6 din 17 februarie, p. 2.

pe prețul exproprierii și susținerea vitelor strict necesară, nu poate aduce progresele cerute de epoca refacerii post-belice³². Ziarul orăvițean a desfășurat o adevărată campanie în această direcție, așa cum rezultă din numerele sale următoare, în care au apărut cu regularitate știri despre necesitatea acordării de credite agricole țăranilor: „Oamenii noștri politici . . . nu s-au întrebat dacă micul agricultor, eșit din această reformă, va avea posibilitate să-și muncească ogorul, dacă va găsi creditul necesar să-și procure într-o vreme așa de tulbure uneltele și vitele necesare”³³.

Interesant este și articolul apărut în iunie 1933 în ziarul „Românul”, în care se analiza situația agrară existentă în țară, articol din care redăm următorul pasaj: „Deși problema agrară este o mare problemă de stat care prin importanța ei capitală, ar trebui să primeze între toate celelalte, totuși cu multă durere constatăm că ea a fost tratată cu mult indiferentism de guvernele cari s-au perindat la cirna țării de la război încoace . . . Nu mai vorbim de reforma agrară care la noi în țară a ajuns de pomina! Deși suntem în al 15 an de la unire totuși ea nu este terminată făcându-se mereu arendări forțate, plătindu-se cu bani scumpi pământul destinat împroprietăririi”³⁴.

Desigur, în presa din sudul Banatului au apărut mult mai multe date despre mersul lucrărilor de expropriere și împroprietărire, dar din noianul de materiale am selectat doar câteva, care credem că ilustrează în mod convingător interesul constant acordat de ziarele din această regiune a țării, soluționării problemei agrare.

V. M. ZABERCA

INFORMATIONS DE PRESSE SUR L'APPLICATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 DANS LE SUD DU BANAT

(Résumé)

Dans la période de l'entre-les-deux guerres mondiales, le problème de l'application de la réforme agraire se trouvait tout le temps dans l'attention des éléments progressistes, fait relevé aussi dans la presse de l'époque.

En général, les journaux soulignaient la nécessité des quelques changements qui facilitent l'agriculture roumaine. De cette façon a procédé la presse de Banat, fait illustré par l'auteur de cet article.

³² *Ibidem*, 1929, nr. 25 din 23 iunie, p. 1.

³³ *Ibidem*, 1929, nr. 37 din 22 septembrie, p. 1.

³⁴ *Românul*, 1933, nr. 7 din 1 iunie, p. 2.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL AGRICOL DIN BANAT ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Un studiu referitor la învățămîntul agricol din Banat în perioada interbelică se impune cel puțin din două motive: a) pentru a înțelege rolul pe care l-au avut școlile de agricultură în viața economică și culturală a Banatului între cele două războaie mondiale și b) pentru a cunoaște evoluția și poziția instituțiilor de învățămînt agricol în contextul procesului instructiv general din acea etapă istorică.

Între mijloacele cele mai importante menite să asigure progresul economico-social, învățămîntul ocupă, fără îndoială, unul din primele locuri. Avînd în vedere faptul că în Banat aproape 80% din totalitatea locuitorilor¹ din perioada interbelică erau legați de agricultură, ca principal mijloc de existență, și că această regiune ocupa un rol însemnat în economia agrară a țării, școala de agricultură avea o evidentă importanță nu numai ca instituție de cultură, ci și ca instituție economică prin efectele pozitive ce trebuia să le exercite asupra maselor țărănești și a modalităților de cultivare rațională a pămîntului.

Exista în Banat o tradiție a învățămîntului agricol, manifestată prin vechimea instituțiilor școlare și mai ales prin influența pozitivă ce o aveau în satele din jurul localităților de reședință. Astfel, Școala de agricultură din Sinnicolaul Mare a fost întemeiată în anul 1799 de marele proprietar Cristof Naco și își continuă activitatea pînă în anul 1856 sub denumirea de „Școala elementară de agricultură”. După o perioadă de inactivitate este redeschisă, tot ca instituție particulară, în anul 1863, iar din 1887 trece sub autoritatea statului maghiar pînă la Unirea Banatului cu România². Școala de agricultură din Ciacova a fost întemeiată în anul 1885 ca instituție de stat, cu scopul de a da o nouă orientare muncilor agricole din această zonă. Școala inferioară de agricultură din Lugoj a luat ființă la 4 noiembrie 1895 ca instituție a Ministerului de Agricultură al Ungariei, cu durata de studii de doi ani. Pe lîngă această școală s-a creat și un curs de grădinarit cu durata de un an, la care participau doar absolvenți ai cursului agricol³.

Deși pînă la Marea Unire din 1918 activitatea lor a fost destul de restrînsă, școlarizînd un număr redus de elevi, au avut totuși un rol pozitiv prin răspîndirea de noi cunoștințe agrotehnice în rîndul țărănimii,

¹ *Recensămîntul general al populației României, 1930*, vol. IV, București, p. 34. Buc., 1929, p. 1073.

³ *Ibidem*, p. 1068.

a mijloacelor raționale de cultivare a pământului și de valorificare superioară a produselor agricole. După anul 1918, activitatea acestor instituții de învățământ agricol se intensifică, iar programa analitică se îmbunătățește.

În primul deceniu după Unirea din 1918, învățământul agricol din România avea următoarea structură: 1) învățământul superior; 2) învățământul mediu; 3) învățământul inferior (3 ani durată de școlarizare); 4) școlile elementare de agricultură (2 ani); 5) școlile de economie casnică pentru fete (3 ani); 6) învățământul agricol ambulant (conferințe, demonstrații practice, cursuri periodice în diferite localități⁴. Primele două categorii n-au existat în Banat. Cele trei instituții de învățământ agricol amintite (Lugoj, Ciacova, Sinnicolaul Mare) au continuat să funcționeze și după anul 1918, integrate în grupul școlilor inferioare de agricultură, iar din anul 1922 (luna ianuarie) se întemeiază în localitatea Belinț o școală de economie casnică pentru fete.

Județul Caraș nu a avut o școală de agricultură organizată ca instituție de stat, totuși cursuri agricole s-au desfășurat în diferite localități⁵ sub îndrumarea cadrelor didactice de la școlile din Lugoj și Ciacova, a specialiștilor agronomi angajați ai Serviciilor agricole și Camerelor agricole județene (Timiș-Torontal, Severin, Caraș).

În urma Legii pentru organizarea învățământului agricol și casnic din 2 august 1929, instituțiile școlare agricole din Lugoj și Ciacova sînt încadrate în categoria școlilor agricole de gr. I (învățământ propriu zis), iar aceea din Sinnicolaul Mare în categoria școlilor agricole de iarnă (cu menirea de popularizare a cunoștințelor agricole, inferioară ierarhic celorlalte două). Școala din Belinț rămîne tot de economie casnică pentru fete⁶. Controlul și îndrumarea lor se exercita de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, iar administrația lor propriu-zisă cădea în sarcina Camerelor agricole județene (din anul 1931)⁷.

Mai ales din deceniul al patrulea sînt organizate periodic cursuri agricole în diferite localități ale județului Caraș. Astfel, în anul 1938 se organizează o școală țărănească la Oravița, urmărindu-se ridicarea nivelului de cunoștințe al agricultorilor prin lecții teoretice, demonstrații practice⁸. În decembrie 1938 s-a deschis o școală țărănească în comuna Berliște cu cursuri de scurtă durată organizate de „Astra”⁹.

Pe lângă instruirea teoretică și practică de specialitate a elevilor, școlile de agricultură au avut de îndeplinit o serie de obiective economice de certă importanță pentru dezvoltarea agriculturii bănățene¹⁰: efectuarea unor culturi comparative (griu, porumb, trifoi, lucernă, iarbă de

⁴ *Ibidem*, p. 1058—1060.

⁵ Arh. Stat. Timișoara, fond Serviciul Agricol Severin, dosar 41/1933, f. 55.

⁶ Idem, fond Directorat VII Ministerial, dosar 345/1930, f. 1—18; 172/1931, f. 6.

⁷ Idem, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 172/1931, f. 6.

⁸ *Voința Banatului*, 18, nr. 15, 10 aprilie 1938, p. 1.

⁹ Idem, 18, nr. 50, 11 decembrie 1938, p. 1.

¹⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 37/1932.

sudan, borgeag); organizarea de cîmpuri (loturi) pentru experiență; stabilirea soiurilor de cereale cu productivitatea cea mai mare; stabilirea cantității optime de semințe necesară la unitatea de suprafață în regiunea agricolă respectivă; stabilirea adîncimii optime de însămînțare la diferite plante; stabilirea distanței între rînduri și a densității plantelor etc. Pentru îndeplinirea acestor obiective, școlile de agricultură — și mai ales aceea din Sînnicolaul Mare — au colaborat cu „Stațiunea Experimentală a Banatului” cu sediul în localitatea Cenad, a cărei activitate era orientată în patru direcții principale: ameliorarea plantelor; experimentări pentru realizarea unor soiuri rezistente la ger și cu productivitate ridicată; întreținerea unei ferme model; organizarea de conferințe și cîmpuri de experiență la sate¹¹.

În activitatea instituțiilor de învățămînt agricol din Banat în perioada interbelică se pot distinge două perioade mai importante; a) de la sfîrșitul primului război mondial și pînă la sfîrșitul crizei economice, cînd școlile agricole înregistrează o perioadă de refacere, reorganizare, de importante dificultăți materiale și de căutări pentru apropierea activității față de nevoile economiei agrare și b) perioada anilor ce au urmat crizei economice, cînd școlile de agricultură înregistrează progrese simțitoare în dotarea financiară, cu material didactic și inventar agricol, în activitatea de școlarizare și de sprijinire efectivă a economiei agrare.

În anii imediat următori primului război mondial, școlile inferioare de agricultură din Banat au trecut prin dificultăți deosebite datorită greutăților de ordin financiar, a insuficienței materialului didactic și personalului de specialitate și mai ales dotării cu inventar agricol cu totul necorespunzător. Întregul inventar al școlilor din Ciacova și Sînnicolaul Mare a fost luat în iunie-iulie 1919 de către trupele de ocupație, astfel încît statul român (M.A.D.) și Serviciul agricol al județului Timiș au trebuit să adopte o serie de măsuri pentru reutilizarea acestor instituții. La începutul anului 1920 Școala de agricultură din Sînnicolaul Mare și-a completat parțial necesarul de inventar prin ajutorul primit de la Academia de Agricultură din Cluj-Napoca, Școala de agricultură din Lugoj și de la ferma Unip, astfel că își poate relua activitatea. Parțial își refacă dotarea cu inventar și Școala de agricultură din Ciacova cu sprijinul altor instituții de profil și a Serviciului agricol județean¹².

De fapt, completarea inventarului și înzestrarea materială a școlilor de agricultură din Banat s-a desfășurat într-un ritm lent pînă spre mijlocul deceniului al patrulea, cu toate stăruințele depuse de personalul didactic în acel timp. Dacă suprafețele agricole ce le dețineau erau suficiente „pentru a putea demonstra diferite metode de exploatare și diferite culturi”¹³, în schimb înzestrarea cu inventar agricol nu era la nivelul

¹¹ Arh. Acad., de Științe Agricole și Silvici, București, fond „I.C.A.R.”; dosar 6/1932.

¹² Valeriu Popa, *op. cit.*, p. 1063, 1065, 1074.

¹³ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 12/1928, f. 19—21.

cerințelor pînă la sfîrșitul crizei economice. Inspecțiile efectuate la școala din Lugoj consemnează faptul că localurile „pentru a fi folosite după necesitate trebuie să fie mai întii modificate și apoi reparate”¹⁴. În acest scop s-au și efectuat la această școală, pînă în anul 1928, reparații, construcții, îmbunătățiri în valoare de 362.811 lei. La școala de economie casnică din Belinț, potrivit constatărilor organelor agricole județene, localurile erau insuficiente, iar înzestrarea tehnică necorespunzătoare¹⁵.

Semnificative în această privință sînt și constatăările Inspectoratului general de învățămînt agricol făcute în urma cercetării școlii din Sinnicolaul Mare, în octombrie 1928: „Școala de agricultură din Sinnicolaul Mare se prezintă în stare mulțumitoare, cunoscută fiind starea ei, după plecarea armatelor de ocupație care au luat tot inventarul viu și mort. Starea de astăzi și înzestrările făcute în decurs de aproape zece ani de la Unire au adus-o în stare de a funcționa normal, fără însă de a avea tot ceea ce îi trebuie unei instituțiuni de stat... Din lipsă de buget și de sprijinul care îl merită, școala are azi un inventar viu și mort foarte redus, în așa măsură că o gospodărie țărănească e mai bine înzestrată, din care cauză suferă instrucția practică a elevilor”¹⁶.

La această unitate de învățămînt, în anul 1933, valoarea inventarului mort era de cca. 143.000 lei, a inventarului viu de 62.000 lei, pentru o suprafață agricolă de 95,57 ha, iar la școala din Ciacova valoarea globală a inventarului se ridica la 45.375 lei pentru o suprafață de 282,80 Ha., deci sub 2.000 lei/Ha¹⁷.

Fondurile alocate de stat și Camerele agricole pentru desfășurarea procesului de învățămînt au fost, în general, insuficiente, aflindu-se mereu sub necesitățile desfășurării unei activități complexe, așa cum impunea economia agrară a Banatului în plină dezvoltare. Astfel, pentru cheltuielile de învățămînt în anul școlar 1931/1932 s-au alocat 76.364 lei la Școala din Sinnicolaul Mare, 95.000 lei la Școala din Lugoj. Pentru unitatea școlară din Belinț s-a alocat în anul 1930 suma de 90.958 lei iar în anul următor doar 46.059 lei¹⁸.

Dificultățile materiale multiple provocate de criza economică s-au răsfrînt și asupra activității instituțiilor de învățămînt agricol din Banat. Din lipsă de fonduri, cheltuielile pentru procurarea materialului didactic au fost restrînse: 25.000 lei pentru școala din Lugoj; 9.000 lei pentru aceea din Sinnicolaul Mare în anul școlar 1931/1932, iar cheltuielile pentru procurarea inventarului de școală s-au ridicat doar la 47.000 lei și respectiv 33.880 lei¹⁹. De altfel, într-un raport al Camerei de Agricultură a județului Timiș-Torontal din anul 1932 se relatea că datorită dificultăților multiple provocate de criza economică „școlile de agricultură se

¹⁴ Idem, fond Directorat VII Ministerial, dosar 172/1931, f. 4.

¹⁵ Idem, f. 6.

¹⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 12/1928, f. 19.

¹⁷ Ibidem, dosar 26/1933.

¹⁸ Arh. Stat. Timișoara, fond Directorat VII Ministerial, dosar 171/1931, f. 1—2.

¹⁹ Ibidem, dosar 171/1931, f. 1—23.

găesc în situația cea mai precară, lipsindu-le nu numai elementele necesare de a-și conduce gospodăria din a lor puteri, ci avînd și datorii restante²⁰.

Acest lucru va influența direct asupra posibilităților de școlarizare a elevilor. Pînă în anul 1928, Școala inferioară de agricultură din Lugoj a fost frecventată în total de 399 elevi (promovați 338); Școala din Sinnicolaul Mare de 285 elevi etc.²¹. Într-un interval de aproape zece ani cele patru unități de învățămînt agricol din Banat au fost frecventate, în total, de aproximativ 1150 tineri, ceea ce este insuficient pentru o regiune în care economia agrară avea o însemnătate deosebită.

Anual, în medie, cursurile acestor patru școli au fost frecventate de cca. 120—150 elevi, ceea ce reprezintă foarte puțin dacă ținem seama și de faptul că populația rurală a celor trei județe bănățene se ridica, în primul deceniu după Unire, la peste 750.000 locuitori. În anii crizei, numărul elevilor înscriși s-a menținut, de asemenea, redus. Așa, de pildă, în anul școlar 1930/1931 erau înscriși la școala din Lugoj — 47 elevi; Sinnicolaul Mare — 36 elevi; Ciacova — 31 elevi; Belinț — 34 elevi²². Directorul școlii de agricultură din Ciacova sublinia, de altfel, că numărul tinerilor care doresc să urmeze cursurile acestei unități de învățămînt agricol este mai mare, dar posibilitățile de școlarizare sînt limitate „din cauza lipsei de fonduri”²³. Lipsa de fonduri pentru întreținerea unui internat cu o capacitate mai mare a limitat școlarizarea și la unitatea din Sinnicolaul Mare.

Pe de altă parte, cheltuielile mari ce le implicau pentru familiile de țărani trimiterea copiilor la școlile de agricultură (taxele anuale se ridicau pentru un elev la peste 1500 lei, plus alte cheltuieli) a constituit un evident impediment în calea creșterii procentajului de școlarizare. „Cauza acestei constatări — afirma economistul C. I. Băicoianu în anul 1930 — este pauperismul populației țărănești, care încadrată în cea mai mare parte într-o proprietate de 1—5 Ha. și astfel cum înțelege el s-o muncească, nu îi dă resursele materiale necesare pentru a-și putea trimite copii la școlile de agricultură.” Ori, fărâmițarea proprietății țărănești în Banat era, potrivit statisticilor timpului, deosebit de accentuată, iar procesul de pauperizare a țăranimii în plin proces de desfășurare. Din totalul de 89.237 exploatări agricole înregistrate de Recensămîntul agricol din 1941, în județul Timiș-Torontal un număr de 44.472 dețineau mici suprafețe de terenuri arabile (pînă la 3 Ha.)²⁵. În județul Caraș din 35.019 ex-

²⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond „Camera de Agricultură a jud. Timiș-Torontal”, dosar 36/1932.

²¹ Valeriu Popa, *op. cit.*, p. 1070; 1074.

²² Arh. Stat. Timișoara, fond Directorat VII Ministerial, dosar 345/1930, f. 1—18; 172/1931, f. 6.

²³ Idem, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 26/1933.

²⁴ C. I. Băicoianu, *Omul ca factor pentru combaterea crizei agricole*, București, 1960, p. 11.

²⁵ *Recensămîntul agricol din 1941*, vol. I, Numărul exploatațiunilor agricole după mărime, mașini și unelte agricole, București, p. 43, 150, 170.

ploatări agricole, 17.345 aveau pînă la 3 Ha., iar în județul Severin din 44.237 un număr de 21.704 stăpîneau pînă la 3 Ha. fiecare²⁶.

Economiștii timpului au menționat adeseori această realitate din lumea satului. „Țăranul vrea să se lumineze — sublinia C. I. Băicoianu — dar nu are mijloacele materiale pentru aceasta. El vrea să muncească ca să se lumineze și să-și sporească capitalul cunoștințelor, dar mica lui proprietate și ce mai poate muncii pe de lături, nu îi garantează mijloacele necesare întreținerii copiilor la școală... Slabele lor resurse materiale, din cauza situațiunei lor paupere, îi împiedică însă să frecventeze școlile de agricultură, deși ei au toată tragerea de inimă către acest învățămînt menit să le ridice poziția lor materială”²⁷.

În articolul redacțional publicat în ianuarie 1929 de revista bilunară a Societății Agronomilor din România „Viața agricolă“, se menționează printre lipsurile agriculturii românești și insuficientul sprijin acordat învățămîntului agricol: „Nici statul, nici plugarii n-au făcut într-adevăr minunea de a da învățămîntului plugăresc orînduiala cerută de marile nevoi ale țării și mai ales de trebuințele plugăriei noastre de astăzi... Prin aceasta însă, ne-am lipsit de cea mai uriașă pîrghie pe care a născocit-o mintea omenească, ne-am lipsit de puterea făcătoare de minuni a științei”²⁸.

Cu toate greutățile multiple prin care au trecut școlile agricole după primul război mondial, trebuie subliniat însă faptul că în școlarizarea elevilor nu s-a făcut nici o discriminare națională. Semnificativă în această privință este compoziția națională a elevilor de la Școala de agricultură din Sinnicolaul Mare în anul școlar 1931/1932: români — 19, germani — 12, bulgari — 6, sirbi — 2.

Fără să fie acoperite toate necesitățile, în anii care au urmat crizei economice, în contextul progreselor generale înregistrate de economia românească, școlile de agricultură din Banat dobîndesc o mai bună înzestrare cu inventar agricol și material didactic. Astfel, la școala din Sinnicolaul Mare, valoarea inventarului mort se ridica în anul 1939 la suma de 726.171 lei, iar valoarea inventarului viu ajungea la 174.060 lei (9 cai, 12 vaci, 9 boi, 14 porcine etc.). De remarcat că se îmbunătățește mai ales dotarea cu mașini agricole de randament sporit, existînd: un tractor, două mașini de semănat grîu, mașini de semănat porumb, selector mecanic, greblă mecanică, secerătoare etc.²⁹. Un evident progres se constată și la Școala de agricultură din Ciacova, valoarea inventarului viu atîngînd 750.000 lei în anul 1939 (existau: 25 cai, 56 bovine, 266 ovine, 152 porcine etc.). Animalele de la această instituție erau bine îngrijite, după cum relatează organele agricole județene, iar „stocul care se află la școală face cîinste economiei naționale”³⁰.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 39—40.

²⁸ *Viața agricolă*, XX, nr. 1, 1929, p. 1—3.

²⁹ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 46/1939, f. 245, 229, 253.

³⁰ *Ibidem*, dosar 45/1939, f. 123.

Au fost luate, totodată, măsuri noi pentru sporirea orelor de activități practice și de specialitate în cadrul programei analitice, pentru dotarea școlilor cu laboratoare și aparatură de strictă necesitate. Sînt organizate noi cîmpuri de experiență și pepiniere pe terenurile școlilor, se întemeiază biblioteci ce cuprind cărți în valoare de zeci de mii de lei (45.727 lei la Sinnicolaul Mare și 36.674 lei la Ciacova) și chiar muzee agricole în vederea ridicării calității procesului instructiv³¹.

Pe măsură ce se îmbunătățește dotarea materială a școlilor de agricultură și se asigură necesarul de cadre didactice cu pregătire de specialitate, sporește tot mai mult și rolul economic al acestor instituții și contribuția lor efectivă la răspîndirea cunoștințelor agrotehnice moderne în rîndul țărănimii bănățene.

Deși posibilitățile materiale și de școlarizare ale școlilor de agricultură au fost restrînse în prima parte a activității lor din perioada interbelică, totuși prin grija și strădaniile personalului ce le-au slujit, aceste instituții au avut o influență de netăgăduit asupra țăranilor bănățeni, contribuind la ridicarea nivelului lor cultural și de cunoștințe agrotehnice, la cultivarea mai rațională a pămîntului, la creșterea intensivă a animalelor de rentă, la valorificarea superioară a produselor agricole. Documentele timpului sînt edificatoare în această privință. Prin intermediul cîmpurilor de experiență s-a urmărit ameliorarea soiurilor de cereale cu randament sporit, potrivite pentru diferitele regiuni agricole ale județelor. S-a studiat flora pășunilor pentru a sprijini efortul de refacere a pășunilor naturale³², s-a urmărit ameliorarea metodică a soiurilor locale de porumb, plante furajere și industriale. Pentru a spori efectul practic al școlilor de agricultură în anul 1933 s-a hotărît ca să-și concentreze cercetările, împreună cu Stațiunea Experimentală de la Cenad și cu fermele agricole existente la Dragșina, Ghilard și Izvin, în vederea stabilirii soiurilor de cereale, plante furajere și industriale în funcție de particularitățile solului din diferitele regiuni agricole ale Banatului³³.

Începînd cu anul 1935, prin ordinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, pe lîngă fermele și școlile de agricultură s-au creat centre agricole conduse de directorii acestor instituții. Scopul lor era să ofere micului producător un model de gospodărire, să obțină produse agricole de calitate superioară pe care să le distribuie țărănimii cu semințe; să facă propagandă pentru asociații agricole, cooperative de valorificare a produselor agricole, syndicate de creștere a animalelor; să contribuie la răspîndirea metodelor raționale de cultivare a pămîntului și de creștere a animalelor³⁴.

Așa cum rezultă din constatările prefecturii județului Timiș-Torontal, făcute la Școala de agricultură din Ciacova în anul 1936, pe lîngă instruirea elevilor, al căror număr a sporit (numai în anul școlar 1934/1935 au

³¹ *Ibidem*, dosar 46/1939, f. 229.

³² „Știrea”, 3, nr. 502, 17 noiembrie 1932, p. 3.

³³ Arh. Stat. Timișoara, fond Serviciul agricol Severin, dosar 41/1933.

³⁴ *Idem*, fond Serviciul agricol Timiș-Torontal, dosar 17/1936, f. 29—31.

fost înscriși 25), corpul didactic a mai dezvoltat o intensă activitate extrașcolară, atât în comunele din vecinătate cât și prin împrumutarea țăranilor săraci cu inventar agricol³⁵. Școala — se arată în darea de seamă a prefecturii județene — poate fi pe drept socotită ca un centru agricol, unde agricultorii pe lingă multe îndrumări ce primesc, mai au posibilitatea de a se folosi de inventarul mort al școalei, în special de mașini. În lucrările ce se fac „nu se urmărește numai scopul de a se mări veniturile școalei, ci se urmărește atingerea scopului de a putea face o educație cit mai bogată în exemple practice, la care elevii colaborează cu mult zel, iar agricultorii din jurul școalei au prilej să vadă demonstrații pilduitoare... Prin activitatea școalei, prin pepinieră ca și prin creșterea de reproducători masculi... școala s-a făcut nu numai de un folos real agriculturii, ci a devenit un centru de atracție pentru completarea cunoștințelor profesionale”³⁶.

Sub îndrumarea Camerelor de agricultură județene au fost organizate cursuri de iarnă pentru sătenii adulți, cu durată de 3—5 luni sau mai puțin, în numeroase localități rurale ale Banatului: Banloc, Opațița, Birda, Sag, Parța, Ghioroc, Șemlacul Mare, Comloșul Mare, Gătaia, Jebel, Buziaș, Lipova, Periam etc.³⁷. Cursurile se desfășurau atât în limba română cât și în limba germană. Cursurile de iarnă aveau un caracter teoretic și practic, incluzând o serie de discipline (agrologie, fitotehnie, creșterea animalelor, boalele animalelor, aritmetică etc.) menite să ridice nivelul de cunoștințe al țăranilor și să-i ajute în organizarea unor gospodării raționale³⁸.

La școala de agricultură din Lugoj s-au organizat mai multe cîmpuri de experiență pentru a demonstra elevilor și agricultorilor metodele de cultivare rațională a pămîntului, de selecționare a semințelor, modalitățile de combatere a bolilor criptogamice la pomi etc.³⁹. La Școala de agricultură din Sinnicolaul Mare s-au organizat cursuri pentru popularizarea culturii raționale a porumbului la care au participat numeroși țărani din comunele apropiate⁴⁰. Școala din Belinț a organizat cursuri de iarnă cu durată de trei luni și cu un program de învățămînt complex (printre problemele predate figurînd: îmbunătățirea terenurilor agricole; semănatul și alegerea semințelor; hrănirea rațională a animalelor; îngrijirea vitei de vie; îngrijirea pomilor; boalele păioaselor și combaterea lor etc.⁴¹).

Activitatea susținută desfășurată în rîndul sătenilor de către cadrele didactice ale școlilor de agricultură din Banat a avut rezultate bune în

³⁵ Prefectura jud. Timiș-Torontal. *Dare de seamă privind activitatea depusă între 15 noiembrie 1933—31 decembrie 1935*, Timișoara, 1936, p. 304.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 12/1928, f. 7.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Arh. Stat. Timișoara, fond Serviciul agricol Severin, dosar 41/1933.

⁴⁰ *Comunicările Camerei de Agricultură a jud. Timiș-Torontal*, 5. nr. 9, 1 mai 1932, p. 8.

⁴¹ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal, dosar 26/1933.

ceea ce privește folosirea semințelor selecționate, creșterea animalelor de rasă, valorificarea superioară a produselor agricole și a animalelor de rentă⁴². Directorul Serviciului agricol al județului Severin relatează de fapt (în anul 1933) că mulți săteni și-au procurat pomi fructiferi altoiți, au început să selecționeze semințele de cereale, își manifestă dorința de a introduce noi culturi, de a îngriji mai rațional vitele⁴³.

Semnificative, în privința activității complexe desfășurată de școlile de agricultură, a preocupărilor de apropiere față de cerințele agriculturii, sînt relatările directorului Serviciului agricol al județului Timiș-Torontal referitoare la Școala din Ciacova în anul 1936: „În exploatarea moșiei școalei, lucrările tehnice s-au desfășurat în așa fel încît exploatarea în tot momentul s-a dovedit exemplul demonstrator în fața agricultorilor din comunele din jur. În afară de activitatea tehnică interioară, școala a dezvoltat și o activitate intensă de asistență agronomică. Astfel, inventarul de mașini a fost pus la dispoziția mai multor agricultori⁴⁴. Cu selectorul școlii s-au curățit peste 122.900 kg. grîu al țăranilor, contribuind astfel la obținerea unei recolte de calitate. Pe terenurile sărăturoase au fost întreprinse lucrări de ameliorare a solului. Pepiniera de pomi fructiferi distribuia anual în jur de 15 mii pomi de diferite specii cu preț redus. Repartizau anual aproximativ 60.000 plante leguminoase în satele înconjurătoare cît și semințe de legume, vindeau animale de reproducție, contribuind astfel efectiv la progresul economiei agrare⁴⁵ din această parte a țării.

Aceeași activitate complexă au desfășurat-o, sub îndrumarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor și a Camerelor agricole județene, și celelalte școli de agricultură din Banat. Începînd cu anul 1935 au selecționat sute de mii kg. grîu agricultorilor din mai multe localități; distribuiau sătenilor semințe de cereale de calitate și randament superior, gata preparate; vindeau țăranilor animale de reproducție; împrumutau țăranii săraci, în măsura posibilităților, cu inventar agricol⁴⁶.

Astfel, Școala de agricultură din Sînnicolaul Mare a distribuit în 1935 sătenilor peste 2 vagoane grîu de sîmînță preparat pentru însămînțare, a pus la dispoziția locuitorilor cele două selectoare cu care au curățit peste 166.000 kg. grîu cu o taxă doar de 20%, le-au împrumutat mașinile de semănat, le-au distribuit în anul 1936 importante cantități de semințe de orz și ovăz, varietăți ameliorate etc. Cadrele didactice au format echipe de elevi ce s-au deplasat în diferite localități și au efectuat importante lucrări: combaterea bolilor criptogamice la pomi, deparazitarea acestora, experiențe pe teren privind utilizarea mașinilor agricole, utilizarea îngrășămintelor chimice, ameliorarea solului etc.⁴⁷. Ca urmare a activităților complexe desfășurate la sate de personalul și elevii școlilor de agricultură,

⁴² Idem, fond „Serviciul agricol Timiș-Torontal“, dosar 17/1936, f. 14.

⁴³ Idem, fond Serviciul agricol Severin, dosar 41/1933, f. 55.

⁴⁴ Idem, fond Serviciul agricol Timiș-Torontal, dosar 17/1936, f. 18—19.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond Inspectorat Agricol Timișoara, dosar 9/1937, f. 1.

⁴⁷ Idem, fond Serviciul agricol Timiș-Torontal, dosar 17/1936, f. 13—14.

a crescut — așa cum subliniază documentele timpului⁴⁸ — simțitor preocuparea agricultorilor pentru folosirea semințelor selecționate și creșterea animalelor de rasă, pentru cultivarea mai rațională a pământului, diversificarea culturilor și cultivarea pomilor fructiferi.

Școlile de agricultură din Banat, alături de celelalte instituții de cultură și de organele agricole județene și-au adus contribuția la ridicarea nivelului cultural și de cunoștințe agrotehnice a maselor țărănești din acest colț de țară, la progresul economiei agrare.

IOAN MUNTEANU

DAS LANDWIRTSCHAFTLICHE SCHULWESEN IN BANAT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

(Zusammenfassung)

Im Banat gibt es eine Tradition der Schulen für Landwirtschaft, die sich sowohl aus der weit zurückreichenden Existenz der Institutionen als auch aus der entfalteten Lehrtätigkeit hervorgeht. Ausser der theoretischen und praktischen Ausbildung der Schüler erfüllten die Landwirtschaftsschulen im diesem Gebiet auch eine wirtschaftliche Aufgabe, indem sie die Entwicklung der Landwirtschaft förderten. Vorliegende Arbeit untersucht die Struktur des landwirtschaftlichen Schulwesens, die vielseitige Tätigkeit der landwirtschaftlichen Schulen und die Dynamik des Einschulungsprozesses in der Zwischenkriegszeit.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 14; *Dare de seamă a prefecturii jud. Timiș-Torontal*. 15 XI 1933—31 XII 1935, Timișoara, 1936, p. 304.

DIZOLVAREA SINDICATELOR UNITARE DIN ROMÂNIA ȘI PROCESUL COMUNIST DE LA TIMIȘOARA (1929)

Rezultat legic al dezvoltării mișcării muncitorești în țara noastră, Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi de la începutul existenței sale nucleul cel mai înaintat al forțelor democratice, înarmat cu o ideologie fundamentată științific care viza cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare.

Acționind în ilegalitate din anul 1924, Partidul Comunist Român a îmbinat cu măiestrie formele și metodele de luptă legală cu munca ilegală, antrenând mase tot mai mari de oameni ai muncii în focul activității revoluționare. În activitatea ideologică și organizatorică din deceniul al III-lea, comuniștii au acordat o atenție specială mișcării sindicale pe care au condus-o în spiritul apărării cu consecvență a intereselor vitale ale proletariatului, într-o perioadă în care ofensiva claselor stăpânitoare împotriva drepturilor și libertăților muncitorești se intensifica.

Sindicatul Unitare, sub directa conducere a comuniștilor și a altor elemente muncitorești înaintate, au organizat în intervalul 1923—1928, multiple acțiuni ale proletariatului, sub egida luptei economice și politice, care s-au soldat cu îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai, creșterea conștiinței de clasă, demonstrând viabilitatea politicii partidului comunist conform căreia muncitorii obțineau revendicări de esență numai prin lupta de clasă.

Succesele raportate de proletariat în acțiunile cu tentă economică și politică din Valea Mureșului, București, Timișoara, Oradea, Cîmpia Turzii, Reșița, Anina, Galați, Ploiești, Piatra Neamț, etc., au alarmat cercurile burgheze conducătoare, care-și vedeau periclitată pozițiile în fața creșterii suflului revoluționar în toată țara. Ilustrativ este faptul că în perioada 1922—1928, în urma activității politice și organizatorice a clasei muncitoare, s-au încheiat circa 1600 de contracte colective de muncă în care marea majoritate a revendicărilor, formulate în numele a 530.000 muncitori, au fost acceptate de patronat¹. Succesele raportate în luptele pentru revendicări economice și politice, pentru refacerea unității sindicale și realizarea frontului unic muncitoresc, au constituit motive suficiente pentru ca autoritățile să supravegheze cu strictețe Sindicatul Unitare și să dezlănțuie o prigoană sistematică împotriva conducătorilor, proce-

¹ H. Rabinovici, I. Don, *Evoluția mișcării sindicale între anii 1929—1933*, în *Cumidava*, V, Brașov, 1971, p. 552.

dind adeseori la devastarea sediilor sindicale, împiedicînd chiar desfășurarea lucrărilor congresului preconizat să aibă loc la Sibiu în 1927².

În cadrul măsurilor antimuncitorești, autoritățile urmărea dizolvarea organizațiilor legale ale muncitorimii, înscenînd din anul 1927 în diferite localități procese de nerecunoaștere judiciară a sindicatelor revoluționare. Împotriva acțiunilor frecvente de dizolvare a sindicatelor unitare întreprinse de guvernele burgheze, clasa muncitoare din întreaga țară își exprimă indignarea și în același timp hotărîrea de a lupta pentru salvarea intereselor sale. Reprezentanții sindicatelor din întreaga țară, aflate sub directa îndrumare a P.C.R., solicită guvernului stingerea proceselor împotriva organizațiilor muncitorești. Astfel, proletariatul ploieștean, într-o telegramă adresată ministrului Justiției, își exprimă protestul față de atitudinea adoptată de autorități împotriva Sindicatelor Unitare „care sînt supuse la tot felul de șicane... ca arestări, schingiui, confiscări de ziare... dizolvarea adunărilor”³. Într-o telegramă trimisă aceluiași minister, la 24 mai 1928, reprezentanții sindicatelor unitare din Lugoj, ca de altfel și cei din Iași, Galați, Tîrgu-Mureș, cer încetarea persecuțiilor dezlănțuite de autorități împotriva organizațiilor muncitorești recunoscute juridic de stat⁴.

Eșuarea acestor tentative, prin atitudinea fermă a muncitorimii, a determinat guvernul să recurgă la alte procedee, atrăgînd organizațiile ilegale și legale ale proletariatului în procesul comunist de la Cluj. În cursul dezbaterilor desfășurate la Tribunalul militar între 10 septembrie—17 octombrie 1928, s-au formulat acuzații împotriva unui număr de 76 persoane între care se găseau și o bună parte din conducătorii mișcării sindicale. Pornind de la acest fapt, procurorul militar cerea, în rechizitoriul formulat, dizolvarea Sindicatelor Unitare⁵.

Declanșarea crizei economice, în anul 1929, cu tot cortegiul urmărilor nefaste pentru România, a accentuat considerabil permanenta stare conflictuală între clasele sociale. În fața încercărilor cercurilor capitaliste de a arunca greutățile generate de criză pe umerii maselor muncitoare, proletariatul român și-a manifestat de la primele semne de criză hotărîrea de a se opune printr-o variată gamă de mijloace acestor tentative.

Amplificarea contradicțiilor de clasă, impunea întărirea activității sindicale prin stabilirea unui program de luptă menit să ducă la creșterea eficienței acțiunilor economice și politice, la unificarea mișcării sindicale, într-un moment cînd cercurile guvernante vizau încătușarea mișcării muncitorești. La sfîrșitul anului 1928, Consiliul General al Sindicatelor Uni-

² N. Nicolaescu, *Crearea Sindicatelor Unitare și locul lor în mișcarea revoluționară din România, 1923—1929*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom. 26, nr. 6/1973, p. 1235—1250; N. G. Munteanu, *Congresul Sindicatelor Unitare din 1929 — moment important în istoria mișcării revoluționare din țara noastră*, în *Anale de istorie*, nr. 3/1959, p. 110—126.

³ Arhivele Statului București (în continuare: A.S.B.), fond Ministrul Justiției-Direcția judiciară, dos. 105/1928, f. 1.

⁴ *Idem*, f. 17—18.

⁵ P. Bunta, *Marele proces comunist din 1928 de la Cluj*, în *AIIA*, XV, 1972, p. 405—424.

tare, a hotărît convocarea Congresului pentru luna aprilie, a anului 1929, lucrările urmînd să se desfășoare la Timișoara. La Congres au fost invitați reprezentanți ai sindicatelor, muncitori neorganizați din fabrici și uzine, precum și delegați ai țărănimii oprimate. Amploarea Congresului, succesele campaniei premergătoare acestui forum sindical, precum și creșterea numărului membrilor Sindicatelor Unitare a alarmat autoritățile, care în întreaga țară au intensificat acțiunile împotriva sindicatelor aflate sub controlul comuniștilor, operînd arestări și procedînd la închiderea căminelor muncitorești, aceasta pentru slăbirea participării la dezbaterile din Timișoara.

În pofida terorii dezlănțuite de guvern, numărul membrilor Sindicatelor Unitare a crescut din anul 1928 pînă în aprilie 1929 cu 40%⁶. Situația social-economică creată în țară prin declanșarea crizei de supraproducție a determinat Partidul Comunist Român să impulsioneze activitatea Sindicatelor Unitare, care se afirmau ca unul din factorii principali angajați în mobilizarea maselor la lupta împotriva împilării capitaliste. Un exemplu revelator îl constituie întărirea sindicatelor revoluționare la Vulcan, unde autoritățile semnalează la 27 ianuarie 1929 desfășurarea unor adunări comuniste pentru înființarea de noi organizații, „îndeosebi din oameni lipsiți de lucru din acea regiune (adunările fiind — N.N.) prezidate de cunoscutul comunist Coloman Müller din Timișoara”⁷.

În urma intensificării acțiunilor propagandistice ale comuniștilor în regiunile muncitorești, numărul aderenților crește sensibil în prima jumătate a anului 1929, cînd numai în Valea Jiului se ridică la circa 3.000⁸. Caracteristic pentru perioada de început a crizei economice din România este faptul că revendicările muncitorilor cuprinși în Sindicatele Unitare dobîndesc o pregnantă tentă politică. Muncitorii metalurgiști din Reșița în adunarea generală din 24 februarie 1929, precum și lucrătorii din Valea Jiului întruniți la Conferința regională a sindicatelor din 31 martie 1929, cer pe lingă îmbunătățirea condițiilor de muncă, de trai, și amnistie generală pentru deținuții politici⁹.

Autoritățile, înspăimîntate de efervescența revoluționară generată de comuniști prin intermediul Sindicatelor Unitare, își intensifică acțiunile samavolnice împotriva clasei muncitoare, pregătind cu minuțiozitate desființarea organizațiilor legale de masă. Deși în procesul de la Cluj, din anul 1928, tribunalul a condamnat 37 de persoane, dînd o lovitură serioasă mișcării muncitorești, împotriva Sindicatelor Unitare n-a putut întreprinde nimic, fiind nevoit să renunțe la acuzațiile formulate în urma apărării energice a împetricinaților și a avocaților apărării.

⁶ H. Rabinovici, I. Don, *op. cit.*, p. 553.

⁷ A.S.B., fond Președenția Consiliului de Miniștri, dos. 30/1929, f. 51. Coloman Müller deținea în această perioadă funcția de președinte al Sindicatelor Unitare.

⁸ „Universul”, 4 aprilie 1929.

⁹ A.S.B., fond Ministerul Justiției — Direcția judiciară, dos. 56/1929, f. 1; în urma protestelor muncitorimii din întreaga țară, Înalta Curte de Casație va proceda la eliberarea majorității comuniștilor condamnați de către Consiliile de Război în cursul anului 1928; vezi *Gazeta de vest*, anul I, nr. 65 din 28 septembrie 1929.

Intențiile cercurilor dominante de a dizolva organizațiile legale ale muncitorimii au devenit și mai clare în timpul desfășurării Congresului din 1929 de la Timișoara. Prefectura poliției orașului, răspunzând unor ordine venite de la forurile superioare, publică încă din 5 martie o ordonanță privind interzicerea demonstrațiilor, luînd măsuri pentru întărirea forțelor polițienești cu efective aparținînd regimentelor 5 vînători, 10 roșiori, 7 pionieri, 1 artilerie și 9 jandarmerie¹⁰.

Ostilitatea autorităților s-a manifestat chiar din ziua deschiderii Congresului, dar atitudinea hotărîtă a celor aproximativ 600 de participanți a determinat poliția să se retragă din sala Fabricii de bere unde se desfășurau lucrările sindicatelor unitare¹¹. Cele 19 puncte înscrise pe ordinea de zi a Congresului, au abordat probleme importante, hotărîrile luate caracterizîndu-se prin realism, astfel că în momentul ascuțirii luptelor de clasă, a radicalizării maselor muncitoare din toată țara „...Congresul de la Timișoara a fixat linia justă, ideologică, tactică și organizatorică a mișcării sindicale revoluționare din România”¹². Aceleași comentarii favorabile erau făcute și în „Viața muncitoare”, numărul 15 din 9 iunie 1929, care nota că prin „hotărîrile sale, prin răsunetul pe care l-a avut în masele largi muncitorești, prin perspectivele ce deschide mișcării sindicale din România, Congresul Sindicatelor Unitare, ținut la Timișoara, s-a dovedit a fi la înălțimea nevoilor și aspirațiilor maselor muncitoare”. Ascensiunea vertiginoasă a sindicatelor unitare în primul plan al confruntărilor ideologice a determinat aparatul de stat burghez să reacționeze violent pentru dizolvarea organizației conduse de comuniști.

Alertat de intensificarea acțiunilor proletariatului român pentru drepturi economice și politice, guvernul național-țărănesc, la 12 aprilie 1929, a dispus închiderea sediilor sindicatelor unitare „constatîndu-se că în aceste săli în loc să se discute chestiuni de breaslă conform legii în virtutea căreia au fost constituite și funcționează se face propagandă politică comunistă, îndemnîndu-se muncitorimea la acte care tulbură ordinea de stat”¹³. Hotărîrea a fost luată în urma Congresului de la Timișoara fiind motivată și prin incidente petrecute la 7 aprilie 1929, cînd muncitorimea a încercat să înmormînteze pe militantul comunist Ioan Fonagy, decedat în urma privațiunilor îndurate în închisorile regimului.

Provocările autorităților, soldate cu încheștarea singeroasă de la căminul muncitoresc, cînd poliția a tras în muncitori, au constituit ocazia pentru ca guvernul național-țărănesc să opereze masive arestări în rîndurile muncitorimii, vizați fiind în primul rînd conducătorii Sindicatelor Unitare. Actul de acuzare întocmit de Parchetul General al Curții de Apel la 13 mai 1929, găsind „indici suficienți de culpabilitate” menține sub arest și pune sub acuzare 59 de fruntași ai mișcării muncitorești printre

¹⁰ N. G. Munteanu, *op. cit.*, p. 115.

¹¹ „Viața muncitoare”, an VI, nr. 14 din 1 mai 1929; V. Hurmuz, *Despre Congresul sindicatelor de la Timișoara (2—5 aprilie 1929)*, în *Analele Universității București*, an IX, nr. 16/1960, p. 190.

¹² „Viața muncitoare”, an VI, nr. 14 din 1 mai 1929.

¹³ A.S.B., fond Ministerul Justiției—Direcția judiciară, dos. 76/1929, f. 50.

MINISTERUL DE INTERNE

ORDONANȚA GENERALĂ

DE SIGURANȚĂ

23/80 919
12.4.29

TELEGRAMA CĂPĂTĂ

DEPARTAMENTUL GENERAL DE SIGURANȚĂ DIN TÂRĂ;
PROSECUTORUL DE JUSTIȚIE ȘI DE JUDEȚ;
SERVICIILE DE SIGURANȚĂ;
POLIȚIILE DE ORĂD;
BRIGĂDILE DE SIGURANȚĂ;
RECEPȚIA DIN SIGURANȚĂ;

SECRET

Consiliul de Miniștri, ~~prin hotărârea sa~~, a luat
decizia de a închide salile studențelor unitare constănăndu-se
că în aceste salii, în loc să se discute chestiuni de breșă, conform
legii în virtutea căreia au fost constituite și funcționează, se face
propagandă politică comunistă, înscăunându-se amănunțit la acte care
tăvănesc crimele în stat.

Propaganda a degenerat în incidentele oangerase celelalte
fapturi și evita acțiunile anarhice, va ruga să împreună cu un
representant al parchetului, să procedați imediat la închiderea și
sigilarea acestor salii, după care veți lua măsurile de pază, pentru ca ele
să nu fie redeschise, încheind cuvenitele acte.

Se va comunica de îndată executarea ordinului de față direct
de la Ministerul de Interne, Siguranța Generală cât și Ministerului
de Justiție la celelalte organele sale, după va purta și acțiunile pentru
dizolvare de acord cu organele Ministerului Muncii, conform art. 26 din
legea asociațiilor profesionale și art. 44 și următorii din legea
tribunalelor județene.

12.4.29

DR

Fig. 1 — Ordonanța Ministerului de Interne, prin care Sindicatele Unitare sînt
interzise. 12 aprilie 1929.

care: Coloman Müller, Nicolae Popescu Doreanu, Iosif Krebs, Gheorghe Petrescu Ghempet, Eva Rangheț, Dumitru Grofu, Imre Aladar, ș.a.¹⁴.

Din cauza preparativelor efectuate în străinătate în vederea stabilizării monedei, statul burghez român, în dorința de a masca precara situație socială existentă în țară, a târăgănat desfășurarea procesului sub diferite motive. Muncitorimea se ridică cu hotărâre în apărarea conducătorilor săi, cerînd în cadrul unor manifestări publice lămurirea soartei celor arestați în 7 aprilie. Sărbătorirea zilei de 1 Mai a prilejuit o nouă ocazie pentru precizarea atitudinii Partidului Comunist Român în fața terorii guvernului Maniu. Masele largi populare erau chemate să-și manifeste solidaritatea cu cei închiși. În conformitate cu indicațiile partidului, în ziua de 5 iulie 1929, cînd urma să înceapă procesul, muncitorii din fabricile metalurgice, atelierele de timplărie au încetat lucrul în semn de solidaritate cu muncitorii arestați la Timișoara, adresînd telegrame de protest președintelui tribunalului, cerînd achitarea imprecinților¹⁵. În același timp, avocatul Lucrețiu Pătrășcanu, într-o telegramă adresată ministrului justiției, protestează pentru faptul că nu este lăsat să ia legătura cu clienții săi, subliniind că apărarea este imposibilă în atare condiții¹⁶ (fig. 2). Desfășurînd o vastă activitate pentru informarea opiniei publice, Lucrețiu Pătrășcanu în articolul „Lupta burgheziei împotriva sindicatelor unitare”, apărut în ziarul „Apărătorul proletar” nr. 4, din iunie 1929, arăta că împotriva procesului de radicalizare a muncitorimii organizate în jurul Sindicatelor Unitare, guvernul burghez preconizează o serie de măsuri menite „... să distrugă puțința legală a acestor organizații de a funcționa”. Intuind intenția cercurilor guvernamentale, autorul sublinia în același articol că procesele de dizolvare ale sindicatelor revoluționare de la București, Cluj, Iași vor fi urmate de cele din Timișoara, Oradea, Arad, etc., unde chiar dacă nu s-au pronunțat sentințe pînă în iunie 1929, rezultatele erau ușor previzibile¹⁷.

Așadar, în întreaga țară guvernul național-tărănesc venit la putere, după ce uzase de o deșăntată demagogie, a declanșat o acțiune juridică de anvergură îndreptată împotriva intereselor muncitorimii, a organizațiilor aflate sub directa conducere a comuniștilor, procesele intentate caracterizîndu-se fie prin tentă politică, fie desfășurîndu-se sub motivul conturbării ordinii publice. Sesizînd cu deosebită claritate intențiile cercurilor politice conducătoare, oficiosul Sindicatelor Unitare, „Viața muncitoare”, nr. 15 din 9 iunie 1929, sublinia următoarele: „Burghezia deschide

¹⁴ Arhiva Muzeului Banatului Timișoara, (în continuare A.M.B.T.), dos. C. Müller, f. 11—14; „Voința Banatului”, an IX, nr. 15 din 14 aprilie 1929.

¹⁵ „Gazeta de vest”, an I, nr. 2 din 16 iulie 1929; „Viața muncitoare”, an VI, nr. 20 din 21 iulie 1929.

¹⁶ A.S.B., fond Ministerul Justiției—Direcția judiciară, dos. 79/1929, f. 1; avocații apărării înaintează și o reclamație referitoare la tratamentul inuman la care erau supuși deținuții comuniști la Timișoara.

¹⁷ L. Pătrășcanu, *Texte social-politice 1921—1938*, București, 1975, p. 179; secțiunile sindicatelor unitare din Arad în număr de 11 au fost dizolvate; cf. A.M.B.T., fond neinventariat.

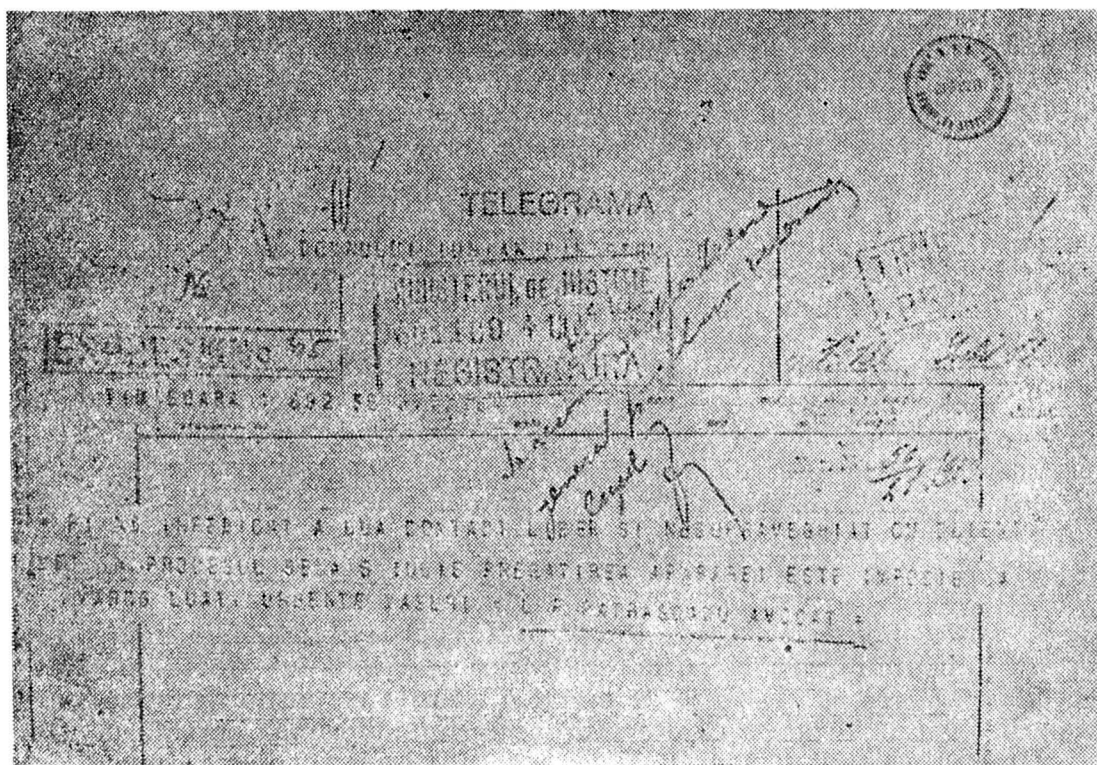

Fig. 2 — Telegramă trimisă de L. Pătrășcanu ministrului de justiție.

și duce aceste procese fiindcă vrea să dea încă aparența legalității ce ar domni în țară... Nu ne ferim să călcăm legile burgheze, căci ele ne împiedică acțiunea de dezrobire a maselor muncitoare. Dar procesul de la Timișoara nu a fost făcut de guvern pentru că tovarășii noștri ar fi călcat vreo lege, ci numai pentru a lovi mișcarea revoluționară și pentru a înșela poporul muncitor asupra cauzelor adevărate care au dus la atacul de la Timișoara, la suprimarea organizațiilor de clasă politice și sindicale, la sugrumarea presei muncitorești...¹⁸

Procesul desfășurat între 31 august—13 septembrie, la scurt timp după luptele de clasă din Valea Jiului, a dobândit semnificații multiple pentru opinia publică din țară și străinătate, cu atât mai mult cu cât „drumul de sînge” al anului 1920 a început la 7 aprilie în Timișoara. Procesul ținut într-o atmosferă de nemulțumire generală, în condițiile creșterii șomajului, a reducerilor succesive ale salariilor, a determinat autoritățile să adopte în întreaga țară, în special în centrele muncitorești, măsuri drastice de supraveghere solicitînd chiar ajutorul armatei cum s-a întîmplat la Oradea, la Reșița, Anina¹⁸.

¹⁸ Arhivele Statului Timișoara, fond U.D.R. — Direcția Minelor, dos. 3/1929, f. 198 și 627; „Gazeta de vest”, an I, nr. 40 din 30 august 1929.

În pofida acestor manifestații de forță ale statului, proletariatul a făcut pe deplin dovada solidarității sale cu arestații din Timișoara. Așa, de pildă, după relatările ziarului „Viața muncitoare” nr. 24 din 1 septembrie 1929, în 14 august întreaga muncitorime de la fabrica „Astra” Arad a intrat în grevă demonstrând împotriva singeroaselor evenimente de la Lupeni și Timișoara. Interesul pe care procesul comuniștilor de la Timișoara l-a stîrnit în rîndurile muncitorimii de pretutindeni, este relevat de scriitorul Panait Istrati, (venit în România ca trimis al unor ziare din Franța), într-un interviu acordat ziarului „*Temesvarer Zeitung*” din 30 august 1929, în care afirma că toată „Europa este ațintită cu ochii asupra acestui proces”.

Arestaților de la 7 aprilie, li se aducea învinuirea că s-au dat la folosirea forței împotriva autorităților, au generat manifestații de conturbare a ordinii publice și „de învrăzbită a claselor sociale”. Referitor la Sindicatele Unitare, actul de acuzare nota că „membrii acestei organizații muncitorești urmăresc orice prilej pentru a se deda la manifestațiuni publice prin care să-și afirme puternica lor organizare și să impresioneze masele muncitorești”¹⁹. Cu toate acestea actul de acuzare prezentat în 31 august lăsa să se înțeleagă că autoritățile erau hotărîte să nu recunoască caracterul politic al procesului. Fără a recunoaște evidenta natură politică a procesului, recurgînd la alte mijloace, tribunalul județului Timis-Torontal încerca să realizeze în practică țelurile cercurilor guvernamentale, dizolvarea forței pe care o reprezenta muncitorimea organizată. Din acest motiv acuzații și apărătorii lor, avocații Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Zissu, Ernest Bürger, Constantin Vicol și alții* au trebuit să facă față unor acuzații, adeseori fanteziste, susținute cu martori „fabricați” de poliție precum și presiunile exercitate chiar de ministrul justiției. Astfel, subsecretarul de stat D. R. Ioanițescu procedează în primele zile ale desfășurării procesului la decorarea jandarmilor răniți în timpul înclăștării de la Căminul muncitoresc din Timișoara. Faptul atrage vehemente proteste din partea avocatului Lucrețiu Pătrășcanu care califică această faptă ca fiind ilegală deoarece crează o atmosferă potrivnică conducătorilor muncitorimii influențînd mersul acțiunii judiciare²⁰. Deasemenea în depozițiile jandarmilor se constată inadvertențe grave, declarațiile de la anchetă fiind contestate la proces²¹.

Unul din capetele de acuzare pe care autoritățile au mizat foarte mult a fost rezistența armată a muncitorilor baricadați în cămin. Poliția, apoi

¹⁹ A.M.B.T., dos. C. Müller, f. 15, 28, 29.

* Organizatorul apărării în acest proces a fost Lucrețiu Pătrășcanu. Dovadă în acest sens stă corespondența cu avocatul timișorean Ernst Bürger aflată în expoziția permanentă de istorie contemporană a Muzeului Banatului.

²⁰ „*Temesvarer Zeitung*”, an LXXVIII, nr. 198 din 3 septembrie 1929; *Temesvarer Volksblatt*, an XXVIII, nr. 199 din 4 septembrie 1929.

²¹ „*Viața muncitoare*”, an VI, nr. 25 din 15 septembrie 1929; „*Temesvarer Zeitung*”, an LXXVIII, nr. 200 și 201 din 5—6 septembrie 1929; jandarmul I. Caraïman declară la anchetă că a fost rănit după ce soldații au tras, iar la proces sustine că rana i-a fost provocată înainte; în același sens vezi și depozițiile subcomisarului de poliție P. Viteanu și agentului de siguranță Achim Lepădatu.

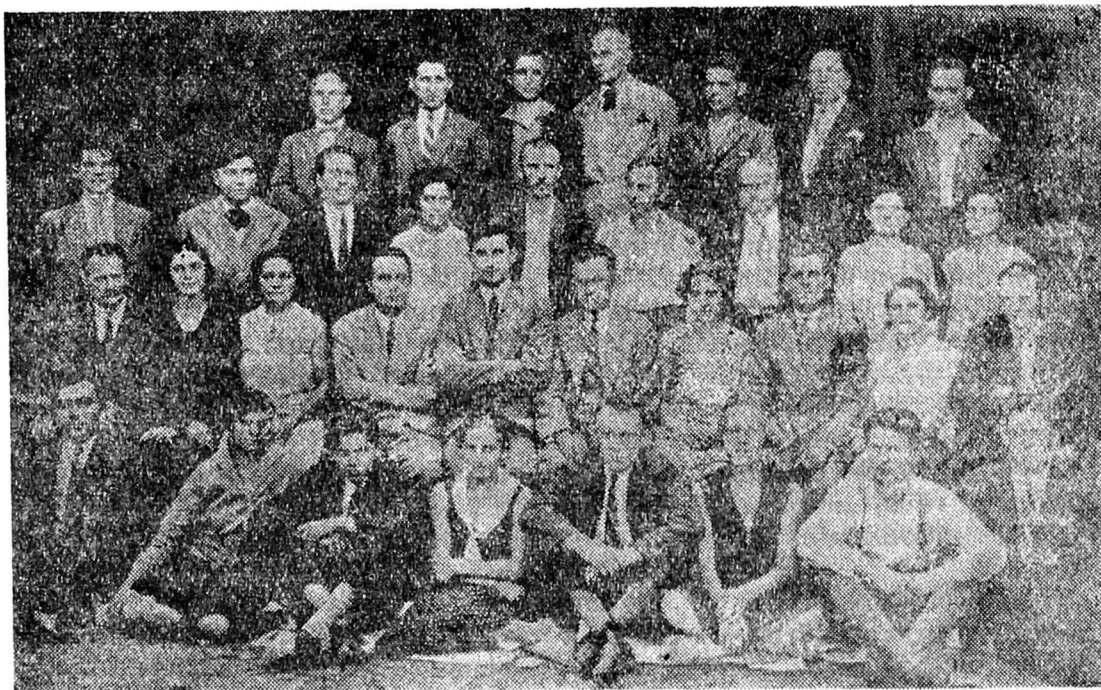

Fig. 3. Grup de acuzați în procesul comunist de la Timișoara. În mijloc avocații: Petre Zissu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ernest Bürger.

tribunalul, s-au străduit să demonstreze folosirea armelor de către muncitori, fapt ce le-ar fi atras acestora ani grei de închisoare. Avocații apărării, folosindu-se de rapoartele experților în balistică, pe anumite contra-ziceri ivite chiar în relatările poliției au impus tribunalului să renunțe în final la această acuzație, ajungându-se la concluzia că ricoșeul gloanțelor trase din fața căminului de către armată a produs rănirea polițiștilor. În timpul desfășurării procesului a devenit mai vizibil adevăratul mobil al acestei înscenări. Burghezia românească considera că punerea în afara legii a sindicatelor unitare nu este o măsură suficientă pentru asigurarea liniștii sociale, fapt demonstrat de activitatea ilegală a Partidului Comunist Român după 1924. În consecință, prin intermediul tribunalelor, elemente ale suprastructurii burgheze, urmăreau întemnițarea conducătorilor muncitorimii pe timp îndelungat în speranța că astfel vor reuși să stăvilească efervescența revoluționară a proletariatului. Premeditarea intervenției brutale a forțelor de poliție și armată, care au făcut uz de arme împotriva muncitorilor, se desprinde cu claritate din declarațiile unor reprezentanți ai autorităților locale, care deși refuză să facă cunoscute ordinele primite din partea guvernului, nu se sfiesc să afirme că mobilizarea forțelor de represiune reprezenta o necesitate pentru înfrângerea tumultului revoluționar²² care în țara noastră nu este necesar²².

²² „Temesvarer Volksblatt“, an XXVIII, nr. 207 din 13 septembrie 1929; „Temesvarer Zeitung“, an LXXVIII, nr. 206 din 12 septembrie 1929.

Cu tot fardul „obiectivității“ afișat de procuror, instanța nu a luat act de elemente primare în elucidarea evenimentelor din 7 aprilie, cărora le-au căzut victime muncitori nevinovați care doreau să-și conducă pe ultimul drum un tovarăș de luptă.

Cu toate că procurorul a renunțat, în lipsa probelor, la o serie de acuzații grave, retrăgînd acțiunea intentată împotriva lui Popescu Dooreanu, Ion Niculescu, Anghel Petrescu, și alții, caracterul procesului nu s-a schimbat. Acest fapt, la care se adaugă eforturile procurorului pe întreaga durată a dezbaterilor de a nu recunoaște caracterul politic al procesului, sprijină afirmația conform căreia guvernul național-tărănesc pe lingă faptul că nu dorea un proces politic imediat după evenimentele de la Lupeni, avea în intenție discreditarea mișcării sindicaliste unitare, vehiculînd și exagerînd anumite indicații ale Cominternului, indicații în neconcordanță cu realitățile din România. Drept urmare, cei implicați în proces, în luările de poziție aveau un dublu scop: apărarea prestigiului organizației revoluționare a muncitorilor și zădărnicierea intențiilor tribunalului de a condamna la închisoare pe conducătorii Sindicatelor Unitare din toată țara.

În procesul comunist de la Timișoara, un rol deosebit de important în organizarea apărării l-a avut Lucrețiu Pătrășcanu. Prezență vie în cîmpul activității comuniste, avocatul Pătrășcanu, s-a angajat cu fermitate în apărarea conducătorilor mișcării muncitorești și comuniste, așa cum a făcut-o în alte procese intentate de burghezia românească fruntașilor proletariatului român. Avocat de o elevată formație spirituală, cunoscător profund al mișcării muncitorești, Lucrețiu Pătrășcanu, face referințe de o certă valoare asupra realităților din societatea românească, subliniind că „procesul este o urmare a luptelor sociale din țară”²³, demonstrînd în continuare că provocarea din 7 aprilie 1929 a fost pusă la cale de autorități, care pe baza justificării evenimentelor de la Timișoara, au desființat toate sindicatele și au închis căminele muncitorești. În pledoaria sa, Pătrășcanu cerea eliberarea acuzaților motivînd că autoritățile au procedat ilegal și cînd acestea sînt împotriva legii autoapărarea este justificată. Avocații apărării considerînd acțiunea judiciară drept un „proces al represaliilor” regizat de guvern²⁴, au dovedit că orînduirea capitalistă zdruncinată de criza economică se găsea în imposibilitate de soluționare pașnică a problemelor muncitorești, adoptînd măsuri represive sub cele mai diferite forme.

Această atitudine a capitaliștilor români este explicabilă în condițiile urmărilor nefaste ale crizei pentru masele muncitoare. Atmosfera social-politică din anul 1929 este descrisă cu realism de ziarul „Viața muncitoare” care arăta: „scăderea salariilor este înspăimîntătoare, pînă la jumăta-

²³ „Temesvarer Zeitung”, an LXXVIII, nr. 206 din 12 septembrie 1929; ziarul „Voința poporului”, an VII, nr. 159 din 13 septembrie 1929, referindu-se la proces, consideră pledoaria avocatului Pătrășcanu, drept o incursiune în domeniul politic, explicînd tribunalului și „opinie publice teoria luptelor de clasă și încercînd o tentativă de justificare a mișcărilor subversive comuniste din România”.

²⁴ „Temesvarer Zeitung”, an LXXVIII, nr. 207 din 13 septembrie 1929.

te de cît era acum un an sau doi, și chiar sub jumătate în unele industrii. Poate să mai existe îndoială că această grozavă sărăcie a maselor muncitoare le radicalizează și le împinge să-și cucerească revendicările de viață nu pe calea înșelătoare... a reformelor, ci pe calea revoluționară a luptei de clasă...!... odată lupta pornită de la acest punct se poate dezvolta în întindere și adîncime și poate ajunge la capătul ei firesc, la revolta socială care să pună în joc însăși existența regimului actual...²⁵.

În pofida terorii dezlănțuite de guvern, muncitorimea din întreaga țară și-a manifestat devotamentul și sprijinul față de conducătorii judecați la Timișoara. Astfel, muncitorii din orașul de pe Bega remit președintelui Curții de Apel o petiție semnată de 5.200 persoane, declarîndu-se solidari cu cei 59 de tovarăși acționați în instanță, solicitînd eliberarea conducătorilor sindicaliști și redeschiderea căminelor muncitorești²⁶. O vie campanie s-a desfășurat în sprijinul acuzaților de la Timișoara în întreaga presă muncitorească. Ziarele „Viața muncitoare“, „Apărătorul proletar“, „Temesvarer Zeitung“, etc., au publicat pe spații largi aspecte din toate fazele desfășurării procesului, informînd proletariatul din întreaga țară despre tentativa apărătorilor ordinii burgheze de a decapita mișcarea sindicatelor unitare prin procesul comunist de la Timișoara.

Pronunțarea sentinței a declanșat o intensificare a acțiunilor muncitorești conduse de comuniști. La Arad se preconiza răspîndirea a zeci de mii de manifeste în rîndurile populației, îndeosebi a tineretului și soldaților²⁷. În 16 septembrie, prefectul județului Severin, într-o circulară adresată autorităților din Orșova, Caransebeș, Lugoj, cerea să se recurgă la măsuri drastice, deoarece muncitorii conduși de comuniști intenționau declanșarea de greve demonstrative, întruniri și manifestații de stradă în sprijinul tovarășilor condamnați pe nedrept²⁸.

Sentința a dovedit pe deplin că acuzațiile formulate de instanță au fost totalmente nefondate și că tribunalul a urmărit cu totul altceva decît judecarea unor fapte care au contravenit liniștii publice, aceasta cu atît mai mult cu cît între cei condamnați existau și persoane care n-au participat la evenimentele din duminica sîngeroasă de la Timișoara²⁹. Din cei 59 de acuzați inițial, au fost condamnați 50 cu închisoare pînă la 1 an, plus amenzi consistente. Printre condamnați, în procesul comunist de la Timișoara amintim pe: Coloman Müller din Timișoara, Eva Ranghet din Arad, Nicolae Moraru din Ploiești, Gheorghe Florea din Brașov, Marin Popa din Oradea, Samuel Gombo din Deva, Hermann Steinhardt din Satu-Mare, Jana Șerbănescu din București, Geza Nagy din Cluj, ș.a.³⁰.

²⁵ „Viața muncitoare“, an VI. nr. 16 din 23 iunie 1929.

²⁶ *Ibidem*; „Temesvarer Volksblatt“, an XXVII, nr. 208 din 14 septembrie 1929.

²⁷ „Gazeta de vest“, an I, nr. 64 din 27 septembrie 1929; „Voința poporului“, an VII, nr. 172 din 26 septembrie 1929.

²⁸ A.M.B.T., fototecă istorie contemporană, film 76/7.

²⁹ „Banater Deutsche Zeitung“, an XI, nr. 207 din 13 septembrie 1929.

³⁰ „Temesvarer Zeitung“, an LXXVIII, nr. 208 din 14 septembrie 1929; „Déli Hirlap“, an V, nr. 209 din 14 septembrie 1929;

Pedepsele pronunțate împotriva celor 50 de reprezentanți ai sindicatelor unitare din toată țara pe baza unui act de acuzare artificial, în contradicție flagrantă cu desfășurarea reală a faptelor, nu și-a atins scopul. Unele secții ale Sindicatelor Unitare și-au continuat existența legală, iar o parte a membrilor săi au întărit aripa de stînga a sindicatelor afiliate Confederației Generale a Muncii și Centralei Sindicatelor Independente. Procesul comunist din 1929 de la Timișoara apare ca un fenomen individualizat punîndu-și amprenta pe întreaga fizionomie a mișcării muncitorești din România anului 1929.

Ideea unității de acțiune s-a impus cu putere în anii crizei economice, cînd grevele, demonstrațiile revendicative ale proletariatului român aveau la bază, în dese rînduri, frontul unic muncitoresc. Anul de cumpănă 1929, jertfele de sînge de la Timișoara și Lupeni, au dovedit cu prisosință orientarea proletariatului spre împlinirea dezideratelor sociale și politice, acțiunile sale dobîndind un tot mai pregnant caracter de masă, dovedit plener în 1933 prin eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor. Comitetele de fabrică, constituie în timpul evenimentelor din 1933 pe baza indicațiilor comuniștilor și hotărîrilor Congresului Sindicatelor Unitare din 1929, au însemnat materializarea în practică a ideii frontului unic muncitoresc în diferite centre muncitorești din țară.

Pornind de la necesitatea vitală a unității mișcării sindicale, Partidul Comunist Român a militat cu consecvență pentru înlăturarea deficiențelor dovedite în mișcarea sindicalistă.

În anii 1935—1936, syndicatele unitare și syndicatele independente, afiliate C.G.S.I., au intrat în rîndurile sindicatelor afiliate C.G.M., înlăturîndu-se astfel sciziunea organizatorică a proletariatului pe plan sindical, în conformitate cu lozinca lansată de Partidul Comunist Român: „Unitate mai presus de orice alte considerente”³¹.

GHEORGHE RUJA

DIE AUFLÖSUNG DER VEREINIGTEN SYNDIKATE AUS RUMÄNIEN UND DER KOMMUNISTENPROZESS VON TIMIȘOARA (1929)

(Zusammenfassung)

Die Kommunistische Partei Rumäniens sah die Notwendigkeit einer ständigen Verbindung mit den Massen ein, und sah in der Syndikatsbewegung einen wichtigen Faktor.

Die bedeutenden Erfolge des Proletariats im Kampf gegen die sozialen Mißstände bewogen die führenden Kreise eine Reihe von Massnahmen gegen die Vereinigten Syndikate zu treffen, wie z.B. öffentliche Verleumdungen oder juristische Nichtanerkennung der Arbeiterorganisationen.

³¹ Gh. I. Ioniță, *Sindicatele din România în anii 1933—1940*, în *Cumidava*, V, Brașov, 1971, p. 559—563.

Nach dem Kongreß des Syndikate aus dem Jahre 1929 wollte das Bürgertum dem Ausland ein falsches Bild der Situation aus Rumänien bieten. Darum nahm sie die Zwischenfälle im Arbeiterheim als einen Vorwand, um der Arbeiterbewegung einen Schlag zu versetzen. Die Arbeiterführer wurden verurteilt, aber den Zweck erreichte das Bürgertum nicht, weil die Angeklagten und ihre Rechtsanwälte (unter anderen auch Lucrețiu Pătrășcanu) einen großen Teil der Anklagen als unbegründet aufweisen konnten. Der Kommunistenprozess von Timișoara hatte einen bedeutenden Einfluss auf die weitere Entwicklung der Arbeiterbewegung. In den nächsten Jahren bewiesen die Kommunisten durch ihren gerechten Kampf ihre Solidarität mit den Massen, die ihrerseits an deren Kampf teilnahmen.

DESPRE SITUAȚIA ȘOMERILOR DIN SUDUL BANATULUI ÎN PRIMII ANI AI CRIZEI ECONOMICE (1929—1931)

În perioada crizei economice de supraproducție dintre anii 1929—1933, care afectase în cel mai înalt grad viața economică și politică a țărilor capitaliste, șomajul a contribuit în mod hotărîtor la agravarea situației materiale a maselor muncitoare de pretutindeni.

O creștere vertiginoasă, de la un an la altul, a indicelui de concedieri s-a înregistrat în România burghezo-moșierească unde zeci de mii de muncitori din diverse sfere de activitate au fost alungați pe drumuri, răpindu-li-se orice posibilitate de a câștiga o bucată de pâine. Dacă această armată de rezervă a reprezentat pentru burghezie un instrument de intensificare a exploataării muncitorilor activi, nu este mai puțin adevărat că șomajul — în 1932 în țara noastră existau cca. 300.000 șomeri — sublinia netăgăduita incapacitate a sistemului capitalist de a-și valorifica forțele productive.

Pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin, în anii crizei, șomajul a luat proporții fără precedent, lovind îndeosebi muncitorimea metalurgică și minieră din această zonă. La sfîrșitul anului 1928, de pildă, numai la Reșița șomau peste 1.200 muncitori, pentru ca în 1932 numărul acestora să se ridice la 3.000¹. Din cei 6.884 de muncitori reșițeni, care au mai rămas în 1930 în sectorul productiv, 2.000 (30%) lucrau doar 1—2 zile pe săptămînă; 1.400 (20%) activau 3 zile, iar 700 (cca. 10%) — 4 zile săptămînal². Tot atît de gravă se prezenta situația și în celelalte centre industriale din sudul Banatului, unde atotputernică era Societatea U.D.R.³.

De cele mai multe ori concedierile erau dictate cu excesivă brutalitate — fapt care reliefează dezinteresul total al patronilor pentru soarta propriilor angajați. Un exemplu grăitor, în acest sens, ni-l oferă firma «Mundus — Borlova — Armenis» din Caransebeș, care printr-un simplu anunț avertiza muncitorii fabricii de la Balta Sărată „că începînd cu ziua de 20 decembrie 1930 oprim uzina și nu mai lucrăm, fiecare muncitor este liber”⁴. Liber, desigur, să moară de foame, în condițiile în care posibilitățile de angajare la alte întreprinderi erau ca și inexistente.

¹ Ecaterina Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, 1965, p. 138.

² *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, 1963, p. 79.

³ Vezi în acest sens Ion Popa, *Aspecte ale șomajului în zona industrială din sudul Banatului (1929—1933)*, în *Banatica III*, Reșița, 1975, p. 271—276.

⁴ Citat după Walter Farkaș, *Acțiuni de luptă ale muncitorilor din județul Caraș-Severin în primii ani ai crizei economice (1929—1931)*, în *File de istorie. Culegere de comunicări și referate privind mișcarea comunistă și muncitorească din județul Caraș-Severin*, p. 125.

Așa cum se știe, șomajul — produs tipic al orînduirii capitaliste și nu un fenomen accidental, temporar — și-a rostogolit tăvălugul necruțător mai ales în perioadele de criză. Uzinele din Reșița, se consemnează într-o gazetă locală a timpului, „concediază mereu — de ani de zile — lucrătorii“, lăsînd în voia hazardului „mii de guri flămînde“⁵. Chiar dacă nu surprinde cauzele profunde ale șomajului, publicația reșițeană remarcă totuși că acest flagel amenință în primul rînd masele muncitorești⁶. Aceeași gazetă atrage atenția cititorilor că șomajul face ravagii de mai multă vreme „fără ca potențaii zilei să fi depus prea mari efortări, măcar pentru stăvilirea lui“⁷. Trist adevăr — căci, fără îndoială, nu există un rău mai mare decît „să înduri mizerie și totuși să te vezi în imposibilitatea de a munci“⁸. E drept că statul și societățile capitaliste au destinat unele fonduri ajutării șomerilor, dar acestea erau extrem de reduse și s-au acordat numai sub presiunea luptei revoluționare a maselor. Unii reprezentanți ai autorităților din fostul județ Caraș recunoșteau de altfel că în privința stringerii ajutoarelor de șomaj doar syndicatele muncitorești depun eforturi susținute⁹.

Un raport din 23 decembrie 1930, înaintat de primăria comunei Steierdorf — Anina Prefecturii județului Caraș, consemna înființarea unui comitet local pentru ajutarea șomerilor, subliniind însă lipsa fondurilor necesare¹⁰. După numai o lună, aceeași primărie raporta despre distribuirea unor alimente șomerilor anineni, menționînd că numărul acestora a ajuns la 217¹¹.

Evident, asemenea măsuri nu răspundeau necesităților aceluia moment, mai ales că — așa cum relevă presa vremii — existau familii care de ani de zile „poartă din greu, de azi pe mîine, cu cîștiguri de milă, ocazionale, povara unei vieți mizere“ în timp ce „birurile se urcă de asemenea și prețul articolelor de prima necesitate“¹².

La începutul anului 1931 este rîndul primăriei din Reșița să raporteze Prefecturii județului Caraș despre distribuirea, înainte de sărbătorile de iarnă, a unui ajutor de 300 lei fiecărui șomer — cap de familie¹³. Raportul precizează încă că șomerii înscriși la primăria orașului Reșița în luna mai 1930 nu au beneficiat de ajutoare¹⁴.

Pretura plășii Bocșa Montană — după cum reiese dintr-un raport al acesteia, din 22 martie 1931, către Prefectura județului Caraș — a recurs la o altă soluție: instituirea unor taxe pe biletele de spectacole (cinema,

⁵ „Deșteptarea“, din 27 aprilie 1930.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem* din 20 iulie 1930.

⁸ *Ibidem* din 25 octombrie 1930.

⁹ Vezi Ion Popa, *op. cit.*, p. 273.

¹⁰ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș, fond Prefectura județului Caraș, dosar 2/1930, f. 31.

¹¹ *Ibidem*, f. 85.

¹² *Deșteptarea* din 20 iulie 1930.

¹³ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș, fond Prefectura județului Caraș, dosar 2/1930, f. 77.

¹⁴ *Ibidem*.

petreceri etc.) în vederea ajutorării celor 103 șomeri care „n-au căpătat în decursul anului 1931 nici un ajutor”¹⁵.

Deosebit de grea era și situația șomerilor din Moldova Nouă, care în vara anului 1931 au intervenit pe lângă autorități, solicitând asigurarea unor locuri de muncă sau a unor ajutoare în alimente¹⁶.

La adunarea Partidului Social Democrat din Banat, din 25 iunie 1930, a fost creionat tabloul veridic al suferințelor îndurate de miile de șomeri care sînt amenințați în permanență de spectrul foamei, fără ca statul să le acorde vreun ajutor substanțial¹⁷.

Într-un manifest al Comitetului Central al Partidului Comunist Român și Uniunii Tineretului Comunist, editat în iulie 1930, este demascată, de asemenea, politica guvernului care a cheltuit sume uriașe pentru fabricarea armamentului, „cînd în România există peste un sfert de milion de șomeri, ce trăiesc în foamă”¹⁸.

În zona industrială din sudul Banatului, ca de altfel în întreaga țară, masele de șomeri organizate și conduse de comuniști s-au ridicat cu hotărîre la luptă, revendicînd dreptul lor legitim la condiții omenești de viață. Numeroase acțiuni de protest ale șomerilor — întruniri, mitinguri, demonstrații de stradă — s-au desfășurat în această zonă încă din primii ani ai crizei și mai ales după Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român din decembrie 1931 — moment important în procesul de maturizare și radicalizare a mișcării muncitorești din România¹⁹.

Lupta șomerilor din sudul Banatului, sprijinită cu fermitate și consecvență de muncitorii activi, reprezintă o minunată pildă de combativitate revoluționară și solidaritate de clasă, înscriindu-se în contextul marilor bătălii proletare inițiate și coordonate de Partidul Comunist Român în perioada crizei.

ION POPA

DE LA SITUATION DES CHOMEURS DU SUD DU BANAT DANS LES PREMIÈRES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE (1929—1931)

(Résumé)

Dans la zone industrielle du sud du Banat, le chômage a connu dès les premières années de la crise économique une ampleur sans précédent, aggravant au maximum la situation des travailleurs. Ainsi, des milliers d'ouvriers de cet coin du pays ont été mis sur la paille par les patrons et frustrés de tout secours réel de la part de l'état bourgeois-agrarian. Dans cette situation les masses de chômeurs du Banat et du pays organisés et dirigés par le parti communiste se souleveront ferment à la lutte pour acquérir le droit légitime pour une vie meilleure.

¹⁵ *Ibidem*, f. 137.

¹⁶ *Ibidem*, f. 152—153.

¹⁷ Mărgan Serafim, Popescu Dan, Mărgan Silvia, *Studiu Monografic. Uzina Oțelul Roșu 1796—1971*, Reșița, 1971, p. 81.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ În legătură cu acțiunile de protest ale șomerilor din sudul Banatului, în anii crizei economice, vezi Ion Popa, *op. cit.*, p. 274—276.

LUPTA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN, ÎN FRUNTEA MASELOR POPULARE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN, ÎMPOTRIVA DICTATURII ANTONESCIENE (1940—1944)

La începutul lunii septembrie 1940, pentru a salva regimul burghezo-moșieresc grav compromis, virfurile cele mai reacționare ale claselor dominante din România ajutate de căpeteniile hitleriste de la Berlin au instaurat dictatura militară fascistă a generalului Ion Antonescu.

Dictatura antonesciană a lichidat și ultimele drepturi cetățenești, a adus armatele hitleriste în țară, transformînd România într-o anexă politică și economică a Reich-ului hitlerist, aruncînd-o apoi în războiul antisovietic. Împotriva tuturor celor care luptau pentru independența și suveranitatea patriei, pentru realizarea aspirațiilor legitime ale poporului român de pace și progres, s-a dezlănțuit cea mai deșănțată teroare, în primul rînd împotriva comuniștilor. Cu toată represiunea dezlănțuită împotriva antifasciștilor, Partidul Comunist Român a fost în primele rînduri ale luptei împotriva dictaturii militaro-antonesciene, iar ca exponent fidel al intereselor naționale ale întregului popor s-a ridicat de la început împotriva agresiunii Germaniei hitleriste și a războiului antisovietic.

În contextul general al luptei împotriva regimului de dictatură militară, a ocupației hitleriste și a războiului antisovietic, se înscrie și lupta comuniștilor, antifasciștilor și a tuturor patrioților animați de dragoste de țară de pe cuprinsul județului Caraș-Severin, care în această neagră perioadă au constituit o țintă majoră a organelor de represiune ale regimului detestat de întregul popor.

La numai cîteva zile de la instaurarea regimului de dictatură, organizațiile partidului comunist din județele Caraș și Severin au trecut la măsuri de reorganizare a lor, corespunzătoare noilor condiții schimbate de luptă și acțiune¹. Restructurarea era impusă de necesitatea lărgirii activității și luptei comuniștilor dar și de noile sarcini politice ce reveneau tuturor patrioților antifasciști în lumina documentelor elaborate de partid.

Activitatea în continuă creștere a partidului comunist era semnalată și de direcția administrației de stat din Ministerul de Interne, ce făcea cunoscut informațiile date de Marele Stat Major din care rezulta că

¹ Filiala arh. stat. Timișoara, fond. Prefectura jud. Timiș-Torontal. dos. 31/1940, f. 400.

„propaganda comunistă continuă cu destulă intensitate cu deosebire în regiunile unde se află trupe“ și cere sprijin pentru „identificarea agenților propagandiști comuniști“ și combaterea acțiunilor lor².

Pe aceleași coordonate ale urmăririi și anihilării activității și luptei comunistilor, siguranța din Oravița informează Prefectura județului Caraș, că la Reșița unde exista un comitet județean de partid, comuniștii au început să-și lărgască activitatea, luând unele măsuri de a trimite emisari din rîndurile tineretului marxist în localitățile miniere din județ, în special la Anina și Steierdorf, cu scopul de a reactiva și înființa noi organizații comuniste³.

Măsurile de teroare împotriva comunistilor au devenit tot mai frecvente, totuși aceștia și-au păstrat influența asupra maselor muncitoare. În spiritul acestei situații, la 13 ianuarie 1941, Marele Stat Major într-o adresă către Ministrul Apărării Naționale arată că „Propaganda comunistă continuă a se desfășura pe teritoriul țării prin mijloace deja cunoscute și anume: Propaganda de la om la om, manifeste, șablonări de manifeste și lozinci comuniste, broșuri, reviste, discuțiuni cu muncitorii, elogierea regimului din U.R.S.S., prin propagandiști, instigarea la revendicări continue (...) întruniri clandestine“⁴.

Situația era cunoscută și de prefectul județului Caraș, care sublinia că marea masă a muncitorilor și funcționarilor, sub diferite forme, desfășoară activități de inspirație comunistă. Prefectul dispunea ca toți muncitorii și funcționarii dovediți că fac propagandă comunistă, potrivit ordinelor M.A.I., trebuie să fie tratați în mod special și pedepsiți cît mai aspru posibil⁵. Prin urmare, la 22 mai 1941, prefectul județului Caraș într-o circulară către preteri, poliție, primari cere să se întocmească în conformitate cu ordinul nr. 1522 B al brigăzii a 9-a de cavalerie, de urgență, „un tabel de persoane care prin activitatea lor ascunsă și subversivă prezintă pericol pentru siguranța statului“⁶.

Pentru atragerea la luptă antifascistă și revendicativă, organele locale de partid de pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin prin membrii de partid și simpatizanții comuniști au răspîndit în rîndurile muncitorilor metalurgiști și minieri numeroase manifeste. Muncitorii din Reșița, minerii din Doman, Secul, Anina, Ocna de Fier, Bocșa au fost în primele rînduri ale luptei antiantonesciene și antihitleriste ca urmare a activității neobosite și metodice a comunistilor, care nu și-au precupețit

² *Ibidem*, dos. 31/1940, f. 1.

³ *Ibidem*, dos. 31/1940, f. 400.

⁴ Filiala arh. stat. Cluj-Napoca, fond. Pregătirea și înfăptuirea insurecției armate de la 23 august 1944 dos. nr. I—IV, fotocopie.

⁵ Fosta Arh. Consiliului popular Lugoj, fond Pref. jud. Severin, dos. 4.490/1941, vezi și Ion Șerban, *Partidul Comunist Român în fruntea luptei maselor populare din județul Caraș-Severin împotriva dictaturii antonesciene (1940—1944)*, în *File de istorie*, p. 166.

⁶ Filiala arh. stat. Caransebeș, fond Primăria Reșița dos. nr. 44/1941, f. 76 vezi și Ion Șerban *op. cit.*, p. 166.

nici libertatea nici viața pentru independența și progresul social al României⁷.

Politica Partidului Comunist Român de mobilizare a maselor populare la luptă împotriva dictaturii antonesciene și pentru alungarea trupelor hitleriste din țară, exprima interesele generale ale poporului român. Este edificator în acest sens ordinul nr. 58 din 2 iunie 1941 al M.A.N. care arată că „unele organe ale statului, o parte din intelectualitatea de la orașe și sate, precum și unii ofițeri români nu înțeleg atitudinea de prietenie față de Germania (hitleristă n.n.), față de armata sa“. În continuare ordinul arată că s-au luat măsuri și se vor mai lua încă „împotriva tuturor celor ce nu înțeleg să se conforme ordinelor date de către domnul mareșal Antonescu“⁸.

Sentimentele poporului român de dezaprobare și luptă împotriva regimului antonescian sînt cunoscute și de înaltele foruri guvernamentale. Referitor la colaborarea româno-germană, Ministerul Afacerilor Interne, la 1 Mai 1941, se adresa prefectului județului Caraș: „În ultimul timp în cercurile germane (hitleriste n.n.) se afirmă că populația românească este refractară apropierei româno-germane. Se subliniază că unii funcționari români își exprimă pe față părerea că Germania va pierde războiul și prezintă această eventualitate ca o dorință proprie (...)“⁹.

Semnificativ pentru felul cum era privit de poporul român, Hitler dincolo de aspectul umoristic, este una din notele informative ale siguranței județului Severin. Aceasta arată că la 23 martie 1941, s-a aflat într-o cutie poștală o vedere cu o fotografie a lui Hitler, ce avea pe ea următorul conținut: „Fotografia reprezintă mutra unui periculos evadat dintr-un ospiciu de nebuni din Düsseldorf. Onoratul public este rugat ca în caz că este recunoscut de cineva să avizeze imediat poliția pentru a fi arestat și internat. Sfătuim populația de a da toată atenția acestui anunț, altfel sîntem expuși a fi asasinați de acest criminal incurabil“¹⁰.

În primăvara anului 1941 în cadrul unui larg proces de luptă împotriva militarizării uzinelor, muncitorii din Reșița au refuzat să poarte bransarde și numere. Muncitorii între ei, mulți de origine etnică germană, refuzau să lucreze 12 ore, spunînd că acest lucru să-l facă cei ce poartă uniforme hitleriste. Metalurgiștii reșițeni erau nemulțumiți și din cauza înglobării uzinei lor în concernul hitlerist „Hermann Göring Werke“, precum și a împinzirii uzinei cu personal de conducere ce avea state de funcțiuni la siguranță sau gestapo¹¹.

⁷ M. Covaci, *Din lupta muncitorilor mineri în primii ani ai dictaturii militaro-fasciste*, în *AIIP*, 3, 1964, p. 95.

⁸ Fosta Arh. a Consiliului popular Lugoj, fond. Pref. jud. Severin, dos. nr. 3103/1941.

⁹ Filiala arh. stat. Caransebeș, fond Primăria orașului Caransebeș, dos. nr. 22/1941, f. 26.

¹⁰ Fosta Arhivă a Consiliului popular Lugoj, fond. Pref. jud. Severin, dos. nr. 3770/1941.

¹¹ E. Cimponeriu, *Reșița Luptătoare*, Buc. 1965, p. 259; vezi și E. Cimponeriu, *Lupta infeudării țării de către Germania hitleristă*, în *Studii* nr. 4/1964, p. 768.

În cursul anului 1941 pe baza noilor contracte colective de muncă, care prevedeau concedierea celor care uneltesc împotriva orînduirii politice existente în stat, au fost dați afară din uzinele U.D.R. nu numai un număr mare de comuniști și antifasciști, dar și muncitori de naționalitate germană care refuzaseră să se înscrie în sindicatul fascist german din România (Deutsche Arbeiterschaft Rumäniens), creat pentru a rupe lup-ta muncitorilor de diferite naționalități și a o înăbuși mai ușor¹².

Măsurile represive ale regimului antonescian devin tot mai aspre. Prefectul județului Caraș într-o adresă către Legiunea de jandarmi Severin comunică că, Ministerul Afacerilor Interne a hotărît a se lua măsuri drastice împotriva funcționarilor și muncitorilor care sub firmă legală fac agitație comunistă și indică să fie tratați în mod special și pedepsiți cît mai aspru cu putință¹³. În spiritul măsurilor de teroare și represiune, siguranța din Lugoj, informa la 15 aprilie 1941, prefectul județului că, numai din orașul Orșova au fost internați în lagărul de la Tîrgu Jiu 18 persoane, în special comuniști¹⁴.

Teroarea și greutățile pe care avea să le suporte poporul român erau însă abia la început. Legarea României de politica agresivă a Germaniei hitleriste a atras țara noastră la 22 iunie 1941 în războiul antisovietic, socotit de masele populare ca un act odios, potrivnic cu interesele naționale și care în mod evident nu putea duce țara decît la un dezastru.

Pentru poporul român, pentru clasa muncitoare și elementele cele mai înaintate și realiste din patria noastră, comuniști și antifasciști, se puneau de această dată sarcini noi, suplimentare. Pe lîngă cele vechi, pentru care partidul comunist a luptat consecvent, se cereau altele noi, de sabotare a producției de război, de luptă antifascistă și antirăzboinică care să aibă ca scop final apropiat răsturnarea regimului de dictatură militară și încetarea unui război profund antipopular și antipatriotic.

Edificator pentru politica contrară intereselor naționale, pentru ne-buneasca aventură în care a fost aruncat poporul român de către regimul antonescian și protectorii săi externi hitleriști, nu este numai sfîrșitul tragic al celor ce au promovat o astfel de politică dar și faptul că aceste lucruri sînt recunoscute chiar de Antonescu într-o convorbire cu von Ribbentrop în februarie 1942: „Am declarat fără să întreb poporul că trebuie să ducem o politică de alăturare față de țările Axei, eu am declarat că aceasta este singurul exemplu din istoria popoarelor cînd doi oameni îndrăznesc să facă o declarație deschisă care trebuie să-i pară neapărat odioasă¹⁵.

Afirmația de mai sus a lui Antonescu corespunde pe deplin realităților. Rapoartele informative către Președintele Consiliului de Miniștri a-

¹² E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, Buc., 1965, p. 285.

¹³ Fosta Arh. a Cons. pop. Lugoj, fond. Pref. jud. Severin doc. nr. 5590/1941.

¹⁴ Olimpiu Matichescu, *Activitatea desfășurată de P.C.R. cu prilejul zilei de 1 mai pentru organizarea luptei oamenilor muncii împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în *Rev. Arh.*, 1, 1964, p. 137.

¹⁵ *Procesul de la Nürnberg*, vol. II, p. 235. Moscova, 1958. Nota convorbirilor dintre Ion Antonescu și Ribbentrop.

testau nemulțumirea și indignarea populației față de prezența trupelor hitleriste și continuarea războiului antisovietic.

Semnalăm numai Darea de seamă asupra stării de spirit a populației județului Severin din august 1943 în care se spunea: „astăzi putem afirma că un număr de aproximativ 80% din populație este dușmănoasă germanilor”¹⁶. (hitleriștilor n.n.). Cu siguranță însă procentul era mult mai mare decât cel menționat.

În momentul declanșării războiului antisovietic, sub conducerea Comitetului regional Banat al Partidului Comunist Român își desfășurau activitatea mai multe comitete județene. Unele din aceste comitete județene își aveau sediul la Timișoara, Reșița și Lugoj. Comitetul regional Banat al Partidului Comunist Român îndruma lupta maselor populare, a comuniștilor și antifasciștilor din Banat, pentru îmbunătățirea nivelului de trai și a condițiilor de muncă, pentru redactarea presei de partid și difuzarea ei în special a „României Libere” Banat, a răspindirii manifestelor, a organizării sabotajului producției de război și a încetării războiului antisovietic¹⁷.

Numeroase celule de partid acționau în orașele de pe cuprinsul Banatului, organizate mai ales în marile uzine, dar se găseau și în întreprinderi mai mici. La Reșița celule de partid se găseau în toate secțiile mai importante ale uzinelor. Celule de partid erau și în localități industriale mai mici ca Bocșa Română, Bocșa Vasiova, Ocna de Fier, Dognecea, Aniina, Secul etc.¹⁸.

Pe plan național, după începerea războiului antisovietic, într-o scrisoare a C.C. al P.C.R., din iulie 1941, către membrii de partid, intitulată: „Sarcinile Partidului Comunist din România”, arătându-se caracterul acestui război se spunea că „Este vorba despre libertatea sau sclavia tuturor popoarelor din Europa și din lumea întreagă. Este în joc și viața sau moartea poporului român cotropit (...) și aruncat în acest măcel nimitor”. Se mai arată că sarcina și răspunderea istorică a partidului comunist față de poporul român „constă în organizarea luptei în România alături de marele popor sovietic și celelalte popoare cotropite, pentru eliberarea țării, pentru România liberă și independentă”¹⁹. Aceiași scrisoare îndemna la o intensă muncă de clarificare în rîndul poporului român, iar comuniștii să se pună în fruntea maselor pentru dezrobirea națională și socială „împotriva ocupanților germani și trădătorilor lachei de țară”²⁰.

Lupta antifascistă și antirăzboinică se desfășoară în condiții extrem de grele. Pentru cele mai mici delictе orice persoană putea fi internată

¹⁶ Fosta arh. a Cons. popular Lugoj, fond. Pref. jud. Seevrin, doc. nr. 20407/1943.

¹⁷ W. Marin, V. Petrișor, *Lupta organizației P.C.R. din Banat în fruntea maselor populare împotriva dictaturii fasciste, pentru zdrobirea invadatorilor hitleriști în AIIP*, 4, 1962, p. 57.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Filiala Arh. stat Cluj, fond. Pregătirea și înfăptuirea insurecției armate de la 23 august 1944, dos. nr. I—IV fotocopie.

²⁰ *Ibidem*.

intr-un lagăr de concentrare. Cazuri cînd unii dintre membrii au fost arestați și apoi internați în lagăre de concentrare, ca cel de la Tirgu Jiu, pentru activitatea lor politică anterioară nu au fost rare, așa cum s-a întîmplat cu unii dintre muncitorii de la uzina „Ferdinand”²¹. Simpla părăsire a locului de muncă, sau discuția cu o altă persoană presupunea a fi activitate comunistă și fără a fi nevoie de dovezi concludente, comandantul militar al întreprinderii putea dispune în cel mai bun caz concedierea²².

În condițiile războiului, cea mai periculoasă și mai temută armă cu care comuniștii și antifasciștii bănățeni au lovit regimul antonescian și războiul antisovietic a fost sabotajul, de aici și îndirjirea autorităților de a-l preveni.

Astfel, la numai trei zile de la începerea războiului antisovietic, siguranța din Timișoara într-o adresă către Regiunea a 8-a Industrială Timiș arată că pentru preîntîmpinarea sabotajului comunist s-au dat dispoziții suplimentare celor interesați avînd în vedere „lupta ce trebuie să o ducem contra ideologiei comuniste”²³. La 15 iulie 1941 prefectul județului Caraș era informat din comunicatele Președenției Consiliului de Miniștri că, după începerea războiului „comuniștii urmăresc pe toate căile să producă acte de sabotaj, de dezordine și de agresiune în spatele frontului”²⁴. Ordinul ministrului către prefect atrage atenția că: „Pentru prevenirea celor mai de sus trebuie concentrate toate mijloacele în zonele muncitorești. Trebuie supravegheați conducătorii sau orice gest sau mișcarea lor cunoscută”. Același ordin dispune: „Toți instigatorii și toți cei ce seamănă dezordine să fie imediat arestați și judecați. Cei care nu sînt condamnați sau au ispășit pedeapsa să fie propuși pentru lagăr”. Și ministrul încheia ordinul cu sugestia ce devine lege: „Să fie deferiți justiției toți cei ce pregătesc acțiuni de sabotaj”²⁵.

Autoritățile centrale și locale știind că sabotajele cele mai numeroase și cele mai eficiente se pot produce în marile uzine și zone industriale ce lucrau pentru producția de război, dădeau instrucțiuni suplimentare. Astfel, prefectul județului Caraș într-o adresă „către Garnizoana Reșița, Legiunea de Jandarmi Reșița, Comandantul militar Reșița, Poliția Reșița, Primăria Reșița”, arată că din ordinul Președenției Consiliului de Miniștri dispune a se aduce la cunoștință că: „toți cei care vor fi dovediți că au comis acte de sabotaj în zona industrială Reșița-Anina vor fi condamnați la moarte și executați imediat, de asemenea vor fi condamnați la morate și executați imediat, aceia care nu i-au denunțat pe loc autorităților”²⁶.

²¹ Filiala Arh. stat Caransebeș, fond. Uzinele Ferdinand, dos. nr. 140/1941, f. 109/152.

²² Fil. Arh. stat Timișoara, fond. 458 Inspectoratul Industriei Timiș, dos. nr. 161/1940, f. 1—2.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Fil. Arh. stat Caransebeș, fond. Primăria Reșița, dos. nr. 14/1941, f. 91.

²⁵ *Ibidem*, p. 102; vezi și I. Șerban, *Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian (1940—1944)* în *Banățica*, I, 1971, p. 341.

²⁶ *Ibidem*, f. 119; vezi și I. Șerban *op. cit.*, p. 341.

Asprimea măsurilor represive nu a oprit poporul în lupta sa împotriva unui regim de trădare a intereselor naționale. Cel mai frecvent sabotaj a fost efectuat de o asemenea manieră că adesea era interpretat ca defect de fabricație sau atunci când acesta era evident, făptașii rămineau de regulă necunoscuți. Se încetinea ritmul de lucru spre a scădea capacitatea de producție sub pretextul remedierii unor defecțiuni. Se schimba intenționat compoziția oțelului prin introducerea unor corpuri străine, se deteriorau piese dar numai după ce trecuseră pe la Comisia militară de control și recepție. Aceste acțiuni vizau mai ales produse cerute cu insistență de Ministerul Apărării Naționale sau de armata germană.

Bombele fabricate la Reșița prezentau cele mai diferite defecte de fabricație, fapt pentru care, fiind neutilizabile în luptă erau trimise înapoi spre recondiționare. Nici întârrirea controlului pentru evitarea provocării intenționate de loviri sau defecțiuni nu a avut mai mult succes²⁷. Mult timp nu s-au putut produce piesele pentru tunurile și obuzele ce se fabricau la Reșița²⁸.

Un mare act de sabotaj l-a reprezentat incendierea magaziei Fabricii de locomotive. Pagubele au fost stabilite estimativ de către Contabilitatea centrală U.D.R. la 72.410.808 lei. Într-un raport al Curții de apel din Timișoara se preciza că incendiul a produs pagube în valoarea de 200.000.000 lei²⁹.

În lupta cu organele de represiune comunistii au suferit arestări și torturi. Până la 17 noiembrie 1942 au fost arestați un număr însemnat de comuniști și uteciști din Reșița și Anina, majoritatea, membrii ai comitetului local al partidului și ai U.T.C.-ului. Cu toate torturile, siguranța n-a obținut ceea ce dorea și cei arestați au fost trimiși la Curtea Marțială din Timișoara. În 1943 a avut loc procesul comunistilor și uteciștilor reșițeni, care în marea lor majoritate au fost condamnați la închisoare³⁰. Cei rămași în libertate au preluat și munca tovarășilor lor închiși.

Regimul antonescian și protectorii săi hitleriști sub forța loviturilor date de coaliția antihitleristă și lupta popoarelor se aflau în plină agonie. Masele populare din România vedeau tot mai aproape ziua eliberării patriei, a încetării războiului antihitlerist. În aceste condiții Comitetul regional de partid Banat a trecut la organizarea unui detașament militar armat al P.C.R., care să acționeze în munții Banatului. Datorită unei trădări, armamentul depozitat la punctul Gervan a fost capturat de organele represive ale statului antonescian iar patrioții comuniști arestați și supuși unui tratament sălbatic, iar comunistul Ștefan Plavăț ucis.

²⁷ Arh. Uzinele constructoare de mașini Reșița (în cont. U.C.M.R.) fond U.D.R. dos. nr. 8/1942, doc. nr. 58109/1942 vezi și I. Șerban, *op. cit.*, p. 342.

²⁸ Idem, doc. nr. 105.373/1942; doc. nr. 104291/1942 vezi și I. Șerban *op. cit.* p. 342.

²⁹ Arh. Procuraturii Timișoara, fond Parchetul general al curții de apel dos. nr. 1/1943; pentru detalii vezi și I. Șerban *op. cit.*, p. 343.

³⁰ T. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, Buc. 1965, p. 268.

Poliția a făcut de asemenea arestări la Bocșa Română, Bocșa Vasiova, Reșița, Timișoara³¹.

Represiunile împotriva acestor patrioți, printre ultimele de acest fel, au trezit îndreptățita indignare a oamenilor cinstiți. Dînd expresie sentimentelor de revoltă ale unor pături largi, un grup de patrioți din Banat, au înaintat un protest vehement inspectoratului de poliție care conducea ancheta în care se spunea:

„Sîntem adînc revoltați de felul cum sînt maltratați și uciși partizanii din munții Banatului, acești patrioți fiii cei mai buni ai poporului român. Noi tinerii patrioți din Banat vă avertizăm că nici-o trădare, nici o faptă mirșavă, fie directă, fie indirectă nu va rămîne nerăzbunată. Sîntem hotărîți mai mult ca oricînd ca acum, cu arma în mînă cu dorința de libertate și independență națională, cu sprijinul poporului întreg să-i apărăm și să-i răzbunăm pe frații noștri schingiuiți și uciși în camerele de tortură ale siguranței din Oravița. Dumneavoastră D-le inspector ca și toți cei ce i-au parte la măcelărirea poporului român, veți fi tras la răspundere. Fiecare trădător va trebui să dea socoteală personal pentru crimele comise în fața poporului român. Dacă mai există puțin patriotism în dumneavoastră, trebuie să interveniți cu toată autoritatea și influența dumneavoastră pentru punerea imediată în libertate a partizanilor din Oravița. Vă atragem atenția să cîntăriți bine ceea ce faceți și veți mai face, căci ora socotelilor se apropie. Fiecare trădător va împărți soarta fasciștilor învinși”³².

Insurecția armată antifascistă de la 23 August 1944 a deschis o pagină luminoasă în istoria poporului român. Dar, pentru aceste meleaguri trupele hitleriste se agătau cu disperare, căutau să cotopească orașele și satele, să ocupe punctele strategice. Populația, la chemarea comuniștilor a pus mina pe arme; a asigurat paza podurilor, a întreprinderilor industriale, a neutralizat spionii și trădătorii, pînă cînd hitleriștii cotropitori au dispărut dincolo de frontierele de apus ale țării.

ION ȘERBAN

DER KAMPF DER RUMÄNISCHEN KOMMUNISTISCHEN PARTEI
ALS ANFÜHRER DER VOLKSMASSEN IN KREIS CARAȘ-SEVERIN
GEGEN DIE ANTONESCU-DIKTATUR (1940—1944)

(Zusammenfassung)

In den Jahren des Antonescu-Regimes war die Rumänische Kommunistische Partei die einzige politische Partei mit einer ununterbrochenen Tätigkeit, die sich von Anfang an standhaft dem nationalen Verrat des Generals Antonescu widersetzte.

³¹ Fosta Arh. a Cons. popular Oravița fond. Pref. jud. Caraș, dos. nr. 43/1944, doc. nr. 2638/1944.

³² După o fotocopie aflată acum 10 ani în Muzeul Clubului C.F.R. Timișoara.

Das politische Antonescu-Regime hat die letzten Reste der demokratischen Rechte beseitigt, hat den Terror gegen die Antifaschisten verstärkt und die Hitlerarmee ins Land gebracht und so Rumänien in einen Marionettenstaat verwandelt, ein Staat ohne Freiheit. Er führte Rumänien in den antisowjetischen, für unser Land, ein vernichtenden Krieg.

Die Rumänische Kommunistische Partei hat auf dem Gebiete des Kreisses Caraş-Severin alle Volksmassen gegen die Antonescu — Diktatur aufgerufen und alle Methoden zur Beseitigung dieses Regimes und zur Vertreibung der Hitlertruppen aus unserem Lande angewandt.

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

CIRCULAȚIA CĂRȚII ROMÂNEȘTI ÎN VALEA ALMAJULUI PÎNĂ LA 1840

Ținutul cercetat este o zonă depresionară situat în sudul județului Caraș-Severin, limitată la nord de munții Semenici și în partea opusă de cei ai Almăjului. Accesul este permis prin trecătorile înguste cu aspect de defileu ale Minișului, Globului și Stancilovei. Așezarea geografică și condițiile istorice i-au imprimat o individualitate distinctă. În răstimpul de care ne ocupăm, Valea Almăjului, cuprindea 13 sate¹. Am ales acest ținut ca teren al investigațiilor noastre fiindcă am dorit să realizăm o cercetare în plan orizontal pentru a evidenția ce a însemnat cartea românească la nivelul satului, pentru a desluși rolul și semnificațiile ei în acest mediu.

În perioada menționată se constată, în Banat, o acută nevoie de carte românească. Provincia este deosebit de receptivă la orice nouă apariție sau ediție din mai toate centrele tipo-editoriale românești ale vremii. Almăjul resimțea de asemenea, nevoia cuvîntului românesc tipărit. Cartea se păstra cu sfințenie fiind trecută între odoare. Cînd se deteriora, proprietarii, plăteau sume însemnate (uneori egalînd prețul de cumpărare) pentru a fi „diresă“ căci rare erau ocaziile de a procura un nou exemplar și poate dintr-un explicabil atașament pentru exemplarul avut. El era transmis din generație în generație păstrînd în însemnările de pe filele sale veritabile cronicile ale vremurilor trecute. Înoirea legăturii era o faptă de laudă și toți care o fac țin s-o consemneze. Așa procedează la 1804 doi preoți din Bozovici². Ei consemnează întîmplarea ca unii ce au făcut o faptă de impresie. Aceeași mîndrie răzbate dintr-o însemnare de la Lăpușnicul Mare³. O altă însemnare mai tîrzie o păstrează un *Moliftenic* de

¹ Bănia, Bozovici, Borlovenii Noi, Borlovenii Vechi, Dalboșeț, Eftimie Murgu (în trecut Rudăria — n.n.) Gîrbovăț, Lăpușnicul Mare, Moceriș, Pătaș, Prigor, Pripileț, Șopotu.

² *Triod, Rîmnic, 1731 (Bozovici)*: „... am dires ce aici au fost rupt (...) 18 februarie 1804. Gheorghe Stanoilovici...“ „La cîteva pagini: „Gheorghe Dimitrie-vici (...) am dires la anul 1804 în luna februarie în 18 — lea zi...“

³ *Penticostar, Rîmnic, 1767 (Lăpușnicul Mare)* „... a doua oară prin legătură chită (..) 9-lea mai, 1830. Traian Cismariu scriitori ...“.

la Sibiu din 1833⁴. Cu același lucru se laudă și un Nicolae Fogaraș care leagă din nou o carte a satului Bănia și anume *Cazania* de la București din 1768⁵.

Cartea era un produs scump, greu de procurat, care se vindea cu martori, ca un obiect de preț, era zălogită pentru pământ sau altă avere, purta grele blesteme pentru cei care ar fi vrut s-o fure. Este semnificativ faptul că grupuri de oameni se adunau pentru a izbuti să strângă suma necesară cumpărării unei tipărituri.

Înoirea de legături și nerenunțarea la exemplarele deteriorate, scumpe, însemnările de blestem, cele de menționare a proprietății, indică un lucru firesc — cartea românească era un articol foarte căutat. Este legitimă deci întrebarea privitoare la cauzele penuriei de carte. Ele sînt multiple, de natură diversă, schimbătoare de la un veac la altul uneori chiar mai frecvent. Pe baza documentelor vremii, dar mai ales a însemnărilor de pe filele tipăriturilor vom încerca să elucidăm aceste cauze.

Deosebit de grav a fost afectată alimentarea Banatului cu cărți românești, în veacul al XVIII-lea, de nesfîrșitele războaie austro-turce care au transformat provincia într-un cîmp de luptă. Năvălirile turcești, abuzurile trupelor austriece (cu nimic mai prejos în comportament decît otomanii) au îngreueat nespus circulația cărții românești. Multe cărți au fost distruse odată cu incendierea satelor de către austrieci cu ocazia înăbușirii unor răscoale așa cum s-a întîmplat în anii 1736—1739⁶. Cele mai multe cărți au pierit în ultimul război austro-turc, din 1788, lucru menționat și de cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg⁷, cu toate că se încercaseră unele măsuri de prevedere⁸.

Anul 1718 aduce Banatul în granițele unui imperiu în plină expansiune, înlocuindu-se o stăpînire cu alta. Perioada stăpînirii turcești este încă destul de puțin cunoscută, dar în ceea ce privește atitudinea otomanilor față de problemele religioase, culturale ale supușilor, părerea că nu s-au

⁴ *Molitifelnic, Sibiu, 1833* (Borlovenii Vechi): „În șcîntă să fie precum că acest Molitifelnic Bogat s-au cumpărat de la Bucur Bucurianovici din Sebeșul de Jos de-n scaunul Sibiului din Ardial pentru bisărica Borloveniului (cu) 16 fl. bancnoted și acești bani s-au căpătat de pe iarba a muntelui Semenici din izlazul amîndurora satelor în 22 a lunii lui octombrie anul 1836 și de față l-a cumpărat(ul) cărții aceșcia (au fost) Iancu Moica Harambașul, Iacob Enia Sinatorul Iancu Babeu iub(îlatăr) căprariu prin indemnul și povățuirea mia preotul (din) Borloveni, Iancu Petrila paroh apoi la anul 1868 l-am trimis la Oravița puhpintăr prea colonfărul Ciurbeih din Staiărdorf de l-am prolegat cu a lui cheltuială și clomfărul acesta nu mi-au cerut nimic“.

⁵ *Cazanie, București, 1768* (Bănia): „... s-au legat prin (...) Nicolae Fogaraș, octomvrie 11, 1797“.

⁶ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin III*, Caransebeș, 1902, p. 209—230.

⁷ Nicolae Stoica, *Cronica Banatului*, (Ediție îngrijită de Damaschin Mioc), București, 1969, p. 287.

⁸ *Protocolul de circulare al bisericii gr. ort. române din Doman: Circulara nr. 9 din 26 iunie 1738*: „... ne încetăm vă încredințez ca unele (...) care sînt de preți mai bun și cărțile într-o ladă să le așezați și cărțile într-o ladă să le țineți ca întru întîmplarea nevoii ce-(i) mari (...) să puteți mîntui“.

amestecat pare justă. Cert este că nu au făcut nimic nici pentru ale încurajării, așa încît Banatul a rămas în această perioadă fără tiparniță proprie, cum fusese și pînă la cucerirea turcească. Nu avem încă dovezi îndubitabile, dar o eventuală extindere a ierarhiei bisericești muntene, în zonă, nu este exclusă⁹. Oricum ar fi fost, sigur este că turcii nu au făcut încercări de prohibire a cărții românești, astfel încît provincia a putut beneficia de produsele tiparnițelor de peste munți. Almăjul nu a făcut excepție. Spre acest ținut și-au găsit drum cărți din Muntenia și Moldova, pierdute astăzi¹⁰, dar despre care au rămas însemnări. Astfel, la Prigor mai exista în 1930 o *Biblie* a lui Șerban, excepționalul monument de limbă românească¹¹. Deci la cucerirea austriacă Banatul nu avea tiparniță, iar noii stăpîni nu arătau nici o grabă ca să deschidă vreuna. Și în Banat austrieccii au încercat subtila manevră a „unirii“. Populația românească a sesizat

⁹ Pînă în prezent nu s-a realizat o cercetare sistematică asupra acestei probleme deși există temeiuri pentru o abordare a ei. Faptul că la Grădinari se păstrează un Liturghier tipărit la Tirgoviște în 1713 de Antim Ivireanu, care la acea dată era deja mitropolit al Țării Românești, cu o inscripție în care acesta este numit: „...sfinția sa părintele chir Antim episcopul rîm(niceanul)“ ne duce cu gîndul că bănațeanul dăruit îl pomeneste cu titlatura cunoscută lui (cea de episcop nu cea de mitropolit, calitate în care era superior). În același sens se înscrie și o însemnare semnalată de N. Iorga în care se spune că „Noul Testament“ de la Bălgrad a fost cumpărat de un locuitor din Jebel „... în zilele părintelui Antim...“. Menționarea numelui arhierelui nu ar fi avut rost dacă el nu ar fi fost *de fapt* episcopul căruia cel din Jebel (cumpărătorul) îi era subordonat. Sînt numeroase cazurile în care însemnările de cumpărare pomenesc de la protopop la episcop toți superiorii preotului respectiv. Spre exemplificare: pe *Evanghelia*, Blaj, 1776 (Pătaș): „... în zilele acestea este Domnul preasfințitul arhierelul nostru Iosif Ionovici de Sacaben în Verșet și domnul protoprezviter Nicolae Stoica în Mehadia. Însmnate în luna februarie 17, 1800“. La Calina (comuna Dognecea, județul Caraș-Severin) se află două tronuri arhieresti purtînd sculptate pe speleaza lor, unul „aqlva valahica“ iar celălalt vulturul bicefal cantcuzinesc. Vehicularea acestor piese de mari dimensiuni, greoaie, nu ni se pare posibilă decît în cazul unei danii speciale sau poate chiar a vreunei ctitorii neștiute astăzi, ceea ce ne facem să credem posibilă o corelație de subordonare a Banatului de sud în urma uniformizării dominației politice prin cucerirea otomană) față de episcopia Rîmnicului. Desigur, în cele de mai sus, nu facem decît să avansăm o ipoteză a cărei verificare o considerăm de importanță pentru trecutul cultural al românilor bănațeni.

¹⁰ Faptul că în prezent în Banatul sudic nu s-au depistat exemplare macariene sau coresiene poate fi pusă în legătură cu interesul arătat pentru ele de către episcopul Vișetului care prin circulara sa numărul 61004 din 31 decembrie 1858 solicita să i se transmită care anume biserici bănațene dețin asemenea valori. Poate că în final acțiunea nu s-a terminat doar cu o simplă depistare informativă. Menționăm că în protocolul de circulare al bisericii din Cîlnic (actualmente cartier al municipiului Reșița) consultat de noi nu am găsit circulara aceasta poate și fiindcă ea se referea numai la zona Almăjului și a Clisurii Dunării. Informația este preluată de la: Alexandru Moisi, „*Monografia Clisurii*“, Oravița, 1938, p. 59.

¹¹ *Evangheliie, Rimnic, 1784 (Prigor)*: „... el (preotul Dumitrescu Cîmpeanu — n.n.) va fi adus cu sine de la Tirgoviște de unde era originar și „*Biblia*“ tipărită pe timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, 1688, și care s-a păstrat în biserica din Prigor pînă în anul 1930, cînd i s-a pierdut urma“. Informația aceasta este de fapt un fragment dintr-un manuscris al lui Coriolan Buracu referitor la istoricul Prigorului și al Putnei, localități almăjene, care a fost realizat pe filele albe anexate exemplarului din *Evanghelia* citată mai sus.

imediat primejdia ce se ascundea sub fațada unei manevre de ordin religios și opoziția s-a născut viguroasă din prima clipă. Nu trebuie neglijat nici aportul pe care l-a avut Mitropolia de la Carlovăț în lupta împotriva „unirii”, evident din cu totul alte considerente. Oricum, habsburgii au sesizat în cartea românească un dușman, au înțeles că ea era un tainic fir de legătură ce-i aduna pe români de pretutindeni. Drept urmare, în întreaga perioadă de care discutăm ei vor încerca realizarea unui blocaj sistematic asupra cărții românești. Prima din șirul de măsuri prohibitive a fost cea a lui Carol al IV-lea din 1718 prin care a dispus că înființarea tipografiilor este posibilă numai la sediul universităților sau a capitalelor de provincii și doar acolo unde se putea efectua o supraveghere eficientă a activității lor¹². Este ușor de imaginat că decretul acesta nu era de natură să încurajeze efortul de a înființa tiparnițe în provinciile românești, așa încît Banatul rămîne în continuare lipsit de teascuri. În aceeași serie de stavile se inscrie și refuzul Vienei față de cererea episcopului Damaschin al Rîmnicului de a-și răspîndi cărțile pînă la marginea de vest a Banatului¹³. Același țel l-au urmărit austriecii cînd refuză hotărît oferta unui popă, Constantin Rimniceanu, de a aduce teascuri la Timișoara și care, nemărturisit, continua strădania lui Damaschin. Autoritățile au simțit intenția, au intuit scopul rimniceanului care voia să aducă Rîmnicul, cu tot ce avea el dorit de români, la Timișoara, și în consecință au interzis deschiderea tiparniței. Informația ne-o lasă Nicolae Stoica de Hațeg care nu comentează întîmplarea, dar ține s-o aducă la cunoștința urmașilor ca un eveniment de importanță¹⁴. E drept că episcopul Inochentie al Rîmnicului obține permisiunea de a-și vinde cărțile în Transilvania și Banat¹⁵ dar nu pentru multă vreme fiindcă la 1770 Maria Terezia, pentru a proteja tiparnița lui Kurcbök, interzice importul de cărți muntene, ordonînd totodată confiscarea și nimicirea lor¹⁶.

Mai important decît toate acestea este însă ceva ce se petrece acum, liniștit în aparență, dar de o extraordinară profunzime, cu românii bănățeni ca și cu cei din celelalte provincii ale PATRIEI: se răscolește conștiința de sine a neamului românesc, se afirmă clar ideea nobleței prin originii. Cartea a contribuit la acest proces care o cerea la rîndul lui ca ceva necesar, imposibil de stăvilit. Acum pătrunde slova tipărită „peste tot și în toate mințile”¹⁷. Oamenii căutau cartea și trebuiau să o găsească. Centrele tipo-editoriale românești trimiteau încoace cantități apreciabile dar

¹² Al. Rusu, *Cîteva date din istoricul tipografiei în Banat (1591 — 1848)* în *Mitropolia Banatului*, XVI (1966), nr. 4—6, p. 242.

¹³ N. Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriece*, București, 1906, p. 163—164.

¹⁴ Apud. C. Buracu, *Muzeul Cerna în Băile Herculane și cronica Mehadiiei*, Turnu Severin, 1924, p.

¹⁵ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 134.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Alexandru Dușu, *Coordonate culturale românești în secolu al XVIII-lea*, București, 1968, p. 120.

care niciodată nu se ajungeau, cererea fiind cu mult prea mare. Aceasta a fost, credem noi, cauza fundamentală a așa zisei „lipse” (în sens de „nevoie”) a cărții românești resimțită și aici, în Banat.

Dar vorbind despre circulația cărții românești, considerăm că este necesară evidențierea mediului care solicita această carte, ceea ce impune, în primul rînd, o privire asupra învățămîntului românesc din ținut. Despre această problemă s-au scris studii de prestigiu¹⁸, așa încît nu vom încerca aici clarificarea unor probleme cuprinse în asemenea lucrări și vom privi învățămîntul doar ca instituție ce solicită carte, care pregătește cititori. Vom prezenta deci imaginea învățămîntului almăjean așa cum reiese din însemnările făcute pe filele tipăriturilor. Studiul acestora evidențiază clar că învățămîntul din Almăj era o instituție profund românească, creată de români, pentru români, întreținută de comunitățile românești și prea puțin susținută prin reformele austriece. Acestea au privit în primul rînd școlile germane și aveau un pronunțat caracter de catolicizare¹⁹. Nu putem, totuși, să nu subliniem rolul pozitiv pe care școala germană din Bozovici și mai tîrziu cea din Dalboșeț l-au avut ca factor de progres pentru românii almăjeni. Ele ofereau o posibilitate de afirmare, era prima etapă pentru viitorii ofițeri români din graniță²⁰. Școlile ținutului au fost școli sătenești și au rezistat fiind întreținute pe cheltuială proprie de către săteni. Erau conduse de dascăli inimoși, plini de rîvnă și care semnav, modești, pe filele cărților aduse de la Rîmnic și București. Este impresionant numărul însemnărilor lăsate de învățătorii Almăjului și de școlarii lui. Iată, de pildă, una făcută de Ioan Novacovici la 6 august 1793 pe *Triodul* de la Rîmnic din 1782, aflat la Mocerîș: „Eu Ioan Novacovici m-am făcut diacon la anul 1779 iunie 5 și m-am do făcut (preot — n.n.) în luna august 6 zile a nu 1799. Ioan Novacovici”. Semnatarul acestor rînduri a fost probabil și dascălul Mocerîșului, fiindcă altfel nu se explică faptul că s-a preoțit la 20 de ani după primirea diaconiei. La Bănia semna cu Petco Mihailovici, pe *Octoilul* rîmnicean din 1750²¹. De altfel Bănia pare să fie avut o școală bine organizată căci însemnările dascălilor sînt numeroase²² și tot aici semnează mulți școlari, uneori veniți

¹⁸ C. Feneșan, *Contribuții la istoricul învățămîntului în granița militară bănățeană (sfîrșitul sec. XVIII — începutul sec. al XIX-lea)*, extras, Timișoara, 1970.

P. Radu și D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, București, 1977.

V. Țîrcovnicu, *Istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, București, 1978.

¹⁹ P. Radu și T. Onciulescu, *op. cit.*, p. 150—125.

²⁰ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 96.

²¹ *Octoih, Rîmnic, 1750 (Bănia)*: „Iată precum să scrie cînd am fost dascăl în satul Bănia anu(l) 1783, Petco Mihailovici, m-ța iunie, 14”.

²² *Octoih, Rîmnic, 1750 (Bănia)*: „... Ioan Dimitrievici cînd am fost dascăl în Bănia (...), 1789 m-ța 24”.

Cazanii, București, 1768 (Eftimie Murgu): „... învățătorul Ioan Măzăran (...), august 11, 1802 ...”.

Mineiul lunii lui octombrie, Rîmnic, 1776 (Bănia): „Chiriac Pirtiaș diacon și învățător în Bănia”.

din satele din afara ținutului²³. Nu știm ce anume a determinat starea gravă din 1808 an în care școala avea totuși nu mai puțin de 35 de elevi²⁴. În satele Pătaș și Borlovenii Vechi funcționa o școală românească la care în 1791 activa Staico Petrașcovici după cum însuși mărturisește în cărțile rămase²⁵. Lăpușnicul Mare avea de asemenea, școală căci și aici se păstrează multe însemnări²⁶. La Prilipeț prima însemnare este din 1796²⁷, după care urmează câteva însemnări²⁸.

În secolul al XIX-lea numărul cunoscătorilor de carte crește considerabil și se înmulțesc, corespunzător, însemnările învățătorilor. Pentru a ilustra mai exact situația vom recurge însă, la statistica școlară din 1808 care cuprinde numărul școlarilor din toate satele almăjene²⁹. Pe filele cărților, acum tot mai numeroase, învățătorii încep să-și enumere, plini de mândrie, anii funcționării, rugându-se de cititori să le pomenească strădania. Din toate acestea rezultă clar că în Valea Almăjului, cartea românească găsea un mare număr de cunoscători ai scrisului și cititului. Toți acești dascăli și școlari cer carte tot mai multă și o vor în limba lor.

Carte cer și preoții români care mai toți lasă însemnări „ca să să șice” cînd și-au înzestrat stranele cu cutare sau cutare carte românească³⁰. Toate centrele tipo-editoriale românești sînt solicitate. Preoții deși nu uită nici o clipă primejdia catolicizării, a „unirii”, nu au de acum suspiciuni în ceea ce privește cărțile Blajului, Vienei sau Pestei. Produsele acestor centre deși nu au prestigiul Rimnicului sau Bucureștiului, sînt căutate și ele din nevoia de a avea toate cărțile necesare slujbei. Carte românească

²³ *Octoih, Rimnic, 1750, (Bănia):* „În acest Octoih au învățat Pau Chițu și cu Trailă Traia din Iablanița și cu Marcu Morezan”.

²⁴ P. Radu și D. Onciulescu, *op. cit.*, p.

²⁵ *Evangelhie Rimnic, 1784:*, (Borlovenii Vechi): „Staico Petrașcovici învățătoriu Borlovenilor și Pătașilor noe(mbr)ie 22, 1791”.

²⁶ *Mineiul lunii lui august, Rimnic, 1778 (Lăpușnicul Mare)* „... învățător din anul 1798 (...) Lăpușnic, 19 iunie, 1819, Frencu Gherman”. *Mineiul lunii lui mai, Rimnic, 1778 (Lăpușnicul Mare):* „... Constantin Teișan am fost învățător în Lăpușnic (...) 26 septembrie, 1814 ...”

Mineiul lunii lui martie, Rimnic, 1778 (Lăpușnicul Mare): „... 16 decembrie, 1822 (...) Ioan Calțonea învățător național”.

²⁷ *Adunarea Cazaniilor, Viena, 1793 (Prilipeț):* „Am scris eu, Gheorghie Lenga învățător în Prilipeț, 1796”.

²⁸ *Ceaslov, București, 1767 (Prilipeț):* „... dascăl (...) Mihail Miulescu în anul 1797 și 1798 ...”

²⁹ Apud P. Radu și D. Onciulescu, *op. cit.*, p. 249—307. La 1808 Almăjul avea 426 școlari dintre care 78 erau fete.

³⁰ Pe filele cărților românești se păstrează 86 însemnări ale învățătorilor și 112 ale preoților. Trebuie avut în vedere că cele mai multe cărți păstrate erau cărți de cult care stăteau mai mult decî la îndemîna preotului decît a învățătorului. Cărțile de școală atît manualele cît și alte cărți legate de școală (cărți de pedagogie, de educație sau de metodică) fiind foarte solicitate au suferit un proce de uzură mai accentuat și s-au păstrat în număr mai mic.

³¹ *Apostol, București, 1784 (Moceriș):* „... 1837, Iovan Călbaza episcop. Vinu Stoicu crîsnic”.

Triod, Blaj, 1813 (Lăpușnicul Mare): „Simion Bihoi au fost cîntăreț (...) Grigorie Toma iară au fost (...) 21 februarie, 1854 ...”.

voia și cîntărețul de strană³¹. În secolul al XIX-lea încep să apară exemplare duble din aceeași ediție pentru cîntat în ambele strane³².

Dar chiar și grăniceri, de multe ori și ofițeri români din graniță nu pregedă să caute și să cumpere carte românească³³.

Toți acești învățători, elevi, preoți, cîntăreți de strană, grăniceri, ofițeri, chinezi și funcționari solicită carte. Important este tocmai că această lume a satului de graniță cere slovă tipărită. Cartea nu mai este de acum a „popii“, a „bisăricii“ ci a, satului milităresc“, a „obșcii satului“.

Este evident că circulația cărții românești a cuprins nu numai întreg spațiul geografic al Almăjului dar și un foarte larg „spațiu“ social. Cartea românească a găsit un mare răsunset în toate compartimentele acestui mediu, în întreaga masă românească.

Dar dacă în Almăj am avut un mediu românesc receptiv în totalitate la slova tipărită, nu este lipsit de importanță să vedem de unde anume veneau cărțile, care erau cu deosebire căutate. Este știut că tipografiile de peste munți, și mai ales Rîmnicul, au exportat cartea după un plan bine socotit, trimițînd-o în toate provinciile românești. Semnificativă a fost atitudinea Almăjului și în legătura sa cu teascurile vremii. Studiul cărților rămase, al însemnărilor și al documentelor arată o deslușită preferință, o solicitare deosebită adresată Rîmnicului și Bucureștiului, care, cel puțin pentru secolul al XVIII-lea, cunosc aici o dominație netă. Din cele 37 de ediții ale veacului, păstrate astăzi în Almăj, 17 sînt de la Rîmnîc și București și numai 11 de la Blaj, Viena și Sibiu. Rîmnicul și-a trimis încoace exemplare din cunoscutul *Triod* de la 1731³⁴ (două exemplare)³⁵, *Penticostarul* de la 1785³⁶ (aflate în numai puțin de patru sate)³⁷ și chiar din vestitele *Minee* ale lui Chezarie³⁸, din care la Lăpușnicul Mare se păstrează colecția întreagă, iar la Bănia doar cel pe luna lui septembrie (trebuie deci să bănuim că le-a avut cîndva pe toate). Bucureștiul este prezent cu 14 exemplare a 8 ediții dintre care remarcăm

³² Protocolul de circulare a satului Bănia: Circulara nr. 1 din 19 ian. 1830. În continuare vom cita numai circulare din acest protocol așa încît nu vom mai menționa numai numărul și data emiterii lor.

³³ *Triod, Blaj, 1800 (Dalboșeț)*: „... cu bani gata 16 cr., 10 fl. (...) 3 a dat domnul căpitan Oreșan (...) ianuarie 12 zile 1804.“

Apostol, Blaj, 1802 (Pătaș): „... cu bani (...) prin ostăneala (...) domnului Lainanțului nostru cămendant (...) Iosif Bumbăcilă (...) noiembrie în 30 anul 1803...“

Octoih cu Catavasier, Buda, 1826 (Borlovenii Vechi): „... grănicerul Ioan Lăzărescu din Pataș am ajutat cu un fl., grăniceriu Ilie Curjoabă 1 fl., ghemainărul Ioan Roșcovan 15 cr., grăniceriu Gheorghe Bacila 6 cr. (...) anul 1828 ...“

Apostol, București, 1784 (Mocerîș): „Cumpăratu-sau (...) prin (...) împrumutarea de 6 fl. argint (de la) dom(nul) fendrih Zobaila fiind ștaționi comandant (...) 14-lea iunie, 1837“.

³⁴ B.R.V., II, nr. 204.

³⁵ Bozovici și Bănia.

³⁶ B.R.V. II, nr. 494.

³⁷ Borlovenii Vechi, Dalboșeț, Mocerîș, Prigor.

³⁸ B.R.V. II, nr. 419.

Ceaslovul din 1767³⁹ aflat în trei localități⁴⁰ și *Apostolul* de la 1784⁴¹ (în patru exemplare)⁴². După înființarea tiparniței din Blaj încep să vină și produsele acesteia, mai ales că primejdia „unirii” începuse să scadă iar învățămîntul românesc era în dezvoltare, deci nevoia de carte românească era mereu mai mare. Blajul este reprezentat de 12 ediții, totalizînd 19 exemplare păstrate în 10 localități almăjene⁴³. Ținem să subliniem că Blajul a completat doar fondul de carte rîmniceană și bucureșteană constituit deja, dar nu a atins setea de slovă românească iar interdicția austriacă din 1770 și apoi cea din 1775 nu au avut nici un efect, apelul către Rimnic și București mîneștinîndu-se ridicat. Aceste cărți și-au continuat destinul de a uni, care li s-a dat în momentul în care au fost tipărite. Cumpărarea cărților muntene se mai făcea chiar și în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și în primii ai secolului următor. În acest timp Viena nu este reprezentată decît de cunoscuta „*Adunarea cazaniilor*” din 1793⁴⁴, difuzată prin strădania lui Nicolae Stoica de Hațeg la numai doi ani de la apariție. Valea Almăjului singură deține opt exemplare în cele 13 sate ale sale. Toate poartă aceeași însemnare a protopopului de Mehadia. Ceea ce diferă este data scrisă în partea de sus a paginii ce cuprinde însemnarea și care reprezintă, în mod sigur, momentul ridicării de la Mehadia. *Cazaniile* au fost distribuite de către cronicar, care la rîndul său le primea probabil chiar de la tipografie sau poate de la forul ierarhic superior, fiindcă pe exemplarul de la Pătaș, preotul de atunci adaugă subînsemnarea iscălită de Nicolae Stoica: „De la carele mai sus pomenite și pomeniți mai întii s-au răscumpărat prin mine preotul Ioan Roșca paroh Patașului”. Cuvîntul „răscumpărat” ne duce cu gîndul că protopopul Mehadiiei ar fi putut cumpăra el însuși cărți de la tipografie pentru a le vinde în satele ținutului, făcînd astfel oficiile unui veritabil librar. Importanța cărții (și lucru este plin de semnificații) cronicarul o vede aproape exclusiv în faptul că a fost tipărită în limba română, căci iată ce glăsuiește în însemnarea pomenită: „Aciaste sunodalnice aliasă predici sînt prin sfatul Înalt Preaosfințitului Nonstru Sinod în zilele preainălțatului împărat domnului Franțiscus al doilea din moscovicie *pre limba noastră românească* scoasă și în Viena tipărite care cu osîrdia preavoslavnicului episcopului nostru a Caransebeș — Virșetului domnului Ioan Ioanovici de Sacabent s-au adus și în toate satele de Dumnezeu păzitei eparhiei sale împărțite și plătite, în Mehadia, 29 octombrie 1795, Nicolae Stoica Meh(adiei) Prot(opresviter)⁴⁵.

³⁹ *Ibidem*, nr. 349.

⁴⁰ Borlovenii Vechi, Prilipeți, Gîrbovăț.

⁴¹ B.R.V. II, nr. 466.

⁴² Gîrbovăț, Lăpușnicul Mare, Bozovici, Șopotu Vechi.

⁴³ Bănia, Borlovenii Vechi, Bozovici, Dalboșeț, Gîrvovăț, Pătaș, Prigor și Prilipeți.

⁴⁴ B.R.V. II, nr. 558.

⁴⁵ Însemnarea este făcută pe exemplarul aflat la biblioteca parohială din Pătaș. O însemnare identică dar de pe un exemplar din afara Almăjului o lasă N. Iorga „*Probleme și observații bunățene*”, București, 1940, p. 90.

Sibiul a cunoscut, de asemenea, o căutare în Almăj, astfel că în ziua de astăzi îl mai găsim cu 2 ediții și 4 exemplare (trei ale *Liturghierului* din 1798)⁴⁶ și unul al *Pedicostarului* din 1805⁴⁷. Au fost prețuite și cărțile românești de la tiparnița din Buda, mai ales că activitatea acestuia este legată de numele unor personalități ca: Ioan Piuriu Molnar, Petru Maior, Constantin Diaconovici — Loga și alții. De la această tiparniță încep să vină cărți de învățătură, istorii și pedagogii. Au rămas astăzi cinci ediții cu 32 de exemplare (24 dintre ele sînt două colecții complete din *Mineele* lui Molnar)⁴⁸. Tipografia executa sondaje periodice asupra nevoii de carte în vederea realizării unei mai bune orientări a producției pe titluri și tiraje. Astfel, la 25 aprilie 1809 Nicolae Stoica dă o circulară (trimisă lui la 10 aprilie același an, de episcopul din Virșeț) în legătură cu necesarul de cărți trebuincioase bisericilor din eparhia Caransebeșului: „...să arătăm în care sate ce cărți bisericești încă lipsesc sau în locul celor vechi, rupte cu vreme (a) ce ar trebui și aceasta fiindcă împărăteasca crăiasca tipografie din Peșta prin poruncă a lor împărăteșcii măririi din toată eparhia scris cere a ști...“⁴⁹. Sesizînd importanța acestui lucru pentru înzestrarea cu cărți românești a satelor bănățene, învățatul se grăbește să răspundă apelului, drept pentru care trimite un formular spre completare prin preoții din protopopiatul său⁵⁰. El înțelegea să sprijine în felul acesta activitatea de tipărire desfășurată la teascurile din Peșta de mari personalități culturale românești. De altfel Nicolae Stoica va mai da și alte circulare de acest gen⁵¹. În tot cazul ca un rezultat al sondajului din 1809, în 1813, Molnar „cu scrisoarea sa“⁵² face cunoscut că are gata tipărit *Octohiul* și *Evanghelia* și va tipări *Triodul*⁵³. Nicolae Stoica trimise pe sate înștiințarea lui Molnar căreia, alături de indicarea prețului și asigurarea că există toate aprobările, îi alătură o călduroasă recomandare spre cumpărare.

La începutul secolului al XIX-lea evoluează ca rezultat al învățămîntului bine organizat chiar și tipul doritorului de carte. Nivelul lui de înțelegere este altul, superior celui din veacul trecut. Acum încep să pătrundă în sate cărți laice corespunzînd nivelului cultural al societății românești. Tot acum își găsesc drum încoace creații de prestigiu ale cărturarilor ardeleni. Petru Maior s-a bucurat de o mare popularitate în Almăj și nu întîmplător la Gîrbovăț s-a păstrat pînă astăzi un exemplar din celebra „*Istorie pentru începutul românilor în Dacia*“. Grănicerii bănățeni erau deplin convinși de latinitatea lor, de noblețea originii, de unitatea poporului român. Ei văzuseră cu proprii ochi vestigiile romane din Italia, sesizaseră înrudirea evidentă a limbii române cu italiana și fran-

⁴⁶ Bozovici, Prilipeți.

⁴⁷ Gîrbovăț.

⁴⁸ Bozovici, Eftimie Murgu.

⁴⁹ Circulara nr. 3/25 aprilie 1809.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Circulara nr. 20/5 iulie, 1821.

⁵² Circulara nr. 5/10 februarie 1813.

⁵³ *Ibidem*.

ceza. Cartea lui Petru Maior le dădea adevăruri despre ei înșiși ca popor și aceasta a constituit principalul motiv a căutării de care s-a bucurat. Pe exemplarul de la Gîrbovăț au rămas numeroase însemnări⁵⁴, demonstrîndu-se astfel prestigiul pe care l-a avut în satele almăjene. Ea era apreciată ca bun al întregii comunități — „a satului” — nu a bisericii lucru în care surprindem o evoluție a statutului cărții românești în granița bănățeană⁵⁵. Difuzarea ei este legată de numele aceluiași mare cărturar Nicolae Stoica de Hațeg. În circulara sa din 21 martie 1813 el face cunoscut că are de vinzare: „10 Istorii a rumânilor le am cîte 5 fl. 45 cr., 10 Predice în 3 legate pre an cu 10 fl. 10 cr. cărți alcătuite pentru catihizi de catihizație cu 1 fl. 30 cr. Toate fac 5 fac 2 fl. bani buni și sint de lipsă în toate parohiile ale avea...”⁵⁶. Este clar că primele două sînt cunoscutele lucrări ale lui Petru Maior⁵⁷. Semnificativ este faptul că protopopul Mehadie le popularizează într-un moment cînd autorul era anchetat pentru conținutul celei dintîi⁵⁸. Bun cunoscător al istoriei, Nicolae Stoica a sesizat importanța lucrării ca instrument al luptei naționale și al educației patriotice. Cît despre cartea de catihizație, aceasta nu este „*Catchismul mic*” la a cărei traducere participase și cronicarul (și din care primise 30 de exemplare)⁵⁹ ci o altă carte pe care nu am reușit încă s-o identificăm.

În aceeași sferă de preocupări pentru istoria și limba neamului pe care le vădea publicul cititor din Valea Almăjului se înscrie și prezența la Pătaș a două lucrări monumentale dedicate acestor probleme: vestitul „*Lexicon de la Buda*” și „*Hronicul*” lui Șincai⁶⁰. Cartea laică pătrunde, firesc, în școală. Numai este vorba doar de bucoavne și de cărți de învățatură care serveau elevii ci și de tratate savante de pedagogie ca „*Pedagogia și metodică*” tipărită la Viena în 1818⁶¹, în traducerea lui Naum Rîmniceanu, după G. Villon. Și aceasta a găsit pe Nicolae Stoica un ze-

⁵⁴ Pe exemplarul în discuție s-au semnat numai puțin de 7 cititori începînd din chiar anul cumpărării (1813) pînă în 1911.

⁵⁵ P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, (exemplarul de la Gîrbovăț): „Satul Gherboveți plăcește 5 fl., 45 cr.”.

⁵⁶ Circulara nr. 5/21 martie 1813.

⁵⁷ P. Maior, *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului culesse de Petru Maior de Dicio-Sin-Mărtin*, Buda, 1810—1811.

Idem, „*Istoria pentru începutul românilor în Dachia*” întocmită de Petru Maior de Dicio-Sinmărtin, Buda 1812.

⁵⁸ P. Ollade, „*Interesul bănășilor pentru opera lui P. Maior*” în „*Studii de limbă, literatură și folclor*”, III, Reșița, 1916, p. 99.

⁵⁹ N. Stoica, *op. cit.*, p. 210.

⁶⁰ Prin gestul admirabil al învățătorului Vasile Popovici din Pătaș, Muzeul județean din Reșița a ajuns în posesia unor valoroase cărți vechi românești printre care și cunoscutul „*Lexicon românesc latinesc — unguresc — nemțesc care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat*”, Buda, 1825 și a cărții lui Gheorghe Șincai, „*Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*”, Buda, 1844. Pentru frumosul său gest îi aducem încă o dată mulțumirile noastre. La acest capitol trebuie să menționăm că în satul Prilipeți s-au mai păstrat cele trei volume ale cărții lui Anton Pann, *Noul erotocrit*, Sibiu, 1838, care indică clar un gust literar deja format și orientat spre lucrări de valoare a autorilor de peste munți.

⁶¹ B.R.V. III, nr.

los difuzor. De ea și nu de cea din 1776 este vorba în circulara sa din 1820⁶². În 1826 protopopul revine cu o nouă circulară: „Militarul și acas la lucru și cu arma slujăște. În cîmp sau pe granițe, gazda căștii pămîntele coltește, gunoiește, îmbunește, domesticește, vite crește, așa să tilcuiește, din Pedagogie, adecă Methodica, cînd una sau alta să cetiți, să spuneți, că-s bune învățături”⁶³. Documentul menționează în continuare că Nicolae Stoica mai avea în 1826 nouă exemplare din cartea pomenită și le oferea spre cumpărare în sate. Aceasta înseamnă că încă în 1820, deci cu doi ani înainte de prima circulară referitoare la această carte cronicarul o distribuia deja în protopopiatul său. Numai în Almăj erau șase prenumerați la ea (din Bănia fiind înscrși atît preotul cît și învățătorul)⁶⁴. Această lucrare a cunoscut o folosință îndelungată. Foarte interesant este cazul unui exemplar depistat în satul Prilipeț și păstrat în prezent la Muzeul județean din Reșița⁶⁵. Acesta a aparținut chiar lui Nicolae Stoica și poartă o însemnare valoroasă privitoare la destinul bibliotecii acestui erudit: „Plugova în șasă martie 1833. Samuil Dragulescu n(ațional) învățători în Plugova, am cumpărat această Pedagogie de la învățătorul Samuil Popovici din Mehadia iară el au cumpărat de la lizitație după moartia smeritului D. protopre(zviter) Nicolae Stoica de Hațeg din Mehadia”. Pe foaia de gardă se semnează Mihail Blidaru din Prilipeț — și el o figură marcantă a luptei naționale a românilor bănățeni în secolul al XIX-lea — care și pune și sigiliul pe prima filă. Deci exemplarul a circulat în mai puțin de jumătate de veac prin patru sate bănățene slujind pînă tîrziu învățămîntului românesc. Almăjul a cunoscut și o altă lucrare pedagogică de mare prestigiu în epocă și anume „*Diregătoriul bunei creștere*...”⁶⁶ a lui Damaschin Bojincă. Chiar în lista de prenumerație figurează și Ioan Pistrilă din Borloveni⁶⁷. Publicul cititor almăjean era suficient de instruit ca să poată înțelege conținutul unor cărți cu problematică medicală, popularizate încă la 1803 și 1804⁶⁸ prin același Nicolae Stoica. Apariția acestora a fost determinată de repetatele epidemii de variolă și cuprindeau date privitoare la vaccinul antivariolic⁶⁹. Dată fiind funcționalitatea lor ele nu au răzbătut pînă la noi dar este cert

⁶² Este nefiresc să fi divizat o carte tipărită cu o jumătate de veac mai înainte și logic era să o difuzeze pe cea din 1818.

⁶³ Circulara nr. 8/13 aprilie 1826.

⁶⁴ *Pedagogia și Metodica, Viena, 1818*; (Prilipești): în listele de prenumerați sînt cuprinși: Dimitrie Bogoievic și Grigore Pirtea din Bănia, Matvei Tîrba din Mocerș, Grigorie Badescu din Sopot, Chiril Sîrbu (bunicul istoricului Ioan Sîrbu) din Rudăria și Teodor Cîmpeanu și Prigor.

⁶⁵ Nr. inv. 729.

⁶⁶ D. Bojincă, „*Diregătoriul, bunei creștere spre îndreptarea multor părinți și bunfolosul tînerimei române, țesut de D. Bojincă în Creimea Ungariei și alăturatele ei părți jurat avocat. (Directorium bonae Educationis)*. În Buda, la Crăiesc tipografie a Universității ungurești, 1813.

⁶⁷ A. Stoida și Constantin Turcu, *O carte de largă circulație din primele decenii ale secolului al XIX-lea și rolul ei în unitatea culturală a românilor în Apulum*, VII/II, 1969, p. 122.

⁶⁸ Circulara nr. 14/472 din 15 ianuarie 1803.

⁶⁹ *Ibidem*.

că au cunoscut o mare răspîndire în localitățile graniței implicit în Almăj. Nicolae Stoica s-a străduit din răputeri în ale difuza conștient fiind de importanța cunoașterii de către populație a foloaselor vaccinului: „...ați auzit prin doctori au prin fâmei au scăpat, deci și noi românii văzînd cum fac alții să nu le mor gloatele de bube, acelora să urmăim și noi...”⁷⁰. Încep să fie căutate, totodată calendarele românești și chiar cunoaștem un autor al unui asemenea calendar, evident de dimensiuni modeste. Este vorba de „dumnealui strajameșcerul Petru Cealma”, cum îl numește o însemnare din 1840⁷¹. Faptul că un grănicer de grad inferior are o asemenea strădanie indică clar că tipul cărțurarii este în transformare de la etapa de simplu cititor, acumulator și depozitar, la cea de creator activ. Spre aceeași concluzie ne îndreaptă și analiza manifestărilor manuscrise de pe filele cărților, documente angajate, dovezi vii ale nivelului de cunoaștere, ale atitudinii culturale a societății românești din ținut. La fel susțin și întregirile manuscrise făcute tipăriturilor, care nu se mai fac din nevoi practice (legate de imposibilitatea de a înlocui un exemplar deteriorat) ci și dintr-o nevoie de manifestare culturală proprie a „scriitorului” care le realizează și le decorează cu mult gust⁷². Acum sînt solicitate cărțile scoase de Ioan Piuariu Molnar (cum ar fi vestitele sale *Mince* care reproduc predosloviile iluministe ale *Mineelor* de la Rîmnic) a căror difuzare s-a făcut tot prin Nicolae Stoica⁷³, la fel ca *Otohiul lui Constantin Diaconovici* — Loga⁷⁴. Acesta din urmă se află în toate strănele almăjene și nu întimplător, ci pentru că românii de aici, asemeni altora din Banat, l-au ajutat cumpărîndu-i cartea într-un moment de dificultate financiară, demonstrîndu-și astfel solidaritatea cu cărțurarii neamului⁷⁵. De altfel Loga a fost receptat și cu operele sale laice din care la Pătaș s-a mai păstrat încă „*Epistolariu românesc*” tipărit la Buda în 1840⁷⁶.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ceaslov, Brașov, 1838* (Bozovici): „... iaste cumpărat de jupînu strajameșceru Petru Cealma (...) 1844.

⁷² Este vorba de realizările manuscrise foarte frecvente în Almăj îndeosebi ca întregire a unor tipărituri și ca însemnări de evenimente memorabile. Uneori, ca la Borloveni Vechi, se realizează adevărate fragmente de cronică. De altfel comparația numerică a însemnărilor din Almăj cu alte ținuturi arată o densitate deosebită în această zonă. Deosebit de interesant este un fragment de „*Tipicon*”, realizare a lui Ioan Novacovici din Gîrbovăț. Literalele sînt elegante, cuvintele dispuse în șiruri drepte căutîndu-se o simetrie decorativă a paginii. Tabelele „*Pashaliei*” sînt frumos trase în culori de alb, brun și roșu. Sînt și cîteva frontispicii simple dar de bun gust. Nu mai este scrierea copistului grăbit să finalizeze o lucrare ci a unui „scriitor” cu timp de zăbavă pentru arta sa. Exemplele mai sînt încă multe dar asupra manuscriselor almăjene vom reveni într-un studiu special.

⁷³ Circulara nr. 4/103 din 1800. Prin aceasta se face cunoscută intenția lui Ioan Piuariu Molnar de a tipări *Mineele*: „...că Molnar va să tipărească în Buda Mineiul Mare...”.

⁷⁴ În această privință s-au dat circulare numeroase: în 2 august 1820, 1827, 20 decembrie 1829 și 19 ianuarie 1830.

⁷⁵ Circulara nr. 1/19 ianuarie, 1830.

⁷⁶ Actualmente se păstrează la Muzeul județean din Reșița în cadrul fondului „Vasile Popovici”.

Toate acestea ne fac să afirmăm că atît pentru cartea religioasă cît și pentru cea laică a existat în întreaga perioadă o determinantă comună: limba în care au fost tipărite și care a fost limba românească. Considerentele de ordin religios au avut greutatea lor dar nu au fost determinante, cum n-a fost întotdeauna nici conținutul cărților laice. Limba a fost primul criteriu de acceptare, fiindcă prin limba românească, prin cultivarea ei, prin promovarea unei culturi în limba strămoșească, românii înțelegeau să ducă o luptă.

Și dacă am arătat cine cerea carte și ce anume tip de carte, nu este lipsit de interes a vedea cum ajungeau în Almăj, care erau relațiile acestui ținut cu teascurile vremii. Am arătat la locul potrivit că Rîmnicul și Bucureștiul au cunoscut o dominație netă. Și mai semnificativ este faptul că ele veneau, cel mai adesea, prin „vama cucului“. Din studiul însemnărilor am constatat următorul lucru: se arăta ziua și anul cumpărării, suma care s-a plătit, cine era preotul, învățătorul sau grănicerul care a pus banii necesari dar niciodată nu se însemna de la cine s-a cumpărat s-au de unde o avea acesta. Ne aflăm, evident, în fața grijii, a prudenței cumpărătorului de a nu-și trăda cumva sursa de la care se alimenta, cunoscută fiind ostilitatea autorităților față de asemenea fapte. Lucrul este și mai limpede dacă cercetăm cărțile Blajului. În cazul lor prudența nu-și afla locul și faptele erau în întregime relatate⁷⁷. Faptul că tocmai acești grăniceri care ar fi trebuit să oprească drumul cărților, în calitatea lor de ostași imperiali, cumpără cu bani grei tipărițiile muntene, că se înseamnă plini de mîndrie pe paginile lor ne face să surprindem încă un aspect al luptei lor. Era o evidentă nesupunere, cu atît mai gravă cu cît venea din sînul armatei — instrument de represiune prin excelență. Arareori sînt lăsate să răzbată modalitățile de procurare a cărților muntene. Una din acestea este mărturisită de Nicolae Stoica, care, vorbind despre dascălii Mehadiiei, îl pomenește pe Antonie Alexeievici ce: „... cărți rumânești de vînzare din țară adusă“⁷⁸. Se pare însă că pentru Almăj tipărițele muntene au avut un colportor al lor, căci numai așa ne putem explica cazul a trei cărți din comuna Eftimie Murgu, cumpărate la scurt interval de la Dimitrie Bogoevici din satul vecin, Bănia⁷⁹. Cumpărătorii erau strămoșii cunoscutului istoric Ioan Sirbu. Nicolae Stoica aprecia în mod deosebit cartea de peste munți și nu s-a rezumat doar la aprecierea lor ca cititor ci a căutat să le asigure o anumită circulație. Conștient fiind de ostilitatea autorităților, prudent, nu a prea lăsat însemnări cu privire la vehicularea ce a făcut-o acestora. Totuși la

⁷⁷ *Triod, Blaj, 1771* (Pătaș): „Să să scrie că aceasta sfîntă carte adevărată Triod s-au cumpărat de la Opera Cerbăloni dascălul de la Marga cu 25 fl. bani gata prin preotul(i) cărți(i) au dat milostenie la St. Bisărică 1 fl. bogdaprostia. Și cînd s-au cumpărat această sfîntă carte am fost preut eu, Ioan Roșca, paroh în Pataș la 8 zile, sept(embrie) 1796, în zilele preaosfinției sale Iosif Ioanovici Sac, alient și proto-prezviter au fost locului acestuia Nicolae Stoica în Mehadia“.

⁷⁸ N. Stoica, *op. cit.*, p. 187.

⁷⁹ Dimitrie Bogoevici din Bănia vindea rudărenilor următoarele cărți muntene: *Evangelhie, București, 1775; Apostol, București, 1784; Antologhion, Rîmnic, 1786.*

Prigor am reușit să identificăm o însemnare și dată fiind semnificația excepțională a ei o vom reda integral: „Această sfântă carte, ce să numesce Penticostari ce cuprinde în sine... au plătit-o acești despre jos sâmnăți oameni. Și s-au adus bisericii Prigorului în 14 decemvrie 1813 luvată de la părintele protoprezviter al Mehadiiei domnul Nicolae Stoica de Hațag, și (a fost) luvată cu 24 de florinți, prin purtarea de grijă și ostăneala preotul Teodor Căpeanu parohialnicul Prigorului și al felialului Putnii, 1813. Această carte au plătit-o acești oameni cu numele lor spre pomenire să le fie lor de pomenire:

Iancu Mătei 1 fl.
 Pătru Mătei 1 fl.
 Pătru Ruja 1 fl.
 Novac Rotariu 1 fl.
 Samion Sălariu 1 fl.
 Giurgi Burac 1 fl.
 Voin Burac 1 fl. fraităr de sat.
 Mihuța . . . n-au dat, Căprariu și Hambariu
 Zaharia Poznan 1 fl.
 Petru Rotariu Hambariș 1 fl.
 Petru Verendeanu 30 cr. n-au dat
 Petru Careba iub. fraităr — 30 cr.
 Lupu S. 1 fl.
 Giurgi Miclău 1 fl.
 Trailă Mărcoți 1 fl.
 Măria muerea lui
 Pau, tăta-său
 10 fl. au ieșit“.

O carte de Rîmnic era vindută la Pirlipeți de Banța Popescu din satul Românești dinspre părțile de margine ale Banatului⁸⁰.

Schimbul masiv de populație pe care în tot veacul al XVIII-lea l-a făcut Banatul cu Oltenia a fost un bun prilej de vehiculare a cărților românești. Sînt foarte interesante și drumurile cărților de la Blaj. Multe dintre ele sînt cumpărate din satele vecine, dar avem iarăși un caz deosebit. Se pare că pentru Banatul sudic, Blajul își avea colportorul său în persoana „dumnealui Pavel Jitu“⁸¹. Aceeași persoană vinde cărțile Blajului și la Gîrliște, în Valea Carașului. De cele mai multe ori acestea ajungeau direct din Ardeal, după cum mărturisesc însemnările⁸². Unele sînt cumpărate chiar din orașul tiparnițelor cum face „jupînu straja-

⁸⁰ *Molîtfelnic*, Rîmnic, 1782 (Părtaș-actualmente la Muzeul județean din Reșița în cadrul fondului „Vasile Popovici“): „...s-au cumpărat di la Banța Popescu din satul Românești la anul 1785...“.

⁸¹ *Penticostarion*, Blaj, 1768 (Prilipeți): „Cumpăratu-sau acest sfînt penticostar de la mîna dumnealui Pavel Itu și cu a dumnealui ortac Ișfan Iancu din satul Sălașu de sus din ținutul Hațagului (... în Prilipeț, 4 iunie, 1800...“.

⁸² Același colportor a mai fost identificat în localitatea Petnic din imediata apropiere a Almăjului prin N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 90.

meșcerul Petru Cealma⁸³. Alte cărți sînt cumpărate din satele din jur așa cum fac cei din Dalboșeț⁸⁴. Mai tîrziu cărțile s-au cumpărat prin prenumerație sau prin oficiile (în cazul Almăjului) lui Nicolae Stoica de Hăteș. Desigur, cercetări ulterioare vor desluși și alte căi de pătrundere a cărților spre Banat, implicit spre Almăj.

O succintă trecere în revistă a eforturilor financiare pentru cumpărarea de cărți dă și ea o semnificație deosebită strădaniei înaintașilor. Însemnările păstrate ne lasă uneori și suma plătită pentru tipărituri. Astfel un *Octoih* rimnicean din 1750 se cumpăra la Pătaș, în 1791, cu 20 de florini⁸⁵. Aceeași carte, la Bănia, în 1789, costa numai 16 florini⁸⁶. *Antologhionul* de București din 1766 era și mai scump — 28 florini⁸⁷, nu știm cînd anume, cum nu știm nici de *Ceaslovul* bucureștean din 1767 care costa 10 florini⁸⁸. Un preț de 28 florini se plătea în 1782 la Mocerîș pe un *Triod* de Rîmnic din același an⁸⁹. O *Evanghelie* din același centru tipo-editorial se cumpăra de sătenii Prigorului cu 20 florini și 25 crițari la 1787⁹⁰. Patru ani mai tîrziu, pe aceeași carte, cei din Borlovenii Vechi dădeau 25 florinți și 30 crițari⁹¹. La Rudăria în 1791, un *Apostol* de București din 1784 făcea 22 de florinți⁹², în timp ce o *Evanghelie* tot de la București dar din 1775 costa doar 14 florini⁹³. O sumă impresionantă să dădea tot la Rudăria, în 1791, pe *Antologhionul* de Rîmnic din 1786 — 30 florini⁹⁴. La 56 de ani după tipărire un *Octoih* rimnicean din 1776 costa, în același sat, 7 florini și 30 crițari⁹⁵.

Cărțile Blajului aveau și ele un preț ridicat. Pe un *Penticostar* din 1768 se plătea la Prilipeți, la 1800, 15 florini⁹⁶. Un *Triod*, împreună cu

⁸³ *Ceaslov*, Brașov, 1838 (Bozovici): „Această sfîntă și dumnezeiască carte ce se cheamă *Ceaslov* bogat iaste cumpărat de jupînu straja-meșcerul Petru Cealma. L-au adus din Ardeal din orașul Brașovului în anul 1844...”.

⁸⁴ *Triod*, Blaj, 1800 (Dalboșeț).

⁸⁵ *Octoih*, Rîmnic, 1750 (Pătaș): „...e cumpărată cu bani gata 20 fl. (...) septembrie, 5, ani 1791”.

⁸⁶ *Octoih*, Rîmnic, 1750 (Bănia): „...cumpărată în bani gata 16 fl. (...) 1789, m-ța mai 24”.

⁸⁷ *Ceaslov*, București, 1767 (Prilipeți): „S-au cumpărat acest minei cu bani(i) bisăricii 10 fl. ...”.

⁸⁸ *Antologhion*, București, 1766 (Prilipeți): „S-au cumpărat acest minei cu bani(i) bisăricii 28 fl. ...”.

⁸⁹ *Triod*, Rîmnic, 1782 (Mocerîș): „...cumpărată cu (...) 24 florinți...”.

⁹⁰ *Evanghelie*, Rîmnic, 1784 (Prigor): „...cumpărată cu 20 fl. 25 cr. la anul 1787...”.

⁹¹ *Evanghelie*, Rîmnic, 1784 (Borlovenii Vechi): „...cumpărat(ă) cu (...) 25 fl. 30 cr. (...) noiembrie 22, 1791”.

⁹² *Apostol*, București, 1784 (Eftimie Murgu): „Am cumpărat (...) (cu) douăzecișidoi (florini) (...) 1791, în luna mai 27...”.

⁹³ *Evanghelie*, București, 1775 (Eftimie Murgu): „...am cumpărat-o cu patru-sprezece florinți (...) 1790 în luna lu(i) septembrie, 20...”.

⁹⁴ *Antologhion*, Rîmnic, 1786 (Eftimie Murgu): „...au cumpărat-o (...) cu florinți trăizevi și șasă (...) 1791 în luna lui mai 27...”.

⁹⁵ *Octoih*, Rîmnic, 1776 (Eftimie Murgu): „...cumpărată cu 7 fl. 30 cr. bani de argint (...) 25-lea aprilie, anul 1832”.

⁹⁶ *Penticostar*, Blaj, 1768 (Prilipeți): „...au cumpărat cu 15 fl. (...) 4 iunie 1800...”.

Strastnicul din 1773, era cumpărat la Pătaș cu 25 florini, în 8 septembrie 1796⁹⁷ în timp ce la Prigor aceeași carte (dar fără *Strastnic*) se plătea cu 25 florini și 30 crițari⁹⁸. La 1798 o *Evangelhie* de Blaj costa 16 florini⁹⁹ și tot atât făcea și *Octoiul* din 1795¹⁰⁰. Pe un *Triod* de la 1800 se dădeau, în 1807 numai puțin de 25 florini¹⁰¹. Aceeași carte cumpărată la Dalboșet, în 1803, costa 10 florini și 16 crițari¹⁰². Un *Apostol* din 1802 făcea în același an, la Pătaș, 14 florini¹⁰³. Un *Liturghier* din 1807 cumpărat în 26 februarie 1852 era vândut la Girbovăț cu 10 florini¹⁰⁴. *Triodul* din 1813 costa, în 1849, 10 florini argint sau 37 florini și 30 crițari în bancnote¹⁰⁵. *Cazania* de la Viena din 1793 era vândută doi ani mai târziu de Nicolae Stoica, cu 12 florini¹⁰⁶. Tot atât costa *Liturghierul* de la Sibiu din 1798¹⁰⁷. Un *Penticostar* al aceleași tipografii, din 1805, era plătit de caporalul Păun Ciortuz și Iancu Păducel din Girbovăț, cu 20 de florini, în anul 1806¹⁰⁸.

Prețul cărților din Buda era stabilit încă din tipografie¹⁰⁹. Așa s-a întâmplat cu tipăriturile lui Ioan Piuaru Molnar, Petru Maior și Constantin Diaconovici Loga. Interesat este faptul că în 1852 un *Octoih cu Catavasier* din 1826 costa ca și la apariție tot 6 florini argint¹¹⁰. Aceeași carte se cumpăra la numai doi ani de la apariție cu un preț mai mare¹¹¹. Tot la Buda a fost tipărit un *Triodion* la 1811, care se vindea la Bozovici, în 1840, cu 14 florini argint sau 35 florini în bancnote¹¹². Din analiza aces-

⁹⁷ *Triod, Blaj, 1771* (Pătaș): „...s-au cumpărat (...) în bani gata 25 fl. (...) și Strastia împreună cu Triodul (...) 8 septembrie, 1796”.

⁹⁸ *Triod, Blaj, 1773* (Prigor): „...cumpărată cu (...) 25 (fl.) crițari 30...”.

⁹⁹ *Evangelhie, Blaj, 1776* (Pătaș): „...cumpărată cu bani gata 16 florinți (...) 1798...”.

¹⁰⁰ *Octoih, Blaj, 1795* (Prilipeți): „S-au cumpărat (...) cu (...) 16 fl. în bancă”.

¹⁰¹ *Triod, Blaj, 1800* (Dalboșet): „S-au cumpărat (...) cu bani gata 16 cr. 10 fl. (...) 1 noiembrie, 1803”.

¹⁰² *Triod, Blaj, 1800*, (Borlovenii Vechi): „...cumpărat cu bani gata 25 fl. (...) 1807 februarie 17...”.

¹⁰³ *Apostol, Blaj, 1802* (Pătaș): „...s-au cumpărat cu bani, florinți patru sprăzăce (...) noembrie în 30 (...) 1803...”.

¹⁰⁴ *Liturghier, Blaj, 1807* (Girbovăț): „...s-au cumpărat cu 10 florinți argint (...) 26-lea februarie 1852...”.

¹⁰⁵ *Triod, Blaj, 1813* (Bozovici): „...s-au cumpărat (...) în anul 1834 cu bani în argint 15 fl., bancă 37 fl. 30 cr...”.

¹⁰⁶ *Adunarea Cazaniilor, Viena, 1793* (Prilipeți): „S-au cumpărat această Căzanie cu bani(i) bisărici(i) 12 fl.”.

¹⁰⁷ *Liturghie, Sibiu, 1798* (Prilipeți): „S-au cumpărat această Leturghie cu bani(i) bisărici(i) 22 fl.”.

¹⁰⁸ *Penticostar, Sibiu, 1805* (Girbovăț): „S-au cumpărat (...) cu bani 20 fl. (...) 18 februarie, 1807”.

¹⁰⁹ A. Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grâu”, III, 1932, p. 593.

¹¹⁰ *Octoih, cu catavasier, Buda, 1826* (Borlovenii Vechi): „...am dat pre ia iar 6 fl. argint în 24-lea noembrie 1852...”.

¹¹¹ *Octoih cu catavasier, Buda, 1826* (Borlovenii Vechi): „...s-au cumpărat în anul 1828 (...) cu 18 fl. în harpie dar în argint face suma 7 fl. și 12 crițari (...) 22 iulie 1828...”.

¹¹² *Octoih, Buda, 1811* (Bozovici): „...s-au cumpărat în anul (...) 1840 (...) cu bani în argint 14 fl., bancă 35 fl...”.

tor însemnări desprindem un lucru foarte clar: prețul cărților crește în timp sau cel puțin rămîne constant. Evident, trebuie luată în considerație și valoarea florinului fluctuantă în timp. Cărțile muntene aveau un preț mai ridicat decît celelalte dar au cunoscut o circulație mai intensă, s-au bucurat de o mai mare căutare. Pentru a înțelege mai bine ce efort solicita cumpărarea unei cărți vom da cîteva prețuri la articole diverse din secolul al XVIII-lea: „... la 1746 a pereche de boi buni se vindea în Banat cu 25—30 florini, o măsură de grîu era, la 1752, 30—36 crițari, iar de porumb numai 24 crițari. Bugetul unui oraș cum era Virșețul avea la 1742 un buget de 255 florinți și 52 crițari. În primul sfert de veac prețurile erau și mai ridicate, dacă avem în vedere că o moșie ca Teremia Mare se arenda, anual, pentru 20—30 florini. O oca de pește făcea, în 1765, 3 crițari iar un metru de grîu (66 kg.) se cumpăra cu un florin și 48 crițari. Trebuie să remarcăm că anul 1764 fusese an de secetă¹¹³.

Toate acestea arată clar că în Almăj, ca în întreg Banatul și în întreaga PATRIE cartea românească era dorită, era căutată și era găsită indiferent de eforturile necesare. Cartea românească avea în primul rînd, aici în Almăj, dimensiunile unei arme și apelul adresat ei avea semnificația unei lupte pentru unitate, semnificația libertății spirituale. Și nu ne mai mirăm dacă tocmai aici în Banat a izbucnit acea admirabilă „*Chemare la tipărirea cărților românești*“¹¹⁴: „Spre luminarea neamului sînt de lipsă mai departe cărți: acestea trebuie tipărite, care cu cheltuială se face. Acum cine să dea cheltuiala? Zic: toți dinpreună să dăm, că toți laolaltă facem un neam; apoi vedem că neamului e de lipsă lumina: așa toți din puterile sale trebuie să dea daruri, ca să ajute neamul; toți acum să se apuce de lucru, că a usosit primăvara luminii neamului românesc ...“¹¹⁵.

VALERIU LEU — AUREL BISTRIANU

LA CIRCULATION DU LIVRE ROUMAIN DANS LA VALLÉE D'ALMAJ JUSQU'AU 1840

(Résumé)

L'ouvrage réalise un étude concernant la circulation des livres roumains dans la dépression intramontagneuse d'Almăj, en soulignant le rôle et la signification des livres au niveau du village du Banat. On y montre les routes des livres imprimés, le milieu qui les sollicitait, les types de livre, leurs prix. On met en évidence, conformément aux notes manuscrites et aux documents du temps, que dans Almăj, le livre sollicité a été celui venu de Valachie (Rîmnîc et București), apporté avec beaucoup de sacrifices, malgré, la législation prohibitive de Vienne, en réalisant ainsi le destin de facteur d'unification que les imprimeries et les lecteurs lui ont-préparé.

¹¹³ Apud, I. Stoica Udrea, *Trei inscripții din veacul al XVIII-lea în Studii și documente bănățene*, Timișoara, 1940, p. 27.

¹¹⁴ C. Daicoviciu — Loga, *Chemare la tipărirea cărților românești*, Buda, 1821.

¹¹⁵ *Ibidem*.

CĂRȚI VECHI ROMÂNEȘTI DIN ȚARA HAȚEGULUI ÎN LUMINA CATALOGULUI LUI ȘTEFAN MOLDOVAN (1857)

(Prezentare bibliografică)

În anul 1858 apărea la Blaj cartea lui Timotei Cipariu, *Crestomația sau analecte literare*¹, lucrare de interes bibliologic național, în a cărei prefață autorul găsea de cuviință să exprime recunoștința față de „bărbații prea demni, cari întru acest obiect mai mult decît așteptam mă ajutorară cu nepregetătoarea lor bună voliență“, amintind dintre intelectualii de frunte din Transilvania, de la care a primit liste cu cărți românești vechi, pe Ștefan Moldovan din Lugoj, Macedon Pop din Năsăud, Ioan Negruțiu din Cluj și Ioan Dragomir, fostul profesor de la Seminarul din Blaj. Pe baza listelor, T. Cipariu a întocmit, în cadrul volumului prim al *Crestomației*, catalogul descriptiv al cărților vechi românești apărute în veacurile XVI—XVII², urmînd ca în volumul următor (care nu a mai apărut) să continue catalogarea titlurilor tipărite între 1701 și 1830. Faptul că din cuprinsul listelor a preluat doar o mică parte din materialul documentar (sec. XVI—XVII) l-a determinat în anul 1959 pe cercetătorul Liviu Patachi, cu prilejul cercetării Fondului documentar Cipariu³, să acorde o importanță deosebită *Listei de cărți vechi românești din Țara Hațegului* întocmită în 1857 de către Ștefan Moldovan⁴ pentru Timotei Cipariu și, deopotrivă, corespondenței lor, dezvăluind documentar, pe fondul raporturilor firești dintre profesor și fostul elev, etapele alcătuirii *Listei*. În esență, faptele s-au petrecut astfel: În noiembrie 1856, T. Cipariu i-a solicitat lui Șt. Moldovan o listă cu toate cărțile vechi păstrate în bisericile românești unite din vicariatul Hațegului. La sfîrșitul lunii februarie 1857 această *Listă* nu se afla încă întocmită. Șt. Moldovan răs-

¹ Timotei Cipariu, *Crestomația sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI pînă la al XIX-lea, cu notițe literare*, Blaj, 1858.

² *Ibidem*, p. XVIII—XXXVIII, și p. 1—256.

³ Păstrat la Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, Secția Manuscrise — Acte și Corespondență. Mapa 15.

⁴ Ștefan Moldovan (1813—1900), originar din ținutul Turdei (Țicud), a studiat teologia la Blaj, un timp, a funcționat ca profesor la gimnaziu. Între 1852 și 1857 a fost vicar în Hațeg, mutîndu-se apoi la Lugoj, unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții. A fost unul din bibliotecarii de seamă ai Transilvaniei veacului trecut, colecționar pasionat de documente istorice, cercetător al trecutului românilor, iar în timpul revoluției de la 1848—1849 viceprefect al Legiunii a XIII-a Gemina. Recent, în Zărand, a fost identificat de noi un document din Revoluție, cu semnătura sa, privind ordinul de apărare armată a Clujului de către revoluționarii români.

punzînd că   dat   ce    i va „pune lucrurile vicariale    r  nd“,   i va trimite ori un exemplar din Inventarul bisericilor ori un Extras din inventare.   n sf  r   t, în a doua jumătate a lunii iunie 1857, T. Cipariu primea de la   t. Moldovan, din Lugoj, Lista cărților românești extrasă din inventarele bisericilor. Astfel   ntocmit  , Lista a fost folosită de T. Cipariu la scrierea primului volum al *Crestoma  iei*, iar un veac mai t  rziu, în 1959, a fost cercet  t     i coment  t   de L. Patachi în cadrul a două articole.   n primul r  nd dintre ele autorul constată *statistic* (fără a releva titlurile tip  r  turilor   i localit  tile deținătoare)   ntr-un număr de 78 localităţi din Hațeg în jur de 745 cărți   i manuscrise, a căror prezen     este „urmărită după ținutul sau   ara de unde prov  n   i după curentele religioase care le-au   mpus“. Reprezintă un studiu temeinic care, chiar dacă nu relev   titlurile cărților   i localităţilor deținătoare, nu ne-ndoim că va fi de un real folos celui care va încerca pe viitor o valorificare exhaustivă a circula  iei cărții vechi românești în   ara Ha  egului⁵.   n al doilea articol, L. Patachi dezvăluie, cum vom vedea mai pe larg în a doua parte a lucrării noastre, contribuțiile la *Bibliografia românească veche* prilejuite de cercetarea *Listei*⁶. Este locul potrivit să precizăm că autorul   i-a întemeiat cercetarea finalizată în cuprinsul articolelor citate, în mod exclusiv pe *conținutul rezumat al extrasului* lui   t. Moldovan, conceput sub forma unui tabel cu șase rubrici: numărul curent, titlul cărții, locul unde s-a tipărit, anul editării, numele comunităţii biserice  ti unde se află cartea   i observații („reflexiuni“), a cărui întocmire — L. Patachi recunoaște și afirmă acest fapt de la bun început — a fost condi  ionat   de existen    a Inventarului bisericilor, care, după cum aflăm din scrisoarea trimisă lui T. Cipariu în 27 iunie 1857, a fost întocmit de   t. Moldovan, la sf  r   itul cercetărilor de teren, în trei exemplare, p  str  ndu-l în biblioteca proprie p  n   la sf  r   itul vie  ii (1900), când a dispărut, în împrejurări necunoscute, Iacob Radu neavându-l la   ndem  n   în 1913, cu prilejul scrierii *Istoriei vicariatului Hațeg*⁷.

  n această situație, descoperirea documentului de către neobositul preot bibliofil   tefan Cri  an din Lipova (jud. Arad), aflat ani în   ir pe urmele cărților vechi din   ara Ha  egului⁸, este de o importan     deosebită, ofer  nd studiului nostru privilegiul cercetării originalului propriu-zis. Reprezintă un registru în folio, cu titlul: „*Inventariu seu Consemnarea Averilor tuturor Biseriilor G.R.C. din Vicariatul Ha  egu în a. 1857 afl  tore*“, alcătuit din 398 file inclusiv cele albe), scris în limba română

⁵ Liviu Patachi, *Cărți vechi religioase din   ara Hațegului de pe o listă din 1857*, în „*Mitropolia Ardealului*, IV, 1959, 7—8, p. 522—538.

⁶ *Idem*, *Cărți vechi românești în   ara Hațegului după o listă din anul 1857*, în *Studii   i Cercetări de Bibliografie*, III, Bucure  ti, 1960, p. 284—287.

⁷ Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913.

⁸ Colecția    alcătuiesc un număr   semnat de   coane pe lemn   i pe sticlă, xilografii, ve  minte, argintărie   i carte vechi românească — valori culturale de interes patrimonial cultural național adunate de prin satele ării Hațegului în decursul ultimului deceniu. Alături de documentul ce-l prezentăm, gra  ie amabilităţii lui   tefan Cri  an, în cadrul colec  iei se mai păstrează cea- de-a doua copie a Inventarului. A treia copie se află în Arhiva Mitropoliei Banatului.

cu caractere latine. A fost întocmit de Șt. Moldovan pe baza inventarelor făcute anterior, în lunile martie—iunie 1857, pentru fiecare din cele 78 comunități în parte, catalogate de această dată alfabetic, și uniform, fiecare inventar conținând două părți; prima (I) tratînd „Fondulu Parochialu din Iontru și din afara“, iar cealaltă (II) „Beserica cu Averea ei“, în ordine: 1. „Vestminte“, 2. „Vase și Odoare“ și 3. „Carti“.⁹

Studiul de față valorifică din cadrul documentului problema ultimă, adică Catalogul cărților românești, în întregime inedit, dînd astfel, pe baza unei cercetări atente, lista propriu-zisă a titlurilor, identificate conform *Bibliografiei românești vechi*, transcrise în ordine cronologică, indicînd la fiecare carte în parte, numărul exemplarelor și localitățile în care a fost înregistrată, deschizînd astfel procesul reconstituirii fondului înregistrat de Șt. Moldovan, Catalogul reprezentînd desigur la data întocmirii, un document unic în felul lui în țara noastră, de un real folos pentru studiul circulației cărții vechi românești în străvechea autohtonie a Țării Hațegului. Pe baza listei, în a doua parte a studiului, discutăm contribuțiile la *Bibliografia românească veche*.

CĂRȚILE ROMÂNEȘTI DIN ȚARA HAȚEGULUI TRANSCRISE DUPĂ
CATALOGUL LUI ȘTEFAN MOLDOVAN (1857) ÎN ORDINE
CRONOLOGICĂ¹⁰

A. Titluri identificate

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
1	2	3	4
1	Coresi, <i>Evanghelie cu învățătură</i>. Brașov, 1581.	1	Păclișa
2	<i>Pravila</i> . Govora, 1640.	1	Bonțiorul de Jos
3	<i>Evanghelie cu învățătură</i>. Bălgrad (Alba Iulia), 1641.	1	Subcețate
4	Varlaam, <i>Carte românească de învățătură</i> , Iași, 1643.	4	Vulcan, Păclișa, Cereca, Toțești
5	<i>Evanghelie învățătoare</i> . Mănăstirea Dealu, 1644.	1	Poroși Pescera
6	<i>Noul Testament</i> . Bălgrad (Alba Iulia), 1648.	15	Băiești, Densuș, Hobîța-Grădiște, Livezi, Ostrovel, Păclișa, Poroși-Pescera, Pesceana Mare, Pui, Rîu Alb, Silvașul de Jos, Măn. Prislop, Tuștea, Uric, Hațeg.

⁹ Fiecare inventar al celor peste 78 de localități a fost întărit cu ștampila vicariatului Lugoj, a bisericii și comunităților respective, la rîndul lor documente sigilografice de o deosebită valoare pentru trecutul istoric al localităților respective.

¹⁰ Denumirile localităților din Hațeg le transcriem în forma în care apar înscrise în Catalog.

Tabel (continuare)

1	2	3	4
7	<i>Psaltire. Bălgrad (Alba Iulia), 1651.</i>	6	Băiești, Hațeg, Ostrovul Mare-Mic, Silvașul de Jos, Prislop, Totești
8	<i>Indreptarea legii. Tîrgoviște, 1652.</i>	1	Tuștea
9	<i>Sicriul de aur. Sas-Sebeș, 1683.</i>	8	Băiești, Poroși-Pescera, Pesceana Mare, Pui, Silvașul de Jos, Tuștea, Vaidei, Valea Lupului.
10	<i>Cărare pe scurt. Bălgrad, 1685.</i>	1	Fărcădinul de Jos
11	<i>Ceasloveț. Bălgrad, 1685.</i>	1	Pesceana Mare
12	<i>Rinduiala diaconstvelor. Bălgrad, 1687.</i>	1	Coroeni
13	<i>Biblia. București, 1688</i>	1	Riu Alb
14	<i>Molitvenic. Bălgrad, 1689.</i>	3	Pesceana Mare, Silvașul de Jos, Hațeg.
15	<i>Chiriadodromion. Bălgrad, 1699.</i>	15	Bonțiarul de Jos, Ciula Mare, Clopotiva, Densuș, Galați, Grădiște, Hațeg, Livezi, Pui, Rîu Bărbat, Sălașul de Sus, Măn. Prislop, Tuștea, Valea Lupului, Zăicani.
16	<i>Invățăture creștinești. Snagov, 1700</i>	1	Fărcădinul de Jos
17	<i>Psaltire sîrbească. Buzău, 1702</i>	1	Tuștea
18	<i>Psaltire, 1703</i>	1	Hațeg
19	<i>Apostol. Buzău, 1704</i>	1	Hațeg
20	<i>Molitvenic. Rîmnic, 1706</i>		Livezi, Ostrovel, Rîu de Mori-Suseni.
21	<i>Octoih (Tîrgoviște), 1712</i>	3	Poieni, Rîu Alb, Uric
22	<i>Liturghii. Tîrgoviște, 1713</i>	6	Hățegel, Rîu Bărbat, Sereca, Silvașul de Jos, Măn. Prislop, Uriceni-Hubiceni.
23	<i>Molitvenic. Tîrgoviște, 1713</i>	4	Balomir, Sălașul de Sus, Silvașul de Jos, Măn. Prislop
24	<i>Octoih. București, 1720.</i>	1	Sântă Măria Orlea
25	<i>Evangelhie. București, 1723</i>	1	Sibișel-Ohaba Sibișel
26	<i>Catavasier. București, 1724</i>	1	Rîu Bărbat
27	<i>Catehism. Sîmbăta Mare, 1726</i>	1	Valea Lupului
28	<i>Triod. București, 1726</i>	2	Rîu Bărbat, Totești
29	<i>Liturghie, București, 1728</i>	6	Fărcădinul de Jos, Grădiște, Hobîța-Grădiște (2), Matiești, Păclișa
30	<i>Liturghie. București, 1729</i>	2	Poroși-Pescera, Rîu de Mori-Suseni

1	2	3	4
31	<i>Molitvenic. Rîmnic, 1730</i>	1	Ostrovul Mare-Mic
32	<i>Octoih. București, 1730</i>	3	Păclișa, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus
33	<i>Octoih. București, 1731</i>	1	Pesceana Mare
34	<i>Triod, Rîmnic, 1731</i>	1	Hațeg
35	<i>Chiriadodromion. București, 1732</i>	7	Baru Mic, Bucova, Hobîța-Grădiște, Ostrovel, Petros, Silvașul de Jos, Valea Diljii
36	<i>Liturghie. Rîmnic, 1733</i>	3	Sălașul de Sus, Sântă Mărie Orlea, Subcetate
37	<i>Psaltire. Rîmnic, 1736</i>	1	Pesceana Mare
38	<i>Liturghie. București, 1741.</i>	1	Pesceana Mare
39	<i>Molitvenic. București, 1741</i>	1	Sântă Mărie Orlea
40	<i>Cazaniile lui Ilie Miniât. București, 1742</i>	2	Silvașul de Jos, Măn. Prislop
41	<i>Evangelhie. București, 1742</i>	1	Rîu Bărbat
42	<i>Octoih. Rîmnic, 1742.</i>	4	Fărcădinul de Jos, Matiești, Poieni, Rîu Bărbat
43	<i>Ceaslov. Rîmnic, 1742—1743</i>	1	Baru Mare
44	<i>Penticostar. București, 1743</i>	2	Clopotiva, Pescaana Mare
45	<i>Ceaslov. Rîmnic, 1745</i>	2	Ostrovel, Măn. Prislop
46	<i>Evangelhie. Rîmnic, 1746</i>	2	Vulcan, Silvașul de Jos
47	<i>Octoih. București, 1746</i>	1	Baru Mic
48	<i>Catavasier. Rîmnic, 1747</i>	1	Măn. Prislop
49	<i>Liturghie. Rîmnic, 1747</i>	1	Coroeni
50	<i>Molitvenic. Rîmnic, 1747</i>	1	Hobîța-Grădiște
51	<i>Cazanii. Rîmnic, 1748</i>	3	Baru Mare, Iscroni, Matiești
52	<i>Preoția. Rîmnic, 1749</i>	1	Uricani-Hubiceni
53	<i>Catavasier. Blaj, 1750</i>	1	Tuștea
54	<i>Ceaslov. Iași, 1750</i>	1	Măn. Prislop
55	<i>Evangelhie. București, 1750</i>	1	Subcetate
56	<i>Ceaslov. Blaj, 1751</i>	1	Rîu Alb
57	<i>Catehism mare. Blaj, 1753</i>	1	Valea Lupului
58	<i>Strastnic. Blaj, 1753</i>	9	Băiești, Clopotiva, Fărcădinul de Sus, Hobîța-Grădiște, Liwezi, Ostrovel, Păclișa, Păucinești, Pui
59	<i>Gramatică slavonească. Rîmnic, 1755</i>	1	Măn. Prislop
60	<i>Liturghie. Blaj, 1756</i>	11	Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Jos, Clopotiva, Ostrovul Mare-Mic, Rîu Alb, Sibișel-Ohaba Sibișel, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Măn. Prislop, Vaidei.
61	<i>Molitvenic. Blaj, 1757</i>	2	Sereca, Silvașul de Sus
62	<i>Molitvenic. Rîmnic, 1758</i>	1	Vaidei

Tabel (continuare)

1	2	3	4
63	<i>Evangelhie. București, 1760</i>	1	Baru Mic
64	<i>Octoih. Blaj, 1760</i>	6	Balomir, Coroeni, Hobîța-Grădiște, Ostrovul Mare-Mic, Poroș-Pescera, Rîu de Mori — Suseni.
65	<i>Catavasier. Blaj, 1762</i>	1	Ostrovul Mare-Mic
66	<i>Acatist. Blaj, 1763</i>	1	Pesceana Mare
67	<i>Psaltire. Blaj, 1764.</i>	4	Baru Mare, Băiești, Clopotiva, Pescaana Mare
68	<i>Evangelhie. Blaj, 1765</i>	9	Clopotiva, Hobîța-Grădiște, Livezi, Păucinești, Ponor, Răchitova, Silvașul de Sus, Măn. Prislop, Tuștea
69	<i>Indreptarea păcătosului. Timișoara (Iași), 1765</i>	1	Pesceana Mare
70	<i>Antologhion. Rîmnic, 1766</i>	3	Vulcan, Hațeg, Măn. Prislop
71	<i>Antologhion. București, 1766</i>	1	Petros
72	<i>Ceaslov. Blaj, 1766</i>	1	Poroși Pescera
73			Păucinești
74	<i>Apostol. Blaj, 1767</i>	3	Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Măn. Prislop
75	<i>Ceaslov. Rîmnic, 1767</i>	1	Uric
76	<i>Liturghie. Rîmnic, 1767</i>	2	Tuștea, Silvașul de Sus
77	<i>Molitvenic. Rîmnic, 1768.</i>	1	Bonțiorul de Jos
78	<i>Penticostar. București, 1768.</i>	8	Bonțiorul de Jos, Bucova, Fărcădinul de Jos, Pui, Rîu Bărbat, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Măn. Prislop
79	<i>Catavasier. Blaj, 1769.</i>	7	Baru Mic, Cîrnești, Crăguș, Hobîța — Grădiște, Pescaana Mare, Rîu Bărbat, Silvașul de Sus
80	<i>Octoih. Blaj, 1770.</i>	8	Clopotiva, Livezi, Sereca, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Măn. Prislop, Tuștea, Valea Diljii
81	<i>Triod. Blaj, 1771.</i>	10	Băiești, Bonțiorul de Jos, Cîrnești, Livadia, Mirlesa, Păclîșa, Pui, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Măn. Prislop
82	<i>Triod și Strășnic. Blaj, 1771.</i>	1	Măn. Prislop
83	<i>Ceaslov. Blaj, 1773.</i>	2	Balomir, Fărcădinul de Jos
84	<i>Psaltire. Blaj, 1773.</i>	1	Ponor

Tabel (continuare)

1	2	3	4
85	<i>Strașnic</i> . Blaj, 1773.	20	Baru Mare, Băița, Bonțiorul de Sus, Bucova, Cîrnești, Coroeni, Vulcan—Crividia, Fărcădinul de Jos, Grădiște, Livadia, Matiești, Ostrovul Mare-Mic, Poroi—Pescera, Petros, Rîu Alb, Sălașul de Jos, Sereca, Silvașul de Sus, Tuștea, Valea Diljii
86	<i>Acatist</i> . Blaj, 1774	1	Măn. Prislop
87	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1774.	1	Clopotiva
88	<i>Evanghelie</i> . București, 1775	1	Coroeni
89	<i>Liturghie</i> . Blaj, 1775.	15	Baru Mare, Ciula Mare, Ciula Mică, Coroiesti, Coroeni , Galați , Iscroni, Livezi, Păucinești, Petros, Ponor, Pui , Scei-Smelti , Totești, Valea Lupului
90	Macarie Egipteanul, <i>Omilii</i> , București, 1775	1	Balomir
91	<i>Evanghelie</i> . Blaj, 1776.	21	Baru Mare, Bonțiorul de Jos, Bucova, Cîrnești, Coroeni, Densus, Grădiște, Hațeg, Iscroni, Livadia, Lunca Cernii de Jos — Lunca Cernii de Sus — Mesteacăn, Ostrovul Mare—Ostrovul Mic, Poroi—Pescera, Pesceana Mare, Pescenița, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus, Scei-Smelt, Sereca, Totești, Valea Lupului
92	<i>Octoih</i> . Rîmnic, 1776.	1	Bonțiorul de Sus
93	<i>Antologhion</i> . București, 1777	1	Băiești
94	<i>Catavasier</i> . Blaj, 1777.	8	Băiești, Cîrnești, Fărcădinul de Sus, Galați, Grădiște, Hațeg, Poroi—Pescera, Sălașul de Jos
95	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1778.	1	Grădiște
96	<i>Catavasier</i> . Blaj, 1779.	1	Sereca
97	<i>Minei</i> . Rîmnic, 1779.	1	Silvașul de Sus
98	<i>Cazanii</i> . Rîmnic, 1781	6	Lunca Cernii de Jos — Lunca Cernii de Sus, — Mesteacăn, Mirlesa, Pesceana Mare, Rîu Alb, Sălașul de Jos, Uricani — Hubiceni
99	<i>Minologhion</i> . Blaj, 1781	9	Bonțiorul de Jos, Bucova, Livadia, Pui, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus, Măn. Prislop, Tuștea
100	<i>Penticostar</i> . București, 1782	1	Sălașul de Jos

Tabel (continuare)

1	2	3	4
101	Gheorghe Șincai, <i>Prima principia latinae grammatices</i> . Blaj, 1783	1	Hațeg
102	<i>Octoih</i> . Blaj, 1783	7	Baru Mare, Bărbătenii de Jos, Băița, Bucova, Ciula Mică, Hațeg,
103	<i>Catavasier</i> . Rîmnic, 1784	2	Livadia, Ostrovel
104	<i>Evangelhie</i> . Rîmnic, 1784	4	Crăguș, Matiești, Rîu Alb, Vai-dei
105	<i>Molitvenic</i> . Blaj, 1784	15	Ciula Mare, Coroești, Crăguș, Vulcan, Fărcădinul de Jos, Hațeg, Livadia, Livezi, Matiești, Păucinești, Pesceana Mare, Pescenița, Pui, Rîu Bărbat, Vălioara
106	<i>Psaltire</i> . Rîmnic, 1784	1	Ciula Mare
107	Samuil Micu, <i>Propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți</i> . Blaj, 1784	16	Baru Mare, Bonțiorul de Sus, Grădiște, Hațeg, Livadia, Livezi, Poroși-Pescera, Păucinești, Petros, Pui, Rîu Bărbat, Sereca, Silvașul de Jos, Subcetate, Tuștea, Valea Lupului
108	<i>Antologhion</i> . Rîmnic, 1786	1	Uricani — Hubiceni
109	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1786	2	Baru Mare, Silvașul de Jos
110	<i>Psaltire</i> . Blaj, 1786	2	Baru Mare, Silvașul de Jos
111	<i>Psaltire</i> . Rîmnic, 1787	1	Hațeg
112	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1788	1	Livadia de Cîmp
113	<i>Catihisis mic</i> . Sibiu, 1789	1	Silvașul de Jos
114	<i>Ceaslov</i> . Sibiu, 1791	1	Livezi
115	<i>Cazanii</i> . Rîmnic, 1792	1	Ostrovul Mare — Ostrovul Mic
116	<i>Octoih</i> . Blaj, 1792	22	Brazova, Cîmpul lui Neag, Coroești, Crivadia, Fărcădinul de Jos, Galați, Hățăgel, Hobița, Isroni, Livadia, Lunca Cernii de Jos — Lunca Cernii de Jos — Mesteacăn, Mirlesa, Ostrovel, Petros, Pui, Răchitova, Rîu Alb, Scei-Smelți, Măn. Prislop, Totești, Valea Lupului, Zăicani
117	<i>Psaltire</i> . Rîmnic, 1792	1	Uricani—Hubiceni
118	<i>Adunarea cazaniilor</i> , Viena, 1793	1	Băiești
119	<i>Catavasier</i> . Blaj, 1793	20	Baru Mare, Bucova, Coroești, Coroeni, Crivadia, Vulcan, Hățăgel, Hobița, Isroni, Livezi,

Tabel (continuare)

1	2	3	4
			Lupeni, Mirlesă, Păclișă, Păucinești, Ponor, Pui, Râu Alb, Sălașul de Sus, Uric
120	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1793	8	Bucova, Ciula Mare, Vulcan, Iscroni, Livezi, Răchitova, Râu Bărbat, Vaidei
121	<i>Evanghelie</i> . Rîmnic, 1794	3	
122	<i>Biblia</i> . Blaj, 1795	7	Hațeg, Păucinești, Pesceana Mare, Sereca, Silvașul de Jos, Valea Diljii, Valea Lupului
123	Samuil Micu, <i>Teologia morală</i> . Blaj, 1796	1	
124	Ioan Molnar Piuaru, <i>Retorica</i> . 1799	1	Hațeg
125	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1799	1	Hobița — Grădiște
126	<i>Strasnic</i> . Blaj, 1800	2	Mirlesă, Zăicani
127	<i>Triod</i> . Blaj, 1800	5	Baru Mare, Vulcan, Păucinești, Sereca, Tuștea
128	<i>Octoih</i> . Blaj, 1801	1	Ciula Mare
129	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1801.	1	Grădiște
130	<i>Apostol</i> . Blaj, 1802	11	Bonțiorul de Jos, Coroești, Coroeni, Fărcădinul de Jos, Galați, Grădiște, Matiești, Pui, Râu Bărbat, Sălașul de Sus, Valea Lupului
131	<i>Catavasier</i> . Sibiu, 1803	1	Hățăgel
132	<i>Strașnic</i> . Blaj, 1804	7	Cîmpul lui Neag, Ciula Mare, Coroieni, Galați, Hățăgel, Iscroni, Râu Bărbat
133	<i>Teologia dogmatică</i> . I—III, Blaj, 1804	3	Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Valea Lupului, Hațeg
134	Vasile Aaron, <i>Patimile și moartea a Domnului</i> . Brașov, 1805	1	Pesceana Mare
135	Ioan Bob, <i>Carte de învățăture creștinești</i> . Blaj, 1805	21	Balomir, Bonțiorul de Jos, Ciula Mare, Coroești, Coroieni, Densuș, Galați, Hățăgel, Hobița — Grădiște, Livadia, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Ponor, Râu Bărbat, Râu de Mori—Suseni, Sintă Marie Orlea, Sereca, Silvașul de Jos, Totești, Tuștea, Valea Lupului, Hațeg
136	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1805	1	Sălașul de Sus
137	<i>Penticostar</i> . Sibiu, 1805	3	Livadia, Totești, Uricani—Huibieni

Tabel (continuare)

1	2	3	4
138	<i>Evanghelie. Sibiu, 1806</i>	7	Cîmpul lui Neag, Ciula Mare, Fărcădinul de Jos, Hățăgel, Ostrovel, Păclișa, Zăicani
139	<i>Acatist. Sibiu, 1807</i>	1	Silvașul de Jos
140	<i>Ceaslov. Sibiu, 1807</i>	1	Zăicani
141	<i>Liturghii. Blaj, 1807</i>	27	Băița, Bonțiorul de Jos, Bonțiorul de Sus, Brazova, Bucova, Cîmpul lui Neag, Cîrnești, Clopotiva, Crăguis, Crivadia, Densus, Fărcădinul de Sus, Grădiște, Hațeg, Hobița, Livadia, Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacăn, Japeni, Mirlesa, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Poieni, Răchitova, Sălașul de Jos, Uric, Valea Diljii, Vălioara, Zăicani
142	<i>Ceaslov. Blaj, 1808</i>	9	Bonțiorul de Sus, Brazova, Galați, Hobița, Hobița — Grădiște, Mirlesa, Păucinești, Petros, Silvașul de Jos
143	<i>Octoih mic. Sibiu, 1808</i>	3	Bonțiorul de Sus, Totești (2)
144	<i>Ceaslov. Blaj, 1809</i>	2	Sălașul de Jos, Uricani—Hubiceni
145	<i>Penticostar. Blaj, 1808</i>	16	Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Sus, Densus, Grădiște, Hațeg, Hobița—Grădiște, Livezi, Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacăn, Mirlesa, Ostrovel, Păucinești, Ponor, Tuștea, Valea Lupului, Zăicani
146	<i>Petru Maior, Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor. Buda, 1809</i>	2	Bonțiorul de Jos, Ciula Mare
147	<i>Petru Maior, Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți. Buda, 1809</i>	15	Galați, Hățăgel, Matiești, Mirlesa, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Păucinești, Pesceana Mare, Petros, Rîu de Mori — Suseni, Sălașul de Jos, Sereca, Silvașul de Jos, Totești, Valea Lupului, Zăicani
148	<i>Molitvenic. Blaj, 1809</i>	1	Petros
149	<i>Psaltire. Blaj, 1809</i>	3	Bonțiorul de Jos, Brazova, Mirlesa

Tabel (continuare)

1	2	3	4
150	<i>Teologie pastorală</i> . Blaj, 1809	3	Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Pesceana Mare, Hațeg
151	Petru Maior, <i>Predici</i> . Buda, 1810	7	Fărcădinul de Sus, Hătăgel, Hațeg, Păucinești, Scei-Smelti, Sibîșel—Ohaba Sibîșel, Silvașul de Jos
152	<i>Molitvenic</i> . Brașov, 1811	1	Ostrovul Mare — Ostrovul Mic
153	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1811	1	Crivadia
154	<i>Triod</i> . Blaj, 1813	18	Baru Mic, Băița, Bonțiorul de Jos, Bucova, Coroiești, Grădiște, Hătăgel, Hobița—Grădiște, Livezi, Lupeni, Ostrovel, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Pesceana Mare, Ponor, Rîu de Mori — Suseni, Uricani — Hubiceni, Vălioara, Zăicani
155	<i>Apostol</i> . Blaj, 1814	29	Baru Mare, Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Sus, Brazova, Bucova, Cîrnești, Clopotiva, Densus, Hătăgel, Livadia, Livezi, Lupeni, Mirlesa, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Păucinești, Petros, Poieni, Ponor, Rîu Alb, Rîu de Mori — Suseni, Sălașul de Jos, Scei — Smelti, Sereca, Subcetate, Totești, Uricani—Hubiceni, Vălioara, Zăicani
156	<i>Geografia românească</i> . Buda, 1814—15	1	Hațeg
157	<i>Molitvenic</i> . Blaj, 1815	16	Baru Mic, Brazova, Cîmpul lui Neag, Ciula Mică, Cîrnești, Galați, Grădiște, Lupeni, Mirlesa, Ponor (2), Răchitova, Sălașul de Jos, Sereca, Totești, Valea Diljii
158	<i>Floarea adevărului</i> . ed. II-a, Blaj, 1816	3	Hațeg
159	<i>Catavasier</i> . Sibiu, 1817	2	Petros, Sîntă Mărie Orlea
160	<i>Evangelhie</i> . Blaj, 1817	17	Băiești, Băița, Balomir, Bonțiorul de Sus, Brazova, Ciula Miseni, Uricani—Rubiceni, Uric, Poieni, Pui, Rîu de Mori—Sucă, Crivadia, Hobița, Lupeni, Valea Diljii, Vălioara
161	<i>Strasnic</i> . Blaj, 1817	11	Baru Mic, Balomir, Bonțiorul de Jos, Brazova, Crăguș, Lupeni, Poieni, Ponor, Rîu de Mori — Suseni, Sălașul de Sus, Vălioara

Tabel (continuare)

1	2	3	4
162	<i>Ceaslov. Sibiu, 1819</i>	1	Crivadia
163	<i>Catavasier. Blaj, 1824</i>	2	Poieni, Scai — Smelți
164	<i>Catavasier. România, 1725</i>	1	Matiești
165	<i>Octoih. Blaj, 1825</i>	9	Bonțiorul de Jos, Cîrnești, Crăguș, Lupeni, Pescenița, Ponor, Sibișel-Ohaba Sibișel, Subcetate, Uricani—Hubiceni
166	<i>Psaltire. Sibiu, 1825</i>	1	Balomir
167	<i>Octoih mic. Sibiu, 1826</i>	1	Bonțiorul de Jos
168	<i>Psaltire. Sibiu, 1827</i>	1	Poroși-Pescera
169	<i>Ceaslov. Sibiu, 1831</i>	1	Matiești
170	<i>Ceaslov. Sibiu, 1833</i>	1	Hațeg
171	<i>Octoih mic. Sibiu, 1833</i>	2	Balomir, Hațeg
172	<i>Cazanie. Buzău, 1834</i>	2	Coroiești, Livadia
173	<i>Liturghie. Sibiu, 1835</i>	2	Bărbătenii de Jos, Pesceana Mare
174	<i>Minei. Blaj, 1835</i>	1	Subcetate
175	<i>Orologhion. Blaj, 1835</i>	1	Vălioara
176	<i>Antologhion. Blaj, 1838</i>	2	Bonțiorul de Sus, Ponor
177	<i>Minei. Blaj, 1838</i>	16	Baru Mic, Clopotiva, Coroiești, Crăguș, Densuș, Grădiște, Hățăgel, Hobița—Grădiște, Iscroni, Ostrovel, Păucinești, Pesceana, Mare, Rîu Alb, Rîu de Mori—Suseni, Valea Lupului, Zăicani
178	<i>Octoih mic. Sibiu, 1839</i>	1	Valea Diljii
179	<i>Psaltire. Sibiu, 1841</i>	1	Zăicani
180	<i>Catavasier. Sibiu, 1842</i>	1	Bărbătenii de Jos
181	<i>Octoih mic. Sibiu, 1842</i>	2	Clopotiva, Hobița — Grădiște
182	<i>Propovedanii. Sibiu, 1842</i>	11	Bonțiorul de Jos, Brazova, Cîrnești, Clopotiva, Fărcădinul de Sus, Hobița — Grădiște, Poieni, Ponor, Răchitova, Rîu Alb, Sibișel — Ohaba Sibișel
183	<i>Ceaslov. Sibiu, cca 1845</i>	1	Lupeni
184	<i>Bucoavă. Sibiu, 1847</i>	1	Zăicani
185	<i>S. Pop, Cuvîntări bisericești. Pesta, 1847</i>	5	Hațeg, Păucinești, Rîu de Mori — Suseni, Silvașul de Jos, Subcetate
186	<i>Molitvenic. Sibiu, 1849</i>	1	Zăicani

Tabel (continuare)

1	2	3	4
187	<i>Octoih mic</i> . Sibiu, 1849	3	Silvașul de Jos, Tuștea, Zăicani
188	<i>Cazanie</i> . Sibiu, 1850	3	Bonțiorul de Jos, Lupeni, Rîu de Mori — Suseni
189	<i>Legendariu românesc</i> . Viena, 1852	5	Hațeg
190	Vasile Rațiu, <i>Istorie Bisericească</i> , 1854	3	Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Păucinești, Tuștea
191	Timotei Cipariu, <i>Istoria biblică</i> . Blaj, 1855	7	Bonțiorul de Sus, Bonțiorul de Jos, Coroeni, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic, Rîu Alb, Rîu Bărbat, Tuștea

B. Tipărituri neidentificate, incomplete

1	2	3	4
1	„Acatist, incomplet“	1	Pesceana Mare
2	„Bucoavnă, pentru orînduiala bisericii, tip. la Sibiu“	1	Pui
3	„Cazanie vechea în care se afla mai multe Evanghelii pe Dile însemnate, neexplicate“.	1	Păclișa
4	„Cazanie cu slova mare, fără sfîrșit“	1	Vălioara
5	„Cazanie cu slova mare, fără început“	1	Răchitova
6	„Cazanie, fără foaia de titlu, întreagă, în 2“	1	Fărcădinul de Jos
7	<i>Cazanie</i>	1	Brazova
8	<i>Catavasier</i> , în <i>Romania</i>	1	Subcetate
9	<i>Catavasier</i>	1	Brazova
10	„Cărticică în care se cuprinde rînduiala utreniei, liturghiei, și vecherniei, pe scurt, în 50 f., în 12 tip. în Blaj, sub M. Tereza, incompletă“	1	Rîu Bărbat
11	<i>Ceaslov</i> , Blaj, rupt	2	Hațeg, Ostrovul Mare — Ostrovul Mic
12	„ <i>Ceaslov</i> sîrbesc cu <i>Catavasier</i> grecesc și cu instrucțiunea și numele sf. românesc“	1	Fărcădinul de Jos

Tabel (continuare)

1	2	3	4
13	„Cęasloveț, cu margini negre, incomplet, 12"	1	Scei — Smelți
14	„Cęaslov vechi, incomplet, în 8"	1	Totești
15	„Cęaslov nelegat, incomplet, tipar negru"	1	Clopotiva
16	„Cęaslov, din Rom."	1	Matiești,
17	„Cęaslov, incompl."	4	Hațeg, Pesceana Mare, Sălașul de Sus, Valea Diljii
18	„Evanghelie. Buzău, sub Alex. D. Ghica voievod"	1	Bărbătenii de Jos (exemplarul nu-i exclus să reprezinte cartea cu acest titlu imprimată în 1837)
19	„Evanghelie, Sibiu, incompl." z	1	Fărcădinul de Sus
20	„Floarea adevărului"	1	Fărcădinul de Jos
21	„Fragmentu: Cazanie la oameni morți cu fața începătoare 200 cu începutul" scrie sfântulu și Imperatului prorocu David în 88 de Psalmi Șt. 49 de cînd s.c.l. Și apoi începe „pravoslavnicilor Creștini" s.c.l. — Apoi urmează alte Cuventari: 1) Pentru Dragoste, Fragmentu, eară celelalte ce urmează suntu intregi și anume, 3) Pentru iubirea de Argint, 4) Pentru Milostenia, 5) Pentru Muravizie (?), 6) Pentru Pocania, 7) Pentru Ispovedania, 8) Pentru Ocenasie, 9) La închinarea crucii, 10) La Moartea omului se nu se planga Creștini pe cei morți, din aceea numai o fôie este cu Pag. 40 și aistea tote sunt legate într-un Tom, în 4, mic"	1	Coroeni
22	„Liturghier, în Rom., cump. în 1739	1	Sălașul de Sus
23	„Liturghii, în Rom., pe la 1750"	1	Clopotiva
24	„Liturghii, Rîmnic, incompl."	1	Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacăn
25	„Liturghie, în Rom."	3	Densuș, Ostrovel, Vulcan
26	„Molitvenic, Blaj, incompl."	2	Lunca Cernii de Sus și Jos — Mesteacăn
27	„Molitvenic, în Rom., incompl."	1	Poroși — Pescera, Rîu alb
28	„Molitvenic, incompl."	2	Ostrovel, Silvașul de Sus
29	„Molitvenic"	2	Băiești, Bonțiorul de Jos

Tabel (continuare)

1	2	3	4
30	„Mormintul lui Hs.“	1	Măn. Prislop
31	„Octoih, Blaj, in 8“	1	Băiești
32	„Octoih, Blaj, incompl.“	1	Vulcan
33	„Octoih, incompl.“	2	Păucinești, Vălioara
34	„Psaltire, Blaj, incompl.“	2	Galați, Petros
35	„Psaltire, incompl.“	2	Coroiești, Silvașul de Sus
36	Psaltire, pierdută	1	Sălașul de Jos
37	„Pedagogie nemțească și rom., partea 2-a“	1	Hațeg
38	„Praznicar (pe care nu l-am vă- zut, fiind împrumutat la Fărcădi- nul de Jos)“	1	Crăguș
39	„Strașnic“	2	Pesceana Mare, Silvașul de Jos
40	„Tratat despre Taica pocaianiei, fără început, Blaj“	1	Sălașul de Jos
	„Triod, Blaj, incompl.“	2	Clopotiva, Sălașul de Jos

41— în localitatea Merișor sînt înregistrate, fără alte amănunte, în cîte un exem-
 57 plar, următoarele 10 cărți: *Evanghelie*, *Liturghie*, *Apostol*, *Cazanie*, *Psaltire*,
Strasnic, *Octoih*, *Ceaslov*, *Catavasier*, *Molitvenic*, iar în localitatea Valea Lu-
 pului Șt. Moldovan semnalează, în proprietatea preotului local, de asemeni
 fără alte date, încă 6 cărți: *Molitvenic*, *Strasnic*, *Triod*, *Ceaslov*, *Psaltire*, *Ca-
 tavasier*.

1	2	3	4
1	„Un ms. de <i>Cuvântări bisericești</i> din A. 1638 (acesta se află în po- sesia Șt. Moldovan)“	1	Măn. Prislop
2	„Un ms. de <i>Propovedanii</i> vechi, din A. 1676“	1	Valea Lupului
3	„ <i>Octoichu</i> , ms. din secolu alu 17- lea cu adausu de rugaciuni și ver- suri la sărbători și la nunți“	1	Ostrovul mare — Ostrovul Mic
4	„ <i>Propovedanie</i> , scrisă cu mîna, de la 1693 pînă la 1701“	1	Hățăgel
5	„ <i>Triod</i> , scris cu mîna de Popa Mi- hai din satulu Mezieșiu, la A, dela zidirea lumii 7231, era dela nasce- rea lui Hs. 1723“	1	Galați
6	„ <i>Cazanie</i> , scrisă cu mana de Popa Zacharie, de la Monastirea Mol- dovei, la Al. 1731“	1	Vaidei

1	2	3	4
7	„ <i>Moralis</i> , scris cu mîna de pe la începutul secolului trecut (XVIII — nn.) mai înainte de A. 1737“	1	Sereca
8	„ <i>Octoih</i> , manuscris“	1	Păclișa
9	„ <i>Osmoglasnic</i> , in 8, Ms. sub vîldica Io Inocenție, Anulu 1747, de Popa Ionu din Galda de Josu“	1	Păclișa
10	„ <i>Divanul Lumii</i> , Ms. de pe cel tipărit a lui Io Dimitrie Constantin Voevod, scrisu la A. 1756, fiindu egumenu Mănăstirii Prislop Varlaam Ieromonach, prin Ieromonach Efremia și fratele lui Mihail“.	1	Măn Prislop
11	„ <i>Praznicar</i> , scris cu mîna, dăruit bisericii la A. 1804 de Jupanu Muncanu Palu (?)“	1	Ciula Mare
12	„ <i>Praznicar</i> , adecă <i>Mineiu</i> , scris cu mîna, in 4, de Popa Solomon Rabai, Parochul Salașului de Sus, savîrșit la A. 1824, iulie 4“	1	Densuș
13	„ <i>Praznicariu</i> , scris cu mîna, între tipicul cu roșu“	1	Păclișa
14	„ <i>Praznicar</i> , scris cu mîna, de Popa Solomon Rabai din Selașul de Sus“	1	Poroși Pescera
15	„ <i>Liturghie</i> și <i>Molitvenic</i> , Ms., laolaltă, în care învățatura cu slove roșii e românește“	1	Măn. Prislop
16	„ <i>Minei</i> , scris cu mîna“	1	Subcetate
17	„ <i>Penticostariu</i> , scris cu mîna, pe Dumineci cu el împreunat și Strașnic și alte Rugaciuni; n-are începutu și finitu“	1	Vălioara
18	„ <i>Învățatură</i> “ ms., legată, in 4“ „Mai multe cuvîntări pastorale și Orații și ms. de studii și 2 fragm. de cărțile rupte“	1	Hațeg
20	„ <i>Cazanie</i> manuscrisă, începindu de(n) Dumineca vameșului și a farseului pana la sfîrșitul Cazaniei din 15 August“	1	Băița
21	„Un manuscrisu bulciugu la omeni morți“	1	Băița
22	„2 Ms. de Octoihu și alte rugaciuni și predicalii“	1	Galați

Catalogul atestă astfel în Țara Hațegului, în cele peste 78 de localități (sînt cazuri cînd o singură biserică aparținea la două și chiar trei sate) un număr de peste 270 cărți românești în 884 volume. Au fost identificate pe baza descrierii făcută de Șt. Moldovan și înregistrate conform descrierii *Bibliografiei românești vechi* nu număr de 191 tipărituri care totalizează 789 exemplare. Toate aceste cărți au fost văzute, cercetate și înregistrate amănunțit, Șt. Moldovan reproducînd, aievea unui bibliolog, cu o nemaiîntîlnită conștiinciozitate și exactitate, datele analitice ale foilor de titlu, formatul, paginația și starea de conservare a majorității exemplarelor. Restul de 57 tipărituri pe care — dată fiind foarte probabil starea defectuoasă de conservare la acea dată — Șt. Moldovan s-a aflat în imposibilitatea de-a le identifica-o, însumează 71 exemplare. Cercetările viitoare de teren vor dezvălui, fără îndoială, identitatea multora dintre ele.

Înregistrăm, de asemeni, prin intermediul *Catalogului* un număr de 25 manuscrise (cîteva sînt colligate) în cea mai mare parte a lor necunoscute. Merită, dintre ele, toată atenția acele *Cuvîntări bisericești*, de la 1638 (preluat de Șt. Moldovan de la Prislop), *Propovedaniile* copiate în 1676 (aflate la Ostrovul Mic) și între 1693—1701 (de la Hățăgel), *Triodul* copiat în Bihor de către Popa Mihai din Mizieș (ajuns în satul Galați) și *Cazania* scrisă de Popa Zaharia într-o mănăstire din Moldova la 1731 (găsit la Vaidei). Atenție cu totul aparte merită manuscrisul realizat în 1756 la Prislop, de către frații Efremia și Mihail după cartea lui Dimitrie Canteмир, *Divanul*, care reprezintă al doilea text de acest fel (după cel de la Ocna Sibiului¹¹) aflat pînă în prezent în Transilvania. Cu prilejul descoperirii lui, la 1857, Șt. Moldovan nota în *Catalog* că, aflîndu-l foarte umed și aproape putred, l-a dus împreună cu alte 20 de cărți „la Casa curatorului George Dragota din Prislop și s-au pus la el pe grindă ca să se usuce“ (p. 322).

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHIE. În anul 1959, într-o notă care însoțea comentariul cultural-istoric asupra *Listei* de cărți din Hațeg, L. Patachi dezvăluia identificarea în cuprinsul ei a unui număr de 32 cărți vechi — „27 în limba română, 4 în limba slavă și una în limba greacă“ — pe care le considera nesemnificate pînă la acea dată de *Bibliografia românească veche*¹².

Un an mai tîrziu, cercetătorul a publicat lista contribuțiilor în „Studii și Cercetări de Bibliologie“¹³, dezvăluind pentru bibliografia noastră veche următoarele cărți necunoscute:

1. Tipicul liturghiei, 1688
2. Apostol. Buzău, 1708
3. Strasnîc. București, 1726
4. Octoih, București, 1732
5. Psaltire, Rîmnic, 1736

¹¹ Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă* (la Biblioteca Astra). Sibiu, 1970, p. 7.

¹² Vezi articolul în „Mitropolia Ardealului“, IV, 1959, 7—8, p. 525.

¹³ Vezi *Supra*, nota 5.

6. Evanghelie. București, 1748
7. Scistvă, adică practica cum să săvîrșească preotul sau diaconul tainele bisericii. Rîmnic, 1749
8. Catavasier, Blaj, 1750
9. Liturghie. România, 1750
10. Ceaslov. Rîmnic, 1767
11. Ceaslov. Blaj, 1773
12. Catehism. Sibiu, 1774
13. Ceaslov. Blaj, 1774
14. Penticostar. București, 1783
15. Ceaslov. Blaj, 1788
16. Ceaslov. Sibiu, 1791
17. Psaltire. Rîmnic, 1792
18. Molitvenic, Blaj, 1793
19. Octoih. București, 1793
20. Molitvenic. Blaj, 1809
21. Teologia pastorală. Blaj, 1809
22. Didahiile singure. Buda, 1811
23. Ceaslov. Blaj, 1819
24. Praznicar, 1824
25. Psaltire, Sibiu, 1825
26. Psaltire. Sibiu, 1827

Acestor 26 de titluri, la sfîrșit, autorul le-a mai alăturat încă 5 cărți (4 în limba slavă, iar una în limba greacă) extrase din inventarul mănăstirii Prislop, considerîndu-le, de asemeni, necunoscute și transcriindu-le cu titlul următor:

1. Penticostar, 1534
2. Minei, 1538
3. Strasnic, 1566
4. Triod, 1590
5. Psaltire, 1690

În anul 1973, Daniela Poenaru a preluat și înregistrat întocmai, în cadrul volumului de *Contribuții la Bibliografia românească veche*¹⁴, toate cele 26 de titluri noi, relevate mai sus, evitînd ultimele 5 cărți „sîrbești“. Din dorința de-a clarifica de la bun început situația acestora din urmă redăm forma în care au fost înregistrate de Șt. Moldovan în Catalog, între „cărțile sînbești“ de la Prislop:

1. „Penticostariu, tip. la A. 7044, sau la A. Dlui 1534“ (p. 324)
2. „Mineiu, tip. frumosu și Icone, la A. 7046 seu dela Hs. 1538“ (p. 323). Reprezintă Mineiul lui Bojidar Vocovič, tipărit la Veneția.
3. „Strasnicu, tip. la A. 1566“ (p. 324).

¹⁴ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*. Tirgoviște, 1973 (în continuare, abreviat: CBRV).

4. „Triodu tip. la A. 1590 și cucpăratu la A. 7111 sau A. Domini 1603“ (p. 323).
5. „Psaltire Grecească, în 12, rosa de șioreci pe la midilocu, din A. 1690“ (p. 324).

În forma în care ni se înfățișează nu le considerăm susceptibile de-a face parte din *Bibliografia românească veche*, rămânând să discutăm în continuare doar cele 26 de tipărituri redată mai sus. Fără a căuta greșeli lui Șt. Moldovan (care impresionează prin conștiinciozitatea și exactitatea cu care a lucrat în urmă cu mai bine de un veac neavînd la îndemînă vreo lucrare de referință, exceptînd, desigur, *Disertația* lui Vasile Popp) sau cercetătorului L. Patachi (a cărui merit incontestabil este că a identificat și dezvăluit titlurile noi) ne propunem, pe baza cercetării *Catalogului*, stabilirea, pe cît ne-a fost posibil cît mai exactă, a listei contribuțiilor la *Bibliografia românească veche*¹⁵. Socotim de cuviință să precizăm dinainte că rezultatele cercetării originalului diferă de cele obținute în urma cercetării *Listei-extras*. Unele din titlurile noi, dezvăluite de L. Patachi în cuprinsul Listei au fost găsite de noi și în cadrul *Catalogului*. Altele, în schimb, lipsesc. Dintre cele 26 cărți noi semnalate de L. Patachi citeva, cum vom vedea, erau cunoscute și înregistrate în cadrul *Bibliografiei românești vechi*. În fine, cercetarea noastră dezvăluie titluri noi, nesemnalate în cuprinsul Listei. Toate aceste date noi, cu precădere contribuții de interes bibliografic național, le discutăm și prezentăm mai jos în ordine cronologică.

1. TIPICUL LITURGHIEI, 1688

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 103). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită. Contribuția a fost preluată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 9. În cadrul *Catalogului*, Șt. Moldovan înregistrează identificarea exemplarului în localitatea Coroeni, în stare fragmentară (legat împreună cu o altă tipăritură) intitulîndu-l astfel: 1. Tipiculu Liturghiei, Utreniei și Vecerniei, cu Ectenii, fără portă și are în finitu: Kyriak Giser i Tipograf Vlto 7196“ (p. 76). Colligatul a fost identificat recent de noi la Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului (inv. 15) între cărțile provenite din Hațeg. Pe o filă albă, la început, Iacob Radu a scris că volumul a fost dus din satul Coroeni la Lugoj în anul 1907. Fragmentul la care ne referim se află legat la începutul volumului, alcătuindu-l 21 file, prezentînd formatul 8, blocul 17,3 × 13,3, iar oglinda textului 14×9,5 cm. Pe f. 21v, la sfîrșitul unei molitve, se află imprimat textul: „Kiriak: Giser i Tipograf. Vlto 7196“: Amănuntul ultim este edificator. Fragmentul aparține

¹⁵ Cele patru volume ale *Bibliografiei românești vechi*, le cităm, în continuare, abreviat astfel:

- BRV I* = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. I (1508—1716, București, 1903).
- BRV II* = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. II, 1716—1808, București, 1910.
- BRV III* = Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. III, 1809—1830, București, 1936.
- BRV IV* = Ioan Bianu, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. IV, Adăogiri și Îndreptări, București, 1944.

unui exemplar al tipăriturii *Rinduiala diaconstevelor*, apărută la Bălgrad (Alba Iulia) în 1687 — carte pe care o găsim înregistrată în primul volum al *BRV* (p. 280). Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.

2. PSALTIRE SÎRBEASCĂ. BUZĂU, 1702

Cartea n-a fost înregistrată pînă în prezent în *BRV* și nici n-a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei. Catalogul lui Șt. Moldovan înregistrează la 1857 un exemplar în localitatea Tuștea, în felul următor: „Psaltire sîrbească tip. prin oserdia și nevointia a iubit, de ostenele Mitrofan Epplu de Buzeu, în A, 1702” (p. 345). *BRV* a înregistrat pînă acum doar o *Psaltire* imprimată la Buzău în 1703, cu blagoslovenia mitropolitului Teodosie ((*BRV* IV, p. 29).

3. APOSTOL. BUZĂU, 1706

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 2 nr. 19). Menționează, fără alte date, existența unui exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată și înregistrată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 13, dar nu și de către Gazbriel Cocora, care în volumul său, *Tipar și cărțurari* (Buc., 1977, p. 30), dînd lista cărților imprimate la Buzău, înscrie doar un *Apostol* apărut în anul 1704 (preluat din *BRV*, 144).

În Catalogul din 1857 nu se află înregistrată această carte.

4. CATAVASIER. ROMÂNIA, 1725

Cartea n-a fost înregistrată pînă în prezent în cadrul *BRV* și nici identificată de L. Patachi în cadrul Listei.

În Catalog a fost înregistrată astfel: „Catavasieriu, în 12, tiparitu în Romania la A. 1725, fara porta” (p. 172). Exemplarul, semnalat în localitatea Matiești, era lipsit de foaia de titlu și avea formatul 12. Nu credem ca Șt. Moldovan să fi prezentat un exemplar din *Catavasierul* apărut la București în 1724 deoarece acesta are formatul 8 (*BRV*, II, p. 22).

5. STRASNIC. BUCUREȘTI, 1726

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 69). Menționează, indicînd drept an de apariție „de la zidirea lumii” 7234, două exemplare în două localități nenumite.

Contribuția a fost preluată întocmai de D. Poenaru, *CRRV*, p. 17.

Catalogul nu a înregistrat această carte.

6. OCTOIH. BUCUREȘTI, 1732

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 80). Menționează, fără alte date, un număr de 5 exemplare în tot atîtea localități nenumite.

Contribuția a fost preluată și înregistrată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 20. În Catalog, Șt. Moldovan a înregistrat această carte o singură dată (în localitatea Pesceana Mare), în felul următor: „Octoichu tiparitu în Bucuresci la An. dela facerea lumii 7240 și dela Christosu 1732, subu Io Const. Nicol. Voyvod, cu cheltuiala prea S. Metropolitu Chyr Daniil” (p. 222). Căutînd acest titlu în *BRV*, îl găsim înregistrat sub forma: *Octoih*, București, 1731, în cadrul descrierii atrăgîndu-se atenția că datele apariției, de pe foaia de titlu, sînt greșite, anul real fiind socotit cel înscris la sfîrșitul cărții: 1731 (*BRV*, II, p. 41). Avînd de-a face, prin urmare, cu o carte cunoscută, contribuția trebuie exclusă pe viitor.

7. PSALTIRE. RÎMNIC, 1736

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 100). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită. Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 20.

Catalogul înregistrează cartea o singură dată, în localitatea Pesceana Mare, cu titlul următor: „Psaltirea tipărită în Rîmnicu la A. 1736, cu cheltuiala sfinției sale Parentelui Chir Climent, în 8” (p. 222).

8. CEASLOV. RÎMNIC, 1742—43

Cartea n-a fost înregistrată de *BRV* și nici n-a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

În catalog a fost înscris un exemplar în localitatea Baru Mare, în felul următor: „Ceaslovu tiparitu în Rîmnic, la Al. dela zidirea lumii 7250, întru a 2-a Dnie alu Io Mihaiu Racovița Voevod, cu blegaslovenia prea S. Mitropolit Kyr Neofit și cu tota cheltuiala a tipografiei de nou a sfinții sale de Ddieu iubit. Kyr Climent, Epplu Rîmnicului” (p. 13). A doua domnie a lui Mihai Racovița a avut loc între 1741 și 1744. Cartea nu poate să fie *Ceaslovul* de la Rîmnic din 1745 deoarece acesta a apărut sub Constantin Mavrocordat. De altfel, Șt. Moldovan semnalează din cartea ultimă un număr de două exemplare la Ostrovel și Prislop.

9. EVANGHELIE. BUCUREȘTI, 1748

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 1, nr. 4). Menționează amănuntul că anul de apariție „de la zidirea lumii” este 7258. Exemplarul este semnalat într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 33.

În Catalog nu se află înregistrată această carte. Ea nici nu există, deoarece amănuntul relevat mai sus, adică anul apariției, socotit „de la zidirea lumii” 7258, indică (minus 5508) mai degrabă decât 1748, anul de la Hs. 1750, fiind vorba așadar despre *Evangelie* de la București, din 1750 (*BRV* II, p. 113) a cărei foaie de titlu prezintă pe verso aceleași stemă, inițiale și versuri ca și *Cazania* de la Rîmnic, din 1748. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie exclusă din cadrul bibliografiilor viitoare.

10. SCISTVA ... RÎMNIC, 1749

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 102), semnalind un exemplar într-o localitate nenumită. Indica următorul titlu: „Soistva, adică practica cum să săvîrșească preotul sau diaconul tainele bisericii”.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CRRV*, p. 34.

În Catalog cartea o găsim înregistrată astfel: „Șcistva, adeca Preotiea, în ce chipu are Preotulu și Diaconulu se sevirseasca Tainele Bisericesci și cum trebuie să se gătiasca mai nainte spre lucrarea stelor mai ales spre Ddiesca Liturghie și cumu se faca la intemplanile cele grabnice care suntu forte grele și ne pricepute, acum întiiu tiparitu în Dilele luminatului Dnu Io Grigorie Gyca Voevod, cu blagoslovenia și cheltuiala S. sale iubit. Ddieu Kyr Grigorie Epplu Rîmnicului, în S. Episcopie a Rîmnicului la A. dela nascerea lui IIs. 1749 c (p. 349) cartea se afla calligată cu o *Liturghie*, Tirgoviște, 1713, în biserica localităților Uricani — Hubiceni. Descrierea amănunțită de mai sus ne-a prilejuit identificarea cărții, Șt. Moldovan transcriind întocmai textul foi de titlu a cărții *Preoția*, Rîmnic, 1749, înregistrată în *BRV* II, p. 110. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus, trebuie anulată.

11. *CATAVASIER. BLAJ, 1750*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 93). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 38.

Catalogul înscrie un exemplar în localitatea Tuștea, cu titlul următor: „Catavasieriu, in Blasiu, la A. 1750, n-are Porta, in 8” (p. 344). Trebuie să avem în vedere un exemplar avînd formatul 8.

12. *LITURGHIE. ROMÂNIA, 1750*

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 2, nr. 13). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru sub forma: *Liturghie*, Rîmnic, 1750, semnalînd un alt exemplar la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca (*CBRV*, p. 38).

În Catalog nu se află înregistrată această carte.

13. *CEASLOV. BLAJ, 1766*

Cartea n-a fost înregistrată în cadrul *BRV* și nici nu a fost înregistrată de Patachi în cuprinsul Listei.

În Catalog a fost înregistrată astfel: „Ciaslovu, tipariu in Blasiu la anu 1766, deslegatu și fara porta” (p. 206). Exemplarul, semnalat în localitatea Poroși-Pescera, era degradat și lipsit de foaia de titlu.

14. *CEASLOV. RÎMNIC, 1767*

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 89), menționînd, deodată cu amănuntul că datarea „de la zidirea lumii” este 7275, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 50.

Completăm după Catalog descrierea cărții cu următoarele date: „CEASLOVU tipărit în a 2-a domnie a P. Luminat. Domn Io Scarlat Gregorie Ghica Voivodu, cu blagoslovenia și cheltuiala a P.S. Sale de Ddieu iubitu kir Parthenie, Eppplu Rîmnicului, in S. Eppie a Rimnicului, la A. 7275—1767” (p. 357). Exemplarul descris este menționat în localitatea Uric.

15. *TRIOD ȘI STRASNIC. BLAJ, 1771*

Colligatul cu titlul de mai sus n-a fost identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei. În Catalog este înscris astfel: „Triodu cu Strasnicul laolaltă legatu, tip, in Blasiu la A. 1771” (p. 322). Exemplarul este atestat în biblioteca mănăstirii Prislop. *BRV* a înregistrat pînă în prezent doar *Triodul* imprimat la Blaj în 1771 (*BRV* IV, p. 89).

16. *CEASLOV, BLAJ, 1773*

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86), menționînd, fără alte amănunte, două exemplare în două localități nenumite.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 55.

Catalogul completează cele cunoscute cu următoarele date: Cele două exemplare au fost înregistrate în localitățile Balomir și Fărcădinul de Sus. Exemplarul de la Balomir este înscris cu titlul: „Ciaslovu, a patra ora tiparitu, Blasiu, la A. 1773” (p. 28), iar cel de la Fărcădin, sub forma: „Ciaslovu, tiparitu in Blasiu, la A. 1773”

(p. 109). Cartea reprezintă, așadar, ediția a IV-a a *Ceaslovului* de la Blaj. A fost precedat de edițiile din 1751 (BRV IV, p. 70), 1753 (BRV IV, p. 72), 1766 (BRV II, p. 170) și urmat de ediția a V-a, din 1778 (BRV II, p. 225).

17. CATEHISM. SIBIU, 1774 (L. ROM. ȘI GERM.)

Identificat de L. Patachi în cuprinsul, Listei (p. 7, nr. 108). Menționează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, CBRV, p. 57.

În catalog nu se află înregistrată această carte.

18. CEASLOV. BLAJ, 1774

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Amintește un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, CBRV, p. 57.

Catalogul înscrie cartea astfel: „Cialovu, tiparitu în Blasiu la A. 1774“ (p. 66), atestând un exemplar în localitatea Clopotiva. Ținând seama de cele prezentate cu privire la *Ceaslovul* apărut la Blaj în 1773, apariția acestei cărți în 1774 trebuie pentru moment privită cu îndoială, deoarece s-a văzut clar că după ediția a IV-a din 1773, a apărut ediția a V-a, din 1778. Până la descoperirea exemplarului cu data 1774, semnalat de Șt. Moldovan în localitatea Clopotiva, opinăm să credem că această carte s-ar putea să fi aparținut ediției din 1773.

19. CATAVASIER. BLAJ, 1779

Cartea n-a fost înregistrată de BRV și nici identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

Catalogul înregistrează un exemplar în localitatea Sereca, în felul următor: „Catavasieriu, tiparitu în S. Mitropolie, în Blasiu, A. dela mant. lumii 1779“ (p. 299).

20. PENTICOSTAR. BUCUREȘTI, 1783

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 73). Menționează, deodată cu amănuntul (de o importanță deosebită după cum vom vedea) că tipărirea a fost datată „de la zidirea lumii“: 7291, un exemplar într-o localitate numită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, CBRV, p. 64.

În Catalog cartea a fost înregistrată astfel: „Penticostariu, tiparitu în tipografia santei Metropolii în Bucuresci, la A. dela zidirea lumii 7291, cu Blagoslovenia și tota cheltuiala prea sfințitului Mitropolitu alu Ungrovalachiei Chyriu Chyr Grigorie“ (p. 273). Descrierea amănunțită de mai sus ne-a prilejuit identificarea tipăriturii, Șt. Moldovan transcriind întocmai textul foi de titlu a cărții: *Penticostar*, București, 1782, înregistrată de BRV, II, p. 275, unde se arată că din această carte sînt și exemplare cu data: 7291. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.

21. CEASLOV. BLAJ, 1788

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, CBRV, p. 80.

Catalogul înregistrează această tipăritură astfel: „Ciaslovu, tip. în Blasiu, la A. 1788, fara Porta“ (p. 150), menționînd exemplarul păstrat în localitatea Livadia de Cimp.

22. CEASLOV. SIBIU, 1791

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 90). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

Catalogul nu înregistrează această carte.

23. PSALTIRE. RÎMNIC, 1792

Identificată de L. Patachi în cadrul Listei (p. 6, nr. 100). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

În Catalog este înscrisă astfel: „Psaltire, tip. în Rîmnicu, sub Io Michailu Constantin Șutiulu Voevod, cu blagoslovenia și tota cheltuiala pre S. sale iubit. Ddieu Kyr Nectarie Epplu Rimnicului, la A. mant. 1792“ (p. 350). *BRV* a înregistrat pînă acum, pe baza unui exemplar lipsit de foaia de titlu, păstrat la Biblioteca Academiei, o *Psaltire* apărută la Rîmnic în (1793) (*BRV* IV, p. 109).

24. MOLITVENIC. BLAJ, 1793

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 4, nr. 47). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

Caalogul nu înregistrează această carte.

25. OCTOIH. BUCUREȘTI, 1793

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 80). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

Catalogul nu înregistrează această carte.

26. OCTOIH. BLAJ, 1801

Cartea n-a fost înscrisă în *BRV* și nici nu a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

În Catalog a fost înscrisă astfel: „Octoichu, tip. în Blasiu la A. 1801“ (p. 57). Semnalează un exemplar în localitatea Ciula Mare.

27. CEASLOV. BLAJ, 1809

Cartea n-a fost înscrisă în *BRV* și nici nu a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

Catalogul înscrie două exemplare, în localitățile Sălașul de Jos și Uricani — Hubiceni, în felul următor: „Ciaslovu tiparitu în Blasiu, la A. 1809, în 8“ (p. 274) și „Ciaslovu, tip. în Blasiu, la A. 1809 (p. 350). Trebuie căutată, așadar, o carte avînd formatul 8. *BRV* a semnalat anterior (după V. Popp) un *Ceaslov*, Blaj, 1808 (*BRV*, II, p. 526).

28. MOLITVENIC. BLAJ, 1809

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 4, nr. 48). Menționează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 107.

Catalogul înscrie cartea identic: „Molitvenicu, tip. în Blasiu, la A. 1809“ (p. 230), înregistrînd exemplarul în localitatea Petros.

29. *TEOLOGIE PASTORALĂ. BLAJ, 1809*

Carte identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 114). Semnalează un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 108.

Catalogul înregistrează un număr de 3 exemplare în localitățile: Ostrovul Mare — Mic, Pesceana Mare și Hațeg, Titlul cărții a fost înregistrat de Șt. Moldovan astfel: „Pastoralu, tiparitu în Blasiu, la A. 1809” (p. 195); „Pastoralu, tipărit în Blasiu, la A. 1809, în 4” (p. 222) și „Pastorais, tip. în Blasiu, la A. 1809” (p. 378). Trebuie avută în vedere, prin urmare, o carte având formatul 4.

30. *DIDAHILE SINGURE. BUDA, 1811*

Carte identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 3, nr. 32). Menționează două exemplare în două localități nenumite.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 113.

Catalogul nu înregistrează acest titlu.

31. *CEASLOV. BLAJ, 1819*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Semnalează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 126.

Catalogul nu înregistrează această carte.

32. *PRAZNICAR. 1824*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 106). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 136—137.

Catalogul nu a înregistrat această carte.

33. *PSALTIRE. SIBIU, 1825*

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 101). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 140.

Catalogul indică un exemplar în localitatea Balomir, cu titlul: „Psaltirea, tiparitu în Sabiiu, la A. 1825” (p. 28). Cu prilejul cercetărilor noastre de teren, întreprinse în Bihor, în luna februarie 1979, am identificat un exemplar complet al acestei cărți atestată doar documentar pînă acum, în localitatea Așeu (colecția Petru Bodeu).

34. *PSALTIRE. SIBIU, 1827*

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 101). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția nu a fost semnalată de D. Poenaru în *CBRV*, unde descrie un exemplar identificat la Biblioteca Centrală de Stat a R. S. România, Secția carte rară, Cota CVR 1324 A (p. 152—154).

Catalogul a înregistrat un exemplar în localitatea Poroși-Pescera (p. 206).

În lumina celor prezentate mai sus, cercetare comparată bazată pe confruntarea Listei-extras, trimisă lui T. Cipariu, cu documentul original,

recent descoperit, în stadiul actual al cercetărilor, pînă la verificarea datelor pe teren, pot fi considerate *contribuții la Bibliografia românească veche* (ca adăugiri sau îndreptări) următoarele titluri de cărți:

Nr. crt.	Cartea	Contribuție atestată de:
1.	<i>Psaltire sirbească</i> . Buzău, 1702.	Catalog
2.	<i>Apostol</i> . Buzău, 1706	Listă
3.	<i>Catavasier</i> . România, 1725	Catalog
4.	<i>Strasnic</i> . București, 1726	Listă
5.	<i>Psaltire</i> . Rîmnic, 1736	Listă și Catalog
6.	<i>Ceaslov</i> . Rîmnic, 1742—43	Catalog
7.	<i>Catavasier</i> . Blaj, 1750	Listă și Catalog
8.	<i>Liturghie</i> . România, 1750 (Rîmnic)	Listă
9.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1766	Catalog
10.	<i>Ceaslov</i> . Rîmnic, 1767	Listă și Catalog
11.	<i>Triod și Strasnic</i> . Blaj, 1771	Catalog
12.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1773	Listă și Catalog
13.	<i>Catehism</i> . Sibiu, 1773	Listă
14.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1774 (?)	Listă și Catalog
15.	<i>Catavasier</i> . Blaj, 1779	Catalog
16.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1788	Listă și Catalog
17.	<i>Ceaslov</i> . Sibiu, 1791	Listă
18.	<i>Psaltire</i> . Rîmnic, 1792	Listă și Catalog
19.	<i>Molitvenic</i> . Blaj, 1793	Listă
20.	<i>Octoih</i> . București, 1793	Listă
21.	<i>Octoih</i> . Blaj, 1801	Catalog
22.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1809	Catalog
23.	<i>Molitvenic</i> ., Blaj, 1809	Listă și Catalog
24.	<i>Teologie pastorală</i> . Blaj, 1809	Listă și Catalog
25.	<i>Didahiile singure</i> . Buda, 1811	Listă
26.	<i>Ceaslov</i> . Blaj, 1819	Listă
27.	<i>Praznicar</i> . 1824	Listă
28.	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1825	Listă și Catalog
29.	<i>Psaltire</i> . Sibiu, 1827	Listă și Catalog

FLORIAN DUDAȘ

DES LIVRES ROUMAINS ANCIENS DE TARA HAȚEGULUI
À LA LUMIÈRE DU CATALOGUE DE ȘTEFAN MOLDOVAN

(1857)

(Résumé)

L'auteur a découvert les extraits des inventaires des églises gréco catholiques du Pays de Hațeg réalisés en 1857. Sur leur base, Ștefan Moldovan a mis à la disposition de Timotei Cipariu une liste avec les livres roumains anciens gardés dans le Pays de Hațeg. Le document découvert comprend des données plus complètes que les listes envoyées à Cipariu.

Cette chose a permis la réalisation de nouvelles contributions à „Bibliografia veche românească”.

ILUMINISTUL BĂNĂȚEAN: GRIGORIE OBRADOVICI (1771—1874)

Deși nepot de frate (fiu al lui Luca Obradovici, fratele mai mic al fabulistului sîrb¹) al marelui cărturar iluminist sîrb Dositej Obradović, Grigorie Obradovici (născut la Ciacova în 1771 și mort la Lipova în 1847) aparține pe de-a întregul culturii române. Nu numai că a funcționat în Banat ocupînd funcții publice importante în ierarhia intelectualității române, dar toată opera sa e scrisă în această limbă, vizînd ridicarea prin cultură a nației române, așa cum spunea în motto-ul la cea dintîi lucrare a sa *Datorințele subdaților către monarhul lor* (Buda, 1805): „Dați pruncilor dojanire! / Spre a înaltelor privire / Spuneți-le datorințele! / Ca să-și pună silințele! / De-a le împlini cu voire / Cătră însăși buna norocire“. Acestei lucrări i-au urmat curînd altele: *Poră-țuire către învățătura socoatei sau Aritmetică* (Buda, 1805); *Carte de mîină pentru bine orînduita economie, lucrarea cîmpului și plămădirea și pîndirea vitelor și a păsărilor celor casnice, spre marea treabă a plugarilor românești, tradusă de pre limba cea sirbească prin Grigorie Obradovici, a școalelor director la anul 1805* (Buda, 1807); *Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor nemțești. Îndemnare către învățătura tinerimei cei românești* (Buda, 1811), *Chemare la cea de față cercare a tinerimei românești care se învață în româneasca școală a Lipovei cea ce după împlinirea cursului de vară în 11 sept. anul 1811 s-au arătat* (Buda, 1811)².

Făcînd studii la Timișoara și Virșeț, el este numit în 1795 de către episcopul Iosif Šacabent director al școlilor de pe teritoriul regimentului valaho-iliric, cu sediul la Caransebeș, dînd astfel posibilitate fostului diacon de Lipova să se remarce într-o activitate pentru care avea o mare chemare. Dovadă buna organizare pe care o dă școlilor din districtul său, inzestrarea lor cu manuale adecvate, preocuparea continuă pentru

¹ Vichentie Ardeleanu, *Grigorie Obradovici*, în „*Scrisul bănățean*“, 1961, nr. 7, p. 73.

² O prezentare amănunțită a vieții și activității sale vezi la Miron Ionescu, *Grigorie Obradovici*, în *Revista de pedagogie*, 1967, nr. 1, p. 67; Vasile Popeangă, *Idei iluministe în activitatea școlară a lui Grigorie Obradovici*, în *Radovi Simpozioma. Actele Simpozionului*, Vrșac, 22—23 V 1970, Pančevo, 1971, p. 295—305; Radu Flora, *Grigorie Obradović, direktor srpski i rumunskih škola temišvarskog distrikta (1807—1811)*, în *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, I, 1967, p. 55 și urm. Despre aritmetica sa a scris V. Marian, *Aritmetica lui Gr. Obradovici*, în *Gazeta Matematică*, 1936, p. 337.

calificarea învățătorilor etc. Meritele făcute în această direcție îi aduce promovarea, și la 1807, este numit în locul lui Ștefan Avacumovici director al școlilor de pe întreg cuprinsul Banatului, în care calitate se mută la Timișoara. Numirea în 1810, ca inspector al școlilor ortodoxe din Banat, al lui Uroș Nestorovici va aduce unele schimbări organizatorice și în 3 mai 1811 Grigorie Obradovici se pensionează mutându-se la Lipova, unde locuiește pînă la moarte³.

În lupta pentru un învățămînt național românesc la începutul secolului al XIX-lea activitatea lui Grigorie Obradovici e de primă însemnătate. El a înțeles că e nevoie de manuale școlare bune, că trebuie modificată optica de predare în școlile primare, că e nevoie de o înțelegere rațională a materialului predat care să aibă în vedere pregătirea școlarului pentru viață, gîndindu-se ca învățătura să-i folosească „și insului plugariu, păcurariu, și celui mai pregetat casnic“. În acest scop a tipărit o ortografie, o aritmetică, dar mai ales o *Carte de mîină pentru bine orînduita economie* (1807) în care reia experiența din acest domeniu a lui Gh. Șincai și Ioan Molnar Piuaru, străduindu-se să ofere țăranului sfaturile cele mai bune pentru o cit mai rațională cultivare a pămîntului. Prefetele cărții conțin idei luminate importante, menite a combate superstițiile și obscurantismul și a pune în locul lor fapte care să-l îndepărteze pe lucrătorul pămîntului de cîrcumă spre a-l atrage în ocupații rentabile economic și social. Scriitorul îndeamnă pe cititorul său să ia aminte la efectul educativ practic al scrierii sale: „Cetitorule iubite! fie de ce stare vei fi: preot, învățător, domn, diregător, neguțător, maistor sau plugariu, — te rog cu inimă fierbinte și cu lacrimi te jur, adună pe lingă tine pre sătenii și vecinii tăi duminica și în zile de sărbătoare. Deci le citește ceva din cartea aciasta și le tilcuește mai pre larg cum vei putea, îndeamnă-i spre iubire de osteneală și spre îndestulare cu cele ciștigate prin sudoarea sa“⁴. În același timp caută să-l atragă pe țăran pe calea cea bună a muncii, economiei, prosperității și chiverniselii, într-un stil de Popa Tanda *avant la lettre*: „Nu la cîrcumă duminica și în zile de sărbători, nu! ci la sfaturi bune și înțelepte. Adu-nați-vă la un loc cițiva vecini sau subt nescari copaci la umbră, pre iarbă verde, unul să vă citească ceva, dar ceilalți ascultați; deci, de vi să urăște cetania, sfătuiți-vă. Dar ce să ne sfātuim? va întreba cineva... Vă vorbiți și vă sfătuiți: cum veți direge și îngrășa cîmpurile voastre, cum veți infrumuseța și îmbuni dobitoacele voastre, cum veți abate vreo apă care vă îneacă cîmpurile și și casele; cum veți zidi și după care formă veți face casele voastre ca să fie mai vederoase și sănătății mai paș-nice; cum veți îndrepta și curăți ulițele și avliile voastre; cum veți tra-ge șanțuri pre dinaintea caselor voastre și veți umple cu prund și cu nisip ulițele și drumurile voastre; cum veți sădi pre dinaintea caselor voastre duzi și cum să vor învăța femeile și fetele voastre a ține vermi

³ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 296.

⁴ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibilografia românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 494.

care fac mătasa și cu dinsa vor îmbunătăți pînzele și țesăturile lor, cum veți săca bălțile cele de nici o treabă, care sînt pe luncă și prin sate și care cu vapura lor cea împutită otrăvesc și cu epidemie incită aerul din care se scornesc și izvărăsc boale multe și ucigătoare oamenilor și dobitoacelor și cum veți îmbunătăți întru toate Economia casei voastre”⁵.

Gîndindu-se la „binele și folosul cel comun (de obște)“, el face un rechizitoriu aspru delăsării care predomină la sate, a mentalității învechite de a cultiva numai cucuruz în loc de grîu, a lenei, neștiinței și nepriceperii, care duc la risipirea celor chivernisite. El critică pe acei țărani care seamănă pe ogoarele lor numai cucuruz „zicînd că e malaiul mai cu sați decît paré“, a acelor care nu se îngrijesc de sămniță bună, care-și lasă nelucrate ogoarele din cauza lenei sau nu îngrijesc în mod rațional de vite, lăsîndu-le să flămînzească și să se prăpădească peste iarnă. Neiertînd nimic din apucăturile rele care s-au încuibărit la țară, precum ținerea peste măsură a tot felul de sărbători, nelăsarea fetelor la școală, cultivarea superstițiilor și a credințelor deșarte etc., el dorește o schimbare radicală de mentalitate, cerînd oamenilor să se deștepte și să se îndemne la citirea cărților: „Lăsați-vă, oamenilor! de vorbe slabe și scunde, care aveți obicei de ziceți: «Așa au trăit bătrînii noștri, așa vom trăi și noi» căci acestea sînt vorbe ale oamenilor proști, întunecați la minte, celor sălbateci, varvari, celor lenoși și acelor ce tot ce pute le amiroasă“.

Grigorie Obradovici se dovedește dușmanul învederat al lipsei de organizare, al tembelismului și apucăturilor urite, care amenință soarta colectivității, buna desfășurare a vieții obștești. Ideea contractului social, luată din Montesquieu, apare foarte clar exprimată în prefața la lucrarea *Datorințele subdaților*. . . unde ideea necesității respectării legilor și a ordinii publice apare ca o coordonată a progresului social: „precum că fără stăpînire și fără diregătorie nici un bine nu să poate iscodi, nici iară buna norocire să poate în drept ține; căci amară și multă nesiguranță iaste viața omenească întră noroade varvare și sălbatice (...) unde cel mai puternic poate face rău și violențe numai de va vrea“⁶.

Nevoia de a asculta de legi nu înseamnă pentru Obradovici neapărat supușenie față de cei mari și tari, ci posibilitatea de a le putea riposta acestora în cadrul legal, de a putea frîna abuzurile, violența, strîmbătatea. Aceste idei apar mai clar exprimate în ediția a doua a cărții sale *Datorințele subdaților*, apărută sub titlul *Datorințele supușilor cătră monarhul lor* la Buda în 1806, unde arată că „soțietățile fără de stăpînire îndelung a petrece nu pot, pentru că, precum experiența ne-nvață și arată, într-însele vreo orînduială întemeiată a se face sau a se ține nu se poate fără de stăpînire, căci fiind toți asemenea, adică fără stăpînire, toți vor și porunci și nici unul nu va plini. De unde cu adevărat urmează ca în starea în care toți ar avea întocmai puterea, nici o săcuritate se poate avea, ci toate stau în puternicie așa, cît, carele va fi mai tare, cînd va

⁵ *Ibidem*, p. 495.

⁶ *Ibidem*, p. 456.

voi, toate le poate strica, călca sau cuprinde fără nici o stare în contră, ca și în varvaria cea de demult"⁷.

Asemenea idei luate din arsenalul gândirii iluministe pot fi depistate și în celelalte scrieri ale sale și în special în unele rămase în manuscris. Printre acestea amintim: *Scurtată de mină povățuire către modul cel înainte scris de învățatură*⁸, *Culegerea chilinelor povești de nărav învățătoare spre folos și petrecere de vreme, prin Grigorie Obradovici, crăesc a școalelor din Bănat director, adunate și traduse, 1811*⁹ și *Belizarie, de Marmontel, membru al Academiei cei frințești alcătuit, iar în limba cea românească din cea frințească tradus prin Grigorie Obradovici, crăescul de școle director în Banat, 1813*¹⁰.

Cea dintii este un fel de *Didactică*, prin care se dau o serie de reguli despre „chipul după carele învățătorul pruncii săi învață“, ca „Mai virtos să se ostenească el înțelegerea pruncilor a o lumina, negîndind că au făcut destul cînd cartea în mină ia și numai ce ascultă școlarii sau cînd întrebările numai din carte citește, și răspunsurile așa cum în carte stau le ascultă“¹¹. *Prologul* sau partea introductivă a cărții expune pe scurt ideile care au condus la elaborarea unei asemenea lucrări, iar lucrarea propriu-zisă, compusă din trei părți detaliază chestiunile pedagogice și metodologice abordate.

Mai interesantă din punctul nostru de vedere ni se pare cealaltă lucrare a lui, *Culegerea chilinelor povești*. Ea seamănă în oarecare privință cu *Diregătoriul bunei creșteri* de mai târziu al lui Damaschin Bojincă, fiind un fel de culegere de lecturi model, ajutătoare la educația pruncilor. Antologia are un caracter preponderent literar, fiind una dintre primele noastre crestomații de texte de tip școlar, care dacă ar fi fost tipărită, ar fi avut o mare circulație în epocă.

Iată pe scurt care sînt „piesele“ antologate de autor: 1) *Maica cea cu nedreptate*. „Din înțeleptul Marmontel“ (f. 9); 2) o povestire fără titlu avînd ca protagoniști pe Letang, Korei, Iacov Karadon și Luțilia, fiind vorba de plecarea în America a doi tineri (f. 17); *Spinii*. Din „L'Ami des enfants“ (Prietenul pruncilor) a înțeleptului Bernene“, avînd ca protagoniști pe Babul și Andrei (f. 82); 4) *O păreche de papuci*. „Din înțeleptul Obradovici“, o povestire care a fost antologată și de Damaschin Bojincă în *Diregătorul bunei creșteri*; 5) *Despre minie*. Gîndirile grafului Oksenstiern (f. 119); 6) *Mijlociri de a-și păzi sănătatea*. Din graful Oksenstierna (f. 162); 7) *Călătoria în Vavilon*. Poveste alligericească (f. 170); 8) *Ovreiul*. Din „Prietenul pruncilor“ (deci din „L'Ami des enfants“), avînd ca eroi pe Arcadie și Leander (f. 223); 9) *Adelaida*, păs-

⁷ *Ibidem*, p. 485.

⁸ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., ms. rom. 513.

⁹ Biblioteca Episcopiei ortodoxe române Arad, ms. nr. 47, astăzi în posesia Muzeului de istorie al R. S. România București.

¹⁰ Biblioteca Episcopiei Arad. Vezi o prezentare la L. Emandi, *O importantă colecție de manuscrise arădene, în Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 57—58.

¹¹ Miron Ionescu, *Grigorie Obradovici, — Didactica*, în *Studia*, Series Psihologia-pedagogia, 1965, p. 134.

torița alpiască. Poveaste moralnică din înțeleptul Marmontel (f. 242); 10) *Părintele cel prea bun și pruncii cei nemulțămitori*. Din „L'Ephémérides de la Jeunesse“ (f. 382); 11) *Pruncii; din Itica Ieropolitica*, cu acțiune în China (f. 387); 12) *Vederea Mirsii*. Poveste alligorigească din Dositei Obradovici (f. 393); 13) *Gîndurile lui Plutarh* despre creștere (f. 432); 14) *Lauzus și Lidia*. Din înțeleptul Marmontel (f. 440); 15) *Din călătoria cea de o zi. Inchipuirea vieții omenești*. Din Sandler.

După cum se poate vedea din acest sumar interesul său se îndreaptă în mod hotărît spre o literatură de tip iluminist cunoscută și apreciată în Europa. Scriitorul cel mai apreciat este, după cum se observă, francezul Marmontel, urmat de sîrbul Dositei Obradovič și suedezul Oxenstiern, cu mare circulație în literatura noastră medievală. Cugetările contelui Oxenstiern (Oxenstierna) alcătuiesc o bogată producție în manuscrisele de cărți populare ale veacurilor XVII și XVIII, unul dintre Dialogurile sale, cel dintre înțelept și lume, amintind, într-un fel, de *Divanul* lui Cantemir. Tot din această producție de literatură, familiară cărților populare, se desprind bucățile cu caracter exotic despre China, America sau Industan, în timp ce antichitatea e reprezentată de Plutarh. Interesantă este însă deschiderea spre nou efectuată de Obradovici, care se traduce practic prin apelul la periodice franțuzești specializate, cum ar fi „L'Ami des enfants“ și „L'Ephémérides de la Jeunesse“ de unde extrage o serie de povestiri potrivite cu gustul și starea culturală a românilor. Bucata *Pruncii*, pare a fi luată din lucrarea scriitorului Atanasie Kircher, *Ilustrația Hinei*, deoarece se face o trimitere la paragraful 1 din capitoul 8 al acestei cărți.

Grigorie Obradovici pare a fi bine familiarizat cu limbile franceză și sîrbă. În cazul *Adelaidei* de Marmontel el face la un moment dat și o traducere în versuri care dovedește că nu era străin nici de tehnica versificației:

*Ce mindește vai de mine
Aruncă soarele din sine
Aplecîndu-și capul l-apus
Unde hotar ziii-au pus
După cu greotăte alergare
Sufletul cînd va ieși afară
Zilele-mi cu amar vor peri*

*El nemurirea va zări.
énsă, oh, amărîta-mi de mine
Depart-e-i țelul acela bine
Viața încet o mărește
Pre mine groaznic muncește
Cînd voi sosi eu la vecie
Și voi scăpa de robie?*

Unul dintre textele cele mai importante ale antologiei sale este *Călătoria cea de o zi. Inchipuirea vieții omenești*, în care apare ideea „vieții ca drum“. Este o dezbatere cu caracter filozofico-literar despre etapele și esența vieții umane. Un tînăr, „Bușluctul, feciorul lui Abe-siu, — începe istoria — s-au sculat odată de noapte și purcezînd din făgădău au luat pestre șăsturile Industanului calea sa“. Mergînd mereu înainte îl surprinde noaptea într-o pustietate, în care îl înspăimîntă țipetele de fiare sălbatice și întunericul nopții. Este salvat, găsind în cale coliba unui bătrîn, care îl primește și îl ospătează. Apoi Bătrînul des-

chide o discuție despre viață, cum trebuie trăită și înțeleasă aceasta (o filozofie a rațiunii și a cumpătrii se resimte din povețele lui). Sfaturile sale vizează formarea unui om puternic și moral, un înțelept care știe să prețuiască cumpătarea: „Fiule, zisă bătrînul către dînsul. Bagă adînc în inima ta greșalele, nebuniile și mintuirea din peirea cea de astăzi. Nu zăuita niciodată precum că viața omului iaste călătoria cea de o zi. Noi ne sculam cu toții în dimineața tinerețelor, plini de purtare și de nădejde bună; luăm o călătorie cu nădejde în sufletea înaintea noastră; și călătorim cităva vreme cu osîrdie pe drumul cel cu bună înțelepție și cu iubirea de D-zeu trecînd către lăcașurile răpaosului. Însă după puțintică vreme, spăimîntîndu-ne de osteneala zilei cei întregi slăbim cu osîrdia și începem a cerca moliciune datorîntelor noastre și mijlociri mai ușoare de a sosi săvîrșitul pornirii noastre. Atunci începem a pierde căldura cea dintîi, neavînd frică de răotățile și prihanele care sînt înaintea noastră și așa prin întimplare atingem către pășirile acelea la care niciodată nu am gîndit. Întru aceasta pur și modru ne băgăm în scutirile ușurimii, ne odihnim la umbra netemerii. Aici se dezmiardă inima și zdrevenia noastră se potolește: atunci începem a cerca au doară nu ar fi cu putîntă pe altă a merge cărare: și au mai pre urmă ne însumețim a lua cărarea cea înflorită a dulceților și a dezmiardărilor. Apropiîndu-ne aici ne aflăm întru nepăciuirea cugetului și întru îndoire; întrăm însă tot cu frică și cu trâmur avînd totuși nădejde că vom trece și nu vom pierde cu totul cărarea virtutei, spre care încă înapoi ne uităm și către care iarăși a ieși socotim. Însă ispitele vin una după alta; deci și buna norocire a nevinovăției cei fără prihană cu cutinel să perde și peare, iar noi ne mîngîiem cu luarea înainte a simțirilor noastre. Nu cutinel zăuîtăm pornirea noastră cea dintîi slobozînd de la noi pohtecele cele înțelepte mai dinainte. Ne încîlcim închipuirile lucrului, ne afundăm în dezmiardare și în răsfirare ne învîrtim și învălim prin rătăcirile nestatorniciei. Pînă cînd și negura bătrîneților ne acutroape încleștîndu-ne calea slăbi-ciunea și nepriceperea. Abia acum începem a ne uita îndărăt cu frică și cu căință, la ziua cea trecută a vieții și a ne pare rău, dar adeseori îndărăt, nice ne-am abătut din calea cea dreaptă a virtutei. Fericiți vor fi aceia ce vor lua dojana din pilda ta cea de astăzi, ca nici atunci să nu să dea sila desperația cea mai de pre urmă, socotînd că de au și trecut ziua și puterea cea dintru-ntîi e slăbănogită, totuși mai iaste o mijlocire de a să rădica și a să sili ca să iasă de la rătăcire în calea virtutei. Dire-gerea cea adevărată nu e niciodată fără de nădejde bună și sirguința cea cu inima curată află sieși totdeauna ajutoriu; după multă virtute iarăși se poate îndrepta călătoria la calea cea dreaptă“.

Conceperea vieții ca „o călătorie de o zi“ e în spiritul lucrărilor populare, care aduc în discuție teama labirintului, trimițînd la barochismul și manierismul european al timpului. Preocuparea pentru formarea unui om luminat, instruit, cult, trăind în spiritul rațiunii și al respectului legilor, se resimte în fabula mai tuturor acestor povestiri. Iluminismul epocii pune accentul principal tocmai pe educație, pe ideile de morală și virtute, din care deriva și un comportament social adecvat, în spiri-

tul ideilor de bine, progres, dreptate, respect pentru semenii. În opera largă de culturalizare a maselor vizată de iluminism, cartea lui Gr. Obradovici ocupă, după cum se vede, un loc de seamă, ea fiind completată cu o serie de „sentenții sau vorbe moralnice“ luate din lucrarea lui I. Theodorovici-Nica, în care se dau sfaturi ca acesta: „Vorbește înmăsurat, curat și înțeles, de voiești să te faci de ascultare capabil (vrednic); Bine va auzi ceia ce de alții, bine a grăi s-au obicinuit; Bogatul cel scump iaste ca și acela ce are cal înșălat dar a călări nu știe“.

Idei interesante cuprinde și traducerea la *Belizarie* a lui Marmontel operă păstrată de asemenea în manuscris. Ele fac din Gr. Obradovici un reprezentant de frunte al direcției iluministe de tip moralist, iar cărțile lui se pot citi ca veritabile cărți de comportament.

Pentru a urmări mai îndeaproape intențiile programului iluminist al lui Gr. Obradovici reproducem în *Anexă* și două dintre prefețele lucrărilor lui manuscrise și de aceea mai puțin sau deloc cunoscute.

MIRCEA POPA

ANEXA

I

Scurtată de mină povățuire către modul cel înainte scris de învățătură. Pentru învățătorii cei de sate și orașă (vernaculi) în Crăirea ungurească și în unitele ei hotară de pre limba cea nemțească prefăcut prin Grigoire Obradovici crăiesc a școalelor vernacule a Bănatului director, 1810

Prologul

Această de mină povățuitoare iaste mai vîrtos pentru învățătorii cei de sate și orașă (vernaculi) o scurtă scoatere din modrul învățaturii cu de un chip carele după atot prea înaltă îndurare înainte poruncit și dat iaste. Mai mare parte de învățături au dat povață spre scoaterea și lucrarea povățuitorului acestuia: căci iscusința au adevărit, cum că aceștia oameni, în loc de a să îndrepta și învăța din cărți mai pre larg alcătuite, și din Explicația Directorului a să direage și la săvîrșire a să aduce: numaidecît, mai rău să cufundălesc și să turbură; învățînd pruncii după priceperea lor cea încă întunecată.

Pentru aceea li să dă lor această povățuire ca o bună călăuză și svoară de îndreptare înainte de care țindu-să ei nu numai că mai fără preget vor face dătorințele sale și cătră slujba sa să vor mai bine lega și înțeșta; ei și pruncii după modrul și chipul cel comun (obște) poruncit fiind îndreptați și crescuți; mai bun folos și lumină de la mergerea lor în școală nezmintit vor cîștiga.

(Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., ms. 513, f. 1)

II

Culegerea chilinelor povești de nărav învățătoare spre folos și petrecere de vreme prin Grigorie Obradovici crăiesc a școal(elor) din Bănat director adunate și traduse 1811

Motto: „Cuvintele îndeamnă, iar pildele trag la sine”.

Iubite cetitoriule!

Poveștile și pildele fac îndemn cu sîrguială de a urma altora în faptele lor. Însă numai în cele bune zic; de urmele și pildele cele reale și peitoare să fugim, să le urim și să ne îngrozim; dar celor bune să urmăm să le îmbrățișăm și la inimă să le punem.

Prea înțeleptul făcătoriu au vărsat în firea fapturilor salele celor cuvîntătoare ca totdeauna la cele bune și loru-și de folos să sîrguiască urmînd și procopsind bunului, fericire să-și agonisească.

Cu călătoria virtutei prin înfrumusețarea năravurilor proptită cu facere de bine și cu dragoste către alții. Îmbrăcați cu un gînd și cu o inimă, procopsind bunul cel de comun, sosim numai la țelul către carele toți noi tragem și silim.

Cu drag ne uităm la omul cel bun și de omenie cum el cucernisind cu dreptate casa sa: cu toți în liniște și în pace trăiește; pe unul carele nimenea cu asuprelî nu îmbulză, nu-l ocărăști, nici îl vatămă pre unul că cela și după moarte cu drag îl pomenim; iar pruncii lui pentru virtutea părintelui, miluim și apărăm; de unul ca cela ce zice David: Pomenirea dreptului cu laudă; și iară Nu văzui pre cel drept părăsit, nici sămînța lui cerșind pine. Iar de cel rău, cu inimă scîrnăvă și lutoasă, cel ce cu răpire adună, minte, înșală, clevește, mărturisește minciună, ia cu nedreptul, gîtuiește sāraccii, fură, ucide, ține drumurile și mai pre urmă moare ca un rău în spînzurătoare; lui Dumnezeu și oamenilor urgisit și lăpădat. Cui poate fu de unul ca cela drag? Și cine-l poate robi? Încă de năvinovații pruncii lui, ce să zice? Nește blăstămați și netrebniți ca și tatăl lor dă unul ca cela ce zice David: Văzui pre cel credincios înălțîndu-să și rădicîndu-să, ca chedrii Libanului; trecui și iată că nu era; căutai pră el și nu am aflat nici locul lui. Și iar: ochii Domnului spre cei ce fac reale, ca să șteargă de pre pămînt pomenirea lor. Domnului spre cei ce fac reale, ca să șteargă de pre pămînt pomenirea lor.

Îndeamnă-te și tu cetitoriule la virtute cu fapte bune, la buna nărvire, la luminarea minții și la plăcerea lui Dumnezeu care ție poftind sînt.

Al tău

Prea ferbinte de lumina doritoriu
Grigorie Obradovici
director

(Biblioteca Muzeului de istorie a R.S.R., ms. nr. 47, fost anterior în Biblioteca Episcopiei din Arad)

L'ADÉPTE DE L'ILLUMINISME DE BANAT: GRIGORIE OBRADOVICI (1771—1847)

(R é s u m é)

L'auteur présente la vie et l'oeuvre de l'érudit de Banat Grigorie Obradovici, analysant les idées comprises dans la majorité de ses travaux et qui front que Obradovici soit un véritable représentant de l'illuminisme de Banat de la première moitié du XIX-ième siècle.

Aussi, on souligne le fait que l'entière oeuvre a été écrite dans la langue roumaine, en visant l'émancipation de la nation roumaine par la culture.

UN MARE ANIMATOR ȘI PRECURSOR: PICTORUL NICOLAE POPESCU

Fără a atinge notorietatea unui Aman sau Grigorescu, dată fiind fie puținătatea anilor, fie precaritatea condițiilor în care a activat, Nicolae Popescu reprezintă pentru cultura românească a veacului al XIX-lea acel tip de intelectuali care concentrează în sine toate aspirațiile voinței de emancipare socială și națională caracteristice unei întregi epoci istorice. Pentru fiul unei familii de țărani săraci (născut în 6 octombrie 1835 la Zorlențul Mare, județul Caraș-Severin) îmbrățișarea unei cariere artistice în Banatul celei de a doua jumătăți a veacului trecut (supusă programului sever al regimului de la Viena, iar din 1867 dualismului austro-ungar) însemna asumarea unui întreg cortegiu de opreliști și privațiuni.

Rămas orfan la 14 ani, caută un mijloc de subzistență, simțindu-se atras de practica vieții de zugrav. Timp de zece ani se inițiază în atelierelor pictorilor Mihail Velceleanu din Bocșa, cel mai apreciat pictor academic al vremii (1849—1851) și Mihail Popovici (după unii la Dimitrie Turcu¹) din Oravița, până-n 1859. Îndemnat stăruitor de cei din jur să-și desăvârșească pregătirea în cadrul vreunei Academii, se înscrie la Conservatorul din Pesta (1859), fiind întreținut prin bunăvoința lui Emanoil Gojdu (membru fondator al instituției) și a tinerimii române aflată la studii în capitala ungară. Cuprins de frământările politice ale vremii, în august 1860, Nicolae Popescu execută după natură portretele celor 11 deputați români din Dieta Ungariei, integrați un an mai târziu în compoziția litografiată *Românii anteluptatorii pentru egalitatea nationnalu în Diet'a Ungariei*. După cum se anunța în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”², lucrarea imprimată și editată la Viena, urma să se răspîndească pe coli și la sume diferite, în rindurile populației românești, atât din părțile Austro-Ungariei, cât și a Principatelor Unite. Unul din exemplare se păstrează astăzi la cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei R. S. României.

Surprins de talentul și evoluția elevului său, profesorul Engerth de la Conservatorul din Pesta îl sfătuiește să meargă la Academia din Viena. Dar de unde resurse? Soluția o găsesc „tinerii însuflețiți de propășirile cele mai frumoase ale lui Popescu”³, care-i recomandă realizarea unei

¹ M. B., *Nicolae Popescu, pictorul român*, în „Telegraful român”, București, 17 ianuarie 1978.

² *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, 10 octombrie 1878.

³ M.B., *op. cit.*

„icône“ a lui *Mihaiu Eroulu*. Cu acțiunea de litografiere la Pesta în „mii de exemplare“ (în atelierul vestitului litograf Rohn), răspindirea ei „prin toate părțile locuite de români“ și adunarea sumelor se ocupă studentul în drept Partenie Cosma (devenit mai târziu avocat la Sibiu și deputat). S-au strâns în cele din urmă 1.000 de florini care i se trimiteau la Viena în rate lunare, împreună cu un ajutor de 60 de florini din partea fundației Mocioni. Drept recunoștință pentru dragostea și sprijinul tinerimii române din Pesta (de la care primește și banii necesari călătoriei la Viena) lasă mărturie un desen, interpretând într-o viziune personală *Întoarcerea lui Saul*.

În capitala Imperiului a studiat timp de patru ani (1860—64) la Academia de arte frumoase, respectând sînguincios disciplina normelor didactice. Poposea adesea în sălile vestitului „Kunsthistorisches Muzeum“, efectuînd numeroase copii după lucrările marilor maeștri, cu preferință pentru cei din școala italiană. La Muzeul Banatului din Timișoara se păstrează un număr important de lucrări care permit unele concluzii privind nivelul artistic al perioadei vieneze.

Desenele, executate în peniță sau creion, recomandă diversitatea preocupărilor. Multe sînt studii după modele vii în costume de epocă, altele exerciții de anatomie, drapaj și mișcare, după mulaje antice sau sculptură medievale în stil gotic. Toate mărturisesc o remarcabilă siguranță a duc-tului, simțul construcției și proporțiilor. Dar dincolo de fermitatea și eleganța liniilor se întrevade pasiunea pentru rafinata modelare a formelor, animate de jocul discret al penumbrelor. Nu rare sînt cazurile cînd se depășesc limitele formulării didactice, expresia primind freamătul unei fine nuanțări psihologice (a se vedea îndeosebi *Cap de copil* și *Portret de bătrîn*).

Interesante trăsături de caracter relevă și seria de portrete în ulei, de o calitate deosebită fiind *Călugărul capucin* și *Magistratul*. Prima lucrare este de-o expresivitate ce depășește evident convenția academică, pictorul mizînd pe efectul disputei dintre statica monumentală a rasei cu glugă, redată în armonii dense de brunuri și mobilitatea sfumato-ului din partea de jos a capului, în alb-griuri mătăsoase, volatile. Mai intervine apoi și un accent constructiv (în partea superioară a capului) care conferă fermitate și vigoare amănuntelor fizionomice. Celălalt portret, reprezentînd după aspectele vestimentare un demnitar din ambianța venețiană, trădează certe influențe ale renașterii italiene; sobrietatea și economia mijloacelor picturale individualizează pregnant spiritualitatea și condiția socială a celui portretizat.

Cu toate ciștigurile de meșteșug, simțea totuși limitele instrucției vieneze. Voind să-și perfecțeze studiile la Roma, revine în țară — în 1864 — pentru a convinge pe conducătorii intelectualității române de necesitatea unui stipendiu. Execută la Oradea și în Banat portretele notabilităților locale (amintind aici de *Alexandru Maniu* și episcopul *Silaghi*), dovedind reale calități de portretist. Conștient de necesitatea desăvîșirii unității naționale, pentru care milita spiritualitatea progresistă a vremii, Nicolae Popescu schițează în două variante (desen) *Unirea Principatelor*

Fig. 1 — Nicolae Popescu: Călugăr capucin

Nicolae Popescu
Prezentarea la templu

Române, sugerînd într-o viziune alegorică ideea unificării depline a tuturor provinciilor românești.

În primăvara anului 1865 frecventa „Academia di San Luca” din Roma, fiind stipendiat de fundația Mocioni (900 de fl. lunar). Pe întreaga durată a studiilor gîndul către țară era mereu prezent, progresul la învățatură și alte preocupări făcîndu-le cunoscute adesea unor „bărbați de frunte ai neamului”. Încă din primul an al șederii la Roma intră în corespondență cu Iosif Vulcan, ctitorul „Familiei”, care începe să-l popularizeze în revista sa, începînd cu numărul din 17 iulie. Era de asemenea în bune relații cu brașoveanul George Vlădăreanu, cel care din 1862 fusese trimis cu un stipendiu românian să studieze la München. Dintr-o scrisoare a acestuia către Timotei Cipariu aflăm de recomandările ce le primea de la Nicolae Popescu: „pentru că scopul nostru nu-i a ne face decopiatori. Nu frate! Ar fi de doritu a face tablouri de compozițiune din istoria națională, care încă nu sînt făcute de nimeni pînă acum⁴ (. . .), să-ndreptăm odată gustul urît din mijlocul poporului nostru și în locul aceluia să aducem frumusețea”⁵.

Considerînd ajutor prețios în opera de plămuire a unor compoziții inspirate din istoria națională cunoașterea de către marele public român a scenelor ce împodobeau Columna lui Traian de la Roma, care mărturisesc atît de grăitor despre trecutul glorios al acestei istorii, tînărul Nicolae Popescu proiectează alcătuirea unui album cu desene care să fie multiplicat prin fotografiere și apoi răspîndite în rîndul comunităților românești din Transilvania. Pentru desăvîrșirea unui asemenea fapt de cultură se consultă cu „mințile luminate” din țară, scriindu-i lui Iosif Vulcan, Vincentiu Babeș, Timotei Cipariu și George Barițiu. Intențiile sale sînt îmbrățișate cu căldură, fiind popularizate în paginile diverselor publicații⁶. La fondul Cipariu din cadrul Arhivelor statului din Blaj se păstrează două scrisori⁷ ale pictorului Nicolae Popescu adresate prestigiosului cîrturar pe care le vom comenta în cele ce urmează.

În prima epistolă, expediată din Roma la 1 martie 1867, pictorul mulțumea pentru recomandări, care-l vor ajuta „să pot într-adevăr face un serviciu bun Națiunii întregi”. Acest serviciu viza o finalitate culturală de vitală importanță, de „a ridica pictura pentru noi românii la o culme mai frumoasă”. Desenele pentru album urmau să fie executate după gravurile efectuate la 1672 „de cei mai buni desenatori ai timpului” (era vorba de Pietro San Bartolo și Carlo Errard, din îndemnul lui Ludovic al XIV-lea, regele Franței). Datorită sirguinței sale ajunsese să-și cîștige „aicea prin pictură cunoștințe și onoare”, fiind prezent la expoziția din

⁴ Afirmația are temei în ce privește arta românească din Transilvania acelei vremi, deoarece în Principatele Române asemenea preocupări cunoscuse deja frumoase realizări.

⁵ Corespondența G. Vlădăreanu — T. Cipariu, Arhivele statului Blaj.

⁶ „Familia”, Oradea, 19 februarie 1867; „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 26 februarie 1867; „Concordia”, Pesta, 28 februarie 1867; „Albina”, Viena, 25 martie 1867.

⁷ Publicate integral în *Banatica*, IV 1977, Reșița, în articolul „Din corespondența lui N. Popescu — T. Cipariu” de Negoită Lăptoiu.

Roma a anului 1867. Cu toată autoritatea pe care și-o câștigase, avînd deja o clientelă, dorința „ca român e mult mai mare“, refuzînd a se complăce în postura de simplu pictor academic (cu real succes de public, chiar în condițiile de pronunțată concurență), el voind să „folosească națiunii întregi, împreună cu fratele Vlădăreanu, care ajunsese aici de curînd“. Se angajează să lupte amîndoi cu greutatea „numai să poată merita numele de oameni adevărați: care au lucrat pentru folosul și înaintarea poporului românesc“.

Mult mai amplă, cea de a doua epistolă, scrisă în 18 aprilie 1867, oferă informații interesante asupra stadiului lucrării (transpunerea scenelor de pe Columnă). După ce face încă o dată dovada frumoaselor sale sentimente patriotice, amintește despre înțelegerea avută cu G. Vlădăreanu de a merge la Viena pentru a găsi un fotograf bun, care să facă „decopieri“ (reproduceri), iar de acolo să le expedieze în țară celor interesați. Printr-o cît mai largă răspîndire a albumului „ar putea trage folos foarte mare tinerii și bătrînii, cunoscînd de aici pe străbunii noștri și toată mărimea lor“. Întrucît finalizarea întregului album s-ar fi extins pe timp de 5 ani, contribuția de un cruceriu pe lună (pentru fiecare număr de la fiecare prenumerat) nu ar fi fost un efort prea mare. Dar și pictorul știa că „timpurile sînt grele acuma!“. Efortul trebuia însă făcut deoarece „noi sîntem ai Poporului și Poporul este al nostru“, iar acest popor „știe prețui foarte bine pe toți bărbații aceia care lucrează pentru binele și fericirea lui“.

O altă informație extrem de importantă se referă la deschiderea unei „clase de desen la Gimnaziul din Blaj“, fapt pe care Nicolae Popescu îl salută cu toată căldura. Dar între românii tineri cu studii academice la vremea aceea erau doar el și Vlădăreanu (Mișu Pop era un artist consacrat). În cazul în care Vlădăreanu ar fi acceptat postul lui, urma să-i trimită desenele. Contrar așteptărilor lui Cipariu la concursul care se ține în luna august 1867, G. Vlădăreanu nu participă și de aceea catedra a fost ocupată de Paul Marin, candidat cu pregătire militară. Astfel este introdus pentru prima dată în programa școlară a gimnaziilor românești din Transilvania, între obiectele extraordinare „desenul și pictura în clasele I—IV, împărțite în 7 despărțăminte, pe săptămîină 14 ore⁸. Exemplul Gimnaziului din Blaj este urmat în anii următori de cel din Năsăud (1871/72) și Brad (1876/77).

Din informațiile de care dispunem pînă astăzi nu putem estima precis numărul desenelor și reproducerilor efectuate de Nicolae Popescu după Columna lui Traian. Ele au constat se pare din cîteva probe, expediate lui Iosif Vulcan, Vincențiu Babeș, George Barițiu și Timotei Cipariu, care le-au și comentat în presa vremii. Inițiativa s-a stins în această fază incipientă, întrucît pictorul nu a primit din țară conformarea adeziunii unui număr suficient de abonați care să-i încurajeze lucrul. Sprijinul entuziast al intelectualității luminate din Transilvania n-a fost destul, țara străbătînd o perioadă de cruntă opresiune, mai ales după înfăptuirea chiar

⁸ Programa Gimnaziului sup. gr. cat. dein Blasiu pre a. scol. 1867/68.

în acel an, 1867, a dualismului austro-ungar, atît de ostil acţiunilor culturale menite a duce la emanciparea populaţiei româneşti.

În partea ultimă a scrisorii aflăm de intenţia pictorului de a nu „se despărţi de Roma“, convins însă că şi de „aicea pot folosi Naţiunii mele foarte mult“. Determinată în bună măsură de raţiuni de ordin sentimental (fiind în relaţii cu italianca Paulina Farniati sau Farnese cu care se va căsători curînd după aceea), intenţia comunicată nu devine fapt, din relatările inserate în paginile „Familiei“ aflînd că după ce a trecut prin Oradea în vara anului 1867, a plecat într-un sat de lîngă Oraviţa, unde avea de executat o comandă de pictură ecleziastică. Va contracta, totodată, alte lucrări (icoane prăznicare sau împărăteşti), pe care le va executa la Roma, unde se întoarce în toamnă⁹.

Permanent informat asupra realităţilor din ţară, află despre instituirea unui concurs pentru pictarea bisericii din Seleuş. Mai mulţi artişti îşi trimit „opurile“, între ei figurînd şi mîunchenezul Rick, dar consiliul parohial preferă proiectele şi *implicit* viziunea lui Nicolae Popescu. Această viziune încerca o simbioză între tradiţia bizantină şi concepţia neoclasică. În noiembrie 1869 pictarea altarului era destul de avansată. Ca adresă pentru cei doritori să-i avanseze comenzi figura hotelul „Trei Roze“ din cartierul Fabric al Timişoarei. Preocupat asiduu de desăvîrşirea lucrărilor contractate, în 1870 îşi cheamă familia de la Roma (soţia cu cei doi copii), stabilindu-i pentru un timp în satul natal. Aici rămîn pînă în primăvara anului următor, cînd îşi fixează reşedinţa la Virşeţ. Sumele modeste la care angajase atît decoraţia interioară, cît şi celelalte lucrări ocazionale, nu-i acopereau cheltuielile şi de aceea se vede nevoit a scoate la licitaţie *Cerşetorul din Roma*. Acest amănunt precizează statutul nesigur al unei vieţi de artist, chiar şi atunci cînd el reprezintă un talent de excepţie. Cu ce sentiment şi în ce condiţii înfăptuise şi opera de la Seleuş, aflăm din textul unei inscripţii inserate pe cărţile a doi dintre evanghelişti: „Cu foc m-am nutrit şi cu sudoare cruntă m-am adăpat pentru naţiune. Viitorul românilor va fi mare, însă trebuie luptă şi iarăşi luptă“¹⁰.

După ce a terminat de pictat biserica din Seleuş (vara anului 1872), în lipsa unor solicitări mai serioase care să-i asigure mijloacele de subzistenţă, pleacă din nou la Roma. Aici desfăşoară o activitate laborioasă care-i conferă posibilitatea materială de a putea cumpăra casa din Vicolo dei Spagnoli 29. Creaţia sa stîrneşte interesul notabilităţilor locale, fiind vizitat la atelier de „fruntea profesorilor de la Academia de Belle Arti, mulţime de profesori de la universitate şi alţi iubitori de pictură (...) pentru a-i vedea şi admira concepţiunile“¹¹. Este comentat elogios în paginile organului papal „L'Osservatore romano“, însăşi papa Pius al

⁹ „Familia“, Oradea, 16 iunie 1867, p. 350—351.

¹⁰ Virgil Feier, *Un pictor bănăţean afirmat pe plan european*, în „Orizont“, Timişoara, 29 decembrie 1977, p. 9 articol în care sînt dezvăluite pentru prima dată informaţii preţioase, extrase din presa vremii.

¹¹ Ion Frunzetti, *Pictori bănăţeni din secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, p. 102.

IX-lea, avînd cuvînte de laudă pentru compoziția *Sepulcru*, comandată de Mihai Domide din Năsăud pentru biserica din Singiorgiu.

Încă o dovadă a efortului permanent de a fi folositor „națiunii mele“ îl constituie revenirea în țară, în primăvara anului 1874. Cheamrea aparține de astă dată locuitorilor din districtul Gorjului, care doreau mult ca reputatul artist să picteze ampla biserică din Tg. Jiu. Angajează lucrarea împreună cu pictorul Zaharia Achimescu din Caransebeș, poposind aici timp de un an. Solicitarea sa pentru această importantă lucrare stă mărturie asupra prestigiului de care se bucura Nicolae Popescu dincolo de fruntariile provinciei sale, devenind alături de Mișu Popp, Constantin Lecca sau Gheorghe Tattarescu, personalitatea marcantă a vremii în ceea ce privește pictura religioasă. Calitatea lucrării de la Tg. Jiu, efectuată în același stil neoclasic, cu remarcabil simț cromatic și monumental, a fost spre „mulțumirea tuturor, încît frunțașii orașului s-au văzut îndatorați a-și exprima admirațiunea printr-o adresă“¹². În momentele de răgaz s-a indeletnicit și cu pictura laică, de șevalet, portretizînd cu finețe făpturi din partea locului, cum este și acel sugestiv *Portret de negustor gorjean*¹³.

Acest regim de viață dublă, cu popasuri în țară, alternate cu momente petrecute ca pictor al „cetății eterne“, este consemnat și de redactorii de la ziarul florentin „L'Italia“ artistică, care îi dedică un amplu articol în numărul din 21 septembrie 1875, sub titlul: „Il pittore Nicola Popescu“. Era considerat „unul din acei artiști streini care și-au făcut din Roma a doua lor patrie, mărînd prestigiul Cetății eterne, primînd laudă și recunoștință prin operele lor, încă și peste locurile lor de naștere“. Ca amănunte biografice semnificative erau reliefate lucrarea *Cerșetorul* (Il Men dico), „operă ce la timpul său a constituit un eveniment de zi în Roma“, precum și „picturile răspîndite prin bisericile românești“. Însemnările din presa italiană au fost furnizate „Albinei“ de către un corespondent din Roma, care în încheierea materialului își exprima și el convingerea că realizările lui Nicolae Popescu „pot fi, ba trebuie să fie cu timpul, nu numai nutritoare de pietate (...), dar totodată creatoare de bun gust în popor și îndemn la artă și cultură“¹⁴. Nu mult după aceea, corespondența din Roma este completată cu alte relatări, cuprinse în „Il Monitoare di Roma“ (din 26 aprilie) și „L'Osservatore romnao“ (din 27 aprilie) care informează realizarea unei „opere grandioase“, un apostol *San Andrea*, monumental, de 3,300 × 2,000 m, „ordinato espressamente all'esimio artista per una chiesa di Tivoli“. Lucrarea a fost executată „cu toată eminența în stilul italian antic, cel admirat de toată lumea“¹⁵.

În vara anului 1876, grație unei scrisori adresate „Albinei“ de către G.C. din Lugoj, aflăm că pictorul se afla în localitate de cîteva săptămă-

¹² *Notițe*, în „Familia“, Oradea, 6 aprilie 1875, p. 164.

¹³ Ion Frunzetti, *op. cit.*, repr. 53, p. 105.

¹⁴ • • •, Il pittore Nicola Popescu, în „Albina“, Pesta, 5/17 martie 1876.

¹⁵ • • •, *Despre renumitul nostru pictor academic*, în „Albina“, Pesta, 25 aprilie/7 mai 1876.

mini, timp în care executase două icoane (*Arhanghelul Mihail* și *Buna-vestire* pentru ușile principale de la altarul bisericii românești), „ce vedesc nu numai un talent extraordinar, o patientia rară, o voință nobilă și un gust admirabil, ci și foarte multă poezie“, considerându-le capabile a figura în orice galerie de artă europeană. Autorul corespondenței, apreciind deplina cunoaștere de către Popescu a „istoriei bisericii noastre“, înștiințează cititorii ziarului din Pesta despre căldura cu care a fost înconjurat „din partea fraților noștri lugojeni“ care nutresc speranța că „dinsul se va așeza cu totul în Lugoj și aici va forma o școală proprie de pictură (...) după manierele și principiile sale, cele atât de lăudate și apreciate de jurnalistica italiană“¹⁶.

La insistențele tot mai numeroșilor admiratori din provincia natală, acceptă să picteze și biserica ortodoxă din Pesac (de lângă Lugoj), lucrare începută în toamna lui 1876, desăvârșită abia în vara anului următor. Mare parte din „icoanele mișcătoare“ le executase încă la Roma. În timpul lucrului la Pesac, unde luase ca asociat un alt pictor bănățean, pe Filip Matei din Bocșa Montană, se convinge de stingăciile și lipsa de orizont a acestor zugravi chemați să decoreze multiplele lăcașe de cult românești.

Triste constatări mai vechi, acum amplificate, îl determină să pornească o acțiune viguroasă pentru înființarea unei Academii de arte frumoase în Banat, cu sediul la Caransebeș. Apelează pentru aceasta la sprijinul Consistoriului diecezan din Arad, precizându-și în scris intențiile: „...văzînd cită avere națională se înstrăinează, prin aceea că nu avem, nici meseriași, nici artiști destui pentru ca să ne provedem lipsurile poporului nostru prin lățirea artei și pictură“. Ținînd cont de realitatea mediului în care avea să profeseze, concepea inițierea în arta picturii „pe baza celei bisericești, care, precum a fost la alte popoare, este și la poporul nostru începutul natural al dezvoltării și lătirii acestei arte“¹⁷. Schițînd programul cursurilor desfășurate pe timp de unul și doi ani, preconiza între materiile de studiu, alături de desen și pictură, discipline de primă importanță pentru lărgirea orizontului spiritual al cursanților: istoria universală, istoria artelor, istoria bisericească, psihologia, anatomia și perspectiva. Admiterea se efectua pe bază de examen sau cu certificat de trei clase gimnaziale. Gîndul la situația materială precară a unor copii de talent, lipsiți de posibilități de școlarizare, îl determină să vină, la sfîrșit, cu un corectiv: „Talentele deosebite pentru pictură fac excepție“.

Sprijinul episcopiei din Arad devine fapt, prin închirierea unui local și acordarea unei subvenții de 200 de florini. Astfel, în 4 august 1877, Nicolae Popescu pune temeliile unei școli de pictură la Caransebeș, văzîndu-și împlinit încă un frumos ideal al vieții. Pentru a-și putea finaliza nobila-i intenție își aduce și familia în țară, stabilindu-se la Lugoj. Dar un atac de cord necruțător, întîmplat în 27 decembrie 1877, curmă firul

¹⁶ G. C., *Scrisoare din Lugoj*, în „Albina“, Pesta, 15 iulie 1876.

¹⁷ Frunzetti I., *op. cit.*, p. 106.

unei vieți (la numai 42 de ani) care a militat exemplar pentru mai buna afirmare a artei și spiritualității românești.

Stinjenit în efortul său de realități potrivnice, nevoit să-și împartă existența în lungi pelerinaje sau acceptînd comenzi în care nu-și putea manifesta întreaga-i disponibilitate a vigurosului său talent, Nicolae Popescu reprezintă pentru arta românească a vremii un remarcabil animator și precursor. Realizările din domeniul picturii laice, cuprinzînd în-deosebi portretistică, relevau un deosebit simț al materiei și nuanțării, sugerînd și o preferință spre monumentalitate. Parte din aceste realizări ne sînt încă necunoscute. Din analiza atentă a cîtorva exemple, precum *Portret de oriental*, *Cap de expresie* sau a *Portretului de bărbat în roșu*¹⁸ (ultimul expus în Galeria națională a Muzeului de artă al Republicii), sesizăm forța individualizării care prefigura trecerea de la academism spre factura unei viziuni realiste. Pozitiv a fost și aportul său la instaurarea unui suflu laicizant și a unor norme de exigență și rafinament în domeniul picturii murale și de șevalet, de uz eclesiastic, zăgăzuind libera manifestare a diletantismului, atît de dăunător în formarea gustului public.

Cercetări ulterioare — stringent necesare — vor completa opera cu noi înfăptuiri și precizări de natură stilistică și tematică în măsură să-i contureze mai temeinic și obiectiv personalitatea în istoria artei românești.

NEGOIȚĂ LĂPTOIU

EIN GROSSER ANREGER UND VORLÄUFER: NICOLAE POPESCU

(Zusammenfassung)

Die Studie umschreibt die Persönlichkeit des banater Malers Nicolae Popescu (1835—1877). Nach Abschluß gründlicher Academiestudien in Pest, Wien und Rom, fördert er eine von Nationalstolz durchdrungene Kunst (er beabsichtigte ein Album mit der Trajanssäule in Rom zusammenzustellen) und setzt sich für eine direkte Stellungnahme und ein fruchtbares Schaffen ein. In der Kirchenmalerei sprach er sich für das Durchsetzen bewertender Kriterien aus, die die byzantinische Tradition mit neuklassischem Geist verbinden sollen (Seleuş, Tg. Jiu, Pesac, Lugoj). N. Popescu zeichnete auch bedeutende weltliche Porträts, die den Übergang vom Akademismus zu realistischen Vorstellungen einleiten. Ein letztes Verdienst N. Popescu's ist die Gründung der Malerschule von Caransebeş im Jahre 1877.

¹⁸ Toate lucrările enunțate sînt reproduse în Ion Frunzetti, *op. cit.*, repr. 50, 52 și 56.

CONSIDERAȚII ASUPRA ACTIVITAȚII ÎNVĂȚĂTORULUI IOSIF OLARIU

Dintre cadrele didactice care au funcționat în decursul celor 200 de ani de existență a școlii din Doman (municipiul Reșița), învățătorul Olariu Iosif, fiu distins al Banatului, s-a remarcat prin îndelungata sa activitate (1857—1895) depusă pentru luminarea și educarea copiilor din această localitate.

Documentele păstrate în arhiva școlii din Doman consemnează preocupările acestui învățător pentru îmbunătățirea condițiilor în care se desfășura procesul de învățămînt, pentru asigurarea unei frecvențe cît mai bune a elevilor și pentru educarea acestora în spiritul dragostei de neam. Activitatea învățătorului Iosif Olariu nu s-a rezumat numai la munca cu elevii la clasă, ci el a fost preocupat de problemele importante care priveau localitatea în care trăia și muncea.

O atenție deosebită a acordat educării elevilor în afara școlii și creșterii rolului familiei în această direcție. La propunerea sa în anul 1871 se hotărăște: „Pruncii și pruncele... de astăzi înainte cei mai mici de 15 ani să nu se afle sera la jocuri, în birtu, nici pre stradă, împrejurul birtului. Fiesce care tată de familie pentru călcarea acestui concluzii, se va pedepsi pentru unu pruncu seu, cu 50 cr., a doua oră cu un fl., a treia oră cu 2 fl., ș.m.d.”¹.

Ca dovadă a interesului pe care-l depunea învățătorul pentru buna pregătire a elevilor săi sînt rezultatele examenelor organizate la sfîrșitul fiecărui an școlar. Printre învățătorii evidențiați în anii 1878, 1880, 1885, 1888 a figurat și Iosif Olariu. În acest sens amintim adresa din 18 iulie 1878 în care se exprimă „deplina îndestulare în legătură cu rezultatele examenelor” unui grup de cadre didactice printre care figura și învățătorul Iosif Olariu². În adresa din 21 martie 1880 se menționează: „Illustr. sa Domnu Episcop și Venerab. Consistoriu... au luat la plăcuta cunoștință progresul îmbucurătoriu ce l-au dovedit cu tinerimea școlară următorii invecțatori... (printre care și Iosif Olariu din Doman”³).

Învățătorul Iosif Olariu s-a opus în mai multe rînduri propunerii făcute de unii membrii ai comitetului parohial care au cerut sancționarea

¹ Proces verbal al ședinței comitetului parohial din 10 februarie 1871, punctul III.

² Arhiva comitetului parohial din anul 1878.

³ Arhiva comitetului parohial din anul 1880.

părinților cu situație materială mai grea ce nu și-au achitat taxa de 15 cr. pentru fiecare copil ce frecventa școala. De asemenea trebuie să menționăm faptul că în ședința din 30 ianuarie 1878 a comitetului parohial a propus autorităților locale găsirea unor modalități pentru ajutorarea unor copii săraci sau a „pruncilor neglijăți de către părinți”⁴.

Problema îmbunătățirii condițiilor în care se desfășura învățămîntul la școala din localitate a stat în atenția învățătorului Iosif Olariu. În acest sens el a propus încă la 20 mai 1877 să se îngrească curtea școlii, să se planteze pomi fructiferi în grădina școlii care să fie îngrijiți de către elevi.

Preocuparea pentru baza materială a școlii reiese și din intervenția făcută la 29 iunie 1881 în ședința comitetului parohial, cînd arăta „ca de timpuriu să se îngrijească... pentru repararea acoperementului, nu cumva să ne apuce iarna nepregătiți de unde pot urma nu numai neplăceri ci chiar și daune în cele școlare”⁵. Deși s-a hotărît ca repararea acoperișului să se facă în acel an lucrarea va fi executată mult mai târziu.

Ca urmare a repetatelor intervenții făcute în comitetul parohial, în anul 1886 s-a reparat acoperișul școlii de către maiștri angajați pentru suma de 70 fl. și gardul școlii de către cetățenii din localitate. Acestor cetățeni învățătorul le-a adus mulțumiri „pentru interesul pe care l-au manifestat față de școală”. La îmbunătățirea condițiilor în care se desfășoară procesul de învățămînt a căutat să antreneze subcomitetul școlar ales pentru prima dată la 16 noiembrie 1876, format din Ioan Oprea, Iosif Olariu, George Gerguția, Petru Zuiacu și George Coloșioară.

Deși a avut un salariu modest ce se ridica la suma de 300 fl. pe an, la 11 septembrie 1888 a donat suma de 120 cr. suportînd și „spesele portului poștal” pentru cumpărarea tabelelor de perete a lui Rosin necesare în fiecare școală.

Pentru adunarea de bani necesari fondului școlar a fost nevoit în mai multe rînduri să renunțe la o serie de idei pe care le susținea. Astfel, dacă în ședința din 8 decembrie 1881 a comitetului parohial⁶ s-a opus organizării unei petreceri în localul școlii datorită stricăciunilor care s-ar produce, în urma primirii sumei de 20 fl. pentru fondul școlar, a acceptat organizarea în școală a balului muncitorilor de la mina din localitate.

Tot pentru colectarea de bani necesari fondului școlar a organizat cu elevii o serie de serbări percepîndu-se taxe de intrare ce au ajuns pînă la 30 cr. în anul 1893.

O altă sursă de venituri pentru fondul școlar o reprezentau și taxele pe care trebuiau să le plătească părinții pentru fiecare copil care frecventa școala. Aceste taxe au ajuns la 15 cr. pentru fiecare copil al cetățenilor din localitate și 2 fl. 50 cr. pentru fii minerilor veniți din alte părți.

⁴ Proces verbal al ședinței comitetului parohial din 30 ianuarie 1878.

⁵ Proces verbal al ședinței comitetului parohial din 29 iunie 1881.

⁶ Proces verbal al ședinței comitetului parohial din 8 decembrie 1881.

O parte din fonduri au fost folosite pentru cumpărarea de cărți care să fie păstrate în biblioteca școlii. Astfel, s-au cumpărat „Geometria“ de Iacobescu, „Geografia“ de Selagian, „Carte de lectură“, de Ionescu, „Pedagogie“ de Popescu, „Istoria universală“ de Popa, „Școala română“. Modestul inventar al bibliotecii școlii române greco-ortodoxe din Doman cuprindea la 14 august 1885 un număr de 45 volume.

Dindu-și seama că dealurile din jurul localității prezintă condiții favorabile pentru dezvoltarea pomiculturii, învățătorul Iosif Olariu a propus încă în anul 1884 ca locurile *Vilcele* și *Delbocetiu* să fie plantate cu pomi fructiferi. În această activitate utilă el a căutat să antreneze și elevii, legând în felul acesta cunoștințele teoretice cu activitatea practică.

Iosif Olariu s-a dovedit și un animator al activității culturale din localitate. La 27 decembrie 1892 el s-a pronunțat pentru activitatea corului dirijat de Mihai Crăciun și atragerea unui număr sporit de cetățeni la această formă de activitate culturală, care va cunoaște în anii următori o serie de succese.

Cu câțiva ani înainte de pensionare, prin ordinul 3127 din 22 decembrie 1892, pedagogul Mihai Belcea este numit învățător adjunct pe lângă Iosif Olariu, ultimul fiind investit de autoritățile locale cu renumerarea acestuia. Iosif Olariu s-a preocupat de perfecționarea învățătorului adjunct, împărtășindu-i multe lucruri utile din tainele meseriei. Acest lucru rezultă din o serie de documente aflate în arhiva școlii, în care se menționează că Iosif Olariu îi împărtășește tinărului învățător din bogata sa experiență.

În anul 1895, după o activitate de 38 de ani la școala română greco-ortodoxă din Doman, Iosif Olariu este pensionat cu suma de 200 fl. anual. Ținând seama de valoarea scăzută a pensiei, el s-a adresat autorităților locale pentru acordarea unui ajutor material de 130 fl., dar este refuzat pe motivul că „comuna nu are de unde da acești bani“. Cererea de ajutor material a fost reînviată la 28 aprilie 1898, dar și de data aceasta fostului învățător i se refuză suma de 130 fl. pentru același motiv.

Activitatea la școala din Doman a fost continuată începând cu 21 iunie 1896 de învățătorul Aurel Gherguța. Cu ocazia preluării inventarului școlii de către noul învățător nu s-au constatat lipsuri, dar acesta a cerut autorităților locale efectuarea unor reparații.

Învățătorul Iosif Olariu a murit la 6/19 februarie 1903. La aflarea tristei vești locuitorii Domanului l-au omagiat pentru activitatea îndelungată depusă în vechiul centru minier.

Materialele pe care le-am consultat ne-au dovedit că învățătorul Iosif Olariu a militat permanent pentru apărarea culturii românești, a limbii, cîntecului și tradițiilor naționale prin intermediul asociației culturale, reuniunii de lectură și muzică, corului din localitate.

NICOLAE HILLINGER

CONSIDÉRATIONS SUR L'ACTIVITÉ DE L'INSTITUTEUR
IOSIF OLARIU

(Résumé)

Utilisant des documents inédits gardés dans l'archive de l'école générale de Doman, l'auteur présente l'activité de l'instituteur Iosif Olariu dans l'école respective entre les années 1857—1895.

On remarque les efforts de cet fils du Banat pour le perfectinnement des conditions dans lesquelles on déroulait le procès de l'instruction et pour l'éducation des enfants du centre minier de Doman dans l'esprit de l'amour du peuple.

L'instituteur Iosif Olariu s'est prouvé en même temps un vaillant activiste dans le domaine culturel et civique.

DIN CORRESPONDENȚA LUI C. DIACONOVICI PRIVITOARE LA ZIARUL „DREPTATEA“

Apariția ziarului *Dreptatea* în 1894 constituie un eveniment politic de o deosebită semnificație, care întruchiează materializarea mult visatului proiect al bănățenilor de a edita un ziar de mare tiraj la Timișoara, după încetarea *Luminătorului*¹.

Evenimentul respectiv reunește cele mai bune condeie, două personalități de prestigiu din rîndul intelectualității românești, Cornel Diaconovici și Valeriu Braniște, prin inițiativa lui Alexandru Mocioni și în scopul propagării solidarității naționale, a unității statale, pentru apărarea intereselor țărănimii, etc.².

Activitatea de pînă atunci a lui Cornel Diaconovici era de fapt o garanție pentru imprimarea noului organ politic bănățean a unui nivel adecvat, ca și activitatea remarcabilă de la *Tribuna* a lui Valeriu Braniște.

Cornel Diaconovici, fecund pe terenul luptei naționale și jurnalistice, își începe activitatea ziaristică la diferite publicații ajungînd în 1884 redactor la *Viitorul* din Budapesta, în 1885 să înființeze *Romänische Revue*, ca în 1894 să devină director la *Dreptatea*, după care în 1896 redactor al revistei *Transilvania*. De numele lui se leagă și temeinica lucrare „Enciclopedia română” în 3 volume³. A întreținut fructuoase legături cu diferite personalități politice ale vremii printre care cel mai semnificativ este Vinzențiu Babeș⁴, desfășurînd și o merituoasă activitate economică⁵.

¹ Gelu Neamțu, *Din corespondența lui Pavel Rotariu privind ziarul „Luminătorul” (1880—1894)*, în *Banatica*, 1973, II, p. 235—249.

² I. D. Suciu, *Ideologia ziarului „Dreptatea” (1893—1898)*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 199—204; Th. N. Trăpcea, *Din viața și activitatea lui Emanuil Ungureanu*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 215; cf. I. D. Suciu, *Valeriu Braniște și Banatul*, în „Omagiu lui Valeriu Braniște”, Brașov, 1968, p. 27; Idem, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 149.

³ Ion Iliescu, *Cultura și cărturarii bănățeni în deceniile independenței*, Timișoara, 1977, p. 188—189.

⁴ Mihail P. Dan, George Cipăianu, *Corespondența lui Vinzențiu Babeș (Scrisori primite)*, Cluj-Napoca, 1976, p. 88—99.

⁵ Mihai Drecin, *Legăturile băncii „Albina” din Sibiu cu România și rolul lor în accelerarea procesului desăvîrșirii unității naționale (1872—1914)*, în *Studii*, 1977, tom. 30, nr. 10, p. 1820—1821.

Printre membrii redacției ziarului *Dreptatea* mai figurau Ioan Pop-Reteganul, dr. Vuia, Miron Cristea, Vasile Hossu, Sever Secula și alții⁶.

Ca și corespondent al ziarului *Dreptatea* la Budapesta era un student de la Universitate, Elie Dăianu — destinatarul corespondenței lui C. Diaconovici — care va milita cu neobosit zel în lupta pentru realizarea deziideratelor poporului român. În bogata sa corespondență, pe lângă legăturile sale cu Ion Agârbiceanu, I. L. Caragiale, N. Iorga, Ioan Bianu, Augustin Bunea, Andrei Bârseanu, Roberto Fava⁷, un început bun îl vor constitui legăturile cu Cornel Diaconovici. Ambii vor participa la procesul Memorandului, din 7 mai 1894 la Cluj, în biroul presei, conceput de C. Diaconovici și condus efectiv de Valeriu Braniște și Elie Dăianu⁸, proces cu un viu răsunet și în România⁹.

Elie Dăianu va fi printre cei ce vor suferi chiar închisoarea în lupta pentru desăvârșirea unității politice a românilor pentru activitatea sa multilaterală pe plan social, politic și cultural, fiind condamnat la un an închisoare, între 8 noiembrie 1916 — 8 noiembrie 1917, și internat la Șopron¹⁰.

Preocupați fiind de buna organizare a noului organ politic bănățean, conducătorii lui vor introduce încă de la începuturile sale, serviciul telefonic, în afară de cel telegrafic¹¹, motiv pentru care va câștiga o mare trecere și un numeros public cititor¹².

Diaconovici, „om de gust și de idei, bun organizator”¹³, îi va da lui E. Dăianu toate îndrumările necesare pentru folosirea serviciului telefonic al ziarului.

Correspondența semnalată, reliefează, în primul rînd, tocmai acest aspect¹⁴, document care a fost menționat la indicația istoricului I. D. Suciu în Amintirile lui Valeriu Braniște¹⁵, iar în al doilea rînd, problema venirii lui Dăianu în cadrul *Tribunei* de la Sibiu¹⁶.

Informat probabil de dr. Ioan Rațiu, care îl chemase deja pe Dăianu la *Tribuna*¹⁷ după închiderea lui Braniște, dr. C. Diaconovici își exprimă speranța că nu va trece mult timp pînă la venirea sa la Sibiu.

⁶ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare (Insemnări contemporane și autobiografice)*, Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu. București, 1972, p. 228—229.

⁷ Arhivele Statului Cluj, Fondul E. Dăianu. V. Corespondență personală, nr. inv. 409—682.

⁸ *Percheziție și dețineri*, în *Dreptatea*, 1894, I, nr. 98, 4/16 mai, p. 5.

⁹ *Din lupta poporului român pentru libertate și unitate națională. Documente*, în *Rev. Arh.*, 1968, XI, nr. 1, p. 181—183.

¹⁰ Arhivele Statului Cluj, Fondul E. Dăianu, nr. inv. 4, f. 16. „Autobiografia”.

¹¹ *Dreptatea*, 1894, I, nr. 35, 13/25 februarie, p. 4.

¹² Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. XXV.

¹³ Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 223.

¹⁴ Arhivele Statului Cluj. *Fond E. Dăianu*. V. Corespondență personală, nr. inv. 496.

¹⁵ Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. XXV.

¹⁶ Arhivele Statului Cluj, *Fond E. Dăianu*. V. Corespondență personală, nr. inv. 497.

¹⁷ Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 294.

Cele două documente semnalate, aflate în Arhivele Statului din Cluj, reliefează aspecte detaliate privind organizarea ziarului *Dreptatea*, în 1894 și totodată trecerea celor mai pricepuți redactori ai ei, la Sibiu, după internițarea lui Braniște, întregind în acest fel datele cunoscute pînă acuma referitoare la ziarul *Dreptatea* din Timișoara.

Menționăm că în documentele prezentate am modificat ortografia, menționînd ortoepia.

GHEORGHE NAGHI

I

ANEXE

Dr. C. Diaconovici îi comunică lui E. Dăianu la Budapesta că telefonul este gata și îl poate întrebuința prin începerea rapoartelor telefonice. Îi comunică cum anume să-l folosească și între ce ore, pe cine anume va găsi la biroul redacției. Îi trimite lista „reprezentanților“ comitatensi pe care ar trebui să-i aleagă poporul din rîndul românilor și nu dintre străini.

Timișoara, 22 februarie 1894

„Dreptatea“
ziar politic

Iubite D-le Dăian

Vin să-ți aduc la cunoștință, că telefonul e gata. Astăzi am făcut deja cîteva probe, cari au succes escelent. Dacă ne vom putea înțelege și cu D-sa din Budapesta tot atît de bine ca și cu centrala din Timișoara, apoi va fi foarte bine.

Te rog acum să începi cu rapoartele telefonice. Înțelege-te încă o dată cu Scheffer și dacă acolo a-i întâmpina greutăți apoi alegeți altă stațiune ori vorbește de la vreun oficiu public (stațiune oficioasă) cu noi. Ști că taxa este de fl. 1. — pentru 3 minute. Este deci de lipsă să faci conceptul raportului și apoi să-l cetești încet, ca să-l putem pune pe hîrtie.

Oarele noastre de birou de astăzi încolo sînt următoarele:

— pentru Braniște 1/2 10 — 1/2 1 (13), 4 — 1/ 6, 7—9.
Secula: 8—12, 1/2 4—1/2 6, 7—9.
Barcian: 8—1/2 12, 4—1/2 6, 7—1/2 9.
Retegan: 8—11, 1/2 2 — 1/2 6, 7—8,

eu nu ies din casă pînă la 6 oare seara. Barcian și Secula sînt la tip (ografie) 10—1/2 12, Reteganul 8—1/2 11.

Știind aceste vei putea combina ușor, cînd e mai bine să ne telefonezi. Eu cred că seara să ne chemi (cca. 1/2 8) mai ales atunci, cînd în dietă etc. s-a întîmplat ceva mai interesant și crezi de lipsă să scriem un articlu sau entrefile mai mare. Apoi dimineața după ce ai văzut toate foile și vei afla lucru interesant să ne dai un estras îndată, după 9 oare, pentru că la 1/2 10 mai putem da max (imum) 150 și la 10 oare 50 șire la tipografie.

Se înțelege că telefonul îl vei întrebuința numai pentru rapoarte urgente și de însemnătate.

Noi am depus aici la centrală o cauțiune de fl. 50 — și solvim odată pe lună. Dacă crezi de lipsă, putem depune suma aceasta și la Budapesta și vom cere și de acolo contul pe lună. În privința aceasta întreabă la centrala de acolo, anume cerind ca să poți vorbi de oriunde în contul nostru.

Alăturat primești lista reprezentanților comitatensi, ca să o poți folosi în „Statistică”. Pentru orientarea D. Tale amintesc că 1/2 sînt viriliști, cei ce plătesc mai multă dare, iar 1/2 membrii aleși. Acești „reprezentanți” ar trebui să reprezinte comitetul după cum este în fapt, dar după cum vedem nu sînt o reprezentanță adevărată. Vina o purtăm în mare parte noi, pentru că noi alegem oamenii străini și nu pe ai noștri. Toate nedreptățile arătate nu i-ar putea face, dacă organul de control, congregațiunea, care instituie și destituie funcționarii, ar fi oamenii noștri. Poporul deci să nu-și deie votul dușmanilor ei, ci numai la oameni încrezuți (de încredere) etc. Cred că tema se poate exploata foarte bine, lui Klöst spune, Te rog, ocașional, că vom volosi toate clișeele ce le-a adus Braniște, unul a și fost tipărit. Le resimțem deodată cu taxele folosirei. Caută nu cumva are tablouri din Timișoara, Reșița, Lugoj, Oravița, Dunărea de Jos, Poarta de Fier, etc.

Astăzi am încheiat aspirațiunile. În numărul de Dum (inică) le vom aprea într-un articol de fond.

Te salutăm cu toții și-ți dorim sănătate și paciență pentru public (...) și corespondență. Caută să gați ca să Te putem ave iarăși în mijlocul nostru.

Te salută cordial
al D-tale devotat
Dr. Diaconovici

II

Dr. C. Diaconovici îi comunică lui Elie Dăianu la Timișoara; despre situația politică neașteptată pe care a găsit-o la Sibiu; alianța tribunistă-telegrafistă, împotriva redactorului de la *Dreptatea*. Speră să vină cît de curînd la Sibiu pentru a definitivă înțelegerea făcută.

Sibiu, 4 octombrie 1895

Iubite D-le Dăian

De 2 zile mă aflu iarăși în Sibiu. Îți poți închipui ce surprins am fost, cînd am aflat ieri cele întimplale în ultima ședință a comitetului (național). În România nu am aflat nimic despre toată treaba, deabea ieri mi s-a descoperit alianța tribunistă-telegrafistă.

(Eugen) Brote și (Zaharia) Boiu au votat contra redactorului *Dreptății*, iar ceilalți în contra catolicului de la *Unirea*.

Unica satisfacție este, că D. Cosma a stat departe de această alianță faimoasă. De sé bai! Înțelegerea noastră întru celelalte rămîne nelterată, avem numai să regulăm partea financiară a chestiunei, pe baza nouă.

Te rog deci, ca cît se poate mai curînd să vi în persoană la Sibiu, ca să ne înțelegem. Presupun că D-Ta poți pleca de la Timișoara cînd Ți place și aici cu cît mai în grabă vei veni, cu atît mai binevenit vei fi.

Te rog deci, ca imediat după primirea acestei scrisori să mă avizezi, că pe cînd pot conta la sosirea D-Tale.

Pîn la revedere Te salută cordial

al D-Tale devotat
Dr. Diaconovici

ASPECTS DE LA CORRESPONDANCE DE C. DAICOVICI
REGARDANT LE JOURNAL „DREPTATEA“

(Résumé)

Les deux documents en discussion mettent en évidence certains aspects concernant l'organisation du fonctionnement de la rédaction du journal „Dreptatea“, en 1894.

L'introduction du service téléphonique mérite d'être soulignée car ce fut grâce à celle-là que le journal s'est assuré un grand nombre de lecteurs.

CRONICA ARHEOLOGICĂ REPERTORII, CONSERVAREA MONUMENTELOR

AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA LIUBCOVA

Activitatea intensă desfășurată de Colectivul arheologic din zona Porților de Fier a contribuit la cunoașterea mai amănunțită a evoluției comunităților străvechi din sud-vestul țării noastre.

De la primele cercetări arheologice de suprafață efectuate de colectivul nostru, au fost descoperite zeci de așezări din toate epocile, printre care și o serie de obiective din epoca neolitică. Dintre acestea din urmă, încă din primul an de activitate, ne-a atras atenția așezarea neolitică de la Liubcova.

Obiectivul amintit se afla pe terasa mijlocie a Dunării, pe locul numit „La Orniță“, la câteva sute de metri spre vest de sat. În prezent terenul așezării este acoperit de apele lacului de acumulare.

De la suprafața solului, cu prilejul primelor cercetări de suprafață au fost adunate numeroase fragmente ceramice de tip Vinča. Această cultură fiind pînă atunci prea puțin cunoscută și cercetată pe teritoriul țării noastre, au fost programate săpături pentru lămurirea cît mai multor probleme legate de cultura menționată.

Ca tip de așezare complexul se deosebea cu totul de acelea din sudul țării noastre. Multe din așezările neolitice din Cimpia Dunării sînt de tip tell avînd de obicei o formă ovală prelungă, cu suprafața relativ mică, cu straturi groase de cultură, prevăzute cu șanț de apărare. În schimb, așezarea de la Liubcova se întindea de-a lungul marginii terasei, pe un teren neted, pe o lungime de circa 300 m și pe aproximativ 60 m lățime.

Suprafețele săpate în diferite zone ale așezării au permis delimitarea în mare a unui strat de cultură de circa 1,80 m grosime.

Cu prilejul primelor săpături, la baza stratului de cultură s-a delimitat o groapă izolată de dimensiuni mici, în umplutura căreia se aflau o serie de fragmente ceramice de tip Starčevo cu decor pictat datînd din faza a III-a a culturii. Un strat subțire cu același fel de materiale a fost observat cu claritate pe panta lină în partea de vest a așezării. Stratul de cultură pe tot întinsul așezării cuprindea materiale de tip Vinča. În funcție de resturile de vetre sau de straturile de arsură a fost împărțit în mai multe nivele. Analiza materialelor din fiecare nivel în parte a

făcut posibilă precizarea că în cadrul obiectivului studiat sînt reprezentate elemente de cultură materială şi spirituală datînd din fazele Vinča B 2 şi Vinča C 1, din evoluţia culturii cu acelaşi nume. Corelarea diferitelor categorii de materiale cu observaţiile stratigrafice ne-a dus la concluzia că aşezarea mai veche, din faza Vinča B 2 a fost de durată şi ei îi corespund cîteva nivele. În perioada dată aşezarea a avut o întindere de peste 200 m lungime. Sondajele efectuate în marginea ei de vest au dus la delimitarea şi golirea unei porţiuni din şanţul de apărare al aşezării corespunzătoare perioadei de început a aşezării. Şanţul este de dimensiuni mici, de circa 1,5 m lărgime şi adîncime, fiind probabil completat în vechime şi printr-o palisadă construită din trunchiuri de copac cioplite. Judecînd în funcţie de porţiunea cercetată din traseul şanţului, sîntem în măsură să arătăm că pe terasă şanţul de apărare avea un traseu prelung şi arcuit. Nu dispunem de datele necesare spre a şti dacă şanţul de apărare înconjura din toate părţile aşezarea sau dacă marginea dinspre Dunăre a aşezării a rămas nefortificată. În cursul locuirii din nivelurile ulterioare, după astuparea şanţului amintit, limitele aşezării s-au extins spre vest, dar nu ştim dacă şi atunci ea a fost întărită cu şanţ de apărare.

Spre deosebire de terenul întins ocupat în timpul fazei Vinča B 2, în faza următoare aşezarea era mult mai mică. Ea a avut numai circa 40 m lungime şi lăţime şi s-a remarcat că acoperea în parte marginea de vest a aşezării mai vechi. Stratul de cultură corespunzător avea maximum 30 cm grosime. În cursul săpăturilor noastre de la Liubcova nu am găsit rămăşiţe de locuinţe distruse prin foc, cum se întîmplă în multe alte aşezări neolitice de pe întinsul ţării. În schimb, în sectorul de vest al aşezării, la circa 1 m adîncime, s-a dat peste o lentilă de lut nears, de 20—30 cm grosime. Este posibil ca acest strat de argilă să reprezinte resturile unei locuinţe nearse şi părăsite.

Vetrele izolate, dezvelite şi cercetate, aveau de obicei forma rotundă, cu diametrul de aproximativ 1 m şi erau alcătuite dintr-un strat de lut fin, întins direct pe sol sau cîte odată pe un strat subţire de pietriş. Suprafaţa vetrelor era netezită şi are aspect de mozaic, în urma arderii îndelungate. Unele vetre au avut marginea arcuită puţin în sus. Una din vetrele studiate a fost refăcută pe acelaşi loc de cîrci ori.

Principalele ocupaţii practicate de membrii comunităţii neolitice de la Liubcova erau două. În primul rînd amintim cultivarea primitivă a plantelor, mai cu seamă a grîului. O grămăjoară de boabe de grîu carbonizate se aflau pe fundul unui vas spart, găsit într-o groapă străveche. De asemenea, în bulgării izolaţi de lipitură arsă se văd urme de paie şi de pleavă de grîu. Mai sînt de amintit mai multe segmente de lame de silex utilizate la seceri, ca şi rîşniţele de dimensiuni relativ mici.

A doua ocupaţie ca importanţă o constituie creşterea animalelor. Remarcăm că numai în două campanii de săpături (1965—1966) s-au adunat circa 5000 de oase de animale, care au fost predate la Iaşi. Acolo au fost analizate şi determinate de prof. Olga Necrasov, Maria Ştirbu şi Matia Iacob. Nu vom intra în prea multe amănunte, dar din datele pri-

mite rezultă că în ambele faze oasele de animale domestice ajung la 71% și 73%. Membrii comunității studiate creșteau în special bovine. Cu timpul a crescut procentajul altor categorii de animale domestice mai cu seamă al porcilor. Sînt documentate și destul de multe oase de ovicaprine. S-au găsit și oase de ciine.

Oasele de animale vîinate prezintă o variabilitate mare, dovadă că în vechime pădurile din zonă erau mai întinse. S-au determinat mai ales oase de: cerb, mistreț și de căprioară. Prin oase mai puține sînt semnalati: iepurii, castorii, risul, linxul, lupul, vulpea, ursul brun și biizonul.

Pescuitul era practicat pe scară largă, în timpul săpăturilor fiind adunate peste 340 oase de pești, unii de dimensiuni mari.

Unelte folosite au fost realizate din silex, obsidiană și din gresie silicifiată. Sînt de menționat lame și răzuitoare. Piese de obsidiană sînt microlite, realizate din două tipuri de materie primă. Unele sînt din obsidiană fumurie, provenită probabil din nordul Ungariei și altele din obsidiană alburie, originară poate din ținuturile sudice.

Unelte de piatră șlefuită sînt relativ numeroase și funcțional corespund în principal teslelor și mai rar topoarelor. De asemenea s-au adunat cîteva zeci de sule, plăcuțe și dălțițe de os și corn. Arama a fost folosită pe scară foarte redusă. S-a găsit o singură verigă simplă din sîrmă de aramă, datînd din faza Vinča B 2.

S-a adunat și o mare cantitate de fragmente ceramice specifice culturii studiate. Majoritatea provin din vase modelate din pastă amestecată cu cioburi pisate sau cu nisip. Sînt deosebit de frumoase vasele din pastă fină în formă de castroane adînci sau cele prevăzute cu picior înalt svelt, cu decor format din caneluri înguste. Suprafața lor era lustruită cu deosebită grijă. Aceste vase erau arse așa fel ca o parte din vas să aibă culoarea cafenie roșcată și altă parte să fie de culoare neagră. Menționăm și vasele în formă de borcane ornamentate cu benzi meandrice sau spiralice, cu suprafața acoperită cu puncte sau cu liniuțe.

La Liubcova ca și în alte așezări similare de tip Vinča s-au scos la iveală numeroase figurine feminine de lut ars. Multe din ele sînt cu decor meandric, din linii incizate. Unele au fost vopsite cu culoare roșie. Se cuvine subliniat că toate figurinele au redată pe față, ca un plan înclinat, o mască de formă triunghiulară. Ochii ca și gura sînt indicați prin liniuțe. Figurinele descrise pe scurt, oglindesc cultul fertilității.

•

Studierea tuturor categoriilor de materiale descoperite în mare cantitate în așezarea de la Liubcova, ne-a permis pentru prima dată în țara noastră să cunoaștem amănunțit toate elementele specifice din două faze ale evoluției culturii Vinča și pe baza lor aprofundarea diferitelor probleme privind istoria comunităților neolitice din sud-vestul țării noastre în comparație cu alte zone.

EUGEN COMȘA

AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA SACOȘU MARE — „CODRUL”

(Raport preliminar)

Locuirea eneolitică de la Sacoșu-Mare, com. Darova jud. Timiș, a fost semnalată în august 1975 cu prilejul unei perieheze în valea *Codrului*, situată la NV de sat, între 2 dealuri plantate cu vii (culmea *Luciului* la nord și dealul *Codrului* la sud-vest). Valea este străbătută de un curs de apă local (*Valea Satului*) și de drumul comunal spre Silagi. Față de așezarea prefeudală de la Burău, cea neolitică se află la cca. 500 m. distanță mergînd spre vest, în direcția cursului apei.

O falie naturală săpată de torenți ne-a permis sesizarea unui strat compact de chirpic puternic ars, cu urme de cărbune, situat între 0,60 și 1 m adîncime. În cursul a 3 campanii¹ au fost săpate 12 secțiuni paralele orientate N-S, deci perpendicular pe marginea faliei, dezvelindu-se complet sau parțial un număr de 4 locuințe. Acestea s-au concretizat prin platforme mai mult sau mai puțin compacte de chirpic, avînd un contur oval neregulat și dimensiuni în general constante (între diametrele de $4,5 \times 6$ m și 5×6 m.). Pe bulgării de chirpic se observă adesea impresiuni clare de nuiiele. Bucăți de chirpic de mari dimensiuni, sub care se aflau cărbuni și urme intense de arsură, se concentrău de obicei în sectorul de N-V al suprafeței unde se afla vatra. La locuința nr. 3 această situație este evidentă. Locuințele 3 și 4 aveau latura de nord delimitată de un fel de pardoseală cu lățimea între 0,50 și 0,70 m alcătuită din lespezi mari, calcaroase, solid îmbinate între ele. În acest scop s-a utilizat un fel de liant din lut și pietricele, speculîndu-se și forma lespezilor. Locuințele 3 și 4 fiind situate pe același aliniament, va trebui controlată eventuala cantitate a pardoselii în porțiunea de teren care le desparte, precizîndu-se totodată și scopul unei atari amenajări.

Inventarul locuințelor este alcătuit exclusiv din material ceramic, aflat de obicei în situ, astfel că în ciuda caracterului său fragmentar, 7 piese au putut fi întregite. Ceramica se caracterizează printr-o pastă omogenă, conținînd nisip fin cu urme de mică, arsă imperfect, de culoare cărămiziu-gălbuie la exterior și adesea neagră în interior. Suprafețele exterioare, inițial lustruite, și-au pierdut slipul datorită contactului cu solul argilos și umed. Singurele ornamente sînt proeminențele rotunjite și perforate, de obicei 4 la număr și plasate simetric de-a lungul circumferinței vasului.

¹ Săpăturile au fost efectuate în ultima decadă a lunii august și prima jumătate a lunii septembrie, în anii 1975, 1976, și 1977.

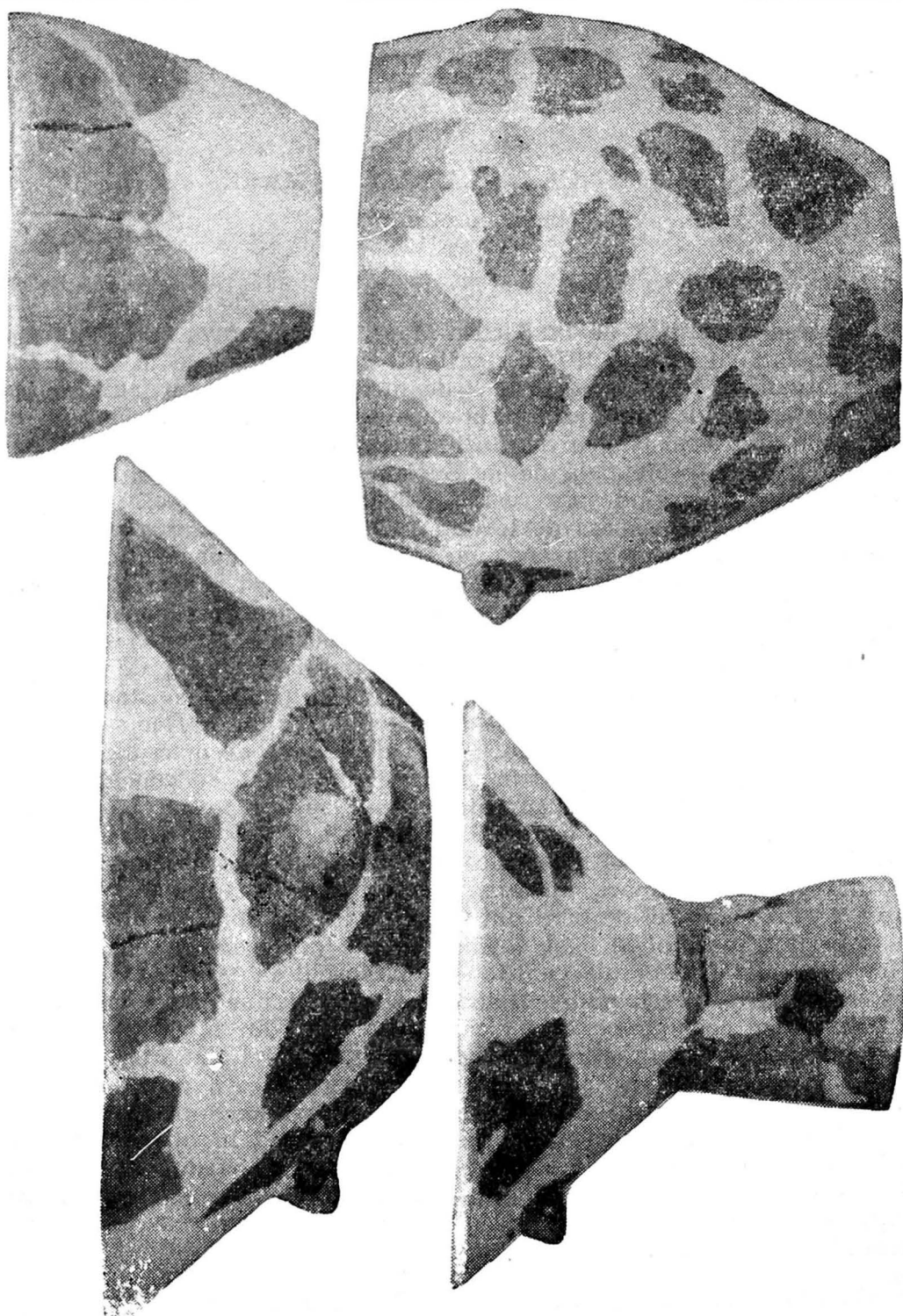

Fig. 1/1. — Strachină, 2 castron, 3 cupă cu picior, 4 vas.

Din fragmentele aflate în caroul 9 al lui SII, în centrul locuinței nr. 1, la adâncimea de 0,58 m, a putut fi întregită o mică strachină tronconică (fig. 1/2), cu marginea dreaptă și subțiată. Culoarea vasului era gălbuie la exterior și neagră pe suprafața interioară.

La mijlocul laturii de est a locuinței nr. 2, în caroul 4 al SV, între 0,40 și 0,80 m adâncime a fost dezvelită o urnă cu umerii puternic rotunjiți, fundul îngust și marginea înaltă, dreaptă (fig. 2/2), având dimensiuni considerabile (diam. 32 cm., înălțimea 36 cm.). Dat fiind că se afla în situ, în poziție aproape verticală, gura vasului era aproape complet distrusă, în schimb restul corpului rămăsese întreg. La exterior, pereții urnei aveau o culoare brun-roșcată, pe când fața lor interioară era aproape gălbuie. Pe umerii vasului se aflau 4 proeminente rotunjite și perforate, plasate la distanțe egale.

• Cele mai numeroase fragmente ceramice, dintre care majoritatea întregibile, provin din locuința nr. 3. În sectorul de NV al acesteia, unde aglomerarea de chirpic și cărbune, precum și urmele intense de arsură ne indicau locul vetrei, se afla, la cca. 0,80 m adâncime o tepsie de formă ovală cu diametrele de 25, respectiv 12 cm., lucrată dintr-o pastă mai grosolană, cu aspect zgrunțuros, datorat conținutului de pietricele, culoarea ei fiind foarte închisă, cafenie-neagră. Fundul tepsiei, perfect plat, era masiv, iar marginea dreaptă, joasă.

La mijlocul laturii de vest a aceleiași locuințe (caroul 4 al lui S VI), pe o suprafață de cca. 1 m², la 0,85 m. adâncime, erau răspândite fragmentele unui vas mare (fig. 1/4) de formă tronconică, având deschiderea largă, gîtul abia marcat, umerii puțin pronunțați. Marginea joasă, ușor evazată a vasului se termină printr-o buză teșită oblic spre interior. Pe umeri, la distanțe egale, apar aceleași proeminente perforate.

În imediata apropiere, în caroul 5 al SVI, la 0,80 m adâncime se aflau fragmente provenind de la o cupă cu picior înalt, gol în interior, avînd 4 găuri ovale, perforate la distanțe egale, la jumătatea înălțimii piciorului. Dacă piciorul cupei era relativ bine conservat, partea superioară, de formă conică, cu deschiderea largă, era serios deteriorată (fig. 1/3).

În caroul 3 al S IX, pe latura de est a locuinței nr. 3 la adâncimea de 0,65 m, a fost dezvelită în situ un fel de strachină-fructieră de formă tronconică (fig. 1/1), cu diametrul maxim de 32 cm, fundul extrem de îngust (8 cm. diam.), marginea subțiată și evazată. Vasul, puternic corodat datorită unei arderi secundare evidente, avea drept ornament obișnuitele proeminente perforate.

În septembrie 1977 s-a dezvelit complet suprafața locuinței nr. 3, prin deschiderea secțiunilor XI și XII. Cu această ocazie au fost recuperate încă 2 piese ceramice întregibile în caroul 1 al secțiunii XI, între 0,80—0,85 m. adâncime. Ele prezintă 2 tipuri oarecum deosebite față de cele descrise anterior. Unul din acestea este o oală de mici dimensiuni, cu umerii puțin accentuați, marginea înaltă dreaptă, lucrată din pastă

omogenă, de culoare cărămiziu-gălbuie (fig. 2/3). Al doilea vas, o mică strachină aproape emisferică, cu marginea subțiată, evazată și fundul abia marcat printr-o ușoară aplatizare (fig. 2/1), se deosebește netede restul materialului ceramic prin pasta aproape neagră și pereții extrem de subțiri.

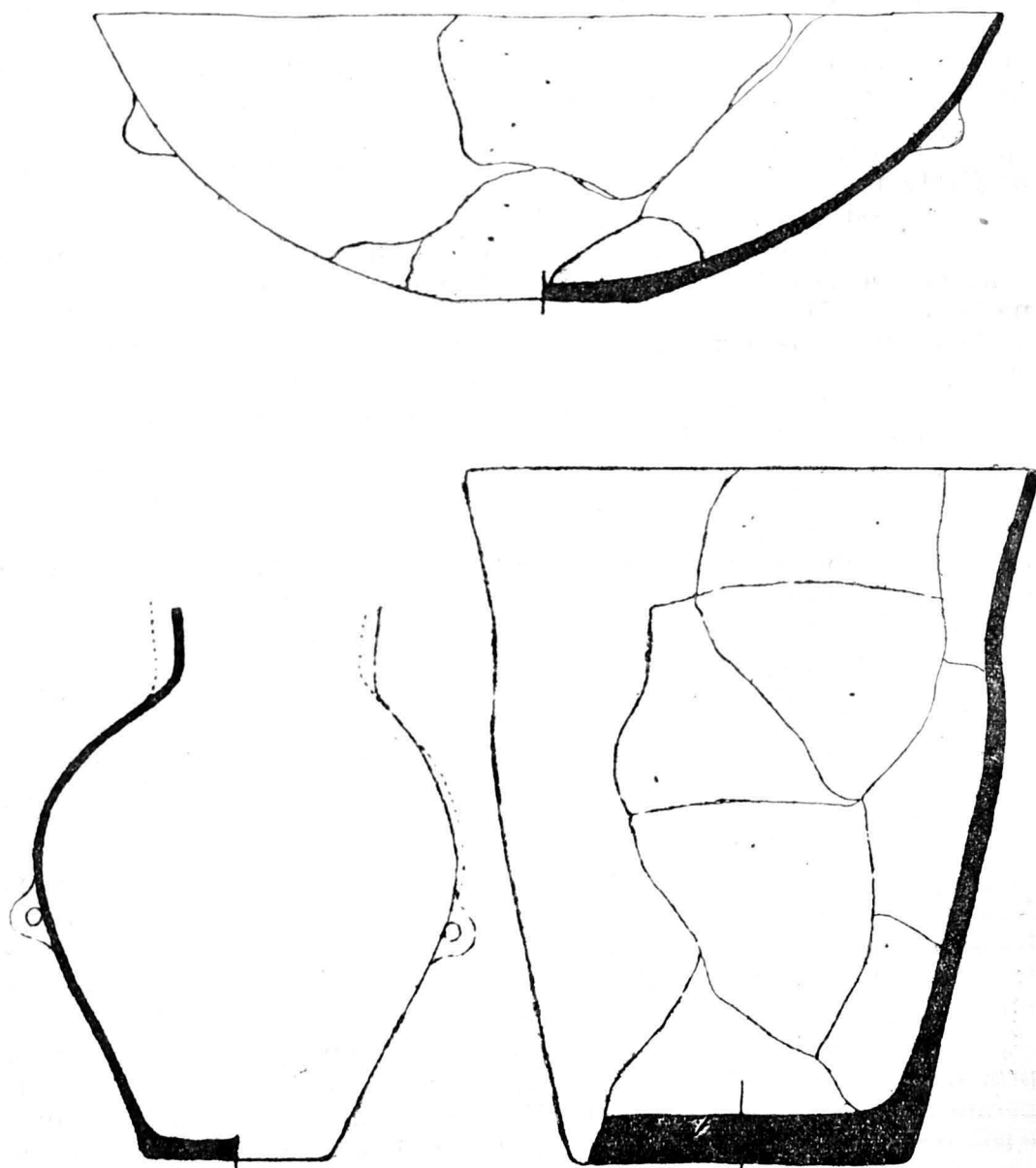

Fig. 2/1. — Strachină semisferică, 2 amforă (scară grafică 1/3), 3 vas.

Locuințele 1 și 4 n-au conținut, în general, decât material ceramic fragmentar atipic, atât de deteriorat prin ardere secundară încât nu poate constitui, după opinia noastră, obiectul unui studiu amănunțit.

În ce privește vasele întregite, ele ne oferă unica posibilitate de a stabili, pe baza unor analogii, încadrarea culturală și cronologică a așezării de la Sacoșu Mare — *Codru*.

Pentru cupele cu picior înalt și perforat (fig. 1/3), există analogii în așezările Tiszapolgár de la Bucovăț², Dudeștii-Vechi³, Cenad, Periam⁴, Valea Timișului⁵, precum și în stațiunile similare din Ungaria, de la Battanya—*Brickworks*⁶, Debrecen—*Nyulas*⁷, și în cimitirul de la Desk⁸, iar în Banatul de vest, la Crna Bara⁹. Se pare că această formă predomină în faza mijlocie a culturii Tiszapolgár¹⁰, dar persistă și în cultura Bodrogkeresztúr¹¹.

Vasul mare, cu deschiderea largă (fig. 1/4), apare deasemenea și în cultura Bodrogkeresztúr, la Valea Timișului și Cenad—*Belo-Brdo*¹²,

iar strachina-fructieră (fig. 1/1), în aceeași cultură, la Cheresztur¹³. Mai puține indicații ne oferă tipul de urnă de mari dimensiuni (fig. 2/2), care este diferit de cel întâlnit în alte stațiuni Tiszapolgár. În schimb oala de mici dimensiuni (fig. 2/3) găsește unele replici în formele de la Bucovăț¹⁴ și Dăbica¹⁵.

Având în vedere aceste observații, așezarea de la Sacoșu Mare—*Codru* ar putea fi încadrată în etapa mijlocie a culturii Tiszapolgár. Menținerea unora din aceste tipuri ceramice și în cultura Bodrogkeresztúr, reprezintă, conform opiniei unor cercetători consacrați, aportul tradițional local, la procesul de unificare culturală, caracteristic pentru eneoliticul final în bazinul Dunării de mijloc, proces în care influențele sudice și sud-estice vor juca un rol important¹⁶.

MARIA MOROZ-POP

² Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 12, 12, 20, fig. 2/15.

³ *Ibidem*, 2/10, 3/1, 3, *Românești*, *Ibidem*, 1/6.

⁴ *Ibidem*, 5/A 1, poate 6/1.

⁵ M. Gumă, *Săpături de salvare la Valea Timișului*, (județul Caraș-Severin, în *Banatica*, IV, 1977, p. 51, pl. VII/7, fig. 2/1.

⁶ Gh. Lazarovici, *Über das früheneolithikum im Banat*, în *Istraživanja*, 5, 1976, p. 79, n. 24. (aceleași cu *Banatica*, IV, 1977).

⁷ *Ibidem*, n. 25.

⁸ *Ibidem*, n. 26.

⁹ *Ibidem*, n. 27.

¹⁰ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 10 și urm.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² *Ibidem*, p. 24, fig. 50; *Valea Timișului*, M. Gumă, *op. cit.*, fig. 2/2.

¹³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 5/1 C.

¹⁴ *Ibidem*, fig. 2/19.

¹⁵ Vlassa, în *ActaMN*, VI, 1969, fig. 6/5.

¹⁶ P. Roman, *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-dunăreană*, în *Banatica*, II, 1973, p. 74—77.

DIE ENEOLITHISCHE SIEDLUNG VON SACOŞU MARE — CODRU

(Zusammenfassung)

Der preliminäre Bericht der Ausgrabungen der eneolithischen Ansiedlung von Sacoşu Mare—Codru enthält eine eingehende Beschreibung der Wohnstätten sowie deren ausschliesslich aus Keramik bestehenden Bestandverzeichnis.

Aufgrund der Eigenart der Keramikgefässe versucht man schliesslich die Ansiedlung kulturell und chronologisch in die mittlere Etappe der Tiszapolgár-Kultur einzuordnen.

FILE DIN ISTORIA LOCALITĂȚII GHERTENIȘ (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Localitatea Gherteniș este situată pe malul stîng al riului Bîrzava care în acest sector părăsește zona de deal și intră în cea de cîmpie. Aceste meleaguri, așa cum ne atestă descoperirile mai vechi și mai noi, au fost locuite din cele mai vechi timpuri.

În ultima perioadă, cu ocazia unor periegeze și îndeosebi a lucrărilor agricole de primăvară, au fost depistate noi puncte de interes arheologic. Astfel în punctele: „Goru“, „Făitălanu Mare“, „Zăton“, „Glegeșăt“, „Rovină“, „Ogașul Haiducilor“, „Pătruene“, apar numeroase fragmente ceramice de sec. III—IV e.n., zgură, precum și un pahar-cupă (probabil un mic creuzet) care păstrează în interior urme de aur (?) ce provine din punctul „Ogașul Haiducilor“. Existența în zonă a unor cantități apreciabile de zgură indică cu certitudine prezența unor cuptoare de topit minereu. Acest fapt nu trebuie să ne surprindă, deoarece satul Gherteniș se află în imediata apropiere a localităților Fizeș și Soșdea unde cercetările întreprinse de Muzeul județean de istorie din Reșița au dus la dezvelirea unor astfel de vestigii¹.

În secolul al XIV-lea, sînt atestate documentar mai multe localități în colțul de nord-vest al județului Caraș-Severin, pe malurile Bîrzavei unde se formează domeniul feudal al familiei Himfy, cu centrul la Iersig². Una dintre aceste localități este *Gertianos*, menționată pentru prima dată în anul 1380 cu ocazia unui proces³. În anul 1387 este amintită din nou cu ocazia altui proces sub denumirea de *Gurtianus*⁴.

În luna ianuarie 1390, la *Gerch Janus*, are loc o întîlnire între nobilul local și românii din cetatea *Kuesd* pentru a trata problema țăraniilor români reținuți aici de Himfy Istvan⁵. Cetatea *Kuesd* identificată cu cetatea *Bocșa* (*castrum et oppidum Bockza*) va fi în secolele XVI—XVII, centrul administrativ al districtului român bănățean „Cuiești“, din care fac parte mai multe sate de pe valea Bîrzavei, printre care și Gherteniș (Kerteniș)⁶.

¹ E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, III. Timișoara, 1974, p. 147—155; E. Iaroslavschi, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 131—237; idem, în *Acta MN*, XV, 1978, p. 216—261; Fragmentele de ceramică se găsesc la Colțul muzeistic al Școlii generale din Gherteniș.

² Oct. Răuț, *Cîteva considerațiuni privind sistematizarea așezărilor rurale*, în „Împliniri“, Reșița, august 1969, p. 4—5.

³ Pesty Frigyes, *Krásó Vármegye Története*, vol. II-1, p. 186,

⁴ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 111, p. 173—174.

⁵ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 127, p. 195—196.

⁶ P. Binder, în *AIACN*, VII, 1964, p. 322.

Numele satului *Gherteniş* suferă mai multe transformări pînă va ajunge la denumirea de astăzi: *Gertianus* în 1380⁷, *Gurtianus* în 1387⁸, *Girthianus* în 1404⁹, *Gyerthyanus* în 1414¹⁰, *Gyerthianus* în 1424¹¹, *Gerthianus* în 1427¹², *Kerteniş* în 1597¹³, *Gertennisch* în 1723¹⁴ şi *Ger-dinest* în 1761¹⁶. În documentele bisericeşti satul apare cu numele *Gher-tenişiu* în 1756¹⁵ şi *Gherteniş* din anul 1832 încoace¹⁷.

În hotarul actual al localităţii *Gherteniş* erau atestate în secolul al XIV-lea încă două aşezări mai mici: *Nyeg* şi *Remetea*, astăzi dispărute¹⁸.

În anul 1405, nobilul ungur de la Duboz a vrut să pună stăpînire pe terenul *Nyeg* de lingă *Gerthianus* dar localnicii îl opresc din această acţiune¹⁹. În acel an, localitatea *Gherteniş* aparţinea de judeţul *Caraş*²⁰. În 1414, stareţul de la *Arad* şi cel de la *Cenad* înregistrează la judeţul *Timiş* ca real faptul că nobilii din *Gertianus* au dărimat iazurile de pe riul *Bîrzava* şi au atras riul pe moşia lor, lăsînd fără apă 24 de mori ale familiei *Himfy*²¹. Azi, *Bîrzava* curge în albia săpată cu mai bine de 500 de ani în urmă. De la podul de piatră, *Bîrzava* curge într-o albie dreaptă pe o distanţă de aproximativ 600 metri. Şi acum se mai observă albia veche sub forma unei văi pornind către nord-vest.

Ciocnirile dintre familia *Himfy* de *Remetea* şi *Chep* de *Gerthianus* au avut repercusiuni asupra iobagilor din cele două localităţi²². Astfel, în anul 1415, nobilii din familia *Himfy* iniţiază un act de răzbunare, intrînd cu caii în semănăturile iobagilor din *Gertianus* cărora le-au distrus terenurile cultivate şi au făcut pagube în păduri²³.

Un alt caz dovedeşte cum erau frustraţi cnejii români de drepturile lor²⁴. La 27 octombrie 1408, *Chep* *Iacob* de *Gerthianus* şi scaunul de judecată al nobililor din *Caraş* au pus în discuţie plîngerea lui *Himfy Ştefan* în care se spune că un anumit *Gheorghe* ce deţinea pe moşia lui

⁷ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. II-1, p. 186; *Dicţionar*, vol. I, p. 258.

⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. III, doc. nr. 115, p. 173.

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 158, p. 245.

¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 191, p. 279.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 212, p. 305.

¹² *Ibidem*, doc. nr. 224.

¹³ *Ibidem*, *op. cit.*, vol. IV, doc. nr. 490, p. 193.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II-1, p. 190.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Antimisul sfiinţit la 1743 de patriarhul *Arsenie* al IV-lea sub mitropolitul *Gheorghe* al *Timişoarei* şi *Lipovei* şi dat pe seama parohiei satului *Ghertenişiu* în anul 1756. Documentul se află în posesia Bisericii ortodoxe din *Gherteniş* cu nr. de inv. 20.

¹⁷ O stampilă aplicată pe actele bisericeşti avînd următorul conţinut: *Pecet. Paroch. Grec. Neunite. a. Sat. Gherteniş* (vezi şi documentul original aflat în posesia autorului: *Conspectul stării scoleloru elementare pre anului scolescu '867*.

¹⁸ *Turchyanyi Tihomer, Krassó-Szőreny története*, Lugoj, 1906, p. 149.

¹⁹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, doc. nr. 163, p. 248.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 163, p. 248.

²¹ *Ibidem*, doc. nr. 191, p. 279.

²² *Ibidem*, doc. nr. 192, p. 280.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 177, p. 263.

Himfy un *cnezat perpetuu* şi-ar fi luat pe lingă el un ajutor fără ştirea şi incuviinţarea proprietarului²⁵. Scaunul de judecată a ajuns la concluzia că acest cneaz Gheorghe nu avea acest drept şi că Himfy Stefan putea oricând să-i ia toate drepturile²⁶.

Din porunca lui Sigismund Bathory, câţiva bărbaţi de încredere sînt trimişi în anul 1597 ca să predea lui Andrei Barcsai din cetatea *Bocşa*, satele: *Gherteniş*, *Ramna* şi *Fizeş*²⁷. La recensămîntul din 1690—1700 şi nici chiar în 1717, *Ghertenişul* nu este amintit²⁸. În lista alfabetică a localităţilor Banatului după Korabinsky din 1786 şi în harta militară din 1772, figurează cu numele de *Gertinescht*, în cercul *Virşetului*, fiind locuit de români şi avînd 183 de familii cu un hotar de 5049 jugăre²⁹.

În anul 1829, satul a fost cumpărat de la Camera Erariului de către Korbuly Bogdan care, în anul 1832 şi-a schimbat numele în Hollosy³⁰. În 1859, acesta moare iar moşia lui se împarte în cinci părţi fiilor săi³¹. Aceştia şi urmaşii lor au stăpînit cea mai mare parte a pămîntului din hotarul satului pînă la reforma agrară din 1945.

Legenda orală a formării satului *Gherteniş* diferă de documentele vremii care pomenesc numai numele proprietarilor maghiari. Cele mai puternice familii de români, spune legenda, care au locuit în hotarul satului, au fost următoarele: Brumăreştii (familia Brumariu) în locul denumit astăzi „Ogaşul Haiducilor”; Bogdăneştii (familia Bogdan) în locul denumit „Rovină” şi în vatra actuală a satului; Ciceonii (familia Cicea) în locul denumit „Dealul Ciceonilor” şi Negronii (familia Negru) în locul numit „Pătruene”³². Se spune că toate aceste familii ar fi coborît din „locurile înalte” în actuala vatră a satului pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea³³. Demn de menţionat că astăzi mai sînt în satul *Gherteniş* familii cu numele de: Bogdan, Brumariu, Cicea şi Negru. În locurile amintite, unde ar fi trăit aceste familii se mai păstrează şi astăzi urme de zgură, ceramică etc.

O hartă incompletă a vetrei satului *Gherteniş*³⁴, probabil din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din timpul stăpînirii habsburgice menţionează satul într-o formă aproape identică cu cea actuală.

Colonizarea din 1785 despre care vorbeşte Nicolae Cornean în „Monografia Eparhiei Caransebeş” că s-ar fi făcut la *Gherteniş* cu 50 familii din *Luxemburg*, nu corespunde realităţii³⁵. Nicolae Cornean a preluat

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, vol. IV, doc .nr. 490, p. 193.

²⁷ *Ibidem*, vol. II—1, p. 190.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Nicolae M. Popp, *Populaţia Banatului în timpul lui Iosif II şi Lista alfabetică a localităţilor Banatului după Korabinsky — 1786 şi Harta militară — 1772*, în *LIGUCT*, vol. VII, 1942, p. 28.

³⁰ Borovszky Samu, *Comunele judeţului Timiş*, Budapesta, 1910.

³¹ *Ibidem*.

³² Informaţii culese de la Vereşiu Rusalin, domiciliat în Gherteniş, n.r. 345.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Harta se află în posesia autorului.

³⁵ Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeş*, Caransebeş, 1940, p. 312.

greșit indicele alfabetic al localităților din lucrarea lui Bodor Antal, „*Istoria colonizării părților de nord ale Ungariei și efectul acestora asupra situației publice actuale*” care amintește despre colonizarea celor 50 familii din Luxemburg în localitatea Gyertyamost, care corespunde cu localitatea Cărpiniș de astăzi, județul Timiș³⁶.

În lucrarea lui Bodor Antal se pomenește și despre Ghertenis; arătându-se că, datorită unor deplasări de populație, numărul locuitorilor în mai multe comune a scăzut, mai ales în satele românești. Neschimbată a rămas populația comunelor Ghertenis și Șemlacul Mare⁷³.

Fără îndoială că cea mai veche zidărie din localitate este biserica ortodoxă. Se crede că pe lângă biserica actuală ar fi fost biserica veche zidită, probabil între anii: 1640—1650³⁸. Biserica de astăzi a fost construită în anul 1824³⁹ și pictată în anul 1917 de către Filip Matei din Bocșa Română, un talentat pictor al generației sale⁴⁰.

Pe lângă biserică a funcționat o școală confesională românească. Vechimea acestei școli nu a fost determinată încă precis. Cel mai vechi document de la Ghertenis, o însemnare în limba română din anul 1785, precizează următoarele: „Pre la anul 1760 și mai 'nainte pruncii de școală au fost siliți în limba serbească a ceti și a se învăța, în biserică tot serbește se cetea și se cînta, afară de Apostol și Evanghelie, că aceste două cărți românește trebuia a se ceti⁴¹”. În anul 1778, printre școlile românești existente în provincia civilă, se numără și școala din Ghertenis⁴². Iar în anul 1781, la Ghertenis, sub oficiul Bocșei, este amintit ca învățător român Ieremia George care locuia în chilia de la școală⁴³. Aceasta dovedește că în acea vreme exista un edificiu școlar în localitate. În decursul anilor, școala s-a dezvoltat, ajungînd în 1859 să funcționeze cu 3 posturi de învățător⁴⁴. Unul dintre învățători a fost Martin Tiapu care mai târziu va ajunge vicepreședinte și apoi președinte ale Reuniunii Învățătorilor din Dieceza Caransebeșului⁴⁵. În anul 1867 școala cuprinde 120 elevi: „80 prunci și 40 fete”.

În primul război mondial (1914—1918), obligați să lupte pentru imperiul austro-ungar, soldații originari din Ghertenis au fost duși pe fron-

³⁶ Bodor Antal, *Istoria colonizării părților de nord ale Ungariei și efectul lor asupra situației publice actuale*, Budapesta, 1914, p. 23.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Adresa Bisericii ortodoxe din Ghertenis din 18 ianuarie 1943.

³⁹ Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 312.

⁴⁰ Aurel Cosma, în „Orizont, Timișoara, nr. 4 (180), aprilie 1969, p. 78.

⁴¹ Însemnare făcută pe antecoala unei conștiințe bisericești care se păstrează în arhiva Bisericii ortodoxe din Ghertenis (vezi și adresa din 18 ianuarie 1943).

⁴² V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat (1780—1918)* și harta.

⁴³ I. Vuia, *Școlile românești bănățene în secolul al XVIII, Orăștie, 1896, p. 44.*

⁴⁴ Patrichie Râmneanțu, *Din trecutul și înfăptuirile Asociației Învățătorilor Bănățeni*, în *Școala Bănățeană*, Timișoara, 1940, nr. 5—6, p. 136—137.

⁴⁵ *Ibidem*.

turile din Italia și Galiția. Mulți dintre ei nu s-au mai întors. Au murit atunci 52 de tineri și vîrstnici⁴⁶.

Au fost și din aceia care au dezertat din armata austro-ungară: Miui-că Gheorghe și Marcu Achim care au trecut Carpații și au continuat să lupte alături de frații lor din România⁴⁷.

Exploatarea socială și împlinirea națională au dus la mișcarea revoluționară din toamna anului 1918 care a cuprins și satul *Gherteniş*. La începutul lunii noiembrie, soldații s-au întors de pe front și, văzînd că nu mai au mijloace de trai, au deschis magazinele proprietarilor din comună și au împărțit produsele între ei⁴⁸. Într-o telegramă din 2 noiembrie 1918, către prefectul județului *Timiș*, se spune printre altele că moșierul Hack din *Gherteniş* a fost jefuit de țăranii înarmați din *Ramna* și *Iersig*⁴⁹. Aceștia, împreună cu cei din localitate, au împărțit toate produsele aflate în magazine. Mișcarea țărănească a luat o amploare așa de mare, încît în gară la *Gherteniş* a sosit un tren blindat de la *Timișoara* cu unități militare de intervenție⁵⁰. Trupele trimise au înăbușit mișcarea țărănească împușcînd atunci trei bărbați și o femeie, toți patru din localitate. Alți țărani din *Gherteniş* au fost închiși la *Virșeț* (R. S. F. Jugoslavia), fiind interogați și bătuți⁵¹.

Cu mare bucurie și noi speranțe și-a manifestat populația satului dorința de unire a Banatului cu România. La Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 de la *Alba-Iulia*, au fost prezenți și doi delegați din *Gherteniş*: *Bogdan Trăilă* și *Marcu Iulius*⁵² care au dus cu ei năzuința de unire cu patria-mamă a țăranilor de pe malul stîng al *Bîrzavei*.

ION ALBU

FEUILLES DU L'HISTOIRE DE LA LOCALITÉ GHERTENIȘ (LE DISTRICT CARAȘ-SEVERIN)

(R é s u m é)

Le village Gherteniş (la comune Berzovia, le district Caraș-Severin) est attesté dans les documents écrits en période 1380—1387. Mais la localité a été habitée des anciens temps. Cette chose les prouvent les fragments de céramique du III—IV ième siècle, notre ere trouvés dans les localités dénommées: „Goru“, „Făitălanu

⁴⁶ Monumentul închinat eroilor din primul război mondial (1914—1918).

⁴⁷ Informații culese de la *Marcu Rusalin*, domiciliat în Gherteniş, nr. 194.

⁴⁸ *Nicolae Cornean, op. cit.*, p. 313.

⁴⁹ *L. Vaida, Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *AISISP*, 1957, p. 146.

⁵⁰ *Nicolae Cornean, op. cit.*, p. 313.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Miron Constantinescu, Etudes d'histoire Transylvaine*, București, 1970, p. 136; Numele celor doi delegați au fost comunicate autorului de *Marcu Rusalin*, domiciliat în Gherteniş, nr. 194.

Le nom du village Gherteniş a souffert au decours des siècles plus des transformations jusqu'il a parvenu à la denomination d'aujourd'hui. La localité Gherteniş a appartenu au decours du temps plus au district Caraş. Dans la fortière actuelle du village ont existé en XIV-ième siècle les deux établissements plus peitts de-nommés Nyeg et Remetea.

La population de la localité était formée en majorité des roumains. Les propriétaires de terre étaient d'origine maghyare.

Les habitants du village se sont encadrés dans le mouvement revolutionnaire de l'automne du 1918. Par ces deux délégués qui ont participé au Grande Assemblée Nationale de l'Alba-Iulia à 1 décembre 1918, la population de la localité Gherteniş a manifesté le désir d'union du Banat avec la Roumanie.

O EXPEDIȚIE ARHEOLOGICĂ ÎN VALEA ALMĂJULUI (REALIZARI ȘI PERSPECTIVE)

La Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din octombrie 1977, s-a hotărît sărbătorirea în anul 1980, a 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent condus de Burebista, moment de maximă referință în istoria poporului nostru.

Printre multiplele manifestări dedicate acestui important eveniment, se înscrie și expediția intitulată „Pe urmele strămoșilor“ organizată de Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin și Casa pionierilor din Reșița. Acțiunea și-a propus investigarea unei zone mai puțin cunoscute și cercetate, situată în partea de sud-vest a depresiunii Almăjului. Membrii expediției sînt pionierii și UTC-iștii echipajelor *Zorii Noi* și *Semenicul*, echipe conduse cu pricepere și dăruire de către tovarășul Vaczulik Iosif¹.

Țara Almăjului, sau depresiunea Bozovici, este una dintre depresiunile intramontane atît de tipice în țara noastră, străbătută de riul Nera și afluenții săi. Orientată NE-SV lungă de 30 km cu o extensie maximă de 12 km², acest teritoriu fiind prin excelență o zonă închisă, situată lateral de marile căi de comunicație antice, păstrează nealterate, urme și vestigii arheologice ale existenței milenare a poporului nostru în acest colț de țară.

Expediția fiind totuși limitată ca timp, și-a stabilit două etape de cercetare a zonei.

I. Prima etapă a cuprins hotarele localităților: Șopotul Nou; Stanciova, Cărbunari, Mocerîș, așezate geografic la extremitatea de nord-vest a depresiunii Bozovici.

1. Șopotul Nou

A reprezentat punctul de plecare pe traseele Șopotul-Nou — Cărbunari — Sasca și Șopotul Nou-Mocerîș.

În hotarul comunei Șopotul Nou nu au fost depistate urme arheologice. În schimb, din informațiile primite de la localnici a putut fi re-

¹ Aducem și pe această cale mulțumiri Inspectoratului școlar și Consiliului pionierilor din Reșița, tovarășilor profesori și învățători din localitățile Dalboșeț, Șopotul Nou, Lăpușnicul Mare, Prigor care și-au dat concursul la reușita expediției.

² L. Botoșăneanu, Șt. Negrea, *Drumețind prin munții Banatului*, Ed. Sport Turism, Buc. 1976, p. 127 și urm.

constituit traseul drumului roman între localitățile Șopotul Nou-Sasca. Drumul roman ce străbate aceste locuri, cunoscut de către oamenii locului sub denumirea de „*drum împărătesc*” sau „*drumul lui Maria Terezia*”, a fost surprins în următoarele puncte; din direcția Dalboșeț-Bîrz, intră în hotarul Șopotului pe stînga Nerei la fîntîna și poienile *Boinii*, coboară pe piciorul pantei spre ogașul lui *Ceacă*, străbate valea satului urcînd pe dealul *Cununa* ajungînd în punctul *Znamăn*³ din hotarul Stancilovei. Din acest punct lăsînd la stînga la cca 500 m actualul drum Șopot-Cărbunari, trece prin dreptul punctelor *Birtul bătrîn* și *Fagul împreunat* iar din locul *Logori* peste *Pripor* și *Cremenîța* ajunge deasupra localității Sasca Română⁴.

2. Cărbunari

a. *Boiște sau Poiana Boiște*⁵. Coborînd din Cărbunari pe valea cu același nume (Boiște) la cca. 2 km sud de traseul drumului roman mai sus amintit, a fost executat un sondaj de verificare. Cu această ocazie au fost scoase la iveală materiale de construcție romane constînd din fragmente de țiglă, cărămizi, conducte, cociopesto și o cărămidă aparținînd instalației de hypocaustum cu dimensiunile de 27×27×5 cm. Zona, acoperită în parte de copaci și arbuști a fost puternic răscolită de căutătorii de comori îndeosebi pe latura de nord-vest. Prezența unei cantități mari de piatră ce mai păstrează urme de mortar antic, precum și materialele prezentat mai sus indică existența în acest punct a unei construcții romane a cărei dimensiuni le apreciem a fi de 35×35 m. Această descoperire este deosebit de semnificativă tocmai prin amplasarea ei în vecinătatea drumului roman, a zonei miniere Sasca-Cărbunari, cît și din punct de vedere strategic, deoarece închide și supraveghează accesul prin valea Boiștei în direcția Țării Almăjului.

b. Din punctele *Țilva Bălanului*, *Padina Seacă*, *Moara Turcului* provin fragmente ceramice atribuite culturii Coțofeni⁶.

3. Mocerîș

Locul numit *Tîrcovița* se află situat într-o poiană, străbătută de pîriul cu același nume, aflat la o altitudine de cca. 700 m la o distanță de 2 ore de mers din satul Mocerîș și tot atîtea ore din Șopotul Nou prin Cheile Nerei (sălașul lui Trifu). De acest loc, localnicii leagă numeroase

³ Semnalăm analogia frapantă cu punctul numit tot Znamăn de la Lăpușnicel, vezi în *Banatica*, IV, 1977, p. 148.

⁴ Din informația furnizată de Crăciun Nicolae dar neverificată de noi pe teren, în zona dintre punctul Vălae și Cremenîța ar exista un izvor, unde cu ani în urmă au fost descoperite conducte de ceramică introduse una în alta care după descrierea lor seamănă cu conductele romane de apă, indicînd astfel în acel loc un presupus nou punct roman.

⁵ O. Bozu, R. Petrowszky, O „mansio”, „statio” la Lăpușnicel, în *Acta Musei Perolissensis*, I, Zalău, 1977, p. 151—154.

⁶ Informație O. Răuț.

legende, printre care și aceea a așa zișilor *călugări negri* care ar fi avut în acest loc o biserică. Din mica sondă executată, a fost recoltat foarte puțin material ceramic constând din câteva fragmente ceramice feudale tirzii, o cărămidă asemănătoare cu cele descoperite la Ilidia în punctul *Oblita*. Pe teren se distinge cu ușurință o mare cantitate de piatră, ce încadrează o suprafață de aproximativ 20×20 m și care face notă distonantă în acest loc acoperit de pășuni și livezi sugerând existența unei construcții. Semnalăm faptul că din punctul cel mai înalt situat vis-à-vis de locul amintit se vede foarte bine cetatea Ilidiei*.

II. A doua etapă a cuprins teritoriul localităților Dalboșeț, Bănia, Girbovăt, Eftimie Murgu, Prigor, Borlovenii Vechi, Pătaș și Lăpușnicul Mare.

1. Dalboșeț⁷.

În hotarul acestei localități au fost executate două sondaje de verificare în punctele *Gradiște* și pe dealul cu același nume și în imediata apropiere a pîrîului *Valea satului* pe platoul *Gura Văii* situat între dealurile *Padina*, *Poloame*, *Săliște* și *Gradiște*. Sondajele efectuate au scos la lumină fragmente ceramice aparținînd epocii dacice. Continuînd surprinderea pe teren a unor porțiuni de drum roman între localitățile Sopotul Nou — Bîrz — Dalboșeț — Eftimie Murgu, la cca 800 m est de presupusa *villa rustica* din punctul *Dragomireana* (Dalboșeț), au fost descoperite la suprafața solului, în locul numit *Șiul lui Bădescu* fragmente de țiglă și cărămidă romane. Tot urme romane, constînd din fragmente de cărămizi, țigle, olane au fost descoperite și la aproximativ 300 pași vest de Dragomireana. Semnalăm în consecință prezența a două puncte noi necunoscute pînă în prezent. Sintem informați de localnici că prin anul 1928—1930 la Dalboșeț în *Valea Bîrzavei* a fost descoperit un tezaur monetar a căror piese dispersate ar mai exista în colecțiile unor cetățeni din Bozovici și aparțin epocii romane.

2. Bănia

În hotarul acestei comune amintim punctele *Arie* și *Comorișnița*, situate la 2 km de sat pe *Valea mare* unde ne-au fost semnalate ceramică și urme de ziduri. Informații mai vechi localizează prezența unui tezaur de cca 250 monede romane și monede de la Constantin cel Mare⁸. De asemenea tot cu titlul de informație este menționat locul numit *Sebeșanu* situat pe dealul *Tințora* unde ar exista urmele unui castel feudal. Informație amabilă a colegului V. Leu.

* Această cetate se află situată în hotarul localităților Potoc și Socolari în punctul *Goruia Cetățuia*.

⁷ B. Milleker, în *Délm.*, II, 1899, p. 42; C. Daicoviciu — I. Miloia, în *An B*, VII, 1930, p. 21—27; *T.I.R. L* 34, Budapesta, 1968, p. 52; D. Protase, în *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 506; *Idem*, *Banatica*, III, 1975, p. 350; N. Gudea, M. Moga, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 136; R. Petrowsky, în *Banatica*, III, 1975, p. 371.

⁸ N. Gudea, M. Moga, *op. cit.*, p. 140.

3. Gîrbovăț.

Localnicul Lopătiță Petru ne-a informat că din punctul *Săliște*, situat în apropierea saivanului C.A.P. în urma lucrărilor agricole apar fragmente ceramice și oase umane ceea ce ne face să presupunem aici existența unei așezări și a unei necropole. Din locurile numite *Arșiță*, *Gai* și *Pustă* provin de asemenea fragmente de rișniță, ceramică și zgură.

4. Eftimie Murgu.

Cu caracter de informație ne sînt semnalate de către profesorul Vasile Nemeș punctele *Cioaca Mare*, *Socolăț*, *Coveiul lui Trăilă* și *Piatra Olarului* de unde au fost adunate fragmente ceramice aparținînd culturii Coțofeni, monede romane material văzut și de noi. La sud-vest de comuna Eftimie Murgu între șoseaua națională Iablanîța — Dalboșeț, valea Rudăriei și drumul vicinal Prilipeț — Eftimie Murgu se întinde un platou mărginit la sud de dealul *La spînzurători* și la nord de riul Nera. De pe acest platou în jurul anului 1895⁹ și după aceea au fost descoperite sarcofage romane. Locul unde se cunosc în mod clar pe teren urme romane numit *la Comoară* se află situat în partea de vest a platoului la cca 200—300 m în linie dreaptă de șoseaua amintită mai sus, în dreptul celui de al doilea stîlp de curent electric, pe un platou mai ridicat în imediata apropiere a pîriului Valea Rudăriei. Cu ocazia executării unei sonde de verificare s-a constatat existența unor ziduri ce dovedesc prezența unei construcții romane. Din acest punct, răscolit de căutătorii de comori și de unde se poate supraveghea întreaga vale a Nerei între Bozovici—Prilipeț—Pătaș—Borlovenii Vechi—Prigor, cu ani în urmă a fost descoperită o cărămidă romană cu sigla legiunii IIII Flavia¹⁰. Pe teren poate fi urmărit cu ușurință, păstrîndu-se încă destul de bine porțiuni din drumul roman care traversează întregul platou și care trece riul Nera în hotarul Prilipețului în punctul „*La Mănăstire*” urmînd direcția Pătaș — Borlovenii Vechi — Prigor — Borlovenii Noi — Lăpușnicel — Iablanîța — Mehadia.

5. Prigor.

În hotarul comunei ne-au fost semnalate de către profesorul Panduru Pavel punctul *Cozacica* de pe dealul *Scoc*. Din acest loc provin fragmente ceramice preistorice¹¹. De asemenea existența unor presupuse forti-

⁹ Am menționat informațiile de pe o carte de cult din biserica comunei Prigor. (Evanghelie de Rîmnic, 1724).

¹⁰ Informația cit și fotografia cărămizii de pe care am copiat inscripția ne-au fost puse la dispoziție de către tovarășul profesor Vasile Nemeș căruia îi aducem mulțumiri.

¹¹ Nu am văzut ceramica dar după descrierea făcută pot fi menționate ca fiind preistorice.

ficații ne-a fost semnalată în punctele *Ruieni, Baroviște și Tărova*. Informații despre vechi urme de așezări omenești, descoperiri arheologice în-
timplătoare din zonă sint menționate pe paginile unei cărți de cult apar-
ținând bisericii din sat, informații pe care le redăm textual:

„...că învățătorul *D. Velișcu din Putna* a găsit cioburi din vase
de lut incrustate în culori arse; ...o inscripție romană găsită la *Dra-
gomireana în satul Girboț* care a fost depusă de preotul *N. Novacovici la
Liceul Traian Doda din Caransebeș*; ...cărămizi romane poate de la un
observator roman în cimitirul romano-catolic la intrarea în *Bozovici*; ...
la *Prilipeți* loc numit *Comoară lângă drumul din Prilipeți spre Rudăria*
s-au găsit la 1895 sarcofage romane, pietre funerare și multe monezi ro-
mane, sarcofagele de piatră sau depus în parcul din fața cazărării din
Bozovici folosite ca bănci de șezut; ... în *Prigor* la locul *Ogei* s-a găsit
o piatră de marmură cu inscripție romană; ... la *Rudăria, Bănia și Dal-
boșeț* sau găsit monede romane de argint și aramă; ... locuri fortificate
au fost la *Borăviște* apoi la *Rueni* precum și la *Terova*“.

6. Borlovenii Vechi

La cca 2 km de ieșirea dinspre nord a satului, se află locul numit
*Leu*¹². De pe platoul dealului au fost recoltate fragmente ceramice apar-
ținând epocii bronzului mijlociu, constatându-se totodată că este vorba
de o așezare fortificată. La poalele dealului se întinde o terasă mărginită
spre nord-vest de râul *Nera* numită de localnici *Săliște* și de unde au fost
culese de la suprafața solului material ceramic identic cu cel găsit în
așezarea de pe *Leu*.

*

Periegheza pe lângă investigarea arheologică a terenului a urmărit
și cunoașterea din aproape a trecutului istoric al acestui colț de țară,
participarea localnicilor la marile momente ale istoriei noastre naționale,
a tradițiilor și obiceiurilor locale, aportul întregii zone la dezvoltarea so-
cial-economică și culturală a județului nostru în anii socialismului.

Traseul parcurs în toată această perioadă de timp, a oferit posibilita-
tea cunoașterii în complexitatea ei a zonei implicate, a bogatului tezaur
etnografic existent. În acest context putem semna instalațiile țărănești
de prelucrare a lemnului (gateri, joagăre) acționate hidraulic, de pe *Va-
lea Mare (Lăpușnicu Mare)*, complexul de mori de pe *Valea Rudăriei*
și a *Nerei*, stînele și gospodăriile țărănești de vară cu anexele lor, din
hotarul localităților *Mocerîș, Șopotul Nou, Stancilova* etc., toate acestea
evocînd în parte evoluția tehnicii populare, inventivitatea țăranului ro-
mân din aceste locuri. La un loc constituie adevărate comori ale patri-
moniului cultural-național ce așteaptă să fie mai bine valorificate știin-
țific și salvate de la un proces lent dar continuu de degradare.

¹² Punctul mai este menționat și sub denumirea de *Balta Neagră* vezi *N. Gu-
dea, M. Moga în Tibiscus, IV, 1975, p. 140. Colegul V. Leu a adus pentru prima
oară fragmente ceramice din acest punct.*

Întîlnirea cu învățătorul Vasile Popovici din satul Pătaș, urmaș al unei vechi familii de cărturari, care au păstrat și adunat dovezi și informații ale existenței neîntrerupte a poporului nostru pe aceste meleaguri, precum și documente referitoare la lupta de emancipare națională și socială a românilor bănățeni din Țara Almăjului, evocarea unor personalități ca Eftimie Murgu, Traian Doda, Coriolan Buracu, Ion Sirbu s-a transformat într-o adevărată lecție de istorie cu un profund caracter educativ și patriotic¹³.

Întîlnirile avute cu conducerea activului de partid și de stat, cu localnicii și comunele Șopotul Nou și Dalboșeț¹⁴, au fost de asemenea prilej de cunoaștere a obiceiurilor folclorice, a portului și îndeosebi a realizărilor obținute pe tărîm social, economic și cultural.

Deși periegehea și-a atins în mare scopul propus, acela de investigare arheologică a zonei de sud-vest a depresiunii Bozovici nu a reușit totuși să o cuprindă în mod exhaustiv, se impune în consecință permanetizarea unor asemenea acțiuni. În perspectivă se conturează largi posibilități de antrenare a elevilor la ampla acțiune de salvare a patrimoniului cultural național, de participare activă prin expediții și tabere, la cercetarea arheologică, la lucrările de amenajare, restaurare și conservare *in situ* a unor vestigii istorice (castre, *villae rusticae*, fortificații medievale, monumente de arhitectură etc.) în vederea punerii lor în circuitul istoric și turistic. Această activitate avînd înaintea de toate un puternic caracter patriotic și instructiv-educativ.

OVIDIU BOZU — CAIUS SĂCĂRÎN

UNE EXPÉDITION ARCHÉOLOGIQUE DANS LA VALLÉE D'ALMĂJ RÉALISATIONS ET PERSPECTIVES

(Résumé)

Organisée dans le cadre des multiples actions dédiées à la fête des 2050 depuis la création de l'Etat dac centralisé et indépendant dirigé par Burebista, l'expédition s'est proposé de rechercher une zone peu connue, située dans extrémité de sud-ouest de la dépression d'Almăș. À cette occasion ont été dépistés et vérifiés de nouveaux points d'intérêt archéologique dans la périphérie des localités: Șopotul Nou, Cărbunari, Mocerîș, Dalboșeț, Gîrbovăț, Eftimie Murgu, Prigor, Borlovovii Vechi, qui attestent une continuité de vie au commencement de l'époque néolithique et jusqu'à l'époque féodale.

¹³ La dorința învățătorului Vasile Popovici prin donarea de către acesta a întregului material arheologic și documentar, la Muzeul de istorie din Reșița a fost constituit fondul V. Popovici. Îi aducem încă odată și pe această cale mulțumirile cuvenite.

¹⁴ Mulțumim tovarășului Cioroabă Petru președintele Consiliului Popular al comunei Dalboșeț pentru tot sprijinul acordat precum și pentru informațiile deosebit de prețioase.

CONSERVAREA UNOR MONUMENTE ISTORICE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

În urma săpăturilor arheologice executate de-a lungul anilor, pe teritoriul județului Caraș-Severin au fost scoase la iveală numeroase vestigii istorice: ceramică, unelte, obiecte de podoabă, monumente de arhitectură. Referindu-ne la acestea din urmă, precizăm că unele dintre ele au un caracter laic, în această categorie intrând construcțiile militare și cele civile, iar altele au un caracter bisericesc, de cult. O parte însemnată a materialului descoperit se datează în perioada premergătoare stăpînirii romane, atestînd existența unora așezări străvechi, deci a locuirii acestui colț de țară încă din cele mai vechi timpuri. Dar mult mai numeroase sînt vestigiile din perioada stăpînirii romane și post-romane, care nu lasă nici un semn de îndoială asupra romanizării și continuității populației autohtone, confirmînd progresele remarcabile pe care le face societatea omenească de pe aceste meleaguri pe plan economic, politic și cultural. Năvălirile succesive ale populațiilor migratoare, nu au putut întreprinde permanența locuirii și continuitatea etnică în așezările daco-romane, străromâne și românești atestate pe teritoriul țării noastre, inclusiv pe raza județului Caraș-Severin.

Izvoarele scrise, coroborate cu rezultatele cercetării arheologice efectuate de specialiștii Muzeului din Reșița, aduc dovezi concludente cu privire la înflorirea civilizației materiale și spirituale pe teritoriul județului nostru în epocile prefeudală și feudală. Toate aceste descoperiri au impus luarea unor măsuri pentru păstrarea și conservarea lor.

Legea nr. 63/1974 privind ocrotirea patrimoniului cultural național, subliniază de altfel responsabilitatea ce revine tuturor factorilor de răspundere în privința protejării și conservării operelor de valoare istorică și de artă.

Activitatea de conservare a bunurilor de patrimoniu se desfășoară conform unui program riguros elaborat, înscriindu-se ca un aport de seamă la progresul cultural al poporului nostru. Intervenția de față are menirea de a prezenta cîteva aspecte legate de modul cum sînt păstrate monumentele istorice de pe teritoriul județului Caraș-Severin, referindu-ne la cele de epocă romană și feudală. Ca și în alte județe ale țării, și aici s-a manifestat un interes constant față de urmele trecutului, în centrul atenției stînd mai ales acele monumente care necesitau o urgentă intervenție de specialitate în vederea conservării lor. Dar acțiunea de protecție și conservare presupune și o acțiune prealabilă de cunoaștere și evidență a patrimoniului din județ ca și de depistare a unor noi bunuri din patrimoniul cultural național.

În cele ce urmează, ne vom referi la operațiile de conservare a unor vestigii istorice din județul nostru, operații executate pe parcursul anilor 1974—1978.

Săpăturile arheologice începute în anul 1968 în punctul numit „Cău-nița de Sus“, pe o terasă mai ridicată, la cca 500—600 m de malul Dunării, au identificat o așezare din epoca romană¹. Săpăturile arheologice ulterioare au scos la iveală o clădire romană de tip „villa rustica“, a unui mic proprietar². Construcția a fost ridicată în două etape. În prima etapă locuința avea forma unui dreptunghi cu laturile de 16,60×5,85 m. Zidul este construit în tehnica „opus incertum“, din piatră de carieră prinsă cu mortar. Grosimea lui este de 0,75—0,80 m, din el păstrându-se foarte puțin. Temelia, înaltă de 0,70 m, are pietrele prinse cu mortar, fiind mai groasă decât zidul propriu-zis cu 5 cm. Clădirea are trei încăperi, despărțite prin ziduri, într-o a doua etapă fiind adăugată încă o încăpere în partea de vest. Încăperile erau încălzite cu hypocaust. În anul 1974 s-a trecut la conservarea clădirii, aceasta fiind și prima încercare de conservare „in situ“ a unui monument, realizată de Muzeul din Reșița. S-au suprainălțat zidurile pe unele porțiuni cu cca 20 cm, s-a refăcut și consolidat cu cărămidă cuptorul aflat pe latura de nord a clădirii, de asemenea s-a refăcut instalația de hypocaust. În final, peste ziduri s-a turnat o placă de ciment groasă de 10—15 cm, în care s-au încastrat pietre de riu pentru consolidare. Monumentul a fost apoi înconjurat cu gard din plasă de sîrmă.

Începînd din anul 1969, s-au efectuat numeroase săpături arheologice în localitatea Ilidia, atestată ca așezare feudală între secolele XIII—XV de mai multe ori⁴ și unde există și complex arheologic constituit din obiective de epocă feudală timpurie.

Săpăturile executate în punctul „Cetate“ au scos la iveală fundațiile unei biserici feudale (sec. XIII) de tip sală cu altar patrat⁵, iar în punctul „Oblia“ au fost dezvelite fundațiile unei alte biserici datată aproximativ în aceeași perioadă, dar cu plan circular în exterior⁶.

Lucrările de conservare au început în anul 1975 la biserica de pe dealul „Oblia“⁷ și continuă și astăzi. Primul monument conservat a fost biserica-rotundă cu plan circular. Planul bisericii s-a stabilit după zidul de fundație păstrat în zona altarului și urmele zidului scos în rest. Diametrele celor două axe măsoară în interior 8 m fiecare, iar fundațiile zidurilor variază ca grosime între 1,35—1,75 m⁸. Materialul de construcție al fundațiilor îl constituie piatra brută legată cu mortar de bună ca-

¹ Nicolae Gudea, *Gornea — așezări din epoca romană și romană tîrzie*, în *Ca-iete Banatica*, 4, Reșița, 1977, p. 12.

² *Ibidem*, p. 26.

³ *Ibidem*, p. 15—20.

⁴ I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 157.

⁵ Șt. Matei, în *Banatica*, II, Reșița, 1973, p. 315; Șt. Matei, Uzum, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559.

⁶ Ștefan Matei, *op. cit.*, p. 317.

⁷ I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica*, IV, 1977, p. 436.

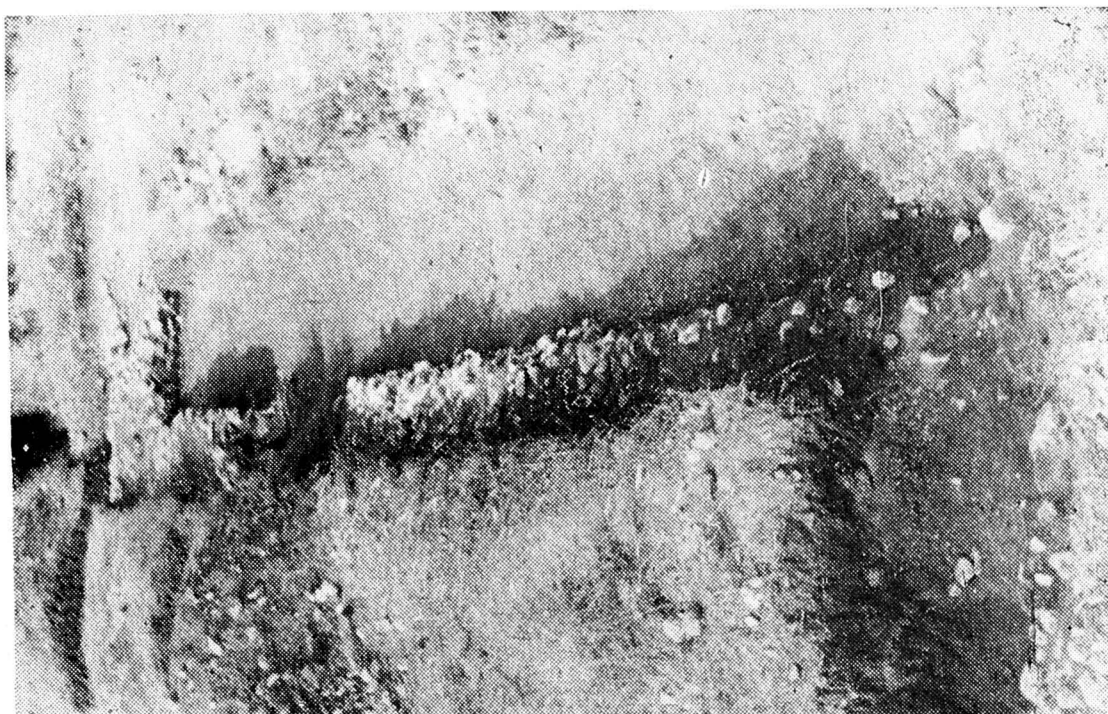

Fig. 1. — Latura de est a bazei castelului cnezial de la Ilidia (înainte de conservare).

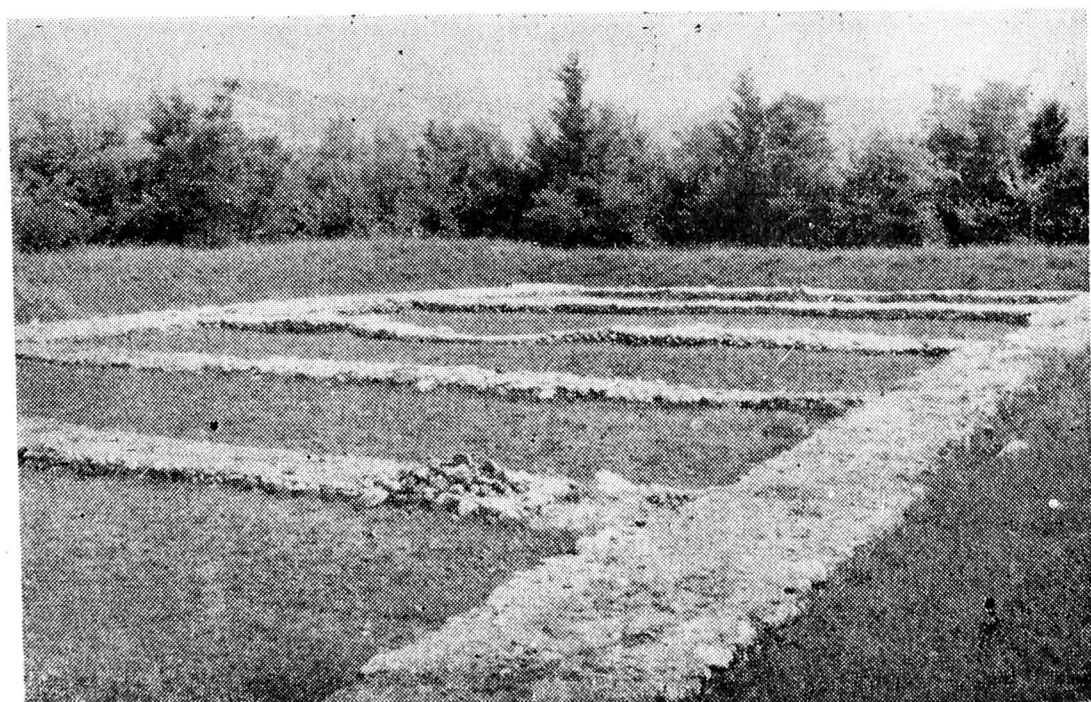

Fig. 2. — Vedere de ansamblu a bazei de piatră a castelului cnezial de la Ilidia (după conservare). Se observă și valul de pământ ridicat de jur împrejur.

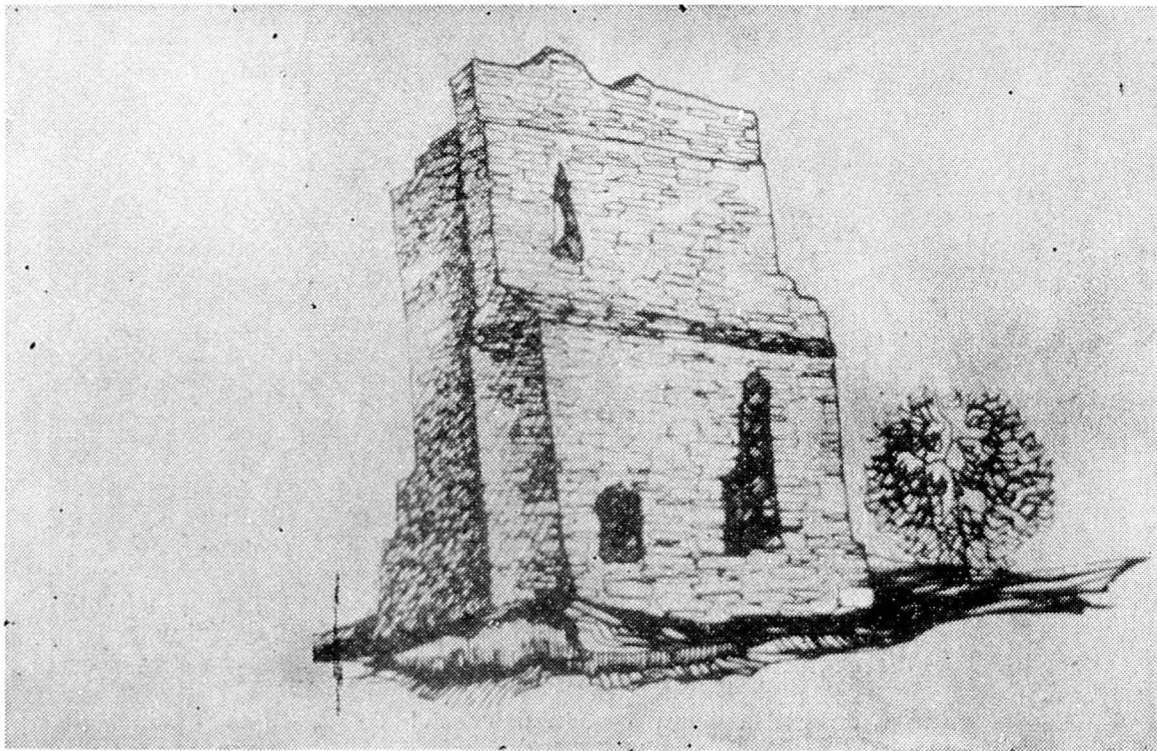

Fig. 3. — Turnul locuință de la Turnu Ruieni.

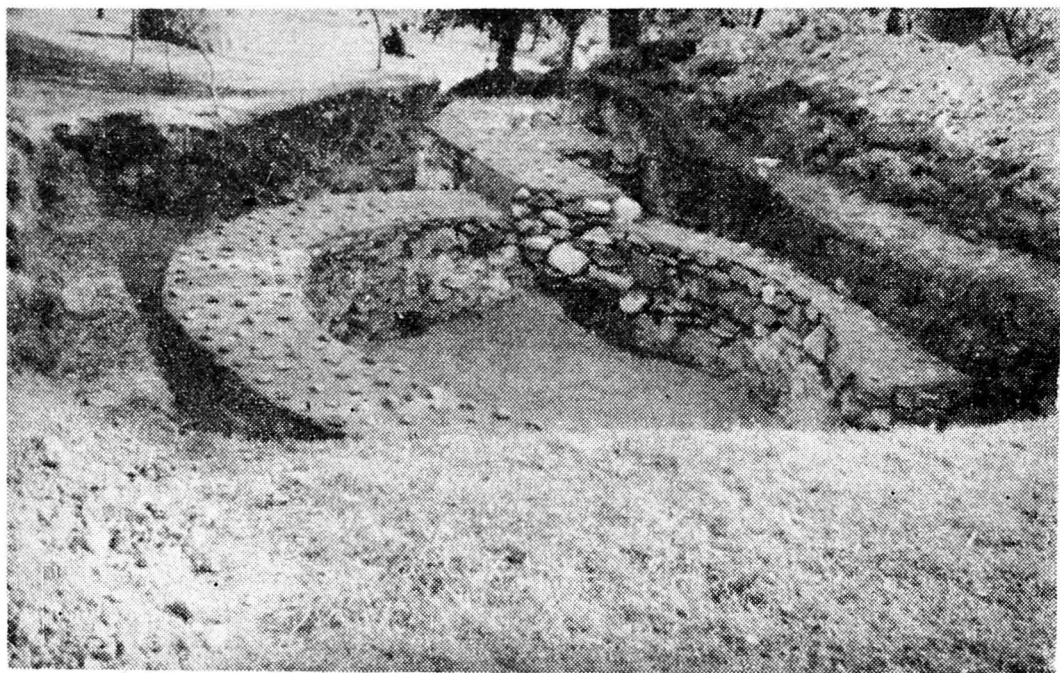

Fig. 4. — Lăpușnicel, bazinul (frigidarium) de pe latura de sud-vest (după conservare).

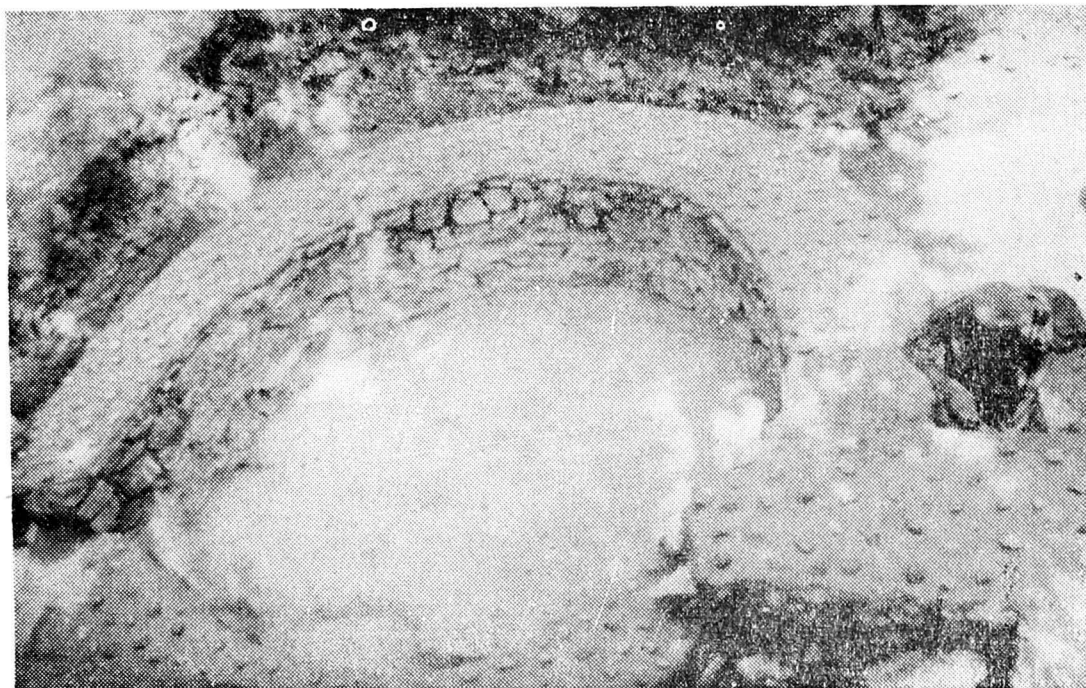

Fig. 5. — Lăpușnicel, bazinul al doilea (după conservare).

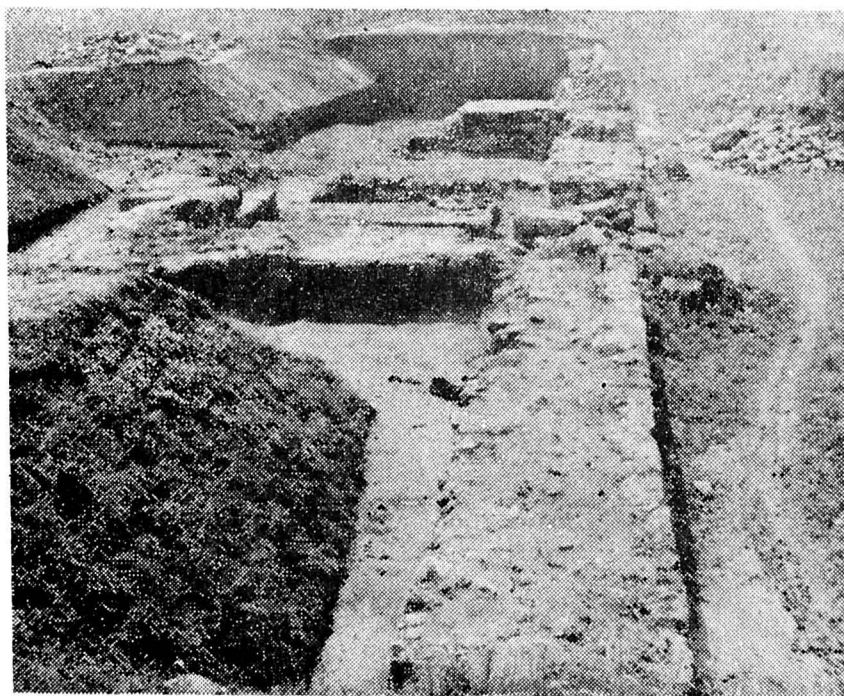

Fig. 6. — Tibiscum, poarta de nord a castrului (înainte de conservare).

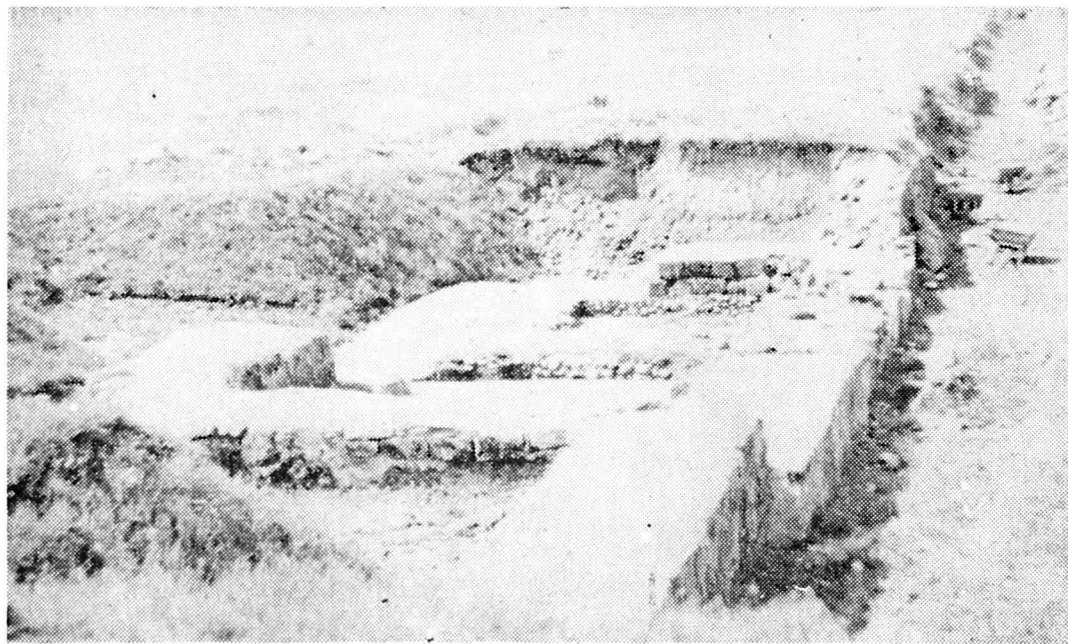

Fig. 7. — Tibiscum, poarta de nord (după conservare).

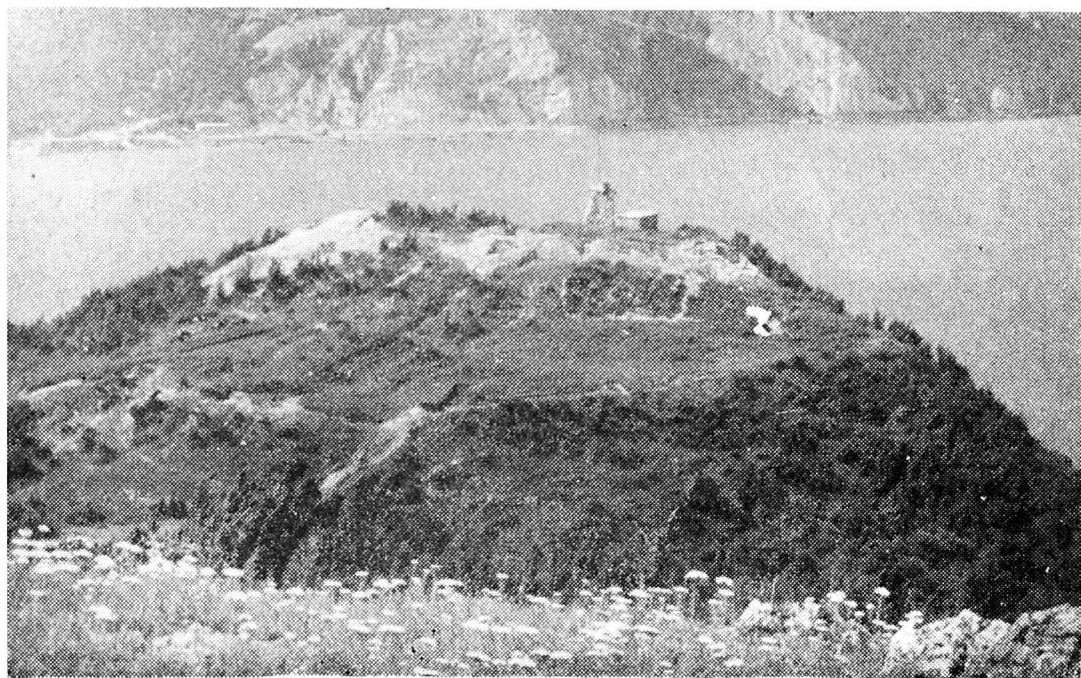

Fig. 8. — Pescari, Vedere generală a cetății.

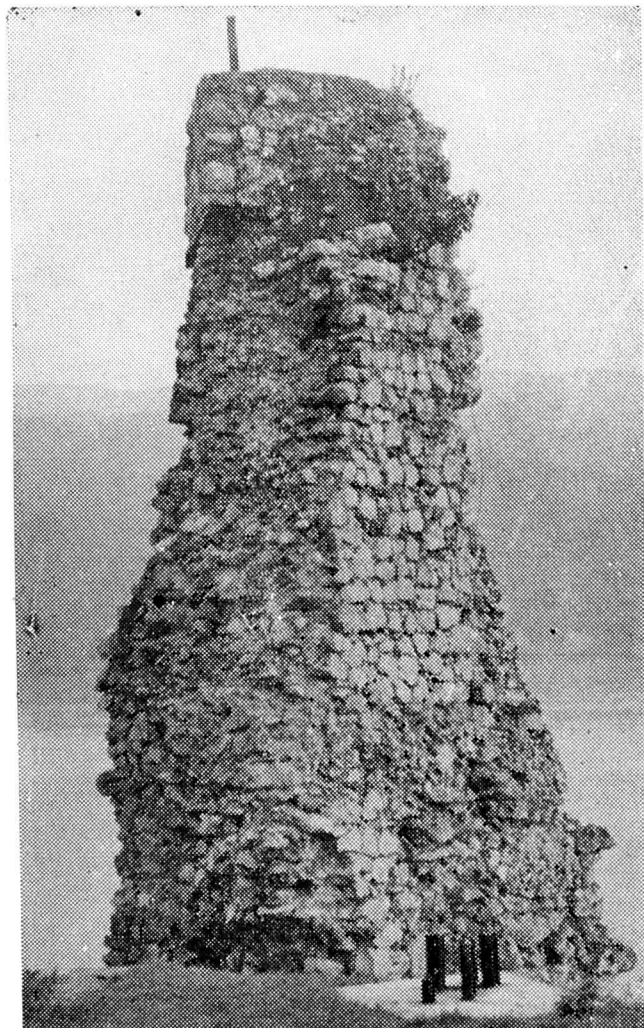

Fig. 9. — Pescari, turnul de sud-vest al cetății.

Fig. 10. — Pescari, încăperile dezvelite pe latura de sud-vest a incintei interioare.

Fig. 11. — Bocșa. Vedere din exteriorul cetății.

litate, dar în elevație se presupune folosirea cărămidei în proporție însemnată, avînd în vedere cantitatea însemnată de cărămidă sfărîmată prezentă la nivelul de dărîmare al bisericii⁹. După stabilirea planului bisericii, s-a înălțat zidul pînă la înălțimea la care se păstra în zona altarului (0,50—0,60 m). Deasupra zidului, reîntregit cu piatră de rîu și ciment, s-a turnat o placă de ciment groasă de cca 10 cm. în care s-au implantat pietre mici de rîu. Acestea măresc trîinicia lucrării, împiedică fărîmițarea, prin degradarea stratului de ciment.

Tot pe dealul „*Oblîța*“ a fost conservată și baza de piatră a unui castel cnezial ce avea o suprastructură din lemn.¹⁰ Acestea avea un plat dreptunghiular cu dimensiunile de 32×16,5 m cu cinci încăperi¹¹. În prima fază, s-a turnat, ca și în cazul bisericii — rotonde, o placă de ciment avînd implantate pietre mici de rîu (fig. 2). Această operație s-a efectuat doar în zona vestică a castelului, urmînd ca în viitorul apropiat să se termine peste tot. De jur împrejur s-a ridicat un val de pămînt, pentru ca în timpul vizitării să nu se calce peste ziduri. (Fig. 1—3).

S-au mai efectuat lucrări de conservare la o locuință aflată în zona de vest a platoului, care se datează la mijlocul secolului al XI-lea prin două monede găsite în straturile de dărîmături de la colțul estic al construcției¹².

În vara lui 1978 s-a pregătit terenul în vederea conservării bisericii de tip sală de pe dealul „*Cetate*“, operații ce vor fi efectuate după degajarea interiorului bisericii.

În anul 1972 la Caransebeș, pe malul stîng al rîului Sebeș, în punctul numit „*Măhala*“, au fost descoperite urmele unei construcții romane, iar în anul următor au început săpăturile menite să determine caracterul așezării¹³. Pe baza rezultatelor săpăturilor și a analogiilor, s-a stabilit că este vorba despre o „villa rustica“, datînd probabil din sec. II e.n.¹⁴. Construcția, ale cărei fundații au fost dezvelite în urma săpăturilor, avea un plan dreptunghiular, cu latura mare, lungă de 14,75 m, iar cea mică de 10 m, trei încăperi și o absidă în partea sudică¹⁵. Zidurile exterioare au grosimea de 0,80 m, cele interioare de 0,65 m și sînt făcute în tehnica „opus incertum“ din pietre de rîu prinse în mortar din var, nisip și pietriș mărunt¹⁶. După terminarea săpăturilor s-a trecut la conservarea monumentului, în anul 1976. Peste zidurile dezvelite pînă la aproximativ 0,50 m înălțime, s-a turnat o placă de ciment groasă de 10 cm, apoi monumentul a fost împrejmuit cu un gard din plasă de sîrmă, avînd latu-

⁸ Șt. Matei, *op. cit.*, p. 317.

⁹ *Ibidem*, p. 318.

¹⁰ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 436.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ E. Iaroslavski, în *Banatica*, III, 1975, p. 335—363.

¹⁴ *Ibidem*, p. 360.

¹⁵ *Ibidem*, p. 355—356.

¹⁶ *Ibidem*.

rile de 30 m, pentru o mai bună protecție. Menționăm că lucrările de conservare au fost executate de către Muzeul din Caransebeș. Același muzeu a inițiat în anul 1976 lucrări de conservare — restaurare la turnul — locuință de la Turnu Ruieni, comună aflată la o mică depărtare de Caransebeș. Ruinele relativ bine conservate ale acestui turn se află la aproximativ un km spre nord-est de comună, pe dealul Stirminița, numit de localnici și „Petroniul Turcului”¹⁷. Turnul are o bază pătrată, având laturile de $11,4 \times 10,8$ m, fiind intacte cele de nord-vest și nord-est, precum și pe jumătate din cele de sud-vest și sud-est, colțul de sus fiind surpat. Colțurile păstrate sînt prevăzute cu contraforți puternici, avînd grosimea de 2,8 pînă la 3 m și lățimea de 1,85 m. Materialul de construcție folosit este divers: granituri, calcare, șisturi și gresii iar ca aliant, mortar de var cu pietriș mărunt¹⁸. Turnul avea o pivniță — depozit și trei încăperi suprapuse, cu urme de locuire¹⁹. Pe latura de nord-est, la mijlocul etajului al II-lea se află o fereastră strîmtă și lunguiață iar pe latura de nord-vest o deschidere mult mai mare ($2,2 \times 0,90$ m), care se presupune a fi intrarea în donjon. Fiind la 7,5 m înălțime, accesul se făcea prin intermediul unei scări mobile din lemn²⁰. Înălțimea maximă a ruinei în momentul de față atinge 12,2 m dar se presupune că inițial avea cel puțin 13—13,5 m²¹. Prima mențiune documentară a donjonului datează din anul 1467, cînd este amintit printre posesiunile familiei de nobili români de Mitnic, dar din punct de vedere tipologic se aseamănă cu donjoanele din Hațeg, datate la începutul secolului al XIV-lea²².

În anul 1975 s-a făcut un sondaj de verificare iar în 1976, așa cum am arătat, s-au început lucrări de conservare — restaurare. Interiorul turnului a fost degajat pînă la o adîncime de 3,5 m, materialul rezultat păstrîndu-se pentru a fi utilizat ulterior la lucrările de restaurare. Menționăm de asemenea că a fost amenajat și drumul de acces din sat pînă la turn. Urmează ca în cursul anului 1979 să se reclădească zidurile dărmate, să se facă împărțirea încăperilor pe etaje, acoperirea turnului. Se preconizează apoi amenajarea unei expoziții cu obiecte de ev mediu, eventual și o expoziție etnografică.

În anul 1976 s-au efectuat operații de conservare și în localitatea Lăpușnicel. Aici, în punctul numit „Cetate”, săpăturile arheologice au scos la iveală urmele unei construcții romane de formă dreptunghiulară (cca. 71×60 m), stabilindu-se că este vorba despre o „statio” destinată supravegheii drumului roman ce străbătea această zonă²³. Drumul acesta făcea legătura între cele două căi romane principale Lederata—Arcidava—Berzobis—Tibiscum și Dierna—Praetorium—Tibiscum²⁴. Zidurile clă-

¹⁷ N. Săcară, în *Banatica*, III, 1975, p. 303—309.

¹⁸ *Ibidem*, p. 303.

¹⁹ *Ibidem*, p. 303—304.

²⁰ *Ibidem*, p. 306—307.

²¹ *Ibidem*, p. 304.

²² *Ibidem*.

²³ O. Bozu, Petrovsky, în *ActaMP*, I, 1977, p. 151—153.

²⁴ O. Răuț, O. Bozu, în *Banatica*, IV, 1977, p. 135—159.

dirii, atît cele de incintă cît și cele interioare sînt construite în tehnica „opus incertum“ din bolovani de rîu și pietre de carieră. Ca liant s-a folosit un mortar de bună calitate și în cantitate mare. Bine păstrate, zidurile cu o temelie adîncă de 0,75—0,80 m, se înalță deasupra fundației la 0,60—0,80 m. În unele puncte zidurile ating înălțimea de 1,20—1,60 m, lățimea lor fiind între 0,62—0,65 m²⁵.

A fost conservat în întregime un bazin (frigidarium) situat pe latura de sud-vest, avînd diametrul exterior de 3,5 m, iar un al doilea bazin mai mare (diametrul exterior de 5 m), doar pe jumătate. S-a completat zidul pe porțiunile distruse, fiind ridicat pînă la înălțimea de 1,20 m. Protecția s-a realizat prin turnarea deasupra zidului a unui strat de ciment gros de 5 cm. (Fig. 5—7).

În anul 1977 au fost inițiate operații de conservare și la castrul **Tibiscum**, aflat pe teritoriul comunei Jupa, suburbană Caransebeșului. Castrul și așezarea civilă din apropierea lui au fost declarate rezervație arheologică în anul 1977, fiind împrejmuite cu gard din plasă și stîlpi de beton cca. 17 ha de teren. S-a trecut de asemenea la demolarea clădirilor ce aparțineau C.A.P.-ului Jupa, care se găseau pe terenul rezervației, fiind păstrată doar una, unde se va amenaja o expoziție permanentă cu material rezultat din săpătură. În urma săpăturilor au fost dezvelite trei porți ale castrului (1,50—2 m înălțime), ziduri ale castrului și din așezarea civilă. A fost conservată una din porți prin turnarea unui strat de ciment, gros de 5—10 cm, deasupra zidurilor. Urmează ca în cursul anului 1979 să se efectueze lucrări de conservare la zidurile castrului și la cele din așezarea civilă, de asemenea la drumul de acces din șaseaua națională pînă la castru. (Fig. 8—9).

La Reșița, în punctul numit „Ogășele“, au fost dezvelite fundațiile unei biserițe feudale din piatră, cu ocazia săpăturilor începute în iulie 1970²⁶ și continuate în 1975 și 1977. Este o biserică sală de dimensiuni mici: nava măsoară 8 m lungime și 5 m lățime, iar altarul de formă patrată are latura de 3 m²⁷. Fundațiile sînt din piatră brută legată cu mortar și pătrund pînă la adîncimea de 0,50—0,55 m. Latura de nord a altarului și peretele sudic al navei mai păstrau încă părți din paramentul tencuit, care se înalță cu cca. 20 cm deasupra fundațiilor, avînd o grosime de 0,85 m²⁸. În anul 1978 s-au început lucrări de conservare a monumentului, lucrări care vor continua, încheindu-se în cursul anului 1979.

Pe teritoriul județului Caraș-Severin se mai află și alte monumente istorice, a căror stare actuală, impune în atenția specialiștilor luarea unor măsuri pentru cercetarea și conservarea lor. Ne referim în primul rînd la vestigiile de la Pesacari și Bocșa.

La capătul estic al comunei Pescari, se află înălțimea numită de către localnici „Culă“. Pe acest bot de deal care înaintază pînă la ma-

²⁵ O. Bozu, R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 151—152.

²⁶ Șt. Matei, *op. cit.*, p. 318.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

lul Dunării și se ridică cu cca. 60 m față de nivelul apei, se află zidurile ruinate ale unei cetăți de piatră, pomenită în documentele medievale sub denumirea de „Sf. Ladislau”²⁹. Prima mențiune documentară despre această cetate se găsește în scrisoarea din 1430 a regelui Sigismund de Luxemburg, din care rezultă că a fost construită de către acesta în anul 1428³⁰. După anul 1536 cetatea a încetat de a mai fi pomenită documentar³¹. (Fig. 10).

Cetatea de la Pescari are două incinte de ziduri: una interioară și alta exterioară. Incinta interioară, prin grosimea zidurilor și prin masivitatea turnurilor de apărare, constituie o fortăreață aproape inexpugnabilă. Această incintă a fost prevăzută cu patru turnuri: un turn cilindric în colțul de sud-est, ale cărui ziduri măsoară în grosime 5—5,10 m, un turn poligonal în exterior și pătrat în interior, pe latura nordică a incintei, un turn pătrat în colțul de nord-vest și un turn de formă dreptunghiulară în colțul de sud-vest, din care se mai păstrează un fragment din colțul lui de sud-est, care atinge o înălțime de peste 8 m³². Pînă în prezent a fost dezvelită ruina turnului circular, care se mai păstrează pînă la cca. 4 m înălțime și încăperea din interior, de formă circulară (5 m diametru), apoi au fost dezvelite încăperile și beciurile de desupt, aflate pe latura sud-vestică a incintei interioare, poarta de intrare în incinta interioară³³. De asemenea au fost dezvelite parțial ruinele unei construcții dreptunghiulare, legată de un turn patrat, adosate incintei interioare³⁴. Săpăturile arheologice vor continua la Pescari și în viitor, urmînd ca în același timp să se efectueze și operații de conservare, deoarece posibilitățile locale nu permit efectuarea unor lucrări de restaurare, așa cum ar fi de dorit. (Fig. 11—12).

Cetatea feudală de la Bocșa este situată la cca. 2 km de oraș, pe înălțimea numită „Buza Turcului”. Este menționată documentar abia în anul 1534, cînd frații Racoviță încheie o înțelegere cu Gheorghe Vrabie, prin care stabilesc că „nu se vor exclude unul pe celălalt din cetatea Bocșei, nici nu vor produce tulburări unii pe moșia altora, ci din potrivă, se vor ajuta reciproc”³⁵. Apoi cetatea este menționată de nenumărate ori pînă în 1694 cînd Imre Tököly îi alungă pe turci din Bocșa³⁶. Pesty Frigyes spune că de la această dată cetatea nu a mai fost reconstituită³⁷, deci putem presupune că cetatea a suferit mari stricăciuni și a fost lăsată în părăsire. Zidurile care se mai mențin în bună stare, permit să se contureze forma poligonală regulată a fortificației, cu laturi de

²⁹ Șt. Matei, I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141; Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/2, Budapesta, 1885, p. 208.

³⁰ Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p. 153; Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 208.

³¹ Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p. 155.

³² *Ibidem*, p. 147—150.

³³ *Ibidem*, p. 151.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Pesty Frigyes, *op. cit.*, I, Budapesta, 1884, p. 58.

³⁶ *Ibidem*, p. 61.

³⁷ *Ibidem*, p. 62.

10 m fiecare. Astăzi în unele puncte zidurile își mai păstrează înălțimea inițială pînă la creneluri, permițînd în unele locuri să se stabilească chiar și calea de acces a apărătorilor cetății, care urcau la creneluri pe scări construite în grosimea zidului, din dale de piatră, pînă la cca. 8 m înălțime. Pentru început se impune o amenajare a locului, prin înlăturarea copacilor crescuți în interiorul incintei de piatră și împrejurul ei, iar apoi restaurarea integrală a cetății, folosindu-se și materialele care ar putea fi scoase prin executarea unor săpături arheologice sistematice, necesare fără îndoială, înainte de orice lucrare de restaurare și conservare. (Fig. 13—14).

Muzeul județean de istorie din Reșița, are în vedere realizarea unui amplu program de perspectivă privind acțiunea de cercetare și conservare „in situ”, sau chiar executarea unor acțiuni de restaurare a monumentelor istorice de pe întreg cuprinsul județului Caraș-Severin. Fără îndoială, însă, că numai eforturile Muzeului și Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național nu sînt suficiente, depășind posibilitățile actuale, atît din punct de vedere material cît și al cadrelor de specialitate, necesare pentru realizarea unei acțiuni la scară județeană. Din acest motiv considerăm că este necesară includerea acestor obiective și între prevederile unui program central.

ION BUZAN

LA CONSERVATION DE QUELQUES MONUMENTS HISTORIQUES DU DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN

(R é s u m é)

Les fouilles archéologiques effectuées dans le département Caraș-Severin, ont mis au jour de nombreuses vestiges historiques, fait qui a imposé des mesures pour leur conservation.

Au commencement de l'année 1975, on a effectuées des opération de conservation à Ilidia, où on a conservé une église et un château de l'époque féodale, puis à Lăpușnicel (une construction romane), Gornea (un four roman), Tibiscum.

RECENZII

STUDII DE LIMBĂ, LITERATURĂ ȘI FOLCLOR (IV, REȘIȚA, 1978).

Apariția celui de-al IV-lea volum Studii de limbă, literatură și folclor în „Caietele Banatica“, marchează interesul membrilor Societății de științe filologice din R.S.R. — Filiala Reșița pentru cercetarea filologică și metodică caracterizată de P. Oalde, membru în colectivul de redacție ca fiind „o chestiune de acută seriozitate, de autentică profesionalitate“ (Din activitatea filialei și a membrilor săi). Nu putem decât să fim de acord cu aceste considerații parcurgând volumele anterioare cit și cel recent apărut, care se remarcă prin valoarea deosebită a lucrărilor ce îl compun. Structurat cu exigență științifică de colectivul de redacție, volumul cuprinde 50 de titluri grupate în secțiunile deja consacrate. Semnalăm faptul, că alături de membrii filialei au ținut să publice și cercetători de prestigiu ce dau un plus de garanție valorii periodicalului.

Primul capitol, *Centenarul Independenței* înmănușează cinci studii. Primul, al lui Al. Bârsescu, *Eminescu și Independența* ne redă un aspect mai puțin cunoscut din activitatea de publicistică a marelui poet, articole de natură politică, în care este surprinsă atitudinea sa, cu profunde accente patriotice față de actul istoric Independența. În continuare reținem lucrările semnate de către Gh. Jurma, *Literatura independenței azi*, P. Oalde, „*Ostașii noștri*“ și „*Cinste de vitejie*“ în conștiința bănățenilor, până la unirea din 1918, I. D. Suciu, *Războiul de independență și contribuția scriitorilor din Banat*, ce permit autorilor bine documentați să evoce literatura războiului de independență, să stabilească valoarea și coordonatele acesteia, precum și ecurile sale pe meleagurile bănățene. Gh. Tohăneanu impresionează ca întotdeauna prin autentică profesionalitate și sensibilitate cu care relevă expresia stilistică sadoveniană în

exemple de o rară frumusețe, acum din opera „Povestiri din război“.

Din capitolul *Limbă și literatură* distingem, în primul rând, lucrarea *Componentele stilistice afective ale textului literar* a lui Gh. Bulgăr ce ne dezvăluie posibilitatea nelimitată de îmbogățire a limbii cu noi cuvinte și construcții expresive, prezentându-ne totodată prin exemple elocvente din literatura noastră cele trei aspecte ce definesc specificul construcției literare: bogăția, noutatea și expresivitatea limbajului. Tot în acest capitol remarcăm studiile *Structură și sistem în toponimie* de V. Ioniță și *Toponimie și istorie bănățeană* de O. Răuț, autori ce dovedesc o constanță de reală valoare în tratarea faptelor de limbă cu referință la toponimia Banatului, făcându-ne cunoscută importanța numerelor topice pentru lexicul limbii, cit și importanța toponimelor în descifrarea istoriei. Cele două studii ale lui I. Bettisch, *Cercetări de tipologie a limbii în secolul al XX-lea* și *Elemente arhaice în graiurile din Almăj* ne prezintă, în primul, cele mai importante teorii și lucrări apărute de tipologie lingvistică, iar în al doilea, particularitățile și conservatorismul graiului almăjan care se înscrie datorită numeroaselor elemente arhaice printre cele mai vechi graiuri ale limbii noastre. Alături de lucrările amintite mai sus, remarcăm de asemenea merituosele studii de limbă semnate de D. Bălănescu, *Un curs de gramatică necunoscut al lui Tincu Velia*, Fr. Kiraly, *Imprumuturi românești în limba ghigiară*, A. Novacovici, *Considerații stilistice pe marginea poeziilor lui O. Goga*, G. C. Rusu, *Punct-virgula, mijloc gramatical*. În lucrarea lui Al. Bârsescu, *Romanele istorice ale lui Slavici* găsim importante informații despre formarea ca scriitor a lui I. Slavici și mai ales despre proiectele și realizările sale în domeniul evocării trecutului is-

toric. aspect mai puțin cunoscut al operei sale. Un material prețios despre cultura din Banat în secolul al XVIII-lea cu toate etapele sale, încadrată în iluminismul românesc, este semnat de un consacrat al cercetării culturii din Banat, N. Bocșan, *Iluminismul românesc din Banat și idealul luminării*. Notabilă și de substanță este lucrarea *Motivul pământului în proza Transilvaniei* a lui M. M. Deleanu care reușește să realizeze o imagine cuprinzătoare despre tradiția prozei și poeziei ardeleni în tratarea existenței istorico-sociale a satului. Documentate și interesante sînt și contribuțiile la acest capitol ale lui I. Funeriu, *Versificația argument filologic în editarea textului poetic*, G. C. Bogdan, *Contribuții la biografia Anișoarei Odeanu*, C. Ungureanu, *Lumea lui Virgil Birou*.

Partea a treia cuprinde rezultatele unor investigații efectuate în domeniul folclorului din Banat de către H. Anca, *Texte folclorice din Greoni*, V. Barbeș, *Obiceiuri la naștere și la căsătorie în Crușovăț*, M. Boldizsar, *Mimă și dramă în medicina populară în zona Văii Bistrei*, iar P. Călin în *Teorie și inspirație folclorică în poezia lui V. Voiculescu* își propune să argumenteze preocupările teoretice ale scriitorului pentru creația populară.

Preocupați de găsirea unor noi metode de predare a limbilor străine, autorii I. Bettisch și C. V. Simu în *Locul formulărilor interrogative în procesul însușirii limbilor străine și Aspecte metodologice ale problemei interferențelor lingvistice ne prezintă soluții și concluzii desprinse din practica curentă a predării precum și funcționalitatea acestora*. Oferindu-ne o interesantă și atractivă formă de învățare a literaturii române prin găsirea informațiilor „pe teren”, în excursii, muzee, case memoriale etc., T. Boșcaiu în *Expediția literară — mijloc modern pentru învățarea literaturii române în liceu*, subliniază aportul deosebit adus de asemenea activitate la îmbogățirea cunoștințelor elevilor despre opera și mai ales despre viața scriitorilor. Completind metodele noi aplicate în învățămîntul modern Al. Metea, *Sintaxa în manualele de gramatică* și D. Jeba Waisz, *Verificarea compunerilor în clasele liceale* aduc în atenția noastră

aspecte noi ale predării gramaticii în manualele școlare pentru elevii de ciclu gimnazial, precum și soluții pentru obținerea unui pronunțat efect formativ la lecțiile de compunere în clasele de liceu. C. Brătescu realizează prin *Primele „metodici” de predare a limbii române, elaborate în Banat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* noi contribuții la cercetarea metodologică.

Capitolul următor evocă personalități culturale ca Ioan Popasu, precursor al învățămîntului și culturii românești în secolul trecut, a lingvistului S. Pușcariu precum și a omului de cultură, inițiatorul editurii „Vrearea”, Ion Stoica — Udrea. Meritele acestora ne sînt înfățișate de către T. Boșcaiu, *Ion Popasu și mișcarea revoluționară de la 1848 din Transilvania*, G. Istrate, *Sextil Pușcariu (o sută de ani de la naștere)* și de către criticul N. Tirici în *Ion Stoica-Udrea*.

Secțiunea consacrată notelor și documentelor, prin cele 12 articole semnate de către I. Bettisch, N. Bocșan, P. Călin, O. Doclin, V. Ioniță, T. Jurjică, V. Leu, I. Morărescu, I. Popa, V. Tircovnicu, M. Vasilescu cîștigă prin originalitatea și ineditul informațiilor, notelor, manuscriselor, documentelor privitoare la istoria și cultura Banatului, a descifrării, pătrunderii și înțelegerii acestora.

Mai semnalăm prezența în volum la capitolul *Bibliografie* a lui D. Jompan, *Folclorul și etnografia în „Foaia diecezană” (1922—1932)*, iar în *Cronică*, P. Oaldea expune considerații despre activitatea filialei și a membrilor săi.

Numărul mare de lucrări ce alcătuiesc acest volum nu ne-a permis să ne oprim la fiecare dintre ele, ci doar să facem o succintă prezentare a acestora prin care am dorit să remarcăm rezultatele muncii membrilor filialei și a colaboratorilor externi, rezultate notabile în care cititorul poate găsi o paletă largă de informații consacrate în esență problemelor culturale ale Banatului. Prin conținutul bogat și variat, periodicul se afirmă din ce în ce mai mult ca un prețios instrument de studiu, fiind o apariție editorială de prestigiu pentru cultura bănățeană.

DORU A. STANCA

STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ETNOGRAFIE — ISTORIE, (vol. II, Caransebeș, 1977)

Așteptat cu mult interes, cel de-al doilea volum de Studii și comunicări de etnografie-istorie editat de către Muzeul județean de etnografie și istorie locală Caransebeș, a confirmat întru totul așteptările specialiștilor, ca și ale publicului larg cititor.

Volumul, care înmănușează numeroase studii și comunicări semnate de cercetători ai muzeului caransebeșean, dar și de valoroși colaboratori externi, își aduce o contribuție însemnată la cunoașterea trecutului nostru istoric, a datinelor și obiceiurilor locuitorilor acestui colț de țară. Lucrările se impun prin echilibru și substanță, printr-o bogată documentație științifică, referindu-se la o perioadă vastă, care începe cu epoca străveche și sfârșește în epoca contemporană.

Volumul este structurat în două mari secțiuni: Etnografie și Arheologie — istorie.

Seria materialelor de etnografie este deschisă de lucrarea Silviei Iosipescu, *Așezările omenești din Depresiunea Almăj. Considerații etnografice*, în care sînt tratate probleme legate de repartitia și densitatea așezărilor omenești, clasificarea lor după poziția geografică, mărimea medie a satelor, caracterile morfologice ale așezărilor, profilul lor economic, etc. În următorul studiu, *Așezări permanente în Clisura Dunării*, semnat de Monica Budiș, se urmărește, pe baza dovezilor documentare (arheologice și istorice), tradițional — locale, funcționale și etnice, demonstrarea permanenței unora dintre așezările rurale din defileul Dunării.

Interesant ni se pare și studiul lui Liviu Groza, *Arhitectura caselor grănicerești* — case în mare parte dispărute — subliniindu-se faptul că arhitectura grănicerească are ca punct de plecare forma arhaică, care se integrează armonios în ansamblul elementelor noi impuse pe linie militară. În lucrarea sa despre *Ceramica populară din județul Caraș-Severin*, Maria Petrovsky face la început un scurt istoric al dezvoltării olăritului în județul nostru, al con-

dițiilor specifice existente, trecînd apoi la analizarea celor șase centre locale de olari, a procesului de fabricație și încheie cu problemele legate de forma și funcționalitatea ceramicii caraș-severinene. Elena Secoșan în studiul intitulat *Despre tipologia portului popular în județul Caraș-Severin*, subliniază valoarea documentară a costumului popular românesc, făcînd și o amplă prezentare a pieselor de port popular specifice diferitelor zone ale județului Caraș-Severin. Văii Bistrei, una dintre zonele de vechi și bogate tradiții populare, îi sînt dedicate două lucrări: una semnată de Letiția Lenghel — Brînzei, privitoare la *Ceremonialul nunții pe cursul superior al Bistrei*, și cealaltă referindu-se la *Rituri agricole și pastorale pe Valea Bistrei*, semnată de Maria Drăguț — Pavel Drăguț.

Un foarte documentat studiu despre *Evoluție și permanență în meșteșugul țesutului și arta decorării țesăturilor pe teritoriul județului Caraș-Severin* este al Nicoletei Gumă, în carea autoarea, pe baza descoperirilor arheologice de pe raza județului, demonstrează existența acestui meșteșug din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Demn de remarcat ni se pare și materialul lui Vasile Ioniță, *Note lexicale (etnografie — toponimie)* în care autorul exprimă cîteva considerații cu privire la relația dintre „lucru” și „cuvînt”, reliefind importanța cunoașterii originii și evoluției sensurilor unui cuvînt, a răspîndirii și frecvenței lui, aceasta fiind în măsură să deslășuească multe dintre laturile ascunse ale istoriei aceluia lucru pe care cuvîntul îl desemnează și despre care nu avem suficiente mărturii materiale sau documentare. Remarcăm de asemenea lucrările semnate de Dumitru Jompan, Germina Comănici, Ștefan Gămănescu, Nicolae Tăranu și Constantin Vid.

Studiul lui Gheorghe Lazarovici, *Sfîrșitul culturii Vinča — Turdaș în cîmpia Transilvaniei*, deschide cea de a doua parte a volumului, care cuprinde lucrările de arheologie — istorie. Cercetătorul clujean, pe baza săpăturilor întreprinse în ultimii ani în cimitirul neolitic și așezarea din aceeași epocă de la Iclod, emite cîteva ipoteze privind sfîrșitul culturii Turdaș, re-

lațiile sale cu alte grupe locale, precum și locul descoperirii de la Iclod în cadrul neoliticului transilvănean. Un foarte amplu și documentat material despre probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin, este semnat de Marian Gumă de la muzeul din Reșița. Autorul pune accentul cu precădere pe descoperirile din prima epocă a fierului de pe teritoriul județului nostru, făcând apel în acest scop atât la rezultatele cercetărilor sistematice cât și la descoperirile întâmplătoare sau la cercetările de suprafață, cunoscute până acum în Caraș-Severin. Bazându-se pe rezultatele cercetării tezaurilor dacice aflate în muzee din străinătate și din țară, Florin Medelet semnează studiul *Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint*. Cercetătorul timișorean prezintă aspectele tehnice și tipologice legate de brățărilor spiralice din argint a căror terminații sînt ornamente cu palmete ștanțate și protome zoomorfe, unele dintre cele mai caracteristice obiecte de podoabă dacice. Articolul semnat de Maria și Richard Petrovsky (O construcție romană descoperită la Caransebeș), sintetizează rezultatele obținute în urma săpăturilor arheologice de la un edificiu roman descoperit la Caransebeș în 1975. Pe baza materialului găsit (ceramică, obiecte de fier, monede) autorii datează construcția în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., presupunind că ar fi vorba de o clădire cu rol comercial, de popas, un tip de „mansio”. Materialul semnat de Marius Moga și Doina Benea, prezintă unelte agricole romane descoperite la Tibiscum, unelte ce constituie un element indispensabil în atestarea continuității practicării agriculturii, ocupație principală a poporului român. Notabilă ni se pare și comunicarea lui Volker Wollmann, referitoare la preocupările și cercetările de epigrafie asupra Banatului roman, cercetări care au avut rezultate deosebit de fructuoase în lămurirea unor probleme legate de această perioadă.

Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea se intitulează studiul semnat de Ioan Hătegan, în care autorul tratează activitatea primului mare luptător antiotoman care s-a pus în fruntea

populației locale, un predecesor și mareștru desăvîrșit a lui Iancu de Hunedoara. Date interesante privind delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Caran, conține materialul semnat de Alexandru Horvath. Costin Feneșan semnează studiul intitulat *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșean al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în care se referă la refuzul lui Ștefan Vaida, căpitan al Lipovei, de a preda cetatea în mâinile turcilor, încălcînd ordinele primite în acest sens din partea principelui Bethlen. Bazîndu-se pe cîteva documente turcești originale, Cristina Feneșan — Bulgaru ne propune un material în care surprinde momente din izbucnirea fâțișă a rezistenței contra dominației otomane în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Studiul semnat de Vasile Zaberca tratează cîteva aspecte ale revoluției de la 1848 pe teritoriul regimentului nr. 13 din granița bănățeană, iar cel al lui Vasile Dudaș (*Contribuția Banatului de sud la sprijinirea războiului pentru independență 1877—1878*), reliefează faptul că locuitorii acestui ținut n-au privit pasiv lupta fraților din România ci au contribuit activ la victoria finală. Un documentat studiu despre posibilitățile de valorificare a patrimoniului turistic al așezărilor rurale din județul Caraș-Severin, aparține lui Martin Olaru. La rîndul său Viorel Popescu face o scurtă prezentare a expoziției de artă populară din comuna Constantin Daicoviciu iar Petru Bona și Liviu Groza prezintă expoziția comemorativă *Generalul Moise Groza — eroul de la Plevna — 1877*, expoziție ce a fost organizată de muzeul din Caransebeș. Mai semnalăm lucrările semnate de Marius Moga — Ortansa, Radu (*Contribuție la cunoașterea culturii Tisa I în lumina descoperirilor de la Hodoni, 1959—1960*), Tudor Soroceanu (*Insemnătatea stratigrafiei de la Pecica pentru epoca bronzului carpațo-danubian*), István Ferenczi (*Premisele naturale ale metalurgiei fierului în munții Orăștiei*) și Anton Schönherr — Ștefan Cădăriu (*Copii galvanice din dentacryl*) studiu cu care se încheie volumul.

Colaboratorii revistei, cercetători pasionați din Banat ca și din alte regiuni ale țării, au cu toții unul și același scop: de a contribui la elucidarea unor probleme majore legate de istoria meleagurilor bănățene, de a deschide căi noi pentru cunoașterea unor perioade sau aspecte inedite ale istoriei patriei.

Ne exprimăm în încheiere convingerea că și această nouă apariție editorială a muzeului din Caransebeș, își va găsi un loc bine meritat în rîndul publicațiilor de specialitate din țara noastră.

ION BUZAN

SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I (Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic)*, Editura Academiei R.S.R., Biblioteca de arheologie, XXXIV, București, 1978, 216 p., 110 fig. în text (inclusiv numeroase hărți) și un tabel cronologic.

După ce, în anul 1926, Vasile Pârvan realiza prima încercare de sinteză istorico-arheologică a Daciei preromane, prin publicarea monumentalei sale lucrări, *Getica, o protoistorie a Daciei*, deschizând astfel noi direcții de investigație nu numai pentru istoriografia românească, dar și pentru cea europeană, cercetarea arheologică din țara noastră a contribuit în mod substanțial la o mai bună cunoaștere a civilizațiilor străvechi din zona sud-estică a Europei. În acest context, o atenție deosebită a fost și continuă să fie acordată studiilor privitoare la geneza și evoluția etno-culturală a civilizației tracice, cu atât mai mult cu cât participarea vechiului substart traco-geto-dac la procesul fundamental de etnogeneză românească este deja bine documentată și îndeobște acceptată. Pe aceeași linie se înscrie, de altfel, și recenta apariție a primului volum dintr-o sinteză mai amplă destinată investigării istoriei triburilor tracice timpurii din spațiul carpato-balcanic.

Scopul declarat al acestei sinteze — rodul unei preocupări îndelungate din partea autorului — este acela de a surprinde „aspectele esențiale ale evo-

luției din bronzul mijlociu și pînă în hallstattul mijlociu (secolele XVII—VII î.e.n.) respectiv ale procesului constituirii grupului etnic, cultural și lingvistic trac” (p. 13). Cu alte cuvinte, este vorba de valorificarea din punct de vedere istoric a întregii documentații arheologice existente în stadiul actual al cercetărilor.

Primul volum al sintezei, pe care vom încerca să-l prezentăm în continuare, urmărește această evoluție pe parcursul perioadelor mijlocie și timpurii ale epocii bronzului, prezentînd totodată și acele aspecte care preced în mod direct manifestările specifice pentru începuturile primei epoci a fierului.

Prodigioasa activitate științifică și contribuțiile valoroase ale autorului — cunoscutul cercetător bucureștean dr. Sebastian Morintz — în cele mai diverse domenii ale istoriei vechi a României, constituie de la bun început o garanție solidă pentru valoarea concluziilor desprinse în urma analizei bogatului material arheologic prezentat în cadrul lucrării.

Departa de a susține ideea unei dezvoltări istorice izolate a comunităților omenesti din acest spațiu în epoca bronzului, modul de tratare adoptat de autor este axat pe urmărirea manifestărilor de cultură materială specifice unui număr de patru zone geografice distincte, în funcție de aspectele particulare și conexiunile existente între diferitele culturi ale acestei epoci. Mod de abordare cu atât mai adecvat cu cît se are în vedere faptul că aceeași cultură prezintă la un moment dat o evoluție caracteristică pentru o anumită zonă, ca mai apoi centrul de greutate al manifestărilor sale să se deplaseze într-o altă regiune. Pe baza acestei delimitări teritoriale — și de evoluție culturală în același timp — sînt structurate principalele capitole ale lucrării.

Pentru realizarea unei imagini cît mai complete asupra subiectului tratat se adaugă și un capitol referitor la activitatea metalurgică din perioada timpurie a epocii bronzului în spațiul carpato-balcanic.

În primul capitol sînt prezentate culturile din perioadele mijlocie și timpurie ale epocii bronzului în regiunile dunărene dintre vărsarea Tisei și vărsarea Oltului. Pe baza analizei materia-

lului arheologic deja cunoscut, sau — în cazul descoperirilor de la Moldova Veche — prezentat aici pentru prima dată, sînt delimitate în această zonă un număr de patru culturi distincte care evoluează pe parcursul a două orizonturi cronologice diferite. Primului orizont îi sînt atribuite culturile Vatina și Verbicioara (fazele I—III), iar celui de-al doilea, culturile Žuto-Brdo și Cruceni—Beleğiş.

Precizînd elementele definitorii care delimitează materialele aparţinînd culturii Vatina de cele ale culturii Verbicioara, autorul sesizează fenomenul de interferență al acestor două culturi vecine, în prima perioadă a bronzului mijlociu pe teritoriul Banatului, fenomen care se explică și prin acceptarea unei geneze comune, din fondul Periam — Mokrin. Trebuie să menționăm însă că cercetări recente, încă inedite, și pe care autorul nu avea cum să le cunoască în momentul la care a fost încheiată redactarea lucrării, precum și reinterpretarea pe această bază a unor descoperiri atribuite mai demult culturii Verbicioara, pun sub semnul întrebării prezența comunităților aparţinînd acestei culturi, cel puțin în zonele central-estice ale Banatului, pentru orizontul cronologic în discuție. Pe de altă parte, descoperiri mai noi, datînd din bronzul timpuriu, efectuate în zona Ocnele Mari, par să contureze ideea unei origini a culturii Verbicioara chiar pe teritoriul Olteniei, în zona manifestărilor sale clasice.

Pentru cel de-al doilea orizont al epocii bronzului în aceste regiuni, sînt prezentate două culturi aparţinînd marelui complex cu ceramică incrustată, respectiv culturile Žuto Brdo — Gîrla Mare și Cruceni — Beleğiş, cu descendențe evidente din cultura ceramicii incrustate sud-transdubiene și importante participări genetice din partea culturii Vatina. Pe baza reanalizării bogatului material ceramic descoperit în necropolele de tip Žuto Brdo — Gîrla Mare, a elementelor prezente în mediul Verbicioara (fazele IV—V) sau Zimnicea — Plovdiv, și a unor descoperiri mai puțin cunoscute de la Bechet, Călărași și Orlea, se propune o periodizare în patru faze a culturii Žuto Brdo — Gîrla Mare. Pentru cultura Cruceni — Beleğiş sînt remarcate

elementele care atestă evoluția sa organică spre hallstattul timpuriu, în condițiile puternicei influențe vestice a culturii mormintelor tumulare. Avînd în vedere că zona nordică a Banatului a fost afectată de prezența purtătorilor culturii de tip Mureș, credem că nu ar fi fost totuși lipsită de interes și integrarea, în cadrul aceluiași capitol, măcar a unora dintre problemele legate de relațiile acesteia cu celelalte culturi menționate mai sus.

În capitolul al doilea este prezentată evoluția culturală din perioada mijlocie și pînă la sfîrșitul epocii bronzului din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și valea Mariței.

Culturile Tei (fazele I—V), Zimnicea — Plovdiv și Verbicioara (fazele IV—V) sînt tratate în acest cadru, făcîndu-se precizări importante atît cu privire la cronologia și conținutul lor specific, cît și asupra legăturilor dintre ele. Dacă în primele faze de evoluție (I—III) ale culturilor Verbicioara și Tei materialele analizate nu permit surprinderea unui contact mai strîns între purtătorii acestora, pentru orizontul lor tîrziu și final (fazele IV—V) influențele și importurile reciproce sînt pe deplin sesizabile și, o dată mai mult, remarcate în cadrul lucrării. Pe baza lor se acceptă și se demonstrează importantul sincronism cultural Gîrla Mare III (Cîrna II) — Verbicioara IV — Zimnicea Plovdiv — Tei IV. O scurtă privire generală asupra manifestărilor culturale din bronzul mijlociu în regiunile dintre Dunăre și Balcani, aduce o binevenită completare la întregirea imaginii noastre privind evoluția culturală din zona în discuție și argumentează, în același timp, prin sesizarea prezenței efective a numeroase materiale Verbicioara, Tei, și Zimnicea — Plovdiv în sudul Dunării, că regiunile dintre Carpați și Balcani constituie, încă din epoca bronzului, cadrul unei dezvoltări istorice unitare. Urmărind atent procesul de penetrație masivă a unor elemente aparținînd etapei finale a culturii Gîrla Mare în aria Verbicioara, autorul documentează formarea unui aspect hibrid al acestor două culturi, la orizontul Gîrla Mare IV — Verbicioara V. În cadrul descoperirilor din complexul funerar de la Ișalnișa, care ilustrează cît se

poate de convingător acest aspect, este remarcată și apariția unor elemente specifice hallstattului timpuriu. Pentru ultima fază (V) a culturii Tei se arată însă că nu există dovezi în sensul evoluției sale organice spre aspectele caracteristice primei epoci a fierului, în această zonă primele aspecte hallstattiene timpurii apărând gata formate.

Capitolul al treilea cuprinde problemele generale ale epocii bronzului din regiunile răsăritene ale României și din Podișul Transilvaniei, inclusiv perioada bronzului târziu în aceste regiuni.

Pentru intervalul cuprins între sfârșitul perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și apariția culturii Coslogeni (bronzul târziu), sunt prezentate majoritatea descoperirilor care atestă prezența în zona istro-ponctică a purtătorilor așa numitei „culturi a mormintelor tumulare cu ocră”, de origine răsăriteană. Existența unor elemente deosebite, atât în privința ritului funerar, cât și al obiectelor de inventar din aceste morminte este just sesizată. Pe baza lor, și în funcție de corelațiile stabilite cu materiale similare de pe teritoriul Uniunii Sovietice, autorul deosebește mai multe orizonturi de pătrunderi răsăritene succesive. Sunt prezentate mai apoi pe larg, insistându-se asupra genezei și legăturilor reciproce, culturile Monteoru, Costișa — Belopotok, Wietenberg, Coslogeni și Noua. Remarcăm aici discuțiile cu privire la relațiile complexe existente între purtătorii culturii Monteoru și populațiile răsăritene, ca și contribuțiile masive la cunoașterea culturii Coslogeni, contribuții firești dacă avem în vedere faptul că autorul a fost unul dintre cei care au introdus în literatura de specialitate această cultură. Prezentarea culturii Wietenberg în cadrul aceleiași capitol se justifică mai ales prin legăturile strânse ale acesteia cu cele de tip Monteoru (fazele I C₃ și II a) și, îndeosebi, Noua (pentru bronzul târziu).

Afluența elementelor comune, mergând de multe ori pînă la identitate, justifică în concepția cercetătorului bucureștean ideea existenței unui complex cultural Sabatinovka — Coslogeni — Noua, cu precizarea că, în timp ce pentru culturile Sabatinovka și Cos-

logeni se consideră ca zonă de origine cea de la est de Nipru, pentru cultura Nouă sint acceptate importante contribuții genetice de tip Monteoru — Costișa — Belopotok, constituirea sa fiind plasată la un orizont cronologic ulterior celui al formării culturilor Sabatinovka și Coslogeni.

Ca o noutate, remarcăm sumara trecere în revistă a problemelor legate de prezența, în aria nordică a culturii Coslogeni, a aspectului cultural Sihleanu (pre-Babadag), plasat cronologic între culturile Coslogeni, Monteoru, Noua și primul aspect hallstattian cunoscut în zonă, respectiv Babadag I.

Cele mai importante aspecte și probleme ale perioadelor mijlocie și târzie ale epocii bronzului din regiunea de la vest de Munții Apuseni și din Cimpia Tisei, cuprinse în cel de al IV-lea capitol al lucrării se referă mai ales la culturile Otomani și Suciul de Sus. Evoluția acestora în perioada târzie a epocii bronzului este discutată în contextul mai larg al manifestărilor culturale contemporane din Cimpia Tisei, o atenție specială acordându-se implicațiilor generate de presiunea puternică exercitată dinspre zonele vestice de către tumulari.

Activitatea metalurgică și circulația obiectelor de bronz în perioada târzie a epocii bronzului, prezentată în ultimul capitol, este privită ca o expresie elocventă a înaltului nivel de viață atins de populațiile din spațiul carpato-danubian în acel moment, în ciuda marilor dificultăți inerente oricărei încercări de atribuire precisă a produselor metalurgice uneia sau alteia dintre culturile cunoscute.

Este deci cât se poate de evident că efortul notabil de sintetizare a numeroaselor date oferite de cercetarea arheologică, precum și complexitatea problemelor puse în discuție, fac din lucrarea de față atât o operă de referință obligatorie pentru specialist, cât și un eficient instrument de cunoaștere pentru oricare dintre cei interesați să înțeleagă mai profund sensul evoluției istorice a străvechilor civilizații din spațiul carpato-balcanic.

Remarcabila ținută tipografică și bogatul material ilustrativ care însoțește textul, se adaugă celorlalte calități

care ne îndeamnă să apreciem apariția acestei lucrări ca pe un binevenit eveniment editorial.

Ca atare, avem toate motivele să așteptăm cu deosebit interes apariția celui de al doilea volum (*Prima epocă a fierului în spațiul carpato-balcanic*) al acestei valoroase sinteze.

MARIAN GUMA

JOHN L. BINTLIFF, *Natural Environment and Human Settlement in Prehistoric Greece*, apărută în *British Archeological Reports, Supplementary Series*, 28, 2 volume, 1977, volumul I 369 p., cca 16 hărți, 44 schițe; volumul II, 363 p. 36 hărți, 37 schițe.

Lucrarea lui J. L. Bintliff, o lucrare majoră de ecologie umană, și prin aceasta o consacrată personalitate a Universității din Cambridge, străvechi centru științific, cunoscut prin studiile sale interdisciplinare, această lucrare vine să deservească știința istoriei străvechi printr-o cunoaștere mai profundă a factorilor și fenomenelor care au influențat sau determinat, într-o anumită măsură, evoluția străvechilor comunități etno-culturale de pe pământul Greciei preistorice.

Apărută într-o colecție de reputație, lucrarea pune în fața cercetătorilor preistoriei europene un exemplu de studiu și relații interdisciplinare asupra mediului ambiant.

Lucrarea cuprinde două părți: una generală privind pământul Greciei — geologia (30 p.), geomorfologia (24 p.), paleovegetația (28 p.), pedologia (24 p.), economia (24 p.), aspectele social-politice (14 p.) și religioase (26 p.) ale vechilor stațiuni; a doua parte cuprinde opt capitole cu studii originale ale autorului făcute în diferite regiuni ale Greciei. Partea a doua începe cu evoluția peisajului și așezărilor din sud-vestul Argolidei (98 p.), vechile așezări din cîmpia Helasului, din sudul Laconei (48 p.), studii despre Mesenia (22 p.); din Ciclade, studii despre Melos (68 p.), Mykonos (16 p.) și din sudul Cretei (62 p.). Lucrarea mai are o anexă „A” care cuprinde informații statistice și discuții privind teritoriile

și ierarhia în principalele stațiuni ale epoci bronzului (48 p.). În încheierea lucrării este prezentată bibliografia generală care însumează câteva sute de lucrări sau articole.

Principalele probleme în studiu pe pe care le-am pomenit sînt împărțite organic în subcapitole care urmăresc analiza diversificată a problemei care permite specialistului, dar și neavizatului să pătrundă în esența problemei, principalele grupe de idei, stadiul actual al cunoștințelor. Acestor subcapitole le sînt anexate tabele și hărți care au scopul de a exemplifica și mai ales a sugera, grafic, ideile exprimate. Unele capitole cuprind prezentarea istoricului problemei. Fiecare capitol este însoțit de bibliografia specializată a problemei respective, lucru care face din lucrare un manual de studiu, de introducere în problematice care, alături de bibliografia generală, permite inițierea în problematice și, în același timp, o prețioasă sursă de informații.

Recomandăm lucrarea cititorilor revistei Banatica ca model de studiu privind relațiile interdisciplinare, necesitatea tratării complexe a unei problematice pentru că înțelegerea fenomenelor străvechi este condiționată de mai mulți factori care pot explica natura unor stațiuni principale sau secundare sau ierarhia lor în anumite momente.

Asemenea tematici trebuie avute în vedere de specialiștii oficialilor pentru patrimoniul cultural național care funcționează pe lângă muzeele județene. Coordonarea și îndrumarea activităților și spre asemenea studii, care să explice, prin prisma materialismului dialectic și istoric, factorii care au stat la baza evoluției străvechilor comunități. Numai asemenea tratări complexe, asemenea lucrări de ecologie umană, pot oferi o imagine mai largă, un tablou mai veridic al fenomenelor preistorice.

Inițiativa editorilor BAR, pentru publicarea și încurajarea editării unor asemenea lucrări socotim că trebuie să fie un exemplu și îndemn pentru marile muzee, pentru încurajarea studiilor și relațiilor interdisciplinare.

Specialiștilor revistei noastre le mai recomandăm și alte lucrări apărute în BAR, *Supplementary Series*:

BAR, S₂, 1975, *Defend Sites of the Late La Tene in Central and Western Europe*, de John Collins.

BAR, S₈, 1976, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, de Ion Glodariu.

BAR, S₁₁, 1976, *Oppida, The Beginnings of Urbanization in Barbarian Europe*, cu contribuția: J. Collins, C. C. Haselgrave, Eva F. Peters B. Břen, D. Nash, B. Cunliffe, J. May, W. Rodwell.

BAR, S₁₃, 1976, *The Prehistoric Art in Bulgaria from the Fifth to the Second Millenium B.C.*, de Anna Radunčeva (recenzie Lazarovici în *St.Com. C*, III, 1979).

BAR, S₁₆, 1976, *The Archeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A.D.*, de Gh. Bichir.

BAR, 19, 1977, *Archaeology and Anthropology: Areas Mutual Interest*, cu contribuția: R. W. Chapman, Roy F. Ellen, Roland Fletsher, Colin Haselgrave, John Hodder, Sir Edmund Leach, M. J. Rowlands și Matthew Springs.

GHEORGHE LAZAROVICI

TIBERIU BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, (Cultura pretracică)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, 246 p., dintre care p. 5—118 = text, 119—130 = catalog descoperiri, 131—132 = anexe, 133—142 = rezumat, 143—146 = lista prescurtărilor, 147—151 = lista planșelor, 152—243 = 94 planșe, 243—246 = cuprins.

Apărută în Editura științifică și enciclopedică, în toamna anului 1978, cartea lui Tiberiu Bader intitulată „Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei”, este materializarea eforturilor depuse de autor în cercetarea epocii bronzului din această parte a țării.

În Prefață (p. 5—6) autorul ne lămurește asupra concepției care a stat la baza alcătuirii lucrării, cit și asupra scopului ei, realizarea unei monografii arheologice a microzonelor geografice Cimpia Someșului și Țara Oașului, precum și reconstituirea evoluției

istorice în această parte a țării la sfârșitul mileniului al II-lea și începutul mileniului I î.e.n.

Delimitînd poziția geografică și condițiile naturale, cit și influența exercitată de varietatea reliefului în strînsă legătură cu geneza, geomorfologia, flora și fauna zonei în discuție, *Introducerea* prezintă și un istoric al cercetărilor efectuate pînă acum și publicate de: M. Roșka, J. Hampel, I. Berciu, D. Popescu etc. în zonă, cit și rezultatele propriilor cercetări.

Capitolul II. Culturile epocii bronzului cuprinde perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, acestea aparținîndu-i culturile Bodrogkeresztúr, Baden și Coțofeni. În continuare sînt prezentate principalele culturi ale epocii bronzului din regiune, începînd cu cultura Nir care aparține bronzului timpuriu și pentru care autorul folosește denumirea de *cultură* în loc de *grup*, motivînd aceasta prin faptul că complexul Vučedol-Zók este destul de întins ca spațiu și conținut pentru a fi considerat o singură cultură, cit și datorită faptului că comunitățile culturii Nir ocupă un spațiu bine definit, constituind o cultură proprie. Bronzului mijlociu și tîrziu îi aparțin culturile Otomani și Suciul de Sus, analizîndu-se și cultura Gava, care în zonă este mai puțin cercetată, aparținînd hallstattului timpuriu. Analiza materialului ceramic, a pieselor de bronz și a altor obiecte, coroborate cu observațiile stratigrafice, i-au permis stabilirea fazelor culturilor respective, sincronizarea și legăturile lor cu culturile învecinate, cronologia și aria lor de răspîndire, principalele forme ceramice, decorul folosit etc.

Capitolul III. Metalurgia bronzului. În cadrul acestui capitol sînt tratate contextul și condițiile descoperirii depozitelor de bronz, cronologia lor, sincronizarea cu așezările și necropolele. În continuare sînt clasificate 1320 de piese de bronz, din punct de vedere tipologic și cronologic în: A) *unelte*, B) *arme*, C) *pdoabe*, D) *piese de harnășament*. Pe lîngă cronologia absolută și relativă, transpunînd conținutul depozitelor într-un tabel sinoptic și tipologic, analizînd și coroborînd asocierile diferitelor categorii de piese, depozitele au fost împărțite în 5 grupe, analizînd

du-se apoi evoluția și mișcarea lor în timp și spațiu.

În **capitolul IV** sînt prezentate concluziile la care a ajuns autorul în urma cercetărilor efectuate. Datorită rezultatelor obținute s-a putut reconstitui, cel puțin ipotetic, istoricul epocii bronzului în această parte a țării, unde s-au produs schimbări radicale de ordin economic și social în viața triburilor, ducînd în final la apariția și dezvoltarea culturilor caracteristice epocii bronzului.

Bogata bibliografie folosită cît și prezentarea cronologică a materialului, concluziile și considerațiile istorice

care au putut fi trase datorită cercetărilor mai vechi, cît și a celor efectuate de autor fac ca acest volum să aducă o importantă contribuție la cunoașterea vieții materiale și spirituale a epocii bronzului din zona de nord-vest a Transilvaniei.

În acest context, lucrarea cu caracter monografic „*Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*” a lui Tiberiu Bader, reprezintă un aport remarcabil la mai buna cunoaștere a istoriei patriei și un instrument valoros de mare utilitate la dispoziția cercetătorilor.

CAIUS SĂCĂRIN

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj, I. (1964) și urm.
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău, I (1977) și urm.
AFB	= Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Szekésfehérvár, 1972, (= Alba Regia, XII 1971 [1972]).
AIHA	= Analele Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca (în continuare publicația AIIC, AIACN).
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj, Cluj, I (1958) și urm.
A ³ IP	= Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR, București, I (1955) și urm.
AnB	= Analele Banatului, Timișoara, I (1928) — IV (1932).
ArchIug	= Archaeologia Iugoslavica, Beograd, I (1954) și urm.
ArchPregl	= Archeološki Pregled, Belgrad, I (1959) și urm.
ArchRozhl	= Archaeologické rozhledy, Praga, I (1949) și urm.
Atti VI Congres	= Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche, Roma, I (1964), Florența II (1965), III (1966).
Balcanica	= Balcanica, București, I (1938) — VIII (1945).
Banatica	= Banatica, Reșița, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977).
BAR	= British Archaeological Reports, Oxford.
BSA	= Annual of the British School of Athens. Atena.
Buridava	= Buridava.
CISPP	= Congrès International de Sciences Préhistorique et Protohistoriques.
Crisia	= Crisia. Oradea, I (1971) și urm.
Comunicări	= Comunicări. Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, I (1969) și urm.
Cumidava	= Cumidava, Brașov, I (1967) și urm.
Dacia	= Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I (1957) și urm.
Danubius	= Danubius. Galați, I (1967) și urm.
Délm	= B. Milleker, <i>Délmagyarország régiségleletei</i> , Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906).
Dicționar	= C. Suciu, <i>Dicționar istoric al localităților din Transilvania</i> , București, [f.a.], vol. I—II.
Drubeta	= Drubeta, Drobeta—Turnu-Severin, I (1974) și urm.
ErdRep	= M. Roska, <i>Erdély régészeti repertóriumá</i> , I. Oskör (<i>Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum</i>), Tom. I. Praehistorica, Cluj, 1942.

Germania	= Germania, Anzeiger des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a.M., I (1917) și urm.
GlasZMS	= Glasnik Zemaljskog Museija Bosne i Hercegovina u Sarajevu. Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzégovine à Sarajevo, sér. archéologie.
Idole	= Idole, Prähistorische Keramik aus Ungarn, Viena, 1972.
JbRGZM (= JRG)	= Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz, I (1954) și urm.
Közl	= Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj, I (1940) — IV (1944).
LIGUCT	= Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj la Timișoara, Timișoara.
Lucrări Științifice	= Lucrări științifice. Institutul Pedagogic Oradea, I (1969); II (1971).
Materiale	= Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) și urm.
Materialj	= Precegi ranih zemljoradnickih kultura u Vojvodini i Sraskom podunavlju materijali. Srpsko arheološko društvo, Beograd, Bor.
MemAntiq	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț, I (1968), II (1970), III (1971), IV—V (1972—73/1976).
MCD	= In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974.
MJR	= Muzeul Județean de Istorie Reșița. = Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca.
MBT = MIT	= Muzeul Banatului Timișoara.
NMK	= Neue Museumskunde, Berlin, I (1958) și urm.
PZ	= Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
PrecedAmePhilSoc	= Proceedings of the American Philosophical Society, Philadelphia.
Pontica	= Pontica, Constanța, I (1968) și urm.
RadVojMuz	= Rad Vojvodanskih Muzea, Novi Sad, I (1952) și urm.
RevArh	= Revista Arhivelor, București,
RevMuz	= Revista Muzeelor, București, I (1964) și urm.
Sargetia	= Sargetia. Buletinul Muzeului Regional Hunedoara, Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.
SKD	= Stare Kulture u Djerdapu, Beograd, 1968.
Starinar	= Starinar, organ srpskog arheološkog društva, Beograd, I (1884) și urm.

Studia	= Studia Universitatis „Babeş-Bolyai“, series Historia, Cluj, I (1956) şi urm.
SCIV	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Bucureşti, I (1950) — XXIX (1973), vezi SCIVA.
SCIVA	= Studii şi Cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti XXV (1974) şi urm.
StComC	= Studii şi Comunicări de etnografie şi istorie, Caransebeş, I (1975), II (1977), III (1979).
Tibiscus	= Tibiscus. Muzeul Banatului Timişoara, I (1970) şi urm.
TRÉT	= Történelmi és Régészeti Értesítő, Timişoara, seria I (1875—1884); seria II (1885 — XXXIII (1917).

36,00 lei.
10.000 lei.
N